ANNALES

Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin
Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine

2/'92

UDK 908(497.12-15)(082)

ISSN 0353-8281

UDK 908(497.12-15)(082)

ISSN 0353-8281

Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin
Annali del Litore capodistriano e delle regioni vicine
2/'92

KOPER 1992

ISSN 0353-8281 UDK 908(497.12-15)(082) Letnik II., leto 1992, številka 2

UREDNIŠKI ODBOR: Flavij Bonin, Leander Cunja, Radovan Cunja, Darko Darovec, Vesna Gomezel, Aleksej Kalc, Mitja Kaligarič, Alenka Malej, Dario Marušič, Amalia Petronio, Vida Rožac-Darovec, Alenka Šauperl-Zorko, Duška Žitko, Salvator Žitko, Jože Žumer

Glavni urednik: Darko Darovec

Odgovorni urednik: Salvator Žitko

Lektor: Vesna Gomezel, Ciril Kovač,

Prevodi: Goran Filipi (hrv.), Marjeta Morovič (hrv.), Alenka Kresevič (ital.), Janez Skela (angl.,), Birgit Volčanšek-Babič (nem.), V & S (ital.)

Drugi lektorji: Daniel Dubowitz (angl.), Aleksej Kalc (ital.), Vivien Kilner Tepina (angl.), Jennifer McCready (angl.), Metka Morovič (hrv.), Janez Skela (nem.)

Recenzenti: prof. dr. Furio Bianco, dr. Ivan Gams, dr. Darja Mihelič, prof. dr. Boris Sket, prof. dr. Kazimir Tarman, prof. dr. Tone Wraber

Oblikovalec: Dušan Podgornik

Prelom: Mladina

Blagajnik: Albina Rožac

Tisk: Tiskarna Dan, Ljubljana, 1992

Izdajatelj: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko

Sedež uredništva: Pokrajinski arhiv Koper, SLO-66000 Koper, Goriška 6, tel.: (066) 21-824

Žiro račun: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 51400 678 9721

ČASOPISNI SVET: dr. Duša Krnel-Umek (predsednik), dr. Julij Titl (podpredsednik), Daniela Bertoni, dr. Miroslav Bertoša, Tomaž Bizajl, mag. Lucija Čok, Ervin Dolenc, dr. Jadran Ferluga, Danica Filipčič, Damjan Guček, Sonja Hoyer, Evgen Koštial, dr. Darja Mihelič, mag. Darko Ogrin, Milan Pahor, Tine Šajn, Tomo Šajn, Raul Šiškovič, dr. Vinko Šribar, Dušan Štolfa, dr. Janez Šumrada, Zdravko Vatovec, Matej Župančič

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 31. avgusta 1992.

Sofinancirajo: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, Skupščina občine Koper, Skupščina skupnosti obalnih občin Koper, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Zavarovalna družba ADRIATIC ter drugi sponzorji.

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročnino sprejemamo na sedežu uredništva. Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada: 900 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 550792 mb. z dne 21. 9. 1992 šteje revija **Annales** za proizvod, od katerega se plačuje 5% davek od prometa proizvodov na osnovi 13. točke tarifne št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

ANNALES 2/'92

Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin - Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine

UDK 908(497.12-15)(082) Letnik II., Koper 1992, številka 2 ISSN 0353-8281

VSEBINA / INDICE GENERALE

Seznam kratic Indice delle abbreviazioni 6

ČLANKI IN RAZPRAVE / *ARTICOLI E SAGGI*

Goran Filipi: Istrska ornitonimija: škrjanci 7
Denominazione ornitologica dell'Istria: le allodole

Darko Ogrin: Vpliv padavin in temperatur na debelinski prirast črnih borov in hrastov gradnov v Koprskem primorju in na Krasu 15
Influenza delle precipitazioni e della temperatura sullo crescita in spessore dei pini neri e delle querce nel Litorale capodistriano e sul Carso

Dario Favretto & Fabrizio Martini: Le rupi dell'Istria montana fra scienza e mito 25
Severno-istrske stene med znanostjo in mitom

Anton Brancelj: Podzemna favna rakov (Arthropoda: Crustacea) v dveh vodnih jamah na Kraškem robu 31
Fauna sotterranea dei gamberi (Arthropoda:Crustacea) in due grotte del Ciglione carsico

Mitja Kaligarič: Vegetacija plevelov v vinogradih Koprskega primorja 39
La vegetazione rinotropica nei vigneti del Litorale capodistriano

Iztok Škornik: Kolonija galebov v Sečoveljskih solinah 53
La colonia di gabbiani reali delle saline di Sicciole

Radovan Cunja: Zgodovinski oris arheoloških raziskav na Koprskem 67
Cronologia storica delle ricerche archeologiche nel Capodistriano

Salvator Žitko: Listina Rižanskega placita - dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinopisja - II. del 87
Il documento del placito di Risano - dilemmi e controversie nella storiografia nazionale e straniera - parte II.

Darja Mihelič: Hazard v somraku preteklosti . . 103
L'azzardo nella penombra del passato

Darko Darovec: Oblike zavarovalstva v severni Istri v obdobju Beneške republike - II. del 109
Forme di assicurazione nell'Istria settentrionale al tempo della Repubblica di Venezia - parte II.

Krešimir Čvrljak: Tržaški humanist Raffaele Zovenzoni (1434-1485) v Istri in Dalmaciji 119
L'umanista triestino Raffaele Zovenzoni (1434-1485) in Istria e in Dalmazia

Giuliano Veronese: L'amministrazione giudiziaria penale nell'Istria veneta del Settecento. Il funzionamento del tribunale di Capodistria (1750-1796) 131
Kazensko pravosodje v beneški Istri v 18. stoletju. Delovanje sodišča v Kopru (1750-1796)

Dolores Rebula Udovič: Vloga Miroslava Vilharja v kulturnem in političnem življenju na Pivškem 1848-1871 143
Il ruolo di Miroslav Vilhar nella vita politica e culturale della regione di Pivka 1848- 1871

Milica Kacin Wohinz: Tragika Viktorja Bobka. Iz italijanskih policijskih in sodnih arhivov 151
La tragedia di Viktor Bobek. Dagli archivi polizieschi e giudiziari italiani

Leon Marin: Upravna in teritorialna razdelitev slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih - II. del . . . 159
La divisione amministrativa e territoriale dell'Istria negli ultimi due secoli

Janez Kramar: Ribja industrija v Izoli v letih od 1945-1954 175
L'industria del pesce a Isola dal 1945 al 1954

Olga Janša Zorn: Razvoj slovenskega pomorskega prometa po drugi svetovni vojni 183
Lo sviluppo dei trasporti marittimi in Slovenia dopo la seconda guerra mondiale

Dario Marušič: Viulin in bajs - dve glasbili severne Istre 189
Violino e bassetto - due strumenti musicali dell'Istria settentrionale

Brigita Jenko: Arhitektura Tartinijevega gledališča v Piranu 199
L'architettura del Teatro Tartini di Pirano

Vesna Gomezel: Turistična propaganda v Slovenski Istri 217
Materiali di promozione turistica nell' Istria Slovena

Pavle Stranj: Manjšinsko šolstvo na Tržaškem i n v Istri po drugi svetovni vojni 231
Lo sviluppo del sistema scolastico minotario e maggioritario sui due versanti del confine italo-jugoslavo nell'ultimo dopoguerra

Amalia Petronio: La scuola italiana a Pirano dal medioevo ai giorni nostri 239
Italijanska šola v Piranu od srednjega veka do današnjih dni

† France Ostanek: Slovensko-hrvaška jezikovna meja v Istri. Gradivo za obdobje od leta 1860-1956 - II. del 245
Il confine linguistico sloveno-croato in Istria. Materiale per il periodo tra il 1860 e il 1956

ZAPISKI IN GRADIVO / NOTE E FONTI

Darja Mihelič: Renoviranje cerkve Sv. Jurija v Piranu (16/17. st.) 257
Rinnovo della Chiesa di San Giorgio a Pirano (secolo XVI/XVII.esimo)

Pierpaolo Dorsi: Deželna ustava in načelo predstavništva v Istri v dobi restavracije 267
Costituzione provinciale e principio rappresentativo nell'Istria della restaurazione

Ugo Cova: Tržaški arhivski upravni fondi in upravna razdelitev Istre v avstrijski dobi 279
I fondi archivistici governativi triestini in epoca austriaca e l'amministrazione del territorio istriano

Milan Pahor: Ob stoletnici začetka delovanja Tržaške posojilnice in hranilnice 281
Il centenario d'attività della Cassa triestina di credito e depositi

Sonja Ana Hoyer: Monografija Tartinijeve hiše v Piranu 289
Monografia della Casa Tartini di Pirano

Amalia Petronio: Giuseppe Tartini. Biografia e bibliografia 291
Giuseppe Tartini. Biografija in bibliografija

Slavica Pavlič: Dokumenti o delovanju otroškega zavetišča v Kopru 295
Documenti sull'attività dell'ostello giovanile di Capodistria

Branko Šuštar: Spomina vredni šolski dogodki v Boljuncu pri Trstu. Šolska kronika od Jerneja Brenceta (1849: "sholae magister") do Antona Berceta (1925: učitelj-voditelj) 301
Avvenimenti scolastici degni di nota a Bagnoli della Rosandra presso Trieste. Cronaca scolastica da Jernej Brence (1849: "scholae magister") a Anton Berce (1925: maestro-guida)

Vid Vremec: Značilnosti prvega socialističnega gibanja v avstro-ogrskih deželah 315
Caratteristiche del primo movimento socialista nelle regioni dell'Impero austro-ungarico

Nada Morato: Praznična pomlad v Kortah 319
Vie attraverso la primavera (a Corte d'Isola)

Loredana Bogliun Debeljuh: Predlog za postopno uresničevanje dvojezičnosti na istrskem regionalnem območju 329
Proposta di realizzazione graduale del bilinguismo nell'area regionale istriana

Salko Pivać: Raziskava možnosti za rešitev prometne problematike v starem mestnem jedru Pirana 333
Studio delle possibilità di soluzione dei problemi del traffico nel centro storico di Pirano

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV /ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE NOSTRE SOCIETÀ

Antonio Dentoni - Litta: Discorso in occasione dell'inaugurazione della mostra di letteratura archivistica nel 1991 a Capodistria 341
Govor ob otvoritvi razstave italijanske arhivske literature v Kopru leta 1991

Duša Krnel Umek: Razstava italijanske arhivske literature v Kopru 342
Esposizione di letteratura archivistica italiana a Capodistria

Daniela Juričić-Čargo: Viri za zgodovino pazinskega območja 343
Fonti per la storia della regione di Pisino

Vida Rožac Darovec: Ustanovitev šolske sekcije Zgodovinskega društva za južno Primorsko 345
Costituzione della sezione scolastica della Società storica del Litorale

† Gorazd Marušič: Razstava "Nevidne strani vidne umetnosti" 346
La mostra "La faccia nascosta dell'arte visibile"

Darko Darovec: Mednarodni simpozij zgodovinarjev na temo beneške Istre 346

Darko Darovec: Convegno internazionale di studi storici istro-veneti 347

Marino Vertovec: Kratek oris delovanja kulturnega društva "Ivan Trinko" 347
Breve illustrazione dell'attività della Società culturale "Ivan Trinko"

OCENE IN POROČILA / RECENSIONI E RELAZIONI

Trinkov koledar 1992 **(† Gorazd Marušič)** . . . 348

Acta carsologica **(Ivan Gams)** 349

Mirjam Požeš: Razvoj podeželskih naselij v občini Koper; *Branko Pavlin:* Sodobne spremembe kmetijske izrabe tal v izbranih obmejnih pokrajinskih enotah primorske Slovenije **(Igor Jurinčič)** 350

Stanko Flego & Matej Župančič: Arheološka topografija občine Dolina **(Radovan Cunja)** . . . 351

Mario E. A. Zetto: Il placito di Risano **(Goran Filipi)** 353

Pavle Merku: Topografija občine Nabrežina **(Goran Filipi)** 357

Nevio Šetić: Napoleon u Istri **(† Gorazd Marušič)** 359

"Vjesnici" Historijskog arhiva Rijeke (32/1990) i Pazina (1/1991) **(Petar Strčić)** 361

Buzetski zbornik, knjiga 17. **(Božo Jakovljević)** . 363

Koper-Capodistria **(Salvator Žitko)** 365

Darko Darovec: Pregled zgodovine Istre **(Salvator Žitko)** 367

Duška Žitko: Ex voto : votivne podobe pomorcev = immagini votive della gente di mare **(Vida Rožac Darovec)** 368

Janez Kramar: Narodna prebuja istrskih Slovencev **(Avgust Lešnik)** 369

Danilo Turk - Joco: Moje stoletje **(Metka Gombač)** 370

Učiteljski list. Bibliografsko kazalo **(Lilijana Trampuž)** 371

Marijan Grakalić: Doprinos prof. dr. Mirjane Strčić književnoj povijesti hrvatske Istre 372
Contributo della prof.dott. Mirjana Strčić alla storia della letteratura dell' Istria croata

Elide Riccobon: *Convegno:* L'Insegnamento della lingua italiana in una prospettiva interculturale . . 376
*Seminar:*Poučevanje italijanskega jezika v mnogokulturalni perspektivi

IN MEMORIAM

In memoriam ***Gorazd Marušič*** **(1959-1992) (Salvator Žitko)** 378

Alenka Šauperl Zorko: Mednarodni standardi za obliko tekoče publikacije in prispevka v njej . . . 379
Standard internazionali per le pubblicazioni contemporanee e per i contributi in esse contenuti

Kazalo k slikam na ovitku 384

Kazalo k slikam ***Tartinijevega gledališča*** 384

Sinopsisi 385

SEZNAM KRATIC

ACRS	Atti del Centro di ricerche storiche, Rovigno - Trieste 1970 -
AMSI	Atti e Memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, Poreč 1884 -
ANSI	Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975
AS	Arhiv republike Slovenije
ASSP	Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli - Venezia Giulia, Trst 1970-72 -
AST	Archivio di Stato di Trieste
ASV	Archivio di Stato di Venezia
AT	Archeografo Triestino, Trst 1829 -
AV	Arheološki vestnik, Ljubljana 1950 -
BCC	Biblioteca Centrale "Srečko Vilhar" di Capodistria
NŠK	Narodna in študijska knjižnica Trst
MP	Museo del mare "Sergej Mašera" di Pirano
MZK	Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission, Dunaj 1856 - 1916-17
PAK	Pokrajinski arhiv Koper
PMK	Pokrajinski muzej Koper
PM"SM"P	Pomorski muzej "Sergeja Mašere" Piran
PI	Pagine istriane, Koper 1903 -
SMIC	Scuola media italiana di Capodistria
SMIP	Scuola media italiana di Pirano
SMZ	Slovensko morje in zaledje, Koper 1977-1984
SŠM	Slovenski šolski muzej
VMKH	Vjesti muzealaca i konservatora Hrvatske, Zagreb 1952 -
VS	Varstvo spomenikov, Ljubljana 1948 -

SEZNAM OKRAJŠAV

a.e.	arhivska enota
b.	busta (ovojnica)
f.	fascikel
n.	numero
p.	pagina
t.	tipografia
s.	stran
š.	arhivska škatla

izvirno znanstveno delo

UDK 801.312:598.2(497.12/.13 Istra)

ISTRSKA ORNITONIMIJA: ŠKRJANCI

Goran FILIPI
dr. doc., Pedagoška fakulteta v Pulju, 52000 Pulj, Medulinska 3, CRO
dott., prof. della Facoltà di Pedagogia di Pola, CRO

IZVLEČEK

V razpravi so obdelani nazivi za škrjance v Istri. Avtor poskuša podati etimologijo za več kot dvesto ornitonimov, ki so del obsežnejšega korpusa istrskih ornitonimov (več kot 8000), ki jih je avtor zbral v drugi polovici prejšnjega desetletja v Istri in na otoku Krku.

0.

V razpravi smo obdelali okoli 250 nazivov za ptice iz družine škrjancev (Alaudidae). Besedje je del obsežnejšega gradiva, ki smo ga zbrali v 135 krajih v Istri in na otoku Krku za vseh pet skupin istrskih idiomov (istrobeneški, istriotski, istroromunski, hrvaški in slovenski govori). Samo zbiranje gradiva je trajalo skoraj pet let, končano je bilo l. 1989. Besedja ne obdelujemo izolirano, vse nazive primerjamo z ornitonimi v ožji in širši okolici, pa tudi dlje. Posebno pozorno so obdelani istrski nazivi, ki smo jih zbrali v pisanih virih.

0.1.

Za beleženje ornitonimov za vse narečne skupine uporabljamo prilagojeno hrvaško latinico, obogateno z nekaterimi znaki, ki jih ni potrebno posebej razlagati, ker gre za črke, ki so običajne za take tekste (npr.: *n, ə, ś, æ* ipd.). Nazivi iz pisanih virov so preneseni natanko po izvirniku da ne bi prišlo do zmede, smo jih označili s križcem (‡).

Vsi nazivi so opremljeni z naglasom. Ker pa gre za pet skupin idiomov, je jasno, da vrednost naglasnih znakov ni enaka za vse. Poudarke zapisujemo, kakor je običajno v literaturi za posamezne narečne skupine. Izjema je istroromunščina, kjer je prišlo do popolnega prevzemanja hrvaškega naglasnega sistema, zato uporabljamo hrvaške naglasne znake. In še ena pripomba: ker je naglasni sistem v slovenskih govorih v Istri netonemskega tipa, ga tako tudi beležimo, vendar samo z dvema znakoma, ker odprtost ojev in ejev nima razločevalne funkcije.

Na koncu razprave je dodan slovarček z zabeleženimi nazivi za vseh 135 obiskanih krajev.

1.

Škrjanci so ptice pevke (red Passeriformes, družina Alaudidae). V Istri in na otoku Krku so prisotne naslednje vrste: poljski škrjanec (Alauda arvensis), kratkoprsti škrjanec (Calandrella brachydactyla), čopasti škrjanec (Galerida cristata), hribski škrjanec (Lullula arborea) in laški škrjanec (Melanocorypha calandra). Najpogostejša je Alauda arvensis, precej je prisotna tudi Galerida cristata, Lullula arborea je redka, Calandrella brachydactila izjemno redka (ljudje jo mešajo z vrsto Lullula arborea), Melanocorypha calandra tako rekoč izginja.[1]

2.

Škrjanci so si zelo podobni ptiči ("Škrjanci so tršato grajeni pevci. Glava je velika, noge so kratke, peruti pa dolge in zelo široke. Rep je bolj kratek in ravno prirezan, perje je zemljastih barv." BREHM, 262) in zato se nazivi zanje medsebojno mešajo, prepletajo. Naziv za poljskega škrjanca (Alauda arvensis), ki je, kot smo že rekli, najbolj prisotna vrsta v Istri, je hiperonim za vse škrjance. Poleg tega splošnega imena najdemo v posameznih krajih tudi posebne nazive za druge vrste. Tudi ti se zamenjujejo (npr. za vrste Calandrella brachydactila in Lullula arborea).

1 Podatki o prisotnosti vrst po izjavah informatorjev.

Tartinijevo gledališče nekoč: glavno pročelje (iz: Va Pirano in mezzo all'onde..., Trst, 1975, s. 51)

3.

Največ istrskih ornitonimov za naše ptice ima za etimologijo latinsko besedo ALAUDA (REW, 313), ki je tudi v latinščini pomenila škrjanca in so jo Rimljani prevzeli iz galščine. Za istrobeneške in istriotske idiome smo zabeležili: *lòdola* (Bivje, Bertoki, Savudrija, Marušići, Škrinjari, Buje, Pertići, Grožnjan, Oprtalj, Šverki, Brtonigla, Vižinada, Motovun, Tar, Labinci, Višnjan, Lovreč, Funtana, Vrsar, Kanfanar, Svetvinčenat, Barban, Krnica, Veli Vrh pri Pulju, Medulin, Vodnjan, Šišan, Pirelići, Pićan in Plomin), *lódola* (Fažana), ǂ *lódula* (mugližanski ZUDINI, 87), *lòdula* (Umag, Krasica, Gradinje), *dòdola* (Strunjan, Lucija, Piran), *dódula* (Galižana); *duódula* (Rovinj), ǂ *òdola* (Izola VASC, 188). Pri oblikah *lodola/lodula* "l'a iniziale è caduto perché sentito come parte dell'art. (*l'allodola* ⇒ *la lodola*)" (DELI, 40). Pri izolski obliki je prišlo do nasprotnega procesa, začetni *l* je odpadel, ker so ga govorci imeli za člen: *lodola* (= *l'odola*) ⇒ *odola*.[2] Oblike z začetnim *d* (*dodola*) kažejo na asimilacijo *l-d* ⇒ *d-d*, kar je stilsko močneje (zaradi podvojitve).

3.1.

Tudi v slovanskih narečjih imamo enake in podobne oblike. Ornitonimi *lòdola* (Pomer), *lôdola* (Premantura, Veli Mlun, Marušići, Svetvinčenat, Medulin, Gradinje), lôdula (Gradina, Motovun), *lódola* (Dekani) so izposojenke iz istrobeneščine. Oblika *lodíca* (Plavje, Škofije, Pobegi) je hibridna izposojenka; tuja pomanjševalna pripona je zamenjana z domačo. Pri *rôdola* (Gradinje) je prišlo do disimilacije *d-d* ⇒ *r-l*, pri *lótola* pa do desonorizacije *d* ⇒ *t*. Zanimiv je ornitonim, ki smo ga zapisali v Marezigah: *lóboda*. Ta izraz v slovenski Istri pomeni "labod" (BEZLAJ, II/147) in gre najbrž za prenos pomena z ene ptice na drugo zaradi podobnosti v izrazu. Mogoče je v zvezi z labodom tudi naziv *labíca* (Kubed), če ga razumemo kot križanje oblik za "labod" in "Alauda".

3.2.

Oblike *laudîca* (Soldatići, Mali Mlun, Veli Mlun, Vrh), *lavdîca* (Krasica, Beletićev Brijeg, Štrped, Premci, Čeretež, Roč, Praćana, Foršići, Lupoglav), *loudíca* (Šmarje, Korte) in *lawdíca* (Gračišče, Dragonja, Sočerga) imajo samoglasniško skupino *au* iz ALAUDA, kar nas navaja na možnost, da gre za staro izposojenko iz keltščine, še posebej, ker omenjeni dvoglasnik ni prisoten v okoliških govorih (ni ga niti v benečanščini in niti v furlanščini). Začetni *l* v vseh oblikah in *o* v *loudíca* (Šmarje, Korte) lahko razložimo kot križanje med nepotrjenimi, prvotnimi istrskimi oblikami **alauda*, **alaudica* z italijanskimi tipa *lodola*. Pravkar domnevani prvotni istrski ornitonim se mogoče skriva v krušvarski obliki *lavdâvica*, če ga

2 Obliko *odula* najdemo tudi v furlanščini, glej ASLEF, tav. 211, carta 179.

razumemo kot deminutivno izpeljanko od *alauda* križano z *lodola*. Enako, vendar manj jasno, velja tudi za nazive *ladvȃca* (Pićan, Ćepić, Šumber), *ladvîca* (Kringa, Kanfanar, Cerovlje, Vela Traba, Lindar, Katuni, Veli Golji, Breg, Trget, Brseč, Beram, Šušnjevica, Kostrćan, Jesenovik), *ledvîca* (beram, strmac, skitača, brovinje) in *ledvȃca* (Plomin). Pri slednji obliki je prišlo do metateze *v-d* ⇒ *d-v*, pri nekaterih nazivih pa imamo spremembo *a* ⇒ *e*.

3.3.

Tudi slovanske oblike, za katere smo rekli, da so izposojenke iz istrobeneščine, bi lahko imeli za starejše, keltske, oblike, ki so pod vplivom beneščine izgubile značilen dvoglasnik. Ta možnost je najmanj skrita v ornitonimih *ludíca* (Malija) in *labíca* (Kubed).

4.

Pri žejanskih Romunih smo zabeležill zanimiv naziv za škrjance, *čeljičenuâvdu*; sintagma pomeni "tisti, ki ne sliši". Očitno gre za tabu. Skok piše, da je to "ptica za koju se vjeruje da donosi nesreću i smrt" (SKOK, III/389), a ne pove kje.[3]

5.

Ornitonimi *ćaluvîn* in *ćalovîn* (Vele in Male Mune) niso jasni. Mogoče jih lahko izvajamo od *ćàlôv* "norec, bedak" (VUK2, 1030; SKOK, I/347). Znano je, da so lahko ptice metafora za neumne ljudi (neumen kot koklja ali štorklja...). Da so v igri tudi škrjanci nam pove Pirona, ki poleg gesla *lódul* "škrjanec" navaja tudi to: "... Si usa com. al fig. per sciocco, sempliciotto..." (PIRONA 531)

6.

Vsi ostali nazivi za škrjance, ki smo jih zabeležili, so ali onomatopeje ali pa vsebujejo sem "čopek".[4]

6.1.

Onomatopejski so ornitonimi tipa *škrjanc, škrlj, ševa* in *švrljuga/čvrljuga*.[5] Nazivi so slovanski in se, ne pogosto, pojavljajo tudi kot izposojenke v romanskih istrskih govorih. Italijani v Taru za vrsto Galerida cristata uporabljajo prilagojenko *carjùga*, za vrsto Alauda arvensis pa imajo domačo besedo *lòdola*. Enak pojav ekonomije jezika smo zabeležili v Salambatih, kjer Hrvatje čopastemu škrjancu pravijo *čerjûga*, poljskemu pa *laudîca*.

Onomatopejski (in zaradi podvojitve tudi afektivni) so nazivi *činčirinčî* (Nova Vas), *‡cirimbèla* (Bale CERN, 32) in *‡ćirindéla* (Bale IVE, 104).

6.2.

Od drugih škrjancev se nekoliko razlikuje čopasti škrjanec (Galerida cristata), ker ne more skriti čopka. Večina ornitonimov za to vrsto ima kot osnovo vsebino "čopek".

6.2.1.

Samo dva naziva za vrsto o kateri pravkar razpravljamo, nista v zvezi s čopkom. To so *lodínja* (Pobegi) in *lodolòn* (Bivje, Oprtalj, Vižinada); gre za izpeljanke od *lodola* z augmentativno pripono *-on* oziroma pripono *-inja*.

6.2.2.

Drugi ornitonimi, kot smo že rekli, vsebujejo sem "čopek". V Štrpedu čopastemu škrjancu rečejo *lavdîca s ćûfićen*, v Plominu *ledvȃca s ćûfićon*, Italijani v Bujah pa mu pravijo *lòdola šifòna*. Gre za tri sintagme, ki imajo kot prvi del naziv za vrsto Alauda arvensis, kot drugi pa dopolnilo k temu nazivu. Drugi del bujske sintagme je izvedenka na *-ona* od furlan. *sùf* "čop" (PIRONA, 1148)[6]. Ornitonimi tipa *cufaro/cufero, čufoloto* in *‡zufa* (za Trst DORIA, 823 in brez določenega kraja ROS, 1271)/*‡zufona* (za Trst DORIA, 824 in brez določenega kraja ROS, 1271), ki spadajo v istrobeneške govore, ter nazivi tipa *čufica, ćufarić, ćufar/cufać, ćuflatica,* ki spadajo v slovanski besedni zaklad, so izpeljanke od *zuf/zufo* "čop, čopek" (< langobardsko ZUPPFA, REW, 803); uporabljajo pa se tudi v romanskih idiomih kot izposojenke. Ornitonimi tipa *ćupić/ćup* potekajo od *ćuba, ćup/čup* "čop, čopek" (SKOK, I/361; SKOK, I/342), naziv *kukunîć* pa je deminutivna izpeljanka na *-ić* od romanske izposojenke v čakavskih govorih *kukun* (< lat. CINCINNUS "koder", SKOK, II/82 < grško κικιννοσ, SKOK, II/82).

6.2.3.

Menimo, da so nazivi *‡capelunga* (ROS, 166 za Krk) in *‡capellònga* ("aggettivo di allodola", ZONCA, 34 za Vodnjan) furlanskega izvora. Sami smo pri krških Italijanih zabeležili obliko *kapilùga*, vendar za vrsto Alauda arvensis in kot splošni naziv za škrjance. Na furlanskem področju so nazivi za škrjance tipa *kapelote, čapiluda* in tipa *odole/odule/odula* + *kapelote/čapeluda* ipd. zelo

3 Ni nam znano, če kje v Istri velja mnenje, da škrjanci prinašajo nesrečo.
4 Vsi škrjanci imajo čopek, razlika je v tem, da ga nekatere vrste lahko zložijo, tako da se ne vidi.
5 Glede podrobnosti cfr. SKOK, III/389
6 Prim. *ódula súfa; šufine; odule dal súf* ASLEF, tav. 212, carta 180.

pogosti[7]. Gre torej za pridevnik (od lat. *CAPĬLLUS*, REW, 1628), ki ga substantiziranega najdemo tudi pri Boeriu: "*capelua*, s. f. *capelluta*, ed anche *cappellaccia*, Aggiunto che si da od una Specie di Allodola detta da' Sistem. Alauda cristata, la quale ha quasi una cresta o fiocco di penne sulla testa..." (BOERIO 133).[8]Naziva *kapilùga* in *kapilûja* po izrazu popolnoma sovpadata s furlanskimi oblikami, medtem ko menimo, da sta naziva, ki sta ju zapisala Rosamani in Dalla Zonca, paretimološka; naziv so ljudje imeli za zloženko in so drugi del zloženke razumeli kot "dolg" ter ga v tem smislu tudi popačili.

6.2.4.

Romani v Balah vrsti Galerida cristata pravijo *kapirùšula*; to je sestavljena beseda iz ben. *capo* "glava" (< lat. CAPUT, ITE, REW 1668) in *rusula* "čopek" (< lat. *RŌSA*, REW 7357 s pom. pripono).

6.2.5.

Naziv *kalandròn (Višnjan, Svetvinčenat) po obliki spada med ornitonime za vrsto Melanocorypha calandra (g. nižje).*

6.3.

Tudi laški škrjanec (Melanocorypha calandra) se razlikuje od drugih škrjancev. To je največji škrjanec v Istri, od drugih se razlikuje tudi po tem, da "sa strane na vratu ima veliku crnu ili smeđu pjegu" (GJURAŠIN, 139).

Najpogostejše ime v Istri za tega škrjanca je *kalandron* (< lat. CALANDRA, REW, 1486 + augm. prip. *-on*). Pripona je dodana zaradi velikosti našega škrjanca. Mogoče je v osnovi denominacije tudi v tem primeru vsebina "čopek": "... Si le mot doit être rattaché à *caliandrum, caliendrum* "perruque" (Varron, Horace)..." (ANDR 47). V isto skupino spadajo tudi nazivi tipa *kolandro/kolandron/kolandra/kolarinka* pri zadnji obliki je najbrž prišlo do križanja s *kolar, kolarin, kolarina* (< lat. *COLLÆRE, REW, 2041), zaradi pege na prsih.

Isto etimologijo ima tudi bujski istrobeneški naziv *kalandrìna*, vendar z drugo pripono *-ina*.

6.4.

V osmih krajih smo zabeležili posebno ime za hribskega škrjanca (Lullula arborea). Ker gre za najmanjšega škrjanca ("... Hribski škrjanec je manji i krajši kakor drugi škrjanci..." GREGORI, 204), so vsi nazivi pomanjševalnice. Na Bivjah, v Bujah in Oprtlju mu pravijo *lodolìn* (izpeljanka na pomanjševalno pripono *-in* od *lodola*), v Pomeru mu pravijo *škrilatìć* in *kalandrìć*, v Ližnjanu *kolandrìć* in *vrharìć* (deminutivna izpeljanka od *vrh* SKOK, III/624 nastala najbrž zaradi habitata), v Pulju (Veli Vrh) *kalandrìno* in *kalandrìna*, v Rovinju *kalandréina* in v *Filipani kolandrìć*.

7.

Naziv *bravarîca*, ki smo ga pri vrsarskih Hrvatih zabeležili za vrsto Alauda arvensis ne spada v nobeno od obdelanih paradigem za škrjance. Tovrstne oblike v Istri označujejo ptice iz rodu pastiric (Motacillae). Gre za izpeljanko na *-ica* od *brav* "glava drobnice: oven, koza, in dr." (SKOK, I/202).

SEZNAM ZABELEŽENIH NAZIVOV

Opombe: Sosledje vrst, ki smo ga uporabili za ta seznam, je sicer običajno za ornitološke priročnike, saj bolje izraža ljudsko poimenovanje kot abecedno zaporedje. Zaradi istrske jezikovne stvarnosti (pet različnih idiomov) niti imena obiskanih krajev niso razvrščena po abecedi. Razvrščena so po jezikovnih conah, in to tako, da so znotraj področja nekega idioma kraji popisani od severa proti jugu in od zahoda proti vzhodu. Mesta so oštevilčena od 1 do 135, pred vsako številko je črka od A do H. Te črke pomenijo cone, in sicer:

A Slovenska Istra (kraji, kjer se govorijo slovenski idiomi, in kraji, v katerih se poleg slovenskih govorijo še istrobeneški idiomi)

B Zahodna Istra (kraji, kjer se govorijo hrvaški in istrobeneški idiomi, in kraji, kjer se govorijo samo hrvaški govori brez istriotskih otokov)

C Puljsko območje (kakor zgoraj)

D Istriotski jezikovni otoki

E Bujsko, pazinsko in labinsko območje (kraji, kjer se govorijo samo hrvaški idiomi, in zelo malo krajev, kjer se poleg hrvaških uporabljajo tudi istrobeneški govori brez istroromunskih otokov)

F Romunski jezikovni otoki (kraji, kjer se poleg hrvaških idiomov govori tudi istrorumunski, in nekaj krajev, kjer so v uporabi samo hrvaški govori)

G Severovzhodna Istra (dva kraja, kjer se govori samo hrvaško)

H Otok Krk (hrvaški in istrobeneški idiomi).

Pred ornitonimom imamo kratico idioma, in sicer:

IV istrobeneški govori

IS istriotski govori

IR istroromunski govori

HR hrvaški govori

SL slovenski govori

CG črnogorski govor v Peroju.

Seznam posameznih vrst se konča z nazivi pod črto; pod prvo so nazivi, ki so zapisani v literaturi za kraje, ki smo jih tudi sami obiskali, pod drugo pa nazivi iz literature, ki veljajo za druge istrske kraje, ki jih sami nismo obiskali.

7 Poglej ASLEF, tav. 212, carta 180.

8 Enako obliko, *kapelûja*, smo za vrsto Alauda arvensis zabeležili v Arbanasih pri Zadru.

MELANOCORYPHA CALANDRA:

A 3	BIVJE	*IV: kalandròn*
A 5	BERTOKI	*IV: kalandròn*
B 19	SAVUDRIJA	*IV: kalandròn*
B 23	BUJE	*IV: kalandrìna*
B 24	KRASICA	*IV: kalandròn*
B 28	ŠVERKI	*IV: kalandròn*
B 33	TAR	*IV: kalandròn*
B 45	MARIĆI	*HR: kalandrȍn*
C 56	BANKOVIČI	*HR: kolândra*
C 57	GAJANA	*HR: kolandrȍn, kolândra*
C 58	HRELJIĆI	*HR: kolândro*
C 59	FILIPANA	*HR: kolândro*
C 62	KRNICA (LUKA)	*HR: kolandrȍn*
C 63	PEROJ	*CG: kalendròn*
C 64	MARČANA	*HR: kalendrȍn*
C 65	VELI VAREŠKI	*HR: kolarînka, kolândro*
C 66	VALTURA	*HR: kolandrôn, kolândro*
C 67	PULA (VELI VRH)	*IV: kalandròn*
C 68	ŠKATARI	*HR: kalandròn*
C 69	POMER	*HR: kalandrôn*
C 70	LIŽNJAN	*HR: kolandròn*
C 71	MEDULIN	*IV: kolandròn*
C 72	PREMANTURA	*HR: kolandrȍn*
D 73	ROVINJ	*IS: kalandròn*
D 74	BALE	*IS: kalandròn*
D 75	VODNJAN	*IS: kalandròn*
D 76	FAŽANA	*IS: kalandròn*
D 77	GALIŽANA	*IS: kalandròn*
D 78	ŠIŠAN	*IS: kalandròn*
E 108	ŽMINJ	*IV: kalandròn*

calandron (za mugl., ROS, 144; za Trst, DORIA, 112; KOS, 78; PING, 77); kalandrón (za mugl. ZUDINI, 68).

CALANDRELLA BRACHYDACTYLA:

D 77	GALIŽANA	IS: kalandrìna

cirimbèla (za Bale, CERN, 32); ćirindéla (za Bale, Ive, 104)

calandrina (za Trst, DORIA, 112; KOS, 78)

GALERIDA CRISTATA:

A 3	BIVJE	*IV: lodolòn*
A 7	POBEGI	*SL: lódinja*
A 10	KUBED	*SL: ćúfər*
A 14	MAREZIGE	*SL: ćúfar*
A 17	SOČERGA	*SL: ćúfica*
B 23	BUJE	*IV: lòdola šifòna*
B 25	PERTIĆI	*IV: cùfaro*
B 27	OPRTALJ	*IV: lodolòn*
B 30	VIŽINADA	*IV: lodolòn*
B 33	TAR	*IV: carjùga*
B 35	SOLDATIĆI	*HR: čerjûga*
B 36	VIŠNJAN	*IV: kalandròn*
B 45	MARIČI	*HR: ćuflâtica, ćùflica*
C 50	SVETVINČENAT	*HR: kalandròn*
		HR: kalandrôn
C 55	PAČIĆI	*HR: ćûfica*
C 64	MARČANA	*HR: ćùfarica*
C 66	VALTURA	*HR: ćùfarica*
C 67	PULA (VELI VRH)	*IV: čufolòto*
C 69	POMER	*HR: ćùpić*
C 70	LIŽNJAN	*HR: ćûpić*
C 71	MEDULIN	*IV: ćùpić*
		HR: ćûpić
E 79	ŠTRPED	*HR: lavdîca s ćùfićen*
E 87	PIRELIĆI	*IV: cùfero*
E 93	DRAGUĆ	*IV: ćùfarić*
E 94	BORUT	*HR: cûfač, cùfać*
E 96	CEROVLJE	*HR: ćùfarić*
E 107	BLAŠKOVIĆI	*HR: kalandrôn*
E 109	PLOMIN	*HR: ledvȁca s ćùfićon*
F 121	ŠUŠNJEVICA	*IR: ćûfica*
H 127	OMIŠALJ	*HR: kukunȉć*
H 128	DOBRINJ	*HR: kukunȉć*
H 131	SKRBČIĆI	*HR: kukuljîca*

capelunga (za Krk, ROS 166); cappellònga (za Vodnjan, ZONCA 34).

zufa (za Trst, DORIA 823; brez omembe kraja, ROS 1271); zufona (za Trst, DORIA 824; brez emembe kraja, ROS 1271).

LULLULA ARBOREA:

A 1	PLAVJE	*SL: lodíca*[9]
A 2	ŠKOFIJE	*SL: lodíca*
A 3	BIVJE	*IV: lòdola*
A 4	DEKANI	*SL: škrjánc, lódola*
A 5	BERTOKI	*IV: lòdola*
A 6	STRUNJAN	*IV: dòdola*
A 7	POBEGI	*SL: lodíca*
A 9	LUCIJA	*IV: dòdola*
A 10	KUBED	*SL: labíca*
A 11	MALIJA	*SL: ludíca*
A 12	ŠMARJE	*SL: loudíca, lótola, škrjánc*
A 13	GRAČIŠČE	*SL: lawdíca*
A 14	MAREZIGE	*SL: lóboda*
A 15	KORTE	*SL: loudíca*
A 16	DRAGONJA	*SL: lawdíca*
A 17	SOČERGA	*SL: lawdíca*
B 19	SAVUDRIJA	*IV: lòdola*
B 20	UMAG	*IV: lòdula*
B 21	MARUŠIĆI	*HR: lôdola*

9 Ornitonimi za to vrsto veljajo tudi kot splošni nazivi za vrste Calandrella brachydactyla, Galerida cristata, Lullula arborea in Melanocorypha calandra.

B 22	ŠKRINJARI	*IV: lòdola*
B 23	BUJE	*IV: lòdola*
B 24	KRASICA	*IV: lòdula*
		HR: lavdîca
B 25	PERTIĆI	*IV: laudìca, lòdola*
B 26	GROŽNJAN	*IV: lòdola*
B 27	OPRTALJ	*IV: lòdola*
B 28	ŠVERKI	*IV: lòdola*
B 29	BRTONIGLA	*IV: lòdola*
B 30	VIŽINADA	*IV: lòdola*
B 31	MOTOVUN	*IV: lòdola*
		HR: čvrljûga, lôdula
B 32	BELETIĆEV BRIJEG	*HR: lavdîca*
B 33	TAR	*IV: lòdola*
B 34	LABINCI	*IV: lòdola*
B 35	SOLDATIĆI	*HR: laudîca*
B 36	VIŠNJAN	*IV: lòdola*
B 37	ŽBANDAJ	*HR: čvrljûga*
B 38	BADERNA	*HR: čvrljûga*
B 39	TINJAN	*HR: črvaljûga*
B 40	LOVREČ	*IV: lòdola*
		HR: čvrljûga
B 41	KRINGA	*HR: ladvîca*
B 42	FUNTANA	*IV: lòdola*
		HR: crljûga
B 43	VRSAR	*IV: lòdola*
		HR: bravarîca
B 44	GRADINA	*HR: čvrljûga, lôdula*
B 45	MARIĆI	*HR: čvrljūga*
B 46	KANFANAR	*IV: lòdola, laudìca*
		HR: ladvîca
B 47	ROVINJSKO SELO	*HR: črljûga, čvrljûga*
B 48	KRMED	*HR: čvrljūga*
C 49	SALAMBATI	*HR: čvrljûga*
C 50	SVETVINČENAT	*IV: lòdola*
		HR: lôdola
C 51	PETEHI	*HR: čvrljûga*
C 52	DRAGUZETI	*HR: čvrljûga*
C 53	BARBAN	*IV: lòdola*
		HR: čvrljûga
C 54	REŽANCI	*HR: šêva*
C 55	PAČIĆI	*HR: čvrljûga*
C 56	BANKOVIČI	*HR: čvrljûga*
C 57	GAJANA	*HR: čvrljûga*
C 58	HRELJIĆI	*HR: čvrljûga*
C 59	FILIPANA	*HR: čvrljûga*
C 60	RAKALJ	*HR: črljûga*
C 61	KRNICA	*IV: lòdola*
C 62	KRNICA (LUKA)	*HR: črljûga*
C 64	MARČANA	*HR: čvrljûga*
C 65	VELI VAREŠKI	*HR: črljûga*
C 66	VALTURA	*HR: čvrljûga*
C 67	PULA (VELI VRH)	*IV: lòdola*
C 68	ŠKATARI	*HR: šêva*
C 69	POMER	*HR: šêva, lòdola*
C 71	MEDULIN	*IV: lòdola*
		HR: lôdola
C 72	PREMANTURA	*HR: šêva, lôdola*
D 73	ROVINJ	*IS: duódula*
D 74	BALE	*IS: čirimbéla*
		HR: čirimbêla
D 75	VODNJAN	*IS: lòdola*
		HR: čvrljûga, šêva, lôdula
D 76	FAŽANA	*IS: lódola*
D 77	GALIŽANA	*IS: dódula*
D 78	ŠIŠAN	*IS: lòdola*
E 79	ŠTRPED	*HR: lavdîca*
E 81	MALI MLUN	*HR: laudîca*
E 82	VELI MLUN	*HR: laudîca*
E 83	PREMCI	*HR: lavdîca*
E 84	ČIRITEŽ	*HR: lavdîca*
E 85	ROČ	*HR: lavdîca*
E 86	GRADINJE	*IV: lòdula*
		HR: lôdola, rôdola
E 87	PIRELIĆI	*IV: lòdola*
E 88	PRAĆANA	*HR: lavdîca*
E 89	FORŠIĆI	*HR: lavdîca*
E 90	VRH	*HR: laudîca*
E 91	KRUŠVARI	*HR: lavdāvica*
E 92	LUPOGLAV	*HR: lavdîca*
E 93	DRAGUĆ	*IV: ladvìca*
E 95	MAVRI	*HR: šêvica*
E 96	CEROVLJE	*HR: ladvîca*
E 97	KATUN	*HR: švrljûga*
E 98	BERAM	*HR: ladvîca, ledvîca*
E 99	VELA TRABA	*HR: ladvîca*
E 100	LINDAR	*HR: ladvîca*
E 101	PIĆAN	*IV: lòdola*
		HR: ladvìca
E 102	ČEPIČ	*HR: ladvìca*
E 103	SVETI PETAR U ŠUMI	*HR: škŕlj*
E 104	PARIŽI	*HR: škŕlj*
E 105	KATUNI	*HR: ladvîca*
E 106	ŠUMBER	*HR: ladvìca*
E 107	BLAŠKOVIĆI	*HR: ladvāca*
E 108	ŽMINJ	*IV: lòdola*
		HR: ladvîca
E 109	PLOMIN	*IV: lòdola*
		HR: ledvāca
E 110	STRMAC	*HR: ledvîca*
E 111	VELI GOLJI	*HR: ladvîca*
E 112	BREG	*HR: ladvîca*
E 113	TRGET	*HR: ladvîca*
E 114	SKITAČA	*HR: ledvîca*
E 115	BROVINJE	*HR: ledvîca*
F 116	VELE MUNE	*HR: ćaluvîn, ćalovîn*
F 117	MALE MUNE	*HR: ćaluvîn, ćalovîn*
F 118	ŽEJANE	*IR: čeljičenuâvdu*
F 121	ŠUŠNJEVICA	*IR: ladvîca*

F 122	KOSTRĆAN	*IR: ladvîca*	H 133	KRK	*IV: kapilùga*
F 123	NOVA VAS	*IR: činčirinčî, škrljînu*			*HR: šêva, šêvica*
F 124	JESENOVIK	*IR: ladvîca*	H 134	PUNAT	*HR: šêva*
G 125	IČIĆI	*HR: šêva*	H 135	BAŠKA	*HR: šêva*
G 126	BRSEČ	*HR: ladvîca*			
H 127	OMIŠALJ	*HR: šêva*			
H 128	SVETI IVAN	*HR: šêva*			
H 131	SKRBČIĆI	*HR: šêva*			
H 132	KORNIĆ	*HR: šêva*			

duòdula (za Rovinj, ROS, 334); la dwódula (za Rovinj, AIS, III/497); la lódula (za Motovun, AIS, III/497); luòdula (za Rovinj, ROS, 556)

dòdola (za Piran, ROS, 324); le dódole (za Piran, AIS, III/497); lodola (za Trst, KOS, 233; PING, 184); lòdola (za Koper in Trst, ROS, 348; za Izolo, VASC, 155; za Trst, DORIA, 334); lódula (za mugl., ZUDINI, 87); loduot (za veljotski, BART, 201); òdola (za Izolo, VASC, 188)

RIASSUNTO

Il presente saggio tratta i nomi di allodole in Istria. Si cerca di dare l'etimologia per più di 200 voci che fanno parte di un vasto corpus che contiene oltre 8000 ornitonimi, frutto di una ricerca durata più anni in Istria.

KRATICE CITIRANIH DEL

ANDR **Jacques André**, *Les noms d'oiseaux en latin*, Librarie C. Klincksieck, Paris, 1967

ASLEF *Atlante storicolinguisticoetnografico friulano*; urednik G. B. Pellegrini, Padova Videm, 1972 in d.

BART **Matteo Giulio Bartoli,** *Das dalmatische*, I - II, Dunaj, 1906

BEZLAJ **France Bezlaj,** *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I - II (A - O), SAZU, Ljubljana, 1982

BOERIO **Giuseppe Boerio,** *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia, 1856

BREHM **Theo Jan** (skrajšal, predelal in dopolnil), *Brehm v barvah. Velika knjiga o živalih*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1978

CERN **Domenico Cernecca,** *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria*, Centro di ricerche storiche Rovinj, 1984

DELI **Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli,** *Dizionario etimologico della lingua italiana*,I - V, Zanichelli, Bologna, 1979 1983

DORIA **Mario Doria,** *Grande dizionario del dialetto triestino*, Edizioni "Italo Svevo" "Il Meridiano", Trst, 1984

GJURAŠIN **Stjepan Gjurašin,** *Ptice* I - II, Naklada "Matice Hrvatske", Zagreb, 1899, 1901

GREGORI **J. Gregori, I. Krečič,** *Naši ptiči*, DZS, Ljubljana, 1979

IVE **Antonio Ive,** *I dialetti ladinoveneti dell'Istria*, Arnaldo Forni Editore, Bologna, 1975

KOS **Ernesto Kosovitz,** *Dizionario vocabolario del dialetto triestino e della lingua italiana*, Libreria internazionale "Italo Svevo", Trst, 1968

PING **Gianni Pinguentini,** *Nuovo dizionario del dialetto triestino*, Del Bianco Editore, Modena, 1984 (riproduzione anastatica dell'edizione 1969)

PIRONA **G. A. Pirona, E. Carletti, G. B. Corgnali,** *Il nuovo Pirona vocabolario friulano*, Società filologica friulana, Videm, 1983

REW **W. Meyer-Lübke,** *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1972

ROS **Enrico Rosamani,** *Vocabolario giuliano*, Capelli Editore, Bologna, 1958

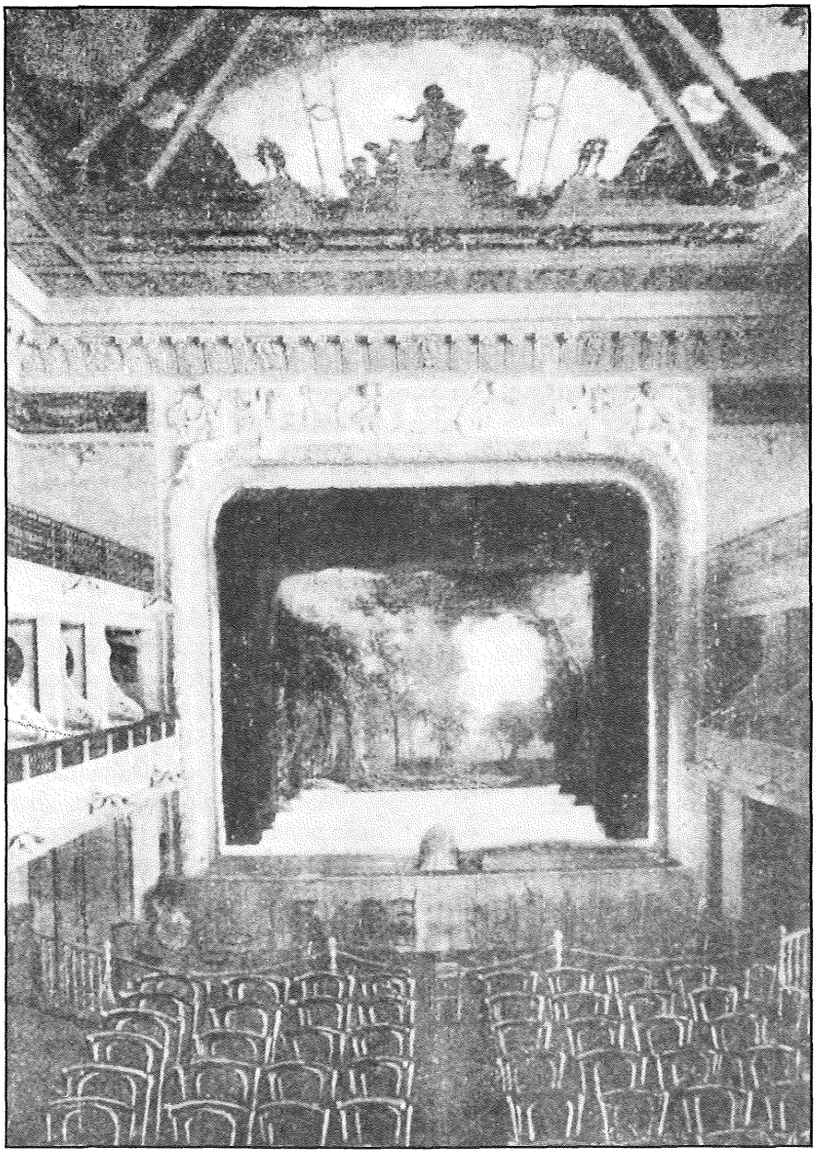
SKOK **Petar Skok,** *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I - IV, JAZU, Zagreb, 1971 - 1974

VASC **Antonio Vascotto,** *Voci della parlata isolana nella prima metà di questo secolo*, Imola, 1987

VUK2 **Vuk Stef. Karadžić,** *Srpski rječnik* I - II, Prosveta, Beograd, 1986 (po dunajski izdaji iz leta 1852)

ZONCA **G. A. Dalla Zonca,** *Vocabolario dignanese italiano*, U.I.I.F. U.P.T., Padova, 1978

ZUDINI **Diomiro Zudini Pierpaolo Dorsi,** *Dizionario del dialetto muglisano*, Casamassima Editore, Videm, 1981

Tartinijevo gledališče nekoč: notranjščina gledališke dvorane (foto ibid.)

izvirno znanstveno delo

UDK 630*1(497.12 Kras):551.58
630*1(497.12 Koper):551.58

VPLIV PADAVIN IN TEMPERATUR NA DEBELINSKI PRIRAST ČRNIH BOROV IN HRASTOV GRADNOV V KOPRSKEM PRIMORJU IN NA KRASU

Darko OGRIN
mag.geografije, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, SLO
mag. in geografia, Facoltà di Lettere e Filosofia di Lubiana, SLO

IZVLEČEK

Avtor je v prispevku analiziral odnos med širino letnic in padavinami ter temperaturami pri črnih borih in hrastih gradnih iz Koprskega primorja in Krasa. Ugotovil je, da je debelinski prirast večji, če v dobi rasti pade nadpovprečna količina padavin in če so temperature podpovprečne. Pomembno je, da je nadpovprečno namočena tudi jesen preteklega leta. V drugem delu predstavlja poskus rekonstrukcije padavin v rastni sezoni s pomočjo kronologije letnic hrasta gradna iz Topolovca (Slovenska Istra) in letne količine padavin s pomočjo kronologije črnih borov iz Komna na Krasu.

UVOD

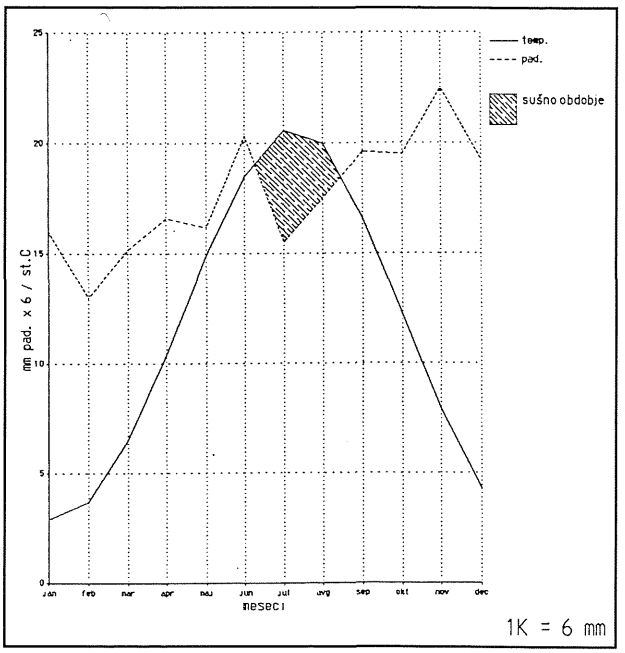
Z zakonitostmi priraščanja dreves se ukvarja gozdarsko prirastoslovje (M.Kotar, 1986; V.Stamenkovič, 1974; P.R.Morey, 1974). Ožja veda, ki raziskuje odnose med klimo in drevesnim prirastkom (višinskim in debelinskim) v sedanjosti in v preteklosti, pa je dendroklimatologija (H.C.Fritts, 1976; P.de Martin, 1970).

Rast drevja je proces, ki ga uravnavajo številni dejavniki. Genetična konstitucija dreves določa, kako bo potekala rast, vendar pa ta potek rasti modificira vpliv dejavnikov iz okolja. Naše domače drevesne vrste rastejo s podaljševanjem poganjkov (višinska rast) in z debelitvijo debla (kambijalni ali debelinski prirastek). Rast v višino je po mnenju M. Kotarja (1986, str.44,70) bolj odvisna od asimilacijskih pogojev prejšnjega leta, medtem ko je debelinski prirastek (širina letnic) bolj odvisen od klimatskih in prehrambenih pogojev v tekočem letu.

Klimatski signal, ki je zapisan v širini drevesnih letnic, ni enako jasno izražen na vseh rastiščih.Izrazitejši je na območjih, kjer je klima eden od odločilnih dejavnikov, ki pogojujejo prirast. V literaturi so opisani primeri dendroklimatoloških raziskav v aridnih in semiaridnih pokrajinah (H.C.Fritts,1974; L.J.Graumlich,1987), v Sredozemlju (A.Aloui,1987, A.Berger - J. Guiot - L.Mathieu, 1979; F.Seue,1973), ob zgornji gozdni meji in ob polarni gozdni meji (V.C.La Marche - C.W.Stockton,1974; O.Haikkinen,1985; K.J.Hansen-Bristow in drugi,1988; H.C. Garfinken - L.B.Brubaker, 1980).

Podnebje Koprskega primorja in Krasa uvrščamo med najtoplejše v Sloveniji in ga označujemo za submediteransko. Po podatkih za meteorološko postajo Portorož (1974 - 1989) znaša povprečna letna temperatura v krajih ob morju 13.5°C, januarska 5.1°C, julijska pa 22.7°C. Na Krasu so ta povprečja nekoliko nižja. Komen (1955 - 1980) ima letno temperaturno povprečje 11.5°C, januarsko 2.7°C in julijsko 20.6°C. Letno pade v Koprskem primorju od 1000 do 1500 mm padavin (količina narašča od morja proti notranjosti), na Krasu pa do 1600 mm. V dobi rasti (april-september) pade približno polovica letne vsote.

Kljub navidezno zadostnim padavinam pa nastopi v poletnih mesecih - zaradi visokih temperatur, ki pospešujejo izhlapevanje - suša (vlažnostni deficit - slika 1), ki je na Krasu še potencirana zaradi kameninske zgradbe. Po Furlanu (1966) znaša v Kopru vlažnostni deficit (razlika med padavinami in potencialno evapotranspiracijo) v obdobju od maja do avgusta 590 mm. Zaradi visokih poletnih temperatur in vlažnostnega deficita v rastni sezoni smo predvidevali, da ta dva klimatska elementa bistveno vplivata na debelinski prirastek dreves v obeh submediteranskih pokrajinah.

1. Walter-Gaussenov klimadiagram za Kubed

METODOLOGIJA

Zgodovina dendroklimatoloških raziskovanj ima že stoletno tradicijo. V tem času so se razvili nekateri standardni postopki raziskovanja, ki so podrobneje opisani v tuji (H.C. Fritts,1976; M.K.Hughes in ostali,1982) in tudi v domači literaturi (D.Ogrin,1989, 1989a). Tu povzemamo le bistvo posameznih postopkov.

Prvi postopek zahteva skrbno selekcijo rastišč, znotraj slednjih pa še selekcijo bolj homogenih lokacij vzorčenja. Izbirati moramo med drevesnimi vrstami, ki so prostorsko dovolj razširjene in imajo dobro vidne letnice. Med drevesi pa izbiramo taka, ki rastejo bolj na samem in so brez vidnih poškodb. V pokrajinah, ki ju obravnavamo, smo za najprimernejši vrsti določili črni bor (Pinus nigra) in hrast graden (Quercus petraea). Odločili smo se za 7 lokacij: štiri s črnimi bori (Bržanija, Socerb, Petrinje in Lipa-Komen) ter tri s hrasti gradni (Brdo, Plasa in Topolovec - slika 2). Lokacije Socerb, Petrinje, Plasa in Lipa-Komen se nahajajo na kraškem reliefu, druge pa so iz flišnega dela Koprskega primorja.

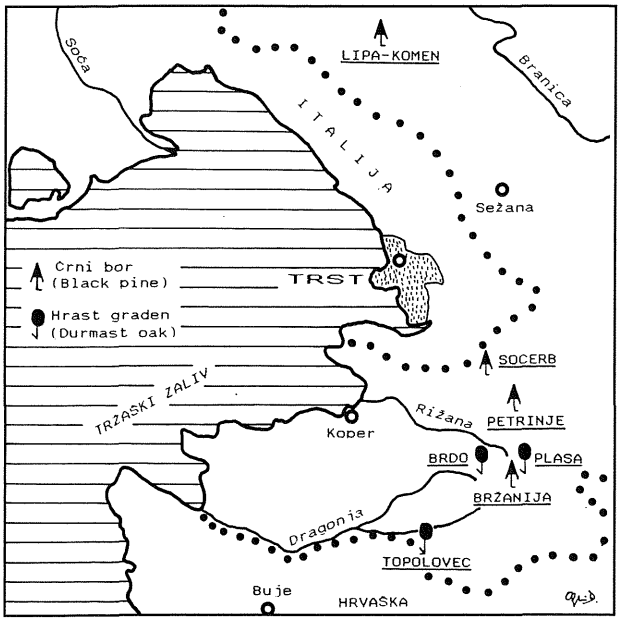
Pri borih smo večino vzorcev pridobili z vrtanjem z gozdarskim prirastnim svedrom. Z vsake lokacije smo dobili po 10 izvrtkov, razen iz Lipe-Komna, od koder smo analizirali 4 kolobarje. Skupno smo pri črnih borih raziskali 34 vzorcev. Ker smo bili pri hrastih vezani na posek dreves, je število analiziranih vzorcev manjše - le 8.

V nadaljevanju smo vsem vzorcem izmerili širino letnic na 1/100 mm natančno in sestavili kronologijo letnic - izmerjenim širinam letnic smo pripisali leta, v katerih so letnice nastale. Sledilo je t.i. "križno datiranje". Grafične predstavitve kronologij posameznih vzorcev iz ene lokacije smo primerjali med seboj, ugotavljali variabilnost in sinhronost v priraščanju ter odstranjevali morebitne napake pri datiranju.

Širina drevesnih letnic ni odvisna samo od prehrambenih pogojev v obdobju rasti, ampak se spreminja tudi s starostjo dreves. Do kulminacije debelinskega prirastka, ki ga bori dosežejo med 8. in 12. letom, hrasti pa okoli 45. leta (V. Stamenković, 1974), širina letnic narašča, nato postopoma upada, dokler prirast ne preneha. Da bi odpravili vpliv starosti na širino letnic, smo izvedli t.i. "izravnavo". S pomočjo izračunavanja zaporednih drsečih sredin smo določili krivuljo biološkega poteka rasti. Od te krivulje do dejanskih prirastkov v posameznih letih, ki nihajo okoli nje v odvisnosti od pogojev v okolju, smo izračunali indekse. Indekse smo predstavili kot časovno serijo.

Iz posameznih kronologij, osvobojenih biološkega trenda rasti, smo nato izračunali povprečne kronologije za posamezne lokacije. Grafična primerjava vzorcev znotraj lokacij, kakor tudi med lokacijami, je pokazala, da med njimi obstaja velika sinhronost v priraščanju. Na podlagi te ugotovitve sta bili izdelani povprečni kronologiji za lokacije s črnimi bori in hrasti gradni.

V končni fazi smo obe povprečni kronologiji primerjali s klimatskimi podatki meteoroloških postaj. Ker odnosi med prirastkom in klimo niso funkcijski, ampak statistični, smo povezavo med širino letnic in temperaturami ter padavinami ugotavljali s pomočjo računanja korelacijskih koeficientov (r). Pomembnost korelacijske zveze smo ugotavljali s pomočjo t-testa, oziroma smo kot pokazatelje vsaj določene stopnje povezanosti upoštevali korelacijske koeficiente, ki so bili večji (manjši) od ± 0,20.

2. Položaj lokacij vzorčenja

Tabela 1: Pregled podatkov o lokacijah vzorčenja

Lokacija	Nadmorska višina	Lega	Naklon površja	Matična podlaga	Tip prsti	Globina prsti	Tekstura	Grobi pesek	Melj	Glina	Drobni pesek
Bržanija	210 m	JZ pobočje	10-16 st.	lapor	-	-	-	-	-	-	-
Socerb	390 m	planota	0 st.	apnenec	rendzina	9-13 cm	ilovnata glina	6.04%	21.7%	44.5%	27.76%
Petrinje	410 m	planota	0 st.	apnenec	rendzina	4-14 cm	ilovnata glina	6.03%	21.3%	29.6%	43.70%
Lipa	560 m	JV pobočje		apnenec	rendzina	-	-	-	-	-	-
Komen	315 m	JV pobočje		apnenec	rjava pokarb.	-	-	-	-	-	-

VPLIV PADAVIN IN TEMPERATUR NA ŠIRINO LETNIC ČRNIH BOROV

Oris lokacij vzorčenja

Bržanija

Lokacijo Bržanija smo poimenovali po pokrajini, ki se spušča izpod kraškega roba (Stene) v dolino Rižane oz. Osapske reke. Tu smo na približno 10 -16 stopinj strmem, prisojnem, lapornatem pobočju pri vasi Bezovica (n.v. 210 m) izbrali za analizo 10 dreves črnega bora. Nasad črnega bora, iz katerega smo izbirali vzorce, je nastal na nekdanjem erozijskem žarišču, ki so ga pogozdili pred 90 leti. Nad lapornato osnovo se je v omenjenem času nabrala 5-10 cm debela plast slabo preperelih iglic - prave prsti tu ni. Drevesa, iz katerih smo dobili izvrtke, so bila stara okoli 60 let in so dosegla višino 10 - 15 m. Kronologija za to lokacijo je dolga 50 let (1938 - 1988).

Socerb

Lokacija Socerb je na Podgorsko-socerbskem krasu, ob socerbskem gradu, na nadmorski višini 390 m. Vzorce smo vzeli iz črnih borov, ki rastejo posamično ali v manjših skupinah tik ob robu planote. Tla so plitva. Deset meritev v obsegu drevesnih korenin je pokazalo, da se je na apnenčasti osnovi razvila 9 do 13 cm globoka, ilovnato glinena, nesklenjena rendzina. Drevesa ob socerbskem gradu so enako visoka kot v Bržaniji, stara pa 50 do 60 let. Kronologija širin letnic je dolga 38 let (1950 - 1988).

Petrinje

V podobnih rastiščnih razmerah kakor črni bori iz Socerba rastejo tudi črni bori na lokaciji Petrinje, ki leži nekoliko višje (410 m) in je pomaknjena bolj v notranjost planote. Petrinjski bori so starejši (60 - 70 let) in višji (15 - 18 m) od socerbskih. Kronologijo letnic za to lokacijo smo sestavili za obdobje 1946 - 1988, to je, za 42 let.

Lipa - Komen

Na lokacijah Bržanija, Socerb in Petrinje smo analizirali izvrtke. Iz okolice Lipe in Komna na Krasu pa smo dobili po dva kolobarja črnega bora. Kolobarja iz okolice Komna sta iz borovih dreves, ki so rasla na jugovzhodnem pobočju hriba, na nadmorski višini okoli 315 m. Po podatkih Zavoda za pogozdovanje in melioracijo Krasa iz Sežane so se tu na apnenčasti podlagi razvila rjava pokarbonatna tla. Kolobarja sta iz umetno zasajenega sestoja, starega okoli 85 let.

Kolobarja iz okolice Lipe sta z jugovzhodnega pobočja Trstelja, v nadmorski višini okoli 560 m. Matična osnova je tudi tu apnenec, na njej pa se je razvila rendzina. Črna bora iz Lipe sta nekoliko mlajša od sosednjih iz Komna. Mlajši ima 55, starejši pa nekaj nad 60 let. Iz vseh štirih kolobarjev smo sestavili povprečno kronologijo, dolgo 38 let.

Rezultati korelacijske analize

Odnose med padavinskimi in temperaturnimi razmerami ter širino letnic prikazujejo koeficienti korelacije (r). Širino letnic smo primerjali s podatki o temperaturah in padavinah v 18- mesečnem obdobju, od maja v pretekli vegetacijski sezoni do oktobra tekoče sezone, ko se rast v glavnem zaključi. Primerjavo smo opravili po mesecih in letnih časih, za vegetacijsko sezono (obdobje od aprila do vključno septembra) in po letih.

Za proučevanje vpliva klimatskih razmer v pretekli vegetacijski sezoni in v dobi mirovanja neposredno po njej smo se odločili zato, ker je debelinski prirastek v tekoči sezoni odvisen tudi od pogojev priraščanja v prejšnji, kakor tudi od samega poteka mirovanja.

Povprečna kronologija, ki smo jo izdelali za vse štiri lokacije s črnimi bori, je dolga 38 let (1951 - 1988). Primerjali smo jo s podatki meteorološke postaje Komen. Bližnja meteorološka postaja, vsaj za lokacije Bržanija, Socerb in Petrinje, je sicer Kubed, vendar so bili rezultati za te tri lokacije v odnosu s podatki za Kubed že predstavljeni (D.Ogrin, 1989). Komen smo v tem primeru izbrali tudi zato, ker je lokacija Lipa-Komen, ki je vsebovana v skupni kronologiji, prikazala močnejše odnose s klimo od drugih treh lokacij. Kljub temu pa se rezultati, ki so bili dobljeni s pomočjo podatkov meteorološke postaje Komen, bistveno ne razlikujejo od tistih, ki smo jih dobili s pomočjo postaje Kubed, le zveze so v primeru Komna močnejše.

V dobi mirovanja (pozimi) in na začetku vegetiranja (spomladi) višje temperature od povprečja stimulirajo prirast (zima r= 0,4970 / 0,05; pomlad r= 0,2846 / NS; marec r= 0,5544 / 0,01). Povprečna zimska temperatura je v Komnu 3,4°C (1955-1980), spomladanska pa 10,8°C (1955-1980), kar je po Frittsu (1976, str. 165) pod optimalno temperaturo za fotosintezo, ki je za drevesne vrste iz zmernega pasu od 15 do 20°C. V drugih mesecih in

Tabela 2: ČRNI BORI - rezultati korelacijske analize

		padavine				temperature			
		N	r	t	p	N	r	t	p
PRETEKLO LETO	Maj	37	-0.4613	-3.070	0.01	29	0.2468	1.323	NS
	Jun	37	0.0104	0.061	NS	29	-0.0045	-0.020	NS
	Jul	37	0.0601	0.356	NS	29	-0.1294	-0.670	NS
	Avg	37	0.0661	0.392	NS	29	0.0113	0.058	NS
	Sep	37	-0.1349	-0.800	NS	29	-0.2890	-1.560	NS
	Okt	37	0.2509	1.533	NS	29	-0.2976	-1.610	NS
	Nov	37	0.1030	0.613	NS	29	-0.3535	-1.960	0.1
	Dec	37	0.2491	1.522	NS	29	0.0838	0.437	NS
TEKOČE LETO	Jan	38	-0.0728	-0.430	NS	30	0.1780	0.957	NS
	Feb	38	0.0141	0.084	NS	30	0.2554	1.398	NS
	Mar	38	-0.1184	-0.710	NS	30	0.5544	3.525	0.01
	Apr	38	-0.0676	-0.400	NS	30	-0.0049	-0.020	NS
	Maj	38	0.1532	0.930	NS	30	-0.3671	-2.080	0.05
	Jun	38	0.1741	1.060	NS	30	-0.0255	-0.130	NS
	Jul	38	0.2972	1.868	0.1	30	-0.3234	-1.800	0.1
	Avg	38	-0.0469	-0.280	NS	30	-0.3694	-2.100	0.05
	Sep	38	0.3881	2.526	0.05	30	-0.2342	-1.270	NS
	Okt	38	0.2241	1.380	NS	30	-0.3143	-1.750	0.1
	Zima	29	0.2177	1.159	NS	25	0.4970	2.747	0.05
	Pomlad	30	-0.0675	-0.350	NS	26	0.2846	1.454	NS
	Poletje	30	0.3225	1.803	0.1	26	-0.3880	-2.060	0.1
	Jesen	30	0.1941	1.047	NS	26	-0.2841	-1.450	NS
	Veg.doba	38	0.3713	2.399	0.05	30	-0.4829	-2.910	0.01
	Leto	38	0.3413	2.179	0.05	30	0.0257	0.136	NS

N - *število* **r** - *korelacijski koeficient* **t** - *t-test* **p** - *nivo pomembnosti*

letnih časih višje temperature zavirajo prirast. Izrazit je negativen pomen nadpovprečno visokih temperatur poleti (r= -0,388 / 0,1) in v vegetacijski dobi (r= -0,4829 / 0,01). Povprečne poletne temperature se v Komnu gibljejo okoli 19,8°C, v vegetacijski dobi pa okoli 16,3°C (1955-1980). V tem času povzročajo višje temperature visoko evapotranspiracijo, kar rastline zaradi pomanjkanja talne vlage občutijo kot sušo.

Po D. Plutu (1981) je v Kubedu in na Kozini potencialna evapotranspiracija višja od povprečne količine padavin v juliju in avgustu, v Kopru pa je to obdobje daljše in traja od maja do avgusta. Kot faktor sušnosti pa niso upoštevane talne in kamninske razmere, ki na kraškem svetu sušnost še pospešujejo.

Višje temperature v jeseni preteklega leta (september r= -0,289 / NS; oktober r= -0,2976 / NS; november r= -0,3535 / 0,1) so neugodne za prirast. H. C. Fritts (1976, str. 396) razlaga ta pojav na dva načina. Prvič, da višje temperature od normalnih v jeseni lahko podaljšajo rast tkiv, ki porabijo zaloge hrane, namenjene rasti v naslednji pomladi. In drugič, višje temperature v jeseni odložijo pripravo lesa na zimo. To poveča občutljivost tkiv na poškodbe zaradi mraza in negativno učinkuje na prirastek v naslednji rastni sezoni.

Pri vplivu padavinskih razmer je slika bolj enostavna. Ob strani puščamo statistično pomemben korelacijski koeficient za maj v pretekli sezoni (r= -0,4613 / 0,01). Vsi ostali statistično pomembni koeficienti so pozitivni in se nanašajo na padavinske razmere v vegetacijski dobi (julij r= 0,2972 / 0,1; september r= 0,3881 / 0,05; poletje r= 0,3225 / 0,1; vegetacijska doba r= 0,3713 / 0,05). Statistično pomemben je tudi r za letno vsoto padavin (r= 0,3413 / 0,05), kar pomeni, da črni bori s Krasa v letih z nadpovprečno količino padavin (v obdobju 1951-1980 je povprečje za Komen 1666 mm) tvorijo tudi širše letnice. Isto lahko trdimo tudi za padavine poleti in v celotni vegetacijski dobi.

Potreba po višji količini padavin na Krasu ni toliko povezana z nizkimi količinami padavin, saj jih je v Komnu več kot 1500 mm letno - v vegetacijski dobi čez 800 mm, poletje pa je za jesenjo s 412 mm padavin (1951-1980) drugi najbolj namočeni letni čas. Ta potreba je bolj povezana s kraškim značajem površja in tanko odejo prsti, ki zadrži le malo vlage. Mala retenzijska sposobnost prsti in relativno visoke temperature poleti (povprečje 1955-1980 je 19,8°C) sušnost še pospešujejo, zaradi česar rastline doživijo v rastni sezoni večkrat "sušni stres".

"Odzivna funkcija" (slika 3), ki prikazuje odvisnost širine letnic od obeh opazovanih klimatskih elementov, priča, da so za bore s Krasa za prirast ugodna leta, v katerih je jesen prejšnjega leta nekoliko hladnejša in bolj

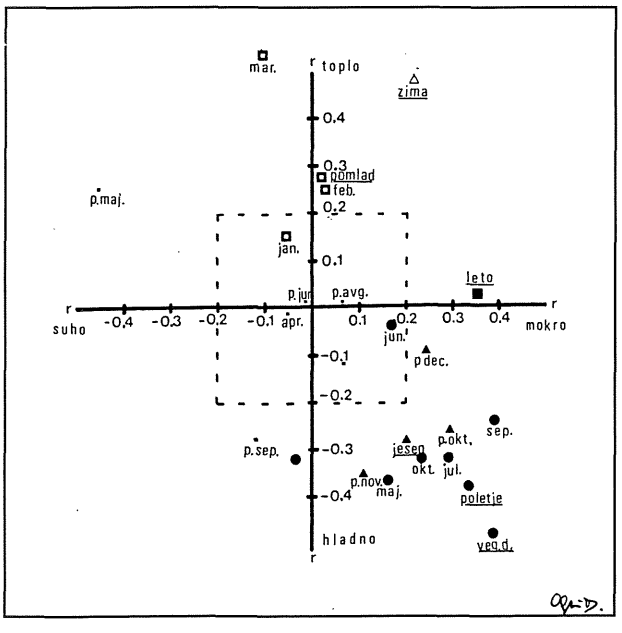
Tabela 3: Pregled podatkov o lokacijah vzorčenja

Lokacija	Nadmorska višina	Lega	Naklon površja	Matična podlaga	Tip prsti	Globina prsti	Tekstura	Grobi pesek	Melj	Glina	Drobni pesek
Brdo	260 m	vrh slemena	0-3 st.	peščenjak	karb.renzina	17-33 cm	meljasta ilov.	5.45%	51.4%	8.1%	35.05
Plasa	320 m	JZ pobočje	3-5 st.	apnenec	renzina	17-30 cm	glina	4.86%	24.4%	59.5%	11.24%
Topolovec	410 m	SZ pobočje	7-10 st.	peščenjak	antropogena tla	-	-	-	-	-	-

namočena od običajnih, zima in pomlad pa morata biti predvsem topli. Poletje in celotna vegetacijska sezona pa morata biti hladnejša in bolj namočena od povprečja.

Da bi dobili skupen vpliv padavinskih in temperaturnih razmer na širino letnic poleti oz. v celotni vegetacijski sezoni, smo izračunali koeficiente multiple korelacije. Za poletje znaša 0,437. To pomeni, da lahko 19% variance prirastka pojasnimo s padavinami in temperaturami poleti. Za celotno vegetacijsko sezono pa je ta koeficient večji (kar 0,5363) oziroma skoraj 29% variance prirastka je pojasnjeno s padavinami in temperaturami v vegetacijski dobi.

V bolj aridnih pokrajinah so ti koeficienti višji. Za alepske bore (Pinus halepensis) iz okolice Marseilla v južni Franciji so izračunali, da klima pojasnjuje 68% variance prirastka, za zahodne rumene bore (Pinus ponderosa) iz aridnega zahodnega dela ZDA pa kar 87% (H. C. Fritts, 1976, str. 380). Za rast alepskih borov so pomembne nadpovprečne padavine v vseh letnih časih, pomen temperatur pa je manjši kot pri nas na Krasu. Bori iz aridnih predelov ZDA tvorijo širše letnice v letih, ko so jesen preteklega leta, zima in pomlad vlažnejši od povprečja, ko sta poletje in zgodnja pomlad hladnejši, april pa toplejši od povprečja (H. C. Fritts, 1976, str. 379).

3. Odzivna funkcija za črne bore

VPLIV PADAVIN IN TEMPERATUR NA ŠIRINO LETNIC HRASTOV GRADNOV

Oris lokacij vzorčenja

Brdo

Brda imenujejo domačini v zgornjem delu Rižanske doline flišne osamelce nad levim in desnim bregom Rižane nasproti Bržaniji. Z globokimi hudourniškimi dolinami so ločena od drugega, bolj sklenjenega flišnega sveta. V preteklosti so bila Brda pašniške površine vasi na Bregu, po katerih nosijo tudi imena (npr. Hrastoveljsko Brdo, Loško Brdo ipd.). Po drugi svetovni vojni pa so se večinoma zarasla. Z enega od njih, Bezoviškega brda (n.v. 260 m), smo dobili 5 kolobarjev hrasta gradna (Quercus petraea).

Karbonatna rendzina je po D. Stepančiču (1974) na strmih pobočjih Brd zaradi paše v preteklosti in erozije nesklenjena. Pogosto moli na površje proti preperevanju bolj odporni flišni peščenjak. Na temenih Brd je profil prsti globji (na Bezoviškem Brdu smo namerili od 17 do 33 cm). Prst na Bezoviškem Brdu je meljasta ilovica.

Gradni z vrha Brda so ob poseku dosegli starost 35-40 let. Iz njih smo sestavili 34 let (1955 - 1988) dolgo kronologijo indeksov širin letnic.

Plasa

Lokacija Plasa leži na Podgorskem krasu, nad prvim sistemom apnenčastih stopenj nad Rižansko dolino. Dobili smo dva kolobarja hrasta gradna, ki sta rasla na n.v.320 m, na rahlo nagnjenem, skalovitem pobočju. V žepih med skalami je prst globoka 17 do 30 cm in je precej humusna in glinasta. Ob poseku sta bila hrasta stara 43 let. Tako dolga je tudi kronologija.

Topolovec

Iz vasi Topolovec v notranjosti Slovenske Istre smo dobili 97 let star kolobar hrasta gradna. Hrast je rasel na samem, na robu terasiranega travnika, v nadmorski višini okoli 410 m. Terase v bližini posekanega hrasta so bile v preteklosti intenzivneje obdelane (njive), kar je kljub zaraščanju še danes vidno. Matična osnova je flišni peščenjak.

Rezultati korelacijske analize

Skupna kronologija, ki smo jo sestavili za hraste gradne je dolga 31 let (1955 - 1985). Primerjali smo jo s podatki meteorološke postaje Kubed (n.v. 262 m).

Rezultati kažejo na podobno odzivnost kakor pri črnih borih, le da je pri hrastih odzivnost na padavinske razmere močnejša. Nadpovprečna količina padavin deluje v vseh letnih časih stimulativno na prirast. Če vpliv padavin uredimo po pomembnosti, potem so za prirast najpomembnejše padavine v vegetacijski dobi (r= 0,6654 / 0,001), znotraj nje pa višja količina padavin v poletnih mesecih (poletje r= 0,5592 / 0,01; julij r= 0,3372 / 0,1; avgust r= 0,5002 / 0,01; september r= 0,2893 / NS). Podobno kot za bore je pomembno, da je nadpovprečno namočena tudi jesen preteklega leta (oktober r= 0,3193 / 0,1; november r= 0,2207 / NS; december r= 0,2956 / 0,1). Blizu statistične pomembnosti sta tudi korelacijska koeficienta za padavine spomladi (r= 0,2549 / NS) in za celoletno vsoto padavin (r= 0,2898 / NS).

Zveza med padavinami in širino letnic je tudi v tem primeru premo sorazmerna. Nadpovprečna količina padavin (v Kubedu pade letno okoli 1300 mm padavin, od tega v vegetacijski dobi okoli 660 mm, poleti okoli 340 mm, v jeseni pa okoli 370 mm - 1951-1980) pomeni višjo talno vlažnost, kar zmanjšuje "sušni stres", ki v letih s podpovprečno količino padavin omejuje fiziološke procese, ki vplivajo na rast (H. C. Fritts, 1976, str. 397).

V primerjavi z bori imajo pri hrastih temperaturne razmere manj pomembno vlogo. Še najpomembnejše so temperaturne razmere pozimi. Višje temperature v tem letnem času, zlasti pa februarja, vplivajo negativno na prirast (zima r= -0,303 / NS; februar r= -0,3371 / 0,1). To je v nasprotju z bori, pri katerih imajo višje zimske temperature pozitiven učinek na prirast v rastni sezoni.

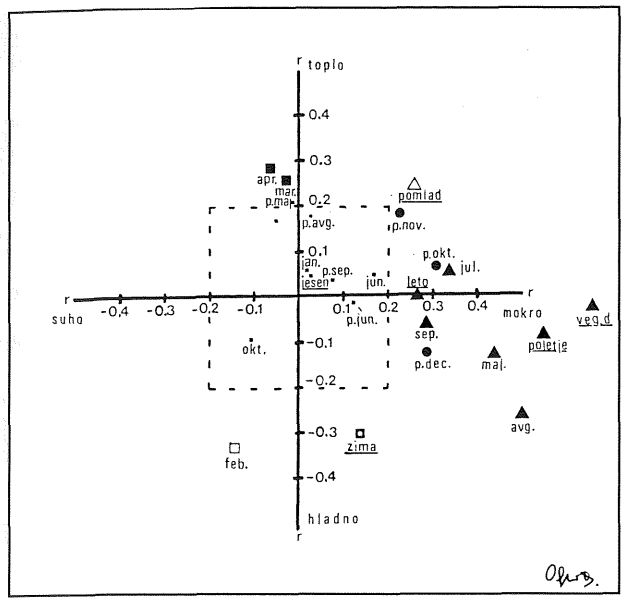
Ena od možnih razlag za ta pojav je, da je zima v Koprskem primorju eden od letnih časov, v katerem pade najmanj padavin (v Kubedu je za pomladjo z 292 mm padavin drugi najbolj sušen letni čas z 295 mm; poleti jih je npr. 337 mm. Februar pa je bil z 79 mm padavin v obdobju 1951 - 1989 sploh najbolj sušen mesec. Višje temperature v tem letnem času potemtakem povečujejo evapotranspiracijo, kar ob pomanjkanju talne vlage vodi k "sušnemu stresu". Po drugi razlagi H.C. Frittsa (1976, str. 396) pa lahko višje temperature neposredno vplivajo na povečano respiracijo, ki povzroči, da rastlina že v zimskem času porabi del zalog hrane, kar se kasneje kaže v zmanjšanem prirastku.

Blizu statistične pomembnosti so korelacijski koeficienti za temperature spomladi (marec r= 0,2739 / NS; april r= 0,2865 / NS; pomlad r= 0,2485 / NS). Nadpovprečno topla pomlad pomeni večji debelinski prirastek (širše letnice), ker se zaradi višjih temperatur prej začne

Tabela 4: HRASTI GRADNI - rezultati korelacijske analize

		padavine				temperature			
		N	r	t	p	N	r	t	p
PRETEKLO LETO	Maj	31	-0.0148	-0.070	NS	31	0.2170	1.197	NS
	Jun	31	0.1200	0.651	NS	31	-0.0196	-0.100	NS
	Jul	31	-0.0513	-0.270	NS	31	0.1726	0.943	NS
	Avg	31	0.0326	0.175	NS	31	0.1864	1.021	NS
	Sep	31	0.0801	0.432	NS	31	0.0457	0.246	NS
	Okt	31	0.3193	1.814	0.1	31	0.0603	0.325	NS
	Nov	31	0.2207	1.218	NS	31	0.1976	1.085	NS
	Dec	31	0.2956	1.666	0.1	31	-0.1466	-0.790	NS
TEKOČE LETO	Jan	31	0.0236	0.127	NS	31	0.0629	0.339	NS
	Feb	31	-0.1637	-0.890	NS	31	-0.3371	-1.920	0.1
	Mar	31	-0.0043	-0.020	NS	31	0.2739	1.5434	NS
	Apr	31	-0.0669	-0.360	NS	31	0.2865	1.610	NS
	Maj	31	0.4497	2.711	0.05	31	-0.1401	-0.760	NS
	Jun	31	0.1721	0.941	NS	31	0.0576	0.310	NS
	Jul	31	0.3372	1.928	0.1	31	0.0641	0.346	NS
	Avg	31	0.5002	3.111	0.01	31	-0.2752	-1.540	NS
	Sep	31	0.2893	1.627	NS	31	-0.0787	-0.420	NS
	Okt	31	-0.1168	-0.630	NS	31	-0.1071	-0.570	NS
	Zima	26	0.1397	0.691	NS	26	-0.3030	-1.550	NS
	Pomlad	26	0.2549	1.291	NS	26	0.2485	1.256	NS
	Poletje	26	0.5592	3.305	0.01	26	-0.0817	-0.400	NS
	Jesen	26	0.0262	0.128	NS	26	0.0665	0.326	NS
	Veg.doba	31	0.6654	4.801	0.001	31	-0.0169	-0.090	NS
	Leto	31	0.2898	1.631	NS	31	-0.0134	-0.070	NS

N - število r - korelacijski koeficient t - t-test p - nivo pomembnosti

4. Odzivna funkcija za hraste gradne

vegetacijska doba. Tridesetletno pomladansko temperaturno povprečje je v Kubedu 10,6°C, marčevsko 6,4°C, aprilsko pa 10,5°C, torej pod 15°C, ki jih H.C. Fritts (1976, str. 170) postavlja kot spodnjo optimalno mejo za fotosintezo.

Nadpovprečno toplo poletje pri hrastih nima izrazitega negativnega pomena. Še najbliže statistični pomembnosti je korelacijski koeficient za avgustovske temperature (r= -0.2752 / NS).

Na podlagi vzorca osmih dreves lahko sklepamo, da so za prirast hrastov v Slovenski Istri pomembne predvsem padavinske razmere. Višja količina padavin pomeni večji prirastek. Še posebej to velja za padavine v vegetacijski dobi, s katerimi lahko pojasnimo kar 44% variance prirastka.

POSKUS REKONSTRUKCIJE KLIMATSKIH RAZMER V PRETEKLOSTI S POMOČJO DREVESNIH LETNIC

Eden od ciljev, ki si ga pogostokrat zastavijo dendroklimatološke raziskave, je tudi rekonstrukcija klimatskih razmer s pomočjo širine letnic v t.i. "predinstrumentalnem obdobju", to je, v času, za katerega še nimamo meteoroloških meritev. Pogoja za uspešno izvedbo rekonstrukcije sta predvsem dva. Prvi: na razpolago moramo imeti dovolj dolge kronologije letnic, pridobljene na območjih, ki so za drevje klimatsko občutljiva, in drugi: zveze med širino letnic in klimo morajo biti trdne in jasne.

Dovolj dolge kronologije, ki segajo več stoletij v preteklost, lahko dobimo na dva načina: s pomočjo izvrtkov (kolobarjev) iz rastočih in zelo starih dreves ali pa tako, da kronologijo sestavimo s pomočjo še rastočih dreves ali dreves, ki so bila v bližnji ali daljni preteklosti uporabljena kot gradbeni material (tramovi, podporni stebri), in morda s pomočjo subfosilnih in fosilnih dreves. Sledimo principu, ki ga prikazuje slika 5. Tako "zlaganje" večstoletnih kronologij je možno le v primeru, če ves material izhaja iz rastišč z enakimi ali podobnimi klimatskimi in drugimi pogoji, ki vplivajo na rast. V Evropi so na podoben način sestavili kronologije, ki segajo v prvo tisočletje pr.n. štetjem (D.Eckstein, 1982, str.145).

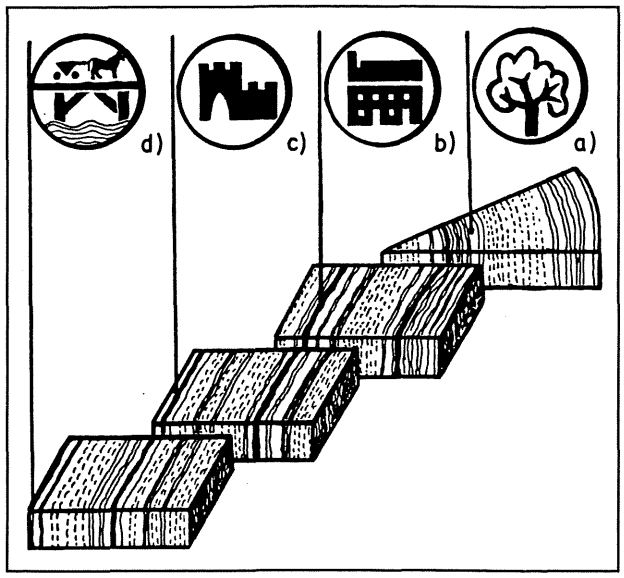
Metodologija rekonstrukcij temelji na primerjavi razmerij med rastjo in klimo v sedanjosti in na prenosu teh spoznanj v preteklost. Za rekonstrukcijo je idealno, če na prirast vpliva čim manjše število klimatskih elementov in če je s klimo pojasnjeno 70 - 80% variance prirastka. Običajno je ta odstotek precej nižji, zato rekonstrukcije niso absolutno zanesljive in jih moramo preveriti in dopolniti (M.K.Hughes in ostali, 1982, str.159)

Postopek rekonstrukcije je v prvi fazi enak postopkom, ki smo jih uporabili pri odkrivanju zvez med širino letnic in klimo. Po opravljenih meritvah sestavimo kronologijo širin drevesnih letnic in če imamo možnost, izvedemo tudi križno datiranje. Kronologijo, osvobojeno biološkega trenda, nato še primerno zgladimo. S tem se znebimo kratkoročnih variacij, do večjega izraza pa pridejo srednjeročne in dolgoročne spremembe. V naslednji fazi izračunamo odklone (v %), kjer nam pozitivna vrednost odklonov pomeni leta oz. obdobja, ko je bila širina letnic nadpovprečna, negativni odkloni pa leta (obdobja) s podpovprečnim priraščanjem. Če smo poprej ugotovili tesno in jasno zvezo med klimo in širino letnic, pomenijo ti odkloni istočasno tudi nihanja klimatskih pogojev v okolju. Tako dobljeno rekonstrukcijo pa moramo obvezno preveriti (verificirati) s pomočjo podatkov meteoroloških postaj, rekonstrukcij, narejenih z drugimi metodami, in s pomočjo podatkov iz zgodovinskih virov. Možnost napak je namreč velika, še zlasti, če je rekonstrukcija narejena s pomočjo samo enega ali nekaj vzorcev in če nismo opravili križnega datiranja.

V prispevku predstavljamo dve rekonstrukciji, ki sta bili narejeni s pomočjo hrasta gradna iz Topolovca (Slovenska Istra) in kronologije, sestavljene iz dveh kolobarjev črnih borov iz Komna na Krasu. Kronologiji sta dolgi 97 oz. 84 let, torej segata v obdobje, za katerega imamo na razpolago klimatske podatke tudi iz naše bližine (za Trst od leta 1850, za Koper in Kubed od leta 1925 dalje). S tega vidika sta rekonstrukciji nepotrebni, imata pa svojo metodološko vrednost, zato ju tudi objavljamo.

Rekonstrukcija padavinskih razmer v vegetacijski dobi s pomočjo hrasta gradna iz Topolovca

Podrobnejše rastiščne razmere, v katerih je rastel ta hrast, smo opisali v prejšnjih poglavjih. Najtesnejšo zvezo smo izračunali za primerjavo med širino letnic in padavinami v vegetacijski dobi (r= 0.4466 / 0.01), kar pomeni, da lahko s to zvezo pojasnimo 20% variance debelinskega prirastka. Ker imamo za večji del obdobja,

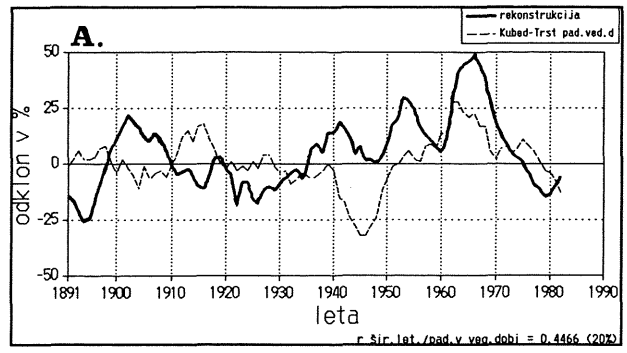

5. Princip sestavljanja kronologije
(po M.G.I.Baille - J.R.Pilcher, 1976, s.424)
a) s pomočjo rastočih dreves
b) s pomočjo gradbenega lesa uporabljenega v bližnji preteklosti
c),d) s počjo gradbenega lesa uporabljenega v daljni preteklosti

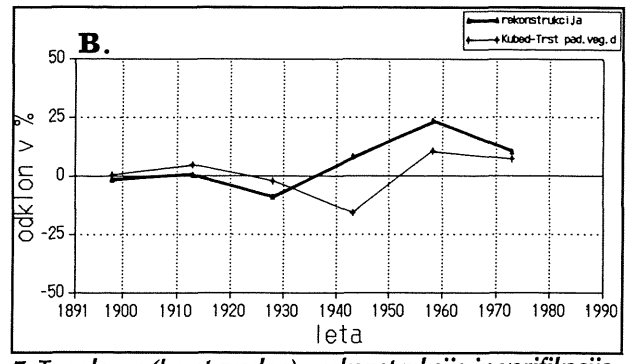
v katerem je drevo rastlo (1888 - 1985), tudi meritve za bližnjo meteorološko postajo Kubed (padavinski niz se začne z letom 1925), so nam padavinski podatki za to postajo služili kot verifikacija za dobljeno rekonstrukcijo. Za obdobje 1888 - 1925 pa smo rekonstrukcijo preverjali s pomočjo podatkov meteorološke postaje Trst, ki ima podoben padavinski režim kot Kubed.

Krivulji, ki predstavljata rekonstruiran potek padavin v vegetacijski dobi in potek padavin v dobi rasti po podatkih meteorološke postaje Kubed oz. Trst, nimata posebej skladnega poteka, kar je razumljivo, saj korelacija med širino letnic in padavinami v vegetacijski dobi ni posebej visoka (slika 6). Rekonstrukcija nam kaže, da je bila količina padavin v vegetacijski dobi (april - september) večino obdobja nadpovprečna. Po rekonstrukciji so bile padavine podpovprečne le pred letom 1900, med leti 1920 in 1935 in po letu 1975. Še zlasti izstopajo viški padavin med leti 1965 - 1970, okoli leta 1955, 1903 in okoli leta 1942.

Primerjava rekonstrukcije s klimatskimi podatki pokaže, da je bilo obdobje z nadpovprečno količino padavin 1935 - 1975 nekoliko krajše, saj se začne z letom 1935 in konča z letom 1978. Pred tem pa imamo od leta 1929 do leta 1950 obdobje s podpovprečno namočeno vegetacijsko sezono. Še zlasti je bilo malo padavin med leti 1943 in 1948. Ta nižek se pokriva z "nižkom", dobljenim s pomočjo rekonstrukcije, ko rekonstruirana količina padavin pade na povprečje.

6. Topolovec (hrast graden) - rekonstrukcija in verifikacija

7. Topolovec (hrast graden) - rekonstrukcija in verifikacija (15-letna zaporedna povprečja)

Pred letom 1929 sta, po podatkih za Trst, še dve obdobji z nadpovprečno količino padavin v vegetacijski sezoni: 1910 - 1920 in 1891 - 1898, med obema pa je obdobje s podpovprečno količino padavin. Vsa tri obdobja se s potekom rekonstruiranih padavin ne ujemajo.

Drugi "nižek", v okviru dolgega obdobja z nadpovprečno količino padavin v vegetacijski dobi okoli leta 1960, ki smo ga dobili s pomočjo rekonstrukcije, nima podlage v dejanskih padavinskih razmerah. Očitno je upad debelinskega prirastka v tem času pogojen z nepadavinskimi dejavniki. Pač pa sovpadata rekonstruirani in dejanski višek padavin okrog leta 1965.

Večje sovpadanje obeh krivulj dobimo, če krivulji še naprej "gladimo". S tem namenom smo izračunali 15-letna zaporedna povprečja (slika 7). V tem primeru lahko s pomočjo obeh krivulj določimo splošen trend naraščanja padavin v dobi rasti od 30-tih let 20.stoletja (po rekonstrukciji) - oziroma 40-tih let (po podatkih za Trst in Kubed) - do konca 50-tih let, ko dosežejo padavine višek. V 60-tih in 70-tih letih pa začne količina padavin upadati.

Rekonstrukcija letne količine padavin s pomočjo črnih borov iz Komna na Krasu

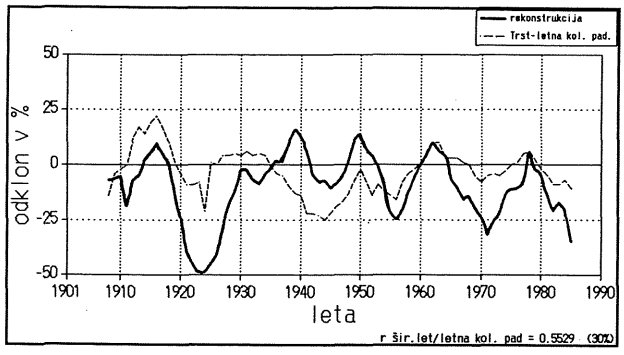
Za črne bore s Krasa smo ugotovili, da obstaja velika odvisnost debelinskega prirastka od padavinskih in temperaturnih razmer. Širše letnice nastanejo v letih, ki so nadpovprečno namočena in ki imajo podpovprečne temperature v vegetacijski dobi. Najtrdnejšo zvezo pa

smo dobili pri primerjavi širine letnic z letno količino padavin (r= 0.5529 / 0.001), kar pomeni, da lahko 30% variance prirastka pojasnimo s to povezavo. To zvezo smo uporabili tudi za poskus rekonstrukcije poteka letne količine padavin.

Tabela 5: Obdobja z nadpovprečno in podpovprečno količino padavin med leti 1908 in 1985 po podatkih meteorološke postaje Trst in po rekonstrukciji (7-letne drseče sredine)

	TRST	REKONSTRUKCIJA
NAD POV.	1912 - 1918	1914 - 1917
	1927 - 1934	
	1961 - 1966	1961 - 1964
	1976 - 1979	1978
POD POV.	- 1910	- 1913
	1920 - 1924	1919 - 1935
	1935 - 1959	1942 - 1947
	1969 - 1974	1965 - 1977
	1980 -	1979 -

Za rekonstrukcijo smo uporabili kronologijo indeksov širin drevesnih letnic, ki smo jo sestavili iz dveh kolobarjev črnega bora iz okolice Komna. Osnovna kronologija je dolga 84 let in zajema obdobje od leta 1905 do leta 1988. Za verifikacijo opravljene rekonstrukcije smo uporabili podatke o letni količini padavin z meteorološke postaje Trst.

8. Komen (črni bori) - rekonstrukcija in verifikacija

V primerjavi z rekonstrukcijo iz Topolovca kažeta krivulji rekonstrukcije in klimatskih podatkov za črne bore bore iz Komna (slika 8) večje sovpadanje, kar je posledica za 10% višjega deleža pojasnjene variance. Od 10-tih menjajočih se obdobij z višjimi oz. nižjimi količinami padavin jih sovpada kar 9. Kljub temu pa bi samo s pomočjo rekonstrukcije padavinskih razmer na podlagi širine drevesnih letnic v našem primeru težko natančno določili obdobja z nadpovprečno in podpovprečno letno količino padavin. V tem primeru se ujema samo šest nihajev. Za večjo tovrstno natančnost bi potrebovali višji delež pojasnjene variance.

RIASSUNTO

Nel contributo viene trattato il rapporto tra la larghezza degli anelli e la temperatura e le precipitazioni per il Pino nero e la Quercia nel Litorale capodistriano e sul Carso. Per constatare il legame abbiamo usato il metodo dendroclimatologico. L'esame di 34 esemplari di pino nero ha dimostrato che la larghezza degli anelli dipende dalla temperatura e dalle precipitazioni. Le temperature che superano la media sia d'inverno che in primavera stimolano la crescita del tronco, negli altri periodi dell'anno invece la ostacolano, soprattutto se vengono registrate d'estate e nel periodo vegetativo. Per quanto riguarda le precipitazioni sono importanti le grandi quantità di precipitazioni d'estate e durante l'intero periodo vegetativo. Le ricerche su otto esemplari di quercia hanno dato risultati molto simili a quelle condotte sui pini neri, con l'unica differenza che le querce sono più sensibili alle precipitazioni. Risultano cosi stimolative per la crescita precpitazioni sopra la media in tutte le stagioni, ma soprattutto in estate e nell'intero periodo vegetativo. Come per i pini anche le querce è molto importante che l'autunno dell'anno precedente sia molto umido ed in particolar modo risulta decisivo il mese di ottobre. Le temperature influiscono molto meno sulle quercie. Emerge soltanto il problema degli inverni miti. Questi ostacolano la crescita. Nella seconda parte del contributo abbiamo tentato di ricostruire le condizioni climatiche nel passato con l'ausilio degli anelli di una quercia di 97 anni, cresciuta a Topolovec, nell' Istria slovena, e di un pino nero di 84 anni rinvenuto a Komen, sul Carso. Abbiamo riscotruito la quantità annuale di precipitazioni e la quantità nel periodo vegetativo.

VIRI IN LITERATURA

Aloui A.,1978. Quelqes aspects de la dendroclimatologie en Khroumiries (Tunisie). D.E.A. d'Ecologie mediterraneeanne. Universite Aix - Marseille III.

Baille J.R. - Pilcher M.G.L.,1976. Climate Records Dug from Irish bogs. Geografical magazin 7.

Berger A., Guiot, J., Mathieu, L.,1979. Cedar Tree-Rings and Climate in Marroco. Tree-Ring Bulletin 39.

de Martin P.,1970. Les anneaux de croissance des arbres. Revue geographiqe de l'Est 3-4.

Eckstein D.,1982. Europe Oak Chronologies. v:Climate from Tree Rings. Camridge.

Fritts, H. C.,1974. Relationships of Ring widths in Arid-Side Conifers to Variations in Monthly Temperature and Precipitations. Ecol.Monogr. 4 (44).

Fritts, H. C.,1976. Tree Rings and Climate. London.

Furlan, D.,1966. Ugotavljanje evapotranspiracije s pomočjo normalnih klimatskih pokazateljev. Letno poročilo meteorološke službe HMZ za leto 1964. Ljubljana.

Gams, I.,1990. Klima Koprskega primorja in njen pomen. Primorje - zbornik 15.zborovanja slovenskih geografov. Portorož.

Garfinken H.C. - Brubaker L.B.,1980. Modern climate - Tree Grown Relationship and Climatic Reconstruction in Sub-Artic Alaska, Nature 286.

Graumlich L.J.,1987. Precipitations Variation in the Pacific Nortwest (1675 - 1975) as Reconstructed from Tree Rings, Annals of Association of American Geographers 1.

Hansen - Bristow, K.J., Ives, J.D., Wilson, J. P.,1988. Climatic Variability and Tree Response within the Forest- Alpine Tundra Ecotope.Annals of American Geographers, vol.78 št.3

Heikkinen, O.,1985. Relationship Between Tree Growth and Climate in the Subalpine Cascade Range of Washington,USA. Annals Bot. Fennici 22. Helsinki.

Hughes, M. K., Kelly, P. M., Pilcher, J. R., La Marche, V.C. 1982. Climate from Tree Rings. Cambridge.

Klimatografija Slovenije, 1988. 1.zvezek - Temperature. Hidrometeorološki zavod Slovenije. Ljubljana.

Klimatografija Slovenije, 1989. 2.zvezek - Padavine. Hidrometeorološki zavod Slovenije Ljubljana.

Kotar, M.,1986. Prirastoslovje. Ljubljana.

La Marche, V. C., Stockton, E.W., 1974. Chronologies from the Temperature-Sensitive Bristlecone Pines at Upper Tree Line in Western United States. Tree-Rings Bulletin 34.

Morey P.R., 1974. How Trees Grow. studies in Biology No.39. London.

Ogrin, D., 1989. Vpliv padavinskih in temperaturnih razmer na širino letnic črnih borov (Pinus nigra) v submediteranski Sloveniji. Dela 6. Oddelek za geografijo FF. Ljubljana.

Ogrin, D.,1989a. Dendroklimatologija in možnosti uporabe njene metode v Sloveniji. Geografski vestnik LXI. Ljubljana

Ogrin, D., 1990. Klimatska pogojenost drevesnega prirastka v Sloveniji. Magistrska naloga. Oddelek za geografijo FF. Ljubljana.

Plut, D.,1981. Prikaz in ocena naravnogeografskih potez Koprskega primorja z vidika načrtovanj prostorskega razvoja. Slovensko morje in zaledje 4-5. Koper.

Seue, F.,1973. Contribution a l'etude dendroclimatologique du pin d'Alep (Pinus halepensis Mill). These Dr. des Sciences Nat. Marseille.

Stamenković V.,1974. Rast i proizvodnost stabala i šumskih sastojina. Beograd

Stepančič, D.,1974. Tla na eocenskem flišu Šavrinskega gričevja. Disertacija. Ljubljana.

strokovno delo

UDK 582:908 Istarske toplice

LE RUPI DELL'ISTRIA MONTANA FRA SCIENZA E MITO

Dario FAVRETTO
34000 Trieste, Via dei Moreri 9/1,IT;
34000 Trst, Ulica Moreri 9/1, IT;

Fabrizio MARTINI
Dipartimento di Biologia dell'Università di Trieste, 34000 Trieste, Via A. Valerio 3, IT
Oddelek za biologijo Univerze v Trstu, 34000 Trst, A. Valerio 3, IT

SINOSSI

Lungo gli spalti occidentali della catena dei Monti dei Vena, che traccia il limite settentrionale della Cicceria e sulle rupi di Istarske Toplice, si trovano le poche stazioni che costituiscono il piccolo areale di Moehringia tommasinii March., una cariofillacea endemica dell'Istria settentrionale.

Come molte congeneri, anche Moehringia tommasinii è una specie di roccia, che vegeta su pareti verticali o leggermente strapiombanti della fascia submediterranea fra 100 e 350 m s.l.m. al riparo dalla bora e dall'azione diretta della pioggia.

Ci sembra che la severità dell'ambiente di vita favorisca la specie anche in modo indiretto, selezionando negativamente le concorrenti: pareti compatte e strapiombanti accolgono, oltrechè i cuscinetti di Moehringia, pochissime altre specie, fra cui Asplenium lepidum, Parietaria judaica, Ficus carica e Asplenium trichomanes.

La stazione più occidentale di M. tommasinii è rappresentata da una imponente rupe monolitica, che costituisce l'elemento di maggiore spicco nel complesso di bastioni calcarei sovrastanti la località termale di Istarske Toplice.

E' una curiosa coincidenza la somiglianza di questo ambiente con il paesaggio che, nell'arte italiana del Rinascimento, godette il massimo favore nella rappresentazione di S. Girolamo, Padre della chiesa di lingua latina, traduttore e trascrittore dei Testamenti, eremita e penitente, che la tradizione vuole nato a Sdrenj. Mito o tradizione, certo è che il paesaggio rupestre di Istarske Toplice, con i suoi anfratti, le forre ombrose, la sua selvaggia spiritualità, si presta come pochi altri a simboleggiare l'eremo di un ascheta.

IL PAESAGGIO

Vi è una regione dell'Istria settentrionale dove imponenti spalti rocciosi si susseguono degradando verso il mare: il paesaggio della Cicceria/Čičarija, così aspro nei bastioni calcarei profondamente erosi, eppure tanto placido e ubertoso sugli altipiani fra essi sospesi, si stempera in direzione della costa nelle dolci ondulazioni delle colline arenacee.

Dai Monti dei Vena, che tracciano il limite settentrionale della Cicceria, scendono le acque del Quieto/ Mirna, lungo un percorso tortuoso, inciso in una valle a tratti molto angusta. Prima di entrare nella soleggiata piana sottostante Montona/ Motovun, un tempo sede del famoso Bosco San Marco, il fiume oltrepassa la stretta dei Bagni di Santo Stefano/Istarske Toplice, dove solenni pareti rocciose fanno corona allo stabilimento termale.

I Monti dei Vena sono costituiti da calcari facenti parte della formazione nota anche come "Calcari ad Alveoline e Nummuliti". Si tratta di calcari purissimi dell'Eocene inferiore a matrice calcitica sparitica (i cristalli sono di dimensioni superiori ai 10 micron), zeppi di resti organici, integri o in frammenti, di Foraminiferi vari (Alveoline, Nummuliti, Assiline, ecc.).

La roccia è particolarmente compatta, la stratificazione spesso indistinta, il ritmo di fratturazione varia dal decimetrico al metrico.

Sui Monti di S. Stefano il litotipo è dato da calcari a Rudiste del Cretacico superiore, generalmente compatti, molto puri, costituiti da calcite microcristallina (micrite) più o meno zeppa di resti organici minuti (da 1 o 2

centimetri al millimetro) derivanti dalla frammentazione di organismi di scogliera (Rudiste).

Anche qui la stratificazione ha talvolta ritmo metrico, con potenti bancate.

Un eremita vegetale

"Non credo perciò inopportuno di riguardare la nostra *Moehringia* quale specie particolare, fregiandola col nome del mio venerato, indimenticabile maestro Muzio de' Tommasini, che a ragione può dirsi il padre della nostra Flora."

La profonda, affettuosa devozione dell'allievo prediletto nei confronti del Maestro da poco scomparso traspare dalle parole con le quali Carlo Marchesetti, nel 1880, consegnò alla botanica *Moehringia tommasinii*. Con felice e forse consapevole intuizione, egli associò in tal modo a una stirpe vegetale nobilissima i nomi dei fondatori della floristica nelle nostre regioni.

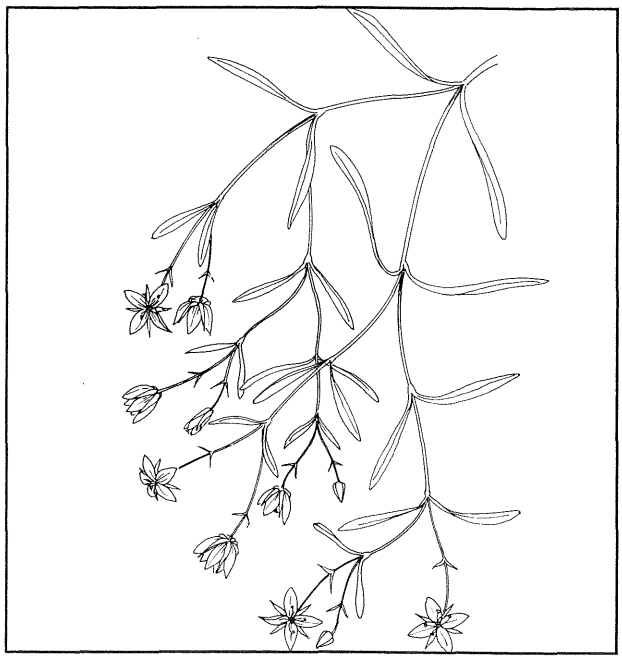

Fig.1 - Moehringia tommasinii March. (del. F. Martini)

L'istituzione della nuova specie concluse un lungo processo d'interpretazione sistematica, iniziatosi quasi quarant'anni prima, nel 1843, quando Tommasini stesso l' ebbe raccolta sulle rupi sovrastanti l'abitato di S.Sergio/Črni Kal; pur attribuendola alla comunissima *Moehringia muscosa*, egli dovette coglierne quantomeno la diversità dell'aspetto, dal momento che, come testimoniano i reperti d'erbario dell'epoca, l'ascrisse a una nuova varietà istituita per l'occasione: *M. muscosa* L. var. *firma* Tommasini, con chiaro riferimento al portamento contratto, un po' rigido della pianta, ben diverso da quello tipico di *M. muscosa*, che presenta una ramificazione lassa, strisciante sul terreno.

Successivamente il botanico triestino modificò a più riprese la prima attribuzione, identificando la pianta dapprima con *M. ponae*, binomio che compare anche nella "Flora di Capodistria" di Antonio LOSER (1860) della quale Tommasini scrisse l'introduzione; infine, dal 1864, con *M. glaucovirens*, che oggi ben sappiamo essere esclusiva delle Alpi centrali, dal Cadore al Bresciano (Tommasini, in schedis nell' Erbario del Museo Civico di Scienze naturali, Trieste; TOMMASINI, 1865).

Diverse e più articolate furono le conclusioni cui pervenne Giuseppe FREYN (1876) il quale, attraverso una meticolosa analisi dei campioni inviatigli da Tommasini, sorretta da acute considerazioni sulla tendenza del genere *Moehringia* a segregare endemismi molto localizzati, ne ipotizzò l'appartenenza a una specie non ancora descritta ma, probabilmente ancora dubbioso, preferì infine ascriverli a *M. sedifolia*.

D'altra parte l'idea che potesse trattarsi di una entità nuova per la scienza non fu estranea neppure al Tommasini, che l'espresse in una corrispondenza con il grande botanico palermitano Filippo Parlatore (MARCHESETTI, 1880b), autore della seconda Flora d' Italia (1848-1896), opera fra le migliori del suo genere apparse nel secolo scorso in Europa.

Solo nel 1880 però, come abbiamo visto, *Moehringia tommasinii* venne interpretata e descritta come specie autonoma dal MARCHESETTI (1880a). *Moehringia tommasinii* (fig.1), esponente delle cariofillacee, afferisce ad un complesso di specie strettamente correlate comprendente *M. bavarica* delle Alpi calcaree meridionali (Stiria, Bosnia-Erzegovina, Serbia fino all'Albania settentrionale), *M. papulosa* dell'Appennino marchigiano e *M. provincialis* delle Alpi provenzali.

Si tratta di un ciclo di forme per lo più con fiori di quattro elementi (la sola *M. bavarica* ha fiori pentameri), contraddistinte da semi a strofiolo bene sviluppato, costituito da cellule esili e allungate.

E' ben noto che la maggior parte delle *Moehringiae* europee rivestono carattere di endemiti relitti a distribuzione puntiforme, diffusi lungo le catene periferiche circummediterranee (MERXMÜLLER & GUTERMANN, 1957; SAUER, 1965; FRIEDRICH, 1969).

Anche la nostra è un endemita il cui areale, assai ristretto, comprende un minuscolo sciame di stazioni allineate lungo gli spalti occidentali della catena dei Monti dei Vena (MARTINI, 1987 e 1990; WRABER, 1992).

Secondo POSPICHAL (1897), ripreso da ASCHERSON & GRAEBNER (1919) e da MAYER (1960), l'areale si allungherebbe, nel cuore dell'Istria montana (Cicceria), fino a Pinguente /Buzet e anzi "...wahrscheinlich langs der unteren Terrassen des Čičen-Bodens noch öfter." (POSPICHAL, cit.).

Per quest'area, malgrado ripetuti sopralluoghi, siamo in grado di riconfermare solamente le stazioni elencate

in MARCHESETTI (1896-'97) e situate fra la Val Rosandra/Glinscica, presso Trieste (unica località italiana) e Popecchio/Podpeč (fig.3), in ciò confortati dalla esperienza del Professor Ernest Mayer (Ljubljana) (in litt., 1988): "Die beiden erstgennanten Fundorte (S. Sergio /Črni Kal e Popecchio/Podpeč, n.d.r.) habe ich seinerzeit selbst aufgesucht, während mir die beiden letzten (Nugla e Berda presso Pinguente/Buzet) nur aus der Literatur bekannt sind."

Degno di nota ci pare invece l'aver ritrovato l'endemita a Bagni di S.Stefano/ Istarske Toplice, dove fu raccolto nel 1900 da Marchesetti (Erbario Centrale Italiano a Firenze), ma mai reso noto (fig.2). Si tratta della stazione più occidentale, isolata rispetto all'areale, che però ospita una popolazione particolarmente numerosa, stanziata alla base delle grandi pareti che sovrastano la località termale (MARTINI, 1990; MARTINI & POLDINI, 1990).

Come molte congeneri, anche *Moehringia tommasinii* è una specie di roccia, che vegeta su pareti verticali o leggermente strapiombanti della fascia submediterranea fra 100 e 350 m s.l.m. Per la maggior parte, le stazioni si trovano allineate lungo una serie di spalti che costituiscono il ciglione del Carso istriano più elevato e alla base entrano in contatto con formazioni arenacee dell'Eocene superiore.

L'esposizione delle stazioni gravita nei quadranti meridionali con predilezione per i versanti sudoccidentali, al riparo dalla bora.

La pianta s'insedia di preferenza lungo i bordi delle grandi nicchie che si trovano alla base delle pareti rocciose, in posizione comunque sottratta alla pioggia battente (fig.4). Con esposizioni poco pronunciate e moderato aduggiamento, gli individui raggiungono dimensioni notevoli, sviluppando festoni lunghi fino a mezzo metro.

Si osserva la tendenza a sfruttare le vene di percolazione d'acqua incise nella roccia, che evidentemente garantiscono sia il rifornimento idrico, sia l'apporto di sostanze nutritive.

Abbiamo constatato inoltre che esperimenti di trapianto hanno dato i risultati migliori allorchè la pianta è stata messa a dimora in nicchie riparate dallo stillicidio diretto.

In conclusione quindi, *Moehringia tommasinii*, rifugge dalle posizioni di contatto diretto delle parti aeree con l'acqua, specie se violento.

Per quanto riguarda le preferenze in fatto di substrati, questi sono sempre rocce verticali più o meno compatte che offrono evidentemente le maggiori chances alla pianta, la cui disseminazione, come in tutte le *Moehringiae*, è operata dalle formiche (mirmecocoria).

Ci sembra che la severità dell' ambiente di vita favorisca la specie anche in modo indiretto, selezionando negativamente le concorrenti: pareti compatte e strapiombanti, fresche perchè esposte a est, come si verifica sul fondo dell'antro di Ospo/ Osp accolgono, oltrechè pulvini di *Moehringia* fra i maggiori osservati, pochissime altre specie, fra cui *Ficus carica* e *Asplenium trichomanes*.

Al contrario, laddove gli strati hanno potenza minore, i calcari sono più friabili e quindi maggiore è l'incidenza degli agenti erosivi, specie se favoriti da una minore angolazione rispetto alla verticale (70-80), l'ingresso di altre specie più vivaci, come ad esempio *Sesleria juncifolia*, *Campanula pyramidalis*, *Parietaria judaica*, *Satureja variegata*, instaura un regime di maggiore concorrenza che *Moehringia tommasinii* non sopporta: gli individui tendono a ridursi in numero e dimensioni e a cercare rifugio nelle nicchie più impervie.

La presenza e la rigogliosità della pianta è dunque condizionata in primo luogo dalla morfologia superficiale delle pareti, oltrechè dall' esposizione e dall'approvvigionamento idrico.

Le specie accompagnatrici sono in numero limitato, fatto che in genere contraddistingue le comunità vegetali su roccia. In alcuni casi assumono particolare evidenza i licheni, con la presenza di *Fulgensia fulgida*, *Gonohymenia nigritella*, *Lecidea* (= *Psora*) *lurida*, *Squamarina cartilaginea*, *Squamarina gypsacea*, elementi xerotermi a distribuzione essenzialmente steppica, che in Europa hanno centro secondario di diffusione nell'area mediterranea (NIMIS & LOI, 1982).

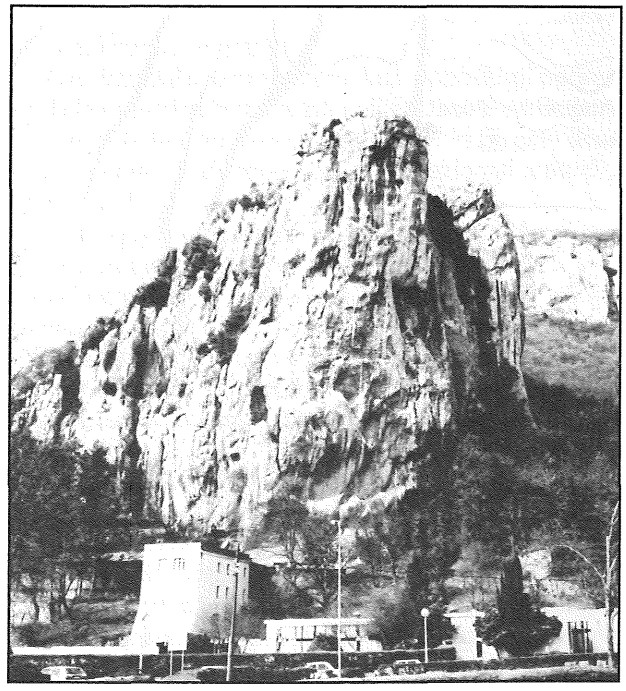

Fig. 2 - Bagni di S. Stefano. La rupe che costituisce la stazione più occidentale di M. tommasinii. (Foto D. Favretto).

Una nota particolare merita infine *Asplenium lepidum*, piccola felce imbrifoba il cui areale è centrato sui rilievi dell'Italia nordorientale della Slovenia e della Croazia fino alla Serbia, con disgiunzioni in Austria,

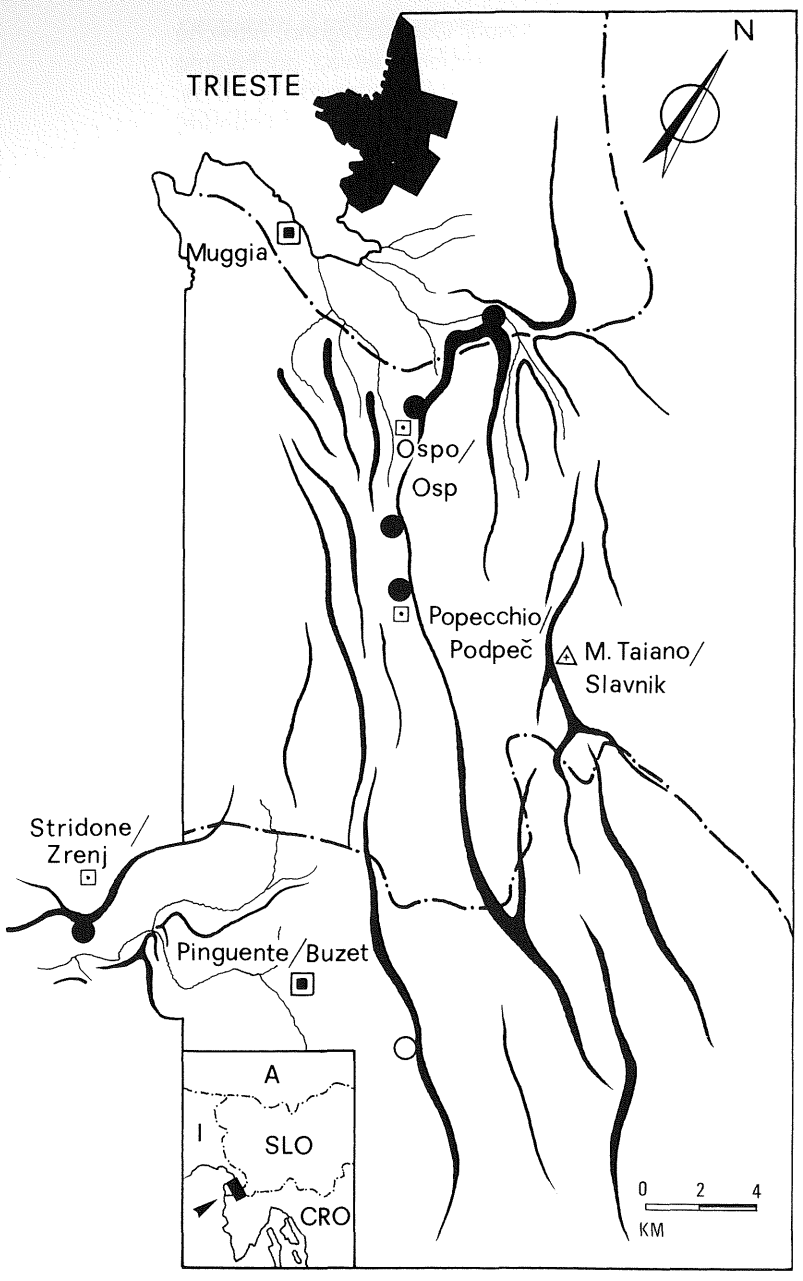

***Fig.3- Areale di* Moehringia tommasinii**
(● dati d'erbario; ○ dati bibliografici).

Romania, Francia, Italia meridionale, Albania, Macedonia e Creta, dove tocca il suo limite meridionale (JALAS & SUOMINEN, 1972; BROWNSEY, 1976).

Pur possedendo un areale assai più vasto, nel territorio considerato *Asplenium lepidum* si osserva sovente insieme a *Moehringia tommasinii*, poichè ne condivide le esigenze ecologiche di fondo essendo anch'esso " ... limitato solamente alle rupi calcaree dove la competizione con altre specie è minima" (BROWNSEY, 1976).

Non è raro infatti imbattersi in due nicchie contigue occupate esclusivamente da individui dell' una o dell' altra specie, oppure osservarli nel medesimo anfratto.

Sul piano corologico, in quella che possiamo chiamare la "cenosi di *Moehringia tommasinii*" (*Asplenio-Moehringietum tommasinii* Martini 90), l'elemento mediterraneo risulta di gran lunga il più rappresentato (40 %), seguito da quelli sudillirico (25 %) e oromediterraneo (10 %). Come si vede l' *Asplenio-Moehringietum tommasinii* conserva ancora una schietta impronta mediterranea in cui l'elemento illirico, che costituisce il contrassegno floristico dei territori carsici nordadriatici, è relegato in posizione subalterna, così come i geoelementi centroeuropeo ed eurosibirico, qui addirittura assenti, che invece dominano nelle formazioni climaciche o paraclimaciche di queste latitudini (POLDINI, 1978 e 1989).

E' una conferma della funzione di rifugio esercitata da ambienti primitivi, come sono appunto quelli rupestri, nei confronti di specie al limite della loro distribuzione. Ciò può dar luogo, nell'ambito di una regione, a fenomeni di insularità che si sottraggono alle tendenze fitogeografiche generali. Non a caso le rupi sono assai spesso popolate da preziosi endemismi legati a sistemi oligotrofici, come appunto la Moehringia di Tommasini, veri eremiti del mondo vegetale.

L'eremo di un santo

La stazione più occidentale di *Moehringia tommasinii*è rappresentata, come detto, da una imponente rupe monolitica, che costituisce l'elemento di maggiore spicco nel complesso di bastioni calcarei sovrastanti la località termale di Bagni di S. Stefano/Istarske Toplice. Nello scenario naturale delle terme, la rupe si erge dal piano alluvionale del Quieto/Mirna in prossimità delle sorgenti termali e si collega per un intreccio di crinali ai contrafforti degradanti dall'altopiano di Stridone/Zrenj (fig.5).

E' una curiosa coincidenza la somiglianza di questo ambiente con il paesaggio che nell'arte italiana godette il massimo favore nella rappresentazione di S. Girolamo, Padre della chiesa di lingua latina, traduttore e trascrittore dei Testamenti, eremita e penitente (Piero della Francesca all'Accademia di Venezia; Cosmè Tura alla Galleria Nazionale di Londra, Lorenzo Lotto al Louvre e al Prado; Leonardo alla Galleria del Vaticano, Tiziano Vecellio alla Pinacoteca di Brera).

Anche lo stemma della Comunità di Stridone ritraeva Girolamo con libro, penna e leone ai piedi in ambiente rupestre.

La tradizione popolare, ma anche autorevoli fonti biografiche come Pietro STANCOVICH (1828), danno Girolamo nativo appunto di Stridone e ancora, nel "De viris illustribus", lo stesso Girolamo parla di sè, indicando in "Stridone Oppido" il proprio luogo di nascita, del quale fornisce altresì approssimativi riferimenti geografici.

Girolamo, nato nel 331 da famiglia agiata, appresi in casa gli elementi della lingua latina, nel 360 si trasferisce a Roma per iniziare la sua lunga, monumentale opera.

Fig.4 - Habitat di **Moehringia tommasinii.**
(Foto D. Favretto).

Dopo un soggiorno durato dieci anni, visita le Gallie, toccando Aquileia, sempre alla ricerca degli uomini più illustri e di codici accreditati. Al principio dell'anno 369 ritorna ad Aquileia, attratto dalla dottrina di Valerio, vescovo di quella città e dalla fama di celebri monaci con i quali intesse una stretta amicizia.

Spinto da autentica inclinazione per la vita ascetica, risolve di intraprendere un viaggio nel vicino oriente, attrattovi dalla fama dei monaci di quelle regioni. Tocca di volo la sua patria, ma non trova "opportuno luogo nel suolo natio. dove la rozzezza sta di casa, si vive alla giornata, dio è il ventre, la cosa più importante è la taverna.." (Epistola a Crescenzio), ma anche perchè "monacum in sua patria perfectum non posse".

Raggiunto il deserto fra Siria e Arabia, si stabilisce in un eremo nella regione di Antiochia.

Nell'anno 382 lo ritroviamo a Roma per il concilio sullo scisma antiocheno e in quest'occasione il Pontefice Damaso, del quale diviene segretario, gli affida la revisione della versione latina della Bibbia allora in uso, sulla base del confronto con più antichi manoscritti greci. A

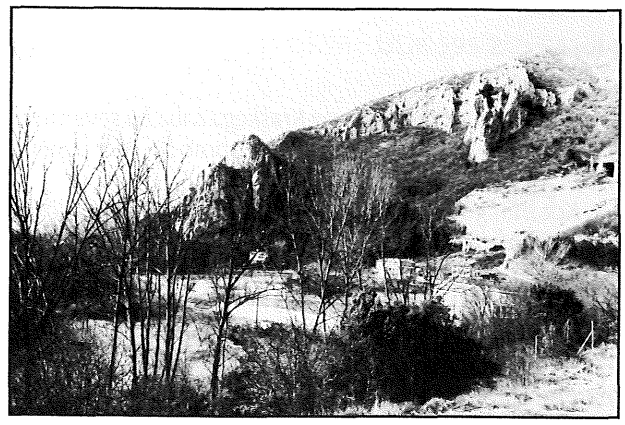

Fig.5 - Le rupi a Bagni di S. Stefano/Istarske Toplice. Uno scenario assai simile fa da sfondo alla raffigurazione sacra di S. Girolamo nell'arte italiana del Rinascimento. (Foto D. Favretto).

causa d'invidie e gelosie suscitate nel clero romano, sopraggiunta la morte di Damaso, suo protettore (384), decide di abbandonare definitivamante la Città Eterna.

Si ritira quindi a Betlemme in un eremo accanto alla grotta della natività, luogo che trasforma successivamente in un monastero da lui stesso diretto.

E' questo il tempo in cui vedono la luce i suoi lavori biblici, le traduzioni dall'ebraico e i commentari sull'Antico e Nuovo Testamento. Anni d'intensa e feconda attività, consacrati al servizio della fede e della scienza e alla lotta contro le eresie.

Cacciato dal suo monastero dagli oppositori, oppresso dalle malattie e dai travagli dell'età, muore a Betlemme nel 420, lasciando di sè, tra l'altro, l'immagine di un uomo dotato, si direbbe oggi, di eccezionali attitudini manageriali.

La biografia ufficiale cui ci siamo fin qui attenuti non parla dunque di un suo romitaggio in patria, ma se si vuole riconoscere nello scenario rupestre dei dipinti quello dei Bagni di S. Stefano, si deve allora pensare a un'errata tradizione popolare tuttora perdurante. Diversamente, il paesaggio potrebbe essere quello di Antiochia o Betlemme, ma quali modelli o memorie collettive sarebbero stati fonte d'ispirazione, se si pensa che il personaggio visse cinque secoli prima dei suoi più antichi ritrattisti, atteso che non esistono sue raffigurazioni anteriori al IX secolo (Bibbia di Carlo il Calvo alla Biblioteca Nazionale di Parigi)?

Un fatto ci pare tuttavia inconfutabile: il paesaggio rupestre di S. Stefano, con i suoi anfratti, le forre ombrose, la sua selvaggia spiritualità, si presta come pochi altri a simboleggiare l'archetipo del romitaggio di un asceta.

Ringraziamenti

Gli autori rinnovano il loro ringraziamento alla dr.ssa Annetta Venturi per le traduzioni dal latino e al prof. F. Cucchi (Trieste) per le annotazioni di carattere geologico.

POVZETEK

Vzdolž vzhodnih masivov Kraškega roba na severnem robu Čičarije in na pečinah nad Istrskimi Toplicami se nahajajo maloštevilne točke, ki tvorijo ozko območje, kjer uspeva Moehringia tommasinii March., endemična klinčnica severne Istre.

Kot mnoge njene sorodnice je tudi Moehringia tommasinii skalna vrsta, ki uspeva, zaščitena od burje in dežja, na navpičnih ali rahlo previsnih strminah v submediteranskem pasu med 100 in 350 m nadmorske višine.

Zdi se, da neprijazni življenjski prostor tudi posredno, z negativno selekcijo drugih vrst, ugodno vpliva na M. tommasinii: na kompaktnih strminah je poleg blazinic Moehringie moč najti le malo drugih vrst; med njimi so Asplenium lepidum, Parietaria judaica, Ficus carica in Asplenium trichomanes.

Najvzhodnejša točka, kjer uspeva M. tommasinii, je mogočna monolitna stena, ki izstopa iz apnenastega masiva nad Istrskimi Toplicami.

Po čudnem naključju je to okolje na moč podobno pokrajinam, ki jim je v italijanski renesančni umetnosti bil najbolj naklonjen Sv. Girolamo, prevajalec in prepisovalec Stare in Nove zaveze, puščavnik in spokornik, ki se je po izročilu rodil v Zrenju. Mit ali izročilo, nedvomno je, da je skalnata pokrajina na območju Istrskih Toplic s svojimi značilnimi prepadi, senčnimi soteskami in divjo duhovnostjo najprimernejši simbol asketske samote.

BIBLIOGRAFIA

ASCHERSON, P. & GRAEBNER, P.: Synopsis der mitteleuropäischen Flora, 5 (1) (1915): 401-480.

BROWNSEY, P.J.: A biosystematic investigation of the Asplenium lepidum complex. Bot.Jour.Linn.Soc., 72 (1976): 235-267.

FREYN, J.: Über einige Pflanzen,insbesondere der oesterr.- ungar. Flora. Österr.Bot.Zeitschr., 26 (7) (1876): 227-229.

FRIEDRICH, H.C.: Caryophyllaceae (3 Teil). In: HEGI, G.: Ill. Fl. Mitteleur., 3 (2) (1969): 853-932.

JALAS, J. & SUOMINEN, J.: Atlas Florae Europaeae I. Pteridophyta (Psilotaceae to Azollaceae). Helsinki, 1972.

LOSER, A.: Specielles Verzeichniss der Umgebung von Capodistria in Istrien einheimischen Pflanzen. Österr. Bot.Zeitschr., 10 (9) (1860): 273-301.

MARCHESETTI, C.: Moehringia Tommasinii mihi. Boll.Soc.Adr.Sci.Nat. Trieste, 5 (1880a): 327-329.

MARCHESETTI, C.: Muzio de' Tommasini. Boll. Soc. Adr. Sci. Nat. Trieste, 5 (1880b): VII-XXIX.

MARCHESETTI, C.: Flora di Trieste e de'suoi dintorni. Trieste, 1896-97.

MARTINI, F.: L'endemismo vegetale nel Friuli-Venezia Giulia. Biogeographia, 13 (1987): 339-399.

MARTINI, F.: Distribution and phytosociological behaviour of Moehringia tommasinii March. Studia Geobot., 10 (1990): 119-132.

MARTINI, F. & POLDINI, L.: Beitrag zur Floristik des nordadriati- schen Küstenlandes. Razprave IV. razreda SAZU, 31 (1990): 153-167.

MAYER, E.: Endemične cvetnice območja jugovzhodnih apneniških Alp, njihovega predgorja in ilirskega prehodnega ozemlja. Ad annuum horti botanici Labacensis solemnem, CL: 25-45. Ljubljana, 1960.

MERXMÜLLER, H. & GUTERMANN, W.: Eine neue Moehringien-Sippe aus den Südalpen. Phyton (Austria), 7 (1-3) (1957): 1-7.

NIMIS, P.L. & LOI, E.: Florula lichenica della Val Rosandra (Trieste). Atti Mus. civ. St. nat. Trieste, 34 (2) (1982): 55-84.

POLDINI, L.: La vegetazione petrofila dei territori carsici nordadriatici. Mitteil. Ostalp.-dinar. Ges. Vegetationsk., 14 (1978): 297-324.

POLDINI, L.: La vegetazione del Carso isontino e triestino. Trieste, 1989.

POLDINI, L.: Atlante corologico delle piante vascolari nel Friuli-Venezia Giulia. Udine, 1991.

POSPICHAL, E.: Flora des österreichischen Küstenlandes 1. Leipzig u. Wien, 1897.

SAUER, W.: Die Moehringia bavarica-Gruppe. Bot.Jb., 84(3) (1965): 254-301.

STANCOVICH, P.: Biografia degli uomini distinti dell'Istria. Trieste, 1828.

TOMMASINI, M.: Correspondenz. Österr. Bot. Zeitschr., 15(2) (1865): 55-56.

WRABER, T.: Tommasinijeva popkoresa. Proteus 54, (6-7) (1992): 231-233.

izvirno znanstveno delo

UDK 595.2/.3:551.44

PODZEMNA FAVNA RAKOV (Arthropoda: Crustacea) V DVEH VODNIH JAMAH NA KRAŠKEM ROBU

Anton BRANCELJ
dr., raziskovalec Inštituta za biologijo Univerze v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Karlovška 19, SLO
dott., ricercatore dell'Istituto di biologia dell'Università di Lubiana, SLO.

IZVLEČEK

Favna rakov v Osapski jami v Ospu in Jami pod Krogom pri Mlinih na hrvaško-slovenski meji je po najnovejših raziskavah zelo bogata. Skupno živi v obeh jamah ena vrsta vodnih bolh (Cladocera), 22 vrst ceponožcev (Copepoda), 2 vrsti enakonožcev (Isopoda) ter vsaj po ena vrsta postranic (Amphipoda) in deseteronožcev (Decapoda). Prevladujejo stigobiontske vrste in večina med njimi je geografsko omejena le na majhno območje. Favna rakov v obeh jamah se razlikuje od jam v notranjosti Slovenije predvsem po prisotnosti nekaterih vrst, ki so razširjene po Hercegovini in Dalmaciji. Za nekatere sta omenjeni jami na robu njihovega areala razširjenosti, vsaj dve vrsti pa sta tudi povsem novi za znanost, z doslej edinim znanim nahajališčem prav v teh jamah. Osem vrst iz obeh jam je uvrščenih na Rdeči seznam redkih in ogroženih živalskih in rastlinskih vrst v Sloveniji.

UVOD

Inštutut za biologijo v Ljubljani je z zunanjimi sodelavci leta 1990 izvajal raziskovalno nalogo "Inventarizacija in topografija favne na območju Kraškega roba in območju Veliki Badin-Krog". Nalogo je naročil Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Piranu kot strokovno podlago za razglasitev krajinskega parka na omenjenem območju. Osnovni cilj naloge je bil inventarizacija favne na obeh območjih, v katero naj bi zajeli čim večje število živalskih skupin in ugotovili razširjenost posameznih živalskih vrst.

Ena izmed pomembnejših skupin živali, ki živijo v vodah, so raki. Na območju predvidenega krajinskega parka je nekaj mlak in izvirov. V neposredni bližini meje parka sta tudi Osapska reka ter potok iz Jame pod Krogom. Predstavnikov višjih rakov, t.j., deseteronožcev (Decapoda), enakonožcev (Isopoda) ter postranic (Amphipoda), je v primorskih potokih in mlakah sicer nekaj vrst in so tudi razmeroma pogoste, vendar je o njih s tega konca le malo pisnih podatkov. Podobno velja tudi za nižje rake, vključno s ceponožci (Copepoda) in vodnimi bolhami (Cladocera). Čeprav sta tako Osapska jama kot Jama pod Krogom razmeroma lahko dostopni, je bilo do nedavnega le malo podatkov o njuni favni rakov. Po literaturi ter ustnih podatkih je bil seznam taksonov, ki živijo v obeh jamah ter njuni okolici oz. v hidrografskem zaledju naslednji (Wolf, 1938; Sket, 1964, 1965, 1967; Karaman, S. L., 1958; Karaman, G.S. 1974; Petkovski, pers. comm.):

Osapska jama z zaledjem:	
DECAPODA:	
»Troglocaris schmidti«	Dormitzer, 1853
ISOPODA:	
»Asellus aquaticus aquaticus«	Racovitza, 1919
»Sphaeromides virei virei«	(Brian, 1923)
AMPHIPODA:	
»Gammarus balcanicus istrianus«	(Karaman, 1931)
»Niphargus krameri f. spinulifemur«	Karaman, 1954
COPEPODA:	
»Cyclops anophthalmus«	Joseph, 1882 spec. dubia
»Tropocyclops prasinus«	(Fischer, 1860)
Jama pod Krogom z okolico:	
ISOPODA:	
»Monolistra bericum hadzii«	Sket, 1959
»Sphaeromides virei virei«	(Brian, 1923)

Pri raziskavah je bila posebna pozornost namenjena prav obema jamama in izvirom, kjer bi lahko bile najzanimivejše najdbe.

Popolnejši pregled favnističnih in floristčnih raziskav na Kraškem robu je predstavljen v reviji Proteus, 54(6-7).

SKUPINE RAKOV, KATERIH PREDSTAVNIKI SO BILI NAJDENI V JAMAH NA KRAŠKEM ROBU

CLADOCERA ali vodne bolhe so od 0.3 do 4 mm dolge živali. Živijo v tekočih in stoječih površinskih vodah, tri vrste pa tudi v podzemlju. Hranijo se v glavnem z algami, ki jih bodisi filtrirajo iz okoliške vode ali pa jih strgajo s podlage. Redke vrste se prehranjujejo tudi plenilsko. So zelo občutljive za strupene snovi v okolju. V Sloveniji je doslej znanih okoli 50 vrst.

COPEPODA ali ceponožci so dolgi od 0.4 do 3 mm. Živijo v skoraj vseh tipih sladkih vod. Številne vrste živijo tudi v podzemlju. Večinoma so občutljivi za onesnaževanje okolja. Delimo jih v tri podskupine. Calanoida so predvsem planktonski; le nekaj vrst živi tudi v podzemlju. Večinoma se prehranjujejo z algami. V Sloveniji je znanih 10 vrst. Cyclopoida so planktonski ali bentoški. Številni živijo tudi v podzemnih vodah. Večinoma so omnivori ali plenilci. V Sloveniji je znanih okoli 50 vrst in podvrst. Harpacticoida so le bentoške živali, ki so zelo pogoste v podzemnih vodah, pogosto celo v prenikli vodi. So bodisi omnivori ali plenilci. V Sloveniji je znanih 45 vrst in podvrst.

AMPHIPODA ali postranice so milimetrskih do centimetrskih velikosti. V podzemlju prevladujejo slepe postranice iz rodu *»Niphargus«*, ki se prehranjujejo s plenjenjem drugih živali. Nekatere podzemne vrste živijo tudi v lužah s kapnico. V Sloveniji je znanih 47 vrst in podvrst.

ISOPODA ali enakonožci so večinoma veliki od 0.5 do 3 cm. Telesno večje živali, ki živijo pri nas v podzemnih vodah, pripadajo vrstam iz rodov *»Asellus«* ter *»Proasellus«* (vodni osliček), *»Monolistra«* (jamski ježek) in *»Sphaeromides«* (jamska veslavka). Osebki vrst iz rodov *»Asellus«* in *»Monolistra«* so bodisi omnivori ali celo herbivori, medtem ko so osebki vrste *»Sphaeromides virei«* izključno plenilci. V Sloveniji je znanih 34 vrst in podvrst enakonožcev.

DECAPODA ali deseteronožci so v slovenskem podzemlju zastopani le z rodom *»Troglocaris«* (jamska kozica). Živali so centimetrskih velikosti in so v glavnem omnivori. V površinskih vodah živijo njihovi sorodniki, potočni raki oz. jelševci in koščaki, torej "ta pravi" raki, ki so večinoma omnivori. So zelo občutljivi za onesnaževanje in zastrupljanje okolja. Doslej je iz Slovenije znanih 7 vrst.

OPIS LOKALITET

Osapska jama leži nad naseljem Osp na nadmorski višini okoli 120 m. Vhod se odpira pod previsno steno na koncu velikega spodmola. Spodmol in notranjost jame sta po dolgotrajnem deževju začasno poplavljena. Jama je v začetnem delu bolj ali manj vodoravna, v drugi polovici pa se prevesi navzdol. Skupna dolžina rovov je okoli 1600 m, sifon na koncu jame pa je 54 m pod vhodom (Mihevc, 1990; Malečkar in Morel, 1987). V večjem delu jame so po stenah in tudi po tleh debele plasti ilovice. V glavnem rovu je nekaj jezerc in luž, v katerih je le malo organskega materiala.

Jama pod Krogom leži pod masivom Velikega Badina. Vhod je tik pod cesto Sočerga - Buzet na hrvaški strani, medtem ko je večji del jame na slovenskem ozemlju. Nadmorska višina vhoda je okoli 140 m, dolžina jame je okoli 350 m in globina le 5 m (Mihevc, 1990). Je občasen izvir. Za ozkim vhodom je okoli 20 m dolga dvorana z nagnjenim dnom. Na koncu dvorane se začne dolgo in več kot meter globoko jezero. Konec jame je dosegljiv le ob suši in s posebno opremo. Ob izhodu iz jame je tudi manjša luža, v katero mezi droben curek vode. Dno jezera in luž je pokrito z organskim drobirjem.

MATERIAL IN METODE

Vzorce favne sem odvzel v Osapski jami in v Jami pod Krogom iz luž in jezerc med sifonom in izhodom. Vzorce sem vzel večkrat, v eno- do dvemesečnih presledkih v letu 1990 ter spomladi leta 1991. Vzburkano vodo sem cedil skozi gosto planktonsko mrežico, ki je imela velikost okenc 0.06 mm. Nabrani material sem zatem shranil v 4% raztopini formaldehida.

V laboratoriju sem material presejal na gostem situ, da sem odplaknil delce, manjši od 0.06 mm. Ostanek materiala sem pregledal pod stereomikroskopom pri 20-40 kratni povečavi. Izbrane živali sem shranil v 70% etanolu. Vsak vzorec je dobil etiketo z datumom in krajem nabiranja.

Po nekaj primerkov dveh, za znanost novih vrst sem shranil tudi v National Museum of Natural History - Smithsonian Institution v Washingtonu in v British Museum - Natural History Museum v Londonu. Obe za znanost novi vrsti sem po standardnih metodah tudi opisal, prispevke o njih pa objavil v tujih revijah.

REZULTATI

Skupaj je bilo v Osapski jami najdenih enajst vrst ceponožcev (Copepoda), ena vrsta vodne bolhe (Cladocera) ter po ena vrsta enakonožcev (Isopoda), postranic (Amphipoda) in deseteronožcev (Decapoda) (glej tabelo 1). V Jami pod Krogom je bilo najdenih skupno devetnajst vrst, od katerih jih je bilo nekaj najdenih tudi v Osapski jami (glej tabelo 2).

Vse vrste iz Osapske jame spadajo med stigobionte, t.j., vrste, ki živijo izključno v podzemnih vodah, kjer je relativno malo hrane. Poleg stigobiontskih vrst, ki so bili najdene v Jami pod Krogom, jih je bilo pet tudi iz površinskih vod. Prisotnost površinskih vrst v Jami pod Krogom lahko razloži bližina ponora v Movraški vali med naseljema Movraž in Dvori. Skozenj se lahko nekatere

površinske živali preselijo v podzemlje, kjer lahko preživijo tudi daljše obdobje. Od skupno 22 vrst ceponožcev, kolikor jih je bilo najdenih v obeh jamah, jih je 17 stigobiontskih, medtem ko druge skupine zastopajo izključno stigobionti.

Poleg taksonov, ki so bili doslej že znani tudi z drugih lokalitet, je bil v Osapski jami najdena tudi nova vrsta jamske vodne bolhe *(»Alona sketi«)*, kar je v tej skupini zelo velika posebnost. Dolgo časa je namreč veljalo prepričanje, da vodne bolhe ne živijo v podzemlju. Do danes so, vključno z vrsto iz Osapske jame, znane le tri prave podzemne vrste vodnih bolh in vse tri so z ozemlja bivše Jugoslavije. Velika redkost je tudi najdba novega rodu in nove vrste ceponožca *(»Paramorariopsis anae«)* iz Jame pod Krogom. Poleg teh dveh, za znanost novih vrst sta bili najdena še dve vrsti, za kateri še ni povsem zanesljivo, ali sta za znanost novi ali ne. Ena spada v rod *»Elaphoidella«*, druga pa v rod *»Nitocrella«*. V Osapski jami je bila najdena tudi samica vrste *»Ceuthonectes rouchi«*, ki doslej še ni bila opisana.

Nezanesljiva ostaja tudi določitev vrste *»Troglocaris hercegovinensis«*, saj najnovejši podatki kažejo, da bi bila lahko to celo za znanost nova vrsta.

Tabela 1: Seznam rakov (Cladocera, Copepoda, Isopoda, Decapoda), najdenih v Osapski jami pri Ospu v letu 1991. Posebej so označeni podzemne (stigobiontski) vrste (*), vrste, opisane s te lokalitete (‡), ter vrste, uvrščene v Rdeči seznam ogroženih rastlinskih in živalskih vrst (!):

CLADOCERA			
!	‡	*	*»Alona sketi«* Brancelj, 1992
COPEPODA			
		*	*»Acanthocyclops gordani«* Petkovski, 1971
!		*	*»Acanthocyclops troglophilus«* (Kiefer, 1930)
	‡	*	*»Ceuthonectes rouchi«* Petkovski, 1984
!		*	*»Diacyclops charon«* (Kiefer, 1931)
!		*	*»Diacyclops slovenicus«* (Petkovski, 1954)
!		*	*»Diacyclops tantalus«* Kiefer, 1937
!		*	*»Elaphoidella jeannelli«* Chappuis, 1928
	‡	*	*»Elaphoidella«* n.sp. ?
		*	*»Metacyclops gasparoi«* Stoch, 1987
	‡	*	*»Nitocrella«* n.sp. ?
!		*	*»Troglodiaptomus sketi«* Petkovski, 1978
ISOPODA			
!		*	*»Sphaeromides virei virei«* (Brian, 1923)
AMPHIPODA			
			cf. *»Niphargus krameri«* f. *»spinulifemur«* Karaman, 1954
DECAPODA			
!		*	*»Troglocaris«* cf. *»hercegovinensis«* (Babić, 1922)

Tabela 2: Seznam rakov (Cladocera, Copepoda, Isopoda, Decapoda), najdenih v Jami pod Krogom pri Movražu v letu 1991. Po sebej so označene podzemne (stigobiontski) vrste (*), vrste, opisane s te lokalitete (‡), ter vrste, uvrščene v Rdeči seznam ogroženih rastlinskih in živalskih vrst (!):

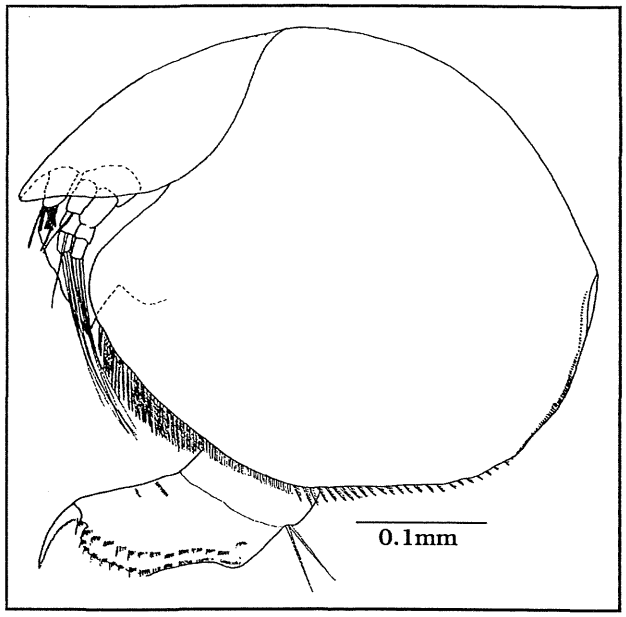
POTOČEK V JAMI PRI VHODU			
COPEPODA			
			»Attheyella crassa« (Sars, 1862)
			»Bryocamptus dacicus« (Chappuis, 1923)
		*	*»Ceuthonectes serbicus«* (Chappuis, 1924)
!		*	*»Diacyclops charon«* (Kiefer, 1931)
!		*	*»Diacyclops slovenicus«* (Petkovski, 1954)
		*	*»Echinocamptus pilosus«* (Van Douwe, 1910)
!	‡	*	*»Elaphoidella«* n.sp. ?
		*	*»Graeteriella unisetigera«* (Graeter, 1908)
!	‡	*	*»Paramorariopsis anae«* Brancelj, 1992
			»Paracyclops fimbriatus« (Fischer, 1853)
ISOPODA			
!		*	*»Sphaeromides virei virei«* (Brian, 1923)
		*	*»Monolistra (Typhlosphaeroma)«* sp. cf.
AMPHIPODA			
			»Niphargus krameri« f. *»spinulifemur«* Karaman, 1954
JEZERO V JAMI			
COPEPODA			
			»Attheyella crassa« (Sars, 1862)
!		*	*»Acanthocyclops troglophilus«* (Kiefer, 1930)
!		*	*»Diacyclops charon«* (Kiefer, 1931)
!		*	*»Diacyclops slovenicus«* (Petkovski, 1954)
			»Diacyclops languidoides« (Lilljeborg, 1901)
		*	*»Diacyclops clandestinus«* (Kiefer, 1926)
		*	*»Diacyclops zschokkei«* (Graeter, 1910)
			»Megacylops viridis« Jurine, 1820
!		*	*»Troglodiaptomus sketi«* Petkovski, 1978
DECAPODA			
!		*	*»Troglocaris«* cf. *»hercegovinensis«* (Babić, 1922)

KOMENTAR

Kratka oznaka najdenih taksonov

CLADOCERA

Vrsta *»Alona sketi«* Brancelj, 1992 (slika 1) spada med najzanimivejše najdbe. Je podzemna vodna bolha, ki je bila doslej najdena le v Osapski jami. Dolgo časa je veljalo, da so vodne bolhe ena redkih skupin vodnih živali, katerih predstavniki ne živijo v podzemnih vodah. Šele l. 1969 je Petkovski (1972) našel ob Ohridskem jezeru v pesku poleg izvira nekaj osebkov nove vrste vodne bolhe, za katere je domneval, da sicer živijo v podzemlju, čeprav so imeli še dobro razvite oči. Šele kasneje so vrsto priznali kot podzemno. Druga vrsta podzemne vodne bolhe, ki pa živi v jamah, je bila odkrita l. 1988 v Hercegovini (Brancelj, 1990). Za razliko od vseh ostalih vodnih bolh je bila ta popolnoma brez oči. Najdba še ene vrste jamske vodne bolhe v Osapski jami je

Slika 1: »Alona sketi« Brancelj, 1992 - jamska vodna bolha, opisana po primerkih iz Osapske jame. Je tretja opisana vrsta podzemeljske vodne bolhe na svetu. (Brancelj, orig.)

zato v strokovnem in naravovarstvenem pogledu zanimiva, še posebej, ker je bilo to na ozemlju Slovenije.

COPEPODA - Calanoida

Podobno kot vodne bolhe so tudi kalanoidi v podzemlju izredno redki. Doslej so na vsem svetu odkrili le nekaj več kot deset taksonov, ki živijo v podzemnih vodah, vključno v anhihalinih. Kar tri vrste med njimi živijo na ozemlju bivše Jugoslavije. Vrsta *»Troglodiaptomus sketi«* Petkovski, 1978 (slika 2) je bila prvič opisana po primerkih iz anhihaline jame blizu Rovinja. Kasneje so jo našli še v številnih drugih jamah po Hrvaški, Hercegovini in Sloveniji (Brancelj, 1991). Našli so jo tudi v številnih jamah v Italiji, kjer na zahodu njeno ozemlje sega do reke Soče (Stoch, 1988). V nasprotju z drugimi vrstami podzemnih kalanoidov, ki so jih doslej našli le na eni ali dveh lokalitetah, je ta znana že z več kot dvajsetih lokalitet.

COPEPODA - Cyclopoida

Osapska jama je trenutno edino znano nahajališče vrste *»Acanthocyclops gordani«* Petkovski, 1971 v Sloveniji. Prvič je bila opisana po primerkih iz podzemne vode v Črni gori. Po najnovejših podatkih je razširjena v ozkem pasu ob morju od Soče v Italiji (Stoch, 1988) do Črne gore.

Vrsta *»Acanthocyclops troglophilus«* (Kiefer, 1930) je bila prvič opisana po primerkih iz jame Vjetrenica na Popovem polju. Kasneje je dolgo časa veljala za redko vrsto. Šele v zadnjem času je bila ponovno najdena v neki jami v Bosni ter v Osapski jami. Našli so jo tudi v nekaj jamah v okolici Trsta (Stoch, 1988).

Vrsta *»Diacyclops charon«* (Kiefer, 1931) je bila prvič opisana po primerkih iz Postojnske jame. Kasneje so jo našli še na nekaterih drugih lokalitetah v Sloveniji, Italiji ter na Hrvaškem. Vrsta je sicer v jamah pogosta, vendar je geografsko omejena na majhno območje.

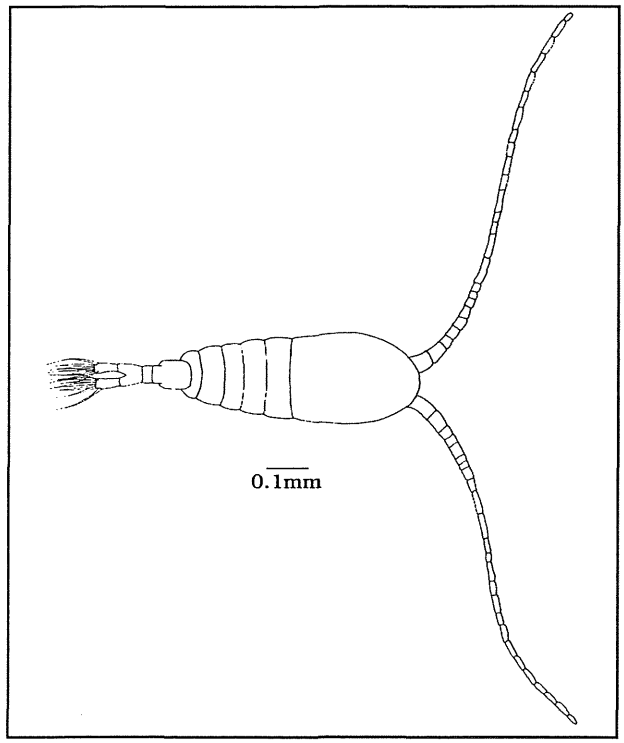
»Diacyclops languidoides« (Lilljeborg, 1901), *»D. clandestinus«* (Kiefer, 1926) in *»D. zschokkei«* (Graeter, 1910) so tri podobne in zelo razširjene vrste. Znane so iz številnih krajev Evrope in poseljujejo predvsem podzemne vode.

Vrsta *»Diacyclops slovenicus«* (Petkovski, 1954) je bila prvič opisana po primerkih iz izvirov Ljubljanice. Kasneje je bila najdena še na nekaj lokalitetah v Sloveniji. Po doslej znanih podatkih je izven Slovenije še niso našli.

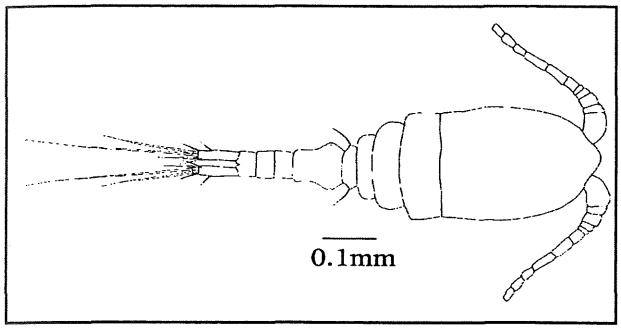
Vrsta *»Diacyclops tantalus«* Kiefer, 1937 je bila prvič opisana po primerkih iz jame na Popovem polju. Podobno kot *»A. troglophilus«* je tudi *»D. tantalus«* dolgo časa veljal za redko vrsto. V novejšem času so znana najdišče v Italiji v okolici Devina (Stoch, 1988) ter v Osapski jami.

Vrsta *»Graeteriella unisetigera«* (Graeter, 1908) je sicer poznana z več lokalitet v Evropi, vendar ni nikjer pogosta. Najdba v Jami pod Krogom je njena prva znana lokaliteta v Sloveniji.

Vrsta *»Megacylops viridis«* Jurine, 1820 je ena najpogostejših vrst pri nas in je znana iz številnih habitatov, vključno iz podzemeljskih. Vanje pride iz površinskih vod in se ob ugodnih razmerah v podzemlju tudi razmnožuje.

Slika 2: »Troglodiaptomus sketi« Petkovski, 1978 - jamski kalanoid, opisan iz obmorske jame pri Rovinju. Razširjen je od Hercegovine do Tržaškega krasa. (Brancelj, orig.)

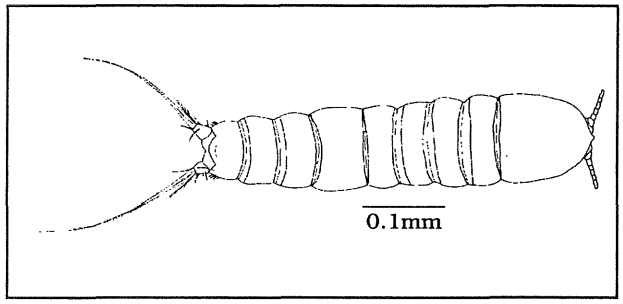
Slika 3: »Paramorariopsis anae« Brancelj, 1992 - jamski harpak tikoid, opisan po osebkih iz Jame pod Krogom. Vrsta je bila uvrščena v nov, do tedaj nepoznan rod. (Brancelj, orig.)

Vrsta »*Metacyclops gasparoi*« Stoch, 1987 (slika 3) je bila prvič opisana po primerkih iz jam v okolici Trsta. Na zahodu ne sega preko Soče, medtem ko je Osapska jama njeno najbolj vzhodno nahajališče.

Vrsta »*Paracyclops fimbriatus*« (Fischer, 1853) je med ceponožci ena geografsko in ekološko najbolj razširjenih vrst. Živi v vseh tipih vod od visokogorskih jezer do morske gladine.

COPEPODA - Harpacticoida

Podobno razširjenost, kot jo ima med ciklopoidi »*P.fimbriatus*«, ima med harpaktikoidi vrsta »*Attheyella crassa*« (Sars, 1862).

Slika 4: »Ceuthonectes rouchi« Petkovski, 1984 - jamski harpak tikoid. Samec je bil opisan po primerku iz Tominčevega studenca pri Žužemberku, samica pa po primerku iz Osap ske jame. (Brancelj, orig.)

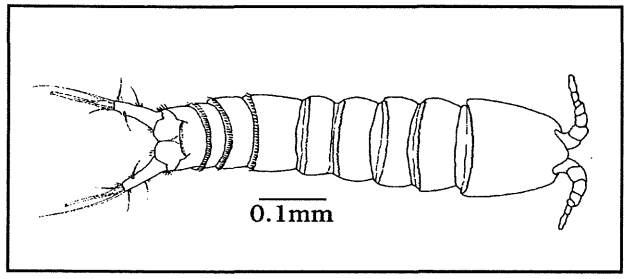
Vrsta »*Bryocamptus dacicus*« (Chappuis, 1923) je razširjena po velikem delu Evrope. Naseljuje predvsem hladnejše potoke, izvire in ponikalnice.

Vrsta »*Ceuthonectes rouchi*« Petkovski, 1984 (slika 4) je bila prvič opisana na podlagi enega samca iz Tominčevega izvira pri Žužemberku. Najdba ene samice v Osapski jami je šele druga znana najdba te vrste na svetu.

Nekoliko pogostejša kot predhodna vrsta je vrsta »*Ceuthonectes serbicus*« (Chappuis, 1924), prvič opisana po primerkih iz Ravanićke pečine v Srbiji. Nekajkrat so jo našli tudi v Sloveniji.

Vrsta »*Elaphoidella jeanneli*« Chappuis, 1928 je bila prvič opisana po osebkih iz Postojnske jame. Kasneje so jo našli še v Krški jami in v Tominčevem izviru ob Krki. Osapska jama je tako četrto znano nahajališče te vrste.

V obeh jamah so bili v vzorcih tudi osebki za ozemlje Slovenije doslej še neznane vrste iz rodu »*Elaphoidella*«. Dodatne raziskave bodo pokazale, ali je vrsta nova le za favno Slovenije ali je nova celo za znanost. Podobno velja tudi za osebke vrste, ki spada v rod »*Nitocrella*«.

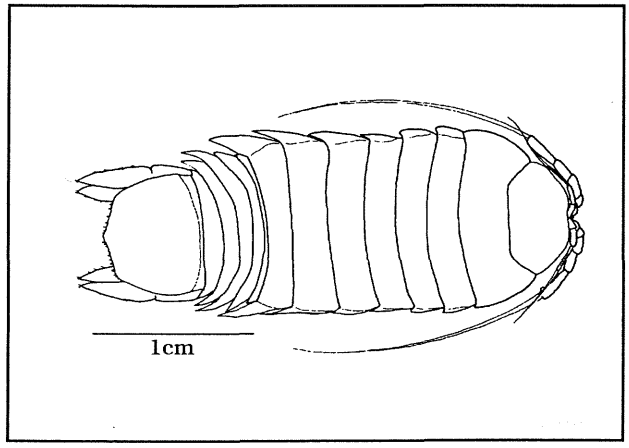

Slika 5. »Metacyclops gasparoi« Stoch, 1988 - jamski ciklopoid, doslej najden le v nekaj jamah na Tržaškem krasu ter v Osapski jami. (Brancelj, orig.)

Med harpaktikoidnimi raki je bilo največje presenečenje vrsta »*Paramorariopsis anae*« (slika 5), najdena v Jami pod Krogom. V tem primeru je najdba pomenila ne samo za znanost novo vrsto, temveč tudi nov rod, kar je pri današnji raziskanosti favne ceponožcev v Evropi že velika redkost. Omenjena jama je za sedaj edino znano nahajališče te vrste na svetu. O njenem načinu življenja lahko le sklepamo. Verjetno poseljuje specifičen habitat in sicer z vodo zalite skalne razpoke, pokrite z vlažnimi blazinami mahu okoli jamskega vhoda.

ISOPODA

Vrsta »*Sphaeromides virei*« (Brian, 1923) ima v Jugoslaviji tri podvrste. Pri nas je zastopana s tipsko podvrsto (slika 6), ki je bila opisana po primerkih iz okolice Pulja. Naseljuje podzemne vode v ozkem pasu ob obali severnega Jadrana in sega na jugu do Stona (Sket, 1964).

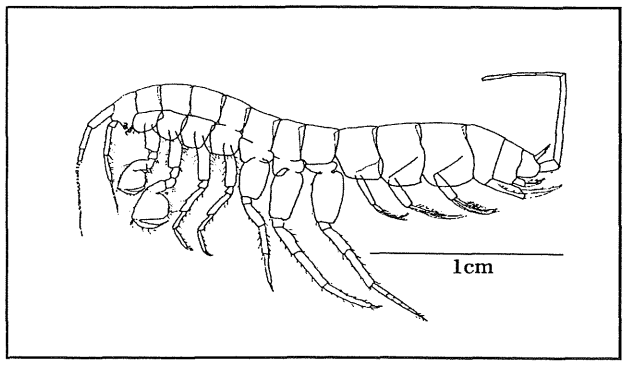
Slika 6: »Spahaeromides virei virei« (Brian, 1923) - plenilska jamska veslavka iz Osapske jame. (po Sketu, 1964)

Osapska jama in Jama pod Krogom sta v Sloveniji edini znani nahajališči jamske veslavke.

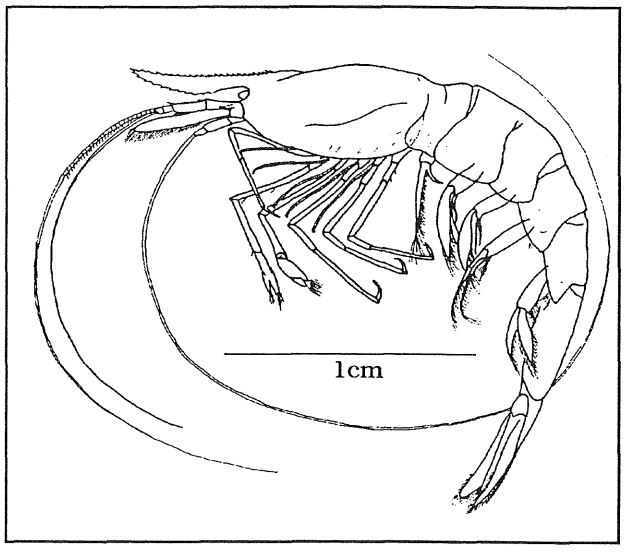
V Jami pod Krogom oz. v izviru pod jamo so bili številni mladi osebki iz rodu »*Monolistra (Typhlosphaeroma)*«, ki verjetno pripadajo podvrsti »*Monolistra (T.) bericum hadzii*« Sket, 1959, opisani iz jam v Istri.

AMPHIPODA

Vrsta »*Niphargus krameri f. spinulifemur*« Karaman, 1954 oz. po novejšem imenovanju »*Niphargus spinulifemur*« S. Karaman, 1954 je slepa postranica, ki so jo prvič opisali po osebkih iz okolice Zazida (slika 7). Je razmeroma pogosta vrsta v podzemnih vodah, pa tudi v izvirih in vodnjakih. Razširjena je po Istri, sega pa tudi na Tržaški kras (Karaman, 1984).

Slika 7: »Niphargus spinulifemur« S. Karaman, 1954) je jamska postranica, ki je splošno razširjena po Istri in Slovenskem Primorju, poseljuje pa tudi del ozemlja v severni Italiji. Na sliki je sorodna vrsta »N. stygius« Schiodte, 1848 iz Postojnske jame. (po Sketu, 1974)

Slika 8: Vrsta »Troglocaris hercegovinensis« (Babić, 1922) je bila doslej najdena v Sloveniji le v Osapski jami in v Jami pod Krogom. V notranjosti Slovenije jo nadomesti podobna vrsta »Troglocaris schmidti« Dormitzer 1853 (na sliki). (po Stammerju, 1932)

DECAPODA

Vrsta »*Troglocaris hercegovinensis*« (Babić, 1922) - kratkoosta jamska kozica je bila opisana po primerkih iz jam na Popovem polju (slika 8). Še danes ni posem zanesljivo, ali pripadajo osebki, najdeni v Osapski jami in Jami pod Krogom eni ali celo dvem vrstam. Ena med njima je verjetno »*T. hercegovinensis*«. V notranjosti Slovenije živi jamska vodna kozica vrste »*Troglocaris schmidti*« Dormitzer 1853 oz. »*T. anophthalmus*« (Kollar) - navadna jamska kozica, ki je nekoliko drugačna. Nekateri starejši avtorji (Holthuis, 1956) jo navajajo tudi za Odolinske in Hotiške ponikve, iz katerih odtekajo vode pod Kraškim robom proti morju. Tako je možno, da so vsaj v Osapski jami tudi osebki te vrste.

POMEN FAVNE RAKOV V JAMAH NA KRAŠKEM ROBU

Favna rakov je v Osapski jami in v Jami pod Krogom zelo pestra in je po dosedanjem poznavanju ena najbogatejših in s strokovnega vidika tudi najzanimivejša v Sloveniji. Na malem prostoru je zbranih dvajset taksonov, od katerih jih kar sedemnajst pripada skupini pravih jamskih prebivalcev, t.j. stigobiontom. Šele primerjava z nekaterimi drugimi, večjimi jamskimi sistemi pokaže pravo bogastvo obeh jam. V Škocjanskih jamah je bilo doslej v različnih habitatih najdenih 23 vrst in podvrst ceponožcev, od katerih jih je le 9 stigobiontov (Petkovski & Brancelj, 1985). V Postojnsko-planinskem jamskem sistemu, ki je neprimerno večji kot sta jami na Kraškem robu, je bilo najdenih 46 taksonov ceponožcev, od katerih jih je le slaba polovica, t.j. 19, stigobiontov (Brancelj, 1986, 1987). Med raki iz skupin Cladocera, Isopoda, Amphipoda in Decapoda je bilo v istem sistemu najdenih 18 vrst in podvrst, od katerih je 8 stigobiontskih (Sket, 1979).

Pri obeh jamah Kraškega roba preseneča veliko število vrst, ki imajo bodisi majhne areale ali po dosedanjem poznavanju favne rakov veljajo za redke. To še posebej velja za Osapsko jamo. Predvsem so zanimive najdbe vrst, ki so bile še pred nedavnim znane le iz jam v Hercegovini ter v Črni gori. Kaže, da je njihov areal vezan na razmeroma ozek obmorski pas vzdolž dinarske smeri, od Soče na severu do Črne gore na jugu.

Majhna geografska razširjenost posameznih taksonov in tipske lokalitete z ozemlja Slovenije so vzrok, da je med vrstami, ki živijo v obeh jamah, kar 10 uvrščenih na Rdeči seznam ogroženih rastlinskih in živalskih vrst.

Primerjava med Osapsko jamo, ki jo lahko štejemo za obmorsko jamo glede na njeno oddaljenost od morja, in Jamo pod Krogom, ki leži veliko bolj v notranjosti celine kaže, da se taksoni iz Hercegovine in Črne gore pojavljajo le v Osapski jami, skupaj z nekaterimi taksoni, znanimi iz notranjosti Slovenije. V Jami pod Krogom prevladujejo stigobionti, znani predvsem iz notranjosti

Slovenije in Evrope, medtem ko je obmorskih taksonov manj. Delitev obeh jam na obmorsko in kontinentalno je le glede na njuno oddaljenost od morja, čeprav po dosedanjem pozanavnju favne spadata obe jami v t.i. epilitoralno cono (Sket, 1986). Vsekakor se prav na tem koščku Slovenije prepletata srednjeevropska in ilirska oz. balkanska favna, kar ima za posledico tudi tako bogastvo vrst.

Veliko bogastvo pogojujejo tudi dejavniki okolja, kar je še posebej vidno v Osapski jami. V njenih lužah in jezercih je zelo malo organskega drobirja, s katerim bi se lahko hranile tam živeče živali. V pravem jamskem okolju lahko preživijo le osebki, ki so prilagojeni nanj, vključno na pomanjkanje hrane. Prav to je najpomembnejši omejujoči dejavnik, ki preprečuje vdor površinskih vrst v podzemlje. Brž ko se poveča količina hranilnih snovi v jamskem okolju, postanejo površinske vrste nevarni tekmeci podzemnim in jih v končni fazi lahko celo povsem izrinejo. Najočitnejši primer tega sta organsko onesnaževanje podzemnega toka Pivke v postojnsko-planiskem jamskem sistemu in naseljevanje površinskih vrst vzdolž podzemnega toka Pivke (Sket, 1980). Že Jama pod Krogom, v kateri je zaradi bližine občasnega ponora na Movraški vali v jami nekaj več organske snovi, ima manj stigobiontov.

Poleg povečanega vnašanja hrane v podzemlje skozi ponore, kar je pogosto tudi posledica različnih melioracijskih posegov v zbirnem zaledju jam, je za jame nevarno tudi vnašanje strupenih ali škodljivih snovi. Temu so izpostavljene tako vodne jame, v katere voda priteka skozi ponore, kot jame, kjer voda pronica skozi drobne razpoke. V teh razpokah se večina hranilnih delcev pri prenašanju zaustavi ali celo razgradi, medtem ko raztopljene ali razpršene snovi nemoteno potujejo dalje v jamo. Glede na pestrost jamske favne lahko Osapsko jamo še vedno štejemo za neonesnaženo jamo, medtem ko je Jama pod Krogom že veliko bolj ogrožena. V njenem zbirnem zaledju je namreč tudi Movraška vala z nekaj naselji in večjimi kompleksi obdelovalne zemlje, kjer se uporabljajo tudi gnojila in rastlinska zaščitna sredstva. Del teh snovi voda izpira v zemljo in ob njihovi povečani uporabi lahko zastrupijo vodo, ki se steka v jamo. Z divjih odlagališč smeti, kjer se pogosto znajdejo tudi posode z odpadnimi motornimi olji in različna organska topila, pa dež le-te spira v podzemlje bodisi skozi zemljo ali skozi ponor. Nevarnost onesnaženja vode je zaradi zaščitnih sredstev v Osapski jami veliko manjša kot v Jami pod Krogom, saj je v zbirnem zaledju Osapske jame manj obdelovalne zemlje. Zato pa čez zbirno območje potekata dve močno obremenjeni cesti, po katerih se prevaža tudi veliko strupenih in nevarnih snovi. Problemi lahko nastanejo bodisi zaradi nesreče, ob kateri lahko odteče v podzemlje večja količina nevarnih snovi, bodisi zaradi spiranja olj in drugih snovi s cestišč, ki nekontrolirano odtekajo v podzemlje.

Zahvala

Zahvaljujem se sodelavcema mag. Cirilu Krušniku in Davorinu Tometu za pomoč pri nabiranju materiala v obeh jamah.

RIASSUNTO

Nell'ambito della ricerca "Inventario e topografia della fauna nella regione Carsica e nella zona di Veliki Badin-Krog", promossa dall'Istituto intercomunale per la tutela dei beni naturali e culturali di Pirano, sono state effettuate anche ricerche sulla fauna dei gamberi che popolano la zona e che fino ad allora era poco conosciuta.

Le ricerche nelle Grotte di Ospo e di Krog hanno riservato numerose sorprese. E' stato constatato inaspettatatamente l'alto numero di specie e l'alto numero di esemplari che abitano la zona. Colpisce particolarmente l'alta concentrazione di specie che stando ai dati in nostro possesso sono poco diffuse in altre aree.

Non meno sorprendenti le scoperte di specie finora sconosciute. Complessivamente nelle due grotte vivono 27 specie e sottospeci di gamberi, appartenenti a 5 gruppi inferiori e superiori di gamberi. 22 di queste vivono esclusivamente nel sottosuolo, mentre altre 5 salgono anche nelle acque di superficie. Le due grotte non sono ancora inquinate, ma sono seriamente minacciate di contaminazione. La grotta di Krog è minacciata dalle opere di bonifica in corso nella Valle di Movraž, che facilitano l'agricoltura intensiva e l'uso di sostanze insetticide. Ambedue le cavità possono venir inquinate anche dalle sostanze velenose di alcune discariche abusive. Soprattutto la grotta di Ospo corre grossi rischi a cusa del trasporto di sostanze velenose attraverso il territorio bagnato dalle sue acque.

La ricchezza della fauna nelle due grotte è paragonabile a quella delle grandi grotte, come ad esempio quelle di San Canziano e di Postumia.

Il rinvenimento di numerose specie o sottospecie rare, minacciate o sconosciute confermano la necessità di proclamare la Dorsale carsica parco regionale. La tutela delle due grotte fu chiesta già da Sket (1982) soprattutto per la massiccia presenza di fillipodi di grotta. Ma la sola proclamazione senza concreti interventi di tutela non significa molto. Esiste infatti il pericolo potenziale di inquinamento in seguito a incidenti stradali o all'attività agricola, il che causerebbe l'irrimediabile degrado di questi due beni naturali sotterranei.

VIRI IN LITERATURA

Brancelj A., 1986: Rare and lesser known Harpacticoids (Copepo da Harpacticoida) from the Postojna-Planina Cave system (Slovenia), Biol. vestn., 34:13-36

Brancelj A., 1987: Cyclopoida and Calanoida (Crustacea, Copepo da) from the Postojna-Planina Cave system (Slovenia), Biol. vestn., 35:1-16

Brancelj A., 1990: *»Alona hercegovinae«* n.sp. (Cladocera: Chydoridae) a blind cave-inhabiting Cladoceran from Hercegovina (Yugoslavia), Hydrobiologia, 199:7-16

Brancelj A., 1991: Stygobitic Calanoida (Crustacea: Copepoda) from Yugoslavia with the description of a new species - *»Stygodiaptomus petkovskii«* from Bosnia and Hercegovina, Stygologia, 6(3):165-176

Holthuis L. B., 1956: An enumertion of the Crustacea Decapoda Natantia inhabiting subterranean waters, Vie et Milieu, 7: 43-76

Karaman S. L., 1958: Weitere beiträge zur Kenntnis der Amphipoden und Isopoden Jugoslawiens und Griechlands, Biol. glasnik, 11:11-22

Karaman G. S., 1974: Catalogus faunae Jugoslaviae III/3 (Crustacea: Amphipoda), SAZU, Ljubljana, p.p. 41

Karaman G. S., 1984: Contribuion to the knowledge of the Amphipoda 148. *»Niphargus krameri«* Schell. and *»N. spinulifemur«* S. Kar. in Southern Europe, Bull. Mus. Hist. Nat., ser. B, 39: 85-104

Malečkar F., Morel S., 1987: Osapska jama v Bržaniji, Naše jame, 29:47-50

Mihevc A., 1990: Speleološke značilnosti Koprskega primorja, s. 67-71. 15. zborovanje slovenskih geografov - Portorož 1990. Zveza geografskih društev Slovenije

Petkovski T. K., Flössner D., 1972: Eine neue *»Alona«*-Art (Crustacea: Cladocera) aus dem Ohridsee, Fragm. Balcanica, 9(10):97-106

Petkovski T. K., Brancelj A., 1985: Zur Copepodenfauna (Crus tacea) der Grotten Škocjanske jame in Slovenien, Acta Mus. Macedonici Sci. Nat., 17(1):1-25

Sket B., 1964: Genus *»Spaheromides«* Dollfus 1897 (Crust., Isopoda, Cirolanidae) in Jugoslawien, Biol. vestn., 12: 153-168

Sket B., 1965: Taksonomska problematika vrste *»Asellus aquaticus«* (L.) Rac. (Crust., Isopoda) s posebnim ozirom na populacije v Sloveniji, Razprave SAZU (VIII), Ljubljana, p.p. 45

Sket B., 1967: Catalogus faunae Jugoslaviae III/3 (Crustacea: Isopoda (aquatica)), SAZU, Ljubljana, p.p. 19

Sket B., 1974: *»Niphargus stygius«* (Schiödte) (Amphipoda, Gammaridae) - die neubeschreibung des Renerotypus, Variabilität, Verbreitung und Biologie der Art - I, Biol. vestn., 22: 91-103

Sket B., 1979: Jamska favna notranjskega trikotnika (Cerknica-Postojna-Planina), njena ogroženost in naravovarstveni pomen, Varstvo narave, 12:45-59

Sket B., 1980: Postojnsko-planinski jamski sistem kot model za proučevanje onesnaženja podzemeljskih voda, Naše jame, 22: 27-44

Sket B., 1982: Mednarodni simpozij "Zaščita Krasa ob 160-letnici turističnega razvoja Škocjanskih jam", Lipica, 7.-9. oktober 1982

Sket B., 1986: Evaluation of some taxonomically, zoogeographi cally, or ecologically interesting finds in the hypogean waters of Yugoslavia (in the last decades), 9. Congr. Int. Espeleol. Comun. 2: 126-128. Barcelona

Sket B., 1989: Rdeči seznam ogroženih rastlinskih in živalskih vrst - Crustacea, Ekspertiza 1988. Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine. Ljubljana, p.p. 176

Stammer H. J., 1932: Die Fauna des Timavo, Zool. Jb. Syst. Okol. Geogr. Tiere 63: 521-656

Stoch F., 1988: Secondo contributo alla conoscenza dei Calanoidi e dei Ciclopoidi (Crustacea, Copepoda) delle acque carsiche soterranee della Venezia Giulia (Italia Nordorientale), Atti e Memorie della Comm. Grotte "E. Boegan", 27:63-71

Wolf B., 1938: Animalium Cavernarum Catalogus, Dr. W. Junk's Gravenhage

izvirno znanstveno delo

UDK 581.5:632.5
634.8.047(497.12 Koper)

VEGETACIJA PLEVELOV V VINOGRADIH KOPRSKEGA PRIMORJA

Mitja KALIGARIČ
asistent, Oddelek za biologijo Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru, 62000 Maribor, Koroška 160, SLO
assistente, Catedra di Biologia della Facolta di Pedagogia Maribor, SLO

IZVLEČEK

Po triletnih raziskavah plevelne vegetacije v vinogradih v Koprskem primorju smo ugotovili naslednje plevelne in ruderalne fitocenoze: Mercurialetum annuae Krusem. & Vlieg. 39 em. Th. Muller 83, Geranio-Allietum vinnealis Tx. 50, Cynodonto-Sorghetum halepensis (Laban 74) Kojić 79 in Dauco-Picridetum hieracioidis Gors 66.

UVOD

Koprsko primorje obsega del Istre v mejah republike Slovenije. V Istri gojijo vinsko trto neprekinjeno od antike dalje. Ne samo da je vinogradništvo v Istri ena najstarejših dejavnosti, temveč je od kmetijskih prav gotovo še vedno najbolj razširjena. Večina vinogradov je v zasebnih rokah in še vedno je veliko vinogradov na starodavnih terasah. Veliko teras je bilo v času eksodusa Istranov v petdesetih letih opuščenih, nekaj tudi po tem ali prav v zadnjem času.

Po drugi strani pa se zadnjih deset in več let drobno kmetijstvo zopet oživlja in nekdaj opuščene kulture zopet obnavljajo. Od teh je večji del zopet vinogradov. Tako lahko trdimo, da se večtisočletna kontinuiteta nadaljuje, seveda s spremembami v načinu obdelovanja vinogradov in v uporabi zaščitnih sredstev.

Za združbe vinogradnih plevelov, ki so večinoma srednjeevropske narave, je značilno, da so tukajšnji sestoji obogateni z mediteranskimi in submediteranskimi vrstami, ki pa se pojavljajo večinoma le med spremljevalkami.

Seljak (1989) je temeljito raziskal plevelno vegetacijo vinogradov in sadovnjakov na Goriškem. Tako se moje raziskave primerjalno lahko naslanjajo le na njegove raziskave in na posamezne raziskave jugoslovanskih ternekaterih srednjeevropskih in južnoevropskih avtorjev.

OBMOČJE RAZISKOVANJA

Geografska opredelitev

Koprsko primorje je območje Slovenije in zajema tri občine - Izola, Koper in Piran (Titl, 1985). Območje občin Izola in Piran je, razen manjših izjem, v celoti iz flišne podlage, območje koprske občine pa na vzhodu preide v apnenec. Območje spada glede na vinogradniško razdelitev v primorski vinorodni rajon in zajema koprski vinorodni okoliš v celoti.

Geološka opredelitev in relief

Kot že omenjeno, je geološka osnova fliš, morski sediment iz zgodnjega terciara - eocena. V dobi, ko je bilo na tem ozemlju morje, so vode s kopnega nanašale v plitve lagune mnogo drobnega materiala. Ker pa je obala zaradi gubanja spreminjala svojo obliko in relief, se je v morju usedal zdaj lapor, zdaj pesek, pa tudi glina. Po umiku morja so se te kamnine sprijele v fliš, ki danes v različno debelih plasteh pokriva spodaj ležeče starejše plasti. Za flišno kamnino je torej značilno izmenjavanje tršlh lapornatih plasti z mehkejšimi iz peščenjaka. Kamnina razmeroma hitro razpada, tako da erozija intenzivno preobraža površje; poleg tega pa je fliš še vododržna kamnina. O tem pojavu je v zvezi z vegetacijo tega območja pisal M. Wraber (1971).

Tla

Po Stepančičevih raziskavah (Lovrenčak, 1990) se je na flišu v Koprskem primorju v pedogenezi izoblikovalo naslednje zaporedje prsti: regosol, karbonatna rendzina, evtrična rjava prst in izprana (lesivirana), mestoma psevdooglejena prst.

Regosol nastaja na strmih pobočjih Koprskega primorja iz lapornega in na položnejših pobočjih iz peščenjakovega fliša. Deževnica, ki stalno odnaša delce prsti, preprečuje razvoj profila v globino. Zato je regosol slabo razvita prst iz drobcev razpadle matične kamnine, pomešanih z organsko snovjo. Profil regosola ima horizonta (A)-C.

Karbonatna rendzina ima že jasno oblikovanihumusni horizont A, profil pa gradijo horizonti A-AC-C. Glinasti delci so enakomerno zastopani v vsem profilu.

S postopnim poglabljanjem profila prsti na flišu in istočasnim izpiranjem karbonatov pri naravni pedogenezi karbonatna rendzina preide v rjavo evtrično prst. Od rendzine se loči po večji globini (87 - 100 cm), plitvejšem horizontu A, po zgradbi profila, ki ga sestavljajo horizonti A-(B)-C, težji teksturi (glina) in manjši propustnosti za vodo. Evtrična rjava prst ima nevtralno reakcijo in vsebuje baze, še posebno kalcij.

Poleg te tipične evtrične rjave prsti se na flišu Koprskega primorja pojavljata še psevdooglejena evtrična rjava prst in koluvialna evtrična rjava prst. Proces psevdooglejevanja poteka v globini 45 - 64 cm. Profil gradijo horizonti A-E-B-Bg-C.

Deževnica izpira delce prsti po pobočju in jih natoodlaga na vznožju gričev. Na taki matični osnovi je nastala koluvialna evtrična rjava prst, globoka okrog 80 cm, z debelim humusnim horizontom.

Podnebne razmere

Podnebne razmere imajo odločilno vlogo pri oblikovanju vegetacije kakega območja. Koprsko primorje spada še v območje mediteranskega podnebja, vendar so povprečne mesečne in letne temperature že precej nižje od temperatur v južnejših predelih Jadrana. Čuti se vpliv atlantske in kontinentalne klime. Koprsko primorje je relativno zelo majhno območje, vendar se z oddaljenostjo od morja podnebje hitro spreminja. Padavin v Koprskem primorju sicer ne primanjkuje, le njihova porazdelitev preko leta ni enakomerna. Povprečno pade okrog 1000 mm letno, od tega spomladi in jeseni dve tretjini. Preostala tretjina odpade večinoma na zimske mesece, v času poletne suše pa so padavine v glavnem nevihtnega značaja.

Vegetacija

Koprsko primorje spada po razdelitvi M. Wraberja (Martinčič & Sušnik, 1969) v submediteransko fitogeografsko območje.

Po razdelitvi avtorjev M. Zupančiča, L. Marinčka, A. Seliškarja in I. Puncerja (1987) pa spada raziskovano območje (flišni del Koprskega primorja) v t.i. koprsko-šavrinski distrikt jadranske province mediteranske regije.

Vsekakor pa je to v celoti območje listopadnih hrastovih gozdov, v okolici Pregare in Abitantov pa so tudi bukovi gozdovi.

DOSEDANJE RAZISKAVE PRI NAS

Kot smo omenili že v uvodu, se je s plevelno vegetacijo (razen segetalne) pri nas ukvarjal do sedaj le Seljak (1989), ki je temeljito obdelal Goriška Brda (briški vinorodni okoliš), Vipavsko dolino (vipavski vinorodni okoliš) in del Krasa. Delno sta se s plevelno vegetacijo vinogradov ukvarjala tudi Kristančič (1984) v Goriških Brdih in Podgornik (1982) v okviru svojih diplomskih nalog.

Na območje Krasa in Istre segajo delno tudi raziskave Poldinija (1989), ki je v tabelah nekaterih ruderalnih in okopavinskih združb uporabil tudi popise z ozemlja Slovenije.

Na ozemlju drugih republik nekdanje Jugoslavije sta plevelna vegetacija vinogradov in segetalna vegetacija bolje proučeni.

METODE DELA

Vegetacijo plevelov v vinogradih smo proučevali na celotnem flišnem območju Koprskega primorja, več popisov pa je iz predelov bliže morju. Razen v vinogradih na Belvederu nad Izolo so vsi popisi opravljeni na zasebnih parcelah.

Za fitocenološko interpretacijo sem uporabil le dobro razvite plevelne sestoje. Popise sem zbral v letih 1988, 1989 in 1990.

Pri popisih sem uporabljal standardno fitocenološko metodo švicarsko-montpellierske šole (Braun-Blanquet, 1964). Uporabil sem le kombinirano lestvico za ocenjevanje obilnosti (abundance) in pokrovnosti, nisem pa ocenjeval sociabilnosti (družnosti), ker se v novejši literaturi ta lestvica zaradi prevelike subjektivnosti opušča.

Velikost popisne ploskve je bila 10 - 100 m^2, odvisno od fitocenoz in homogenosti sestoja. Kulture (vinsko trto) v skladu z večino tujih avtorjev nisem vključil v tabelo in jih seveda nisem upošteval v oceni skupne pokrovnosti.

V tabelah je podana tudi stopnja zastopanosti oziroma navzočnosti (N) vsake posamezne vrste v popisih, po lestvici, ki ustreza omenjeni metodi.

Na koncu tabele je za vsako vrsto podana tudi pokrovna vrednost. To je relativna vrednost, pri izračunu katere upoštevamo vse popise obravnavane združbe. To vrednost izračunamo tako, da iz kombinirane ocene v fitocenološki tabeli za posamezno vrsto priredimo desetkratnik povprečne vrednosti pokrovnostnega razreda (za + = 5, 1 = 50, 2 = 175, 3 = 375, 4 = 625, 5 = 857).

S pokrovno vrednostjo dobimo relativno mero za ocenitev pokrovnosti posamezne vrste.

V tabelah samih je podana nadmorska višina (m), površina popisne ploskve (m^2), pokrovnost (%) in zaporedna številka za vsak popis. Za vsako vrsto je pred imenom tudi oznaka življenjske oblike po Raunkierju. (T = terofit, G = geofit, Ch = hemikriptofit, H = hamefit, P = fanerofit).

Lokalitete posameznih popisov in datumi popisovanja niso vključeni v tabele same, temveč sledijo v tekstu za njo.

REZULTATI IN RAZPRAVA

Sintaksonomski položaj obravnavanih združb

Pri osnovni sintaksonomski opredelitvi vegetacije sem se odločil za sistematiko, ki jo je postavil Tuxen (1950). Ta - v nasprotju z Oberdorferjem (1983) - združuje okopavinsko in segetalno vegetacijo v en sam razred, *Stellarietea mediae* (Br.-Bl. 32) Tx., Lohm. & Prsg. 50. Razreda *Agropyretea intermedii-repentis* (Oberd. & al. 67) Muller et Gors 69 in *Artemisietea vulgaris* Lohm., Prsg. & Tx. in Tx. 50 em. Gors 66 pa obravnavam, kot jih je postavil Oberdorfer (1983).

I Razred *STELLARIETEA MEDIAE*(Br.-Bl. 32) Tx., Lohm. & Prsg. 50
Red *Chenopodietalia albi* Tx., Lohm. & Prsg. 50
Zveza *Polygono-Chenopodion polyspermi* Koch 26 em. Siss. 46
1. zdr. *Mercurialetum annuuae* Krusem. et Vlieg. 39 em. Th. Muller 83
2. zdr. *Geranio-Allietum vinealis* Tx. 50
II Razred *AGROPYRETEA INTERMEDII-REPENTIS* (Oberd. & al. 67) Muller et Gors 69
Red *Agropyretalia intermedii-repentis* (Oberd. & al. 67) Muller et Gors 69
Zveza *Convolvulo-Agropyrion repentis* Gors 66
1. zdr. *Cynodono-Sorghetum halepensis* (Laban 74) Kojić 79
III Razred *ARTEMISIETEA VULGARIS* Lohm., Prsg. & Tx. in Tx. 50 em. Gors 66
Podrazred *Artemisienea vulgaris* Th. Muller 81 in Oberd. 83
Red *Onopordetalia acanthii* Br.-Bl. & Tx. 43 em. Gors 66
Zveza *Dauco-Melilotion* Gors 66
1. zdr. *Dauco-Picridetum hieracioidis* Gors 66

Združbe razreda *STELLARIETEA MEDIAE*

Kot smo že omenili v prejšnjem poglavju, smo se odločili za Tuxenovo sintaksonomsko razdelitev, ki združuje okopavinsko in segetalno vegetacijo v en razred - *Stellarietea mediae*. Tako obsega ta razred izrazito plevelno vegetacijo, se pravi, predvsem vegetacijo na redno obdelovanih površinah. Značilnice za razred in značilnice nižjih taksonov tega razreda so torej vrste, za katere so ekološki optimum obdelovane površine. So torej pleveli v ožjem smislu. Velika večina je enoletnic. Posebej to velja za segetalne plevele. Razdelitev tega razreda na nižje sintaksone, ki smo jo upoštevali v pričujočem delu, je sorazmerno preprosta. Red *Centauretalia cyani* obsega segetalno vegetacijo, red *Chenopodietalia albi* pa okopavinsko vegetacijo. Temu redu pripadajo tudi sestoji iz vinogradov Koprskega primorja in sicer zvezi *Polygono-Chenopodion polyspermi*.

Združba *Mercurialetum annuae* Krusm. & Vlieg. 39 em. Th. Muller 83

Ta okopavinska združba se razvija na rodovitnih, redno obdelanih tleh vrtov in njiv z različnimi kulturami in v vinogradih. V Srednji in Zahodni Evropi je razvita na območjih s toplejšim podnebjem in v nižjih legah. Označujejo jo (Muller in Oberdorfer, 1983) kot submediteransko-atlantsko subasociacijo. O njeni razširjenosti poročajo na primer v Nemčiji Poročajo npr. o razširjenosti v Nemčiji, predvsem v južni (Muller in Oberdorfer, 1983) in na Nizozemskem (Krusemann & Vlieger, 1939). V Sloveniji jo je na Goriškem zaznamoval Seljak (1989).

V Koprskem primorju je združba sorazmerno pogosta. Zaradi večjega vpliva Mediterana v floističnem smislu in zaradi toplejše klime kot npr. v Nemčiji je na obravnavanem območju ta združba med bolj mezofilnimi. Zahteva redno obdelana, bogata tla in uspeva predvsem v dobro negovanih vinogradih. Ker je fliš sorazmerno hladna in vlažna podlaga z bogato prstjo, v danem podnebju ekološke razmere zelo ustrezajo tej asociaciji. Zato spada v Koprskem primorju med okopavinsko vegetacijo med najbolj razširjene. Posebej pa prevladuje v skrbno obdelovanih vinogradih.

Značilni pečat ji daje enoletni golšec (*Mercurialis annuua*), ki je obilno zastopan in ima tudi veliko pokrovnost. Druga najpomembnejša vrsta v sestoju je sončni mleček (*Euphorbia helioscopia*), pogoste pa so še naslednje vrste: *Veronica persica, Setaria glauca, Amaranthus retroflexus, Senecio vulgaris, Chenopodium album, Stellaria media, Solanum nigrum* in *S. luteum* in druge.

Lahko trdimo, da ima v Koprskem primorju ta združba mezofilen značaj s prevladujočimi enoletnicami. Večina vrst je istih, kot jih srečamo v srednjeevropskem prostoru, le da nekatere od njih tam nakazujejo termofilno, submediteransko svojstvo. Tak je npr. enoletni golšec, ki na celini označuje termofilne okopavinske fitocenoze, v našem submediteranu pa mezofilnejše okopavinske fitocenoze, delno pa uspeva tudi na ruderalnih rastiščih. S tem je seveda njegova vloga značilne vrste združbe *Mercurialetum annuae* v submediteranskem prostoru manj izražena. Isto ugotavlja za Goriško že Seljak (1989). Pri tem meni, da se pri višji temperaturi zmanjšujejo njegove zahteve po rodovitnosti tal.

V popisih iz Koprskega primorja najdemo nekaj tipičnih mediteranskih vrst, ki jih v srednji Evropi ni: *Solanum*

Tabela 1: Združba MERCURIALETUM ANNUAE Krusem. & Vlieg. 39 em. Th. Muller 83

Nadmorska višina	120	40	100	30	30	200	110		
Površina popisne ploskve (m^2)	30	80	50	25	80	50	50		
Pokrovnost (%)	70	80	80	75	80	70	90		
Zaporedna številka popisa	1	2	3	4	5	6	7	N	P
Značilna vrsta združbe MERCURIALETUM ANNUAE Krusem. & Vlieg. 39 em. Th. Muller									
T Mercurialis annua	2	2	3	3	3	4	4	V	2725
Značilne vrste zveze POLYGONO-CHENOPODION Koch 26 em. Siss. 46									
T Euphorbia helioscopia	2	2	1	*	1	*	*	V	340
T Fumaria officinalis	1	*	*	.	*	.	.	III	65
T Geranium dissectum	.	*	*	.	.	*	.	III	15
Značilne vrste reda CHENOPODIETALIA ALBI Tx., Lohm. & Prsg. 50									
T Amaranthus retroflexus	*	1	*	*	1	*	*	V	125
T Setaria glauca	*	.	.	*	*	1	*	IV	70
T Chenopodium album	*	*	.	1	.	1	.	III	110
T Solanum nigrum	*	.	*	.	1	*	.	III	65
T Solanum luteum	.	*	*	.	.	*	.	III	115
T Senecio vulgaris	.	*	*	.	.	*	*	III	20
T Polygonum persicaria	.	*	.	.	*	.	1	III	60
T Sonchus oleraceus	*	.	*	*	.	.	.	II	15
T Lamium amplexicaule	*	1	.	.	.	.	.	II	55
T Lamium purpureum	.	.	.	.	*	.	1	II	55
T Diplotaxis muralis	.	.	*	.	.	*	.	II	10
T Erodium cicutarium	.	.	*	.	.	1	.	II	55
T Echinochloa crus galli	.	.	.	*	.	.	.	I	5
T Capsella bursa-pastoris	.	.	.	.	*	.	.	I	5
Značilne vrste razreda STELLARIETEA MEDIAE (Br.-Bl.) Tx., Lohm. & Prsg. 50									
T Stellaria media	1	1	*	1	1	*	2	V	385
T Veronica persica	*	1	*	1	*	*	*	V	125
T Anagallis arvensis	1	*	*	.	*	*	*	V	75
G Cirsium arvense	*	.	.	*	.	*	.	III	15
T Bilderdykia convolvolus	.	*	.	*	*	.	.	III	15
T Lactuca serriola	.	.	*	.	.	.	.	I	5
T Picris echioides	.	*	.	.	.	.	.	I	5
T Conyza canadensis	.	*	.	.	.	.	.	I	5
Spremljevalke									
G Convolvolus arvensis	*	1	*	.	*	1	1	V	165
H Taraxacum officinale	.	*	.	*	*	.	1	III	65
G Calystegia sepium	.	.	*	*	.	*	.	III	15
T Polygonum aviculare	.	*	*	*	.	.	.	III	15
H Pastinaca sativa	.	*	*	.	*	.	.	III	15
H Cichorium intybus	.	*	*	.	.	.	.	II	10
H Medicago lupulina	*	.	*	.	.	.	.	II	10
H Daucus carota	.	*	.	*	.	.	.	II	10
H Aristolochia clematitis	.	*	.	.	1	.	.	II	55
T Portulaca oleracea	*	.	1	.	.	.	.	II	55
H Cynodon dactylon	*	.	.	*	.	.	.	II	10
T Geranium molle	.	.	*	.	*	.	.	II	10
H Rumex crispus	.	*	.	.	.	.	.	I	5
H Agropyron repens	.	.	.	.	.	*	.	I	5
H Securigera securidaca	.	.	.	.	.	*	.	I	5
H Coronilla cretica	.	.	.	.	.	.	*	I	5
H Trifolium repens	.	.	.	.	.	*	.	I	5
število vrst	17	23	23	16	17	20	13	43	

N = navzočnost
P = pokrovnost

Tabela 2: Združba GERANIO-ALLIETUM VINEALIS Tx. 50

Nadmorska višina (m)	40	150	30	50	200	190		
Površina popisne ploskve (m^2)	50	40	60	50	100	80		
Pokrovnost (%)	60	70	60	60	50	60		
Zaporedna številka popisa	1	2	3	4	5	6	N	P
Značilne vrste združbe GERANIO-ALLIETUM VINEALIS Tx. 50								
G Allium vineale	2	2	*	*	*	.	V	365
T Geranium rotundifolium	1	.	1	.	.	*	III	105
G Muscari racemosum	1	1	*	*	*	*	V	120
G Ornithogalum divergens	.	*	*	1	*	.	IV	65
Značilne vrste zveze POLYGONO-CHENOPODION Koch 26 em. Siss 46								
T Euphorbia helioscopia	*	.	1	1	.	1	IV	155
T Mercurialis annua	.	1	*	*	.	*	IV	235
T Geranium dissectum	.	.	*	*	.	*	III	15
T Fumaria officinalis	*	*	.	*	*	.	IV	20
Značilne vrste reda CHENOPODIETALIA ALBI Tx., Lohm. & Prsg. 50								
T Chenopodium album	*	.	.	1	.	2	III	130
T Capsella bursa-pastoris	*	*	.	*	1	.	IV	65
T Solanum nigrum	.	*	*	*	.	.	III	15
T Solanum luteum	*	*	.	.	.	*	III	15
T Lamium amplexicaule	*	.	1	.	.	.	II	55
T Senecio vulgaris	.	.	*	*	.	*	III	15
T Sonchus oleraceus	.	.	.	*	*	.	II	10
T Setaria glauca	.	.	*	*	.	*	III	15
T Amaranthus retroflexus	.	.	*	.	.	.	I	5
T Erodium cicutarium	.	.	.	.	*	.	I	5
Značilne vrste razreda STELLARIETEA MEDIAE (Br.-Bl. 32) Tx., Lohm. & Prsg. 50								
T Veronica persica	2	1	3	3	2	3	V	1525
T Stellaria media	2	3	*	*	2	2	V	910
T Vicia sativa	*	.	*	.	*	.	III	15
T Bilderdykia convolvolus	.	.	*	.	*	.	II	10
T Anagallis arvensis	.	.	.	*	.	.	I	5
T Viola arvensis	.	.	.	.	*	.	I	5
Spremljevalke:								
G Convolvolus arvensis	.	*	1	.	.	.	II	55
H Agropyron repens	.	1	.	*	.	.	II	55
G Cirsium arvense	.	*	*	*	.	*	III	20
T Cerastium glomer., tenoreanum	1	*	.	*	.	*	IV	65
H Cynodon dactylon	*	.	*	.	.	*	III	15
T Veronica hederifolia	.	.	*	.	*	.	II	10
H Vicia angustifolia	.	.	.	*	.	.	I	5
G Calystegia sepium	.	.	.	.	*	.	I	5
H Ficaria verna	.	.	.	.	*	.	I	5
Število vrst	14	14	20	20	15	14	33	

N = navzočnost
P = pokrovnost

Lokalitete posameznih popisov so naslednje:
1. Strunjan, vinograd na terasi, 24. 3. 1991 (0447/4)
2. Izola, vinograd na terasi, 24. 3. 1991 (0448/3)
3. Vanganel, vinograd na ravnini, 6. 4. 1991 (0448/4)
4. Sečovlje, vinograd na ravnini, 24. 3. 1991 (0547/2)
5. Šared nad Izolo, vinograd na terasi, 6. 4. 1991 (0447/4)
6. Raven, vinograd na hribu, 24. 3. 1991 (0548/1)

luteum, Picris echioides, Securigera securidaca in *Coronilla cretica*.

Združbo *Mercurialetum annuae* najdemo dobro razvito v poletnem in zgodnjepoletnem času. Res pa je, da zaradi intenzivne obdelave tal v vinogradih, kjer je ta združba razvita, najdemo velikokrat še ne optimalno razvite sestoje.

Združba *Geranio-Allietum vinealis* Tx. 50

To je izrazito zgodnjespomladanska združba, saj jo označujejo zgodnjespomladanski geofiti, kot so *Allium vinealis, Ornithogalum divergens, Muscari racemosum, Gagea villosa* in *Tulipa sylvestris*. Zadnjega, divjega tulipana, v vinogradih Koprskega primorja seveda ne najdemo, saj ga v Sloveniji sploh ni. V zadnjem času pa je tudi na klasičnih nahajališčih združbe v južni Nemčiji že postal redka vrsta.

Tudi vrste *Gagea villosa* v vinogradih Koprskega primorja nismo zasledili, čeprav jo je v isti združbi še na Krasu zaznamoval Seljak (1989).

Združba je razširjena v toplejših legah, na primer v južni Nemčiji in Alzaciji (Oberdorfer, 1983), v Sloveniji pa jo opisuje le Seljak (1989), ki jo je srečeval na Spodnjem Krasu. Označujejo jo kot submediteransko fitocenozo s termofilnimi vrstami, posebni pečat pa ji dajejo omenjeni spomladanski geofiti. Zanimivo je, da obravnava Poldini (1989) na Tržaškem krasu razširjeno podobno združbo, ki ji pripisuje mediteransko svojstvo. To je združba *Cerastio-Geranietum dissecti* Poldini 80. Značilna vrsta asociacije je *Calepina irregularis*, diferencialna vrsta pa *Cerastium tenoreanum*. Z našimi popisi iz Koprskega primorja jo povezujejo prisotni spomladanski geofiti in velika pokrovnost dveh plevelov (*Stellaria media* in *Veronica persica*). Predvsem je za naše sestoje značilno, da se zgodaj spomladi bujno razrasteta obe enoletnici, ki imata v tej združbi izrazito največjo pokrovnost (glej tabelo II). Če si zraven zamislimo še nekaj spomladanskih geofitov, predvsem grozdasto hrušico (*Muscari racemosum*), ki dajejo združbi odločilen pečat, imamo pred očmi najznačilnejšo obliko te združbe. Verjetno je, da gre pri Poldinijevih popisih združbe *Cerastio-Geranietum dissecti* za sestoje, zelo podobne našim, nismo pa še ugotovili pravega razmerja med njimi in med našimi popisi, ki smo jih brez težave uvrstili v združbo *Geranio-Allietum vinealis*.

Stopnja strojnega obdelovanja, predvsem v starih vinogradih na terasah, še omogoča dokaj popoln razvoj te združbe. Gre preprosto za to, da zgodaj spomladi vinogradov ne rigolajo, dokler se ne začnejo razvijati nadležnejši pleveli, predvsem prstasti pesjak (*Cynodon dactylon*) in plazeča pirnica (*Agropyron repens*). Tradicionalni način obdelovanja zemlje v vinogradih je usmerjen predvsem k zatiranju obeh omenjenih trav, medtem ko z geofiti bogata zgodnjespomladanska preproga enoletnih plevelov, kot sta *Veronica persica* in *Stellaria media*, ne velja za pretirano nadležno.

Če si ogledamo tabelo, vidimo, da so si popisi med seboj sorazmerno podobni in da vsebujejo malo vrst. Vzrok za to je predvsem zgodnjespomladanska doba, saj v tem času večji del plevelnih vrst še ni razvit. Ko smo terase že popisali, smo ugotovili, da sta na njih prisotni dve vrsti iz rodu *Cerastium - C. tenoreanum* in *C. glomeratum*. Ker kasneje nismo mogli določiti, katerim popisom pripada katera vrsta, smo v tabeli obe vrsti napisali skupaj.

Združbe razreda *Agropyretea intermedii-repentis* Muller et Gors 69

Sestoje, v katerih prevladuje plazeča pirnica, so različni avtorji sintaksonomsko različno uvrščali. Večinoma so jih uvrščali v razred *Artemisietea vulgaris* Lohm., Prsg & Tx. in Tx. 50,v zvezo *Onopordion acanthi* Br.-Bl. 26 in zvezo *Agropyro-Rumicion* Nordh. 49 em. Tx. 50, ki pripada razredu *Agrostidetea stoloniferae* Oberd. in Oberd. & al. 67. Avtorji Oberdorfer, Muller in Gorsova pa so postavili nov razred *Agropyretea intermedii-repentis*, ki vključuje polruderalne združbe s plazečo in srednjo pirnico (*Agropyron repens* in *A. intermedium*). Zveza *Artemisio-Agropyrion intermedii* Muller et Gors 69 naj bi združevala fitocenoze bolj suhih rastišč, s prevladujočo pokrovnostjo srednje pirnice in bolj celinsko razširjenostjo (Muller in Oberdorfer, 1983). Zveza *Convolvulo-Agropyrion repentis* Gors 66 pa naj bi združevala fitocenoze zmerneje suhih rastišč s prevladujočo plazečo pirnico.

Združbe tega razreda - če sledimo ekologiji same pirnice - torej pripadajo slabo obdelanim sestojem in so ponavadi prehodnega značaja. Naj tudi na tem mestu opozorimo na redno in obilno prisotnost plazeče pirnice v sukcesijskem nizu zaraščajočih se vinogradov, in sicer v fazi tik po opustitvi kulture - preden sestoj začne dobivati značilnosti travnika. Po prenehanju obdelovanja pirnica zaradi svoje močne pionirske sposobnosti - razmnožuje se namreč tudi s pritlikami - hitro in znatno pridobi površino. Na obdelanih površinah jo namreč vztrajno izkoreninjajo.

Kljub temu, da so sestoji s plazečo pirnico v Koprskem primorju pogosti, smo doslej resnično uspeli ugotoviti samo eno združbo tega razreda in zveze *Convolvulo-Agropyrion repentis*, v kateri pa plazeča pirnica pravzaprav ni prevladujoča vrsta. To je združba *Cynodonto-Sorghetum halepensis* (Laban 74) Kojić 79, ki jo najdemo na relativno suhih in slabše obdelanih, vendar ne opuščenih vinogradih. Fiziognomsko pa je ne označuje plazeča pirnica, pač pa prstasti pesjak (*Cynodon dactylon*).

Sestoje s plazečo pirnico - ki prevladuje nad srednjo pirnico - pa smo opazovali tako rekoč povsod na robovih obdelovanih vinogradov ali pa na posameznih slabše obdelanih predelih vinograda. Velikokrat so sestoji praktično same pirnice v liniji, kjer je nasajena vinska trta, saj tam zemlje ne morejo strojno obdelovati. Tako je ta

ozek trak vegetacije pravzaprav faza zaraščanja, kar se ujema z rezultati, dobljenimi s proučevanjem sukcesije. Podobne so razmere na prostoru med dvema obdelanima terasama. V teh floristično revnih sestojih absolutno prevladuje plazeča pirnica, najdemo pa še vrste razreda *Artemisietea vulgaris*, manj pa vrste iz razreda *Stellarietea mediae*. Kljub temu, da smo dobili dovolj dober vpogled v take sestoje, jih na tem mestu nismo uvrstili v nobeno združbo. Seljak (1989) navaja - po ugotovitvah na Goriškem - dve združbi tega razreda s prevladujočo plazečo pirnico, in sicer združbi *Cardario drabae-Agropyretum repentis* Muller et Gors 69 in *Convolvulo arvensis-Agropyretum repentis* Felf. 43. Sestojev, ki bi lahko pripadali prvi združbi, v Koprskem primorju nismo zasledili, sestoje druge združbe pa smo zasledili po vsem opazovanem območju. Vseeno pa jih zaradi obrobnosti, majhne površine, ki jih zavzemajo, velike heterogenosti rastišč (prostor med terasami, slabo obdelani predeli vinograda, robovi vinogradov, prostori med kulturami, "stezice" ipd.) in floristične revnosti nismo uvrstili v to združbo.

Združba *Cynodonto-Sorghetum halepensis* (Laban 74) Kojić 79

Prstasti pesjak (*Cynodon dactylon*) in divji sirek (*Sorghum halepense*) veljata v celinski srednji Evropi za izrazito termofilni vrsti. Pomembno vlogo v okopavinski in ruderalni vegetaciji pa zavzemata v Sredozemlju, kjer sta pogostejši. Tako najdemo ta dva plevela v obdelanih vinogradih, predvsem velja to za pesjak, ki je v Koprskem primorju zelo pogost in v vinogradih tradicionalno najbolj "nevaren" plevel (domačini ga imenujejo "grana"). Ta združba je v Koprskem primorju razširjena v tistih starih vinogradih, kjer je intenziteta agrotehničnih ukrepov majhna, morda ne dosti večja kot v času tradicionalnega (ročnega) obdelovanja vinogradov. Značilna je za sorazmerno suhe, sončne lege na terasah. Ker je plevelnih združb s prevladujočim pesjakom v vinogradih južne Evrope več, je nastal rahel dvom ob odločanju, kateri združbi pripadajo taki sestoji iz Koprskega primorja. Vendar smo se zaradi velike podobnosti popisov s Seljakovimi z Goriškega (1989), pa tudi s popisi s Kosova (Kojić & Pejčinović, 1982), odločili, da naši popisi pripadajo združbi *Cynodonto-Sorghetum halepensis*.

Kojić (1985) navaja, da uspeva združba *Hibisco-Sorghetum halepensis* H-ić & Hodak 62 tudi na območju Slovenskega primorja (v Slovenski Istri). Toda zaradi prevelikega primanjkljaja mediteranskih vrst (*Euphorbia acuminata, Solanum villosum, Tribulus terrestris, Calendula arvensis*) in odsotnosti vrste *Hibiscus trionum* v takih sestojih (pojavlja se le sem in tja, predvsem na ruderalnih mestih) smo se odločili, da zbrane popise prisodimo združbi *Cynodonto-Sorghetum halepensis*. Zanimivo pa je, da ugotavlja prisotnost združbe *Hibisco-Sorghetum halepensis* na Tržaškem krasu tudi Poldini (1989). Vrsta *Hibiscus trionum* je v njegovih popisih sicer redno zastopana, so pa sestoji te združbe s Krasa zelo osiromašeni na škodo mediteranskih vrst. Očitno je tudi, da gre v Poldinijevih popisih združbe *Hibisco-Sorghetum halepensis* za vlažnejše sestoje, z veliko prisotnostjo vrst iz razreda *Stellarietea mediae*. Vrsta *Cynodon dactylon* pa manjka.

Torej gre pri zbranih popisih iz Koprskega Primorja vendarle za nekaj drugega. Ti sestoji so glede na floristično sestavo sintaksonomsko precej na meji z razredoma *Artemisietea vulgaris* (zveza *Onopordion acanthii*) in *Stellarietea mediae*. Pridružujem se Seljakovem mnenju (1989), da taki sestoji še najbolj ustrezajo razredu *Agropyretea intermedii-repentis*. Poleg navadnega pesjaka, ki v sestoju prevladuje, so pogoste vrste še *Agropyron repens, Convolvolus arvensis, Daucus carota, Setaria glauca in Sorghum halepense*. Pesjak, ki se močno vegetativno razmnožuje s podzemskimi pritlikami, s svojo poleglo rastjo praktično prekrije površino sestoja. Zato je pokrovnost drugih vrst sorazmerno majhna.

Prevladujejo termofilne celinske vrste, le nekaj vrst je mediteranskih (*Solanum luteum, Lolium rigidum* in *Securigera securidaca*). Sestoji te združbe so optimalno razviti v poletnem obdobju.

Razred *Artemisietea vulgaris* Lohm., Prsg. & Tx. in Tx. 50 em. Gors 66

Iz tega zelo obširnega razreda uspeva v slabo obdelanih in neobdelanih vinogradih le majhen del opisanih asociacij, saj razred obsega različne tipe ruderalne vegetacije, vegetacije rečnih bregov in gozdnih robov. Te asociacije pripadajo podrazredu *Artemisienea vulgaris* Th. Mull. in Oberd. 83, in sicer redu *Onopordetalia acanthii* Br.-Bl. & Tx. 43 em. Gors 66, ki združuje termofilno in kserofilno vegetacijo dvoletnic in enoletnic (Poldini, 1989). Ruderalni sestoji v vinogradih pripadajo zvezi *Dauco-Melilotion* Gors 66, ki je jedro pripadajočega reda, tako da so značilnice reda hkrati značilnice zveze. Značilni sestoji te vrste uspevajo na odprtih tleh, ki niso preveč bogata z nitrati.

Na obravnavanem območju smo v zanemarjenih, slabo obdelanih ali opuščenih vinogradih zaznamovali le združbo *Dauco-Picridetum hieracioidis* Gors 66, medtem ko je bila včasih ob takih vinogradih, na revnejših, včasih tudi kamnitih ali drugače "motenih" tleh večkrat razvita tudi združba *Echio-Melilotetum* Tx. 47, ki je še bolj kserofilna in ima podobno floristično sestavo, le bolj siromašno. Značilni pečat ji dajeta vrsti *Melilotus officinalis* in *Melilotus albus*, od katerih je prva pogostejša. Sestoji te vrste v bližini kmetijskih kultur so obogateni še z enoletnicami reda *Chenopodietalia albi*. Ker sestoji te združbe praviloma (razen v fragmentih) ne pokrivajo vinogradov, je v pričujočem delu ne obravnavamo, temveč le na kratko označujemo.

Združba *Dauco-Picridetum hieracioidis* Gors 66

Ta ruderalna združba ni razvita le v opuščenih in slabo obdelanih vinogradih, temveč tudi na suhih robovih njiv,

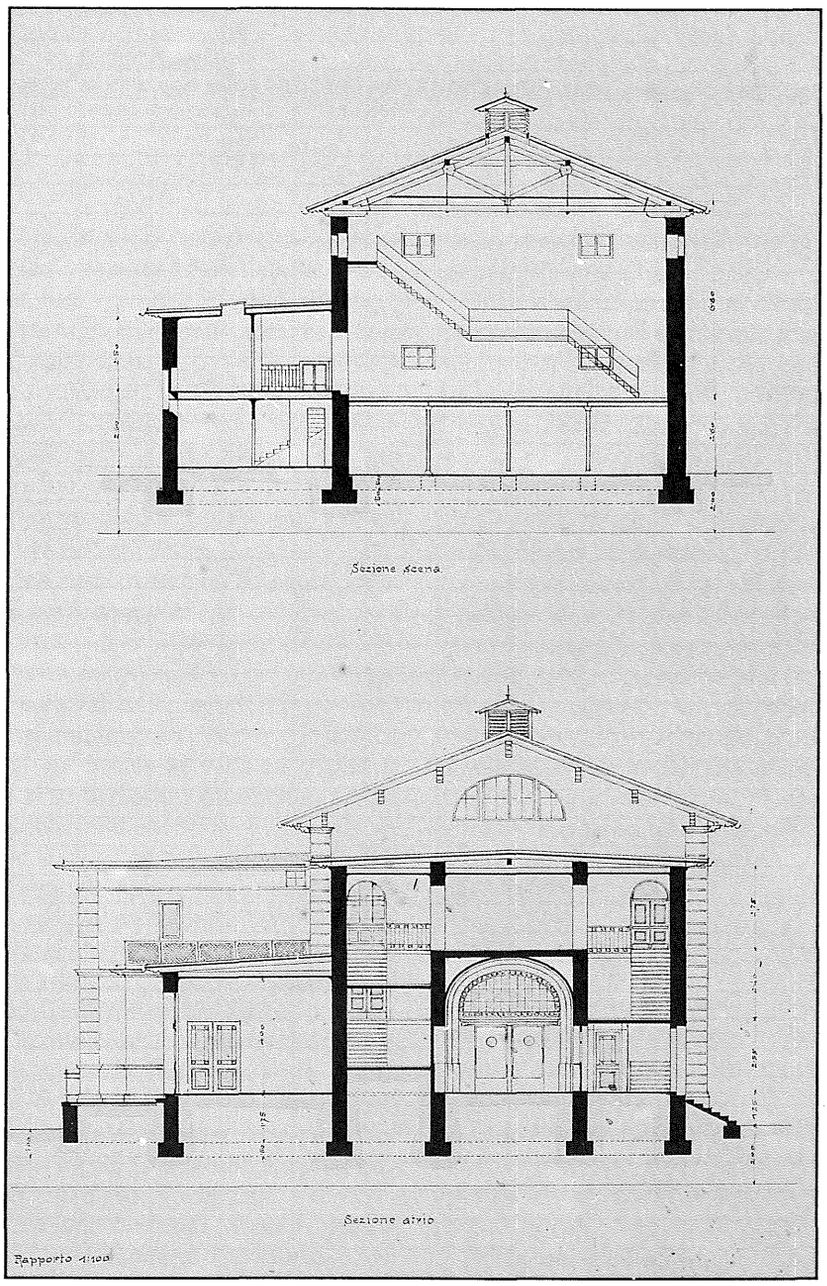
Tabela 3: Združba CYNODONTO-SORGHETUM HALEPENSIS (Laban 74) Kojić 79

Nadmorska višina	(m)	180	150	180	70	150	100	
Površina popisne ploskve	(m^2)	50	60	60	100	80	50	
Pokrovnost	(%)	90	80	90	80	70	60	
Zaporedna številka popisa		1	2	3	4	5	6	N	P
Značilni vrsti združbe CYNODONTO-SORGHETUM HALEPENSIS (Laban 74) Kojić 79								
H Cynodon dactylon		4	3	3	3	2	2	V	2100
H Sorghum halepense		.	.	1	*	.	2	III	230
Značilne vrste razreda AGROPYRETEA INTERMEDII-REPENTIS (Oberd. & al. 67) Muller et Gors 69								
H Agropyron repens		1	1	*	.	2	*	V	285
G Convolvolus arvensis		*	1	*	*	1	*	V	120
H Poa compressa		.	.	.	*	.	.	I	5
Značilne vrste razreda ARTEMISIETEA VULGARIS Lohm., Prsg. & Tx. in Tx. 50								
H Daucus carota		1	*	.	1	1	.	IV	155
H Cichorium intybus		*	.	*	.	.	.	II	10
H Pastinaca sativa		.	*	*	.	.	*	III	15
H Picris hieracioides		.	.	.	*	*	.	II	15
H Erigeron annuus		*	*	.	.	.	.	II	15
H Linaria vulgaris		.	.	*	.	*	.	II	15
H Reseda lutea		*	.	.	.	.	.	I	5
H Artemisia vulgaris		.	.	*	.	.	.	I	5
H Melilotus officinalis		.	.	.	*	.	.	I	5
T Polygonum aviculare		.	.	.	.	.	*	I	5
Značilne vrste razreda STELLARIETEA MEDIAE (Br.-Bl.) Tx., Lohm. & Prsg. 50								
T Setaria glauca		.	*	1	1	*	.	IV	110
T Lactuca serriola		1	.	*	*	.	.	III	60
H Sonchus arvensis		*	.	*	.	*	.	III	15
G Cirsium arvense		.	*	.	*	.	*	III	15
T Fumaria officinalis		.	*	*	.	*	.	III	15
H Picris echioides		1	.	.	1	.	.	II	100
T Capsella bursa-pastoris		.	.	*	.	.	*	II	10
T Amaranthus retroflexus		.	*	.	.	.	.	I	5
T Chenopodium album		.	.	.	*	.	.	I	5
T Microrhinum praetermissimum		.	.	.	.	*	.	I	5
T Solanum luteum		.	.	.	.	.	*	I	5
T Senecio vulgaris		.	.	.	.	.	*	I	5
T Anthemis arvensis		.	.	.	.	.	*	I	5
Spremljevalke:									
G Calystegia sepium		*	1	.	1	.	.	III	105
H Vicia cracca		.	*	*	.	.	*	III	15
H Potentilla reptans		1	.	.	*	.	.	II	55
H Vicia angustifolia		*	.	*	.	.	.	II	10
H Trifolium pratense		.	*	1	.	.	.	II	55
H Medicago lupulina		*	.	.	.	*	.	II	10
T Lolium rigidum		.	*	.	*	.	.	II	10
H Verbena officinalis		.	.	*	*	.	.	II	10
H Aristolochia clematitis		.	*	.	.	.	.	II	10
H Ranunculus repens		.	.	*	.	*	.	II	10
T Arenaria serpillyfolia		.	.	.	.	*	*	I	5
P Rubus fruticosus		.	.	.	.	*	.	I	5
P Clematis vitalba		.	.	.	.	*	.	I	5
H Securigera securidaca		.	.	.	*	.	.	I	5
H Achillea millefolium		.	.	.	.	.	*	I	5
H Plantago lanceolata		.	.	.	.	.	*	I	5
število vrst		14	15	19	17	15	14	44	

N = navzočnost P = pokrovnost

Lokalitete posameznih popisov tabele 3 so naslednje:

1. Šared nad Izolo - Medljan, star vinograd (refošk) na terasi, 11. 7. 1990 (0448/3)
2. Medljan nad Izolo, vinograd (refošk) na terasi, 11. 7. 1990 (0448/3)
3. Krkavče, vinograd (malvazija) na terasi, 13. 8. 1990 (0548/1)
4. Strunjan, star vinograd (refošk) na terasi, 12. 8. 1990 (0447/4)
5. Korte, star vinograd (malvazija), 15. 8. 1990 (0547/2)
6. nad Krkavčami, star vinograd (refošk), 12. 7. 1990 (0548/1)

Ohranjeni načrt Tartinijevega gledališča - prečni presek odrskega dela in veže (PM"SM"P; foto: D. Podgornik, 1992)

Tabela 4: združba DAUCO-PICRIDETUM HIERACIOIDIS Gors 66

Nadmorska višina (m)	30	90	20	150	40	130	280	220	30	230		
Površina popisne ploskve (m2)	50	40	40	50	70	60	100	50	60	60		
Pokrovnost (%)	80	90	90	60	70	50	40	60	80	0		
Zaporedna številka popisa	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	N	P
Značilne vrste združbe, zveze DAUCO-MELILOTION Gors 66, reda ONOPORDETALIA ACANTHII Br.-Bl. & Tx. em. Gors 66:												
H Daucus carota	3	3	3	1	2	1	1	2	1	1	V	1725
T Picris hieracioides	2	3	2	1	*	1	*	*	1	.	V	890
H Melilotus officinalis	.	.	*	*	.	1	1	*	.	.	III	115
H Cichorium intybus	1	.	.	2	.	*	.	.	.	*	II	230
H Pastinaca sativa	.	1	*	.	.	.	*	.	.	*	II	65
H Reseda lutea	.	.	.	*	1	.	.	.	*	.	II	60
H Melilotus alba	.	*	.	.	.	.	.	.	*	.	I	10
H Medicago falcata	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	I	10
Diferencialne vrste zveze, reda in značilne vrste razreda ARTEMISIETEA VULGARIS Lohm. Prsg. & Tx. in Tx. 50:												
G Convolvolus arvensis	.	*	1	.	.	.	*	*	.	2	III	240
T Conyza canadensis	.	.	*	.	1	*	.	1	.	.	II	110
H Euphorbia cyparissias	*	.	.	1	*	.	.	.	1	.	II	65
H Medicago lupulina	.	*	*	.	.	.	1	.	.	.	II	60
H Linaria vulgaris	1	.	.	*	*	.	.	.	.	.	II	60
H Dactylis glomerata	.	.	.	.	.	*	.	1	.	*	II	60
T Lactuca serriola	.	*	.	.	.	.	.	.	.	.	I	5
H Cerinthe minor	.	.	.	*	.	.	.	.	.	.	I	5
H Aristolochia clematitis	.	.	.	.	.	.	.	*	.	.	I	5
H Silene vulgaris	.	.	.	.	.	.	.	.	*	.	I	5
Spremljevalke:												
H Lotus corniculatus	*	*	.	.	1	.	*	*	*	.	III	75
H Agropyron repens	.	.	*	.	1	.	.	2	2	3	III	780
T Setaria glauca	*	.	*	1	.	.	*	.	*	.	III	70
H Plantago lanceolata	*	.	*	*	.	1	1	.	.	.	III	115
H Trifolium repens	.	*	.	*	.	.	*	1	.	*	III	70
T Anagallis arvensis	*	*	.	*	.	*	.	.	*	.	III	25
G Calystegia sepium	.	*	.	*	.	.	.	.	*	.	II	15
H Sanguisorba minor	.	.	*	.	*	.	*	*	.	*	II	20
P Rubus fruticosus	*	.	1	.	.	*	.	*	.	.	II	65
H Lathyrus pratensis	.	*	.	*	*	.	.	.	.	*	II	20
H Erigeron annuus	*	.	.	.	1	*	.	.	.	.	II	60
P Clematis vitalba	.	*	.	.	.	*	1	*	.	.	II	65
G Cirsium arvense	1	.	*	1	.	*	.	.	.	.	II	110
T Solanum nigrum	*	*	.	*	.	*	.	.	.	.	II	20
T Geranium dissectum	.	*	*	*	.	.	.	.	*	.	II	20
T Geranium columbinum	*	.	*	*	.	.	.	.	.	.	II	15
H Cynodon dactylon	*	1	.	1	*	.	.	.	.	.	II	110
H Plantago major	.	.	*	*	*	.	*	.	.	.	II	20
H Peucedanum venetum	.	.	.	.	.	*	.	*	.	*	II	15
H Tragopogon orientalis	.	.	.	.	*	.	.	*	*	.	II	15
H Hypericum perforatum	.	*	.	.	.	*	.	*	.	.	II	15
T Tagetes minuta	.	.	.	.	.	.	.	*	*	.	I	10
H Potentilla reptans	.	.	.	.	.	.	*	.	*	.	I	10
H Scabiosa grammuntia	.	.	.	.	.	.	.	*	*	.	I	10
H Lathyrus megalanthus	.	.	.	.	.	.	.	.	*	*	I	10
H Lolium perenne	.	.	.	.	*	.	*	.	.	.	I	10
H Sorghum halepense	.	.	.	.	*	.	.	*	.	.	I	10
T Amaranthus retroflexus	.	.	*	.	.	*	.	.	.	.	I	10
H Linum bienne	.	.	.	.	.	.	.	.	*	.	I	5
T Kickxia spuria	.	.	.	*	.	.	.	.	.	.	I	5
T Chenopodium album	*	.	.	.	.	.	.	.	.	.	I	5
T Polygonum aviculare	.	*	.	.	.	.	.	.	.	.	I	5
T Senecio vulgaris	*	.	.	*	.	.	.	.	.	.	I	10

Zaporedna številka popisa	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	N	P
H Sonchus arvensis	*	.	*	.	.	.	.	.	.	.	I	10
H Centaurea weldeniana	.	.	.	.	.	.	.	.	*	*	I	10
H Securigera securidaca	.	.	.	.	.	.	*	.	.	.	I	5
število vrst	19	18	19	22	17	16	18	19	19	11	55	

N = navzočnost
P = pokrovnost

Lokalitete posameznih popisov so naslednje:
1. Izola, slabo obdelovan vinograd na ravnini, 20. 5. 1990 (0448/3)
2. Ankaran, Jurjev hrib, slabo obdelan vinograd na terasi, 11. 8. 1990 (0448/2)
3. Bertoki - Ankaran, pod Serminom, zapleveljen vinograd, 11. 8. 1990 (0448/2)
4. Hrvatini, istega leta opuščen vinograd na terasi, 11. 8. 1990 (0348/3)
5. Strunjan, opuščen vinograd, 12. 8. 1990 (0447/4)
6. Prade, opuščen vinograd, 11. 8. 1990 (0448/4)
7. Kavaliči - Marezige, tega leta opuščen vinograd, 10. 7. 1990 (0448/4)
8. Šmarje - križišče Puče, slabo obdelan vinograd, 20. 5. 1990 (0448/3)
9. Sečovlje, opuščen vinograd, 12. 7. 1990 (0547/2)
10. Šared nad Izolo, opuščen vinograd, 15. 7. 1990 (0447/4)

robovih cest, nasipih in drugih podobnih površinah. Je termofilna združba, razvita na ustreznih tleh in sončnih legah Srednje Evrope, tudi v Sloveniji (Seljak, 1989).

Spoznamo jo po prevladi dveh vrst - *Daucus carota* in *Picris hieracioides*, najzančilnejše pa so še vrste *Pastinaca sativa, Melilotus officinalis* in *Cichorium intybus*. Omenili smo že, da se značilnice za red in zvezo pokrivajo. Značilna vrsta asociacije je *Picris hieracioides*; ker pa so značilnice združbe, zveze in reda maloštevilne, vendar v pokrovnosti prevladujoče, sem te vrste v tabeli združil v eno kategorijo.

Značilne vrste zveze, reda in razreda dajejo tej združbi odločilni pečat in prepoznavnost, vendar obsegajo v njej le okrog tretjino vseh vrst. Številne spremljevalke pa pripadajo raznim sintaksonomskim kategorijam. Če gre za slabo obdelani vinograd ali za vinograd, ki je prvo leto neobdelan, je med spremljevalkami veliko vrst iz reda *Chenopodietalia albi*. Ta značilnost velja za popise iz Koprskega primorja, ki so uvrščeni v tabelo (tab III), saj je bil cilj pričujočega dela vendarle obravnava vegetacije vinogradnih plevelov. V tabeli pa ni popisov te združbe iz že opuščenih vinogradov, kjer je ta združba tudi še razvita, med spremljevalkami pa najdemo travniške vrste iz redov *Arrhenatheretalia elatioris* in *Brometalia erecti* Br.-Bl. 36. Taki sestoji združbe *Dauco-Picridetum hieracioidis* so faza sukcesije proti travnikom zveze *Scorzonerion villosae* H-ić 49 razreda *Festuco-Brometea* Br.-Bl. & Tx. 43. V nadaljnjih stopnjah ruderalne vrste počasi izgubljajo številčnost in pokrovnost v prid veliko bolj pestrega floističnega sestava vrst iz razreda *Festuco-Brometea*. Naj tudi na tem mestu poudarim zanimivo dejstvo, da v sukcesijskem nizu proti gozdu ostane najdlje - prav do faze, ko že začnejo prodirati robne in gozdne vrste iz razredov *Trifolio-Geranietea* Th. Muller 61 in *Querco-Fagetea* Br.-Bl. & Vlieg. in Vlieg. 37 - ravno značilnica asociacije, vrsta *Picris hieracioides*! Morda je tudi prisotnost te konkurenčne vrste dokaz za veliko nestabilnost in dinamiko teh travišč in njihovo sorazmerno hitro spreminjanje.

Tako lahko iz sintetske tabele (tab III) vidimo neenotnost spremljevalnih vrst te združbe po podatkih s treh, med seboj sorazmerno malo oddaljenih območij - s Tržaškega krasa (Poldini, 1989),z Goriškega (Seljak, 1989) in iz Koprskega primorja. Popisi s Tržaškega krasa seveda niso le iz opuščenih kultur, zato vidimo, da spremljevalke pač ne pripadajo razredu *Stellarietea mediae*, temveč drugim sintaksonom.

Značilnost te združbe na opuščenih in zanemarjenih kulturah je plastnost. V zgornji plasti so najvidnejše vrste *Melilotus officinalis* in *M. albus, Picris hieracioides, Hypericum perforatum, Cychorium intybus* in *Erigeron annuus*. Za spodnjo plast pa so značilne predvsem enoletnice in nekatere druge vrste, kot sta *Cynodon dactylon* in *Convolvolus arvensis*. Ker se po prenehanju obdelovanja zemlje pojavi kar nenadoma velika odprta površina (podobno je na primer na sveže nasuti zemlji), je za to združbo, ki pokriva take površine, značilna bujna razrast rastlin oziroma njihovih skupin.

ZAHVALA

Za strokovno in vsestransko pomoč pri nastajanju tega dela se najlepše zahvaljujem mentorju prof. dr. T. Wraberju, ki me je spremljal tudi na dveh terenskih ekskurzijah v letih 1988 in 1989.

Za pomoč pri računalniški obdelavi podatkov se najlepše zahvaljujem mag. A. čarniju in D. Tometu, za določitvi vrst *Cerastium tenoreanum* in *C. glomeratum* pa mag. B. Vrešu.

Pričujoče delo ni bilo financirano in ga je avtor opravil na lastne stroške, razen dveh enodnevnih ekskurzij v letu 1988, ki ju je financiral ZRC SAZU, za kar se najlepše zahvaljujem.

Tabela 5: Sintetična tabela združbe DAUCO-PICRIDETUM HIERACIOIDIS Gors 66

Nahajališča združbe	1	2	3
Značilne vrste združbe, zveze DAUCO-MELILOTION Gors 66 in reda ONOPORDETALIA ACANTHII Br.-Bl. & Tx. em. Gors 66:			
H Daucus carota	V	V	V
H Picris hieracioides	V	V	V
H Melilotus officinalis	III	.	III
T Crepis rhoaedifolia	III	II	.
H Medicago sativa	II	.	.
H Reseda lutea	II	.	II
H Cichorium intybus	II	II	II
H Pastinaca sativa	II	II	II
T Crepis taraxacifolia	II	.	.
H Melilotus albus	.	III	I
T Silene alba	.	II	I
H Medicago falcata	I	.	I
T Galeopsis angustifolia	I	.	.
H Silene italica	I	.	.
Diferencialne vrste zveze, reda in značilne vrste razreda ARTEMISIETEA VULGARIS Lohm., Prsg. & Tx. in Tx. 50			
H Linaria vulgaris	IV	.	II
T Lepidium campestre	III	.	.
T Lactuca serriola	II	II	I
T Poa angustifolia	II	.	.
H Aristolochia clematitis	I	.	I
T Conyza canadensis	I	.	II
H Artemisia vulgaris	I	III	.
H Medicago luplina	I	II	II
H Euphorbia cyparissias	I	.	II
H Silene vulgaris	I	.	.
T Torilis arvensis	I	.	.
T Dactylis glomerata	I	II	II
T Panicum capillare	I	.	.
Ch Artemisia absinthium	.	III	.
H Foeniculum vulgare	.	I	.
H Arctium minus	.	I	.
T Artemisia annua	.	I	.
H Cerinthe minor	.	.	I
Spremljevalke			
G Convolvolus arvensis	III	II	III
H Lotus corniculatus	III	II	III
T Setaria viridis	III	.	.
T Setaria glauca	III	.	III
H Lathyrus pratensis	II	.	II
H Hypericum perforatum	II	.	II
P Rubus fruticosus	II	.	II
H Sanguisorba minor	II	II	II
H Agropyron repens	II	II	III
T Microrrhinum praetermissum	II	.	.
T Poa compressa	II	II	.
H Erigeron annus	II	II	II
G Calystegia sepium	II	.	II
H Vicia cracca	I	.	..
H Rumex acetosella	I	.	..

Nahajališča združbe	1	2	3
T Myosotis arvensis	I	.	.
H Viola canina	I	.	.
H Origanum vulgare	I	.	.
T Cerastium tenoreanum	I	.	.
P Clematis vitalba	I	II	II
T Digitaria sanguinalis	I	.	.
T Solanum nigrum	I	.	II
T Anagalis arvensis	I	.	III
P Rosa arvensis	I	.	.
T Cardamine hirsuta	I	.	.
H Galium mollugo	I	.	.
H Potentilla reptans	I	.	I
H Ajuga reptans	I	.	.
H Salvia pratensis	I	.	.
H Cardaria draba	I	.	.
H Scabiosa columbaria	I	.	.
G Cirsium arvense	I	.	II
H Plantago lanceolata	I	IV	III
H Taraxacum officinale	.	III	.
H Trifolium repens	.	III	III
H Plantago major	.	II	II
H Scabiosa gramuntia	.	II	I
H Lolium perenne	.	II	I
H Sorghum halepense	.	II	I
H Arrhenatherum elatius	.	II	.
H Diplotaxis tenuifolia	.	II	.
H Achillea collina	.	II	.
H Trifolium pratense	.	II	.
Ch Satreja montana/variegata	.	II	.
T Avena barbata	.	I	.
H Centaurea cristata	.	I	.
T Geranium dissectum	.	.	II
T Geranium columbinum	.	.	II
H Cynodon dactylon	.	.	II
T Tagetes minuta	.	.	I
H Peucedanum venetum	.	.	II
H Tragopogon pratensis	.	.	II
H Lathyrus megalanthus	.	.	I
T Amaranthus retroflexus	.	.	I
H Linum bienne	.	.	I
T Kickxia spuria	.	.	I
T Chenopodium album	.	.	I
T Polygonum aviculare	.	.	I
T Senecio vulgaris	.	.	I
H Sonchus arvensis	.	.	I
H Centaurea weldeniana	.	.	I
H Securigera securidaca	.	.	I
Število vrst	58	36	54

1 = Goriško (Seljak 1989)
2 = Soški in Tržaški Kras (Poldini 1989)
3 = Koprsko gričevje (Kaligarič 1991)

RIASSUNTO

In base ai risultati di tre anni di ricerche sulla vegetazione sinantropica nei vigneti del litorale capodistriano possiamo rilevare in breve quanto segue:

1. Sotto l'influsso dei fattori climatici e pedologici, in seguito alla posizione geografica del litorale capodistriano e all'influenza antropogenica si è sviluppata una vegetazione sinantropica che può venir suddivisa nelle seguenti categorie:

I.classe: STELLARIETA MEDIAE (Br.- B1.32) Tx. Lohm. & prsg.50
ordine Chenopodietalia albi Tx., Lohm & prsg.50
alleanza: Polygono- Chenopodion polyspermi Koch 26 em. Siss. 46
I. associazione: Mercurialetum annuae Krusem. & Vlieg. 39 em. Th. Muller 83
II. associazione: Geranio- Allietum vinealis Tx. 50 ordine Centauretalia cyani Tx. 50
II.classe: AGROPYRETEA INTERMEDII- REPENTIS (Oberd. & al. 67)
Muller & Gors 69 ordine Agropyretalia intermedii- repentis (Oberd. & al. 67) Muller & Gors 69
alleanza: Convulvulo- Agropyrion repentis Gors 66
I. associazione: Cynodonto- Sorghetum halepensis (Laban 74) Kojič 79
III. classe: ARTEMISIETEA VULGARIS Lohm., prsg. & Tx. in Tx. 50 em. Gors 66
sottoclasse: ARTEMISIENEA VULGARIS Th. Muller 81 in Oberd.83
ordine Onoportedialia acanthii Br.- B1. & Tx. 43 em. Gors 66
riferimento Dauco- Melilotion Gors 66
I. associazione: Dauco- Picridetum hieracioidis Gors 66

2) L'associazione Mercurialetum annuae Krusem. & Vlieg. 39 em. Th. Muller 83 è tipica dei terreni ricchi nei vigneti coltivati con cura ed è comune nel litorale capodistriano. A differenza delle componenti centro- europee di questa associazione che sono termofili, nel capodistriano esse assumono caratteristiche mesofile. Nella copertura prevale la specie Mercurialis annua, che detta anche la struttura fisiognomica dell'associazione.

3) L' associazione Geranio- Alietum vinealis Tx. 50 è una fitocenosi che si sviluppa agli inizi della perimavera ed è caratterizzata da alcune geofite primaverili e da una vasta copertura di piante annue come la Veronica persica e la Stellaria media. Nel Litorale capodistriana è molto diffusa e la troviamo ben sviluppata soprattutto nei terreni piu' profondi prima dell'aratura primaverile nei vigneti lavorati con metodi tradizionali e dove non viene fatto uso smodato di sostanze protettive (geofite).

4) Gli aggruppamenti semiruderali nei quali prevalgono le erbe Cynodon dactylon e Agropyrum repens appartenengono all'associazione Cynodonto- Sorghetum halepensis (Laban 74) Kojič 79. Questi aggruppamenti sono frequenti in vigneti lavorati con meno cura o ai margini delle superfici coltivate. Prevalgono le specie termofili.

5) L'associazione ruderale termofila Dauco- Picridetum hieraciodis è individuabile per la prevalenza dei generi Daucus carota e Picris hieracioides. Se questa associazione è sviluppata nei vigneti (generalmente in quelli meno curati o semi- abbandonati) tra le specie compagne prevalgono per numero (ma non per copertura) numerose erbe da rincalzatura della classe Stellarietea mediae.

Nel litorale capodistriano questa associazione è molto diffusa.

LITERATURA

Braun-Blanquet J. (1964): Pflanzensoziologie, 3. Aufl., Wien

Ehrendorfer F. (1973): Liste der Gefasspflanzen Mitteleuropas, 2. Aufl. Stuttgart

Gors S. (1966): Die Pflanzengeselschaften der Rebhange am Spitzberg; In: Der Spitzberg, Natur- und Landschaftsschutzgebiet Baden-Wurttenberg 3, str. 476-534

Hofmeister H. & E. GARVE (1986): Lebensraum Acker. Pflanzen der Acker und ihre Okologie. Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin

Kristančič A. (1984): Plevelna flora v vinogradih Goriških Brd in poskus njenega zatiranja, Biotehniška fakulteta (diplomska naloga), Ljubljana

Lovrenčak F. (1990): Pedogeografske in vegetacijsko-geografske razmere v Koprskem Primorju, Primorje (Zbornik 15. zborovanja slovenskih geografov), Portorož

Martinčič A. & Sušnik, F. (1969): Mala flora Slovenije, Ljubljana

Melik A. (1960): Slovensko Primorje, Slovenija 2

Oberdorfer E. (1983): Suddeutsche Pflanzengeselschaften, Teil III, 2. Aufl., Stuttgart

Oberdorfer E. (1990): Pflanzensoziologische Exkursionsflora,6. Aufl., Stuttgart

Podgornik B. (1982): Plevelna flora v vinogradih okolice Maribora in Slovenskih Goric in poskus njenega zatiranja, Biotehniška fakulteta (diplomska naloga), Ljubljana

Poldini L. (1989): La vegetazione del Carso isontino e triestino, Lint, Trieste

Seljak G. (1989): Plevelna vegetacija vinogradov in sadovnjakov na Goriškem in vpliv večletne rabe nekaterih herbicidov na spremembo dominantnosti plevelnih vrst, Biotehniška fakulteta v Ljubljani (magistrsko delo)

Titl J. (1985): Pripombe in predlogi za poimenovanje Koprske regije, Geografski obzornik 32(4), Ljubljana

Tuxen R. (1950): Grundriss einer Systematik der nitrophillen Unkrautgesellschaften in der eurosibirischen Region Europas, Mitt. d. flor.-soz. Arbeitsgem., Stolzenau

Wraber M. (1971): Das Flyschgebiet im slowenischen Istrien - ein Schauplatz der Erosions- und Wildbachtatigkeit Grenzen und Moglichkeiten der Vorbeugung vor Umwetterkatastrophen im alpinen Raum

Zalokar J. (1939): Vegetacija ruderalnih in plevelnatih tal v Ljubljanski kotlini, Ljubljana, (mscr.)

Zupančič M., L. Marinček, A. Seliškar & I. Puncer (1987): Considerations on the phytogeographic division of Slovenia, Biogeographia 13, 89-98. Udine

izvirno znanstveno delo

UDK 598.2(497.12 Sečovlje)

PRISPEVEK K POZNAVANJU EKOLOGIJE RUMENONOGEGA GALEBA LARUS CACHINNANS PALL. (AVES. LARIDAE).

Iztok ŠKORNIK
samostojni raziskovalec, 66000 Koper, Krožna cesta 10, SLO
libero ricercatore, 66000 Capodistria, Krožna cesta 10, SLO

IZVLEČEK

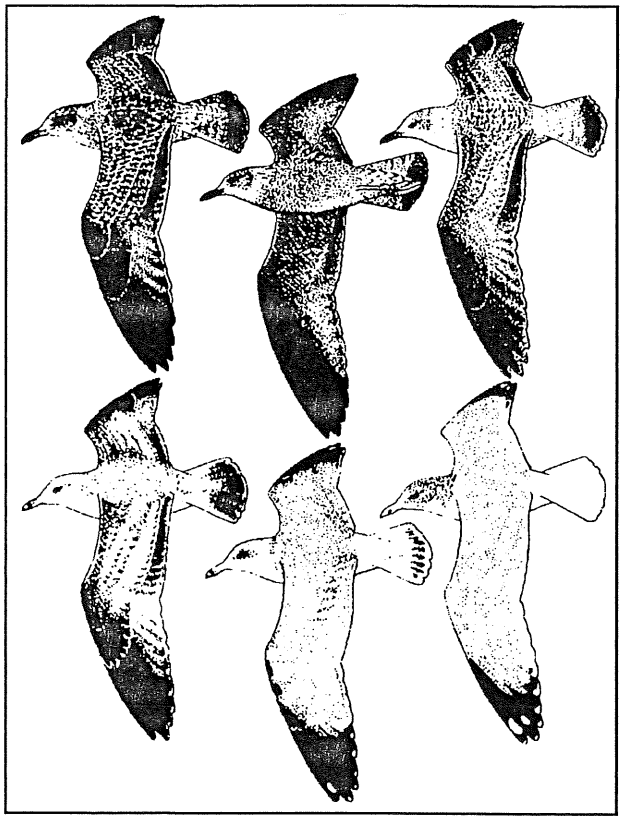
Avtor obravnava v prispevku ekologijo v Sečoveljskih solinah odkrite kolonije rumenonogih galebov (Larus cachinnans) Pall., ki jo je proučeval v letih 1987-1991. Ker se v svetu populacije rumenonogih galebov kot tudi drugih vrst skokovito večajo, je bila raziskovana kolonija iz Sečovelj toliko bolj zanimiva za proučevanje, saj je z odkritimi 11 gnezdečimi pari predstavljala začetno kolonijsko enoto. Podatki kažejo, da je vrsta izredno prilagodljiva, število gnezdečih parov se veča, vzroke pa gre pripisati predvsem prehranjevanju na smetiščih, kjer se lahko tudi okužijo s patogenimi mikrobi. Zaradi načina življenja predstavljajo rizično skupino pri prenašanju okužb na človeka.

UVOD

V tem stoletju se je v Evropi in Severni Ameriki skokovito povečalo število galebov (Larini). Posledica tega so konfliktni odnosi med galebi in človekom. Na severni polobli je najbolj razširjena skupina srebrnih galebov (Larus argentatus complex) v kateri najdemo tudi rumenonogega galeba (Larus cachinnans), ki naseljuje Sredozemlje. V začetku osemdesetih let je bil status rumenonogega galeba v Sloveniji še povsem nejasen, medtem ko je v Istri in Dalmaciji nedvomno gnezdil na številnih manjših in večjih otokih. Prva gnezditev na celini je bila potrjena leta 1979 (Vasič, 1979). S tem ko je bila leta 1986 v Sečoveljskih solinah potrjena gnezditev rumenonogega galeba v Sloveniji,se nam je ponudila priložnost za spremljanje solinske populacije in njenega naraščanja. Tuji strokovnjaki ugotavljajo, da gre skokovito naraščanje galebjih populacij v svetu pripisati predvsem novo nastalim izvorom hrane. To so smetišča. Podatki iz Anglije so zastrašujoči. V začetku stoletja (1901) je v Bristolskem kanalu gnezdilo 12 parov srebrnih galebov (Larus argentatus), leta 1975 pa že 16.500 parov, kar predstavlja povečanje gnezdeče kolonije za 10.1% vsako leto. Teoretična verjetnost prirastka gnezdeče populacije znaša 10.6 % (Mudge, 1978). V Angliji so strokovnjaki raziskali kronologijo galebjih populacij v zadnjih nekaj stoletjih. Ugotovili so, da je bila populacija galebov v 18. stoletju in prej velika, konec istega stoletja je pričela upadati in se je bistveno zmanjšala v 19. stoletju. Opomogla si je šele v 20. stoletju do današnjih dni, ko je preštevilna in ko se kažejo že tudi prvi problemi. Če je bilo število galebov v 18. in 19. stoletju manjše ker jih je človek nenehno preganjal in ubijal, pa je vzrok sedanjemu številu izključno izvor hrane. Ker so smetišča in razna druga odlagališča ponavadi v neposredni bližini večjih mest, so potemtakem tudi gnezdišča galebov v njihovi bližini. Neposredni odnos človek-galeb je torej vsakdanji pojav. Galebi se na smetiščih ne hranijo samo v času gnezditve, temveč tudi pozimi in po gnezditvi, ko se pri nas, poleg odraslih ptic, zadržujejo tudi mladi in spolno nezreli osebki. Ob morju, kjer gnezdijo, večinoma tudi prenočujejo. Za prenočevanje si izbirajo različna mesta, kot so zgradbe, poloji, plitvine, školjkogojnice in ribogojnice, kjer spijo na nadvodnih delih (boje, splavi ipd.). Srečujemo jih v mestih na ulicah, v parkih, na otroških igriščih, v pristaniščih in še kje. Zaradi načina prehranjevanja predstavljajo rizično skupino pri prenašanju patogenih mikrobov. S pričujočo raziskavo želim predstaviti prvo slovensko gnezdečo kolonijo v Sečoveljskih solinah in osvetliti problem galebov pri nas.

MATERIAL IN METODE DELA

Terensko delo je obsegalo v glavnem podatke opazovanj na slovenski obali čez vse leto od leta 1983 dalje. Pri opazovanju ptic sem uporabljal daljnoglede povečav

Slika 1: Starostna različnost v obarvanosti perja pri rumenonogem galebu (Larus cachinnans).

7x50, 10x50, 8x23 ter teleskop 30x in 60 x 100. Opazoval sem ob morski obali, v Škocjanskem zatoku, v Luki Koper, v Sečoveljskih solinah in na smetiščih (odlagališčih) v Pridvoru, Izoli in Dragonji. Od leta 1983 sem opravil 670 terenski dni, od tega 83 dni v času gnezditve na gnezdišču v Sečoveljskih solinah. Leta 1989 sem sistematično proučeval gnezditveno biologijo rumenonogega galeba in v tem času obiskoval kolonijo vsak dan v času inkubacije in tudi potem, ko so mladiči že odraščali. Drugače sem obiskoval kolonijo samo občasno. Čas mojih obiskov sem usklajeval z vremenskimi razmerami in na ta način poskušal čim manj vplivati na kolonijo. Vzorce galebjih iztrebkov (fecesa) sem nabral v Škocjanskem zatoku v času letovanja in v Sečoveljskih solinah v času gnezditve. Pri delu na gnezdišču sem uporabljal visoke ribiške škornje. Nikoli nisem uporabljal plovil. Dolžino in širino jajc sem meril s kljunastim merilom do 0.1 mm natančno. Iz podatkov dolžine jajca (EL) in širine jajca (EB) sem izračunal indeks oblike jajca (ES) in prostornino jajca (EV) s pomočjo naslednjih matematičnih formul:

$ES = 100 \times EL/EB$

$EV = 4.76 \times 0.0001 \times EB^2 \times EL$

Prostornina jajca (EV) je izražena v ml, dolžina in širina pa v mm; vrstno specifična formula za izračunavo volumna (EV) je sestavljena na podlagi metode regresije (Väisänen, 1969) Na podlagi meritev posameznih jajc sem izračunal tudi t.i. spremenljivke v leglu - povprečne vrednosti legla (CL, CB, CS, CV), in sicer:

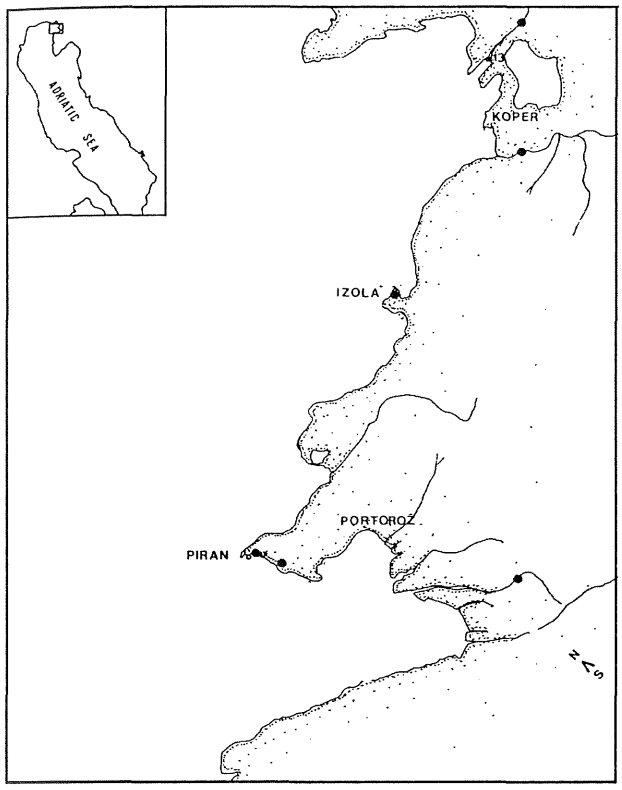
- CL (dolžina legla) je povprečna vrednost dolžin posameznih jajc v leglu in jo izračunamo po formuli:
  CL = vsota EL/NE NE = število jajc v leglu
- CB (širina legla) je povprečna vrednost širin posameznih jajc v leglu in jo izračunamo po formuli:
  CB = vsota EB/NE
- CS (oblika legla) je povprečna vrednost indeksov oblike jajc v leglu.
  CS = vsota ES/NE
- CV (prostornina legla) je povprečna vrednost volumnov posameznih jajc v leglu.
  CV = vsota EV/NE

Pri najdbi sem vsako jajce označil z zaporedno številko in kolikor mi je bil znan vrstni red izleženih jajc tudi s črkami A,B,C,D (A=prvo izleženo jajce itd). Jajca sem označeval z vodoodpornim svinčnikom na topem koncu. Jajca sem tehtal s pomočjo pisemske tehtnice in t.i. Pesola spring balance dinamometrske tehtnice do 1 grama natančno. Mladiče sem tehtal s prirejeno pisemsko tehtnico do 1 g natančno. Velikost posameznih gnezd sem izmeril s pomočjo daljšega ravnila ali zložljivega metra. Datum prvega znesenega jajca sem, razen v letu 1989, ko sem bil vsakodnevno na koloniji, izračunal tako, da sem od dneva izvalitve odštel inkubacijsko dobo 28 dni. Mikrobiološko analizo vzorcev fecesa so opravili na Zavodu za socialno medicino in higieno Koper v mikrobiološkem laboratoriju.

OPOMBA: Z zvezdicami(***) označeni podatki so pomankljivi, ker sem moral zaradi vojne v letu 1991 prekiniti svoja opazovanja in delo v Sečoveljskih solinah.

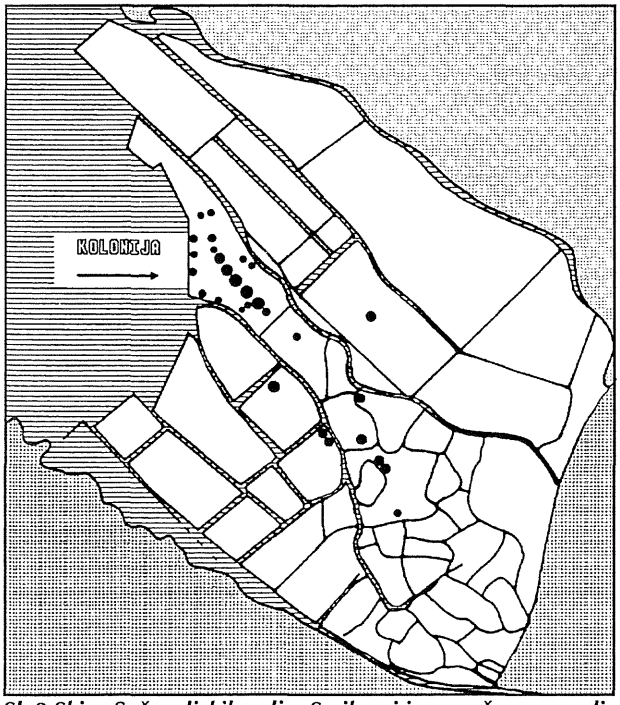
MEJE IN OPIS OBRAVNAVANEGA OBMOČJA

Galebe sem opazoval na celotnem območju slovenske obale, vključujoč tudi smetišča v Pridvoru, Dragonji in Izoli. Gnezditveno biologijo sem proučeval na gnezdišču v Sečoveljskih solinah. Sečoveljske soline obsegajo 650 ha površine. Predstavljajo biotop na meji kopnega in morja. Pokrajina je odprta, poraščena le s halofitno vegetacijo na nasipih, le-ti so ob večjih ali manjših kanalih. Za obravnavano območje je značilno relativno blago, submediteransko podnebje, ki se nekoliko zaostruje ob prehodu v notranjost. Značilne so mile zime in precej visoke poletne temperature, ki jih pogosto spremlja razmeroma dolgo relativno sušno obdobje. Istrska Slovenija spada po klimatogeografski delitvi Slovenije (Gams, 1972) h klimi primorske Slovenije, in sicer k submediteranskemu območju z januarsko temperaturo 0°C in srednjo letno temperaturo Kopra 13,8°C. Povprečna letna količina padavin niha med 800 in 1050 mm. Fitogeografsko sodi obravnavano območje v submediteransko florno območje. Celotna gozdna oziroma grmiščna ve-

Sl. 2 Skica slovenske obale z zaledjem

getacija je močno degradirana. Kulturno krajino sestavljajo manjše ali večje njive, vinogradi, polja in sadovnjaki. Zamočvirjeni predeli so obdani s trsjem (Phragmitetum), ločkom (Juncus sp), šašem (Carex sp.) in rogozom (Typha sp.). Na območju Sečoveljskih in Strunjanskih solin ter v Škocjanskem zatoku pri Kopru je izjemno bogato razvita halofitna vegetacija.

Sl. 3 Skica Sečoveljskih solin. S pikami je označeno gnezdišče rumenonogega galeba (Larus cachinnans).

REZULTATI IN DISKUSIJA

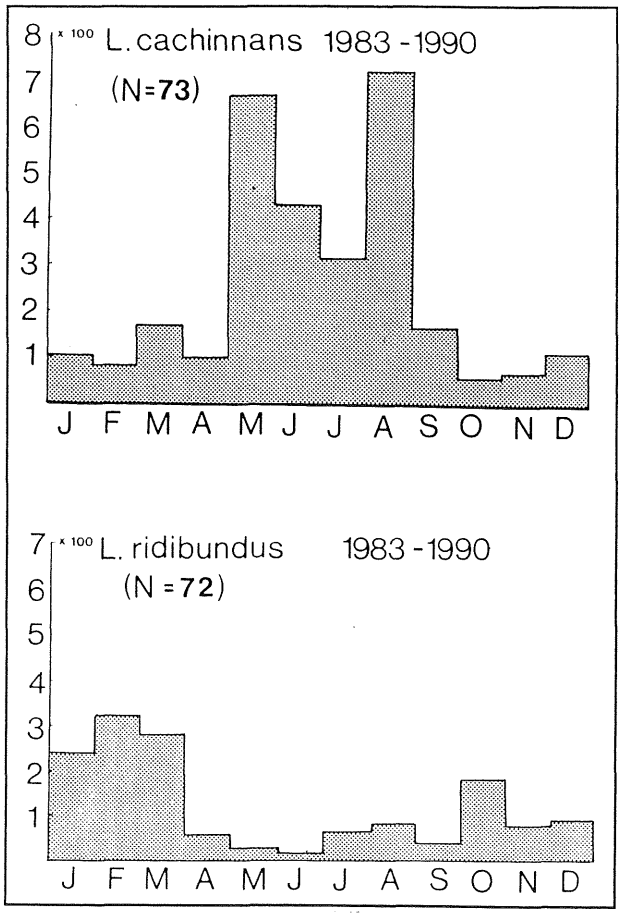
Razširjenost in populacija

Rumenonogi galeb (Larus cachinnans michahellis) naseljuje sredozemske dežele in gnezdi ob obalah Španije, južne Francije, Italije, Istre, Dalmacije, Albanije, Grčije, Turčije, na Bližnjem vzhodu in ponekod v severni Afriki ter na večjih in manjših otokih v Sredozemlju. V Dalmaciji in Istri gnezdi že od nekdaj (točnejših podatkov ni), prva potrjena gnezditev na celini pa je bila leta 1979 (Vasič, 1979). Danes je rumenonogi galeb vzdolž jadranske obale in na otokih splošno razširjena ptičja vrsta. Populacije se zaradi izjemne prilagodljivosti novo nastalim razmeram skokovito povečujejo. Koliko parov gnezdi vzdolž Jadranskega morja, ne vemo. Približno naj bi jih gnezdilo 20.000 - 40.000 parov. Ker do sedaj še nihče ni opravil štetja gnezdečih populacij v jadranskem prostoru, so zanimivi podatki tržaškega kolega in ornitologa Enrica Benussija, ki je preštel populacijo v Istri in Kvarneru. Po njegovih podatkih za obdobje 1982-85 gnezdi v Istri in Kvarneru 3.200 - 3.600 parov rumenonogih galebov. Pregledal je samo 22 otokov. Če pomislimo, koliko otokov je v Jadranskem morju in koliko obale je primerne za gnezdenje, potem je verjetno moja ocena še vedno premajhna. Zanimiv je tudi podatek, da na istih raziskanih lokalitetah gnezdi od 185 do 223 parov navadnih čiger (Sterna hirundo) (Benussi, 1986). V Sloveniji je leta 1986 odkrita kolonija štela 11 parov in predstavlja vsekakor začetno kolonijsko enoto. Danes, samo 5 let po odkritju, jih v Sečoveljskih solinah gnezdi skoraj štirikrat več. Zanimiv izračun nas popelje v zares neverjetne številke. Po skopih podatkih preštetih galebov v sredozemskih deželah konec sedemdesetih let in upoštevajoč odstotek letnega prirastka populacije (10.1%), šteje danes sredozemska populacija zavidljivih 21,658.928 parov rumenonogih galebov. Čeprav pomeni ta številka računsko špekulacijo,ni daleč od resničnega stanja. Verjetno jih je več! Rumenonogi galeb je edina vrsta galeba, ki gnezdi v istrski Sloveniji (Škornik, Makovec, Miklavec,1990)

Habitat

Kot izrazito morska ptica gnezdi večinoma na otokih, v strmih stenah, na strmih ali položnih pobočjih, povsod tam,kjer je količkaj vegetacije. Če tudi te ni, gnezdi na tleh med kamenjem ali v pesku. V Sečoveljskih solinah gnezdi v strnjeni koloniji na s halofiti skromno poraščenem nasipu med kanalom Pichetto in nekdanjo strugo reke Dragonje. Posamezni pari gnezdijo tudi izven omenjene kolonije, večinoma na nasipih, redkokdaj na tleh posušenega solinskega bazena. Pred leti je že gnezdil v

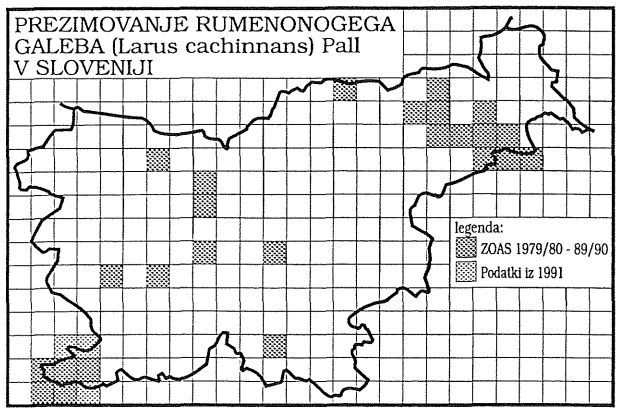
Luki Koper (Geister, ustno), kasneje ne več. Spomladi 1991 sem si omenjeni kraj ponovno ogledal in našel nekaj gnezd, vendar tu ne gre za kolonijo. V razvitem svetu že gnezdijo na ploščatih strehah stolpnic in drugih zgradb, na odtočnih ceveh v lukah ipd. Tudi v Trstu, v naši neposredni bližini že gnezdijo na strehah (Benussi,1990). Na slovenski obali primernih streh ni veliko. Za sedaj gnezdenja na takih mestih nisem zasledil. Izven gnezdilne sezone je manj izbirčen, čeprav se še vedno drži predvsem morskih krajev. V notranjost Slovenije zaide na smetišča in druga odlagališča, najdemo pa ga tudi ob jezerih in rekah skupaj z drugimi galebi.

Sl.4 Prisotnost dveh najpogostejših vrst galebov ob slovenski obali v letih 1983-1990.

Selitev in prezimovanje

Povsod tam, kjer gnezdi, je stalnica, ki se redkokdaj klati naokoli. Odrasle ptice preživijo večji del leta v neposredni bližini matičnih kolonij, medtem ko se mladostni primerki klatijo naokoli, včasih daleč stran od svojih izvalitvenih krajev. Podatkov o migracijah rumenonogih galebov je zelo malo. Še danes ni jasno, zakaj se klatijo večinoma mladostni galebi (Isenmann, 1973). Po nekaterih podatkih naj bi se mladostni primerki z

Sl. 5 Prezimovanje rumenonogega galeba (Larus cachinnans) v Sloveniji od leta 1979 do 1991 (Vir: ZOAS).

jadranskih otokov klatili po vsem Jadranu, tja do obal severne Italije in Donave ter Madžarske na vzhodu. Sečoveljska kolonija je stalna čez vse leto. Do povečanja števila galebov v okolici same kolonije pa pride v poletnih mesecih, ko se sečoveljski populaciji (ta poleg spolno zrelih osebkov šteje tudi nekaj sto spolno nezrelih, ki se v gnezditvenem obdobju zadržujejo ob koloniji) pridruži večje število mladostnih primerkov iz južnih krajev, predvsem Istre in Kvarnera, kjer so se izvalili. V Sečoveljskih solinah letujejo. Kot je videti predstavljajo Sečoveljske soline pomembno počivališče in letovišče številnim subadultnim rumenonogim galebom iz južnejših predelov Jadrana. Favnistični pregled ptic slovenske obale navaja rumenonogega galeba kot gnezdilko, kot vrsto, ki na omenjenem območju množično prezimuje, in kot vrsto, ki na obali letuje. Tu gre predvsem za spolno nezrele osebke. Vrsta je bila v 6 letih v vseh mesecih absolutno opazovana (Škornik, Makovec, Miklavec, 1990). Vsi galebi, ki se pojavljajo v zimskem času, so rumenonogi galebi (Larus cachinnans), ki se iz že zgoraj omenjenih vzrokov klatijo po našem ozemlju. Pravih selivk ni. Obstaja nekaj podatkov o opazovanjih srebrnosivega galeba (Larus argentatus) pri nas, vendar je to vrsta, ki se klati iz severnih krajev proti jugu. Iz podatkov ZOAS (glej sl. 5) vidimo, da rumenonogi galebi v glavnem prezimujejo ob obali in v SV delu Slovenije ter lokalno tudi drugod. Vprašanje je, ali je prezimovanje povezano z vodnimi površinami ali s smetišči, ali morda z obojim.

Prehrana

Je predator in vsejed, ki se zaradi prilagodljivosti novim razmeram ne hrani več izključno z morsko hrano, temveč večinoma s hrano, ki si jo poišče na smetiščih in drugih odlagališčih. V morju lovi ribe, sipe, lignje, pobira odpadke z morske površine (velikokrat letijo cele jate za ribiškimi ladjami), večji del dneva, predvsem zgodaj zjutraj in pozno popoldne, preživi na smetiščih in ob njih. Na smetiščih pobira različne kuhinjske odpadke od mesa, kosti, salam ipd. Velikokrat sem jih opazoval, kako

se hranijo z različnim sadjem. Češnje so na primer pobirali z drevesa kar med letom. V obdobju dozorevanja češenj je bilo v iztrebkih, ki sem jih našel na gnezdišču v Sečoveljskih solinah, veliko češnjevih koščic. Opazovanja iz solin so pokazala, da neredko ropajo jajca svojim vrstnikom ali drugim pticam, ki gnezdijo v bližini,ubijajo mladiče svojih vrstnikov (kanibalizem je pri galebih pogost pojav) in mladiče drugih vrst. V zraku kradejo hrano drugim osebkom svoje vrste ali drugi vrsti galeba. Ker živali nisem ubijal, nisem naredil podrobnejših analiz prehrane. Vsi podatki izhajajo iz opazovanj izven gnezdišča (na smetiščih, ob obalah ipd.) in pregledov izbljuvane vsebine iz želodcev mladičev in odraslih ptic, njihovih ostankov hranjenja ter iztrebkov. Izven gnezditvene sezone, predvsem pozimi, se hranijo skoraj izključno z odpadki na smetiščih. Tudi v času inkubacije se hranijo večinoma z odpadki, redkokdaj lovijo na morju. Prehrana je v prvih dneh za mladiče izrednega pomena, zato v tem času starši lovijo predvsem na morju. Tako prinašajo v prvih dneh občutljivim mladičem raznovrstno in beljakovinsko bogato hrano (ribe, mehkužci, raki ipd.). Ko mladiči nekoliko odrastejo, jim pričnо starši prinašati tudi hrano iz bližnjih odlagališč oziroma smetišč. Zanimivi so podatki, ki sta jih v Angliji objavila G.P. Mudge in P.N. Ferns. Analiza, ki sta jo opravila na izbljuvani vsebini galebjih mladičev srebrnosivega galeba (Larus argentatus), je pokazala, da jo sestavljajo 44.2% tkiva (mesa) sesalcev, 5.9% perutnine, 3.9% ribe, 9.2% kruha, 4.2% različnih prebavljivih odpadkov, 2.0% jegulje, 3.7% galebjih mladičev, 6.1% različnih ličink kopenskih nevretenčarjev, 5.0% drugih kopenskih nevretenčarjev, 6.1% morskih nevretenčarjev, 3.9% hrane rastlinskega izvora in 4.2% neprebavljivega materiala. Za primerjavo vzemimo še ta dva podatka. Kar 69.4% vseh opazovanih galebov se je hranilo na smetiščih, medtem ko se jih je skoraj 10 krat manj hranilo v njihovih prvotnih loviščih-ob morski obali in na morju. Tudi podatka, da se v zimskem času na opazovanem območju na smetiščih hrani 75.4% tam prisotne populacije, v poletnih mesecih pa le nekaj manj (68.9%) nista nič kaj razveseljiva (Mudge, Ferns, 1982). V času prezimovanja se na smetiščih ob obali hranijo dvakrat na dan.Prvič gredo na smetišče dopoldan (med 9 in 10 uro), drugič pa v popoldanskem času vse do odhoda na prenočišče.

Vedenjski vzorec in obnašanje

Rumenonogi galeb (Larus cachinnans) živi v času gnezdenja v večjih ali manjših kolonijah (socialna vrsta). Ponavadi štejejo kolonije več sto gnezdečih parov, včasih tudi več tisoč parov. Poznamo tudi osamljene gnezdeče pare. Tudi pozimi se drži v kolonijah, neredko skupaj z drugimi vrstami galebov. Odrasli in spolno nezreli osebki se v večini primerov ne družijo s prvoletnimi primerki. Razlike je opaziti tudi pri hranjenju na smetiščih.

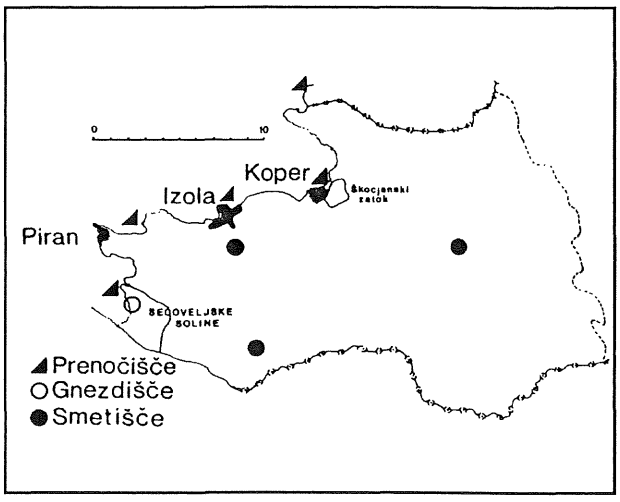
Zakonske vezi in gnezditvena razpršenost

V večini primerov je monogamna vrsta. Znani so tudi primeri poliginije (0.07%) (MacRoberts, 1973). Monogamna zveza je doživljenska, čeprav so v tem času možne tudi krajše ali stalne ločitve (ADM Hart). Par se oblikuje že na prezimovanju; izjema so že oblikovani pari, ki se kot taki zadržujejo na svojih gnezdiščih čez vse leto. Intenziteta druženja samcev in samic se veča s časom bližanja paritvenega obdobja, kar poznamo tudi pri drugih pticah, predvsem pri tistih vrstah, ki živijo v jati ali vsaj prezimujejo v jati. Na novo oblikovani pari se na gnezdišču zadržujejo tudi 1 ali več let, preden pričnо prvič gnezditi. V Sečoveljskih solinah sem opazoval veliko takih parov, ki se od gnezdečih spolno zrelih ptic po obarvanosti niso razlikovali, vendar na solinah še niso gnezdili. Zadrževali so se skupaj z drugimi spolno nezrelimi osebki ali pa so bili popolnoma sami in so večji del dneva prečepeli skupaj na zidovih katere od opuščenih solinarskih hiš. Čeprav razlik med spoloma in časom zasedbe gnezdišča ni, je opaziti, da so samci nekoliko prej na gnezdišču. Mlajše ptice (najverjetneje z manj izkušnjami), kot tudi tiste, ki so se gnezdišču priključile kasneje, so gnezdile na robu gnezdišča, medtem ko so starejše gnezdile v samem središču, kjer voda nikoli ni poplavila gnezd. Posamezni pari, najverjetneje mladi, so gnezdili tudi izven matične kolonije. Taka gnezda so bila velikokrat plen različnih plenilcev. Izkazalo se je, da so bila večinoma tudi jajca neoplojena, in če so že bila oplojena, je le malo mladičev preživelo. Valita oba starša in tudi skrbita za odraščajoče mladiče. Včasih skrbita zanje tudi v zimskem času istega koledarskega leta po izvalitvi, vendar gre v teh primerih za redke primere. Gnezda v solinski koloniji so bila med seboj različno oddaljena. Ker so bila v večini primerov na 200 m dolgem in ozkem nasipu, ki ga je obdajala morska voda, so bila razvrščena po dolžini celega nasipa, zato bi v našem primeru težko govorili o gnezditveni razpršenosti. Povprečno so bila oddaljena med sabo le nekaj metrov. Največja razdalja je bila 50 m,najbliže pa sta si bili gnezdi, ki sta imeli skupen zunanji rob. V neposredni bližini zgrajenih gnezd ima par tudi svoj plato, prostor, s katerega hrani mladiče, na katerem si dvori in na katerem kopulira ter čez dan počiva. Par brani svoje gnezdo v neposredni 50-metrski okolici. Gnezdeči pari se na svojem gnezdišču zadržujejo čez vse leto, večinoma podnevi. Zapustijo ga ob času hranjenja, ko odletijo na bližnja smetišča, in ponoči, ko prenočujejo na drugih prenočiščih. V svetlih nočeh (ob mesečini) se posamezni pari zadržujejo tudi na gnezdišču. Čas zadrževanja na gnezdišču se veča s prihodom paritvenega obdobja. Ptice preživijo na svojem gnezdišču polovico dneva in več. Pari, ki se pojavijo na gnezdišču že zelo zgodaj, pričnо z gnezdenjem kasneje kot pari, ki so prišli na gnezdišče pozneje. Na solinskem gnezdišču je večina parov dogradila gnezdo tudi do 30 dni prej, preden so se v gnezdih

pojavila prva jajca. Sledila so le še manjša popravila. Pri rumenonogem galebu je dvorjenje čudovit spektakel, ki so ga v svojih delih opisali številni tuji strokovnjaki. Samec in samica krožita drug okoli drugega (izmenično), se priklanjata, vzdigneta glavi in glasno zakričita. Samec pri dvorjenju večkrat puli dele rastlin s tal, pri tem oddaja nekakšne pridušene zvoke, kot bi se jezil.

Prenočevanje

Izven gnezditvene sezone prenočujejo v večjih, izjemoma v manjših jatah ali posamezno, ponavadi v družbi z drugimi vrstami galebov, predvsem z rečnim (Larus ridibindus) in sivim galebom (Larus canus). V skupinah se zadržujejo čez vse leto. Podnevi počivajo na primernih mestih (to počnejo zelo pogosto), prenočujejo (spijo)

Sl.6 Prenočišča rumenonogih galebov na slovenski obali.

na posebej izbranih mestih. O prenočiščih, ki jih angleži poznajo kot "Roosting places", pri nas vemo zelo malo. V vseh teh letih svojih opazovanj sem uspel določiti 3 glavna prenočišča: školjkogojnica v Sečoveljskem zalivu, školjkogojnica v Strunjanskem zalivu in Škocjanski zatok pri Luki Koper. Na vsa tri prenočišča so ptice prihajale tik pred mrakom. V Sečoveljskem in Strunjanskem zalivu so spale na tamkajšnjih bojah, v Škocjanskem zatoku pa ob obali zatoka in v Luki Koper. Prenočišča so galebi zapuščali s prvim svitom. Skupine galebov, ki so na različnih mestih počivale čez dan, so sestavljali spolno nezreli osebki, mladostni primerki, ptice, ki v času gnezdenja niso bile trenutno zaposlene z valjenjem ali drugimi starševskimi opravili, ter ptice, ki jim je pri poskusu gnezdenja spodletelo. Neredko jih srečujemo v mestih (na strehah, v parkih, na svetilkah cestne razsvetljave, na pomolih ipd.) in v neposredni bližini le-teh.

Vedenje v jati

Izven gnezdeče kolonije se galebi družijo v manjše skupine, pri katerih sem opazoval nagnjenost k individualni distanci med posameznimi osebki. Galebi se klatijo od ene do druge skupine, s tem pa se izgublja struktura prave jate. V primeru nevarnosti (straha) ali vzemirjanja pri hranjenju se manjše skupine zberejo v večjo jato, ki se v krožnem letu dviguje visoko v nebo, nekje do 1000 m. Taka združevanja v večje jate zaradi vznemirjanja sem opazoval na vseh obalnih smetiščih. Pod tako jato so ponavadi krožili tudi rečni galebi (Larus ridibundus), ki so se kmalu po preplahu ponovno posedli na smetišča. Rumenonogi galebi so bili v zraku vse dotlej, dokler sem bil v neposredni bližini smetišča ali na smetišču samem. Če sem na smetišču vztrajal dalj časa, so odleteli nekam stran in se čez čas vrnili. Posedli so se, če sem bil od smetišča oddaljen najmanj 500 m.

Vedenje v koloniji

Kolonija rumenonogih galebov v Sečoveljskih solinah je majhna in zato za proučevanje zanimiva. Opazovanja so me prepričala, da deluje taka kolonija kot sinhronizirana celota s svojevrstnim bioritmom, ki pa ga lahko podre že najmanjše vznemirjanje človeka. Kot socialna vrsta je izredno zanimiva. Štromarjeva (1973) pravi, da plenjenje jajc kot tudi nadomestno leglo in kanibalizem ne pomenijo resne nevarnosti za kolonijo, dokler je gnezdišče nedotaknjeno. Dodal bi, da je velikokrat vzrok kanibalizma, kot tudi drugih oblik nestrpnosti, prenaseljenost galebjih populacij. Prenaseljenost privede do populacijskega pritiska, ta pa do različnih oblik nestrpnosti, ki povečujejo možnost živčnih motenj. Na osnovi svojih opazovanj bi se s Štromarjevo strinjal le delno. Vznemirljivost kolonije ni vedno enaka. V času gradnje gnezda je zelo nizka. Z izvalitvijo prvih jajc se nekoliko stopnjuje in ponovno pade v času inkubacije. Najbolj vznemirljiva je populacija (kolonija) ob sami izvalitvi mladičev in v prvih dneh po izvalitvi, ko so mladiči najbolj občutljivi. Spomnimo se, da se tudi sestava prehrane v tem času spremeni! Tik preden se mladiči, speljejo pa je vznemirljivost v koloniji ponovno majhna. Ko sem se pojavil prvič na koloniji so se vse ptice dvignile v zrak in krožile nad mano. Zanimivo je to, da so se tej jati pridružili tudi spolno nezreli osebki in tisti, ki še niso gnezdili. Jata je krožila vse dotlej, dokler gnezdišča nisem zapustil. Med mojim obiskom je prihajalo do medsebojnih sporov in pretepov (pravih zračnih borb) med odraslimi pticami. V času mladičev sem opazoval še eno zanimivo vedenje odraslih ptic. Če je mladič iz strahu zapustil nasip in odplaval v vodo bazena, so ga pričele odrasle ptice napadati s kljuni. Ena od možnih razlag bi lahko bila ta, da predstavlja mladič, ki je zapustil kolonijo, nevarnost za kolonijo in ga je potrebno pokončati (če bi poskušali to razložiti s stališča človeka, bi verjetno takega mladiča primerjali z osebo, ki v primeru požara v nekem zaprtem prostoru zažene paniko). V letu 1989, ko sem kolonijo proučeval in opazoval vsak dan, so se me ptice navadile. Ko sem se pojavil na koloniji so se dvignile v zrak le tiste v nepodsredni bližini, medtem ko so bolj oddaljeni pari mirno čepeli na svojih mestih. Ko sem zapuščal prve pare

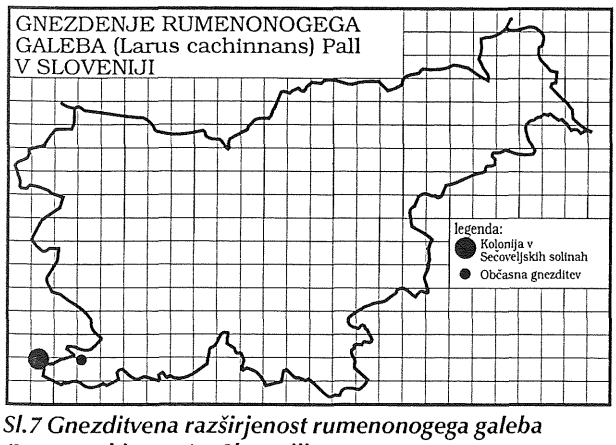
na nasipu, so se le-ti posedli na svoja gnezda takoj, ko sem se oddaljil za okoli 20 m. Tudi drugih oblik nestrpnosti je bilo veliko manj. Zanimivo je tudi to, da se gnezdečim galebom velikokrat (v Sečoveljskih solinah vsako leto od odkritja gnezdišča) pridružijo še navadne čigre (Sterna hirundo). Svoja gnezda si zgradijo na robovih gnezdišča. Kljub izrednim borbam z rumenonogimi galebi so bila njihova legla večkrat izropana. Kaj veže ti dve vrsti, da gnezdita velikokrat skupaj, si Štromarjeva (1973) razlaga z vezmi iz davne preteklosti.

Antagonistično vedenje

Gnezditveno ozemlje brani večinoma samec, vendar tudi samica (posebno pred drugimi samicami). Prepiri nastanejo pri hranjenju, pri mestih za počivanje ipd. Agresivno napadajo vsakega vsiljivca, sosednji par ali par, ki bi si želel uveljaviti pravice do že oddanega teritorija. Odrasle ptice zelo agresivno branijo svoja jajca in še posebej svoje mladiče. V času izvalitve mladičev so ptice, predvsem samice, nenehno krožile nad mano, se vame zaletavale do neposredne bližine moje glave (na razdalji okoli 20 cm), večinoma takrat, kadar sem bil obrnjen s hrbtom. Pri tem so se vznemirjeno oglašale "ga-ga-ga-ga" ali "kov", tiste, ki v neposrednih napadih niso sodelovale, pa z melodičnim "kijeee". Velikokrat se je zgodilo, da so se iz zraka iztrebljale name, v enem samem primeru pa so name nekateri primerki izbljuvali vsebino iz želodca. Tako so iz zraka kar "deževali" lignji in različne ribe ter odpadki. Pri mladičih je v primeru nadlegovanja bljuvanje vsebine iz želodca normalen odziv, pri odraslih pticah pa sem to zasledil prvič. V literaturi nisem našel opisanega obrambnega mehanizma. Antagonističnega vedenja proti drugim vsiljivcem, predvsem živalim, nisem opazil.

Gnezdenje

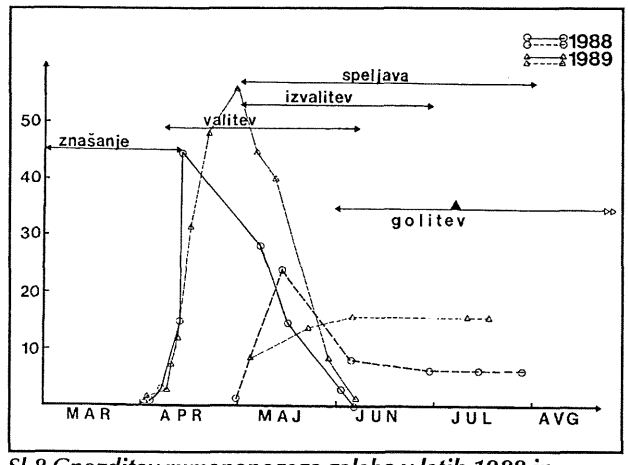
Prva gnezdeča kolonija v Sloveniji je bila odkrita leta 1986 na območju Sečoveljskih solin. Takrat je gnezdilo 11 parov (Škornik, Makovec, Miklavec 1990).

Sl.7 Gnezditvena razširjenost rumenonogega galeba (Larus cachinnans) v Sloveniji.

Sezona

Sezona gnezdenja je odvisna od številnih dejavnikov,

Sl.8 Gnezditev rumenonogega galeba v letih 1988 in 1989. Jajca so prikazana s polno črto, mladiči pa s prekinjeno.

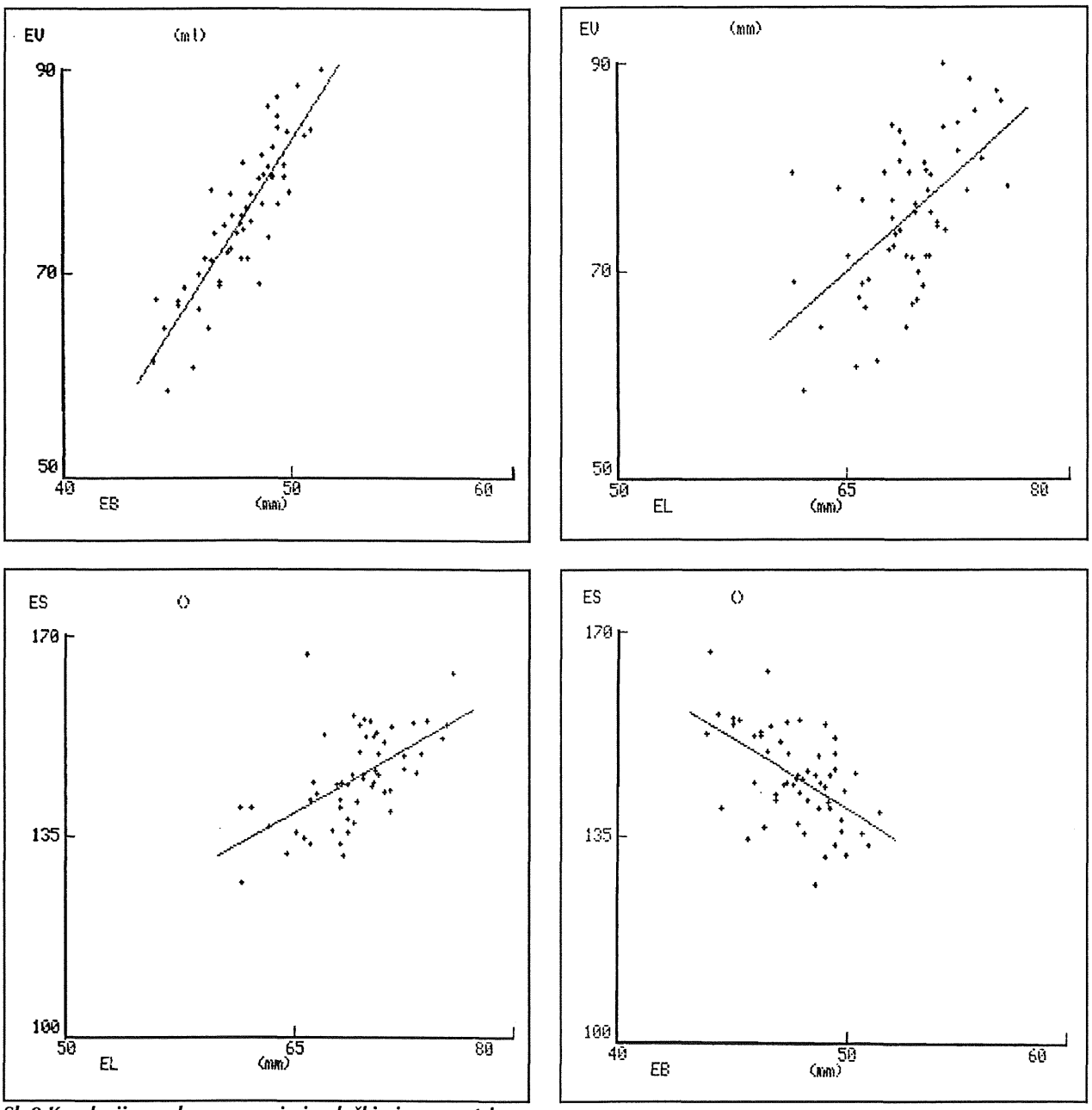
med katerimi naj omenim vremenske razmere, hrano in vznemirjanje ptic v času gnezdenja ter neposredno pred samim začetkom. V marcu številni pari že znašajo material in gradijo svoja gnezda. Prva jajca se v Sečoveljskih solinah pojavijo v prvem tednu aprila (glej sliko. 8), inkubacijski vrh nastopi med 15. in 30. aprilom. Nekatere ptice valijo še v začetku junija. Pri hranjenju mladičev v prvem tednu starosti sem opazil veliko število lignjev (Loligo sp.), ki so jih starši prinašali mladičem. Verjetno je v tistem času lignjev v morju več kot sicer in morda je tudi začetek gnezdenja usklajen z obdobjem, ko je v morju veliko plena. Ta je v prvih dneh po izvalitvi mladičev izrednega pomena.

Lega

Gnezda so zgrajena na tleh solinskega nasipa brez kritja ali pa so nekoliko prikrita v členkarju (Arthrocnemum fruticosum). Večinoma so bila na vrhu nasipa, nekatera pa so bila tudi ob vodi. Posamezni pari, ki so gnezdili izven kolonije, so zgradili gnezda v visoki travi na večjih solinskih nasipih ali na kupu iz vode privzdignjene zemlje.

Gnezdo

Gnezda so bila različnih velikosti, zgrajena z različnim rastlinskim gradivom. Pri parih, ki so gnezdili izven omenjene kolonije, je bilo gnezdo plitva kotanjica v tleh, skromno postlana z vejicami in koreninami halofitov ter s travo. Gnezda v koloniji so bila mojstrsko grajena. Spominjala so na velik pepelnik, na rob kakega manjšega kraterja ali na venec iz morske trave. Notranji premer gnezda (NPG) je bil v povprečju dolg 23 cm, zunanji (ZPG) 41 cm. Povprečna višina gnezda (VG)je znašala 7 cm (glej tab. 1)

Sl. 9 Korelacije med posameznimi ooloških parametri.

TABELA 1. Razlike v velikosti gnezda rumenonogega galeba (Larus cachinnans) v Sečoveljskih solinah.

	$\bar{X}$	(min. - max.) cm	SD	KV (N=61)
ZPG	40.6	(29.0 - 55.0) cm	6.3	15.5
NPG	22.4	(18.0 - 29.0) cm	3.2	9.5
VG	7.2	(2.0 - 15.0) cm	2.7	37.0

SD = standardna deviacija KV = koficient variabilnosti

Iz tabele je razvidna različnost višine in zunanjega premera gnezda (interval med najmanjšim in največjim ZPG je znašal 26.0 cm, med najmanjšo in največjo višino pa 13.0 cm).Majhna razlika notranjega premera (NPG) ne preseneča, saj je le-ta pogojen z velikostjo ptice, ki med valjenjem sedi v njem. 84.2% vseh najdenih gnezd je bilo zgrajenih iz morske trave (Zostera sp.), 5.3% iz morske trave (Zostera sp.) in delov členkarja (Arthrocnemum sp.), 5.3% gnezd je bilo zgrajenih iz trave vrste Puccinellia palustris, enak odstotek pa zajemajo gnezda zgrajena z isto vrsto trave, le da so bile v gnezdu tudi posamezne korenine členkarja (Arthrocnemum sp.).

Gradnja

Gnezdo gradita oba starša, vendar prinaša samec več materiala.Gnezdo je lahko dokončano tudi 30 dni prej preden vanj samica znese prvo jajce. Starši ga lahko zgradijo v enem samem dnevu ali pa ga gradijo posto-

poma več dni. Če so galebi v času gradnje moteni, lahko nedokončano gnezdo opustijo in pričnejo graditi novo.

Jajca

Jajca so različnih oblik. Lahko so eliptična, ovalna, koničasta ali hruškasta. V večini primerov so ovalna. Barve so lahko rjave, svetlo ali olivno zelene in črno, rjavo ali sivo packasta. Packe, pike in lise so zgoščene na topem koncu jajca. Na jajcu prepoznamo primarne in sekundarne madeže. Primarni madeži so na sami površini jajčne lupine, sekundarni pa neposredno pod njimi in niso tako kontrastnih barv. Obarvanost jajc je najverjetneje odvisna od okolja, v katerem so izležena, ter od hrane in ne od velikosti ali starosti samice (F. Uribe in L. Robles 1985). Velikost jajc je v povprečju zelo različna. Na 246 izmerjenih jajcih sem dobil naslednje rezultate: povprečna dolžina izmerjenih jajc (EL) je 69.7 mm (61.4 - 78.9 mm), povprečna širina izmerjenih jajc (EB) pa 48.1 mm (43.9 - 51.4 mm). Na podlagi podatkov dolžin in širin jajc sem izračunal tudi indeks oblike (ES) jajc in njihovo prostornino (EV). Povprečen indeks oblike je 145.1 (126.7 - 172.9), prostornina pa znaša 77.1 ml (58.5 - 90.6 ml).

OOLOŠKI PARAMETRI POPULACIJE RUMENONOGIH GALEBOV V SEČOVELJSKIH SOLINAH OD LETA 1987 DO LETA 1991. VREDNOSTI JAJC.

TABELA 2. (1987)

PARAMETER	SREDNJA VREDNOST	ENOTA	SD	KV (N=36)
EL	68.8 (64.0-72.9)	mm	2.3	3.4
EB	48.4 (46.0-50.6)	mm	1.2	2.5
ES	142.3 (133.5-155.5)	//	5.3	3.7
EV	76.7 (65.3-88.2)	ml	5.0	6.6

TABELA 3. (1988)

PARAMETER	SREDNJA VREDNOST	ENOTA	SD	KV (N=58)
EL	69.1 (61.4-75.8)	mm	3.2	4.7
EB	47.8 (43.9-51.4)	mm	1.8	3.8
ES	145.0 (126.7-166.4)	//	8.1	5.6
EV	75.2 (58.5-89.7)	ml	7.1	9.5

TABELA 4. (1989)

PARAMETER	SREDNJA VREDNOST	ENOTA	SD	KV (N=61)
EL	68.6 (63.0-75.5)	mm	2.8	4.1
EB	47.8 (43.5-50.7)	mm	1.5	3.0
ES	143.5 (131.1-172.9)	//	6.5	4.5
EV	74.8 (61.3-88.2)	ml	6.3	8.4

TABELA 5. (1990)

PARAMETER	SREDNJA VREDNOST	ENOTA	SD	KV (N=71)
EL	71.2 (62.6-78.9)	mm	4.0	5.6
EB	47.8 (44.2-50.8)	mm	1.8	3.9
ES	149.1 (133.1-171.4)	//	9.9	6.7
EV	77.7 (62.9-89.2)	ml	7.6	9.8

*TABELA 6. (1991)****

PARAMETER	SREDNJA VREDNOST	ENOTA	SD	KV (N=20)
EL	71.0 (66.4-77.0)	mm	2.5	3.5
EB	48.9 (46.0-50.8)	mm	1.5	3.1
ES	145.4 (131.2-157.1)	//	7.4	5.1
EV	81.0 (72.1-90.6)	ml	5.3	6.5

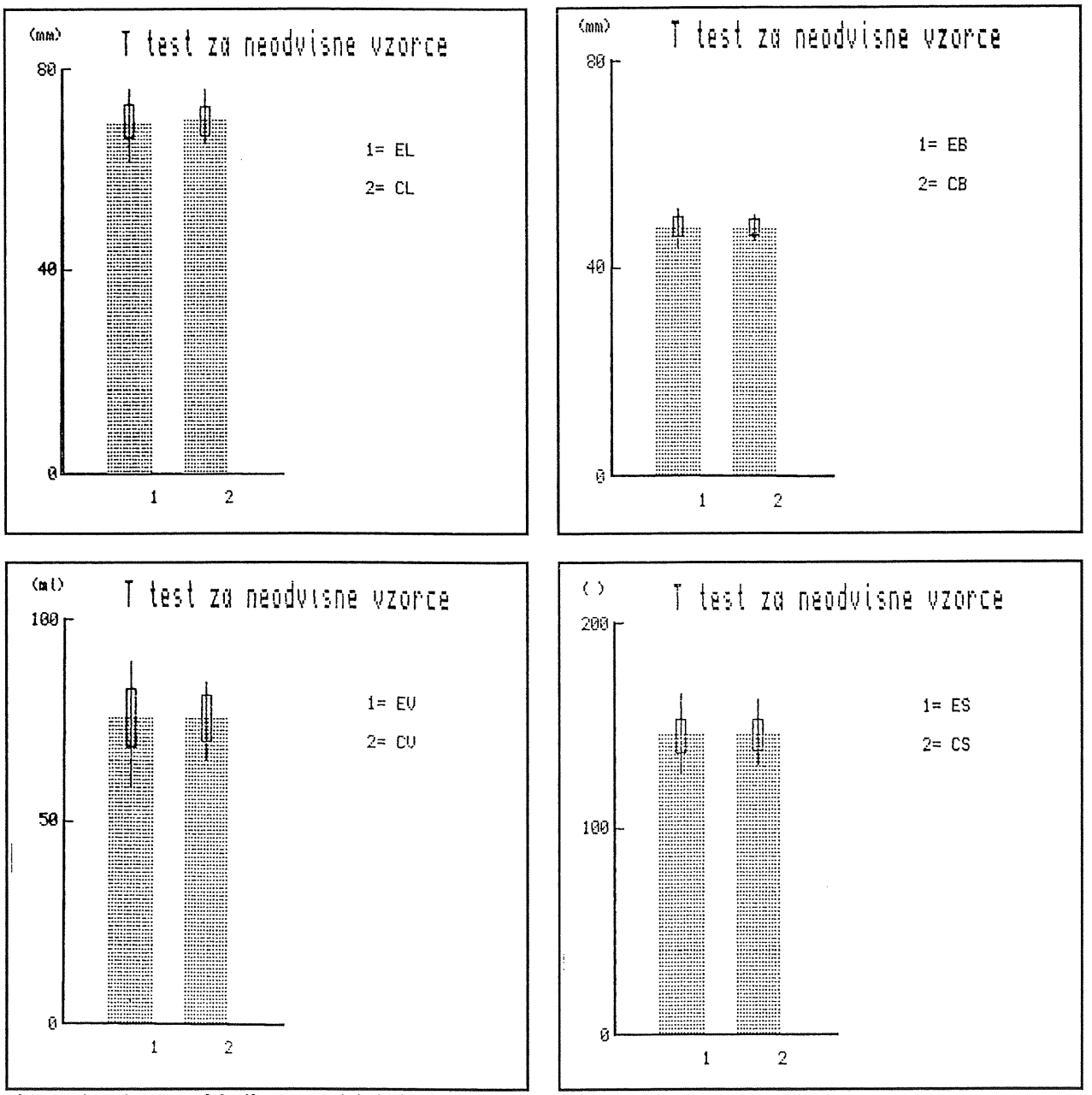
TABELA 7. Razlike v velikosti (EL,EB), obliki (ES), prostorni-ni (EV) in teži (EW) med prvim, drugim in tretjim jajcem v leglu (A, B, C) v letu 1989. Primerjava s povprečnimi vrednostmi v letu 1989 in obdobjem 1987-91.

PARAMETER		A	B	C	ABC(1989)	ABC(1987-91)
EL (mm)	$\bar{x}$	70.3	68.3	66.7	68.6	69.7
	SD	2.7	2.2	2.4	2.8	
	KV	3.8	3.2	3.6	4.1	
EB (mm)	$\bar{x}$	47.8	48.2	47.3	47.8	48.1
	SD	1.5	1.4	1.4	1.5	
	KV	3.0	3.0	2.9	3.0	
ES /	$\bar{x}$	147.1	142.2	141.1	143.5	145.1
	SD	7.1	4.9	4.7	6.5	
	KV	4.8	3.5	3.4	4.5	
EV (ml)	$\bar{x}$	76.7	75.5	71.5	74.8	77.1
	SD	5.8	5.8	6.0	6.3	
	KV	7.5	7.6	8.4	8.4	
EW (g)	$\bar{x}$	86.1	82.9	79.0	82.9	
	SD	6.8	7.5	7.7	7.9	
	KV	7.9	9.1	9.8	9.6	

TABELA 8. Razlike intervalov (max. - min.) posameznih ooloških parametrov v obdobju 1987-91.

	1987	1988	1989	1990	1991	(enota)
EL	8.9	14.4	12.5	16.3	10.6	mm
EB	4.6	7.5	7.2	6.6	4.8	mm
ES	22.0	39.7	41.8	38.3	25.9	//
EV	22.9	31.2	26.9	26.3	18.5	ml

S Studentovim t-testom sem primerjal specifične srednje vrednosti legel in jajc. Rezultati kažejo, da signifikantnih razlik med srednjimi vrednostmi legel in jajc ni (sl. 10) S pomočjo korelacije med EL in ES ($P<0.001$, t-vrednost=5.2) in korelacije med EB in ES ($P<0.001$, t-vrednost = 4.7) sem ugotovil, da je indeks oblike jajc bolj odvisen od dolžine jajc kot od širine (Sl.9). Enako velja pri leglih med CS in CL ($P<0.001$, t-vrednost = 5.7) in CS/CB ($P<0.001$, t-vrednost = 3.4). Indeks oblike jajc sem primerjal tudi z volumnom, vendar med tema dvema vrednostma ni signifikantnih razlik. Korelacije med EV/EL ($P<0.001$, t-vrednost = 5.2) ter EV/EB ($P<0.001$, t-vrednost = 13.2) kažejo, da je volumen jajc odvisen od dolžine jajc in še posebej od širine jajc (sl.9). Prvo izvaljeno jajce (A) je praviloma daljše od drugo izvaljenega (B) in signifikantno daljše od tretje izvaljenega (C). Razlike med A, B in C so tudi v EV, EW in ES. V

Sl. 10 Primerjava neodvisnih vzorcev jajc in legel s Studentovim t-testom.

širini jajc (EB) bistvenih razlik ni. Kaže celo, da je drugo izvaljeno jajce (B) v povprečju nekoliko širše od prvega (A). Med jajcem A in jajcem C pa ni večjega intervala. Pri vseh parametrih (razen pri EB) se kažejo tudi razlike v standardni deviaciji (SD) in koeficientu variabilnosti (KV). SD in KV sta pri prvo izvaljenih jajcih največja, z vrstnim redom izvalitve pa se oba faktorja zmanjšujeta. To je najbolj opaziti pri dolžini (EL) in obliki (ES); spomnimo se na korelacijsko odvisnost med tema dvema parametroma. Medtem ko so razlike med SD in KV pri A, B in C jajcih majhne, pri EV in EW SD in KV rasteta z zaporedjem izvaljenih jajc. To pa pomeni, da je pri tretje izvaljenih jajcih večji velikostni nered kot pri jajcih A in B.

Leglo

Samica znese ponavadi 3 jajca (2-4). Velikost legla je odvisna od številnih dejavnikov (vremenske razmere, starost samice ipd.) in se spreminja od 2.4 do 2.8 jajca v leglu (Davis, 1975). Povprečje jajc v leglu solinske populacije znaša 2.6 jajca (1.7 - 3.0). Eno leglo na leto. Drugo leglo je v večini primerov nadomestno leglo. Število jajc v nadomestnih leglih je praviloma manjše.

TABELA 9. Razlike v leglih rumenonogih galebov iz Sečoveljskih solin v letih 1987 - 1991.

A. 1987

	JAJCA			
	1	2	3	$\bar{x}$
N	0	0	12	3
%	0	0	100	

B. 1988

	JAJCA			
	1	2	3	$\bar{x}$
N	0	5	16	2.8
%	0	23.8	76.2	

C. 1989

	JAJCA			
	1	2	3	$\bar{x}$
N	2	3	18	2.7
%	8.7	13	78.3	

D. 1990

	JAJCA				
	1	2	3	4	$\bar{x}$
N	1	3	20	1	2.8
%	4	12	80	4	

E. 1991 ***

	JAJCA			
	1	2	3	$\bar{x}$
N	6	4	2	1.7
%	50	33.3	16.7	

OOLOŠKI PARAMETRI POPULACIJE RUMENONOGIH GALEBOV V SEČOVELJSKIH SOLINAH OD LETA 1987 DO LETA 1991. VREDNOSTI LEGEL.

TABELA 10. (1987)

PARAMETER	SREDNJA VREDNOST		ENOTA	SD	KV (N=12)
CL	68.6	(64.0-71.5)	mm	2.1	3.0
CB	48.3	(46.3-50.0)	mm	1.1	2.3
CS	142.2	(134.5-149.3)	//	4.4	3.1
CV	76.3	(65.3-84.9)	ml	4.7	6.2

TABELA 11. (1988)

PARAMETER	SREDNJA VREDNOST		ENOTA	SD	KV (N=21)
CL	69.3	(64.8-75.8)	mm	2.8	4.1
CB	47.7	(45.3-50.4)	mm	1.5	3.1
CS	145.4	(131.1-163.0)	//	7.6	5.2
CV	75.4	(65.6-84.9)	ml	5.5	7.3

TABELA 12. (1989)

PARAMETER	SREDNJA VREDNOST		ENOTA	SD	KV (N=23)
CL	68.7	(65.6-73.3)	mm	1.9	2.8
CB	47.8	(45.1-50.1)	mm	1.3	2.7
CS	143.4	(137.6-151.3)	//	4.1	2.8
CV	74.8	(65.7-85.9)	ml	5.3	7.1

TABELA 13. (1990)

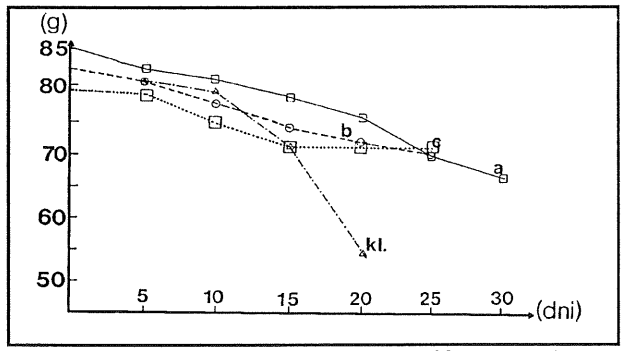
PARAMETER	SREDNJA VREDNOST		ENOTA	SD	KV (N=25)
CL	72.2	(67.1-75.7)	mm	3.2	4.4
CB	48.2	(44.6-50.1)	mm	1.7	3.6
CS	150.1	(137.4-170.0)	//	8.6	5.7
CV	79.9	(69.9-87.7)	ml	6.7	8.4

*TABELA 14. (1991)****

PARAMETER	SREDNJA VREDNOST		ENOTA	SD	KV (N=20)
CL	71.2	(67.3-75.4)	mm	2.3	3.2
CB	48.8	(46.1-50.2)	mm	1.5	3.1
CS	146.4	(134.6-151.2)	//	7.3	5.0
CV	80.8	(70.6-89.3)	ml	5.3	6.5

Inkubacija

Inkubacijska doba traja od 28 do 30 dni. Pri srebrnosivem galebu (Larus argentatus) so na osnovi 348 obdobij izračunali inkubacijsko dobo za prvo jajce (A) in znaša povprečno 28.93 dni (26-32 dni). Razlike v dobi inkubacije gre pripisati skrbnosti staršev, vremenskim razmeram, populacijski gostoti in velikostim jajc (MacRoberts & MacRoberts 1972). Povprečna doba inkubacije prvega izleženega jajca (A) solinske kolonije znaša 28.4 dni (min. 21 in max. 45 dni). Samica prične valiti s prvim jajcem (A), toda neredno, dokler leglo ni polno. Valita oba starša. V začetku inkubacijske dobe vali izključno samica. S samcem se menjujeta v intervalih 2 - 5 ur. Interval med prvim (A) in drugim (B) izleženim jajcem znaša 3.75 dni (0-6), med drugim (B) in tretjim (C) 2.1 dni (0-6) in med prvim (A) in tretjim (C) 4.4 dni (1-6).

Sl. 11 Izguba teže jajc med valjenjem. S (kl) so označena neoplojena jajca (klopotci), z (a) prvo, z (b) drugo in s (c) tretje izvaljeno jajce.

Inkubacijska doba je najdaljša pri jajcih A (v povprečju okoli 30 dni), pri jajcih B in C je v povprečju enaka (okoli 25 dni). Med inkubacijo izgubijo jajca A v povprečju 21.2% svoje teže, jajca B 13.4% in jajca C 8.7%. Iz omenjenih podatkov lahko sklepamo, da so tako inkubacijska doba kot tudi izguba teže jajc v povezavi s hkratno izvalitvijo vseh mladičev v leglu.

Mladiči in odraščanje

Mladiči se izredno hitro razvijejo. So begavci (nidifugni) ali polbegavci (seminidifugni). Gnezdo zapustijo v drugem ali tretjem dnevu po izvalitvi, vendar se zadržujejo v njegovi neposredni bližini. Mladiči ob izvalitvi tehtajo od 56 do 71 g. Teža je odvisna tudi od tega, ali so bili mladiči pred mojim tehtanjem nahranjeni ali ne.

Ko zapustijo gnezdo, se potikajo po bližnji okolici. V nevarnosti se skrijejo med rastlinje ali med kamenje. Pri tem tiščijo glavo in kljun v kakšno razpoko. Našel sem jih tudi plavajoče v vodi ob nasipu, le glavo so imeli skrito v špranjah nasipa. Ko so starejši, odplavajo stran od nasipa in se kasneje vrnejo. Ko odraščajo, se zbirajo s svojimi vrstniki v nekakšnih "vrtcih". Tako zbiranje je intenzivnejše pred speljavo. Speljejo se po 32 do 40 dnevih. Hranita jih oba starša. Mladiči so po speljavi samostojni, v redkih primerih skrbijo zanje starši.

Gnezdilni uspeh

Podrobnejše podatke o gnezdilnem uspehu podajam le za leti 1988 in 1989.

LETO 1988:

Od 58 izleženih jajc jih je v času inkubacije propadlo 36.2%; 6.9% je bilo neoplojenih ali poškodovanih, 5.2% jih je propadlo zaradi valovanja morske vode, 3.4% zaradi smrti samice, 20.7% iz drugih neznanih vzrokov (najverjetneje zaradi plenjenja iste vrste).Iz 63.8% vseh jajc so se izvalili mladiči. 14.3% je bilo nadomestnih legel. Od 37 izvaljenih mladičev jih je 81% preživelo v prvih petih dnevih, 18.9% do speljave (12.1% glede na izležena jajca ali 0.05 mladiča na gnezdeči par). 23 mladičev (39.6% glede na izležena jajca ali 62% od izvaljenih mladičev) nisem nikoli našel. Veliko mladičev je propadlo zaradi kanibalizma.

LETO 1989:

Od 62 izleženih jajc jih je v času inkubacije propadlo 38.7 %; 12.9% je bilo neoplojenih ali poškodovanih, 25.8% jih je propadlo iz različnih vzrokov (vremenske neprilike, plenjenje). Iz 38.7% vseh jajc so se izvalili mladiči (1.04 mladiča na par galebov). Od 24 izvaljenih mladičev se jih je speljalo 66.7% (25.8% glede na izležena jajca ali 1.4 mladiča na gnezdeči par). V letu 1990 sem našel 33 speljanih mladičev kar pomeni 1.2 mladiča na gnezdeči par.

Na gnezditveni uspeh vplivajo vremenske razmere (močni nalivi so v letu 1991 pokončali veliko izvaljenih mladičev), velikost jajc, populacijski pritisk. Uspeh speljave mladičev iz Sečoveljskih solin je v povprečju znašal 0.9 mladiča na gnezdeči par (0.05 - 1.4).

Mena perja

Odrasli galebi se golijo po gnezditveni sezoni oziroma že med gnezditveno sezono, in sicer od maja do novembra, vrh golitve je pri koloniji iz solin nekje v drugem tednu julija. Golitev poteka descendetno. Konec maja in v začetku junija 80% vseh galebov že izgubi prvo in drugo primarno pero (p1 in p2). Konec novembra in v začetku decembra imajo odrasli galebi v celoti pregoljeno perje. Mladiči in nezreli osebki se golijo samo delno, in to po glavi, trebuhu, delno tudi po hrbtu in trtici od avgusta do novembra.

Ogroženost

Ptice ogrožamo z različnimi posegi v njihovo naravno okolje (uničevanje biotopov ipd.) ter neposredno z njihovim uničevanjem (lov, krivolov, plenjejnje jajc in mladičev v zbirateljske namene ipd.). Število ogroženih vrst naglo raste. Rumenonogi galeb (Larus cachinnans) je vrsta, za katero ne bi mogli trditi, da je ogrožena. Število rumenonogih in tudi drugih vrst galebov raste. Vzrok temu, kot že vemo, so smetišča, na katerih se galebi prehranjujejo. Ravno smetišča pa so lahko izvor različnih okužb z notranjimi paraziti in patogenimi mikrobi.

Tabela 15. Naraščanje populacije rumenonogih galebov (Larus cachinnans) v Sečoveljskih solinah od odkritja gnezdišča dalje.

leto	parov	%
1986	11	?
1987	14	27.3
1988	21	50.0
1989	27	28.6
1990	32	18.5
1991	39	21.9

povprečje = 29.3% letno!!!

Po podatkih iz gornje tabele lahko v letu 2000 pričakujemo okoli 400 gnezdečih parov. Na smetiščih, kjer se hranijo, se lahko okužijo z različnimi notranjimi in zunanjimi paraziti (predvsem endohelminti), mikrobi in različnimi kemikalijami, ki v končni fazi povzročijo galebom trajne posledice ali celo smrt. Zato tudi ni čudno, da je na obali najdenih mnogo trupel rumenonogih galebov. Pogin večjega števila galebov gre pripisati najverjetneje zastrupitvam na smetiščih in drugih odlagališčih (Makovec, 1989). Ker se galebi zadržujejo skoraj povsod v neposredni bližini človekovih bivališč, so se v tujini odločili za mikrobiološke analize njihovih notranjih organov in fecesa. Rezultati so pokazali visok odstotek okuženosti s salmonelo (Mudge, 1978). Pri nas tovrstnih podatkov ni bilo, zato sem se odločil, da na tem področju tudi pri nas naredimo korak naprej. V sodelovanju z Zavodom za socialno medicino in higieno Koper sem preverjal v iztrebkih prisotne naslednje bakterije: Salmonellae, Shigellae, Yersiniae, Campylobacter, Vibrio sp., Streptokoki in Stafilokoki. V 41 vzorcih fecesa jih je bilo 14.6% okuženih z bakterijo Campylobacter jejuni. Drugih patogenih mikrobov na zavodu niso odkrili. Pregledali so tudi jajce, ki pa ni bilo okuženo z omenjenimi bakterijami. Kaj pomeni ta številka v zdravstvu, bi težko pojasnil po samo eni (pilotski) začeti raziskavi. Mikrob Campylobacter jejuni je nevaren, saj povzroča različne prebavne motnje, posebej pri otrocih in starejših osebah. V veterini poznamo vrsto Campylobacter fetusi, ki pri govedu povzroča spontane abortuse. Kot zanimivo dejstvo naj omenim, da prenočujejo galebi na obalnih

školjkogojnicah (na bojah) in se iztrebljajo v morje. Ker vemo, da so školjke izredni filtratorji, bi bilo umestno, če bi tudi v školjkah poiskali vrsto Campylobacter jejuni. Kot zanimivost naj dodam, da sem imel v času, ko sem tehtal in označeval mladiče, večkrat prebavne motnje. Podatki iz tujine in pri nas kažejo, da bo potrebno rumenonogemu galebu (Larus cachinnans) v bodoče posvetiti veliko več časa, kajti kaj lahko se zgodi, da bodo tudi rumenonogi galebi, zaenkrat še lepe morske ptice, kmalu postali drugi mestni golobi - civilizacijske podgane. Rešitev vidim v sanaciji obalnih odlagališč in smetišč nasploh.

ZAHVALA

Zahvaljujem se Izvršnemu Svetu skupščine skupnosti obalnih občin, ki je nalogo finančno podprl, Zavodu za Socialno Medicino in Higijeno Koper za strokovno pomoč pri mikrobioloških analizah, Andreju Sovincu za odstopljene še neobjavljene podatke ZOAS, prof. Dr. Kazimirju Tarmanu za pregled rokopisa, vsem kolegom, ki so mi pomagali na terenu in nenazadnje kolegu Jožetu Žumru, ki mi je s svojo računalniško opremo omogočil pripravo dela.

RIASSUNTO

L'autore presenta l'ecologia delle saline di Sicciole dove sono state scoperte colonie di gabbiani reali (Larus cachinnas) Pall., che egli studiò dal 1987 al 1991. Considerando che nel mondo la popolazione di gabbiani reali e di altre specie tende ad aumentare, gli esemplari di Sicciole sono molto interessanti. Le 11 coppie che avevano nidificato in questa zona rappresentavano l'inizio di una nuova colonia. I dati dimostrano che si tratta di una specie facilmente adattabile e che il numero delle coppie che nidificano aumenta. I motivi del fenomeno vanno ricercati anche nel genere di alimentazione nelle discariche di rifiuti, dove gli uccelli possono però infettarsi con microbi patogeni. A causa di questo loro modo di vivere rappresentano un rischio per l'uomo.

LITERATURA

Benussi, E. 1986. Status of the population of Larus cachinnans and Sterna hirundo nesting in Istria and Northern Dalmatia. NATO ASI Series, Vol. G 12. MEDMARAVIS: 501-503.

Benussi, E., Dolce, S. 1990. Friuli-Venezia Giulia, obiettivo natura. B&MM Fachin. Trieste.

Carera, E., Trias, J., Bermejo, A., De Juana, E., Varela, J. 1987. Etude biometrique des populations iberiques et nord-africaine du Goeland leucophee Larus cachinnans. L'Oiseau et R.F.O. V. 57: 33-38.

Cramp, S. 1985. Hanbook of the Birds of Europe the Middle East and North Africa. Volume III: 815-837.

Ferns, P.N., Mudge, G.P. 1976. Breeding densities of Herring and Lesser Black-backed Gulls on Steep Holm. Proc. Bristol Nat. Soc., 35: 85-97.

Ferns, P.N., Mudge, G.P. 1979. Breeding and wintering populations of gulls in Gwent. G. Bird Rep. 14: 8-13.

Ferns, P.N., Mudge, G.P. 1981. Accuracy of nest counts at a mixed colony of Herring and Lesser Black-backed Gulls. Bird Study 28: 244-246.

Grant, P.J. 1986. Gulls. T&A D POYSER ltd. Calton.

Ikeda, Y. 1986. Birds on the Kita-Daito (North Borodino) Island in Winter. Yamashina Institute for Ornithology Journal, Vol. 18, 2: 68-70.

Kilpi, M. 1983. Population trends and selection of nest-sites in Larus argentatus and L. fuscus on the Finnish coast. Ornis Fennica, Vol. 60, 2: 45-50.

Lundberg, C.A., Vaisanen, R.A. 1979. Selective correlation of egg size with chick mortality in the black-headed Gull (Larus ridibundus). Condor, 81: 146-156.

Makovec, T. 1989. Najdbe kadavrov ptic na slovenski obali. Falco 7-8: 24-34

Mudge, G.P., Ferns, P.N. 1982. The feeding ecology of five species of gulls (Aves: Larini) in the inner Bristol Channel. J. Zool. Lond. 197: 497-510.

Mudge, G.P. 1978. Ecological studies of Herring Gulls (Larus argentatus Pont.) and other Larini, in an urban environment. Ph.D. thesis, University of Wales, Cardiff.

Mužinič, J. 1987. Invadiranost trematodima kao mehanizam ekološke izolacije u procesu speciacije podvrste galeba klaukavca (Larus cachinnans michahellis). Zbornik sažetaka priopčenja. Treči kongres biologa Hrvatske: 188.

Monval, Y.J., Pirot, Y.J. 1989: Results of the IWRB International Waterfowl Census 1967-1986. IWRB Special Publication No. 8.

Pietianen H., Saurola P., Väisänen R. 1986. Parental investment in clutch size and egg size in the Ural Owl Strix uralensis. Ornis Scandinavica 17: 309-325.

Perco, F., Utmar, P. 1987. L'avifauna delle province di Trieste e Gorizia, fino all'Isonzo. Biogeographia XIII: 801-843.

Škornik, I., Makovec, T., Miklavec, M. 1990. Favnistični pregled ptic slovenske obale. Varstvo narave 16: 49-99.

Škornik, I. 1988. Speciacija vrste Larus cachinnans kot posledica intraspecifične nestrpnosti. Falco 6: 27-36.

Škornik, I. (neobjavljeno). First data of the breeding of Yellow-legged Gull (Larus cachinnans) in Slovenia. Oological comparison between the population from the Sečovlje salt-works and the colony found on Ovrat island, near Mljet (S Dalmatia).

Škornik, I. 1989. Rumenonogi Larus cachinnans ali rumenonogi Larus fuscus? Acrocephalus 10, 41-42: 71-72.

Škornik, I. 1991. Ekologija rumenonogega galeba Larus cacnhinnans Pall. (Aves, Laridae) v urbanem okolju. Raziskovalno delo. Koper.

Štromar, Lj. 1973. Kolonijsko življenje posameznih ptičjih vrst in njihov odnos do naravnega okolja, kjer gnezdijo. Proteus 36 (1):6-8.

Uribe, F., Robles, L. 1985. Variabilidad en la morfologia externa de los huevos de Larus cachinnans Pall. (Aves, Laridae) en las islas Medes (Costa Catalana). Misc. Zool., 9: 331-337.

Väisänen, R.A. 1977. Geographic variation in timing of breeding and egg size in eight European species of waders. Ann. Zool. Fennici 14: 1-25.

Väisänen, R.A. 1969. Evolution of the Ringed Plover (Charadrius hiaticula L.) during the last hundred years in Europe. A new computer method based on egg dimensions. Ann. Acad. Sci. Fennicae (A IV) 149: 1-90.

strokovno delo

UDK 902/904(497.12-15)(091)

ZGODOVINSKI ORIS ARHEOLOŠKIH RAZISKAV NA KOPRSKEM*

Radovan CUNJA
diplomirani arheolog, Oddelek za arheologijo Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Zavetiška 5, SLO
archeologo, dipartimento di archeologia della Facoltà di filosofia dell'Università di Lubiana, SLO

IZVLEČEK

V prispevku je podan pregleden zgodovinski oris arheoloških raziskav na Koprskem od časa humanizma, ko se je pričelo zanimanje za arheološke spomenike, do danes. Vse do 19. stoletja je bila pozornost usmerjena skoraj izključno k spomenikom rimske dobe. Šele z razvojem prazgodovinske in zgodnjesrednjeveške arheologije v 19. stoletju sta postali predmet raziskav tudi ti dve obdobji. Do prvih arheoloških izkopavanj na Koprskem je prišlo proti koncu 19. stoletja. Vezana so predvsem na raziskovalno dejavnost arheologov in ljubiteljev arheologije iz Trsta. Povojne arheološke raziskave na Koprskem so opravile muzejske in spomeniškovarstvene ustanove iz Ljubljane, Kopra in Pirana ter ljubljanska univerza.

UVOD

Bogata arheološka dediščina Istre je bila predmet zanimanja in raziskav vse od humanizma dalje. Njen zgodovinski razvoj in specifičen položaj na stičišču romanskega in slovanskega sveta sta močno vplivala tudi na razvoj arheologije in širše zgodovinskih raziskav na tem prostoru. Arheologija Istre je sestavni del zgodovinskega razvoja treh nacionalnih arheologij: italijanske, hrvaške in slovenske[1]. Namen pričujočega prispevka je podati pregleden zgodovinski oris arheoloških raziskav na Koprskem v okviru arheologije Istre. V domačih in tujih arhivih je še veliko neobjavljenega in neovrednotenega arhivskega gradiva, ki je pomembno za zgodovino arheoloških raziskav na tem področju. Zato naj bi ta oris predstavljal tudi vzpodbudo za nadaljnje tovrstno delo.

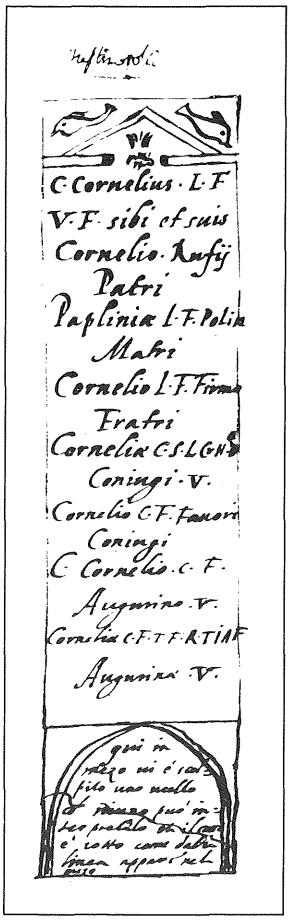
ŠIRJENJE HUMANIZMA V ISTRI IN PRVE OMEMBE ARHEOLOŠKIH SPOMENIKOV NA KOPRSKEM

Začetki zanimanja za arheološke spomenike na Koprskem segajo v čas humanizma. V tem času so bili obalni predeli Istre upravno podrejeni Beneški republiki in s tem tudi v vplivnem krogu tedanjega italijanskega sveta in njegove kulture. To je pomembno vplivalo na zgodnje širjenje humanističnih idej v Istro in obenem na povečano zanimanje za antiko in njene spomenike[2]. Pomembno vlogo pri tem je imel tudi koprski humanist Peter Pavel Vergerij starejši (**Pier Paolo Vergerio il vecchio 1370-1444**). V njegovem bogatem opusu, ki obsega preko 150 del, pretežno s področja pedagogike in filozofije, je tudi kratek spis z naslovom "*De situ urbis*

* Pričujoči prispevek predstavlja dopolnjeno poglavje o zgodovini arheoloških raziskav iz neobjavljene diplomske naloge z naslovom "Arheološki viri za rimsko poselitev na Koprskem", Koper - Ljubljana 1988/1989 na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

1 Celovitega pregleda zgodovine arheoloških raziskav v Istri nimamo, obstaja pa vrsta delnih pregledov: Forlati, 1935, 233 sq.; De Franceschi, 1952-1953, 7 sq.; Tavano, 1987, 8 sq.; Bačić, 1968, 5 sq.; Šonje, 1968, 14 sq.; Jurkić, 1988, s. 30-31, 59-60; Bibliografija 1947-1987; Matijašić, Il mito..., 1989, 81 sq.; Arheološka istraživanja..., 1987; Ložar, 1941, 107 sq. Baš, 1955, 13 sq.; Petru, 1975, 15 sq.; Zaradi številnih stičnih točk z razvojem zgodovinskih raziskav in specifičnosti obravnavanega prostora, je potrebno navesti tudi dela s področja zgodovinopisja: Bertoša, 1985; Bertoša, 1975-1976, 213 sq.; Strčić, 1979, 575 sq.; Bandelli, 1989, 132 sq.; Matijašić, Dall'incomunicabilità..., 1989, 143 sq.; Salimbeni, 1989, 146 sq.

2 L'umanesimo in Istria, 1983; Simoniti 1979.

1. Aldo Manuzio mlajši (1547-1597), risba rimskega nagrobnika iz Kopra (iz: Župančič, Inter utrumque..., 1989, s. 17, sl. 3)

Iustinopolitanae". V njem je Vergerij podal kratek opis in svojo razlago izvora imena mesta[3]. Čeprav to delo še zdaleč ne sodi med najvažnejša v Vergerijevem opusu, je z vidika zgodovine raziskav pomembno kot eno prvih tovrstnih del o nastanku Kopra[4]. Na eni strani delo odraža ponovno zanimanje za krajepisje po vzoru antičnih piscev, na drugi strani pa je iz njega videti, da je bilo dojemanje v tedanjem času še močno prežeto z miti in legendami. Poleg tega pa v njem srečamo prvi poskus lokalizacije Plinijeve Aegide, ki jo Vergerij postavlja na koprski otok in v kateri vidi antično prednico srednjeveškega Justinopolisa. Problem Plinijeve Aegide bo tudi v naslednjih stoletjih ena izmed glavnih tem za pisce, ki jih zanima rimsko obdobje na Koprskem.

Zanimanje za arheološke spomenike je bilo v tem obdobju usmerjeno predvsem k rimskim napisom. Redkeje so omenjene drobne najdbe, katerih pomena se tedanji pisci še niso povsem zavedali. Upoštevali so jih le, če so predstavljale zbirateljsko privlačne predmete, npr. novce, kipce, reliefe ipd.[5] Pozornost so pritegovale zlasti monumentalne ostaline rimske arhitekture, v Istri predvsem Pulj[6]. Antični spomeniki so postali priljubljena tema tudi v slikarstvu. Za Istro nam to lepo ilustrirajo dela slikarja Bernardina Porečana (**Bernardino Parenzano 1437-1531**), ki imajo obenem tudi pomembno dokumentarno vrednost v zvezi z nekaterimi poreškimi in koprskimi napisi[7].

Po drugi strani pa monumentalni ostanki prazgodovinskih kaštelirjev v tem času, razen redkih omemb, še niso vzbujali večjega zanimanja in so postali predmet prvih raziskav šele v 19. stoletju z razvojem prazgodovinske arheologije[8].

Med najstarejšimi ohranjenimi zapisi o rimskih napisnih kamnih iz Kopra so zapisi beneškega trgovca **Marina Sanuda mlajšega (1466-1536)** in **Augustina Prygla - Tyfferna (16. stoletje)**. Prvi nam je v svojih dnevnikih in drugih delih, poleg zanimivih podatkov o času, v katerem je živel, zapustil tudi vrsto prepisov rimskih napisnih kamnov iz Istre in Dalmacije[9]. Drugi je bolj znan kot avtor najstarejšega rokopisa s prepisi rimskih napisov iz Kranjske[10].

Geograf in kartograf **Pietro Coppo (1469/1470-1555/1556)** je v prvi polovici 16. stoletja prvi opisal Istro v delu z naslovom *"Del sito de Listria"*. Prav v ta namen je Coppo, pri svojih šestdesetih letih, s čolnom objadral celotno Istro in jo, kot piše v uvodu k svojemu delu, prehodil tudi peš. Delo je bilo natisnjeno leta 1540 v Benetkah, nastalo pa je že celo desetletje poprej. Poleg geografskih podatkov o Istri vsebuje tudi podatke o arheoloških najdiščih, ki jih je Coppo videl na svoji poti. Na področju med Rižano in Dragonjo omenja naslednja najdišča: Sermin, Kaštelir nad Kortami in Simonov zaliv, na kratko pa se ustavlja tudi ob nastanku treh obalnih mest - Kopra, Izole in Pirana. Njihove začetke postavlja v čas po Atilovih pustošenjih, ker v mestih ni odkril sledov rimske dobe. Število arheoloških najdišč, ki jih omenja s celotnega področja Istre, pa je precej večje od zgoraj naštetih. Pogosto so to sploh prve omembe teh najdišč v literaturi. V Coppovem tekstu zasledimo še en zanimiv podatek v zvezi s Serminom. Coppo namreč v območje Sermina, kjer so bile v njegovem času antične stavbne ostaline še dobro vidne, locira Plinijevo Aegido. Za Vergerijem je to drugi poznan poskus lokalizacije Aegide in prvi na področju Sermina[11]. Na pomen Coppovega dela "Del sito de Listria" kaže tudi podatek, da so iz njega

3 Billanovich, Mizzon, 1971, s. 269, op. 3; Semi, 1975, s. 9, op. 4; Funaioli, 1950, 43 sq.
4 Edino starejše delo, ki govori o nastanku Kopra, je t.i. Dandolova kronika. K Dandolovi kroniki glej poleg op. 3 zgoraj še Šašel, 1976, s. 451.
5 Kos, 1983, 235 sq.
6 Kečkemet, 1969, 549 sq.
7 Billanovich, Mizzon, 1971, 249 sq.; Šašel, 1973, 85 sq.; Župančič, Inter utrumque..., 1989, s. 15, 16, sl.2.
8 Rinaldi, 1963-1964, 3 sq.; Bandelli, 1976-1977, 113 sq.; Petrić, 1979, 183 sq.; Škiljan, 1980, 7 sq.
9 Degrassi, 1933, s. 29; Id., 1936, s. XXIV; Sticotti, 1951, s. XXV.
10 Degrassi, 1933, s. 29; Id., 1936, s. XII; Sticotti, 1951, s. XIV; Ložar, 1941, s. 110-111; Simoniti, 1979, s. 83-112.

črpali podatke vsi pomembnejši opisovalci Istre v 16. in 17. stoletju - od Goinea, Albertija, Manzuolija, Tommasinija, do Petronija, Naldinija in drugih[12].

V zvezi z rimsko epigrafiko je potrebno omeniti tudi **Alda Manuzia mlajšega (1547-1597)** in njegovo obsežno zbirko prepisov rimskih napisov, ki jo hrani Vatikanski arhiv. Med njimi so tudi napisi iz Kopra[13].

Med izrazito lokalne pisce s konca 16. stoletja sodi izolski župnik **Ioannes Thamar**, ki je opisal Izolo v letu 1581. Njegov rokopis je objavil šele Kandler s kratkim komentarjem v svojem časopisu "L'Istria" l. 1848[14]. V njem najdemo predvsem podatke o Izoli, Simonovem zalivu in Kaštelirju nad Kortami. Čeprav je Thamarjev opis v podrobnostih bogatejši od Coppovega, pa je črpanje podatkov iz Coppovega dela nedvomno.

Ostali opisi Istre iz 16. stoletja so v zvezi s to temo manj pomembni, bodisi zato, ker se ne ustavljajo posebej ob arheoloških ostalinah, ali pa so tako močno vezani na Coppov tekst, da ne prinašajo nič novega[15].

PISCI 17. STOLETJA

Vrsto avtorjev iz 17. stoletja začenja **Nicolò Manzuoli** s svojim opisom Istre *"Nova descrittione della provintia dell'Istria"*, natisnjenim leta 1611 v Benetkah[16]. Tudi ta tekst ne dosega Coppovega. V njem je Manzuoli poleg splošnih geografskih in zgodovinskih podatkov o Istri podal opis mest in naselij v že ustaljenem vrstnem redu, začenši s Štivanom ob izviru Timave, kjer je po vzoru antičnih piscev postavil začetek Istre. Sledi opis obalnih predelov in notranjosti, medtem ko je Koper prihranil za konec in mu posvetil največ prostora. Med antičnimi spomeniki iz Kopra omenja le kamnit kip Pravice na pretorski palači, ki naj bi bil po njegovem mnenju predelan kip boginje Palade. To mu zadostuje kot dokaz, da je na tem mestu stal rimski tempelj, posvečen omenjeni boginji. Zanimiva, čeprav zgrešena, je Manzuolijeva lokacija Nezakcija na področju med Serminom in Pradami. Pri tem se sklicuje na Livijev opis obleganja Nezakcija[17]. S tem je istočasno zavrnil Coppovo lokalizacijo Aegide pod Sermin. Manzuolijeva lokacija Nezakcija se ni obdržala, ker je večina raziskovalcev sprejela bodisi Vergerijevo ali Coppovo lokacijo Aegide na tem prostoru.

Okoli sredine stoletja je nastalo obsežno delo izpod peresa novigrajskega škofa **Giacoma Filippa Tommasinija (1595-1654)** z naslovom *"De'commentarii storici-geografici della provincia dell'Istria libri otto con appendice"*. Tako po obsegu kot po vsebini je to najvažnejši opis Istre tega časa[18]. Uvodni del vsebuje poleg splošnih geografskih, gospodarskih in politično-upravnih podatkov o tedanji Istri tudi razlago izvora njenega imena, zgodovinski oris in podatke o prvih prebivalcih. Opise celotne Istre ter krajev in mest, ki sledijo, redno spremljajo tudi zgodovinski podatki in podatki o spomenikih iz preteklosti. Med temi niso deležni pozornosti le monumentalni ostanki rimskih spomenikov v Trstu, Poreču in Pulju, ampak tudi drobne najdbe, ki so prišle slučajno na dan ob raznih zemeljskih delih. Pogosto so citirani tudi številni antični avtorji, vsekakor pogosteje kot pri piscih pred njim, po drugi strani pa so v tekstu pogosti

2. Koprski škof Paolo Naldini (1686-1713)

11 Degrassi, 1924, 319 sq.; Župančič 1985, s. 315, op. 4.
12 Lago, Rossit, 1986, s. 19, op. 28-33.
13 Degrassi, 1936, s. XXI-XXII; Župančič, Inter utrumque..., 1989, s. 17, sl. 3.
14 Thamar, 1848, s. 46-48 in 50-52.
15 Najvažnejši opisi Istre iz 15., 16. in 17. stol. so bili zbrani v AT, vol. 2, Trieste 1830, 15 sq. in AT, vol. 3, Trieste 1831, 156 sq.
16 AT, vol. 3, Trieste 1831, 168 sq.
17 Župančič, 1985, s. 315-316.
18 AT, vol. 4, Trieste 1837, 1 sq.

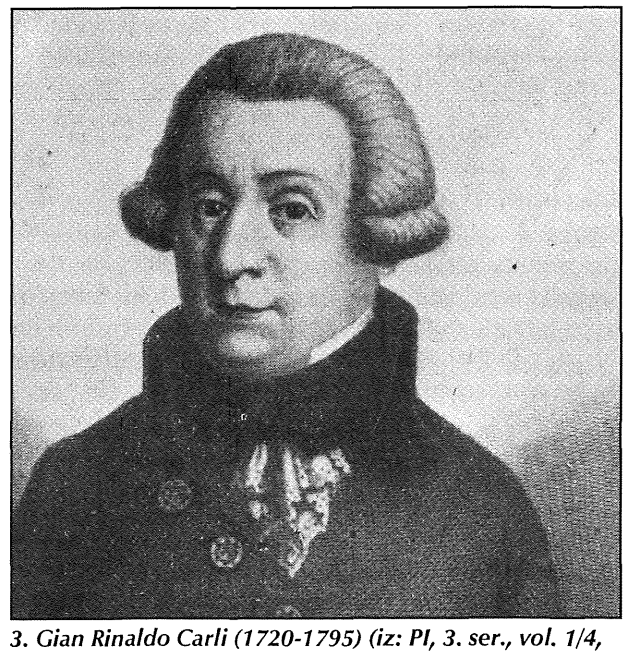
tudi prepisi rimskih napisnih kamnov s področja Istre. To ni le slučaj, saj se je Tommasini dobro zavedal zgodovinskega pomena napisnih kamnov. Skušal je locirati utrjena istrska naselja Nezakcij, Mutilo in Faverio, ki jih Livij omenja v svojem opisu rimskega osvajanja Istre. Kot novigrajski škof seveda ni mogel mimo problema istrske Emonie, okoli katere se je zaradi homonimije z antično Emono na Kranjskem razvnela živahna polemika med eruditi tedanjega časa[19]. Pri lokalizaciji Aegide sledi Vergeriju in našteva rimske napisne kamne iz Kopra. Sicer pa za imensko izpričana rimska naselja in istrska mesta vedno korektno navaja tudi predlagane lokacije predhodnih raziskovalcev ter jih kritično ocenjuje. Prav tako upošteva tudi ljudsko izročilo, toponime in legende.

V tesni zvezi s pravkar obravnavanim Tommasinijevim delom je opis Istre koprskega zdravnika **Prospera Petronia (umrl 1684)**. Njegovo delo je pod naslovom *"Memorie sacre e profane dell'Istria"* nastalo leta 1681[20]. Kot osnovo zanj je namreč Petronio uporabil Tommasinijev opis Istre, tako v njegovi zgradbi kot tudi tekstovno, pogosto celo v dobesednem prepisu. Zgoraj podana ocena Tommasinijevega dela zato v veliki meri velja tudi za Petronia. Ob tem je potrebno opozoriti le še na Petronijev doprinos, ki ga lahko strnemo v dveh točkah: slikovno je opremil celotno delo s 24 vedutami istrskih mest, naselij in gradov ter z vrsto risb rimskih napisnih in reliefnih kamnov, tekstovno pa je Tommasinijeve opise krajev in mest dopolnil in razširil s svojimi zapažanji. Delo je zaokrožil z besedilom v obrambo istrske Emonie, o kateri so pred njim že pisali Tommasini, Schönleben in drugi. Kratko oceno Tommasinijevega in Petronijevega dela je mogoče skleniti z mislijo, da ima njuno delo za Istro tak pomen kot Schönlebnova in Valvasorjeva dela za Kranjsko[21].

Leta 1700 je bilo v Benetkah natisnjeno delo koprskega škofa **Paola Naldinija (umrl 1713)** *"Corografia ecclesiastica o sia descrittione della città diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria"*. V njem je Naldini podal predvsem opis sakralnih objektov, cerkvene zgodovine in uprave na ozemlju koprske škofije na prelomu 17. v 18. stoletje. Tekst dopolnjujejo hagiografski podatki o istrskih svetnikih. Redkeje pa se avtor ustavlja ob arheoloških ostankih in profanih spomenikih.

18. STOLETJE - GIAN RINALDO CARLI

Pomemben prispevek k poznavanju rimskega obdobja na Koprskem v 18. stoletju predstavlja delo **Gian Rinalda Carlija (1720-1795)** *"Delle antichità di Capodistria"*(1743 Benetke)[22]. V delu je Carli zbral vse dotlej poznane rimske napise iz Kopra in jih v duhu tedanjega časa tudi vsestransko obdelal. Pri tem je posegel na področje rimske religije, politične in upravne zgodovine, statusa rimskih mest, na področje numizmatike, toponomastike oz. etimologije ipd. Navajal je številne analogije od Italije do Istre in citiral ustrezno literaturo. Med rimskimi najdišči v okolici Kopra našteva Škocjan (S. Canziano), Cerej (Cerè), Šantomo (S. Tommaso), Žusterno (Cisterna), Valdoltro (Oltra) in Arjol[23]. Med leti 1788 in 1791 je izšlo njegovo obsežno delo *"Delle antichità italiche"*, ki pa je kljub široko zasnovanemu naslovu omejeno pretežno na severno Italijo in Istro[24]. Istrsko problematiko obravnava tudi v delu *"Della spedizione degli Argonauti in Colco"*, v katerem je zanikal in ovrgel legendarni izvor istrske kulture, ki je bil do tedaj pripisan nič manj legendarnim Argonavtom,[25] in v razpravi *"Dissertazione intorno l'antico vescovato emoniese"* o problemu istrske Emone in njene škofije[26]. Organiziral in vodil je arheološko izkopavanje v puljski areni, ki pred-

3. Gian Rinaldo Carli (1720-1795) (iz: PI, 3. ser., vol. 1/4, 1950, s. 133.)

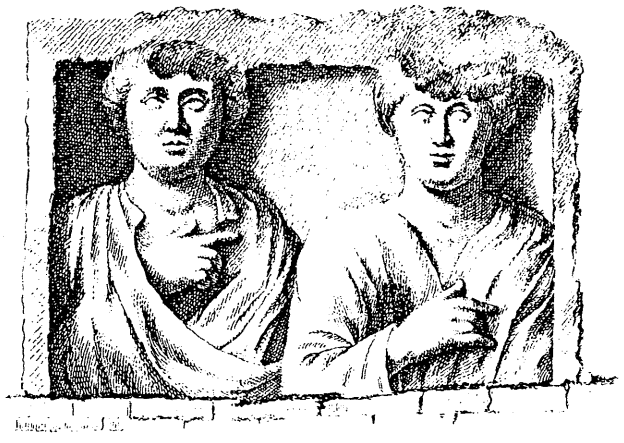
19 Ibid., 179 sq.; Bratož, 1986, s. 124-133.
20 Petronio, 1968.
21 O pomenu Schönlebna in Valvasorja za razvoj slovenske arheološke vede in numizmatike glej: Ložar, 1941, 112 sq.; Kos, 1983, 236 sq. Celovit prikaz Valvasorjevega življenja in dela je podal Reisp, 1983.
22 Izšlo je v Opuscoli scientifici e filologici Angeli Calogerà XXVIII, 1743, s. 169-329 (ponatisa v AT, vol. 3, Trieste 1831, s. 212-300 in kot separat l. 1861 v Kopru). V nadaljevanju sledijo citati iz objave leta 1861.
23 Carli, 1861, 72 sq. Najdišče Arjol je omejeno v: Carli, 1788, s. 95.
24 Sestan, 1984, 9 sq.
25 Apih, 1978-1979, s. 507.
26 Sestan, 1984, s. 10, op. 6.

stavlja eno od prvih izkopavanj v Istri. Do njega ni prišlo iz zbirateljskih teženj, ampak ga moramo označiti kot problemsko, seveda v okviru tedanjih možnosti[27]. Pomembna so tudi njegova prizadevanja za ustanovitev muzeja v Kopru, kjer naj bi bili na enem mestu zbrani vsi po mestu in okolici raztreseni antični kamni in druge starine. Carlijeva pobuda je ostala žal nerealizirana. Vzroki za to tičijo predvsem v težkem ekonomskem položaju Beneške republike v 2. polovici 18. stol.[28]

RAZVOJ ARHEOLOŠKE VEDE V 19. STOLETJU IN PRVA IZKOPAVANJA NA KOPRSKEM

Gospodarska stagnacija Kopra po propadu Beneške republike in sočasni gospodarski vzpon Trsta sta se vidno odražala tudi na kulturnem in znanstvenem področju. Koper je bil v 19. stoletju v senci Trsta in vse do začetka 20. stoletja brez lastne muzejske ustanove. Do prvih arheoloških izkopavanj na Koprskem je prišlo šele v zadnjih desetletjih 19. stoletja in so vezana predvsem na raziskovalno dejavnost Trsta, deloma pa tudi Dunaja, kamor je odhajalo izkopano gradivo. V Trstu je bil že leta 1846 ustanovljen prirodoslovni muzej (*Museo di Storia Naturale*), leta 1873 pa mestni arheološki muzej (*Museo Civico di Antichità*)[29]. Poleg muzejskih ustanov je Trst v tem času dobil tudi vrsto društev. Med njimi so zlasti prirodoslovno društvo (*Società Adriatica delle Scienze Naturali*), ustanovljeno leta 1874, in razna jamarska društva v svoj delokrog vključevala tudi arheološke raziskave. Jamarske sekcije so delovale v okviru leta 1883 ustanovljene *"Società Alpinisti triestini"*, kasneje preimenovane v *"Società alpina delle Giulie"*, in pri *"Deutsche und Österreichische Alpenverrein"* prav tako s sedežem v Trstu[30].

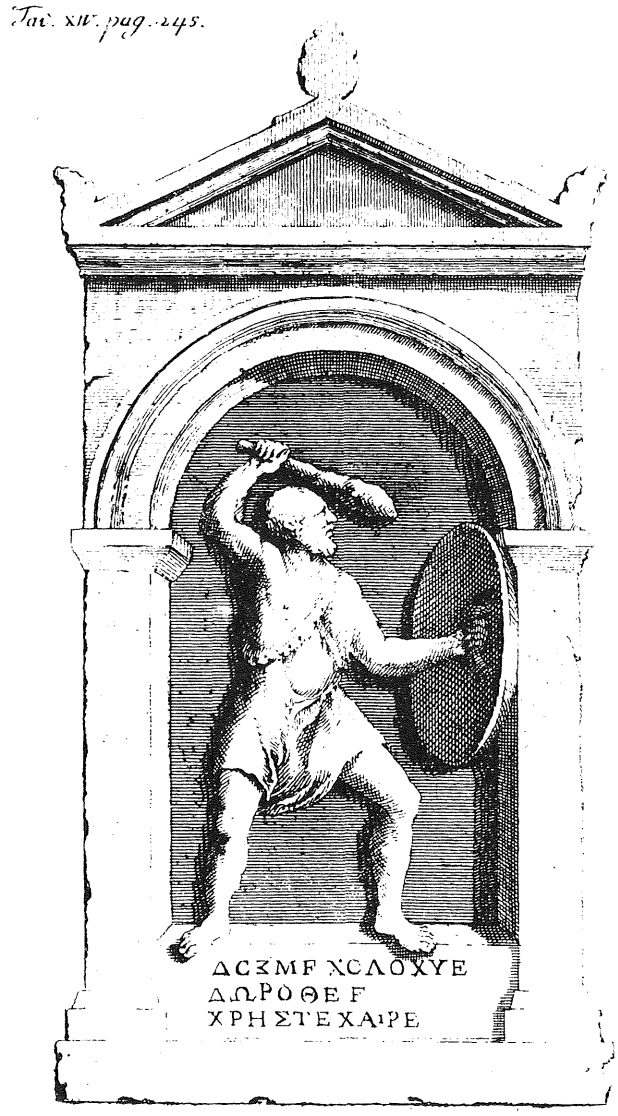
L. 1829 je začel v Trstu izhajati *"Archeografo Triestino"*, ena osrednjih revij s področja zgodovine in arheologije za Trst in Istro, ki jo je osnoval **Domenico Rossetti (1774-1842)**[31]. Že leta 1810 je Rossetti v Trstu ustanovil društvo *"Gabinetto della Minerva"*, kasneje preimenovano v *"Società della Minerva"*. V okviru društva se je postopoma izoblikovala tudi nekakšna muzejska zbirka darov njenih članov. Zbirka je sicer vsebovala najrazličnejše predmete; od starogrških čelad iz Olimpije v Grčiji do spominskih medalj in doprsnih kipov, med darovi pa srečamo tudi arheološke najdbe s Koprskega[32]. Pomen zbirke je tudi v tem, da je, skupaj z nekaterimi drugimi tržaškimi zasebnimi zbirkami, tvorila zametek in prvotni

4. Naslovna stran Carlijevega dela "Delle antichità italiche II", Milano 1788 z risbo danes izgubljenega rimskega nagrobnika iz Kopra

fond eksponatov kasnejšega mestnega muzeja. Rossetti je zasnoval tudi delo za lapidarij, urejen nedaleč od bazilike sv. Justa, kamor so prišli tudi številni rimski napisi iz Kopra in okolice[33]. Lapidarij je leta 1843 otvoril **Pietro Kandler (1804-1872)**, eden najtesnejših Rossettijevih sodelavcev[34]. Kandler je bil v prvi vrsti zgodovinar, vendar je bilo področje njegovega zanimanja veliko širše in je vključevalo tudi arheologijo, epigrafiko, etnologijo idr. V svojih zgodovinskih in arheološko-zgodovinskih spisih je obravnaval prostor Istre in mejnih področij. Obravnavana problematika sega od kašteljirjev do rimskih vodovodov, teritorijev rimskih mest, centuriacije, rimskih cest, pristanišč, zapornega zidovja, arheološke karte idr. Tako široko obravnavana problematika je imela za posledico, da je ostala marsikatera tema nedokončana ali zgolj načeta. To velja v prvi vrsti za delo na arheološki karti Istre. Tudi Kandlerjev *"Codice epigrafico istriano"* je, za razliko od njegovega *"Codice diplomatico istriano"* za srednjeveško obdobje, ostal v rokopisu in bil z izidom monumentalnega Mommsenovega korpusa latinskih napisov razumljivo tudi presežen. Seveda je ob tem treba povedati, da je v njem Kandler zbral preko 1300 rimskih napisov iz Istre in da je Mommsen prav iz njegovega dela v veliki meri črpal podatke za to področje. Med leti 1846 in 1852 je Kandler izdajal svoj pretežno zgodovinski časopis *"L'Istria"* z vidnim deležem arheologije. Objavljeni članki so, izjema je prvi letnik, ob pomanjkanju zunanjih avtorjev pretežno izpod peresa Kandlerja samega. Na ta način je nekako zapolnil vrzel, ki je nastala

27 Mlakar, 1977, s. 20; Sestan, 1984, s. 26, 16, op. 25.
28 Žitko, 1983, s. 3.
29 Kunz, 1879.
30 K speleoarheološkim raziskavam glej: Moser, 1899, 43 sq.; Leben, 1974, 243 sq. Za najdišča v okolici Škocjana pri Divači in zgodovino raziskav posebej: Steffè De Piero, Vitri, 1977,13sq.
31 Benco, 1869, 1 sq.; Secoli, 1979, 5 sq.
32 Gentile, 1909, Appendice.
33 Mikl-Curk, 1981, s. 113.
34 Puschi, 1912, 101 sq.; Mirabella Roberti, 1950, s. 201-202.; Cervani, 1974, 1 sq.

5. Risba marmornate stele z upodobitvijo bojevnika in z grškim napisom iz Kopra iz Carlijevega dela "Delle antichità italiche II" Milano 1788, s. 245

s prenehanjem izhajanja prve t.i. Rossettijeve serije revije Archeografo Triestino leta 1837 in pred pričetkom izhajanja njene druge serije leta 1869. Od 1856. leta do svoje smrti je bil Kandler konservator za Primorsko v Trstu pri leta 1850 ustanovljeni Centralni komisiji za spomeniško varstvo z Dunaja (*K. u. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale, Wien*). S svojim delovanjem je pripomogel k evidentiranju in reševanju številnih arheoloških najdišč in najdb na Primorskem in v Istri[35]. Kandler je za svoje zgodovinske in arheološke raziskave pritegnil k sodelovanju vrsto zgodovinarjev, arheologov in ljubiteljev starin, med katerimi so tudi vidna imena v razvoju arheologije v Istri: Andrea Amoroso[36], Giovanni Carrara[37], Antonio Covacz[38], Carlo De Franceschi[39], Tomaso Luciani[40], Alberto Puschi[41] in drugi.

Ob Kandlerju se je v 2. polovici 19. stoletja ukvarjal z istrsko epigrafiko tudi **Carlo Gregorutti (1822-1898)** iz Trsta. Poleg rimskih napisov iz Akvileje je objavil vrsto napisov s Koprskega in iz celotne Istre[42]. Nič manj pomembni nista njegovi razpravi o akvilejskih opekarnah, kjer so zbrani vsi do tedaj poznani žigi na rimskih opekah Istre in na prostoru do Akvileje[43].

Pomemben mejnik za nadaljnji razvoj epigrafike predstavlja izid že omenjenega dela *"Corpus Inscriptionum Latinarum"* **Theodorja Mommsena (1817-1903)**, ki je zbral vse rimske napise na enem mestu[44]. Delo je pomembno tudi z vidika metode[45].

V 2. polovici 19. stol. se klasični arheologiji pridružita še prazgodovinska in zgodnjesrednjeveška arheologija. Predvsem prva je v Istri v razmeroma kratkem času doživela širok razmah in napredek. Sir **Richard Francis Burton (1821-1890)** je že leta 1874 objavil spis z naslovom *"Notes on the castellieri or prehistoric ruins of the Istrian peninsula"*, ki velja za pionirsko delo o istrski prazgodovini in je pomembno vplivalo na nadaljnje raziskave[46]. Z odkritji in izkopavanji bronastodobnih gomil in železnodobnih žarnih grobišč na Brionih, v Bermu, Picugih, Pulju, Nezakciju, Novi vasi pri Brtonigli in drugod ter z začetkom raziskav utrjenih naselbin - kaštelirjev se je uveljavil pojem kaštelirske kulture v Istri, ki je že zelo zgodaj postal tudi mednarodno uveljavljen. V primerjavi s prazgodovinsko in klasično arheologijo je bil razvoj zgodnjesrednjeveške arheologije v Istri v tem času razmeroma počasen. Od večjih izkopavanj je mogoče omeniti le izkopavanja zgodnjesrednjeveškega grobišča v Mejici pri Buzetu v 90. letih 19. stoletja ter vrsto posameznih grobov in slučajnih najdb širom Istre[47]. Težišče raziskav zgodnjesrednjeveškega obdobja je bilo

35 Baš, 1955, s. 19, 36; Cervani, 1972, 35 sq.
36 De Franceschi, 1950, 225 sq.; Cuscito, 1984, 99 sq.
37 Sticotti, 1913, 383 sq.; Id. 1950, s. 203-204.
38 Bandelli 1976-1977, 115 sq.
39 Ibid.; Degrassi 1936, s. XV.
40 Sticotti, 1923, 108 sq.; Marchesetti, 1923, 76 sq.; Corelli, 1950, 217 sq. Glej tudi op. 38 zgoraj.
41 De Franceschi, 1952-1953, 11 sq.
42 Degrassi, 1936, s. XVII-XVIII; Sticotti., 1951, s. XVII.
43 Gregorutti, 1886, 219 sq.; Id., 1888, 345 sq.
44 Rimski napisi s Primorske in iz Istre so zbrani v 5. zvezku tega dela.
45 Ložar, 1941, s. 118.
46 Bandelli, 1976-1977, s. 129-130; Petrić, 1979, s. 188. Italijanski prevod tega Burtonovega dela je izšel že leta 1877 v Kopru: "Note sopra i castellieri o rovine preistoriche della penisola istriana."

tedaj usmerjeno v proučevanje sakralnih spomenikov in posameznih utrjenih naselbin, kakršen je naprimer "bizantinski kastrum" na otoku Veliki Brion, medtem ko je bila iz političnih in nacionalnih razlogov skoraj v celoti zanemarjena problematika slovanske naselitve v Istri, ki so jo skušali tedanji italijanski arheologi in zgodovinarji pomakniti v čim poznejši čas[48]. O napetih mednacionalnih odnosih v tedanjem času nam priča tudi pismo D. Manzonija iz Kopra T. Lucianiju v Trst 12.3.1880 ob izkopavanjih v Ospu[49]. Proti koncu 19. stoletja sta bili tudi na Koprskem odkriti dve zgodnjesrednjeveški grobišči, prvo v bližini prazgodovinskega gradišča na Mariji Snežni pri Črnotičah, drugo na Sv. Mihaelu pri Starih Miljah[50]. Slednje je bilo kasneje še večkrat predmet izkopavanj.

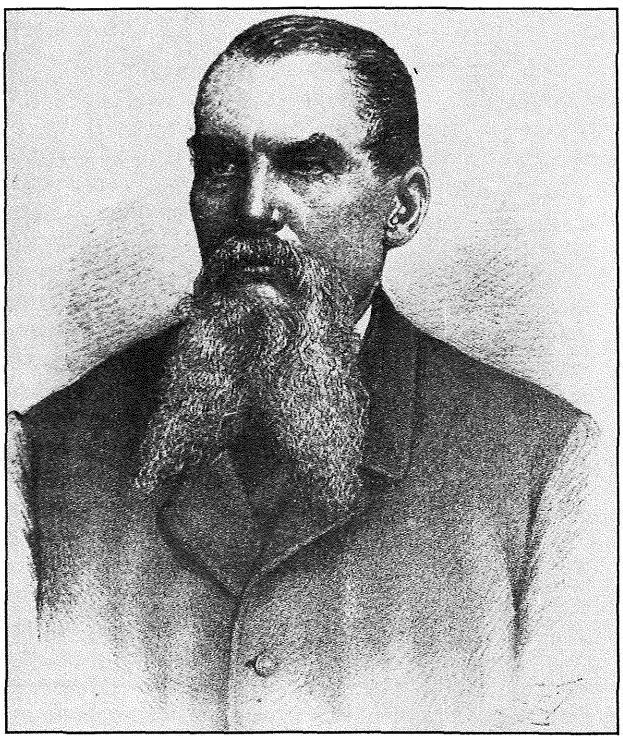
Delo na številnih temah, ki jih je načel že Kandler, je nadaljeval **Alberto Puschi (1855-1922)**. Med temi so naprimer rimske ceste, kraške zapore, arheološka karta Istre in druge. Prav zadnja je v okviru te teme še posebej pomembna, saj nam je Puschi v svojih zapiskih zapustil številne arheološko-topografske podatke tudi za Koprsko[51]. Zaradi drugih obveznosti, v prvi vrsti so bila to njegova izkopavanja v Nezakciju v letih 1900-1913 skupaj s Sticottijem, je delo za arheološko karto zastalo in ostalo nedokončano. Poleg Nezakcija je Puschi izkopaval predvsem v Trstu in okolici[52]. Za zgodnjesrednjeveško arheologijo Istre je pomembno predvsem njegovo izkopavanje grobišča v Mejici pri Buzetu, ki pa je ostalo v glavnem neobjavljeno vse do novejšega časa[53]. Leta 1884 je nasledil C. Kunza na mestu ravnatelja muzeja v Trstu (Museo Civico di Antichità), ki se je preimenoval v "*Museo Civico di Storia ed Arte di Trieste*". Nato je leta 1887 prevzel tudi vodstvo revije "Archeografo Triestino", od 1895. leta pa je bil konservator za arheološke spomenike za Trst in okolico. Izbor Puschijevih zapiskov za arheološko karto Istre je uredil in pripravil za objavo **Bernardo Benussi (1846-1929)**[54]. Težišče njegovega dela je bila predvsem srednjeveška zgodovina Istre[55].

Podatke o prvih arheoloških izkopavanjih na Koprskem zasledimo v literaturi šele proti koncu 19. stoletja in so povezani predvsem z intenzivno amatersko izkopavalno dejavnostjo tržaškega profesorja **Karla Moserja** v zadnjih dveh desetletjih 19. in na začetku 20. stoletja. Cilj Moserjevih izkopavanj so bila predvsem jamska najdišča na Tržaškem krasu[56], vendar je opravil tudi vrsto izkopavanj na najdiščih na Koprskem. Med temi so: Kaštelir nad Jelarji (1888-1889), Sv. Mihael (1896-1897), Osp (1897), Jama pod Socerbskim gradom (1898-1900), Socerb (1902-1904) idr. Kopal je predvsem ob finančni podpori antropološkega društva (Anthropologische Gesellschaft) in Centralne komisije z Dunaja, katere korespondent je bil od leta 1896, najdbe pa je pošiljal na Dunaj. Njegovega intenzivnega dela na terenu žal ni spremljalo ustrezno objavljanje izkopanega gradiva in rezultatov izkopavanj. O svojih izkopavanjih je le sumarno poročal, pretežno v publikacijah dunajskih arheoloških ustanov in društev[57]. Nekoliko izčrpnejše je le njegovo zaključno poročilo o nekropoli na Socerbu[58]. Te Moserjeve pomanjkljivosti bistveno ne izboljšuje niti njegovo delo o kraških jamah, ki ga v nekem smislu lahko označimo za sintezo njegovih dotedanjih speleoloških in arheoloških raziskav na Krasu[59]. Moserjeva dejavnost izkopavanja in predvsem pošiljanje najdb na Dunaj ni

6. Pietro Kandler (1804-1872) (iz: Codice diplomatico istriano I, Trieste 1926)

47 Marušić, 1970, 126 sq.; Id., 1980, 114 sq.
48 Bertoša, 1985, 48 sq.; Cuscito, 1984, 97 sq.; Gnirs, 1911, 75 sq.
49 Župančič, 1990, s. 26, op. 8.
50 ANSl, s. 129, 145; Flego, 1981, 233 sq.
51 Benussi, 1927-1928, 243 sq.
52 Degrassi, 1936, s. XXIII-XXIV; Sticotti, 1951, s. XXIV; De Franceschi, 1952-1953, 11 sq., Vidulli Torlo, 1987, 107 sq.
53 Glej op. 47. Torcellan, 1986.
54 Glej op. 51.
55 Cervani, 1950, 261 sq.; Id., 1986, 5 sq.
56 Leben, 1967, 43 sq.; Cannarella, 1979, 49 sq.
57 Ibid., s. 121-122; Župančič, 1990, s. 20, sl. levo zgoraj.
58 Moser, 1903, 115 sq.
59 Moser, 1899.

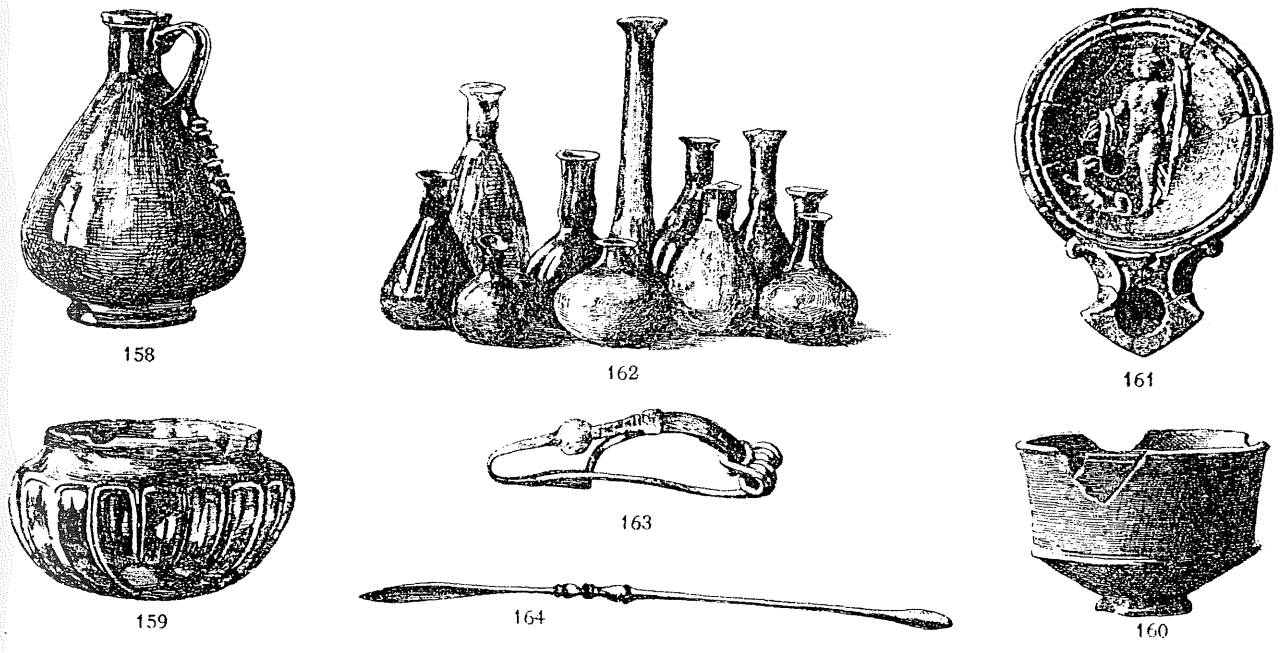
7. Sir Richard Francis Burton (1821-1890) (iz: Petrić, 1979, s. 188.)

naletelo na odobravanje v domačih arheoloških krogih v Trstu in Istri. Do odkritega konflikta je prišlo l. 1883, ko je Moser poslal na Dunaj najdbe svojih izkopavanj halštatske nekropole v Bermu pri Pazinu. Ta Moserjeva poteza je bila neposreden povod za začetek izkopavanj na istem najdišču na pobudo in pod vodstvom **Andrea Amorosa**[60]. Pokrajinska uprava v Poreču pa je zemljišče v Bermu odkupila, da bi s tem preprečila nadaljnje odhajanje najdb na Dunaj. O rezultatih je Amoroso poročal že naslednje leto v prvi številki revije novoustanovljenega istrskega arheološko-zgodovinskega društva *"Società istriana di Archeologia e Storia patria"*[61]. V okviru društva je bil osnovan tudi muzej, v 19. stoletju prvi in edini na istrskih tleh, ki naj bi zbiral gradivo o preteklosti Istre in obenem preprečeval odhajanje novih najdb v tuje muzeje. Ustanovitev "Società istriana di Archeologia e Storia patria", leta 1884, je bila velikega pomena za nadaljnje arheološke in tudi zgodovinske raziskave v Istri[62].

Dogodki in spori okrog izkopavanj in najdb iz nekropole v Bermu nikakor niso osamljen primer, prej predstavljajo značilnost obdobja nastajanja številnih novih muzejev, ki so kar tekmovali med seboj v pridobivanju najdb za svoje zbirke[63]. Kot primer za Koprsko lahko ponovno omenimo grobišče na Socerbu. Poleg Moserja je na njem izkopavala tudi **vojvodinja Meklenburška**, ki je bila sicer aktivna predvsem na Dolenjskem. Njene najdbe je kasneje, skupaj z bogatim gradivom iz dolenjskih najdišč, na dražbi odkupil Peabody museum iz Združenih držav Amerike[64]. Tudi bronasta čelada, najdena pri Sv. Antonu pri Kopru, je končala v tujini in jo danes hrani muzej v Gradcu[65].

Moserjeva "dunajska usmeritev" je naletela na ostro reakcijo tudi s strani **Carla Marchesettija (1850-1926)** iz Trsta. Tudi Marcheseti je že leta 1883 začel z izkopavanjem v Bermu, vendar je zaradi že omenjenega odkupa zemljišča lahko raziskal le zelo omejeno površino[66]. Marchesetti je bil od leta 1876 do svoje smrti ravnatelj prirodoslovnega muzeja (Museo Civico di Storia Naturale) v Trstu, več let pa tudi predsednik prirodoslovnega društva (Società Adriatica di Scienze Naturali).[67] V začetku se je posvečal predvsem botaničnim raziskavam, kasneje pa je prevladalo zanimanje za arheologijo. Njegove arheološke raziskave so bile usmerjene predvsem v prazgodovino, kar je glede na prirodoslovno usmeritev tudi razumljivo. Čeprav geografsko izven obravnavane teme ni mogoče mimo njegovih obsežnih izkopavanj na Mostu na Soči (Sv. Lucija) s preko 3000 odkritimi grobovi. Z izkopavanji Marchesettija in Josefa Szombathya je postal Most na Soči evropsko pomemben pojem v arheologiji in ključno najdišče za ugotavljanje povezav zahodnoslovenskega prostora s severno Italijo, Istro in Dolenjsko ter s prostorom severno od Alp v starejši železni dobi[68]. V zaledju Koprskega je pomembno njegovo izkopavanje staroželeznodobne nekropole v Brežcu pri Škocjanu, blizu Divače, ki nam skupaj z najdbami iz Mušje jame izpričuje najstarejši pojav železa v slovenskem prostoru pri njegovem širjenju iz Mediterana v srednjo Evropo[69]. Za Istro in Kras je temeljno njegovo delo o kašteliriih *"I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia"*, izšlo leta 1903 v Trstu[70].

60 De Franceschi, 1950, s. 227; Id., 1952-1953, s. 9.
61 Amoroso, 1885, 53 sq.
62 Cuscito, 1984, 97 sq. Viden je poudarek na raziskavah srednje in južne Istre; Forlati Tamaro, 1984, 1 sq.
63 Gabrovec, 1971, 35 sq.
64 Treasures..., 1934, s. 130, pl. XXX; Župančič, 1990, s. 19, 23, sl.
65 ANSl, 1975, s. 143.
66 Marchesetti, 1884.
67 Lona, 1950, 293 sq.; Žbona-Trkman, Svoljšak, 1981, raziskovalci.
68 Gabrovec, Svoljšak, 1983.
69 Steffè De Piero, Vitri, 1977, 13 sq.
70 Objavljeno v: Atti del Museo Civico di Storia Naturale 4, Trieste 1903. Ponatis v: Quaderni della Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia n. 3, Trieste 1981.

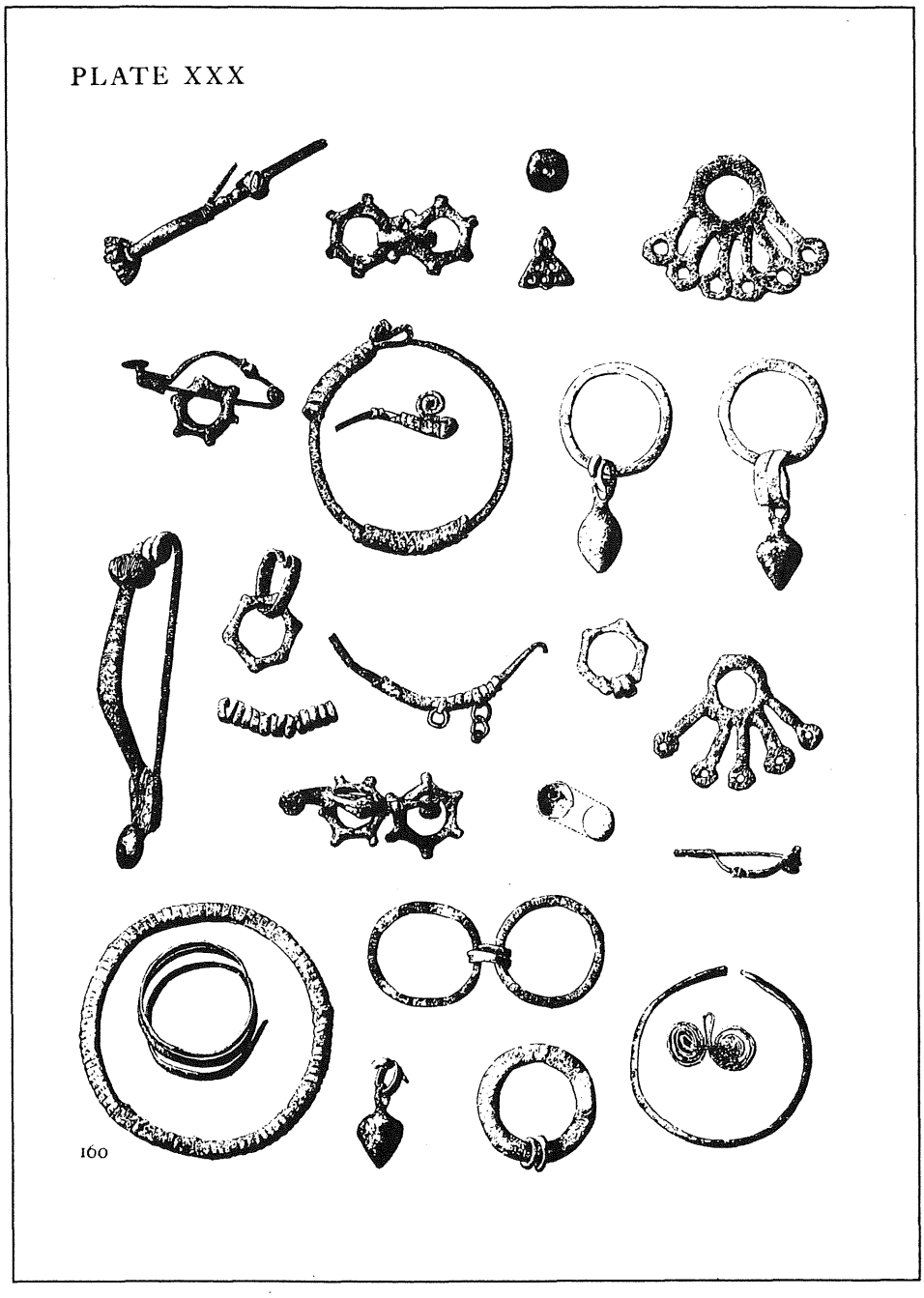
8. Izbor najdb iz rimskega grobišča na Socerbu. Izkopavanja Karla Moserja v začetku 20. stol. Hrani Musei civico di Stiria ed Arte v Trstu. (iz: Moser, 1903, kol. 133-134, sl. 158-164.)

PRVA ISTRSKA POKRAJINSKA RAZSTAVA LETA 1910, USTANOVITEV MUZEJA V KOPRU IN ARHEOLOŠKE RAZISKAVE DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Neposreden povod za ustanovitev muzeja v Kopru je bila "Prva istrska pokrajinska razstava" (*Prima Esposizione Provinciale Istriana*) l. 1910 v Kopru[71]. Na razstavi, ki je sicer imela precej širši, predvsem gospodarsko-politični značaj, so bili v posebnem paviljonu razstavljeni številni umetnostnozgodovinski in kulturnozgodovinski predmeti ter spomeniki sakralne umetnosti. Čeprav je zamisel o ustanovitvi muzeja v Kopru že dolgo dozorevala, pa so bili pogoji za njegov nastanek izpolnjeni šele neposredno po tej razstavi, ko se je pokazala potreba, da bi razstavljeno gradivo, ki je bilo v veliki meri brez pravega gospodarja, shranili na enem mestu. Muzej (*Museo Civico di Storia e d'arte*) je bil ustanovljen na pobudo prof. **Antonia Alisija** l. 1911. Svoj prvi sedež je imel v opuščenem samostanu sv. Klare, po prvi svetovni vojni pa se je preselil v palačo Belgramoni - Tacco. Kljub ustanovitvi muzeja pa so bile arheološke raziskave še vedno odvisne od delovanja zunanjih arheologov. Novoustanovljeni muzej brez arheologa in s skromnimi finančnimi sredstvi takšnih raziskav ni zmogel. Prav te okoliščine ter Puschijeva in Sticottijeva zasedenost z obsežnimi izkopavanji v Nezakciju so verjetno razlaga za izkopavanje rimske stavbe v Ankaranu pod vodstvom koprskega profesorja **A. Bondija** v sodelovanju s **P. Opiglio** iz tržaškega muzeja l. 1912 in **Gnirsovo** izkopavanje ostalin zgodnjesrednjeveške cerkve z mozaičnim tlakom v Portorožu istega leta[72]. Področje Gnirsovega delovanja je bila sicer predvsem južna Istra.

Vodilno mesto na področju raziskav istrske antične zgodovine in arheologije v prvi polovici 20. stoletja pripada **Attiliu Degrassiju (1887-1969)**. Teme njegovih razprav gredo od lokalnih arheološko-topografskih pregledov o Simonovem zalivu, Viližanu pri Izoli in Kopru, posebej v luči lokalizacije Plinijeve Aegide[73], pa do širših tematskih razprav o rimskih pristaniščih v Istri, o istrskih olivah, o predrimskih in rimskih kultih Istre, o vezeh med Akvilejo in Istro v rimskem obdobju, o rimski poselitvi kraških jam idr.[74] Prav tako je pozorno spremljal in redno poročal o vsakoletnih izkopavanjih in novih najdbah v Istri, kjer je navedel tudi vrsto podatkov za Koprsko. Velik del rimskih napisov s Koprskega je zbral v zvezku "*Histria septentrionalis*" v okviru zbirke "**Inscriptiones Italiae**"[75]. Sintezo njegovih študij o Istri predstavlja delo z naslovom "*Il confine nord-orientale dell'Italia romana*" iz

71 Catalogo..., 1910. Žitko, 1983, s. 4.
72 Puschi, 1913, 159 sq.; Gnirs, 1912, s. 141; Id., 1913, s. 171; Djurić, 1977, s. 564.
73 Degrassi, 1923, 325 sq.; Id., 1913, 123 sq.; Id., 1933, 44 sq.
74 Bibliografija A. Degrassija je bila objavljena v Scritti vari di antichità, 1962, IX sq. Suplement za obdobje 1963-1967 pa v Scritti vari di antichità 3, 1967, VII sq.
75 Degrassi, 1936.

9. Arheološke najdbe s Socerba. Izkopavanja vojvodinje Meklenburške v začetku 20. stol. Hrani Peabody Museum v Združenih državah Amerike. (iz: Treasures..., 1934, pl. XXX.)

leta 1954. Degrassi je v svojih delih doslej najbolj celovito prikazal Koprsko in širšo Istro v rimskem obdobju.

Ob Degrassiju je, posebej za področje epigrafike, pomembno tudi delo **Pietra Sticottija (1870-1953)**, ki je leta 1920 nasledil Puschija na mestu ravnatelja v "Museo Civico di Storia ed Arte di Trieste"[76].

Eno redkih izkopavanj na Koprskem med obema vojnama je bilo izkopavanje v Simonovem zalivu leta

76 Brusin, 1953-1954, 275 sq.; Sticotti, 1951, s. XXVI, 356-373.

1924[77]. Izkopavanje je vodila **Bruna Forlati Tamaro (1894-1987)**, ki je bila med leti 1921-1936 nadzornik za arheologijo na območju Julijske krajine[78]. V celoti so bili izkopani temelji večcelične rimske stavbe s črnobelimi mozaiki. Na istem mestu sta že leta 1923 naredila manjšo sondo Opiglia iz tržaškega muzeja in Degrassi[79].

Obdobje pred drugo svetovno vojno lahko sklenemo z imenom **Benedetta Lonze (1904-1971)**. Njegove arheološke raziskave so vezane predvsem na kaštelirje in kraške jame v zaledju Trsta[80]. Na Koprskem je izkopaval na Kaštelirju nad Jelarji v letih 1946-1956 v sodelovanju s **F. Stradijem** in z **M. Vattovanijem**[81]. V času svojega službovanja v Kopru, kjer je bil pred in neposredno po drugi svetovni vojni tudi direktor muzeja, pa je zbral tudi vrsto arheološko-topografskih podatkov za sam Koper in okolico[82].

ARHEOLOŠKE RAZISKAVE NA KOPRSKEM PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

S teritorialnimi in upravno-političnimi spremembami po drugi svetovni vojni je bilo koprsko področje priključeno k Jugoslaviji. Te spremembe so odločilno vplivale na nadaljnji potek arheoloških raziskav na Koprskem in v celotni Istri. Koprsko področje je postalo predmet raziskav in sestavni del slovenske arheologije, hrvaški znanosti pa je pripadel preostali del Istre, južno od Dragonje.

Prve povojne arheološke raziskave na Koprskem je opravil **Narodni muzej iz Ljubljane** (v nadaljevanju NMLj) že v 50. letih. Usmerjene so bile prvenstveno v odkrivanje slovanske naselitve, ki je bila dotlej arheološko povsem neraziskana. Prvo sondiranje je bilo opravljeno na Kortini pri Sv. Antonu leta 1952, topografsko pa so bila ugotovljena še druga najdišča. V letu 1953 so bila ponovno opravljena sondiranja na Kortini ter na vrhu Sv. Marka, v Predloki, Krkavčah in na Krogu pri Stari vasi. Rezultati teh raziskav so bili predstavljeni leta 1952 na razstavi z naslovom "***Slovenci ob Jadranu***"[83]. Večina sondiranih ali le topografsko ugotovljenih najdišč je potrdila tudi rimsko poselitev in pokazala potrebo po nadaljnjih raziskavah[84]. NMLj je nadaljeval z arheološkimi raziskavami na Koprskem v letih 1958-1960 v Simonovem zalivu[85] in leta 1962 s sondiranjem na Čenturju[86], raziskana pa je bila tudi srednjeveška nekropola na Hribu pri Krkavčah[87].

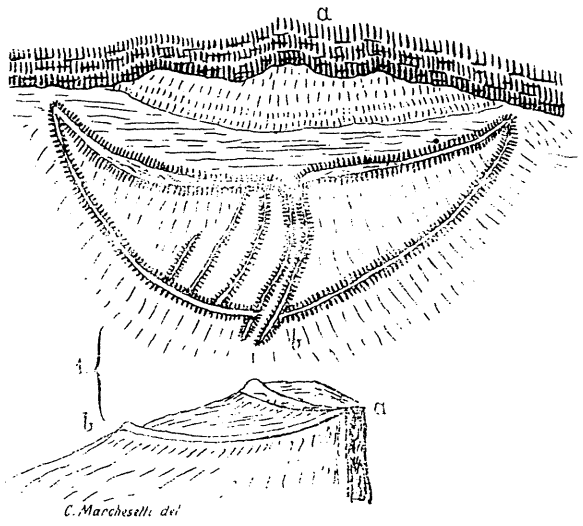

10. Carlo de Marchesetti (1850-1926) (iz: QSPP, n. 3, Trieste 1981, s. XVII.)

V letu 1955 je **Srečko Brodar** s *Katedre za kvartarologijo Univerze v Ljubljani* izvedel sistematičen odkop sedimentov podzemeljske jame, ki je bila odkrita z razstreljevanjem v kamnolomu pri Črnem Kalu. Poleg bogatih ostankov ledenodobne favne in flore je bilo v eni izmed plasti odkrito tudi kamnito orodje iz starejše kamene dobe, ki je še danes najstarejša arheološka najdba na Koprskem[88].

Leta 1954 je bil ustanovljen "**Mestni muzej Piran**", kasneje preimenovan v **Pomorski muzej "Sergej Mašera"**. V njem je bila že istega leta razstavljena tudi manjša arheološka zbirka. Muzej je od leta 1956 opravil vrsto arheoloških raziskav. Razen manjših sondažnih in zaščitnih izkopavanj (Padna, Piran, Strunjan, Viližan, Simonov zaliv, Bernardin, ankaransko križišče idr.) ter topografije

77 Tamaro, 1928, 412 sq.
78 Burtulo, 1974-1975, 5 sq.; Žbona-Trkman, Svoljšak, 1981, raziskovalci.
79 Degrassi, 1923, 325 sq.
80 Seri, 1970-1972, 13 sq.; Radmilli, Pross Gabrielli, 1970-1972, 3 sq.; Lonza, 1977.
81 Ibid.; Lonza, 1981.
82 Parentin, 1979, 163 sq.
83 Šribar, 1952, 17 sq.
84 Vilhar, 1953, s. 299-300; Šribar, 1956, 63 sq.
85 Šribar, 1958-1959, 271 sq.; Id., VS 8, 1962, s. 251-252.
86 ANSl, 1975, s. 144-145; Jeločnik, 1973.
87 Šribar, 1967, 365 sq.
88 S. Brodar, Ledenodobni človek v Slovenskem Primorju, Slovenski Jadran, Koper 25.11.1955, s. 5, 11; Id. 1958, 271 sq.; Pohar, 1992, 266 sq.

11. Risba prazgodovinskega gradišča nad Bezovico (iz: QSPP, n. 3, Trieste 1981, T. VI, 1.)

terena, so bile njegove dosedanje arheološke raziskave usmerjene predvsem na nekatera predhodno izbrana najdišča. To so predvsem Kaštelir pri Kortah nad Izolo, Grubelce pri Slamih in Predloka. Na teh najdiščih je muzej opravil večletna sistematična izkopavanja[89]. Rezultati teh raziskav so bili predstavljeni leta 1974 v Piranu na razstavi z naslovom *"Dvajset let arheološkega dela v Slovenski Istri"* ob 20-letnici muzeja, skupaj z razstavo Pokrajinskega arhiva Koper *"Piran in zaledje v srednjem veku"*[90]. Več kot desetletje trajajoče raziskave rimskega in zgodnjesrednjeveškega najdišča Predloka pri Črnem Kalu so bile predstavljene na razstavi *"Slovani v Rižanski dolini"* leta 1983 v Piranu in Trstu[91]. V skladu z novo usmeritvijo v pomorsko preteklost se je delo Pomorskega muzeja v Piranu razširilo tudi na področje podvodne arheologije. Med prvimi tovrstnimi akcijami so bile raziskave v Fizinah pri Portorožu leta 1964. Sledilo jim je več podobnih akcij, predvsem v zadnjih letih. Njihov cilj je bila podvodna arheološka topografija celotne slovenske obale in dokumentiranje ostalin na morskem dnu[92].

Intenzivnejša arheološka dejavnost **Pokrajinskega muzeja Koper** se je začela po letu 1972, ko so redno zaposlili lastnega arheologa. Leta 1973 je muzej v sodelovanju z NMLj izvedel arheološko izkopavanje na Kortini pri Sv. Antonu[93], od leta 1972 pa je sodeloval s Pomorskim muzejem iz Pirana pri arheoloških raziskavah v Predloki pri Črnem Kalu. V tem času je bila postavljena tudi arheološka zbirka in izdan vodič po muzeju[94].

V letu 1974 je potekal v Kopru, v organizaciji Slovenskega arheološkega društva in občine Koper, mednarodni arheološki kolokvij na temo *"Materialna kultura karantansko ketlaškega kroga in sosednje pokrajine v tem času"*, ki je obravnaval vprašanja slovanske naselitve ter odnos slovenskega prostora in Istre do sosednjih področij v zgodnjem srednjem veku[95].

V zadnjem desetletju je bilo arheološko delo koprskega muzeja usmerjeno na eni strani v topografijo terena, deloma tudi na tržaškem ozemlju[96], na drugi strani pa v arheološka izkopavanja, ki so bila opravljena v Dekanih, Medoših, na Kolombanu in na različnih mestih v Kopru[97].

V letu 1988 je v Pokrajinskem muzeju Koper gostovala razstava Arheološkega muzeja Istre iz Pulja z naslovom *"Slaveni na sjevernom Jadranu"*. Na njej so bili predstavljeni rezultati povojnih arheoloških raziskav zgodnjesrednjeveškega obdobja v Istri. Poleg bogatega gradiva, ki ga hrani puljski muzej, je bil razstavljen tudi manjši izbor sočasnih najdb iz Kopra in okolice[98].

Čeprav se ta pregled raziskav nanaša predvsem na Koprsko, je od številnih arheoloških raziskav na Tržaškem treba omeniti vsaj izkopavanja italijanskih arheologov na Kaštelirju nad Jelarji tik ob državni meji v letih 1976-1981. Rezultati in najdbe so bili predstavljeni v okviru širše zasnovane razstave o prazgodovini severnojadranskega prostora *"Preistoria del Caput Adriae"* leta 1983 v Trstu[99]. Izkopavanje na tem najdišču je bilo sprva zamišljeno kot mednarodno sodelovanje italijanskih in slovenskih arheologov, vendar je s slovenske strani ostalo nerealizirano in pomeni predvsem izziv za naprej.

89 Pahor, 1968, 26 sq.; Boltin-Tome, 1967, 163 sq.; Id., 1968, 129 sq.; Id, 1977, 81 sq.; Id., 1979, 41 sq.; Id., 1981, 89 sq.; Id., 1990, 27 sq.

90 Ob tej priložnosti je bila natisnjena zgibanka z istim naslovom in s kratkim spremnim besedilom.

91 Tudi ob tej razstavi je bila natisnjena zgibanka s kratkim spremnim besedilom. M. Župančič, Ob razstavi "Slovani v rižanski dolini", Primorske novice, št. 17, Koper, 25.2.1983, s. 8; S. Flego, Sledovi starejše slovanske naselitve v Rižanski dolini - Kaj pa na Tržaškem?, Primorski dnevnik, Trst, 24.2.1983, s. 4.

92 Logar, 1984, 35 sq.; Boltin-Tome, 1979, 41 sq.; Id., 1989, 6 sq.; Id., 1991, 51 sq.; Župančič, Prispevek..., 1989, 16 sq.; Id., 1989-1990, 381 sq.

93 Strenar, Šribar, VS 17-19/1, 1974, s. 107-108.

94 Strenar, 1973, 5 sq.

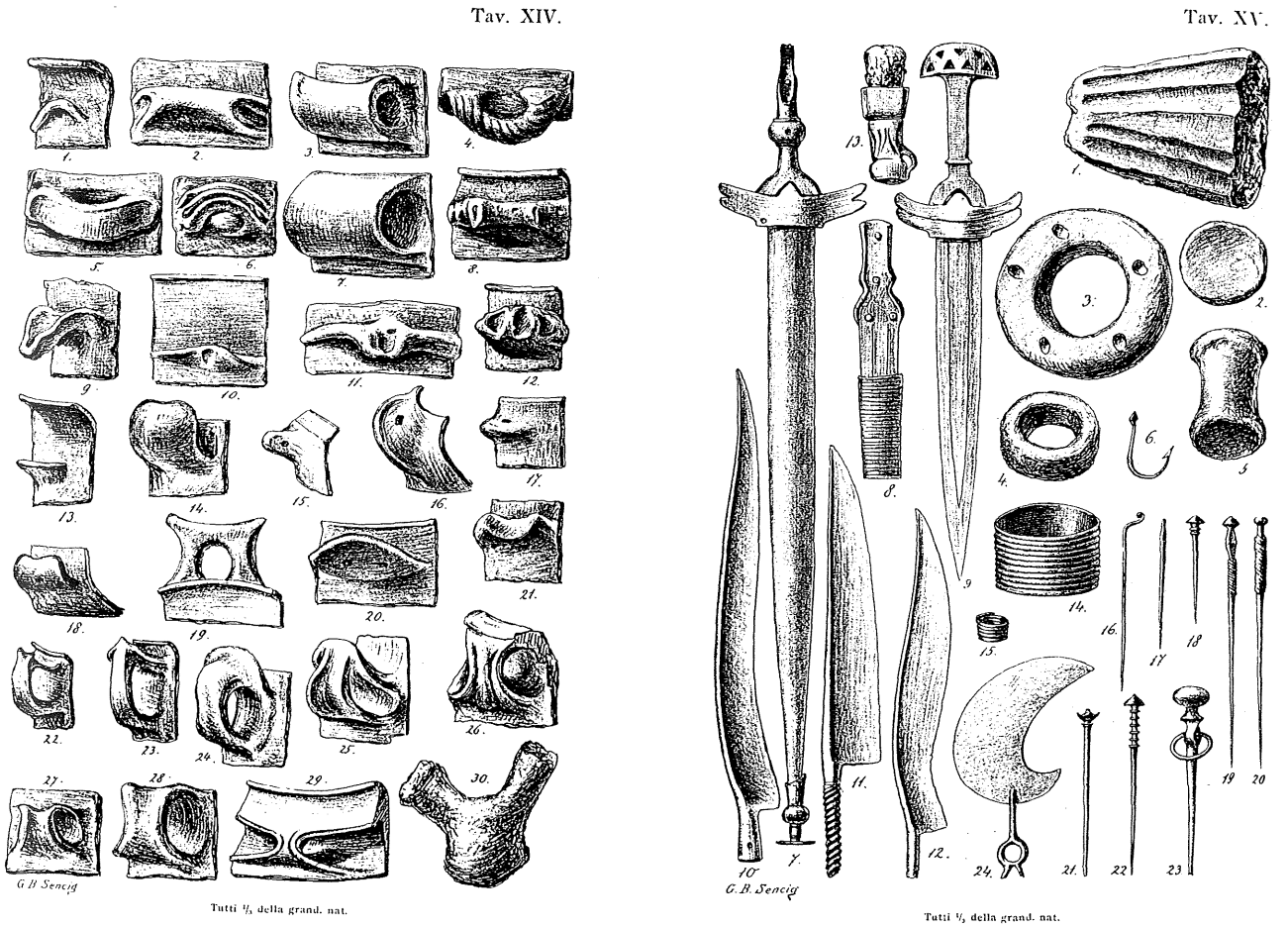
95 Šribar, 1972, 29 sq.; Korošec, 1977, 309 sq.

96 Župančič, Prispevek..., 1989, 16 sq.; Id., 1989-1990, 381 sq.; Flego, Župančič, 1991.

97 Župančič, 1979, 15 sq.; Id., Inter utrumque..., 1989, 15 sq.; Id., VS 24, 1982, s. 170-171, 173-174, 200-202.

98 Ob razstavi je izšla zgibanka s spremnim besedilom: V. Jurkić, B. Marušić, Slaveni na sjevernom Jadranu u ranom srednjem vijeku, Katalog 27, Arheološki muzej Istre, Pula 1987; I. Umer, Slovani na severnem Jadranu, Delo, Ljubljana, 20.5.1988, s.7.

99 Pitti, 1979, 125 sq.; Maselli-Scotti, 1983, 138 sq.; Moretti, 1983, 123 sq.

12. Keramične in kovinske najdbe iz Istre in Krasa (iz: QSPP, n. 3, Trieste 1981, T. XIV-XV.)

Tudi Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran (v nadaljevanju MZVNKD Piran) je z zaposlitvijo arheologa leta 1986 začel z izvajanjem arheoloških izkopavanj. Prej sta jih opravljala pretežno Pokrajinski muzej Koper in Pomorski muzej iz Pirana. Opravil je zaščitna izkopavanja v Fornačah pri Piranu, Simonovem zalivu, Kopru, Serminu in na Pomjanu[100]. Med temi deli je treba izpostaviti predvsem izkopavanje na Kapucinskem vrtu, ki ga je MZVNKD Piran izvedel v sodelovanju z Oddelkom za arheologijo Filozofske fakultete iz Ljubljane in zunanjimi sodelavci v letih 1986-1987. S 1000 m^2 raziskane površine je to doslej najobsežnejše arheološko izkopavanje na Koprskem in eno prvih znotraj starih mestnih jeder na slovenski obali. Odkrita je bila kontinuiteta poselitve koprskega otoka od rimske dobe do danes. Izpričana je s stavbnimi ostalinami, pokopi in številnimi drobnimi najdbami. Rezultati izkopavanja so bili uspešno predstavljeni v Pokrajinskem muzeju v Kopru, na razstavi z naslovom *"Koper med Rimom in Benetkami / Capodistria tra Roma e Venezia"*, ki je med leti 1989 in 1991 gostovala v številnih središčih prostora Alpe-Jadran[101]. Izkopavanja v Simonovem zalivu so prerasla v večletna sistematična dela. Njihov cilj je prezentacija rimske arhitekture na kopnem z bogatimi in dobro ohranjenimi mozaiki in ostalinami sočasnega pristanišča na morskem dnu. K sodelovanju so pritegnili tudi univerzo iz Lunda na Švedskem (*Lunds Universitet, Klassiska Institutionen och Antikmuseet, Lund*). Rezultati dosedanjih raziskav so bili predstavljeni na razstavi *"Simonov zaliv - arheološka izkopavanja 1986 -1989 / San Simone scavi archeologici 1986-1989"* v Izoli, Ljubljani in v Lundu[102].

100 Stokin, VS 29, 1987, s. 256, 262, 268-270; Id., AP 27, 1987, s. 88, 93-94; Id., VS 30, 1988, s. 270-272; Id., VS 31, 1989, s. 230-231; Id., AP 29, 1990, s. 180-183; Mikl-Curk, Stokin, Boltin-Tome, VS 31, 1989, s. 93-94; Knific, AP 27, 1987, s. 145-146; Stokin, Josipovič, VS 30, 1988, 200 sq.; Cunja, VS 29, 1987, s. 276-279; Id., AP 27, 1987, s. 118-120.

101 Cunja, Guštin, 1989; Cunja, 1989, 21 sq. Razstavni katalog je v nekoliko razširjeni obliki izšel tudi v nemško-italijanskem prevodu: Koper zwischen Rom und Venedig / Capodistria tra Roma e Venezia, Ljubljana 1991.

102 Simonov zaliv, 1988; San Simone, 1989.

13. "Prima esposizione Provinciale Istriana" l. 1910 v Kopru. (original hrani C. Antonaz iz Kopra)

jedru Kopra. Za najdišče je značilna dolgotrajna poselitev od rimske dobe do danes in izredna kompleksnost: prepletanje stavbnih ostalin na eni strani starejše naselbinske arhitekture in kasnejše samostanske cerkve, na drugi strani pa kar tri grobišča z več sto pokopi[103]. Izkopavanje sodi po količini in kvaliteti arheološkega zapisa med boljša in predstavlja pomemben prispevek Oddelka za arheologijo v prizadevanjih za izboljšanje in poenotenje dokumentiranja stratigrafskega izkopavanja[104].

Če je mogoče na eni strani ugotoviti večjo intenzivnost arheoloških raziskav na Koprskem v zadnjem desetletju, pa na drugi strani ne moremo mimo dejstva, da se je močno povečala tudi intenzivnost uničevanja arheoloških najdišč, ki je dosegla že zaskrbljujoče razsežnosti. Posegi v okolje so v zadnjih desetletjih povezani z urbanizacijo v treh obalnih mestih in na podeželju, z obsežnimi gradnjami industrijskih, cestnih, železniških in drugih objektov, s spremenjenim načinom poljedelske obdelave z globokim oranjem idr. Vsi ti procesi so marsikatero najdišče močno poškodovali ali povsem uničili. V dolgem seznamu prizadetih najdišč naj naštejem le nekatera: posamezni predeli starega mestnega jedra Kopra, Sermin pri Kopru, kraški jami pri Črnem Kalu (uničeni s širjenjem kamnolomov), kaštelirja na Sv. Kviriku nad Sočergo in na Kortini pri Sv. Antonu, Kaverljag idr. Takšno stanje nalaga področju arheologije, kot eno prioritetnih nalog, varovanje arheoloških najdišč pred nadaljnjim uničevanjem.[105]

103 Cunja, Grosman, AP 30, 1992 (v tisku).
104 Grosman, 1991, 32 sq. V pripravi je objava analize stratigrafije najdišča ter osteološko-antropoloških raziskav kostnega materiala.
105 Problematika varovanja arheološke dediščine v Sloveniji v povojnem obdobju je bila predstavljena leta 1980 v Ljubljani, na razstavi "Rešena arheološka dediščina Slovenije 1945-1980". Ob razstavi je izšel tudi katalog z istim naslovom.

14. Del razstavnega prostora prve istrske deželne razstave (Fotodokumentacija PMK)

RIASSUNTO

I monumenti di valore archeologico nel Capodistriano cominciarono a suscitare i primi interessi nel XV. secolo, all'epoca della diffusione dell'Umanesimo in Istria. Sino al XIX. secolo al centro dell'attenzione erano esclusivamente i monumenti dell'età romana. Soltanto durante il secolo scorso con lo sviluppo dell'archeologia preistorica e quella altomedievale anche queste due epoche storiche diventano oggetto di ricerche. I primi scavi archeologici nel Capodistriano furono effettuati verso la fine del XIX. secolo per iniziativa degli aercheologhi e degli appassionati di Trieste, dove sempre nel XIX. secolo vengono aperti musei e fondate associazioni che si occupavano anche di ricerche archeologiche. Per lo sviluppo dell'archeologia in Istria è di particolare importanza la fondazione della Società istriana di archeologia e storia patria, avvenuta nel 1884 a Parenzo, che pubblicava anche una sua rivista. La "Prima esposizione provinciale istriana" aperta a Capodistria nel 1910 avviò le iniziative per l'apertura del museo cittadino, per interessamento di A.Alisi. Dopo la seconda guerra mondiale ricerche archeologiche nel Capodistriano furono condotte dal Museo nazionale di Lubiana, dal Museo regionale di Capodistria, dal Museo marittimo "Sergej Mašera" di Pirano, dall'Istituto inter-comunale per la tutela dei beni naturali e culturali di Pirano e dal dipartimento di archeologia della Facoltà di filosofia di Lubiana. Gli ultimi interventi nell'ambiente hanno posto in risalto il problema della tutela dei siti archeologici.

LITERATURA

Amoroso A., I castellieri istriani e la necropoli di Vermo presso Pisino, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (dalje AMSI), vol, 1, Parenzo 1885.

Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975. (dalje ANSI)

Apih E., Capodistria nel'700 in alcune lettere inedite di Gianrinaldo Carli, Atti Centro di ricerche storiche - Rovigno (dalje ACRS), vol. 9, Trieste - Rovigno, 1978-1979, s. 503-521.

Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 11/1-2, Pula 1987. (dalje Arheološka istraživanja..., 1987)

Bačić B., Razvoj Arheološkog muzeja Istre u Puli, Vjesti muzealaca i konservatora Hrvatske (dalje VMKH), god. 17, br. 4-5, Zagreb 1968, s. 5-10.

Bandelli G., La questione dei castellieri, ACRS, vol. 7, Trieste - Rovigno, 1976-1977, s. 113-136.

Bandelli G., Con la lente deformante dell'ideologia, Il Territorio 25, Ronchi dei Legionari - Udine, 1989, s. 132-142.

Baš F., Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti, Varstvo spomenikov (dalje VS), Ljubljana 1955, s. 13-37.

Benco G., Domenico Rossetti, Archeografo Triestino (dalje AT), n.s., vol. 1, Trieste 1869, s. 1-24.

Benussi B., Dalle annotazioni di A. Puschi per la Carta archeologica dell'Istria, AT, 3. ser., vol. 14, Trieste 1927-1928, s. 243-281.

Bertoša M., Sommario della storiografia istriana dal 1965 al 1975 in Jugoslavia, ACRS, vol. 6. Trieste - Rovigno, 1975-1976, s. 213-228.

Bertoša M., Etos i etnos zavičaja, Istra kroz stoljeća, šesto kolo, knjiga 33, Pula - Rijeka 1985.

Bibliografija 1947-1987, Bibliografija rasprava i članaka znanstvenih i stručnih radnika Arheološkog muzeja Istre, Histria archaeologica (dalje HA), god. 19, Pula 1988.

Billanovich M.P., Mizzon G., Capodistria in età romana e il pittore Bernardino Parenzano, Italia medioevale e umanistica 14, Padova 1971, s. 249-289.

Boltin-Tome E., Poročilo o raziskovanjih na srednjem prečnem nasipu Kaštelirja pri Dvorih nad Izolo, Arheološki vestnik (dalje AV), 18, Ljubljana 1967, s. 163-177.

Boltin-Tome E., Antična stavba v Grubelcah, AV 19 Ljubljana 1968, s. 129-138.

Boltin-Tome E., Staroslovanski grobovi v Predloki pri Črnem Kalu in vprašanje kontinuitete naselja, Slovensko morje in zaledje (dalje SMZ) 1, Koper 1977, s. 81-101.

15. Attilio Degrassi (1887-1969) (iz: AMSI, vol. 69 della n.s., Venezia 1969.)

Boltin-Tome E., Slovenska Istra v antiki in njen gospodarski vzpon, SMZ 2-3, Koper 1979, s. 41-61.

Boltin-Tome E., Izsledki ob zaključku raziskovanj nekropole v Predloki, SMZ 4-5, Koper 1981, s. 89-103.

Boltin-Tome E., Arheološke najdbe na morskem dnu slovenske obale, Kronika 37/1-2, Ljubljana 1989, s. 6-16.

Boltin-Tome E., Staroslovansko grobišče v Predloki, Kraški rob in Bržanija, Koper 1990, s. 27-30.

Boltin-Tome E., Arheološke najdbe na kopnem in na morskem dnu v Vilžanu in Simonovem zalivu v Izoli, Annales, Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin / Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine I/'91, Koper 1991, s. 51-58.

Bratož R., Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, Acta ecclesiastica Sloveniae 8, Ljubljana 1986.

Brodar S., Črni Kal, nova paleolitska postaja v Slovenskem Primorju, Razprave 4. raz. SAZU 4, Ljubljana 1958, s. 271-363.

Brusin G., Piero Sticotti, La sua vita e la sua opera, AT, 4. ser., vol. 18-19, Trieste 1953-1954, s. 275-285.

Burtulo L., Bruna Forlati Tamaro, Aquileia Nostra 45-46, 1974-1975, s. 5-16.

Cannarella D., Catalogo delle cavità e dei ripari di interesse paletnologico e paleontologico sul Carso Triestino, Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia (dalje ASPP), vol. 3, Pisa 1979, s. 49-124.

Carli G.R., Delle antichità italiche II, Milano 1788.

Carli G.R., Delle antichità di Capodistria, Capodistria 1861.

Catalogo Generale della Prima Esposizione Provinciale Istriana a Capodistria. Seconda edizione, Capodistria 1910.

Cervani G., Bernardo Benussi, Pagine istriane (dalje PI), 3. ser., vol. 1/4, Pola, 1950, s. 261-265.

Cervani G., Undici lettere del conservatore imperiale Pietro Kandler alla municipalità di Rovigno (1868-1869), ACRS, vol. 3, Trieste - Rovigno 1972, s. 35-54.

Cervani G., Pietro Kandler storico dell'Istria, AMSI, n.s., vol. 22, Trieste 1974, s. 1-16.

Cervani G., Bernardo Benussi, storico dell'Istria, ACRS, vol. 16, Trieste - Rovigno 1986, s. 5-16.

Corelli M., Tomaso Luciani, PI, 3. ser., vol. 1/4, 1950, s. 217-224.

Cunja R., Guštin M., Koper med Rimom in Benetkami / Capodistria tra Roma e Venezia (katalog razstave), Ljubljana 1989.

Cunja R., Arheološko izkopavanje na bivšem vrtu kapucinskega samostana v Kopru (1986-1987) / Gli scavi archeologici nell'ex orto del convento dei Cappuccini a Capodistria (1986-1987), Koper med Rimom in Benetkami, Prispevki k zgodovini Kopra / Capodistria tra Roma e Venezia, Contributi per la storia di Capodistria, Ljubljana 1989, s. 21-28.

Cuscito G., Il contributo della Società istriana di archeologia e storia patria agli studi sulla tarda antichità, AMSI, n.s., vol. 32, Trieste 1984, s. 97-144.

De Franceschi C., Andrea Amoroso, PI, 3. ser., vol. 1/4, Pola 1950, s. 225-228.

De Franceschi C., L'archeologia in Istria e i suoi cultori, AT, 4. ser., vol. 18-19/1, Trieste 1952-1953, s. 7-20.

Degrassi A., Scoperta d'antichità romane nel territorio d'Isola, AT, 3. ser., vol. 7, Trieste 1913, s. 123-129.

Degrassi A., Tracce di Roma sulla spiaggia di S. Simone d'Isola, AT, 3. ser., vol. 10, Trieste 1923, s. 325-341.

Degrassi A., Di Pietro Coppo e delle sue opere, AT, 3. ser., vol. 11, Trieste 1924, s. 319-349.

Degrassi A., Abitati preistorici e romani nell'agro di Capodistria e il sito dell'antica Egida, Parenzo 1933, s. 1-44.

Degrassi A., Histria septemtrionalis, Inscriptiones Italiae, vol X, regio X, fasc. III, Roma 1936.

Djurić B., Antični mozaiki na ozemlju SR Slovenije, AV 27, Ljubljana 1977, s. 537-625.

Flego S., Grobišče na hribu sv. Mihaela pri Starih Miljah, Jadranski koledar 1981, Trst 1981, s. 233-240.

Flego S., Župančič M., Arheološka topografija občine Dolina (Tržaška pokrajina, Italija) / Topografia archeologica del comune di San Dorligo della Valle (Provincia di Trieste, Italia), Trst - Ljubljana 1991.

Forlati F., L'archeologia della Venezia Giulia nel decennio 1926-1936, AMSI, vol. 47, Pola 1935, s. 233-247.

Forlati Tamaro B., La Società istriana nei suoi cent'anni di storia 1884-1984, AMSI, n.s., vol. 32, Trieste 1984, s. 1-7.

Funaioli E., Pier Paolo Vergerio il vecchio, PI, 3. ser., vol. 1/4, Pola, 1950, s. 43-55.

Gabrovec S., Sto petdeset let arheologije v Narodnem muzeju, Argo 10/1, Ljubljana 1971, s. 35-48.

Gabrovec S., Svoljšak D., Most na Soči (S. Lucia) I. Zgodovina raziskovanj in topografija (Storia delle ricerche e topografia), Katalogi in monografije 22, Ljubljana 1983.

Gentile A., Il primo secolo della Società di Minerva /MDCCCX - MCMIX/, AT, 3. ser., vol. 5, Trieste 1909, Appendice.

Gnirs A., Baudenkmale aus der Zeit der oströmischen Herrschaft auf der Insel Brioni Grande, Jahrbuch für Altertumskunde, V/1-3, Wien 1911, s. 75-97.

Gnirs A., Mitteilungen der k.k. Zentral-Kommission (dalje MZK), dritte Folge, 11, Wien 1912, s. 141.

Gnirs A., Berichte des Landeskonservators Gnirs (Küstenland) über seine Tätigkeit, MZK, dritte Folge, 12, Wien 1913, s. 171.

Gregorutti C., La figulina imperiale Pansiana di Aquileia ed i prodotti fittili dell'Istria, AMSI, vol. 2, Parenzo 1886, s. 219-253.

Gregorutti C., Le marche di fabbrica dei laterizi di Aquileja, AT, vol. 14, Trieste 1888, s. 345-398.

Grosman D., Kocka, kocka, kockica..., Od arheološkega zapisa v zemlji do arheološkega zapisa na papirju, Arheo 12, Arheološka obvestila/Glasilo Slovenskega arheološkega društva, Ljubljana 1991, s. 25-36.

Jurkić V., Četiri desetljeća arheološkog istraživanja Istre u okviru hrvatske arheologije (1947-1987) / Quattro decenni di indagini archeologiche in Istria nell'ambito dell'archeologia croata (1947-1987), Prvo republičko znanstveno savjetovanje povjesničara Hrvatske "Dani Jaroslava Šidaka" / Primo colloquio scientifico degli storici della Croazia "Le giornate in onore di Jaroslav Šidak", Materijali 4, Pula 1988, s. 30-31, 59-60.

Kečkemet D., Antički spomenici Pule na slikama i u opisima stranih autora od 15. do 19. stoljeća, Jadranski zbornik 7, Rijeka - Pula 1969, s. 549-590.

Korošec P., "Materijalna kultura karantansko-ketlaške-ga kroga in sosednje pokrajine v tem času", Koper od 29. IX. do 2. X. 1974, AV 27, Ljubljana 1977, s. 309-313.

Kos P., Numizmatika na Slovenskem, Zgodovinski oris, AV 33, Ljubljana 1983, s. 235-257.

Kunz C., Il Museo civico di Antichità, Trieste 1879.

Lago L., Rossit C., Pietro Coppo, Le "Tabulae" 1524-1526, Collana degli Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno - N. 7, Trieste - Rovigno 1986.

Leben F., Stratigrafija in časovna uvrstitev jamskih najdb na Tržaškem krasu, AV 18, Ljubljana 1967, s. 43-83.

Leben F., Jamska arheologija matičnega Krasa, Acta carsologica VI/17, Ljubljana 1974, s. 243-256.

Logar N., Podvodna arheologija v Sloveniji II, Ljubljana 1984, s. 35-40.

Lona C., Carlo de Marchesetti, PI, 3. ser., vol. 1/4, Pola 1950, s. 293-298.

Lonza B., Appunti sui castellieri dell'Istria e della provincia di Trieste, Quaderni della Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia (dalje QSPP) n. 2, Trieste 1977.

Lonza B., La ceramica del castelliere degli Elleri, QSPP, n. 4, Trieste 1981.

Ložar R., Razvoj in problemi slovenske arheološke vede, Zbornik za umetnostno zgodovino 17, Ljubljana 1941, s. 107-147.

Marchesetti C., La necropoli di Vermo presso Pisino nell'Istria, Bollettino della Società Adriatica di Scienze naturali, VIII, Trieste 1884.

Marchesetti C., Luciani paletnologo, PI, n.s., vol. 2, Capodistria 1923, s. 76-79.

Marušić B., Prikaz istraživanja ranosrednjovjekovnih nekropola Istre s posebnim osvrtom na nalazište Mejica kod Buzeta, Istarski mozaik, god. VIII, br. 5, Pula 1970, s. 126-136.

Marušić B., Breve contributo alla conoscenza della necropoli altomedievale di Mejica presso Pinguente, ACRS, vol. 10, Trieste - Rovigno, 1980, s. 114-139.

Maselli-Scotti F., Necropoli di Santa Barbara, Preistoria del Caput Adriae, Trieste, 1983, s. 138-141.

Matijašič R., Il mito della romanità nell'alto Adriatico (La storiografia dell'antichità dal'700 al '900 vista dal lato jugoslavo), Memorie storiche Forogiuliesi 68, Udine, 1989, s. 81-93.

Matijašić R., Dall'incomunicabilità al confronto, La storiografia preistorica, antica e altomedievale in Istria dal 1945 ad oggi, Il Territorio 25, Ronchi dei Legionari - Udine, 1989, s. 143-145.

Mikl-Curk I., Arheološko konservatorstvo na naših tleh v 19. stoletju, VS 23, Ljubljana 1981, s. 111-114.

Mirabella Roberti M., Pietro Kandler archeologo, PI, 3. ser., vol. 1/4, Pola, 1950, s. 201-202.

Mlakar Š., Amfiteatar u Puli, Kulturno-povijesni spomenici Istre, I.(5. izdanje), Pula 1977.

Moretti M., Castelliere di Monte Castellier degli Elleri, Preistoria del Caput Adriae, Trieste, 1983, s. 123-127.

Moser K., Der Karst und seine Hohlen, Trieste 1899.

Moser K., Die Nekropole von S. Servolo in Istrien, Jahrbuch der Zentralkommission 1, Wien 1903, kol. 115-138.

Pahor M., Pomorski muzej "Sergej Mašera" v Piranu, VMKH, god. 17, br. 4-5, Zagreb 1968, s. 26-29.

Parentin L., Il mosaico romano di Capodistria dalle annotazioni di B. Lonza, ASPP, vol. 3, Pisa 1979, s. 163-169.

Petrić N., Introduzione alla preistoria dell'Istria, ACRS, vol. 9, Trieste - Rovigno 1979, s. 183-248.

Petronio P., Memorie sacre e profane dell'Istria, Trieste 1968. (a cura di G. Borri e L. Parentin).

Petru P., Prispevek k zgodovini arheološke karte na Slovenskem, ANSl, Ljubljana 1975, s. 15-31.

Pitti C., Relazione sugli scavi effettuati sul Castelliere degli Elleri nell'agosto 1976, ASPP, vol. 3, Pisa 1979, s. 125-130.

Pohar V., Poseljenost Kraškega roba v kvartarju, Proteus 54/6-7, Ljubljana, februar-marec 1992, s. 266-268.

Puschi A., Il Kandler e la carta archeologica dell'Istria, PI, a. 10, Capodistria 1912, s. 101-104.

Puschi A., Antichità romane scoperte ad Ancarano, AT, 3. ser., vol. 7, Trieste 1913, s. 157-161.

Radmilli A.M., Pross-Gabrielli G., Presentazione, ASPP, vol. 1, Trieste 1970-1972, s. 3-10.

Reisp B., Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, Ljubljana 1983.

Rinaldi M.L., Brevi note a proposito dei castellieri, AT, 4. ser., vol. 25-26, Trieste 1963-1964, s. 3-25.

Salimbeni F., Un vuoto da colmare, Per una storia della storiografia italiana dell'Istria, Un breve profilo, Il Territorio 25, Ronchi dei Legionari - Udine, 1989, s. 146-157.

Secoli G., I 150 anni dell' "Archeografo", AT, 4. ser., vol. 39, Trieste 1979, s. 5-8.

Semi F., Capris, Iustinopolis, Capodistria, Trieste 1975.

Seri A., Benedetto Lonza - necrologo, ASPP, vol. 1, Trieste 1970-1972, s. 13-19.

Sestan E., Le "Antichità italiche" di Gian Rinaldo Carli due secoli dopo, AMSI, n.s., vol. 32, Trieste 1984, s. 9-32.

Simoniti P., Humanizem na Slovenskem in humanisti do srede XVI. stoletja, Ljubljana 1979.

Simonov zaliv, Izola, Arheološka izkopavanja 1988, Predstavitev, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, Piran 1988.

San Simone / Simonov zaliv, Arheološka izkopavanja / scavi archeologici 1986 - 1989, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, Piran 1989.

Steffè De Piero G., Vitri S., La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso, Scavi Marchesetti 1896-1900, Monografie di Preistoria degli Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte, vol. I, Trieste 1977.

Sticotti P., Giovanni Carrara a Pietro Kandler, AT, 3. ser., vol. 7, Trieste 1913, s. 383-388.

Sticotti P., T. Luciani e l'Istria romana, PI, n.s., a. 2, Capodistria, 1923, s. 108-111.

Sticotti P., G. Carrara, PI, 3. ser., vol. 1/4, Pola 1950, s. 203-204.

Sticotti P., Tergeste, Inscriptiones Italiae, vol. X, regio X, fasc. IV, Roma 1951.

Strčić P., La storiografia Jugoslava sull'Istria e sulle Isole del Quarnero nel XIX secolo e all'inizio del XX (1965-1975), ACRS, vol. 9, Trieste - Rovigno 1979, s. 575-610.

Strenar L., Arheološka podoba Koprskega, Pokrajinski muzej Koper (vodnik po muzeju), Koper 1973, s. 5-25.

Šašel J., Bernardin Porečan ali k poreškim in koprskim antikam, Kronika 21/2, Ljubljana 1973, s. 85-87.

Šašel J., Koper, AV 25, Ljubljana 1976, s. 446-461.

Škiljan M., L'Istria nella protostoria e nell'età protoantica, ACRS, vol. 10, Trieste - Rovigno 1980, s. 7-73.

Šonje A., Zavičajni muzej Poreštine u Poreču, VMKH, god. 17, br. 4-5, Zagreb 1968, s. 14-20.

Šribar V., Arheološka raziskovanja v Istri, Slovenci ob Jadranu (razstavni katalog), Koper 1952, s. 17-19.

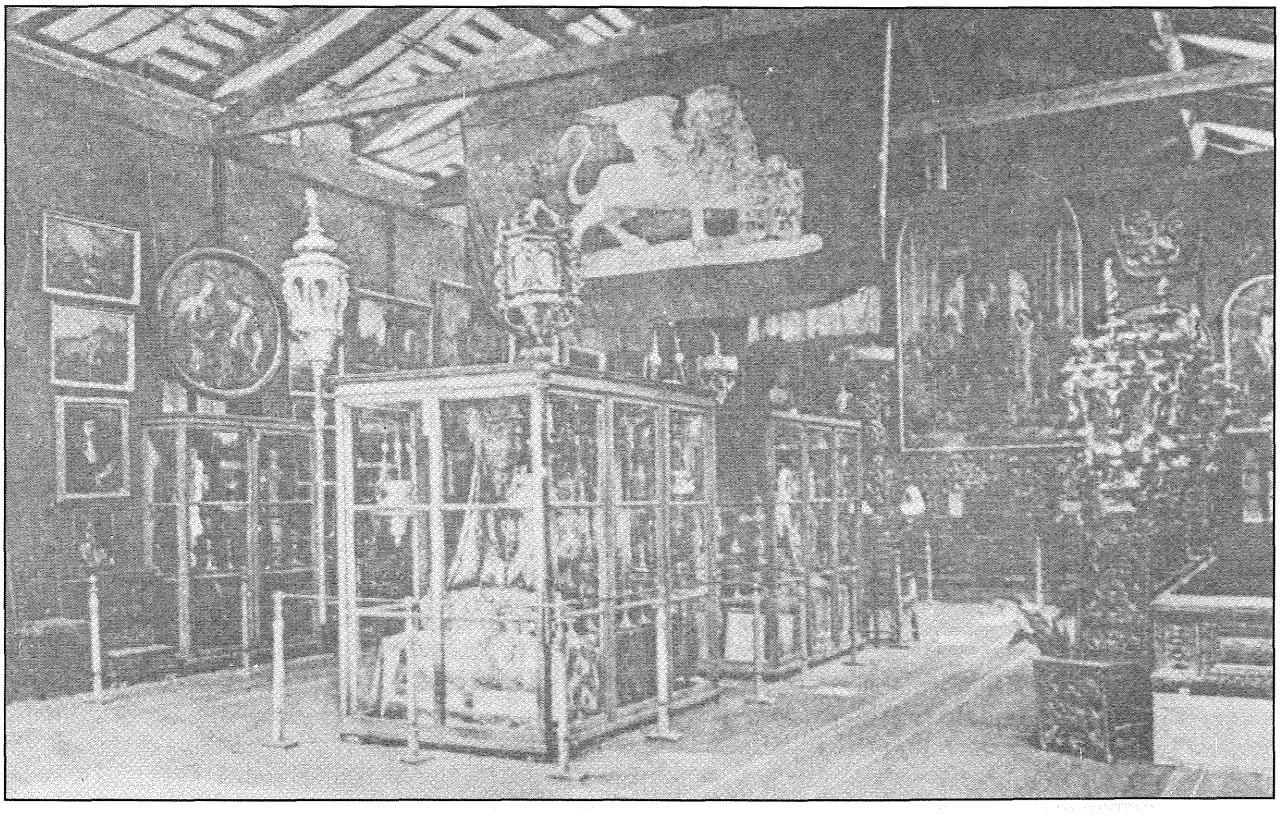
Šribar V., Arheološko delo na Koprskem, Zbornik Primorske založbe Lipa, Koper 1956, s. 63-68.

Šribar V., Arheološko topografske ugotovitve v Simonovem zalivu pri Izoli, AV 9-10, Ljubljana 1958-1959, s. 271-276.

Šribar V., Skeletno plano grobišče na Hribu pri Krkavčah, AV 18, Ljubljana 1967, s. 365-375.

Šribar V., K boljšemu poznavanju naše preteklosti, Obala 15-16, Koper 1972, s. 29-31.

Tamaro B., Isola - Costruzione romana, Notizie degli Scavi di Antichità, Roma 1928, s. 412-414.

"Notranjost" prve istrske deželne razstave (Fotodokumentacija PMK)

Tavano S., Archeologia italiana in Istria e in Dalmazia, Significati e obiettivi, Quaderni giuliani di storia, a. 8, n. 2, Trieste, 1987, s. 8-63.

Thamar I., Isola nel 1581, L'Istria, a. III, n. 12, 1848, s. 46-48 in n. 13, 1848, s. 50-52.

Torcellan M., Le tre necropoli altomedievali di Pinguente, Ricerche di archeologia altomedievale e medievale 11, Firenze 1986.

Treasures of Carniola, New York 1934.

L'umanesimo in Istria, Civiltà Veneziana, Studi 38, Firenze 1983.

Vidulli Torlo M., La scoperta di Nesazio rivissuta nella corrispondenza e nelle pubblicazioni dei primi dieci anni di scavo, AMSI, n.s., vol. 35, Trieste 1987, s. 107-130.

Vilhar S., Arheološka raziskovanja na Koprskem, Istrski zgodovinski zbornik 1, Koper 1953, s. 299-300.

Žbona-Trkman B., Svoljšak D., Most na Soči 1880-1980 - sto let arheoloških raziskovanj, Tolmin 1981.

Žitko S., Pokrajinski muzej Koper ob 70-letnici delovanja, Argo 22, Ljubljana 1983, s. 3-10.

Župančič M., Najstarejša poselitev Dekanov, Dekani v preteklosti in Danes, Koper 1979, s. 15-17.

Župančič M., Sermin ob Rižani, AV 36, Ljubljana 1985, s. 315-324.

Župančič M., Inter utrumque tuta, Koper med Rimom in Benetkami, Prispevki k zgodovini Kopra, Ljubljana 1989, s. 15-20.

Župančič M., Prispevek k topografiji obale Miljskega polotoka, Kronika 37/1-2, Ljubljana 1989, s. 16-20.

Župančič M., Contributo alla topografia archeologica dell'Istria nord-occidentale, ACRS, vol. 20, Trieste - Rovigno 1989-1990, s. 381-393.

Župančič M., Arheološka podoba Brega s kraškim robom, Kraški rob in Bržanija, Koper 1990, s. 19-26.

strokovno delo

UDK 949.712 Rižana"804"

LISTINA RIŽANSKEGA PLACITA - DILEME IN NASPROTJA DOMAČEGA IN TUJEGA ZGODOVINOPISJA - II. DEL

Salvator ŽITKO
ravnatelj Pokrajinskega muzeja Koper, 66000 Koper, Kidričeva 19, SLO
direttore del Museo regionale di Capodistria, SLO

IZVLEČEK

V razpravi avtor razgrinja problematiko listine Rižanskega placita, in sicer njen pomen, dosedanje prepise, objave in komentarje ter zgodovinski okvir na prehodu med bizantinskim in frankovskim sistemom v Istri. Razprava prinaša tudi sodoben prevod z obširnim komentarjem, ki povzema različne interpretacije in poglede zgodovinarjev na pravni, gospodarski in politični sistem v Istri.

PREVOD LISTINE*

Rižanski zbor [1]

V imenu Očeta in Sina in Sv. Duha, Amen. Po zapovedi prepobožnega in prevzvišenega gospoda cesarja Karla Velikega in njegovega sina kralja Pipina so nas, njune služabnike, se pravi duhovnika Izona, grofa Kadolaja in grofa Ajona[2], napotili v Istro zaradi obtožb svetih božjih cerkva, (zaradi pravic) naših gospodov, pa tudi zaradi nasilja nad ljudstvom, nad ubogimi, sirotami in vdovami. Kot prvi od vseh smo prišli na koprsko ozemlje, v kraj, ki se imenuje Rižana[3], in tam so se nam pridružili častiti mož patriarh Fortunat[4], škofje Teodor, Leon, Stavracij, Štefan in Lavrencij[5] ter ostali prvaki, pa tudi ljudstvo dežele Istranov. Nato smo izbrali iz posameznih mest in kastelov sto dvainsedemdeset glavarjev[6], ki so na našo zahtevo prisegli pri štirih svetih božjih evangelijih in pri relikvijah svetnikov, da bodo govorili resnico glede vseh njim poznanih stvari, o katerih jih bomo spraševali; najprej o zadevah svetih božjih cerkva, zatem o pravicah naših gospodov in o krivicah ter navadah prebivalstva tiste pokrajine, sirot in vdov. Resnico naj bi nam izpovedali brez strahu pred komerkoli.

(Gradeški patriarh in istrska mesta)

Oni pa so nam prinesli zapisnike poročil[7] po posameznih mestih in kaštelih, ki so jih sestavili v času Konstantina in vojaškega poveljnika Bazilija.[8] V njih je bilo zapisano, da s strani cerkve ne prejemajo niti podpore niti svojih običajnih dajatev. Patriarh Fortunat je na to odgovoril z besedami: "Ne vem, ali hočete kaj reči zoper mene. Vsi dobro veste, da ste mi poklonili vse običajne dajatve, ki vam jih je moja sveta cerkev od starih časov pa do sedaj dajala. Zaradi tega sem bil v pomoč, kjerkoli sem mogel, in tudi sedaj še hočem biti. Dobro veste, da sem za vas plačal številne dajatve, pa tudi poslal poslance v (dvorno) službo gospoda cesarja. Poslej pa naj bo tako, kakor je vam prav."[9]

Vse ljudstvo je enodušno odgovorilo: "Kar se je prej ali sedaj in dostikrat za nas darovalo, tako naj bo (tudi v prihodnje), kajti mnogo dobrega smo bili deležni (od vas) in upamo, da bomo še. Poleg tega: kadarkoli bodo prišli poslanci naših gospodov, naj se vaši ljudje ravnajo po stari navadi."

Tedaj je patriarh Fortunat rekel: "Prosim vas, sinovi, da nam poveste resnico. Kakšno navado je imela moja sveta metropolitska cerkev med vami v istrski deželi?"

Prvi med vsemi je spregovoril puljski prvak: "Kadar je prišel patriarh v naše mesto, bodisi zaradi odposlancev naših gospodov bodisi zaradi kakega dogovarjanja z grškim vojaškim poveljnikom, so mu šli naproti škof našega mesta, duhovniki in (ostala) duhovščina, oblečeni v ornat ter s križem, svečniki in kadilnico, ob prepevanju, kakor (naproti) samemu papežu. Prišli so tudi sodniki in ljudstvo s prapori ter ga sprejeli z veliko častjo. Ko pa je

* Slovenski prevod je pripravil dr. Rajko Bratož po izvirni izdaji vira z italijanskim prevodom, ki sta ga priobčila A. Petranovič in A. Margetič, Il Placito del Risano, Atti 14, Rovinj 1983-1984, str. 55-57.

sam patriarh vstopil v našo sveto cerkev, je takoj vzel sam škof ključe svoje palače in jih položil k patriarhovim nogam. Patriarh jih je zatem izročil svojemu oskrbniku, sam pa je izrekal sodbe in upravljal vse do tretjega dne; četrti dan je odšel v svojo (škofovsko) palačo."

Zatem smo vprašali sodnike iz drugih mest ali kastelov, če je to resnica. Vsi so izjavili: "To je resnica in tako želimo, da se godi naprej. Ničesar več ne moremo reči zoper patriarha. Kjerkoli se pase naša živina, tam naj se pase tudi vaša gosposka živina, ne da bi dajali kakršnokoli dajatev. Želimo, da bi ostalo tako, kakor je bilo prej."

(Pritožbe proti škofom)

Zoper škofe pa imamo veliko povedati.[10]

Prvič. Za cesarske odposlance, pa tudi za katerokoli dajatev ali nabirko je dajala polovico cerkev, polovico pa ljudstvo.

Drugič. Kadarkoli so prišli cesarski odposlanci, so se nastanili v škofijski palači, in preden so se morali vrniti k svojemu gospodu, so imeli tam svoj stan.

Tretjič. Katerekoli pogodbe o dednem zakupu ali o dolgoročnem zakupu, pa tudi pošteno sklenjene zamenjalne pogodbe, se od starih časov niso potvarjale, kot se sedaj dogaja.

Četrtič. Zaradi pravice paše živine (na pašnikih) in paše prašičev (v gozdu) ni nihče izvajal nasilja po vaseh, temveč (se je paša izvajala) samo v skladu z navadami naših prednikov.[11]

Petič. Od vinogradov niso nikdar pobirali tretjine, kakor počnejo sedaj, temveč samo četrtino.

Šestič. Cerkveni ljudje se niso prej nikdar žaljivo obnašali do svobodnega človeka ali ga (celo) pretepali z gorjačami, niti se niso upali sedeti pred njimi. Sedaj pa nas pretepajo z gorjačami in preganjajo z meči. Mi pa se jim iz strahu pred našim gospodom ne upamo upirati, da se (nam) ne bi zgodilo še kaj hujšega.

Sedmič. Kdor je imel v najemu cerkveno zemljo do tretjega preklica (pogodbe), ga od tam nikdar niso pregnali.

Osmič. Morje je bilo javno in vse prebivalstvo je v njem skupno lovilo ribe. Sedaj pa si ne upamo ribariti, ker nas pretepajo z gorjačami in trgajo naše mreže.[12]

(Pritožbe proti vojvodu Janezu)

Devetič. Ker ste nas povprašali o pravicah naših gospodov, ki so jih imeli Grki do tistega dne, ko smo prišli pod oblast naših gospodov, hočemo povedati resnico, kakor jo poznamo: Iz puljskega mesta (so dobivali) šestinšestdeset solidov mankozov, iz Rovinja štirideset solidov mankozov, iz Poreča šestinšestdeset mankozov, od tržaškega vojaškega oddelka šestdeset mankozov, iz Labina trideset mankozov, iz Pićna dvajset mankozov, iz Motovuna trideset mankozov, iz Buzeta dvajset mankozov, tajnik v Novigradu (je oddajal) dvanajst mankozov, kar znese skupaj 344 mankozov.[13] Ti solidi so se v času Grkov oddajali v njihovo (cesarsko) palačo. Ko je Janez postal vojvoda, je imel te solide za svoje ter ni povedal, da spadajo med pravice (cesarske) palače.

Prav tako ima (Janez) Orcionovo posestvo s številnimi oljčnimi nasadi.[14]

Prav tako del Petriolovega posestva z vinogradi, njivami in oljčnimi nasadi, prav tako celotno posestvo Janeza iz Kancijanika[15], z njivami, vinogradi, oljčnimi nasadi, hišo s pripadajočimi stiskalnicami. Prav tako veliko "rabsko" posestvo z njivami, vinogradi, oljčnimi nasadi in pripadajočo hišo.

Prav tako posestvo vojaškega poveljnika Štefana.

Prav tako Zerontiakovo hišo z vsem pripadajočim posestvom.[16] Prav tako posestvo konzula Mavricija in vojaškega poveljnika Bazilija, na enak način (posestvo) konzula Teodora.

Prav tako posestvo, ki ga ima v Priatellu, z njivami, vinogradi in oljčnimi nasadi, in številne druge kraje.

V Novigradu, kjer prebiva, ima državno posest[17]; v mestu in zunaj njega (ima) več kakor dvesto kolonov, ki (mu) ob dobri letini pridelajo več kakor sto modijev olja, več kakor dvesto amfor vina, dovolj žita in kostanjev. Ukvarja se z ribištvom, kar mu prinese na leto več kakor petdeset solidov mankozov, ne upoštevaje tega, kar porabi za svojo prehrano. Vse to si vojvoda prisvaja, razen tistih prej omenjenih 344 solidov, ki se morajo oddajati na (cesarski) dvor.[18]

Povprašali ste nas o nasilju, ki nam ga je prizadejal vojvoda Janez.[19] Kar vemo, bomo povedali po resnici.

Prvič. Vzel nam je gozdove, kjer so naši predniki imeli pravico do paše živine in prašičev. Vzel nam je tudi "spodnje" kmetije, ki so jih prav tako, kot je bilo prej rečeno, imeli naši predniki. Sedaj pa nam Janez tega ne priznava.

Poleg tega je naselil na našo zemljo Slovane.[20] Ti orjejo naše njive in naše krčevine, kosijo naše travnike, pasejo po naših pašnikih in od naše zemlje dajejo dajatve Janezu.[21]Poleg tega nam zmanjkujejo tako voli kakor konji; če kaj rečemo, pravijo, da smo jih sami pobili. Vzel nam je naša opustela zemljišča, s katerimi so naši predniki gospodarili po stari navadi.

Drugič. Od starih časov, ko smo bili pod oblastjo grškega cesarstva, so imeli naši predniki (kot) običajno pravico postavljati tribune, domestike in vikarje, prav tako lokoservatorje[22], in po teh dostojanstvih so hodili na skupščine in sedeli na zborovanju, vsak po svojem dostojanstvu. Tisti, ki je hotel imeti višje dostojanstvo, kakor ga ima tribun, je šel k cesarju, ki ga je postavil za konzula. Tedaj je bil tisti, ki je bil cesarski konzul, povsod na drugem mestu, (takoj) za vojaškim poveljnikom.[23]

Naš vojvoda Janez pa nam je nedavno postavil stotnike, razdelil je ljudstvo med svoje sinove, hčere in zeta; dasi revni, si ti sedaj gradijo palače. Ukinil nam je tribune.

Ne dovoljuje nam, da bi imeli svobodne (ljudi), temveč nas sili, da moramo skupaj s svojimi sužnji nad sovražnika. Vzel nam je naše osvobojence.[24] Tuje ljudi je naselil v naših hišah in vrtovih in nad njimi nimamo nikakršne oblasti. V času Grkov je imel vsak tribun po pet oproščencev, pa tudi več; tudi te nam je vzel.[25]

Nikdar nismo dajali krme (za konje), nikdar nismo delali na dvoru, nikdar nismo obdelovali vinogradov, nikdar nismo žgali apna, nikdar nismo zidali hiš, nikdar nismo delali opeke (?), nikdar hranili psov, nikdar dajali dajatev, kot to delamo sedaj. Za vsakega vola dajemo en modij. Nikdar nismo dajali dajatev od ovac, kakor jih dajemo sedaj. Vsako leto oddajamo drobnico in jagnjeta. Brodarimo na Beneško, v Raveno in v Dalmacijo, pa tudi po rekah, česar nismo nikdar počeli. Vsega tega ne delamo samo za Janeza, temveč tudi za njegove sinove, hčere in zeta.

Kadar mora on kam oditi v službi gospoda cesarja ali kam poslati svoje ljudi, vzame naše konje, naše sinove pa s silo žene s seboj ter jih sili, da mu morajo prenašati tovore, tudi trideset in več milj daleč. Nato jim vzame vse, kar imajo, in jih prisili, da se morajo brez vsega peš vrniti domov. Naše konje pa bodisi pošlje na Frankovsko bodisi jih pokloni svojim ljudem.

Ljudstvu pa govori: "Zbirajmo darove za gospoda cesarja," kakor smo to delali v času Grkov, "nato naj gre eden od ljudskih poslancev z menoj in naj izroči te darove gospodu cesarju." Mi nato z velikim navdušenjem zbiramo (darove). Ko pa pride čas odhoda, pravi: "Ni vam treba hoditi. Jaz bom za vas posrednik pri gospodu cesarju." On pa gre z našimi darovi h gospodu cesarju, doseže čast zase in za svoje sinove, mi pa občutimo globoko pobitost in bolečino.

V času Grkov smo zbirali enkrat na leto, če je bilo potrebno, za cesarske odposlance. Od stotih glav ovac je dal lastnik eno, sedaj pa tudi tistemu, ki ima tri, eno takoj vzame; tega ne moremo vzeti v obzir, ker nam jih njegovi izterjevalci vsako leto poberejo. Vse to, česar grški vojaški poveljnik ni nikoli imel, kajti vedno je tribun poskrbel za cesarske odposlance in (druge) poslance ob njihovem prihodu in odhodu, ima naš vojvoda Janez samo zase. Te dajatve oddajamo vsako leto in hočeš nočeš jih oddajamo vsak dan.

Tri leta smo tiste desetine, ki bi jih morali oddajati sveti cerkvi, dajali poganskim Slovanom, potem ko jih je (vojvoda) poslal na zemljo cerkve in ljudstva, sebi v greh in nam v pogubo.[26]

Vse te tlake in (izredne) dajatve, ki smo jih navedli in ki jih naši predniki niso nikdar imeli, zaradi nasilja opravljamo. Zato smo vsi zabredli v revščino in naše prednike zasmehujejo tudi naši sosedje na Beneškem in v Dalmaciji, pa tudi Grki, pod katerih oblastjo smo bili prej. Če nam bo pomagal gospod cesar Karel, se lahko rešimo; če pa ne, je bolje, da umremo, kakor pa da bi (tako) živeli.

(Janezov zagovor in obljuba)

Nato je spregovoril vojvoda Janez: "Glede gozdov in pašnikov, o katerih ste govorili, sem bil prepričan, da morajo biti kot last gospoda cesarja v javni uporabi. Ker vi sedaj pod prisego govorite tako, vam (ne?) bom nasprotoval.

Glede dajatev od ovac v prihodnje ne bom več postopal drugače, kakor je bilo prej pri vas običaj. Enako velja glede daril za gospoda cesarja. Če se vam zdijo delovne obveznosti, brodarjenje in mnoge tlake pretežko breme, se ne bodo več zahtevale. Vaše osvobojence vam bom vrnil v skladu s postavo vaših prednikov. Dovoljujem vam, da imate svobodne ljudi, in (ti) naj bodo pod vašim varstvom, kakor je (v navadi) povsod pod oblastjo našega gospoda.[27]

Tujci, ki prebivajo na vaši (zemlji), naj bodo pod vašo oblastjo.

Glede Slovanov, o katerih pripovedujete, pa pojdimo v tiste kraje, kjer prebivajo, in poglejmo; kjer bi mogli prebivati brez škode za vas, naj prebivajo; kjer pa vam povzročajo kakšno škodo, bodisi na polju, po gozdovih, na krčevinah ali kjerkoli, jih od tam preženimo. Če vam je prav, jih pošljimo v take zapuščene kraje, kjer lahko prebivajo brez škode za vas, da bodo koristni za državo, tako kakor so druga ljudstva."[28]

(Sklepi zbora)[29]

Nato smo mi, poslanci gospoda cesarja, poskrbeli, da je vojvoda Janez dal poroštva, da se bo izpolnilo vse, kar je bilo predloženo glede davščin, pravice do paše prašičev in živine, delovnih obveznosti, dajatev, glede Slovanov, glede tlake in brodarjenja. Ta poroštva so prevzeli Damijan, Honorat in Gregor. Nato je samo ljudstvo odstopilo od tožbe pod pogojem, da se kaj takega ne bo več dogajalo. In če bi on ali njegovi dediči in izterjevalci še naprej povzročali taka nasilja, naj se kaznujejo po naših določbah.

Glede ostalih pritožb je bilo med Fortunatom, častitljivim patriarhom, med imenovanimi škofi, vojvodo Janezom, drugimi prvaki in ljudstvom sklenjeno, naj se izpolni vse, kar so izjavili zapriseženi in rekli v skladu s svojo prisego in kar stoji v zapisanih poročilih. Kdor ne bi hotel tega izvršiti, bo kaznovan tako, da bo moral v cesarsko blagajno plačati devet liber mankozov v zlatu.

Ta razsodba in sporazum sta bila sklenjena v navzočnosti duhovnika Izona, Kadolaja in Ajona, odposlancev gospoda cesarja, ki so dali lastnoročne podpise v naši navzočnosti.

- Fortunat, patriarh po milosti božji, sem se lastnoročno podpisal na to listino obljube, ki sem jo dal napraviti.
- Janez, vojvoda, sem se lastnoročno podpisal na to listino obljube.
- Stavracij, škof, itd., kakor zgoraj.

- Teodor, škof.
- Štefan, škof.
- Leon, škof.
- Lavrencij, škof.

Peter, grešnik, diakon svete oglejske metropolitske cerkve, sem napisal to listino obljube po zapovedi svojega gospoda, presvetlega patriarha Fortunata, plemenitega vojvoda Janeza, zgoraj podpisanih škofov in prvakov ljudstva dežele Istre in po potrditvi prič sem to listino potrdil.

OPOMBE S KOMENTARJEM

1. Placit(um); izraz označuje v našem primeru "zbor(ovanje)", "sodni zbor", pa tudi njegove sklepe. Zato naslov Rižanski placit(um) lahko različno prevajamo: rižanski zbor, rižanski sporazum, rižanska razsodba. (R. Bratož, Rižanski zbor, Prispevki k zgodovini Kopra, Koper med Rimom in Benetkami, Ljubljana 1989, str. 88, op. 1).

Z vprašanjem placita se v svoji razpravi ukvarja tudi Mario E. A. Zetto, ki pravi, da placit ni nič drugega kot srednjeveška sodna razprava. Trajala je tri dni, običajno na prostem, v tem času so sodniki razpravljali o sodnih in zakonskih zadevah. Placit je bil lahko reden ali izreden, odvisno pač od njegovega pomena; lahko mu je predsedoval vladajoči (tudi mejni) grof ali pa celo sam vladar s pomočjo posebnih sodnikov-nadzornikov.

Redni placiti so potekali trikrat letno: za veliko noč, za praznik sv. Janeza in za božič. Če je bil placit organiziran po cesarjevem ukazu, je imel značaj izrednega zbora in so ga lahko sklicali v kateremkoli letnem času.

Placitu so morali prisostvovati vsi svobodnjaki in nekateri funkcionarji, ki so lahko svetovali, imenovali pa so jih le od časa do časa (neke vrste zapriseženci), vendar pa je bilo jasno določeno, da je lahko le sodba sodnikov dokončna. Ker so torej na Rižanskem placitu na cesarjev ukaz vodili preiskavo proti visokim dostojanstvenikom, je šlo za izredni oziroma posebni zbor (Mario E. A. Zetto, Il Placito di Risano, Trieste 1989, str. 67).

2. Glede treh cesarskih odposlancev (missi dominici) je v literaturi veliko različnih mnenj in interpretacij. Na splošno so bili missi dominici v frankovski državi nekakšni nadzorniki. Uvedli so jih v bistvu že Merovingi, Karel Veliki pa jih je vpeljal kot redno institucijo. Missi so postali dvorni odposlanci - nadzorniki, na katere je vladar prenesel svojo oblast. Običajno so potovali paroma, eden duhovnik in drugi laik. Nadzorniki so bili "izredni" ali "navadni". Izredni so imeli posebno poslanstvo: poizvedovati so morali npr. o krivici, ki je bila javljena vladarju, ali o prekršku kakega uradnika. Navadni nadzorniki so dobili splošno pooblastilo za določeno območje: njihova naloga je bila, da so si na kraju samem ogledali, kaj se dogaja, in o tem poročali vladarju, da so seznanili lokalne fevdalne gospode in prek njih vse prebivalstvo z določili novih kapitularijev, skrbeli za izvrševanje kraljevih ukazov, kaznovali zlorabe itd. (J. De Bayac, Karel Veliki, Ljubljana 1980, str. 143).

Na Rižanski zbor je Karel Veliki poslal tri odposlance: grofa Kadolaja (Cadolao), grofa Ajona (Aio) ter duhovnika Izona (Izzo). Kadolajevo prisotnost B. Benussi pojasnjuje s tem, da je bila od leta 803, ko je Karel formiral veliko furlansko marko, le-tej podrejena tudi Istra. Grof Ajon pa naj bi bil po njegovem mnenju furlanski plemič langobardskega izvora, ki se je udeležil vstaje pod vodstvom vojvode Rotgauda, potem pa se je zatekel med Obre. V frankovsko-obrski vojni ga je kralj Pipin zajel, vendar ga je februarja 799 pomilostil, mu vrnil imetje in ga celo povišal v grofa. Kmalu je Ajon postal eden najbolj priljubljenih Karlovih vazalov (B. Benussi, Nel Medio evo, Parenzo 1897, str. 136).

A. Tagliaferri glede Kadolaja in Ajona pripominja, da ne enega ne drugega grofa (comites) ne gre povezovati s furlanskim vojvodo, četudi Kadolaj (Cadolao) nosi isto ime kot furlanski vojvoda v prvih letih 9. stoletja. Po avtorjevem mnenju bi lahko bil v obeh primerih ena in ista oseba, prva v funkciji vojvode in druga v vlogi cesarskega odposlanca na Rižanskem zboru leta 804. Toda tega leta je bil po Tagliaferrijevem mnenju furlanski in istrski vojvoda Janez (Johannes dux), medtem ko je bil tisti "dux ille de Histria", ki ga Karel omenja v pismu svoji ženi Fastradi, skoraj zagotovo vojvoda Henrik, zmagovalec nad Obri in naslednik vojvode Marcarija (A. Tagliaferri, Il Friuli e l'Istria nell'altomedioevo, Udine 1972, str. 294).

Z osebnostjo grofa Kadolaja se je ukvarjal tudi F. Seneca in v svoji razpravi med drugim navedel: "Nekateri zgodovinarji trdijo, da je bil eden od treh cesarskih odposlancev na Rižanskem zboru grof Kadolaj. Ker zagotovo vemo, da je bil neki Kadolaj na čelu furlanske marke v prvih letih 9. stoletja, domnevamo, da je bil Kadolaj z Rižanskega zbora prav furlanski mejni grof, vojvoda Janez pa je bil istrski grof, ki mu je bil podrejen." S temi stališči se F. Seneca ni strinjal, zato je v isti razpravi navedel svojo obrazložitev: "Grof Kadolaj, ki je sodeloval na placitu leta 804 skupaj z drugima dvema odposlancema, in oni Kadolaj, ki je kasneje postal furlanski vojvoda, sta povsem slučajno nosila isto ime. Morda gre celo za isto osebo, ki pa v tistem času še ni bila na čelu furlanske vojvodine. Furlanski vojvoda je bil takrat še Janez, ki je vladal Istri in Furlaniji." V nadaljevanju svoje razprave se sprašuje: "Ali med drugim zanesljivo vemo, katerega leta je Kadolaj začel vladati furlanski vojvodini? Nič nas ne more prisiliti k prepričanju, da bi bil Henrikov naslednik, ki je padel leta 799, ravno Kadolaj. S katerimi elementi želijo nekateri zgodovinarji negirati vojvodo Janeza kot furlanskega vojvodo, ko pa so viri tistega časa fragmentarni in zmedeni?"

Za zaključek pa avtor pravi: "Domnevam, da je bil "dux Johanne", o katerem govori listina Rižanskega placita, resnično furlanski vojvoda, ki je po Henriku in pred Kadolajem vladal obema deželama, "Cadolao et Aio comites" pa sta bila dejansko dva "missi dominici". Da sta nosila grofovsko čast, je točno, toda to še ne zagotavlja Kadolajevega knežjega dostojanstva. Kako v tem primeru opravičevati prisotnost Aiona, ki je nosil isto dostojanstvo? Uporaba plemiških naslovov je bila v tistem času še negotova. Ravno zavoljo tega moramo biti previdni pri izvoru furlanske marke iz preprostega "marchio" ali preprostega "comes". Sodna obravnava proti Janezovim prestopkom je torej zadevala celotno podrejeno ozemlje, predvsem pa je veljala vzhodnemu delu vojvodine, se pravi Istri." (F. Seneca, Ancora una nota al Placito di Risano dell'804, Ce fastu?, 1948/49, str. 20)

Glede furlanske marke znani zgodovinar R. Cessi dvomi, da bi nastala že v dvajsetih letih 9. stoletja. Po njegovem je furlansko vojvodino, četudi označeno z marko, vodil grof. V čast Kadolaja je bila sestavljena iz Furlanije in Istre. Že na Rižanskem zboru je Kadolaj kot "missus imperatoris" nosil naziv "comes". Drugje ga omenjajo z naslovom "dux fo-

roiuliensis" ali pa z nazivom "marcae foroiuliensis praefectus". Tu je morda marka enakovredna limesu, limes pa ni bil furlanski, pač pa obrski. Po vsej verjetnosti, nadaljuje R. Cessi, je prišlo do zamenjave med "comes" in "praefectus", se pravi "comes foroiuliensis" in "praefectus marcae", ki je enakovreden "praefectus limitis". Kadolaj je umrl po vrnitvi z vojne v Panoniji na obrskem limesu; tako je bil njegov naslednik Baldrik "dux foroiuliensis" po osebnem dostojanstvu, obenem pa "Avarici limiti custos" oziroma "Pannonici limites praefectus" (R. Cessi, L'occupazione longobardica e franca dell'Istria nei secoli VIII e IX, Venezia 1941, str. 310).

3. "Territorio Caprense, loco qui dicitur Riziano"; gre za prvo omembo koprskega teritorija, saj so starejše omembe omejene le na Koper oziroma koprski otok. Mesto je torej imelo teritorij; locus Rizianus je najverjetneje na ravnici ob izlivu Rižane (J. Šašel, Arheološki vestnik 25, 1976, str. 448).

Večina zgodovinarjev se ni podrobneje ukvarjala z vprašanjem same lokacije, kjer je leta 804 potekalo zborovanje. Bolj ali manj se vsi zadovoljujejo z navedbo, da je šlo za okoliš same Rižane (vasi) ali pa celo rečnega izvira pri Zvročku. Kot najbolj ustrezna pa se zdi ravnica ob izlivu Rižane v morje, pri tem pa je treba seveda upoštevati, da je koprski zaliv v začetku 9. stoletja segal precej globlje v zaledje kot danes.

Domala edini avtor, ki je skušal natančneje opredeliti kraj zborovanja je Mario E. A. Zetto. Domneva namreč, da gre za višavje nad Rižano med Stepani, Rožarjem in Krnico. Pri tem konkretno navaja: "Od vasi Rižana proti gričevju na severni strani po kakem kilometru vzpona najprej naletimo na vas Rožar s cerkvico Rožne Marije (Madonna delle rose); še kakih 200 metrov dalje pa na domačijo Stepani. Levo od vasice se spušča dolinica s prostranim travnikom, ki rahlo pada proti jugu in ga deloma v obliki podkve obdaja gozdič. Tu se je skoraj zagotovo lahko zbrala množica ljudi na svežem zraku ..." Po njegovem naj bi ravno to lokacijo izbral grof Unfrid, frankovski fevdalni gospod Kopra (?). Cesarski sodniki naj bi se v času placita utaborili na Rožarju, patriarh Fortunat na Stepanih, škofje v Krnici, vojvoda Janez s svojimi oprodami pa v gozdičku Stralci, kakšna dva kilometra vzhodno od Rižane.

Pri vsem navedenem je tudi zanimivo, da je avtor izključil možnost zborovanja na koprskem otoku zgolj iz praktičnih oziroma klimatskih razlogov. Zaradi nezdrave, močvirne okolice so namreč otoško naselbino obletavali roji komarjev, pa tudi dostop do otoka je bil zelo težaven, saj ga s kopnim še ni povezoval most tako kot v beneškem času (Mario E. A. Zetto, Il Placito di Risano, Trieste 1989, str. 75-87).

4. Patriarh Fortunat; gradeški patriarh v letih 803-826, pred tem je bil v letih 778-803 tržaški škof. Na gradeškem prestolu je nasledil svojega strica Janeza.

V letih, ki so sledila Rižanskemu zboru, je verjetno živel v Istri, kjer je njegov ugled zelo narasel. Po Karlovi zaslugi je užival tudi veliko avtoriteto in si nabral veliko premoženje. Bil je lastnik štirih tovornih ladij, ki so bile oproščene vseh davčnih bremen in zanj prevažale blago po vseh pristaniščih Italskega kraljestva. Z bogastvom in ugledom si je znatno razširil tudi krog privržencev in somišljenikov (S. Romanin, Storia documentata di Venezia, I, Venezia 1912, str. 139).

Ko je leta 806 po smrti škofa Emilijana ostal puljski škofovski prestol nezaseden, se je Karel Veliki odločil, da ga ponudi Fortunatu in se mu s tem oddolži za zvestobo. Cesarjevi volji se je moral ukloniti tudi papež Leon VIII., vendar pod pogojem, da Fortunat zapusti puljsko škofijo v primeru, da Franki ponovno osvojijo gradeški patriarhat in bi se s tem Fortunatovo izgnanstvo končalo (B. Benussi, Nel Medio evo, str. 143).

Gotovo je, da niti papež niti Karel s podelitvijo škofovskega sedeža Fortunatu nista nameravala ukiniti metropolitske gradeške cerkve in njen sedež prenesti v Pulj. Fortunat se je dejansko v Gradež vrnil ob koncu leta 810 oziroma v začetku leta 811 (z odnosi med Karlom Velikim in patriarhom Fortunatom se je veliko ukvarjal Gfrörer v Geschichte Venedigs bis zum J. 1084, Graz 1872).

5. Škofje Teodor, Leon, Stavracij, Štefan in Lavrencij; nič manj kot s Fortunatom se niso zgodovinarji ukvarjali tudi s petimi istrskimi škofi, ki naj bi sodelovali na Rižanskem zboru.

Že v 18. stoletju navaja koprski zgodovinar in enciklopedist Gian Rinaldo Carli, da sedeži omenjenih škofov niso znani, razen Stavracija, ki naj bi bil poreški škof (G. R. Carli, Delle antichità di Capodistria, Capodistria 1861, str. 125).

Tudi P. Kandler je prevzel Carlijevo mnenje, da je le za Stavracija možno z gotovostjo trditi, da je bil poreški škof. Če sledimo vrstnemu redu ostalih škofijskih sedežev, nadaljuje Kandler, naj bi bil Teodor puljski, Leon tržaški, Štefan novigrajski in Lavrencij pićanski škof (Notizie storiche di Pola, str. 90).

Zgodovinarji, ki so naštevali istrske škofe po precedenci, so prisodili lastnoročno podpisanega Stavracija puljski oziroma poreški škofiji, ostalo četverico pa drugim škofijam. Tako je bil poslednji med njimi, Lavrencij, dodeljen Pićanu.

Precej na široko se je o tej problematiki razpisal hrvaški zgodovinar L. Kirac, ki najprej razvija tole tezo: Na koncu listine je lastnoročno podpisan le škof Stavracij, ostali štirje pa so le našteti in razvrščeni po naključnem vrstnem redu. Po vsej verjetnosti torej razen puljskega škofa Stavracija zboru ob Rižani drugi škofje niso niti prisostvovali!

Nato posebej prehaja na vprašanje pićanske škofije. Glede na to, pravi, da je bila pićanska škofija prva pod udarom Slovanov, ki so v začetku 7. stoletja prodirali v Istro, naj bi v njej cerkveno življenje začasno zamrlo. Težko je reči, kdaj si je ponovno opomoglo, po vsej verjetnosti še ne v letih Rižanskega zbora, ker Slovani takrat še niso sprejeli krščanstva. Cerkveni šematizem pićanske škofije, nadaljuje Kirac, pojasnjuje, da je bil njen prvi škof sv. Nikefor leta 524, drugi Teodor leta 546, tretji Marcijan leta 579, četrti Ursinijan ravno tako leta 579, z njim pa se je vse do leta 1015 zaključila vrsta pićanskih škofov. Šematizem sicer za leto 804 omenja škofa Lavrencija, vendar

1. G. Barison: Rižanski placit, v: G. Caprin: Alpi Giulie, Trst 1895, s. 387

po golem naključju. Tudi če bi pićanska škofija takrat ponovno nastala, meni Kirac, bi tamkajšnji škof ne pripadal gradeški metropolitski cerkvi, marveč solinski, saj je Pićan v cerkvenem pogledu spadal pod Liburnijo oziroma pod Hrvaško. Postavljanje škofa Lavrencija na pićanski škofovski prestol je po mnenju istega avtorja torej zgodovinsko netočno in nesmiselno, s tem pa se postavlja pod vprašaj celo avtentičnost same listine Rižanskega zbora (L. Kirac, Crtice iz istarske povijesti, Zagreb 1946, str. 35).

Istemu vprašanju se je v novejšem času posvetil tudi L. Margetić, ki navaja, da ne obstaja nobeno poročilo o delovanju škofa ali škofije v Pičanu vse do konca 10. stoletja. Njen obstoj bi bil v starejšem obdobju v nasprotju s sklepi koncila iz leta 343, ki je izrecno prepovedal ustanavljanje škofij v naseljih s statusom "vicusa", pa tudi na območju manjših mest. Kljub temu nekateri zgodovinarji trdijo, da je bil "Martinus episcopus Petenatis", ki se je leta 579 udeležil cerkvenega zbora v Gradežu, pićanski škof. L. Margetić temu nasprotuje in navaja, da gre v bistvu za ptujskega škofa, ki se je skupaj s škofi iz Norika, Recije in Panonije udeležil gradeške sinode. Tudi v seznamu škofij, ki jih po letu 579 navaja Pavel Diakon, so omenjeni škofje iz Pulja, Poreča in Trsta, ni pa med njimi pićanskega škofa. V dokumentih lateranskega zbora iz leta 680 ravno tako zaman iščemo podpis pićanskega škofa. Tudi za 8. stoletje ni zanesljivih poročil, zato je avtor mnenja, da je bila prisotnost pićanskega škofa na Rižanskem zboru zgolj domnevna, četudi je v listini naštetih 5 istrskih škofov. (L. Margetić, Il vescovo di Pedena, Histrica et Adriatica, Trieste 1983, str. 133).

F. Kos se glede škofov opredeljuje za naslednji vrstni red: Teodor (puljski), Leon (tržaški), Stavracij (poreški), Štefan (novigrajski) in Lavrencij (pićanski) (F. Kos, Gradivo, II, Ljubljana 1906, str. 19). Mario E. A. Zetto podobno kot ostali avtorji pripominja, da v listini niso navedeni sedeži obtoženih škofov, vemo pa, nadaljuje, da so bili obstajali sedeži: Pulj, Trst (za določen čas tudi Koper), Poreč, Novigrad in Pićan. Škofije Leona, Štefana in Lavrencija bi mogle biti v Pulju, Novigradu ali Pićanu, vendar ne vemo, kateri od njih je imel ta ali oni sedež (Mario E. A. Zetto, prav tam, str. 68).

Na Rižanskem placitu med naštetimi škofi ni koprskega, kar pa še ni zadosten dokaz, da samostojna koprska škofija ni več obstajala. Med kraji, katerih predstavniki so bili prisotni na omenjenem sodnem zboru, manjka mesto Koper. Možno bi torej bilo, da so meščani Kopra skupaj s svojim škofom iz nam neznanega vzroka bojkotirali istrsko skupnost (R. Bratož - J. Peršič, Koprska cerkev skozi stoletja, Koper med Rimom in Benetkami/ Prispevki k zgodovini Kopra, Ljubljana 1989, str. 59).

6. Sto dvainsedemdeset glavarjev; mnogo je komentarjev tudi glede prisotnosti predstavnikov na Rižanskem zboru. G. R. Carli se omejuje zgolj na to, da je puljski kapitan nosil naziv primata (primus omnium Primas Polensis dixit ...) in da je Karel Veliki v Kapitulariju iz leta 808 ukazal, da se morajo na placitih pojaviti tudi glavarji; cesarski odposlanci so na Rižanski parlament pozvali 172 kapitanov (G. R. Carli, Delle antichità di Capodistria, Capodistria 1861, str. 126).

P. Kandler je temu vprašanju posvetil več pozornosti in navedel, da so bili glavarji predvsem sodniki, in sicer 4 iz Pulja, po 2 pa iz drugih mest in kaštelov, se pravi približno 20 oseb. Prisotni so bili tudi primati in ljudstvo. Iz tega je razvidno, nadaljuje Kandler, da je Karel Veliki ukinil nekdanje tribune, vikarje in lokoservatorje in jih nadomestil s centarhi, ki pa niso bili prisotni na zboru, saj jih je predstavljal vojvoda Janez. Mestne kurije naj bi zastopali "decemprimi", ljudstvo pa t. im. ljudski tribuni, ki so se v polnem številu udeležili Rižanskega zbora.

Število glavarjev (172) naj bi bilo v nedvomni korelaciji s celotno vsoto denarnih dajatev mest in kaštelov, se pravi s 344 zlatimi solidi mancosi. Obenem so bili, po Kandlerjevem mnenju, glavarji glavni davčni zavezanci in s tem odgovorni za plačevanje celotne vsote, ki so jo morali pobirati in nakazovati cesarski blagajni (Notizie storiche di Pola, str. 91).

B. Nacella v svoji razpravi v zvezi s tem vprašanjem postavlja dve temeljni izhodišči:

- listina Rižanskega zbora v bistvu ne prinaša podatkov, iz katerih bi bilo razvidno, da so bili na zboru prisotni vsi istrski glavarji, pač pa govori le o tem, da so bili izbrani glavarji posameznih mest in kaštelov (tunc elegimus de singulis Civitatibus, seus Castellis homines capitaneos numero cento septuaginta et duos),
- tisti italijanski zgodovinarji, ki so skušali na podlagi prisotnih glavarjev mest in kaštelov sklepati, da je bila v času placita ne le zahodna, pač pa tudi srednja in vzhodna Istra naseljena s pretežno romanskim prebivalstvom - predvsem območje Buzeta, Pićana in Labina, se motijo. Ta naselja so se v tem obdobju naslanjala predvsem na hrvaško prebivalstvo, zato ni izključeno, da so bili na zboru prisotni tudi Slovani (B.Nacella, Gli Slavi al Placito del Risano, Istrski zgodovinski zbornik, Koper 1953, str. 12).

L. Margetić pa v svoji razpravi oporeka Kandlerjevi tezi, češ da ne odgovarja številu glavarjev, ki so jih za zborovanje izbrali cesarski odposlanci. Bolj je po njegovem verjetno, da so "missi" izbrali med plemstvom tisto število predstavnikov ljudstva, ki je odgovarjalo obveznemu deležu posameznih mest in kaštelov, tako da sta 2 solida dala pravico do enega predstavnika na zboru (L. Margetić, Diritto medievale croato - diritti reali, Atti CRS XIII, Trieste - Rovigno 1982/83, str. 152).

7. Oni so nam prinesli zapisnike poročil; sam termin "breues" (poročila) zgodovinarji tolmačijo precej različno: B. Benussi ga interpretira kot davčne registre, F. Kos kot zapisnike, L. Kirac kot listine, A. Cavallari pa kot sklepe najvišjih oblasti. J. Ferluga meni, da so brevis, brebion, brebeion spiski, inventarji, po grško katagraphai; tu gre, po njegovem, za sezname davčnih zavezancev z navajanjem davkov in vsot, morda v obliki pobotnic, pattakia (J. Ferluga, Istra med Justinjanom in Karlom Velikim, Arheološki vestnik (v tisku), št. 43, Ljubljana 1992). P. Kandler je prevzel prepis iz kodeksa Trevisani - Marciana, ki se glasi: "Et ipsi detulerunt nobis Breves per singulas Civitates, vel Castella" (Notizie storiche di Pola, str. 79) in ga prevedel: "Ed essi ci produssero attestazioni fatte ai tempi ... per le singole città e castella," (in oni so nam predložili overovbe iz časov ... za posamezna mesta in kaštele). L. Kirac je v svoji razpravi raje uporabil prepis Trevisani-Verci in ga prevedel: "I oni prinesoše nam listine za pojedine gradove ili kule" (L. Kirac, prav tam, str. 55).

8. V času Konstantina in vojaškega poveljnika Bazilija; tudi glede imen Konstantina in Bazilija so interpretacije sila različne. F. Kos je mnenja, da je Konstantin cesar, Bazilij pa vojaški mojster, medtem ko R. Udina meni, da sta oba vojaška mojstra (magistra militum). A. Cavallari pa povsem nasprotno trdi, da sta Konstantin in Bazilij odposlanca bizantinskega cesarja.

R. Cessi v komentarju k placitu ob orisu frankovske oblasti v Istri med drugim pravi: "Ko je bil odpravljen magister militum kot predstavnik vzhodnega cesarstva, je vsekakor ostal municipalni sistem. Morda je bil potrjen z "breues", ki so jih magistri militum pustili v mestih in kaštelih predvsem v času Konstantina in Bazilija na čelu s primasom iz Pulja ali "iudices" in različnih sodišč, domestikov, vikarjev in lokoservatorjev, ki so vodili lokalno upravo." (R. Cessi, L'occupazione longobardica e franca dell'Istria nei secoli VIII e IX, Venezia 1941, str. 308)

Precej podrobno se je s tem vprašanjem ukvarjal tudi L. Margetić, ki je strukturo bizantinske vojaške in civilne uprave raziskoval predvsem na podlagi pisem papeža Gregorja I. Ta nas namreč seznanjajo z najvišjimi istrskimi funkcionarji ob izteku 6. stoletja. Eno od pisem se nanaša na nekega Bazilija, drugo pa na magistra militum Gulfarija. Na splošno prevladuje mnenje, da sta bila Bazilij in Gulfarij magistra militum oziroma da je bil Gulfarij Bazilijev naslednik. Na podlagi podrobnejše analize pa je prišel Margetić do zaključka, da Bazilij pravzaprav ni bil magister militum, pač pa tribun-komandant Novigrada ali pa največ "dux" istrske province. V tem kontekstu avtor tudi dvomi, da bi bil Pulj v tem obdobju sedež istrskih magistrov militum, saj je bilo mesto eno najmočnejših oporišč istrske shizme. Po vsej verjetnosti je bilo vojaško središče in sedež magistrov militum v Novigradu, ki je imel številne državne posesti in finančne vire za vzdrževanje stalne posadke.

Če se torej vrnemo na izhodišče, naj bi šlo po mnenju avtorja za cesarja Konstantina VI. (780-797), hkrati pa naj bi bil na tem mestu tekst Rižanskega zbora pomanjkljiv; po njegovem bi se moral glasiti: "Constantini Basilii" (L. Margetić, Diritto medievale croato, prav tam, str. 152).

B. Nacella se glede tega vprašanja enako opredeljuje kot R. Udina, da sta bila namreč Konstantin in Bazilij ob koncu 6. stoletja magistra militum (B. Nacella, prav tam, str. 11).

Mario E. A. Zetto dokaj polemično napada B. Benussija, R. Udino in vse tiste zgodovinarje, ki so Konstantina in Bazilija postavljali v 6. stoletje. Po njegovem gre za cesarja Konstantina V. (741-775), Bazilij pa naj bi bil bizantinski general, ki je vladal provinci "Venetia et Histria" v imenu ravenskega eksarha (Mario E. A. Zetto, prav tam, str. 142).

9. Številni zgodovinarji se ukvarjajo z obtožbo in zagovorom gradeškega patriarha Fortunata, ki je bil, kot smemo na podlagi virov domnevati, glavni pobudnik za sklic Rižanskega zbora. Med njimi prevladuje mnenje, da je bil Fortunat zmagovalec, vojvoda Janez pa poraženec placita. Fortunat je znal vsekakor spretno odvrniti očitke in obtožbe, ki so sicer v večji meri letele na rovaš istrskih škofov. Kot je razvidno iz teksta, so mu "homines capitanei" priznali privilegije, poudarili pa so, naj bodo izpolnjene dobre stare navade ob patriarhovem obisku in "missi dominorum" (A. Tassini, Fortunato di Grado e il Placito del Risano, PI, n. 4, Trieste 1950, str. 22).

Iz Fortunatovega vprašanja glavarjem: "Rogo vos filii nobis dicite veritatem qualem consuetudinem sancta ecclesia mea metropolitana in territorium Istriense inter nos habuit?" ni mogoče sklepati, da bi patriarh kot nadarjen in izobražen duhovnik zanemaril ali celo ne poznal običajev gradeške stolne cerkve, še manj pa dovolil, da bi ga nanje opomnili glavarji istrskih mest. S tem, ko je našteval običaje pred vsemi prisotnimi, jih je še bolj poudaril, hkrati pa so bile vnešene tudi v notarski zapis zbora. Omenjene "consuetudines" so za A. Tassinija pomenile poveličevanje gradeškega patriarha, ki je bil še posebej počaščen s priznanji in odgovori predstavnikov istrskih mest.

Tudi L. Margetić v svoji razpravi poudarja, da so bili predstavniki mest do gradeškega patriarha dokaj uvidevni. Dovolili so mu, da je lahko še naprej pasel svojo živino na mestnih pašnikih ; s tem pa je posredno priznal njihovo pravico nad površinami, ki so v času bizantinske oblasti nedvomno predstavljale del komunskega imetja. V tem so mestni glavarji videli tudi nevarnost, da bi nova frankovska oblast ravnala drugače kot prejšnja in pašnike zahtevala zase, mesta pa bi morala plačevati posebne dajatve za njihovo uporabo (L. Margetić, prav tam, str. 153).

10. Glede pritožb proti škofom oziroma glede uživanja cerkvenih posesti B. Benussi komentira tretjo pritožbo, ki govori o dednih zakupih. Po njegovem naj bi šlo za sleparije pri dednih fevdih in zakupih. Iz teksta je moč razbrati, da so škofje izkoriščali vsako priložnost in spreminjali pogodbe dednih fevdov in zakupov. Cerkev je res podpirala običaj, da spremembe njenih posesti brez soglasja niso bile veljavne, bilo pa je tudi res, da je uživanje posesti, ki je trajalo daljše obdobje, pri lastnikih utrjevalo prepričanje o veljavnosti takih pogodb, saj je nekdanja bizantinska oblast priznavala to pravico (B. Benussi, Nel Medio evo, Parenzo 1897, str. 580).

11. Iz četrte pritožbe proti škofom je razvidno, da so si le-ti po prihodu Frankov prilastili dele pašnikov in jih uporabljali izključno za pašo svoje živine. Z drugimi besedami, prišlo je do nasilne delitve pašnikov in drugih posesti med mesti in cerkvijo. S tem, da cerkev ni nosila stroškov, niti plačevala polovice davkov, L. Margetić prihaja do zaključka, da je privilegiran položaj cerkve v času frankovske oblasti povzročil občutno poslabšanje gospodarskega položaja istrskih mest (L. Margetić, prav tam, str. 154).

Posebna zanimivost četrte pritožbe pa je tudi njen različen prepis, ki ga zasledimo v listinskem prepisu Trevisani-Verci oziroma Trevisani-Marciana. V prvem prepisu beremo: "De herbatico, vel glandatico nunquam aliquis vim tulit inter *roncora* nisi secundum consuetudinem parentum nostrorum", v drugem pa: "De herbatico, vel glandatico nunquam aliquis vim tulit inter *vicora* nisi secundum consuetudinem parentum nostrorum". V prvi verziji gre torej za besedo "roncora", v drugi pa za termin "vicora", se pravi za dva povsem različna pojma. Beseda "roncora" bi naj pomenila slabši gozd, grmičevje, medtem ko "vicora" pomeni vas(i). Po Kandlerju je "vicora" pogosta grška sklanjatev besede "vicus". Gre za največja naselja upravnih območij, ki so se delila na "pagus" in "vicus" - ti so bili oblikovani kot naselja s svojimi župani (Notizie storiche di Pola, str. 81).

Ko L. Kirac v svoji razpravi razmišlja o vsebini te pritožbe, pravi, da so Bizantinci osvojeno posest poleg desetine, "decimae", obremenili še s "skripturo" - dajatvami na pašnike in pašo živine v gozdovih, ki so pripadali državi. Kasneje je bil ta prihodek prepuščen mestom kot odškodnina za upravo nad mestnimi okrožji. Ko so se manjši gradovi in vasi osamosvojili in zaokrožili z lastnimi zemljišči, so mesta nad njimi postopoma izgubljala oblast, vzporedno s tem pa so izginjali tudi upravni stroški; "skriptura", ki so jo morali drobni posestniki plačevati mestom, je tako odpadla (L. Kirac, prav tam, str. 62).

Tako je pravzaprav razumljiva pritožba mestnih glavarjev, da jim nižje upravne enote, ki jim je vojvoda Janez dal v posest gozdove za pašo živine, ne plačujejo več dajatev in ne prizna-

vajo nekdanjega prava, ki so ga mesta imela nad temi površinami. S prihodom Frankov so se namreč manjša naselja v bistvu osvobodila mestnih oligarhij ter si izboljšala svoj ekonomski položaj. Razumljivo je torej, da so večji del pritožb izrekla mesta, ki so želela, da jim novi oblastniki vrnejo nekdanjo oblast nad podeželjem.

12. Pri osmi pritožbi proti škofom Kandler dvomi, da bi mogla biti naperjena proti njim samim, saj je bila pravica do ribolova povezana s teritorialnim principom. Pred prihodom Frankov je bilo namreč področje ribolova v pristojnosti mest, pod Franki pa je prišlo v roke državnega fiskusa. Kandler torej dvomi, da bi ga Karel Veliki dodelil v pristojnost škofom, ki so postali zemljiški gospodje šele v času Lotarja in saških vladarjev. Pravo na ribolov je po Kandlerju spadalo torej v pristojnost države oziroma velikih fevdalnih gospostev. Ker pa iz listine ni razbrati drugih razlogov za navedeno pritožbo, je Kandler mnenja, da so se zanj morda potegovali tudi škofje (P. Kandler, Notizie storiche di Pola, str. 96).

13. Vrsta zgodovinarjev je ob deveti pritožbi komentirala najprej vsote, ki so jih v cesarsko blagajno plačevala posamezna mesta: Pulj 66 solidov mankozov, Rovinj 40, Poreč 66, Trst 60, Labin 30, Buzet 20, Pićan 20, Motovun 30 in Novigrad 12. Razen tega je iz teksta razvidno le še to, da je morala celotna Istra plačevati 344 solidov mankozov.

O bizantinskem davčnem sistemu nas v svoji razpravi podrobneje seznanja J. Ferluga, pri čemer izhaja iz novejše študije N. Oikonomidèsa, De l'impôt de distribution à l'impôt de qualité à propos du premier cadastre byzantin (7e - 9e siècle), Zbornik radova Vizantološkog instituta 26 (1987). Študija je nastala iz analize slavospeva Teodora Studita iz leta 801, ki opisuje bizantinski fiskalni sistem ob koncu 8. stoletja. Avtor študije ugotavlja, da so nekako v tem obdobju zaključili z izdelavo katastra, torej nekakšnega registra nepremičnin z izmerami in odgovarjajočim ovrednotenjem. Šlo je torej za težavno in mukotrpno delo, ki se je pričelo z ljudskim štetjem v 7. in 8. stoletju. Na tej osnovi je temeljil nov bizantinski davčni sistem: davki so bili ocenjeni v sorazmerju z imetjem davkoplačevalcev. Gre za delo prvih ikonoklastičnih cesarjev, ki so si prizadevali reorganizirati državni sistem. Cesar Konstantin V. (741-775) je po celotnem imperiju razširil pobiranje neposrednih davkov v denarju, zato je v državnih financah prevladoval denarni sistem. Bizanc je torej za razliko od zahodne Evrope že na začetku 9. stoletja uvedel sistem neposrednih davkov v sorazmerju z imetjem, se pravi sistem, ki je temeljil na kolektivni davčni odgovornosti in ki je bil za celotni državni sistem osnovnega pomena. Znotraj upravnih enot, ki so bile podrejene centralni oblasti, pa je bilo vendar možno doseči davčne olajšave ali celo oprostitve ob morebitnih naravnih nesrečah ali epidemijah. Oikonomides svojo študijo zaključuje s trditvijo, da je bil bizantinski davčni sistem razumen in pravičen. Njegovemu mnenju se pridružuje tudi J. Ferluga, ki še posebej poudarja, da se vse to jasno zrcali tudi iz položaja, ki so ga Istrani orisali na Rižanskem zboru (J. Ferluga, Istra med Justinjanom in Karlom Velikim, Arheološki vestnik (v tisku), št. 43, Ljubljana 1992).

Na osnovi omenjenih podatkov je B. Nacella v svoji razpravi zaključil, da so morala zahodnoistrska mesta plačevati 274 solidov, srednja- in vzhodnoistrska pa le 70. Avtor namreč meni, da so davke določali po višini dohodka, ne pa po velikosti mestnih teritorijev, iz česar bi se dalo sklepati, da sta bili srednja in vzhodna Istra v začetku 9. stoletja precej redko naseljeni oziroma zapuščeni (B. Nacella, prav tam, str. 11).

Opozoriti velja tudi na nekatere nedoslednosti v prepisih: v delu R. Udine, Il Placito del Risano, AT, vol. XVII, 1932 v dodatku, str. 63, IX Capitulo, so sporne navedbe: "parenzio mancosos sexaginta", namesto "sexaginta et sex"; razen tega manjka v celoti "numerus tergestinus mancosos sexaginta", zaradi česar skupna vsota istrskih mest in kaštelov ne znaša več 344 solidov, kot je navedeno v izvirniku, temveč le 278 solidov.

Sami denarni enoti - solidom mankozom je precej pozornosti posvetil že G. R. Carli v svojem znanem delu Delle Monete, II, str. 109, in pojasnil, da po vrednosti ustrezajo beneškim cekinom 18. stoletja. F. Kos v Gradivu, II, str. 19, pojasnjuje, da je "solidus mancosus" 30 denarjev, srebrni solid = 72 in zlati solid = 40 denarjev. Mario E. A. Zetto pa pripominja, da je "mankoz" ime za zlati novec, enak bizantinskemu, ki ga omenjajo italijanski dokumenti od 7. do 9. stoletja. Izraz "mancoso" ali "mancuso" naj bi izhajal iz arabskega "manqush", torej kovani denar (Mario E. A. Zetto, prav tam, str. 145). Tudi J. Ferluga navaja, da je bil ta denar v uporabi v drugi polovici 8. stoletja. Prvo omembo "mancus" zaznamo v dokumentu Sesta iz Furlanije leta 778, nadalje v dokumentu samostana Farfa iz leta 786 in v Liber pontificalis v času papeža Hadrijana (771-795). Dokončno interpertacijo o izvoru tega denarja je pripravil Ph. Grierson: Termin je bil v začetku pripisan muslimanskemu denarju, ki je bil nekoliko lažji od solida (4,25 gr) in je izviral iz arabske besede "manqush", kar pomeni kovani denar (J. Ferluga, prav tam).

Precej komentatorjev pa se je ob naštevanju mest oziroma plačevanju davkov vprašalo, zakaj v tem seznamu ni tudi mesta Koper, saj je zborovanje potekalo na njegovem ozemlju.

Med starejšimi pisci je skušal že G. R. Carli odgovoriti na to vprašanje z navedbami G. Lucia (De Regn. Dalmat. Lib. I, Cap. 16, et Lib. II, Cap.6), češ da Koper ni bil vključen v Karlovo kraljestvo, temveč v Beneški dukat, ki je bil dodeljen Bizancu, zato je užival nekakšen svobodni status. Res Eginhard navaja, da je Karel Veliki vladal Istri, Liburniji in Dalmaciji, "exceptis maritimis civitatibus". Ta pa naj bi vključevala Beneško laguno in Gradež, torej lahko tudi Koper. Kot dokaz za svojo trditev G. Lucio navaja različne stare običaje, ki so se ohranili iz bizantinskega obdobja tako v Benetkah kot v Kopru, v drugih mestih pa so jih ukinili Franki. Gre predvsem za nekatere liturgične obrede, za oblačila duhovnikov, imena mestnih predelov (v Kopru npr. Brolo, Zubenaga itd.), ki kažejo na romansko kontinuiteto (G. R. Carli, Delle antichità di Capodistria, Capodistria 1861, str. 131).

Isto vprašanje si je kako stoletje kasneje zastavil tudi B. Benussi, vendar je njegovo stališče precej drugačno. Benussi pri svoji tezi izhaja iz Dandola (Chronicon, VII, 15) in njegove navedbe, ki je identična z Eginhardovo: "Postquam utramque panoniam et oppositam in altera Danubii ripa Datiam, Histriam quoque et Liburniam et Dalmatiam, excetis marittimis civitatibus, quas ob amicitiam et iunctum cum eo foedus Constantinopolitanus imperatore habere permisit acquisiverat ..." in ravno Koper prišteva med tista mesta, ki so ostala pod bizantinsko jurisdikcijo.

Benussi najprej odločno zavrača možnost, da bi do frankovske skupščine prišlo na ozemlju bizantinskega mesta, nato pa pojasnjuje, da so istrska mesta v listini posamič navedena le tam, kjer so omenjeni davki v denarju in so jih plačevala državi. Če Kopra v tem seznamu ni, pomeni, da je bil davkov oproščen. Pri tem ni šlo le za Koper, temveč tudi za Piran in Umag. Po

vsej verjetnosti so vsa tri mesta namesto davka v denarju cesarski blagajni prispevala odgovarjajočo vsoto v naturalijah. O posebnih naturalnih dajatvah Pirančanov, kot so žito, olje in vino, ki so ga morali dajati cesarski blagajni, se govori leta 967. Te dajatve bi lahko izhajale že iz bizantinskega obdobja, lahko pa bi bile značilne tudi za druga mesta (B. Benussi, prav tam, str. 149).

R. Udina v svojem delu razlaga, da so bila v listini Rižanskega zbora omenjena le ozemlja Pulja, Rovinja, Poreča, Labina, Buzeta, Pićna, Motovuna in Novigrada ter tržaški numerus, ki so plačevala davke, medtem ko so bili agri Kopra, Pirana, Umaga in nekaterih drugih krajev oproščeni davkov. Za njihovo odsotnost so bili morda tudi drugi razlogi, ki pa iz listine niso razvidni (R. Udina, prav tam, str. 22).

Tudi G. de Vergottini se v svojem komentarju dotika vprašanja odsotnosti Kopra. Med drugim pravi: "Naš suhoparni seznam ne vključuje Kopra in manjših kaštelov, kot sta npr. Piran in Umag. To je očiten znak, da so bili zaradi preskromnih dohodkov, majhne površine agrov ali njihove nerodovitnosti ali pa zaradi vladarskih koncesij oproščeni davkov (G. de Vergottini, Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medio evo, Roma 1924-25, str. 37).

Med zgodovinarji, ki so se najbolj temeljito posvetili temu vprašanju, je treba omeniti C. de Franceschija, ki je v svoji razpravi dokaj kritičen do interpretacij G. R. Carlija, P. Kandlerja, B. Benussija, R. Udine in drugih. Po njihovih razlagah bi lahko bila severna Istra le del tržaškega numerusa, kar pa C. de Franceschi zavrača, saj bi bila tako konstituirana upravna enota preveč različna od drugih, in to tako po obsegu in številu prebivalstva kot po posebnih vojaških funkcijah in davčnih obveznostih.

Po C. de Franceschiju je "ducatus Venetiarum", ki je nastal ob koncu 7. stoletja, obsegal tudi severno Istro in jo obdržal tudi po frankovski osvojitvi leta 788. Franki so tak status za nekaj časa obdržali, čeprav je bil v nasprotju z njihovimi načeli o upravni enotnosti obmejnih pokrajin. V času Rižanskega placita je bilo torej po avtorjevem mnenju koprsko ozemlje še izven jurisdikcije frankovskega vojvode in je kot nevtralno ozemlje povsem ustrezalo trenutnim frankovskim potrebam, pa tudi namenom in ciljem takega zborovanja. Na njem zato ni bilo ne Kopra ne Pirana in Umaga, to pa je tudi zadosten razlog, da omenjena mesta niso navedena v listini Rižanskega placita (C. de Franceschi, Saggi e considerazioni sull'Istria nell'alto medioevo, AMSI, vol. XVI NS, Venezia 1968, str. 20).

14. Če preidemo na konkretne očitke mest vojvodi Janezu, naj navedemo najprej tiste, ki zadevajo njegove posesti in so bile v bizantinskem obdobju državna last. Razen teh si je frankovski vojvoda prisvojil še mnoge druge, ki so vsaj deloma izhajale iz zaplemb nekdanjim bizantinskim funkcionarjem. Nekatere posesti oziroma lokacije, naštete v listini, je skušal določiti že P. Kandler: vas Petriolo naj bi bila današnji Peroj, Zerontiakove posesti verjetno Jadreški vzhodno od Pulja, posestvo "in Priatello" pa Toranj (Torre) južno do Rovinja (Notizie storiche di Pola, str. 100).

15. V nasprotju s Kandlerjem je Mario E. A. Zetto večino Janezovih posesi lociral v koprsko zaledje in tako npr. Kancijaniko (Cansàn, San Canziano) enači s Škocjanom. Ker v času placita še ni bilo posvojenih družinskih imen, "Cancianico" ni po njegovem nič drugega kot krajevno ime "Cansàn" z galsko-romansko pripono "icum", v kateri lahko v pridevniški obliki razumemo "peadium", "fundus" ali "villa".

V pomanjkanju družinskega imena "Canciàn-icum", ki ga v konkretnem primeru sklanja kot "Cancianico", nam lahko služi kot interpretacija onega "Joanni Cancianico", ki je imel posest v "Cansànu".

16. Kar se tiče "rabskega posestva z njivami, vinogradi, oljčnimi nasadi in hišo", je L. Kirac mnenja, da ga vojvoda Janez ni mogel uživati kot istrski vojvoda, temveč kot privatna oseba ali kot hrvaški ban Istre in Liburnije. Avtor dopušča tudi možnost, da je bil vojvoda Janez po rodu iz Raba in je pred frankovsko zasedbo vladal Istri in Libruniji, vendar se bolj nagiba k stališču, da sploh ni šlo za Rab, temveč za Rabac pod Labinom, ki je spadal pod Liburnijo (L. Kirac, prav tam, str, 71).

17. Glede imena Zerontiakova hiša in posest izhaja Mario E. A. Zetto podobno kot pri imenu Canziano iz galsko-romanske pripone "aca" in iz "Zerontius" izpelje "Zerontiaca". Če imenu pripojimo ženski latinski tožilnik "casam", dobimo "Zerontiacam", kar po njegovem dokazuje pripadnost podeželskemu nazivu (Mario E. A. Zetto, prav tam, str. 146). Po mnenju J. Ferluge je identifikacija vojvodovih posesti, razen državnih v okolici Novigrada, za sedaj težavna in negotova, če že ne povsem nemogoča. Po njegovem je zanimiva predvsem razlaga, da naj bi bila Zerontiakova hiša prevod iz grškega "gerontokomeion", se pravi ubožnica oziroma hospicij.

Pri naštevanju vojvodovih posesti v Puljščini opazimo tudi nekaj razlik v obeh verzijah listine Rižanskega placita: v prepisu Trevisani-Verci beremo: "Item habet portionem de Casale Petriolo, cum vineis, terris, olivetis, et casa sua ...", v prepisu Trevisani-Marciana pa je izpuščeno "et casa sua", medtem ko daje italijanski prevod vedeti, da tista hiša ni bila gosposka, temveč kmečka: "porzione della villa Petriolo con vigne, terre, oliveti, e con casa rustica". Nekoliko dalje oba prepisa navajata, da ima vojvoda tudi Zerontiakovo hišo s posestvom: "item casam Zerontinam cum omni possessione sua". V prepisu Trevisani-Verci manjkata stavka, ki ju sicer prinaša prepis Trevisani-Marciana: "Item omnem portionem Ioannis Cancianico cum terris, vineis, olivettis et casa sua". Oba stavka izpušča italijanski prevod v Notizie storiche di Pola, čeprav gre za prevod iz prepisa Trevisani-Marciana.

Iz razlik med enim in drugim prepisom ter italijanskim prevodom je videti, da so si italijanski zgodovinarji prizadevali s prečiščevanjem teksta dokazati, da je v teh hišah včasih bival vojvoda Janez, medtem ko L. Kirac sklepa, da so na posestvih v Peroju, Vrčevanu in drugod po južni Istri živeli njegovi slovanski kolonisti, nad katerimi se je pritoževal puljski primas (L. Kirac, prav tam, str. 62).

18. Poglavarji mest so v pritožbah navedli tudi posesti in dohodke, ki jih je imel vojvoda Janez pri Novigradu: "In nova Civitate habet Fiscum publicum", medtem ko posesti na območju Pulja listina ne omenja kot državne ali javne dobrine. V zvezi s tem L. Margetić navaja, da so že v času rimskega, nato pa bizantinskega cesarstva v okolici Novigrada obstojale številne državne posesti, saj je bilo mesto upravno središče Istre, obenem pa sedež magistrov militum. Številne državne posesti s koloni vred je torej vojvoda Janez podedoval ravno na območju Novigrada, ki si ga je tudi sam izbral za sedež svojih posesti v Istri (L. Margetić, Le prime notizie su alcuni vescovati istriani, Histrica et Adriatica, Trieste 1983, str. 123).

19. Med pritožbami mest proti vojvodi Janezu ni razbrati, da bi mu očitali pravico do uživanja navedenih posesti, pač pa predvsem to, da si je prilastil 344 zlatih solidov, ki so prej pripadali državni blagajni. V zvezi s tem L. Margetić meni, da so bili cesarski odposlanci pozorni predvsem do takih poneverb, ki so zmanjševale cesarske prihodke, zato se ta pritožba v tekstu večkrat ponavlja in ima značaj prave ovadbe (L. Margetič, Diritto medievale croato, str. 155).

V zvezi s pritožbo je L. Kirac drugačnega mnenja, in sicer, da so ta davek plačevali podložniki (zemljarina), zato vojvoda Janez nanjo ni niti odgovoril niti se ni opravičil (L. Kirac, prav tam, str. 73).

Zopet drugače razmišlja P. Kandler, namreč, da je vojvoda dobival to vsoto kot plačilo za svojo javno službo; na očitke, da uživa toliko javnih posesti v Puljščini in okolici Novigrada, torej ni odgovoril, ker so mu pač pripadale po funkciji (Notizie storiche di Pola, str. 110).

20. O samem vojvodi Janezu je v komentarjih veliko različnih, celo kontradiktornih mnenj. Večina zgodovinarjev, predvsem italijanskih, meni, da je bil frankovski grof, ki ga Karel Veliki omenja v pismu svoji ženi Fastradi leta 791, ko naj bi se istrski vojvoda izkazal v bojih z Obri (Dux de Istria, ut dictum est nobis, ibidem bene fecit cum suis hominibus). Na podlagi tega dokumenta so nekateri zgodovinarji sklepali, da je bil vojvoda Janez morda v sorodu s cesarsko družino Karolingov, kar ni izključeno. Veliko grofov je namreč dejansko izhajalo iz trideseterice velikih frankovskih rodbin, ki so bile na vrhu lestvice karolinškega plemstva. Te rodbine so bile zelo bogate in vplivne, saj so imele velike posesti. Večinoma so izhajale iz Francije, in sicer iz krajev ob Meusi in Mozeli. Toda Karel se tudi takrat ni obotavljal, ko je imel razlog imenovati za grofa pripadnika nižjega rodu, le velike sposobnosti in druge odlike je moral imeti (J. D. de Bayac, prav tam, str. 145).

R. Cessi pa vendarle dvomi, da sta istrski vojvoda (dux de Istria), ki ga leta 791 omenja Karel Veliki svoji ženi, in vojvoda Janez iz Rižanskega placita ista oseba. Po njegovem "Dux ille de Istria" ne daje dovolj trdne osnove za omenjeno trditev, saj gre le za posredne informacije (ut dictum est nobis), ki dopuščajo možnost zamenjave s kakšno drugo osebnostjo. R. Cessi ima v mislih predvsem furlanskega vojvodo Henrika, ki se je v tistem času odlikoval v vojnah proti Obrom, zato bi bil lahko vojvoda Janez po njegovem morda Henrikov naslednik, nikakor pa ne kakšen samostojen istrski grof. Svojo tezo avtor naslanja predvsem na stavek: "Postquam Ioannes devenit in ducatu" oz. "Modo autem dux noster Iohannes constituit" (R. Cessi, prav tam, str. 308).

2. B. Croatto: Rižanski placit, v: PI, n.4, 1950, s.23

Povsem nasprotna tezam, ki so jih zastopali R. Cessi, G. de Vergottini, B. Benussi in še kdo, so razmišljanja hrvaških zgodovinarjev. Po njihovem je bil vojvoda Janez oz. ban Ivan hrvaški ban zahodne Liburnije in Istre. L. Kirac pri tem deli mnenje z Vj. Klajićem, hkrati pa se naslanja na Gfrörerja, ki v svoji Geschichte Venedigs bis zum Jahre 1084, Graz 1872, enači vojvodo Liburnije in Dalmacije (dux Liburniae et Dalmatie) z istrskim vojvodo (dux Istriae). Vojvoda Janez oz. ban Ivan naj bi torej vladal istrskim Hrvatom v času, ko so si v Istri in sosednjih pokrajinah v obdobju od 750 do 800 sledili Bizantinci, Langobardi in Franki. Karel Veliki naj bi po osvojitvi Istre vojvodo Janeza sicer podvrgel svoji oblasti, mu pustil njegov položaj, ugled, ki ga je užival med ljudstvom, pa izkoriščal za svoje osvajalne namene. Kot smo že omenili, naj bi se vojvoda Janez izkazal v bojih proti Obrom, hkrati pa naj bi v Istri zvesto izvajal frankovsko politiko.

Svojo tezo o hrvaškem poreklu vojvode Janeza je L. Kirac še dodatno podkrepil s trditvijo, da si istrska mesta ne bi upala naprtiti toliko obtožb na račun cesarskega sorodnika, in to ravno v času, ko so od samega cesarja prosila milosti in zaščito. Dvom o frankovskem poreklu vojvode Janeza se mu je vzbudil tudi ob besedah, ki so zabeležene v tekstu same listine: "... dicit populo, colligamus exenia ad Dominum Imperatorem, sicut tempore Graecorum faciebamus ..." (zbirajmo darove za gospoda cesarja, kakor smo to delali v času Grkov). V primeru, da bi bil vojvoda Janez frankovski grof oziroma da v Istri sploh ne bi vladal pred prihodom Frankov, bi se izjasnil takole: "sicut tempore Graecorum faciebatis" (kakor ste to delali v času Grkov). Italijanski prevod se je hotel izogniti vtisu, da bi bil vojvoda Janez hrvaškega rodu, zato so ta del prevedli takole: "Raccogliamo un regalo da presentare all'imperatore come si faceva al tempo dei Greci", torej: "Zberimo darilo, da bi ga izročili cesarju, kakor se je to delalo v času Grkov." (L. Kirac, prav tam, str. 67)

21. S Slovani je povezan velik del pritožb, ki so jih mestni glavarji izrekli na račun vojvode Janeza, hkrati pa so Slovani tudi predmet številnih komentarjev in polemik v literaturi, ki se je tako ali drugače ukvarjala s problematiko Rižanskega placita.

Na splošno je notarski zapis Rižanskega zbora za starejše italijansko zgodovinopisje nespodbiten dokaz, da so se Slovani v Istri pojavili šele s prihodom Frankov, po placitu pa so bili iz nje pregnani. P. Kandler jih omenja le v toliko, da z njihovo naselitvijo istrskim posestnikom ni bila odvzeta zemlja in da je računati s Slovani onstran Raše že prej, preden so jih v 15. stoletju na to območje naselili Benečani (P. Kandler, CDI, str. 13/14).

B. Schiavuzzi je bil mnenja, da vdori Slovanov v Istro okoli leta 600 še niso pomenili njihove stalne naselitve; pospešila jo je šele frankovska oblast, da bi z njimi postopno odstranila stari sistem in uvedla svojega ter naselila puste predele. Glede na neobljudenost velikega dela Istre, predvsem severnega, avtor dopušča možnost, da so Slovani ostali v predelih, ki so bili opustošeni po langobardskih in frankovskih vpadih v 8. stoletju (B. Schiavuzzi, Cenni storici sull'etnografia dell'Istria, AMSI 17, 1901, str. 305).

Več pozornosti je Slovanom posvetil B. Benussi. V svojem delu najprej polemizira z nemškimi zgodovinarji, ki so na

podlagi Zeussovih, Diehlovih, Gfrörerjevih in Dümmlerjevih izsledkov navajali, da je bila notranjost Istre že v bizantinskem času naseljena z mešanico Slovencev in Hrvatov ter da je le v obmorskem pasu prevladoval romanski živelj. Benussi jim očita, da so se pri svojih tezah preveč naslanjali na splošne zgodovinske vire in premalo upoštevali najpomembnejše dokumente lokalne zgodovine. Po njegovem mnenju posebnosti istrske zgodovine niso mogli ne razumeti ne dojeti, saj so svoja dela objavili, še preden je P. Kandler zbral in objavil dokumente istrske zgodovine v svojem obširnem delu Codice Diplomatico Istriano.

Glede same slovanske osvojitve Istre pa Benussi zagovarja stališče, da ni šlo za stalno naselitev, temveč le za občasne roparske pohode. Na zboru ob Rižani torej Slovani niso mogli biti prisotni, saj jih listina ob drugih dostojanstvenikih in udeležencih zborovanja ne omenja.

Svojo tezo, da se Slovani po letu 611 še niso za stalno naselili v Istri, naslanja predvsem na dejstvo, da se kljub neposredni bližini gradeške in oglejske cerkve oziroma istrskih škofij, med katerimi je notranjo Istro pokrivala pićanska škofija, niso oprijeli krščanstva. Slovani so torej po njegovem vse do leta 804 ostali pogani, hkrati pa bi ne bilo možno, da bi se "numerus tergestinus" kot obmejno bizantinsko ozemlje od Timava do Kastva obdržal, če bi bil naseljen pretežno s slovanskim prebivalstvom.

Tudi sama listina Rižanskega zbora, meni Benussi, ne pušča nobenih dvomov: v prisotnosti cesarskih odposlancev, gradeškega patriarha in škofov sledimo intervenciji istrskih mest, pa ne le obmorskih, temveč tudi kontinentalnih kot nekdanjih rimskobizantinskih davkoplačevalcev. Vsa ta mesta so brez izjeme izražala protest proti slovanskim kolonom, ki jih je vojvoda Janez pripeljal v Istro.

Na teh dejstvih torej Benussi v celoti oponira nemškim, hrvaškim in slovenskim zgodovinarjem tistega časa in poudarja, da je Slovane v Istro prvi privedel šele vojvoda Janez, in sicer iz Kranjske. Izbral je predvsem pogane, ki so najbolj ustrezali njegovim načrtom in namenom. Po placitu naj bi se najverjetneje naselili na posestvih, ki so tvorila del obmejnega pasu znotraj tržaškega numerusa. Za te posesti je bilo v navadi, pripominja Benussi, da so jih podeljevali domačinom, pa tudi tujcem, ki so jih obdelovali, plačevali dajatve in jih branili pred sovražniki. Obširnost ozemlja, ki je bilo vključeno v tržaški numerus, pogosti napadi v preteklosti, invazija Langobardov leta 751 in frankovski ekspediciji v letih 788 in 799 nas navajajo k temu, zaključuje avtor, da so bila ravno tu tista "deserta loca", ki so jih Franki podelili novim naseljencem. Enako so bila oddaljena tako od obalnih mest in njihovih ozemelj kakor od mest v notranjščini, ki prav tako kot prva niso hotela imeti stikov s to nevarno sosesčino (B. Benussi, Nel Medio evo, Parenzo 1897, str. 166).

Tudi R. Udina se strinja z Benussijevo tezo glede prihoda in naselitve Slovanov v Istro. Vojvoda Janez jih je poklical, da bi obdelovali pusto zemljo, vendar se po njegovem teh predelov ne da točno locirati. Morda gre za predele na Krasu, se pravi v obmejnem pasu tržaškega numerusa, ali pa tudi kje drugje. V zvezi s slovansko naselitvijo je avtor tudi mnenja, da so istrski škofje s pristankom vojvode dobili razne pravice, morda zato, da bi dobili odškodnino za desetino, ki je bila namenjena Slovanom kot podpora ob naselitvi, ko zemlja še ni dajala dovolj pridelka. Večji del zemljišč, ki so jih odvzeli Istranom, ni bil podeljen Slovanom kot zasebna last, temveč kot davek, ki so ga morali plačati vojvodi Janezu. Potreba po kolonizaciji pustih predelov z ljudmi, ki so jih pripeljali od drugod, kaže na velike težave istrskega poljedelstva zaradi pomanjkanja delovne sile. Z vidika socialnega napredka in agrarnega razvoja Istre je bila naselitev Slovanov ugodna in pozitivna, s pravnega vidika pa je po mnenju R. Udine predstavljala zlorabo oblasti (R. Udina, Il Placito del Risano, AT, vol. XVIII, 45 (1932), str. 49).

Za razliko od italijanskih zgodovinarjev sta skušali slovenska in hrvaška historiografija na podlagi etimoloških, arheoloških in zgodovinskih raziskav znanstveno utemeljiti tezo o sistematični slovanski kolonizaciji istrskega polotoka v obdobju po velikih obrsko-slovanskih vdorih okoli leta 600 pa do Rižanskega zbora leta 804.

Med slovenskimi zgodovinskimi deli je še vedno najbolj tehtna razprava M. Kosa (O starejši slovanski kolonizaciji v Istro, Razprave SAZU, I, 1950), v kateri avtor na podlagi etimoloških razprav F. Ramovša utemeljuje tezo, da je vpadom Slovanov okoli leta 600 sledila postopna naselitev severnega dela Istre, vključno s tržaškim Krasom, od tu in iz vzhodne smeri pa tudi v notranjost istrskega polotoka. Po Kosovem mnenju se Slovenci v začetku svojega priseljevanja v severnoistrsko primorsko zaledje niso v večji meri neposredno približali primorskim mestom, marveč so se v neki oddaljenosti od njih naseljevali na zemlji, ki ni spadala pod ožji mestni okoliš, ampak pod vladarja. Najstarejše vasi prvega kolonizacijskega območja je torej iskati na nekdanjem kronskem, ne pa komunskem ozemlju koprskega zaledja; posejane so bile v glavnem v širokem pasu ob cesti, ki vodi iz Trsta v Buzet (M. Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev, Ljubljana 1985, str. 278).

Po Kosovem mnenju je Istra brez dvoma tudi v vmesni bizantinsko-langobardski dobi segala do Timava (tako kot v rimski dobi in nato v 11. in 12. stoletju). Tržaško zaledje in Notranjska do Hrušice in Snežnika sodita v srednjem veku pod politično-upravni pojem Krasa, ki je po njegovem zopet del stare Istre.

Pod Istro, ki jo omenjata papež Gregor I. in Pavel Diakon, je po Kosovem mnenju torej razumeti njen severni bizantinski del, ki je v antiki in srednjem veku segal do črte Timav-Nanos-Javorniki-Snežnik in se krije v glavnem z obsegom tržaške škofije ter upravno-političnim pojmom Krasa v srednjem veku. To ozemlje so, kot nam povedo viri, začeli Slovani okoli leta 600 napadati in po vsej verjetnosti tudi polagoma naseljevati (M. Kos, prav tam, str. 164).

Kosovim tezam oporeka L. Margetić s trditvijo, da sta Istro kolonizirali dve slovanski struji: ena s severa in druga z vzhoda. Nikakršnih razlogov ni, nadaljuje Margetić, da bi prvi naselitveni val prišel prej, drugi pa kasneje, kot trdi Kos, ki pač prihod Slovanov povezuje s kolonizacijo Dalmacije v 7. stoletju (L. Margetić, Prihod Slovanov v Istro, Histrica et Adriatica, Trieste 1983, str. 152). Z napačno interpretacijo istrskih vrat in njihovo identifikacijo v Vipavski dolini je Kos po Margetićevem mnenju prekomerno razširil območje severne Istre in prav zato se mu je zdel slovanski vdor s severa nesporen. Vipavska dolina ni ne v antiki ne v srednjem veku pripadala tržaškemu ozemlju (ager tergestinus) oziroma tržaški škofiji, meni Margetić. Svojo tezo o prihodu Slovanov v Istro ob koncu 6. stoletja zato naslanja predvsem na pismi papeža Gregorja I. eksarhu Kaliniku (599) in solinskemu škofu Maksimu (600), v katerih papež govori o Slovanih, ki začenjajo prek Istre vdirati že v Italijo. S tem stavkom naj bi papež v bistvu potrdil, da gre za Slovane, ki so se že naselili v Istri in niso bili le na pohodu prek njenega ozemlja. To pa bi lahko pomenilo, da so Slovani, ki so se naselili v notranjosti Istre pred letom 599, napadali bizantinske kaštele

ob istrski obali, vendar so jih bizantinske posadke leta 599 odbile.

Na ta način, meni Margetić, si je težko predstavljati istrska vrata v Vipavski dolini. Že A. Degrassi je z lahkoto ovrgel tezo lokalnih zgodovinarjev o tem, da je Avgustova Istra segala do Snežnika in Trstenika, in hkrati dokazal, da je "castrum Catalanum" južno od Snežnika le Kandlerjeva fantazijska predstava. Jurisdikcija tržaškega škofa v srednjem veku, ki je tekom stoletij doživljala mnogo ozemeljskih sprememb, se ni ujemala s kolonialnim ozemljem Trsta v antičnem obdobju (L. Margetić, prav tam, str. 146).

Pisnim virom in raziskavam je pri točnejših opredelitvah slovanskega naseljevanja v vzhodno in srednjo Istro v novejšem času priskočila na pomoč tudi arheologija s svojo metodo dela.

Ugotovitve puljskega arheologa B. Marušića kažejo, da so bili prvi v Istro naseljeni Slovani odkriti na grobiščih iz 7. in 8. stoletja v okolici Buzeta (Mejica pri Buzetu, Veli Mlun, Vrh pri Brkaču itd.), med grobovi bizantinskih graničarjev pa so bili najdeni tudi slovanski grobovi (B. Marušić, Nekropole VII i VIII stoljeća u Istri, AV, XVIII, 1987, str. 333). V južnem delu Istre so bila odkrita staroslovanska grobišča iz 9. - 11. stoletja, ki časovno sovpadajo s frankovsko oblastjo v Istri (Dvigrad, Žminj).

Na podlagi arheoloških nahajališč na območju Labina in Pazina Marušić domneva, da je Cerkev po letu 611 dokaj hitro obvladala vse težave in kljub določeni toleranci sprejela do konca 8. stoletja v svoje okrilje vse pripadnike najstarejše slovanske kolonizacije ekstenzivnega značaja. Res pa je, nadaljuje Marušić, da so Hrvati kmalu po koncu obrsko-frankovskih vojn (769) začeli intenzivno naseljevati širše območje Labina in Pazina ter do sredine 9. stoletja poselili že celoten prostor vzhodno in severovzhodno od meje gosto naseljene Puljščine. Na novih površinah so naleteli na ostanke romanskega prebivalstva, ob katerem so živeli tudi potomci najstarejšega ekstenzivnega slovanskega vala, eni in drugi pa so bili vsekakor bolj privrženi krščanstvu kot pa hrvaški priseljenci, ki so šele takrat opuščali svojo pogansko vero, kar dokazujejo predvsem ostanki nekaterih poganskih pogrebnih običajev (B. Marušić, Starohrvatska nekropola u Žminju, Pula 1987, str. 97).

Na ožjem območju Slovenske Istre oz. Rižanske doline lahko pred leti odkrite staroslovanske grobove v Predloki, ki izhajajo iz 9. in 10. stoletja, povežemo z drugo slovansko kolonizacijo, vendar na osnovi odkritih najdb še ni mogoče trditi, da so bili tu naseljeni že Slovani, o katerih govori listina Rižanskega zbora (E. Boltin-Tome, Staroslovanski grobovi v Predloki pri Črnem Kalu in vprašanje kontinuitete naselja, Slovensko morje in zaledje, I, Koper 1977, str. 96). Lahko pa se pridružimo mnenju, da naselitev Slovanov v frankovski dobi ni le izoliran dogodek, kateremu ne gre pripisati večjega pomena. Sodeč po najdbah iz Predloke in tudi drugih s področja Istre, se je naseljevanje Slovanov nadaljevalo tudi po Rižanskem zboru (E. Boltin-Tome, prav tam, str. 96).

Dobro ohranjeni grobovi v Predloki torej govore o naselitvi Slovanov v obdobju druge kolonizacije, govore pa tudi o smeri naseljevanja na današnje severno, slovensko istrsko območje. Kljub pestrosti najdb vodi največ sledi na območje Karantanije, kar kaže, da se je ketlaška kulturna skupina v 9. in 10. stoletju širila tudi na območje severnega dela Istre z njenimi nosilci Alpskimi Slovani, ki so bili kot poljedelci naseljeni na naših istrskih tleh. Pestrost najdb iz Predloke pa ne kaže zgolj na trgovske in kulturne vezi, temveč opozarja tudi na prehodni značaj severnoistrskega področja, ki je bilo vseskozi pomemben dejavnik pri oblikovanju kulturnega in političnega življenja severnega dela Istre (E. Boltin-Tome, Izsledki ob zaključku raziskovanj nekropole v Predloki, Slovensko morje in zaledje, 4/5, Koper 1981, str. 98).

Slovanska naselitev v Istri pa ni imela le agrarnega značaja, ampak, kot poudarjajo nekateri zgodovinarji, tudi vojaškega ali vsaj polvojaškega. Vojaška pomoč Frankom je bila namreč v času obrskih vojn in kasneje, ko je šlo za dokončno premoč nad Benetkami, Dalmacijo in Jadranom, zelo dobrodošla. Očitno so bile vse pravice nad Slovani v pristojnosti Frankov in tako je ostalo tudi po placitu. Slovane je kolonizirala frankovska država, zato so pripadali izključno njej. Slovani so bili po vsej verjetnosti kolonizirani v večjih skupinah ter dobivali v obdelavo razmeroma obširna zemljišča (L. Margetić, Diritto medievale croato, str. 163).

22. Ravno v letih Rižanskega zbora sta šli splošna frankovska državna in gospodarska politika v smer naseljevanja puste in neobdelane zemlje s kolonisti, ki naj bi jo obdelovali in od nje plačevali davek državi ter s tem opravljali javno korist. Prav listina Rižanskega zbora dokazuje, da je bilo glede Slovanov v Istri smiselno izraženo tisto, kar je odrejal Aachenski kapitularij (801-813): "Kjerkoli se najdejo koristni ljudje, podeli naj se jim v krčenje gozd, da se bo naša služba izboljšala." Naglašena je torej državna korist, v Rižanskem placitu imenovana javna (to je državna) korist (utilitas in publico), v kapitulariju iz tistega časa pa "izboljšanje naše (to je državne) službe" (M. Kos, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, str. 10).

V Istri so se torej okoli leta 800 stvari odvijale vzporedno in skladno s takratno frankovsko državno in ekonomsko politiko: pravica državne oblasti do puste zemlje in zemlje brez gospodarja ter naselitev svobodnih kolonistov, ki naj od zemlje plačujejo davek.

Listina torej ne govori o kakem priseljevanju, pač pa le o naselitvi Slovanov na nekdanje mestne posesti. Tudi sam Kandler navaja, da vojvoda Janez Istranom ni odvzel njihove zemlje, temveč le Slovanom podelil neobdelano in pusto zemljo z namenom, da jo obdelujejo v javno korist (Notizie storiche di Pola, str. 101). S tem, ko navaja, da Slovani orjejo, čistijo goščo, kosijo travnike in pripravljajo krmo za živino, listina v bistvu dokazuje, da so bili stalno naseljeni poljedelci in živinorejci, ne pa novi doseljenci, ki jih je sem privedel šele frankovski vojvoda (L. Kirac, prav tam, str. 75). Glede tega vprašanja J. Ferluga pojasnjuje, da so imeli Istrani iz mest in kaštelov določene pravice nad posestmi, ki jih opredeljujemo z izrazi "nostras silvas", "casale inferiore", "nostras terras", "nostras runcoras" (kamor je vojvoda Janez naselil Slovane), "nostras prados" in "nostra pascua", za katere avtor meni, da so bile deloma komunska oz. skupna zemlja. Vse te posesti so sestavljale "ameristos topos" oz. tisto zemljo, ki so jo v določenih časovnih intervalih delili med člane skupnosti, to je "koinos topos". Ta zadnja kategorija naj bi po avtorjevem mnenju ustrezala tisti iz Rižanskega placita: "nostros confines (v smislu zapuščenih posesti) quos nostri pacentes secundum antiquam consuetudinem ordinabant".

23. V drugi pritožbi proti vojvodi Janezu so našteti bizantinski vojaški in politični funkcionarji, ki so predmet številnih komentarjev. Tako npr. E. Mayer glede municipalnega sistema v bizantinski Istri navaja, da je vojaška oblast v njej izginila prej kot v Dalmaciji. Še v času Frankov so v mestih obstajali tribuni, ki jih je volila lokalna aristokracija. Neki tržaški dokument še

celo sredi 9. stoletja navaja dva tribuna in dva vikarja, kar prav gotovo ni bila le tržaška značilnost. V istem dokumentu sta omenjena tudi dva lokoservatorja, ki ju E. Mayer vzporeja z lokoservatorji iz Rižanskega placita. Po njegovem naj bi bili najvišji mestni predstavniki v bizantinskem obdobju in jih lahko enačimo s kasnejšimi "locopositi". V listini so omenjeni tudi "iudices" v funkciji voljenih uradnikov, ki so jih v istrskih mestih kasneje nasledili scabini (E. Mayer, La costituzione municipale dalmato-istriana nel medio evo e le sue basi romane, AMSI, vol. XXII, Parenzo 1906, str. 426).

B. Benussi v zvezi s tem vprašanjem pojasnjuje, da so mesta upravljali praviloma tribuni, le izjemoma tudi vikarji, tem pa so bili podrejeni "locoservatores" (načelniki krajev). Omenjeni mestni oblastniki so bili običajno izbrani med škofi in primati iz ozemlja s pripadajočo sodno jurisdikcijo za dobo enega leta. Lokoservatorji niso bili po njegovem načelniki enega samega kraja ali območja, temveč tudi "viceagentes", sodniki (iudices vicanei), predstavniki sodnikov v vseh upravnih in sodnih zadevah tistih krajev, kjer niso bili stalno nameščeni. Kljub temu, da si je v Istri fevdalni frankovski sistem podredil tudi mesta, se je v njih še celo 9. stoletje obdržala oblika oblasti iz bizantinskega obdobja. To se vidi tudi v dokumentih tistega časa (avtor nedvomno misli na listino Rižanskega zbora), ki omenjajo tribune, vikarje in lokoservatorje ter potrjujejo, da je civilno pravo izhajalo iz rimske zakonodaje. Prisotnost lokoservatorjev, ki so bili istočasno sodniki in predsedniki (sentenzianti), se pravi, da so lahko sodili, ne da bi jim kdo predsedoval, potrjuje dejstvo, da so bile v prvem stoletju frankovske oblasti v Istri še vedno rimske sodne institucije (B. Benussi, prav tam, Parenzo, str. 581).

R. Udina, ki se je v svojem delu prav tako ukvarjal s tem vprašanjem, dodaja, da so imeli sprva tribuni, domestiki, vikarji in lokoservatorji povsem vojaški značaj. Ko se je vojaška oblast spojila s civilno in sodno, je postala naloga teh funkcionarjev upravljanje s posameznimi mesti in kašteli in dobili so splošni naziv "iudices". Po vzpostavitvi vojaške oblasti so postali do določene mere voljeni funkcionarji iz vrst najbogatejših slojev v Istri, z neposrednim vplivom na bizantinsko administracijo.

Tribun je tako ob nekdanji tradicionalni funkciji komandanta numerusa, se pravi kohorte "comitatenses milites", ki je bila nastanjena v določenem okrožju province, dobil še funkcijo upravnika mesta ali kaštela s pripadajočim ozemljem.

Glede domestikov in vikarjev je R. Udina mnenja, da so bili podrejeni tribunom in da so načelovali manj pomembnim središčem (R. Udina, prav tam, str. 21).

F. Kos glede nazivov v bizantinski politični in vojaški hierarhiji pojasnjuje, da so se npr. domestiki pri Bizantincih imenovali tudi vojaški poveljniki, vikarji, lokoservatorji pa namestniki uradnikov, prek katerih so skrbeli za občinske zadeve; v zborih so oboji sedeli glede na stopnjo svojega dostojanstva. Visoki dostojanstveniki so se imenovali hipati. V Istri so bili, kot je razvidno iz listine, nekaj manj kot vojaški mojstri. To je bil častni naslov, ki so ga istrskim veljakom podeljevali bizantinski cesarji (F. Kos, Gradivo II, str. 19).

24. Ker funkcije niso bile plačane in so jih lahko opravljali le višji sloji, je bilo dokaj preprosto dobiti od cesarja zveneči naziv "Imperialis Ypatus" (konzul), ki pa je bil brez prave vsebine. Oblast konzulov je v Italiji dejansko že zamrla, bizantinski cesarji pa so si v Istri s podeljevanjem teh častnih nazivov vendarle pridobivali simpatije lokalne aristikracije; v vojaški hierarhiji so namreč hipati zasedali mesta takoj za magistri militum (R. Udina, prav tam, str. 20).

Tudi G. de Vergottini meni, da so mesta tvorila bazo za pokrajinski sistem, upravljali pa so jih tribuni, vikarji, lokoservatorji kot vojaški uradniki z upravnimi in sodnimi funkcijami. V obdobju upora proti ikonoklastom je Istra dobila pravico do volitev vojaških funkcionarjev, razen magistrov militum. Odslej je enoten vojaški sloj vladal mestom, ki so volila tribune, vikarje in lokoservatorje. Najbolj ugledni člani so lahko dosegli funkcijo tribunov in bili povzdignjeni na raven konzulov ter tvorili "ordo honorem" takoj za magistri militum (G. de Vergottini, Lineamenti storici, str. 36). J. Ferluga glede uprave v bizantinski Istri ugotavlja, da je bila zanjo značilna visoka stopnja avtonomije tako na regionalnem kot na mestnem nivoju in da se v tem pogledu ni razlikovala od drugih upravnih enot, recimo Dalmacije, Sardinije itd.

Trditev, da so magistre militum skoraj do konca pošiljali iz Bizanca, sloni verjetno na formulaciji "magister militum Graecorum". Zdi se, poudarja Ferluga, da so se v Istri menjavali lokalni magistri militum s tistimi, ki so jih pošiljali iz Bizanca, tako kot npr. v Beneški laguni. To deloma potrjujejo posesti, ki so jih imeli v provinci.

V kaštelih s pripadajočimi okrožji so bili najvišji oblastniki tribuni, ki so dokaj hitro postali lokalni magnati in posestniki, pod njimi se je znašla vrsta lokalnih funkcionarjev, kot so npr. domestiki, vikarji itd. Vse te in druge oblastnike lahko uvrstimo pod "homines capitanei", ki jih srečamo na Rižanskem placitu.

Tribuni so se med seboj razlikovali: nekateri so zavzemali častne položaje, ki so bili višji od ostalih, saj so v Bizancu dosegli častni naziv hipata in se s tem v lokalni hierarhiji uvrstili takoj za magistri militum.

Navada, da so cesarji podeljevali naziv konzula (hypatos), je bila značilna za tedanji čas, čeprav je bil ta naziv dokaj redek in je v 10. stoletju docela izginil.

25. Po Benussijevem mnenju lahko le okvirno določimo čas, ko so po istrskih mestih izginili tribuni in drugi mestni oblastniki ter so jih zamenjali novi fevdalni oblastniki. Do tega naj bi po njegovem prišlo proti koncu 9. in v začetku 10. stoletja. V skladu s to tezo avtor zanika možnost, da bi v 9. stoletju mestom že načelovali centarhi ali centenari, torej novi fevdalni oblastniki, ki jih je frankovski vojvoda postavljal v podrejenih mestih (B. Benussi, prav tam, str. 581).

Po mnenju F. Kosa so bili centarhi ali centenariji sodniki nižje vrste; z vikarji so v frankovski državni hierarhiji dobivali mesta predstojnikov posameznih delov kake grofije - centene ali vikarije, kjer jim je bilo izročeno sodstvo (F. Kos, prav tam, str. 19).

R. Udina je ob tem vprašanju manj obotavljiv kot B. Benussi in se strinja, da je vojvoda Janez lokalno upravo zaupal centarhom ali centenarijem že v času, ko so bile pod Franki odpravljene volitve državnih funkcionarjev skupaj z njihovimi privilegiji. Ob koncu zborovanja naj bi po njegovem vojvoda Janez vendarle priznal svojo krivdo. Da bi se nekako izmotal iz nerodnega položaja, je obljubil, da bo v bodoče spoštoval običaje in privilegije Istranov, ni pa se izjasnil glede javnih funkcionarjev. Pravzaprav se ni niti mogel, saj je šlo za nerazveljavljene pravice ljudstva. Vsekakor so bile pritožbe Istranov tudi glede volitev funkcionarjev učinkovite, saj jim je kasneje Ludvik Pobožni prepustil svobodo volitev svojih predstavnikov in jim to pravo potrdil tudi z listino, ki pa ne nosi zanesljive letnice (815-825). Po mnenju R. Udine pomeni ta koncesija v

Istri vrnitev na bizantinski sistem, ne da bi zanesljivo vedeli, koliko časa je bila v veljavi (R. Udina, prav tam, str. 21).

Če torej povzamemo navedeno problematiko, lahko soglašamo s tistimi zgodovinarji, ki menijo, da je moral vojvoda Janez nekoliko popustiti pri rušenju zapletene bizantinske uprave in mestom dopustiti, da so obdržala voljene sodnike. Razen tega so bili ponovno vzpostavljeni tribuni in drugi funkcionarji mestne uprave (po Benussiju to pravico razberemo šele iz privilegija Ludvika Pobožnega, op. 79, str. 142).

26. Te pritožbe proti vojvodi sodijo med sužnosti in tlako, ki jo je prinesel fevdalni sistem. Pri tlaki je vojvoda na videz popustil in jo ublažil, ravno tako pri naturalnih dajatvah, različnih služnostih in razpolaganju s svobodnjaki. "Liberi homines", ki so omenjeni v listini, se razlikujejo od "advenae" in Slovanov. Prvi so bili v bistvu mali lastniki, ki so se udinjali cerkvenim in posvetnim fevdalcem, drugi pa v glavnem služinčad. Vojvoda je obljubil istrskim posestnikom, da lahko obdržijo oblast nad prvimi in drugimi, toda vse pravice nad Slovani so bile pridržane frankovski državi (L. Margetić, Diritto medievale croato, str. 160).

Glede plačevanja desetin Slovanov so zgodovinarji različnih mnenj. Nekateri domnevajo, da je vojvoda Janez Slovane osvobodil plačevanja cerkvenih desetin, pri čemer F. Kos poudarja, da le težko najdemo pravi vzrok za tako ravnanje, R. Udina pa se nagiba k tezi, da je šlo za vojvodovo pomoč Slovanom v prvih letih kolonizacije. V tekstu pravzaprav ni zaslediti, da bi vojvoda pobiral cerkveno desetino in jo potem izročal Slovanom. Zdi se, da je bilo celo obratno: istrski posestniki naj bi plačevali desetino neposredno cerkvi in po letu 802 Slovanom (L. Margetić, Diritto medievale croato, str. 159).

M. Kos vidi tudi v tej pritožbi odpor Istranov do frankovske državne politike. Desetina, ki je bila dotlej zgolj cerkveni predpis, je postala državna odredba. Kos ob njej dopušča dvoje: da je vojvoda Janez desetino uporabljal za podporo Slovanom ob naselitvi ali pa je šlo za enega njegovih protizakonitih ukrepov, ki so mu jih očitali Istrani na Rižanskem zboru. Lahko, da je bila pritožba Istranov tudi plod neutemeljenega natolcevanja, na katerega vojvoda na koncu ni niti odgovoril. Vsekakor pa pobiranje desetine v Istri odgovarja takratni praksi: pobirala jo je posvetna oblast, oddajati pa jo je morala cerkvi. Iz tistega časa pa imamo tudi primere, ki kažejo, da je posvetna oblast protizakonito uporabljala vsaj del desetine za lastne zemljiško-gosposke namene. Tak primer je bil morda tudi v Istri, kjer je frankovski vojvoda dajal desetino Slovanom, naseljenim na zemljiščih, ki naj bi postala frankovska državna fiskalna zemlja (M. Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev, Ljubljana 1985, str. 63).

L. Margetić glede tega vprašanja prihaja do zaključka, da so Slovani dosegli privilegij pobiranja desetine kot protiutež za določene usluge, ki so jih nudili Frankom. Ker so posestniki nakazovali desetino neposredno Slovanom, so morali biti le-ti dobro organizirani. Imeti so morali svoje vaške organe, ki so pobirali desetino, jo razdeljevali ter verjetno opravljali še druge funkcije. Taka organizacija je bila sprva omejena le na kmečke komune vojaškega značaja, ki jih lahko ponekod v Istri najdemo še na začetku 11. stoletja (L. Margetić, prav tam, str. 160).

L. Kirac je mnenja, da je pravi smisel pritožbe v tem, da je vojvoda osvobodil istrske Slovane plačevanja cerkvenih desetin. Cerkvena desetina je bila po njegovem beneficij, ki so ga verniki dajali cerkvi zaradi duhovne službe ter jo prejemali po principu cerkvenega prava "beneficium est propter officium". Ker so bili istrski Slovani takrat še pogani, cerkev zanje ni opravljala nikakršne službe ali "officium", zato je bilo tudi prav, da cerkvi niso plačevali nobenih dajatev, niti desetine. Kirac ob tem poudarja, da so bili istrski Slovani oproščeni le cerkvene, ne pa tudi posvetne desetine (decima laica). Le tako si lahko razlagamo pritožbe mest, da je vojvoda Janez privedel poganske Slovane na njihove, se pravi javne in cerkvene posesti in da že tri leta plačujejo desetino njim namesto cerkvi. Na podlagi teh besed avtor sklepa, da vojvoda pravzaprav mestom ni odvzel njihovih gozdov, zemlje, pašnikov in vasi, temveč le nekdanje pravo na pobiranje dajatev od sena in gozdov za pašo prašičev, s tem pa tudi nekdanje gospostvo in juridično oblast nad mestnim okolišem. Te posesti je vojvoda Janez podelil Slovanom in jim v imenu cesarja poklonil tudi desetino za zasluge v vojnah proti Obrom, nenazadnje pa tudi iz naklonjenosti do lastnega ljudstva. Frankovski mejni grof Henrik, ki je padel leta 799 v bojih s Hrvati na meji med Liburnijo in Istro, oziroma grof Kadolaj, ki ga je nasledil, do istrskih Slovanov nikakor ne bi bil tako darežljiv, zaključuje Kirac (L. Kirac, prav tam, str. 70).

27. Tako kot na splošno vsi visoki dostojanstveniki je imel vsak tribun pravico do določenega števila ljudi (pet ali več), ki so mu bili zaupani v varstvo in so mu služili v miru in vojni. Imenovali so se "excusati", to pa je, kot pripominja R. Udina, le malo pomembno za "homines capitanei" iz Rižanskega placita (R. Udina, prav tam, str. 21). Glede posameznih družbenih slojev oziroma kategorij, ki so omenjeni v listini, J. Ferluga našteva zlasti: "liberi homines", ki so morali spremljati tribune na vojno, "liberti", ki so bili osvobojeni sužnji, "advenae homines" kot priseljenci, "hospites", "excusati (exkoussatoi), ki so bili dodeljeni tribunom, "servi", ki bi ustrezali bizantinskim "douloi" in niso imeli več statusa sužnjev.

J. Ferluga ob tem opozarja tudi na pritožbo zoper vojvodo Janeza: "cum ipsos pauperes aedificant sibi pallatias" in v zvezi s tem zastavlja vprašanje, ali gre za reveže v ekonomskem smislu besede ali za družbeni status. Avtor ob tem opozarja predvsem na slavospev Teodora Studita iz leta 801, po katerem naj bi ob koncu 8. stoletja bizantinska oblast ukinila dopolnilno delo revnih slojev, da bi jim s tem omogočila plačevanje davka (J. Ferluga, prav tam).

28. V tem delu zagovora so za mnoge, zlasti italijanske zgodovinarje sporne vojvodove besede: "jih (Slovane) od tam preženimo" (et nos eiciamus eos foras). V teh besedah namreč vidijo vojvodovo odločitev, da Slovane prežene iz Istre. Ta trditev se zdi neosnovana, saj je bil vojvodov predlog povsem jasen: "Kjer pa vam povzročajo kakšno škodo, bodisi na polju, po gozdovih, na krčevinah ali kjerkoli, jih od tam preženimo. Če vam je prav, jih pošljimo v take zapuščene kraje, kjer lahko prebivajo brez škode za vas, da bodo koristni za državo, tako kakor so druga ljustva." Nikjer torej ni govora o tem, da bi Slovane pregnali iz Istre, hkrati pa je vojvodova odločitev, kot omenja M. Kos, ustrezala tedanji frankovski državi in gospodarski politiki, ki si je prizadevala za naseljevanje puste in neobdelane zemlje.

L. Kirac še posebej zavrača trditve italijanskih zgodovinarjev z naslednjimi dejstvi: odposlanci mest se niso odzvali pozivu vojvode Janeza, da se na licu mesta prepričajo, kje naj bi Slovani povzročali škodo na mestnih posestvih. Tudi ni sledu o kakšni kasnejši listini ali dokumentu, iz katere bi bilo razvidno, da so zaradi pritožb na Rižanskem zboru Slovane pregnali iz

Istre ali jih preselili na Kras. Vojvodove besede "preženimo jih", ne pomenijo "preženimo jih iz Istre", pač pa le iz tistih krajev, kjer delajo škodo drugim lastnikom.

Kdor se poglobi v listino Rižanskega zbora, nadaljuje L. Kirac, in obenem upošteva, kako je staro avtohtono prebivalstvo pogosto umiralo zaradi kužnih bolezni in vojn, ostanki mestnega prebivalstva pa so si prisvajali zemljo izumrlih družin, pride do zaključka, da se je celoten vik in krik istrskih mestnih predstavnikov razbil ob neomajanem fevdalnem pravu, ki je mestnim municipijem odvzelo lastništvo nad javno zemljo (ager districtus) in jo izročilo vladarju oziroma državi (L. Kirac, prav tam, str. 79).

29. Pri sklepih Rižanskega zbora je treba opozoriti na popustljivost cesarskih odposlancev in vojvode Janeza, ki je moral odstopiti od preveč rigoroznega in doslednega izvajanja frankovskega fevdalnega sistema. V kompromisih naj bi bil prostor tudi za pravice Istranov, ki so bile prej dejansko mnogo večje, kakor jih je dopuščal frankovski sistem. Tako je vojvoda skoraj v celoti sprejel zahteve mest glede tlake, naturalnih dajatev, služnosti in razpolaganja s svobodnjaki. Popustiti je moral tudi pri rušenju mestne oblasti oziroma dopustiti, da so mesta obdržala voljene sodnike. Mnogo manj pa je bil popustljiv glede Slovanov. Razsodba cesarskih odposlancev glede Slovanov zato ni po naključju v prepisu Trevisani-Verci drugače zapisana kot v prepisu Trevisani-Marciana. Starejši prepis se glasi: "Tunc praevidimus nos Missi D. Imperatoris, ut Ioannes Dux dedisset vadia, ut per omnia praelata superposta glandatico, herbatico operas, et collectiones de Sclavis, et de angarias, vel navigationes emendandum." Novejši prepis iz leta 1876, objavljen v Notizie storiche di Pola, pa pravi: "Tunc praevidimus nos Missi Domini Imperatoris, ut Ioannes, Dux dedisset vadia, ut omnia praelata, superposta, glandatico, herbatico, operas, et collectiones, de Sclavis, et de angarias, vel navigatione emendandum."

Iz gornjih citatov lahko razberemo, da gre le za drugače postavljeno vejico, ki pa bistveno spreminja smisel razsodbe o Slovanih. Starejši prepis Trevisani-Verci ne obsoja Slovanov, temveč jih v nekem smislu celo brani, medtem ko novejši tekst Trevisani-Marciana do neke mere obsoja vojvodo Janeza tudi zaradi Slovanov. Težko je reči, koliko oba teksta odgovarjata originalu, dejstvo pa je, da je večji del italijanskih zgodovinarjev sledil prepisu Trevisani-Marciana in zato sprejel tiste sklepe zbora, ki so bili neugodni za vojvodo in Slovane. Podrobnejša analiza tedanjih razmer in same listine pa takih zaključkov ne dopušča, zlasti, če upoštevamo, da je bil prepis Trevisani-Marciana predelan in dopolnjen, s tem pa seveda prilagojen potrebam istrskega zgodovinopisja v času iredentističnih in asimilatorskih teženj (L. Kirac, prav tam, str. 80).

Vprašanje, ki ne sodi več v sam tekst, je pa z njim vsekakor tesno povezano in ga ob koncu velja omeniti, je enako kot vsa prejšnja predmet številnih komentarjev: Kdaj je zborovanje ob Rižani pravzaprav bilo?

Ne glede na to, da noben prepis listine ni opremljen z datumom, se večina zgodovinarjev danes nagiba k letnici 804, čeprav v zgodovinski literaturi zasledimo tudi druge letnice, in sicer od decembra leta 800 do julija 810.

S tem vprašanjem se je precej podrobno ukvarjal B. Benussi, ki je najprej komentiral Dandolovo kroniko kot poglavitni vir za določitev datuma Rižanskega zbora. Po Dandolu naj bi dovolj zanesljiv datum določili na podlagi luninih mrkov, o katerih poroča Eginhard v svojih Analih. Do njih naj bi prišlo med 1. septembrom 806 in 31. avgustom 807. Rižanski zbor naj bi po Dandolovi kroniki sovpadal s trojnim luninim mrkom leta 807.

Dandolo v svoji kroniki navaja tudi, da je bila v letih 806/7 v severnem Jadranu bizantinska flota, ki jo je tja poslal cesar Nikefor, da bi zavzela Dalmacijo, podobne namene pa naj bi imela tudi z Istro, računajoč na podporo in sodelovanje domačega prebivalstva oziroma mest, ki so bila nezadovoljna s frankovsko oblastjo.

Med zgodovinarji, ki so se najbolj naslonili na Dandolovo kroniko oziroma opredelili na tej podlagi za letnico 807, naj omenimo predvsem Dümmlerja. Tudi Gfrörer se je ogreval za to obdobje, točneje za leto 806. Toda vrsta zgodovinarjev je ravno ob Fortunatu in njegovi funkciji gradeškega patriarha, ki jo je obdržal do leta 806, ko je postal puljski škof, letnico Rižanskega zbora pomaknila pred leto 806. Zlasti Abel, Jaffè, Cenni in nekateri drugi zgodovinarji se sklicujejo na dejstvo, da je na Rižanskem zboru poleg gradeškega patriarha sodelovalo tudi pet istrskih škofov, med katerimi je bil Teodor verjetno puljski škof, ki ga je leta 805/806 nasledil Emilijan in šele leta 807 Fortunat. Velika večina zgodovinarjev je torej pristala pri letnici 804, ki jo je zagovarjal zlasti P. Kandler. Leto 804 naj bi namreč še najbolj ustrezalo času Fortunatove vrnitve iz Francije, kamor se je leto poprej umaknil po ponesrečeni zaroti frankofilske stranke v Benetkah.

Tako so se za letnico 804 opredeljevali že Muratori, Waitz, Krause in številni drugi zgodovinarji, le Mühlbacher je zagovarjal letnico 809 (B. Benussi, prav tam, str. 152).

Zanimivo je, da se je G. R. Carli domala edini nagibal k letnici 801, ko je bil Karel Veliki v Rimu, kjer je, kot poročajo Anali sv. Bertina, vso zimo urejal javne in privatne zadeve v Italiji (G. R. Carli, prav tam, str. 125).

F. Kos se v bistvu ni povsem opredelil za leto 804, temveč je navedel bolj ali manj vsa tista dejstva, ki so navedena zgoraj: "Zborovanje v Rižani se je vršilo med 803 in 810, prej se ni moglo, ker je Fortunat šele leta 804 postal gradeški patriarh ter se kot tak udeležil shoda. Leta 810, in sicer 8. julija, je umrl kralj Pipin, sin Karla Velikega, ki je skupaj s svojim očetom ukazal, da se skliče zbor." (F. Kos, Gradivo II, str. 19)

Z vprašanjem datuma Rižanskega zbora se je v najnovejšem času ukvarjal tudi Mario E. A. Zetto in doslej edini skušal določiti tudi mesec in dan, ne le leta zborovanja. Dobesedno pravi takole: "... in ker je temu placitu morala prisostvovati vrsta visokih dostojanstvenikov, pa še 172 istrskih prič za tožnike, izbranih na licu mesta, je bil datum izbran v mesecu juniju (804), in to lokacija Rižana, na odprtem, 10 km od Kopra ... ".

V nadaljevanju pojasnjuje še podrobneje: "... glede na dolgo potovanje cesarskih odposlancev in Aachna, ki so v Rižano prispeli verjetno ob koncu junija, se je lahko placit začel 29. junija, na praznik sv. Petra in Pavla. Ker je moralo razen tega na izrednih placitih prisostvovati na stotine oseb, je bilo potrebno placit organizirati na prostem, v primernem letnem času, pred veliko vročino v avgustu ali pred deževjem v septembru ali, še slabše, sredi zime ..." (Mario E. A. Zetto, prav tam, str. 72).

ZAKLJUČEK

Uvodna mnenja in sodbe o vsestranskem pomenu notarskega zapisa Rižanskega zbora se z navedbo najpomembnejših komentarjev in interpretacij še dodatno potrjujejo. Z njimi se hkrati dodobra razpira tudi celotna problematika, povezana s sodno razsodbo iz leta 804. Predvsem se razgrinjajo številne kontradiktornosti v interpretacijah posameznih pravnih pojmov, terminov, pa tudi protagonistov, ki so nastopali na Rižanskem zboru. Največkrat so različne ocene odvisne od nacionalne pripadnosti zgodovinarjev oziroma strokovnjakov, pa tudi od njihovega temeljitejšega ali pa pomanjkljivega poznavanja pravne, gospodarske in politične zgodovine srednjega veka. Pri tem je treba opozoriti predvsem na dosedanje pomanjkljivo poznavanje in upoštevanje bizantinskega upravnega in davčnega sistema v Istri.

Veliko dolgujemo arheološki stroki zadnjih desetletij in njenim izsledkom, saj zgodovinarjem omogočajo naslonitev na trdnejše in zanesljivejše vire. Interpretacija listine kot poglavitnega pisnega vira se je namreč z najnovejšimi prepisi, prevodi in objavami, kamor sodi zlasti delo H. Krahwinklerja, Friaul im Frühmittelalter /Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts/, Wien-Köln-Weimar, 1992, že dokaj izčrpala.

Slovensko zgodovinopisje se razen z novejšim in sodobnejšim prevodom dr. R. Bratoža, ki smo ga uporabili v pričujoči razpravi, ne more ponašati z vidnejšimi dosežki. S tem se le stežka postavlja v enakovreden položaj in ob bok hrvaškemu in italijanskemu zgodovinopisju. Kot temeljno torej še vedno ostaja Kosovo listinsko gradivo, ki pa bi ga morali v posameznih segmentih vendarle dopolniti z novimi izsledki in spoznanji. Predvsem listine Rižanskega zbora ne moremo več vrednotiti in ocenjevati zgolj v kontekstu slovanske naselitve oziroma prisotnosti v istrskem prostoru, temveč bi ji moralo tudi domače zgodovinopisje s kritično analizo in interpretacijo določiti pomen in mesto, ki ji pripadata zaradi celotne vsebine.

Čas Rižanskega zbora in zlasti spremembe, ki so sledile, so namreč usodno zarezali v nadaljnji tok zgodovine, in to ne le na istrskih tleh, temveč na širšem prostoru, ter s tem posredno vplivali na njegov specifični zgodovinski razvoj skozi stoletja.

RIASSUNTO

Il documento del Placito del Risano è una delle fonti più importanti per lo studio delle condizioni sociali, amministrative, economiche e politiche dell'Istria nel periodo di transizione tra il sistema bizantino e quello franco. Vi risaltano le grandi differenze esistenti tra l'amministrazione bizantina e quella franca, tra i municipi urbani ed il sistema feudale introdotto dai Franchi in tutta l'Istria. Per quanto riguarda la storia nazionale l'importanza di questo documento sta soprattutto nel fatto che si accenna esplicitamente all'insediamento e alla presenza degli Slavi nel retroterra delle città latine dell'Istria.

Del documento si sono conservate soltanto le trascrizioni: tra le copie più usate dagli studiosi quella del Codice Trevisano che si conserva nell'Archivio di Stato di Venezia. Tra i commenti e le edizioni più note vanno segnalate quelle di G.R.Carli, P.Kandler, R.Udina, R.Cessi e ultimamente quella di Mario E.A.Zetto. Tra gli storici sloveni il primo a pubblicare, tradurre e commentare il Placito è stato F.Kos nell'opera "Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, II" (Materiali per la storia degli Sloveni nel medioevo, II) (1906), tra i croati negli ultimi anni una trascrizione riveduta e corretta con la traduzione in lingua italiana è stata curata da A.Petranović e A.Margetić mentre un commento molto approfondito è stato proposto da L.Margetić.

La collocazione storica del Placito precisa in primo luogo lo sviluppo sociale e politico dell'Istria dall'introduzione del sistema amministrativo bizantino nel VI secolo sino al suo crollo sul finire dell' VIII secolo, quando il dominio sulla penisola istriana venne assunto dai Franchi.

Il severo ed oppressivo sistema feudale che il duca Giovanni (Joannes dux) aveva introdotto in Istria, imponendo tasse e prestazioni di lavoro senza tener contro delle specificità della provincia e delle sue tradizioni giuridiche, provocò l'insoddisfazione degli abitanti delle città. Il patriarca di Grado, Fortunato, intercesse a favore degli Istriani, consigliando l'imperatore Carlo Magno di convocare una riunione (placito) per appianare tutte le controversie insorte tra le città, i vescovi, il duca Giovanni e la chiesa di Grado. Il placito, presieduto da tre "missi dominici" dell'imperatore, si tenne nell'804 in "territorio caprense" presso il villaggio di Risano (loco qui dicitur Riziano).

In questo articolo si riporta soltanto la traduzione del documento, curata dal dr.R.Bratož, cui segue un'ampio commento che illustra le numerose contraddizioni, le diverse interpretazioni e le opinioni degli storici in merito al sistema giuridico, economico e politico vigente in Istria tra l'VIII e il IX secolo.

izvirno znanstveno delo

UDK 794.9:94

HAZARD V SOMRAKU PRETEKLOSTI

Darja MIHELIČ
dr. izredni profesor Univerze v Ljubljani, višji znanstveni sodelavec SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4, SLO
dott., professore straordinario nell' Università di Lubiana, SLO

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja zakonodajo in prakso hazardiranja v srednjeveških mestih severozahodne Istre (Trst, Koper, Izola, Piran).

Nesreča v igri - sreča v ljubezni.

Igra kot dejavnost za razvedrilo, zabavo ter razvijanje gibčnosti telesa in duha je ljudem prirojena in znana od vekomaj.[1]

Že **otroci** se znajo zaposliti v igri: z igračami različnih oblik urijo prstke, z rokami, lopatkami in kanglicami se zamotijo v peskovniku. Igrajo se vsakdanje življenje s košaricami, vozički, "Barbikami" ipd. Take igre vplivajo na okretnost in socializacijo. Ročno spretnost (zlasti otrok) razvijajo igre "kamenčkanje", "frnikolanje", "palčkanje", "bolhcanje", "fucanje". Telesno motoriko spodbujajo razne igre, ki vključujejo tek (lovljenje, "kdo se boji črnega moža", "slepe miši", "gnilo jajce", skrivanje, "ravbarji in žandarji"). Osnovnih gimnastičnih veščin se otrok privadi pri igrah, kot so skakanje "čez kozo", vožnja "karjole", "metanje hlebčkov", "koza klamf", "zemljo krasti", "ristanec", kolebnica, "hula-hup", "gumi-twist" itd., pa igre z žogo ("o-e", "petelinček", "med dvema ognjema" itd.). Govorno spretnost spodbujajo igre kot "gospod kap'cinar kap'co zgubil, kdor jo najde, naj jo da nazaj!". Urjenje uma in abstraktnega dojemanja omogočajo igre "iskanje izgubljenega predmeta", "uganjevanje oseb", pantomima.

Igre **odraslejših oseb** so lahko namenjene le razvedrilu, vendar so običajno intelektualno in telesno zahtevnejše od otroških. Pri njih gre pogosto za športno-tekmovalni tip kosanja igralcev v telesni vzdržljivosti in okretnosti, v hitrosti gibanja in drugih (tudi intelektualnih) spretnostih, neredko ob uporabi različnih športnih pripomočkov.

Igre se odvijajo po določenih **pravilih**: ta so lahko rezultat uveljavljene prakse ali zapisa, lahko pa tudi trenutnega, bolj ali manj priložnostnega dogovora.

Igralci v igri neredko uporabljajo **pripomoček**: to je lahko oblika izražanja (glas, gib), lahko pa je to predmet: žoga, žogica, lopar, krogla, kolobar itd., pri namiznih igrah pa igralna deska s ploščicami in figurami, kocke, domine, karte, ipd.

V igri običajno aktivno sodelujeta dva ali več **igralcev**. Možna je tudi igra posameznika z bolj ali manj zapletenim pripomočkom (sistemom, strojem), kjer dovolj veliko število neznank (ki so za izid odločilne) vpliva na nepredvidljivost izida.

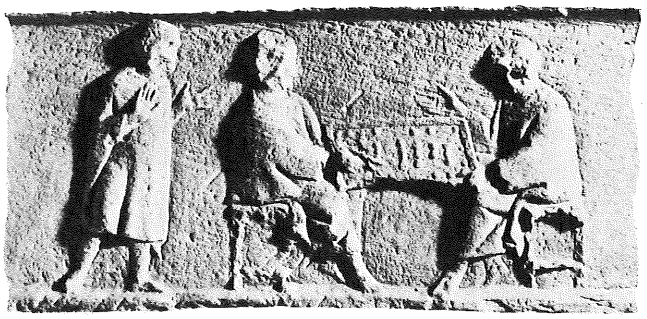
Smisel in **motiv** igre je v razvedrilu, ki ga nudi aktivnost sama po sebi, v osebnem zadoščenju zmagovalca, pogosto pa tudi v (bolj ali manj profesionalnem) zaslužku.

Tip igre z zvenečim imenom **igra na srečo** nedvomno predstavlja poseben način razvedrila (če temu smemo tako reči).

Iz imena je razvidno, da ima pri igri na srečo odločujoč pomen sreča, t. j. **naključje**, ki omogoči - za enega od partnerjev - ugoden izid igre. Tega navadno predstavlja zadetek oz. dobitek. Značilnost naključja je, da se primeri nenadejano, slučajno. Uspeha v taki igri ni mogoče predvideti ali napovedati vnaprej. Bistvo igre je, da ena stran dobiva na račun druge, ki - logično - izgublja. Srečnemu naključju za eno stran v igri torej ustreza nesrečno naključje za drugo: za to, drugo stran je izid igre neugoden.

Srečni ali ugodni izid igre na srečo se navadno izraža v materialnem **dobitku** zmagovalca. Seveda "brez nič ni nič". Srečni dobitki ne padajo kar sami od sebe z neba, ampak je treba zanje tudi nekaj žrtvovati (vložiti) - seveda ob tveganju, da bo vloga izgubljena in da bo srečni dobitek izostal oz. pripadel nasprotni strani. Ugodni in

1 Prim. N. Kuret, 1942; J. Huizinga, 1956

Igra na plošči, relief na nagrobniku iz Trierja iz druge polovice 2. stoletja n. št, Rheinisches Landesmuseum Trier (po sl. 22 iz A. Rieche, 1984, foto K. Narobè)

neugodni izid igre na srečo se merita v pozitivni oz. negativni razliki seštevka dobitka in izgube.

Privlačnost iger na srečo ima dve plati. Igra na eni strani priteguje igralce, kadar je verjetnost ugodnega izida velika. Igra, pri kateri je verjetnost zmage za obe sodelujoči strani uravnovešena (razne stave, kot je npr. metanje kovanca "glava - grb"), tveganje pa ni preveliko, bo hitro privabila ljudi borbeno-pustolovskega duha. Po drugi strani pa so v praksi zelo razširjene in priljubljene tudi igre, pri klaterih je ugodni izid za igralca redek ali celo izjemen (tombola, loto, športne stave, dandanes: "3 x 3", "podarim - dobim"). Te igre običajno pritegujejo igralce s spodbudo, ki jo predstavlja (sicer minimalna) možnost fantastično visokega dobitka ob razmeroma majhni vlogi (z veliko možnostjo izgube). V šali lahko primerjamo možnost zadetka na naši loteriji z možnostjo, da nekoga zadene strela ...

Igre na srečo nimajo prav dosti skupnega s treznim razmišljanjem. Tveganje ob možnem dobitku je za marsikoga neustavljiv izziv. **Strastna predanost** tem igram je pri zasvojencih močnejša od vsake čustvene emocije, skoraj jo je moč primerjati z odvisnostjo od drog. Sodelovanje v igrah na srečo si seveda lahko privoščijo predvsem tisti, ki imajo dovolj pod palcem. Na videz nezdružljivo z logiko pa je, da je bleščeča privlačnost iger na srečo neustavljiva zlasti v časih gospodarskih kriz. V igre na srečo se tedaj vključujejo ljudje, ki so na pragu revščine, v lov za srečo pa so pripravljeni vložiti poslednji prihranek.

Tveganje ob igrah na srečo označuje beseda **hazard**. Pomensko je različna od besede riziko, ki označuje bolj ali manj drzno poslovno tveganje. Ljudski pregovor "Kdor riskira, profitira!" kaže na poslovno pravilo, ki pride do veljave ob dovolj velikem številu (preudarnih) tveganj in je zato postalo življenjska resnica. Nikoli pa ne bo postalo taka (pregovorna ali drugačna) resnica npr. reklo: "Kdor hazardira, profitira!" Naključnost srečnega izida je namreč pri hazardu neodvisna od števila poskusov (razen kadar človek niti enkrat ne preizkusi svoje sreče). Pa nič za to: eno in drugo tveganje, rizik in hazard, bosta še nadalje uspevala in popestrovala naše življenje. Pač pa bo na tem mestu - za razliko od ekonomskih študij, ki se posvečajo poslovnemu tveganju - govora o hazardu.

Beseda hazard izvira iz arabščine. V 12. stol. je beseda prešla v francosko jezikovno rabo v pomenu srečni met, naključje.[2] V Evropi se je udomačila v pomenu igre s kockami. Kockanje je bilo priljubljena oblika zabave že v antičnem obdobju. Po propadu zahodnorimskega cesarstva pa je tovrstna zabava do neke mere usahnila. V srednjeveški Evropi se je kockanje vnovič uveljavilo, na novo pa je sem prek Sicilije oziroma Italije prodrlo kvartopirstvo. Prenašalci tovrstne "kulture" so bili trgovci in udeleženci v križarskih vojnah. Arabsko poreklo besede hazard kaže, da se je epidemija hazardiranja širila od prekanjenih Arabcev.

Praksa hazardiranja (kockanja in kvartanja) za denar se je kaj kmalu razpasla po italijanskih trgovskih mestih, zanjo pa niso bila imuna tudi istrska obmorska mesta. **Zakon** je hazardiranje prepovedoval ali omejeval glede prostora, časa (podnevi - ponoči), glede aktivne in pasivne (opazovalne) udeležbe pri igri, glede regularnosti uporabljenih pripomočkov (kock), glede vlog v igri (maksimirane vsote, za katere lahko igrajo, uporaba žetonov), glede neveljavnosti zadolžnic iz igre. Tovrstne omejitve kockarske prakse srečujemo v **statutih** vseh mest severozahodne Istre.

Tržaški statut [3] omenja hazard v različnih zvezah. 3. člen druge knjige statuta postavlja dolžniško razmerje iz hazardne igre v isto vrsto z drugimi "nedovoljenimi in nečastnimi obligacijami". 16. člen iste knjige določa, da zapis iz hazardne igre tržaških podanikov nima javne vere. 55. in 57. člen iste knjige obravnavata imetje zakoncev: moževi dolgovi iz igre se ne obravnavajo kot skupni dolg obeh zakoncev. 79. člen tretje knjige statuta je opredelil tržaško območje, znotraj katerega je bilo dovoljeno podnevi kockati tako za denar kot za stvari le na določenem prostoru - mestnem trgu. Podnevi in ponoči pa je smel vsak dominati za denar in stvari. Povsod in vedno je bila tudi dovoljena igra s kockami (*alea*), kot tudi igra s kockami (*taxillus*) za posebne kovance (žetone/?/) - *scotus*. Tisti, ki niso opravljali nadzorne službe v tržaškem mestu, so smeli na tržaškem območju podnevi kockati za denar in stvari, ponoči pa jim je bilo to prepovedano. Nočna prepoved kockanja za denar je veljala tudi za tiste, ki so opravljali nadzorno službo. Na Tržaškem je bilo prepovedano vzdrževati na domu kockarnico, kjer bi ponoči igrali za denar; le dominanje ni bilo kaznivo. Tudi imetnik prenočišča (*hospitium*) na Tržaškem ni smel v prenočišču ne podnevi ne ponoči dovoljevati kockanja za denar. Če bi kdo

2 F. Kluge, 1957 (17. izdaja)

3 M. de Szombathely, Archeografo Triestino 48, 1935

plačal, ko je v igri izgubil, naj bi to dobil od zmagovalca v igri nazaj. Če ta dobitka ni mogel povrniti, je odgovarjal za izgubo gostilničar, pri čemer se je o količini izgube verjelo oškodovančevi prisegi. Prepovedi niso veljale za prenočišče v "Bergamu". Posojanje in zastavljanje v zvezi s kockanjem je bilo prepovedano. Tako zastavo je bilo treba vrniti. Kockanje ni moglo imeti za posledico pravde, pa tudi zapisi o dolgovih iz igre so bili neveljavni. Prepovedano je bilo podtakniti v igro lažne kocke ali igrati z njimi. Odločitev o pristnosti kock je bila v sodni pristojnosti. Če obsojeni ni mogel plačati, so ga prebičali.

Koprski statut [4] obravnava kockanje v 41. členu prve knjige. Člen prepoveduje, da bi kdorkoli vzdrževal ali dovoljeval kockanje doma ali v gostilni. Z denarno globo bi naj bil kaznovan tisti, ki bi v mestu kockal, pa naj bi šlo za meščana, tujca, vojaškega plačanca - pešca ali konjenika. Tožitelju naj bi se verjelo na besedo, pripadla pa naj bi mu tretjina globe. Denarna globa naj bi zadela tudi tiste, ki bi igralcem nudili prostor ali pa bi igro opazovali.

Izolski statut [5] omenja igre na srečo v 51. in 52. členu prve knjige. Prvi navedeni člen prepoveduje nadaljevanje hazardne ali kakšne druge igre s kockami nad vsoto 5 soldov. Očitno je hazard pomenil poseben tip igre s kockami. Kockanje samo po sebi v Izoli torej ni bilo prepovedano. Statut je le določal najvišje dopuščeno tveganje (5 soldov) v igri. 52. člen statuta pa je predpisoval, da iz igre ne smejo izhajati pisani ali nezapisani dolgovi in zastave.

Kockanje je obravnaval tudi **piranski** statut. [6] 38. člen osme knjige statuta iz 1307 je prepovedoval hazardno kockanje v gostilni, prodajalni ali na domu. Dovoljena je bila le igra *ad tabulas, ad tabellas*. Dolg iz igre ni bil veljaven in notar ni smel zapisati zadolžnice iz igre (o tem je govora tudi v 37. in 39. členu iste knjige statuta). 1367 sta bila dodana dva popravka k statutu na temo kockanja: prepovedano je bilo kockati s tujci, pa tudi samo opazovati tujce pri igri. V zvezi s prepovedjo opazovanja kockanja se posebej omenjajo nedoletni fantje. Izrecno je bilo prepovedano kockati ponoči po tretjem zvonjenju do jutranjega zvonjenja. Kockarje je bilo prepovedano sprejeti pod streho doma, v vinski kleti, trgovini, krčmi ali drugje. Posebej je bilo prepovedano kockanje v cerkvah in kockanje s prirejenimi kockami: z napačnimi pikami, z obteženimi, zaobljenimi ali drugače goljufivimi kockami. Tudi razpečavanje takih kock je bilo prepovedano. Lov za srečo, ki že sam po sebi ni bil dovoljen, je očitno včasih prekoračil tudi mejo korektne igre. Oblast, ki se je do igre sicer že opredelila s prepovedjo, je skušala posredovati tudi na tej pollegalni sceni, s čimer je posredno pristala na obstoječi položaj. Statut iz 1384 je povzel opisana popravka (iz 1367) k statutu v 24. in 25. členu osme knjige. 26. člen iste knjige je prepovedoval, da bi Pirančani kockali med seboj. Pravde iz igre so bile neveljavne, zadolžnice iz igre notar ni smel zapisati. Pozitivna zakonodaja s ponavljanjem prepovedi pa dokazuje obstoječo drugačno prakso.

Zakon je bil torej eno - **praksa** pa drugo. Poslovne dogovore so pogosto spremljali zapisi, v katerih se je eden od partnerjev - ki se je očitno težko upiral skušnjavi hazarda - obvezoval, da ne bo sodeloval v igri s kockami.

Porok za dolg za plačilo vina se je januarja 1285 zavezal glavnemu dolžniku, da eno leto niti sam niti kot družabnik ne bo kockal za vsoto nad 8 denaričev. Kazen ob vsakem prekršku bi znašala 5 liber, namenjenih dolžniku. [7] Kockanju so se za čas trajanja zaposlitve večkrat odpovedovali posli, ki so se udinjali pri delodajalcih.[8]

Med tistimi, ki so se pismeno odpovedovali kockanju (in popivanju v gostilnah), pogosto srečujemo **Slovane**. Mar smemo iz tega povzeti kak zaključek o njihovih razvadah? - Avgusta 1286 se je Meçena Sclavo, oskrbnik drobnice v živinorejski družbi (*socida*) pod kaznijo 8 liber zavezal lastniku drobnice, da v času trajanja družbe ne bo niti sam niti po posredniku kockal in da ne bo imel niti sam niti nihče drug v njegovem imenu deleža ali družabništva v igri.[9] Oktobra 1304 se je Ianis Sclavo udinjal za leto dni pri poljedelskih opravilih in se zavezal delodajalcu, da v tem času ne bo igral in popival v piranskih gostilnah pod kaznijo 5 soldov grošev (t. j. 8 liber).[10] Po očetovem imenu sodeč je bil verjetno Slovan tudi Marin, sin Ivana (!) iz Žminja. Novembra 1334 je sprejel v oskrbo drobnico s pogojem, da ne bo kockal.[11]

Posebej zgovoren za kockarsko prakso je **zapis iz 1343. leta**.[12] Pri njem gre za zelo zanimiv in živ opis vsakdanjega utripa mestnega življenja - določneje: njegove komične plati. To je eno redkih besedil iz piranskega arhiva, ki v živahni pripovedi vključuje tudi preme govore. Za njegovo razumevanje je posebej pomembno, da piranski statut (kot tudi drugi istrski statuti) dolga iz hazarda ni priznaval in da je bila zadolžitev iz igre neveljavna.

Čas dogajanja je bil začetek poletja, 22. junija 1343; mesto dogajanja je bil podij na stopnišču piranske komunalne palače. Ta je stala ob osrednjem piranskem trgu,

4 (A. Barbadicus), 1668
5 L. Morteani, Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia patria 4, 1888, 349-421; ibid., 5, 1889, 155-193
6 M. Pahor - J. Šumrada, Viri za zgodovino Slovencev 10, 1987, 602-609.
7 D. Mihelič, Viri za zgodovino Slovencev 9, 1986, št. 57
8 Npr. Piranski arhiv, Vicedomska knjiga 2a, fol. 79, zapis iz 1330, 13. decembra; ibid., fol. 87, zapis iz 1330, 27. decembra
9 D. Mihelič, Viri za zgodovino Slovencev 9, 1986, št. 474
10 Piranski arhiv, Notarska knjiga 13, fol. 21
11 Piranski arhiv, Vicedomska knjiga 4b, fol. 162 verso
12 C. de Franceschi, Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia patria 47, 1935-1937, št. 165

ki je obdajal nekdanje notranje pristanišče oz. mandrač v mestni četrti Campo. (V drugi polovici 19. stoletja so komunalno palačo podrli, notranje pristanišče pa zasuli in na njegovem mestu uredili Tartinijev trg.)

Piranski podestat in štirje mestni sodniki so razsojali v pravdi zaradi nekaj let starega dolga. Tožiteljico, Izolanko Bono, ženo Dominika Poça, je zastopal notar Facij. Od Pirančana Almerika Garofola je v Boninem imenu terjal plačilo 47 liber po zadolžnici, ki jo je zapisal notar Lapo Sklavona (za ponazoritev: pri tedanjih cenah vina bi s to vsoto lahko kupili okrog 20 hektolitrov vina). Almerik se je odločil in s pomočjo prič tudi uspel dokazati, da je bila omenjena zadolžnica plod igre na srečo - namreč kockanja. To je bil tudi razlog, da je tožiteljica Bona po zaslišanju prič svojo tožbo umaknila. Dolžnika Almerika je to spodbudilo, da je prosil podestata, naj da pričevanja zapisati v javnopravno veljavno obliko, kar naj bi za vekomaj preprečilo Bonine "neupravičene" zahteve. Podestat je prošnji ugodil in dal naslednjega dne zapisati izpovedi osmih prič o dogodku izpred štirih let. Pripoved predstavljam poenostavljeno.

Prva priča Janez Peroni je pred sodnim zborom izpovedal, da je bil pred kakimi tremi ali štirimi leti v Sorbijevi vinski kleti. Almerik in Dominik Poço sta tam kockala za denar. Dominik je priigral nekaj denarja - priča ni vedela povedati, koliko - dolžnik Almerik pa je lastnoročno napisal zadolžnico v višini 50 liber. Soigralcu je zagotovil:

- "Če boš priigral 50 liber, ti bom izročil tale lastnoročni zapis." (*Si tu lucrabis mihi libras quinquaginta, ego dabo tibi istud scriptum de manu mea.*)

Kockarja sta zatem zapustila prizorišče v krčmi in se napotila k cerkvici Sv. Petra, ki še danes stoji na Tartinijevem trgu. Tam sta igro nadaljevala; Almerikov dolg je narasel na 50 liber, zato je Dominiku izročil svojo zadolžnico. Priča je tudi slišala govorice, da je Almerik Dominikovi ženi Boni poravnal 3 libre od tega dolga, za ostalo vsoto pa ji je dal izstaviti zadolžnico.

Dve naslednji (**drugo** in **tretjo**) izpovedi izpustimo in si oglejmo, kaj si je o dogajanjih zapomnila **četrta** priča, zvedavi piranski notar Kast de Zaneto. Povedal je, da so morda minila štiri leta, odkar je s čolnom, polnim jabolk, pristal ob pomolu v piranskem pristanišču. Od tam je zavil - kam le! - v gostilno, ki je bila tedaj v Sorbijevi hiši. Tam ga je Dominik (igralec, ki je v igri zmagoval) nagovoril z besedami:

- "Kast, sestavi listino, da mi Almerik dolguje 25 liber! Almerik je dejal, da hoče dobiti od mene ta denar, ki ga je zaigral z menoj." (*Caste, cape unam cartam, quod Almericus ser Garofoli debet mihi dare libras vigintiquinque parvorum; et Almericus dixit ipse bene vult ipsas a me, quod ipse est mihi bene eas lucratus.*)

Kast ju je zavrnil:

- "Saj vendar dobro vesta, da zadolžnice iz igre ne bi napisal!" (*Vos bene scitis, quod ego non facerem cartam de ludo!*)

Po tem razgovoru se je vrnil k svojemu čolnu. Tam se je očitno kar nekaj časa zadržal. Ko sta Dominik in Almerik pri Sv. Petru nadaljevala igro, je bil namreč spet med zijali, saj mu je tam Dominik pokazal zadolžnico, ki jo je sestavil Almerik, in ga podrezal:

- "Kast, poglej no, če je tale zapis v redu!" (*Caste, vide si istud scriptum stat bene!*)

Kast je izjavil, da ni, ker v njem nista bila navedena rok za vračilo dolga in leto dogajanja. Almerik je po navodilu te priče popravil zapis, v katerem je pisalo, da dolguje Dominiku 50 liber.

Miklavž Rubeo je kot **peti** izpovedal, da je bil pred kakimi štirimi leti pri Sv. Petru, kjer sta Almerik in Dominik kockala. Dominik je priigral 50 liber, Almerik pa mu je napisal zadolžnico. Na vprašanje, če ve, kaj se je s pisanjem dogajalo dalje, je izjavil, da ne ve nič gotovega; kot priča pa je bil navzoč, ko je k tedanjemu podestatu Marku Dandulo godrnjaje prišel gospod Balsemin in dejal:

- "Sramota, da je Almerik raztrgal zapis, s katerim ga je ona ženska terjala za dolg!" (*Istud est turpe, quod Almericus ser Garofoli laniavit unum scriptum, cum quo ista mulier petebat sibi denarios in ipso scripto contentos!*)

Ko je to slišal, je bil podestat ogorčen; kako se je v zadevi odločil, pa je priča pozabila. Dejala je, da krožijo govorice, da je Almerik zaradi tega uničenega zapisa dal Boni izdelati novo zadolžnico.

Riçot je kot **šesta** priča vedel povedati, da se je po Piranu govorilo, kako je Almerik strgal zapis, s katerim ga je Bona terjala za denar. Tako dejanje pa je bilo kaznivo. Riçot je Bono in Almerika pomiril s pogojem, da bo Almerik Boni plačal nekaj denarja, pozabil pa je, koliko in na kakšno vsoto se je glasil zapis.

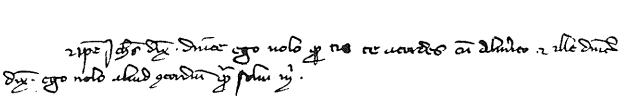
Sedmi zaslišani v zadevi, Janez Bonifacija, je povedal, da je bil pred kakimi štirimi leti v družbi z Valterjem, ki je tarnal:

- "Moj brat Almerik je zaigral 50 liber, uničil me je!" (*Almericus meus frater luxit libras quinquaginta, ipse me destruxit!*)

Janez mu je tedaj svetoval:

- "Pojdiva in ju" (namreč igralca, op. a.) "spraviva med seboj!" (*Eamus et acordamus ipsos!*)

Dominika sta našla in Janez mu je rekel:

Et ipse Iohanes dixit: "Dominice, ego uolo, quod tu te acordes cum Almerico!" - Et ille Dominicus dixit: "Ego nolo aliud concordium quam - solui mihi!" ***PAK. Piranski arhiv, vicedomska knjiga 10, list 189***

Skakanje "čez kozo", P. Bruegel, Otroške igre (1560), detajl, Kunsthistorisches Museum Dunaj

- "Dominik, rad bi, da se sporazumeš z Almerikom!" (*Dominice, ego volo quod tu te acordes cum Almerico!*)

Dominik pa mu je odvrnil:

- "Nočem drugega sporazuma kot - plačaj mi!" (*Ego nolo aliud concordium quam - solvi mihi!*)

Almerik mu je končno lastnoročno zapisal zadolžnico, ki jo je Dominik sprejel. (Ta trditev priče se ne ujema z drugimi pričevanji, ki omenjajo, da je Almerik Dominiku izročil zadolžnico neposredno po zadolžitvi v igri.) Čez nekaj časa pa je Dominikova žena Bona prišla v Piran terjat denar od Almerika. Almerik je trdil, da ne bo plačal za dolg iz igre in je dokument v besu uničil. S tem dejanjem pa je prekršil zakon. Mengolin Henrika mu je tedaj zagrozil, da ga bo za to dejanje prijavil podestatu. Almerik je prestrašen plačal Boni 3 libre za uničeni zapis in ji dal pri notarju izstaviti javnopravno veljavno zadolžnico za ostalih 47 liber.

Notar Lapo Sklavona je kot zadnji - **osmi** - pričal, da je bil pred kakimi tremi leti na trgu z Valterjem in da sta slišala, da je Dominik priigral od Almerika 50 liber. Krožile so govorice, da je Almerik za ta denar izročil Dominiku lastnoročno zapisano zadolžnico. Čez nekaj časa je Dominikova žena Bona prišla terjat denar od Almerika in ta je končno pri omenjeni priči dal za Bono izdelati zadolžnico v višini 47 liber, ker je Bona sama izjavila, da ji je 3 libre že plačal.

Pričevanja so nedvoumno dokazala, da je bila Almerikova zadolžnica rezultat igre na srečo. Po določilih statuta je bila zato neveljavna. Razsodba podestata in sodnikov je Almerikov dolg razveljavila. Tako se je torej končala Almerikova štiriletna travma, ki se je začela v Sorbijevi vinski kleti kot predhodnici portoroškega Casinòja. Igralska strast, smola v igri in nepremišljena jeza (ki je bila vzrok, da je uničil svoj prvotni lastnoročni zapis o dolgu iz igre) sta Almeriku naprtila na grbo vztrajno terjavko Bono, ki pa je konec koncev po Almeriku naklonjeni odločitvi podestata in sodnikov v pravdi vendarle potegnila krajši konec.

RIASSUNTO

Il termine azzardo deriva dall' arabo. Nel XII secolo entrò nell' uso comune della lingua francese con il significato di colpo di fortuna, caso. In Europa assunse il significato di gioco dei dadi, un passatempo molto amato fin dall' antichità.

Alla caduta dell' Impero Romano d' Occidente questa forma di divertimento quasi scomparve. Ridivenne popolare in Europa nel medioevo, mentre attraverso la Sicilia e l' Italia in queste regioni si affermava un nuovo gioco, quello delle carte. Portatori di questa "cultura" furono i mercanti e i crociati. L' origine araba della parola azzardo sta ad indicare che l' epidemia del gioco d' azzardo si diffuse grazie alla scaltrezza degli arabi.

Il gioco d'azzardo per denaro (con i dadi e con le carte) si diffuse rapidamente nei centri mercantili italiani, comprese le località costiere istriane. La legge vietava o limitava il gioco d' azzardo in determinati luoghi, in certi orari (di giorno - di notte), la partecipazione attiva e passiva (da spettatori) al gioco, stabiliva la qualità dei requisiti usati (i dadi), la posta in gioco (le puntate massime, l' uso di gettoni), l' invalidità dei debiti contratti al gioco. Limitazioni del genere riguardanti il gioco dei dadi sono elencate negli Statuti di tutte le città dell' Istria nord - occidentale (Trieste, Capodistria, Isola, Pirano).

Gli accordi d' affari venivano spesso accompagnati da documenti con i quali uno dei partner si impegnava a non giocare ai dadi. Tra coloro che rinunciavano per iscritto a giocare ai dadi (e a bere smodatamente nelle osterie) incontriamo spesso degli Slavi.

In merito ai dadi è illustrativo un documento del 1343. Il podestà di Pirano e quattro giudici civici dovevano dirimere una causa riguardante un debito che si trascinava da anni. La denunciante, l' isolana Bona, consorte di Domenico Poço, era rappresentata dal notaio Fazio. In nome della sua cliente, egli pretendeva dal piranese Almerigo Garofolo il pagamento di 47 libbre, come stabilito nel chirografo stilato dal notaio Lapo Sclavoni. Grazie ad alcuni testimoni, Almerigo riuscì a dimostrare che il chirografo era il frutto di un gioco d' azzardo: i dadi. Per tale motivo. dopo le deposizioni dei testimoni, la Bona ritirò la denuncia.

La cosa spinse l' Almerigo a chiedere al podestà che le deposizioni dei testimoni fossero documentate giuridicamente, il che avrebbe impedito per sempre alla Bona di avanzare le sue "ingiustificate" pretese. Il podestà accolse la richiesta e il giorno seguente le deposizioni degli otto testimoni sui fatti di quattro anni prima vennero messe per iscritto.

VIRI IN LITERATURA

Izvirnika:

PAK. *Piranski arhiv, Notarska knjiga 13*
PAK. *Piranski arhiv, Vicedomska knjiga 2a*

(A. Barbadicus:) Statuta Iustinopolis metropolis Istriae, Venetiis, 1668.

C. de Franceschi: Chartularium Piranense, Raccolta dei documenti medievali di Pirano II, (1301-1350); Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia patria 47, Parenzo-Pola, 1935-1937

F. Huizinga: Homo ludens, vom Ursprung der Kultur im Spiel, Reinbek bei Hamburg, 1956

F. Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 17. Aufl., Berlin 1957

N. Kuret, Veselja dom 1-3, Ljubljana, 1942

D. Mihelič: Piranska notarska knjiga (1284-1288); Viri za zgodovino Slovencev 9, Ljubljana, 1986

L. Morteani: Isola ed i suoi statuti, Gli statuti d'Isola; Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia patria 4, Parenzo, 1888, 349-421; ibid., 5, Parenzo, 1889, 155-193

M. Pahor - J. Šumrada: Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja; Viri za zgodovino Slovencev 10, Ljubljana, 1987

M. de Szombathely: Statuti di Trieste del 1421; Archeografo Triestino 48, Trieste, 1935

naročeno strokovno delo

UDK 949.71 Istra"14/18":334/336

OBLIKE ZAVAROVALSTVA V SEVERNI ISTRI V OBDOBJU BENEŠKE REPUBLIKE - II. DEL

Darko DAROVEC
arhivist, Pokrajinski arhiv Koper, 66000 Koper, Goriška 6, SLO
archivista, Archivio regionale di Capodistria, SLO

IZVLEČEK

Na prehodu v novi vek je pomorsko zavarovalstvo v Benetkah dobilo že vse oblike pravega zavarovalstva, kakršnega poznamo danes. Avtor poleg razvoja zakonodaje opiše vse tri glavne akterje zavarovalne pogodbe ter njihove medsebojne relacije: zavarovalca, posrednika-senzala in zavarovanca. Proti koncu obravnavanega obdobja se v neposredni okolici razvijejo tudi delniške zavarovalne družbe, medtem ko se v istrskih mestih v vsem obravnavanem obdobju oblikujejo le družbe na podlagi vzajemnega zavarovanja, pomožne blagajne in dobrodelne ustanove.

RAZVOJ ZAKONODAJE V ZAVAROVALSTVU V BENEŠKI REPUBLIKI

Z zakoni je navadno tako, da morajo neka dejanja ali navade v praksi obstajati mnogo prej, predno se jih zapiše ali z zakoni omeji. To velja tudi za zavarovalstvo v Beneški republiki, kjer glede na razvoj zavarovalnega prava npr. v Genovi ali Florenci kasnijo za dobrega pol stoletja.

Genovežani se lahko pohvalijo z najstarejšim zakonom, ki je urejal pomorsko zavarovanje, in sicer je bil to dekret genovskega doža Gabrijela Adorna iz leta 1369, s katerim je določil, da so zavarovalne pogodbe dovoljene in da sta jih pogodbenika dolžna izpolniti (Santanera, 1942, 6). S starostjo se ponaša tudi odlok iz leta 1393 iz Florence, ki prepoveduje zavarovanje ladij in blaga tujcev. Na to temo pa je napisan tudi prvi znani beneški zavarovalni zakon z dne 15. maja 1421 (in ne 1411, kot je večkrat zapisano v starejši literaturi). Ta odlok ni veljal le za Benetke, temveč za vse kraje Beneške republike. Določal je tudi kazni za kršitelje, in sicer bi v tem primeru **zavarovalni senzal** (*mezzano di sicurtà, sensalo di sicurtà*) moral plačati 200 grošev globe ter 10 let ne bi smel opravljati tega posla, zavarovatelji pa plačati globo v višini 1/4 zavarovane vrednosti. Opravičilo za te omejitve je oblast našla v okoliščini, češ da tujih ladij in njihovih plovnih zmožnosti zavarovatelji ne poznajo najbolje in bi zato lahko imeli ogromne stroške, pravi razlog pa je bil nedvomno v prav otroški bojazni po izgubi monopola nad trgovino. Da so bili strahovi neupravičeni, kaže opuščanje teh določb v praksi v drugi polovici 15. stoletja v vsem sredozemskem prostoru.

Vrstni red ohranjenih zakonskih določb je mnoge preučevalce zgodovine zavarovalstva privedel do sklepanja, da se je ta oblika trgovine z zamudo prenesla v Benetke iz Genove in Firenc. Prizadevni italijanski advokat Piattoli je pred leti v firenškem arhivu našel beneško pomorsko zavarovalno pogodbo iz leta 1395. Gre za zavarovalnino v višini 40 grošev, ki jo je sklenil Piero Chiarini za 4 bale kruha, naložene na *marciliani*, namenjeni iz Benetk v Split. Med nastopajočimi, zavarovatelji Giovannijem Bonaccorsijem in Antonijem Contarenom, zapisovalcem police Pagnorzo d'Agnolom in senzalom Agnolom Pierozzo, vsekakor najdemo Florentince, toda sama pot in ladja pričajo o beneškem izvoru pogodbe, kar potrjuje, da so v Benetke zavarovalne pogodbe zanesli Toskanci, ki so bili tu že od nekdaj prisotni in pri denarnih zadevah zelo vplivni. Kaže torej, da se je navada in obenem potreba po sklepanju zavarovalnih pogodb v prostoru severnega Jadrana precej hitreje širila, kot so si to nekateri upali domnevati. O tem nas prepričuje Stefani (1956, 68 sq.), ki najde med akti ene osrednjih *beneških sodnih institucij*, zadolžene tudi za spore iz zavarovalstva - **Curia di Petition**, listino iz leta 1337 z vsemi značilnostni zavarovalne pogodbe.

Med akti te ustanove so požrtvovalni raziskovalci našli še razmeroma precej ohranjenih listin iz 15. stoletja s področja zavarovalstva v Beneški republiki, kakor tudi med akti ustanove *Prokuratorji sv. Marka* (**Procuratori di San Marco**). Toda že zakonska določba Velikega sveta

POLIZZA DI CONTRATTO

DI ASSICURAZIONE MARITTIMA

I N V E N E Z I A

S O P R A M E R C A N Z I E,

Eſteſa dalla Conferenza delli Magiſtrati Eccellentiſſimi de' Cinque Savj alla Mercanzia, Deputati alla Regolazione della Marina Mercantile, e Conſoli de' Mercanti, confermata con li Decreti dell' Eccellentiſſimo Senato 10. Maggio 1770. e 13. Febbraro 1771. approvativo della capitolata Terminazione 31. Agoſto 1771. nel medeſimo propoſito.

Si aſſicurano dalli infraſcritti per le Somme reſpettive, e per il premio che cadauno ſpecificherà nella ſua firma, le Mercanzie, o altri effetti ed intereſſi che ſono o ſaranno in riſchio di Mare nel Baſtimento comandato dal Capitano, e per il Viaggio o tempo dichiarati nella eſteſa a tergo della preſente Polizza; ſiano ſotto o ſopra Coperta, ſcritti, o non ſcritti, parte o tutti nel Libro dello Scrivano, il tutto come nella eſteſa medeſima, e con li patti, modi, e condizioni ſeguenti.

I. *Ogni*

Polica za pomorsko zavarovanje blaga v 17. stoletju. ASV. Cinque Savi alla Mercanzia, b. 14

iz leta 1468 odreja prevzem vseh sporov s področja zavarovalstva osrednji beneški trgovski instituciji, *Konzulom trgovcev* (**Consoli dei Mercanti**).[1] S tem je bila zavarovalni dejavnosti, s sicer nič kaj laskavimi besedami, končno le priznana trgovska vloga in ne več toliko očitana stava, [2] dasi je tudi zavarovalstvo nemalokrat mejilo že na pravo hazarderstvo. Nekateri pa so ta zakon iz leta 1468 tolmačili, kot da je šlo državi za odtegnitev zavarovalstva izpod strogih nadzorstvenih cerkvenih zakonov, vendar to za Benetke ne bo držalo. Že res, da so kanoniki dolgo časa zavarovalstvu pripisovali oderuštvo in ne pogodbenega odnosa, vendar gre v našem primeru za prenos kompetenc iz enega na drugi civilni urad. Nasploh je Beneška republika vselej branila državne interese pred cerkvenimi oziroma ideološkimi, kar potrjuje tudi zakon iz leta 1517, ki določa, da "nihče ne sme zadolžiti cerkvenih sodnikov za zadeve v pristojnosti civilnih sodišč."

SENZALI IN ZAVAROVALNE POLICE

Temeljni akt zavarovalnega odnosa je torej pogodba, ta pa je bila lahko **pisna** ali **ustna**, slednja imenovana tudi *"in confidenza"* ali *"in fede"*, kar pojasnjuje že zakon iz leta 1586. Pri obeh dejanjih pa je bil nepogrešljiv posrednik - senzal; v primeru pisne pogodbe je senzal izdal **polico** ali **notarsko listino** (*protocollo*), pri ustni pa je nastopil kot priča in porok. Vendar se ustna pogodba v zavarovalnih poslih ni dolgo obdržala, saj so jo po navadi uporabljali v manj legalnih poslih in so jo zato nekateri statuti prepovedovali, še bolj pa so se je otepali sami senzali, katerim so bolj ustretale pisne pogodbe, ki so jih lahko imeli za dokazno gradivo in iz katerih so se ob koncu leta, ko so izplačevali premije zavarovateljem, vsekakor bolje znašli.

Začetne oblike zavarovalnih polic najdemo že med gradivom iz prve polovice 14. stoletja, ko se, sklicujoč na listino (*cedula*), sklepajo pogodbe o višini obresti na rizik, vendar je bila formulacija v tem času še precej svobodnih oblik. Zato pa že sredi 15. stoletja, natančneje leta 1458, v Benetkah premorejo napisane obrazce, z reformo zavarovalnih polic leta 1571 [3] pa se v naslednjih letih na beneškem trgu pojavijo že prve **tiskane police** (1573). Tem so v začetku 18. stoletja morali v glavo odtisniti še pečat Beneške republike [4] z znano levjo podobo zaščitnika sv. Marka, ki jo je smel tiskati le dožev tiskar Pinelli.

Korenine zavarovalnih senzalov vsekakor tičijo med trgovci in bančniki, še bolj pa med notarji, ki so sprva zapisovali zavarovalne pogodbe, v Genovi npr. pa so notarji sploh ves čas Republike opravljali zavarovalne posle in med njihovim gradivom najdemo zavarovalne pogodbe. Poti preobrazbe od notarjev do zavarovalnih senzalov pa niti sami senzali v 18. stoletju niso znali več pojasniti; ugotavljali so lahko le, *"da izvirajo še iz časov, ko se je začela pomorska trgovina v tem mestu* (Benetkah)", to pa naj bi bilo *"že pred 14. stoletji."*[5]

Sam zavarovalni akt je v praksi potekal takole: trgovec se je napotil do zavarovalnega senzala, ki je v Benetkah uradoval pri osrednjem mestnem trgovskem središču - **Rialtu**, in sicer v **Ulici zavarovanj** (*Calle delle sicurtà*). Tu so imeli zavarovalni senzali svoja **okenca** (*cancelli di sicurtà*), kjer so sprejemali stranke. Senzal se je pozanimal za blago, ki ga je trgovec nameraval zavarovati, za

1 O delovanju teh ustanov prim. A. Da Mosto, 1937

2 Senat leta 1419 ugotavlja, da so "**multe securitates**" o življenju ali smrti tedanjega papeža Martina V., sklenjene na Rialtu, nesprejemljive in da take in podobne stave, tudi tiste že sklenjene, senat odločno prepoveduje (Stefani, 1956, 82). Kljub temu so morali to dejavnost, ki si je nadevala obraz zavarovalstva, še večkrat prepovedovati. Tako so leta 1553 prepovedali stave na trgovino, ki da se sklepajo kar na javnih mestih na Rialtu. (ASV. V. Savi alla Mercanzia, b. 17)

3 1571. 9. avg. ASV. V. Savi alla Mercanzia, b. 6

4 1703. 24. jan. m.v. ibid.

5 24. apr. 1703 m.v. - ASV. V. Savi alla Mercanzia, b. 6

prevozno sredstvo, posadko in kapitana, ki jo je vodil, ter za smer potovanja [6]; svobodno sta določila višino zavarovalnine in premijo, ki jo je plačal trgovec in se je gibala v glavnem med **6 in 12 %**, pač ustrezno nevarnosti oziroma varnosti krajev, v katere so bili namenjeni, ustreznosti ladje, posadke in seveda vrednosti blaga. Zavarovanec je lahko zavaroval tako ladjo kot blago, šele v zadnjem času pa tudi posadko. Senzalova naloga pa je bila, da je priskrbel zavarovatelje, kar ni bilo vselej lahko. Dogajalo se je, da so zavarovalni senzali za npr. zavarovalnino v višini 350 dukatov morali priskrbeti 35 zavarovateljev, med katerimi je morda le eden jamčil za 20 dukatov, večinoma so jamčili le za 10, nekaj pa jih je v posel vložilo samo po 5 dukatov. Drugič spet je senzal uspel za podoben posel pridobiti le 2 zavarovatelja, ki sta skupaj jamčila za celotno zavarovalnino.

Od višine vložkov oziroma jamstva je bil seveda odvisen zaslužek zavarovatelja, senzalov del pa je bilo ponavadi **8 % premije**. Zavarovanje in premija sta veljala, dokler ni prišlo do potrjene novice o srečnem prihodu na cilj ali do vesti o nesreči; v dveh mesecih od prihoda te vesti je moral senzal zavarovanca izplačati.

Opisani način zavarovanja s posredovanjem senzala in police je v italijanskih deželah, čeprav je posnemal toskanski model, dobil tudi v pravni praksi naziv "**na beneški način**" (*"all'uso veneto"*). Ta način zavarovanja pa ni priznaval zavarovalnine za vso vrednost blaga ali ladje. Velikokrat so namreč uspeli po nesreči rešiti mnogo izgubljenega blaga, kajti že zgodaj so Benečani razvili pravo službo za reševanje potopljenih ali izgubljenih stvari (Stefani, 79), saj brodolom (*naufragio*) še ni pomenil izgube lastnikovih pravic; da bi preprečili ropanje ponesrečene ladje in zavarovali lastnikove pravice, so leta 1586 vsem beneškim rektorjem določili nove tarife za izgubljene stvari. Povrhu tega je bila navada, da so ob nevihtah mornarji za srečo ali naklonjenost Boga zmetali del tovora v morje (Stanković, 1988). Problematiko reševanja potopljenih ali izgubljenih stvari nazorno prikazuje tudi statut koprskega komuna iz leta 1423: "Če stvari ali dobrine ne bodo najdene, tedaj naj se ladji ali čolnu določi vrednost: ocenijo naj se stvari in dobrine, ki se nahajajo na omenjeni ladji ali čolnu in so preostale od stvari, vrženih v morje in ravno tako vštetih med opremo plovila ali mornarjev in lastnika; napravi naj se rubrika *'manjkajočih stvari'* in povrne škoda zaradi stvari, vrženih v morje, tako da se vrednost odvržene stvari vračuna v rubriko *'manjkajočih stvari'* - te stvari se bodo ocenile potem, ko jih bodo izvlekli iz morja. Določiti je treba, ali bo najditelj naštetih reči dobil tretjino ali četrtino vrednosti, in to vnesti v rubriko *'manjkajočih stvari'*. Če se v morju najde neka stvar in je takrat lastnik neznan, dobi najditelj četrtino vrednosti stvari, če jo je našel na morski gladini, ali tretjino vrednosti, če jo je našel pod njo, stvar pa ostane v lasti beneške občine in to tako dolgo, dokler ne najdemo pravega lastnika (ali njegovih dedičev), ki je stvar odvrgel, in najdene stvari vrnemo njemu, če bodo v resnici obstajale; če se odvržena stvar ne najde cela, dobi tisto, kar je bilo od omenjene stvari izvlečeno iz morja in shranjeno v lasti občine. Podestat, ki v tem času opravlja dolžnost, mora lastniku ali dedičem vrniti najdeno stvar ali, če je bila stvar prodana, plačati vrednost najdene stvari po ceni, ki bo takrat veljala v občini."

Doslej smo glavno pozornost posvetili pomorskemu zavarovanju, ki je imelo tudi v naslednjih stoletjih poglavitno vlogo z največjimi denarnimi vložki na področju zavarovalstva tedanjega časa. Toda že leta 1429 med beneškim sodnim gradivom naletimo na primer kopnega zavarovanja. Gre za obravnavo zoper dva zavarovatelja, ki nista hotela izplačati zavarovane vsote zavarovancu, beneškemu trgovcu Giovanniju Gueruzziju. Zavarovalno polico so še z nekaterimi drugimi zavarovatelji izpol-

PROCLAMA
PVBLICATO
D'Ordine dell' Illuſtriſsimi Signori
CONSOLI
De Mercanti.
1677. Adì 9. Decembre.
In Materia d'Aſſicurationi di Robbe, Naue, Nauilij, così Venetiani, come Foraſtieri.

Stampato per Gio: Pietro Pinelli, Stampator Ducale.

Dekret iz leta 1677, ki pravno urejuje zavarovanje tujih ladij in blaga v Benetkah. ASV. Cinque Savi alla Mercanzia, b. 14

6 Že v začetku 17. stoletja je izšel priročnik, ki je svetoval, o čem se morajo senzali pri zavarovanju posebej pozanimati (Tucci, 1973, 636).

nili s posredovanjem senzala Jacopa Albizota za zavarovalnino v višini 1650 dukatov za *"zerti pannj doro e de seda al viazo de Bruza per la via de terra"*. Iz Bruggesa naj bi tovor prispel v London, vmes pa se je dogodila nesreča. Zavarovatelja, Agostino Inzegner in Pietro Mudazijo, sta kljub izgovoru, da je zavarovanec zavaroval blago za večjo vsoto, kot je bilo to vredno, morala dogovorjeni znesek zavarovancu izplačati, saj bi se morala o svojih trditvah prepričati poprej.

USTANOVE, KJER JE NASTAJALO ARHIVSKO GRADIVO S PODROČJA ZAVAROVALSTVA

Potem ko smo ugotovili, pri katerih ustanovah Beneške republike je nastajalo in se hranilo arhivsko gradivo s področja zavarovalstva (*Giudici di Petition, Procuratori di San Marco, Consuli dei Mercanti*), bi pričakovali, da bo glede na ohranjenost in obsežnost gradiva beneškega arhiva (kljub nekaterim velikim požarom in izgubi arhivskega gradiva v letih 976, 1479, 1483 in 1514) precej dokumentov tudi s področja zavarovalstva. Vendar temu ni tako, kajti kljub nekaterim zgodnjim že omenjenim zakonskim določbam beneškega Velikega sveta in senata, ki so jih drugod sprejemali precej kasneje, kot je bila npr. tudi dispozicija iz leta 1463, ki že govori o stornu polic, zavarovalstvo v Benetkah v nasprotju z razvojem v Evropi, kjer že v 15. stoletju, npr. v Barceloni, Antwerpnu in Amsterdamu, institucionalizirajo zavarovalstvo, le-to ni bilo ustrezno zakonsko urejeno, dasi so imeli Benečani državne urade za mnogo bolj banalne trgovske posle.

Povrhu tega so bili beneški zavarovalni senzali ločeni od institucije notariata in kljub nekaterim navadam iz 15. stoletja, ko so zavarovalne police beležili v *"libri de Comun"* ali med akte *"Avogarie di Comun"* (kar v primeru slovenskih primorskih mest ustreza *vicedomskim knjigam*), s čimer so akti dobili javno veljavo, se arhivsko gradivo beneških zavarovalnih senzalov, razen nekaj izjem, ni ohranilo, kar je bilo predvsem posledica dejstva, da so ti delovali precej avtonomno in da do 18. stoletja kljub nekaterim poskusom beneških oblasti zavarovalstvo ni bilo podvrženo davčnim obveznostim. [7] Tako se je arhivsko gradivo ohranilo le v primeru sporov za pravice iz zavarovanj ali pa med zasebnim gradivom senzalov-notarjev, ki so ga ohranili zaradi vestnosti ali iz drugih vzrokov. Zato ne glede na to, da med gradivom o zavarovalstvu v beneškem arhivu ni veliko novic o istrskih trgovcih, ne moremo trditi, da ti v Benetkah ne bi sklepali zavarovanj.

ZAVAROVATELJI, ZAVAROVALNE DRUŽBE IN ZAVAROVANCI

Zavarovatelji

Za 15. stoletje se nam je tako po zadnji študiji ohranilo okoli 290 sodnih procesov in okoli 100 zavarovalnih polic (Nehlsen - Von Stryk, 1980, 9). Na podlagi teh arhivskih virov lahko ugotovimo, da je med okoli 1150 podpisi zavarovateljev nastopalo kar 340 različnih oseb, torej povprečno 4 na zavarovalni posel. Zanimivo je, da je kar 1070 podpisov pripadalo 290 plemičem, med 80 podpisi neplemičev pa je bilo kar 50 različnih oseb, torej se slednji le 1-2 krat pojavljajo kot zavarovatelji, medtem ko to plemiči večkrat počenjajo. Čeprav so bili v trgovskih poslih v Benetkah poleg domačinov zelo vplivni tudi Florentinci in Židje, pa med zavarovatelji opažamo veliko prevlado Benečanov. Toda prevlada beneških plemičev med zavarovatelji še ne pomeni, da bi bilo zavarovalstvo domena velikega kapitala, kajti plemiči so si bili po premoženju tudi sila različni. Vendar v skupini 20 plemičev, ki se v zadnji četrtini 15. stoletja redno pojavljajo na ohranjenih zavarovalnih pogodbah in med katerimi najbolj izstopa Francesco Contarini z 42 podpisi, so člani velikih plemiških družin trgovcev.

Ob tem se nam zastavlja vprašanje, ali je bil to zavarovateljem običajen spekulativen posel v okviru trgovske dejavnosti ali zgolj priložnostni posel?

Kljub omenjeni stalni klienteli 20 zavarovateljev se po ohranjenih dokumentih v tedanjem času ni oblikoval ožji krog ljudi, ki bi se sistematično ubadal z zavarovalstvom. Tedaj še niso znali izračunati rizika,[8] zato pa so vedeli, da bodo s kopičenjem premij le prišli do zaslužkov. Seveda se je dogajalo, da so tudi v tem poslu želeli nekateri obogateti kar čez noč. Tako je leta 1463 Polo Morosini zavaroval Leonarda Longa za 100 dukatov proti visoki premiji 30 dukatov, torej za 30 %. Po nesreči je Morosini tožil Longa, češ da mu je prikril nekaj bistvenih informacij. Toda Longo ga je po opisu dogodka - v zvezi s katerim je priznal, da je o nesreči svoje ladje prejel nepotrjeno vest, *"che chui el credono et molti non el credeno"* (Nehlsen-Van Stryk, 1980, 20) - zavrnil, da bi že iz višine premije lahko sklepal, da gre za nejasne posle. To pričanje dokazuje že pravo rutino spekulativnih poslov v okviru trgovske dejavnosti Benečanov.

Konec 15. stoletja se je pomorsko zavarovanje razširilo že po vsem Sredozemlju. Zavarovanja so sklepali tudi ne glede na začetno ali končno postajo, lahko kar sredi poti, npr. na Cipru za pot od Genove do Rodosa; dogajalo se je, da pot sploh ni vodila v mesto zavarovatelja(-ev), pa je zavarovanje vseeno veljalo: npr. za pot iz

7 Znan je bil primer iz leta 1768, ko so hoteli vpeljati davek na vsako zavarovalno polico v višini 3 %, t.i. primer treh grošev. ASV. V. Savi alla Mercantia, b. 373

8 Šele s 17. stoletjem so veliki znanstveniki, kot Galileo Galilei, Blaise Pascal, Joan de Wyt, John Granut, Edmond Halley in Baltazar Neumann, zgradili računske baze verjetnostnega računa, na katerem sloni današnji sistem te panoge in na podlagi katerega je postal riziko ocenljiv (Martelanc, 1943, 19).

Londona v Benetke in nazaj so se trgovci zavarovali kar v Amsterdamu, ne da bi v tem mestu sploh pristali. Za večje posle je prispevalo zavarovalnino lahko tudi več zavarovalnih trgov, npr. barcelonski, genovski, hamburški pa še antwerpenski (Jacopino, 1975, 173 sq.). Razvijati so se torej začele prve oblike pozavarovanj.

Skorajda ni bilo več večjega posla, ki ne bi bil zavarovan. Toda bile so tudi izjeme; kot so bile v sodobnem času vesoljske ladje nezavarovane, tako so bile leta 1492 izjeme Kolumbove ladje, ki jih zavarovatelji niso hoteli zavarovati, misleč da bodo ladje preko roba zemlje padle v praznino (Osiguranje, 1965, 6).

Od 16. stoletja dalje se skorajda nihče ni več upiral zavarovalnini, kajti preveč jih je bilo, ki jim je bilo žal, da se niso odločili zanjo. Zavarovalne tehnike so se že tako razvile, da so se v Benetkah odločili natisniti prve teoretične razprave, in sicer delo Santerne *"De assecurationibus et sponsionibus mercatorum"* leta 1552 in leta 1569 še Straccovo delo *"De assecurationibus tractatus"* (Stefani, 93); to sta tudi prvi deli s tega področja na svetu. Leta 1587 so zavarovalni posli po izračunih Tuccija narasli na znesek v višini okoli 250.000 dukatov, kar je bilo enako tedanjemu prihodku od državnega monopolnega davka na proizvodnjo soli, ki je bila poglavitna proizvodna panoga Beneške republike (Tucci, 1973, 634).

Iz pisanja inkvizitorja Angela Marcella, ki je predlagal uvedbo davka na zavarovalne posle, v začetku 18. stoletja lahko izračunamo približen znesek, ki so ga zavarovanci porabili za zavarovanje svoje imovine.[9] Marcello je namreč predlagal, potem ko je poudaril izreden pomen zavarovalstva v gospodarstvu Serenissime, naj bi za vsako zavarovalnino v višini od 50 - 500 dukatov zavarovanci plačali po 1 dukat davka, od 500 - 1000 2 dukata in za zavarovalnino nad 1000 dukati 3 dukate davka. S pomočjo knjig zavarovalnih senzalov je inkvizitor izračunal, da pri vsakem od 9 okenc (*cancelli di sicurtà*)[10] sklenejo povprečno 70 zavarovanj na mesec, kar je znašalo 7560 zavarovanj letno, to pa bi po njegovem predlogu prineslo državni blagajni približno 16.000 dukatov letno.

Če tudi mi vzamemo za povprečno vrednost posameznega zavarovalnega posla 1000 dukatov zavarovalnine, stroške za zavarovalno premijo in senzalovo posredovanje pa izvedemo na vrednost 10 % zavarovalnine, pridemo do zaključka, da so se vložki v to trgovino v dobrih 100 letih povečali za trikrat, to je na 756.000 dukatov.

9 (okenc) x 70 (zavarovanj) x 12 (na mesec)
= 7560 (zav. na leto)
1000 dukatov (povpr. zavarovalnina) x 7560
= 7,560.000 dukatov
povprečna premija 10 % = 756.000 dukatov
delež senzala od premije 8 %[11] = 60.480 dukatov
skupaj senzalov 26[12]: 60.480 = 2326 dukatov

Iz teh približnih izračunov ugotovimo, da je posamezen senzal ne glede na izid posla [13] zaslužil povprečno 2326 dukatov na leto; kar 1000 dukatov na leto ali 15000 dukatov za 30 let pa je senzal moral odšteti kot pristojbino za dovoljenje opravljanja tega posla na beneškem trgu. Toda še vedno je senzalu ostala čedna vsota, saj je npr. kar 3,5-krat več zaslužil kot piranski podestat ali 4,5-krat več kot piranski zdravnik ter skoraj 10-krat več od celoletnega zaslužka piranskega učitelja.[14] Če pomislimo še na to, da je senzal premije izplačeval šele ob koncu leta, si lahko predstavljamo, koliko je še pridobil z iznajdljivim vlaganjem denarja.

Zavarovalne družbe

Kljub temu, da zavarovalstvo postane priljubljena in razširjena oblika trgovskega poslovanja v Benetkah, tudi v naslednjih stoletjih med zavarovatelji obdržijo nekakšen primat plemiči (Tucci, 639). Ravno zaradi popularnosti, pa tudi ker je npr. kljub nemirnim in precej negotovim razmeram na Jadranu na prehodu iz 16. v 17. stoletje zavarovalstvo prinašalo lepe dobičke, so zavarovatelji že v 16. stoletju nekajkrat oblikovali občasna združenja za pomorske posle, ni jim pa uspelo oblikovati kake trajne družbe.

Prva delniška zavarovalnica naj bi se bila ustanovila v Benetkah. Leta 1680 je več tamkajšnjih zavarovalnih podjetnikov predložilo oblasti v potrditev pravila (*Capitoli*) zavarovalne delniške družbe, ki so bila odobrena in razglašena *"sopra le scale di San Marco e di Rialto"* 3. oktobra 1681. Vsak družabnik naj bi prispeval 1000 dukatov po karatu in 500 dukatov po pol karata; družba je bila sklenjena za 10 let; garancijski fond naj bi se zbiral iz družbenega kapitala in premij. Iz premij naj bi se pokrivali splošni stroški, plačale naj bi se odškodnine, dobiček v višini največ 4 % vplačanega kapitala naj bi se razdelil med delničarje, preostanek pa naj bi se prištel garancijskemu fondu; zastopniki družbe bi smeli sprejemati zavarovanja od kogarkoli in od koderkoli na svetu;

9 ASV. V. Savi alla Mercanzia, b. 6

10 Leta 1708 je bilo na Rialtu registriranih 26 zavarovalnih senzalov, ki so za svojo dejavnost morali plačevati prispevek kapitanu trga tako kot drugi trgovci; njihov prispevek se je imenoval **"per il cancello"**. Statusno so bili skoraj cehovsko urejeni, saj so imeli v družini pravico in prednost pri podedovanju te funkcije. ASV. Consuli dei Mercanti, b. 95

11 1768. 21. feb. ASV. V. Savi alla Mercanzia, b. 373

12 1708. 11. dec. ASV. Consoli dei Mercanti, b. 95

13 V primeru storna police pa je bil senzalov del le 0,5 % premije. ASV. Biblioteca. Opusc. 8832

14 Prim. Mihelič, 1991, 95. Primerjalne vrednosti so sicer z začetka 17. stoletja, vendar se vrednost dukata (zlata podlaga) v Beneški republiki od leta 1472 ni spreminjala, spreminjal se je le odnos dukata do druge denarne vrednosti, sloneče na srebrni podlagi - groša. Prim. Darovec, 1991, op. 8 in Mihelič, 1985, 28

vsako zavarovanje bi morali vpisati v poslovne knjige. Prav moderno zasnovana delniška družba - toda ostalo je pri načrtu!

Časovno je prva čisto delniška zavarovalnica bila francoska *Compagnie Générale pour les Assurances & Grosses Aventures*, ki je bila ustanovljena leta 1686 s kraljevim ediktom. Družba je imela le 30 članov, kapital v višini 300.000 liver je bil razdeljen na 75 delnic po 4000 liver. Vsak delničar se je zavezal dopolniti kapital, kakor hitro bi bilo v pogodbeni dobi, ki je bila določena na 6 let, potrebno seči po osnovnem kapitalu za izpolnitev obveznosti. Medtem ko je beneški načrt iz leta 1680 dopuščal celo svojim članom, da so sprejemali zavarovanja tudi izven družbe in jim dovolil ustanavljati nove družbe, je francoski kraljevi edikt iz leta 1686 določal absolutni monopol za novo zavarovalnico. Kljub temu pa je družba obstajala le kratek čas.

Na Angleškem so se radi družili v zaključene priložnostne družbe za prevzem posameznih rizikov, sem pa tja so ustanavljali zbornice in korporacije, ki so pogosto postale zametek trajnih zavarovalnih podjetij. Najmočnejša taka korporacija se je ustanovila v Londonu konec 17. stoletja, še danes znana pod nazivom *Corporation of Lloyds*. Mornariški in zavarovalni podjetniki so se zaradi posla zbirali v Londonu v kavarni v *Great Tower Street*, katere lastnik je bil neki **Edvard Lloyd**, podjeten mož, ki je znal spretno izrabiti poslovne sestanke svojih gostov. Leta 1696 je začel izdajati poseben strokovni časopis o pomorstvu in ladijskem prometu. Lloydi so se razdelili v dve sekciji, ena goji zavarovalstvo, druga se bavi izključno s pomorstvom. Ta ustanova je kljub raznim spremembam obdržala karakteristično svojskost, ki jo loči od vseh drugih zavarovalnih ustanov - sistem individualne osebne garancije posameznega člana za prevzeti del rizika, to pomeni, da imajo v Lloydih kljub korporacijski organiziranosti še vedno ustanovo posameznih zavarovalnih podjetnikov.

Benečane so v ustanavljanju zasebne pomorske delniške zavarovalnice prehiteli trgovci iz Ancone leta 1761 in nato, le 5 let kasneje še Trst z ustanovitvijo prve pomorske zavarovalne delniške družbe (*Compagnia d'Assicurazione*), ki se je tedaj v naglo vzpenjajočem se mestu in z veliko potrpežljivosti ter naklonjenosti same cesarice Marije Terezije po več letih priprav in težav le uspela oblikovati (Morpurgo, 1931, 12 sq.). Šele leta 1788 so nato tudi pod pritiskom konkurence v Trstu in Anconi končno še v Benetkah ustanovili zavarovalno delniško družbo, ob kateri pa so še vedno delovali zasebni zavarovatelji in zavarovalni senzali.

Zavarovanci

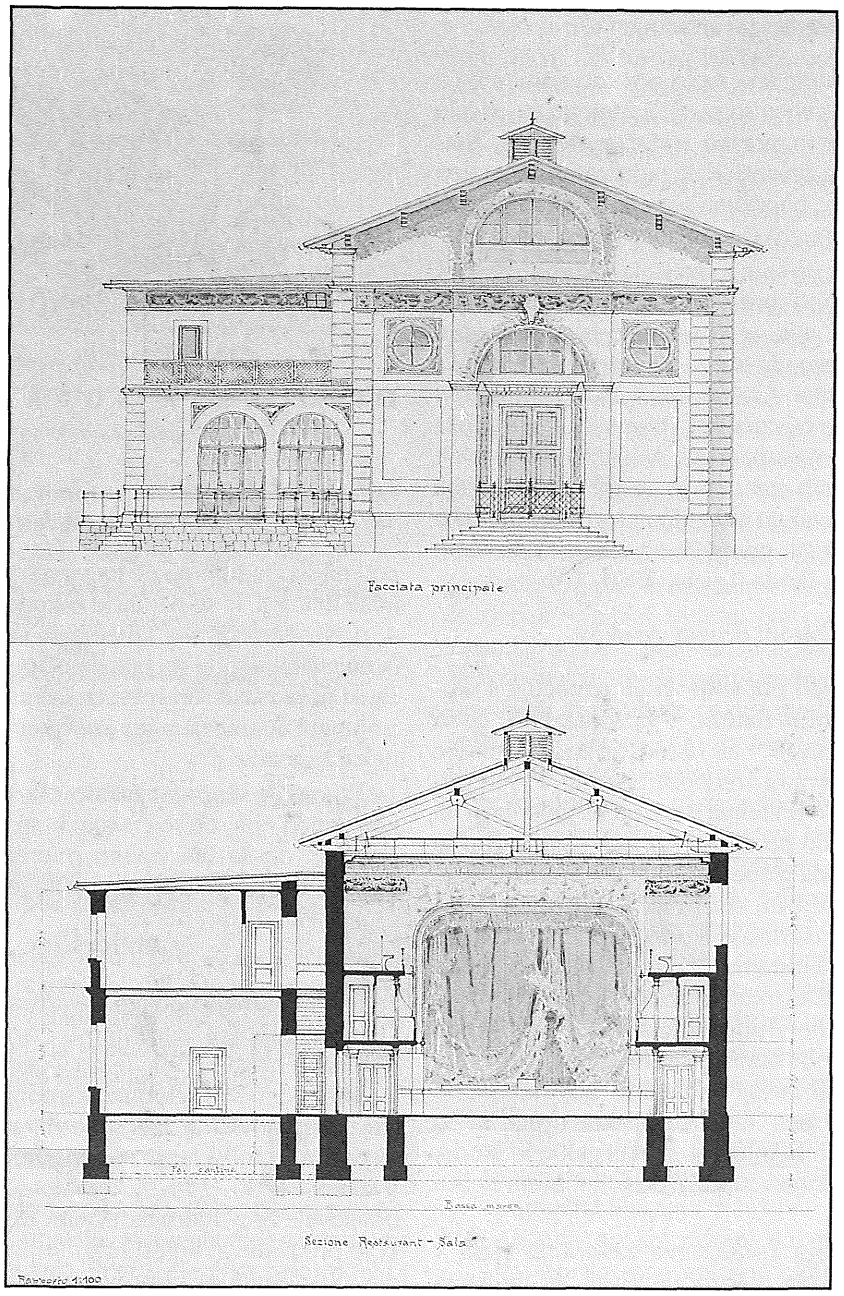
Čeprav so se med beneškimi zavarovanci mnogokrat pojavljali tudi zavarovatelji, še posebno iz vplivnih pleFigure

Prva stran knjige* damnum datum *iz leta 1514. PAK. Občinski arhiv Koper do leta 1600, a.e. 11

miških trgovskih družin, so več kot dobro polovico zavarovancev tvorili trgovci iz neplemiškega stanu. Zavarovanci so bili iz raznih krajev in niso bili udeleženci zgolj mednarodne trgovine na dolge razdalje, temveč večkrat zasledimo primere zavarovanj iz domače, obalne plovbe. Čeprav so šele leta 1586 tudi uradno ukinili prepoved zavarovanja blaga in ladij tujcev, so obdržali zapoved, da mora vsaj odhod ali prihod ladij biti vezan na beneško pristanišče.!15

Tako lahko ugotovimo, da so morali tudi trgovci iz istrskih mest sklepati zavarovanja v Benetkah, še posebno, ker je šlo pri tem poslu za razmeroma velike vložke, ki jih istrska mestna elita ni zmogla. Povrhu tega so bile morske poti v severnem Jadranu vselej dobro zaščitene z vojaškimi konvoji, pa še beneške določbe so odrejale, da morajo trgovci s svojim blagom najprej v Benetke (Gestrin, 1965, 26/7). Dasi je v Trstu že od srednjega veka obstajala ustanova *Banco della Madonna per le Sicurtà Marittime*, ta očitno ni nudila dovolj zaupanja širši

15 29. sept. ASV. V. Savi alla Mercanzia, b. 6

Ohranjeni načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - glavna fasada in prečni presek dvorane (PM"SM"P, foto: D. Podgornik, 1992)

soseski, saj so se mnogi Tržačani raje zavarovali v Benetkah.[16]

Iz naštetih razlogov, razen morebitnih izjem, v istrskih mestih ni bilo potrebe po razvoju zavarovalnih oblik s posredovanjem senzalov in zavarovalnih polic, zato pa so v severnoistrskih mestih poleg že opisanih oblik zavarovalstva v 13., 14. in 15. stoletju (Darovec, 1991) tudi v naslednjih stoletjih do propada Republike obstajale številne druge oblike zavarovalstva.

VZAJEMNO ZAVAROVALSTVO V SEVERNI ISTRI DO KONCA 18. STOLETJA

Medtem ko so se zavarovalne tehnike in zavarovalno pravo zelo hitro razvili v prevoznih in kapitalskih panogah, zlasti v južni Evropi, se je v severni, kjer je bil glavni gradbeni material les in ne kamen kot na jugu, razvijalo požarno zavarovanje.

16 ASV. Consoli dei Mercanti, b. 52: *Renoncie di Sicurtà*

Požarno zavarovanje

Požarno zavarovanje ima svojo prvotno domovino v Nemčiji. Po vzorcu cehov so se v 15. stoletju tu pričele snovati posebne samoupravne požarne zadruge, *Brandgilden*; člani so se zavezali dati zadrugarju pogorelcu odškodnino v naravi; polagoma se je ta obveznost spremenila v denarno obvezo (Martelanc, 1943, 19).

V istrskih mestih pa so po vzoru italijanskih mest za požarno zavarovanje skrbeli v okviru zakonskih določil, ki so povzročitelju npr. v Kopru odrejale dvakratno povračilo škode, tako da sta si odškodnino razdelila oškodovanec in komun (Statut, knj. 1, p. 23). Poseben problem je nastal, ko povzročitelja niso našli ali ko je bila škoda narejena iz malomarnosti. V večini italijanskih srednjeveških mestnih statutov so se pri škodi, nastali zaradi požarov, ravnali po določilih, ki so odrejala tako postopanje kot v drugih primerih, ko je bila iz različnih vzrokov povzročena škoda (Leicht, 1904, 10).

Škode zaradi drugih vzrokov

Koprski statut v teh primerih, ki jih označuje s skupnim nazivom **damnum datum**, [17] razsoja takole: če so storilca našli *javni čuvaji*[18] ali lastnik, je moral storilec škodo v najmanj trikratni vrednosti povrniti v vseh primerih, bodisi da je kradel drva v gozdu ali zelenjavo ali sadje itd.; če je škodo povzročal ponoči, se je kazen še podvojila. Ena tretjina globe je pripadala lastniku, ki je utrpel škodo, ena tožniku, ena tretjina pa občini. Če so same čuvaje zalotili, da delajo škodo, se je z njimi enako ravnalo, le da je škodo tistemu, ki jo je utrpel, čuvaj moral povrniti dvakratno. Kadarkoli so zalotili živali, ki so povzročale škodo, je to moral povrniti lastnik. Če pa so škodo povzročile bodisi osebe bodisi živali in storilca niso našli, so morali tamkajšnji čuvaji dvakratno povrniti škodo tistemu, ki jo je utrpel. Tako čuvaji kot drugi, ki so povzročali škodo in niso mogli poravnati globe in škode, so dobili po deset udarcev z bičem ob sramotnem stebru (Statut, knj. 4, p. 2).

Oblike vzajemnega zavarovanja zasledimo zlasti v primerih, ko so škodo povzročale živali ali ljudje in storilca niso mogli najti; tedaj so bili dolžni škodo oškodovancu povrniti najbližji sosedje. "Toda," pravi določba, "če bo kdo tisti dan ali tisto noč, ko bo škoda povzročena ali storjena, pasel takšne živali, ki bi lahko storile škodo, v istemu kraju in ne bo mogel dokazati, da njegove živali tega niso napravile - zanj naj velja, da bo

P O L I Z Z A

DI SICURTA' SOPRA LA VITA:

Tiskana polica življenskega zavarovanja iz 17. stoletja. ASV. Cinque Savi alla Mercanzia, b. 14

povrnil škodo tistemu, ki jo je pretrpel skupaj s koloni [19] in/ali mlinarji, ki so najbližje oškodovancu." (Statut, knj. 4, p. 4). Za občinske kmetije so veljala ista pravila. Za ocenjevanje škode sta bila določena dva občinska cenilca, ki ju je vsake štiri mesece izbral koprski mestni svet; o njunem delu se nam je v koprskem arhivu ohranilo tudi nekaj zapiskov. [20]

Tako se je skupnost zavarovala, da škode ni počenjal kdo izmed njih, da so čuvaje, ki so jih plačevali, nadzorovali in da so bili v vseh primerih bližnji stanovalci pozorni na morebitne povzročitelje škode.

Bratovščine

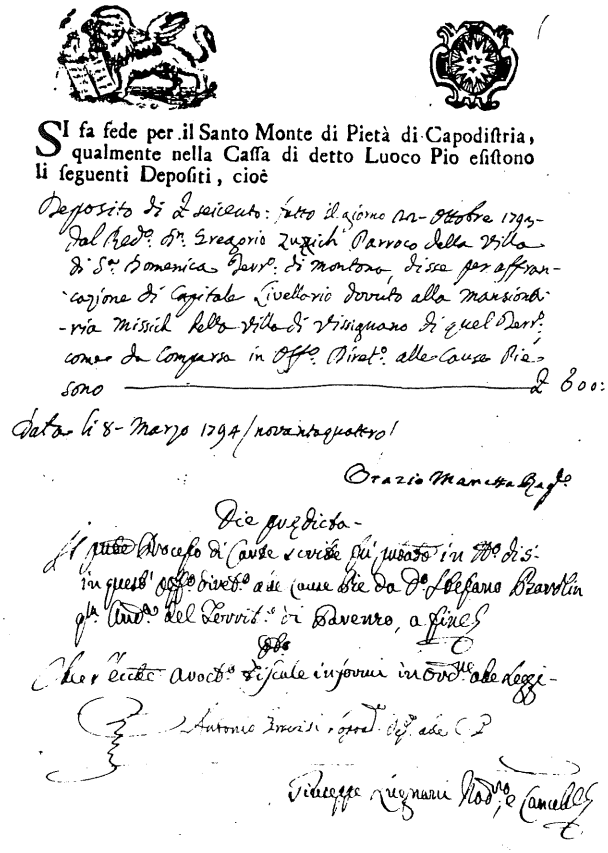
Še naprednejšo obliko zavarovalne ustanove na načelu medsebojne vzajemnosti članov, torej neke vrste pomožno blagajno, najdemo v cerkvenih bratovščinah. Na Koprskem so še globoko v srednjem veku ustanavljali številne bratovščine, kjer so se zbirali vsi, ki so častili tega ali onega svetnika ter se mu priporočali za pomoč v stiski (Naldini, 1700, 244 sq.). Bratovščine so se ponavadi odlikovale že z dobro izdelanim zavarovalnim načrtom, ki je predvideval bolezensko in pokojninsko zavarovanje, posmrtninsko zavarovanje (pogrebnino) in zavarovanje za doto. To je bila človekoljubna ustanova, ki pa je imela le moralno in ne tudi pravne obveze do dajatve, zato je član ne bi mogel izterjati, če bi mu jo bila bratovščina odrekla. V tem pa je bistvena razlika med članstvom v bratovščini in današnjo zavarovalno pogodbo (Martelanc, 15).

17 S tem imenom je bila leta 1568 ustanovljena in 1572 potrjena posebna sodna ustanova v Kopru, ki je skrbela za povračilo škod. Sprva je zaposlovala celo do 10 uradnikov, vendar kot kažejo določbe, je s časom iz raznih vzrokov, predvsem pa zaradi povečanega kriminala in nemoči uradne oblasti (Prim. Bertoša, 1989), pristojnost te ustanove vedno bolj izgubljala na moči, dokler ni prišlo sredi prve polovice 17. stoletja v njej do popolnega brezvladja (Statut, 1668, 165-177).

18 **Javne** in **tajne** čuvaje so izbirali enkrat letno, in sicer v mestu za vsak mestni okraj po dva do štiri tajne čuvaje, za polja in vinograde pa odvisno od presoje lastnika oziroma vasi ali naselja, in so jih morali tudi plačevati (Statut, knj. 4, p. 1-6)

19 **Curtesanus**: gre za kolone-kmete na posestvih zemljiških gospodov, to je mestnih plemičev ali cerkvenih posestnikov (Lexicon latinitatis, 1978, 330). Za kolonat v Istri prim. Marušič, 1957.

20 PAK. Občinski arhiv do leta 1600., a.e.: Liber damnum datum za leta 1514/15

Primer rentnega zavarovanja pri koprskem Monte di Pietà. *PAK. Notarski spisi, š. 146*

Tako bratovščine kakor tudi cehi so uresničili načela čiste vzajemnosti v raznih oblikah. Ne moremo reči, da so pospeševali razvoj današnega zavarovalniškega podjetja, so pa pokazali na velike uspehe, ki so v gospodarskem in socialnem življenju dosegljivi z vzajemno pomočjo.

Monte di Pietà

Italija ni bila časovno prva le v pomorskem prevoznem zavarovanju, ampak je prva segla tudi na področje življenjskega zavarovanja. Prva življenjska zavarovanja v današnjem smislu srečamo v italijanskih hranilnicah **Monte di Pietà**, ki so razvile rentno in dotno zavarovanje. Lucca, Florenca, Rim in Pisa so bila prva mesta, ki so v večjem obsegu pričela gojiti ta trgovski posel. Prvi Monte di Pietà so ustanovili leta 1462 frančiškani v Perugi, ki so se po eni strani borili proti previsokim posojilnim obrestim zasebnikov, po drugi strani pa proti preveliki strogosti očetov dominikancev in avguštincev, ki so nasploh prepovedovali jemanje obresti. Hranilnice Monte di Pietà so se hitro razširile, zlasti še, ko so uvedli navedeni dve veji današnjega življenjskega zavarovanja.

V Kopru je komun ustanovil prvi Monte di Pietà v Istri leta 1550. [21] Ker je bil ustanovljen le štiri leta pred katastrofalno kugo v mestu in vsej provinci in je ta pustila posledice tudi na ekonomskem življenju, je delovanje Monta je usahnilo. V sedemdesetih in osemdesetih letih 16. stoletja so v mestu zopet posojali Židje, katerim so se meščani želeli zoperstaviti z ustanovitvijo Monte di Pietà; tu so posojali po 6 % obrestih in ne po 12 % in več kot Židje, vendar je bila nemoč ustanove očitna. Šele leta 1609 Monte di Pietà v Kopru ponovno postavijo na noge, istoimeno ustanovo pa ustanovijo v Trstu šele leta 1632 in 1634 v Piranu. Nato te z ustanove z videzom dobrodelnih ustanov pridobijo vsa večja istrska mesta, ki jih vzdržujejo enkrat z večjim drugič z manjšim uspehom.

Z vidika zavarovalne ustanove pa so Monte di Pietà delovali takole: kdor je imel hčerko, je položil ob njenem rojstvu določen znesek v to ustanovo, ob 18. rojstnem dnevu je hčerka dobila denar z znatnimi obrestmi; če pa je medtem umrla in oče ni imel druge hčerke za možitev, je denar pripadel Montu. Na podoben način je bilo organizirano tudi rentno zavarovanje. Monti so iz kapitalskih vplačil prejeli znatna sredstva, ki so jih razposodili po nizkih obrestih, iz zavarovalnih vsot, ki niso dospele v izplačila, pa so krili obrestno razliko pri tistih, ki so dogovorjeni zavarovalni primer doživeli (Martelanc, 18). Koprski Monte je v naslednjih stoletjih do propada Beneške republike tako prisluženi kapital vlagal predvsem v agrarne dejavnosti na koprskem podeželju. [22]

S tem pregledom oblik zavarovalstva do konca 18. stoletja smo prišli do ugotovitev, da se šele v tem času začenjajo razvijati oblike zavarovalstva, ki smo jih dandanes vajeni in ki temeljijo na velikih zavarovalnih družbah. Toda ugotovili smo še, da ima zavarovalstvo svoje korenine v nam znanih in obstoječih družbah, od katerih poleg **delničarske družbe** poznamo naslednje tipične oblike:

- družba na načelu vzajemnosti,
- zavarovalna zadruga,
- pomožna blagajna,
- posameznik kot zavarovalni podjetnik,
- javnopravne zavarovalne ustanove,
- družba z omejeno odgovornostjo,
- komanditna družba.

Pri tej bujnosti oblik nastane samo ob sebi vprašanje, katera oblika zavarovalnega podjetja je najboljša oziroma najprikladnejša za smotrni razvoj zavarovalstva. Zato se lahko pridružimo mnenju ocenjevalca disertacije prvega slovenskega doktorja zavarovalne vede, Ivana Martelanca, češ da je že dognano dejstvo to, da absolutno najboljše oblike zavarovalnega podjetja sploh ni (Lah, 1944, 3) in da je najboljše tisto, ki danemu primeru najbolje ustreza.

21 1550. 15. apr. Senato Mare, AMSI 9, 1893

22 Ta dejavnost je nazorno razvidna iz gradiva koprskega notarja Giuseppa Lugnanija, ki je bil tudi tajnik in pisar omenjene ustanove v letih 1778-1806. PAK. Notarski spisi.

RIASSUNTO

Con l'inizio del evo moderno le assicurazioni marittime a Venezia assumo i connotati di vere e proprie assicurazioni, simili a quelle esistenti ancora oggi. L'autore oltre a presentare lo sviluppo della legislazione in merito, descrive anche i rapporti tra le parti direttamente coinvolte in un contratto assicurativo: l'assicuratore, il mediatore o sensale e l'assicurato. Verso la fine del periodo in questione nell' immediato circondario di Venezia si sviluppano società assicuratrici per azioni, mentre nelle città istriane nel corso del periodo preso in esame sorgono soltanto società di reciproca assicurazione, casse di mutua assistenza e istituzioni di beneficienza.

VIRI IN LITERATURA

AMSI, vol. IX, Poreč, 1893

ASV. Cinque Savi alla Mercanzia, busta 6, 17, 373

ASV. Consuli dei Mercanti, busta 52, 95

ASV. Sopraconsuli dei Mercanti, busta 2-7

Bertoša, M: Zlikovci i prognanici, Pulj, 1989

Darovec, D.: Od prihoda Slovanov do propada Beneške republike 1797, v: Kraški rob in Bržanija, Koper, 1990

Darovec, D.: Oblike zavarovalstva v severni Istri v obdobju Beneške republike, v: Annales 1/'91, Koper, 1991

Gestrin, F.: Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, SAZU, Ljubljana, 1965

Gibb, D. E. W.: Il rischio è il nostro mestiere, 1978

Ive, A.: Dei banchi feneratizj e capitoli degli ebrei di Pirano e dei Monti di Pietà in Istria, Rovigno, 1881

Jacopino, M. S.: Navigazione e commercio genovese con il Levante nei documenti dell'Archivio di Stato di Genova, Rim, 1975

Lah, I.: Razvojna nagibnost oblike zavarovalnega podjetja. Vsebina, kritika in ocena inavguralne disertacije g. Ivana Martelanca, Ljubljana, 1944

Leicht, P. S.: Ricerche sulle responsabilità del comune in caso di danno, 1904

Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae. Zagreb, 1978

Martelanc, I.: Razvojna nagibnost oblike zavarovalnega podjetja, Ljubljana, 1943

Marušič, B.: Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom primorju, v: Jadranski zbornik 2, 1957

Mihelič, D.: Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340, SAZU, Ljubljana 1985

Mihelič, D.: Mestni vsakdan v obdobju baroka v luči različnih pisanih virov (Piran, 1600-1602), v: Annales 1/'91, Koper, 1991

Morpurgo, E.: Il centenario delle Assicurazioni Generali 1831-1931, Trst, 1931

Naldini, P.: Corografia ecclesiastica o sia descrittizione della città e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria, Benetke, 1700

Nehlsen-Von Stryk, K.: Aspetti dell'assicurazione marittima nella vita economica veneziana del Quattrocento, Benetke, 1980

Osiguranje. Hronika teorije, sudske prakse i zakonodavstva, b. 1, Beograd, 1965

Piattoli, L.: Il contatto di assicurazione marittima a Venezia nel medioevo, v: Rivista di storia del diritto italiano, v. VIII, f. 2, 1935

Piattoli, L.: Ricerche intorno all'assicurazione nel medioevo: una scritta di sicurtà veneziana del 1395, v: Assicurazioni, p. I, 1938

PAK. Notarski spisi.

PAK. Občinski arhiv do leta 1660, a.e. 11

Sofonea, T.: Georg Obrecht, cameralista del Cinquecento ed i suoi progetti in campo assicurativo, Trst, 1987

Stanković, P.: Pomorske havarije. Zagreb, 1988

Statuta Iustinopolis Metropolis Istriae. Benetke, 1668

Stefani, G.: L'assicurazione a Venezia dalle origini alla fine della Serenissima I., Trst, 1956

Tucci, U.: Gli investimenti assicurativi a Venezia nella seconda metà del Cinquecento, v: Histoire économique du monde méditerranéen 1450-1650. Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel, Pariz, 1973

strokovno delo

UDK 929. Zovenzoni R.

TRŽAŠKI HUMANIST RAFFAELE ZOVENZONI (1434-1485?) V ISTRI IN DALMACIJI

(S posebnim ozirom na Koper in Šibenik ter Juraja Šižgorića)

Krešimir ČVRLJAK
arhivist, Arhiv Hrvatske, 41000 Zagreb, Maruličev trg 21, CRO
archivista, Archivio della Croazia, CRO

IZVLEČEK

Avtor prikaže življenje in delo tržaškega humanista Raffaela Zovenzonija. Posebno pozornost posveti njegovemu bivanju in delovanju v Kopru in Šibeniku. Njegovo delo ni pomembno le za razvoj renesančne miselnosti pri Italijanih, temveč tudi pri Slovencih in Hrvatih v teh obalnih krajih.

Currite, Pierides, Vitali dicite Lando
vivere me, sociis et superesse meis,
Cum quibus, heu, dulci pro libertate perire
meus fuit: at salvum me voluere dei
Si reducis vitae causam vos forte rogabit,
ut celebret laudes, dicite, Lande, tuas.
(c. 33, poslana iz Kopra Vitaliju Landu)
Lector ad Illyricos veni, mercator ad Istros
nunc redeo, qui tum mercurialis eram.
(c. 70. "Pro reditu Sibenico")

Vsak narod je ponosen na manjše ali večje število svojih vrlih sinov, ki so se dvignili iz brezimne množice in krenili po poti lastnega genija. Ta pot je bila najpogosteje trnova, nemalokrat tragična, a vedno v ponos svojemu rodu in narodu.

Narod preživi svoje velike sinove, spomin nanje varuje kot svetinjo. Razumniki polnijo knjižne police z razpravami o njih, kiparji jim klešejo kipe in poprsja..., da bi se oddolžili v imenu naroda. Človek pa tudi pozablja! Včasih se znova spomni in se oddolži s kako drobtinico, potem pa spet utone v pozabljenje. Toda pozaba te vrste je stalna in svojevrstna inkubacija, v kateri se narodov spomin počasi krepi. Potem dozori trenutek, ko se iz množice izdvoji posameznik, ki zmore dovolj krepkosti, da se v narodovem imenu oddolži nekemu vrlemu sonarodnjaku.

Opisano pot pozabe je posmrtno prehodil tudi tržaški humanist in pesnik Raffaele Zovenzoni. Nihče se ni spomnil, da bi njegov nagrobnik okrasil z epitafom, zato ne preseneča, da (kot Juraj Šižgorić) "niti v času svojega življenja niti kasneje ni našel lastnega biografa".[1]

Pojdimo zdaj na to pot, od postaje do postaje.

ZAPOZNELA RENESANSA POZABLJENEGA HUMANISTA

Z izjemo dvajsetih vrstic v italijanski enciklopediji[2] se je širša književna in kulturna italijanska javnost natančneje seznanila s Tržačanom Raffaelom Zovenzonijem šele pred nekaj več kot štirimi desetletji.[3] Pred tem se je o njem vedelo približno toliko kolikor na Hrvaškem in v Sloveniji. Pri nas bi bilo tega védenja še manj ali skoraj nič, če ne bi Zovenzoni in šibeniški humanist Juraj Šižgorić (1420-1509) stkala čvrste niti iskrenega prijateljstva, in sicer s poetično korespondenco ali z epistolarno poezijo, kar je bila tedaj običajna humanistična manira in ne tako redka med hrvaškimi in italijanskimi humanisti.

Juraj Šižgorić je prvi Hrvat, ki omenja R. Zovenzonija. Ta omemba namreč datira še za življenja R. Zovenzonija, ko je Šižgorić objavil svoje delo *Elegiarum et carminum libri tres* pri beneškem tiskarju in izdajatelju Adamu de Rodueilu (Rotwyla, Rotweila, Rodeila); v tej prvi hrvaški poetični inkunabuli J. Šižgorić na treh mestih naslavlja

1 Lit. 18, 269.
2 Lit. 58.
3 Lit. 56.

svoje stihe R. Zovenzoniju. Šižgorić je namreč v svoji knjigi namenil R. Zovenzoniju tri pesemske stvaritve: tretjo pesem iz Druge knjige ("Ad Raphaelem Zouenzonium"), ki ima šestnajst distihov; deveto pesem iz iste knjige in z istim naslovom, ki ima celo 37 distihov, in še štirinajsto pesem iz iste knjige z desetimi distihi. V vsebinskem smislu izstopa tipično humanistično občudovanje, ki na nekaterih mestih prehaja v dobrikanje.

Ko sem iz literature zvedel za to, kot bomo videli, zelo zanimivo zvezo med dvema humanistoma, hrvaškim in italijanskim, sem hotel nanjo tudi sam opozoriti našo kulturno javnost.[4] To sem storil 110 let potem, ko je Milivoj Šrepel seznanil hrvaško strokovno in kulturno javnost z imenom in delom Juraja Šižgoriča[5] ter nekaj malega z imenom in delom R. Zovenzonija. Kot lahko sklepamo, je M. Šrepel črpal vse svoje znanje o Zovenzoniju (mimo Šižgorića) iz del[6] italijanskega zgodovinarja književnosti Girolama Tiraboschija (1731-1796), za katerega je mogoče reči, da je med prvimi (npr. ob L. G. Giraldiju) v italijanski književnosti omenil Zovenzonijevo ime, čeprav mu v zvezi z njim ni bilo vse jasno (Giovenzoni);[7] tudi ni vedel, ali je sploh kaj Zovenzonijevega natisnjeno, poleg nekaterih pesmi v zbirki *Carmina illustrium poetarum Italorum* (t. XI, Firenze 1726).[8] V prvi izdaji svoje *Povijesti* Tiraboschi sploh ne omenja Zovenzonija.

Šrepel seveda omenja Zovenzonija tudi v vseh tistih primerih, v katerih je povezan s Šižgorićem, oziroma, kjer o Zovenzoniju kaj zve od Šižgorića. Do tega temeljitega Šreplovega dela je bilo v hrvaški literaturi in na hrvaških tleh komaj mogoče slišati o R. Zovenzoniju; to se je posrečilo samo tistemu, ki je zaradi določenih razlogov pazljivo obračal liste Kukuljevićevega prepisa v Akademijskem arhivu (sign. II. B. 97) rokopisov iz knjižnice Em. Cicogne v Benetkah (n. 2218), z naslovom: Georgii Sisgorei Sibenicensis, *De situ Illyriae et civitate Sibenici*, a. 1487.

Vest o Zovenzoniju in njegovem literarnem pobratimstvu s šibeniškim humanistom J. Šišgorićem je segla do hrvaške javnosti izpod hrvaškega peresa, in sicer tri leta pred Šreplovim delom o Šižgoriću. To pa je storil Šibeničan Vicko Miagostović, profesor italijanskega jezika v Trstu in zagrizen avtonomaš, v svojem znanem letopisu.[9] Ker pa to ni hrvaška knjiga oz. hrvaško glasilo, pripada prvenstvo M. Šreplu.

Pretekli sta skoraj dve desetletji od Miagostovićevega in Šreplovega dela, preden se je zvedelo kaj več o Zovenzoniju, in sicer izpod peresa Baccia Ziliota, prvega in najboljšega poznavalca življenja in dela R. Zovenzonija. Avtorji vseh poznejših del (A. Tamaro, M. Szombathely, E. Zuliani, P. Tremoli idr.) so prevzeli tisto, kar je že bolj ali manj ugotovil B. Zilioto. Leta 1950 Zilioto objavi dotlej najbolj celovito študijo o R. Zovenzoniju.[10]

Na koncu bi poudaril, da je literarno pobratimstvo med Zovenzonijem in Šižgorićem najbolje osvetlil tržaški zgodovinar kulture in historiograf Attilio Hortis. Ta je opozoril na prijateljsko zvezo dveh kultorjev latinske muze v svojem delu *Per il dottorato di M. Lapenna*, ki ga je posvetil svojemu prijatelju, baronu Marinu Lapenni. Delo je izšlo na Dunaju leta 1875.

Nekaj sledov te zveze najdemo sicer že v Šižgorićevem delu iz leta 1477, v katerem so objavljene pesmi obeh pesnikov, popolnejši vpogled v to zvezo pa je bil mogoč šele, ko je bilo najdeno Šižgorićevo izgubljeno delo.[11]

Zaradi teh in drugih razlogov ni bilo lahko rekonstruirati življenja in dela tega kvatročentista. Skrbni sonarodnjaki so dosegli, da se njegovo ime ni pozabilo. Da bi lahko *data et facta* italijanskega kvatročentista R. Zovenzonija, učitelja in "pesnika žive domišljije in vročega srca",[12] sestavili v mozaik, moramo iti lepo po vrsti.

KORENINE V BOLOGNI, ZIBELKA V TRSTU

Največ življenjepisnih podatkov o R. Zovenzoniju dolgujemo prizadevnemu raziskovalcu B. Ziliotu, od katerega imamo danes *editio princeps* Zovenzonijeve zbirke pesmi *Istrias*. Pomemben prispevek k poznavanju Zovenzonijevega dela v rodni Italiji je dal M. Szombathely, ki je od 267 Zovenzonijevih pesmi izbral in prevedel, po lastnem mnenju, 50 najboljših.

Verjetno pa bi mnogi danes znani podatki iz najzgodnejše Raffaelove mladosti ostali nedostopni ali vsaj težko dostopni, če jih ne bi zabeležil v svojih pesemskih stvaritvah sam Zovenzoni. V tem smislu je treba razumeti njegove latinske distihe za "il messaggio personalissimo" njegovega težkega in pustolovskega življenja.[13] To pa zato, ker je njegova poezija v celoti predvsem osebna.

4 Lit. 8. Na zvezo med J. Šižgorićem in R. Zovenzonijem sem na kratko opozoril tudi tri leta prej v svojem delu o šibeniškem humanistu Ivanu Polikarpu Leveritanu Barbuli Šibeničanu (Lit. 7, 177).
5 Lit. 46.
6 Lit. 50, 1253.
7 Giraldi se še bolj oddaljuje od Zovenzonijevega točnega imena: Jovencionius (Lit. 56, 62). Mogoče je, da se je Giraldi ravnal po samem Zovenzoniju v pesmi 250 (Jovenzonius).
8 G. Tiraboschi bi kot zgodovinar italijanske književnosti moral vedeti, da je več Zovenzonijevih pesmi raztresenih po nekih antologijah iz 16. stol. (Aldo Manuzio 1501. in 1502), od katerih je nekaj anonimnih (Dunaj 1516, Magonza 1544). Lit. 56, 59.
9 Lit. 28.
10 Lit. 56.
11 Lit. 40 in 45.
12 Lit. 2, 11.

Zasluga za raziskovanje Zovenzonijevih prednikov pripada italijanskemu zgodovinarju književnosti Giosui Carducciju (1835-1907), ki je prišel na sled Zovenzonijevim bolonjskim prednikom in ugotovil, da sežejo v 1164. leto.[14] Pretekli pa sta dve nepopolni stoletji, preden je bilo v dokumentih jasno zapisano ime prvega znanega Zovenzonija; to je bil Barnabò di ser Romeo de Zovenzoni. Tako je namreč zapisano v dokumentu 26. junija 1383.[15] Zanesljiv kažipot o Zovenzonijevem bolonjskem poreklu (tako Carducciju kot Ziliotu) pa je brez dvoma tudi pesnik sam v pesmi 238, v. 119 ("Bononigenae, nostrum genus").

Raffaele, sin Romea[16] in Bartolomeje,[17] se je rodil v Trstu l. 1434, najverjetneje v mesecu februarju. Pri tem so sporni dan, mesec in leto. Miagostović je glede leta Raffaelovega rojstva modro zapisal, da je Raffaele "nato (egli) a Trieste nel 1431 (o 1434?)".[18] Za B. Ziliota obstajata celo dva datuma rojstva: 8. in 9. februar 1431.[19] Gedeone Pusterla sporoča, da je Zovenzoni rojen 8. februarja 1431.[20] Iz Zovenzonijeve avtobiografske elegije "Genologia poetae" zvemo, da je prišel na svet kot zadnji od šestero bratov in sester. Prvorojenec je bil Gabrijel, druga je bila Marija, tretja Lukrecija, za njimi pa Giangiusto in Gianfrancesco (mogoče dvojčka).

Zanimivo je, da je mali Raffaele prišel v stik s človekom z našega priobalja že na pragu svojega življenja; krstil ga je namreč tržaški škof Marino de Cernotis Rabljanin v cerkvi sv. Justina 9. februarja 1434. Družina Zovenzoni je bila s tem zelo počaščena. Deček je dobil pri krstu tri imena: Raffaele Melchiore Girolamo.

Škof Marin Crnota ni bil edini naš človek, s katerim je Raffaele Zovenzoni prišel v stik. Razen s Šižgorićem je Raffaele prijateljeval tudi z nekim Lovrom iz Pulja (c. 149), a verjetno tudi z Leonardom Calbom (c. 54), koprskim županom (1456-1466). Svojo pesem 170 je naslovil "Gorgiliano Piranensi".[21]

Raffaele je imel zelo dobrega učitelja že v svojem izobraženem očetu ("interpres legum", c. 4), ki ga je vzgajal v veri. To je bila trdna osnova, iz katere je globoko religiozni Zovenzoni zrasel v krščanskega pesnika. Malokateri kapeli v Trstu oziroma svetniku v njej ni posvetil svojih stihov. Zapel je slavo sv. Štefanu (c. 211), sv. Sebastijanu Mučeniku (c. 224), sv. Martinu (c. 226), sv. Luciji (c. 232), sv. Justinu, zaščitniku mesta (c. 228), sv. Andreju (c. 233). V pesmi 230 vroče moli k sv. Marku. Kristus mu je življenjska sreča in jamstvo za dosežene uspehe (c. 200). Vse to potrjuje krščansko orientacijo pesnika in humanista R. Zovenzonija.

ŠTUDIJSKO, ŠOLNIŠKO IN PESNIŠKO ZORENJE

V Trstu je od 5.VI.1447 do 24.X.1449 služboval kot škof sijenski humanist Enea Silvio Piccolomini. Prevladuje mnenje, da je ta škof in humanist močno vplival na mladega Zovenzonija, še vedno pa ni znana stopnja in moč tega vpliva. Vsekakor je neizpodbitno, da sta Piccolomini in Zovenzoni "osebnosti, ki sta pustili globoko sled v tržaški sredini".[22]

Zovenzoni je najverjetneje obiskoval šolo v rodnem mestu, kot je bila tedaj navada. (Trst je imel v tem času okrog osem tisoč prebivalcev.) Šestnajstleten je odšel v Ferraro, morda po želji izobraženega očeta, kjer je okrog 1450. leta stopil v znano šolo slovitega Veročana Guarina Guarinija (1374-1460). Pri njem je ostal polna štiri leta, ves zatopljen v študij latinske in grške književnosti. Ta ferrarska leta so bila predvsem leta intenzivnega študija. Zavenzoni jih ni nikoli pozabil. Sloviti magister je ostal s svojimi vrlinami, z visoko kulturo, duhom in značajem v globokem spominu mladega Tržačana. Spominjal se ga je s hvaležnostjo in občudovanjem v nizu svojih pesmi.[23]

O razdobju med 1454. in 1461. l. vemo zelo malo zanesljivega. Dva najboljša poznavalca R. Zovenzonija, Zilioto in Szombathely, soglašata v tem, da ne moremo prav ničesar z gotovostjo trditi o času po Ferrari. Zilioto predpostavlja, ne brez razlogov, da je Zovenzoni preživel to časovno razdobje (tj. od 1454. do 1461.) v Ferrari, Benetkah in Trstu. Po Szombathelyju je Zovenzoni zaključil študij v Ferrari leta 1456. Precej verjetno je, da je Zovenzoni študiral pravo v Padovi, kjer se je najbrž sprijateljil z Jurajem Šižgorićem, ki je tedaj študiral kanonsko pravo v tem mestu. Tremoli pri tem izhaja iz nekih drugih predpostavk, ki pa so osnovane. Trdi, da je Zovenzoni zagotovo spoznal J. Šižgorića pred svojim

13 Lit. 52, 115.
14 Lit. 5, 216.
15 Lit. 56, 13. To je bil pravzaprav Raffaelov ded.
16 Pietro Kandler trdi, da je "Raffaele Zovenzoni del fu Gabriele" (Lit. 20, 273). Gabrijel je bilo ime Raffaelovemu bratu; njemu je pesnik (med 1458. in 1460.) napisal epitaf (c. 147). Očetu Romeu, pravniku, je Raffaele napisal epitaf (c. 18) med l. 1454 in 1460.
17 Romeo se je namreč oženil s Tržačanko Bartolomeo iz plemiške družine, ne vemo pa iz katere; ali iz družine Mirissa, Toffani ali katere tretje. (Lit. 56, 14.)
18 Lit. 28, 127.
19 Lit. 55, 134; Lit. 56, 14.
20 Lit. 34, 58.
21 Zovenzoniju je gotovo ostal grd spomin na ljubljanskega žida in oderuha Malachara, ki mu je s prsta potegnil prstan, katerega mu je dal škof Hinderbach v znak prijateljstva (c. 128; Lit. 56, 53).
22 Lit. 49, 408. Zovenzoni je Szombathelyju posebno "uno degli uomini più notevoli e degni che la nostra città abbia dato alla cultura e alla vita italiana" (Lit. 2, 5).
23 Med ostalimi: cc. 4, 22, 255 in v dveh epitafih.

Raffaele Zovenzoni

bivanjem v Šibeniku (1473/1474). Sam Šižgorić trdi v neki svoji pesmi, da nikoli ni bil v Trstu,[24] zato je komaj mogoče, da je kdajkoli prišel v Koper. Tako je bolj verjetno, da sta se Tržačan in Dalmatinec spoznala v Padovi (kjer je Šižgorić zelo počasi in brezvoljno študiral kanonsko pravo) že okrog leta 1460. Zovenzoni je prišel v to mesto verjetno l. 1458.[25]

Povsem osnovano lahko domnevamo oziroma predpostavljamo, da je Zovenzoni v Padovi študiral pravo. Drugače ni mogoče razumeti njegove izvolitve na položaj pisarja tržaške komune (1467) in potem "proglasitve" za notarja v Benetkah (27. februarja 1476). Pravniško izobrazbo je nedvomno potreboval tudi za vodenje pisarne potestata in kapetana v Trbižu.

Nazadnje bi omenil še eno pot, ki bi lahko pripeljala do njunega prijateljstva. Tedanji latinisti v Dalmaciji in drugod so namreč pošiljali drug drugemu svoje pesmi, ne da bi se poznali osebno, in tako sklepali prijateljstva. Zovenzoni je pridobil naklonjenost in nato sklenil prijateljstvo z Jurajem Šižgorićem, za katerega je mogoče reči, da mu je odgovoril edini med mnogimi, katerim je Zovenzoni poslal svoje pesniške stvaritve. Njuno prijateljstvo se je začelo v sredini stoletja prav z izmenjavo poetične korespondence. K temu bi dodal, da ni izključeno, da sta sklenila svoje prijateljstvo prav v Kopru. V potrditev tega bi navedel nesporno dejstvo, da sta v Kopru imela skupnega prijatelja Crispa Belgramona, za čigar prijateljstvom je Zovenzoni hrepenel, obljubljajoč "Crispo Justinopolitano" in "Crispo Belgramonio" za povratno darilo enkrat ves Helikon, enkrat pesmi v zameno za vino.[26] Šižgorić pa je poslal prijatelju Koprčanu pesem "Ad Belgramonum Justinopolitanum".[27]

RECTOR SCHOLARUM V KOPRU

Usoda je Zovenzonija dvakrat usmerila v Koper, v to najmočnejše žarišče humanističnega delovanja v Istri, v antični Justinopolis, kjer že v prvi polovici 14. stol. obstaja gramatična šola, v kateri predavajo šolniki iz Italije, Istre, s kvarnerskih otokov in iz Dalmacije.[28] Szombathely lepo pove, da je Zovenzoni prišel v mesto, v katerem "la nobiltà si dilettava di coltivare gli studi e le Muse".[29]

Med avtorji je precej razhajanj, ko določajo čas Zovenzonijevega prihoda v Koper in zadnje leto njegovega bivanja v tem mestu. Po G. Pusterli najdemo Zovenzonija 1469. l. na položaju rektorja koprskega učilišča. To je mogoče prebrati v popisu koprskih rektorjev in učiteljev od l. 1186 do 1800, ki ga je Gedeon Pusterla objavil v svoji knjigi.[30] Kot Zovenzonijevega naslednika Pusterla navaja Francesca Zambeccarija iz Bologne, ki je na položaju rektorja ali učitelja l. 1466.[31] Vendar je pri Pusterli vprašljivo, ali so letnice točne in ali je avtor vzel

24 Tremoli zagotovo misli na tisto, kar je prebral v deveti pesmi iz druge knjige Šižgorićevega dela, objavljenega 1477. V tej pesmi s 37 distihi Šižgorič okleva oziroma ne vé, kaj bi pripovedoval in kaj pel Zovenzoniju, čigar neznana domovina (tj. Trst) ga bega. V tem razmišljanju Šižgoriću pade pero iz rok, udje mu obmrejo v sladkem snu. Sanja, da z razpetimi jadri pluje v tržaško pristanišče. V sanjski meglici prepoznava gričevnati Trst (Lit. 44, 85-87).

25 Lit. 52, 174. E. Zuliani je grobo pomešal mesta Zovenzonijevega izobraževanja, ko je omenil, da je Zovenzoni študiral "a Padova e particolarmente a Ferrara" (Lit. 58).

26 Pesmi 62, 90. V pesmi 125 ga vpraša, ali namerava zaslepljevati s svojo liro tudi mlade Dalmatinke.

27 Pesem je 23. po vrsti v tretji knjigi *Elegiarum et carminum likri tres.*

28 Lit. 23, 296. V popisu koprskih rektorjev in učiteljev naletimo tudi na Andrijo Šibeničana, "Andrea Sicense detto Sebenzano" (Lit. 34, 59), čigar dela in delovanje v Kopru bi prav tako kazalo raziskati. Nekaj vesti je, da je predaval gramatiko v Trstu. Govoreč o davnih prijateljskih in drugih zvezah med Trstom in Šibenikom, V. Miagostović poudarja, da v tem primeru obstaja "un indizio fin del secolo decimosesto con un *Andrea Sicense* maestro di grammatica scoperto non ha guari dall' illustre istoriografo e letterato triestino dott. Attilio Hortis..." (Lit. 28, 126).

29 Lit. 2, 6

30 Lit. 34, 58

31 Isto.

iz kakega razloga letnico drugega Zovenzonijevega bivanja v Kopru za leto njegovega rektorstva v tem mestu.

Leta 1461, 3. julija, je bil "il facondo maestro Raffaele de Zovenzoni, figlio dello spettabile messer Romeo",[32] povabljen v Koper, kjer naj bi postal *rector scholarum*. Najbrž je imel razlog, da ni ostal gluh na povabilo. Kmalu se je tudi sam prepričal, da je prišel v majhno, toda kulturno in aristokratsko mesto Koper, rodni kraj znanih humanistov: Petra Pavla Vergerija starejšega (1370-1444) in Petra Pavla Vergerija mlajšega (1498-1565), zatem Santorija Santorija (1561-1636) in drugih. Tudi Koper ni dobil kogarkoli. V to mesto je prispel nekdanji nadarjeni Guarinijev učenec, sedaj visoko izobražen 27-letni mladenič, ki ga že spremlja glas zrelega pesnika, priljubljenega pri nekaterih znanih beneških družinah v Kopru.

Kot prišlek je tako v koprski sredini vse prej kot neznano bitje, toda ta sredina je bila za vsakega humanista, prav tako za Zovenzonija, "congeniale ambiente".[33]

V Kopru, na beneškem področju, Zovenzoni dobi službo, s pomočjo katere postane neodvisen od družine. To pa v vojskujočem se Trstu (od 17. novembra 1463) skorajda ni bilo mogoče. Trstu že 1460. leta pretijo črni dnevi, še bolj črni pa njegovim venetofilom. Pomorska blokada mesta s strani Benečanov pa v določenem času prepreči Zovenzoniju vsak stik z domačimi, kar je zaradi majhne oddaljenosti med njimi še toliko bolj boleče zanj, ki je zelo navezan tudi na Trst.[34]

Številni podatki potrjujejo, da je bila šola v Kopru najboljša v pokrajini, po izvrstnih učiteljih pa bi se lahko merila z najuglednejšimi v vsej Italiji. Zaradi tega je še toliko bolj pomembno, da je bil Zovenzoni "povabljen za rektorja šole v Koper".[35]

25. julija 1463 in 22. aprila 1464 je v Kopru prejel pohvalo kot "preclaro et doctissimo maistro". Skoraj v istem času je zapisano v neki tržaški listini, da je Zovenzoni "prudente e ornato uomo".[36]

Dobro je pretehtati tudi drugo stran Zovenzonijevega življenja v Kopru, ki je manj privlačna in bo prišla do svojega polnega izraza tudi v času bivanja v Šibeniku. Mladenič Zovenzoni dotlej hodi od veselja do zadovoljstva, če izvzamemo žalost za izgubljenim očetom (med 15.9.1454 in 22.5.1560). Odtlej se vrstijo vse pogostejši življenjski udarci, vendar ne izgubi moči in navdihov za carmen 204, v kateri ponižno izraža željo, da bi imel hišo, ženo in otroke, ki bi mu bili podobni.[37]

Od svojih nepreobilnih sredstev za življenje v Kopru vseeno lahko prihrani za občasne odhode v Benetke in Padovo. V Padovi živi Juraj Šižgorić. Pridružil se jima bo skupni prijatelj - zdravnik Azzone Foresti.

V Kopru se Zovenzoni tesno poveže s tamkajšnjimi uglednimi družinami Tarsia, Gavardo, Grisoni, Belgramoni idr. V teh vzvišenih družinah so bila tudi lepa dekleta, snubci pa so se, tako izgleda, najbolj vrteli okoli Chiare Auguste Vergerije Grisoni, ki je naposled za vedno osvojila Raffaelovo srce. Spesnil ji je niz pesmi, v katerih je greciziral njeno ime v Lampra (c. 5, 61, 84, 95). "Lamprà" pomeni v grščini jasna, svetla (ital. chiara). Ne pozabi niti nemirne Andreje Tarsia niti Chiare Gavardo, za možitev zrelega dekleta (c. 126). Zdi se, da je našel čas zanje na nekem plesu v maskah (c. 61).

V pesmi 21 izpove svojo poglavitno slabost. Čar lepote, ženska gracioznost, lepe device, poltene in pohotne božice, ljubljene gospe pa tudi mlade Dalmatinke delajo iz Zovenzonija penitenta, ki ga vsakdo lahko kanonizira, če ga poprej odreši ljubezenskih grehov.[38]

Razen v omenjenih koprskih družinah je našel sprostitev v razgovorih in stikih z Jacopom Antonijem Marcellom, poveljnikom manjše beneške postojanke v Kopru. Zovenzoni je spoznal Marcella že 1458. Ta ga je ščitil, kadar je bilo potrebno. Po Marcellovi smrti je to vlogo prevzel Vitale Lando, ki je bil v Kopru tudi kot poveljnik beneških sil (1463).

Obremenjenost z učiteljevanjem v Kopru je Zovenzoniju preprečila bogatejšo pesniško produkcijo. Zaradi tega je bil čemeren, otožen, zmeden in nezadovoljen. (Tremoli meni, da pouk latinščine in grščine ni bil edino Zovenzonijevo delo v Kopru.)[39]

Zovenzoni je imel vse ugodnosti za srečno in mirno življenje v Kopru, bil je izvrsten pesnik ob delu, ki ga je rad opravljal. Njegovo bivanje v Kopru bi lahko bilo srečno tudi glede na njegova osebna doživetja, toda usoda, ki je v teh letih prizadevala njegov Trst, ga je navdajala s tesnobo in nemirom.

Prvo (petletno) bivanje Raffaela Zovenzonija v Kopru se konča sredi l. 1466. Med tem prvim (1461-1466) in drugim bivanjem (1469/1470) se je zgodilo okrog pesnika nekaj pomembnih dogodkov. Ko se je iz Kopra vrnil v rodni Trst, je bil 1467. imenovan za občinskega pisarja,

32 Lit. 56, 22.
33 Lit. 55, 139.
34 Lit. 55, 139.
35 Pri Pusterli najdemo ob Zovenzonijevem imenu letnico 1469 (Lit. 34, 58).
36 Attilio Hortis, *Appunti* - cit. Lit. 56, 21.
37 Vemo, da je imel Zovenzoni s soprogo Chiaro Augusto Vergerijo Grisoni dve hčerki: starejšo Lucijo in mlajšo Bartolomeo, ki je bogata živela v Trstu do 1509, ko ji je bilo vse odvzeto (Lit. 2, 10). Iz nekih dokumentov, do katerih je prišel Hortis, zvemo, da se je Zovenzonijeva hči Lucija zaobljubila v samostanu sv. Blaža v Kopru in sprejela ime Chiara (Lit. 56, 57).
38 Lit. 56, c. 21.
39 Lit. 52, 135. Po mnenju Stankoviča, ki se pri tem sklicuje na Apostola Zena, je bil Zovenzoni v Kopru "pubblico maestro di belle lettere" (Lit. 41, 74).

obenem pa je dobil mesto v Velikem svetu (Maggior Consiglio), kot nekoč njegov oče Romeo.

Verjetno ga je prav tega leta (1467.) cesar Friedrich III. ovenčal s pesniškim lovorom (c. 241). Sicer v svojih pesmih nikjer ne pove, kje naj bi bila ta svečana ceremonija, imamo pa dovolj razlogov za predpostavko, da se je to zgodilo v Trentu, v palači Giovannija Hinderbacha, škofa v Trentu od l. 1465, ki ga je Zovenzoni spoznal v Ferrari leta 1451 (c. 98). Pesnik v nizu svojih pesmi (npr. v cc. 4, 5, 15, 56, 66, 88, 235, 236) izrecno hvali Trento, Hinderbacha in cesarja. Pietro Kandler kasneje datira sporni čas tega cesarjevega prihoda v Trst, s tem pa tudi čas ovenčanja pesnika. Kandler pri tem izhaja iz trditve, da je imel priložnost videti diplomo, s katero je Friedrich III. podelil plemiški naslov neki družini, in to z datumom zadnjega dne v mesecu aprilu 1470. Po Kandlerjevem mnenju se to ujema s časom, ko je bilo odločeno, da Trst utrdijo z zidom še pred prihodom Friedricha III. v to mesto. V zapiskih so omenjene tudi govorice o prihodu Friedricha III., ki pa se jih ni jemalo za verjetne.[40]

B. Zilioto pušča večji razpon časa, v katerem naj bi se zgodil ta dogodek, in sicer nekje med julijem 1466 in koncem l. 1468; po njegovem mnenju najverjetneje 1467, pred cesaričino smrtjo.[41]

Z večjo gotovostjo se govori o kraju, v katerem se je Zovenzoni seznanil s Friedrichom III. Po mnenju A. Tamara se je to zgodilo v Pordenonu 1452. ali v Ljubljani 1463.[42] Tedaj je Zovenzoni pred cesarjem recitiral svoje politične verze, v katerih se je zavzemal za vojno proti Turkom. Po P. Kandlerju mu je zrecitiral tudi "un carme saffico."[43]

Izgleda, da je bilo to venčanje pesnikov v svečanih obredih "cesarjev priljubljeni šport".[44] Zovenzoniju pa je bilo ljubše okrasiti ime s plemiškim grbom, imenovati se ali biti imenovan "Ister" ali "Tergestinus", vsekakor se je občasno[45] podpisoval kot "poeta" (tudi "poeta laureatus"). Tako ga je v svojih pismih imenoval škof Hinderbach (1475) in tudi beneški kroničar Marino Sanudo ml. (1476).

Omenili smo že, da se je Zovenzoni še enkrat mudil v Kopru (1469/1470), spet na begu iz Trsta,[46] iznenada in po vsej verjetnosti v sredini avgusta 1469. Zaradi svoje venetofilske naravnanosti in aktualnih dogajanj na politični sceni rodnega kraja je moral vnovič reševati svoje življenje izven Trsta. Ničesar ni utegnil vzeti s seboj, zato ga je tam, kjer je pred kakim letom poznal le bližč in razkošje, spremljalo pomanjkanje, z malodušjem v srcu in brez sredstev za življenje. Pomoči od lastne družine, ki je ostala v razrušenem Trstu, ni bilo več, pač pa je kot milost božja prišla pomoč od ženine družine in zatem prijatelja Giovannija Zarottija; pomagali so mu, da je prezimil (c. 9). Kljub temu se je njegovo malodušje stopnjevalo ob spoznanju, da je med njegovim dejanskim stanjem in ponosom nepremagljiva ovira. Zovenzoni ni hotel iti v Canosso. Ob novem predavatelju Francescu Zambeccariju za nekdanjim katedrom zanj ni bilo več mesta. Edina rešitev je bila vrnitev v Benetke; to se je zgodilo v začetku 1470. l.

KLIC RAZKOŠNEGA MESTA

Med avtorji se prekrivajo letnice iz obdobja Zovenzonijeve prve vrnitve iz Kopra in prihoda iz Šibenika v Benetke. Po P. Kandlerju je Zovenzoni učiteljeval v rodnem mestu od 1466. do 1470. leta.[47] Zilioto ga prav tako že 1466. najde na tem položaju.

Zovenzoni v Benetkah nadaljuje boj, da bi preživel svojo družino in sebe. S prijateljevo pomočjo najde delo, s katerim je bil zadovoljen. Zaposlil se je pri znanem beneškem tiskarju Vindelinu da Spira kot korektor in revizor. Tiskar Spira se mogoče ni dovolj zavedal, kdo mu pomaga pri tiskanju Marcijala, Terencija, Cicerona, Strabona, Apijana in Boccaccia (1471. in 1472. leta). Toda Zovenzoni ni želel zakrneti v tiskarski delavnici.

RAFFAELE ZOVENZONI V ŠIBENIKU

Zovenzonijev namen, da odide v Šibenik, in njegovo bivanje ter delo v Šibeniku moramo imeti za popolnoma novo situacijo v življenju tržaškega humanista. Pesnik naenkrat zapusti bližč Benetk in nanagloma odpotuje v dalmatinsko mestece Šibenik. Utemeljeno predpostavljamo, da je vzrok za to nekaj posebno važnega. V njegovih pesemskih stvaritvah avtobiografskega značaja ne najdemo ničesar, s čimer bi lahko osvetlili to odločitev. Avtorji se opazno razhajajo tudi okrog datuma, ko naj bi se začelo novo razdobje v nemirnem življenju tržaškega kvatročentista. Medtem ko se P. Kandler temu izogne, Vicko Miagostović samo ugiba, da bi se to lahko zgodilo med l. 1464 in 1477, ko naj bi bil Zovenzoni v Šibeniku "rettore degli scolari".[48] Miagostovićeva trditev temelji na podatkih o Zovenzoniju iz Hortisovega pisma

40 Isto datacijo cesarjevega prihoda v Trst ima tudi B. Zilioto (Lit. 55, 135).
41 Lit. 56, 32. Zdi se, da Szombathely sledi Ziliotu (Lit. 2, 7).
42 Lit. 49, 415.
43 Lit. 25, 273.
44 Lit. 56, 31.
45 V izdajah, ki jih je priredil Vindelino da Spira med l. 1470. in 1472.
46 Z nič manj grenkobe se bo osemdeset let kasneje dogodil beg v nasprotno smer - iz Kopra v Trst. Ubežnik bo znani Koprčan Peter Pavel Vergerij ml. Ko so mu po nalogu nuncija Della Casa premetali dom v Kopru in so pritiskali nanj iz Rima ter z lažnimi pričevalci, mu (krivovercu) ni ostalo drugega, kot da se odseli v Trst, od tukaj pa v Benetke in nato Padovo (Lit. 53, 112-113).
47 Lit. 25, 273.

baronu Marinu Lapenni.[49] Zdi se, da je B. Zilioto najdlje pomaknil leto Zovenzonijevega življenja in dela v Šibeniku - v 1477. l.[50]

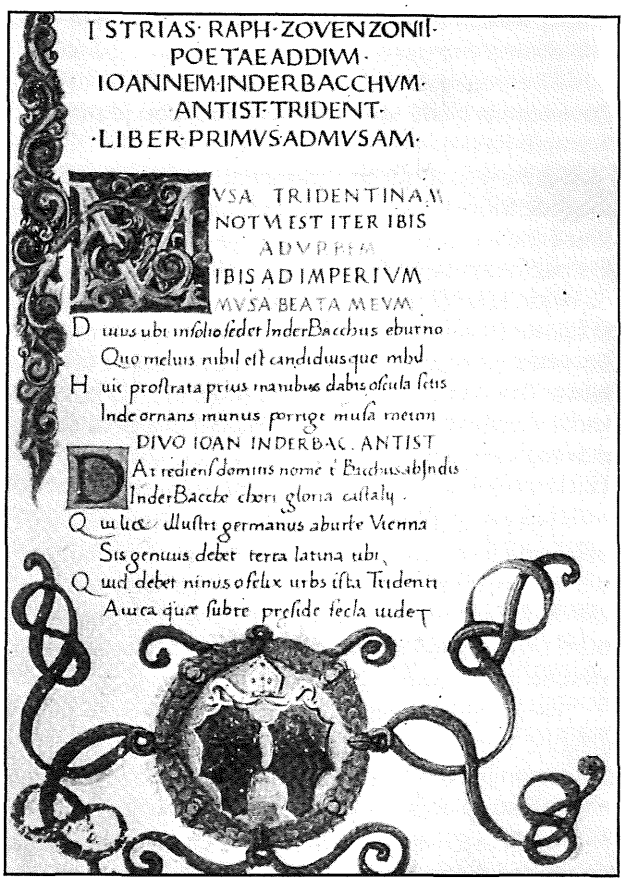
Ne vemo natančno, kdaj pesnik odpotuje v Šibenik, vemo pa, da ga vodi pot skozi Ancono, kjer se tudi ustavi. Zovenzoni je blizu ilirskih skalnih otokov in pečin, katerih divjina se usidra v njegov spomin. Pluje po kanalu Sv. Anteja in končno stopi na tla mesta, ki mu bo ponudilo svoje gostoljubje (morda) za dve leti, ves osupel pred napol pusto obalo. (Nič manj tesnobne misli bodo spreletele E. S. Piccolominija, ko bo stopil na tla dežele Kranjske.)

Zovenzoni je dopotoval z uteho, da v Šibeniku ne bo osamljen; tu ga je pričakal najnovejši prijatelj, ki mu je bil, vsaj v začetku, prva in edina opora (kot je bilo prijateljevo mesto za beneški Senat "comunitas fidelissima"). Pričakovati je bilo, da bosta Zovenzoni in Šižgorić ves čas skupaj. Pa ni bilo tako. Šižgorić se je namreč za nekaj časa umaknil na vas. Zovenzoni pa je zaradi tega nekoliko negodoval.

Kaj je Zovenzoni predaval v Šibeniku, ne moremo zanesljivo ugotoviti. O tem bi danes zagotovo vedeli več, če bi tržaški historiograf Attilio Zovenzoni uresničil svoj namen. Hotel je namreč (ob pomoči F. A. Galvanija) poiskati odgovore na številna vprašanja v šibeniških arhivih, predvsem v *Libri dei Consigli*, pa mu je Galvani sporočil, da so te knjige večinoma uničene, zlasti tiste iz druge polovice 15. stol.

V. Miagostović nedokumentirano prenese Hortisovo trditev, da je Zovenzoni predaval retoriko v Šibeniku. (Sam nisem mogel dobiti Hortisove knjižice, da bi morebiti ugotovil, od kod ti podatki.) Francesco Madirazza je zelo verjetno prevzel Hortisovo mišljenje.[51] Podobno velja za A. Tamara, kateremu se zdi, da je Tržačan Zovenzoni predaval v javni šoli v Šibeniku.[52] Če je bil Zovenzoni v Kopru na glasu kot "egregio grammatico professore magistro,"[53] je to mogoče. Čemu bi v Šibeniku predaval nekaj drugega? Samo dve leti po vrnitvi iz Šibenika je v nekem dokumentu zapisano, da je Zovenzoni "egregio e chiarissimo professore di grammatica".[54] Sicer pa so opazne Zovenzonijeve pesmi, napisane raznim slovničarjem: Caridemu (c. 37, 155), Modestu Euticu (c. 44), Ferrandu (c. 71), Moretu (c. 161).

Zovenzoni je prispel v Šibenik, ko je umrl (1472.) humanist Caroto Vidali iz Pirana, ki ga omenjajo kot

ISTRIAS·RAPH·ZOVENZONII·
POETAE ADDIVM·
IOANNEM INDERBACCHVM·
ANTIST·TRIDENT·
·LIBER·PRIMVS·AD MVSAM·

MVSA TRIDENTINAM
NOTVM EST ITER IBIS
AD VRBEM
IBIS AD IMPERIVM
MVSA BEATA MEVM

DIVO IOAN INDERBAC. ANTIST

Naslovnica Zovenzonijevega dela **Istrias v Codice Trivulziano**

učitelja v Šibeniku od 1436. do 1439.; kasneje (1451-1472) je bil v službi občinskega pisarja in javnega notarja.[55]

Znano je tudi, da so se pred Zovenzonijem v Šibeniku zvrstili trije magistri: Giovanni de Vida in Francesco Bertolini iz Benetk, Tommaso Ferrando[56] iz Brescie (rector scholarum), neki Giorgio, zatem Marco de Lendonazia (občinski slovničar) in drugi.

NAVZGOR K SKRADINU, KI S PEČINE PADA

Ne vemo zagotovo, ali je Zovenzoni obiskal Skradin in Skradinski buk (slap). Zdi se namreč, da je ostalo le pri vabilu, ki ga je Zovenzoni poslal Šižgoriću, da to storita

48 Lit. 28, 127.
49 Isto. Pismo je objavljeno v delu A. Hortisa *Per il dottorato* di M. Lapenna (Dunaj, 1875).
50 Lit. 55, 136.
51 Lit. 27, 151.
52 Lit. 48, 22.
53 P. Kandler, *L'Austriade di R. Bonii. Carmi di R. Zovenzoni.* Trieste 1862 -cit. Zilioto, Lit. 56, 21.
54 A. Hortis, *Appunti* - cit. Lit. 56, 53.
55 Lit. 22. Arnaldo Segarizzi je dvajset let prej opozoril našega Kolendića na humanista C. Vidalija, na njegovo življenje in delo v Šibeniku (Lit. 38).
56 Utemeljeno domnevamo, da se morda Tommaso Ferrando skriva za imenom slovničarja Ferranda, ki mu je Zovenzoni poslal pesemsko stvaritev 71 ("Ferrando grammatico"), takoj po "De reditu Sibenico." Za Ziliota je Ferrand "del tutto ignoto" (Lit. 56, 46).

skupaj. Mešanje Krke s Skradinom v pesmi 156 je vzbudilo dvome v ta obisk. Zanimivo pa je, da je Šižgorić že l. 1487 v svojem delu *O legi Ilirije in mestu Šibeniku* branil Zovenzonija glede te zamenjave. Podobno je storil tudi Tremoli. Pa pojdimo lepo po vrsti.

Distihe (3), ki jih je Zovenzoni poslal Šižgoriću, je mogoče tridelno opazovati tudi tematsko. V prvem distihu Tržačan izraža koprnenje svoje muze po Skradinu, ki s pečine pada. V drugem distihu Raffaele prosi Juraja, da najde kak čolnič, čeprav majhen kot grah, v katerem bi s pomočjo vesel zapluli navzgor po plemeniti reki. On, Zovenzoni, se ponuja, da bi pokončno stal na krmi kot krmar Tifij. Manjkal bi jim samo V. Lando, da bi s krme kadili v vetrove (c. 50). To bi bila njihova prva skupna plovba, s krmilom v Raffaelovih rokah, kot je tudi Grk Tifij krmaril Argonavte v prvem delu plovbe proti Kolhidi.

V tretjem distihu Zovenzoni sporoča Šižgoriću, kaj bi delal, medtem ko bi on krmaril. Šižgorić bi namreč s svojimi pesmimi miril valove in dvigal vetrove. Šibki valovi ob močnem vetru so idealni pogoji za plovbo. Ko bi jih zagledala katera izmed Nereid, bi pustila svoja zlata vretena in izplavala, misleč, da so Argonavti.

Tremoli pri Zovenzoniju in Šižgoriću najde fikcijo. Šižgorić namreč opisuje Trst, a ga nikoli ni videl. Pri Zovenzoniju pa mu je popolnoma jasno, da je to pesem napisal, ko sploh še ni stopil na tla Dalmacije.

Morda je Zovenzoni kdaj prej slišal od Šižgorića, da po prednikih izhaja iz Skradina, pa se mu je z omembo tega mesta želel priljubiti. Mogoče pa se je hotel z neposredno omembo Skradina le oddolžiti Šižgoriću za opevani Trst.[57] Vendar se zdi, da se njegov Gorgis ni preveč brigal za Tržačanovo vabilo, kot mu v pesmi "Ad Urbanum presulem" ni mar niti za srebro niti za vse zlato reke Taga.[58]

Menim, da je Tremoli zablodil pri poskusu razlage, kako je pri Zovenzoniju prišlo do zamenjave Krke s Skradinom. Tremoli namreč izrecno navaja, da se je Zovenzoni napačno ravnal po znanem Plinijevem odlomku, v katerem rimski zgodovinar meri razdaljo med Skradinom in morjem, označujoč Scardono kot "Liburniae finis et initum Delmatiae" s položajem "in amne eo": "Liburniae finis et initium Delmatiae Scardona in amne eo duodecim, milia passuum a mari".[59] Zatrdil bi nasprotno, da Tremoli lastno mešanje Skradina in Krke v Plinijevem odlomku pripisuje tudi Pliniju, preko njega pa Zovenzoniju. Tremoli mnogo bolj pravilno zaključi, češ da Zovenzoni nikoli ne bi pomešal Scardone z reko, ki teče ob njem, če bi c. 156 napisal v Šibeniku, tj. na licu mesta.

Če bi Zovenzoni prebral navedeni Plinijev odlomek in jasno razločil, da je "Scardona" mesto Skradin, ki se nahaja "in amne eo", tj. na reki Titius, po mojem mnenju ne bi pomešal hidronima s toponimom. Logika, še manj pa geografija, ne dopušča, da bi bila reka Titius oddaljena "duodecim milia passuum a mari".

Vse to seveda ni moglo uiti Šižgoriću, ki so mu bili distihi namenjeni. Da bi opravičil svojega prijatelja, Šižgorić pripominja, kako je to spodletelo tudi drugim velikim pesnikom. Za Šižgorića je Zovenzoni samo eden od mnogih, ki so mislili, da se ta reka imenuje Skradin, ali kot on pravi: "Multi putaverunt eum fluvium dici Scardonam, ut poeta meus Zovenzonius ad me scribens".[60]

Očitno se je težko zadovoljiti s tem bolj ali manj utemeljenimi pojasnjevalnimi poskusi. Zdi pa se, da lahko prinesejo največ svetlobe v sporno onomastiko pri Zovenzoniju zgodovinski dokumenti, v katerih najdemo hidronime Krke skozi stoletja. Ti dokumenti so predvsem relacije beneških providurjev in drugih nižjih uslužbencev Serenissime v Dalmaciji. V teh svojih relacijah Senatu v Benetkah imenujejo Krko "fiume il fiumara di Scardona".[61] Predpostavka, da se je ravnal po njih tudi Šibeničan Frane Divnić, ki za Krko pravi, da je "Skradinska reka", je utemeljena.[62]

V kontekstu vsega izrečenega lahko navedemo še težji primer. Beneški sindik Giovanni Battista Giustiniani, ki je plul l. 1553 po Krki navzgor do Skradinskega buka (slapa), piše v svojem *Itinerariju*, da se Krka imenuje "in latina (sc. lingua) Monte Tytio".[63] V smislu navedenega je to za Giustinianija še manj opravičljivo.

Po vsem tem me lastne refleksije vodijo v drugačen tok razmišljanja o Zovenzonijevi 156. pesmi. Kako da pri Zovenzoniju "Skradin... s pečine pada...", medtem ko na primer pri njegovem mlajšem sodobniku in rojaku Palladiju Foscu beremo, da "Titius amnis... ex alto ingenti cum strepitu cadit"?[64]

In dalje. Kako je mogel poistovetiti ali pomešati Skradin in Krko človek, ki je dalj časa, mogoče tudi leto dni, bival v Šibeniku, torej v bližini Skradina? O tem lahko danes samo ugibamo. Samo delno se lahko strinjamo z J. Šižgorićem, ki želi opravičiti svojega prijatelja s tem, da

57 F. A. Galvani, za njim pa M. Šrepel, K. Stošić in drugi trdijo, da so Šižgorići po poreklu iz Skradina. Od Galvanija naprej se vsi po vrsti sklicujejo na Dominika Zavorovića. (Iskal sem ustrezne podatke v Zavorovićevem rokopisu, pa jih nisem našel.) Rokopis sega do l. 1412, zato lahko sklepamo, da je Galvani to prebral v drugem delu rokopisa (ta je segal do l. 1597), ki pa se je izgubil (Lit. 43, 98-99).
58 Lit. 44, II. 1.
59 Lit. 33, III. 22 (141).
60 Lit. 45, 37.
61 Lit. 26, II. 15, 259; Lit. 26, V. 28, 31; Lit. 26, V. 136; Lit. 26, V. 288; Lit. 26, VII. 27, 33; Lit. 26, VII. 139
62 Lit. 12, 97.
63 Lit. 26, II. 202.
64 Lit. 15, 453.

ga prišteva k mnogim, ki so mislili, da se ta reka imenuje Skradin.

Zovenzoni se je moral iz tega svojega prepevanja vrniti v boleči in težki vsakdan. In ko je mislil, da se bo zlomil pod težo bolečin, ga je vzradostil nepričakovani obisk zveste soproge Chiare Auguste Vergerije Grisoni, s katero se je, sodeč po vsem, oženil iz čiste ljubezni.[65] Negostoljubni bregovi šibeniškega obmorja, na katere prihaja Chiara, so mu sedaj znosnejši. Ob tej obali je pristala, ko je v manjši ladji preplula Jadran po nemirnem valovju. Zovenzoni je tudi o tem dogodku zapel na svojstven način (c. 130). V pesmi je uporabil besedo, s katero lahko danes bolje pojasnimo mogoče razlage Zovenzonijevega prihoda iz Benetk v Šibenik. Zase namreč pravi (v pesmi), da je *profugas* - begunec. Ta beseda je dovoljšna za hipotezo o prisilnem odhodu iz Benetk.

Zovenzoni, pesnik kultiviranih in zelo občutenih lirskih vibracij, ni mogel uživati v neskaljenih čustvih. Istočasno je bil razigran zaradi ženinega prihoda v Šibenik in srdit na bogove, ki so mu skoraj obredno spoštovanje povrnili z zlom. Ti bogovi so tuzemske provenience; to so tisti koprski in beneški plemiči, ki jih je v zadnjem stihu pesmi 51 povabil na svojo in Chiarino svatbo. Precej manj je počastil (v pesmi 50) šibeniške bogove, tj. prvake in uglednike mesta, v katerega se je najverjetneje skril. To ni bilo svatbeno povabilo, ampak očitek, češ da so nevredni, da o njih poje.

Misli o vrnitvi v Benetke so obletavale Zovenzonija tudi v navzočnosti žene Chiare, ki mu v tem ni nasprotovala. Sicer pa ni dopotovala v Šibenik v nevestini obleki, ampak z žalobnim velom. Spodobilo bi se, da bi na šibeniški obali drug drugemu zdeklamirala Šižgorićev stih: "Joj meni, kako črno je tkanje mojega življenja!"[66]

Na temelju pričevanj v pesmih iz Dalmacije je povsem jasno, v kakšnem duševnem razpoloženju je pesnik preživel to kratko razdobje svojega življenja; mučil se je in tegobno živel kot pregnanec in osamljenec. Zovenzoni bi soglašal z žalostinkami Šižgorićeve muze iz njegove programske pesmi "De Musae luctibus", muze, ki je vsa objokana in žalostna, a nekoč presrečna na pijerijski poljani. Sedaj pa mora bivati v divjih krajih, med trnjem in kamenjem.

PONOVNO V LJUBLJENEM MESTU

Zovenzonijeva vrnitev v Benetke je bila zagotovo pogojena s trdno obljubo, da se bo v tem mestu ukvarjal izključno z osebnim, učiteljskim delom. Vendar Zovenzoni nadaljuje tudi s svojimi prejšnjimi lepimi navadami: obiskuje prijatelje, umetniške kroge in patricijske hiše.

Leta 1476 je Zovenzoni kot pisar pri Faustinu Giorgiju, potestatu in kapetanu Trevisa. Naslednje leto je spet v Benetkah, od koder pošlje škofu Hinderbachu *Istrias* s spremnim pismom, v katerem toži zaradi številnih obveznosti pri učiteljevanju.

Malo ali skoraj nič ne vemo o pesnikovih zadnjih letih življenja. Umre (zaenkrat) neznanega, a verjetno 1485. leta. Glede leta in kraja smrti italijanski avtorji pretežno navajajo izraze: intorno, probabilmente, forse, verso ipd. Natančneje vemo le to, da je odšel na povabilo trentskega škofa Giovannija Hinderbacha na škofovski dvor, potem pa se za njim zgubi vsaka sled. Njegovo ime se še enkrat pojavi v nekem dokumentu iz l. 1485; po Ziliotu[67] pa je bil Zovenzoni tedaj že mrtev. Dva Ziliotova stavka bi lahko bila zanesljiva sled in pot k dataciji smrti R. Zovenzonija. Zilioto ne pove, za kakšen dokument gre, kar bi lahko pomenilo, da je enostavno prenesel neko nedokumentirano trditev. Dalje, Zilioto ni nikjer zapisal, od kod mu je znano, da "allora lo Zovenzoni era gia morto". Prav ta stavek delno potrjuje mejno datacijo Zovenzonijeve smrti: ne po (marcu) 1485. Tremoli meni, da je umrl v Benetkah.

ISTRIAS

Delno smo že pojasnili, da je Zovenzoni zapustil neizdano delo (spev) in da je italijanska literarna in kulturna javnost morala (po)čakati več kot štiri stoletja in pol do prve celovite izdaje tega speva. Italijanski anonimni pisec člankov je v svoji neobveščenosti podaljšal to čakanje, pišoč enajst let (1961.) po natisu Zovenzonijevega speva *Istrias* (1950), da je Zovenzoni "un ampio poema, L'Istrias, ancora inedito..."[68]

V spomin svojemu rodnemu Trstu je hotel dati svoji zbirki naslov *Istrias*, ker je imel Trst za istrsko mesto, glede na njegov položaj, tradicijo in poreklo.[69] Zovenzoni pa, kar je zelo zanimivo, v svojem spevu ne opeva Istre. (To bo storil njegov približno stoletje mlajši someščan Andrea Rapicio oz. Andreas Rapicius v svojem delu *Histria,* Dunaj 1556.)[70] Pesnik na več mestih pravi o sebi, da je "Ister", "poeta Ister", "poeta Tergestinus".[71] Zovenzoni je svojih 267 latinskih pesmi (cc. 1-267) zbral in uredil v dveh, še danes obstoječih kodeksih. Cod. 776 v biblioteki Trivulziani hranijo v Castellu Sforzesco v Milanu. Ta

65 To se jasno vidi iz sedmega distiha ene od bolj znanih Zovenzonijevih pesmi "Genologia poetae": Clara Chrysoneo sata sanguine nuprit amanti // et duo nos coelo spiritus unus alit" (c. 4). Ona mu je "coniux rarissima" (c. 51). Koprski zet je razkrival iskreno ljubezen do svoje žene tudi v nizu drugih pesmi (npr. c. 61, 84, 95). Kar zadeva čas sklenitve njunega srečnega zakona, Zilioto zaključi (iz pesmi 4), da sta bila že poročena, ko so Raffaela pesniško okronali (Lit. 56, 44).

66 Lit. 44, III. 6, v. 4.

67 Lit. 55, 137.

68 Lit. 3, 1016. Mogoče je, da se je neprevidno ravnal po E. Zuliani.

69 Lit. 56, c.3, v. 19-20; Lit. 2, 10.

70 Tržaški latinist in pesnik Andrea Rapiccio (Andreas Rapicius) je tudi študiral v Kopru (Lit. 23, 296).

kodeks je primerek, ki ga je Zovenzoni 1478. posvetil in poslal trentskemu škofu G. Hinderbachu.[72] Svoj lepi dar je dopolnil z epigramom (c. 75), v katerem beremo, da so minila tri leta, odkar mu ni več posvetil niti ene pesmi. V sklopu tega kodeksa je tudi Zovenzonijevo pismo, najverjetneje napisano z lastno roko, z datumom: 23. december 1477 (?). Velja opomniti, da se vse tri knjige v delu *Istrias* začnejo s posvetilno pesmijo škofu Hinderbachu.

Drugi kodeks je Cod. Lat. XII. 144 v biblioteki Marciani v Benetkah, katerega je Zovenzoni 1478, mogoče po nagovoru škofa Hinderbacha, poslal najprej Friedrichu III., ki je bil tedaj v Trstu, potem pa ga izročil Petru Loredanu.[73]

Pesmi v njegovem delu *Istrias* so razdeljene v tri knjige. Razlikujejo se metrično in vsebinsko, razvrščene so brez kronološkega reda. (Zovenzoni se je pri tem ravnal po Katulu ali Horaciju). Vse to pa samo otežuje datacijo Zovenzonijevih pesmi, tako da se nekatere od njih ne da datirati niti hipotetično.

Slikar Giovanni Bellini je rokopisu priložil portret pesnika. Danes ga v avtografu tega Zovenzonijevega dela, ki se čuva "in un codice Trivulziano a Milano", ni, ker je baje izgubljen.[74]

ZAKLJUČNA OCENA

S svojim prihodom v istrski Koper in potem na dalmatinsko priobalje, posebej v Šibenik, se je tržaški humanist in pesnik Raffaele Zovenzoni zapisal v kar dolg seznam italijanskih humanističnih zvez s Koprom in Šibenikom. Ker so se Raffaelovi prihodi v navedenih mestih dogodili po volji nenaklonjene usode, se obe mesti nista mogli toliko priljubiti pesniku, da bi ju opeval. Zato pa je raje pel o ljudeh, ki so mu kakorkoli pomagali, da je bilo njegovo življenje znosnejše. Posebej priljubljena oseba mu je bil literarni pobratim Juraj Šižgorić - Šibeničan, s katerim ga je povezalo tesno prijateljstvo. Škoda je, da se Zovenzoni tudi v Šibeniku ni tako odprl ljudem svojega intelektualnega sloja, kot se je v Kopru. Tako bi lahko njegova pričevanja prišteli k vestem in pričevanjem, glede katerih je hrvaška kulturna historiografija v tem času trpela pomanjkanje.

Ljubezen do nove latinske poezije, ponosa vseh humanistov, je združila Tržačana in Šibeničana. Spojila ju je literarna erotika, ljubezen do rodnega kraja, ljubezen do antičnih vzorov. Zovenzoni je bil bolj srečen in zadovoljen v Kopru, toda mesta ni opeval. V Šibeniku pa se mu zdijo negostoljubni celo bližnji skalni otoki. Zato je prosil V. Landa, naj mu pomaga, da se bo s teh ilirskih grebenov, na katerih ni mogel žeti lovora, vrnil v Benetke, kjer bo njegova slava rastla skupaj z morjem (c. 50). To je sad Zovenzonijevih upravičenih in razložljivih strahovanj, da bi se vrnil v Benetke kot *mereator* a ne kot *vir mercurialis* (c. 70).

Fatum je bil nenaklonjen Zovenzoniju tudi *post mortem*. Zagotovo pa je moral Zovenzoni čakati precej manj časa na *editio princeps* svojega literarnega testamenta. Z njim se je poznejša italijanska zgodovina književnosti in kulture, posebno italijanski quattrocento, znatno obogatila.

Mi pa smo z Zovenzonijem in njegovim delom vnesli eno ime več v repertorij hrvaško-slovensko-italijanskih zvez.

RIASSUNTO

Il rinascimento dell'umanista - quattrocentista italiano Raffaele Zovenzoni emerse piuttosto tardi, ma si impose in seguito per la sua validità. Con le opere di Zovenzoni il popolo italiano confermò la maturità interiore di uno dei suoi figli più grandi, ma anche la forza del proprio animo. Nel caso di Lorenzo Zovenzoni però altri due popoli hanno grandi meriti per la sua affermazione: gli sloveni ed i croati. Questo contributo ad una migliore conosceza della vita e dell'opera di Raffaele Zovenzoni tra gli sloveni ed i croati vuole essere altresi anche un modesto riconoscimento.

71 Kanonik Petar Stanković je prvi uvrstil Zovenzonija med Istrane; pri tem se je držal tistega, kar je že načel A. Zeno. Zilioto trdi, da bo to mogoče iskra, iz katere se bo pozneje pri P. Kandlerju razplamtelo zanimanje za Zovenzonija (Lit. 56, 62).

72 (Ioannes) Giovanni Hinderbach je škofoval v Trentu od 30. avgusta 1465. do 21. septembra 1486 (Lit. 17, 317).

73 Glej več o tem: Lit. 52, 115. Po naslovu Zovenzonijeve 184. pesmi je Pietro Loredan sin Puljčanke Olvie.

74 Lit. 55, 138.

LITERATURA

Raffaele Zovenzoni, Istrias (izd. B. Zilioto, v. Lit. 56).

Raffaele Zovenzoni, Istrias (Uvod, izbor, prijevod i bilješke Marino Szombathely), Trieste 1951.

Anonimus, "Raffaele Zovenzoni", Dizionario enciclopedico italiano, vol. XII, Roma 1961.

Berić Dušan, Školstvo Šibenika i njegove okolice u prošlosti 1412-1921, Split 1964.

Carducci Giosue, Opere, vol. VII (Ceneri e faville), II (1871-1876), Bologna 1889.

Catulli Carmina (Pjesme), priredio i preveo Dubravko Škiljan, Zagreb 1979.

Čvrljak Krešimir, "Humanist, polihistor i filozof Ivan Polikarp Severitan Barbula Šibenčanin i njegov komentar Seneki pogrešno atribuiranih etičkih distiha Dionizija Katona (1472-?)", Prilozi za istraživanja hrvatske filozofske baštine, XII/1986, br. 23-24, Zagreb, str. 177-217.

Čvrljak Krešimir, "Šižgorićev pobratim Tršćanin Raffaele Zovenzoni", Vjesnik, XLIV/1989 (22. travnja), br. 14941, Zagreb, str. 16.

Čvrljak Krešimir, "Padovanski humanist Palladio Fosco v Dalmaciji in Istri (1493-1520). S posebnim pogledom na Skradin in Koper", Annales 1/1991, Koper, str. 81-90.

Čvrljak Krešimir, "Privid stvarnosti i stvarnost privida u Zoranićevu putovanju", Dometi, XXIII/1990, br. 12, Rijeka, str. 893-902.

Čvrljak Krešimir, "Ivan Kukuljević Sakcinski i Skradin", Mosorska vila, I/1992, br. 3-4, Omiš, str. 94-132..

Difnik Frane, Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji, prev. Smiljana i Duško Kečkemet, Split 1986.

Farlati Daniele, Illyricum Sacrum, V, Venetiis 1775.

Fortis Alberto, Put po Dalmaciji, Zagreb 1984.

Fosco Palladio, De situ orae Illyrici - kod - Ivan Lučić (Lucius), De Regno Dalmatiae et Croaatiae libri sex, Amstelodami 1666, str. 451-456.

Galvani Fridrik Antun, Il re d'armi, Venezia 1884.

Gams Pius Bonifacius, Series episcoporum Ecclesiae Catholicae, Ratisbonae 1873.

Gortan Veljko, "Autobiografski podaci u poeziji Jurja Šižgorića", Živa antika, X/1960, br. 1-2, Skopje, 269-276.

Hortis Attilio, "Pordenone e Trieste, e un poemetto inedito dei fatti di Pordenone", Archeografo triestino, XVI/1890, fasc. II, Trieste, str. XVII-LIX.

Kandler Pietro, "Imperatore Federico III. in Trieste, L'Istria, I/1846 (17. ottobre), br. 68-69, Trieste, str. 273.

Klen Danilo, "Dva ugovora iz 1463. godine o preseljevanju seljaka s područja šibenske općine u Istru", Radovi Centra JAZU Zadar, XXIV/1977, str. 61-69.

Kolendić Petar, "Humanist Caroto Vidali u Šibeniku", Novo doba, VIII/1925 (15. kolovoza), br. 193, Split, str. 2-3.

Krstič Kruno, "Humanizam kod Južnih Slavena", Enciklopedija Jugoslavije, sv. 4, Zagreb 1960, str. 287-303.

Kukuljević-Sakcinski Ivan, Conspectus monumentorum historicorum in manuscripto existentium, Zagreb 1859.

Lavedan Pierre, Dictionnaire illustré de la Mythologie et des antiquites grecques et romaines, Paris 1931.

Ljubić Šime (izd), Commissiones et relationes Venetae, II (1877), III (1880), MSSM, Zagreb.

Madirazza Francesco, Storia e costituzione dei comuni dalmati, Split 1911.

Miagostović Vicko, "Raffaele Zovenzoni e Giorgio Sisgoreo", Il nuovo cronista di Sebenico, III/1895, Trieste, str. 126-130.

Monti Vincenzo, Le piu belle pagine (scelte da Umberto Fracchia) Milano 1927.

Novak Grga, Povijest Splita, knjiga II, Split 1961.

Novak Grga (izd), Commissiones et relationes Venetae, V (1966), VII (1972), Zagreb.

Ovidius Publius Naso, Ex Ponto, Lipsiae 1904.

Plinius, Historia naturalis, vol. I, lib. III, Lipsiae 1831.

Pusterla Gedeone, I rettori di Egida (Giustinopoli d'Istria), Capodistria 1891.

Quicherat L. - Daveluy A., Dictionnaire latin-francais, 51. ed., Paris 1922.

Roscher Wilhelm Heinrich, Ausführliches Lexikon der griechi - schen und römischen Mythologie, Bd. I 1884-1890; Bd. V 1916-1924, Leipzig.

Sabbadini Salvatore, "Palladio Fosco e il suo De situ orae Illyrici", Archeografo triestino, vol XIII della III. serie (XLI della raccolta), Trieste 1926, str. 173-208.

Segarizzi Arnaldo, "Un maestro piranese del sec. XV", Archeografo triestino, XXIX/1905, vol. I della terza serie, fasc. 2, str. 399-401.

Sisgorei Georgii Sibenicensis Dalmatae Elegiarum et carminum libri tres, Venetiis 1477.

Sisgorei Georgii De situ Illyriae et civitate Sibenici, a. 1487, ms. HAZU II b. 97, prijepis (Marciana n, 2218).

Stancovich Pietro, Biografia degli uomini distinti dell'Istria, vol. II, Trieste 1829.

Stipčević Aleksandar, Povijest knjige, Zagreb 1985.

Stošić Krsto, Galerija uglednih Šibenčana, Šibenik 1936.

Šižgorić Juraj, Elegije i pjesme, tekst priredio V. Gortan, u izboru preveo i uvod napisao Nikola Šop, Hrvatski latinisti 6, JAZU Zagreb 1966.

Šižgorić Juraj, O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku, 2. izd. prev. i priredio V. Gortan, Šibenik 1966.

Šrepel Milivoj, "Humanist Šižgorić", Rad JAZU, knj, 138. Zagreb 1898, str. 208-269.

Šupak Ante, "Juraj Šižgorić, hrvatski latinist i pjesnik humanist", u prilogu djelu J. Šižgorića (Lit. 45), 103-116.

Tamaro Attilio, La Venetie Julienne et la Dalmatie III, Roma 1919.

Tamaro Attilio, Storia di Trieste, vol. I, Roma 1924.

Tiraboschi Girolamo, Storia della letteratura italiana, ed. II, t. VI, parte III, Venezia 1823.

Torbarina Josip, "Juraj Šižgorić, humanist XV vijeka", Nova Evropa, Zagreb, 1932, knj. 12, str. 632-636.

Tremoli Paolo, "Itinerario umano di Raffaele Zovenzoni", Archeografo triestino, ser. IV, vol. XXXIV (LXXXVI-II), Trieste 1979, str. 115-202.

Vrankić Petar, "Petar Pavao Vergerije mlađi (1497/8 - 1565)", Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, III/1977, br. 5-6, Zagreb, str. 103-132.

Zavorei Dominici Sibenicensis Trattato sopra le cose di Sebenico. A. 1597 (Arhiv HAZU, Ms. II B 42).

Zilioto Baccio, La cultura letteraria di Trieste e dell'Istria, Trieste 1913.

Zilioto Baccio, Raffaele Zovenzoni, la vita e carmi, Trieste 1950.

Zilioto Baccio "Chiose zovenzoniane", Archeografo triestino, ser. IV, vol. XVIII, fasc. I, Trieste 1952-1953, str. 217-227.

Zuliani Elenora, "Raffaele Zovenzoni", Enciclopedia italiana, vol. XXXV, Treccani, Roma 1936, str. 1027.

izvirno znanstveno delo

UDK 94:334(497.12/.13 Istra)"17"

L'AMMINISTRAZIONE GIUDIZIARIA PENALE NELL'ISTRIA VENETA DEL SETTECENTO. IL FUNZIONAMENTO DEL TRIBUNALE DI CAPODISTRIA (1750-1796)

Giuliano VERONESE
laureato in storia, 33078 S.Vito al Tagliamento (PN), via La Marmora 26, IT
dipl. zgodovinar, 33078 S. Vito al Tagliamento IT

SINOSSI

L'articolo ha come argomento centrale l'amministrazione della giustizia penale in Istria veneta nella seconda metà del Settecento. Il tema viene trattato prendendo spunto da un episodio di insubordinazione collettiva accaduto a Rovigno nel 1781 e del quale sono conservati gli atti processuali nell'Archivio di Stato di Venezia.

L'intento è quello di mettere in evidenza alcune caratteristiche principali di tale amministrazione quali le procedure penali utilizzate, come queste venivano applicate e la serie di problemi che queste comportavano anche in relazione alla marginalità economico-sociale della provincia istriana.

Viene inoltre fornito un quadro della criminalità processata, le tipologie e le caratteristiche dei reati, quale emerge dallo spoglio sistematico delle fonti criminali conservate negli archivi veneziani.

"Nel giorno 19 Maggio 1781 (...) capitarono in Rovigno procedenti da Venezia Gio. Batta Sassarin, detto Bressanin, e Lorenzo Michieluti, con le rispettive Mogli destinati a servire per bassi Ministri il nuovo rappresentante di Pola Zuanne Cigogna"[1].

L'arrivo degli *sbirri* in Rovigno non era certo stato visto dalla popolazione del luogo con favore. Lo *sbirro*, infatti, nell'immaginario collettivo era "ritenuto un personaggio abbietto, un malandrino, una canaglia della peggior specie che, vivendo tra le pieghe più nascoste della società e operando nelle zone più ambigue e malfamate della mobilità (girovago, straniero, soldato), aveva scelto una professione indegna per procacciarsi con poca fatica di che vivere"[2]. Gli *sbirri* erano impiegati come *spadaccini* nelle squadre che la *Ferma Generale del Tabacco* o il *Partito del Sale* utilizzavano per reprimere il contrabbando oppure nella riscossione di dazi e balzelli, operazioni che venivano compiute ricorrendo, il più delle volte, ad ogni sorta di violenza e sopraffazione.

D'altra parte a Rovigno buona parte della popolazione si dedicava da sempre al contrabbando di pesce salato, sale e olio,[3] per cui l'arrivo degli *sbirri* determinava un clima di tensione che molto spesso degenerava in violenze e zuffe.

Sassarin, Michieluti e il "basso ministro" locale, Piero Schiavo, non avevano perso occasione proprio il giorno del loro arrivo di commettere un atto che la popolazione aveva immediatamente ritenuto lesivo dei propri diritti. Ad un personaggio ben conosciuto del posto erano stati sequestrati dei cavalli.

Immediatamente erano stati sequestrati dei cavalli. Immediatamente una folla di uomini, donne, bambini si raccolse intorno al palazzo del rettore veneziano dove gli *sbirri*, spaventati dal radunarsi di così tante persone, si erano rifugiati portando con loro i cavalli sequestrati.

La violenza dei tumulti rovignesi era, però, nota ai rappresentanti di Venezia che già avevano avuto modo di constatarne la carica distruttiva[4]. Il cancelliere del

1 Archivio di Stato di Venezia (ASV), *Consiglio dei Dieci, Processi criminali*, Capodistria, b. 17, *"Relazione sopra la tumultuaria insurrezione seguita in Rovigno li 19 e 20 Maggio 1781"*.

2 F. Bianco, *Contadini, sbirri e contrabbandieri nel Friuli del Settecento*, Pordenone 1990, p. 124.

3 Sulla diffusione del contrabbando di pesce salato si veda la relazione del podestà e capitano di Capodistria del 6.8.1763 in ASV, *Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori*, b. 261 (Capodistria).

4 Nel 1767 furono uccisi alcuni *spadaccini* del *Partito del Sale* dalla popolazione di Rovigno (ASV, *Consiglio dei Dieci, Processi criminali*, Capodistria, b. 8).

podestà, infatti, si affrettò ad ordinare il rilascio dei cavalli, cosa che non valse a sedare gli animi. Anzi, nella confusione generale alcuni spari avevano accresciuta la rabbia dei rovignesi tra i quali si era sparsa la voce che alcuni di loro fossero stati feriti.

Il tumulto assunse dimensioni notevoli: "l'insurrezione popolare fu senza ritegno (...) le voci sediziose furono continue, eccitanti queste l'uccisione de' Sbirri, del N.U. Podestà e Cancelliere; (...) moltissime persone armate si viddero ad un tratto accorrere tumultuariamente alla volta del Palazzo; (...) per parte de' Sbirri, che per parte de' Rovignesi seguirono più sparri; (...) copioso fu il grandine de' Sassi contro il Palazzo, con l'atterramento di quasi tutti i vetri delli balconi della camera d'udienza, ed anticamera"[5].

Verso sera la sollevazione era andata scemando, ma il giorno dopo "quallora appariva, che tutto dovesse essere quieto, e tranquillo, per le voci, che i Sbirri in quella notte si fossero allontanati, tutt'ad un tratto si viddero più circoli di Persone, trattenute nelle vicinanze del Pubblico Palazzo, e Riva grande. Queste in un momento si andavano aumentando con sospetti principj di sedizione, e con mutilate indicazioni, che i Sbirri fossero ascesi in Palazzo"[6]. Le assicurazioni del podestà che gli *sbirri* erano stati allontanati non riuscirono a fermare la folla inferocita che assalì il palazzo.

Lo stesso "Capo di Cento" di Rovigno, Zorzi Franco, istigò i propri soldati alla perquisizione dell'edificio che fu messo sottosopra dalla folla tumultuante. Una "partita di que' ribaldi scaturì dal Palazzo l'Infelice Gio.Batta Sassarin, detto Bressanin (...). Trascinatolo fuori dal Portone, e fattolo gittare a terra, moltissimi se gli affollarono attorno (...). Lo aggressero, e gli vibrarono più colpi con Armi bianche a grado, che il Misero dovette senza alcun spirituale soccorso perire"[7].

Le stesse mogli dei due *sbirri*, Marianna Sassarin e Maria Michieluti, furono colpite e trascinate fuori, "con rimarcabile fierezza", da un magazzino dove si erano nascoste, "furono maltrattate con più ferite, e ridotte quasi semivive"[8].

Piero Schiavo fu scoperto nascosto dietro una botte in una cantina, convinto ad uscire da Michiel Abbà che gli aveva promessa salva la vita si presentò sulla porta della cantina dove fu aggredito, pugnalato più volte ed infine freddato con colpi d'arma da fuoco.

Verso sera fu ritrovato un altro *sbirro*. Si trattava di certo Giacomo Antonutti che non aveva avuto nulla a che fare col tumulto. Uno dei sollevati, Marco Rocco, "dopo avergli dimenato un gravissimo colpo di punta con Coltello, con tutta la forza sollevata una Mole di Pietra di libre venti circa, la qual serviva ad aguzzare le armi (...), per tre successive volte gliela diede sul Capo, il quale restogli schiacciato"[9].

Con un macabro rituale i tumultuanti esposero il cadavere al balcone del palazzo sopra una tavola mostrandolo alla folla, dopodichè lo gettarono con forza dal balcone stesso[10]. Quest'ultimo eccidio segnò praticamente la fine del tumulto.

Per diversi giorni il podestà di Rovigno tralasciò di avvertire dell'accaduto i Capi del Consiglio dei Dieci, come sarebbe stato suo dovere[11], per timore di ritorsioni da parte della popolazione [12].

Il primo giugno 1781 il Consiglio dei Dieci incaricò il podestà e capitano di Capodistria di assumere informazioni sui fatti accaduti a Rovigno.

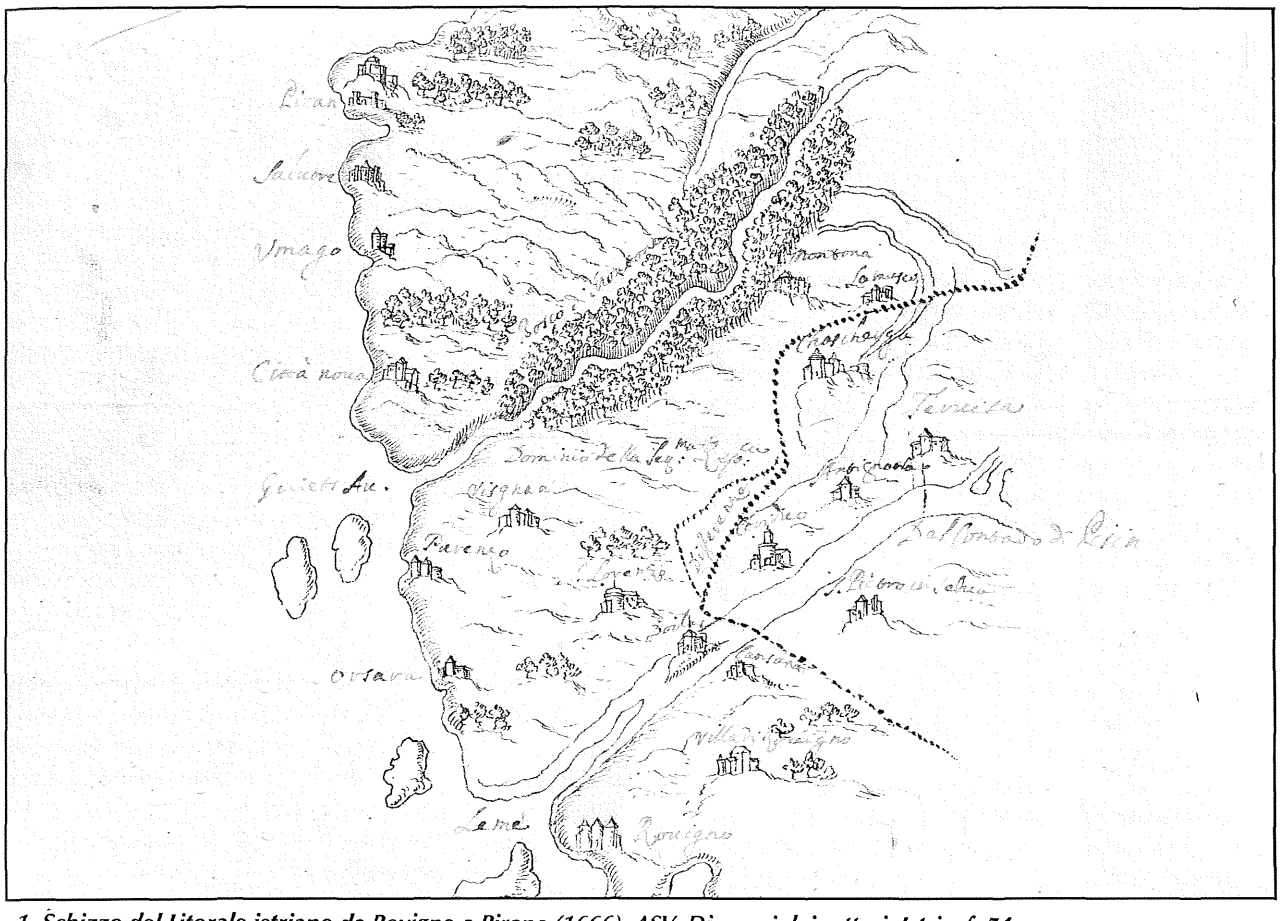
Il 3 luglio il processo fu delegato con il rito inquisitorio del Consiglio dei Dieci al rettore di Capodistria. Le deliberazioni finali sarebbero però spettate al Consiglio stesso come spesso accadeva quando il reato era di estrema gravità.

Il 17 agosto, per timore di nuove sollevazioni e per l'impossibilità di proseguire nelle indagini a causa dell'omertà della popolazione che, come sempre, mostrava grande compattezza nelle situazioni avverse, fu deciso dal Senato di inviare l' "Eccellentissimo Capitan in Golfo colle maggiori forze della sua squadra a quella parte" con l'intento di reprimere "di que' scorretti sudditi l'ardito, e infesto contegno"[13].

Tra i mesi di settembre e dicembre furono arrestate undici persone[14]. Molte altre riuscirono a fuggire attraversando il confine con lo Stato austriaco.

Il processo, molto voluminoso (circa 1500 carte), non riporta la sentenza[15]. E' certo che Marco Rocco e Zorzi Franco furono impiccati come risulta da una delle tante raccolte di nomi di condannati a morte in Venezia[16]. Tale fatto viene confermato dal diario di un medico rovignese, Biancini, che descrive la fine dei condannati:

5 Ibid., b. 17, *"Relazione sopra la tumultuaria..."*
6 *Ibidem.*
7 *Ibidem.*
8 *Ibidem.*
9 *Ibidem.*
10 *Ibidem.*
11 I rettori erano tenuti ad informare il Consiglio dei Dieci su qualsiasi fatto di rilievo accaduto nelle loro giurisdizioni.
12 ASV, *Consiglio dei Dieci, Processi criminali,* Capodistria, b. 17, *"Relazione sopra la tumultuaria..."*
13 *Ibidem.*
14 *Ibidem.*
15 ASV, *Consiglio dei Dieci, Processi criminali,* Capodistria, bb. 16 e 17.
16 Biblioteca Comunale di Udine (BCU), *Manoscritti fondo principale,* 2460. Nota degli impiccati in Venezia dall'anno 737 all'anno 1850.

1. Schizzo del Litorale istriano da Rovigno a Pirano (1666). ASV. Dispacci dei rettori, Istria, f. 54

"In questa mattina - era il 7 settembre 1782 - furono appiccati alle forche fra le due colonne dei S. Marco Z. Franco Capo delle Cernide e Marco Rocco, i quali erano stati la notte antecedente strozzati nelle carceri, tenendo appeso al petto il cartello colle parole: - Per gravi colpe di Stato - Le due donne fatte star un'ora in ginocchio con candella accesa a rimirar i due infelici strozzati, ed all'ora di terza gli altri sette rei furono incatenati, fatti passar sotto le forche. Quattro cioè: Curto, il figliastro di Agon, Brazzetti, e Marcolin passarono subito in galera, Tebe e Taciovagià furono messi ai forni, la Bichiacchi non si sa ove sia, Giacodin nei camerotti, e la gobba Civil nei camerotti"[17].

Dal racconto dei fatti accaduti a Rovigno emergono alcune problematiche, quali ad esempio la tipologia della repressione nel momento susseguente alla rivolta, la posizione di insicurezza del podestà, l'odio profondamente radicato per gli *sbirri*, la pratica diffusa del contrabbando, sulle quali è opportuno soffermarsi più a lungo.

Il governo veneziano inviava in Istria dei rettori i cui poteri erano diversi a seconda dell'importanza della podesteria che occupavano.

Il principale reggimento della penisola era quello di Capodistria nel quale la Repubblica inviava un patrizio veneziano eletto tra gli appartenenti al Maggior Consiglio con il titolo di podestà e capitano[18].

Tra le varie funzioni del rappresentante di Venezia vi era quella di amministrare la giustizia penale e civile istruendo, con l'aiuto del proprio cancelliere, processi sia nell'ambito del proprio distretto sia in altri luoghi dell'Istria veneta.

Dal 1584, anno in cui era stato costituito, a Capodistria risiedeva un tribunale d'appello per sentenze civili e penali emesse da qualsiasi rettore dell'Istria. Era costituito dallo stesso podestà e capitano e da due consiglieri ed era chiamato *Magistrato di Capodistria*[19].

17 P.A. Biancini, *Croniche di Rovigno dal 1760 al 1806*, (edizione curata da B. Benussi) Parenzo 1910, p. 46.

18 Le città più importanti della Terraferma erano rette da due patrizi veneziani che venivano inviati dalla Repubblica con gli incarichi di podestà e di capitano. Le loro funzioni erano sostanzialmente civili e giudiziarie per il primo, militari e finanziarie per il secondo. Queste funzioni, nei centri di minore importanza, erano assunte da un solo patrizio veneto col titolo di podestà e capitano o provveditore.

I processi penali potevano essere istruiti con autorità ordinaria o con autorità straordinaria. Nel primo caso il rettore, nelle sue funzioni di giudice, procedeva secondo quanto stabilito dalle leggi e statuti locali[20]. Le procedure ordinarie si applicavano solitamente nei casi meno gravi che non richiedevano un accrescimento dei poteri del giudice e che si concludevano spesso con la comminazione di pene pecuniarie.

La giurisdizione penale straordinaria si aveva quando il rettore giudicava su casi che gli venivano delegati dal Senato o dal Consiglio dei Dieci su materie di competenza di queste magistrature: "la delegazione si concede dall'Eccelso Consiglio dei Dieci, o dall'Eccellentissimo Senato nelle Materie a questi Supremi Tribunali rispettivamente spettantesi. Più di frequente però parte essa dal *Consiglio di Dieci, cui è riservata la punizione delle più* serie criminose azioni. Il Senato la usa ne' casi di contrabbando, e di altre violazioni, che intaccano, piucchè la vita, o l'onore de' Sudditi, la pubblica Economia"[21].

Le procedure erano diverse a seconda dell'autorità che aveva delegato il caso. "Il rito del Senato consisteva in un procedimento aperto, rigidamente prefissato da norme ben definite che contemplavano, tra l'altro, la presenza di avvocati difensori"[22]. Le delegazioni del Consiglio dei Dieci erano di due tipi. Una, con la clausola *servatis servandis*, non comportava un mutamento della procedura ma permetteva al giudice di comminare pene più severe. L'altra, ossia il rito inquisitorio, dava al tribunale poteri molto ampi. Il connotato principale di quest'ultima procedura era la segretezza: il processo veniva scritto solo dal cancelliere del podestà mentre l'imputato non conosceva l'identità degli accusatori e testimoni i quali, a loro volta, non si conoscevano tra loro. I testimoni erano tenuti, inoltre, a prestare doppio giuramento: *de silentio*, ossia che avrebbero mantenuto il segreto sulla loro deposizione, e *de veritate*, ossia che avrebbero deposto il vero.

Il rito inquisitorio del Consiglio dei Dieci se da un lato permetteva al tribunale di emettere pesanti sentenze con una certa rapidità, dall'altra scavalcava ogni diritto alla difesa dell'imputato il quale, tra l'altro, non poteva servirsi di avvocati difensori[23]. Anche per questi motivi le delegazioni che inizialmente (a partire dalla fine del Cinquecento) venivano concesse dal Consiglio dei Dieci, si rivolgevano ai rettori di grossi centri dove esisteva una corte pretoria costituita da giudici di grande esperienza in campo penale o civile i quali affiancavano il rappresentante veneziano nelle sue funzioni giudiziarie. Nel Settecento, però, la "delega del rito del Consiglio dei X veniva concessa con molta larghezza. Finivano così a valersene anche rettori che non erano affiancati da corte, e che emettevano pertanto la sentenza da soli: Capodistria, Raspo, Chioggia" [24].

Da questo, quindi, si comprende quanto potesse essere arbitraria la sentenza del podestà e capitano di Capodistria che giudicava col rito inquisitorio del Consiglio dei Dieci. Inoltre, in simili condizioni, è possibile che il rettore fosse oggetto di pressioni esterne che ne influenzassero il giudizio. Non si pió, infatti, escludere che il rappresentante veneziano fosse in qualche modo inviluppato negli interessi locali.

Va considerato, inoltre, che non era richiesta una preparazione giuridica per i rettori. Base, non solo dell'opera di governo, ma anche del giudizio del podestà era il suo "arbitrium" al quale il diritto veneto dava grande importanza e che rientrava in una concezione della giustizia nella quale il momento preminente era "quello politico ed empirico"[25].

Vi è anche il sospetto di una certa corruttibilità dei rettori che venivano inviati in Istria i quali, data la marginalità economica e sociale della provincia, appartenevano al patriziato minore le cui condizioni economiche, specialmente nel Settecento, erano spesso disagiate[26]. Questo poteva far si che, spinti dal desiderio di guadagni integrativi, questi rettori sfruttassero ogni occasione per ricavare denaro dal loro ufficio pubblico.

Un confidente degli Inquisitori di Stato, Evaristo Petronio di Pirano, riportando alla loro attenzione un caso di falsificazione di monete in cui era implicato un tale Domenico Vincenzo Castro riteneva opportuno "non

19 *Leggi, decreti e terminazioni del Ser. mo Maggior Cons. o, Dell'Ecc. mo Pregadi, dell'Ecc. mo Cons. o di X e de' Pubblici Rappresentanti con la Pubb. ca approvazione concernenti il buon governo dell'Istria*, Capodistria (?) 1683, libro I, p. 1.

20 C. Povolo, *Aspetti e problemi dell'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica di Venezia. Secoli XVI-XVII*, in *Stato, società e giustizia nella Repubblica Veneta (sec. XV-XVIII)*, Roma 1980, p. 161. Nei maggiori reggimenti della Terraferma i processi con rito ordinario venivano istruiti nell'ufficio del maleficio (separato dalla cancelleria del podestà) dai notai locali. A Capodistria non esisteva un ufficio del maleficio in quanto tutta l'attività giudiziaria penale era svolta nella cancelleria del rettore.

21 Z.G. Grecchi, *Le formalità del processo criminale nel Dominio Veneto*, Padova 1790, p. 50.

22 C. Povolo, *Aspetti e problemi*, cit., p. 165.

23 Su tale problema cfr. G. Cozzi, *La difesa degli imputati nei processi celebrati col rito del Consiglio dei X*, in *Crimine, giustizia e società veneta nel XVIII secolo*, Milano 1989, pp. 1-87.

24 Ibid., p. 3.

25 Sulla particolarità del diritto veneto cfr. IDEM, *La politica del diritto nella Repubblica di Venezia*, in *Stato, società e giustizia*, cit., pp. 15-152.

26 La Repubblica "venendo incontro ai poveri e occupandoli nei reggimenti minori ne diminuiva la pericolosità sociale, ne sosteneva le economie e soprattutto ricreava, almeno sul piano dell'amministrazione, la coesione di un ceto diviso e differenziato." (L. Megna, *Riflessi pubblici della crisi del patriziato veneziano nel XVIII secolo: Il problema delle elezioni ai reggimenti*, in *Stato, società e giustizia nella Repubblica Veneta (sec. XV-XVIII)*, vol. II, Roma 1985, p. 258).

demandare la formazione del Processo né a Raspo, né a Capodistria. Non a Raspo perchè il N.U. Trevisan è tutto attaccato a Domenico Nicoletto Castro q.m Zuanne prenominato Sindaco attuale, e Cugino di sangue dello stesso Vincenzo Castro. Non a Capodistria perchè il Cancelliere Sorari sebbene probo Ministro è però suscettibile di uffizij e di maneggi. Sugerirei perciò che si dovesse incaricare il Ministro Cancelliere di Palma ma con la possibile celerità"[27].

In effetti era pratica abbastanza utilizzata quella di ricorrere al Provveditore Generale di Palma per la formazione di processi su reati accaduti in Istria e questo era probabilmente dovuto al fatto che non si ritenevano sufficienti le garanzie di correttezza e di onestà offerte dai reggimenti istriani. Il Provveditore di Palma, Giulio Giustinian ad esempio, incaricato di istruire un processo sui frequenti atti di banditismo nel territorio di Pola, accusò, nel 1795, il rettore di quella città di essere egli stesso causa di quella situazione di disordine, in quanto corrotto: "l'esistenza de' medesimi Banditi in quel Territorio e le indulgenze usate con altri Delinquenti anno fatto nascere la congettura che lo stesso N.U. Dolfin per Dinari lasciasse fare ognuno ciocchè voleva e moltoppiù perchè le Persone le quali per una qualche trasgressione venivano carcerate si vedevano rimesse in libertà dopo uno o due giorni di Prigionia"[28].

Ulteriori motivi di malgoverno e di disfunzioni amministrative erano determinati dalla pratica invalsa tra i rettori di abbandonare il loro reggimento per alcuni periodi. Il podestà e capitano di Capodistria, Lodovico Morosini, in una lettera del 23 marzo 1783 inviata agli Inquisitori di Stato, si lamentava che "lo scandalo veramente e la licenziosità invalsa da molto tempo su tale argomento è avvanzato oltre modo, ed ogni N.U. Rettor di questa Provincia liberamente, ed a suo capriccio allontanandosi dalla sede destinata alla sua Rappresentanza, mette quella in balìa del suo Ministro Cancellier, affidandogli Fogli non scritti, marcati solamente colla propria sottoscrizione; vaga a suo talento per la Provincia medesima, esce da questa per portarsi in altra suddita convicina, si porta a Trieste quante volte gli piace per colà fermarsi a sua piena volontà, ovvero per transitar in alcun luogo dello Stato ed anche in codesta Dominante. Di tale disordine non si fanno le debite partecipazioni per causa di privati personali riguardi"[29].

Dai fatti accaduti nel 1781 a Rovigno emerge la condizione di impotenza del rettore di fronte alla violenza della popolazione. Ciò è riconducibile anche ad una cronica mancanza di forze di polizia a disposizione dei rettori. In Istria questa situazione doveva essere particolarmente grave. Nel 1767 il podestà di Rovigno scriveva al rettore di Capodistria di essere impossibilitato ad inviare a quel reggimento un fascicolo processuale ed alcune persone arrestate "non rittrovandosi al servizio di questa Rappresentanza che un solo officiale di corte", perciò chiedeva che fossero inviate "sufficienti forze a levare gl'arrestati medesimi", anche perchè non vi erano denari in cassa per il "giornaliero loro alimento"[30]. Problemi simili dovette averli anche il podestà di Capodistria se nel 1752, quando, in risposta al rettore di Rovigno che chiedeva rinforzi per poter arrestare alcuni imputati, scriveva: "è la compagnia stessa talmente bassa, che quall'or volessi far(la) imbarcare nella medesima (galera), che serve di mia guardia, non sarebbe sufficiente ad armarla"[31].

A limitare l'efficacia del sistema repressivo[32] concorrevano anche altri fattori quali la frammentazione del territorio in unità giurisdizionali abbastanza indipendenti, giurisdizioni feudali e la vicinanza del confine austriaco: tutti elementi che permettevano ai malviventi di sfuggire con una certa facilità alla legge. A ciò va aggiunta anche la mancanza di una rete di vie di comunicazione sicura e affidabile tale da garantire un controllo efficace della provincia.

Le sentenze dei rettori mettono in luce questa inadeguatezza del sistema repressivo. La frequenza con la quale veniva comminata la pena del bando, alla quale venivano sottoposti tutti i contumaci, è sintomatica dell'incapacità dell'autorità di far arrestare i colpevoli.

Se la pena del bando è stata considerata come fattore criminogeno in quanto spingeva i banditi "*à la recherche difficile d'un emploi hors de leurs milieu de relations*"[33], tuttavia non è certo che tale allontanamento si verificasse sempre. Poteva accadere, cioè, che il condannato non si allontanasse dai luoghi ove normalmente risiedeva, o perchè sostenuto dal proprio ambiente sociale, soprattutto quando incolpato di delitti non considerati pericolosi dalla società - si pensi al contrabbando che spesso implicava intere comunità -, o perchè non esistevano sufficienti forze di polizia capaci di repressione o, infine, perchè la paura di ritorsioni da parte dei banditi induceva all'omertà la popolazione. Non si puó dubitare comunque che il bandito si trovasse in una situazione precaria. I premi che spettavano a chi lo avesse catturato (taglia ed eventuale possibilità di liberarsi dal bando o di ottenere la libertà di un altro bandito) potevano allettare

27 ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 623.
28 ASV, *Consiglio dei Dieci, Processi criminali*, Palma, b. 12, relazione del 15.1.1794.
29 ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 256, lettera del 23.3.1783.
30 ASV, *Consiglio dei Dieci, Processi criminali*, Capodistria, b. 8, processo per l'uccisione di alcuni *spadaccini* del *Partito del Sale*.
31 Ibid., processo per sodomia.
32 Cfr. C. Povolo, *Aspetti e problemi*, cit., il paragrafo "Mezzi repressivi" pp. 207-216.
33 Y. Castan, *L'image du brigand au XVIIIe siècle dans le Midi de la France*, in *Bande armate, banditi, banditismo e repressione di giustizia negli Stati europei di antico regime*, a cura di G. Ortalli, Roma 1986, p. 346.

molti. Da questo punto di vista quindi tale pena alimentava la violenza invece che reprimerla.

La frequente comminazione del bando era, comunque, un fenomeno che interessava tutto lo Stato veneziano e non solo veneziano. Claudio Povolo, pur riferendosi ad un periodo antecedente a quello di questo studio, ha messo in evidenza come la corte pretoria di Padova, nel periodo compreso tra il 1585 e il 1643, bandì con autorità delegata "2454 persone, cioè il 37 per cento di tutti gli imputati sottoposti a giudizio"[34].

L'attività giudiziaria del tribunale di Capodistria si estendeva a tutta una serie di reati che venivano giudicati, a seconda della loro gravità, con rito ordinario o delegato.

I piccoli furti, i ferimenti non gravi, le minacce, erano perseguiti di solito seguendo le procedure ordinarie che prevedevano nella maggior parte dei casi la comminazione di pene pecuniarie[35].

Tra i vari reati, per i quali si procedeva con autorità delegata del Consiglio dei Dieci, quelli che compaiono con maggiore frequenza sono l'omicidio, il "ferimento grave", l'"insurrezione". Altri importanti delitti erano il contrabbando, l'incendio doloso, l'infanticidio, lo stupro.

Ad osservare i dati ricavati dallo spoglio delle fonti processuali attinenti l'attività giudiziaria del tribunale di Capodistria (cfr. tabella) si nota una notevole sproporzione tra il numero di omicidi, e di ferimenti e altri delitti quali lo stupro, l'infanticidio, il contrabbando. Ciò non significa necessariamente che ci troviamo di fronte ad una società esasperatamente violenta. Infatti, l'analisi delle sole fonti criminali è di per se stessa insufficiente a fornire un quadro preciso della diffusione della criminalità.

Questo avviene per diversi motivi. Innazitutto mancano le sentenze emesse dai tribunali feudali, all'interno di circoscrizioni signorili in cui al giusdicente era affidato il compito di giudicare e comminare pene. Inoltre i documenti processuali dei tribunali veneziani non registrano tutti i reati realmente accaduti, in quanto una parte di questi non viene conosciuta dall'autorità che quindi non ne registra la presenza. Questo "numero oscuro" è in stretta relazione con l'efficacia del sistema repressivo. In uno Stato di antico regime dove tale sistema è, quasi sempre, inefficiente, dove non esiste una polizia organizzata[36], dove la legislazione penale è spesso disorganica, diversa a seconda delle realtà sociali a cui si rivolge, dove ancora esistono giurisdizioni feudali con una propria autonomia, è plausibile che il numero dei delitti non conosciuti sia stato elevato.

Esistono anche reati che per la loro stessa natura sono suscettibili di essere rilevati in misura diversa. Alcuni fatti criminosi non vengono denunciati perchè la stessa vittima e restìa a farlo, si pensi ad un reato come lo stupro in una società che richiedeva alle donne un passato irreprensibile soprattutto per potersi sposare convenientemente[37]. Si pensi, ancora, all'infanticidio del quale era a conoscenza solo la madre ed eventualmente chi l'aveva aiutata a partorire. Il ritrovamento del cadaverino poteva dare inizio alle indagini ma è anche vero che questo poteva facilmente essere nascosto.

Oltre a questi fattori bisogna considerare quale fosse la tendenza al ricorso alle magistrature da parte della popolazione. Non si più escludere che vi fossero forme di composizione extra-giudiziarie dei conflitti. Come del resto è noto che parte della conflittualità delle comunità veniva risolta attraverso le forme della disapprovazione sociale come lo *charivari*[38].

La mancanza di studi di storia sociale ed economica che riguardino l'Istria non permette di trarre conclusioni generali sulle caratteristiche della società istriana che prendano spunto da quanto emerge dalle fonti processuali. Tuttavia se è vero che non è possibile dire con certezza che la predominanza di reati come l'omicidio sia ascrivibile ad una società estremamente violenta, la futilità delle motivazioni che spingono a tali reati, l'estrazione sociale degli imputati, quasi sempre appartenenti al mondo rurale, potrebbero far pensare che qualche equilibrio all'interno della comunità sia venuto meno. Si ha l'impressione che esistano delle tensioni latenti che esplodono in violenza al minimo contrasto. Quali le motivazioni? Una delle cause che pare plausibile è il conflitto dovuto alla presenza sul territorio istriano di gruppi di cultura diversa.

Per tutto il periodo della dominazione veneziana l'Istria fu caratterizzata da una lenta crescita demografi-

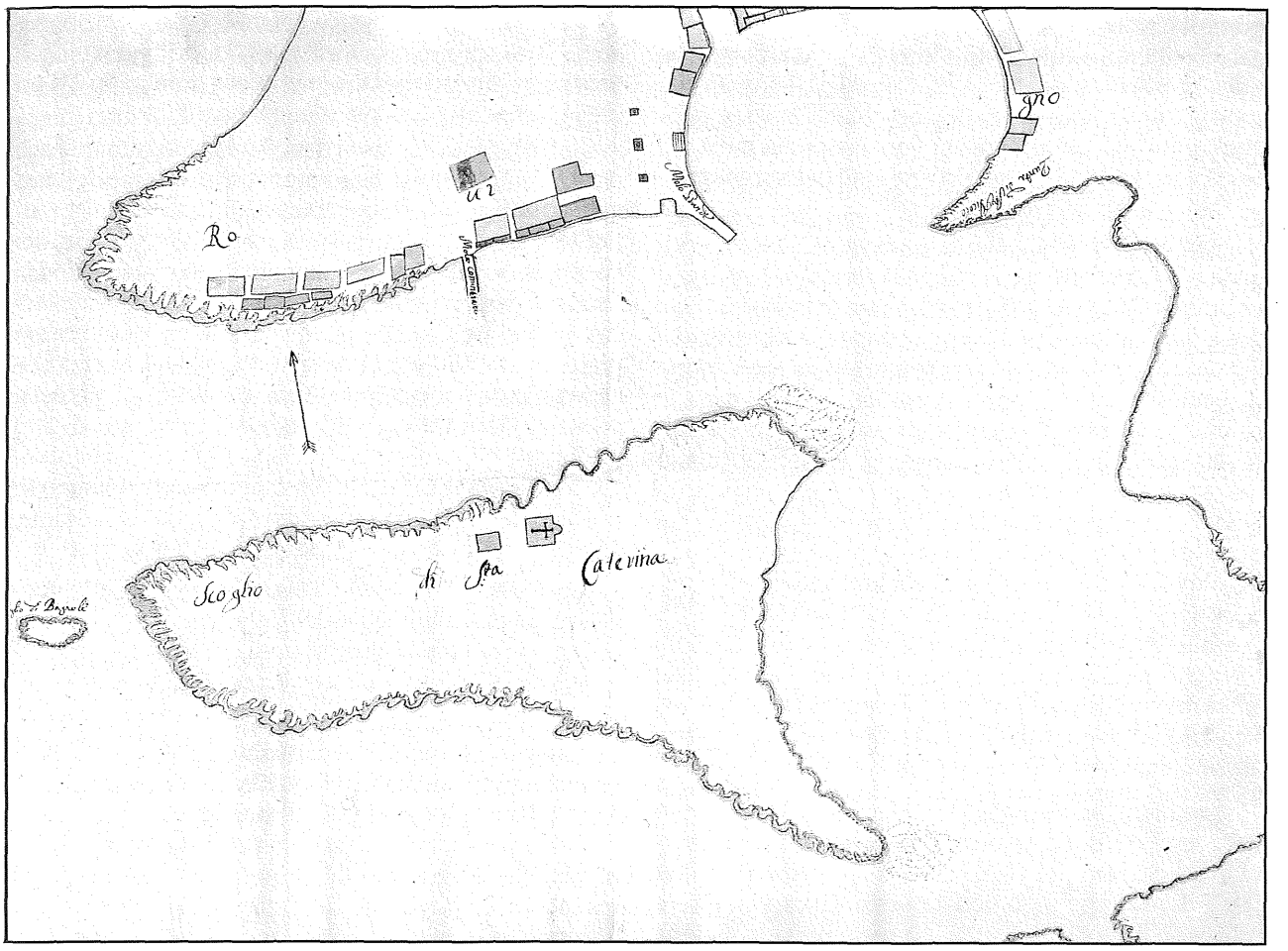
34 C. Povolo, *Aspetti e problemi*, cit., pp. 224-225.

35 Per rendersene conto basta scorrere le raccolte di sentenze (*raspe*) dei rettori di Capodistria (ASV, *Camerlengo del Consiglio dei Dieci, Raspe dei rettori*, b. 12).

36 M. Weisser riferendosi alla creazione di corpi di polizia organizzata avvenuta nel XIX secolo, scrive: "I nuovi corpi di polizia d'Europa non somigliavano molto ai loro antenati. Erano organizzati su base burocratica e seguivano norme di procedura rigorose. In precedenza, la polizia aveva fatto fronte al crimine in maniera intermittente, dispiegandosi in certi punti in cui il crimine era particolarmente intenso o reagendo a eventi criminosi specifici. Invece la caratteristica del moderno corpo di polizia era la sorveglianza costante di tutta la popolazione e la prevenzione del crimine in termini generali. Per conseguire questi obiettivi, gli apparati di polizia crearono ben presto archivi criminali centralizzati che divennero il deposito di informazioni di ogni genere, da vagliare e esaminare in continuazione." (M. Weisser, *Criminalità e repressione nell'Europa moderna*, Bologna 1989, pp. 29-30).

37 Sui rapporti tra donna e giustizia penale a Venezia nel secondo '700 cfr. M. Cambier, *La donna e la giustizia penale veneziana nel XVIII secolo*, in *Stato, società e giustizia*, cit., pp. 531-575.

38 V. Bailey, *Reato, giustizia penale e autorità in Inghilterra. Un decennio di studi storici, 1969-1979*, in "Quaderni Storici", n. 44 (1980), p. 590.

Molo e scoglio di S. Caterina a Rovigno (sec. XVIII). ASV: Provveditori Camera ai confini, b. 338

ca. Particolarmente gravi furono i contraccolpi determinati dalle epidemie di peste del 1527 e 1554[39]: "La città di Pola - scrisse Bernardo Benussi - non contava ormai più di 594 abitanti da 4000 ch'erano un secolo prima, e non più di 2657 abitanti contava il suo territorio. Delle numerose ville - dicono che fossero 72 - di cui il comune di Pola andava un dì superbo, non ne erano rimaste che 12"[40].

Nel 1579 venne nominato dal Senato un provveditore per l'Istria con la facoltà di assegnare terreni incolti a nuovi nuclei colonici. Si concessero terreni a ciprioti, rumeni, greci[41]. "Oltre l'assegnazione gratuita dei terreni, si concedeva ai nuovi abitanti l'esenzione totale per una determinata serie di anni da ogni aggravio sia pecuniario che personale; ed a seconda delle circostanze o si anticipava, o si donava loro il grano per la seminagione, ed il denaro per gli animali e per la costruzione o riattamento delle case"[42].

Le pestilenze del '600 decimarono nuovamente questi territori. Con l'epidemia del 1631 Capodistria perse duemila abitanti su circa quattromila; la popolazione di Parenzo si ridusse da tremila a poco più di un centinaio, quella di Pola a circa cento; a Cittanova rimasero sette famiglie di cittadini e venticinque di popolani; Umago fu ridotta a qualche decina di abitanti; "S. Lorenzo del Pasenatico e Due Castelli ne andarono pressochè distrutte; molte ville scomparvero affatto: di loro non resta che il nome"[43].

Nel 1649 l'Istria veneta contava 49.332 abitanti mentre la Contea di Pisino non ascendeva a più di 2360[44].

Per far fronte allo spopolamento della penisola la Repubblica favorì l'immigrazione di popolazioni provenienti da vari luoghi, si "fecero numerosi trasporti in

39 B. Benussi, *L' Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste 1924, p. 335.
40 *Ibid.*, p. 336: i dati si riferiscono alla pestilenza del 1527.
41 *Ibid.*, p. 338.
42 *Ibid.*, p. 339.
43 *Ibid.*, p. 340.
44 *Ibid.*, p. 342.

prima linea di Morlacchi, popolazione pressochè tutta di nazionalità slava, quindi di Greci della Morea e delle isole, di Albanesi ed anche di Romanici, dei quali trasporti la storia ha segnato con precisione le varie epoche", immigrazioni continuate fino alla prima metà del Settecento (nel 1726 vennero assegnati dei terreni presso Fasana a famiglie della Morea)[45].

Non è improbabile che si verificassero contrasti tra genti di culture diverse o che, all'interno dei villaggi, i valori di solidarietà venissero meno tra persone che non avevano le stesse origini ed una continuità di tradizioni comuni. E' possibile che siano venute a mancare le forme di controllo interno della comunità. In ogni caso la colonizzazione deve aver avuto un effetto destabilizzante: la "storia della colonizzazione - indicava Bertoša in uno studio sul banditismo - è quasi sempre segnata da grandi sconvolgimenti politici, sociali e demografici, nei quali, tra l'altro, gli strati sottomessi della popolazione - ugualmente dei coloni e degli abitanti autoctoni - conducono una lotta accanita per la propria esistenza"[46]. Sarebbe quindi interessante analizzare in quale misura e in che modo la colonizzazione abbia influito sulle strutture sociali preesistenti e se una certa facilità nel ricorso alla violenza possa essera determinato, in parte almeno, da questo fenomeno.

A rendere più distruttiva la violenza era la diffusione delle armi da fuoco, favorita dalle concessioni governative. Un decreto del 1600 stabiliva che "Non dovendo per il rispetti, che sono noti a questo Conseglio, essere sottoposti li Luoghi dell'Istria alla parte presa in materia d'Arcobuggi, siccome anco sono eccettuati tutti gli altri luochi dello Stato Nostro da Mare, sia preso, che sia dato avviso a tutti li Rettori di detta Provincia, come essa s'intende eccettuata del tutto dall'osservanza delle predette Parti, sicchè possano esser adoperate tutte quelle sorte d'armi, e d'Arcobuggi siccome si faceva innanzi alla predetta Deliberazione etc."[47]. Una successiva deliberazione del Consiglio dei Dieci del 14 settembre 1670, limitava l'uso delle armi da fuoco impedendo che venissero portate "nelle Sale, e nelle pubbliche Audienze de' Rappresentanti d'essa Provincia"., p. 29., ma non ne proibiva l'uso in altri luoghi.

Altri reati esaminati dal tribunale di Capodistria sono le "insurrezioni" e il contrabbando. Per le prime, in base a quanto è stato rilevato dalle fonti processuali, è possibile stabilire una classificazione delle cause che le hanno determinate: il caso più frequente, come dimostrano i fatti di Rovigno, è dato dai contrasti tra popolazione e *sbirri*; altri casi sono dovuti a contrasti tra popolazione e autorità veneziane; contrasti tra popolazione e singoli personaggi appartenenti o meno alla comunità; liti tra villaggi; conflitti tra popolazione e banditi.

Le imposizioni di nuovi dazi, le violenze attuate dagli *sbirri*, i decreti emessi dalle autorità che andavano contro quanto era stato da lungo tempo praticato dalla comunità, il disaccordo tra *ville* vicine sulla posizione dei confini, potevano essere tutti fattori che scatenavano la reazione compatta della popolazione che vedeva intaccati i propri diritti. La partecipazione al tumulto era pressochè totale e rispondeva ai modelli solidaristici che caratterizzavano le comunità rurali di antico regime. La presenza dei capi del Comune, del parroco o di altri personaggi che avevano un ruolo pubblico legittimava, inoltre, la sollevazione. Si pensi, nel caso del tumulto di Rovigno del 1781, al ruolo svolto dal capo delle cernide, anch'egli parte attiva nell'insurrezione contro gli *sbirri*.

Con caratteri molto simili le rivolte popolari si ripetevano anche in altri luoghi del Dominio. In Friuli è stata notata una tendenza generalizzata alla rivolta, soprattutto nei casi di attrito tra la popolazione di un villaggio e gli *sbirri*[48].

L'ampia diffusione del contrabbando, in particolare nelle zone di montagna, che coinvolgeva intere comunità dedite a questa attività per integrare le loro povere economie, spingeva i vari appaltatori ad assoldare degli uomini che eseguissero le perquisizioni. Le squadre di *spadaccini* della *Ferma Generale del Tabacco* che si recavano in quelle zone venivano spesso assalite dalle popolazioni inferocite di quelle vallate, armate di archibugi, sassi, falci, forconi, accette ecc.

La compattezza della comunità si manifestava ancora nei momenti successivi alla rivolta "quando, superata l'euforia per la vittoria, seguiva l'inquitante attesa che l'inevitabile occupazione militare e le inchieste del Governo individuassero e perseguitassero i capi della rivolta e i più esagitati"[49]. L'omertà della popolazione, però, non permetteva agli inquirenti di giungere a conoscenza dei capi della sollevazione. E' questa una caratteristica dei tumulti riscontrata anche in Istria. Quando nel 1767 alcuni *spadaccini* del *Partito del Sale* giunsero a Rovigno per compiervi una serie si perquisizioni con l'intento di scoprire depositi non regolari di pesce salato, furono accolti con ostilità dagli abitanti e vennero sollecitati ad allontanarsi in fretta. Circondati minacciosamente da molte persone, impauriti, spararono alcuni colpi di arma da fuoco. "Accorse allora il popolo da più parti, inse-

45 IDEM, *Manuale di geografia, storia e statistica, della regione Giulia (Litorale)*, Parenzo 1903 (prima edizione Pola 1883), pp. 220-222.
46 M. Bertoša, *"Sudditi di natura grava". Il banditismo nel parentino nel Seicento e nei primi decenni del Settecento*, in "Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno", vol. XVI (1985-1986), p. 265.
47 *Leggi statutarie per il buon governo della provincia d'Istria, raccolte sotto il Reggimento di Lorenzo Paruta, Podestà di Capodistria*, Capodistria (?) 1751, p. 28.
48 F. Bianco, *Contadini, sbirri e contrabbandieri*, cit.
49 *Ibid.*, 118.

guendo li Spadazzini, che si posero in fuga per il Ponte, e per la strada denominata Carrera, ora correndo, ed ora volgendosi, e sparando contro i Rovignesi"[50]. Due degli *spadaccini* furono uccisi, due furono arrestati e tradotti nelle carceri mentre altri due riuscirono in qualche modo a fuggire. Le loro barche, portate in secco, furono saccheggiate e poi bruciate. Il processo, commissionato al podestà e capitano di Capodistria, non venne concluso a causa del muro di silenzio che la popolazione oppose all'inchieste e che non permise di individuare i capi della sollevazione.

La pratica del contrabbando era quindi fonte di continui scontri tra le popolazioni dedite a questa attività e le forze destinate a reprimerla.

In Istria il contrabbando era diffuso ampiamente, favorito sia dall'eccessivo peso fiscale che colpiva i prodotti di questa provincia[51], sia dalla configurazione geografica della costa, ricca d'insenature e di facili approdi difficilmente controllabili.

La scarsità di processi per contrabbando riscontrata nell'analizzare l'attività del tribunale di Capodistria sembra contraddire l'opinione che vede nel commercio di frodo un'attività ampiamente praticata dagli istriani. In realtà basta scorrere i dispacci che i rettori di Capodistria inviarono agli Inquisitori di Stato per rendersi conto del continuo traffico illecito di olio, sale e pesce salato dalle coste dell'Istria verso i porti di Trieste, Ancona, Fiume e verso il Friuli[52].

La mancanza di processi è quindi da imputare, a mio avviso, alle difficoltà incontrate dalle autorità nel reprimere il contrabbando che faceva sì che non vi fossero denunce e, quindi, la possibilità di individuare i presunti colpevoli e di processarli.

Il pesce salato, in particolare, alimentava un abbondante commercio illecito. Orazio Dolce, podestà di Capodistria, inviò una relazione al Consiglio dei Dieci, il 6 agosto 1763, nella quale lamentava la frequenza con la quale veniva contrabbandato questo prodotto[53].

Le inchieste condotte, specialmente a Rovigno, misero in luce le notevoli dimensioni di questo traffico e gli espedienti adottati dai "contrafacenti" per evitare i controlli delle autorità[54].

L'unico modo per verificare la quantità di pesce contrabbandato era quello di confrontare il *libro delle notifiche* con quello del sale venduto per l'operazione di salatura. Sul primo, depositato nella cancelleria del podestà, veniva annotata la quantità di pesce che ogni negoziante salava e la quantità spedita a Venezia (ogni prodotto che veniva esportato doveva fare scalo alla Dominante dove sottostava ai dazi di entrata e di uscita). Nell'altro libro, conservato invece dai rappresentanti della Comunità, veniva annotata la quantità di sale che veniva fornito a credito a coloro che intendevano salare pesce. Dal confronto emerse che la quantità di sale venduto era necessario per salare una quantità di pesce superiore a quella notificata e corrispondente a circa 2600 barili che negli anni 1761 e 1762 non avevano fatto scalo a Venezia. A questa quantità andava aggiunta quella che veniva prodotta salando il pesce con il sale di contrabbando sugli scogli vicini al porto di cui non era possibile, ovviamente, dare la misura precisa ma che le deposizioni di alcuni testimoni indicavano essere notevole[55].

I mezzi utilizzati per reprimere il contrabbando come l'utilizzo di "Barche armate onde farle passare in mare le Acque, li Porti, e le Imboccature dei Fiumi, per attrappare li contrafacenti" non diedero rilevanti risultati essendo difficile riuscire a controllare efficacemente una costa frastagliata come quella istriana[56]. Le stesse perquisizioni che avrebbero potuto portare a qualche risultato non venivano compiute con frequenza data l'ostilità che la popolazione aveva più volte dimostrata nei confronti degli *sbirri*.

Nel ricostruire il funzionamento dell'amministrazione giudiziaria, si pone anche il problema di affrontare sia lo studio delle istituzioni e di una serie di procedure penali sotto il profilo teorico, sia l'analisi del loro reale funzionamento e della prassi giudiziaria effettuata in base al materiale processuale disponibile. Emerge, quindi, la necessità di studiare tematiche che riguardano aspetti tecnici del funzionamento della giustizia che a loro volta rimandano a questioni di carattere politico e sociale più generali, come i rapporti esistenti tra potere centrale e periferico, tra governanti e governati.

50 ASV, *Consiglio dei Dieci, Processi criminali*, Capodistria, b. 8, processo per l'uccisione di alcuni *spadaccini* a Rovigno.

51 Sebbene non esistano dati contabili certi e affidabili per valutare l'incidenza del prelievo fiscale, tuttavia diversi autori sono concordi nel ritenere rilevante la quota di reddito lordo prelevato dall'erario. Cfr. B. Benussi, *Manuale*, cit., p. 230; G. Brodmann, *Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste, della penisola d'Istria della Dalmazia fu veneta, di Ragusi e dell'Albania*, Venezia 1821, pp. 134-135; L. Morteani, *Condizioni economiche di Trieste e Istria nel secolo XVIII studiate dalle relazioni de' podestà/capitani di Capodistria*, Trieste 1888, pp. 8-14; B. Ziliotto, *Aspetti di vita politica ed economica nell'Istria del Settecento*, in "Pagine Istriane", II Quaderno della IV serie (1965), pp. 45-48.

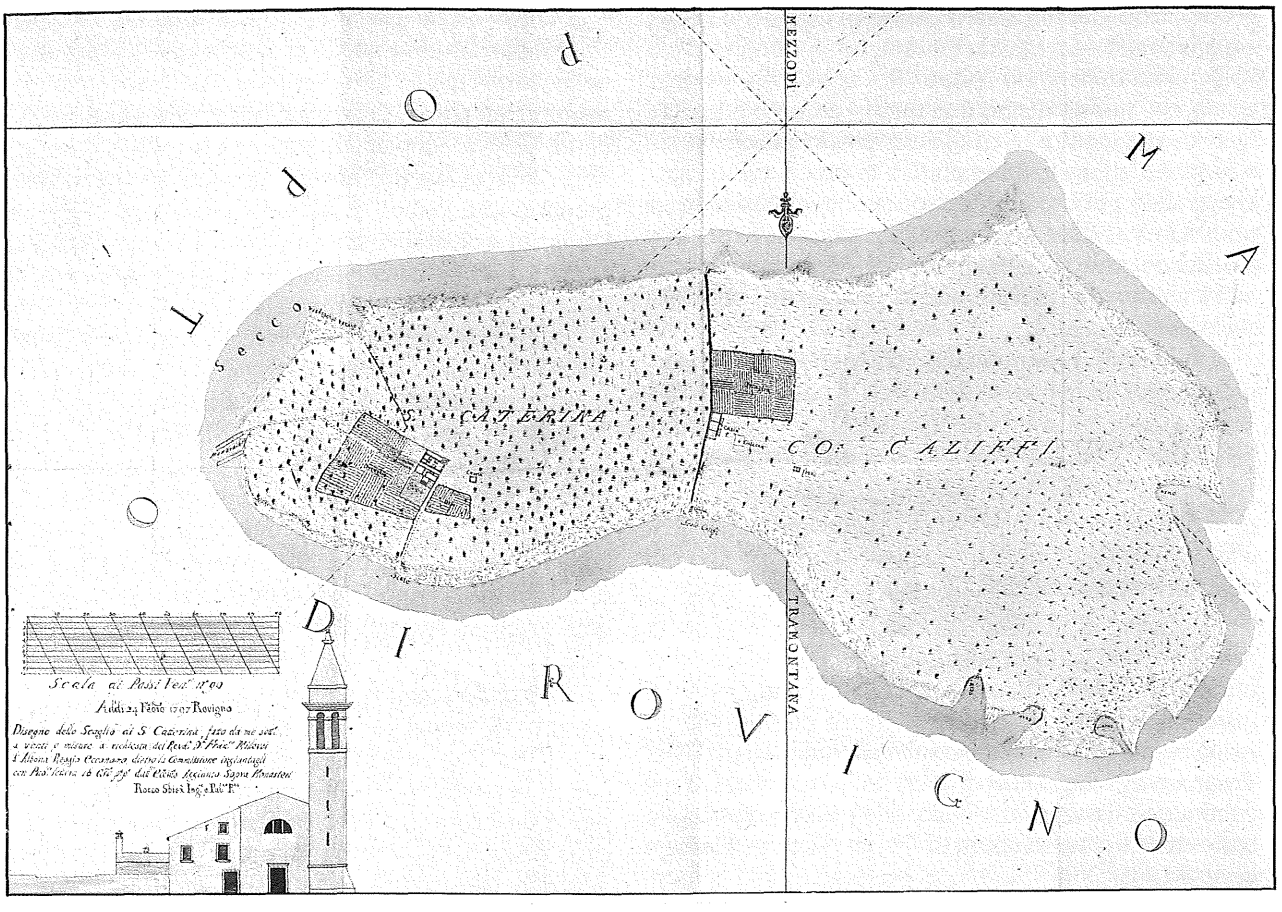
52 ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 256 (Dispacci dei rettori di Capodistria). Alcuni esempi: lettera 24.4.1771 (contrabbando di olio), lettera 17.1.1772 (contrabbando di olio), lettera 29.2.1772 (contrabbando di sale), lettera 20.1.1774 (contrabbando di olio), lettera 25.5.1776 (contrabbando di sale), lettera 23.1.1779 (contrabbando di tabacco), lettera 10.12.1787 (contrabbando di olio).

53 ASV, *Capi del Consiglio dei Dieci, Dispacci dei rettori*, b. 261 (Capodistria).

54 *Ibidem*.

55 *Ibidem*.

56 *Ibidem*.

Lo scoglio di S. Caterina nel porto di Rovigno (1797). ASV. Provveditore Aggiunto ai Monasteri, b. 199

Un esempio dei rapporti tra centro e periferia può essere visto nella frequente delegazione di poteri straordinari al podestà e capitano di Capodistria. Ciò può essere interpretato come un tentativo, da parte delle principali magistrature veneziane, di esercitare un maggiore controllo sulla provincia e mette in luce un tipo di politica accentratrice. Sarebbe interessante valutare se questo tentativo abbia provocato delle resistenze da parte degli organi di potere locali.[57]

Il discorso è diverso se consideriamo gli altri reggimenti della provincia. A Pola, ad esempio, il rettore era affiancato da 4 *consoli* che lo coadiuvavano anche nel giudizio penale. Nel caso di delegazione questi giudici venivano esclusi determinando una sottrazione di potere agli organi giudiziari locali..

Il tipo di atteggiamento dei rettori veneziani nei confronti dei governati è un altro problema interessante. E' stata messa in luce una certa corruzione dei rappresentanti di Venezia, disposti spesso ad operare nell'illegalità per integrare le loro entrate. Ciò è la conseguenza, probabilmente, del fatto che i reggimenti più piccoli erano appannaggio di un patriziato minore che soprattutto nel corso del Settecento fu afflitto da difficoltà economiche.

Il materiale processuale consultato ha evidenziato inoltre le carenze del sistema repressivo la cui spia è la frequente comminazione della pena del bando.

Dall'analisi dell'attività processuale del tribunale di Capodistria si è potuto verificare che esiste una grossa sproporzione tra alcuni reati ed altri. Una differenza che è possibile ricondurre sia all'inefficienza del sistema repressivo, sia alle caratteristiche proprie di alcuni delitti suscettibili di manifestarsi in misura diversa, ma che potrebbe anche essere ricondotta ad un atteggiamento di disinteresse da parte dei rettori.

L'appartenenza della quasi totalità degli imputati al mondo rurale, se da un lato può dipendere da fenomeni di crisi economica e sociale - mancano però sufficienti studi di storia sociale ed economica sull'Istria -, dall'altra può far pensare ad un diverso atteggiamento delle autorità tendente a favorire la città rispetto alla campagna.

57 Non sembra, però, che possa esservi stata una sottrazione di attività giudiziaria penale (quella di maggiore interesse politico) ai tribunali locali in quanto questa era già svolta quasi interamente nella cancelleria pretoria. Questo andrebbe verificato attentamente attraverso lo studio dell'evoluzione delle strutture giudiziarie operanti a Capodistria lungo un periodo sufficientemente esteso.

L'analisi, infine, di alcuni reati come, ad esempio, i fenomeni di insubordinazione collettiva, che si ripresentavano con molte analogie in tutte le provincie di Terraferma, ha evidenziato alcune caratteristiche delle comunità, quali la compattezza interna ancora viva, a Settecento inoltrato, almeno per quanto riguarda la difesa di alcuni interessi collettivi. Interessi quali la pratica del contrabbando che coinvolgeva un gran numero di persone e, molto spesso, richiedeva la partecipazione o, comunque, la collusione ed il sostegno di un'intera comunità.

APPENDICE

Tabella in cui sono stati raccolti i tipi di delitto e il numero di processi risultanti dai due fondi archivistici: ASV,* Consiglio dei Dieci, Processi criminali, *Capodistria, bb. 1-24 e ASV,* Camerlengo del Consiglio dei dieci, Raspe dei rettori, *b. 12 (Capodistria).

Tipo di delitto	Consiglio dei Dieci	Raspe dei rettori		Totali	
	(a)	(b)	(c)(*)		%
Omicidio	17	2	131(5)	145	35
Ferimenti	10	95	14(1)	118	28
Furto	7	16	5	28	7
Insurrezione	18	-	9(5)	22	5
Stupro	4	2	5(1)	10	2,4
Incendio doloso	9	-	(1)	9	2
Minacce	5	3	3(2)	9	2
Assalti (**)	7	-	(2)	7	1,6
Infanticidio	-	-	6	6	1,4
Contrabbando	1	1	4	6	1,4
Candotta scandalosa	5	-	1	6	1,4
Abuso di potere	3	-	-	3	0,7
Diffamazione	2	1	-	3	0,7
Evasione carceri	3	-	-	3	0,7
Corruzione	2	-	-	2	0,5
Falsificazione denaro	1	-	1	2	0,5
Resistenza a pubblico ufficiale	1	-	1	2	0,5
Truffa	2	-	-	2	0,5
"Usurpo" di autorità	-	-	2	2	0,5
Bestemmia	1	-	-	1	0,2
Bigamia	1	-	-	1	0,2
"Contrafazione" di bando	-	-	1	1	0,2
Debiti	1	-	-	1	0,2
Diserzione	-	1	-	1	0,2
Inosservanza calmiere prezzi	1	-	-	1	0,2
Ratto	-	-	1	1	0,2
Sodomia	1	-	-	1	0,2
Taglio non autorizzato di legname	-	1	-	1	0,2
Tentato rapimento	-	-	1	1	0,2
Unione di persone armate	-	-	1	1	0,2
Reati non noti (***)	-	20	6	26	6
TOTALI	102	142	195	422	100

N.B.) La colonna (a) indica il numero di processi per ogni delitto riscontrato nel fondo: ASV, **Consiglio dei Dieci, Processi criminali,** *Capodistria bb. 1-24. La colonna (b) indica il numero di processi effettuati con rito ordinario dal podestà di Capodistria da quanto risulta dalle "raspe" ossia raccolte di sentenze dei rettori (ASV,* **Camerlengo del Consiglio dei Dieci, Raspe dei rettori,** *b. 12, Capodistria). La colonna (c) indica il numero di processi con rito straordinario effettuati dal podestà di Capodistria da quanto risulta dalle "raspe".*

(*) Tra parentesi sono stati posti i casi in comune con i processi della colonna (a). Nel computo generale sono stati sottratti dal totale.
(**) Assalti su pubbliche vie, a case, a barche.
(***) Alcune raccolte di sentenze non riportano il tipo di delitto commesso ma solo il nome dell'imputato e la condanna.

POVZETEK

Skupina gardistov Solinarskega urada je l. 1781 prišla v Rovinj ter s svojim nepoštenim in nevestnim ravnanjem povzročila silovito reakcijo prebivalstva. Ta je kmalu prerasla v nasilne nemire, v katerih je bilo surovo ubitih nekaj ***biričev.***

Proces o dogodkih v Rovinju je vodil koprski podestat in kapitan. Voditelji nemirov so bili obsojeni na smrt; težke obsodbe so bile izrečene tudi posameznikom, ki so v uporu odigrali pomembnejše vloge.

Članek nadalje opisuje nekatere značilnosti kazenskega pravosodja beneške Istre v 18. stoletju. Posebna pozornost je namenjena najpomembnejšemu sodišču dežele - sodišču v Kopru. Obravnavanaa je vrsta tem, kot npr.: različne sodne dejavnosti beneškega predstavnika, ki ga je Veliki svet izbiral med plemstvom; uporabljeni kazenski postopki (redni in delegirani); pomanjkljivosti represivnega sistema, za katerega so bile značilne pogoste grožnje s kaznijo izgona;

gospodarska in družbena marginalnost dežele, ki je bistveno vplivala na pravosodje ter tipologija obravnavanih zločinov.

Vse to nudi kar se da celovito sliko istrske družbe 18. stoletja ter njenih institucionalnih, upravnih in socialnih značilnosti.

BIBLIOGRAFIA

L. Allegra, *Oltre le fonti criminali: Chieri nel'500*, in "Quaderni storici", 49 (1982), pp. 265-274;

V. Bailey, *Reato, giustizia penale e autorità in Inghilterra. Un decennio di studi storici, 1969-1979,* in "Quaderni storici", 44 (1980), pp. 581-602;

B. Benussi, *Manuale di geografia, storia e statistica, della regione Giulia (Litorale)*, Parenzo 1903 (prima ed. Pola 1883);

B. Benussi, *Statuto del Comune di Pola*, Parenzo 1911;

Idem, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste 1924.

Per quanto riguarda l'Istria nei suoi aspetti politico-istituzionali, sociali ed economici:

B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, Trieste 1888;

M. Bertoša, *"Sudditi di natura grava", Banditismo nel parentino nel Seicento e nei primi decenni del Settecento*, in "Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno", vol. XVI (1985-86), pp. 263-302;

F. Bianco, Contadini, sbirri e contrabbandieri nel Friuli del Settecento, Pordenone 1990;

G. Brodmann, *Memorie politico-economiche della città e territorio di Trieste, della penisola d'Istria, della Dalmazia fu veneta, di Ragusi e dell'Albania*, Venezia 1821;

G. Caprin, *L'Istria nobilissima*, Trieste 1905;

G.R. Carli, *Delle antichità italiche*, Milano 1788-91;

N. Castan, Violenza e repressione in Linguadoca (1650), in "Quaderni Storici, n°49 (1982), pp. 217;

G. De Totto, *Feudi e feudatari nell'Istria veneta*, in "Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria" - Sezione della R. Deputazione di storia per le Venezie - Voll. LI-LII (1941), pp. 5-53;

O. Di Simplicio, *La criminalità a Siena (1561-1808). Problemi di ricerca*, in "Quaderni storici", 49 (1982), pp. 242-264;

E. Grendi, *Per lo studio della storia criminale*, in "Quaderni storici" 44 (1980), p. 580;

E. Grendi, *Premessa*, in "Quaderni storici", 66 (1987), pp. 695-700;

B. Lenman - G. Parker, Il controllo del crimine in Scozia dal 1500 al 1800, in "Cheiron, 1 (1983) pp. 71-83;

C. Povolo, *Considerazioni su ricerche relative alla giustizia penale nell'età moderna: i casi di Padova, Treviso e Noale*, in "Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti", CXXXVII (1978-79), pp. 479-498;

Idem, *Aspetti sociali e penali del reato d'infanticidio. Il caso di una contadina padovana nel '700*, in "Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti", CXXXVIII (1979-80), pp. 415-432;

C. Povolo, Aspetti e problemi dell'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica di Venezia. Secoli XVI-XVII, in Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta, Roma 1980, pp. 153-258;

G. Piuto, Controllo politico e ordine pubblico nei primi vicariati fiorentini. Gli "Atti criminali degli ufficiali forensi", in Quaderni Storici", n°49 (1982), pp. 226-241.

Per un approfondimento dei problemi metodologici legati all'utilizzo delle fonti processuali:

L. Morteani, *Condizioni economiche di Trieste e Istria nel secolo XVIII studiate dalle relazioni de' podestà/capitani di Capodistria*, Trieste 1888;

Osservazioni sopra la Dalmazia e l'Istria di un cittadino ingenuo, Venezia 1797;

E. Saurer, Dieci anni di studi austriaci di storia della criminalitá e del diritto penale, in "Quaderni Storici", n°49 (1982), pp. 217-225;

J. A. Sharpe, Le alternative alla pena capitale: uno sguardo all'Inghilterra del Seicento, in "Cheiron", 1 (1983), pp. 109-119;

A. Soman, La giustizia criminale nel passato: immagine e realtá. Il caso dell'Ancien - Régime francese, in "Cheiron", 1 (1983) pp. 151-158;

B. Ziliotto, *Aspetti di vita politica ed economica nell'Istria del Settecento*, in "Pagine istriane", II quaderno della IV serie (1965).

pregledni članek

UDK 929 Vilhar M.

VLOGA MIROSLAVA VILHARJA V KULTURNEM IN POLITIČNEM ŽIVLJENJU NA PIVŠKEM V LETIH 1848-1871

Dolores REBULA UDOVIČ
prof. zgodovine in sociologije, 66230 Postojna, Kraigherjeva 4, SLO
prof. di storia e sociologia, 66230 Postumia, Via Kraigher 4, SLO

IZVLEČEK

Miroslav Vilhar, narodnjak, deželni poslanec, glasbenik in pisatelj, se je v letih 1848-1860 udejstvoval predvsem v kulturnem življenju. Pisal je članke v Novice, igre in pesmi, ki jih je tudi uglasbil. S politiko se je začel ukvarjati leta 1861, ko je bil izvoljen za deželnega poslanca. Nanj je imel velik vpliv Levstik, ko je kritiziral vsako njegovo pesem in kasneje, ko je urejal Naprej. Le-tega je izdajal Vilhar in s tem pripomogel, da smo dobili politični časnik in da so se ljudem začele odpirati oči. Poleg tega je pomagal odpirati čitalnice, uspešno je organiziral tabor leta 1869, ljudstvu pa je ostal v spominu predvsem kot pisec in skladatelj pesmi, ki so ponarodele.

UVOD

Pri preučevanju življenja in dela Miroslava Vilharja sem se omejila na Pivško kotlino, časovno pa na obdobje od leta 1848 (ko se je začela prebujati narodna zavest, tudi pri Miroslavu Vilharju) do leta 1871 (leta Vilharjeve smrti).

Obdobje je razdeljeno na dva dela, ki sta si tako rekoč nasprotna: 1848-1860 je doba absolutizma, doba, ko je zamrla ideja o Zedinjeni Sloveniji; doba od 1861 do 1871 se začne z letom, ko dobi Avstrija ustavo, z letom volitev v državni zbor, ko politično in kulturno življenje postane bolj dinamično.

Pri delu sem se opirala predvsem na naslednje vire: Novice (1848-1871), Naprej (1863) in pismi Miroslava Vilharja Janezu Kavčiču na Razdrto leta 1867. Več izbire sem imela pri literaturi, ki je navedena v posebnem poglavju.

Največ časa sem porabila pri prebiranju Novic v Narodno univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Najbolj so me zanimali članki, ki so prispeli z Notranjskega in jih je mnogokrat pisal prav Vilhar. Najzanimivejše članke sem tudi navedla v nalogi.

Upam, da mi je uspelo podati sintezo vseh znanih podatkov o življenju in delu Miroslava Vilharja, ki so bili do sedaj raztreseni po raznih knjigah in časnikih.

GEOGRAFSKE IN ZGODOVINSKE ZNAČILNOSTI PIVŠKE KOTLINE

Pivška kotlina je svet ob reki Pivki. Na severu se ta svet stika s Hrušico, ki na severozahodu prehaja v Nanos. Na jugu se kotlina opira na **Snežniške gozdove**, ob vznožju katerih so največje vasi: Knežak, Bač, Zagorje. To je Zgornja Pivka z gradom Kalec. Na vzhodu je Pivška kotlina omejena z Javorniki, ki prehajajo v Snežnik, na zahodu pa je Slavenski Ravnik, ki se nadaljuje v Tabor in ločuje Zgornjo Pivko od Brkinov. V zgornjem delu je kotlina apnenčasta, v spodnjem pa ima flišno podlago. Zato je ta del bogatejši. V apnenčastem delu kotline ima mnogo izvirov reka Pivka. Tako je tudi Vilhar v enem svojih verzov napisal: "Na Kalci prebivam, kjer Pivke je vir".

Pivška kotlina je najnižji prehod med srednjo Evropo in Sredozemljem. Zato je bila naseljena že zelo zgodaj. To nam dokazujejo razna najdišča iz stare in nove kamene dobe: Postojnska in Otoška jama ter Betalov spodmol.[1] Največ zaslug za ta odkritja ima Srečko Brodar.

Prav tako je bila kotlina naseljena v času gradišč. Eno najbolj znanih je gradišče v Šmihelu pod Nanosnom. Obstajala so še druga gradišča, med drugim na Soviču nad Postojno in Šilentabru. Nastala so v dobi halštata v

1 Ljudje in kraji ob Pivki, Postojna 1975, str. 24

osmem stoletju pred našim štetjem. Prebivalci so bili Iliri in Kelti.

Čez to ozemlje so peljale rimske ceste. Ker so bili Rimljani dobri gradbeniki, so nekatere ceste uporabne tudi danes. Čez ozemlje so šle tudi mnoge rimske vojske, kraje pa je osvojil šele Oktavijan, ki si je v bitki pri Metulumu podvrgel Japode. Dokaz, da so hodili Rimljani čez Pivško kotlino, so kovanci, ki so jih našli v okolici Šmihela, lončena posoda in nakit.

O obstoju gradišč po propadu Rimskega cesarstva, v dobi preseljevanja narodov, lahko le sklepamo. Čez naše ozemlje so hodili razni narodi. Ljudsko izročilo pravi, da je v teh krajih zakopan Atilov zaklad. Čez Pivško kotlino so se selili tudi Slovani, saj so na prelomu šestega v sedmo stoletje že prišli na Tržaški Kras z naselitvenim jedrom okoli Sežane in Tomaja.[2] V bližini gradišč so Slovani gradili svoja naselja. Eno takih naselij je Slavina, ki se omenja kot prafara že v 12. stoletju. Poleg gradišč so gradili tudi gradove: na Šilentabru, Soviču.[3] V 8. stoletju, točneje, leta 788, pa je Pivška kotlina skupaj z Istro pripadla Frankom. Upravljali so jo oglejski patriarhi.[4]

Središče Pivške kotline je bila Postojna. Prvič je bila omenjena v oglejskih rokopisih leta 1136 z imenom Ariperch, ki se je kasneje pojavljalo v več inačicah. Valvasor jo je imenoval Adlersberg. Nad njo, na Soviču, je bila močna utrdba - sedež velike posesti na Pivškem. Le-ta je prehajala iz rok v roke, leta 1371 pa so jo dobili Habsburžani. S tem je bila Pivška kotlina priključena Kranjski.

Kot ozemlje so tudi gradovi prehajali iz rok v roke. Tak primer je najbolj znani grad na Pivškem - Predjamski grad. Območje Predjame je pripadalo oglejskim patriarhom, leta 1326 pa ga je dobil v fevd grof Nikolaj in s tem rodbina Lueger. To so bili predniki Erazma Predjamskega.

Pozneje, leta 1567, je postal grad last rodbine Kobencl, ki je zgradila osrednje poslopje pred jamo, z letnico 1570. Po dvesto petdesetih letih gospodovanja je prešel grad za kratek čas v last Coroninijev. Leta 1846 so postali njegovi lastniki Windischgrätzi in ostali vse do konca druge svetovne vojne. Poleg Predjamskega gradu naj omenim še grad na Šilentabru, ki je bil zgrajen leta 1471 in je kljuboval Turkom. Poleg tega je na Zgornji Pivki še ostanek gradu na Kalcu. Zgrajen je bil v 17. stoletju. Lastniki so bili Auerspergi, od katerih so ga odkupili Wilicherji. Med zadnjimi lastniki je bil Miroslav Vilhar.

Postojna je postala trg leta 1498 in skupaj z gradom na Soviču kljubovala turškim vpadom, saj ni bila izvzeta iz nobenega turškega pohoda, ne glede na to, odkod so Turki prišli in kam so odšli.

O kmečkih uporih na Pivškem nam je znano bolj malo. Do spopada med kmeti in fevdalci je prišlo leta 1610 pri Hrušici in v Postojni zaradi javnih bremen.[5] Odmevnejši je bil upor na Šilentabru, ki ga je zatrla plemiška vojska s pomočjo Uskokov 14. 6. 1635.[6]

V času razsvetljenega absolutizma je prišlo tudi do upravnih reform. Leta 1784 so nastale nove upravne enote - okrožja. Kranjska je bila takrat razdeljena na tri okrožja: Ljubljansko (Gorenjska), novomeško (Dolenjska), postojnsko (Notranjska in habsburški del Istre).

Tako je postala Postojna sedež okrožja, ki je obsegalo 38 občin z več kot 40. 000 prebivalci.[7] Postojna je imela v drugi polovici 18. stoletju okrajno sodnijo z zapori, davkarijo, okrajno gozdno nadzorstvo, žandarmerijo, finančno stražo in razna društva.

Ko so se pri nas izvajale jožefinske reforme, je prišlo v Franciji do buržoazne revolucije. Posledica uspeha te revolucije sta bila tudi vzpon francoske vojske in njen pohod po Evropi. Tako so prišli Francozi tudi na Pivško. Najpomembnejša stvar, ki so jo pri nas izvedli Francozi, je bila ustanovitev Ilirskih provinc s središčem v Ljubljani. Položaj kmeta se ni bistveno spremenil, odpravili so le osebno tlako. Večjega pomena je bila reforma šolskega pouka. Namesto prejšnih trivialk, glavnih šol in normalk so uvedli enotne štirirazredne šole. Iz njih so učenci neposredno prestopali v gimnazije. Taka gimnazija je bila tudi v Postojni. Zaradi pomanjkanja denarja je gimnazijo zamenjal kolegij, ki pa se zaradi istih vzrokov ni dolgo obdržal. Bolj kot ustanovitev gimnazije je pomembno, da je potekal pouk v slovenskem jeziku. A ne dolgo. Leta 1813 je Postojna z okolico zopet pripadla Avstriji.

Kmetje so se ukvarjali s poljedelstvom, ki pa ni dalo bogate bere. Več denarja kot poljedeljstvo je kmetom prineslo prevozništvo. S pomočjo tega so se opomogli nekateri Pivčani. Taki primeri so: Vilharjevi v Planini, Dolenčevi na Razdrtem, Kalister v Slavini. Leta 1857 je bila zgrajena južna železnica. Le-ta je marsikomu pojedla kos kruha, a je ljudem približala svet.

DELOVANJE MIROSLAVA VILHARJA

1. Obdobje 1848 - 1860

Leto 1848 je bilo revolucionarno leto. V primerjavi z ostalo Slovenijo je ostala Pivška kotlina dokaj mirna. A popolnoma mirna le ni bila, saj je Miroslav Vilhar zbežal k sorodnikom na Razdrto, kajti zbal se je kmetov iz Knežaka in Bača. Da bi se branili pred kmeti, so premož-

2 Milko Kos: "Zgodovina Slovencev od naselitve do konca 15. stoletju," Ljubljana 1955, str. 53
3 Ljudje in kraji ob Pivki, str. 62
4 Milko Kos: "Zgodovina Slovencev od naselitve do konca 15. st." str. 96
5 Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 320
6 ravno tam, str. 322
7 Ljudje in kraji ob Pivki, str. 75.

nejši ljudje v Postojni in na Razdrtem ustanovili narodno gardo. Na Razdrtem jo je vodil Vilhar sam.

Istega leta so bile volitve v Frankfurtski parlament. Na ostalem slovenskem ozemlju, ki je bilo bolj revolucionarno, se ljudje teh volitev niso udeležili ali pa v zelo majhnem številu. Nasprotno pa je bilo na Pivškem. Volilci so šli poslušno na volitve, kot jim je odredila vlada.[8]

Živahnejši so bili Pivčani jeseni leta 1848, ko je prišlo do ponovnih nemirov na Dunaju in ni bilo še jasno, kaj bo z zemljiško odvezo. O tem govori sporočilo Postojnske kresije: "Ne da se zanikati, da so tudi v tem okrožju ljudje z revolucionarnimi tendencami, s prirojenim veseljem prevračati vse obstoječe. Na srečo so le malošteviIni, so precej izolirani in jih njihovi someščani poznajo ter primerno cenijo in jih torej tudi ne smemo imeti za posebno nevarne".[9]

Čeprav Postojnčanov niso imeli za "posebno nevarne", pa so bili vseeno revolucionarni. V njih se je prebudila narodna zavest. Začeli so se učiti slovenščine pod mentorstvom duhovščine. Za učbenik so si izbrali Potočnikovo slovnico. Med učenci slovenščine so bili tudi nekateri uradniki.

Revolucionarno leto 1848 je občutila Postojna kot turistični trg. V Postojnsko jamo je prišlo namreč le 983 obiskovalcev, medtem ko je bilo leta 1845 preko 2000 tujcev. Še slabši obisk je bil leta 1849, ko je bilo v jami komaj 669 obiskovalcev. To leto je izjemoma odpadla binkoštna prireditev v jami. Obisk jame se je popravil z izgradnjo južne železnice in je potem neprestano naraščal.[10]

S tem, da je železnica pripeljala več obiskovalcev v jamo, pa je s seboj privedla tudi kolero. Razširila se je najprej med delavci na železnici. Od julija do septembra leta 1855 je pobrala skoraj 500 ljudi. Med najhuje prizadetimi vasmi so bile: Koritnice, Zagorje, Pivka, Selce, Slavina, Matenja vas, Rakitnik in seveda Postojna.[11]

Železnica je pripeljala še eno gorje. Prevozništvo ni več tako cvetelo in ljudje so se morali spoprijeti s plitvo kraško zemljo. O tem je poročal Miroslav Vilhar: "Časopisi pripovedujejo, da lanska letina po Kranjskem je bila srednja. Zna biti. Za Notranjsko, pravijo stari možaki, da je bila prav slaba" ... "Zaslužka nikjer ni več takega kot prej. Odkar roba v cesarstvo naše čez Hamburg zahaja, se Terst vedno ponižuje in Terst je žila našega življenja... Voznikov je kot listja in trave, eden se sili pred drugim in nemara bodo kmalu za očitno zgubo pohajali in vozarili po cesti, le da vlove kak krajcar za prerevni živež svoje družine. Žalost pa mora obliti človeka, kadar se sliši, da po najrevenjših hišah le enkrat na dan jejo in tistikrat le mervico kislega zelja katerega bogajme sprosijo".[12]

V tem času, ko so se morali kmetje boriti za obstanek in še odplačevati zemljo, je zamrla v kulturnem življenju iskra, ki se je pojavila leta 1848. Za kulturo so se zanimali le nekateri ljudje, ki so bili gospodarsko dovolj močni. Tako je Franc Kavčič na Razdrtem leta 1857 podaril tamkajšnji mladini slovenski prapor.[13]

Eden takih, ki ni imel skrbi za obstanek in se je lahko ukvarjal s kulturo in politiko, je bil Miroslav Vilhar. Rodil se je 7. septembra 1818 v Planini poštnemu uradniku Francu Wilicherju in Ivani, rojeni Obreza. Osnovno šolo je obiskoval v Postojni, gimnazijo v Šentpavlu na Koroškem, licej in filozofijo v Ljubljani. Nadaljeval je na Dunaju in Gradcu, kjer je študiral pravo. Ker je bil dokaj nereden študent, ga je oče leta 1843 poklical domov in mu izročil v upravo posestvo Kalec. Že v času študija v Gradcu je začel pesniti v nemščini. Seznanil se je z Vrazom, Trstenjakom. Napisal je tudi besedilo za dve dejanji romantične opere "Anna von Gosting", ki je ostala nedokončana. Prva objavljena pesem je bila slovenska "Predčutki".[14] Leta 1849 je objavil pesmi "Soldatenlied",[15] ki je povzeta po Prešernu, in "Die Konigin".[16]

Po vrnitvi domov se je poročil s hčerjo graščinskega oskrbnika v Senožečah, Jožefino Dejak. V Senožečah se je srečeval in sestajal z izobraženci. Tako se je pod njihovim vplivom spremenil v zavednega Slovenca in sklenil pisati v slovenskem jeziku. V Novicah je objavil mnogo šaljivih, domoljubnih, poučnih, idiličnih in političnih pesmi, večina z manjšo literarno vrednostjo: "Vodila pridnim kmetovalcem",[17] "Vodniku",[18] "Vesoljnemu svetu",[19] "Sveta gora",[20] "Moj vrtič",[21] "Kitica",[22] "Postojnska jama",[23] "Župan".[24] V tem času

8 Ljudje in kraji ob Pivki,str. 122
9 ravno tam, str. 123
10 Roman Savnik: "Iz zgodovine Postojnske jame", Kronika 1958/3,str. 138
11 Ljudje in kraji ob Pivki, str. 125
12 "Novice", 11. 1. 1854
13 Ljudje in kraji ob Pivki, str. 127
14 "Novice", 1845, str. 33
15 "Illyrisches Blatt", 1849, str. 161
16 ravno tam, str. 261 -2
17 "Novice", 1849, str. 101
18 ravno tam, str. 195
19 ravno tam, 1850, str. 55
20 ravno tam, 1851, str. 125
21 ravno tam, str. 131
22 ravno tam, str. 137

je sodeloval tudi pri političnem listu Slovenija, kjer je objavil razglas: "Dragim Primorcem".[25]

Obenem s pesnikovanjem se kot samouk je ukvarjal tudi z glasbo. Že leta 1842 je napisal zvezek skladb, ki jih je posvetil svojim kolegom pravnikom. Na njegovo glasbeno ustvarjanje so močno vplivali dogodki iz leta 1848. Opus skladb, ki jih je takrat napisal, obsega 25 samospevov, 12 zborovskih in 8 klavirskih skladb in 1 spevoigro. Polki "Živio" in "Slovenka" je v letih 1848 in 1849 izvajala godba ljudske narodne straže. Valčki za klavir "Zvezdice" in "Slovenske okroglice" ter samospeva "Vesoljnimu svetu" in "Slave dom" so izšli leta 1850.[26] Istega leta je objavil izvirno domorodno igro s pesmimi "Jamska Ivanka". Posvetil jo je Slovenskemu društvu v Ljubljani in mu podaril 500 izvodov, da bi krilo stroške za uprizoritev ter izplačilo dveh nagrad. Do uprizoritve ni prišlo. Igra je povzeta po nedokončanem libretu opere "Anna von Gosting", ki zajema snov iz obdobja križarskih vojn, kraj dogajanja je okolica Jamskega gradu in Kalca. Prvič je bila delno uprizorjena (trije odlomki) na koncertu Filharmoničnega društva leta 1851, v celoti pa 30. marca 1871 v Ljubljanski čitalnici. Leta 1969 jo je predvajala ljubljanska RTV hiša.[27]

Postopoma je objavljal pet zvezkov samospevov in zborovskih skladb. Tako je leta 1852 objavil prvi in drugi zvezek.

Leta 1849 so ga v Knežaku izvolili za župana. Zahvalil se jim je v Novicah pod naslovnom "Zgornim Pivčanom". "Sosedje! Prijatli! Priserčno veselje me je obšlo, slišati, da ste Vi namenili mene za svojiga vikšiga oskerbnika svoje srenje izvoliti, ker po tem spoznam Vaše zaupanje do mene, kar si v veliko čast štejem. Veliko večji veselje pa čutim še le za to, ker tako se mi odpira priložnost, naši dragi domovini, ktere sreča in blagor je nevgasliva želja mojiga serca, s svetom in z djanjem, z vsim mogočim trudom in prizadevo kaj koristiti in k dosegi njeniga davno željniga blagostanja pripomoči... Prijatli in sosedje! Kakor si bomo postali, tako bomo ležali! Ne smemo rok križkem pokladati! Serce velja! - Prevdarite, presodite dobro moje besede in zedinite se, de bomo na celi Pivki samo eno, k večjimu dve srenji imeli! Zagotovim Vas, de so to želje Vašiga in za celo domovino dobor mislijočiga prijatla! "Na Kalcu 18. veliciga serpana 1849, Miroslav Vilhar."[28]

Vilhar je imel 8 otrok: 4 hčere in 4 sinove. Zato je poiskal domačega učitelja. Leta 1858 je prišel na Kalec Fran Levstik, ki je močno vplival na Vilharja in njegovo delo. Ta vpliv se kaže močno v Vilharjevi izdaji "Pesmi" leta 1860; saj je na njihov izbor in obliko vplival Levstik. Te pesmi kažejo Vilharja v boljši luči kot prejšnje. Kažejo ga v vseh njegovih značilnostih: zgledoval se je pri Vodniku, rad je uporabljal njegovo štirivrstičnico, posnemal pa je tudi srbsko narodno pesem. Pesmi izražajo polega domoljubne in idilične vsebine tudi očitne notranjske posebnosti.[29] V nekaterih pogledih se z Levstikom nista ujemala. Levstik je namreč vsako pesem (svojo in Vilharjevo) skritiziral, hotel popraviti, kar pa Vilharju ni bilo povšeči. On je namreč pustil pesem, kot jo je napisal, ko se mu je porodila ideja. Poleg tega Vilhar ni bil reden pri plačilu Levstikovega dela, zato je Levstik leta 1861 odšel v Trst, za tajnika čitalnice.[30] O vzrokih, zakaj je šel v Trst, piše Levstik v pismu Stritarju na Dunaj 29. februarja 1870: "Vilhar mi je bil dolžan 400 gld., ko sem šel od njega. Hotel mi je za vse dati le 50 gld., po dolžem prepiru mi je dal 100 gld., po enem letu mi je v Trst poslal z jezo 100 gld., in ko sem prišel k, Napreji, prejmem 180 gld., kajti utrgal mi jih je 20 gld."[31].

2. Obdobje v letih 1861-1871

Leta 1861 so bile prve volitve po padcu absolutizma. Volite so bile v veleposestniški, mestni, kmečki kuriji in trgovsko - obrtni zbornici (TOZ). Število poslancev ni bilo premo sorazmerno s številom prebivalstva v posameznih kurijah. Najštevilnejša je bila kmečka kurija z 80% prebivalstva in 40% poslancev. Sledila ji je mestna kurija, ki je imela slabih 20% prebivalstva, a 25% poslancev. Veleposestniška kurija in TOZ nista imeli niti 0,1% prebivalstva, a so skupaj z virilisti (nevoljenimi člani) tvorile 35% poslancev.[32] Taka nesorazmernost med prebivalci in poslanci je izhajala iz dejstva, da volilna pravica ni bila niti splošna niti enaka. Dežele in narodi so bili neenako zastopani. Favorizirana sta bila nemško veleposestvo in buržoazija. V kmečki in mestni kuriji je bila volilna pravica omejena na tiste, ki so plačevali določeni znesek direktnega davka. Kmečki volilni upravičenci so volili indirektno, preko volilnih mož.

Vsaka dežela je imela svoj deležni zbor. Tu so bili poleg voljenih poslancev tudi nevoljeni. To so bili virilisti: škofi, rektorji univerz. Tako je imel vsak deželni zbor 5

23 ravno tam, 1852, str. 169
24 ravno tam, 1860, str. 61
25 "Slovenija", 1849, št. 15
26 Slovenski biografski leksikon, zv. XIII/479
27 ravno tam, zv. XIII/479
28 "Novice", 22. 8. 1849
29 Slovenski biografski leksikon, zv. XIII/479
30 Ljudje in kraji ob Pivki, str 165
Ivan Prijatelj: "Slovenska kulturna politična in slovstvena zgodovina 1848-95," Ljubljana 1956 II/349
31 Ivan Prijatelj: ravno tam, str. 387
32 Vasilij Melik: "Volitve na Slovenskem 1861 - 1918", Ljubljana 1965, str. 6

skupin članov: viriliste, poslance veleposestva, TOZ, mest in podeželja. Doba deželnega zbora je trajala 6 let. Razpustil ga je lahko le cesar. Za vsako izpraznjeno mesto v primeru smrti, odstopa ali izgube mandata so bile ponovne volitve.

Na Kranjskem so od 17 trgov vključili 4 trge v mestno kurijo: Postojno, Ribnico, Tržič, Vrhniko. Postojna in Vrhnika sta skupaj z Ložem volili 1 poslanca v mestni kuriji. Volitve so bile 26. marca 1861. Na volišču je bilo 154 volilcev od 294 upravičencev. Zmagal je M. Ambrož s 106 glasovi.[33]

Bolj kot mestna kurija nas zanima kmečka, kajti v njej je bil v okviru sodnih okrajev Postojna, Planina oziroma Logatec, Cerknica, Senožeče, Lož, Ilirska Bistrica, brez krajev Postojna in Lož, poleg M. Korena izvoljen Miroslav Vilhar. Volitve so bile 21. marca 1861. Volilnih upravičencev je bilo 3500, volitev pa se jih je udeležilo 2124, od tega je bilo 121 volilnih mož. Največ glasov je dobil M. Koren, 115, Vilhar pa 96.[34]

To leto je slovenski program obsegal 2 točki: narodno enakopravnost in razširjenje deželne avtonomije v okviru enotne, ustavne Avstrije.[35] Ta program, za katerega je agitiral predvsem Andrej Einspieler, sta podpirala tudi župnik in kasnejši dekan v Postojni Peter Hitzinger in Peter Pl. Radics, poznejši urednik političnega lista Triglav.

Meseca marca so bile volitve v deželni zbor, aprila pa je Kranjski deželni zbor že zasedal. Na zasedanju 8. aprila 1861 so se pogovarjali o poslovnem jeziku v Kranjskem deželnem zboru. Ivan Prijatelj je v zvezi z glasovanjem o poslovnem jeziku obdolžil Vilharja, da je glasoval za nemški poslovni jezik.[36] A to ni bilo res.[37] Poleg tega se ne strinjam s trditvijo istega avtorja, ko piše: "Tudi dejstvo, da se je že po dveh letih poslovil od poslanstva in politike, ne govori za to, da bi bil Vilhar imel kakšne posebne talente za politiko. "[38] Vilhar je moral po dveh letih opustiti poslanstvo, ker je bil proti njemu kot izdajatelju Napreja uveden postopek zaradi pisanja v tem listu. O tem piše tudi Ivan Prijatelj v isti knjigi. Morda je avtor obsodil Vilharja kot netalentiranega politika, ker ni kandidiral na volitvah leta 1867. Sprva je Vilhar imel ta namen, saj je pisal Janezu Kavčiču na Razdrto: "Dragi prijatelj!

Te dni je bilo nekaj županov in možakov pri meni, ki so mi takole dejali: 'Vaša in naša čast in čast slovenske dežele od nas tirja, da Vas zopet volimo za našega poslanca. Vi ste danes ravno tisti mož, kteri ste bil pred šestimi leti, ko smo Vas prvikrat volili, samo da ste zdaj še več o našem narodu skušali in trpeli.' Upiram se na te poštene besede svojih sosedov in se pridrznem Vas prijazno prositi, da se pridružite 26 t. m. tistim možem, ki hočejo pri volitvah zame glasovati. Živi slovenski narod! Zbogom, Vaš udani Miroslav Vilhar.

Na Kalci, 11. januarja 1867.[39]"

Toda kasneje se je Vilhar premislil. Vzrok temu lahko razberemo iz pisma, ki ga je pisal istemu naslovniku:

"Blagorodni gospod Janez Kavčič, župan na Razdrtem.

Naši popi so vkazali:

- 'Vilharja ne boste zbrali,'

Popova pa znana mi je moč.

Toraj: poslanstvo - lahko noč!"[40]

Leto 1861 ni bilo pomembno le zaradi volitev. To leto so začeli ustanavljati čitalnice. Slovenci smo dobili prvo čitalnico v Trstu 29. januarja 1861. Namen čitalnic so označile Novice: "To so društva v katerih se bo bralo ali čitalo in bodo včasih poštene veselice v domači besedi".[41]

Konec januarja oziroma v začetku februarja je izdal Vilhar zbirko pisemskih skladb, ki jih je komentiral Bleiweis v Novicah: "Tretja šestka narodu našemu priljubljenega skladatelja pesem slovenskih gospoda Miroslava Vilharja pride te dni na svitlo. Ker se nadjamo, da se bojo Besede zopet oživele, nam bo gotovo marsikatera teh novih pesmic tudi v ta namen dobro došla."[42]

Istega leta sta bili ustanovljeni še čitalnici v Mariboru in Ljubljani, kjer so že na prvi besedi peli Vilharjeve pesmi "Ne vdajmo se" in recitirali "Lipa in hrast".

Na binkoštni ponedeljek 1862 je bila v Postojnski jami tradicionalna prireditev. Zbrali so se čitalničarji iz

33 ravno tam, str. 347
34 ravno tam, str. 354
35 "Novice", 6. 11. 1861
36 Ivan Prijatelj: "Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina", II/382
37 ravno tam, str. 600, Opombe Dušana Kermavnerja; Miroslav Vilhar je na seji krajnskega deželnega zbora 8. aprila 1961 v debati k predlogu Dr. Lovra Tomana, naj bi se "lahko razpravljalo "tudi" v deželnem, to je v slovenskem (kranjskem) jeziku", nekoliko nejasno izvajal, da bi mu "bilo sicer prav hudo, če tu na slovenskih tleh ne bi imel slišati svojega jezika", a je glede na to, da "je obljubil skrbeti za blaginjo enotne, svobodne in močne Avstrije", vendar "predlagal", naj "bi se vsekakor pustila nemščina kot razpravni jezik", kar je sprožilo "mrmranje med poslušalci" (Bericht uber die Verhandlungen des kreinischen Landtages... 1861, str. 21), "glasoval" pa "za nemški poslovni jezik" ni, ker takšnega glasovanja ni bilo. Proti Tomanovemu predlogu - ki ni odpravljal nemščine kot razpravnega jezika, pač pa je proglašal slovenščino za deželni jezik! - je Dr. Josef Suppan predlagal prehod na dnevni red, češ da se slovenščina že zaradi tega lahko uporablja v razpravah deželnega zbora, ker deželni red ne predpisuje za poslance znanja nemščine. Ta Suppanov predlog je bil sprejet z 18 glasovi, med katerimi je bil nemara tudi glas Miroslava Vilharja.
38 ravno tam, str. 382
39 Ljudje in kraji ob Pivki, str. 146
40 ravno tam, str. 146
41 "Novice", 18. 9. 1861
42 ravno tam, 6. 2. 1861

"Hej rojaki" (Jenko), "Savica" (Fleišman), "Ne vdajmo se" (Vilhar) in himno "Hej Slovani". Časopisi poročajo, da take slavnosti še ni bilo.[43]

Pri ustanavljanju čitalnic je sodeloval tudi Miroslav Vilhar. Ravno tako se je udeleževal otvoritve raznih čitalnic, največkrat kot častni član. Tako se je udeležil tudi otvoritve čitalnice v Planini 13. novembra1864. Leta 1863, ob 20-letnici Novic pa je sprožil akcijo za pripravo slavja v čast Bleiweisu.

Bolj kot zaradi obletnice Novic je leto 1863 pomembno za Vilharja, ker je začel pod Levstikovim vodstvom izdajati časopis Naprej. To je bil politični časopis, ki ga Slovenci prej niso imeli, pa tudi po ukinitvi Napreja še dolgo ne. Novica o izdajanju glasila se je pojavila že 9. aprila leta 1862 v Novicah, ko je Vilhar prosil za dovoljenje za izdajo glasila enkrat tedensko. Za usodo Vilharjevega lista so se zelo zanimale Novice, kar se vidi v opazki: "Gospod Miroslav Vilhar še ni dobil dovoljenja za izdajanje slovenskega političnega časnika."[44] Dovoljenje za izdajanje časopisa je dobil Vilhar nekako konec septembra 1862. leta. O tem so pisale Novice: "Gospod Miroslav Vilhar je prejel te dni dovoljenje za izdajanje slovenskega političnega časnika Naprej. Misli ga začeti ob novem letu in ga izdajati dvakrat v tednu".[45]

Naprej je izšel prvič 2. januarja leta 1863. Izhajal je ob torkih in petkih. Omenili smo že, da je bil urednik Levstik. Kljub temu, da mu je bila najbolj pri srcu kultura, se je zavzemal za rešitev materialnih vprašanj, vprašanj gospodarstva, obrti. Poleg teh se je loteval tudi političnih problemov. V enem od člankov je ranil staroslovence in njihovo paradnost: "Slovenski jezik v kranjski deželi, v katerej živimo sami Slovenci, ni pražnja obleka, ktero bi človek na-se deval samo tačas, kadar bi se hotel posebno pokazati; deželni zbor ni semenj, na kterem bi se prodajala umetnost; narodove pravice so sveto blago, za ktero se ima premišljeno in krepko boriti vsak poslanec, ker samo za to je prišel v zbornico, samo za to mu je dal narod svojo vero. Narod više stoji nego nevarno prijateljstvo največih narodovih nasprotnikov."[46] V tem članku je Levstik ostro napadel takratnjo slovensko politiko.

Levstik ni več dolgo urejal Napreja, saj je izšla zadnja številka 29. septembra leta 1863. Ukinili so ga zaradi članka "Kaj se nekaterim zdi ravnopravnost".[47] V tem članku je Levstik kritiziral župane, ki so podpisali prošnjo, da bi jim vlada pisala v slovenskem jeziku, potem pa so popustili na pritisk vlade: "Kdor pozna praktičnost kranjskega kmeta, mora priznati, da je ta gospod motiko zares prijel na pravem koncu. Nekaj županov je ta gospod res omajal, da so preklicali svoje podpise, med tem, ko so se drugi kar hitro ukrali iz pisalnice in šli nevoljni domu." Še hujša je bila obsodba takratnje politike: "Nevolja obide človeka, če premišljuje, kako se ljudje mečé in mečé, samo da bi se uradniški voziček vedno premikal po starih kolesnicah, da bi ne bilo treba narejati novih bukev in zapisnikov. Torej ustava in ravnopravnost vseh avstrijskih narodov še celo toliko ni vredna, kolikor bi se potrebovalo dela, ko bi se napravili novi zapisniki?"

Zaradi tega članka je bil Vilhar obsojen na štiri tedne zapora in 60 gld. Kot Levstik je bil tudi Vilhar oproščen te kazni. Pač pa je moral pozneje odsedeti 6 tednov v zaporu in plačati 300 gld. kazni zradi članka: "Misli o zdanjih mednarodnih mejah".[48] V tem članku je bil Levstik nasršen proti deželnim mejam. Hotel je, da bi bili Slovenci združeni v eni deželi. S to kaznijo je Vilhar izgubil mandat v deželnem zboru. (Vilhar namreč na sodni obravnavi ni izdal avtorja članka - Levstika).

Še vedno se je ukvarjal s pisanjem pesmi. Kot spomin na zapor v Žabjaku je leta 1865 v Zagrebu izdal knjižico humorističnih in zbadljivih verzov "Žabjanke".[49]

Ves čas mandata in tudi pozneje je pisal slovenske in nemške epigrame na poslance kranjskega deželnega zbora. Epigrame je dal leta 1865 in pozneje 1867 litografirati. Pozneje je Fran Levec v "Soči" l. 1880 objavil vse epigrame, Prevec pa istega leta v "Zvonu" le izbor. Zmotno jih je pripisal Simonu Jenku.[50]

Svojo najboljšo pesniško zbirko je izdal v tretjem zvezku leta 1861. V tej zbirki so pesmi: "Planinarica",[51] "Pri luni" (Mila lunica),[52] "Žalost" (Ko tičica sem pevala),[53] "Napitnica"[54]. Od njegovih pesmi so najbolj znane "Na jezeru" (Po jezeru), "Na goro", "Planinarica" (Rožic ne bom trgala). Te pesmi so ponarodele v Vilharjevi melodiji, "Lipa" pa v Jenkovi.[55] V tej zbirki se vidijo tudi slovanske tendence. Tak primer je pesem "Na jezeru", ki ima verz: "Čujte gore in bregovi, da sinovi Slave smo!" Istočasno je objavljal pesmi v Novicah: "Bistri možje",[56]

43 ravno tam, 18. 6. 1862
44 ravno tam, 18. 6. 1862
45 ravno tam, 1. 10. 1862
46 "Naprej", 10. 4. 1863
47 ravno tam, 26. 5. 1863
48 ravno tam, 17. 2. 1863
49 Slovenski biografski leksikon, zv. XIII/479
50 ravno tam, zv. XIII/479
51 "Sloga", 1863
52 "Koledarček", 1867
53 "Koledarček", 1867
54 "Koledarček", 1867
55 Mirjana Turel: "Osebnost in delo Miroslava Vilharja"
56 "Novice", 1861, str. 46

"Lipa in hrast",[57] "Našim vojakom".[58] Leto po izdaji tretjega zvezka je izdal še četrti in peti zvezek.[59] V četrtem zvezku je bila izdana tudi pesem "Ne vdajmo se", ki so jo mnogokrat izvajali v čitalnicah.

Poleg pesmi so v čitalnicah pogosto izvajali tudi Vilharjeve igre. Nekatere igre je poslovenil: "Filozof", "Servus petelinček" in "Igra Pike". Napisal je tudi nekaj izvirnih: "Detelja", "Župan" in "Poštena deklica". Teh šest iger je izdal kot "Vilharjeve igre" I - VI leta 1865.[60] V rokopisu so ostale še izvirne žaloigre "Daniela" (v treh dejanjih), "Kdor prej pride prej melje" (v dveh dejanjih), dvodejanka "Na kmetih" in "Korčovski", ki je tudi dvodejanka. Lahko sklepamo, da so bile namenjene za natečaj Dramskega društva leta 1870.[61] Med dramske tekste lahko štejemo tudi kupleta "Frank in surka"29 in "Srce in trebuh"[62], po nemškem izvirniku prirejeno igro "To sem bil jaz"[63] in burko "Vsakemu svoje", ki je bila objavljena v Soči leta 1871.

Zadnje veliko dejanje v politični dejavnosti Miroslava Vilharja je bila organizacija tabora na Kalcu 9. maja 1869. leta. Tabor je še toliko pomembnejši, ker je bil to prvi tabor na Kranjskem. Na vabilih, ki jih je poslal Miroslav Vilhar, so napisane točke sporeda.

"Lepo število narodnjakov je 7. marca letos navdušeno sklenilo, da hoče biti 9. maja letos popoldan ob 2. uri i pol Pivški tabor na Kalcu blizu Zagorja, poleg Šenpetra na Krasu (današnja Pivka).

Pritrdili se bodejo 1.) sklepi prejšnjih taborov: govorilo se bode 2.) o enakopravnosti vseh narodov 3.) o pogozdenju Notranjskega i Krasa, 4.) o mitnicah (šrangah) na skupnih cestah, 5.) o taliji za škodljive zveri, 6.) o deželni zavarovalnici, 7.) o davkih na Krasu.

V imenu začasnega taborjevega odbora imam čast in veselje tudi Vas k tem važnem načinu prijazno povabiti, ker znam, da tudi Vam srce bije za Slavo milo našo majko.

Da ste mi zdravi!

Z Bogom!

Na Kalcu 8. april 1869 Udani Miroslav Vilhar"

In na vabilu so bile druga, četrta in sedma točka prečrtane. Ne vem pa, zakaj.

Na taboru, ki mu je predsedoval dr. Costa, je bilo več kot 8.000 udeležencev. O "Zedinjeni Sloveniji" je govoril jurist Josip Nolli, o enakopravnosti v šoli pa Domicelj - kaplan iz Šmarja. O enakopravnosti v uradu je govoril dr. Lavrič, ki ga je množica že ob nastopu navdušeno pozdravila. O deželni zavarovalnici je govoril Dolenc, o pogozditvi Krasa pa dr. Costa. Ves čas je bil red, ko so šli domov, pa so starejši ljudje govorili: "To je prava božja pot, za to pa že radi darujemo čas in potrebne denarje."[64] Tabor je uspel, čeprav ni bilo toliko ljudi kot na taboru v Vižmarjih. S tem uspehom pri organizaciji tabora je postal Vilhar še večji narodnjak.

Do svoje smrti je pomagal pri ustanavljanju čitalnic na Razdrtem in v ostalih krajih. V Zagorju so jo kljub njegovim pobudam ustanovili šele po njegovi smrti, leta 1874. Ves čas je bil tudi kneški župan.

Umrl je razmeroma mlad, 6. avgusta leta 1871. Vzroka smrti ne poznamo. Pokopali so ga na kneškem pokopališču.

Kljub temu, da je umrl, je ostal med ljudstvom živ, kajti živo je ostalo njegovo delo. Živo je ostalo tudi ljudsko izročilo o gospodu s Kalca, ki je hodil v Knežak k maši. Ljudem je ostal v spominu, ker jim je pomagal pri kmetovanju in jim približal svet. Odprl jim je oči za kulturno in politično dogajanje v slovenskih deželah. Mislim, da je odigral tako ali pa še večjo vlogo v zgodovini svojega kraja, kot so jo odigrali bratje Ipavci v Šentjurju pri Celju.

V znak hvaležnosti so mu leta 1888 v Planini odkrili spominsko ploščo na rojstni hiši, leta 1930 pa postavili spomenik, ki je delo Ivana Sajevica. Spomenik delo A. Repiča so mu postavili tudi v Postojni, leta 1906. Po prvi svetovni vojni so ga Italijani poškodovali, leta 1941 pa dokončno uničili.

57 ravno tam, str. 402
58 ravno tam, 1862, str. 193
59 Slovenski biografski leksikon zv. XIII/479
60 ravno tam, zv. XIII/479
61 ravno tam, zv. XIII/479
62 "Naprej", 1863
63 Slovenski biografski leksikon, zv. XIII/479
64 "Slovenski Narod", 13. 5. 1869

RIASSUNTO

Miroslav Vilhar, deputato regionale di orientamento popolare, musicista e scrittore si distinse negli anni 1848-1860 soprattutto in campo culturale. Scrisse articoli pubblicati dalla Novice, poesie e filastrocche che mise poi in musica. Entrò in politica nel 1861, quando venne eletto deputato regionale. Fu molto influenzato da Levstik, che criticava tutte le sue poesie e che più tardi assunse la direzione del Naprej. Editore della testata era lo stesso Vilhar, che contribuì così alla nascita del primo giornale politico della zona, attraverso il quale fu possibile sensibilizzare la gente. Parallelamente si adoperò per l'apertura di biblioteche. Nel 1869 organizzò con successo un campeggio. Nei ricordi della gente è rimasto soprattutto come scrittore e compositore di canzoni popolari.

VIRI IN LITERATURA

Kos, M.: Zgodovina Slovencev od naselitve do konca 15. st., Ljubljana 1955

Ljudje in kraji ob Pivki, Postojna 1975

Lončar D.: Dr. Janez Bleiwies in njegova doba, Idrija 1909

Lončar, D.:Politično življenje Slovencev, Ljubljana 1921

Melik, V.: O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja, ZČ 1964, 3-4, str. 155 - 70

Melik, V.: Volitve na Slovenskem 1861-1918, Ljubljana 1965

Melik, V.: Slovenski tabori, Kronika, XVI (1968), št. 2, str. 74

Melik, V.: Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867-1871, ZČ 1969, 1-2, str. 65-74

Melik, V.: Slovensko narodno gibanje za časa taborov ZČ 1969, 1 - 2, str. 75 - 88

Naprej, 1863

Novice, 1848 - 1871

Prijatelj, I.: Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina 1848 -1895, I - III, Ljubljana 1955 - 58

Savnik, R.: Iz zgodovine Postojnske jame, Kronika VI (1958) št. 3, str. 138

Slovenija, 1849

Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1982

Slovenski Narod, 1869

Soča, 1880

Šlebinger, J.: Slovenski časniki in časopisi, Ljubljana 1937

Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979

izvirno znanstveno delo

UDK 92 Bobek V.:323.13(497.12 Ilir. Bistrica)"1930/1940"

TRAGIKA VIKTORJA BOBKA
Iz italijanskih policijskih in sodnih arhivov

Milica KACIN-WOHINZ
dr., znanstvena svetnica, Inštitut za novejšo zgodovino, 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, SLO
consulente scientifico del Istituto di storia contemporanea, Lubiana, SLO

IZVLEČEK

Opisan je potek policijske in sodne preiskave, ki razkrije Bobkovo obveščevalno dejavnost za jugoslovansko vojsko in njegovo neiskreno sodelovanje z italijansko fašistično policijo. V preiskavi se je Bobek skliceval na konfidentske usluge policiji, ki so se izkazale kot nepomembne in niso v ničemer škodovale slovenskemu protifašističnemu nacionalnemu odporu. Na drugem tržaškem procesu je bil, skupaj z drugimi, obsojen na smrt in 15. 12. 1941 ustreljen.

Ilirskobistriško območje je imelo v ilegalnem protifašističnem odporu med dvema vojnama posebno vlogo. Bilo je ob meji, kot ustvarjeno za vzdrževanje zvez z ljudmi in organizacijami v Sloveniji. Skupaj s sosednjim pivškim območjem je svojo predvojno protifašistično in slovensko nacionalno dejavnost plačalo s tremi mladimi življenji: Alojz Valenčič iz Knežaka je bil obsojen na smrt na prvem tržaškem procesu in ustreljen 5. septembra 1930 pri Bazovici, Ivan Vadnal iz Žej pri Prestranku in Viktor Bobek iz Trnovega pri Ilirski Bistrici pa sta bila obsojena na smrt na drugem tržaškem procesu in ustreljena 15. decembra 1941 na Opčinah, skupaj s Pinom Tomažičem, Ivanom Ivančičem in Simonom Kosom. Kazni izrečene na drugem tržaškem procesu, so bile nesorazmerno stroge glede na "krivdo" in v primerjavi s prvim tržaškim procesom. Kar devet smrtnih obsodb je bilo izrečenih, pet izvršenih, ne toliko zaradi kaznivih dejanj, kolikor zaradi namenov. Delovanje ilegalne narodnjaške organizacije TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka) na bistriškem območju je že izjemoma dobro popisano v spominih Alojza Zidarja[1]in v Bistriških zapisih izpod peresa Antona Rutarja[2]. Vse, kar so udeleženci gibanja doživeli in vedeli, še posebej o Viktorju Bobku in njegovem delovanju, je bilo že objavljeno. Njegovo delovanje v letih od 1932 do 1935 sem opisala v svoji knjigi Prvi antifašizem v Evropi[3], zato vsega o Bobku tu ne bom ponavljala, pač pa se bom omejila na potek sodne preiskave in na vprašanje njegove dvojne igre, kakor je razvidno iz komaj sedaj dostopnih dokumentov Posebnega sodišča za zaščito države.[4]

V drugi polovici dvajsetih let, ko je v Julijski krajini nastalo tigrovsko gibanje, se le-to na Bistriško očitno ni razširilo, vsaj podatkov o tem nimamo. Pač pa je bilo tedaj izredno razvito na sosednjem Pivškem in Postojnskem, pod vplivom Organizacije jugoslovanskih nacionalistov - Orjune. In ker je bil poglavar Orjune v Sloveniji Bistričan Marko Kranjc, ki je večkrat prihajal domov čez mejo[5], sodim, da njena dejavnost vendarle ni mogla biti povsem neznana Bistričanom.

Če se na Bistriškem do leta 1932 ni razvila tigrovska organizacija, se očitno zato ni, ker je tu nastala močna organizacija Komunistične partije Italije pod vodstvom

1 A. Zidar, Doživetja tigrovca partizana, Lipa, Koper, 1987
2 T. Rutar, Krivične trditve o vodstvu TIGR-a in A. Zidar Resnica o TIGR-u, Bistriški zapisi 2, Ilirska Bistrica, 1984, str. 58-103
3 M. Kacin-Wohinz, Prvi antifašizem v Evropi, Primorska 1925-1935, Lipa, Koper, 1990, str. 392-394 in 433-434
4 Arhiv Posebnega sodišča za zaščito države (Tribunale Speciale per la Difesa dello Stato - TSDS) je bil šele v zadnjem času izročen Osrednjemu državnemu arhivu v Rimu, vendar ga je mogoče uporabljati le s posebnim dovoljenjem pristojnega ministrstva. Podatki, ki v tem spisu niso posebej označeni, so iz tega fonda.
5 Marko Kranjc je med prvo svetovno vojno prebegnil iz avstro-ogrske fronte na italijansko ali zavezniško stran in se pridružil slovenski ali Pivkovi četi. Po vojni je iz Ilirske Bistrice zbežal v Jugoslavijo, ko so ga italijanske okupacijske oblasti nameravale internirati. Od ustanovitve Orjune leta 1921 do njenega razpusta 1929 je bil njen načelnik za Slovenijo. Projugoslovansko usmerjen se je iz katoliškega Ferdinanda preimenoval v pravoslavnega Marka in sprejel to vero. Po razpustu Orjune je bil premeščen v Makedonijo, v tridesetih letih se ni več ukvarjal s politiko.

Viktorja Jelarčiča in Petra Merkandela. Njen mladinski del pa je vodil Viktor Bobek. Leta 1932 je bila odkrita organizacija Natala Kolariča med Slovenci Julijske krajine in aretirani so bili tudi njeni bistriški člani. Najprej, julija 1932, sta bila aretirana Jelarčič in Bobek (Merkandel je zbežal), oktobra pa še 18 mladih komunistov obeh spolov. Po nekajtedenskem zaporu na Reki so bili vsi izpuščeni zaradi splošne amnestije. Za komunistično organizacijo na Bistriškem je značilno, da je imela močne primesi jugoslovanskega nacionalizma in tudi iredentizma. Ob aretacijah je namreč policija našla precej orožja, streliva in razstreliva, detonatorje, vžigalne vrvice in podobno, s čimer se je ukvarjal TIGR in ne Komunistična partija Italije. Na Bistriškem so hkrati izobešali delavske in narodne zastave, širili letake s protifašistično propagando, predvsem med italijanske vojake. Sam Bobek je v zaslišanju v zaporu povedal, da se je pod videzom komunizma skrivalo močno bistvo slovenskega nacionalizma in iredentizma, povezanega z Orjuno. Zato so preiskovalci bistriško organizacijo označili kot "nevarno gibanje, z dvojno naravo, in sicer subverzivno iredentistično in subverzivno internacionalistično". Uporabljali naj bi ga tako emisarji iz Jugoslavije kakor emisarji iz Moskve.[6]

V tridesetih letih se je na Bistriškem razvila močna tigrovska organizacija, ki jo je v glavnem ustvaril Viktor Bobek, ko je vanjo pritegnil prejšnje komunistične mladince. Zanjo so bili značilni množičnost, aktivno sodelovanje deklet (na drugem tržaškem procesu je bila edina ženska Bobkova svakinja Marija Urbančič), širjenje protifašistične literature do Trsta, Reke in Postojne, vzdrževanje zvez čez mejo in špijonaža za jugoslovansko obveščevalno službo, pozneje tudi za angleško. Terorističnih akcij na Bistriškem ni bilo, tudi zato ne, ker so v tridesetih letih v glavnem prenehale, le ob začetku vojne, februarja 1940, je zagorela smodnišnica v Klani, ne da bi oblasti našle krivca.

Kdo je bil Viktor Bobek? Ob izpustitvi iz zapora januarja 1933 je direkcija policije za javno varnost pri notranjem ministrstvu v Rimu odprla zanj osebni dosje, ga uvrstila na seznam nevarnih oseb, ki jih je treba ob določenih okoliščinah aretirati, in mu naložila policijski nadzor. V splošni karakteristiki je zapisano: "Nima poprejšnjih moralnih prekrškov. Obiskoval je osnovno šolo. Je obdarjen s povprečno kulturo. Ocenjeno je, da ni sposoben imeti konferenc, pač pa opravljati drobno propagando. Ni sposoben pisati člankov za časopise. Zaradi milega značaja menimo, da ni sposoben opravljati nasilnih akcij. Ima velik vpliv na mladino v Trnovem. Do oblasti je spoštljiv. Bil je eden voditeljev slavofilskega komunističnega gibanja... močno organizacijsko dejaven, zlasti med mladino, vodil je številne sestanke, širil in določal širjenje komunističnih letakov in izobešanje rdečih zastav..."[7] Osem let pozneje je Posebno sodišče za zaščito države v sodbi št. 282 z dne 14. 12. 1941 proti 60 Slovencem o Bobku takole zapisalo: "Bobek je najbolj nepošten izmed vseh na procesu. Slovenski komunist in nacionalist, špijon in neiskren konfident policije, kajti igral je dvojno igro in bil na strani slovanskih teroristov, to- in onstran meje... on je izdal vsakogar ob primernem trenutku. Sposoben vsakega slabega dejanja... za katera so značilni zvitost in dvoličnost ter prirojeno sovraštvo do Italije ... Poskuša z absurdno tezo, ki so jo ovrgli nešteti izsledki procesa, in sicer s tem, da je bil v stiku s komunisti, z iredentisti, s teroristi, da je bil špijon in sodeloval pri nekaterih njihovih dejavnostih zgolj zato, da bi storil uslugo naši policiji, katere konfident je bil."[8]

Okoliščine, zaradi katerih je postal konfident, niso povsem znane. Sam je pozneje na procesu trdil, da je prostovoljno sprejel to nalogo, ker se je po zaporu leta 1932 zavedel, da je na napačni poti. Toda iz dokumentov njegovega prvega "delodajalca", policijskega komisarja v Ilirski Bistrici Zecchina, zvemo, da so ga pridobili za sodelovanje potem, ko je v zaporu povedal za nekatera imena mladih komunistov. So ga torej izsiljevali? Najbrž. Je sprejel delo, da bi lažje deloval proti fašizmu? Ga je v nevarnost vlekla avanturistična narava?

Toda že nekaj mesecev po izpustitvi 12. marca 1933 je zbežal čez mejo v Jugoslavijo. Iz Celovca je poslal pismo Zecchinu, da vendar ni mogel ostati v domačem kraju, ker je bil osumljen sodelovanja s policijo, toda, je zagrozil, če se njegovi družini kaj zgodi, se bo maščeval. V zameno za varnost svojcev je torej prinašal iz Jugoslavije Zecchinu, s katerim se je tajno sestajal ob meji, del materiala, razstreliva in protifašistične literature, poslane tigrovski organizaciji, ter določena obvestila o iredentističnem gibanju v Sloveniji. Politični policiji - OVRI - je spričo nepomembnih podatkov in majhnih količin tiska - več so ga našli pri Bobkovih sodelavcih na Bistriškem - postal sumljiv: "Menimo, da je Bobek agent provokator, ki igra dvojno igro." Postavili so mu zasedo in ga 16. decembra prijeli skupaj z Rudolfom Šenkincem, ki je bil zveza med Bobkom in Zecchinom. V zaporu v Rimu je popisal vse, kar je vedel ali hotel povedati o organizaciji v Sloveniji, toda zanikal je vsak stik z ljudmi v Italiji, na Bistriškem in celo to, da pozna brate Zidar, čeprav jim je nosil protifašistično literaturo.[9] Izpustili so ga iz zapora januarja 1935, prav tako Šenkinca, čeprav jim njegova vloga ni bila povsem jasna, da bi ponovno šel v Jugosla-

6 M. Kacin-Wohinz, cit., str. 433-434

7 Archivio Centrale dello Stato (ACS) Ministero dell'Interno, Direzione Generale della Pubblica Sicurezza (PS), Casellario politico centrale (CPC), 680

8 ACS, TSDS, busta 759.

9 Prim. M. Kacin-Wohinz, cit., str. 392-394; ACS, PS, Affari Generali e Riservati (AGR), 1920-1945, G 1, b. 49

vijo in od tam poročal. Toda Bobek čez mejo ni hotel, z izgovorom, da ga imajo že doma za vohuna in mu torej v Jugoslaviji grozi nevarnost. Pozneje se je izgovarjal, da Danila Zelena, enega izmed voditeljev TIGR-a, jugoslovanske oblasti preganjajo spričo prijateljstva med Italijo in Jugoslavijo in bi torej o njem ne imel ničesar poročati.[10]

Bobek je torej ostal doma v Trnovem, medtem se je poročil s Frančiško Urbančič, novembra 1936 pa so ga prijeli zaradi suma tihotapstva, a so ga takoj izpustili. Do decembra 1939 se v njegovem policijskem dosjeju vrstijo beležke: "Nulla da segnalare." Ker "v zadnjem času ni dal znakov slabega političnega obnašanja", je reški kvestor julija 1937 prosil notranje ministrstvo, da bi mu izdali potni list za Jugoslavijo. Od oktobra 1937 do poznega poletja 1938 je bil torej Bobek v Sloveniji, kjer je po lastni izjavi urejal prodajo svoje gostilne pri Celju. O njem je 7. aprila 1938 poročal italijanski generalni konzul v Ljubljani, da ni v antiitalijanskih organizacijah, da ne deluje politično, da ga sicer imajo za komunista, vendar ne dela komunistične propagande. Zadnji dokument v njegovem dosjeju je poročilo reškega prefekta z dne 28. marca 1940 o aretaciji petih Bističanov 18. in 19. aprila "zaradi špijonske dejavnosti v našo škodo". To so bili: Viktor Bobek, Franc Pegan, Marija Gorup, Marija Urbančič in Franc (pravilno Jože) Ujčič. Odvedli so jih v koprske zapore na razpolago vojaškim oblastem.[11]

Od marca do decembra 1940 so trajala policijska zasliševanja, tedaj, 31. decembra, je major tržaških karabinjerjev Connada Caledonio poslal prijavo generalnemu prokuratorju Posebnega sodišča za zaščito države, in sicer proti sedmim zapornikom. Medtem ko sta bila Pegan in Marija Gorup izpuščena, so bili prijeti 18. marca še Franc Udovič, italijanska komunista Giovanni Postogna in Luciano Santalesa ter vojak Oscar Caramore. Te aretacije so bile ločene od drugih množičnih aretacij od junija 1940 dalje, ki so privedle do drugega tržaškega procesa, in tudi policijska prijava posebnemu sodišču je bila za bistriško skupino ločena od prijave drugih 54 obtožencev.

Kaj je policijska preiskava ugotovila. Podpisani major je že l. 1937 določil nadzorovanje Bobka, ker ga je sumil špijonaže. Sicer pa je opozoril v prijavi, da lahko z gotovostjo datira dejanja Bobka in drugih šele od l. 1939, iz česar sklepamo, da so na zaslišanjih zaporniki zamolčali vse, kar se je zgodilo pred tem. Bobek je moral priznati marsikaj, saj so mu namestili provokatorje. V oktobru l. 1939, beremo v prijavi, je pridobil za sodelovanje v špijonaži podoficirja Claudia Forgettija, ki je Bobka naznanil in po naročilu majorja Connade začel dvojno igro. Tako je bil major sproti obveščen o odhajanju Bobka čez mejo in ko so zasegli njegovo razglednico, odposlano v Jugoslavijo, so ugotovili, da je namesto datuma odpošiljatve napisan datum nekega bodočega srečanja: 17. april 1941. V Bobkovem stanovanju so postavili zasedo, da bi prijeli njega in morebitnega prišleka, aretirali pa so samo Bobka, ker nihče ni prišel k njemu na "obisk". Hkrati so aretirali še glavne Bobkove sodelavce. Pri Bobku so našli zavoj s poročilom "za gospoda Branka" (očitno šef jugoslovanske vojaške obveščevalne službe v Ljubljani, Branko Plhak). Iz zaslišanj je preiskovalec zvedel, da je Bobek dobil oktobra 1939 na sestanku na Snežniku od Zelena nalogo za zbiranje vojaških podatkov in 500 din za stroške. Zvezo med Zelenom in Bobkom je držal Anton Telič iz Starega trga. Bobek je Forgettija prosil za podatke o vojaških silah v Šentpetru, o primerkih ročnih bomb, o strelivu, protiplinskih maskah in za odtis pečata ter mu plačal 20 lir. Forgetti je predstavil Bobku drugega vojaka, Alda Monaia, da bi pomagal. Štiri mesece so sodelovali in Bobek ju je plačal skupno z 290 lirami ter 50 lirami zapitkov. Zvezo s Forgettijem je v glavnem držala Bobkova svakinja, ki je tudi sama zbirala podatke. Drug Bobkov vir informacij je bil šofer specialne artilerije v Bistrici Oscar Caramore. Z njim je držal zvezo Jože Ujčič. Tretja zveza pa sta bila italijanska komunista iz Milj, Postogna in Santalesa, od njiju je Bobek pričakoval podatke o tržaških protiavionskih napravah in nemških ladjah. Na sodelovanje sta pristala, ker jima je Bobek zagotovil, da te podatke rabi neki jugoslovanski komunistični funkcionar. Nasploh so bili odnosi med temi tremi kot med komunisti. V januarju je Postogna prinesel podatke iz Trsta, Santalesa pa podatke o italijanskih baterijah v Tobruku, o ladjedelnici in ladjevju na Reki, kjer je bil zaposlen. Bobek je izročil Postogni 200 lir za potovanje po Istri, kjer naj bi navezal stike z drugimi komunisti. Udoviča v Trstu je Bobku priporočil Zelen, češ da je njegov zanesljiv agent, vendar je Udovič oddajal informacije neposredno jugoslovanskem konzulu v Trstu. Bobek je torej od oktobra 1939 do aretacije poročal Zelenu vse, kar je utegnil povedati: o aretacijah v Topolcu, o vojaških silah v Bistrici in Šentpetru (Pivka), o odpuščanju vojakov in mobiliziranih letnikih, o pripravah Italije na vojno z Jugoslavijo - kar je razbral iz govoric - o zavarovalnih delih na meji, o nabiranju in rekviziciji bakra za vojne potrebe itd. Nekateri podatki so bili lažni, saj jih je dajal provokator. Bobek je prinašal in razširjal tudi antifašistični tisk, toda preiskava ni mogla ugotoviti, kakšne barve, saj Bobek, kot pravi poročevalec, nima določene ideologije, le sovraštvo do Italije "in za dosego cilja... je sedaj komunist, sedaj nacionalist ali iredentist... špijon in neiskren konfident policije". S konfidentstvom je pokrival dejavnost, gibanje in špijonažo, o kateri njegov delodajalec, poveljnik policije na Reki, komisar Luigi

10 ACS, TSDS, b. 759
11 ACS, PS, CPC, 680

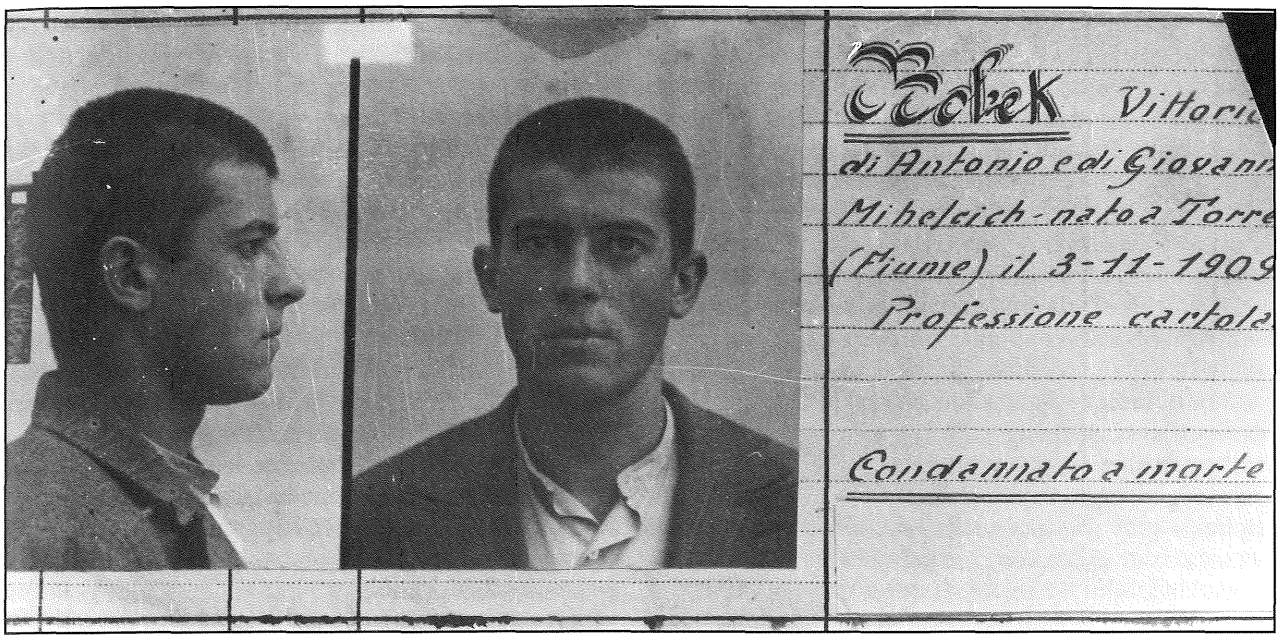
De Michele ni ničesar vedel. Sicer pa zvemo iz Bobkovega zaslišanja 25. junija 1940 še to, da mu je Zelen dajal navodila za propagando med ljudmi; med drugim je naročal, naj Slovenci ne dezertirajo, ker bodo potrebnejši doma, in da bo v vojni z Jugoslavijo on sam, Zelen, prevzel poveljstvo prostovoljcev iz Julijske krajine na bistriškem in reškem področju. Sicer pa o političnem delu Bobka in sodelavcev iz teh prvih zaslišanj ničesar ne zvemo. Vsi Bobkovi sodelavci so bili torej obtoženi zgolj špijonaže in obsojeni na drugem tržaškem procesu: Postogna na 30 let zapora, Udovič na 12 let, Ujčič na 30, Urbančičeva na 8 let in Caramore - za prodajo vojaškega materiala in ne za špijonažo - na 1 leto in pol zapora. Santalesa je bil že prej oproščen.

Bobek se je zagovarjal z dejstvom, da je delal za italijansko policijo, zato je 25. julija 1940 med zaslišanji komisar javne varnosti z Reke poslal karabinjerskemu poveljstvu v Trstu, ki je zasliševalo zapornike, naslednje sporočilo: Proti koncu meseca avgusta 1938 je bilo sporočeno, da bo nekdo iz Jugoslavije storil atentat na Mussolinija, ko bo ta prišel v Julijsko krajino. Ko je septembra Duce prišel, so bili začasno pozaprti vsi registrirani politično nevarni ljudje, med njimi tudi Viktor Bobek. Bobek je bil v letih 1933, 1934 in 1935 informator na lokalni ravni, nato informator organov vojaške policije, "ki ga je tudi hotela izrabiti in ga je zato poslala v Jugoslavijo". V zaporu, septembra 1938, je Bobek povedal, da nameravajo Danilo Zelen, Ferdo Kravanja in Just Godnič - to so voditelji TIGR-a v Sloveniji - priti v Italijo in razstreliti cesto, po kateri se bo vozil Duce. Temu primerno so torej zavarovali vse prehode na meji. Ko je bil Bobek izpuščen, nadaljuje reški komisar, "je bil napoten, da opravi svojo informativno dejavnost tako, da bi pomagal ujeti Zelena, ni pa v tem uspel". V juniju in juliju 1939 je Bobek povedal policiji za Postogno in Santaleso ter za komunistično gibanje, zato so ga napotili po informacije med komuniste. "Pozneje, ko je bil označen kot privrženec špijonske dejavnosti, smo umetno upočasnili stike z njim" in ga zasledovali. "Povsem naivno je torej Bobkovo obnašanje, ko poskuša opravičiti svojo obveščevalno dejavnost na vojaškem področju s trditvijo, da je bila usmerjena predvsem k temu, da bi pomagal ujeti terorista Danila Zelena. Bobek ni med stalnimi zaupniki tega sektorja."[12]

Značilno je, da v policijski preiskavi, ki je trajala dobrih devet mesecev, ne Bobek ne kdo drug ni omenjal ilegalne tigrovske dejavnosti, katere sestavni del je bila sicer tudi špijonaža, vendar so bile prvenstvene akcije, sabotaže in priprave na gverilo za primer italijanskega napada na Jugoslavijo. V ta sklop je spadala tudi povezava slovenske komunistične organizacije na Tržaškem s tigrovsko. Bobek je popolnoma zamolčal, da je poleti 1939 spremljal, skupaj z Urbančičevo, čez mejo voditelja slovenskih komunistov Pina Tomažiča, da ga je v Ljubljani predstavil Danilu Zelenu in da je izvršil njun dogovor o predaji tigrovega orožja in razstreliva, shranjenega pri Žejah, slovenskim komunistom. Le-to so novembra 1939 prenesli iz Žej v neko jamo pri Famljah divaški komunisti. Tudi ni povedal, da je Tomažiču naročal zbiranje vojaških informacij, iz česar moremo sklepati, da je bil na sestanku med Tomažičem in Zelenom v Ljubljani sprejet dogovor o sodelovanju. Ti podatki so prišli na dan v preiskavi aretiranih komunistov iz Trsta in s Krasa in tigrovcev iz Žej, zato so Bobka lahko z njimi pritisnili šele v zaslišanjih preiskovalne komisije junija 1941. Šele tedaj je torej preiskava spoznala povezavo Bobkove skupine s splošnim antifašističnim odporom in posebej s slovensko komunistično organizacijo. Zato jo je priključila obtožencem drugega tržaškega procesa, in sicer v komunistično skupino, ne pa v tigrovsko-teroristično.

V prvem zaslišanju Bobka pred preiskovalno komisijo 25. junija 1941 je bilo več ali manj ponovljeno vse tisto, kar je že ugotovila policijska preiskava do decembra 1940. Na drugem zaslišanju, dan pozneje, je Bobek preiskovalnemu sodniku odgovarjal, da ni bil član komunistične partije, da ne pozna ne Pina Tomažiča ne Ivana Vadnala - tudi ob soočanju je vztrajal na tej trditvi - da ni bil odgovoren za orožje in razstrelivo, uskladiščenem pri Vadnalu v Žejah, in da ga ni odstopil Tomažiču. Alojza Budina, Pinkovega sodelavca, naj bi videl le enkrat pri Jelerčičevih v Bistrici, kjer je bila poročena njegova - Bobkova - sestra. Če ga sedaj obtožujejo, ga pač zato, ker ga imajo za ovaduha in se mu hočejo maščevati. Priznal je obveščevalno delo, v katerega, ga je potisnil De Michele, ki je od leta 1937 namesto Zecchina uporabil Bobka za informatorja. Priznal je, da je bil s Postogno in Santaleso jeseni 1939 na Opčinah pri slovenskih komunističnih voditeljih Henriku Malalanu in Rudolfu Wilhelmu. To je storil, da bi se po naročilu De Micheleja infiltriral v komunistično gibanje. Toda ker sta bila oba voditelja pod nadzorom in neaktivna, ni nič opravil. Zanikal je še, da bi pri njegovi obveščevalni sodeloval Ujčič, ker "on ni vedel, da jaz opravljam špijonažo in ga nikoli nisem prosil za informacije".[13] Iz drugega dokumenta, iz sporočila šefa tajne policije OVRA zato, milansko cono z dne 5. februarja 1940, zvemo, da je bil šef OVRE v Trstu, Fortunato Lo Castro, prek svojega vira obveščen, da je novembra 1939 Bobek obiskal Malalana in Wilhelma, jima izročil ilegalni časopis Svoboda (tigrovsko glasilo) in prosil za podatke o vojaških silah na tem območju. Glede podatkov sta oba odklonila pomoč, tudi zato, ker jih nista imela. "Bobek ni sporočil De Micheleju, kateremu je bil podrejen, o

12 ACS, TSDS, b. 759
13 prav tam

Viktor Bobek v italijanski policijski kartoteki

tem srečanju in zato so nastali prvi sumi o njegovi dvojnosti. Policija je tedaj poskrbela za drugega konfidenta, preverjeno zvestega, da je spremljal Bobka, in tudi zato, da bi se povezal s komunistično mrežo." V zadnjih dneh, pravi pisec sporočila, pa je center v Trstu sporočil tudi, da je iz svojih virov zvedel za Bobkovo špijonsko dejavnost in prosil "svobodo ravnanja glede Bobka", kar mu je šef v Milanu tudi dovolil. Medtem pa bosta, pravi ta šef, De Michele in Lo Castro z novim konfidentom nadaljevala razkrivanje komunistične mreže, ki jo vodi Postogna. Tako je prišlo še iz tržaške ovrovske centrale naročilo za aretacijo Bobka, Postogne, Santalese in Udoviča, ki je bilo izvršeno 18. marca 1940. Iz istih virov, virov tajne politične policije, zvemo še, da je Bobek, brž ko je bil zaprt, napisal izjavo, v kateri trdi, da ni bil nikoli iskren komunist in da se je delal subverzivca samo z namenom, da bi prikril svoje vojaško obveščevalno delo. In še nekaj je priznal prav v začetku zaslišanja, kot je sporočil Lo Castro, namreč to, "da je posredoval policijskim oblastem javne varnosti kakšen podatek politične narave zato, da bi se izognil nadzoru, vedoč, da mu je podvržen, in da je o tej svoji dejavnosti obvestil Zelena, in mu tako zagotovil, da je našel način za svobodno delovanje."[14]

Bobek se je v preiskavi za drugi tržaški proces brezupno poskušal razbremeniti in rešiti, kar bi se rešiti dalo, prav s sklicevanjem na delo za italijansko policijo. V lastnoročnem pismu preiskovalnem sodniku 27. junija 1941 (11 strani) je razložil ves potek zvez z italijansko policijo. O aretaciji decembra 1934 pravi, da so ga "poklicali v Rim na zaslišanje"; ko se je vrnil v Bistrico, je ostal konfident Zecchina na lokalni ravni. Konec leta 1937 ga je le-ta predstavil na Reki De Micheleju, ki je Bobku rekel, da ga "potrebuje", zato mu je dal potni list. Toda v Jugoslaviji Bobek ni mogel opraviti ničesar, ker so Zelena in njegove preganjali, zato je po naročilu De Micheleja navezal stike z antifašisti doma. Postogna se je sam pojavil, pravi Bobek, s prošnjo, da ga poveže s kakšnim jugoslovanskim partijskim funkcionarjem. To in da spet deluje za Zelena, je Bobek sproti sporočal De Micheleju, v zameno mu je ta dal dovoljenje za tihotapstvo. Brž ko je Bobek dobil denar od Zelena, se je odrekel tihotapstvu. De Michele ga je izsiljeval z grožnjami zapora in konfinacije, če bi mu odrekel sodelovanje, toda Bobek Zelena ni mogel srečati tostran meje, "ker sem se bal, da bi kakšen oblastni organ, kakor običajno, ravnal neprevidno. In v tem primeru bi bilo vse moje delo zaman in jaz bi prvi dobil kroglo v glavo." Sicer pa je bila, piše Bobek, višja sila - zima - kriva, da Zelen ni mogel čez mejo. "Zakaj me De Michele ni pustil pri miru? Zakaj je grozil? Zakaj me je nenehno klical na Reko ali pa je prihajal v Bistrico? Saj je vendar vedel, da ne morem prodreti v vrste antifašistov, ker sem jim bil sumljiv." Naj kar preiskovalec povpraša na policiji v Ljubljani, kaj je o Bobku poročal jugoslovanski konzul v Trstu, beremo v pismu. Ker je De Michele obljubil, da bo Bobka rešil, če bi ga italijanske oblasti aretirale, je Bobek, kot pravi sam, dajal določene podatke Zelenu z edinim ciljem, da ga privabi v Italijo.[15]

14 ACS, PS, AGR, 1920-1945, 1940, b. 46, K1B
15 ACS, TSDS, b. 759

De Michele pa je preiskovalnemu sodniku takole pričal 15. maja 1941: "Dejansko je bilo v začetku Bobku Viktorju naloženo, da poroča o Danilu Zelenu in drugih ubežnikih..., ki so hoteli priti v Italijo in storiti atentat na Mussolinija. Toda potem sem poskrbel, da sem Bobku spričo njegove lokavosti postavil ob bok drugega svojega zaupnika." Na vprašanje preiskave je De Michele odgovarjal: "Bobek mi je dejansko dal kakšen podatek, toda nisem imel možnosti ugotoviti, da opravlja še drugo dejavnost, zlasti na špijonskem področju, zaradi česar sem se v soglasju s centrom v Trstu odpovedal nadaljnjim kontaktom z njim."[16]

Komu in kaj verjeti? Kolikor je bil Bobek upravičen potencirati svoje zasluge, toliko je bil njegov "delodajalec" upravičen zmanjševati njihov pomen, saj je moral reševati svoj ugled in prikriti neuspeh in dejstvo, da ga je Bobek v bistvu vedno varal. Do kolike mere je Bobku uspevalo skrivaj delovati proti fašistični Italiji, povedo tile podatki: z njim so se neposredno ukvarjali kar štirje policijski funkcionarji, in sicer: Ottavio Zecchino, Luigi De Michele, Caledonio Connada in Fortunato Lo Castro. Ko ga izpuste iz zapora, mu naložе navadni policijski nadzor; leta 1937 mu zaradi suma špijonaže za Jugoslavijo naloži posebnega ovaduha karabinjerski poveljnik Connada, od oktobra 1939 pa še enega, Foregettija, ki ga napoti v dvojno igro. Novembra 1939 dobi Bobek posebnega spremljevalca, ki mu ga prilepita Lo Castro oziroma De Michele, ko odkrijeta, da skriva svoja pota. Še ničesar pa ne vesta o Bobkovi špijonaži, ki jo že spremlja Connada.

Dne 6. decembra je bil na procesu v Trstu kot prvi zaslišan Viktor Bobek, dan prej pa so bili zaslišani komunisti. Odgovarjal je tako kot v preiskavi, kljub temu bom navedla tu daljši izvleček, saj je šlo za reševanje življenja. Zanikal je, da bi ob aretaciji odvrgel zavoj z vojaškimi obveščevalnimi podatki, češ da je bil zavoj na umivalniku, oddati bi ga moral nekemu tihotapcu konj, da bi ga odnesel Zelenu, ta pa naprej Branku. "Jaz nisem bil nikoli agent, podrejen jugoslovanski obveščevalni službi." Leta 1933, naj bi spoznal Zelena, le-ta pa ga je seznanil z jugoslovanskim majorjem. Zelen ni govoril o špijonaži, pač pa o organiziranju tihotapstva. Časopise in knjige, ki jih je dal Zelen, je Bobek oddal nekim tihotapcem, ki pa jih niso prinesli čez mejo. Leta 1938 je prodal gostilno v Jugoslaviji in se dokončno naselil v Italiji, tudi zato, ker mu je bilo rečeno, da v Jugoslaviji ne bi več dobil dovoljenja za bivanje. "Ko sem se vrnil v Italijo, sem se dal na razpolago komisarju De Micheleju." Zelen mu je res naložil zbiranje vojaških obvestil; nekoč mu je dal dva tisoč lir in Bobek mu je dal "nepomembne novice, ki sem jih osebno zbral". Podatke o nemških ladjah v Trstu mu je dal Postogna, Ujčiča je spremljal v Trst na nakupe, "toda on ni nikoli sodeloval v moji dejavnosti in nikoli mi ni dal nobene novice. Urbančičeva ni poznala moje obveščevalne dejavnosti." Na vprašanje glede požiga smodnišnice v Klani je odgovoril, da je zanj zvedel iz časopisa Piccolo. Zanikal je, da bi spremljal Viktorja Sosiča čez mejo, sam pa naj bi je nikoli ne prekoračil ilegalno. "Res sem po Zelenovem naročilu vzpostavil zvezo z Sosičem, toda to sem storil zgolj zato, da bi se vrinil v njihovo organizacijo. Kar govore meni v breme, je sad sovražnosti, ker sem poznan kot policijski konfident. Nikoli nisem poznal Tomažiča." Trditev, da je izročil orožje Tomažiču, je torej laž. Toda ko je sodišče povprašalo Tomažiča, je ta ponovil, da je imel neposredne stike z Bobkom glede orožja. Bobek je zanikal tudi Vadnalovo izjavo, da brez Bobkove avtorizacije ne bi mogel izročiti orožja. Ko ga je odvetnik Buda povprašal o zvezah z Zelenom, je Bobek odgovoril: "Res sem stopil v stik z Zelenom po naročilu policijske oblasti, da bi ga privedel v Italijo, kjer bi ga aretirali. Res mi je komisar De Michele odobril tihotapljenje, da je poplačal delo, ki sem ga opravljal za italijansko policijo." To so bili Bobkovi odgovori na vprašanja sodišča. Za vprašanja je značilno, da se ne dotaknejo Bobkovega dela za italijansko policijo, tega na koncu potegne na dan le zagovornik. Bobek je bil torej obtožen špijonaže in odgovornosti za orožje oziroma za protidržavno zaroto.

Za Bobkom so bili zaslišani njegovi sodelavci: Udovič, Ujčič, Urbančičeva, ki so razen Postogne vse zanikali. Zaslišani pa sta bili tudi priči Zecchino in De Michele, ki sta vse prej kot koristila Bobku. Zato je Bobek 10. decembra, štiri dni pred izrekom sodbe, pisal predsedniku posebnega sodišča, opravičujoč se, da je prijel za pero zato, ker so na procesu policijske funkcionarje zasliševali tako zelo površno in ker je slišal včerajšnje strašne tožilčeve obtožbe. (Tožilec je zahteval kar 12 smrtnih obsodb). "Ne morem razumeti, zakaj moram toliko trpeti, in to zaradi tistih gospodov, za katere sem žrtvoval vse, družino, delo, dom, zdravje itd., in zaradi katerih sem tvegal glavo..." Nato ponovi, v precej slabi in zmedeni italijanščini, vse, kar je opravil za italijansko policijo od leta 1932 dalje, za kar mu na procesu, kot smo videli, ni bila dana možnost: Zecchinu naj bi oddal mnogo več bomb, orožja in tiska, kot je ta povedal; v zaporu v Rimu 1934 je podrobno opisal vse, kar je vedel o Zelenovi organizaciji v Jugoslaviji. "Prosim Vašo Ekscelanco, da mi verjame, da je bilo zelo težko prodreti v aktivnosti Zelena in njegovih prijateljev." Povedal naj bi za Zelenovo namero atentata na Mussolinija, oktobra 1939 pa je dal naslov Sosiča in mladinskega zbirališča v ul. sv. Frančiška v Trstu. Povedal naj bi vse o Postogni in komunističnem gibanju. "Jaz ne vem, kaj bi moral še storiti. In ne vem, kdaj in kaj sem skril, ali sem bil neiskren... Ne vem, zakaj me obtožujejo, da sem zamolčeval, tistega, česar nisem vedel, nisem mogel povedati."

16 prav tam, b. 760

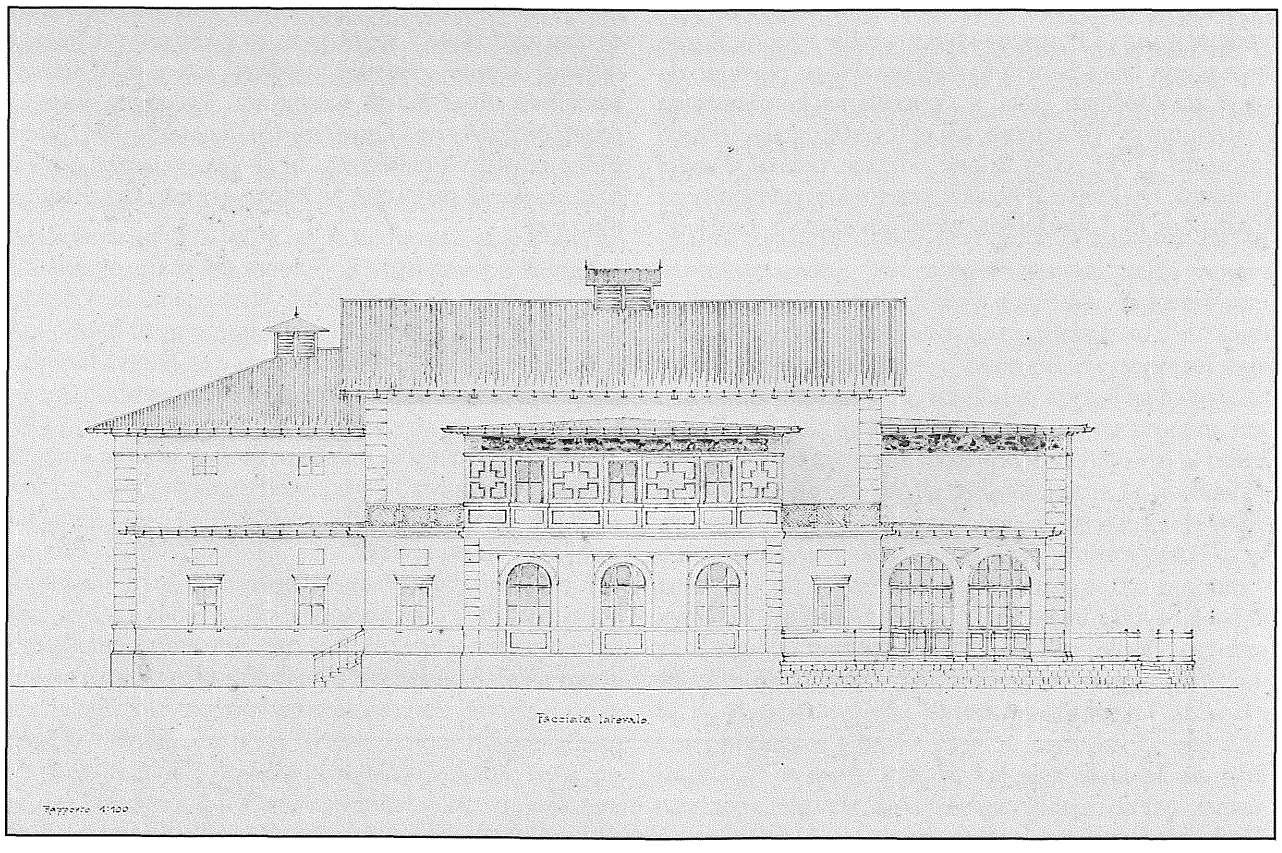
Budin, naj bi opozoril Tomažiča, da se hoče Bobek infiltrirati v njihovo komunistično organizacijo, zato so ga komunisti nadzorovali in preprečili stike. Če ga nekateri sedaj obtožujejo, ga zato, ker jim tako ustreza; že februarja 1941 naj bi Postogna v zaporu zagrozil, da bo vsem povedal, kdo je Bobek. Iz samega procesa je zvedel, da je Zelen že l. 1938 imel stike s slovenskimi komunisti, zakaj naj bi torej on, Bobek, vzpostavljal te stike celo leto pozneje? Če sem storil kaj napačnega, sem "samo zato, da bi nevarnega Zelena privedel v roke De Micheleja. Prosim Vašo Ekscelenco milosti."[17]

Pa poglejmo, kakšne so bile v tem pismu in drugje navedene Bobkove "izdaje", zaradi katerih so Bobka dolga leta po vojni proglašali za agenta OVRE. Ne glede na to, da je moral potencirati svoje "zasluge", saj je reševal glavo - kar bi storil vsakdo - je mogoče ugotoviti naslednje: podatke je dajal o ljudeh, ki so bili na varnem v Jugoslaviji, ne pa npr. o Kavsu, ki je res pripravljal atentat na Mussolinija v Kobaridu, saj bi Kavsa v tem primeru že takrat zaprli. Zanikal je tudi vsakršno obtožbo svojih bližnjih sodelavcev Ujčiča in Urbančičeve; izdal jih je Foregetti. O mladinskih voditeljih v Trstu Sosiču in Ščuki (Ul. sv. Frančiška) je dal naslove, očitno pa ni nič povedal o njuni obveščevalni in nacionalni dejavnosti, sicer bi ju že tedaj zaprli. Njuna aretacija jeseni 1940 ni bila v ničemer posledica Bobkove aretacije. Povedal je o Postogni, da je komunist, toda to so oblasti že tako vedele, saj se je Postogna komaj vrnil iz zapora. Razen tega pa sta bila s Santaleso Italijana. Ni pa povedal, da se je na Opčinah sestal s slovenskima komunistoma Malalanom in Wilhelmom, kar je že tedaj ugotovil tržaški inšpektor OVRE in je Bobek pozneje priznal v sodni preiskavi. Do konca je zanikal kakršnokoli poznanstvo z Vadnalom in Tomažičem, torej povezavo z orožjem, očitno zato, da bi se razbremenil vsaj te "krivde", računajoč, da morda za špijonažo, v katero naj bi ga potisnila italijanska policija, le ne bo tako hudo kaznovan. Bistveno je, da so bile aretacije obtožencev drugega tržaškega procesa, slovenskih komunistov, izobražencev in tigrovcev, ki so trajale od junija do novembra 1940, neodvisne od Bobkove aretacije in zaslišanj, čeprav je za vso to dejavnost dobro vedel. Eden izmed glavnih policijskih preiskovalcev Fortunato Lo Castro je kot priča v sodni preiskavi povedal, da se jim še sanjalo ni, do kakšne razvejane organizacije bodo prišli po povsem različnih poteh.[18] Da pa so Bobka s priznanji resničnih dejstev bremenili drugi obtoženci (ne njegovi najbližji sodelavci), je tudi razumljivo, saj so ga upravičeno imeli za izdajalca. Ko je bil slednjič Bobek v zaupnih odnosih z italijansko policijo, se je gotovo ni mogel kar tako otresti. Lahko bi kvečjemu ostal v Jugoslaviji. Po drugi strani pa mu je prav ta odnos omogočal prosto gibanje in optimalno protifašistično dejavnost. Če je hotel obdržati zaupanje policije in seveda lastno varnost, ji je moral nekaj ponuditi. Ponudil ji je, kot smo videli, tisto, kar ni moglo škodovati slovenskemu protifašističnemu gibanju. Da mu je bilo to edino pomembno, dokazuje dejstvo, da se je l. 1938 vrnil iz Jugoslavije na Primorsko, kjer je lahko največ koristil, kljub izjemno nevarnim okoliščinam. Ga je v to gnala tudi avanturistična narava? Iskanje nevarnosti? Vodstvo TIGR-a v Ljubljani je vedelo za Bobkovo dvojno igro. Kateri strani je ta igra koristila, dokazuje dejstvo, da ga niso že tedaj likvidirati, kakor je TIGR brez usmiljena obračunaval z ovaduhi. Tvegajmo še eno misel: če Bobka ne bi postavili 15. decembra 1941 pred puške fašističnih miličnikov, bi ga gotovo pozneje pred partizanske ali oznovske. Le kdo bi se zavzel za drznega tigrovca?

17 prav tam, b. 759
18 prav tam, b. 760

RIASSUNTO

Viktor Bobek di Trnovo presso Ilirska Bistrica guidò in un primo tempo l'organizzazione giovanile comunistà e quindi passò all'organizzazione rivoluzionaria clandestina di Ilirska Bistrica. A partire dal 1933 divenne parallelamente anche agente della polizia italiana. Al secondo processo di Trieste il Tribunale speciale per la difesa dello Stato lo condannò a morte. Venne fuciliato il 15 dicembre 1940 assieme ad altri 4 antifascisti sloveni. In base ai documenti della polizia italiana e agli archivi del Tribunale speciale, aperti da poco agli studiosi, è possibile ricostruire lo sviluppo delle indagini che rivelarono l'attività di Bobek come informatore dell'esercito jugoslavo e la sua falsa collaborazione con la polizia italiana. Il suo doppio gioco, fu scoperto grazie ad un provocatore, Bobek fu quindi pedinato finchè non fu possibile dimostrare la sua attività spionostica ai danni dello stato italiano. Alla polizia italiana trasmetteva soltanto dati di poco conto, mentre occultava accuratamente tutto quello che avrebbe potuto danneggiare il movimento antifascista sloveno. Il 18 aprile 1940 fu arrestato assieme ai suoi collaboratori ed il 31 dicembre dello stesso anno consegnato al Tribunale speciale. Bobek tentò vanamente di giustificarsi richiamandosi ai servigi resi allo stato italiano e ricordati in due lettere scritte al giudice istruttore e al presidente della corte quattro giorni prima che fosse pronunciata la sentenza.

Načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - stranska (morska) fasada (PM"SM"P, foto: D. Podgornik, 1992)

strokovno delo

UDK 949.712-15"17/20":352

UPRAVNA IN TERITORIALNA RAZDELITEV SLOVENSKE ISTRE V ZADNJIH TREH STOLETJIH

Leon MARIN
profesor zgodovine in geografije, Srednja ekonomska in družboslovna šola Koper, 66000 Koper, Martinčev trg 3, SLO
prof. di storia e geografia, Scuola media socio-linguistica e di economia, Capodistria, SLO

IZVLEČEK

Avtor nadaljuje pregled razvoja upravnoteritorialne razdelitve ozemlja današnjih občin Izola, Koper in Piran v Slovenski Istri od leta 1943 do leta 1992. Pojasni vzroke za pogoste spremembe, prepletanje in heterogenost upravno-teritorialnih oblasti zaradi nerešenega vprašanja suverenosti nad tem ozemljem v letih 1943-1947 in Svobodnega tržaškega ozemlja. Sedanje meje Republike Slovenije z Republiko Hrvatsko so se izoblikovale leta 1956, z Republiko Italijo pa leta 1976.

PRIMORSKA IN SLOVENSKA ISTRA OD LETA 1943 DO PARIŠKE MIROVNE POGODBE LETA 1947

Slovensko primorje s Slovensko Istro je bilo pred 8.9.1943 razdeljeno na Tržaško, Goriško, Puljsko in Reško pokrajino (Provincia di Trieste, Provincia di Gorizia, Provincia di Pola, Provincia di Fiume). V začetku druge svetovne vojne pa so na ozemlju okupirane Kraljevine Jugoslavije ustanovili 3.maja 1941 Ljubljansko pokrajino (Provincia di Lubiana), ki so jo priključili Kraljevini Italiji.[1]

Organi ljudske oblasti v Slovenskem primorju so se tako kot drugod v Sloveniji razvili iz političnih organov Osvobodilne fronte (OF), ki so v prvi fazi delovali kot organi političnega gibanja in organi oblasti hkrati. Še pred kapitulacijo Italije je delovalo na Primorskem, to je na ozemlju zahodno od rapalske meje Italije z Jugoslavijo do stare avstro-ogrske meje z Italijo, 13 okrožnih, nekaj deset rajonskih in nekaj sto terenskih odborov OF, ki so pričeli prevzemati določene funkcije ljudske oblasti.[2]

Začetek in razvoj ljudske oblasti na Primorskem je sistematično obdelan v delih dr. Toneta Ferenca[3] in v zborniku Slovenska Istra v boju za svobodo.[4]

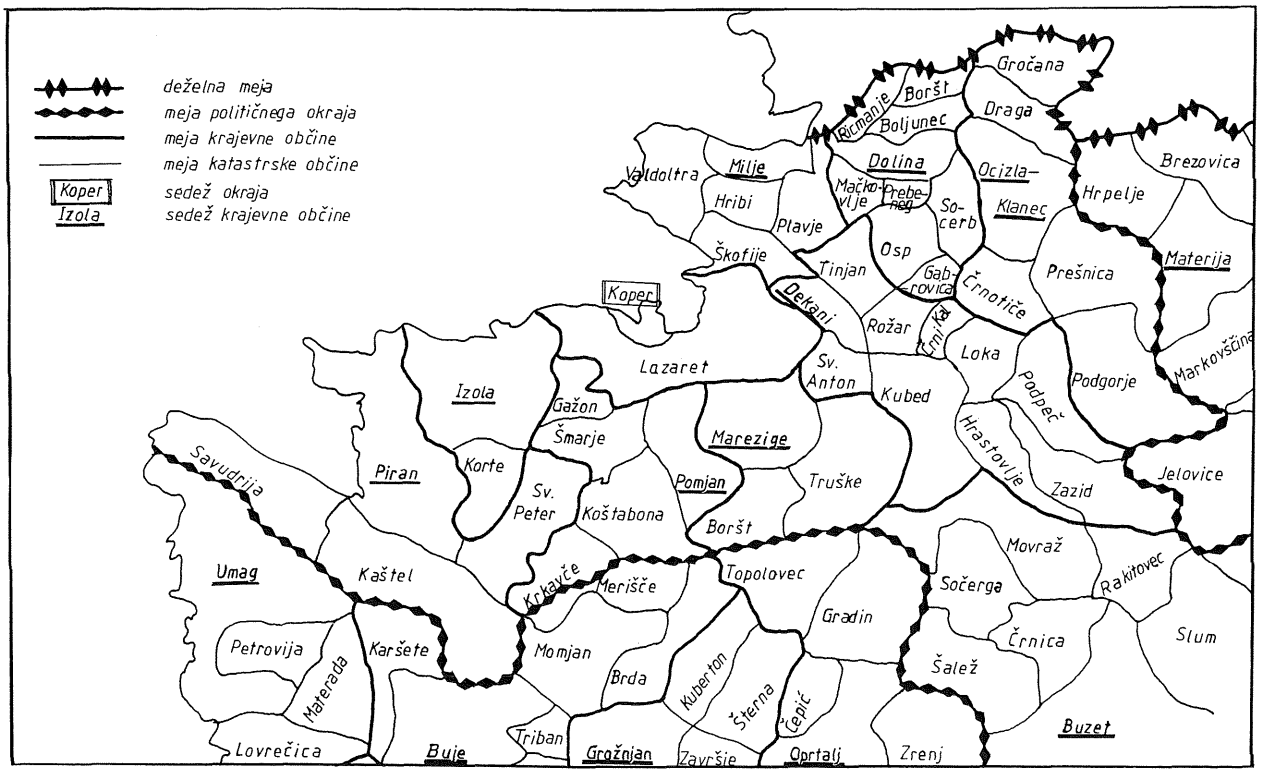
V Slovenski Istri je pred kapitulacijo Italije poleti 1943 delovalo 7 rajonskih odborov OF. **Rajonski odbori** so bili: *1. rižanski ali tudi obrižanski, 2. čežaranski, 3. škofijski, 4. šmarski, 5. dolinski, 6. gabrovški in 7. loparski rajon.*[5]

Ob kapitulaciji Italije sta bila na območju južne Primorske dva **okrožna narodnoosvobodilna odbora** *(Brkini-Slovenska Istra in Trst).*[6]

Proglas Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte slovenskega naroda o priključitvi Slovenskega Primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji 16. septembra in zbora odposlancev slovenskega naroda 3. oktobra 1943 v Kočevju je potrdilo predsedstvo AVNOJ 30. novembra 1943.[7]

Jeri in Ferenc tudi ugotavljata, da ti sklepi v mednarodnopravnem smislu niso mogli pomeniti formalne priključitve, vendar so imeli daljnosežen zgodovinski

1 Cvetko Vidmar, Oris zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju (12.6.1945-15.9.1947), (dalje Oris), v: Goriški zbornik, 8.letnik, Nova gorica, 1981, str.178; Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I.knjiga, Ljubljana, 1960, str.60
2 C.Vidmar, Oris, str.184
3 Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943, Prispevki Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, I.letnik, št.1, Ljubljana, 1960, str.105-170; T. Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, druga knjiga, (dalje Ljudska oblst 2), Ljubljana, 1985; T. Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, tretja knjiga, (dalje Ljudska oblast 3), Ljubljana, 1991; T. Ferenc, Sodelovanje med slovenskim in hrvaškim NOB v Istri, Borec XXXVI, Ljubljana, 1986, št.5, str.337-350
4 Slovenska Istra v boju za Svobodo - prispevki za krajevno zgodovino, Koper, 1976
5 Slovenska Istra v boju za svobodo, str.327-329
6 T.Ferenc, Ljudska oblast 2, str.230
7 Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, Ljubljana, 1973, str.252,253; T.Ferenc, Ljudska oblast 2, str.36,279

Upravna razdelitev Slovenske Istre na občine leta 1910 (po Cadastre national de l'Istrie, Sušak, 1945)

pomen, ker so že med narodnoosvobodilnim bojem padle stare državne meje, hkrati pa so pomenili veliko moralno spodbudo za primorske Slovence.[8]

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je bil ustanovljen 11. septembra 1943 na Vogrskem. Dne 16. septembra je vrhovni plenum OF izdal "odlok o organizaciji javne uprave na primorskem ozemlju", s katerim je izvzel Primorsko iz pristojnosti upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje in javno upravo na Primorskem zaupal Narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo.[9]

Narodnoosvobodilni svet za Slovensko primorje je bil zakonodajni in izvršilni organ ljuske oblasti v Slovenskem primorju in posebnost v organizaciji ljudske oblasti v Sloveniji, ki je temeljila predvsem na posebnostih pravnega položaja Slovenskega primorja, ki je mednarodnopravno bilo še vedno v Kraljevini Italiji.[10]

Razvoj in graditev ljudske oblasti v Slovenskem primorju je proti koncu septembra in v začetku oktobra 1943 pretrgala velika nemška ofenziva (rastrellamento). Ofenziva je sledila Hitlerjevi ustanovitvi operativne cone "Jadransko primorje".[11]

Po objavi kapitulacije Italije je pričela Nemčija sistematično zasedati vsa mesta in večje kraje v Julijski krajini ter vse važnejše prometne žile. Dne 15. oktobra 1943 je Hitler ustanovil **Operativno cono Jadransko Primorje** *(Operationszone Adriatisches Küstenland)*, ki je obsegala šest prejšnjih italijanskih pokrajin: Ljubljansko, Goriško, Tržaško, Reško ali Kvarnersko, Puljsko ali Istrsko in Videmsko. Ob ustanovitvi operativne cone Jadransko primorje je imela Nemčija aneksionistične namene do ozemlja, ki je pred letom 1919 pripadalo Avstro-Ogrski. Formalne aneksije pa zaradi zunanjepolitičnih razlogov ni mogla takoj uresničiti. V italijanski upravni organizaciji Nemci niso izvedli nobenih sprememb, razen tega da so prepovedali upravnim oblastem vzdrževati zveze z Mussolinijevo vlado v Saloju in dejansko odtegnili to ozemlje italijanski fašistični vladi, tako v upravnem kot v sodnem pogledu.[12]

8 Janko Jeri, Nekatere prvine narodnostnega položaja ob naši zahodni meji do tržaškega sporazuma 1954, v zborniku: Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, glavni urednik Janko Jeri, Ljubljana, 1975, str.25,26; Tone Ferenc, Razvoj ljudske oblasti v Slovenskem primorju 1941-1947, (kratek pregled), (dalje Razvoj) v publikaciji pokrajinskega arhiva Koper, Katalogi, zvezek 6, Sprehod skozi čas, str.20

9 T.Ferenc, Razvoj, str.18; T.Ferenc, Ljudska oblast 2, str.8,23,37,87

10 T.Ferenc, Ljudska oblast 2, str.33-34,209,279 in 282-285

11 T.Ferenc, Razvoj, str.20; T.Ferenc, Ljudska oblast 2, str.227

12 Tone Ferenc, Ustanovitev operacijske cone "Jadransko primorje" jeseni 1943. leta, ZČ, XIX-XX (1965-1966), str.401-419; T.Ferenc,

Zaradi pomanjkanja nemških ljudi so morali prepuščati pokrajinsko in občinsko upravo domačim kolaboracionistom. Uradniško osebje na prefekturah in v drugih pokrajinskih uradih je ostalo italijansko. Prefekti pa so imeli nemške svetovalce.[13]

Po nemški ofenzivi v začetku oktobra 1943 je Nemčija vzpostavila okupacijsko upravo v vseh obalnih mestih. Občine Koper, Izola, Piran in Milje so imele župane italijanske narodnosti; občina Dekani je dobila prejšnjega župana italijanske narodnosti, ta pa se je zadrževal v Trstu; v občini Dolina so Nemci postavili slovenskega župana. V drugih občinah so obnovili le nekakšna zastopstva ali pa so vodili določeno omejeno administracijo na sedežu prefekture.[14]

Po kapitulaciji Italije je tudi Nezavisna država Hrvatska (NDH) anektirala ozemlja v Dalmaciji, ki jih je Italija dobila po prvi svetovni vojni in leta 1941. Ante Pavelić je 9. septembra 1943 po zagrebškem radiu razglasil priključitev Reke, vzhodne in osrednje Istre k NDH. Hitler je temu ostro nasprotoval in sklenil, da meje na kopnem in v Kvarnerskem zalivu ostanejo nespremenjene, podobno kot med Italijo in Nemčijo na Tirolskem.[15]

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je deloval štiri mesece, ukinili so ga 15. januarja 1944. Vse naloge je od razpuščenega Narodnoosvobodilnega sveta prevzel pokrajinski odbor OF, ki so ga obnovili po nemški ofenzivi 17.10.1943. Odpravi delitve politične in upravne funkcije v pokrajinskem merilu je sledila dosledna odprava take delitve na terenu, v okrožjih, rajonih, občinah in vaseh.[16]

Narodnoosvobodilni svet je 15. septembra izdal odlok o volitvah občinskih narodnoosvobodilnih odborov, vendar so že 19.9.1943 uporabljali zanje ime krajevni NOO.[17] Odlok je obnovil *"stare občine v tistih mejah, kakor so bile pred okupacijo in pred posegom okupatorja v njihovo razdelitev"*. Primorski poročevalec je pisal: *"Obnovljene so naše stare občine, kakor so nastale v dolgem zgodovinskem razvoju in ki so najbolj ustrezale našim potrebam"*.[18]

Obenem z odlokom o volitvah občinskih NOO je narodnoosvobodilni svet izdal *"odlok o ustanovitvi okrožnih narodnoosvobodilnih odborov"* kot organov oblasti na drugi stopnji v devetih okrožjih. Brkinsko-istrsko okrožje je bilo novembra 1943 razdeljeno na dve okrožji, na Slovensko Istro in Brkine. V obeh okrožjih, kot tudi v tržaškem okrožju ni bilo volitev krajevnih (občinskih) NOO zaradi posledic nemške ofenzive v začetku oktobra 1943, zato so njihove naloge opravljali odbori OF.[19]

Dne 5.10.1943 so bila z odlokom ustanovljena vojna sodišča pri vsakem odredu in brigadi na Primorskem, ki so bila do nadaljnjega edina sodna oblast na Primorskem. Pristojna so bila za obravnavo kaznivih dejanj pripadnikov brigade oziroma odreda, odredna sodišča pa tudi za obravnavo kaznivih dejanj civilnih oseb.[20]

Stiki med slovenskim in hrvaškim narodnoosvobodilnim gibanjem so se začeli uveljavljati v Istri zelo pozno in še to bolj na hrvaško zahtevo. Vzporedno z razvojem ljudske oblasti v Slovenski Istri se je ta gradila tudi v Istri. **Okrožni narodnoosvobodilni odbor za Istro** je bil ustanovljen 20. avgusta 1943 in je obsegal okraje *Pazin, Poreč in Labin*. Okrožni NOO za Istro in ZAVNOH sta sprejela sklepe o priključitvi Istre Hrvatski. Na skupščini v Pazinu je bil 25. septembra ustanovljen **Pokrajinski NOO za Istro**, ki se je konec januarja 1944 preimenoval v **Oblastni NOO za Istro** z okraji *Pazin, Buzet in Pulj*.[21]

Šele v februarju 1944 je bila vzpostavljena zveza med okrožnim odborom OF za Slovensko Istro in okrožnim NOO Buzet. Pred tem je že prihajalo do nesporazumov med prebivalstvom in hrvaškimi partizani, ki so si lastili prednost pri vojaških posegih, oskrbovanju in mobilizaciji v Slovenski Istri. Da bi laže reševali operativna vprašanja, je prišlo *10. februarja 1944 na Maliji* do dogovora o razmejitvi območij med slovenskim in hrvaškim osvobodilnim gibanjem, *od izliva Dragonje v sečoveljskih solinah do vasi Topolovec, nato jugovzhodno pod vasjo Pregara proti vzhodu nad Štrpedom pred Buzetom in proti Vodicam*.[22] Ta dogovor o vojaškooperativni razmejitvi je postal temelj za poznejšo razmejitev med republikama.

Slovenski narodnoosvobodilni svet je 19. februarja 1944 v Črnomlju sprejel odlok o razpisu volitev v narodnoosvobodilne odbore (NOO). Skušali so dosledno ločiti funkcije ljudske oblasti od političnih funkcij. Osrednjim organom so bili podrejeni pokrajinski, Primorska je bila

Ljudska oblst 2, str.172

13 C.Vidmar, Oris, str.181; T.Ferenc, Ljudska oblast 2, str.256

14 C.Vidmar, Oris, str.182; Slovenska Istra v boju za svobodo, str.411-415; T.Ferenc, Ljudska oblast 2, str.274

15 T. Ferenc, Ustanovitev operacijske cone "Jadransko primorje" jeseni 1943. leta, ZČ, XIX-XX (1965-1966), str.413-414

16 T.Ferenc, Ljudska oblast 2, str.226; T. Ferenc, Razvoj, str.20,280-281

17 T.Ferenc, Ljudska oblast 2, str.210; T. Ferenc, Razvoj, str.22

18 T.Ferenc, Ljudska oblast 2, str.233; T.Ferenc, Razvoj, str.22

19 T.Ferenc, Ljudska oblast 2, str.34,230,235-236,239

20 T.Ferenc, Ljudska oblast 2, str.225

21 Enciklopedija Jugoslavije, 5.zvezek, Jugoslovanski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1988, str.647-649; Vojna enciklopedija, druga izdaja, 3.zvezek, Beograd, 1972, str.688-689

22 Milan Guček, Čakaj prihodnje pomladi, Koper, 1959, str.197-200; Gučkov avtobiografski podatek navaja tudi T. Ferenc v razpravi Sodelovanje med slovenskim in hrvaškim NOB v Istri, (Borec 1986, str.343-344) in ponovno Guček leta 1976 v zborniku Slovenska Istra v boju za svobodo, str.429-430. Glej tudi France Ostanek, Slovensko-hrvatska jezikovna meja v Istri, Annales, 1, Koper, 1991, str.218.

razdeljena na okrožja, ta na okraje (rajone) in kraje (občine).[23] Vsaj na nižjih nivojih ni bilo ustaljene rabe imen NOO.

Predsedstvo slovensko narodnoosvobodilnega sveta (PSNOS) je 21. maja 1944 sprejelo Odlok o krajih in okrožjih ter njihovih NOO.[24] V prvem poglavju (2. člen) so definirani kraj, okraj in okrožje kot *"samoupravne edinice"*, kraji (naselja, vasi, trgi in mesta) pa za *"osnovne samoupravne edinice"*. Jasne teritorialne razdelitve ozemlja na upravne enote ni bilo, kar je bilo glede na vojne operacije in glede na hitre spremembe v razmerju med zasedenim in osvobojenim ozemljem ob hkratnem delovanju nemške okupacijske in ljudske oblasti tudi nemogoče. V 29. členu odlok ureja: *"Končna določitev krajev, okrajev in okrožij bo odrejena z zakonom. Dotlej odreja področje okrajev in okrožij PSNOS ob upoštevanju 2. člena tega odloka predvidenih okolnosti"*. Zakon o upravni razdelitvi Slovenije je bil sprejet po koncu vojne, šele 8. septembra 1945.[25]

Osvobodilna fronta je volitve v Slovenskem primorju razglašala za ponovni plebiscit primorskih Slovencev za priključitev Slovenskega primorja k novi Jugoslaviji (za prvi plebiscit je imela vseljudsko vstajo po kapitulaciji Italije septembra 1943) in si je tudi prizadevala za čimvečjo volilno udeležbo. Poseben poudarek so imele volitve konec avgusta in v začetku septembra 1944, ko so pričakovali izkrcanje britanske in ameriške vojske na jadranski obali ali celo v Istri, kar se pa ni zgodilo.[26]

Med volitvami so od srede julija do začetka avgusta temeljito preuredili okrožja in okraje na Primorskem. *Brkinsko, istrsko in pivško okrožje* je bilo združeno v **južnoprimorsko okrožje, tržaško okrožje** pa je z manjšo preureditvijo ostalo.[27]

Podrobnejše podatke o izvoljenih krajevnih NOO v Slovenski Istri so zbrali šele po osvoboditvi. Spomladi 1944 je bilo okrožje Slovenska Istra razdeljeno na devet rajonov ali okrajev, in to: I. Rižana, II. Čežarji, III. Tinjan (nastal z združitvijo rajonov Gabrovica in Škofije), IV. Šmarje, V. Dolina, VI. Socerb, VII. Lopar, VIII. Pregarje in IX. Mali Kras.[28]

Med potekom volitev so devet istrskih okrajev združili v štiri. Iz VI. socerbskega, III. tinjanskega, V. dolinskega, IX. malokraškega in dela I. rižanskega okraja so ustanovili *okraj Socerb*.[29] Okraj Socerb je obsegal naslednje kraje: Ankaran, Beka, Bezovica, Boljunec, Boršt, Božiči, Črni Kal, Črnotiče, Dekani, Dolina, Elerji, Hrvatini, Kastelec, Klanec, Korošci, Krnica, Mačkovlje, Ocizla, Osp, Petrinje, Plavje, Podgorje, Podpeč, Praproče, Prešnica, Prebeneg, Ricmanje, Rižana, Socerb, Spodnje Škofije, Srednje Škofije, Štramar-Oreh, Tinjan, Urbanci, Žavlje.[30]

Iz VII. loparskega in II. čežaranskega ter dela IV. šmarskega okraja so ustanovili *okraj Lopar*. Okraj Lopar je združeval kraje: Babiči, Bernetiči-Burji, Bertoki, Boršt, Bržani, Čežarji, Dvori, Glem-Škrljevec, Gonjači, Gregoriči, Kocjančiči, Koper, Krmci, Kubed, Labor, Lopar, Montinjan, Plahuti, Pobegi, Popetre, Potok, Sv. Anton, Rokava, Sabadini, Trsek, Truške, Vanganel, Vršič, Zabavlje.[31]

Iz VIII. pregarskega in dela I. rižanskega okraja so ustanovili *okraj Istra* s kraji: Brezovica, Butari, Dol, Gračišče, Gradin, Movraž, Pregara, Rakitovec, Smokvica, Sočerga, Topolovec, Trebeše, Tuljaki, Zazid, Žrnjevec.[32]

Iz dela IV. šmarskega okraja so ustanovili *okraj Obala*, ki je obsegal kraje: Baredi, Četore, Fijeroga, Gažon, Grintovec, Izola, Kampel, Kocina, Korte, Koštabona, Krkavče, Malija, Manžan, Medoši, Nova vas, Padna, Paderna, Piran, Pomjan, Portorož, Puče, Sečovlje, Sv. Jakob, Sv. Peter, Srgaši, Strunjan.[33] Okraj so obvladovali Nemci in skoraj v vseh vaseh so bile postojanke.

V istrskem, loparskem in socerbskem okraju so izvedli volitve v okrajno skupščino in izvolili okrajni izvršni odbor, okrajno narodno sodišče in okrožni izvršni odbor.[34] V tržaškem okrožju ni bilo volitev.

Pozno poleti 1944 sta narodnoosvobodilno gibanje in nemški okupator pričakovala izkrcanje britanske in ameriške vojske na jadranski obali in sta se nanj tudi pripravljala.[35] Nemci so vojaško utrjevali Istro, osvobodilno gibanje pa je razvijalo ljudsko oblast in 15. septembra 1944 izvolilo **pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje (PNOO)**.[36] Tako je Primorska predvsem iz zunanjepolitičnih razlogov dobila svoj posebni oblastni organ - PNOO za Slovensko pri-

23 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.87; T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.24
24 Uradni list SNOS št.2-10/44
25 Zakon o upravni razdelitvi federalne Slovenije (Uradni list Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in narodne vlade Slovenije, št.33-231/45); Zakon ni veljal na ozemlju bivše Julijske krajine.
26 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.343
27 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.209
28 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.270,276; Slovenska Istra v boju za svobodo, str.419,430
29 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.272; Slovenska Istra v boju za svobodo, str.574
30 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.487; Slovenska Istra v boju za svobodo, str.581-584
31 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.272,487; Slovenska Istra v boju za svobodo, str.574,584-586
32 Slovenska Istra v boju za svobodo, str.586-588
33 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.272,274-275; Slovenska Istra v boju za svobodo, str.575,588
34 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.209,274-275,492
35 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.270,315
36 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.317-323

morje, ki je bil po Narodnoosvobodilnem svetu za primorsko Slovenijo že drugi takšen organ.[37]

Izvolitev PNOO za Slovensko primorje kot vrhovnega oblastnega organa za to pokrajino je bila iz zunanjepolitičnih razlogov časovno pred izvolitvijo okrajnih NOO v Istri in pred izvolitvijo NOO za južnoprimorsko okrožje.[38] Zasedanje skupščine južnoprimorskega okrožja je bilo 11.oktobra v Padežu v Brkinih. Skupščina je izvolila okrožni izvršni odbor, okrožno narodno sodišče in potrdila člana višjega narodnega sodišča za Primorsko.[39]

Februarja 1945 je v Jalti na konferenci šefov vlad, zunanjih ministrov in načelnikov štabov oboroženih sil protihitlerjevske koalicije britanski zunanji minister A. Eden v memorandumu o italijansko-jugoslovanski meji opozoril na resno nevarnost sporov v Julijski krajini in severovzhodnih delih Italije, ki mejijo z Jugoslavijo. Britanija je nameravala uvesti zavezniško vojaško upravo v Italiji vse do meja Italije iz leta 1937. Že na sestanku s Churchillom v Neaplju avgusta 1944 Tito ni pristal na zavezniško upravo in je napovedal uvedbo jugoslovanske uprave na celotnem jugoslovanskem etničnem ozemlju, na katerem so partizani že deloma imeli oblast.[40]

Feldmaršal H. Alexander je bil v Beogradu 21. februarja 1944 na sestanku s predsednikom NKOJ Titom pripravljen pristati na razmejitev Julijske krajine. Ozemlje vzhodno od komunikacij (črte) Trst-Ajdovščina-Gorica-Kobarid-Trbiž-avstrijska meja naj bi upravljali Jugoslovani, zahodno od tod pa zavezniki.[41]

Po osvoboditvi je PNOO za Slovensko primorje in Trst 6.maja 1945 uvedel novo upravno-teritorialno ureditev in razdelil pokrajino na **goriško okrožje, tržaško okrožje in avtonomno mesto Trst**. Tržaškemu okrožju je pripadlo ozemlje južnoprimorskega okrožja in ozemlje bivših občin Devin-Nabrežina in Zgonik v komenskem okraju, kakor tudi okraj Sežana z izjemo ozemlja bivše občine Štanjel. Od ajdovsko-vipavskega okrožja je pripadlo tržaškemu okrožju ozemlje bivše občine Štjak in celotni podnanoški okraj.[42] Enaindvajsetega maja 1945 je bil tudi tržiški okraj priključen tržaškemu okrožju.[43] Tržaško okrožje je nato obsegalo okraje: *Devin-Nabrežina, Milje-Dolina, Hrpelje-Kozina, Ilirska Bistrica, Koper, Piran, Postojna, Sežana in Tržič*. V tržaškem okrožju je delovalo skupno 377 krajevnih naorodnoosvobodilnih odborov.[44] V Slovenskem primorju so ostali NOO uradni nazivi za organe ljudske oblasti vse do uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo leta 1947, medtem ko so v Sloveniji uvedli ljudske odbore že leta 1946 s sprejetjem ustave in zakona o upravi.

V okrožju je zakonodajna oblast pripadala okrožni narodnoosvobodilni skupščini, izvršilna okrožnemu narodnoosvobodilnemu odboru, sodna pa okrožnemu narodnemu sodišču. Šele v drugi polovici maja so v tržaškem okrožju lahko zasedale okrajne narodnoosvobodilne skupščine, izvoljene že v NOB ali pa takoj po osvoboditvi (Piran 24.5., Koper 25.5., Hrpelje-Kozina 26.5. in Milje-Dolina 31.5.).[45] Prav tako so bili izvoljeni mestni narodnoosvobodilni odbori. Izvršni odbor tržaškega okrožja je bil izvoljen na prvi redni NOO skupščini 1.6.1945. Izvolili so izvršni odbor, predstavnike za pokrajinsko skupščino in narodno sodišče druge stopnje. Zasedanje pokrajinske skupščine za Slovensko primorje je bilo 5. junija 1945 v Trstu, izvoljen je bil glavni odbor.[46]

Primorski narodnoosvobodilni odbor je 8. junija 1945 sprejel odlok, po katerem je bila na njegovem območju veljavna italijanska zakonodaja izpred 8. septembra 1943. leta, z omejitvijo, da se ukinejo vse tiste njene določbe, ki nasprotujejo pridobitvam NOB.[47]

Prisotnost Jugoslavije v Trstu bi bil le premočan argument "uti possidetis" o pripadnosti osvobojenega ozemlja na mirovnih pogajanjih. Po osvoboditvi Primorske, Istre in Trsta po Jugoslovanski armadi in IX. korpusu so bili 8. maja 1945 v Beogradu razgovori med Titom in načelnikom zavezniškega štaba za Sredozemlje generalpodpolkovnikom W. D. Morganom. Morgan je predlagal Titu načrt sporazuma o zavezniški upravi v delu Julijske krajine. Tito je bil mnenja, da so po koncu vojne nastopili poleg vojaških tudi politični problemi, zato ima Jugoslavija pravico, da obdrži nekdanja italijanska ozemlja, ki jih je osvobodila, kot katera koli druga zavezniška armada in da s tem ne prejudicira dokončne odločitve o pripadnosti ozemlja.[48]

Sporazum je bil podpisan v Beogradu 9.6. in na njegovi osnovi je bil 20. junija podpisan **sporazum v**

37 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.326
38 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.329-330,492; T.Ferenc, Razvoj, str.32,34
39 T.Ferenc, Ljudska oblast 3, str.336,337
40 Dr Uroš Kostić, Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945, Ofanziva jugoslovenske 4. armije, Beograd, Vojnoistorijski institut, 1978, str.26
41 C.Vidmar, Oris, str.174
42 Odlok 25-u, Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst, Uradni list za Tržaško okrožje, Goriško okrožje in mesto Trst, (dalje Uradni list PNOO) št.1, 9.junija 1945; T. Ferenc, Razvoj, str.39
43 Odlok 26-u (Uradni list PNOO, št.1, 9.junija 1945); Metka Gombač, Tržaško okrožje leta 1945, v: Goriški letnik, št.6, Nova Gorica, 1979, str.242
44 T. Ferenc, Razvoj, str.39
45 T. Ferenc, Razvoj, str.38-39
46 M. Gombač, Tržaško okrožje, str.242-244
47 C. Vidmar, Oris, str.187
48 U. Kostič, Oslobođenje Istre, str.470; C. Vidmar, Oris, str.176

Devinu. Z beograjskim sporazumom 9. junija 1945 med vladami Jugoslavije, ZDA in Velike Britanije je bila Julijska krajina 12. junija 1945 razdeljena na coni A in B. Pod pojmom Julijska krajina so bile obsežene italijanske province (pokrajine) Gorica, Trst, Reka (Kvarner) in Pulj (Istra). Ozemlje Julijske krajine, ki so ga zasedle jugoslovanske čete, je bilo razdeljeno s tako imenovano *"Morganovo linijo"* ali *"modro črto"* v dve coni. Cono "A" so okupirale zavezniške čete, cono "B" pa so obdržale jugoslovanske čete, dokler mirovna konferenca ne bi določila, komu naj pripade to ozemlje.[49] Jugoslovanska armada se je morala umakniti iz zavezniškega območja, na katerem je ostal le posebni odred.

Po devinskem sporazumu 20. junija 1945 je bilo celotno ozemlje med angloameriškim zavezniškim zasedbenim območjem oziroma modro črto in rapalsko mejo kot cona B pod zasedbo in *vojno upravo Jugoslovanske armade* (dalje **VUJA**) za *bivšo Julijsko krajino, Reko, Istro in Slovensko Primorje* s sedežem v Opatiji. Ozemlje zahodno od modre črte pa je spadalo kot cona A pod zavezniško vojaško upravo. Vprašanje razmejitve med Jugoslavijo in Italijo je bilo prepuščeno mirovni konferenci in mirovni pogodbi z v vojni premagano Italijo.

Med objavljenimi prilogami devinskega sporazuma nista objavljeni priloženi karti, niti ni opisan potek modre črte. Potek modre črte v Slovenski Istri lahko rekonstruiramo ob poznavanju poznejše ureditve istrskega okrožja.[50]

Modra črta kot začasna vojaška meja ni upoštevala niti geografskih niti kakršnih koli drugih meja in seveda tudi ne upravnih meja. Zato je ozemlje, ki ga je dobila v upravo jugoslovanska vojska, pripadalo štirim bivšim italijanskim upravnim pokrajinam (provincam), Reški, Puljski, Goriški in Tržaški pokrajini. To je dodatno zapletalo še dejstvo, da so se na tem ozemlju zvrstile zadnja leta vojne italijanska, nemška, kvizlinška in partizanska ljudska oblast, ki je na večjem delu ozemlja zgradila upravno organizacijo, ki je bila v Istri razdeljena med SNOS in ZAVNOH.

Tržaško okrožje se je zmanjšalo od prejšnjih devet okrajev na štiri okraje (Milje-Dolina, Nabrežina, Tržič, Sežana), te pa je sestavljalo 95 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov.[51] Od okrajev Milje-Dolina in Sežana so z demarkacijsko črto odpadli nekateri kraji, ki so prešli pod jugoslovansko upravo.

Severno od modre črte so v okraj Milje-Dolina spadala naselja: Lazaret (S. Mihael), Barizoni, Čampore (Chiampore), Cerej (Cerei), Hrvatini (Crevatini), Božiči-Sodniki (Sonnici-Bosini), Premančan (Premenzano), Sv. Barbara (Korošci), Elerji (Elleri), Norbedi, Škofije, Plavje, Štramar, Žavlje, Prebeneg, Mačkovlje, Dolina, Boljunec, Boršt.[52]

Modra črta je potekala tako, da so pod upravo VUJA v cono B spadali okraji Koper, Hrpelje-Kozina in Piran. V okraj Koper je spadal ozek pas ozemlja severno od ceste od Debelega Rtiča nad Ankaranom do Zgornjih Škofij, s kraji Zgornje Škofije, Dekani, Rombi, Kolombar, Tinjan, Urbanci in Osp, v okraj Hrpelje-Kozina pa Socerb, kamor so spadali tudi kraji Kastelec, Črnotiče, Praproče, Zazid in Podpeč.

Na Krasu je bila modra črta vzhodneje od ozemlja občin Kornjal (danes Lokev), Sežana, Dutovlje in Tomaj, ki so bile skupaj z občino Repentabor od 15. oktobra dalje združene v upravno enoto z zavezniško upravo s sedežem v Sežani.[53]

V okraj Koper so do uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo leta 1947 spadali kraj Perci, kraj Črnica z zaselki Abrami, Črnica, Jakci, Podrečak, Podstaje in Pužane ter kraj Kodolje z zaselki Confi, Fantiniči (Gorišica), Konti (Kodolje), Radini - Suzaniči, Slape (Mlin), vsi v k.o. Črnica. Okraj Koper je obsegal tudi katastrsko občino Topolovec.[54]

Zavezniško vojaško upravo v coni A s sedežem v Trstu je 12. junija uvedel "razglas št.1" zavezniškega vrhovnega komandanta za Sredozemlje, feldmaršala H. Alexandra. Zavezniki so takoj ukinili razprave pred ljudskimi sodišči in 12. julija 1945 s splošnim ukazom št.6 uvedli redna sodišča, kakršna so obstajala pred kapitulacijo Italije. S splošnim ukazom št.11 z dne 11. avgusta 1945 so odvzeli NOO vso oblast in funkcije ter postavili namesto njih okrožne in občinske predsednike ter okrožne in občinske svete, ki jih je imenovala Zavezniška vojaška uprava (ZVU).[55]

Vojaško upravo Jugoslovanske armade za bivšo Julijsko krajino, Reko, Istro in Slovensko Primorje (VUJA) v

49 Sporazum između savezničkog vrhovnog komandanta na Sredozemlju i vrhovnog komandanta Jugoslovenske armije, potpisano u Devinu 20 juna 1945 godine, v: Međunarodni ugovori FNRJ, Beograd, 1945, št.3, str.24 in dalje; U.Kostić, Oslobođenje Istre, str.482-483,485; Janko Jeri, Vprašanje naše zahodne meja 1945-1954, v zborniku: Slovenci v Italiji, str.56-58; C.Vidmar, Oris, str.176; T. Ferenc, Razvoj, str.40

50 Vlasta Beltram, Povojni razvoj slovenske Istre-Koprski okraj 1945-1947 (s poudarkom na delovanju ljudske oblasti), Kronika, 37.letnik, Ljubljana, 1989, št.1-2, str.108-116; Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper, 1976, zemljevid, str.576; C.Vidmar, Oris, str.178

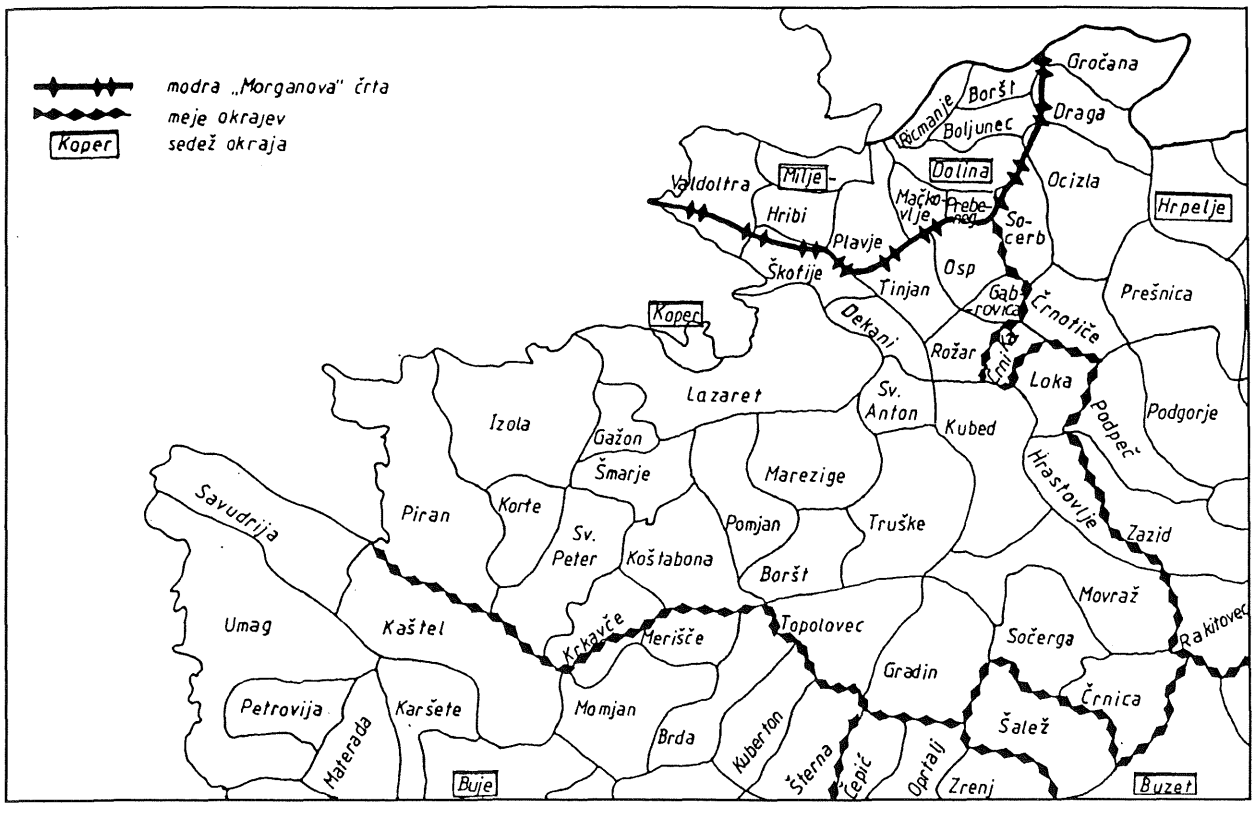
51 M. Gombač, Tržaško okrožje, str.244-245

52 M. Gombač, Tržaško okrožje, str.249-250

53 Uradni list zavezniške vojaške uprave, Zavezniška vojaška uprava-13.vojni zbor-Julijska Benečija, izdaja Zavezniška vojaška uprava pod oblastjo vrhovnega zavezniškega poveljnika v sredozemskem operacijskem področju in vojaškega guvernerja, št.4, 15.okt.1945

54 Cadastre national de l'Istrie d'apres le Recensement du 1er Octobre 1945, Edition de l'Institut Adriatique, Sušak, 1946, str.461-462, 472-473, 60

55 T. Ferenc, Razvoj, str.40,43-44; J. Jeri, Vprašanje naše zahodne meje 1945-1954 v zborniku Slovenci v Italiji, str.28,31; M. Gombač, Tržaško okrožje, str 244-245; Uradni list zavezniške vojaške uprave, 13. armadni zbor, Julijska Benečija, št.1 (15.9.1945)

Slovenska Istra - obseg okraja Koper od 3. avgusta 1945 do 15. septembra 1947 (po Cadastre national de l'Istrie, Sušak, 1945)

coni B s sedežem v Opatiji je uvedel 25. junija maršal Tito z "ukazom št.218". Tako je (VUJA) v coni B nadzirala izvajanje beograjskega in devinskega sporazuma, sprejemala ukrepe, ki so zadevali vso cono (finance, carine, promet itd.), usklajevala delo med narodnoosvobodilnimi odbori in organi zaledne vojaške oblasti ter vojaškimi uradi zunaj cone, predstavljala najvišjo sodno oblast za cono itd.[56]

Civilna uprava je bila v slovenskem delu cone B v rokah **PNOO za Slovensko Primorje**, hrvaški del cone B pa je imel **Oblastni NOO za Istro** s sedežem v Labinu, na Reki pa je deloval **Mestni NOO za Reko**. Tako je ljudska oblast NOO ostala in začela sodelovati z VUJA.[57]

V coni B Slovenskega primorja je PNOO izoblikovalo **vzhodnoprimorsko okrožje**, ki je imelo devet okrajev, in to: Cerkno (kmalu priključen Idriji), Idrija, Tolmin, Grgar, Ajdovščina, Postojna, Ilirska Bistrica, Hrpelje-Kozina in Koper. Vendar niso izvolili posebnega narodnoosvobodilnega odbora, temveč je to območje upravljalo **poverjeništvo pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst (PPNOO)** v Ajdovščini. Začelo je delovati že v začetku julija 1945, vendar je ustrezni odlok PNOO o njegovi ustanovitvi izšel šele 25.7.1945. Za svoje delo je poverjeništvo odgovarjalo PNOO in skupščini ljudskih odposlancev, ki je imela nekaj zborovanj. Svoje upravne posle je izvajalo prek odsekov.[58]

Že julija 1945 sta bila *združena okraja Buje in Umag v okraj Buje*. PPNOO je 22. julija 1945 izdalo odlok o spremembi števila okrajev in njihovem združevanju. *Združitev okrajev Koper in Piran v okraj Koper* s sedežem v Kopru je bila izvedena 3. avgusta 1945 na zasedanju obeh skupščin v Izoli. Okraj Koper je uradno deloval do uveljavitve pariške mirovne pogodbe z Italijo 15. septembra 1947.[59]

V novembru 1945 je PPNOO z odlokom o vzpostavitvi matičnih uradov[60] in začasni ureditvi poslovanja ugotovilo, da so bivše upravne občine prenehale delovati

56 T. Ferenc, Razvoj, str.40; V. Beltram, Povojni razvoj slovenske Istre - Koprski okraj 1945-1947, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 37, št.1-2, 1989, str.108; B. Milanovič, Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga druga (1883-1947), Pazin, 1973, str.600

57 Slovensko Primorje in Ista, Boj za svobodo skozi stoletja, Beograd, 1953, str.651; V. Beltram, Kronika, 37, št.1-2, str.108

58 M. Gombač, Tržaško okrožje, str.244; T. Ferenc, Razvoj, str.42; M. Gombač, Poverjeništvo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst 1945-1947, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 37, št.1-2, 1989, str.116

59 V. Beltram, Kronika, 37, št.1-2, str.109; M. Gombač, Kronika, 37, št.1-2, str.116

in da so v zvezi s tem prenehali obstajati tudi občinski matični uradi. Zato je PPNOO po sporazumu z VUJA za bivšo Julijsko krajino, Reko, Istro in Slovensko Primorje odločilo, da so se vsi posli, ki so jih opravljali občinski matični uradi pri bivših upravnih občinah, prenesli v pristojnost okrajnih matičnih uradov, ki so jih ustanovili pri okrajnih NOO za območje okraja.

Na seji zunanjih ministrov štirih velesil maja 1946 je obveljal francoski predlog, ki je predvideval ustanovitev *Svobodnega tržaškega ozemlja* (**STO**). Ta predlog so zlasti glede STO obravnavali do konca leta 1946. Po sklepu velesil je bilo na mirovni konferenci STO razdeljeno na coni A (pod zavezniško upravo) in B (pod jugoslovansko upravo).[61]

V začetku leta 1947 so se organi ljudske oblasti na območjih, ki jih je osnutek mirovne pogodbe prisodil Jugoslaviji, že pripravljali na priključitev. Tako je poverjeništvo PNOO v Ajdovščini načrtovalo novo upravno-teritorialno ureditev za priključitev predvidenega ozemlja s šestimi okraji (Tolmin, Idrija, Postojna, Ilirska Bistrica, Sežana in Gorica s sedežem v Ajdovščini) k Ljudski republiki Sloveniji in FLRJ. Na območju cone B sta PPNOO in Oblastni odbor za Istro na predlog VUJA 20. februarja 1947 ustanovila **Istrsko okrožje** *z okrajema Koper in Buje*. Skupno zasedanje okrajnih skupščin je bilo 3. avgusta 1947 v Piranu, kjer so izvolili okrožni ljudski odbor (OLO) za Istrsko okrožje. Tudi krajevni NOO so se preimenovali v krajevne ljudske odbore (KLO).[62] Organi ljudske oblasti, ki so bili na območju, ki ga je mirovna pogodba z Italijo prisodila Italiji ali STO, so bili razpuščeni. Tako je pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst na seji 23. februarja 1947 v Trstu ugotovil, da s podpisom mirovne pogodbe in razkosanjem Julijske krajine na tri dele nima več možnosti za delovanje, in sprejel sklep o razpustitvi.[63]

Šele 10. februarja 1947 so predstavniki 21 držav, ki so se udeležile mirovne konference, podpisali v Parizu mirovno pogodbo z Italijo.[64]

Prezidij ljudske skupščine FLRJ je 15. septembra 1947 izdal ukaz o razširjenju veljavnosti ustave, zakonov in drugih predpisov na območju, priključenem k FLRJ, prezidij ljudske skupščine LR Slovenije pa 18. septembra 1947 ukaz o razširjenju ustave in zakonov na priključeno ozemlje Primorske.[65]

UPRAVNA UREDITEV SLOVENSKE ISTRE NA SVOBODNEM TRŽAŠKEM OZEMLJU IN PRIMORSKE PO LETU 1947 IN PRIKLJUČITVI K JUGOSLAVIJI

Mirovna pogodba z Italijo je začela veljati 15. septembra 1947, ko so štiri velesile deponirale ratifikacijske listine pri francoski vladi.[66] Istega dne je bilo ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje, kakor je določal 21. člen (točka 2) mirovne pogodbe, ki pravi, da z uveljavitvijo mirovne pogodbe preneha italijanska suverenost nad Svobodnim tržaškim ozemljem. V skladu z določbami Istrumenta o začasnem režimu (točka 3), ki ga je izdal svet zunanjih ministrov, a potrdil Varnostni svet Združenih narodov, je bilo uveljavljeno Svobodno tržaško ozemlje (STO).

Sedma priloga mirovne pogodbe z Italijo - Instrument o začasnem režimu STO - določa, da dokler ne prevzame oblasti guverner, ostane STO pod upravo obeh zavezniških vojnih poveljstev v njihovih conah. Razmejitvena črta med cono A in cono B STO je bila dejansko modra črta oziroma nekoliko popravljena meja miljske občine iz leta 1910. Coni B je od miljske občine pripadel del ozemlja od Debelega Rtiča do Valmarina, Zgornje Škofije in del Spodnjih Škofij.[67]

Svobodno tržaško ozemlje je bilo razdeljeno na dve coni in v južneje ležeči coni B je bila po sporazumu *vojna*

60 Odlok o vzpostavitvi matičnih uradov in začasni ureditvi poslovanja (veljaven z objavo 5/12-1945), Uradni list Poverjeništva Pokrajinskega Narodno Osvobodilnega Odbora za Slovensko Primorje, št.3-19/45

61 Glej članke v Primorski Borbi: Naenkrat pa te črte, (zemljevid s predlogi razmejitve), leto II., (18.5.1946); Na take meje ne bomo nikoli pristali (13.7.1946); Ivan Regent, O sklepih pariške konference zunanjih ministrov (20.7.1946); Resnica o Trstu in njegovem statutu, (21.9.1946); Francoska črta je nesprejemljiva (5.10.1946); Kardelj na Primorskem, zakaj je Jugoslavija odšla iz Pariza (26.10.1946); Glavna vprašanja tržaškega statuta rešena (7.12.1946); Ivan Regent o mirovni konferenci (28.12.1946) in slavnostna številka Primorske Borbe 20. septembra 1947; T. Ferenc, Razvoj, str.46

62 V. Beltram, Kronika, 37, št.1-2, str.109

63 T. Ferenc, Razvoj, str.46; Slovensko Primorje in Ista, Boj za svobodo skozi stoletja, Beograd, 1953, str.651

64 Mirovna pogodba z Italijo, Pariz, 10.2.1947 (Uradni list FLRJ št.74/47). Mirovna pogodba z vsemi prilogami in ratifikacijo v ruskem izvirniku in srbohrvaškem prevodu, pisanem v cirilici. Manlio Udina, Scritti sulla questione di Trieste, Milano, 1969. V prilogi je objavljen ponatis delov mirovne pogodbe z Italijo v angleščini z deli prilog, vendar le določila o mestu Trstu z okolico. Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Tri faze diplomatskega boja, Ljubljana, 1961, str.184

65 Slavnostna številka Primorske Borbe, Ajdovščina, 20. septembra 1947 (ponatis obeh ukazov); Uradni list FLRJ št 80/47; Uradni list LRS 39/47

66 Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana, 1961, str.185; Statistični letopis Republike Slovenije 1990, XXIX, Ljubljana, 1990, opomba na str.49: Po pariškem sporazumu priključeni del Primorske je upoštevan od 23.2.1948 dalje. Ta opomba velja za del ozemlja današnje koprske občine, ki je bil priključen k FLRJ in ni spadal v obseg STO.

67 Mirovna pogodba z Italijo sklenjena V Parizu, dne 10.2.1947, priloga VII. Instrument o začasnem režimu STO (glej 21. člen mirovne pogodbe), čl.1, Uradni list FLRJ, št.527-74/47. V zborniku Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, (Ljubljana, 1975,) je med str.88,89 vložena karta "Anex I. to memorandum", na kateri je vrisana razmejitev med državama po londonskem sporazumu. V kartografski podlagi je razvidna razmejitev med bivšo cono A in cono B STO.

uprava Jugoslovanske armade cone B na Svobodnem tržaškem ozemlju (**VUJA STO**). Ozemeljsko je cona B obsegala upravno-teritorialne enote v obsegu avstrijske upravne razdelitve Istre iz leta 1910 na občine in katastrske občine. To so bile občine Koper, Marezige, Pomjan, Izola, Piran, Buje, Novigrad, Umag in Brtonigla v celoti. Občini Milje je bila odvzeta in pripojena coni B del katastrske občine Škofije; občini Dolina sta bili odvzeti k.o. Osp in Socerb; od občine Dekani so ostale v coni B k.o. Tinjan, Sv. Anton (del), Sv. Nedelja (del k.o. Rožar) in Dekani; od občine Oprtalj k.o. Topolovec; občina Grožnjan je ostala brez k.o. Šterna in Završje.[68]

Istrski okrožni ljudski odbor je v decembru 1948 sprejel odlok o vodenju matičnih knjig in izvrševanju matične službe.[69] Odlok navaja mestne ljudske odbore v Izoli, Kopru in Piranu ter krajevne ljudske odbore Korte, Strunjan, Kampel-Šalara, Semedela, Sv. Tomaž, Vanganel, Šmarje, Koštabona, Dekani, Čežarji, Osp, Škofije, Marezige, Boršt, Sečovlje, Sv. Lucija, Portorož in Sv. Peter.

Po 11. členu mirovne pogodbe z Italijo je suverenost nad ozemljem med bivšo rapalsko mejo iz leta 1938 in novo mejo z Republiko Italijo prešla v celoti in popolnoma na Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo. Z zakonom o upravni razdelitvi **Ljudske republike Slovenije** je bil ustanovljen okraj Sežana, ki je obsegal tudi kraje, katastrske občine in naselja v Slovenski Istri, katerih območje je bilo po letu 1954 pripojeno k občini Koper.[70]

Slovenski narodnoosvobodilni svet in narodna vlada Slovenije sta že v septembru 1945 z zakonom uredila upravno razdelitev federalne Slovenije na pet okrožij, vendar je bilo to le ozemlje v obsegu predvojne Dravske banovine.[71]

Poznejše spremembe in dopolnitve zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije so najprej uvedle *Primorsko oblast,*[72] nato pravilni sestav krajev.[73] Imena naselij v k.o. so navedena v oklepajih. Kraj Bezovica je obsegal k.o. Hrastovlje (Dol, Hrastovlje), Loka (Bezovica, Loka), Podpeč-del (Podpeč) in Zazid-del (Zanigrad); kraj Črni Kal je zavzemal k.o. Črni Kal (Črni Kal), Gabrovico (Gabrovica) in Socerb (Kastelec); v kraj Gračišče so spadale k.o. Kubed-del (Gračišče, Kubed), Movraž-del (Butari, Smokvica, Šukljani), Sv. Anton-del (Kocjančiči) in Truške-del (Popetre, Truške); h kraju Movraž je spadal del k.o. Movraž (Dvori, Movraž); kraj Podgorje je obsegal k.o. Podgorje (Podgorje), del k.o. Podpeč z naseljem Praproče in del k.o. Zazid z naseljem Zazid; h kraju Rižana so spadali k.o. Rožar (Cepki, Kortine, Krnica, Mostičje, Rižana, Rožar, Stepani); pod kraj Sočerga sta spadali del k.o. Movraž (Trebeše) in k.o. Sočerga (Karli, Lukini, Maršiči, Olika, Peraji, Pisari, Sočerga, Sokoliči, Šeki, Tuljaki); kraj Truške s sedežem v Bočajih je obsegal del k.o. Truške z naselji Bočaji, Kozloviči, Trsek in Zabavlje. Z zakonom o odpravi oblasti kot upravno-teritorialnih enot in s posebnim ukazom je prenehala Goriška oblast.[74]

Leta 1952 so bile uvedene občine.[75] Občina *Črni Kal* je obsegala k.o.: Črni Kal, Gabrovica, Hrastovlje, Loka, Osp (del), Podpeč (del), Rožar (del), Socerb (del) in Zazid (del). Občina *Gračišče* je obsegala k.o.: Kubed (del), Movraž, Sočerga, Sv. Anton (del) in Truške. Občina *Podgorje* je obsegala k.o.: Podgorje, Podpeč (del), Rakitovec in Zazid (del). V občini *Hrpelje* je bila k.o. Črnotiče, ki je bila nato leta 1955 pripojena k občini Koper, medtem ko sta bili k.o. Podgorje in Rakitovec pripojeni k občini Hrpelje.[76]

Tudi Istrski okrožni ljudski odbor je le dva meseca pozneje razdelil Istrsko okrožje na okraje in občine.[77] V Istrskem okrožju sta bila okraja Koper in Buje razdeljena na občine. Prvič po vojni lahko rekonstruiramo upravno-teritorialne enote na podlagi katastrskih občin in naselij v njih. Koprski okraj je obsegal občine: *Dekani, Izola (mestna občina), Izola okolica, Koper (mestna občina), Koper okolica, Marezige, Šmarje, Piran (mestna občina), Sečovlje in Portorož.* Bujski okraj je imel šest občin: *Buje, Umag, Brtonigla, Grožnjan, Momjan in Novigrad.*

Občina Dekani je obsegala k.o.: Boljunec (del), Dolina (del), Draga (del), Gročana (del), Hribi (del), Ocizla (del), Prebeneg (del), Rožar (del). Vse te k.o. so navedene brez naselij. Katastrske občine z naselji so bile: Dekani (Dekani), Osp-del (Osp, Križpot), Socerb-del (Socerb), Sv. Anton (Sv.Anton, Potok, Bonini, Kavaliči), Škofije-del (nekaj zaselkov Spodnjih Škofij, Valmarin, Srednja Škofija, Zgornje Škofije), Tinjan (Tinjan).

68 Slovensko Primorje in Istra, Boj za svobodo skozi stoletja, Beograd, 1953, str. 650. Navedbe so neprecizne glede nekdanjega ozemlja občine Milje; pravilno: k.o. Oltra (del), k.o. Škofije (del).

69 Odredba o vodenju matičnih knjig in izvrševanju matične službe, (veljavna od 12/12-1948), Odredbe Istrskega okrožnega Ljudskega Odbora, (Uradni list VUJA STO in IOLO, št.2-105/48)

70 Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije (Uradni list LRS, št.9-55/48)

71 Zakon o upravni razdelitvi federalne Slovenije (Uradni list Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in narodne vlade Slovenije, št.33-231/45). Zakoni in drugi razglasi SNOS-a in Predsedstva SNOS-a.

72 Zakon o spremembah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije (Uradni list LRS, št.8-34/49)

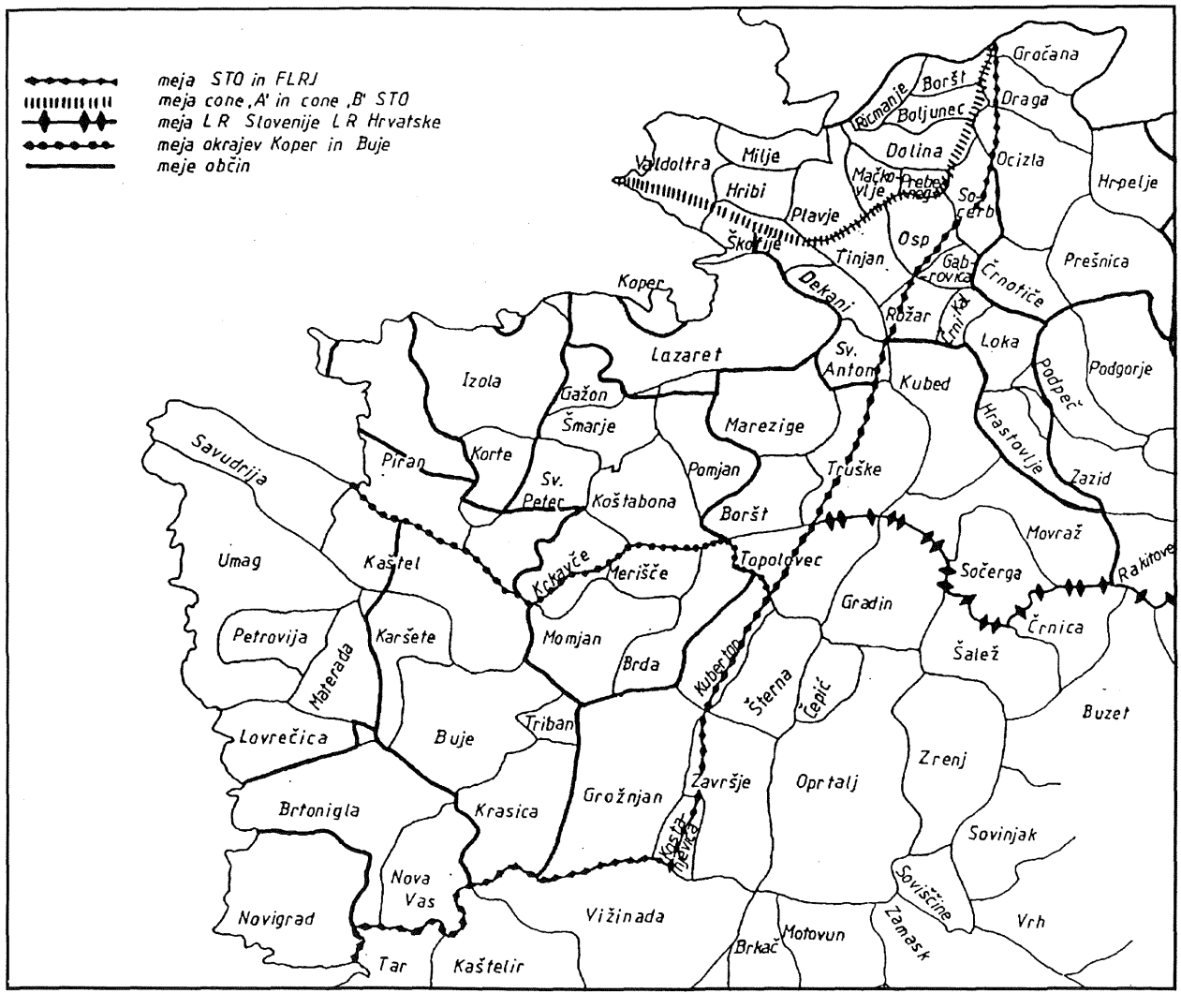
73 Zakon o spremebah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije (Uradni list LRS, št.35-220/49)

74 Zakon o odpravi oblasti kot upravnoteritorialnih enotah v Ljudski republiki Sloveniji (Uradni list LRS, št.4-21/51); Ukaz o določitvi dneva, ko preneha Goriška oblast (Uradni list LRS, št.9-42/51). Goriška oblast preneha 1.3.1951.

75 Zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine (Uradni list LRS, št.11-39/52)

76 Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji (Uradni list LRS, št.24/55)

77 Odlok o razdelitvi Istrskega okrožja na okraje in občine, (veljaven od 25/4-1948), Predpisi Istrskega Okrožnega ljudskega Odbora, (Uradni list IOLO, št. 6-26/52)

Upravna razdelitev STO in Slovenske Istre na občine leta 1952 (vira: Uradni list LRS, št.11-39/52 in Uradni list IOLO, št.6-26/52)

Mestna občina Izola je obsegala del katastrske občine Izola. Drugi del k.o. Izola z naselji Baredi, Grbci, Sv. Jakob, Košterlag, Šared, Šalet, Lončan, Malija je spadal k občini Izola okolica, v katero sta spadala tudi del k.o. Korte z naselji Korte, Medoši in Četore in k.o. Lazaret (del) z delom naselja Viližan.

Mestna občina Koper je obsegala samo katastrsko občino Koper. Občina Koper okolica je obsegala k.o.: Ankaran (del Ankarana), Oltra (Ankaran, Valdoltra), del k.o. Lazaret z naselji (Bertoki, Šentoma, Škocjan, Srmin, Čežarji, Pobegi, Šalara, Triban, Semedela, Vrgaluč in del naselja Viližan) ter k.o. Pomjan-del (Kampel, Manžan).

Občina Marezige je obsegala k.o. Boršt (Boršt, Glem, Labor), Marezige (Marezige, Babiči, Vanganel, Čenturska dolina, Čentur, Hliban, Montinjan), Truške (del), (Lopar, Vršič, Kortine, Gonjači) in k.o. Topolovec (del), (Hrvoji, Topolovec, Žrnjovec).

Občina Šmarje je obsegala katastrske občine: Gažon (Srgaši, Gažon, Paderna), Koštabona (Puče, Koštabona, Planjave, Škrline), Krkavče (Krkavče, Hrib), Pomjan (del), (Pomjan, Dilici, Fijeroga, Župančiči), Sv. Peter (del), (Nova vas, Padna), Šmarje (del), (Šmarje, Grintovec).

Mestna občina Piran je obsegala en del k.o. Piran, ki je obsegala poleg mesta Piran še Mostro, Sv.Bernardin in del Fjese.

V občino Sečovlje je spadal drugi del k.o. Piran (Gorgo, Špilugola, del Sv. Jerneja, Sečovlje, Krog, Loncan, Mlini), k.o. Korte (del) (Križišče-Sečovlje, Slami) in del k.o. Sv. Peter (Sv. Peter, Šternci, Koščici, Letišče, Špehi, Raven, Ivankovec, Pasjanci).

Tretji del k.o. Piran z večjim številom naselij (Stari Portorož, del Sv. Bernardina, del Fjese, Portorož, Šentjane, Fizine, Beli Križ, Sv. Lucija, Vinjole, Kampolin, Liminjan, Lučan, Nožed, Sv. Jernej, Seča, Strunjan) je tvoril samostojno občino Portorož.

Ta delitev katastrskih občin je bil edinstven primer drobljenja teritorialnih enot po vojni. V ostalih delih Slovenije je bila težnja po ohranjanju celih katastrskih občin, urejenem katastru in urejenih zemljiških knjigah.

Veliko več podatkov o obsegu naselij z navedbami najmanjših zaselkov je v odloku o razdelitvi občin na volilne enote.[78] V odloku so se ohranila večinoma zelo stara imena delov naselij, krajev in mestih ulic, podatki so celo natančnejši, kot jih zajema francoski popis prebivalstva leta 1811. Te podatke bi lahko uporabili pri poimenovanju naselij in ulic, ker jih je zelo lahko topografsko rekonstruirati.

Po podatkih urada za statistiko in evidenco okraja Koper in okraja Buje je konec leta 1953 upravno teritorialna razdelitev Cone B STO obsegala okraj Koper z devetimi kraji (Ankaran, Izola, Koper, Piran, Portorož, Sečovlje, Semedela, Strunjan in Sveta Lucija) ter okraj Buje s šestimi kraji (Bašanija (prej k.o. Kaštel in k.o. Savudrija), Brtonigla, Buje, Grožnjan, Novigrad in Umag). Vendar taka upravna razdelitev ni izpričana v spremembah takratne zakonodaje.[79]

Že avgusta 1952 je bilo naselje Paderna, ležeče v katastrski občini Gažon, izločeno iz občine Šmarje in priključeno občini Koper okolica.[80]

V letu 1953 je tudi v koprskem okraju pričel veljati zakon LRS o imenih naselij in označbah trgov, ulic in hiš.[81] To je takoj imelo za posledico združitev mestne občine Izola z občino Izola okolica v novo mestno občino Izola.[82]

Aprila 1954 je bila opravljena zadnja sprememba s priključitvijo zaselkov, ki so bili do tedaj v občini Marezige, k občini Koper okolica, prav tako se je iz občine Šmarje k občini Koper okolica priključil Grinjan.[83] To pa je pomenilo novo drobitev katastrskih občin na dele.

Po drugi svetovni vojni so se ljubljanski škofiji priključili le deli tistih župnij, ki jih je delila nekdanja rapalska meja. Ljubljanski škof je v letih 1951-55 kot **apostolski administrator** upravljal dele reške in tržaško-koprske škofije, ki so spadali k republiki Sloveniji. Župnije v STO so bile še vedno v pristojnosti tržaško-koprskega škofa s sedežem v Trstu.[84]

S **Spomenico** *s prilogami o soglasju med vladami Italije, Združene kraljevine, Združenih držav in Jugoslavije o Svobodnem tržaškem ozemlju*, podpisano v Londonu 5.10.1954 je priključeni del STO prešel pod suverenost FLR Jugoslavije.[85]

Prva večja sprememba je stopila v veljavo 30.6.1955 z zakonom o območjih okrajev in občin v LR Sloveniji,[86] se pravi z novo upravno razdelitvijo Primorske in Slovenske Istre. Okraj Koper je tako obsegal ozemlje okraja Koper in dele okrajev Sežana in Postojna.[87] Okraj Koper je obsegal šest občin (Divača, Hrpelje, Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Piran).[88] Občine Izola, Koper in Piran so bile mestne občine.

Zakon navaja tudi imena dotedanjih naselij, ki so s tem zakonom prenehala obstajati kot samostojna naselja in so se vključila v druga naselja. Tako kot vsi naslednji zakoni, ki urejajo upravno in teritorialno razdelitev Slovenije, navaja tudi ta zakon imena naselij v katastrskih občinah. Imena naselij so se lahko spremenila le s spremembo ali dopolnitvijo zakona. Zato je potrebno v obdobju od leta 1955 do 1980 spremljati spremembe v zakonodaji, na drugih območjih Slovenije pa že po letu 1945.

Občina Izola[89] je obsegala območje katastrskih občin Izola, Korte in Lazaret (del).

Občina Koper je obsegala območje k.o. Ankaran, Boljunec (del), Boršt, Črni kal, Črnotiče, Dekani, Dolina (del), Gabrovica, Gažon, Hrastovlje, Hribi (del), Koper, Koštabona, Krkavče, Kubed, Lazaret (del), Loka, Mačkovlje (del), Marezige, Milje (del), Movraž, Oltra, Osp, Plavje (del), Podpeč (del), Pomjan, Prebeneg (del), Rožar, Socerb (del), Sočerga, Sv. Anton, Sv. Jernej (del), Škofije, Šmarje, Topolovec (del), Tinjan, Truške, Zazid (del).

78 Sklep o potrditvi sklepov občinskih ljudskih odborov o razdelitvi občin na volilne enote in določitve števila odbornikov (Uradni vestnik Ljudskega odbora okraja Koper, št.4-25/52)

79 Statistički godišnjak FNRJ 1954, Beograd, 1954. Poglavje XXXV. Zona B-STT, str.413-414 in 421

80 Odlok o spremembi odloka Istrskega okrožnega ljudskega odbora o razdelitvi Istrskega okrožja na okraje in občine (veljaven od 23/8-1952) (Uradni vestnik Ljudskega odbora okraja Koper, št.3-10/52). Natančno je opisan potek spremenjene meje med občinama.

81 Odredba št.71 o razširitvi veljavnosti Zakona LRS o imenih naselij in označbah trgov, ulic in hiš (Ur.list LRS, št.10-64/48), v: Uradni list VUJLA Jugoslovanske cone STO, št.5-7/53

82 Odredba št.74 o spremembi Odloka IOLO o razdelitvi Istrskega okrožja na okraje in občine (z dne 12.aprila 1952 - Uradni list IOLO, št.6-26/52). Odredba je začela veljati 30.maja 1953. (Uradni list VUJLA Jugoslovanske cone STO, št.5-10/53)

83 Odredba št.49 o spremembi Odloka IOLO o razdelitvi Istrskega okrožja na okraje in občine (z dne 12.aprila 1952 - Uradni list IOLO, št.6-26/52). Odredba je začela veljati 5.aprila 1954. (Uradni list VUJLA Jugoslovanske cone STO, št.4-1/54)

84 Cerkev na Slovenskem, Provincia ecclesiastica Slovena in Ljubljana, 1971, str.47

85 Londonski sporazum, Založništvo tržaškega tiska, Trst, 1969 - priloga Primorskega dnevnika ob petindvajsetletnici (ponatis). Međunarodni ugovori i drugi sporazumi, Dodatak, Službeni list, Beograd, 1954, št.6, str.5. Sporazum je bil ratificiran in objavljen v Službenem listu 27. oktobra 1954. Statistični letopis Republike Slovenije 1990, Ljubljana, 1990, opomba na str.49. "Po londonskem sporazumu priključeni del Koprskega upoštevamo od 4.11.1954 dalje."

86 Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji (Uradni list LR Slovenije, št.24/55)

87 Statistički godišnjak FNRJ 1955, Beograd, 1955, str.394

88 Statistički godišnjak FNRJ 1955, Beograd, 1955, str.391

89 Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji (Uradni list LR Slovenije, št.24/55)

Občina Piran je obsegala območje katastrskih občin Korte (del), Piran in Sv. Peter.

Nastala je nova upravna razdelitev, ki je za osnovo le vzela prejšnje katastrske občine, odpravila pa občine na koprskem podeželju in precej okrnila obseg piranske občine ter nekdanji avstrijski sodni okraj Piran in politični okraj Koper na levem bregu Dragonje. K Ljudski republiki Sloveniji je bilo priključeno ozemlje okraja Koper, medtem ko je bil okraj Buje priključen k LR Hrvatski.

Že naslednje leto 1956 je bila popravljena razmejitev med LR Slovenijo in LR Hrvatsko.[90] H koprski občini so bile pripojene katastrska občina Gradin z naselji Abitanti, Brezovica, Gradin in Sirči, katastrska občina Pregara z naseljem Pregara. Prav tako je prišel pod okraj Koper tudi del katastrske občine Topolovec z naselji Belvedur, Koromači-Boškini in Močunigi, ki je bil od leta 1947 pod LR Hrvatsko. Republiki Hrvatski pa je že leta 1947 pripadla katastrska občina Črnica z naselji Črnica, Konti in Perci.

Leta 1960 pa so bila spremenjena imena nekaterih naselij v občinah Izola, Koper in Piran.[91] Upravna razdelitev območij okrajev in občin v Sloveniji se je nato še pogosto spreminjala, tako da je od 20.12.1962 dalje obsegal okraj Koper občine Ajdovščina, Idrija, Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Nova Gorica, Piran, Postojna, Sežana in Tolmin. V Sloveniji so tako ostali le še štirje okraji, ki pa so bili ukinjeni 31.12.1965 nespremenjen pa je ostal obseg občin v Slovenski Istri.[92]

Nekaj sprememb v obsegu občin in imen naselij v občinah je bilo med leti 1960 in 1964.[93] Najpomembnejša sprememba pa je bila **razdružitev katastrskih občin**. Te spremembe so bile v občini Izola: preimenovanje dela katastrske občine Korte v Dvori nad Izolo in ustanovitev treh novih katastrskih občin - Izola, Malija in Vinica - iz prejšnje katastrske občine Izola in Lazaret (del) z razdružitvijo mesta Izola in naselij.

V občini Koper pa je bila prejšnja velika katastrska občina Lazaret (del) razdružena na novo ustanovljene katastrske občine Bertoki, Semedela in Vanganel. Ukinjene pa so bile katastrske občine Dolina (del), Lazaret (del), Mačkovlje (del) in Prebenek (del).

V piranski občini je bila k.o. Piran razdružena v tri katastrske občine - Piran, Portorož in Sečovlje, kateri je bil pridružen tudi del k.o. Korte. Katastrska občina Sv. Peter pa se je delila v dve novi k.o. - Raven in Nova vas.

Zakon o območjih okrajev in občin v LR Sloveniji leta 1964 je zadnji v vrsti zakonov, ki navajajo mesta in naselja v katastrskih občinah in občinah. S tem pa je že nastal sedanji obseg občin v Slovenski Istri.

Ustava Republike Slovenije iz leta 1974 je v 194. členu predvidela tudi možnost, da se občine na zaokroženem urbanem območju združijo v regionalno skupnost in ustanovijo posebno družbeno-politično skupnost. S posebnim zakonom je nato bila ustanovljena **obalna skupnost občin.**[94]

Zelo majhne ozemeljske spremembe občine Koper so nastale z uskladitvami mejne črte *po osimskih sporazumih med SFR Jugoslavijo in Republiko Italijo.*[95] Te uskladitve so narekovale tudi ureditev obsega katastrskih občin, ki so ležale deloma na ozemlju italijanske, deloma na ozemlju jugoslovanske države. Tako so bile h katastrskim občinam v občini Koper pripojeni nenaseljeni deli katastrskih občin, katerih naseljeni del je bil na ozemlju Italije. Del katastrske občine Mačkovlje je bil pripojen h k.o. Plavje, del k.o. Prebeneg je bil pripojen h k.o. Osp, del k.o. Dolina in del k.o. Boljunec h k.o. Socerb, del k.o. Milje brez naselij pa h katastrski občini Sv. Jernej.[96]

Hkrati je bila usklajena tudi meja katastrskih občin z občinsko mejno črto med občinama Koper in Sežana. Tako je bil del katastrske občine Zazid z naseljem Zanigrad, ki je spadal pod občino Koper, pripojen k delu katastrske občine Podpeč z naselji Podpeč, Brežec, Praproče pri Podgorju in je postal samostojna katastrska občina, z imenom Podpeč.

Tako občina Koper namesto prejšnjih 41 katastrskih občin po teh spremembah in pripojitvah obsega 36 katastrskih občin.[97] Katastrske občine so postale osnovne teritorialne enote za vodenje zemljiškega katastra in občin kot družbenopolitičnih skupnosti.[98]

Leta 1980 zakon prvič v povojnem obdobju ne navaja imen naselij v katastrskih občinah. Zato lahko uporabljamo kot vir za navajanje uradnih imen naselij v občinah le statute občin. V občinskih statutih so imena našteta po abecednem redu in ne teritorialno, po katastrskih občinah, kar lahko otežuje uporabnost teh podatkov pri topografski rekonstrukciji lege naselij s sorodnimi ali istimi imeni. Kot novost pa zakon prvič prinaša uradne nazive občin in katastrskih občin v jeziku okolja na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji.

90 Zakon o dopolnitvi zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji (Uradni list LRS, št.13/56)
91 Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji (Uradni list LRS, št.37-218/60)
92 Statistični letopis SR Slovenije 1964, Ljubljana, 1964, str. 29-30 in 32
93 Zakon o območjih okrajev in občin v SR Sloveniji (prečiščeno besedilo), (Uradni list SRS, št.35/64)
94 Zakon o določitvi zaokroženega urbanega območja občin Izola, Koper in Piran (Uradni list SRS, št.7-52/74)
95 Osimski sporazumi, Koper, 1977. Pogodba med SFR Jugoslavijo in Republiko Italijo sestavljena v Osimu (Ancona) na dan 10. novembra 1975 v dveh francoskih izvirnikih.
96 Odlok o spremembi območij in imen nekaterih katastrskih območij na območju občine Koper. (Uradne objave občin Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana, št.28/1979, Občina Koper, str. 291, v: Primorske novice, Koper, 27.11.1979)
97 Statistični letopis SR Slovenije 1980, Ljubljana, 1980, str.55/46
98 Statistični letopis Republike Slovenije 1990, XXIX, Ljubljana, 1990, str.49

Zakon o območjih občin v Republiki Sloveniji je razmejil občinam obseg.

Občina Izola-Isola obsega štiri cele katastrske občine: Dvore nad Izolo, Izolo-Isolo, Malijo in Vinico.[99]

Občina Koper-Capodistria obsega šestintrideset celih katastrskih občin: Ankaran-Ancarano, Bertoki-Bertocchi, Boršt, Črni Kal, Črnotiče, Dekani, Gabrovica, Gažon, Gradin, Hrastovlje, Hribi-Monti di Muggia, Jernej-Bartolo, Koper-Capodistria, Koštabona, Krkavče, Kubed, Loka, Marezige, Movraž, Oltra, Osp, Plavje, Podpeč, Pomjan, Pregara, Pridvor, Rožar, Semedela, Socerb, Sočerga, Škofije-Albaro Vescova, Šmarje, Tinjan, Topolovec, Truške in Vanganel.

Občina Piran-Pirano obsega pet celih katastrskih občin: Nova vas, Piran-Pirano, Portorož-Portorose, Raven in Sečovlje-Sicciole.

Po osimskih sporazumih in po uskladitvi državnih meja med Republiko Italijo in Socialistično federativno republiko Jugoslavijo je tudi Rimska kurija uredila cerkvene meje z novo državno razmejitvijo. *Apostolska administratura Slovenskega primorja* z naslovnim škofom je bila ponovno vzpostavljena kot **koprska škofija** z imenovanjem rezidencialnega škofa v Kopru 17. oktobra 1977. Tržaško-koprska škofija se je preimenovala v tržaško škofijo. Koprska škofija z novimi mejami pa obsega župnije med mejami Republike Slovenije z Republiko Hrvatsko in Republiko Italijo in meji na ljubljansko nadškofijo. Skupaj z ljubljansko nadškofijo in mariborsko škofijo tvori slovensko cerkveno pokrajino ali metropolijo.[100]

Koprska škofija ima 15 dekanij, dve od teh sta v Slovenski Istri. Meje župnij se šele urejajo, zato se ponekod ne ujemajo z upravnimi mejami občin. Za novejše, po vojni ustanovljene župnije pa navajam leto ustanovitve.[101]

Dekanija Dekani ima 12 župnij, 2 vikariata in eno kaplanijo. Župnije v dekaniji Dekani so: Ankaran (1984, prej Sv.Brigita v Kolombanu, 1965), Dekani, Draga (prej Gročana-Draga), Klanec, Kubed, Movraž, Osp, Podgorje na Krasu, Predloka, Pridvor-Sv.Anton, Sočerga, Škofije (1960) in Tinjan. Vikariata sta: Gradin in Pregara ter kaplanija Topolovec. *Dekanija Koper* ima 15 župnij: Bertoki (prej Lazaret-Bertoki), Dvori-Korte, Izola, Koper, Koštabona, Krkavče, Lucija (1976), Marezige, Piran, Pomjan, Portorož (1968), Sečovlje, Strunjan (1961), Šmarje pri Kopru in Truške.

RIASSUNTO

Dopo la capitolazione dell'Italia il cosidetto Stato indipendente di Croazia proclamò immediatamente l'annessione di Fiume, dell'Istria orientale e centrale. Hitler si oppose decisamente e costituì la Zona operativa per la Costa Adriatica. Ancora prima dell'Armistizio i Movimenti di liberazione sloveno e croato svilupparono gli organi di potere politico, che affidarono parte del territorio giuliano alla Slovenia e alla Croazia, ossia alla Jugoslavia federativa.

Questi atti secondo il diritto interazionale non significavano automaticamente delle formali annessioni, ma furono ugualmente importanti in quanto già nel 1943 modificarono i vecchi confini nazionali. L'Istria conobbe cosi l'amministrazione italiana, tedesca, quella dei collaborazionisti e quella dei partigiani, suddivisa in Movimento di liberazione sloveno e croato. Nel febbraio 1944 furono stabiliti i confini tra Slovenia e Croazia in Istria.

Dopo la liberazione del Litorale e dell'Istria ad opera del IX. Corpus dell'Armata Jugoslavia, a Belgrado e a Duino furono firmati gli accordi che dividevano il territorio giuliano in due.

Le cosidette linea Morgan e Linea blu segnavano i confini della zona A, sotto l'amministrazione militare alleata, e la zona B, che passava sotto l'amministrazione militare jugoslava. Con l'accordo di pace venne fondato Il Territorio libero di Trieste, diviso in due zone, in cui rimaneva in vigore l'amministrazione militare. Parte dell'Istria slovena passò alla Jugoslavia. Con il Memorandum di Londra sottoscritto nel 1954 dai governi di Italia, Regno Unito, Stati Uniti e Jugoslavia parte del Territorio libero di Trieste passò sotto la sovranità jugoslava, mentre un'altra parte viene affidata all'Italia.

Nel 1955 si procede alla suddivisione amministrativa che prende come base i confini catastali dei comuni, cancella i comuni dell'entroterra capodistriano e riduce il territorio del comune di Pirano. Già nel 1956 venne riveduto il Confine in Istria tra la Repubblica popolare di Slovenia e la Repubblica popolare di Croazia. Nel 1974 una legge

99 Zakon o območjih občin v Republiki Sloveniji (Uradni list SRS, št. 28/80, 9/82, 27/84)

100 Cerkev na Slovenskem, Ljubljana, 1971, str. 47; Letopis slovenskih škofij 1978 ob 750-letnici mariborske (lavantinske) škofije in ob ponovni vzpostavitvi koprske škofije z novimi mejami, Ljubljana, 1978, str. 217

101 Letopis slovenskih škofij 1978, Ljubljana, 1978; opisi župnij, vikariatov in kaplanij koprske škofije, str.235-250; Letopis cerkve na Slovenskem 1985, Ljubljana, 1985; opisi župnij, vikariatov in kaplanij, str.239-26

speciale dà vita alla Comunità dei comuni costieri. Il comune di Capodistria subí piccole modifiche territoriali con la revisione dei confini tra la RSF di Jugoslavia e l'Italia, sancita dagli Accordi di Osimo.

Dopo la seconda guerra mondiale la Diocesi di Lubiana inglobò soltanto parte delle parrocchie tagliate dal confine disegnato dal Trattato di Rapallo. Per il Litorale fu istituita l'amministrazione apostolica, che nel 1977 fu trasformata in Diocesi di Capodistria.

VIRI IN LITERATURA

Anagrafi di tutto lo stato della serenissima republica di Venezia ... 1766-1770, 1771-1775, Volume quinto, v: Biblioteca nazionale di San Marco Venezia, LXXI, 2-35845, 166-D-5

Arhiv Slovenije v Ljubljani (AS); Arhivi teritorialnih organov oblasti 1809-13, Arhiv intendanta za Istro, fasc.1; Splošna uprava-statistika, fasc. 64, Občine fol.349 in 350 - Arhiv intendanta za Istro, fasc.1, Splošna uprava-popis prebivalstva, (AS)

AS; Gubernijski arhiv za leto 1814, spis 15913 (pri 8174), tek.št.fasc.558

Beloch, K.J.: Bevölkerungsgeschichte Italiens III, Berlin, 1961

Beltram, V.: Povojni razvoj slovenske Istre - Koprski okraj 1945-1947, Kronika, let.37, št.1-2, Ljubljana, 1989

Benussi, B.: Manuale di geografia dell'Istria, Trieste, 1877

Benussi, B.: Parenzo nell'evo medio e moderno, AMSI, vol.XXVI, Parenzo, 1910

Biblioteca Nazionale Marciana - Venezia; "Memorie et osservazioni dello stato della Signoria di Venetia di terra ferma", 1561-1612, MSS Italiani, CL.7.N° 1187, Provenienza Costarini, Collocazione 8971

Brodmann, G.d.: Memorie Politico-economiche della città e territorio di Trieste della penisola d'Istria, della Dalmazia fu Veneta di Ragusi e del'Albania, ora congiunti all'austriaco impero, Venezia, 1821

Cadastre national de l'Istrie d'apres le Recensement du 1er Octobre 1945, Edition de l'Institut Adriatque, Sušak, 1946

Beuc, I.: Istarske studije-osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stolječa, Zagreb, 1975

Calendario pubblicato dell' imp. reg. società agraria di Gorizia, letnik 1855, tabele str.XIII-XXIII

Cerkev na Slovenskem, Provincia ecclesiastica Slovena in Ljubljana, 1971

Čermelj, L.: Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama, Ljubljana, 1965

Čermelj, L.: Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadrska pokrajina, imenoslovje in politično upravna razdelitev, Beograd, 1945

Darovec, D.: Istra od naselitve Slovanov do propada Beneške republike 1797, v: Kraški rob in Bržanija, Koper, 1990

Enciclopedia Italiana, vol.XIX, Roma, 1933

Enciklopedija Jugoslavije, 5. zvezek, Jugoslovanski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1988

Ferenc, T.: Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943, Prispevki Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, I.letnik, št.1, Ljubljana, 1960

Ferenc, T.: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, druga knjiga, Narod si bo pisal sodbo sam, Ljubljana, 1985

Ferenc, T.: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, tretja knjiga, Mi volimo, Ljubljana, 1991

Ferenc, T.: Razvoj ljudske oblasti v Slovenskem primorju 1941-1947, publikacija pokrajinskega arhiva Koper, Katalogi, zvezek 6, Sprehod skozi čas

Ferenc, T.: Sodelovanje med slovenskim in hrvaškim NOB v Istri, Borec XXXVI, Ljubljana, 1986, št.5

Ferenc, T.: Ustanovitev operacijske cone "Jadransko primorje" jeseni 1943. leta, ZČ, XIX-XX (1965-1966)

Gestrin, F. - Melik, V.: Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana, 1966

Gombač, M.: Poverjeništvo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst 1945-1947, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 37, št.1-2, -989

Gombač, M.: Tržaško okrožje leta 1945, v: Goriški letnik, št.6, Nova Gorica, 1979

Grafenauer, B.: Zgodovina slovenskega naroda, V. zvezek, Ljubljana, 1974

Guček, M.: Čakaj prihodnje pomladi, Koper, 1959

L'Istria, N° 41-50,60-63,72-77, 1846;L'Istria, N° 38-39, 1847

Istrien - Historische, Geographische und Statistische Darstelung der Istrischen Halbinsel nebst den Quarnerischen Inseln, Lit. Art. Abteilung des Oesterr. Lloyd, Triest, 1863

Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, glavni urednik Janko Jeri, Ljubljana, 1975

Jeri, J.: Nekatere prvine narodnostnega položaja ob naši zahodni meji do tržaškega sporazuma 1954

Jeri, J.: Vprašanje naše zahodne meja 1945-1954

Jeri, J.: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Tri faze diplomatskega boja, Ljubljana, 1961

Kandler, P.: Geografia amministrativa d'Istria, Dell'Istria cosi detta veneta, L'Istria, 1846, N° 38-39; Ripartizione territoriale dell' Istria gia detta Austro-Veneta, L'Istria, 1846, N° 40; Ripartizione territoriale dell'Istria italica, L'Istria, 1846, N° 41-42; Ripartizione territoriale dell' Istria Italica, Conposizione di comuni moderna, L'Istria, N° 41-42, 1846

Kacin Wohinz, M.: Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918-1921, Maribor, 1972

Kacin Wohinz, M.: Prvi antifašizem v Evropi (Primorska 1925 - 1935), Koper, 1990

Karta, Upravna podjela Istre 1918, v Geografskem muzeju v Ljubljani

Königreich Illyrien, 1824

Kostić, U.: Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945, Ofanziva jugoslovenske 4. armije, Beograd, Vojnoistorijski institut, 1978

Kramar, J.: Narodna prebuja istrskih Slovencev, Koper, 1991

Legge provisoria comunale (17 marzo 1849), v: Calendario pubblicato dell' imp. reg. società agraria di Gorizia, 1850

Letopis slovenskih škofij 1978 ob 750-letnici mariborske (lavantinske) škofije in ob ponovni vzpostavitvi koprske škofije z novimi mejami, Ljubljana, 1978

Letopis cerkve na Slovenskem 1985, Ljubljana, 1985

Londonski sporazum, Založništvo tržaškega tiska, Trst, 1969

Luciani, T.: La popolazione dell' Istria veneta 1741, v: La Provincia dell' Istria, Capodistria, 1876, a.6

Marušić, B.: Iz povijesti kolonata u Istri i slovenskom Primorju, Jadranski zbornik II, Prilozi za povijest Istre, Rijeke i Hrvatskog Primorja, Rijeka-Pula 1957

Marušič, G.: Koper v času Napoleona 1805/6-1813, v: Kronika, let.37, št.1-2, Ljubljana, 1989

Međunarodni ugovori i drugi sporazumi, Dodatak, Službeni list, Beograd, 1954, št.6, 27. oktobra 1954.

Melik, V.: Ilirske province v slovenski zgodovini, v : ZČ, let.40, št.4, Ljubljana, 1986

Mikuž, M.: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I.knjiga, Ljubljana, 1960

Milanovič, B.: Biskup Dobrila i njegova doba (1861-1882), v: Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zbornik-1969, Matica Hrvatska, Zagreb

Milanovič, B.: Hrvatski narodni prerod u Istri, knjiga I. (1797-1882), Pazin, 1967

Milanovič, B.: Hrvatski narodni prerod u Istri, knjiga druga (1883-1947), Pazin, 1973

Mirovna pogodba z Italijo, Pariz, 10.2.1947 (Uradni list FLRJ, št.74/47)

Naldini, P.: Corografia ecclesiastica o sia descrittione della città, e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo D'Istria, Venezia, 1700

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, sig. III,70937; DARSTELUNG der Gerichts-und politische Hintheilung der reichunmitelbaren Stadt TRIEST mit ihrem Gebiete und des aus der gefürsteten Graffschaft GOERZ und GRADISCA und der Marktgrafschaft ISTRIEN unter der gesammt benenung "KUESTEN-LAND" bestehenden Kronlandes

Netto, G.: L'Istria veneta nell' anagrafe del 1766, v: Atti e memorie della Società istriana di archeologia e di storia patria (AMSI), vol.XXIII della N.S., Trieste, 1975

Netto, G.: Istria il 15. juglio 1807, v: AMSI, vol.XXVI della N.S., Trieste, 1978

Netto, G.: Organizazione amministrativo e vita nell'Istria napoleonica, v: AMSI, vol.XXXII della N.S., Trieste, 1984

Osimski sporazumi, Koper, 1977

Ostanek, F.: Slovensko-hrvatska jezikovna meja v Istri, Gradivo za obdobje 1860-1956, Annales, Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin, 1, Koper, 1991

Pahor, M.: Nastanek apelacijskega sodišča v Kopru, Kronika, letnik VI., št.2, Ljubljana, 1958

Pahor, M.: ocene in poročila, v: Slovensko morje in zaledje, Koper, 1977,

Petronio, P.: Memorie sacre e profane dell' Istria, Trieste, 1968

Polec, J.: Kraljestvo Ilirija, Ljubljana, 1925

Primorska Borba, leto II., Ajdovščina,1946: Naenkrat pa te črte (zemljevid s predlogi razmejitve) (18.5.1946); Na take meje ne bomo nikoli pristali (13.7.); Ivan Regent, O sklepih pariške konference zunanjih ministrov (20.7.); Resnica o Trstu in njegovem statutu (21.9.); Francoska črta je nesprejemljiva (5.10.); Kardelj na Primorskem, zakaj je Jugoslavija odšla iz Pariza (26.10.); Glavna vprašanja tržaškega statuta rešena (7.12.); Ivan Regent o mirovni konferenci (28.12.1946) in slavnostna številka Primorske Borbe 20. septembra 1947

Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918, Zgodovinsko-bibliografski vodnik, Graz-Ljubljana, 1988

Spreitzhofer, K.: Notranjeavstrijska centralna oblastva in uprava notranjeavstrijskih dežel do srede 18. stoletja

Žontar, J.: Uprava Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja 1747/48 do 1848

Žontar, J.: Uprava Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja 1848 do 1918

Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, Ljubljana, 1973

Repartizione Austriaca dell'Istria nel 1818, L'Istria, N° 33-34, 1848

Rossetti, P.: Corografia di Trieste, suo territorio e diocesi, L'Archeografo Triestino, N.S.,vol.III., Trieste, 1872-1875

Slovenska Istra v boju za Svobodo, prispevki za krajevno zgodovino, Koper, 1976

Slovensko Primorje in Istra, Boj za svobodo skozi stoletja, Beograd, 1953

Slovenski župani iz koprske okolice volijo svojega predstavnika v Benetkah, v: Istrski zgodovinski zbornik, leto L, Koper, 1953,

Sporazum između savezničkog vrhovnog komandanta na Sredozemlju i vrhovnog komandanta Jugoslovenske armije, potpisano u Devinu 20 juna 1945 godine, v: Međunarodni ugovori FNRJ, Beograd, 1945, št.3

Statistički godišnjak FNRJ 1954,1955, Beograd

Statistični letopis SR Slovenije 1964,1980,1990, Ljubljana

Storia della legislazione civile nell'Istria, L'Istria, 1847, N° 63-64

Stulli, B.: Istarsko okružje 1825-1860, Pazin-Rijeka, 1984

Tafeln zur statistik der Oesterreichischen Monarchie III.ter Jahrgang 1830, Wien im November 1831

Le Telegraphe officiel 1812 N° 6,7 v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani

Tommasini, G. F.: De commentari storici-geografici della Provincia dell'Istria, libri otto con appendice, L'Archeografo Triestino, vol.IV., Trieste, 1837

Udina, M.: Scritti sulla questione di Trieste, Milano, 1969

Uradne objave občin Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Piran, Postojna in Sežana, št.28/1979; Občina Koper, str. 291, Odlok o spremembi območij in imen nekaterih katastrskih območij na območju občine Koper

Uradni list FLRJ, št.74/47,80/47

Uradni list IOLO, št.6-26/52

Uradni list LRS, št.39/47,9-55/48,10-64/48,8-34/49,35-220/49,4-21/51,9-42/51

Uradni list Poverjeništva Pokrajinskega Narodno Osvobodilnega Odbora za Slovensko Primorje, št.3-19/45

Uradni list SRS, št.39/52,24/55,13/56,218/60,35/64, 28/80,9/82,27/84, Zakon o območjih okrajev in občin v Republiki Sloveniji

Uradni list Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in narodne vlade Slovenije, št.2-10/44,33-231/45

Uradni list za Tržaško okrožje, Goriško okrožje in mesto Trst, št.1, 9.junija 1945, (odlok 25-u in 26-u)

Uradni list VUJA STO in IOLO, št.2-105/48, Odredbe Istrskega okrožnega Ljudskega Odbora

Uradni list VUJLA Jugoslovanske cone STO, št.5-7/53,5-10/53,4-1/54

Uradni list zavezniške vojaške uprave, Zavezniška vojaška uprava-13.vojni zbor-Julijska Benečija,št.1,4,

Uradni vestnik Ljudskega odbora okraja Koper, št.3-10/52,4-25/52

Vojna enciklopedija, druga izdaja, 3.zvezek, Beograd, 1972

Vidmar, C.: Oris zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju (12.6.1945-15.9.1947), v: Goriški zbornik, 8.letnik, Nova gorica, 1981

Zakon o določitvi zaokroženega urbanega območja občin Izola, Koper in Piran (Uradni list SRS, št.7-52/74)

Zbornik Istra - prošlost, sadašnjost, Zagreb, 1969

Zwitter, F.: O slovenskem narodnem vprašanju, Izbral, uredil in spremno besedo napisal Vasilij Melik, Ljubljana, 1990
- Napoleonove Ilirske province
- Postanek političnega ilirizma in ustanovitev Ilirskih provinc

Žontar, J.: Arhivski viri za zgodovino Slovencev med leti 1918 in 1941; v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik X, Ljubljana,1970

strokovno delo

UDK 664.95(497.12 Izola):94"1945/1954

RIBJA INDUSTRIJA V IZOLI V LETIH OD 1945-1954

Janez KRAMAR
zgodovinar, 66000 Koper, Jenkova 15, SLO
storico, Capodistria, SLO

IZVLEČEK

Razprava je napisana na podlagi dosegljive literature in stotine fasciklov v Arhivu Slovenije. V prvem delu 1945-1948 je podan razvoj ribje industrije, ki je konec leta 1948 padla na najnižjo raven. V drugem delu 1949-1954 je dokumentiran zgodovinski oris, na koncu katerega je Izola prikazana kot središče ribje industrije v Jugoslaviji.

UVOD

Ribja industrija z razvitim ribištvom je bila za Izolo glavna pridobitna panoga. Zaposlovala je nad 70 odstotkov delovne sile. Po končani 1. svetovni vojni sta izolski tovarni menjali lastnike. Koncern *Ampelea conservifici S.A.* je prevzel *francosko* tovarno. Matična tovarna tega koncerna je bila v Catolici v Italiji, tovarne pa je imela še na Cresu, Lošinju in Lastovu. Vzpon izolske tovarne Ampelea se je začel leta 1924, višek pa je tovarna dosegla v letih 1938-1939. Tovarna je imela lastno ladjevje in dve transportni ladji za dovoz rib iz Dalmacije, Portugalske in od drugod. Tovarna je imela okrog 1.200 delavcev, letno pa je izdelala od 12 do 14 milijonov ribjih konzerv. Tovarno za ribjo industrijo *Warhanek* v Izoli je kupil koncern *Arrigoni*, ustanovljen leta 1855 v Genovi. Ta koncern je imel obrate tudi v Umagu, Fažani in na Lošinju. Po podatkih za leto 1939 je imela tovarna v Izoli 1.413 delavcev, ki so proizvedli 3.485 ton ribjih konzerv. Tovarni *Ampelea* in *Arrigoni* v Izoli sta bili največji tovarni za konzerviranje rib na Balkanu. Od poletne proizvodnje sta tovarni prodali v Italiji okoli 75 odstotkov, v Nemčiji, Madžarski, Romuniji in drugod pa okoli 25 odstotkov. Od izdelkov v zimskih mesecih je tovarna *Ampelea* prodala doma 25, v Severni in Južni Ameriki 50, v evropskih deželah pa 15 odstotkov.

Med 2. svetovno vojno je ostala proizvodnja obeh izolskih tovarn skoro nespremenjena.

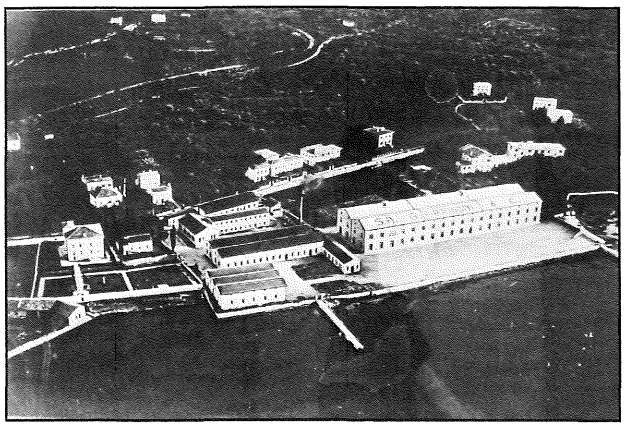
PO OSVOBODITVI

Občina Izola je po Sporazumu v Beogradu 9. junija 1945 prišla pod Vojno upravo Jugoslovanske armade (VUJA), ki je postala najvišja oblast v coni B Julijske krajine. Vodila in kontrolirala je delo narodnoosvobodilnih odborov. Izdajala je ukaze in odločbe za gospodarski in politični družbeni razvoj. Bila je najvišja sodna oblast. Opravljala je carinsko kontrolo na mejah, kontrolirala pa je tudi večja industrijska podjetja. Do 25. julija 1945 je VUJA izvajala oblast v dogovoru s Pokrajinskim narodnoosvobodilnim odborom (PNOO), nato pa s Poverjeništvom PNOO. Med drugim je ustanovila inšpektorate za oskrbo, monopol, direkciji za pošto in ladjedelnice, centrali za ribjo industrijo in plovbo.

Z osvoboditvijo maja 1945 so delavci in ribiči izgubili delo. Lastniki tovarn, ki so bili v coni A Julijske krajine in v Italiji, so ustavili obratovanje obeh tovarn. Tovarna Arrigoni si je pomagala s prodajo sadnih zalog. Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst je 22. maja 1945 izdal objavo, s katero je nadzorstvo nad obratovanjem in poslovanjem obeh ribjih industrij prenesel na civilne oblasti na območju Slovenskega primorja in Istre.

Obe tovarni sta se po tej objavi obračali v vseh vprašanjih civilnega področja na pristojni NOO v Izoli, ki je odločilno vplival na družbeno-politični razvoj. Tovarni sta bili delno konfiscirani, delno pa sta bili pod skrbniki, ki so upravljali imetje odsotnih lastnikov. Za delo v tovarnah je skrbela ljudska oblast. Ob izvolitvi novega okrožnega izvršnega odbora 3. avgusta 1945 je Italo Dellore poudaril pomen ribje industrije za Izolo in predložil novemu odboru popravilo ribiških mrež in nabavo surovin prek zamenjave z Italijo. Bonivento iz Izole je opozoril na pomanjkanje goriva, ki naj bi ga imele ladje le še za nekaj dni. Težke razmere je reševala ribiška zadruga, v katero so se množično včlanjevali

ribiči.[1] Konec decembra 1945 so zadruge poskrbele za prevoz rib v Trst, in to rib, ki jih ni bilo mogoče prodati v coni B Julijske krajine. Italo Dellore je dobil nalogo organizirati odsek za razvoj ribolova.[2]

Tovarna Arrigoni, ki jo je družba začela zidati leta 1928 (Fotodokumentacija PAK)

Konec leta 1945 je začela delati *epuracijska komisija* v Izoli. Krajevne in obratne epuracijske komisije so izdajale odloke o odpustih delavcev, npr. Guerrina Parovela, Concetta Prelaza, uradnice Antonije Dellore. O postopku epuracije v obeh tovarnah ribje industrije je napisal izjavo bivši tajnik tovarniškega odbora *Arrigoni* Mario Mazzarola. Med drugim je za dobo od dveh do šestih mesecev iz obeh izolskih tovarn odpustila 28 delavcev in uradnikov.[3] Po obveščevalnih podatkih, ki so jih privrženci Odbora za nacionalno osvoboditev (*Comitato di liberazione nazionale* -CLN) pošiljali v Trst in Italijo, so delavci v tovarnah *Arrigoni* in *Ampelea*, če so se izjavili za priključitev k Italiji, bili odpuščeni, četudi so bili privrženci organizacije Enotnih sindikatov (ES), ki pa se je začela uveljavljati šele jeseni 1945. Proti koncu 1945 je prišlo v sindikalni organizaciji do zmede, ker so v coni A ustanovili Sindikat Julijske krajine (Sindacati Giuliani).

Novo spodbudo za razvoj ribje industrije in ribištva v Slovenski Istri je dalo Poverjeništvo PNOO za Slovensko Primorje 15. januarja 1946. Izdalo je odlok o ustanovitvi *Poslovne središčnice za tvornice konzerviranih rib* na območju Poverjeništva PNOO za Slovensko primorje in Oblastnega NOO za Istro, s sedežem v Izoli. Z istim odlokom je bil imenovan za vodjo Berislav Parač, za člane pa Andrej Janežič, Ivo Gjaja, Mario Degrassi in Emil Zlobec. Poslovna središčnica se je brigala za:

- koordiniranje dela v vseh tovarnah za konzerviranje rib;
- nabavo potrebnih surovin in drugega potrebnega materiala;
- prodajo izdelkov in določitev cen ter
- za socialni položaj delavcev in nameščencev.[4]

Ribja industrija je leta 1946 močno zaostajala in še zdaleč ni dosegala obsega proizvodnje iz let 1941-1945. Na seji okrajnega komiteja KP Julijske krajine za Koper 12. junija 1946 so ugotovili, da je ribja industrija v Izoli v veliki krizi. Skladišča so bila polna neprodanih konzerv (črnih konzerv). Po predelavi so jih prodali za sedeminpolkrat nižjo ceno. Ob teh napakah je razpravljalec France dejal, da je središče ribje industrije v Izoli in da je Poslovna središčnica v Izoli kriva, da njene probleme rešuje PPNOO za Slovensko Primorje v Ajdovščini, ne pa VUJA.

Glavni problem je bil še vedno ribištvo. Izolski ribiči so bili sicer pogodbeno vezani na prodajo ulova rib tovarnam, pri čemer sta bili določeni tako kakovost kot cena. Toda pogodbe so ostale iste kljub spremenjenim razmeram. Zato so ribe, namenjene za industrijo, ribiči rajši prodajali v Trstu, kjer so zanje dobili dvainpolkrat višjo ceno.[5] Zlasti zaradi pomanjkanja rib so stroji, ki jih ni bilo niti v coni A Julijske krajine, ostali brez dela. Kakšni so bili razlogi, da sta tovarni *Arrigoni* in *Ampelea* odstopili nekaj strojev za izdelavo konzervnih škatel tovarni za ribjo industrijo v Rovinju, v dokumentih ni pojasnjeno.[6]

Vmes je posegla ljudska oblast. Bruno Deste, predsednik okrajnega ljudskega odbora, je konec novembra na sestanku ribiške zadruge dejal okoli 200 ribičem, da naj zadruga organizira uvoz proizvajalnih strojev, naj skrbi za dvig življenjske ravni ribičev, ribiči pa naj se pri delu držijo statuta. 25 ribiških bark z ribiči je sredi decembra 1946 odšlo za 3 mesece v Dalmacijo.[7]

EVAKUACIJA

Novi mestni NOO Izola je doživljal težke trenutke 6. februarja 1947, ko so iz obeh tovarn za ribjo industrijo odpeljali 60 odstotkov strojev, prevozna sredstva, surovine in drugo. To je zlasti prizadelo ljudski odbor, saj je bila ogrožena zaposlitev tovarniškega osebja in s tem preskrba velikega dela prebivalstva izolske občine. Vesti

1 Uradni list PNOO za Slovensko Primorje in Trst, št. 1. AS(Arhiv Slovenije), fond ZKS, OK ZK Koper, l. 1954, fasc. 102. AS, fond ZKS OK KPS Koper l. 1945, mapa 1: poročilo partijske konference OK KP Julijske krajine.
2 AS, fond ZKS, OK KPS Koper, 8. redna seja z dne 28. 12. 1945.
3 AS, ZKS, OK KPS Koper, zapisnik 8. seje OK z dne 8. 12. 1945.
4 Uradni list PPNOO za Sl. Primorje, št. 6/1946.
5 Cristina Columni, Liliana Ferrari, Giana Nassisi, Germano Trani: Storia di un esodo. Istria 1945-1956. Istituto regionale del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trieste 1980, str. 123.
6 Ricostruzione I, št. 3 z dne 1. nov. 1946. AS, fond ZKS, OK KPS Koper, l. 1946, sejna zapisnika OK KP Jul. krajine za Koper z dne 12. 6. in 17. 6. 1946.
7 AS, fond ZKS, OK KPS Koper, l. 1946, poročilo sestanka ribiške zadruge z dne 10. 12. 1946.

o demontažah so se razširile do Ljubljane. Sredi noči je slovenska vlada poslala v Koper Julija Beltrama-Janka, da po oblastni liniji prekine stanje, ki je imelo značilnosti anarhije. Poslala je tudi Leopolda Caharijo z nalogo, da kot komandant milice organizira četo in prepreči nadaljnje odvažanje materiala iz izolskih ribjih tovarn.[8]

Pred podpisom mirovne pogodbe z Italijo so, po trditvi Alojza Hudalesa, bili odpeljani stroji iz obeh tovarn v Izoli, in sicer po navodilih "najvišjih forumov ljudske oblasti in najvišjih političnih organov te cone".[9]

Po "analizi položaja", ki ga je 15. februarja 1947 podal Okrožni komite KP Julijske krajine, je odlok o odvozu strojev dala VUJA. Ukrep je bil politično nepripravljen, prišel je iznenada in pojasnilo zanj so dale vojaške oblasti neposredno pred demontažo.

Tajništvo Poverjeništva PNOO za Slovensko primorje je za kontrolorja evakuacije strojev imenovalo Alojza Hudalesa, upravitelja izpostave Centrale industrije konzerv v Izoli.

Za evakuacijo strojev, ladjevja, orodja, prevoznih sredstev in surovin iz tovarn *Ampelea* in *Arrigoni*, ki se je začela 6. februarja 1947, je dobil naslednje smernice:

a) evakuirati iz obeh tovarn 50 odstotkov strojev za izdelavo pločevinaste embalaže z vsem pripadajočim orodjem, transmisijami, električnimi motorji itd.;

b) evakuirati iz obeh tovarn 50 odstotkov surovin, lahko pa tudi več;

c) evakuirati iz obeh tovarn vso ribiško floto;

d) iz tovarne *Ampelea* evakuirati hladilnice;

e) iz tovarne *Arrigoni* evakuirati ladjedelnico;

f) z evakuacijo toliko onesposobiti obe tovarni, da vsaj v doglednem času ne bosta mogli konkurirati jugoslovanski konzervni industriji, in končno

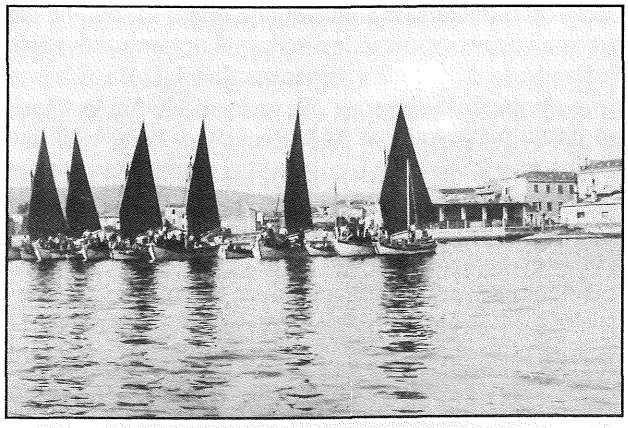
g) za evakuacijo še drugega materiala se bodo dogovorili v tovarnah; pri tem pa je treba gledati, da bosta tovarni še naprej lahko obratovali in da ne bi prišlo do občutne brezposelnosti.

Evakuacijo je opravila *Zemaljska uprava za pomorsko-ribarsku industriju* na Reki oz. *Centrala industrije konzerv na Reki*. S svojim tehničnim osebjem je prevzela jamstvo za nadaljnje nemoteno obratovanje obeh tovarn v Izoli. Izdana je bila dodatna smernica, naj pri evakuaciji ne ravnajo preveč ozkosrčno in naj pustijo v tovarnah stroje, nujno potrebne za nemoteno obratovanje. Alojz Hudales je opozoril Josipa Žeželića, upravitelja *Centrale industrije konzerv na Reki*, naj sama evakuacija ladjedelnice, strojev in surovin ne daje videza anarhije, plenjenja in nereda.

Vrednost odpeljanih strojev, surovin in drugega iz tovarne *Arrigoni* je znašala 802.303.902, iz tovarne *Ampelea* pa 586.768.476 lir.[10] CLN za Istro je demontažo označil za "totalni odvoz industrije in ladjedelnic konzervne industrije". Izseljevanje izolskih delavcev se je povečalo, saj po odvozu strojev itd. niso videli nobenega zagotovila za svoje delo in tudi obstoj. To je bila druga izselitev, prva je bila leta 1945. Po sporočilu CLN za Istro so izseljevanje spodbujale agrarna reforma, rekvizicije hiš in stanovanj za razmestitev vojske, pritiski na meščane, naj se izselijo, izgon družin, katerih družinski poglavarji so delali v tržaških tovarnah.[11]

Po spominu preživelih delavcev je VUJA v Opatiji izdala odlok o zasedbi strojev in ribiške flote. Delegata slovenske vlade v *Ampelei* in *Arrigoniju* Italo Dellore in Emil Zlobec ter Toni Gandusio, predsednik delegatske skupine, so, obveščeni o odloku, protestirali pri vojaški upravi v Kopru. Vsa Izola je bila na nogah. V mesto so prišli Franc Štoka, Tone Ukmar, podpolkovnik Mirko Lenac. Vmes je posegla tudi slovenska vlada v Ljubljani. Po pregovarjanju je bil dosežen kompromis. 60 odstotkov strojev, surovin in vsega drugega so odpeljali v Martinščico, 40 odstotkov, predvsem starih strojev, pa so pustili v tovarnah. Proti odvozu ribiške flote so nastopili ribiči in zasedli ladje. Po posredovanju KP Slovenije je bila ribiška flota z ribiči prepeljana na Reko. Ribičem so obljubili, da bodo lahko vsak vikend prihajali domov k družinam.

Po evakuaciji se je izpostava Centrale v Izoli pritožila zaradi evakuacije. Zahtevala je od *Zemaljske uprave*, naj vrne material, nujno potreben za ponovni zagon. Popise odpeljanega materiala so izdelali Enotni sindikati (ES) in delegati obeh tovarn. Centrala je zahtevala tudi vrnitev orodja in osebnih predmetov, ki so bili vzeti oz. ukradeni delavcem iz njihovih omaric. *Zemaljska uprava* je dolgo oporekala verodostojnosti seznamov odnesenega materiala. Šele 20. februarja je bil vrnjen del zahtevanega materiala. Z njegovo vrnitvijo sta lahko tovarni, ki sta bili

Ribiška flota tovarne ribje industrije Ampelea okoli leta 1943 (Fotodokumentacija PAK)

8 Ustni vir L. Caharije. AS, ZKS, OK KP J. K. za Istrsko okrožje, zapisnik okrožnega part. aktiva z dne 24. 3. 1947.
9 AS, fond ZKS, OK KP za Julijsko krajino za Istrsko okrožje, l. 1947, fasc. 109, dopis Centrale industrije konzerv Izola z dne 10. 3. 1947.
10 La Voce libera, 24. 11. 1947. Columni: Storia di un esodo, str. 341.
11 Arhiv IR FVG, fasc, 31, št. 2366, spomenica z dne 24. 12. 1947.

od vseh tovarn najbolj usposobljeni za to proizvodnjo, začeli izdelovati konzervne škatle tipa 1/8 in 1/4. Samo za pošiljko na Čehoslovaško je bilo treba izdelati dva in pol milijona konzervnih škatel. V obeh izolskih tovarnah je bilo 21. februarja 1947 izdelanih 49.000 praznih in 13.350 polnih škatel.

ZASTOJ V PROIZVODNJI

Proizvodnja je začela padati zaradi pomanjkanja surovin. Prošnje A. Hudalesa za belo pločevino, olje, gumijaste obročke in drugo so bile največkrat neizpolnjene. Isto je bilo z opozorili, da je nemoteno delovanje tovarn v interesu ljudske oblasti, ki bi morala pokazati razumevanje za delovanje tovarn in zaposlitev delavcev italijanske narodnosti. A. Hudales je poslal *Zemaljski upravi* tudi direktivo odgovornih političnih forumov ter zahtevi Branka Babiča-Vlada in Toneta Ukmarja, da morajo tovarnam po evakuaciji vsega materiala omogočiti delo in ju oskrbeti s surovinami najmanj za mesec dni naprej. Delavci bodo le tako z zaupanjem gledali na ljudsko oblast, ki odgovarja za obratovanje obeh tovarn.

Prebivalci izolske komune so zasedbo strojev, ribiške flote, surovin itd. sprejeli z neodobravanjem in jezo. Nezadovoljstvo in bes sta se še povečala, ko oblastniki na Reki niso izpolnili danih obljub. Mnogi ribiči so zapustili barke in za stalno odšli domov. Nerazpoloženje italijanske narodnostne manjšine do ljudske oblasti, Slovenije in Jugoslavije se je še povečalo. Množice so napadale "naše organizacije", v proletarski Izoli je zavladala velika pasivnost, kar so nasprotniki, in med njimi tudi italijanska duhovščina, izkoriščali. Partijcev v obeh tovarnah ni bilo čutiti, po ugotovitvi RK KP Izola so bili delavci daleč od KP in množičnih organizacij. Odbori SIAU (Slovensko-italijanske antifašistične unije) so splahneli in preostali člani organizacije niso kazali nobene aktivnosti. Podobno je bilo tudi v organizacijah UDAIS (*Unione delle donne italo-slovene*). Na volitvah UDAIS je v Izoli od 3.060 žena volilo le 348. Reakcija v coni A Julijske krajine in v Italiji je še leta in leta pogrevala evakuacijo izolskih tovarn za propagando proti Jugoslaviji. Italijanski tisk je prinašal članke in brošure o industrijskem ropanju leta 1947 v vseh industrijskih podjetjih v coni B Julijske krajine. Jugoslavija je kot vojni plen, *preda bellica*, odpeljala iz Izole stroje, opremo, surovine, končne izdelke.[12]

Pomanjkanje strojnega parka, ribiške flote, bele pločevine in drugega je povzročilo močan zastoj v proizvodnji. Primeri brezposelnosti in odpustov so se množili. Odpuste so nasprotniki Jugoslavije imenovali "protiljudske" in "šovinistične". 3. aprila 1947 je bilo z odlokom oddelka *Delovnega inšpektorata v Izoli* odpuščenih iz obeh tovarn 57 delavcev in uradnikov. V septembru 1947 je bilo v tovarni Arrigoni še vedno 800 delavcev. Poskusi, da bi brezposelne delavce zaposlili vsaj pri drugih delih, so povečini propadli. Ker niso aprila 1947 hoteli delati pri demontaži prekooceanske ladje REX, ki se je bila po bombardiranju potopila ob obali med Koprom in Izolo, je bilo odpuščenih 20 delavcev. Odpuščeni delavci iz izolskih tovarn ribje industrije niso hoteli prijeti za delo pri popravljanju cest. V decembru 1947 je bilo odpuščenih 99 delavcev tovarne Ampelea in 57 delavcev tovarne Arrigoni. V obeh tovarnah se je občutno zmanjšalo število strojnikov.

Neredna in slaba preskrba ribje industrije s surovinami, belo pločevino, oljem je pri izolskih delavcih še povečala občutek negotovosti. Direkcija obeh tovarn je kljub naporom *Centrale industrije konzerv* morala ustaviti delo in dati delavcem 14-dnevni dopust. Centrala industrije konzerv se je kot državni organ, odgovoren za poslovanje tovarn, trudila, da bi tovarnam zagotovila delo. Usmerila je vse svoje napore, da bi dobila surovine. Sklepi in obljube, ki jih je *Centrala industrije konzerv* dobila po številnih intervencijah, se niso uresničevali. Centrala je iskala tudi notranje rezerve. Z okrožnico z dne 29. aprila 1947 je obema tovarnama prepovedala oddajanje ali posojanje surovin in drugega materiala ter opravljanje raznih del v tovarniških delavnicah. Z njo je seznanila tudi Mestni ljudski odbor (MLO) Izola. Z okrožnico z dne 3. 5. 1947 je opozorila tovarno Arrigoni na številne primere nečistoče v tovarni in zahtevala uvedbo najstrožje čistoče. Opozorila je tudi na nered v skladiščih.

Ob vsem tem so material, ki je bil nekaka rezerva za oskrbovanje izolskih tovarn, prodajali špekulantom v Italijo. Kdo je širil vesti, da tovarne ne bodo več delale, ni težko ugotoviti. Napad na izolske tovarne je prišel z dveh strani. Tržaški kapital je poskušal z infiltracijo. Kupoval je ribiške barke, dajal posojila trgovcem in predlagal lastnikom izolskih tovarn, da bi ponovno uvedli obratovanje v tovarnah. Predlog o predaji tovarne Arrigoni bivšemu lastniku je VUJA postavila na dnevni red seje Okrožnega komiteja za Istrsko okrožje 25. julija 1947. Ob tej priložnosti so izrekli tudi mnenje, da bi lastnik z obstoječim strojnim parkom moral odpustiti del delavcev, česar pa ljudska oblast ni smela dovoliti.

Njihov namen je bil tudi, da bi diskreditirali ljudsko oblast. Širili so vesti, da so po krivdi ljudske oblasti tovarne izgubile stroje in ribiške barke, s tem pa delavci

12 Lucio de Panzera: Zona B, str. 11. Primorske novice, 26. 10. 1983: podatki Itala Delloreja in Marije Vascotto. Izjava Leopolda Caharije. AS, fond ZKS, OK KP Jul. krajine, poročilo "Analiza položaja.." z dne 15. 2. 1947. AS, fond ZKS, OK KP Jul. krajine za Istrsko okrožje, l. 1947, fasc. 109, dopis Centrale industrije konzerv, izpostava Izola, poslan OK KP Jul. krajine z dne 10. 3. 1947 s prilogama št. 430 in 431 z dne 13. 3. 1947. AS, fond ZKS, OK KPS Koper, fasc. 79, sejni zapisnik RK KP Jul. krajine Izola z dne 13. 3. 1947. AS, ZKS, OK KP J. K. za Istrsko okrožje, sejni zapisnik okrožnega partijskega aktiva z dne 24. 3. 1947.

tudi delo. Delo bodo delavcem zopet priskrbeli bivši lastniki.[13]

Ljudska oblast je storila vse, kar je bilo v njeni moči, da bi zagotovila tovarnam ribe in preprečila odpuste delavcev. Ukrepala je proti ribičem, ki so izvažali ribo v cono A. Mobilizirala je ribiče, da so lovili ribe za trg in tovarni. Svežo ribo je nabavljala tudi v Poreču. Zbirala je zaloge slane ribe in omogočala tovarnama obratovanje tudi v dneh polne lune. Skrbela je za ribiško zadrugo in zadolžila sindikate, da so jo oskrbovali z vsem potrebnim. Sindikat je vzpostavil tudi pravilne odnose med lastniki ribiških ladij in ribiči. 12. avgusta 1947 je bilo ustanovljeno *Istrsko izvozno-uvozno podjetje za ulov in prodajo ribe*. Po ustanovitvenem odloku je imelo edino to podjetje pravico prodajati ribe tudi v tujini. Ta prepoved je ribiče vznejevoljila, zlasti še, ker so bile odkupne cene podjetja dosti nižje kot v Trstu.[14]

V zimi 1947/1948 je delalo v izolskih tovarnah le malo delavcev. Bilo je veliko pomanjkanje rib tudi zaradi tihotapljenja teh v Trst. Kriza je dosegla višek marca 1948. Iz tovarn Arrigoni in Ampelea je bilo po podatkih glasila *Voce Libera* odpuščenih 1.200 delavcev. Delo naj bi nadaljevalo v tovarnah le 60 delavk.

Dober ulov ribe maja 1948 je omogočil ljudski oblasti, da se je lotila obnove obratovanja obeh tovarn v Izoli. Belo pločevino, ki je Jugoslavija ni poslala, sta tovarni, po naročilu, kupili z deviznimi sredstvi. Podpolkovnik Mirko Lenac, Janko Beltram, Tone Ukmar in A. Hudales so dobili nalogo, da omogočijo obratovanje tovarn. Za zaposlitev 1.200 delavcev je Ekonomska komisija Okrožnega komiteja KP za Istrsko okrožje zadolžila Stanka Kovačiča, A. Hudalesa, Rocca in Slamiča. Njih naloga je bila tudi zaustaviti izseljevanje izolskih delavcev v Trst.

Začel se je radikalnejši postopek proti saboterjem in tihotapcem ribe v Trst. Na lahak način so tihotapci in tržaški kapitalisti z ugodno menjavo 150 jugolir za 100 metrolir prišli do velikih dobičkov.

Ljudska oblast na čelu s predsednikom Okrožnega ljudskega odbora (OLO) je izrekala kazni špekulantom, tihotapcem pa zasegla ladje z opremo vred in jih izročala Okrožnemu ljudskemu odboru. Ker izolski ribiči iz bojazni pred represalijami niso hoteli iti na zaplenjene ladje, je ljudska oblast dala ladje v najem umaškim, savudrijskim, piranskim in drugim posadkam in jih organizirala v zadruge. Ladja *Luce d'Oriente*, last bratov Degrassi iz Izole, je bila dana v najem 25 piranskim ribičem, ki so ustanovili zadrugo. V Novigradu in Piranu so popolnoma spremenili prvotni sestav ribičev na ladjah in tako onemogočili posege ladijskih lastnikov in solastnikov. Razbili so stare odnose med lastniki in ribiči. Isto so naredili potem tudi v Izoli. O bivših lastnikih ribiških ladij *Gilda*, *Fiore*, *Luce d'Oriente* so razpravljali na seji okrožnega ljudskega odbora v Kopru 27. avgusta 1948.

INFORMBIRO

Z nastopom Informbiroja so se težave še povečale. Politične razmere so se v Izoli občutno poslabšale. Informbiro so propagirali Juraga, Bacicchi, Gulatieri, Balbi itd., ki so se uveljavili v Izoli. Konec julija 1948 je bilo v obalnih mestih 136 informbirojevcev, ki so se potegovali za priključitev vsega *Svobodnega tržaškega ozemlja* (STO) k Italiji. Po nekem podatku se je v Izoli od 40 članov KP le šest izreklo proti resoluciji Informbiroja. Po drugem podatku se je v Izoli dve tretjini članov KP z mestnim komitejem KP izjavilo za Informbiro. Privrženci V. Vidalija so terorizirali izolske ribiče in dosegli, da se je le majhen del ribičev zaposlil na zaplenjenih ladjah. Do težav je prišlo tudi v ribji industriji. Mnogi delavci so se opredelili za Informbiro. V tovarniškem komiteju tovarne *Ampelea* so bili privrženci V. Vidalija v večini. Med njimi naj bi odkrili tudi saboterje. V obeh tovarnah je bilo na vodilnih mestih precej informbirojevcev. Narodnostni sestav delavcev ni bil v razmerju z narodnostnim sestavom članov KP. V Ampelei je bilo 94 odstotkov delavcev italijanske narodnosti, člana KP pa sta bila le dva. K porastu števila privržencev Informbiroja je največ pripomogla evakuacija februarja 1947. leta.

Mirovna pogodba z Italijo je vnesla spremembe tudi v sindikalni organizaciji. 12. marca 1947 je prišlo do združitve Enotnih sindikatov in Združene delavske zbornice (*Camera confederale del lavoro*), toda v Izoli ni bilo tedaj čutiti sindikalne organizacije.

Z nastopom Informbiroja je prišlo do frakcije tudi v Istrskem okrožnem sindikalnem odboru. Od desetih članov so se Juraga, Bacicchi, Balbi in še dva odločili za V. Vidalija in 15 dni odločali v sindikalni politiki, toda na okrožni sindikalni skupščini so bili vidalijevci poraženi. Kljub temu pa je imela 15-dnevna vidalijevska sindikalna politika težke posledice za sindikalno gibanje. V tovarniških odborih so tudi po sindikalni skupščini odločali frakcionaški sindikalni voditelji. Toda niso uspeli z organizacijo štrajka v tovarni *Ampelea*, propadel pa je tudi njih poskus, da bi delavci sabotirali delo.

Z odhodom večine vidalijevcev v Trst oz. Italijo so se razmere začele popravljati, ker so se slovenski ribiči in delavci množično naseljevali v izolski komuni.

13 AS, fond ZKS, OK KP J. K. za Istrsko okrožje, l. 1947, fasc. 79, sejni zapisnik z dne 13. 3. 1947. AS, ZKS, KP J. K. za Istro, l. 1947, fasc. 109, sejni zapisniki z dne 23. 4., 25. 7. in 13. 9. 1947 in 24. 1. 1948. AS, fond ZKS, OK KP J. K. za Istro, l. 1947, fasc. 109, politično poročilo z dne 2. 6. 1947 in dopis Centrale industrije konzerv št. 1236 z dne 3. 5. 1947 s prilogami. Istituto R. F. V. G., fasc. 93, mapa 5. Columni, Storia di un esodo, str. 342.

14 AS, ZKS OK KPS Koper, l. 1947, fasc. 109, sejni zapisniki OK KP J. K. za Istrsko okrožje z dne 13. 6. in 9. 8. 1947 ter sejni zapisnik RK KPS Izola z dne 23. 10. 1947. Columni: Storia di un esodo, str. 346. Slovenski Jadran, 29. 10. 1954.

PODVOJENA PROIZVODNJA

Ribiško podjetje je imelo konec leta 1948 že štiri motorne ladje za letni in zimski ribolov, pet motornih ladij za letni ribolov, v pripravi pa je imelo še dvanajst ladij. Ribiška flota je mnogo prispevala k razvoju konzervne industrije. Leta 1948 je dala tovarnam 50 vagonov plave ribe. Poleti in jeseni leta 1948 je dobil trg 65 vagonov sardonov in sardel; od tega je šlo za prodajo 15 vagonov. Največ, 763 kvintalov, rib je nalovila ribiška motorna ladja *Laura*, katere poveljnik je bil Paolo Apollonio. Ladja *Garofolo* je nalovila 610, ladja *S. Antonio* pa 576 kvintalov rib.

Decembra 1948 so bili v izolskih tovarnah rešeni najvažnejši problemi. Število delavcev se je podvojilo in predelali so že 800 ton rib, začeli pa so tudi s konserviranjem poljskih pridelkov.[15] Zasluge imajo vsekakor Enotni sindikati. Januarja 1949 so sindikalne organizacije volile delegate za okrožno skuščino. Pri volitvah v tovarni Ampelea 13. januarja je od 470 vpisanih volilo 387 volivcev, 58 pa je bilo neveljavnih volilnic. V novo sindikalno podružnico je bilo izvoljenih 5 Slovencev in 6 Italijanov. V obdobju do 1. avgusta 1951 je bil v veljavi administrativni način delovanja. Tovarni sta uredili preskrbo z ribami in proizvodnja je delovala brez zastojev, čeprav vse pomanjkljivosti še niso bile odpravljene. Velika hiba je bilo izostajanje delavcev. Tudi do 150 delavcev je dnevno manjkalo v obeh tovarnah. Problem je bil tako pereč, da so bili dani predlogi, naj bi delavcem s številnimi izostanki ukinili živilske nakaznice. V letu dni sta tovarni podvojili proizvodnjo. Obogatili sta tudi asortiment. V tovarni Arrigoni so izdelovali filete *Rollmops* v konzervah, filete v pikantni omaki, stisnjene palamide itd. Tovarna Ampelea pa je zaradi pomanjkanja bele pločevine dajala prednost slani ribi, jo marinirala (jesih, čebula) in jo konservirala v sode. Ribe je tudi konservirala v pločevinskih škatlah. Konzervirala je tudi povrtnine. Velike zasluge za modernizacijo dela je imel tehnični vodja Luigi Carboni, ki je služboval v izolski tovarni 47 let. V tem času sta izolski tovarni premagovali ovire, ki so jih postavljali bivši lastniki pa tudi vodilni funkcionarji. Direktor tovarne *Ampelea* Trevisan ni podpiral gradnje delavskih hiš. Nekateri vodilni funkcionarji so skrivali orodje v skladiščih, čeprav so ga v proizvodnji nujno potrebovali.

V prvem trimesečju leta 1948 je tovarna Arrigoni izdelala 169.307 kg konzerv, v prvem trimesečju leta 1949 pa 362.344 kg. Tovarna *Ampelea* je v istem obdobju povečala proizvodnjo od 49.355 na 100.355 kg. Tolikšen porast proizvodnje je omogočil povečan ulov rib.

Ribiči so dosegli lepe uspehe, ker je zahodna obala Istre bogata s plavo ribo. Z novimi ribiškimi mrežami so lovili velike jate sardel, sardonov, škombrov itd., ki so najbolj primerni za industrijsko predelavo. Ribištvo je dobilo deset motornih ladij (*saccaleve* z umetno lučjo) in nalovilo v prvem trimesečju leta 1948 255.528, v prvem trimesečju leta 1949 pa 465.805 kg rib.

Riba, izolsko ribiško podjetje z omejeno zavezo, se je aprila 1949 preosnovalo v delniško družbo; VUJA jo je odobrila z odločbo št. 1838 z dne 23. 4. 1948. Z emisijo 9.100 delnic po 300 din (1.000 lir) je novo ustanovljeno podjetje dobilo kapital za nadaljnji razvoj. Okrožno ljudsko sodišče je 26. oktobra 1949 vpisalo namen podjetja:

1. loviti v domačih in tujih vodah morske ribe z lastnimi in najetimi ladjami in ribolovnimi napravami ter orodjem vseh vrst ob obalah in na odprtem morju;
2. trgovati na debelo z ribami lastnega ali tujega lova in ribolovnimi napravami..;
3. uvažati in izvažati ribe, ribolovne naprave, orodje in potrebščine;

Delavke tovarne Arrigoni ob zaključku šiviljskega tečaja (Fotodokumentacija PAK)

4. ustanavljati v državi ali izven države podružnice z istim namenom;
5. splošno izvrševanje vsakovrstnih poslov, ki bi bili povezani z družbenim delom;
6. prevzemanje drugih sličnih podjetij ali udeležba pri istih...

V upravnem odboru so bili Andjelka Belič predsednica, Andrej Mahnič in Franjo Valentič, v nadzornem odboru pa Marjan Černovec, predsednik, Josip Adamič in Drago Hrovatin.

Aprila 1949 je imelo podjetje ladje *Dupin*, *Sardela*, *Jadran* in *Palamida*. Opremo zanje je izdelala piranska

15 La nostra lotta l. I, št. 1. avgust; l. II, št. 22 z dne 29. 1. 1949, št. 25 z dne 19. 2. 1949 in št. 40 z dne 28. 5. 1949. Slovenski Jadran, l. III, št. 45 z dne 29. 10. 1954. AS, fond ZKS, OK KPS Koper, l. 1948, fasc. 80: sejna zapisnika ekonomske komisije Istrskega okrožja z dne 13. 5. in 4. 6. 1948 in sejna zapisnika OK KP STO Koper z dne 23. 8. in 27. 9. 1948 in fasc. 109: zapisnika sej OK KP STO z dne 22. in 25. 5. 1948.

ladjedelnica, ladje pa sta izdelali ladjedelnici v Kopru in Izoli.

Pod vodstvom A. Beličeve in Romana Pahorja je podjetje v letih 1950-1951 doseglo lepe uspehe.

Po določbi iz maja 1951 je na dohodke ribičev vplival ulov. Če je posadka ladje ulovila pet vagonov rib, je dobila 60 % podjetje pa 40; če je bil ulov osem vagonov, je posadka ribiške ladje dobila 80 %. Z dovoljenjem oblasti so ribiči prodajali ribo neposredno podjetju in tovarnam.

19. aprila 1951 je bilo ustanovljeno okrajno trgovsko podjetje *Istra ribolov-Istria pesca* s sedežem v Izoli. Po ustanovitveni odločbi se je ukvarjalo z morskim ribolovom in gojenjem školjk ter morskih gob. Prvi upravnik je bil Giorgio Maraspin.[16]

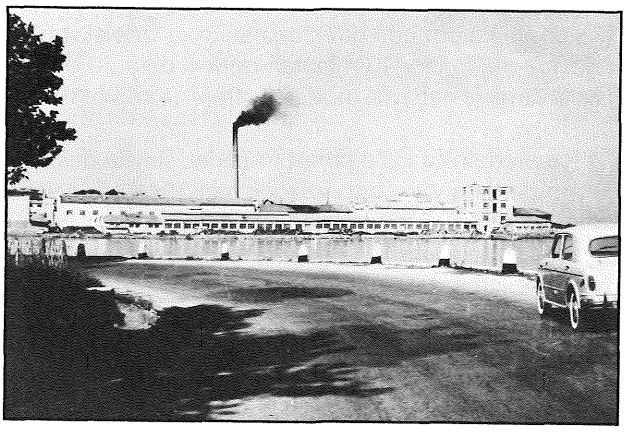
IZOLA SREDIŠČE RIBJE INDUSTRIJE V JUGOSLAVIJI

Ekonomske razmere v Izoli so zaostajale za razmerami na Tržaškem. Cona STO se je vključila v *Marshallov plan*, ki ga pa Jugoslavija ni hotela sprejeti. V primerjavi z letom 1946 je proizvodnja v izolski ribji industriji leta 1950 porasla za 216 odstotkov. Povečalo se je tudi število delavcev, od 1.411 leta 1948 na 1.973 leta 1951. Prav tako se je povečal tudi asortiment proizvodnje. K dvigu proizvodnje ribjih konzerv v olju je med drugimi prispeval Adalgerio Degrassi. Izdelal je napravo za vplinjanje bencina, ki jo je tovarna *Ampelea* uporabljala za taljenje cina pri izdelavi pločevinastih škatel. 40 let stara plinarna v Izoli ni dajala kaloričnega plina, povrh pa je bila še dostikrat v okvari.[17]

Z ustavnim zakonom o temeljih družbene in politične ureditve FLRJ so bili spremenjeni temelji iz leta 1946. Z zakonom o delavskem samoupravljanju, ki je bil sprejet 27. junija 1950, je lastnina v rokah države prešla v družbeno lastnino. Istrski okrožni ljudski odbor je 3. februarja 1951 sprejel odlok o prehodu gospodarskih podjetij v upravljanje delovnih kolektivov. Po 3. členu tega odloka so delovni kolektivi volili delavske svete, ti pa upravne odbore. Družbena lastnina naj bi postali v Izoli tudi tovarni *Ampelea* in *Arrigoni*.

V drugi polovici leta 1951 se je, podobno kot v Jugoslaviji, uveljavljalo načelo prostega oblikovanja cen. V obeh tovarnah v Izoli, čeprav nista bili nacionalizirani, so uvedli delavski svet in upravni odbor. Prosto oblikovanje cen je ugodno vplivalo na ribištvo in ribjo industrijo. Ribiči so dnevno prodali od deset do trideset ton rib. Novo 17 m dolgo ribiško ladjo je izdelala delavnica tovarne Arrigoni za okrajno trgovsko podjetje *Istra ribolov*.

Zaostrili so disciplino ribičev. Komandant VUJA je ukrepal proti Vascottu in Degrassiju, ker sta odvračala ribiče od ribolova. Gospodarska komisija je uredila zadevo z ribiči podjetja *Istra ribolov* in predlagala, naj bi tovarni prevzeli ribiške ladje in čolne. Povečan ribolov so načrtovali tudi s priselitvijo ribiških družin iz Dalmacije, zlasti zaradi odhajanja ribičev z barkami v Trst.

Pogled na tovarno Arrigoni - Ampelea v povojnem času (Fotodokumentacija PAK)

Tovarni za ribjo industrijo sta po zaslugi delavskih svetov in upravnih odborov dvignili proizvodnjo, napravili red in uredili delovno disciplino. Tovarna *Ampelea* je šestmesečni plan izpolnila stoodstotno (konserviranje svežih rib). Za drugo polovico istega leta je predvidela nakup pločevine v tujini. Sklepi delavskega sveta so bili:

-izdelati rezalne stroje za zelenjavo;

-montirati stroje za izdelavo ribje moke in ribjega olja iz 40 stotov kg ribjih odpadkov na dan;

-izboljšati pripravo rib in zmanjšati izgubo dobrih rib za 30 kg na dan;

-zmanjšati bolniške izostanke in povečati delovno disciplino ter

-ponovno prevzeti delavce, odpuščene zaradi nedisciplne, šele po šestih mesecih.

V avgustu 1951 se je storilnost obeh tovarn dvignila za 30 odstotkov, povečal se je tudi izvoz. Vse to so omogočili ribiči, ki so dnevno prodali od enega do treh vagonov rib.

Odpustitve iz služb so močno vplivale na delovno disciplino. Iz tovarne *Arrigoni* je bilo do srede decembra 1951 odpuščenih pet mizarjev, dva sodarja, trije mehaniki, trije ročni delavci. Tovarna *Ampelea* je 1. decembra 1951 odpustila iz službe deset nedisciplinirani delavk.[18] Tedaj so iz upravnih odborov in delavskih svetov

16 AS, ZKS, OK KPS Koper, l. 1949, fasc. 82: sejni zapisnik OK KPS Koper z dne 22. 3. 1949. La nostra lotta, leto II, št. 22, 33, 37, 57, 63, 73 in 80 z dne 29. 1., 16. 4., 14. 5., 14. 9. in 9. 10. 1949 in št. 100. Uradni vestnik OLO Koper, leto III, št. 2. Uradni list VUJA jugoslovanske cone STO in Istrskega okrožnega ljudskega odbora, leto III, št. 5 in 7, leto V/1951 št. 5.

17 Istrski tednik, leto I, št. 16 in 44 z dne 17. 6. in 30. 12. 1950; leto II, št. 6, 11, in 27 z dne 10. 2., 17. 3. in 6. 7. 1951. Slovenski Jadran, leto II, št. 45 z dne 29. 10. 1954.

odpustili nasprotnike nove Jugoslavije, med katerimi so bili tudi Slovenci, ki so prišli v Izolo po letu 1945.

Od 1. januarja 1952 je razvoj ribje industrije napredoval v okviru družbenih načrtov. Gospodarski predpisi in zakoni, veljavni v FLR Jugoslaviji, so se razširili tudi na jugoslovansko cono STO, kar pa ni šlo brez anarhičnih pojavov in nediscipline. Ljudska oblast je storila vse za razvoj ribje industrije. Delavec tovarne *Ampelea* Italo Dellore je na pobudo direktorja Sfiligoja izdelal stroj za čiščenje rib, ki je v 40 minutah opravil delo 70 delavk. Ista tovarna je nabavila moderne stroje za pripravo ribjih izdelkov.

Razpredelnica kaže porast in padec števila delavcev in proizvodnje v tovarni *Arrigoni*: leta 1946 1948 1952 delavci 741 430 516 proizvodnja v tonah 802 1.100 835

Proizvodnja leta 1952 je padla zaradi težkega razpečevanja filetov, zastarelih strojev, pa tudi zaradi slabega ulova plave ribe.

Zaradi ostre svetovne konkurence je bilo ustanovljeno podjetje za uvoz in izvoz sveže in konzervirane ribe *DELAMARIS* s sedežem v Izoli. Z njim je nastala največja tovarna ribjih konzerv v Istri. Podjetje je ustanovil Ljudski odbor okraja Koper 10. junija 1952, na sodišču pa je bilo podjetje registrirano 16. julija 1952. V vodstvu novega podjetja so bili Mirko Amon, direktor, Mirko Martelanc, računovodja, in dr. Mitja Gorec, komercialist. Prodajo in izvoz izdelkov ribje industrije je moralo podjetje v začetku dotirati. Delamaris je prevzel vlogo podjetja *Riba* d. d. in ribiškega podjetja *Istra ribolov*, ki sta bili ukinjeni.[19]

Izolski tovarni sta v letih 1952-1954 povečevali proizvodnjo, zmanjšali proizvodne stroške za 18 %, tovarniško površino pa za eno tretjino. Leta 1953 je bila Izola najmočnejše središče ribje industrije v Jugoslaviji in pomembno mesto ob Jadranu. Letno je proizvedla 750 ton ribjih konzerv in 400 ton soljenih rib, 60 ton ribje moke in 20 ton ribjega olja.

V prvi polovici leta 1954 je tovarna *Ampelea*, ki je sedaj dobila novo ime, šest mesecev modernizirala strojne opreme in dvignila proizvodnjo svežih rib na deset ton dnevno. Tovarna je nabavila moderne kotle (avtoklave) za kuhanje sveže ribe, avtomatično stiskalnico z zmogljivostjo 90-100 pokrov ali vlečenih doz na minuto, dva stroja za zapiranje konzervnih škatel. V ribjo moko in ribje olje ter klejno vodo je predelala na dan 8 ton ribjih odpadkov.

Z odločbo OLO Koper je bilo 23. januarja 1953 v Izoli ustanovljeno podjetje *RIBA* z nalogami: izvajati morski ribolov, trgovati z ribami in graditi ter popravljati ribiške ladje.[20]

Ker so ribiči italijanske narodnosti kljub ugodnostim odhajali v Trst, je bila ustanovljena *Ribiška šola* v Piranu. Z absolventi je krila pomanjkanje ribičev, v Izolo pa so prihajali tudi ribiči, ki so bili v drugih službah v Sloveniji.[21]

RIASSUNTO

Il saggio illustra a grandi linee lo sviluppo dell'industria del pesce a Isola dal 1945 al 1954.

Nell'introduzione viene raissunto brevemente lo sviluppo tra le due guerre. La storia dell'industria del pesce a Isola dal 1945 al 1954 è contenuta nei capitoli:

- *Dopo la liberazione*
- *L'evacuazione*
- *L'arresto della produzione*
- *L'informbiro*
- *Il raddopio della produzione*
- *Isola- centro jugoslavo dell'industria del pesce 1951-1954.*

Il saggio è in pratica uno dei capitoli dell'opera non ancora pubblicata " Isola 1945- 1975", integrato alla fine con l'elenco delle fonti e della bibliografia sull'argomento.

18 AS, ZKS, občinski komite ZKS Izola, l. 1951, fasc. 380: 1. seja mestnega komiteja KP z dne 30. 9. 1951. AS, ZKS, OK KP STO, l. 1951, fasc. 108: seji part. biroja z dne 30. 9. in 13. 11. 1951. Istrski tednik, leto II, št. 33, 36, 49 in 52 z dne 17. 8., 7. 9., 7. 12. in 21. 12. 1951. Slovenski Jadran, leto III, št. 45 z dne 29. 10. 1054.

19 Uradni vestnik LO okraja Koper, leto I, št. 1 in 3 in zapisnik OLO Koper št. 395/54 z dne 29. 12. 1953. La nostra lotta, 11. 8. 1952. Slovenski Jadran, l. I, št. 3 z dne 18. 1. 1952; leto II, št. 4 z dne 23. 1. 1953. AS, ZKS, OK KPS Koper, l. 1952, fasc. 99: poročilo MK KP Izola od 1. jan. do 31. 7. 1952.

20 Uradni vestnik OLO Koper, leto III, št. 5.

21 AS, ZKS, OK ZK Koper, l. 1954, fasc. 102, gradivo 4. konference ZK za okraj Koper z dne 25. 3. 1954; seja OK ZK okraja Koper z dne 31. 7. 1954. Pomorska enciklopedija, tom III, str. 319. Slovenski Jadran, l. III, št. 28 in 32 z dne 9. 7. in 6. 8. 1954.

strokovno delo

UDK 656.61 + 629.128(497.12)"1954/1988"

RAZVOJ SLOVENSKEGA POMORSKEGA PROMETA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Olga JANŠA ZORN
dr., profesor na Pedagoški fakulteti v Ljubljani, 61000 Ljubljana, SLO
dott., prof. alla Facoltà di Pedagogia a Lubiana, SLO

IZVLEČEK

Po drugi svetovni vojni, še zlasti pa od leta 1954 dalje se je slovenski pomorski promet uspešno razvijal v okviru Splošne plovbe Piran. V sestavu tega podjetja sta bli sprva tudi ladjedelnica in obalna plovba. Mednarodni prevoz blaga se je usmerjal v Jadran in Mediteran, na atlantsko obalo Evrope, v zahodno Afriko, na obale Indijskega in Rdečega morja, Perzijskega zaliva, v vzhodno Azijo, Oceanijo, Severno, Srednjo in Južno Ameriko. Plovni park se je neprestano povečeval in dosegel leta 1981 že 30 ladij v mednarodnem prometu. Naraščalo je tudi število zaposlenih in doseglo najvišje število leta 1981, in sicer 1.863, v naslednjih letih je to število nekoliko upadlo, vendar pa je količina prepeljanega tovora še vedno naraščala.

Kratek oris zgodovine ladjevja v okviru Splošne plovbe Piran (SPP)

Po drugi svetovni vojni je razvoj slovenskega pomorskega prometa dobil bistveno drugačno vlogo kakor jo je imel prej pod Italijo. Še posebej opazno je postalo po letu 1954, ko je prenehalo obstajati Svobodno tržaško ozemlje in je k Jugoslaviji bil priključen večji del Slovenskega primorja in Istre. V okviru STO se je pomorstvo gibalo bolj v lokalnih mejah, potem pa se je stanje pričelo bistveno spreminjati. Medtem ko je bilo za Trst značilno, da je zaradi pripadnosti k Italiji izgubil svoje naravno zaledje, kar je vplivalo na njegov pomorski promet, ki je bil precej okrnjen v prvih povojnih letih, pa je za slovenska pomorska mesta značilno, da jih prav pomorski promet močno dvigne. Še posebej velja to za Piran in še bolj za Koper.

Takoj po vojni je bil Piran sedež podjetja **Agmarit** - internacionalne pomorske agencije d.d.. V začetku leta 1954 pa je bilo ustanovljeno podjetje **Val** prav tako s sedežem v Piranu, ki se je še isto leto preimenovalo v **Slovenija linije** - plovba, pomorska agencija, transport in mednarodna špedicija. Na to podjetje so bila prenesena vsa aktiva in pasiva podjetja Agmarit. Potem je OLO Koper oktobra 1954 ustanovil še podjetje **Splošna plovba Koper,** kasneje **Splošna plovba Piran.**[1] Nanjo je prešlo premoženje Slovenija linije in tako je SPP postala edino slovensko pomorsko podjetje.

S tremi prejetimi plovnimi objekti (Martin Krpan, Gorenjska in Rog) v skupni nosilnosti 12.147 ton[2] se je pričela uspešna pot slovenskega pomorskega podjetja.

Leta 1956 je bil sedež delovne organizacije prestavljen iz Kopra v Piran, hkrati se je poslovanje razširilo zaradi priključitve Ladjedelnice Piran. Zaradi razširitve obrata in povečane dejavnosti je prišlo do reorganizacije Splošne plovbe. Nastale so tri direkcije:

a) direkcija obalne plovbe v Ljubljani,

b) direkcija obalne plovbe v Piranu,

c) direkcija remontne ladjedelnice v Piranu.

Veliko sredstev je bilo vloženih v ladjedelnico, vendar za novogradnje ni bilo pogojev, zato si je ladjedelnica pomagala s popravili domačih in tujih ladij.[3]

Ladjedelnica je do konca leta 1960 delovala v sestavu SPP, potem se je odcepila. Obalna plovba pa se je leta 1958 osamosvojila in prenesla svoj sedež v Koper, vendar se je čez dobro leto spet vključila v Splošno plovbo.

Po letu 1955 je bil razvoj Splošne plovbe zelo hiter, o tem priča tudi tabela, ki nam pokaže število ladij, število zaposlenih, nosilnost in prepeljane tovore v mednarodnem prometu.

1 Splošna plovba Piran (SPP) se je s statutom, sprejetim 6. septembra 1989, preimenovala v Splošno plovbo. Sedež podjetja pa je v Portorožu.

2 F. Gestrin, Pregled pomorstva v Slovenskem primorju. Pomorski zbornik I-II, (Zagreb 1962, str. 1504.

3 Informator, Glasilo podjetja "Splošna plovba" (dalje Informator) 1979, št. 2/3, str. 5.

Statistični podatki o razvoju Splošne plovbe in njenega podjetja v tujini Genshipping Co. od leta 1954 do 1988[4]

Leto	štev. ladij	število zaposlenih	nosilnost DWT	prepeljan tovor
1954	3	-	12.147	-
1955	4	176	21.765	118.863
1956	10	554	75.204	341.527
1957	10	687	75.724	558.184
1958	10	645	75.204	480.602
1959	13	712	114.348	592.710
1960	15	919	141.539	763.129
1961	16	929	161.117	889.945
1962	16	866	161.117	966.124
1963	15	870	153.091	950.137
1964	16	881	162.230	925.579
1965	16	915	176.921	979.081
1966	17	932	190.820	996.698
1967	17	956	196.935	1,027.778
1968	19	1.000	222.874	1,165.491
1969	18	1.027	214.506	1,369.362
1970	19	1.039	234.106	1,897.048
1971	20	1.014	226.141	1,469.621
1972	19	1.040	225.334	1,344.398
1973	20	1.128	242.566	1,855.841
1974	20	1.147	250.516	1,765.216
1975	24	1.294	352.406	1,848.078
1976	26	1.380	407.846	1,975.854
1977	28	1.566	444.131	2,032.435
1978	27	1.568	436.723	2,057.215
1979	27	1.661	436.723	2,248.000
1980	28	1.718	453.843	2,688.000
1981	30 (2)	1.863	523.166	2,802.000
1982	27 (2)	1.753	499.717	2,874.000
1983	27 (3)	1.662	521.087	2,897.000
1984	26 (5)	1.645	552.386	3,093.000
1985	27 (6)	1.624	573.725	3,323.000
1986	25 (7)	1.620	515.575	3,608.000
1987	24 (8)	1.489	504.820	3,323.000
1988	26 (11)	1.415	601.322	3,297.000

V skladu s splošnim gospodarskim in političnim razvojem je prišlo v jugoslovanskem pomorstvu v 50. letih do decentralizacije. Vzdolž jadranske obale je nastalo iz centraliziranega podjetja Jugoslovanske linijske plovbe šest večjih pomorskih podjetij, med njimi SPP, ki je ob tej priliki pridobila pet velikih tramperjev (Neretva, Kornat, Bihač, Ljubljana, Gorica). Potem so 1956 kupili še Gorico II, Pohorje in Zelengoro, prodali pa so staro Gorico in Kornat. 1957 so pridobili še ladjo Dubrovnik. Ker so bile nekatere teh ladij precej zastarele, so jih sklenili modernizirati. Od Obalne plovbe so prevzeli ladje male obalne plovbe. Leta 1957 so tako imeli 11 ladij dolge plovbe in 13 plovnih objektov obalne plovbe.[5]

Prva leta razvoja SPP so sovpadala z zelo ugodnim stanjem svetovnega tržišča, na katerega je vplivala sueška kriza (1956/57). Kljub zastarelim ladjam je bilo v teh letih čutiti konjukturo.

Leta 1955 je bila vpeljana **linija za Črno morje**, ki pa so jo kmalu prepustili Jadranski svobodni plovbi iz Splita.

Od srede 1957 do 1959 je na pomorskem tržišču zavladala depresija. Manj rentabilne ladje so bile privezane, ladjedelnice so imele manj naročil in možno je bilo kupiti ladje precej poceni. Tako je bilo leto 1959 zelo ugodno za pridobivanje ladij, nekaj starih pa so tedaj prodali.

Trampersko poslovanje, t.j. prosta plovba po naročilu med domačimi in tujimi lukami ali samo med tujimi lukami, je bilo zelo odvisno od tržišča. Zato so pri SPP težili k temu, da bi podjetje iz čisto tramperskega poslovanja prešlo v "mešano" podjetje, ki bi mu bila osnova dobro organizirana linija.

Ladjevje SPP leta 1961

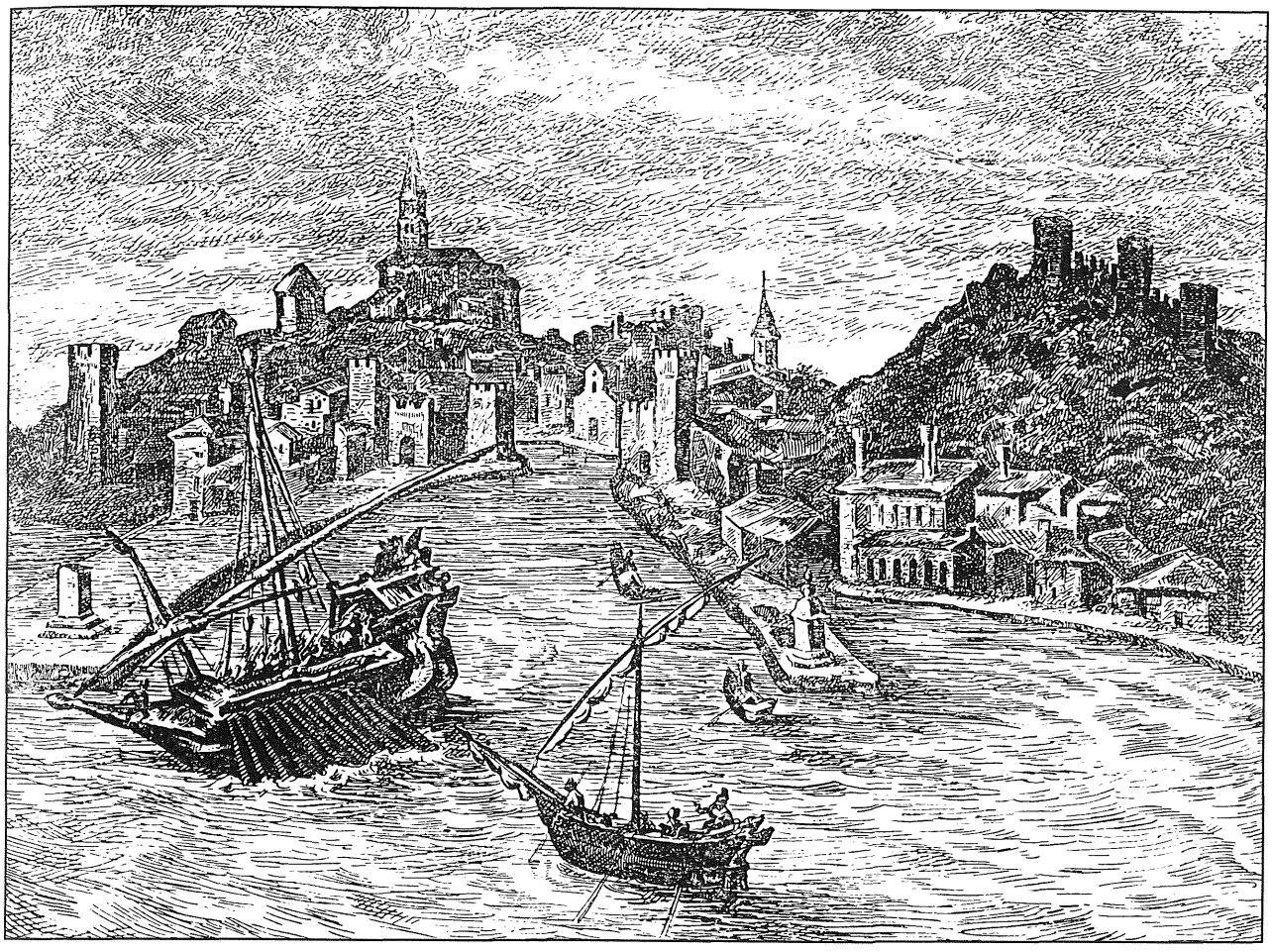
Ime ladje	pogon	leto gradnje	BRT	DWT	potnikov	hitrost NM
linijske ladje						
Bled	motorni	1945	7.761	8.185	41	15
Bohinj	motorni	1946	7.766	8.189	75	15
Bovec	motorni	1945	7.766	8.205	75	15
prosta plovba oz. linije						
Bela krajina	motorni	1961	13.151	18.400	-	14,5
Bihač	parni	1930	5.092	9.618	-	10
Dubrovnik	parni	1938	5.155	9.150	-	9
Goranka	motorni	1959	9.630	12.690	12	15
Gorenjska	motorni	1947	873	1.312	-	10
Korotan	motorni	1960	9.261	12.750	12	15
Ljubljana	parni	1912	4.478	8.026	-	9
Martin Krpan	motorni	1910	398	525	-	8
Piran	motorni	1959	10.963	16.076	11	15
Pohorje	parni	1945	7.307	10.100	-	10
Rog	parni	1944	7.165	10.310	-	10
Trbovlje	motorni	1960	9.261	12.680	12	15
Zelengora	parni	1943	7.052	10.190	-	10

Glavna težava za prehod na **linijsko poslovanje** so bile ladje, ki temu niso odgovarjale. Zato je SPP kupila v letu 1959 tri linijske ladje BBB (Bled, Bohinj, Bovec) v Belgiji in tramper Piran na Japonskem. Istega leta so v promet vključili še Goranko in Neretvo ter leta 1960 še Korotan in Trbovlje.[6]

4 Podatki so vzeti iz poslovnih poročil in statistike Splošne plovbe. Upoštevani so podatki ob koncu vsakega leta - število ladij in zaposlenih se namreč med letom spreminja. Upoštevano je tudi podjetje Genshipping Co., ki je last SP, v oklepaju so navedene ladje, delujoče v okviru tega podjetja.

5 Informator 1979, št. 2/3, str. 4-5 (25 let Splošne plovbe Piran).

6 M. Korsič, 30 let slovenskega pomorstva, 1945-1975. Koper 1975, str. 79-80.

Piran, Mestna krajinska slika, izrez iz slike D. Tintoretta, Piranski mestni očetje (konec 16. stol.) (iz: Caprin, L'istria nobilissima, 1905)

Že od leta 1959 so potekale intenzivne priprave za linijsko poslovanje, s tem v zvezi je bil tudi nakup ladij BBB.

Potem je leta 1960 Splošna plovba uvedla linijo **Jadran-ZDA**, čeprav pogoji niso bili najbolj ugodni. Istega leta pa je stekla še linija **okrog sveta** v vzhodni smeri (Daljni vzhod).

Ob koncu leta 1961 je ladjevje Splošne plovbe imelo že 16 ladij, in sicer tri linijske in trinajst v prosti oziroma linijski plovbi, brez obalne plovbe.[7]

Tudi povprečna starost ladij se je z nakupom novih ladij zmanjševala, in sicer od povprečno 31 let v letu 1955 na 13 let v letu 1960.[8]

Ladje BBB so bile usmerjene v linijsko plovbo. Tudi nove ladje Trbovlje, Korotan in Goranka, kupljene v letih 1959 in 1960, so bile sposobne tako za trampersko kot za linijsko plovbo.

Čeprav bi potrebovali vsaj še šest enakih ladij, so pri SPP pričeli razmišljati o novi liniji na Daljni vzhod, kjer se je trgovina med Japonsko in ZDA tedaj zelo razmahnila in je bilo tovora za japonsko mornarico preveč. Razmišljali so o sodelovanju z nekaterimi drugimi jugoslovanskimi podjetji, toda do dokončnega dogovora še nekaj časa ni prišlo.[9]

Vsekakor sta se od konca petdesetih let dalje uspešno razvijali tako linijska kot tramperska plovba, čeprav je pri linijski še vedno prihajalo do raznih težav. Na liniji okrog sveta so tedaj plule Goranka, Trbovlje in Korotan, prišlo je tudi do povezav med Jugooceanijo in Splošno plovbo z namenom, da bi skupno poslovali na tej liniji. Leta 1961 sta bili ustanovljeni prvi predstavništvi v tujini, in sicer v Tokiu in San Franciscu.

V letu 1962 se je poslovanje SPP še bolj razširilo. Delovala je linija okrog sveta, linija Jadran-ZDA in linija

7 F. Gestrin, Pregled pomorstva..., str. 1505. Tabela je prevzeta po Gestrinu.
8 T. Šturm, Pet let Splošne plovbe, Informator 1960, št. 1, str. 2.
9 Informator 1979, št. 2/3, str. 5-6.

za Južni Atlantik, kamor so bile preusmerjene ladje BBB skupaj z Jugolinijo z Reke.

To je čas, ko so se pojavljali tudi novi konkurenti, zlasti italijanska, japonska in izraelska trgovska mornarica.

V prosti plovbi pa sta tovore prevažali Bela krajina in Piran, in sicer na relacijah Črno morje-Jadran, Jadran-kontinent, Leningrad-Jadran, ZDA-Jadran. Ladja Bela krajina je bila naša prva ladja za prevoz razsutih tovorov (bulk carrier) in za tedaj zelo sodobna ladja.

Ob koncu leta 1963 je bila za staro železo prodana zadnja ladja na pogon s trdim gorivom Ljubljana in pridobljena nova ladja z enakim imenom.

Ker je bilo leta 1963 na sploh veliko nihanj na mednarodnem pomorskem tržišču in ker so bile prevoznine nizke, je bilo nekaj časa stanje manj ugodno. Razmere pa so se popravile v letu 1964 in linijsko poslovanje SPP je bilo usmerjeno na plovbo **okrog sveta**, na **Južni Pacifik** in v **Zahodno Afriko.**

V letu 1965 je SPP nadomestila stari ladji Martin Krpan in Gorenjsko z novima Bočno in Ljutomerom. V tem času se je že zelo uveljavila linija za zahodno Afriko, kjer so poslovale Bled in Bohinj, kasneje pa še Bočna in Bovec. Prevažale so predvsem razne surovine. Tudi linija okrog sveta je bila sredi šestdesetih let uspešna, medtem ko je poslovanje proste plovbe upadlo oziroma so se ladje preusmerjale iz proste v linijsko plovbo. V prosti plovbi so bile angažirane naslednje ladje: Bela krajina, Bihač, Rog, Piran, Zelengora, Pohorje in Dubrovnik.

Zaradi nerentabilnega poslovanja je bil oktobra 1966 dokončno ukinjen obrat obalne plovbe, nerentabilne ladje so prodali.

Ob koncu leta 1966 je iz belgijske ladjedelnice prišla nova ladja Krpan, v začetku 1967 pa še sestrska ladja Koper. SPP je imela sedaj skupaj 17 ladij z nosilnostjo okrog 197.000 DWT.

Ker je bilo leto 1966 manj ugodno zaradi padca prevoznin, pojava modernih bulk carrierjev in še zaradi nekaterih vzrokov, so začeli najemati tuje ladje. Istočasno so se odločili za zgraditev lastnih ladij za linijo okrog sveta. Tedaj so pričeli misliti tudi na nakup specializiranih ladij za prevoz hlodovine z afriškega tržišča, ki je neprestano naraščal.

Potem je leto 1967 prineslo novo sueško krizo. Čeprav se je plovba okrog sveta zaradi tega podaljšala za 26 dni, se je Splošna plovba še vedno vključevala v to linijo ter pridobila še dve ladji, in sicer Postojno (1967) in Portorož (1968). Ti dve ladji sta bili najprej usmerjeni na linijo za Južno Ameriko, potem pa, ko je ta linija bila prepuščena Jugoliniji, preusmerjeni drugam (1968).

Še leta 1967 so bile nekatere starejše, iztrošene ladje, kot Rog in Pohorje, prodane, leta 1969 pa še Naprijed. V španskih ladjedelnicah pa sta bili zgrajeni novi ladji Litija (1969) in Logatec (1971), ki sta bili vključeni v linijo okrog sveta. Tako se je ladjevje neprestano obnavljalo in pomlajevalo.

Leta 1970 so bile v Rotterdamu kupljene spet tri nove ladje: Brežice, Borovnica in Branik, prodane pa Bled in Bovec. S povečevanjem nosilnosti se je povečala tudi količina prepeljanega tovora. Tega leta so prepeljali že blizu 1,900.000 ton tovora. Leta 1970 so v Ljubljani odprli Simex, poslovno enoto za zastopanje tujih firm. V pomorskem prometu se je ves čas odražala tako politična kot gospodarska kriza v svetu. Leto 1971 je pomenilo ne samo pri nas, ampak tudi v svetu krizo pomorskega prometa, zato je bilo tudi manj dela za SPP. Šele proti koncu leta 1972 se je stanje pričelo izboljševati, zelo pomembni so bili odnosi med ZDA in Kitajsko, med ZDA in Sovjetsko zvezo. Dvignile so se tudi pomorske prevoznine.

Vsekakor je linijska plovba pri SPP bila zelo uspešna, medtem ko s poslovanjem proste plovbe niso bili zadovoljni.[10]

V začetku sedemdesetih let so slovenske ladje prevažale veliko riža, ki sta ga uvažali tako Kitajska kot Indija. Tudi za 1973 je mogoče reči, da je bilo poslovanje dokaj uspešno na linijah za zahodno Afriko, kjer so prevažali generalne tovore in seveda hlodovino, pa tudi na liniji okrog sveta in v prosti plovbi. Tega leta sta bili kupljeni spet dve novi ladji B. Kraigher in B. Kidrič, prodali pa so Belo krajino. Celotna nosilnost je sedaj dosegla že 242.566 DWT.

Medtem ko leto 1974 ni prineslo bistvenih sprememb, pa so leta 1975 na Japonskem kupili štiri ne popolnoma nove ladje, ki so dobile imena Kočevje, Novo mesto, Nova Gorica in Vrhnika, dogovarjali pa so se tudi o gradnji več ladij tipa Concord 18 prav tako na Japonskem.

Pomemben dogodek leta 1975 je bilo ponovno odprtje Sueškega prekopa za trgovski promet po osmih letih zapore. Sicer pa je sredi sedemdesetih let bilo spet čutiti gospodarsko krizo, ki se je pokazala ob koncu leta 1973 zaradi podražitve nafte in je močno vplivala ne le na države v razvoju, ampak tudi na razvite države. SPP je pričela iskati nove možnosti za izhod iz krize in je tako z ladjo Ljubljana odprla linijo Jadran-Srednja Amerika ter vključila vanjo tudi dežele Mediterana. V Seattlu in San Salvadorju so ustanovili novi predstavništvi.[11]

Pomembno je dejstvo, da je v letih 1976 in 1977 iz japonskih ladjedelnic prišlo kar pet novih ladij: Velenje, Kranj, Maribor, Kamnik in Celje, ki so deloma že bile prilagojene za kontejnerski prevoz. Žal so leta 1978 zaradi požara izgubili ladjo Bočna.[12]

Po splošni krizi v pomorstvu od leta 1973 dalje, je pomorski promet leta 1979 začel ponovno doživljati

10 Informator, št. 2/3, str. 13-14 (25 let SPP).
11 Informator, 1979, št. 2/3, str. 15 (25 let SPP).
12 Informator, 1979 št. 2/3, str. 15 in Informator 1984, izredna številka (30 let SPP), str. 14.

vzpon. Splošna plovba Piran je tedaj na področju Jadran-zahodna Afrika uvedla novo linijo za prevoz kontejnerjev. Poslovala je z najetimi kontejnerji, ker še ni imela lastnih kontejnerskih ladij. Na vseh najetih ladjah pa so bili zaposleni domači pomorščaki.

Leta 1979 so okrepili poslovno sodelovanje z angolskimi državnim ladjarjem Angonave in uvedli med sredozemskimi lukami in zahodnoafriškimi lukami skupno dejavnost (Angomed).

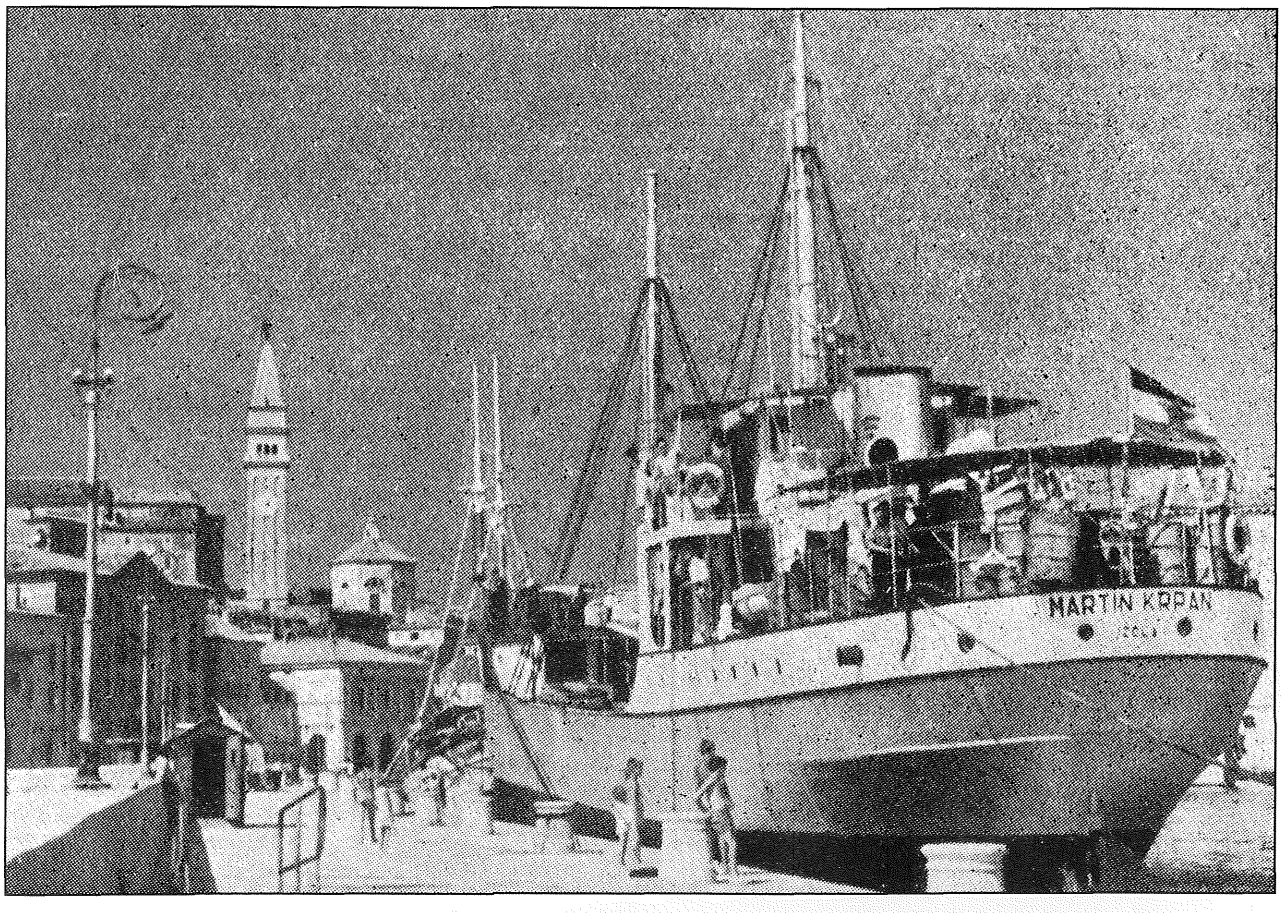
Konjuktura pomorskega prometa se je v letu 1980 nadaljevala. Tedaj je bila kupljena rabljena ladja Bočna in vključena na linijo za Zahodno Afriko. Uspešno je prevažala hlodovino. V skladu s splošnim napredkom je prihajalo do raznih novosti pa tudi do sprememb že obstoječih linij. Februarja 1980 je v sodelovanju s švedskim partnerjem bila vzpostavljena t.i. ferry (trajektna) linija med Koprom in Tartousom v Siriji, ki pa so jo kasneje (1982) zaradi stalnih vojnih napetosti na Bližnjem vzhodu začasno ukinili.

V letu 1980 so linijo okrog sveta zaradi poslabšanja poslovnih rezultatov skrajšali samo na relacijo Japonska-Indija-Japonska.

V letu 1982 so bile prodane zastarele ladje Brežice, Borovnica in Branik, po drugi strani pa so v letih 1981 do 1984 bile kupljene tri rabljene ladje Izola, Rog, Bovec in dve novozgrajeni v Španiji, to sta bili Bled in Bohinj.

Kljub določenemu napredku se je od leta 1982 dalje ponovno kazala krizna situacija glede prevozov, in sicer zaradi nizkih cen prevozov na eni in pomanjkanja tovora na drugi strani.

Potem so leta 1984 prodali še ladji Korotan in Goranko ter izločili iz prometa težje poškodovano ladjo Portorož. Tako je 1984 Splošna plovba skupaj s svojim podjetjem v tujini (Genshipping Corporation) razpolagala že s 26 ladjami dolge plovbe s skupno nosilnostjo 552.386 DWT. V okviru jugoslovanske trgovske mornarice je bila tedaj SPP na četrtem mestu. Leta 1988, do kamor sega naš prikaz razvoja Splošne plovbe, je podjetje imelo 26 ladij s skupno nosilnostjo 601.322 DWT, od tega je bilo 11 ladij z nosilnostjo 318.843 DWT in s 374 zaposlenimi pomorščaki v okviru podjetja Genshipping Co.

Prva ladja Splošne plovbe, motorna ladja Martin Krpan, Kupljena leta 1954, zgrajena 1910 in prodana leta 1965 (iz: Slovenski pomorski zbornik, Koper 1962)

RIASSUNTO

Dopo la seconda guerra mondiale e soprattutto dopo il 1954, quando cessò di esistere il Territorio libero di Trieste, il traffico marittimo sloveno si sviluppò con successo nell'ambito della Splošna plovba Piran (oggi Splošna plovba). Nell'ambito dell'impresa operarono in un primo tempo anche il cantiere (sino al 1960) e la navigazione costiera (sino al 1958). I trasporti internazionali avevano come meta varie parti del mondo: l'Adriatico e il Mediterraneo, la costa atlantica dell'Europa, l'Africa occidentale, le coste dell'Oceano indiano e del Mar Rosso, il Golfo Persico, l'Asia orientale, l'Oceania, l'America settentrionale, centrale e meridionale. La flotta andò gradualmente aumentando fino a contare nel 1981 30 navi impegnate nel traffico internazionale. Aumentò anche il numero dei dipendenti, che nel 1981 raggiunse il numero massimo di 1.863. Negli anni successivi i dipendenti andarono diminuendo, ma le quantità di merci trasportate continuarono ad aumentare. Le difficoltà riscontrate nelle importanzioni di nuove navi portarono nel 1981 alla fondazione di una società straniera da parte della Splošna plovba, che porta il nome di Genshipping Corporation ed ha sede a Monrovia in Liberia. La Splošna plovba risulta essere unico proprietario della compagnia che nel 1989 contava 13 navi per una stazza lorda complessiva di 396.896 tonellate e dava lavoro a 563 marittimi sloveni.

strokovno delo

UDK 781.7 (497.12/.13 Istra)

VIULIN IN BAJS - DVE GLASBILI SEVERNE ISTRE

Dario MARUŠIČ
etnomuzikolog, 66320 Portorož, Strunjan 18, SLO
etnomusicologo, 66320 Portorose, Strugnano 18, SLO

IZVLEČEK

Če izvzamemo novejšo harmoniko, je tradicija godčevstva v severni Istri vezana predvsem na zasedbe z osnovnim jedrom violina-mali bas. Da njuna prisotnost ni samo kopija godalnih zasedb iz umetne glasbe, dokazuje tako izvajalska tehnika kot organologija in repertoar. Po drugi strani pa gre morebitno zvezo z umetno glasbo iskati v obdobju glasbenega baroka. Razvidna sta transnacionalni značaj pojava "viulina in bajsa" in njegova vitalnost na dokaj širokem prostoru. Čeprav godčevski repertoar spada v novejšo tradicijo, naletimo tudi na določene prvine, ki so pogostejše pri starejšem izročilu, in s pomočjo njih si lahko zamislimo prehod med obema praksama, ponekod še danes prisotnima v istem kraju ali celo pri istih izvajalcih.

UVOD

Čeprav ljudsko glasbo Istre ne moremo popolnoma izvzeti iz konteksta kulturološkega zaledja Slovenije, Hrvaške in severne Italije, je tudi res, da je ta v okviru omenjenih enot dokaj avtonomnega izraza.

Glede na glasbene oblike, ki se tu pojavljajo, se istrska glasba navezuje ne samo na omenjeno zaledje (vključujoč celotno srednjo Evropo), ampak tudi na bolj oddaljena območja, kot so Bosna[1],Črna gora[2], srednja in južna Italija[3].

Istra je obrobno območje treh velikih kultur in večplastnost ljudskega glasbenega izročila je torej po mnogočem v skladu z etnogenezo istrskega prebivalstva.

Osnovna razdelitev na starejše in novejše izročilo[4] samo delno ustreza nacionalnim polarizacijam, ki so jasneje razvidne le z jezikovne plati pevskega repertoarja. V tem smislu lahko ločimo slovenske, hrvaške, italijanske (istrobeneške in istriotske), istroromunske in črnogorske pesmi. Po glasbeni plati pa imamo slovenske, hrvaške, italijanske, istroromunske, črnogorske pesmi starejšega izročila ter slovenske, hrvaške, italijanske pesmi novejšega izročila.

Istrska glasba že dolgo privlači pozornost etnomuzikologov. Relativno dobro je bila proučena starejša tradicija, predvsem glasba v t.i. **istrski lestvici** (in nekaj manj glasba iz Čičarije), skoraj v popolnosti pa je ostala neobdelana novejša tradicija.

Godčevska tradicija je bila v severni Istri do nedavnega zastopana predvsem z zasedbami, katerih osnovno jedro sta violina in mali dvostrunski bas.

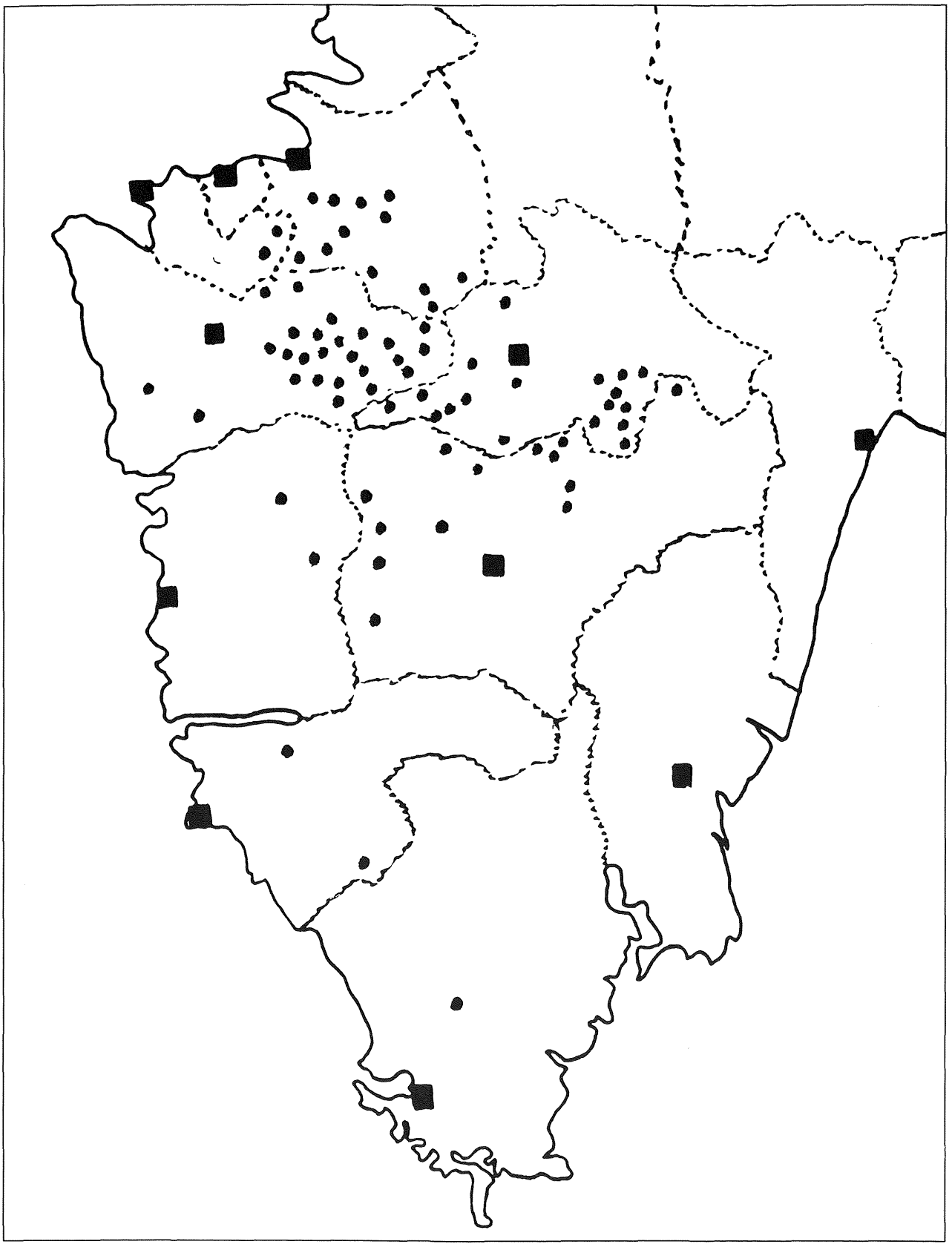
---

1 Skupne točke med petjem iz zahodne Bosne in Čičarije (prim. FULANOVIĆ-ŠOŠIĆ M.,Polifoni oblici u sjeverozapadnoj Bosni. Rad XVII. Kongresa SUFJ, Igalo 1969.

2 Skupne točke med petjem Črne gore in vasi Peroj v Istri.

3 Dvoglasno petje imenovano "a vatoccu" iz Mark in Abruzzov ter dvoglasno petje kalabrijskih Albancev v mnogočem podobno istrskemu dvoglasju starejše tradicije (prim. kaseta MARCHE, CANTI E MUSICHE POPOLARI, Albatros VC 4863;plošča GLI ALBANESI DI CALABRIA, Albatros VPA 8501.

4 Starejše izročilo:
-dvoglasje v istrski lestvici in njenih novejših modifikacijah,
-dvoglasje Čičarije,
-dvoglasje Vodnjana(Dignano),Galižane(Gallesano) in Bal(Valle).
Novejše izročilo:
-tonalna glasba.

Pike označujejo razširjenost viulina in bajsa po sedanjih občinah v Istri.

BIBLIOGRAFSKI PODATKI O PRISOTNOSTI VIULINA IN BAJSA V ISTRI[5]

Prvi, ki omenja uporabo viulina, je **Petronio** 1681. leta:

"(...) a suono di pifferi, o di citara, o di violino; e questi suonatori nell'andar et tornar dalla chiesa, suonando precedono la sposa."[6]

Naslednje pričevanje najdemo komaj leta 1815 pri **Bretonu**:

"(...) des instruments de diferente sorte tels que le guitare, le violon, la musette."[7]

Zasedbo viulin-bajs prvič omenja leta 1847. **Fachinetti**:

"Alcuni tra gli Slavi Istriani chiamano alle loro nozze suonatori di violino e di basso, che sono per lo piu artisti della Carnia: ma generalmente sono piu amanti di certi suonatori di pive all'antica."[8]

V opisu plesa iz Vodnjana leta 1889 **Caprin** beleži:

"(...) quei balli rapidi al suono del violino e del contrabasso, con l'accompagnamento di villote (...)"[9]

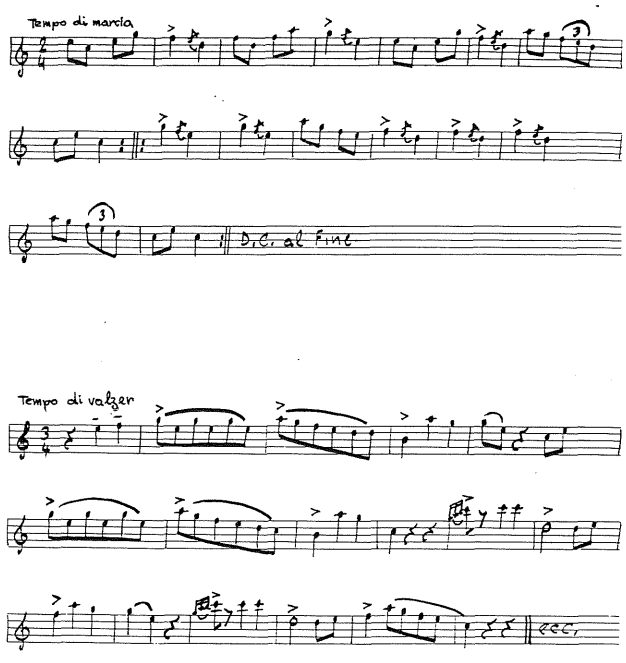
Natančnejse opise uporabe viulina in bajsa najdemo pri avtorjih z začetka našega stoletja. Tako piše 1910. leta **Vidossi**:

"Solo in tempi piu recenti per l'accompagnamento si usò la chitarra, lo strumento tipico della villota fu il violino, e non accompagnò soltanto il canto ma introdusse anche fra ogni due versi un motivo rapido allegro (...) Allora arrivavano in paese i musicanti, i"zigozaini" come li chiamano ancora in qualche parte d'Istria; essi suonavano il violino, un contrabasso a scartamento ridotto, detto "bassetto"o, colla parola indigena e antica,"liron", e un clarinetto a cinque chiavi, piu tardi anche la cornetta."[10]

V rokopisu **Iginia Bassicha** iz 1913. leta, ki opisuje svatbene običaje v okolici Buzeta, sta tudi dva notna zapisa melodije koračnice in valčka[11].

Izčrpne podatke o izvajalski praksi vokalno-instrumentalne furlane iz Vodnjana nam poda **Babudri:**

"(...)la sua instrumentazione popolaresca tutta speciale, che vuole un accompagnamento di violino o piffero e di una viola da gamba (...) detta dal popolo "el bassetto", sostituita oggi molto bene dal violoncello, (la viola da gamba) viene suonata a corde vuote, non tòcche da dita, su una estensione di quatro note a due corde."[12]

Notna primera 1 in 2

V obdobju od leta 1930 do 1943 **Cossàr** objavi več zapisov istrskih običajev, opremljenih s fotografijami godcev, leta 1955 pa še sintetični članek o ljudskem plesu.[13]

Za Slovensko Istro najdemo podatke pri **Hrovatinu** v začetku petdesetih let, ko na tem območju že ni več domačih godcev na viulin in bajs (podatki so za Dvori, Lopar, Marezige, Babiče, Pomjan, Zupančiče)[14] in se nanašajo na predvojni čas. V drugih terenskih zvezkih takratne etnološke ekipe najdemo še podatke za Šupeter, Padno, Krkavče in Koštabono.

Prvi zvočni posnetki so iz okolice Buzeta, kjer sta v sedemdesetih letih večkrat snemala sodelavec GNI ZRC SAZU **Julijan Strajnar**[15] in glasbeni urednik puljske radijske postaje **Renato Pernić**.[16]

5 V tekstu sem namesto violina-mali bas uporabil najbolj razširjeno ljudsko terminologijo viulin-bajs.
6 P. PETRONIO, Memorie sacre e profane dell'Istria, a cura di G. BORRI, Trieste 1968.
7 M. BRETON, L'Illyrie et la Dalmatie, ou Moeurs, usages et costumes de leurs habitants et de ceux des contrèes voisines, traduit de l'allemand de M. le docteur Hacquet, par M. B.,Paris 1815.
8 D. A. FACCHINETTI, Degli slavi istriani-IV. Formalità usate nella celebrazione delle nozze, v "L'Istria", II 1847.
9 C. CAPRIN, Marine istriane, Trieste 1889.
10 G. VIDOSSI, Saggi e scritti minori di folklore, Torino, Botega d'Erasmo 1960.
11 Povzeto po L. PLESNIČAR, Svatbeni običaji v okolici Buzeta v prvi polovici XIX. stoletja, v "Časopis za slovensko krajevno zgodovino Kronika" 1957.
12 F. BABUDRI, Fonti vive dei Veneto Giuliani, Milano 1926.
13 R. M. COSSAR, I balli del popolo istriano nei primi decenni del Novecento, v "Pagine istriane", V 1955 n. 1.
14 R. HROVATIN, Ter. 3(Dekani);Ter. 4(Marezige).
15 Fonoteka GNS ZRI SAZU.
16 Fonoteka Istriaca, Radio Pula.

POJAV VIULINA IN BAJSA

Danes igrajo na viulin in bajs le v okolici Buzeta in Grožnjana, medtem ko sta bili v preteklosti obe glasbili razširjeni na celotnem območju ob Mirni in Dragonji ter v zaledju Poreča. Uporabljali so ju še v Balah in Vodnjanu. V našem stoletju je bila zabeležena njuna prisotnost v sedemdesetih krajih, vsaj v petdesetih so bili domači godci (Glej zemljevid!).

Violina in bajs sta bili vselej glasbili tako Hrvatov kot Slovencev in Italijanov in ravno tako je bil skupen repertoar.

Na splošno imamo zelo malo podatkov, ki se nanašajo na ljudsko glasbo severne Istre[17]. Zagotovo je muziciranje v istrski lestvici segalo do Mirne, ponekod pa tudi do današnje slovensko-hrvaške meje, ter delno v obmejne kraje na slovenski strani. Za ostalo Slovensko Istro nimamo nobenih starejših virov, tako da imamo lahko zasedbo viulin-bajs za sedaj v tem delu Istre za najstarejšo.

Posebno zanimivo je območje med Mirno in dolino Fojbe, kjer sta še danes živi obe tradiciji, starejša v vokalni glasbi, novejša v instrumentalni. Prav zaradi omenjenega pomanjkanja starejših virov težko natančno ugotovimo mehanizme transformacije stare inštrumentalne tradicije in zamenjavo miha z viulinom in bajsom.

Prvi godci na viulin in bajs so v Istri po vsej verjetnosti bili potujoči glasbeniki iz Carnie (morda tudi Kranjske). Njih so bogatejše družine najemale za igranje na svatbi, kar je po pripovedovanju informatorjev pomenilo potrditev ugleda. Prvi domači godci so bili mlajši, dovzetnejši za novosti in obe instrumentalni praksi sta nekaj časa živeli vzporedno, vendar generacijsko razdeljeni. Starejša se je v bistvu končala šele s smrtjo starih godcev.

Za razliko od same izvajalske prakse je bila bistveno drugačna usoda vsebine starejšega izročila. Ob novih vižah, ki so prevladale zaradi svoje "modernosti", so delno uspele ohraniti svoje mesto tudi stare. Največkrat je to bilo odvisno od sposobnosti godcev pri "prevajanju" le-teh v jezik novih estetskih kategorij. Tehnična neprimernost novih glasbil kot pogosto naveden razlog za opuščanje starih plesov je le malo verjetna (nova glasbila so končno tehnično popolnejša od prejšnjih)[18]. Tako so ponekod balun, čeprav prilagojen novi instrumentaciji, dalje plesali tudi ob spremljavi viulina in bajsa[19] ali še mlajših instrumentov, kot so orglice in harmonika[20].

Opaziti je še nekatere skupne vzporednice. Tako so arie in marće po svoji funkciji klicanja neveste in uvoda v ples identične *s speljivanjem neviste in mantinjadami.*

Notni primer 4; Aria. **Bepo Šorgo iz Reparca**

Notni primer 3;Balun. **Nadalin Gržinić** ***iz Brišca***

Notni primer 5; Marća. **Josip Vežnaver** ***iz Škofi***

17 I. JARDAS, Po grožnjanskom krasu. Buje 1971;Z. KLJAKOVIĆ, Crteži narodnih rukotvorina zone "B"STT, 1952IZIF rkpC 8;I. MATETIĆ-RONJGOV, Narodne popijevke iz Bujštine(zona B-STT),1952 ZIF rkpN 148;J. MIKAC, Istarska škrinjica, Zagreb, Nakladni zavod MH 1977;IL. TAš, Narodne pjesme, običaji, praznovjerja i pripovjetke okolice Buja, 1952 ZIF rkp 82;ID, Narodni plesovi cone "B"STT 1953 ZIF rkpP 4; M. TURNŠEK, Od morja do Triglava, I, Trst 1952.

18 I. IVANČAN, Istarski narodni plesovi, INU, Zagreb 1963.

19 Škofi, Topolovac, Brižac, Bijančići, Lesišćina.

20 Beram, Semiči.

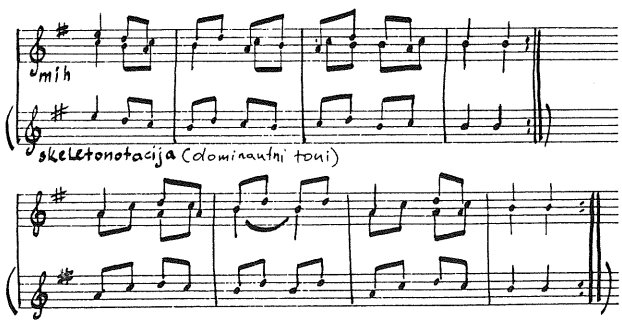
Zveza s starejšo tradicijo so morda (problematika je še premalo raziskana, da bi to mogli z gotovostjo trditi) tudi pogoste violinske viže z inicialisom na supertoniki ali zgornjem vodilnem tonu.

Če primerjamo naslednja dva primera, je podobnost obeh viž, čeprav pripadata različnima izročiloma, več kot očitna).

Prav tako sta se ohranila izraza *piskat* in *sopèt,* ki označujeta tudi igranje na violino in bajs.

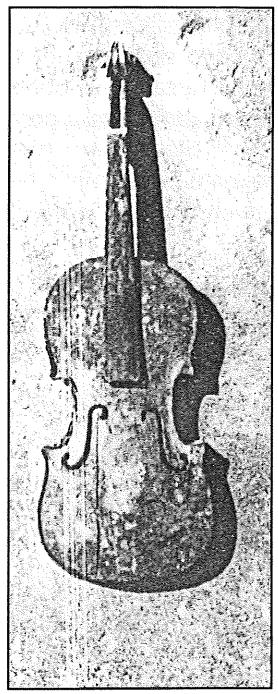
Notni primer 6; Polka ingležina. **Rodolfo Vodopija** ***iz Račiškega brega***

Notni primer 7; Balun. **Grgo Orlić** ***iz Pule (mih)***

VIULIN
(škant, Picio Zighizun, Zinglić, mala Gigla)

Viulini istrskih godcev so kupljeni tovarniški in obrtniški izdelki, večinoma neistrskega izvora, nekaj pa je tudi izdelkov domačih izdelovalcev. Na glasbilih je pogosto opaziti priredbe in zamenjave nekaterih delov, kot npr. kobilice, mostička, duše. Na dveh viulinih tovarniške izdelave sta godca zamenjala originalni vrat z novim, ki je bil na glasbilo pritrjen ravno, kot pri baročnih violinah[21]. Ker sta oba godca že mrtva, nisem uspel ugotoviti, ali je to posledica nevešče izdelave ali zavestna prilagoditev zahtevam godca (nekateri bajsi imajo namreč tudi ravni vrat s klinasto ubiralko). Pri dveh viulinih, izdelanih v Istri, je oblika trupa bolj podobna mlajšim violam *da braccio* [22], medtem ko ima eden celo neizbočeno ravno dno (slika 1)[23]. Večina violinskih lokov je kupljenih, včasih pa je doma izdelani krajši in težji lok namenjen drugi violini[24].

Slika 1;viulin **Ivana Matkovića** ***iz Krpani***

Čeprav je z organološkega vidika drugačno glasbilo, velja tu omeniti *"viulin ut kanele (viulin de cana)".* Na približno 30 cm dolgem kosu trske (arundo donax) sta napeti dve žici. Namesto loka služi sirkova palčka, namazana s *kalofonjo.* Na tako glasbilo se je mnogo godcev v mladosti učilo viže, ki so jih igrali starejši godci.

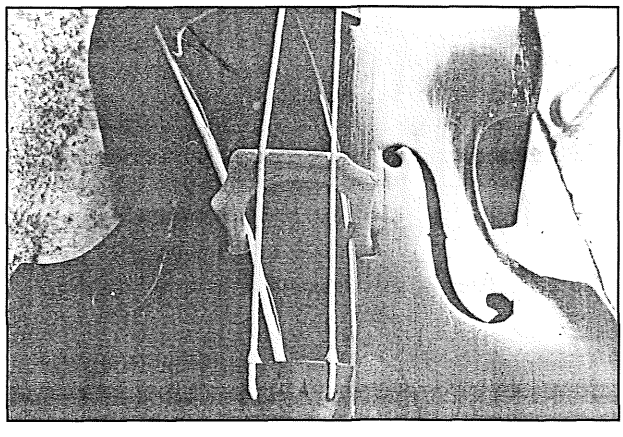
21 Erkovčići, Mesariči.
22 Krpani, Bregi.
23 Krpani.
24 Martinčiči, Bijančići,Šćulci.

BAJS
(leron, Bassetto, Grando Zighizun, Velika Gigla)

Iz organološkega in ergološkega vidika so še zanimivejši bajsi. Njihove dimenzije so različne in gredo od malega basa do violončela. Kot viulini so tudi bajsi različnega porekla: kupljeni so bili od potujočih godcev, Karnjelov in Romov, nabavljeni na Češkem, pogosto tudi izdelani v Istri. Istrski bajs ima vselej samo dve struni v kvintni uglasitvi (G-D), celo pri tistih instrumentih, kjer je jasno razvidno, da so bili prvotno izdelani kot tri- ali celo štiristrunski. Ključi so kovinski in nihče od informatorjev se ni spominjal morebitne uporabe lesenih.

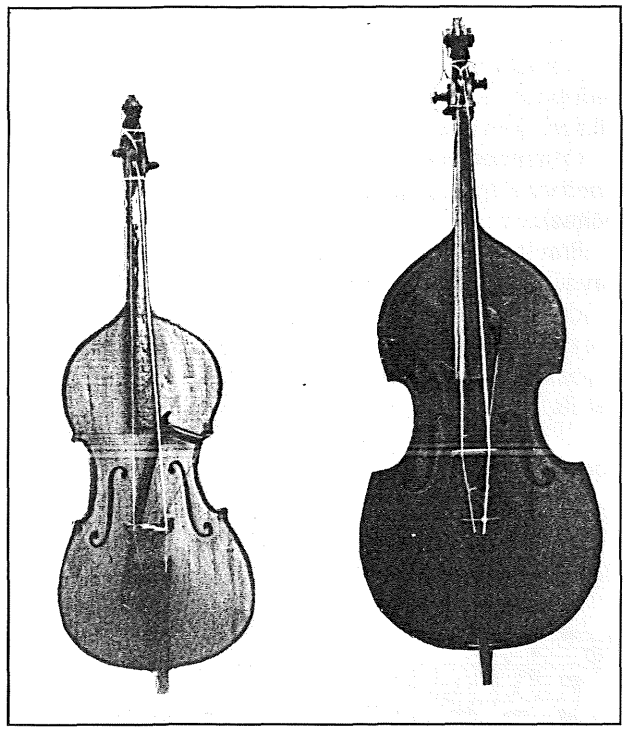
Dva bajsa iz Ščulcev sta bila izdolbena iz murvinega debla, tako da so bili vrat, dno in stranice iz enega kosa, pokrov pa je bil prilepljen z raztaljenim žveplom[25].

Glavna značilnost bajsov sta vsekakor konstrukcija in oblika kobilice, duše in rebra. Bajs nima duše v pravem pomenu, kajti njeno vlogo prevzame ena od nog kobilice, ki je daljša in se skozi štirioglato odprtino v pokrovu opira na dno glasbila (slika 2), medtem ko je rebro neposredno izdolbeno skupaj s pokrovom ter na več mestih preluknjano. Ta zanimiva oblika kobilice ni, kot je bilo prvotno videti, samo istrska posebnost. Najdemo jo tudi na Poljskem[26], Slovaškem[27] (v obeh deželah tudi na nekaterih violinah), v Carniji[28] ter kot najnovejše odkritje tudi pri dveh basih iz Cerknega in Idrije[29].

Slika 2;detajl kobilice na bajsu

Istrske bajse lahko razdelimo v dve skupini. V prvo skupino spadajo bajsi violske oblike, z dušo na desni strani, v drugo pa bajsi violinske oblike, z dušo na levi in torej tudi s spremenjenim mestom rebra.

Slika 3;na levi bajs violske oblike iz Martinčićev, na desni bajs violinske oblike iz Šavli

IZDELOVALCI

Kot že rečeno, so bili nekateri viulini in bajsi izdelani v Istri. Sam si je viulin izdelal **Ivan Matković** iz Krpani, bajs pa **Josip Ščulac** iz Ščulcev in **Šandro Bolterštajn** iz Bijančići. Po več instrumentov so izdelali **Ninin Makovac** iz Meštri, **Nanić Keršić** iz Kluni in **Bepi Faust Pišić** iz Gradinj, ki je svoje izdelke tudi sam prodajal po severni Istri.

Še danes izdelujejo glasbila (predvsem bajse, za katere je v zadnjih letih zaradi ponovnega oživljanja ljudske glasbe severne Istre[30] precejšnje povpraševanje) **Josip Krnjus** iz Pazina, **Otavio Štokovac** iz Kolari pri Grožnjanu in **Libero Bernobić Benečić** iz Erkovčići pri Humu.

STIL IN TEHNIKA

Kljub individualnostim, ki jih zasledimo pri posameznikih, ugotavljamo tudi določene skupne značilnosti, ki označujejo izvedbe istrskih godcev.

Violinisti držijo vrat glasbila v dlani med palcem in kazalcem. Z zapestjem pritiskajo obod viulina, ki je prislonjen na godčevem vratu, tako da imajo godci glavo

25 Izdelal Josip Ščulac Miletov.
26 Basy kaliskie.
27 Terchovskà basa.
28 Liròn iz muzeja v Tumieču in liròn skupine "La sedon salvadie".
29 Iz razstave slovenskih ljudskih glasbil v Slovenskem etnografskem muzeju.
30 Za oživljanje te glasbe so prvenstveno pomembne skupine ISTRANOVA, TRIO KRAS, PIŠĆACI ter vsakoletno srečanje bajsistov v Motovunu.

*Slika 4;***Otavio Štokovac** ***iz Kolari***

prosto (slika 4). Večina uporablja samo tri prste v prvi legi[31] in zaradi same drže se pri redkih prehodih glissando v drugo lego viulin premakne iz prvotnega položaja. Drugi viulin sloni z bokom pokonci na levem ali desnem ramenu oziroma na prsih pod brado (slika 5).

*Slika 5;***Nadalin Gržinić** ***iz Brišca***

Starejši godci igrajo zmeraj po dveh strunah, od katerih ena zveni v prazno, prisotne pa so tudi prave dvojemke.

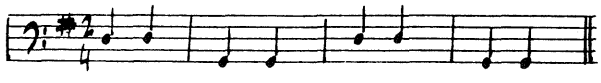
Drža loka je zelo individualna, a vedno drugačna od šolske. Lok je nagnjen z lesenim delom proti kobilici ter na strunah opravi krožno pot. Pri prvem viulinu je uporabljena zgornja polovica loka, pri drugem samo spodnja.

Od okraskov so najpogostejši predložke, mordenti in posebna vrsta vibrata, ki ga izvajajo z izmenjavanjem večjega in manjšega pritiska prsta na struno.

Glede na omenjene značilnosti ter nekatere terminološke detajle (npr. **partide** za splet plesov) lahko postavimo zvezo z baročno violinistično prakso, ko je še po mnogočem obstajala minimalna razlika med ljudskim in šolanim godcem[32].

Še Giuseppe Tartini večkrat poudarja pomembnost poslušanja ljudskih godcev ter njihove načine okraševanja melodije in tehniko loka predlaga v posameznih primerih svojim učencem.[33]

Tehnika bajsa je preprostejša. Bajs je z žebljem na koncu noge uprt v tla (ker se v novejšem času igra tudi na mestih, kjer tla niso lesena, godci pribijejo na nogo gumijasto ploščico) in je naslonjen na godčevem levem bedru, razen pri igranju koračnic, ko godcu visi preko ramen nagnjen dokaj v levo. Bajsisti držijo lok na nemški način in ga vlečejo vedno proti sebi. Smer se izmenjuje le pri prehodih.

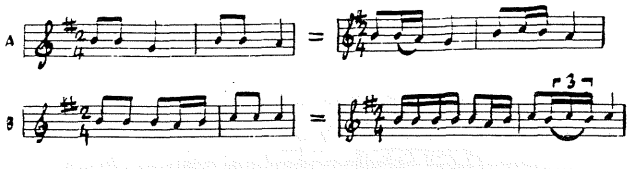

Notni primer 8; Polka ingležina.* Šandro Bolterštajn** ***iz Bijančiči

Notni primer 9; Polka ingležina.* Ivan Matković** ***iz Krpani

Starejši godci igrajo ritmično bordune na toniki in dominanti ali ostinatno ponavljajo določeni melodijski obrazec, medtem ko so mlajši močno pod vplivom basovske linije godb na pihala in slovenske narodno-zabavne glasbe.

Notni primeri 10, A in B

31 Nekateri violinisti uporabljajo celo samo dva prsta (glej notni primer 11).

32 O tem:GEOFFROY-DECHAUME A.,I "segreti" della musica antica, Milano 1973;ROVIGHI L.,Violino popolare e violino barocco. Quadro dei rapporti tra due linguaggi e due prassi. v:Strumenti musicali e tradizioni popolari in Italia,Roma 1985;CAVALLINI I.,Musica, cultura e spettacolo in Istria tra '500 e '600, Firenze 1990.

33 ROVIGHI L.,op. c.

Notni primer 11; Mafrina. **Tone Klarić** ***(viulin) in*** **Tone Blaževič** ***(bajs) iz Bregi-Sveti Donat***

Struktura skladb je zgrajena na izmenjavanju tonalitet tonike in dominante ***(G-D)*** oziroma dominante in subdominante ***(D-G)***. Število ponavljanj ni strogo določeno, običajno pa je neparno in više se zaključijo v začetni tonaliteti z dodatkom kode ("na dugo"). Vsak *dacapo* je variacija, ki jo godci izvedejo predvsem z drobitvijo osnovnih notnih vrednosti.

REPERTOAR

Repertoar je sestavljen iz plesov[34], ki so lahko samostojne viže (največkrat tudi vokalno parafrazirane) ali ritmu plesa prilagojene pesmi, ter iz svatbenih in pustnih *marć* (koračnic). Iz repertoarja so že v štiridesetih letih začele izginjati arie, skladbe v rubatu ritmu, ki so jih igrali pred nevestino hišo.

34 Starinski valcer, starinska polka-šaltin, polka spasel, mazurka, mafrina,šetepaši, dopaši-cotić, balun.

Repertoar se je vseskozi obnavljal, na začetku stoletja s slovenskimi, avstrijskimi in češkimi vižami, med dvema vojnama z italijanskimi, po zadnji vojni pa z dalmatinskimi in vižami slovenskih narodno-zabavnih ansamblov.

GODČEVSKE ZASEDBE (Gunci, Gudci, Zingelći, Zunzalci, Zinzalci, Zingarji, Ziguzaini, Cicmarji, Pišćaci)

Osnovnemu jedru viulin-bajs so se pogosto priključili še drugi instrumenti, kot so klarinet, korneta in bombardin.

V razširjeni zasedbi viulin prevzame vlogo *šekundivanja* (t. j. spremljave). Eden od viulinov *"šekundiva"* tudi v zasedbi 2 viulina-bajs. Če sta dva viulina prisotna v zasedbi z drugimi instrumenti, en viulin "šekundiva", drugi pa igra *kompjamento* (komplamento, kompanjamento, drugi glas).

V Istri sem zabeležil sledeče zasedbe:

viulin(1 ali 2)-bajs,
viulin(1 ali 2)-bajs-klarinet,
viulin(1 ali 2)-bajs-klarinet-korneta,
viulin(1 ali 2)-bajs-klarinet
(1 ali 2)-korneta-bombardin.

V novejšem času je v zasedbi tudi harmonika.

Kot viulin in bajs imajo tudi ostala glasbila od kraja do kraja drugačna imena ali so pod istim imenom mišljeni različni instrumenti. Tako je klarinet: klarin, karalin, karlineto, piščala; korneta pa: tromba, trombeta, piščala.

GODCI

Godčevstvo je v Istri bilo večinoma polprofesionalno, osnovni dejavnosti sta ostajali kmetovanje in obrt. Obrtnike so imeli za boljše violiniste, ker so imeli "več leganti prsti". Dobri godci so bili iskani daleč naokoli in ti so lahko zahtevali večje plačilo. Najboljše priložnosti za dober zaslužek so bile svatbe in plesne zabave, kjer so ples prodajali na dražbi.

Kot dobre skupine so veljali godci iz Pomjana, Kotli, Altini, **Njanfi** iz Sorbara, **Keršići** iz Kluni in **Mihci** iz Zamaskega dola. Med samimi godci so bili cenjeni poliinstrumentalisti: **Bepo Marušić Ućarić** (Marušići), **Rodolfo Vodopija Korežin** (Račički breg), **Josip Šćulac Miletov** (šćulci); violinisti: **Anzolo Altin** (Altini), **Genio Jugovac Martinež** (Filarija), **Žamarić Majcan Tapalić** (Zamaski dol), **Bepo Sirotić Sergoban** (Sergobani), **Nadalin Gržinić** (Brižac), **Rišto Gomieroc** (Gomila), **Žvelto**

Notni primer 12; 1: melodija, 2: šekundivanje, 3: kompjamento pod melodijo("zdola"),4: kompjamento nad melodijo("zgoron")

(Kubertun); bajsisti: **Berto Pucer Macul** (Martinčići), **Karlo Gržinić** (Kotli), **Šandro Bolterštajn** (Bijančići).

SKLEP

Z ustanavljanjem godb na pihala so se na podeželje začeli širiti tudi zametki glasbene izobrazbe. V večini primerov je bil sicer glasbeno izobražen le vodja godbe, vsi drugi pa so igrali po njegovih navodilih. Vsak godec je izvajal melodijo, ki mu je bila dodeljena in od nje ni smel odstopati. Ta standardizacija je, v nasprotju s prejšnjo relativno svobodo individualne interpretacije, ustvarila oziroma uveljavila nova estetska merila. Razlika med vaško in mestno glasbo se je skorajda izničila.

Na viulin in bajs so igrali še naprej, a med ljudstvom je za "pravo" muziko že veljala samo godba na pihala, medtem ko so postali violinisti in bajsisti le "tisti, ki igrajo po starinsko".

Novi situaciji so se prilagajali z razširitvijo zasedbe. Bajs je prevzel linijo basovskih instrumentov v godbi, a ob prisotnosti klarineta in kornete je bila viulinu dokončno določena le tehnično manj zahtevna vloga spremljave.

Drugi problem je bila uveljavitev novih tonalitet, kot so Es, B in F dur, kar so nekateri violinisti reševali z ne zmeraj uspešnim preuglaševanjem.

V vsakem pogledu je violinist postal le neobvezen član skupine in v teh okvirih se njegova tehnika ni mogla razvijati. Boljši violinisti so skoraj po pravilu ostajali posamezniki, ki so, bodisi zaradi odročnosti kraja, kjer so živeli, bodisi zaradi lastne izbire, še naprej igrali viulin v majhni zasedbi. Ponovilo se je torej tisto, kar so v istih krajih stoletje prej z uveljavitvijo violine doživeli godci na mih.

Razlog za opuščanje viulina in (manj) bajsa gre iskati tudi v pojavu harmonike. Ob sami modernosti glasbila (čeprav v primerjavi z viulinom omejenih možnosti), je predvsem prevladal ekonomski dejavnik. Harmonikaš je namreč lahko nastopal sam namesto prejšnjih vsaj dveh godcev in stroški najemnine so se zmanjšali za polovico. Tako je mnogo violinistov in bajsistov prešlo na igranje harmonike.

Nenazadnje so na ljudsko glasbo Istre močno vplivale tudi splošne povojne razmere, ki so pripeljale do množičnega izseljevanja ravno z območij, kjer sta bila viulin in bajs najbolj razširjena.

RIASSUNTO

Le tradizioni dei complessi di strumenti ad arco nell'Istria settentrionale sono legate alla composizione di base composta dal violino ed il bassetto, eccezion fatta per la nuova fisamornica. Che la loro presenza non sia soltanto un tentativo di copiare la composizione dei complessi di musica artistica lo testimoniano sia l'organologia che il repertorio. Legami con la musica artistica vanno cercati anche nel periodo del barocco musicale. E' evidente il carattere transnazionale dei due strumenti.

strokovno delo

UDK 725.82(497.12 Piran)(091)

ARHITEKTURA TARTINIJEVEGA GLEDALIŠČA V PIRANU*

Brigita JENKO
absolvent, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, SLO
studente, Facoltà di Lettere e Filosofia di Lubiana, SLO

IZVLEČEK

Prispevek želi predstaviti nekaj osnovnih izsledkov o spomeniku meščanske arhitekture - gledališču Giuseppe Tartini v Piranu. Jedro naloge predstavlja natančna analiza stavbe z rekonstrukcijo njene izvirne podobe in posebnim poglavjem o secesijski poslikavi. Prinaša tudi informacije o nastanku gledališča (njegovi otvoritvi leta 1910) ter podatke o njegovih avtorjih: arhitektu G. Grassiju in G. Zammatiu ter slikarju N. Cozziju.

UVOD

Piran je bil dolga stoletja pod oblastjo Beneške republike; ta doba mu je dala tudi najmočnejši umetnostni pečat. Po razmeroma kratki francoski zasedbi zavladajo tukaj Avstrijci in prav v obdobju 1813-1918 dobi po zadnjih korenitih spremembah mesto svojo dokončno podobo. Obala je takrat politično del dežele Istre, ki skupno s Trstom in Goriško tvori enoto državne uprave Avstrijsko primorje. Glavni organ te enote je c. kr. namestništvo (Luogotenenza) v Trstu in med njegove naloge spada tudi nadzor nad gradnjami na območju celotnega Avstrijskega primorja[1]. Trst je torej takrat nekakšna politična in umetnostna popkovina, ki istrska mesta povezuje z oddaljenim idealom Dunaja. Posnemanje dunajskih vzorov pa je zgolj posredno in skorajda nehoteno dejanje, saj tem manjšim mestom kot umetnostni in arhitekturni vzor popolnoma zadostuje že Trst, ki vnaša v njihovo mediteransko zasnovo nekatere prvine srednjeevropske urbanistične in arhitekturne miselnosti. Naglemu razvoju Trsta sledijo manjša mesta v njegovem zaledju in tudi Piran doživlja v letih 1850-1914 velike spremembe. Prav v tem času namreč razvoj industrijskih dejavnosti in relativna ekonomska blaginja omogočita po vzoru večjih središč (urbanistično planiranje Trsta, Dunaja in Ljubljane) tudi v Piranu korenitejšo urbanistično akcijo: z ureditvijo zunanjega mandrača in nasipavanjem celotnega obrežnega pasu je pridobljen dragocen zazidalni prostor, ki ga zapolnijo visoke prosto stoječe stavbe, kakršne poznata Trst in Reka; mesto dobi tudi novo občinsko hišo v neorenesančnem historicističnem stilu (G. Righetti, 1878/79). L. 1893/94 je zaradi nevzdržnih higienskih razmer in potrebe po večji tržni površini zasut notranji mandrač in nastali prostor dobi funkcijo glavnega mestnega trga. Uredijo tudi pomole za pristajanje večjih ladij, z nasipavanjem obrežja od pristanišča proti Punti pa pridobijo tudi prostor, na katerem stoji danes Tartinijevo gledališče.

V začetku 20. stoletja se nesluteno razvije turizem, predvsem v sosednjem Portorožu. Novi penzioni, gostinski lokali, kavarne rastejo kot gobe po dežju. S petičnimi gosti s severa prihajajo k nam nove modne navade v oblačenju, obnašanju in tudi arhitekturi. Prva skromna secesijska obeležja na fasadah in v opremi imajo prav zgradbe, namenjene turizmu (npr. hotel Palace v Portorožu in hotel Metropol - sedaj Piran - v Piranu).

Razmah gospodarstva in turizma pa pogojuje in omogoča tudi razvoj družbenih dejavnosti: Piran potrebuje nove prostore za svoje družbeno življenje, eno izmed nosilnih vlog pa naj bi v kulturnem utripu mesta prevzelo gledališče, ki bi zadostilo večini kulturnih potreb njegovih prebivalcev in obiskovalcev.

ZGODOVINA GLEDALIŠČA

Knjižni viri so glede informacij o Tartinijevem gledališču izredno skopi in netočni. Prevladujejo namreč za-

* Prispevek je nekoliko predelan odlomek iz diplomske naloge "Arhitektura Tartinijevega gledališča v Piranu", predstavljene na oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani decembra 1991 (mentor prof. dr. Milček Komelj).

1 Janez Kramar: Izola: mesto ribičev in delavcev, Lipa, Koper, 1987, pp. 238-239

pisi o umetnosti v dobi Beneške republike, čas avstrijske oblasti pa je, še posebej pri italijanskih piscih, v nemilosti[2]. L. Morteani[3] objavi fotografijo, nastalo v času urejanja pristanišča in nasipavanja terena, na katerem naj bi stalo gledališče; delo A. Alisija[4] pa vključuje mapo Pirana, na kateri je v shematičnem tlorisu prikazano gledališče. A. Angeli s sodelavci[5] v monografiji o Piranu napačno ugotovi, da je bilo gledališče *Tartini zgrajeno l.* 1911. Zanimiv podatek *post quem non* za gradnjo gledališča je najti v reviji prve istrske razstave v Kopru l. 1910, v kateri je že reklamni oglas za "pravkar odprto gledališko kavarno in restavracijo"[6]; takrat je torej gledališče že stalo. V katalogu iste razstave[7] pa najdemo omembo, da je "občina Piran dala na ogled tudi načrte gledališča". Skromno omembo "modernega gledališča Tartini v Piranu" najdemo v fotomonografiji *Piran-Portorož*[8]. Nekoliko obširnejše, a netočne podatke nudita monografiji *Va Pirano in mezzo all'onde* in novejša *Pirano-le nostre radici*[9]. Obe omenjata, da je bilo piranskemu meščanu Giuseppe Tartiniju posvečeno novo gledališče poleg ribarnice, ki so ga svečano odprli 27.3.1910. Gledališče je bilo zgrajeno na občinsko pobudo, arhitekta sta bila (napačno imenovani) Zanetto in prof. Grassi. Postavljeno je bilo na začetku velikega pomola. Otvoritev so počastili s predstavo D'Annunzijeve Fedre (zopet napačen podatek). Gledališče je imelo kot stranski, a nič manj pomemben prostor kavarno (caffè Teatro), ki je z nekoliko dvignjene terase gledala na morje. Notranjščina je imela širok parter, galerije z balkonom in ložami, poleg gledaliških in opernih predstav pa je gostila tudi razna praznovanja in plese (karneval, ples ribičev, pomorcev,..). V obeh monografijah sta tudi starejši fotografiji zunanjščine in notranjščine gledališča.

Arhivski viri in časniki[10] pa nam, nasprotno od knjižnih virov, nudijo bogato mrežo informacij, s pomočjo katere je bila možna dokaj natančna rekonstrukcija nastanka gledališča v Piranu.

Zanimivo je, da je med prvimi idejami o gledališču in njegovo otvoritvijo preteklo več kakor štirideset let: prve razprave o tem vprašanju ima občinski svet že v letih 1868 in 1870[11]. Že veliko resneje se na gledališče misli ob podrtju stare občinske palače l. 1877. Na njenem mestu naj bi namreč zrasla nova palača, ki bi poleg občinskih pisarn nudila domovanje tudi dekliški ljudski šoli in gledališču[12]. Istega leta je - kakor se za pomembno javno stavbo spodobi - razpisan natečaj in danes je ohranjenih še nekaj natečajnih načrtov[13]: večinoma gre za klasično shemo parterja v obliki konjske podkve ali prisekanega kroga in s sistemom lož, zunanjščina pa se tako podreja skupni podobi občinske palače. Na natečaju zmaga načrt tržaškega arhitekta Giuseppe Righettija, vendar pa se gradnja omeji le na občinski in šolski del, gradnja gledališča pa naj bi počakala na boljše čase[14]. Še danes je dobro viden nedokončani zadnji del občinske stavbe, ki ni fasadno obdelan in je v grobem nasprotju z drugimi deli zunanjščine. Na mestu za gledališče pa se je oblikoval manjši trg. Vzrok za ta odlog gradnje je verjetno finančne narave, vendar se tudi v ekonomsko stabilnejših časih gradnja ne nadaljuje; z njo se namreč ne strinja Luogotenenza v Trstu[15]. Morda pa so poslanci pomislili tudi na to, da bi gledališče v sklopu občinske stavbe sicer bilo v središču mesta, ne bi pa imelo tiste raprezentativne funkcije, ki je bila za gledališče (in druge javne stavbe) v tej dobi obveza. Skratka, načrte opustijo.

Željo po gledališču v Piranu nam lahko ilustrira dejstvo, da sta tu proti koncu 19. stoletja obstajali dve za silo prirejeni gledališki dvoranici privatnega značaja. Tu so se v pomanjkanju boljših prostorov odvijali nastopi lokalnega amaterskega društva, gostovanja italijanskih gledaliških družin, proslave obletnic umetnikov,..[16].

2 Gre za sicer priznane avtorje - pisce o obalnih mestih, kot so Luigi Morteani, Attilio Tamaro, Francesco Semi, Antonio Alisi...

3 Luigi Morteani: Pirano per Venezia, Trieste, 1906

4 A. Alisi: Pirano: la sua chiesa, la sua storia, Trieste, s.a.

5 A. Angeli...: Pirano, Trieste, 1959, p. 20: "Del 1911 è il teatro Tartini."

6 Rivista Esposizione provinciale istriana, Capodistria, maggio settembre 1910, p. 9: V oglasu se omenja Alberto Muscas kot lastnik "Caffè-restaurant al teatro, locale di recente apertura".

7 Catalogo generale della Prima esposizione provinciale istriana, Capodistria, 1910, p. 173. Verjetno gre za načrte, ki jih hrani Pomorski muzej Sergej Mašera v Piranu. Ti so namreč nalepljeni na debelo kartonasto podlago, opaziti pa je tudi luknjice, ki so najbrž nastale s pritrditvijo kartonov na razstavi.

8 V. Cizel: Piran - Portorož, Beograd, 1964

9 Va Pirano in mezzo all'onde, Trieste, 1975
Giorgio Dolce..: Pirano:le nostre radici, Trieste, 1987, p.65

10 Omejila sem se na pregled načrtov in piranskega občinskega fonda Pokrajinskega arhiva v Kopru - Enota Piran (od tod citirano PAK-EP) ter lokalnih, predvsem tržaških dnevnikov iz začetka tega stoletja. Izvirni načrt hranita PAK-EP (Fond občine Piran: Zbirka načrtov, škatla 1) in Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, v katerem je tudi nekaj starih slik gledališča. Mlajše slike, predvsem v zvezi z adaptacijami pa hrani Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran.

11 L'Indipendente, XXXIV/73, Trieste, 29. marzo 1910, p. 1

12 Ibid., p. 1

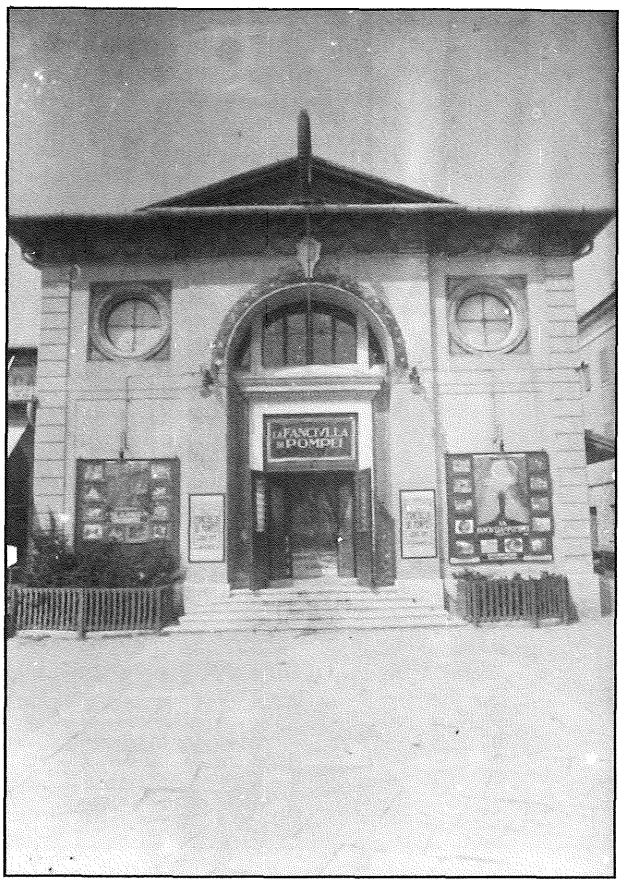
13 PAK-EP: Fond občine Piran: Zbirka načrtov, škatla 1. Da gre resnično za načrte z natečaja, priča zaznamek "concorrente" (tekmujoč) na celotni dokumentaciji enega izmed projektov (šest listov). Drugi načrt ima napis "Adria", kar verjetno pomeni šifro za sodelujočega na natečaju. Vsi tukaj zbrani načrti pa so tudi številčno označeni z isto (modro) barvo. Najbrž gre za zaznamke komisije.

14 L'Indipendente, XXXIV/73, Trieste, 29. marzo 1910, p. 1

15 Ibid., p. 1

Gradnja mestnega gledališča postane zopet aktualna ob velikih urbanističnih delih ob koncu stoletja. Tako l. 1896 mestni odbor na čelu z odvetnikom Fragiacomom ponovno postavi pred občinske službe vprašanje gledališča in zahtevo, naj občina pripravi in zastonj odstopi ustrezen teren za gradnjo objekta[17]. Občinski svet s podestatom sproži tako še isto leto novo urbanistično akcijo, ki naj bi predvidela tudi prostor za gledališče: v letih 1896/98 se z nasipom uredi nasuti teren med glavnim pomolom in Punto in prvi, najbolj raprezentativni del na novo pridobljene površine je namenjen gradnji gledališča[18]. Ker teren ni bil zadostno utrjen proti valovom, so ga morali v prvih letih 20. stoletja dodatno zavarovati s kamnitimi bloki oz. skalami. Zadnja večja dela so potekala l. 1906/07 pod vodstvom mestnega inženirja Mellosa[19]. Nekaj tega terena - tudi neposredno ob prostoru za gledališče - da občina na dražbo s pogojem, da predvidene zgradbe estetsko in namensko ustrezajo svoji poziciji (denar od prodaje je prav tako namenjen utrjevanju terena)[20]. Občina postane l. 1906 tudi uradni zagovornik in propagator gradnje gledališča. Še istega leta ustrezna občinska služba naroči idejni projekt pri tržaškem arhitektu Gioacchinu Grassiju, ki se je proslavil s projektom bolnišničnega kompleksa v Valdoltri[21]. Ta načrt doživi kasneje številne predelave in je osnova izvedbenemu načrtu, vendar se žal ni ohranil[22]. V letih 1906-1909 vlada v občinskih krogih glede gradnje gledališča zatišje, finančni problemi pa se skorajda čudežno rešijo v začetku l. 1909 in takrat se začne tudi zapletena klobka stavbne geneze hitreje odvijati.

Na 9. javni seji Občinskega sveta dne 18.1.1909[23] se pod točkama 3 in 4 obravnavata gradnja in najem gledališča. Prav dva predloga za najem gledališča za dobo dvanajstih let z ugodno najemnino namreč rešita občino prevelikega finančnega bremena. Z veliko večino sprejmejo naslednje sklepe:

Nekdanji videz glavne fasade Tartinijevega gledališča v Piranu (negativ na steklo, PM"SM"P, preslikava: D. Podgornik, 1992)

- v Piranu se zgradi gledališče z vzgojno in razvedrilno funkcijo po načrtu arhitekta Gioacchina Grassija iz Trsta

- finančna sredstva za gradnjo (približno 70.000 kron) se pridobijo:

16 Ibid., p. 1. Prvi je bil Teatro Dragovina (imenovan po trgovcu iz Pazina) v starem skladišču soli, ki so ga politične oblasti iz varnostnih vzrokov zaprle l. 1897. Pozneje je bila tam urejena mala kinodvorana, Cine Picio. Druga dvoranica pa je bila t.i. Sala Allegria v četrti San Rocco, ki jo je društvo Allegria posojalo tudi za javne nastope in slovesnosti. Poleg teh prostorov pa je imela Občina na voljo tudi salon v mestni Kazini. Prostore je imela najprej v najemu, l.1925 pa je Kazino kupila. Večkrat so se tu odvijale tudi gledališke uprizoritve.

17 Ibid., p. 1

18 Ibid., p. 1

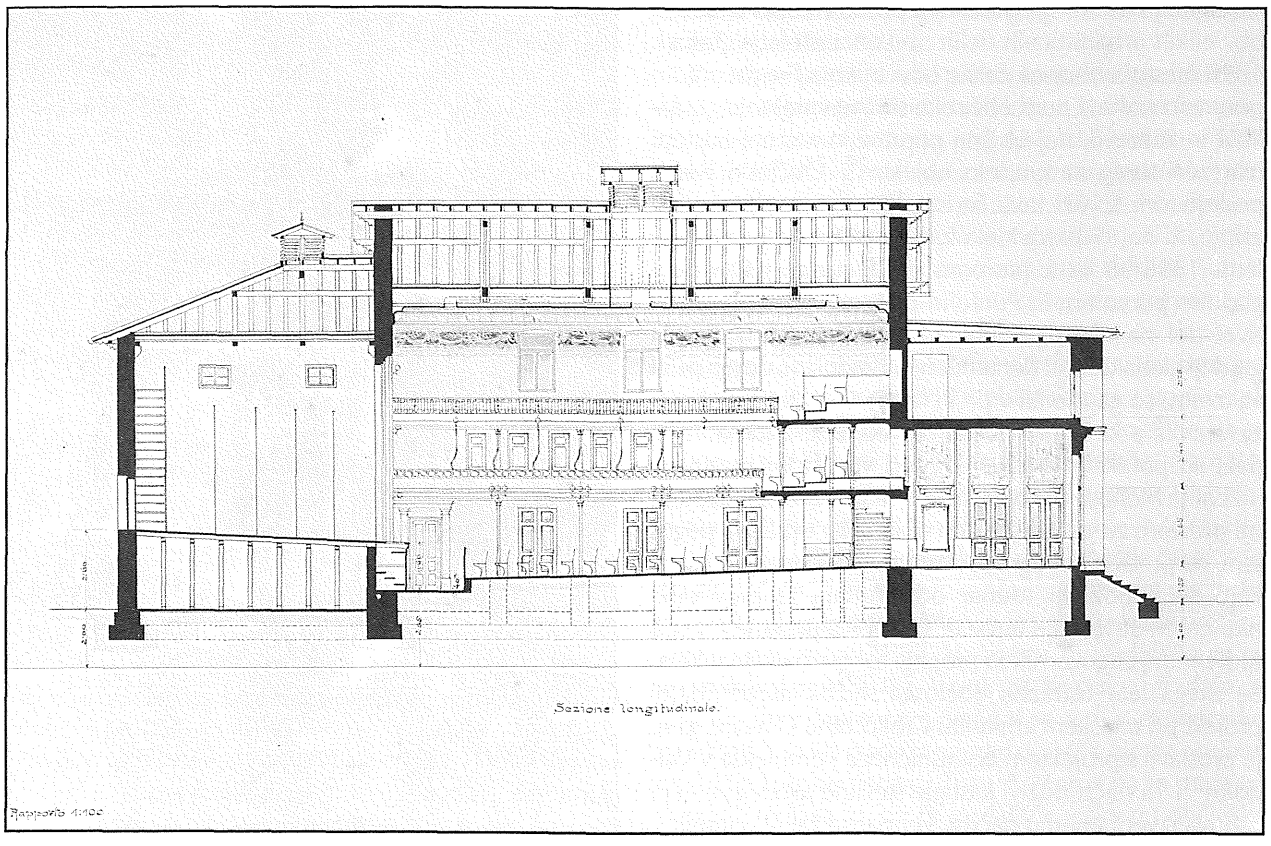
19 PAK-EP: Fond občine Piran: Zbirka načrtov, škatla 1. Na načrtu ("Progetto per il prolungamento della nuova diga murata in Pirano") je ob kamnitem nasipu že lepo viden in vrisan prostor za gledališče. Načrt je datiran (marzo 1906 - gennaio 1907) in signiran (sig. Melloso, tecnico comunale).

20 PAK-EP: Fond občine Piran: Zapisniki občinskih sej 1904-1912, škatla 3, l. 1906

21 Ibid.: "Protocollo della IXa seduta pubblica del 18. Gennaio 1909": "Anche la cessata Deputazione comunale se ne è affaticato il cervello ed essa stessa fece elaborare l'originale progetto dell'Ing. Grassi che è il progetto riformato in presentazione. Questo progetto, veramente geniale, ebbe lode ed ammirazione da persone di riconosciuta competenza tecnica."
L'Indipendente, XXXIV/73, Trieste, 29. marzo 1910, p. 1: "...bisognava che iniziatore se ne facesse il Comune (...) e ciò avenne nel 1906, in cui fu dato preciso incarico al prof. Gioacchino Grassi, valente architetto, noto favorevolmente fra altro per il suo geniale progetto del Sanatorio di Valle d'Oltra, di studiare ed elaborare i piani e fabbisogni inerenti alla costruzione di un teatro a Pirano."

22 Načrt, ki ga hranijo v PAK-EP in v Pomorskem muzeju, je namreč izvedbeni projekt Giacoma Zammattia. Osnova zanj je bil stari načrt iz l. 1906, ki ga je Gioacchino Grassi kasneje še dodelal, vendar ne vemo točno, v kolikšni meri sta si bila načrta podobna oz. različna. Dejstvo pa je, da je novi načrt predvidel večjo in varnejšo stavbo.

23 PAK-EP: Fond občine Piran: Zapisniki občinskih sej 1904-1912, škatla 3 - "Protocollo della IXa seduta pubblica del 18. Gennaio 1909"

Načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - vzdolžni presek celote (PM"SM"P, foto: D. Podgornik, 1992)

a) z razpisom obveznic s 3% obrestno stopnjo z iztečno dobo 30 let

b) z najemom kredita za preostali znesek pri deželnih kreditnih institucijah (iztečna doba 50 let)

- za izvajanje gornjih sklepov in za vsa vprašanja finančne in gradbene narave sta pristojna zbor poslancev in odbor za finance v občini.

Poslanci menijo, da bo gledališče ugodno vplivalo tudi na turiste, ki se bodo dlje zadrževali v Piranu in ne bodo hodili prenočevat v Portorož. Sprejet je tudi predlog o imenu gledališča: "Občinsko gledališče Giuseppe Tartini". Na koncu seje izberejo za zaprtimi vrati tudi najemnika prostorov[24]. Zaradi zasedenosti pri drugih projektih arhitekt Grassi odpove sodelovanje pri pripravi izvedbenega načrta; s svojim, že nekoliko predelanim načrtom pa privabi k sodelovanju uglednega tržaškega arhitekta, ki se je že uveljavil z deli v Trstu in na Reki, Giacoma Zammattia[25]. Slednji prisostvuje že naslednji seji (29.1.1909), na kateri se obveže, da bo v najkrajšem času pripravil izvedbeni načrt in natančen popis del, ki ga bodo potrebovali pri izbiri gradbenega podjetja[26]. Idejni načrt je zahteval veliko predelav: nekaj omejitev je postavila občina, posebne pogoje pa politična oblast (Luogotenenza), ki je uveljavljala nove avstrijske varnostne norme za javne stavbe, ki jih Grassi pri svojem načrtu še ni upošteval[27]. Občina tako še pred izvedbo podrobnega načrta predvidi naslednje spremembe[28]: parterni del naj se podaljša vsaj za dva metra; namesto opeke naj

24 Ibid.: Občina se je predvsem bala dolgotrajnega finančnega bremena za vzdrževanje gledališča, saj je šlo za neprofitno dejavnost. Najboljši ponudnik najemnine je bil Alberto Muscas, ki je najel tako gledališke kot gostinske prostore; tako naj bi se primanjkljaj na eni pokrival z dobičkom na drugi strani (komercializacija gledališča).

25 L'Indipendente, XXXIV/73, Trieste, 29. marzo 1910, p. 1

26 Ibid., p.1
PAK-EP: Fond občine Piran, škatla 367 - "Protocollo assunto nell'ufficio comunale di Pirano il 29. Gennaio 1909"

27 PAK-EP: Fond občine Piran: Zapisniki občinskih sej 1904-1912, škatla 3 - "Protocollo della X. seduta pubblica del 15. Febbraio 1909." Ker so varnost v gledališčih ogrožali predvsem številni požari (npr. požar, ki uniči dunajski Ring-Theater l. 1881), se l. 1906 na Dunaju organizira internacionalna akcija glede revizije varnostnih načel in predpisov o gradnji in uporabi gledališč. Nemčija in Avstro-Ogrska naj bi celo pripravili nov gledališki zakon, vsebujoč kup varnostnih ukrepov glede izpraznitve gledališča, varnosti odra, udobja in nujnosti večjih stranskih prostorov, nujnosti boljše osvetlitve ipd. Poslej so v ocenjevanju kvalitete nekega gledališča obvezno upoštevali tudi varnostne podatke: opremljenost z železno odrsko zaveso, število izhodov iz gledališča, število gledalcev/izhod, število vodnih hidrantov,... (Glej J. Vancaš, "O kazalištima u državi Srba, Hrvata i Slovenaca", Novosti, 25-31, Zagreb, 1929.)

se kot gradbeni material uporabi kamenje dobre kvalitete; plastične dekoracije, predvsem štuk, naj zamenja poslikava; streha vhodnega dela naj bo ravna; zaradi večje požarne varnosti dobita oder in parter vsaj tri neposredne izhode; za dnevno uporabo gledališča naj se odprejo velika okna na severovzhodni fasadi; toaletni prostori naj imajo zbiralnik za vodo; predvidijo naj se instalacije za povezavo z bodočim vodovodom; namesto greznic se kanalizacija spelje v morje; za vodo v primeru požara naj bo speljana posebna cev iz morja, na katero se pritrdi črpalka v notranjščini gledališča; predvidijo naj se dimniki za ogrevanje; električni sistem ventilacije naj ima centralno odprtino za vsesavanje zraka in stranske odprtine za iztiskavanje svežega zraka v dvorano; oder naj ima električno razsvetljavo, dvorana plinsko in električno, stranski prostori pa samo plinsko razsvetljavo; tla naj dobijo parket iz bukovega lesa; boljšo vidljivost naj se zagotovi z rahlo nagnjenostjo parterja, pri tem pa naj se upošteva tudi uporabo dvorane za plesne prireditve; namesto oglatih načrtovanih balkonov naj zgradijo zaobljene. Vsi ti popravki so precej dvignili predvideno ceno gradnje (Grassi: 58.000 kron), tako da končni stroški presegajo dvakratno izhodiščno ceno[29].

V začetku aprila 1909 predloži arhitekt G. Zammattio svoj izvedbeni načrt in natančni popis del, na osnovi katerih se razpiše natečaj za izvajalca gradbenih del[30]. 25. aprila se natečaj zaključi in na seji 1. maja 1909 se na osnovi predračuna stroškov in dobrih referenc Grassija in Zammattia izbere gradbeno podjetje Carlo Bonetti iz Trsta[31]. 2. maja 1909 sklene občina s tem podjetjem pogodbo, v kateri se slednje zavezuje, da bo dela opravilo do 1. oktobra istega leta[32]. Zadnje vprašanje v zvezi z gradnjo je vprašanje o vrsti materiala in načinu konstrukcije: predračun namreč vsebuje dve cenovni različici za konstrukcijo balkonov - cenejša predvideva klasično konstrukcijo iz lesa in železa, dražja pa uporabo armiranega betona. Na seji 1. maja dobi zeleno luč dražja in naprednejša konstrukcija, ki pa jo kasneje iz neznanih razlogov opustijo in tako zamudijo priložnost, da bi bilo piransko gledališče eno prvih s konstrukcijo iz armiranega betona sploh[33].

Pri gradnji in opremi gledališča sodelujejo še drugi strokovnjaki. Strojnik iz tržaškega *Politeama Rossetti* A. Stancich izgotovi opremo scene; za ogrevalne in prezračevalne naprave, svetila in nekaj elementov iz armiranega betona poskrbijo podjetja iz Trsta; arhitekt Zammattio izbere za slikarska in dekoraterska dela tržaškega slikarja Napoleone Cozzija; zastor pa izgotovi tržaški scenograf Rossi[34].

24. februarja 1910 so dela dokončana in posebna odobritvena komisija iz Trsta odobri objekt in notranje instalacije. Komisija je nad gledališčem navdušena in nima nobenih pripomb[35].

28 PAK-EP: Fond občine Piran, škatla 367 - "Protocollo assunto nell'ufficio comunale di Pirano il 29. Gennaio 1909"

29 PAK-EP: Fond občine Piran: Zapisniki občinskih sej 1904-1912, škatla 3 - "Protocollo della IXa seduta pubblica del 18. Gennaio 1909"
Ibid.: "Protocollo della seduta del 24. Maggio 1912"
PAK-EP: Fond občine Piran, škatla 367 (več listin)
Meščani so se sicer množično odzvali na razpis neprofitnih obveznic, tako da je občina pridobila okrog 52.000 kron, vendar je bila prisiljena zadolžiti se vnovič, saj so končni stroški znašali 135.121,76 krone. Gradbenim delom (okoli 70.000 kron) je bilo potrebno prišteti še stroške za načrte, nadzor del, poslikavo oz. dekoracijo notranjščine in fasade, stroške za razsvetljavo, pohištvo in opremo dvorane ter scenske rekvizite. Cene so seveda dvignile precej prahu na seji 24.5.1912 (na kateri naj bi se razpravljalo o sanacijskem programu oz. plačilu stroškov), čeprav je bilo njihovo povišanje predvideno že ob pričetku del, ko so opustili Grassijev načrt in se opredelili za večje in sodobnejše gledališče.

30 Ta načrt (sestavlja ga več listov) hranijo v PAK-Enota Piran (Fond občine Piran: Zbirka načrtov, škatla 1); na njem sta Zammattijev podpis in datum (12/IV 09). Temu načrtu je zelo podoben načrt iz Pomorskega muzeja v Piranu, ki pa ni signiran in datiran. Ta načrt, nalepljen na karton, je bil razstavljen, zato je tudi izveden v kolorirani tehniki. Natančno so prikazane vse dekoracije, poseben poudarek je na predstavitvi stranske in glavne fasade in na dekorativnem učinku prezentiranega gradiva. "Arhivski" načrt pa sploh ne predstavi fasad, ni koloriran, opuščena je vsakršna dekoracija, večjo pozornost pa namenja tehničnim podatkom in točnim tlorisom notranjosti. Tako imata tukaj prvi in drugi balkon vsak svojo predstavitev, medtem ko sta pri načrtu iz Pomorskega muzeja združena; dodane so požarne stopnice za sceno in garderobo....

31 PAK-EP: Fond občine Piran, škatla 367 - "Protocollo di seduta della Deputazione comunale e del Comitato di finanza del giorno 1. Maggio 1909"

32 Na natečaju sodelujejo štiri gradbena podjetja. Najcenejši predračun del predstavi tržaško podjetje Carlo Bonetti, ki je tako izbrano za izvajalca (prehiti tudi domače podjetje Giurco). V pogodbi ("Contratto stipulato tra il Comune di Pirano e ...", glej PAK-EP: Fond občine Piran, škatla 367) se izvajalec zavezuje, da bo pričel dela takoj, jih opravil do 1. oktobra istega leta, položil kavcijo 3.000 kron in dodelil garancijo enega leta od odobritve prostorov. Pogodbi so priloženi tudi: predračun z Bonettijevimi cenami, izvirnik Bonettijeve ponudbe, celotni načrt objekta, splošni in tehnični pogoji gradnje.

33 Na seji 1. maja 1909 je večina delegatov sicer sprejela predlog o konstrukciji iz armiranega betona in bila seznanjena s porastom stroškov. Zapisnik te seje ("Protocollo di seduta della Deputazione comunale e del Comitato di finanza del giorno 1. Maggio 1909"; glej PAK-EP, Fond občine Piran, škatla 367) pa ima aneks z dne 4. maja 1909, s katerim se spreminja sklep o uporabi armiranega betona za gradnjo balkonov in določa, da bodo te gradili po cenejši predračunski inačici (vzrok je bil verjetno finančne narave). Zanimivo je, da je l. 1912 zgrajeno gledališče v Pazinu (precej podobno piranskemu, saj je tudi delo istega arhitekta) armirani beton za gradnjo galerij že uporabilo (N. Feresini, op.cit., p. 71).

34 L'Indipendente, XXXIV/73, Trieste, 29. marzo 1910, p. 1
Il Piccolo, XXIX/10299, Trieste, 27. marzo 1910, p. 5
PAK-EP: Fond občine Piran, škatla 367 (več listin: ponudba opreme, pogodbe, naročilnice ipd.)

35 L'Indipendente, XXXIV/73, Trieste, 29. marzo 1910, p. 1

Zanimanje občil in javnosti za otvoritev novega gledališča je veliko. Kmalu po odobritvi objekta je dogovorjeno, da bo svečana otvoritev na velikonočno nedeljo, t.j., 27. marca 1910, izkupiček pa bo šel v dobrodelne namene[36]. Zaradi izrednega povpraševanja po vstopnicah je bila organizirana prodaja le-teh v dveh dneh, in sicer na dražbi[37]. Pri odprtju so bili navzoči občinski možje s podestatom na čelu, povabljeni so bili arhitekt Grassi, brata Bonetti iz istoimenskega gradbenega podjetja, Antonio Stancich; Giacomo Zammattio pa je opravičil svoj izostanek[38]. Časniki so dogodku posvetili precej pozornosti in, kakor je v takih primerih navada, kar tekmovali v opevanju lepote, modernosti in udobnosti gledališča ter pri tem seveda tudi pretiravali: tako naj bi bilo pri otvoritvenem programu (tragedija Umberta Bozzinija "Fedra" ter nekaj zborovskih in glasbenoinstrumentalnih del) navzočih več kakor tisoč(!) udobno(!) nameščenih gledalcev[39].

V l. 1910 je s tlakovanjem dokončno urejena tudi okolica gledališča[40]. Originalna gledališka funkcija objekta z leti izgublja pomembnost (tudi zaradi slabše akustičnosti dvorane). V 20. letih se vanj naselijo kino predstave nemega filma, vse bolj pa ima objekt funkcijo javne dvorane za razna srečanja, praznovanja in plese. Gledališče vse bolj in bolj izgublja svoj blišč in postane celo nevarno za obiskovalce. Povod za celovito adaptacijo v letih 1960-1963[41] naj bi bila predvsem dotrajana električna napeljava, pa tudi dotrajan pod, puščajoča streha, oslabeli stebriči pod galerijo, pomanjkanje gretja, razbiti sedeži,.. Ob odprtju prenovljenega gledališča 14.10. 1963 izide v lokalnem časopisju nekaj člankov, ki hvalijo prenovo, češ da je sicer "moderno opremljena in urejena hiša z dvorano in stranskimi prostori ohranila vse svoje nekdanje zgodovinske značilnosti"[42]. Adaptacija je sicer res dobro sanirala konstrukcijsko in funkcionalno plat objekta ter instalacije, nekoliko manj posluha pa je imela za ohranjanje originalne secesijske dekoracije objekta, ne samo zunanje in notranje poslikave, pač pa tudi štukaturnih dekoracij (predvsem v vhodnem delu), ograjic iz kovanega železa na balkonih, originalne opreme (svetila, mobilni stoli) in podobno.

Danes je Tartinijevo gledališče v precej nezavidljivem stanju; tako funkcijska kot umetnostnostilna plat objekta kar kličeta po široko zastavljeni akciji strokovne prenove.

STAVBNA ANALIZA

Položaj gledališča v piranskem mestnem organizmu

Ko so v začetku stoletja določali prostor za bodoče gledališče, je bil gotovo eden najpomembnejših dejavnikov pri izbiri izpostavljenost in reprezentativna moč lokacije glede na mestni organizem in njegovo podobo. Gotovo jim je bila v opozorilo prejšnja, nekoliko ponesrečena ideja o popolnoma nereprezentativnem gledališču v sklopu zadnjega dela občinske palače. Nalogo so izvrstno rešili s postavitvijo gledališča na začetek nasutega terena, ki se od pristanišča nadaljuje proti Punti. Stavba zaključuje pohodno elipso okrog mandrača, ki se ravno pred glavno fasado gledališča razširi v manjšo ploščad. Tu se pričenja najdaljši pomol piranskega pristanišča. Danes bi tako postavitev ob izhodu na veliki pomol verjetno označili kot degradacijo reprezentativnosti in kot veliko nerodnost, vedeti pa moramo, da je bil to za obmorsko mesto privilegiran prostor, saj je bil dostop v mesto z morske strani še zmeraj zelo pomemben. Veliko obiskovalcev je namreč še vedno prihajalo v Piran po morju in razmeroma velika stavbna gmota gledališča je zanje pomenila prvi neposredni zaznamek v osebni izkaznici mesta.

Gledališče pa odlikuje tudi izstopajoča vloga v mestnih vedutah. Najpomembnejša sta pogled z morja in razgled z griča in tema pogledoma sta namenjeni tudi najrazkošneje oblikovani glavna in morska fasada. Stranska fasada, ki gleda na ulico, nas preseneča s svojo goloto, vendar pa je bila takrat ta, danes zelo prometna ulica, nepomembna in ni zahtevala pozornejšega oblikovanja zunanjščine (glej tudi fasade sosednjih zgradb). Poleg dveh glavnih dostopov v mesto (po morju in po cesti prek griča Mogorona) se vedno bolj uveljavlja tretji, ki po cesti ob obali povezuje Piran s turističnim Portorožem. Z razvojem prometa in turizma postane le-ta kmalu najpomembnejši vhod v mesto in ohranja svojo funkcijo do danes. Tudi obiskovalcu, ki izbere to pot, se že od

Na načrtu, ki ga hranijo v PAK-Enota Piran, je ohranjen zapis: "Der Kalladierungskommission vom 24. Februar 1910 und vom 10. Marz 1910 vorgelegen."

36 Il Piccolo, XXIX/10290, Trieste, 18. marzo 1910, p. 5
Il Piccolo, XXIX/10299, Trieste, 27. marzo 1910, p. 5

37 Il Piccolo, XXIX/10292, Trieste, 20. marzo 1910, p. 5

38 Il Piccolo, XXIX/10302, Trieste, 30. marzo 1910, p. 4

39 Il Piccolo, XXIX/10298, Trieste, 26. marzo 1910, p. 6: "Può contenere comodamente oltre mille persone."
Il Piccolo, XXIX/10302, Trieste, 30. marzo 1910, p. 4: "La platea conteneva oltre 600 persone e ce ne potevano stare molte altre. Così nel lubbione, non affollato, benchè vi fossero entrate 350 persone."

40 PAK-EP: Fond občine Piran: Zbirka načrtov, škatla 1. Ohranjen je predračun mestnega inženirja Mellosa za tlakovanje prostora okoli gledališča (maj 1910).

41 Rastko Bradaška, "Po štirih letih znova odprta vrata", Primorske novice, I/24, Koper, 11.10.1963, p. 7. Skromno poročilo o adaptaciji je najti tudi v: Varstvo spomenikov, IX., 1962-64, Ljubljana, 1965, p. 234

42 Rastko Bradaška, op.cit., p.7

samega vhoda v mesto odpira pogled prek mandrača na izpostavljeno arhitekturo gledališča.

Tlorisna zasnova objekta

Današnji tloris objekta se ne razlikuje bistveno od tlorisne zasnove po ohranjenem načrtu[43], ki pa je že vseboval nekatere predelave prejšnjega, idejnega načrta: podaljšanje glavne dvorane, širjenje kavarniških prostorov proti morju, sprememba naklona strehe na vhodnem delu,.. Največ kasnejših predelav je utrpel jugozahodni (morski) del objekta, kjer je bilo dograjeno stanovanje za hišnika, razširjena in preoblikovana pa je bila tudi terasa pred kavarno. Objekt nima enotnega tlorisnega plašča, temveč je seštevek manjših enot: osrednji del zavzema gledališka dvorana, pred njo je nekoliko nižji, a še zmeraj relativno visok vhodni del, na drugi strani pa se gledališka dvorana nadaljuje v odrski prostor. To osrednjo tlorisno enoto nesimetrično - samo na morski strani - predirajo manjše enote kavarne in servisnih prostorov (skladišče, sanitarije, interno stopnišče, garderobe, stanovanje), ki jih obdaja nekoliko dvignjena terasa. Takšna tlorisna zasnova je značilna za secesijske stavbe. Pogosteje kot pri gledališčih jo srečamo pri funkcionalnem oblikovanju stanovanjskih objektov. Secesijska arhitektura namreč nima nekih strogih formalnih kanonov, saj gre za izrazito prehodno obdobje: formalne in vsebinske obrazce klasicizma in historicizma prevaja v moderno dobo večje ustvarjalne svobode in funkcionalizma. Tudi piransko gledališče kaže ta zanimivi preplet starih dekorativnih shem in novosti, povezanih s tehničnim napredkom. Tloris pa nakazuje že funkcionalistični način oblikovanja, saj organizem stavbe ni skrit pod enotnim plaščem, pač pa se šele tlorisi posameznih organskih enot (dvorana, oder, veža, stopnišča, garderobe, kavarna) združujejo v celoto. Takšno združevanje samostojnih kubusov bi bilo v prejšnjem stoletju težko najti (razen v primeru prezidav in adaptacij), v primeru piranskega gledališča pa gre za hoteno, načrtno zasnovo prostorske organizacije. Ob teh novostih se lahko v grobem spomnimo oblikovalskih smeri, ki jih je uvajala Wagnerjeva šola na Dunaju[44].

Zunanjščina gledališča

Zunanjščina stavbe kaže danes dokaj nezanimivo podobo, saj je oropana večine stilnih in dekorativnih podrobnosti, ki so jo nekoč krasile.

Glavna (jugovzhodna) fasada, ki gleda na mandrač, je sestavljena iz treh delov: fasade vhodnega dela in fasade dvoranskega dela, ki tvorita pravzaprav enotno pročelje (zamaknjeni dvoranski del trikotniško zaključi nižjo fasado vhodnega dela), ter fasade kavarne. Pročelje je tempeljsko zasnovano: nizki bazni del ima središčno zasnovano kamnito stopnišče, ki vodi h glavnemu vhodu in naglaša pomembnost arhitekture. Osrednja os se nadaljuje s poudarjeno, rahlo izstopajočo vhodno nišo z zamaknjenim portalom. Stranski partiji sta oblikovani kot plitvo plastično členjena pravokotnika. Portal na vrhu zaključuje izstopajoča polkrožna luneta, od dvokrilnih vrat pa jo ločuje stilizirani arhitrav, preklada. V luneti je stekleno polkrožno okno, njen vrh pa krasi plastično oblikovani piranski grb. Na straneh sta majhni kvadratni okni. Celotno fasado zaobjema rusticirani rob, ravna streha pa počiva na lesenem konzolnem napušču. Vhodno partijo smiselno in formalno nadgradi trikotniški zaključek dvoranskega dela gledališča, ki v središčni osi ponovi motiv lunete s steklenim polkrožnim oknom. Ponovita se tudi rusticirani rob in bogati leseni konzolni napušč. Kavarniški del je preprosteje oblikovan: bazni del predstavlja tukaj pohodni nivo terase, v osrednjem pasu se odpirajo široke zasteklene polkrožne odprtine, najvišji del pa je zamaknjen in kaže le nekaj okenskih odprtin. Ravna streha je v ravnini strehe vhodnega dela. Aktualna fasada je oranžnorjava s poudarki oker barve v robovih in vratni prekladi, pod napuščem pa teče friz pompejansko rdeče barve.

Jugozahodna morska fasada kaže danes precej neurejeno podobo, saj je utrpela največ predelav: gre za vsoto posameznih, povečini enonadstropnih fasad, ki z majhnimi zamiki prepuščajo glavno besedo triosno zasnovanemu kavarniškemu delu: v pritličju se na ravnini terase odpirajo trije polkrožni izhodi s pogledom na morje, v nadstropju pa so v oseh teh izhodov tri okna, med katerimi so plitvo poglobljene kvadratne partije.

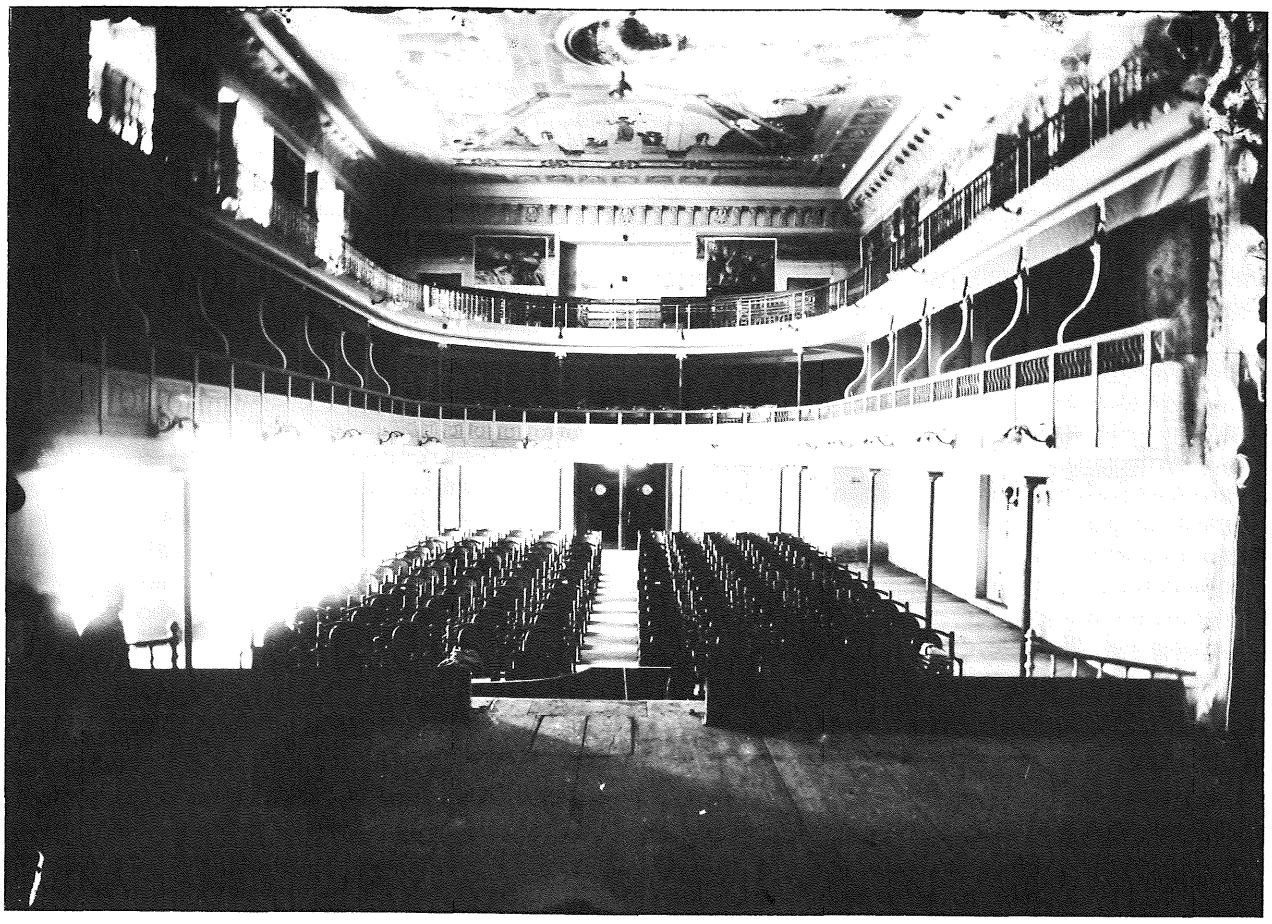
Severovzhodna fasada, ki gleda na Stjenkovo ulico, nima stranskih ali dozidanih delov in nam zato kaže sestavne dele samega gledališča. Ker ta fasada v času nastanka stavbe ni bila pomembna (lega),je oblikovana zelo preprosto: nižji in zamaknjeni vhodni del ima stranski vhod s kamnitimi stopnicami in lesenim nadstreškom, ki počiva na bogato oblikovanih konzolah; dvoranski del ima v pritličju tri izhode iz gledališča in odgovarjajoča okna v nadstropju; v spet ožjem - odrskem - delu pa se odpirajo le velika vrata za manipulacijo z opremo. Fasado poudarjajo le okrepljeni rusticirani robovi in leseni konzolni napušč.

Zadnji del gledališča za odrom je spojen s sosednjo stavbo in tako nima svoje fasade.

Aktualno stanje zunanjščine pa ne kaže tudi njene prvotne, izvirne podobe. Zob časa in adaptacije so jo namreč oropale najpomembnejših secesijskih poudarkov, predvsem polihromne dekoracije in delov iz kovanega železa[45]. Stopnišče vhodnega dela se je najbrž zaključevalo z železno kovano ograjo, pročelje je bilo

43 V primerjavo je vzet izvedbeni načrt arhitekta Zammattia, hranjen v Pomorskem muzeju Piran.

44 Wagner in njegovi učenci sicer pogostoma zagovarjajo nasprotujoče si smernice, vendar so enotni v tem, da mora biti arhitektura praktična, udobna in racionalna, da mora slediti zahtevam uporabnika, upoštevati svojo funkcionalno plat, predvsem pa naj bo arhitektura rešena vseh utesnjujočih obrazcev in naj bo svoboden izraz umetnikove ideje.

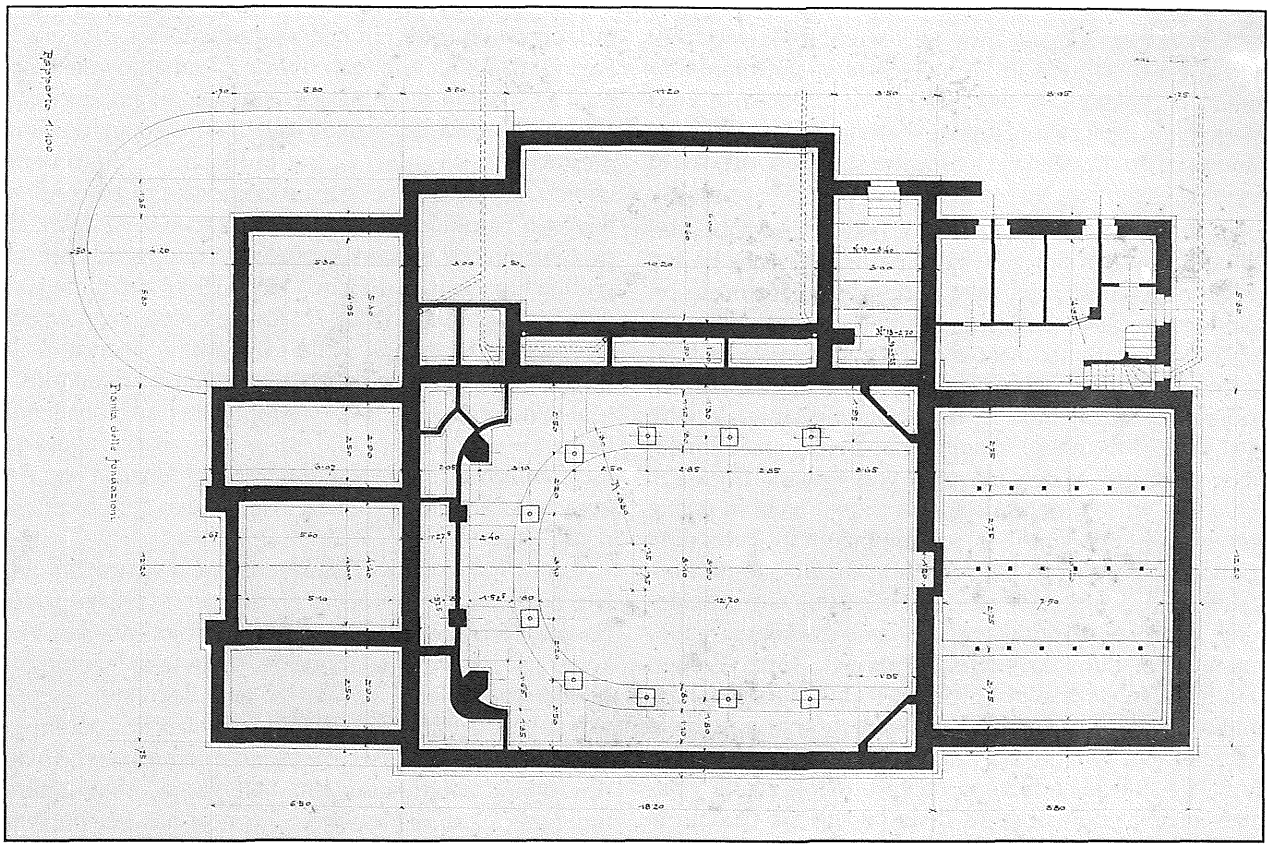

Nekdanji videz gledališke dvorane Tartinijevega gledališča (negativ na steklo PM"SM"P, preslikava: D. Podgornik, 1992)

bogato poslikano - glavni vhod je lepšala navpična dekoracija v modri barvi, ki jo je okoli lunete zamenjala slikana girlanda (le-ta se ponovi tudi okoli lunete na fasadi dvoranskega dela gledališča). Kombinacijo obeh dekoracij (modre dekoracije in girlande) je bilo najti v uokvirjenih poljih okoli obeh stranskih oken, ki sta bili okrogli. Kavarniški del je imel nekaj polihromnih poudarkov med zasteklenimi loki v pritličju, nadstropje pa je imelo teraso z ograjo iz kovane mreže. Glavno pročelje pa je z jugozahodno morsko fasado povezoval dekorativni friz tik pod napuščem. Najbogatejšo izvedbo friza je kazala glavna fasada: cvetne girlande na modri podlagi držijo človeške figurice, med njimi pa so v medaljonih obrazi - najbrž gledališke maske - ki poudarjajo stavbno členitev. Friz se je nadaljeval tudi na kavarniškem delu glavne fasade in na jugozahodni fasadi, le da je bil tu nekoliko skromnejši: girlanda je brez človeških figuric in mask. Sicer pa je ta jugozahodna fasada predstavljala veliko bolj simetrično (ni bilo prizidkov) in dekorativno podobo. Arkade v pritličju so bile vdelane v kamnite okvire, med okni v nadstropju so dekorativno učinkovala kvadratna polja, celoto pa sta obdajali terasi z ograjo iz kovane mreže. Gledališče je bilo najbrž značilne avstrijske sivorjave oz. peščene barve.

Za arhitekturo obalnega pasu velja, da je veliko bolj sad zemljepisne danosti kot časovno-stilnih opredelitev. Skozi vsa obdobja sledimo nekemu smotrnemu, racionalnemu oblikovanju, v katerem ni prostora za dekorativna izživljanja niti v času, ko so ta drugod celo estetsko načelo. Tradicija ohranja stare tipološke in kom-

45 Pri obnovi izvirne podobe zunanjščine so v pomoč predvsem razvidni podatki:
1. Poslikava je vključena v izvedbeni načrt gledališča. To dejstvo samo po sebi še ni zadosten dokaz, saj so takrat načrte redno kolorirali in dekorirali, vendar se brez resnih namenov najbrž tako natančnega slikanja ne bi lotili.
2. Ohranjena je stara fotografija, ki prikazuje glavno fasado. Na njej sta dobro vidni okrogli okni in pas poslikave pod napuščem.
3. V seznamu in predračunu gradbenih del je tudi omemba, da mora gradbeno podjetje pripraviti posebno podlago za dele fasade, ki bodo poslikani, hkrati pa pripraviti tudi ustrezno ogrodje za izvedbo te poslikave (PAK-EP: Fond občine Piran, škatla 367 - "Fabbisogno di spesa - Pirano, 25. Aprile 1909").
4. Dekoracije omenjajo v člankih ob otvoritvi gledališča tudi lokalni časopisi (npr. L'Indipendente, XXXIV/73, Trieste, 29. Marzo 1910, p. 1: "...insomma architettura aperta ravvivata ed ingentilita da appropriate decorazioni a motivi tolti dal Rinascimento italiano.")

Načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - načrt temeljev (PM"SM"P, foto: D. Podgornik, 1992)

pozicijske prvine, tektonska načela in stavbarsko izročilo. Tudi piranska arhitektura ohranja to klasično tradicijo v smislu funkcionalne estetike in racionalnega oblikovanja celot. Tako se lahko pri "tempeljskem čelu" piranskega gledališča spomnimo preprosto oblikovanih fasad večine piranskih cerkva, ki so sicer nastale v obdobju baroka, ali pa neoklasicističnega pročelja cerkvice svetega Petra arhitekta Pietra Nobileja. Kljub temu pa se je tudi piranskega gledališča dotaknilo nekaj tujih tedanjih vplivov: predvsem gre za secesijsko modo razgibanih dekorativnih fasad s poudarjenimi robovi in z živahno delitvijo fasadne ploskve ter za menjavo izstopajočih in zamaknjenih partij. Tu so še novosti na konstrukcijskem področju (jeklo, armirani beton) in uporaba novih materialov: steklo postane sredstvo za odpiranje arhitekturne lupine in za poseganje v njen organizem, kar je lepo vidno npr. v diafani strukturi gledališke kavarne in v steklenih lunetah na pročelju gledališča. Bližnje vzore je nudil Trst, vendar obstaja pri prenašanju velemestnih vzorov v provincialne okvire vselej nevarnost neustrezne redukcije in adaptacije teh vzorov v novih razmerah. To nevarnost je piransko gledališče uspešno preseglo, saj je svoji velikosti in pomembnosti primerno predelalo te vplive: doseženo je ravnotežje med arhitekturo in dekoracijo (fasada ni dekorativno preobložena kot mnogo secesijskih fasad); za razliko od tržaških secesijskih stavb ima gledališče organsko oblikovano fasado z razvidnim notranjim razporedom prostorov; namesto težke kiparske dekoracije, ki je v milosti v Trstu, se odloči za lahkotnejši slikarski okras...[46]. Boljšemu razumevanju teh vplivov dunajskih, tržaških vzorov in lokalne tradicije je deloma namenjena tudi predstavitev življenja in dela arhitekta gledališča, Giacoma Zammattia.

Arhitekt Giacomo Zammattio

Kljub bogatemu opusu je tržaški arhitekt Giacomo Zammattio slabo poznan in malo obravnavan[47]. Morda je vzrok v tem, da ni bil tipičen predstavnik nekega

46 Sintetično obravnavanje secesije v Trstu nima prave vrednosti. Tržaški liberty se namreč udejanja predvsem v posameznih osebnih kreacijah stavb, ki na več točkah poživljajo mestno podobo. Pisci o secesiji v Trstu (E. Campailla, M. Walcher -Casotti, R. Fabiani) so vseeno poskušali razdeliti množico arhitektov in njihovih del v tri skupine:
-racionalizem Otta Wagnerja je predstavljen v delih Maksa Fabianija (steklena in železna pročelja, dekoracija je podrejena arhitekturi, funkcionalizem prostorov)
-dunajsko secesijo Olbricha predstavlja arhitekt Zaninovich (bogatost dekoracije, ki prerase svojo funkcijo in si podredi arhitekturo)
-italijanski "stile floreale", ki ga v Trstu predstavlja milanski arhitekt Sommaruga (vtkanost italijanskega dekorja v fasado brez vpliva na njene arhitektonske značilnosti).

arhitekturnega stila vse življenje, temveč je aktivno sprejemal nove pobude in jih vključeval v svoj umetniški *credo* o praktični in čisti arhitekturi: "Estetsko normo pogojujejo zgolj zakoni statike, materije in funkcije, skladnost naj bo dosežena le z osnovno shemo horizontal in vertikal, vrstenjem polnih in praznih partij"[48].

Giacomo Zammattio je otrok Trsta. Oče - sobni dekorater - postavi sina za svojega naslednika, mati pa mu želi omogočiti šolanje. Tako podnevi pomaga očetu pri pleskarskih delih, zvečer pa hodi na svobodno risarsko večerno šolo Banco Modello. Že zelo zgodaj ga torej zaznamujeta ljubezen do barv in slikane dekoracije prostorov ter nagnjenost k natančnemu risanju. V letih 1874-1879 nadaljuje šolanje na Politehniki na Dunaju, kjer je njegov učitelj Heinrich von Ferstel. Eklektični Dunaj je v tistih letih prisegal na sheme zrele in pozne renesanse, obogatene z romantičnimi in baročnimi poudarki. Posebej so bili v čislih Benečani (Sammicheli, Sansovino, Scamozzi, Palladio). Pri gradnji raprezentančnih palač so skozi italijansko prizmo gledali vsi najpomembnejši dunajski arhitekti: Semper, Tietz, Weber, Doderer, Ferstel, Fellner, Helmer. Tudi Zammattio sprejme renesančni estetski ideal, ki ga povzame po svojem učitelju, zvestem predstavniku te neorenesančne smeri. Vpliv Ferstela je nedvomno velik, vendar je za Zammattijev razvoj pomembnejše samo bivanje na Dunaju in spoznavanje novih idej. Renesansa mu ni blizu kot prenosljiv obrazec, ampak kot zakladnica čistih form, pretehtanih mer in razmerij.

Po nekaj hudih vojaških mesecih v Bosni se Zammattio vrne v Trst in se zaposli kot nadzornik gradbenih del v novih stanovanjskih četrtih. S tržaškimi prijatelji - umetniki ustanovi umetniško združenje Circolo artistico (G.Caprin, U. Veruda, E. Scomparini...). V upanju v bolj ustvarjalno delo se v zgodnjih 80. letih preseli na Reko, kjer dobi mesto izvedbenega inženirja pri načrtu za Občinsko gledališče (Teatro Comunale). Zammattio se prvič sreča s posebnostmi gledališke arhitekture na velikem, reprezentativnem in kvalitetnem primeru: načrte naredi slavni dunajski atelje za gledališke stavbe Fellner & Helmer[49], pazljivo so izbrani kiparji in dekoraterji, pri stropni poslikavi pa sodeluje celo Gustav Klimt. Sicer eklektična fasada skriva pomembne tehnične novosti: gledališče ima električno razsvetljavo (pred samim mestom!), leseno zamenja jeklena konstrukcija, nova sta tudi gibljivi oder in sistem prezračevanja (Zammattio te značilnosti gledališke arhitekture in dekoracije gotovo uporabi pri svojih tovrstnih načrtih za gledališči v Piranu in Pazinu). V naslednjih letih opravi Zammattio veliko naročil za številne reške palače: za palačo Glasbeno-dramskega društva, za pokriti trg, za deško in dekliško mestno šolo, za palači Cussar in Plöch, za Mestno hranilnico, za palačo madžarske pomorske družbe Adria. Njegovo najplodnejše obdobje se začne v 90. letih, ko postane njegov mecen kapitalist Whitehead. Prav ob grobnici za to reško družino (1897-1900) začutimo svež veter v oblikovanju: za Zammattia se začne novo obdobje, v katerem revidira svoje oblikovalne nazore in jih uskladi z najnovejšimi dognanji moderne arhitekture, s teorijami o konstrukcijskih vrednotah in funkcionalizmu. Le-te mu niso povsem tuje, saj je sam vedno zagovarjal racionalizem v arhitekturi in prvenstvo funkcije nad dekoracijo. Zanima se tudi za Wagnerjevo šolo in pozna njene teorije.

Leta 1904 se vrne v Trst, kjer ostane do smrti; le vojna leta preživi v Rimu. Večino naročil predstavljajo palače podjetij, privatne vile in večji stanovanjski objekti. Vsakemu naročilu se preda v celoti, saj je tako inženir-gradbenik kot arhitekt, večkrat pa tudi dekorater: najprej začrta konstrukcijo in notranjo organizacijo, potem pa oblikuje fasado, ki odseva notranjo strukturo stavbe (načrtovanje od znotraj navzven). Vse, kar je vidno, je torej tudi funkcionalno. Posebno pozornost posveča podrobnostim; zlasti mu je pri srcu uporaba kovanega železa v ornamentalne namene. Obisk Ravene in ogled mozaikov spet zbudita v njem ljubezen do barve in dekoracije, secesijski čas pa mu omogoči, da to svojo nagnjenost do slikovitih barvnih učinkov pokaže tudi na fasadah. Tako npr. prekine tržaško monotonijo ometa v vili Panfili, kjer barvno dekorativno poveže opeko in kamen. Pri poslikavah se spet ozre v renesančno vzorčno zakladnico: približno v istem času kot piransko gledališče naredi v Trstu palačo Dettelbach-Greinitz (stari Upim). Tu lahko prepoznamo nekatere skupne podrobnosti: pritličje z velikimi polkrožnimi steklenimi odprtinami, majhna okrogla okna nad loki, secesijsko poslikavo (izvede jo P. Lucano)[50]. V to skupino secesijskih del lahko uvrstimo tudi gledališče v Pazinu, za katerega pripravi Zammattio načrte l. 1911, nadzoruje pa tudi gradnjo do otvoritve konec l. 1912[51]. Pazinski *Teatro Sociale* je bil l. 1943 porušen[52], vendar nam stare fotografije razkrivajo veliko podobnosti s piranskim gledališčem: podobna sta si načrta oz. tlorisa; skoraj identična je notranja oprema (vrata, svetila, železne balkonske ograjice...); na obeh fasadah

47 Poleg nekaj skromnih omemb ob otvoritvi gledališča je literatura o arhitektu Zammattiu skopa. V pričujočem poglavju je uporabljeno gradivo iz dveh virov:
- Baccio Ziliotto, "Giacomo Zammattio", La Porta orientale, Trieste, 1931
- M. Zammattio, A. Nezi: L'architetto Giacomo Zammattio: la vita e le opere, Bergamo, 1931

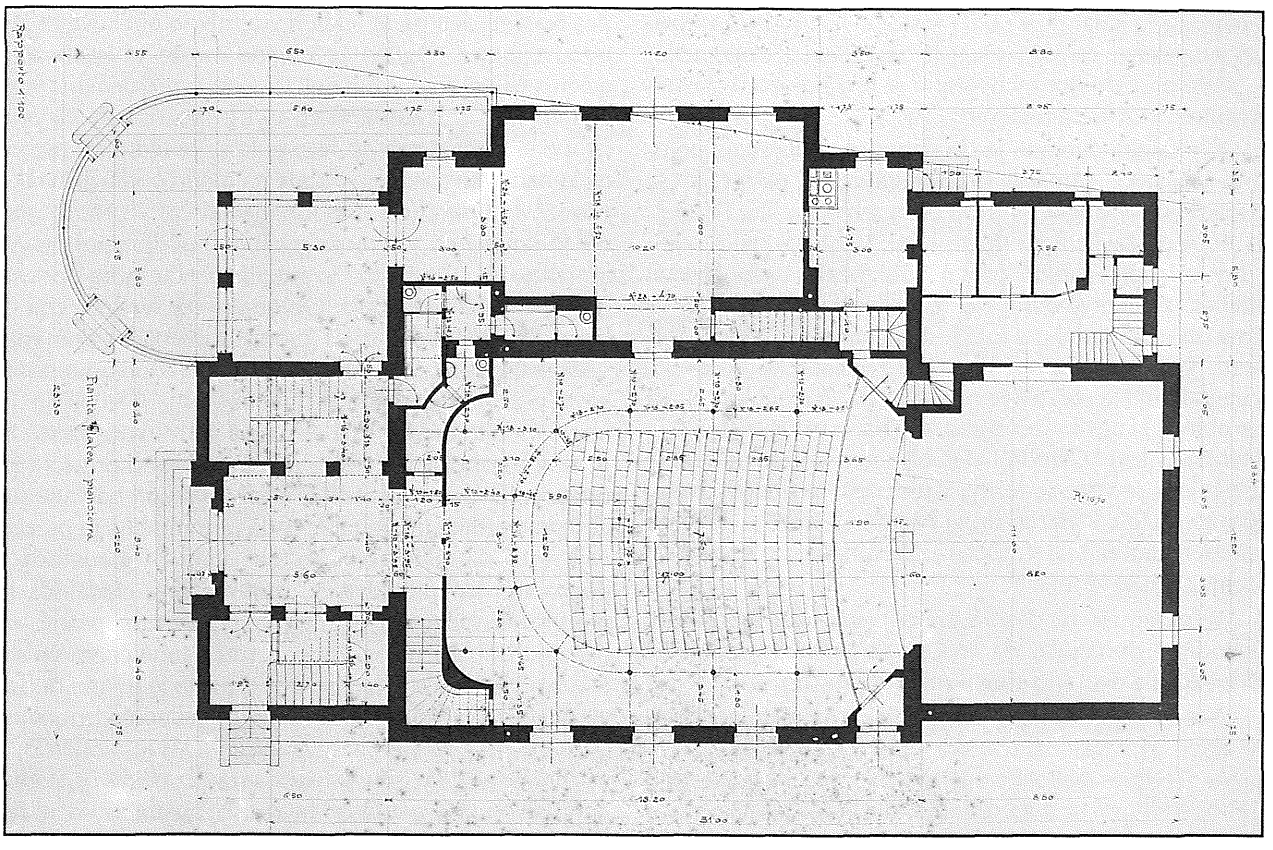
48 Baccio Ziliotto, "Giacomo Zammattio", La Porta orientale, Trieste, 1931, p. 397

49 Ta atelje naredi med drugim gledališči v Varaždinu in Zagrebu (HNK), izbere pa tudi načrt za Deželno gledališče (Opera) v Ljubljani.

50 Poslikava fasad je v Trstu redka, saj se večina arhitektov odloči za v tem mestu bolj udomačeno plastično dekoracijo.

51 Nerina Feresini: Il teatro di Pisino, Manfrini editori, Calliano, 1986, pp. 71-73

52 Ibid., p. 169

Načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - tloris pritličja/parterja (PM"SM"P, foto: D. Podgornik, 1992)

je opaziti majhna stranska okrogla okenca; secesijsko poslikavo izvede v obeh gledališčih slikar N. Cozzi,... Pazinsko gledališče pa je celo izboljšalo nekatere pomanjkljivosti piranskega: balkon ima konstrukcijo iz armiranega betona, osrednji prostor za gledalce na balkonu je globlji, stavba je priključena na mestni vodovod in ima celo rezervni električni generator[53].

Zammattijev secesijski opus preseka 1. svetovna vojna. Po njej naredi arhitekt še nekaj del, ki kažejo usmeritev k preprostosti, jasnim linijam in racionalizmu. Njegovo zadnje delo (dokonča ga arhitekt P. Nordio mlajši), tržaška Pomorska postaja (Stazione marittima, ok. 1930), je z naglaševanjem konstrukcije iz armiranega betona zgrajena že v duhu čistega modernizma.

Notranjščina gledališča

Tudi v notranjih prostorih je, podobno kakor na zunanjščini, gledališče utrpelo nekaj sprememb[54]. Z umetnostnega vidika sta zanimanja vredni predvsem vhodna veža in gledališka dvorana.

Vhodna veža je pravokotno oblikovan sprednji prostor, ki vodi v gledališko dvorano. Danes nam kaže precej spremenjen obraz: strop je banjasto oblikovan in rdečerjave barve, stene so do ločitvenega pasu stropa obložene s kamnom, prav tako tudi tla. V obeh stranskih krilih veže je stopnišče, ki vodi do balkona in vrhnje galerije (v enem od stopnišč je sedaj blagajna). Stopniščna ograja je verjetno še originalna. V osi glavnega vhoda v vežo se ponovi polkrožno zaključen vhod v dvorano; v polkrožni luneti je nameščeno likovno delo. Neposredno pred vhodom v dvorano sta desno in levo odprti zaviti stopnišči, ki vodita na balkon k ložam. Dohod k sedežem za imenitnike je bil torej ločen od stopnišča za skromnejše goste.

Veža naj bi bila nekoč kazala razkošnejšo podobo[55]. Stene naj bi bile izdelane v bogato členjenem ometu. Svoje je k bogatejši podobi najbrž prispevala poslikava, vdelana v dekorativno štukaturo. Triosna zasnova stranskih sten se je nadaljevala v poslikavi ločnega stropa: na straneh ženski podobi z baklama v rokah (najbrž personifikaciji), obdani s cvetnim vzorcem, v srednji

53 Ibid., pp. 71-74, p. 96

54 Pri rekonstrukciji izvirne podobe notranjščine gledališča so v pomoč: izvirni načrt gledališča, starejša fotografija gledališke dvorane, predračun del za gledališče (PAK-EP: Fond občine Piran, škatla 367 - "Fabbisogno di spesa - Pirano, 25. Aprile 1909") in opisi gledališke notranjščine v časnikih ob otvoritvi l. 1910.

55 Prvotnega stanja veže ne moremo zanesljivo obnoviti, saj je na voljo premalo podatkov. Edini dokument, ki naj bi kazal njeno nekdanjo podobo, je načrt gledališča, vendar ne moremo vedeti, do kolikšne mere je bila predvidena dekoracija tudi izvedena.

partiji pa le girlande v obliki zastora. To triosno zasnovo so poudarjali po vsej višini ločni pasovi z dekoracijo. Luneta nad vhodom v dvorano je bila po vzoru glavnih vhodnih vrat le zasteklena.

Gledališka dvorana je do danes ohranila svojo prvotno zasnovo: osrednji prostor zavzema parter, ki se zaradi boljše vidljivosti proti odru rahlo spušča. Pritrjeni stoli so postavljeni v rahlem loku, ki ga nakazuje oder. Sedežni del v obliki črke U obkrožajo tanki železni stebriči z dekorativnimi kapiteli, ki nosijo prvi balkon. Ta ima ob vsaki strani pet lož; šesta je namenjena reflektorjem. Lože med seboj niso ostro ločene: prednji del pregrajujejo le elegantne predelne partije mehke valovite oblike, ki nosijo secesijsko stilizirano okrasje (steblo in stilizirani list). Osrednji del balkona zavzemajo rahlo dvigujoče se vrste sedežev. V tem delu se ponovi dvojni pas stebričev, ki držijo drugi balkon ali galerijo, ki je ob straneh namenjena stojiščem, v sredini pa ima spet nekaj dvigujočih se klopi.

V parterju se na desni steni odpirajo trije neposredni izhodi iz gledališča, na levi pa so vrata, ki so nekoč povezovala dvorano s kavarniškimi prostori.

Posebej sugestivna je stena odrskega prostora. Skoraj v celoti jo zavzema scenska odprtina, ki daje prostor odru. Le-ta je nekoliko ožji od dvorane in skriva pod seboj kletni prostor za opremo in odrsko tehniko. Kvadratna, v kotih zaobljena scenska odprtina je ob straneh in zgornji stranici bogato obložena z dekoracijo: na vsaki strani je človeška podoba z liro v rokah, v girlande, venčke in trakove zaviti putti pa držijo napis "Tartini". Na videz težka in glomazna plastična dekoracija je narejena v lahki, a obstojni tehniki - *papier mâché*[56].

Najlepši poudarek daje gledališki dvorani nedvomno secesijski poslikan strop (glej naslednje poglavje). Poslikavo obroblja bogata štukatura v več pasovih: prvi okvir okoli poslikave sestavljajo belo-rumene kasete z rozetami na svetlomodri podlagi, sledi profilirani venec iz ometa, stene in strop pa združuje pas belih grbov in dekorativnih konzol na enaki modri podlagi.

Kljub dobri ohranjenosti pa tudi gledališka dvorana danes pogreša nekaj svojih secesijskih značilnosti[57]. Na prvem balkonu je bila prednja stran lož poslikana, nad poslikanimi deli pa je tekla dekorativno oblikovana železna ograjica. Ograjo iz kovane mreže je imela tudi galerija (sedaj so prednji deli v celoti zapolnjeni in tapecirani). Pod štukaturnimi pasovi je po stenah tik pod stropom potekal pas poslikave, ki se je ujemal s frizom na zunanjščini (cvetne girlande na modri podlagi) in tako povezoval notranjost s fasado gledališča. V predračunu del je omenjeno, da mora gradbeno podjetje pripraviti armaturo za slikanje lož in galerije ter da mora opraviti osnovna pleskarska dela. Omenjeni sta svetlozelena in krem barva[58], vendar pa njuna uporaba ni potrjena. Vsekakor pa je težko verjetno, da bi bila prvotna poslikava v današnjem rdeče-rjavem tonu. Gledališče je imelo mobilne sedeže (ki so jih po potrebi odstranili) in prostor za občinstvo je bil z ograjo ločen od prostora za orkester. Dvorano so razsvetljevale zlato prebarvane secesijske svetilke iz brona[59]. Lepa notranjščina je prepričala tudi časnikarje, ki so ob otvoritvi gledališča s pohvalami kar pretiravali: "..notranjščina gledališča je preprosta in elegantna, oder zadostuje tako potrebam dramskih kot liričnih predstav....tudi v tehničnem smislu je novo gledališče uspešnica: prostorno je in ima dobro akustiko, izolacijo in razsvetljavo...gledališče popolnoma ustreza zahtevam našega mesta (...); je moderno, z majhnim številom lož (dvanajst, vštevši občinsko), udobnim balkonom s petdesetimi sedišči, galerijo z osemdesetimi sedišči in velikim številom stojišč. Parter nudi sto deset sedežev. Tudi oprema je elegantna v svoji preprostosti..."[60].

Če bi hoteli stilno opredeliti gledališko dvorano kot celoto, bi ji pripisali bolj historicistična kakor secesijska svojstva. Res je, da ima mnogo secesijskih podrobnosti in novosti, toda te ne morejo preglasiti nekega konservativnejšega občutja, ki ga daje celota. Zanimiva je primerjava z dvorano v hotelu Union v Ljubljani (J. Vancaš, 1903): notranjščina je tu preglednejša, uporaba dekoracije racionalnejša, s popolno odpravo lož in naslonitvijo balkona na konzole pa so poudarjeni sodobna zasnova in konstrukcijski uspehi. Ker je dobila dvorana pravo veljavo šele po restavraciji, bi najbrž po ustreznem posegu drugače zaživela tudi piranska gledališka dvorana[61].

56 Papier mâché (ital. cartapesta): ta lahek, a odporen dekoraterski material uporabljajo za imitacijo predmetov iz slonove kosti, porcelana in lesa. Njegove dobre lastnosti omogočajo uporabo v gledališču za izdelavo kulis, okrasja in scenske opreme. Dobimo ga, ko v vodi namočen papir pomešamo z vezivnimi sredstvi - lepilom (klej, škrob) in polnilom (kreda, mavec, glina). Oblikuje se v kalupih, posušeno maso pa ponavadi poslikajo ali polakirajo.

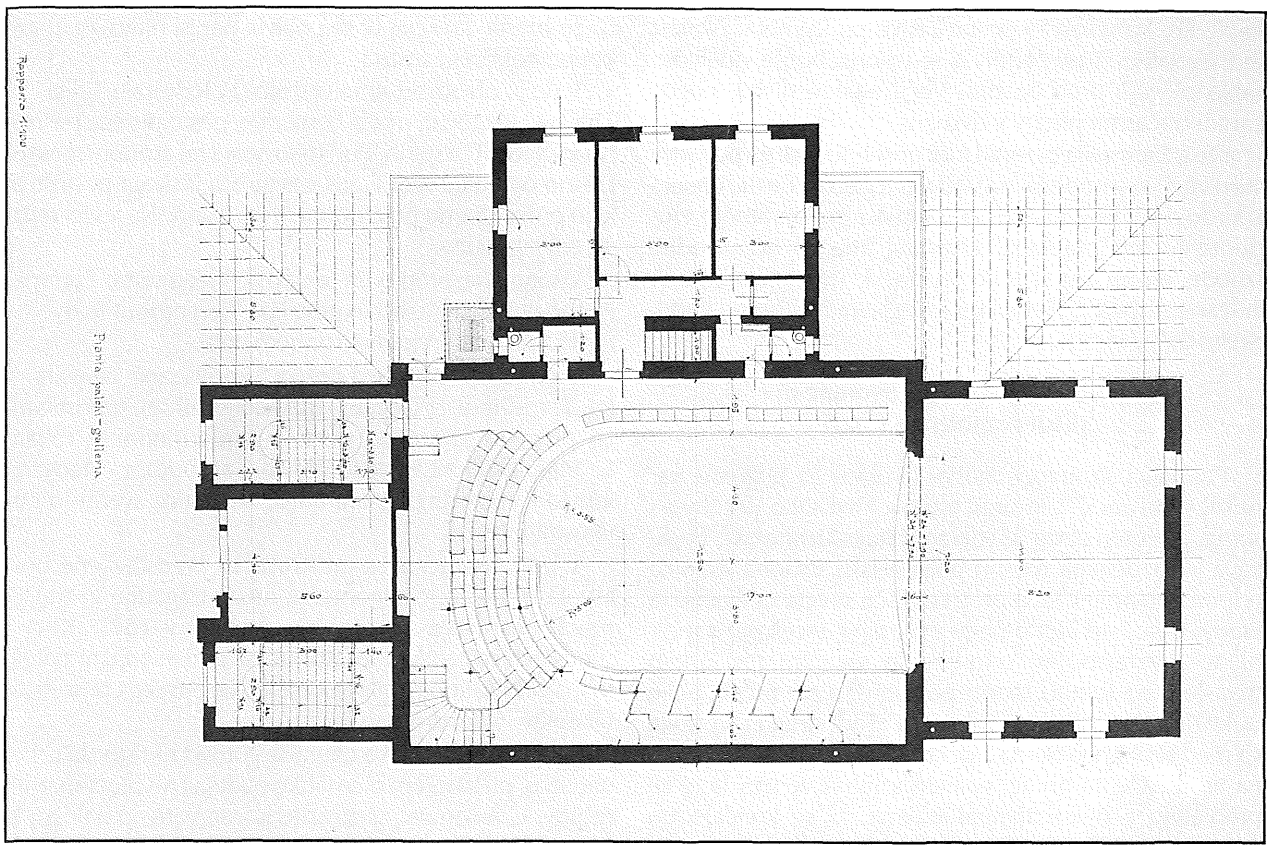
57 Nekaj teh značilnosti lahko z gotovostjo razberemo na stari fotografiji notranjščine (glej sliko).

58 PAK-EP: Fond občine Piran, škatla 367 - "Fabbisogno di spesa Pirano, 25. Aprile 1909", p. 5

59 Ibid.: Listina - ponudba biroja "Ufficio tecnico ing. Mauro & Decorti, Trieste" z dne 15.12.1909 za preskrbo gledališča s svetili omenja notranje svetilke iz brona v barvi zlata, za zunanjščino pa predvideva železne svetilke.

60 L'Indipendente, XXXIV/73, Trieste, 29. marzo 1910, p. 1
Il Piccolo, XXIX/10302, Trieste, 30. Marzo 1910, p. 4
Il Piccolo, XXIX/10298, Trieste, 26. Marzo 1910, p. 6

61 Nace Šumi v svoji knjigi *Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani* (Ljubljana, 1954) meni, da je veliko secesijskih objektov zaničevanih, ker ne kažejo svoje prave podobe. Pravo veljavo bi te zgradbe dobile šele z ustrezno restavracijo. Piransko gledališče je bilo sicer prenovljeno v letih 1960-63, vendar takrat secesija še ni bila ustrezno stilno ovrednotena. Prenova sicer ohranja gledališko dvorano s stropno poslikavo, a ji vdihne bolj historicističen značaj.

Načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - tloris prvega balkona in galerije (PM"SM"P, foto: D. Podgornik, 1992)

Organizacija parterja in balkonov je v piranskem gledališču hibrid med naprednimi hotenji in konservativnim mišljenjem, med tedanjimi avstrijsko-nemškimi rešitvami (avditorijski parter kot rahlo dvigujoč se izsek kroga) in italijanskim gledališkim duhom. Na straneh balkona so tako še ohranjene lože, ki naj bi pripadale odličnikom, čeprav zaradi slabe vidljivosti odra niso bile več zelo zaželene. Nekoč je bila pomembnejša komunikacija med samimi obiskovalci, akustika in vidljivost odra pa nista imeli vidne vloge. Na sredini so lože odpadle in na odprtem balkonu se pojavijo dvigujoče se vrste sedežev. To je posledica večje demokratizacije gledališča: opuščajo namreč razredne razlike in privilegije nekega družbenega razreda glede gledališke zabave. Z naraščanjem števila gledalcev pa se pojavljajo potrebe po večjih kapacitetah. Na drugem balkonu-galeriji je večina prostora namenjena stojiščem, nekaj pa je tudi klopi v dvigujočih se vrstah. Prvi znaki demokratizacije gledališča so se v zahodni Evropi pojavili skladno z novimi tehničnimi možnostmi v začetku 19. stoletja[62]. Piranski podobno zasnovo prostorov za gledalce imata - poleg pazinskega gledališča, ki je delo istega arhitekta tudi ljubljanska *Drama* (A. Graf, 1911) in reški *Teatro Fenice* (1913)[63]. Obe gledališči imata še lože ob straneh (Drama ima nekoliko konservativnejšo shemo), osrednji prostor pa zavzema odprt balkon z vrstami sedežev. Tlorisa obeh gledališč kažeta tudi novo tlorisno oblikovanje v popolnem pravokotniku ali obliki črke U (tak tloris ima tudi piransko gledališče). Opuščajo torej stare tlorisne vzorce v obliki kroga, elipse, konjske podkve v prid dvigujočim se avditorijem in tlorisom v obliki izseka kroga.

V piranski dvorani je opaziti tudi opuščanje reprezentativne vloge določenih arhitekturnih elementov: stebri pod balkoni zdaj ne ponazarjajo več moči, ki nosi vsa nadstropja, saj so takšna dokazovanja z uvedbo železa in drugih sodobnih materialov razvrednotena. Stebri imajo sedaj takšen obseg, kakršnega določa njihova funkcija, na njih je le še nekaj dekorativnosti v pozlačenih

62 Prvič se s parterjem brez lož in visečimi balkoni spoprime gledališče Schouwburg v Amsterdamu l. 1774. Théâtre de l'Odéon v Parizu (predelan l. 1807) kaže na tretjem balkonu prvi sramežljiv poskus zamenjave lož z odprtim balkonom v sredini. Gledališče Old Vic v Londonu (1818) pa skuša problem rešiti drugače: namesto lož ponudi redko podeljene balkone. Hoftheater v Weimarju (začetek 19. stoletja) želi gledalca tesneje povezati z odrom in podeli balkon le s stebri v ozadju, tako da so gledalci v doživljanju povezani, ne pa izolirani v golobnjaku lož (Donald C. Mullin, op.cit.).

63 Žorž Popović, op.cit., pp. 468-471

kapitelih, bahavost in postavljaštvo pa izgineta. Novost je v gledališču tudi parter, ki se v korist boljše vidljivosti rahlo dviguje proti ozadju. Večji naklon ni bil mogoč zaradi občasnih plesov v dvorani.

Ob koncu velja omeniti tudi posebno skrb za požarno varnost. Poleg napeljav za vodo ima gledališče tudi veliko izhodov, kar je pomembna postavka pri takratnem vrednotenju teh objektov. Dvorana ima tri neposredne izhode, enega ima scenski prostor, ki ima v ozadju tudi železne stopnice, gledališče ima glavni in stranski vhod, prehod v kavarno....

Poslikava gledališke dvorane in slikar Napoleone Cozzi

Poslikava stropa gledališke dvorane je doživela kar nekaj restavracij[64] in nudi zadovoljivo sliko prvotnega stanja. Celoten strop je vdelan v štukaturni okvir. Poslikava je razdeljena na štiri polja (vsaka stropna stranica odpira eno polje), ki se proti središču stropa zaključijo in tvorijo peto, središčno polje z okroglo, mrežasto zapolnjeno prezračevalno odprtino in slikanim rastlinskim okrasjem na temno modri podlagi. To središčno polje uokvirja rob z vzorcem meandra. Tudi druga štiri polja so med seboj podeljena z dekorativnimi pasovi. Tak pas na vrhu začenja obraz, vpleten v listne vence; lasje se prepletajo z dekorativnimi trakovi, ki se končajo ob medaljonu z žensko figuro. Pod medaljonom sta še maski, ki nas - spet prek trakov - pripeljeta do zaključka pasu s plastično liro (služi kot prezračevalnik!), obdano s slikanim listjem in masko v skrajnem kotu. Vsa štiri polja kažejo enako shemo poslikave. V središču vsake partije je prestol oz. piedestal, podprt z grifoni, ki nosi eno ali več podob (v dveh poljih le-te obdajajo razigrani putti). Ta osrednji motiv uokvirjata na vsaki strani dve tenki secesijski drevesci, povezani med seboj z vencem iz trakov. Drevesca se proti vrhu polja razbohotijo v stilizirano krošnjo v obliki polkroga. V to polkrožno luneto sta poleg opisanega prizora ujeti tudi podobi treh figuric, ki podpirajo posodo z ognjem. Luneta se v kotih zaključi z dopasnima moškima podobama v rastlinju, podpirajočima listni venec, ki se vije proti osrednjemu prizoru. Krajši stranici zaključuje floralni ornamentalni pas.

Osrednja pozornost velja ženskim figuram na piedestalih. Predstavljene so muze - grške boginje in varuhinje znanosti in umetnosti, hčere Zeusa in Mnemosine. Z napisi na piedestalih je poimenovanih šest muz, mitološki program pa jih predvideva devet. Slikar bi si gotovo lahko svobodno izbral le šest personifikacij, vendar nas atributi pri figurah brez napisa opominjajo, da gre najbrž tudi tu za personifikacije. To domnevo utrjuje dejstvo, da so te figure ravno tri (skupno število devetih muz) in da so mesta, kjer naj bi se pojavili napisi njihovih imen, kot po naključju zastrta.

V polju ob odrski stranici stoji na piedestalu Talija (gr. Thaleia - cvetoča), muza komedije, pastoralnega pesništva in gledališča sploh. Pod roko nosi svoj atribut - masko. Desno od Talije sedi Erato, zavetnica lirskega pesništva, ki jo prepoznamo po atributu lire v rokah. Na levici muzi spremljata putta.

V luneti nasproti odra je upodobljena samo Euterpa, ki personificira glasbo in poezijo. Njen atribut je dvojna flavta. Obkrožajo jo muzicirajoči putti.

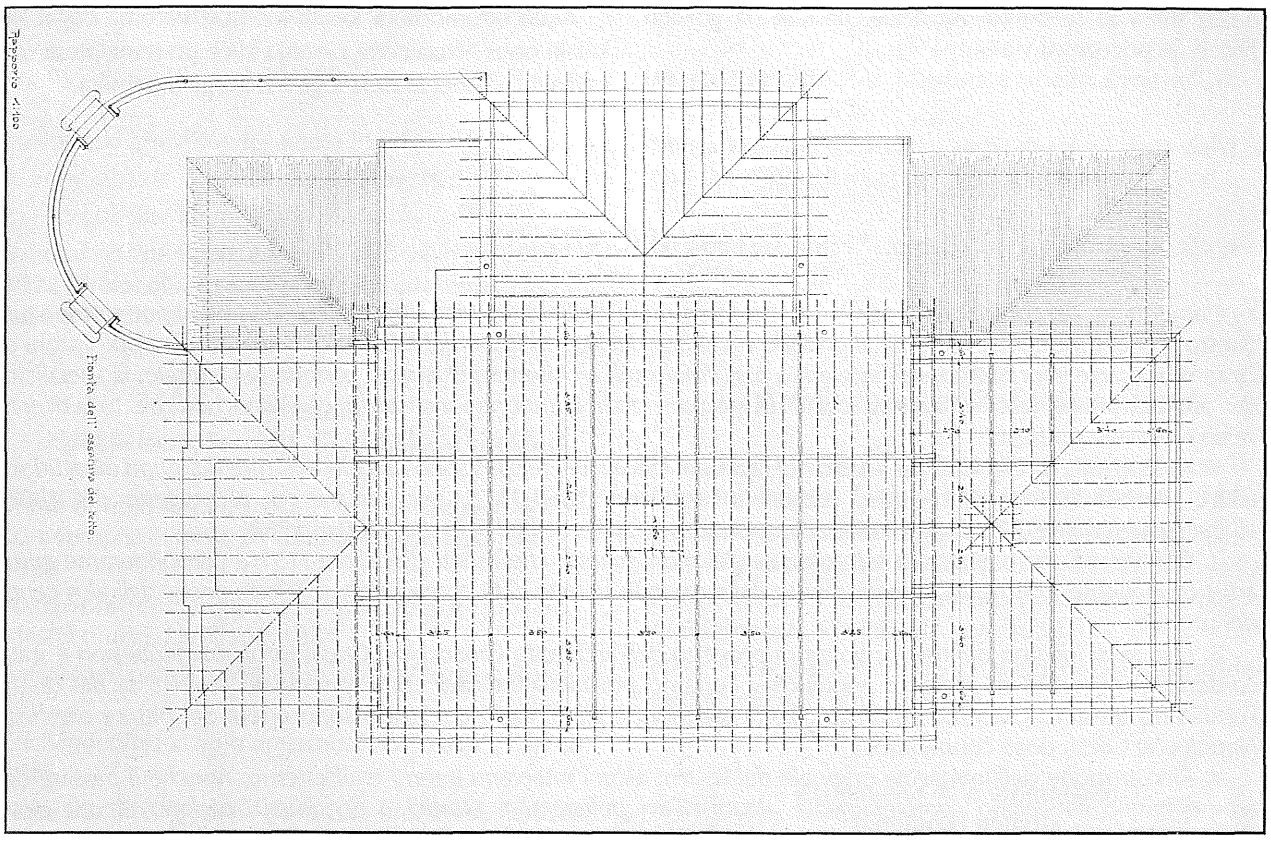
V polju ob levi strani stropa so prikazane Terpsihora (gr. Terpsihore, iz terpein - razveseljevati se), predstavnica plesa in zbornega petja, s tamburinom v rokah; Uranija, zaščitnica zvezdoslovja z atributom - nebesno kroglo - in (najbrž) Polihimnija, zavetnica svetih in slavnostnih pesmi.

V polju ob desni strani stropa so predstavljene poslednje tri muze: Melpomena, muza tragedije in tragičnega pesništva s tragično masko v roki; Klio - predstavnica zgodovine (atribut: razgrnjen knjižni zvitek) in (najbrž) Kaliopa kot personifikacija epskega pesništva, filozofije in govorništva.

Poslikava gledališke dvorane gotovo ni tisto slikarsko naročilo, pri katerem bi se lahko nadejali revolucionarnih rešitev. Gre namreč za izrazito konservativno nalogo, ki naj upošteva ikonografske in stilistične zapovedi. V drugi polovici 19. stoletja se je v okviru zgodovinskega slikarstva za notranjščine pomembnih zgradb oblikoval program alegorične poslikave za gledališča, ki je vseboval alegorije umetnosti, razne personifikacije, pa tudi zgodovinske in narodne motive. Središči, v katerih so se taki programi oblikovali, sta bila München in Dunaj oz. predvsem njuni likovni akademiji. Umetniki, ki so se šolali na teh šolah, so kasneje razpredli široko mrežo takšnih vzorcev tudi po celotnem avstrijskem ozemlju.

Tak program upošteva tudi piransko gledališče. Slikar je imel torej omejeno svobodo pri izbiri motiva, zato pa se je osredotočil na njegovo formalno-stilno izvedbo; sploh pa je za secesijo značilno, da se večkrat uresniči skozi prikazovanje starih tem v novih formah. Na piranskem stropu seveda secesija ni odsev nekih globokih občutij ali razmišljanj, ampak je zamejena na svojo najvidnejšo lastnost - dekorativnost. Slikar se posveča dekorativnim podrobnostim: ploskovitim vencem, medaljonom, trakovom, maskam, stiliziranim drevesnim deblom, krošnjam, listju. Konservativneje delujejo le plastično modelirane figure muz, ki so v očitnem nasprotju s ploskovitim ozadjem. Muze so praktično še edine zaznavne kot del alegoričnega programa in ta alegorična vsebina se počasi utaplja ob linearnih floralnih posame-

64 Poročilo o obnovi stropa v Tartinijevem gledališču v Piranu (datirano Ljubljana, 27.11.1972, signirano Franc Kokalj in hranjeno na MZVNKD Piran) omenja prejšnje (neustrezne) restavracije, vendar ni jasno, ali je pri tem mišljena restavracija v okviru celotne prenove v letih 1960-63 ali morda starejši poseg. Varstvo spomenikov (IX., 1962-64, Ljubljana, 1965, p. 234) omenja v poročilu o adaptaciji gledališča Slapernikovo obnovo stropnih fresk l. 1955.

Načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - potek strešnih kritin (PM"SM"P, foto: D. Podgornik, 1992)

znostih, ki zapolnjujejo poslikano ploskev. Dekorativna plat secesije je tako našla hvaležno funkcijo v poslikavi gledališča, ki ima dekorativni karakter par excellence.

Slikar Napoleone Cozzi (1867-1916) je skoraj nepoznana umetniška oseba celo v rojstnem Trstu[65]. Vzroka za takšno anonimnost sta predvsem dva: prvič, gre za ne posebno talentiranega slikarja skromnih razsežnosti in - drugič - slikarstvo je le ena izmed (stranskih) dejavnosti, s katerimi se je ukvarjal. Znan je bil predvsem kot navdušen alpinist in zagrizen iredentist, poleg tega se je ukvarjal s športom, tehniko, literarnim pisanjem in slikarstvom. Njegovo vojaško udejstvovanje v 1. svetovni vojni ga je stalo življenje.

Zanimanje za umetnost dekoracije zaznamuje predvsem njegova mlada leta. V Trstu obiskuje risarsko šolo Banco Modello (v njej je dobil prve risarske izkušnje tudi arhitekt Zammattio!) kot učenec slikarja Eugenia Scomparinija. Scomparini je bil znan predvsem po svojih gledaliških poslikavah in to dekorativno usmeritev prevzame Cozzi, kot tudi njegovo slikarsko tehniko. Prvo pomembnejše naročilo je dekoracija vile zgodovinarja G. Caprina, ki vidi v mladem Cozziju obetajočega umetnika. S Scomparinijem poslika tržaško gledališče Politeama Rossetti, oba pa povabijo tudi k poslikavi gledališča v Splitu l. 1893[66]. Njuno delo so alegorije plesa, drame, glasbe, poezije, komedije. Sodelovala naj bi tudi pri dekorativnih delih v Hrvatskem narodnem kazalištu v Zagrebu.[67] Cozzijeva samostojna dela so: dekoracija prostorov tržaškega gimnastičnega društva, poslikava piranskega gledališča in - čez dve leti - podobna poslikava gledališča v Pazinu[68]. V zrelih letih ga popolnoma prevzame alpinizem. Tako nastane tudi

65 Prvo omembo slikarja sem našla v članku o otvoritvi gledališča (L'Indipendente, XXXIV/73, Trieste, 29. Marzo 1910, p. 1). Arhitekt Zammattio naj bi za dekorativna dela na internem natečaju izbral Cozzija, ki je znal prisluhniti arhitektovim željam. Naslikal naj bi alegorične skupine plesa, glasbe in petja na stropu in načrtal zastor.
Obširnejše podatke o Napoleonu Cozziju (glej seznam literature!) sem dobila v tržaških Musei Civici di Storia ed Arte, kjer pa ga niso imeli evidentiranega kot slikarja, temveč kot vojaka iredentista, umrlega med prvo svetovno vojno.

66 Žorž Popović, op.cit., p. 447

67 Ta podatek je omenjen v Alpi Giulie, XXII/1, 1920 (E.C., "Napoleone Cozzi"). Od tam ga povzema R. Derossi ("Sali e dipingi la tua montagna..." - Il Piccolo, Trieste, 12.8.1986), vendar je ob obilo drugih netočnostih tudi ta podatek nezanesljiv.

68 Nerina Feresini, op.cit., p. 71

nekaj slik s to tematiko. Akvarele, nastale na gorskih poteh, je povezoval v albume[69].

Kljub skromnosti v kvaliteti pa razmeroma bogat slikarski opus Napoleona Cozzija kliče po temeljitejši obravnavi življenja in dela tega tržaškega umetnika.[70]

RIASSUNTO

L'argomento del contributo riguarda uno dei monumenti dell'architettura cittadina costiera meno noti ma non per questo meno importante, risalente al periodo tra la fine del XIX. e l'inizio del XX.secolo: il Teatro Giuseppe Tartini di Pirano. Le scarse informazioni sull'arte ed in particolare sull'architettura di questo periodo nel Litorale, la specificità dell'architettura dei teatri e l'assenza di dati sul monumento in questione sono i fattori che hanno indirizzato la ricerca verso i seguenti problemi:

1. Notizie sulla fondazione del Teatro nel capitolo " Storia del teatro" sono raccolti a partire dai primi dibattiti sul teatro, svoltisi in sede di consiglio comunale negli anni 1868-1870, per passare poi al progetto del 1906, all'inaugurazione del 27 marzo 1910 e all'importante restauro dell'edificio dal 1960 al 1963.

2. Contestualizzazione storica e territoriale del monumento, che risenti dell'allora (1910) preponderante gusto artistico viennese, trasmesso indirettamente dalla capitale tramite città come Fiume e Trieste anche agli altri centri del Litorale.

3. Dati sugli ideatori del teatro: bozza di progetto dell'architetto Gioacchino Grassi (probabilmente non è stata conservata) necessitò di profonde modifiche. Pertanto possiamo indicare come principale progettista del teatro l'architetto triestino Giacomo Zammatti. Le decorazioni e gli affreschi del teatro sono opera del pittore triestino, Napoleone Cozzi, poco conosciuto.

4. Ricostruzione dell'immagine originale del teatro: alcuni interventi interni e all'esterno, nonchè il passare del tempo hanno cancellato completamente alcuni rilievi policromi e plastici. I documenti parlano di una ricca decorazione della facciata, del foyer e di numerosi rilievi secessionistici nella sala principale del teatro.

69 Eden teh albumov je bil tudi izdan v privatni izdaji v petsto primerkih - Emozioni semplici, edizione privata, Trieste, 1986.

70 Tržaški muzej Revoltella (Schedario pittura, scultura, disegno, grafica, I s - IV rip.) hrani v depojih kar dvaindvajset Cozzijevih risb in akvarelov. V glavnem gre za skice dekoracije interierjev (saloni, stropne poslikave, zastori...), pa tudi za načrte fasad. Trenutno sicer dokumentacija ni dostopna, ker muzejske prostore prenavljajo, njeno preučevanje pa bi gotovo pripomoglo k osvetlitvi slikarsko-dekorativnih načel tega tržaškega umetnika.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Pokrajinski arhiv Koper - Enota Piran:

1. Fond občine Piran, zbirka načrtov, škatla 1
2. Fond občine Piran, škatla 367
3. Fond občine Piran, zapisniki občinskih sej 1904-1912 (Protocolli di seduta della Rappresentanza comunale di Pirano dal 1904 al 1912), škatla 3

Arhitektura: Eklekticizem, Secesija, Gledališka arhitektura

Stane Bernik: Koper, Izola, Piran: Organizem slovenskih obmorskih mest, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1968

Nace Šumi: Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani, Mestni muzej, Ljubljana, 1954

Enciclopedia dello spettacolo, vol. IX/"teatro", Roma, 1962

Enciklopedija likovnih umjetnosti, IV/"teatar", Zagreb, 1966

Nace Šumi: Pogledi na slovensko umetnost, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1975

Peter Fister: Umetnost stavbarstva na Slovenskem, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1986

Michele Mattioni: Tavole schematiche di monumenti architettonici, fascicolo IV, Bemporad Marzocco, Firenze, 1960

L'architettura a Vienna intorno al 1900, De Luca editore, Roma, 1971

Donald C. Mullin: The developpement of the playhouse, University of California press, Berkeley & Los Angeles, 1970

Enciklopedija Slovenije, III/"gledališke stavbe in prizorišča", Mladinska knjiga, Ljubljana, 1989

Corrado Ricci: La scenografia italiana, Fratelli Trèves editori, Milano, 1930

Žorž Popović: Istorija arhitekture pozorišta, kazališta, gledališča i teatara Jugoslavije i Europe, Građevinski fakultet, Beograd, 1986

Josip pl. Vancaš, "O kazalištima, u državi Srba, Hrvata i Slovenaca", Novosti, 25-31, Zagreb, 1929

Ettore Campailla: Trieste liberty, Edizioni Italo Svevo, Trieste, 1980

Rossella Fabiani, "A passeggio, naso all'aria, per scoprire il liberty a Trieste", Piccolo illustrato, Trieste, 3.2.1979

Rinaldo Derossi, "Liberty a Trieste", Il Piccolo, Trieste, 15.9.1979

Marco Pozzetto, "Architettura e Liberty a Trieste", Il Piccolo, 3.11.1979

Maria Walcher-Casotti: L'architettura a Trieste dalla fine del '700 agli inizii del '900, Del Bianco, Udine, 1967

Nerina Feresini: Il teatro di Pisino, La famiglia Pisinota, Calliano, 1986

Slikarstvo: 19. Stoletje, Secesija, Gledališka poslikava

Hans H. Hofstätter,..: Art Nouveau: prints, illustrations and posters, Omega books, Hertfordshire, 1984

Smeri razvoja nemške umetnosti od 1880 do 1933, Narodna galerija, Ljubljana, 1990

Pota k Moderni in Ažbetova šola v Munchnu, Verlag Aurel Bongers, Recklinghausen, 1988

Neue Pinakothek Munchen, Bayerische Staatsgemäldesammlungen, Munchen, 1981

Življenje in delo umetnikov; biografski podatki

Claudio H. Martelli: Artisti di Trieste, dell'Isontino, dell'Istria e della Dalmazia, Stella APC, Trieste, 1985

L. Franzoni, "Ingegneri e architetti di Trieste: cenni storici", La Porta orientale, Trieste, 1952

Baccio Ziliotto, "Giacomo Zammattio", La Porta orientale, Trieste, 1931

Maria Zammattio, Antonio Nezi: L'architetto Giacomo Zammattio: la vita e le opere, Istituto italiano d'arti grafiche, Bergamo, 1931

E. C., "Napoleone Cozzi", Alpi Giulie, XXII/1, s.l., 1920

Rinaldo Derossi, "Sali e dipingi la tua montagna: in volume gli acquerelli alpini del Triestino Napoleone Cozzi", Il Piccolo, Trieste, 12.8.1986

(Compagnia volontari Giuliani e Dalmati): Volontari delle Giulie e di Dalmazia, Federico Pagnacco, Trieste, 1930

Napoleone Cozzi: Emozioni semplici, edizione privata, Trieste, 1986

Piran, Gledališče Giuseppe Tartini

P. Kandler: Pirano: monografia storica, Parenzo, 1879

L. Morteani: Pirano per Venezia, Trieste, 1906

Antonio Alisi: Pirano: la sua chiesa, la sua storia, Leiss, Trieste, okoli 1965 (s.a.)

V. Cizel: Piran-Portorož, Beograd, 1964

Piran, I-II, Zavod za turizem, Portorož, 1972

Antonio Angeli...: Pirano, Libreria E. Borsatti, Trieste, 1959

Giorgio Dolce...: Pirano-le nostre radici, La voce di san Giorgio, Trieste, 1987

Va Pirano in mezzo all'onde, La voce di san Giorgio, Trieste, 1975

Catalogo generale della prima esposizione provinciale istriana, Capodistria, 1910

Rivista - Esposizione provinciale istriana a Capodistria, Capodistria, maggio-settembre 1910

Le vie dell'Istria, VI/marzo 1928, Capodistria, 1928

"L'inaugurazione del teatro a Pirano", L'Indipendente, XXXIV/72, Trieste, 26. marzo 1910, p.3

"Il Teatro Giuseppe Tartini a Pirano", L'Indipendente, XXXIV/73, Trieste, 29. marzo 1910, p.1

Il Piccolo, XXIX/10290, Trieste, 18. marzo 1910, p.5

Il Piccolo, XXIX/10292, Trieste, 20. marzo 1910, p.3

"L'inaugurazione del teatro di Pirano", Il Piccolo, XXIX/10298, Trieste, 26. marzo 1910, p.6

Il Piccolo, XXIX/10299, Trieste, 27. marzo 1910, p.5

"La serata d'inaugurazione del nuovo teatro di Pirano", Il Piccolo, XXIX/10302, Trieste, 30. marzo 1910, p.4

Primorske novice, I/23, Koper, 4.10.1963, p.8

Primorske novice, I/24, Koper, 11.10.1963, p.2

Rastko Bradaška, "Po štirih letih znova odprta vrata", Primorske novice, I/24, Koper, 11.10.1963, p.7

Primorske novice, I/25, Koper, 18.10.1963, p.8

Strokovne osnove za razglasitev kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Piran, MZVNKD, Piran, 1983

Varstvo spomenikov, IX., 1962-64, Ljubljana, 1965, pp. 232-235

strokovno delo

UDK 808.63:659(497.12-15)

TURISTIČNA PROPAGANDA V SLOVENSKI ISTRI

Vesna GOMEZEL
prof. slovenščine in italijanščine, Gimnazija Koper, 66000 Koper, Cankarjeva 2, SLO
prof. di lingua slovena e italiana, Ginnasio Capodistria, SLO

IZVLEČEK

Prispevek obravnava nekatera pisna besedila v turizmu obalno-kraške regije, in sicer besedila v prospektih, letakih in brošurah. Ta so osrednji člen procesa sporočanja, ki poteka med sporočevalci (obalno-kraškimi turističnimi podjetji, društvi idr.) in naslovniki (avtohtonim prebivalstvom ter domačimi in tujimi gosti).

Namen raziskave je ugotoviti jezikovne navade pri oblikovanju turističnopropagandnih sporočil in morebiti postaviti izhodišča za njihovo izboljšanje.

UVOD

V pričujočem delu so predstavljene najpomembnejše ugotovitve iz moje diplomske naloge "Besedila turistično-propagandnih sredstev prospekta, letaka in brošure v Slovenski Istri", Koper 1989.

Za analizo turističnih prospektov in celotnega procesa sporočanja med nosilci turistične propagande in naslovniki sem se odločila zato, ker sem že ob površnem prebiranju prospektov za Slovensko Istro in Kras opazila, da so le-ti večkrat neustrezni, tako z jezikovnega kot ekonomskega vidika. V prospektih ni bilo vedno upoštevano načelo dvojezičnosti, manjkala so celo slovenska besedila, drugod sem srečevala jezikovne napake, veliko besedil je bilo nejasnih ali premalo informativnih, hkrati ali pa prav zato prospekti niso bili prepričljivi. Zaradi teh opažanj sem omenjeni proces sporočanja obravnavala z obeh vidikov, z lingvističnega oz. sociolingvističnega in ekonomskega.

Najbrž bi se prav v času globokih ekonomskih sprememb v naši družbi oblikovalci propagandnih sporočil morali zavedati, da so njihove jezikovne navade pomembne z dveh vidikov, z ekonomskega zato, ker samo jasna, zanimiva besedila lahko prepričajo naslovnika za nakup priporočanega izdelka oz. storitve, z vidika splošne kulture pa zato, ker tudi propagandna sporočila, kot vsa javna besedila, pri ljudeh utrjujejo jezikovne navade, hkrati pa navzven kažejo stopnjo kulturne ravni slovenskega naroda. Tudi to je glede na politične spremembe, ki jih Slovenci doživljamo, pa tudi sicer, še kako pomembno.

METODOLOGIJA

Raziskava je potekala v več fazah. Najprej sem se posvetila teoretičnim izhodiščem raziskave, in sicer:

a) jezikoslovnim - izhajala sem iz spoznanja treh znanstvenih disciplin, ki obravnavajo družbeno razsežnost jezika ; to so teorija komunikacije, sociolingvistika in teorija govornega dejanja;

b) ekonomskim - opirala sem se na spoznanja z naslednjih področij: trženja, tržnega komuniciranja, ekonomske propagande, turizma in turistične propagande[1].

Nato sem se lotila terenskega zbiranja gradiva. Zbrano gradivo sem dopolnila z intervjuji in anketami (potek in rezultat zbiranja prikazujem v naslednjem poglavju). Temu je sledilo urejanje zbranih besedil glede na sporočevalca in predmet sporočila.

Osrednji del raziskave sem namenila analizi zbranega gradiva, in sicer po naslednjih dejavnikih sporočanja: sporočevalec, naslovnik, prenosnik, referenca sporočila, namen sporočila, sporočilo.

V zaključnem delu sem povzela rezultate analize in poskušala izpeljati sintezo.

1 Teoretična izhodišča so natančneje razložena v moji diplomski nalogi, in sicer v 3. poglavju.

TERENSKO ZBIRANJE GRADIVA

Prikaz poteka

Z zbiranjem gradiva sem začela maja 1988, končala pa septembra 1988. V svojo raziskavo sem zajela prospekte[2], ki so bili v obtoku v treh obalnih občinah: Kopru, Izoli in Piranu v turistični sezoni 1988, in sicer le tiste prospekte, ki predstavljajo turistično ponudbo obalno-kraške regije. Tako sem iz obravnave izključila prospekte, v katerih turistične agencije prikazujejo svoje storitve (izlete v tujino itd.). Prav tako v raziskavo nisem zajela prospektov, ki jih turistična podjetja pošiljajo svojim poslovnim partnerjem, saj sem se omejila le na tiste, ki se delijo na javnih mestih. Prospekte sem dobila v recepcijah hotelov in avtokampov, v turističnih agencijah, na raznih kulturnih, športnih in zabavnih prireditvah, v nekdanji Turistični organizaciji Portorož (TOP), na sedežu Obalno-kraške turistične poslovne skupnosti (OKTPS) v Portorožu, na sedežih turističnih društev in sedežih Zveze kulturnih organizacij obalnih občin, v muzejih, knjižnicah.

V avgustu 1988 sem, zato da bi prišla do informacij o odzivu naslovnika, turistov, na sporočilo, besedila v prospektih, sestavila anketni vprašalnik (v slovenščini, italijanščini, srbohrvaščini, nemščini, angleščini), ki so ga izpolnjevali naključno izbrani turisti v naslednjih hotelih in avtokampih na Obali: Grand hotel Palace, Hotel Riviera, Hotel Bernardin, Hotel Piran, Camp Belvedere, Hotel Triglav, Hotel Simonov zaliv, Hotel Adria Ankaran in Camp Lucija.

Anketiranje sem deloma izvedla s pomočjo osebnega spraševanja, v glavnem pa sem za sodelovanje zaprosila receptorje navedenih podjetij. Nekateri so radi priskočili na pomoč in so se potrudili, da so gostu pomagali pri izpolnjevanju ankete. Na žalost pa je večina receptorjev, ki so v poletnih mesecih res zelo obremenjeni, izvajala anketiranje tako, da je anketo samo položila v hotelsko sobo gostov, nato pa čakala, ali jo bodo gostje izpolnili ali ne. Nekateri pa so sodelovanje odklonili. Na tak način anketiranje ni bilo najbolj uspešno in zbrala sem le majhno število izpolnjenih anket.

Z nekaterimi sporočevalci oziroma nosilci turistične propagande sem opravila intervjuje s pomočjo pisnega vprašalnika. Vanj so vprašanci, po tem, ko sem jim dodatno osvetlila nekatera vprašanja, vpisali svoje odgovore. Delo je potekalo brez posebnih težav.

Rezultat zbiranja

Zbrala sem skupno 105 prospektov, od tega 26 letakov, 71 prospektov v ožjem pomenu besede in 8 brošur.

Anketirati mi je uspelo, kot je omenjeno že v prejšnjem poglavju, le majhen vzorec ljudi: od približno 1000 pripravljenih anket je bilo zbranih le 50 izpolnjenih vprašalnikov. Vzorec anketnega vprašalnika v slovenščini je v prilogi.

Intervjuje sem opravila s 4 nosilci turistične propagande[3].

ANALIZA PROCESA SPOROČANJA, KI POTEKA MED TURISTIČNIMI PODJETJI IN DOMAČIMI PREBIVALCI TER TURISTI V OBALNO-KRAŠKI REGIJI

Sporočevalec - nosilci turistične propagande

Nosilci turistične propagande v obalno-kraški regiji so številni in zelo različni. Naj naštejem nekatere: Obalno-kraška turistična poslovna skupnost Portorož, Turistično olepševalno društvo Izola, Zvezi kulturnih organizacij Koper in Izola, Kulturno-umetniško društvo Karol Pahor Piran, Skupnost Italijanov Koper in Piran, Avditorij Portorož, nekdanja Turistična organizacija Portorož (TOP), ki je združevala 10 turističnih organizacij, hotelska podjetja v sklopu sestavljenih organizacij, kot so Alpetour, Emona idr., zasebniki in podjetja, ki opravljajo storitve, namenjene izvenpenzionski oskrbi turistov (npr. Cimos, Servis in prodaja Koper).

V večini organizacij nimajo ustrezno usposobljenih delavcev za sestavljanje besedil prospektov (tako slovenskih in italijanskih kot tujejezičnih), poleg tega besedila priložnostnih piscev (tajnic, pravnikov, ekonomistov, knjižničarjev, muzejskih delavcev) le redko pregledajo lektorji.

Pričakovali bi, da bi vsaj nosilci propagande primarne ponudbe posvečali večjo skrb jeziku; prvič zato, ker je primarna ponudba[4] tista, ki naj bi privlačila turiste, in so torej besedila o njej še kako pomembna, drugič pa zato, ker te organizacije tudi izven sezone izdajajo številne letake in prospekte z obvestili, namenjenimi predvsem

2 Izraz prospekt lahko razumemo v širšem ali ožjem pomenu besede. V ožjem pomenu je prospekt propagandna edicija, ki ni vezana, pač pa se pregiba na različne načine. V širšem pomenu pa prospekt zajema tri propagandna sredstva: letak, prospekt v ožjem pomenu besede in brošuro. Ta se med seboj razlikujejo v glavnem le po obsegu in vrsti edicije, zato v literaturi večinoma ne ločujejo med temi sredstvi in za vsa uporabljajo le izraz prospekt oziroma jim ta pomeni nadpomenko ostalih dveh izrazov in prospekta v ožjem pomenu besede. Tako tudi jaz ločujem med letakom, prospektom in brošuro le tedaj, ko je tako ločevanje potrebno zaradi ugotavljanja pomembnejših razlik med njimi, v ostalih primerih pa uporabljam za vsa sredstva le izraz prospekt.

3 Intervjuji so priloženi v diplomski nalogi, vse ostalo gradivo pa je shranjeno na avtoričinem naslovu.

4 Turistične dobrine primarne ponudbe so vse tiste naravne in družbene sestavine nekega območja, ki niso nastale zaradi turizma, vendar pa zaradi svojih lastnosti privlačijo turiste; npr. mediteransko podnebje, morje, podzemeljski kraški pojavi, razne tradicionalne kulturne, športne ali zabavne prireditve itd. Turistične dobrine sekundarne ponudbe pa so tiste dobrine, ki so proizvod človekovega dela in ki omogočajo ali olajšujejo uporabo turističnih dobrin primarne ponudbe; npr. hoteli, športni in rekreacijski objekti itd. (po M. Jeršiču, Osnove turizma, Srednje izobraževanje, DZS, Ljubljana 1987).

domačemu prebivalstvu (obvestila o raznih prireditvah). Vendar ustrezne skrbi za jezik večinoma ni zaslediti.

Najbolj pa se neustrezen odnos do jezika kaže pri besedilih zasebnikov, saj jih ponavadi sestavljajo kar sami brez pomoči za to pripravljenih in sposobnih delavcev.

Kje vidim možne rešitve? Propagandna dejavnost je lahko uspešna le, če je plod skupinskega dela; tako tudi oblikovanje besedil v prospektih zahteva sodelovanje strokovnjakov z različnih področij (turizma, zgodovine, umetnostne zgodovine, geografije itd.) s prevajalci in z ustrezno usposobljenimi delavci, ki bi skrbeli tudi za kulturno, jezikovno in slogovno raven teh besedil. Takega delavca naj bi imeli vsi pomembnejši nosilci turistične propagande, sicer pa bi en sam delavec lahko sodeloval z več manjšimi podjetji in zasebniki.

Naslovnik - domačini in turisti

Za uspešno sporazumevanje je zelo pomembno, da sporočevalec upošteva naslovnika in njemu prilagaja sporočilo. Torej je od tega, komu so sporočila namenjena, zelo odvisno, kakšna bodo. V ekonomski literaturi v tej zvezi govorijo o segmentaciji trga. To lahko opredelimo kot delitev celotnega trga na bolj enotne skupine porabnikov po določenih kriterijih (geopolitičnih, geografskih, demografskih, psiholoških, družbenoekonomskih itd.).

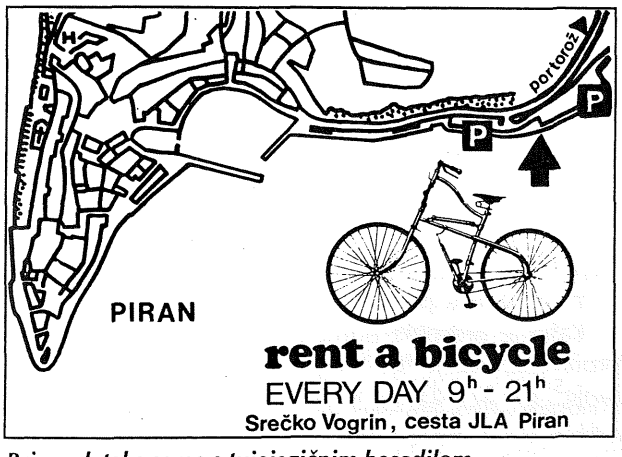
V obravnavanem sporočanjskem procesu ločujemo različne tipe naslovnikov glede na:

1. kod,
2. izkušnje,
3. turistične motive in potrebe.

Naslovnik glede na kod

Besedila v prospektih so namenjena tako domačim prebivalcem in domačim gostom (Slovencem in pripadnikom italijanske narodnosti) kot gostom od drugod.

Po predpisu o javnem sporočanju in upoštevajoč načelo dvojezičnosti morajo biti besedila oblikovana najprej v obeh uradnih jezikih (slovenščini in italijanščini), šele nato v tujih.

Primer letaka samo s tujejezičnim besedilom

To pravilo pa kar v 55 od skupno 105 prospektov (52,38%) ni upoštevano, kljub zatrjevanju večine nosilcev turistične propagande, da predpis o javni rabi jezikov in načelo dvojezičnosti upoštevajo. In če je slovenščina res večinoma na prvem mestu, pa italijanščina pogosto ni rabljena kot drugi, pač pa kot tuj jezik oziroma je sploh ni. Kar v 13 prospektih (12,38%) pa ni ne slovenščine ne italijanščine oziroma je zadnja upoštevana kot tuj jezik.

Poleg tega že v nekaterih prospektih, ki v glavnem upoštevajo predpis o javni rabi jezikov, srečujemo nedoslednosti, kot so:

- dvojezična je samo naslovna stran prospekta, na notranjih straneh je le slovensko besedilo (2 prospekta);
- prevodi v italijanščino so večkrat pomanjkljivi, kot v tem primeru:"V soboto, 21.05.1988 ob 20.uri";
  alle ;
- imena mest, ki bi morala biti dvojezična, so zelo pogosto navedena samo v slovenščini, npr. Portorož, Piran, Koper itd.;
- imena mest, ki se ne nahajajo na narodnostno mešanem ozemlju, so večkrat dvojezična, npr. Lipica - Lipizza, Postojna - Postumia itd. (in to ne v italijanskih besedilih);
- imeni za mesti Pulj in Reka sta večinoma v hrvaščini oz. v hrvaščini in italijanščini, Pula - Pola, Rijeka - Fiume.

Tako stanje opozarja na to, da sporočevalci ob misli na takojšnji in čim večji zaslužek zapostavljajo kakovost turističnega poslovanja, kamor spada tudi jezikovno sporočanje, in ne upoštevajo reprezentativne in vzgojne vloge propagandnih sporočil, ki poleg neposredne vsebine izražajo tudi stopnjo naše kulturne ravni, hkrati pa utrjujejo kulturo pisnega sporočanja.

Spet najbolj presenečajo nosilci propagande primarne ponudbe, ki tudi v prospektih, namenjenih le domačim prebivalcem, ne upoštevajo načela dvojezičnosti; kar v 12 od 28 takih prospektov so besedila samo v slovenščini.

Hkrati so ti prospekti skupaj s tistimi prospekti primarne ponudbe, v katerih so besedila samo v obeh uradnih jezikih (od 28 kar v 18 prospektih), dokaz, da tujcem ne znamo ponuditi vseh zanimivosti lastne dežele,predvsem to velja za našo duhovno kulturo.

V prospektih, namenjenih tujim gostom, sta najpogostejša tuja jezika nemščina (zaradi številčnosti gostov iz nemškogovorečih dežel) in angleščina (kot jezik mednarodnega sporazumevanja), sledi jima francoščina (kot eden od svetovnih jezikov).

Poleg teh jezikov bi se lahko glede na veliko število gostov iz Nizozemske in Švedske vsaj v prospektih za objekte in prireditve, kamor prihajajo gostje iz teh dežel, pojavljali tudi nizozemščina in švedščina.

Sami turisti, Nizozemci, so na dveh anketnih listih pripomnili, da je v avtokampu Belvedere, kjer letujejo, vsako leto zelo veliko Nizozemcev, v nobenem prospektu pa da ni besedil v nizozemščini.

Naslovnik glede na izkušnje

Glede na izkušnje lahko ločimo vsaj 4 skupine naslovnikov:

1. domači prebivalci in stalni domači turisti,
2. domači turisti, ki so prvič v obalno-kraški regiji,
3. stalni tuji turisti,
4. tuji turisti, ki so prvič v obalno-kraški regiji.

Prva skupina naslovnikov, to so domačini in stalni domači turisti, Obalo in Kras dokaj dobro poznajo. Drugače je z domačimi turisti, ki prvič letujejo na obalno-kraškem območju in z njim do zdaj še niso imeli neposredne izkušnje, kljub temu pa o njem kot o delu svoje države, Slovenije, marsikaj vedo, vsekakor najbrž več kot tuji turisti. Ti pa se glede na poznavanje obalno-kraške regije spet delijo, in sicer na tiste, ki so večkrat letovali pri nas, in tiste, ki so v Slovenski Istri in na Krasu ali sploh v Sloveniji prvič.

Pričakovati bi bilo, da bi za vsako skupino naslovnikov obstajali posebni prospekti ali posebne informacije v okviru enega samega prospekta. Vendar lahko ugotovimo, da nosilci turistične propagande na Obali take diferenciacije informacij ne izvajajo. Tako, razen v nadaljevanju navedenih izjem, ni ne posebnih prospektov ne različnih besedil v okviru enega prospekta za omenjene skupine naslovnikov. Besedila v tujih jezikih so neposredni prevodi slovenskega besedila, le redko ne gre za prevode, ampak za svobodne priredbe slovenskih besedil (npr. v prospektih Hotela Riviera), vendar so tudi tedaj v vseh besedilih v glavnem iste informacije.

Take diferenciacije besedil, ki bi upoštevala vse možne skupine naslovnikov glede na izkušnje v obravnavanih prospektih torej ni, določeno diferenciacijo pa opazimo v prospektu in letaku TOP Portorož, ki predstavljata Terme, Hoteli Palace. Medtem ko prvi na kratko opiše zgodovino zdravilišča in ga le na splošno predstavi, pa drugi zelo natančno in dokaj strokovno našteje indikacije za zdravljenje v portoroških termah in storitve tega zdravilišča ter tako zadovolji goste, ki bi bili radi o zdravilišču podrobneje informirani.

Poleg tega je določena diferenciacija besedil samo še v 4 prospektih, v katerih so informacije v slovenščini drugačne od informacij v italijanščini in tujih jezikih. Tak je na primer prospekt Hotel-camp Adria Ankaran - Ancarano, izdelan v TOP Portorož; prospektu z enakimi besedili v slovenskem, italijanskem in nemškem jeziku je dodan letak v slovenščini z izčrpnimi informacijami o nastanitvi, raznimi napotki ter zanimivim opisom zgodovine hotela, nekdanjega samostana.

Naslovnik glede na turistične motive in potrebe

Naslovniki - turisti se ločijo tudi glede na turistične motive in potrebe, ki vzpodbujajo turistično potovanje in bivanje v drugem kraju. Ločimo turistične potrebe po rekreaciji, po stikih z ljudmi, kulturne potrebe ter naslednje turistične motive: telesne motive (želja po ohranitvi telesnega zdravja), duševne motive (želja po duševni sprostitvi), kulturne motive (želja po spoznavanju druge pokrajine, dežele, ljudi), družabne motive (želja po medsebojnih stikih) in motive, povezane z željo po izkazovanju. Pri nekaterih turistih so bolj v ospredju nekateri motivi, pri drugih drugi. Znano je na primer, da italijanski turisti potujejo bolj zaradi telesnih motivov in želje po sklepanju novih znanstev, medtem ko je pri angleških turistih bolj izrazita želja po spoznavanju naravnih in družbenih značilnosti drugih dežel.

Ločevanja prospektov in informacij v njih glede na različne potrebe in motive turistov, ki prihajajo letovat v Slovensko Istro, ni. Vsi prospekti v bistvu prikazujejo turistično ponudbo, ki želi zadostiti čim večjemu številu potreb in motivov turistov.

Edino diferenciacijo besedil glede na motive in potrebe naslovnika sem opazila v t.i. shellfolderjih Hotelov Riviera Portorož. Shellfolder (iz angleščine shell - okvirni, splošni, folder - prospekt), letak formata A4, ki ga turistične organizacije pošiljajo svojim poslovnim partnerjem, sicer ni bil predmet moje raziskave, saj ni dosegljiv na javnih mestih; kljub temu pa se mi zdi vredno omeniti shellfolderje, ki jih Hoteli Riviera pošiljajo svojim partnerjem v Nemčijo, Anglijo, in Švedsko. Edino v teh letakih (in v letaku koprskega Cimosa) sem namreč našla propagandne slogane, poleg tega pa so tu slogani oblikovani glede na različne potrebe in motive potencialnih turistov. Angleški slogan poudarja mediteransko podnebje obalno-kraškega območja, v nemškem je poudarek na ugodnih cenah, švedski slogan pa poudari, kako sta sončna Obala in Kras blizu in zato hitro dosegljiva.

Nosilci turistične propagande na Obali sicer razmišljajo o tem, da bi bilo propagando treba ločevati glede na izkušnje ter potrebe in motive gostov, nimajo pa razvite pomembne marketinške dejavnosti - raziskave trga, na kateri bi moralo temeljiti tako ločevanje.

Prenosnik

V obravnavanem procesu sporočanja je prenosnik vidni, posrednik sporočil pa je prospekt, ki je primarno sredstvo turistične propagande.Ker je prospekt hkrati sredstvo množičnega obveščanja, torej priznano, uradno sredstvo, lahko z družbenega vidika govorimo o formalnem komunikacijskem kanalu.

Kako je prospekt pomemben pri izbiri turističnega proizvoda, kažejo tudi odgovori na prvo anketno vprašanje[5]. Kar 37 od skupno 50 anketirancev (74%) se je za

5 Glej vzorec anketnega lista na koncu prispevka.

bivanje v Slovenski Istri odločilo tudi na podlagi informacij iz prospektov. Hkrati anketirani v odgovoru na tretje vprašanje (Kakšni se vam zdijo prospekti za to področje?) ugotavljajo, da je prospektov premalo oziroma da v njih ni dovolj informacij (npr. o kulturnih in zabavnih prireditvah, cvetenju morja itd.)

Sama sem zbrala 105 prospektov. Čeprav mi najbrž ni uspelo zbrati vseh prospektov, ki so bili v obtoku v poletni sezoni 1988, menim, da to število ni bilo dosti večje od števila zbranih prospektov; 105 prospektov pa za dokaj obsežno obalno-kraško regijo ni veliko. Iz tega lahko sklepam, da se nosilci turistične propagande najbrž ne zavedajo popolnoma pomembnosti prospekta kot sredstva turistične propagande.

Referenca sporočila

Referenca sporočila v obravnavanih prospektih je turistična ponudba obalno-kraške regije, tako primarna kot sekundarna turistična ponudba.

V raziskavi me je zanimalo, kateri vrsti propagande Obala daje prednost: propagandi turističnih dobrin primarne ali sekundarne ponudbe (v obeh primerih gre za poslovno propagando[6]) ali propagandi, ki prikazuje splet obeh vrst turističnih dobrin, tj. splošni propagandi[7]. Ker je vrsta propagande povezana z obstoječo vrsto turistične ponudbe, nam bo analiza prospektov z vidika reference sporočil pokazala, kaj pravzaprav Obala ponuja turistom.

Prospektov, ki predstavljajo splet turističnih dobrin primarne in sekundarne ponudbe obalno-kraške regije in torej spadajo v sklop splošne propagande, je samo 9 (8,5%). V teh prospektih je primarna ponudba (mediteransko podnebje, naravna primernost za razne oblike turistične rekreacije, npr. za sončenje, kopanje, hojo, razgibana pokrajina, podzemeljski kraški pojavi, kulturni in zgodovinski spomeniki, npr. stara mestna jedra Kopra, Izole, Pirana in tipične istrske vasi, kot sta Koštabona in Krkavče, razne kulturne, zabavne, športne in izobraževalne prireditve, kot so Piranski glasbeni večeri, Portoroška noč, Koprska srečanja, jadralne regate, jahalni turnirji idr.) predstavljena v povezavi s sekundarno ponudbo (številni nastanitveni in gostinski objekti, razna zabavišča, rekreacijski objekti, kot so bazeni, teniška igrišča idr.).

Deloma bi v sklop splošne propagande spadali tudi nekateri prospekti, ki poleg določenega objekta za bivanje in oskrbo in njegove bližnje okolice (plaže, bazenov, športnih igrišč, zabavišč ipd.) predstavljajo tudi določene naravne in kulturne znamenitosti Obale (s tega vidika

Primer prospekta iz sklopa splošne propagande

izstopata predvsem prospekt Hoteli Riviera in brošura TOP Portorož), vendar jih uvrščam v sklop poslovne propagande, saj je pri teh prospektih še vedno v ospredju sam nastanitveni oziroma gostinski objekt in je torej glavni poudarek na dobrinah sekundarne in ne primarne ponudbe, kot to zahteva definicija splošne propagande.

Sledijo podatki o prospektih, ki spadajo v sklop poslovne propagande.

Prospektov, ki predstavljajo turistične dobrine primarne ponudbe, je 33 (31%). Od tega 5 prospektov prikazuje naravne turistične dobrine primarne ponudbe obalno-kraške regije (Škocjanske jame, Kobilarna Lipica, Sveta jama, jama Dimnice), 28 prospektov pa družbene turistične dobrine (prireditve, kot so: Praznik pomladi, Ribiški praznik, Koprska srečanja, Piranski glasbeni večeri itd.).

Ostali prospekti (63, to je 60%) propagirajo turistične dobrine sekundarne ponudbe; referenca teh prospektov so objekti za bivanje in oskrbo (hoteli, počitniška naselja, restavracije idr.), turistični transportni objekti in storitve (izposoja prevoznih sredstev), športni rekreacijski objekti in prireditve, objekti za zdravstveno obravnavanje (terme), kulturni in zabavni objekti in prireditve (diskoklubi, igralnica, glasbeni koncerti idr.) in storitve raznih podjetij, namenjene izvenpenzionski oskrbi turistov (avtomobilski servis, prodaja suvenirjev).

6 Poslovno propagandno izvajajo neposredni nosilci - podjetja, ki so neposredno vezana na neko turistično ponudbo. Poslovna propaganda je specializirana za določeno vrsto turističnih dobrin primarne ali sekundarne ponudbe in ima cilj doseči zadovoljiv komercialni uspeh.

7 Splošno propagando v nasprotju s poslovno izvajajo posredni nosilci - poslovna združenja, turistična društva in zveze, gospodarske zbornice. Splošna propaganda predstavlja splet turističnih dobrin primarne in sekundarne ponudbe, torej enovit turistični proizvod, vendar s poudarkom na dobrinah primarne ponudbe.

Te številke kažejo na to, da na Obali propagirajo predvsem turistične dobrine sekundarne ponudbe, zanemarjajo pa primarno ponudbo, ki mora biti osnovna privlačnost turističnega območja. Poleg tega se, kot je razvidno iz majhnega števila prospektov splošne propagande, pogosto zanemarja dejstvo, da turisti za zadovoljevanje svojih turističnih motivov ne rabijo le posameznih turističnih dobrin, temveč večje število oziroma splet dobrin.

Po izkušnjah sodeč, v Slovensko Istro morda turisti res prihajajo zaradi kopanja in sončenja, za tak segment pa zadostujejo prospekti s prikazom določenega nastanitvenega in gostinskega objekta z bližnjo okolico; vendar najbrž vsaj del turistov za zadovoljevanje svojih potreb želi še kakšne druge turistične dobrine.

Z drugače zastavljeno propagando (več prospektov splošne propagande, večji poudarek na dobrinah primarne ponudbe - naravnih znamenitosti, kulturnih spomenikih, duhovni kulturi idr.) bi zadovoljili zgoraj omenjene turiste, poleg tega pa bi morda pritegnili še druge segmente turistov, npr. take z višjim življenjskim standardom, ki bi bili za nas bolj zanimivi tudi s finančne plati. Seveda pa je eden glavnih pogojev za izvajanje take propagande razširitev turistične ponudbe Obale, predvsem z dobrinami primarne ponudbe.

Namen sporočila

Informativna in prepričevalna vloga

Iz literature o tržnem komuniciranju lahko povzamemo, da je osnovni namen ekonomske propagande dvojen: informiranje in prepričevanje oziroma vplivanje na odločitve.

Tillman in Kirkpatrick pod informiranjem razumeta seznanjanje ljudi z dejstvom, da določen izdelek ali storitev obstaja. Cilj takšnih sporočil je, da bi naslovnik sprejel novo ali spremenil svoje dosedanje stališče. Prepričevanje pa je lastno vsem tistim sporočilom, v katerih je posvečena posebna pozornost pozitivnim "valencam." Poudarek je na novih ali posebnih prednostih izdelka ali storitve za potencialnega kupca[8].

Razmerje med tema dvema funkcijama ekonomske propagande pa različni avtorji opredeljujejo različno. Medtem ko je v zahodni teoriji ekonomske propagande govor predvsem o procesu prepričevanja v tržnem komuniciranju, pa so teoretiki iz vzhodnih socialističnih dežel poudarjali zlasti funkcijo informiranja.

Sama soglašam s stališči F.Lorbeka, ki pravi, da se z družbeno zasnovo marketinga, tj. z zasnovo, ki upošteva tudi dolgoročno blagostanje potrošnika, skladata obe funkciji tržnega komuniciranja, informiranje in prepričevanje, toda zadnja le takrat, če so dokazi resnični in stvarni. Temu dodaja, da bi bilo to funkcijo primerneje poimenovati funkcija poučevanja in vzgoje, češ da ima beseda prepričevanje negativen prizvok[9]. Podobno ugotavlja tudi Dušan G. Crnogorčevič, ki pa daje določeno prednost funkciji prepričevanja: "Reklamiranje ima dve osnovni funkciji: prva je informativna in druga, pomembnejša, je prepričati potrošnika, da bo kupil določeno blago oz. naročil določene storitve. Normalno je, da morata biti obe našteti funkciji izvedeni lojalno in pošteno."[10]

Teoretiki, ki poudarjajo, da mora biti propaganda samo ali predvsem objektivna informacija, gotovo zanemarjajo vsaj dvoje spoznanj.

Prvič, konkurenčnost, ki je najpomembnejše vodilo pri oblikovanju ekonomske propagande na Zahodu, postaja vse bolj cilj tudi naših prizadevanj na področju gospodarstva. Skladno s tem mora tudi ekonomska propaganda vsaj deloma služiti ustvarjanju konkurenčnih odnosov, seveda zdravih, poštenih.

Drugo, še pomembnejše spoznanje je s področja teorije govornega dejanja. Ta trdi, da je namen vsakega sporočila, pa naj vsebuje še tako objektivne informacije, vedno dvojen: opisati izbrano predmetnost (predstavitvena sestavina sporočila oziroma njegov lokucijski del) in izraziti sporočanjsko hotenje[11] oziroma sporočevalčev sporočilni namen[12], ki je "izraz sporočevalčevega razmerja do predmetne vsebine in njegove želje, da bi svoje znanje, mnenje, stališča ali čustva prenesel na naslovnika in tako nanj vplival"[13] (vplivanjska sestavina sporočila oziroma njegov ilokucijski del). Obe sestavini se izrazita v dveh pomenskih plasteh povedi: predstavitvena sestavina v propozicijski, vplivanjska sestavina pa v naklonski pomenski plasti.

V raziskavi se v to, kako se v turističnopropagandnih besedilih udejanja informativna vloga oziroma predstavitvena sestavina sporočila, nisem posebej poglabljala. (O vrsti in kakovosti informacij v prospektih na Obali deloma govorim v nadaljevanju tega poglavja, v poglavju Referenca sporočila ter ob obravnavi načela primernosti v poglavju Sporočilo.)

Zanimala me je predvsem prepričevalna vloga oziroma vplivanjska sestavina sporočila; najbolj sem bila pozorna na razmerje med sporočilnim namenom ter uporabljenimi jezikovnimi sredstvi. Za natančnejšo analizo besedil s tega vidika sem se odločila zato, ker sem

8 F. Lorbek, Osnove komuniciranje v marketingu, Gospodarski vestnik, Ljubljana 1979, s. 24.
9 Prav tam, s. 28.
10 Citirano po M. Beznik, Položaj in vloga ekonomske propagande v samoupravnem socializmu, diplomsko delo, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča, Ljubljana 1980, s. 31.
11 B. Pogorelec, predavanja iz sporočanja v šolskem letu 1984/85.
12 O. K. Gnamuš, Govorno dejanje - družbeno dejanje, Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja, Ljubljana 1983.
13 Prav tam, s. 14.

mnenja, da besedila v obalnih turističnih prospektih niso vedno prepričljiva. Zakaj, bo morda razvidno iz naslednjega poglavja.

VPLIVANJSKA SESTAVINA SPOROČILA

Vplivanjska sestavina se v obravnavanih besedilih uresničuje na štiri načine[14].

1. Največ je pripovednih povedi, v katerih želijo sporočevalci, nosilci turistične propagande na Obali, že s samim opisom lastne turistične ponudbe vplivati na vednost naslovnikov, domačinov in turistov **(govorna dejanja s predstavitveno sporočilno vlogo)** in doseči, da bi ti sprejeli pozitivno stališče o njihovi turistični ponudbi ter se nato morebiti odločili za dejansko uporabo ponujenega turističnega proizvoda. Da bi to dosegli, v prospektih predstavljajo le prednosti, t.i. pozitivne valence svoje ponudbe in ne njenih pomanjkljivosti. Prav tu lahko iščemo prvine prepričevanja, ki so neizogibne skoraj pri vseh propagandnih sporočilih in katere tisti, ki trdijo, da mora biti propagandno sporočilo popolnoma objektivno, zanemarjajo.

Primeri (deli sporočila, ki opisujejo prednosti ponudbe, so v poševnem tisku):

"Hotel Adria Ankaran leži *na sončni strani* miljskih hribov, *tik ob morju, obkrožen s subtropskim rastlinjem.* Hotel je *v neposredni bližini jugoslovansko - italijanske meje (dostop z dveh mejnih prehodov:* Škofije in Lazaret. Slednji je tudi v glavni sezoni *zelo malo obremenjen).*",

"Moderna avtomatska pralnica - *hitro in kvalitetno* oprano vozilo".

Takšnim prvinam prepričevanja se lahko izognejo le nekatera kratka obvestila o raznih prireditvah:

"VABIMO VAS NA OTVORITEV RAZSTAVE MONOTOPIJ MIRANA MOLKA PO UVODNI PREDSTAVI AVTORJA SLEDI RECITAL PESMI INES BAVČAR - CERGOL KI JIH BO INTERPRETIRALA LEA ŠIROK IN PROJEKCIJA FILMA",

ali storitvah:

"Ježa S. Onofrio".

Toda tudi v takšnih obvestilih sporočevalci mnogokrat poiščejo določeno ugodnost, ki jo nudi obisk prireditve ali uporaba storitve:

"Prireditev bo snemala ekipa RTV Ljubljana za oddajo ZDRAVO."

"Vstopnine ni!"

"Novo! Letenje s padalom."

V nekaterih turističnopropagandnih sporočilih so pozitivne valence ponudbe še posebej poudarjene z raznimi govornimi figurami in drugimi jezikovnimi sredstvi, kot so:

- vzklična poved (vzklik ali esklamacija), npr.:
  "Adria je kraj za ljudi, ki se želijo spočiti!",
  "Lahko zaključimo s stavkom: Koper, gospodarsko kulturno središče, poslovni center z možnostjo za prijeten oddih in dopust!";
- kopičenje ali akumulacija - sporočevalci z naštevanjem številnih sestavin lastne ponudbe želijo narediti vtis o popolnosti le-te, npr.:
  "Hoteli Riviera omogočajo udobno počitniško bivanje in oddih: bogato ponudbo izpolnjujejo *restavracija, kavarna, slaščičarna, bistro, aperitiv bar, diskoteka, frizerski in kozmetični salon, trgovine, banke, turistične agencije, pokriti bazen z morsko vodo in podvodno masažo, otroški bazen, sončne terase, lastna plaža, dnevni prostori, dvorana za konference in prireditve, parkirni prostori in garaže, otroško igrišče, možnosti za zabavo in športno rekreacijo";*
- nasprotje ali antiteza, npr.:
  "Hotele v Luciji (...) je težko najti. *Pa ne zato, ker bi bili daleč od središča Portoroža, pač pa zato, ker so skriti med razkošno zelenje tik enega najlepših kopališč v Portorožu.";*
- presežki ali superlativi, npr.:
  "Najpopularnejši vokalni ansambel v Jugoslaviji Collegium Musicum iz Beograda sestavljajo samo ženske.",
  "Casino je *največja* in *najbolj* urejena igralnica v Jugoslaviji in na tem delu Jadrana. Vključuje se v najboljši portoroški hotel Metropol *(...)",*
  "Najsevernejše, torej srednji Evropi *najbližje* pristanišče za jahte, varno *in najbolje* opremljeno na vzhodni obali Jadrana.";*
- besede, ki so pomensko sorodne presežnikom, npr.:
  "(...) nekatere vrste *izredno* kvalitetnih vin *(...)",*
  "(...) obisk *svetovno* znanih kopališč od Kopra do Portoroža.",
  "TOP je sinonim za *popoln* oddih *(...)",*
  "Terme, *edinstvene* v Evropi *(...)";*
- retorično vprašanje, npr.:
  "Ali ste prepričani da je vaš avto brezhiben?".

V želji, da bi pri naslovniku dosegli pozitivna stališča o turistični ponudbi, sporočevalci v obravnavanih besedilih poleg poudarjanja prednosti le-te uporabljajo tudi apostrofo, tj. ogovarjanje namišljenega naslovnika. S tem naslovnika vpletejo v opis ponudbe in mu jo tako na nek način približajo. Najpogostejši so primeri ogovarjanja v 2. osebi množine:

"Gostišče Lipica (...), v katerem *lahko poskusite* tipične domače jedi in pijače.",

14 Gre za nekoliko poenostavljen prikaz delitve sporočilnih namenov in njim ustreznih govornih dejanj po O. K. Gnamuš, n.d., s.14-15, 66.

"Lako pa vas popeljemo tudi do Umaga, nad Istro, ali kamorkoli boste želeli *vi sami.*".

Iz analize sredstev, ki jih pisci besedil uporabljajo, da bi pri naslovniku dosegli pozitivna stališča o propagirani turistični ponudbi, lahko ugotovimo naslednje: na eni strani je v besedilih premalo govornih figur, kot so antiteza, apostrofa, retorično vprašanje, ki lahko, če so seveda dobro sestavljene in na pravem mestu, besedilo zelo poživijo in ga naredijo privlačnega; na druga strani pa so ostala sredstva, predvsem oblikovni in pomenski superlativi, prepogosta. In če je uporaba nekaterih presežnikov še utemeljena, pa jih je večina neupravičenih, saj obljubljajo več, kot dejanska turistična ponudba daje turistu; gre torej za pretiravanja (hiperbole), ki bi se jih v teh besedilih morali izogibati, saj lahko začno, ko turist spozna dejansko stanje ponudbe, kaj hitro učinkovati prav v nasprotni smeri, kot so to želeli sporočevalci. Poleg že omenjenih številnih pretiravanj s superlativi srečamo tu pa tam tudi le delno resnične ali popolnoma napačne informacije. Npr.:

"Onkraj zaliva, v Žusterni, kjer doživlja avtomobilist prvi stik z Jadranom, so hoteli sodobnega tipa - s pokritim in odprtim olimpijskim bazenom, savno, *kegljiščem* in veselim utripom nočne zabave."

Kegljišča v Žusterni že nekaj let ni več.

2. Velikokrat srečamo tudi povedi, v katerih nosilci turistične propagande neposredno, v 1. osebi množine, obljubljajo, da bodo gostom nudili določene proizvode ali storitve **(govorna dejanja z zavezovalno sporočilno vlogo)**. Npr.:

"Če boste bivali v naših hotelih, *vam bomo po nasvetih hotelskega zdravnika nudili tudi dietno prehrano.*"

Obljube morajo biti seveda realne, takšne, da jih turistične organizacije lahko izpolnijo, saj prazne obljube turista ne zadovoljijo.

3. Številne so tudi velelne povedi - zapovedi, v katerih sporočevalci neposredno nagovarjajo naslovnika, naj se odloči za nakup njihovih proizvodov ali storitev **(govorna dejanja z usmerjevalno sporočilno vlogo)**. Najpogostejši so primeri velevanja v 2. osebi množine:

"Obiščite nas!",

"Pridite in *si* v nedeljo, 5. julija ob 21.00 uri *oglejte* nastop (...)".

Velevanje je lahko izraženo tudi z glagolom rekanja ali performativnim glagolom:

"Zato *prosimo,* da takoj odpeljete svoje vozilo na za-to posebej določena parkirišča.",

"(...) vam *priporočamo,* da se za trenutek ustavite v restavraciji hotela Triglav *(...)".*

Neposredno velevanje je v obravnavanih besedilih zelo pogosto, vendar je zaradi pretirane vsiljivosti največkrat neučinkovito.

4. Zelo redke pa so povedi, v katerih sporočevalci neposredno izražajo svoje doživljanje dejanskosti - lastne turistične ponudbe **(govorna dejanja z izrazno sporočilno vlogo).**

Nosilci turistične propagande želijo biti namreč čimbolj objektivni, nepristranski. Kljub temu kdajpakdaj srečamo povedi, v katerih se čuti, da sporočevalec želi izraziti svoje čustveno razmerje do določene turistične ponudbe, bodisi da je to resnično ali pa ne, in vanj vplesti tudi naslovnika. Zato imajo te povedi v svoji sestavi odprta mesta, ki naj bi jih zapolnil naslovnik s potrditvijo svojega sodoživljanja (v primeru je tako odprto mesto v poševnem tisku). Primer:

"Restavracija Plaža je *nekaj* posebnega!".

Glede na ugotovitev, da so vsa propagandna sporočila oblikovana z določenim namenom in da torej ne moremo govoriti o popolni objektivnosti sporočil, bi prav te vrste povedi lahko bile bolj pogoste. Te povedi znajo namreč biti, če so dobro sestavljene in še posebno če je izraženo čustveno razmerje pristno, zelo prepričljive.

Vzgojna in reprezentativna vrednost

Poleg dveh osnovnih funkcij, tj. funkcij informiranja in prepričevanja, imajo turističnopropagandna sporočila še dodaten namen, ki je prav tako dvojen: na eni strani utrjujejo in širijo kulturo pisnega sporočanja (vzgojna vrednost), na drugi strani pa kažejo stopnjo naše kulturne ravni (reprezentativna vrednost).

Tako za uresničevanje tega, kot tudi ostalih dveh namenov, je zelo pomembno, da besedilo upošteva vsa načela sporočanja. Kako so ta načela upoštevana v turističnopropagandnih besedilih v Slovenski Istri, opazujem v naslednjem poglavju.

Sporočilo

Če hočejo ekonomskopropagandna sporočila doseči svoj namen, se morajo ob upoštevanju osnovnih ekonomskih načel (moralno-političnih načel, psiholoških načel oblikovanja propagandnih sporočil, ekonomsih načel vlaganj v propagando, načel ustvarjalnosti v propagandi) ravnati po pravilih za oblikovanje propagandnih sporočil, ki zahtevajo, da morajo ta zbuditi pozornost, izzvati zanimanje, ustvariti željo in končno vplivati na sam nakup proizvoda. Te naloge pa se lahko uresničijo le z ustrezno ubeseditvijo, torej morajo tudi ekonomskopropagandna besedila kot vsa sporočila upoštevati osnovna načela sporočanja: načelo slovnične pravilnosti in besedne čistosti, primernosti, jasnosti, jedrnatosti, natančnosti in živosti. V nadaljevanju opazujem, kako se ta načela uresničujejo pri oblikovanju obravnavanih besedil.

Načelo slovnične pravilnosti in besedne čistosti v bistvu ni posebno načelo, saj ga lahko uvrščamo v načelo primernosti, hkrati je za formalna besedila, kakršna so tudi besedila, obravnavana v pričujoči raziskavi, jezikovna pravilnost pogoj. Vendar sem prav zaradi tega, ker me

je zanimalo, kako se v teh besedilih upošteva ta osnovni pogoj, načelo jezikovne pravilnosti izpostavila. Poleg tega natančneje obravnavam še načelo primernosti.

Od tega, kako se upoštevata ti dve načeli, je v mnogočem odvisno uresničevanje ostalih, zato slednje obravnavam v sklopu omenjenih dveh načel.

Načelo slovnične pravilnosti in besedne čistosti

Po tem načelu naj bi bila besedila skladna s pravili slovnične norme, tj. brez slovničnih napak in naj ne bi vsebovala nepotrebnih prevzetih besed. V obravnavanih besedilih ni vedno tako, saj lahko v njih najdemo napake na vseh jezikovnih ravninah.

Načelo jezikovne pravilnosti torej ni dovolj upoštevano. Poleg tega pa besedila tako ne zadostijo niti načelu jasnosti, saj so zaradi tujk in slovničnih napak teže razumljiva, včasih celo nerazumljiva. To se dogaja predvsem zaradi uporabe večini nepoznanih tujk in zaradi napak na semantični in sintaktični skladenjski ravnini.

PRAVOPISNE NAPAKE

Najpogostejše pravopisne napake lahko uvrstimo v naslednja pravopisna poglavja:

a) raba velikih in malih črk

Zelo pogoste so naslednje napake:

- neustrezno zaporedje imena in priimka:
  Požrl Jože, Benčič Barbara, Škofca Viktor, Maljevac Stojan;
- ime praznika z veliko začetnico:
  Dan borca, Dan vstaje slovenskega borca;
- ime meseca z veliko začetnico:
  "1. Nov. - 30. Apr.";
- ime prireditve z malo začetnico:
  solinarski praznik, koprska noč, piranski glasbeni večeri, portoroški teden;
- poimenovanje za vrsto jedi in pijač z veliko začetnico:
  Fritule, Refošk, Merlot, Malvazija;
- lastno ime jedi z malo začetnico:
  cocktail morski sadeži
  (pravilno: koktajl Morski sadeži);
- ime pokrajine, države, celine ali morja z malo začetnico:
  ilirske province, sredozemlje, adriatic
  (bolje bi bilo uporabiti slovensko ime Jadransko morje);
- ime ulice, trga z malo začetnico:
  cesta JLA, ulica 15. maja, trg 1. maja;
- vrstni pridevniki na -ski iz lastnega imena z veliko začetnico:
  Korejski folklorniki, Notranjska Reka, Lipicanske pasme;
- druge sestavine večbesednih naselbinskih imen z malo začetnico:
  Krvavi potok, Beli križ.

Posebej bi opozorila na naslednje primere neenotne rabe velike začetnice:

- pri zemljepisnih lastnih imenih, ki označujejo območje občin Koper, Izola in Piran - v prospektih srečujemo za to območje štiri imena, od katerih se tri zapisujejo na različne načine: z imenom Koprsko ni težav, neenotnost nastopi pri mnogo pogostejših poimenovanjih Slovensko Primorje, tudi Slovensko primorje, slovenska obala, tudi Slovenska obala, Slovenska Obala, Obala, tudi obala (pravilno: Slovensko primorje, Slovenska obala, Obala);
- pri poimenovanju objekta oz. prostora, v katerem se vsako leto odvijajo Piranski glasbeni večeri, tj. Križni hodnik, tudi križni hodnik. Izraz križni hodnik je termin s področja arhitekture za "hodnik, ki obkroža zaprto kvadratno dvorišče srednjeveških palač ali samostanov" (SSKJ II) in se ga kot občno ime piše z malo začetnico. V konkretnem primeru je občno ime prešlo v lastno, saj ime Križni hodnik označuje točno določen prostor, zato je pravilen zapis z veliko začetnico.

b) pisanje prevzetih besed

Pri analizi prevzetih besed sem se osredotočila na prevzeta občna imena, saj je bilo o prevzetih lastnih imenih gostinskih in nastanitvenih objektov, turističnih agencij ipd. v raznih publikacijah že precej povedanega.

Nepotrebnih prevzetih besed, tako tujk kot izposojenk, ter citatnih besed je v obravnavanih besedilih veliko. Najbolj pogoste tujke in citirane besede, ki bi bile lahko prevedene v slovenščino, so:

toast, rent a car, lunch paket, head office, sales departement, night club, extra.

Nekatere, v vsakdanjem govoru že uveljavljene tujke, bi morale biti vsaj pisno podomačene:

pizza, pizzerija, cocktail, cocktail party, apartman, pommes frites.

Številne so tujke, katerih zapisovanje je neenotno: največkrat so zapisane kot citati, včasih pa so tudi pisno podomačene ali prevedene. Primeri:

sauna : savna,
disco bar, disco club, disko club, discoteca, disco, club, video disco : diskoklub, klub, diskoteka, disko,
autocamp, avtocamp, camp, camping : avtokamp,
hotelski komplex : hotelski kompleks,
weekend, wikend : vikend,
taxi : taksi,
ražnjići : ražnjiči,
life band, life music : "živ program",
dance club : plesna skupina,
show program : zabavni program,

travel lift : dvigala za spust in dvig plovil,
duty free shop : brezcarinska trgovina,
airport, aerodrom : letališče,
surfing : jadranje na deski.

Pogoste so tudi izposojenke, tj. pisno podomačene prevzete besede, za katere imamo ustrezne slovenske izraze:

dizajn, privatna hiša, kapesante,
kvalitetna (turistična ponudba).

Številni so primeri tuje stave besed:

taksi služba, vikend hiša, vikend paket, tenis igrišče (vendar tudi teniško igrišče, igrišče za tenis),
slanica kopel (tudi kopeli s slanico), Sacher zrezek.

Posebej naj omenim številna poimenovanja za vrsto gostinskega obrata, od katerih je najštevilnejše zastopana izposojenka restavracija (poleg tujke restaurant in njene različice restavrant), ki jo srečamo tudi v zvezah grill restavracija, samopostrežna restavracija. Pogosti sta tudi domači imeni gostilna in gostišče, tema pa sledi cela vrsta prevzetih, največkrat pisno nepodomačenih poimenovanj, kot so: bistro, snack bar, aperitiv bar, american bar, grill, buffet (tudi bife), caffè bar. Redko srečamo imeni hram in kmečka kuhinja.

c) ločila

Primeri nepravilne rabe ločil so zelo številni. Velikokrat ločila manjkajo; včasih zaradi namerne stilizacije (tedaj ponavadi v besedilu ni nobenih ločil), pogosto pa zaradi površnosti, na kar kaže neenotna raba končnih ločil v okviru enega samega besedila.

Še bolj pogosti so primeri nepravilne rabe vejice. Ta manjka npr.:

- med enakovrednimi deli proste povedi:
  "V četrtek, 19. 5. 1988 ob 18. uri",
- med enakovrednimi deli zložene povedi:
  "Ima komaj 19 let a njegov repertoar obsega že več kot 35 klavirskih koncertov in vrsto solističnih skladb.",
- med nadrednim in odvisnim stavkom:
  "Linija s katero se izraža je dinamična, hitra (...)",
  "Ali ste prepričani da je vaš avto brezhiben?".

Velikokrat je vejica odveč:

"Med najkvalitetnejše češke, in evropske glasbene stvaritve (...)",
"(...) podnebja, ki ne pozna ne megle, ne ledu (...)".

Najpogostejši napaki pri neskladenjski rabi ločil sta:

- pika ob glavnih številnikih:
  "(...) iznad 3. mesecev (...)";
- mankajoča pika ob vrstilnih številnikih:
  "(...) 1597 leta (...)",
  "(...) ob 19 uri, ob 20 uri, ob 16 in 18 uri (...)".

Zapisovanje časa je sploh neenotno; poleg zgornje lahko srečamo še naslednje različice:

ob 14,00, ob 21,00 uri, ob 16.00 uri, ob 21.h,
ob 7.00, ob 9. uri, ob 22h, ob 21[30].
Pravilne so samo zadnje štiri.

č) pisanje skupaj oziroma narazen

Največ napak zasledimo pri zloženkah:

- podredne zloženke, pisane narazen:
  izrazno plesna skupina, Telesno kulturna skupnost Koper;
- podredne zloženke, pisane z vezajem:
  celo-tedenski izleti na konju, rumeno-zelenkaste barve;
- priredne zloženke, pisane narazen, manjka vezaj:
  Radio televizija Zagreb, Obalno kraška turistična poslovna skupnost Portorož, hladno topli buffet;
- priredne zloženke, pisane skupaj, manjka vezaj:
  Obalnokraška turistična poslovna skupnost Portorož, kulturnoumetniški večer;
- zloženke s številkami kot prvo sestavino, pisane brez vezaja med sestavinama:
  700 letne soline, 30 tonski travel lift, 15 minutni polet;
- z vezajem oz. skupaj pisani dve samostojni besedi:
  narodno-zabavna glasba, narodnozabavna glasba,
  zlatozelene barve, zlato-rumene barve,
  "Zato prosimo, da takoj odpeljete svoje vozilo na za-to posebej določena parkirišča."

d) zapisovanje razmerij med glasovi in črkami

Napak, ki nastanejo pri zapisovanju razmerij med glasovi in črkami, je manj kot napak iz že obravnavanih poglavij pravopisa. Največje nepravilnosti so:

- nepravilno zapisana dvoustnična varianta v:
  "(...) s povdarkom (...)";
- nezveneči nezvočnik je pred zvenečim nezvočnikom zapisan kot zveneči nezvočnik:
  "(...) zvrst glazbe (...)";
- predlog z pred besedo, ki se začenja na nezveneči nezvočnik:
  "(...) z karbidnimi svetilkami (...)";
- po vzorcu izbirati - zbirati je iz samostalnika izbor tvorjen samostalnik zbor, ne da bi se upoštevala sprememba pomena:
  "Zbor najboljših fac".

NAPAKE NA OBLIKOSLOVNI RAVNINI

Na tej ravnini pogosto srečamo naslednje napake:

- nepravilne sklonske oblike:
  " (...) hiša znanega violinista Giuseppe Tartini-ja (...)",
  "(...) vse vrste projektorji (...)";

- nepravilno glagolsko število:
  "(...) najbolj zanimivi pa so zagotovo spomenik in rojstna hiša znanega violinista (...)",
  "Tu je mednarodni mejni prehod, brezcarinska prodajalna, bife, dva hangerja in taksi služba.";
- neustrezni predlogi:
  "(...) ob Sredozemlju (...)" - v pomenu 'v Sredozemlju',
  "(...) cilj tisočerih turistov iz vseh koncev sveta.";
- neustrezna raba trpnega glagolskega načina:
  "V 16. stoletju so bila znana vina te dežele izvožena v Nemčijo (...)".

Nekoliko manj pogoste so zamenjave določne in nedoločne oblike pridevnika ter nedoločnih in poljubnostnih zaimkov.

NAPAKE NA SKLADENJSKI RAVNINI

V obravnavanih besedilih srečamo v glavnem krajše in sintaktično nezapletene povedi. Kljub temu pa povedi pogosto pomensko niso jasne. Vzrok za to so napake na vseh skladenjskih ravninah.

a) Napake na ravnini semantične skladnje[15]

"(...) ime Piran izhaja iz grške besede pyros (ogenj), ki je kazal pot pomorščakom (...)"

Beseda pyros oz. ogenj ne more kazati poti pomorščakom.

"(...) mehko podnebje (...)"

Podnebje je lahko milo, sredozemsko, nikakor pa ne mehko.

"Ljubitelji športov imajo na razpolago tenis igrišča, vodne športe v morju, plavanje v morju."

Pomen 'imeti na razpolago' se ne veže s pomenoma 'vodni športi' in 'plavanje v morju'.

Napake na semantični ravnini nastanejo tudi tedaj, ko skladenjska konstrukcija ni zapolnjena z vsemi pomeni, ki jih zahtevajo njeni skladniki. Primeri (manjkajoči del je dodan v oklepaju):

"Občinstvo in kritika sta skupino in zvrst glazbe sprejela, tako na samostojnih koncertih kakor tudi (na koncertih, kjer je ansambel nastopal) kot predskupina Riblji čorbi (...)".

Poleg omenjenih primerov, v katerih je razumevanje povedi zaradi semantičnih napak oteženo, a še vedno možno, pa je nekaj tudi takih, kjer so povedi skoraj popolnoma nerazumljive. Npr.:

"Področje komorne glasbe je Antonina Dvoraka skozi celotno umetniško ustvarjanje še posebej privlačevalo. Skoznjo je prešel od klasike do uvajanja novoromantičnega glasbenega jezika, da je potrebno pravo pot iskati v bližini narodnega ustvarjanja."

Zdi se, da v zadnji povedi manjkajo večji deli sporočila.

b) Napake na ravnini sintaktične skladnje[16]

Mnogo skladenjskih napak nastaja pri tvorbi večstavčnih povedi. Pogosti so primeri neustrezno povezanega glavnega in odvisnega stavka, kot na primer (manjkajoči veznik je v oklepaju):

"Goran Končar - prva violina, ki je od letos član Kvarteta, je že znan koncertant."

Včasih bi bilo namesto podredja

"(...) omenimo naj le še edina obstoječa vrata Muda, ker je mesto bilo obzidano (...)"

bolje uporabiti priredje: (...) omenimo naj le še edina obstoječa vrata Muda; mesto je namreč bilo obzidano (...).

Drugič pa bi med stavkoma bolj ustrezal podredni kot priredni odnos:

"Gorivo ni vključeno v ceni in mora najemnik vrniti poln tank goriva ob vračilu vozila (...)".

Bolje: Gorivo ni vključeno v ceni, zato mora najemnik vrniti poln tank goriva ob vračilu vozila (...).

c) Napake na ravnini skladnje besednega reda

Do napak na ravnini besednega reda prihaja zaradi neupoštevanja bodisi formalno-sintaktičnih pravil (klitika ne stoji za prvo besedo v povedi oz. za prvim stavčnim členom, vrstni pridevnik stoji pred kakovostnim, členek ne stoji pred besedo, na katero se nanaša itd.) bodisi členitve po aktualnosti.

Pogostejše so napake, ki izvirajo iz neupoštevanja členitve po aktualnosti:

"Vokalni ansambli so bili tudi pogosti gostje Piranskih glasbenih večerov. Tokrat mladi ansambel Ljubljanski oktet."

"Vokalni ansambli" spadajo v remo, ne pa v temo, zato je bolje : Pogosti gostje glasbenih večerov so bili tudi vokalni ansambli.

č) Napake na ravnini nadpovedne skladnje

Pogoste so tudi napake, ki nastajajo pri izbiri in uporabi postopkov nadpovedne skladnje. Poleg nepravilne tematsko-rematske strukture povedi (o čemer je bilo govora že zgoraj) srečamo v besedilih tudi naslednje nepravilnosti:

15 O napaki na semantični ravnini govorimo tedaj, kadar (sicer pravilno) skladenjsko konstrukcijo zapolnejo nezdružljivi pomeni (po B. Pogorelec, predavanja iz skladnje v šolskem letu 1984/85).

16 Napake na ravnini sintaktične skladnje nastopijo, ko se skladniške oblike stavčnega izraza ne ujemajo med seboj (po B. Pogorelec, n. d.).

- manjka navezovanje s kazalnimi zaimki (manjkajoči kazalni zaimek je naveden v oklepaju):
  "In vse to je, takorekoč "za vogalom", v podnožju Alp. Če bi namreč (tam) sedli v letalo in odleteli proti jugu, bi opazili da leži tam, kjer se morje najgloblje zajeda v celino: biser PORTOROŽ.";
- ni relativizacije, kjer bi ta bila potrebna:
  "(...) medtem ko nam povsem drugače zveni enostavčna sonata v A-duru D. Scarlatija. Je polna dinamičnih in melodičnih kontrastov."
  (bolje: (...) enostavčna sonata v A-duru D. Scarlatija, ki je polna dinamičnih in melodičnih kontrastov.);
- neustrezni členki:
  "Tudi dež ni motil poslušalcev. Intimnost glasbe so občasno prekinjali tudi ptičji spevi."
  (bolje: Celo dež ni motil poslušalcev. Intimnost glasbe so morda občasno prekinjali le ptičji spevi.).

Načelo primernosti

Načelo primernosti ureja rabo socialnih in funkcijskih zvrsti, predvsem glede na govorni položaj in namen sporočanja.

Besedila v obravnavanih turističnih prospektih so oblikovana v ***knjižnem jeziku***. Redki so primeri pogovornega jezika ("Zbor najboljših fac" - ime prireditve).

Od funkcijskih zvrsti jezika je najpogostejša ***zvrst praktičnega sporazumevanja s primesmi strokovnega in publicističnega jezika*** ter redkeje ***s primesmi umetnostnega oblikovanja.***

S strokovnim jezikom jo povezuje uporaba terminov, ki pa v glavnem niso ozko strokovni izrazi, temveč širšemu krogu ljudi poznani izrazi. Poleg tega termini v okviru posameznega besedila niso številni. Najbolj pogosti so termini s področja turizma (nastanitvena in gostinska ponudba, hotel B kategorije, penzion, depandansa, restavracija, avtokamp, šotorsko mesto, francosko okno s pogledom na morje itd.), ki jih srečamo v večini prospektov. Poleg teh pa lahko zasledimo tudi strokovne izraze z različnih področij, ki se občasno povezujejo s turizmom, in sicer:

- s področja geografije (mesto, naselje, upravno središče, sleme, terra rossa itd.),
- s področja zgodovine (vojvoda, rimsko obdobje, fevdalni sistem, fašizem itd.),
- s področja umetnostne zgodovine (bifora, guelfski stil itd.),
- s področja botanike (subtropsko rastlinje, flora itd.),
- s področja kulinarike (buteljčna vina, domače koline, mavžlji, nadevani svinjski želodec itd.),
- s področja kemije (glicerin, mlečna kislina, ogljikova kislina itd.),
- s področja medicine (skolioza, kronični vnetni revmatizem itd.),
- s področja avtomobilizma in transportnega prava (elektronsko balansiranje koles, optična nastavitev izteka koles itd.; limit, odbitna franšiza, kasko zavarovanje itd.),
- s področja športa (klasična šola jahanja, športna dresura itd.),
- s področja jamarstva (stalagmit, udornica, odtočni sifon, zakapan rov itd.).

Poleg strokovnih izrazov lahko v obravnavanih besedilih zasledimo tipična izrazna sredstva publicističnega jezika, in sicer predvsem publicistično besedje in stalne besedne zveze.

Primeri:

"*V korak* s pomorstvom *gre tudi razvoj* motorne industrije.",

"Zeleno ozadje na hribu zagotavlja *ponudbo na* vasi z dvema gostilnama (...)",

"TOP (...) *zastavil je gradnjo* novega večjega zdravilišča, ki bo *nadaljevalo tradicijo* naravnega zdravljenja z zrakom, slanico in fangom."

Nekateri publicizmi se pogosto ponavljajo, kar seveda ne prispeva k živosti in jedrnatosti besedil. Številne stalne besedne zveze bi lahko poenostavili v krajše, bolj učinkovite (npr. gre razvoj - se razvija), tako bi besedila bila jedrnata, hkrati pa pestrejša in privlačnejša.

Pogosto so besede in stalne besedne zveze rabljene metaforično, vendar največkrat ne gre za izvirno, kreativno metaforo, pač pa za konvencionalno metaforo, saj so uporabljena pesniška sredstva znana (stereotipna) in jih lahko brez težav razberemo.

Primeri:

"Novejša doba je Kopru pod Avstrijo (...) *prinesla gospodarsko in politično oseko* (...)",

"Piran je *oče portoroškega turizma.*",

"V mestu, kot je Piran, kjer za vsakim vogalom *dihata domačnost in stoletna patina* (...)".

Tudi metaforično rabljene besede in besedne zveze se pogosto ponavljajo kaj vse je npr. lahko biser, vidimo iz naslednjih primerov:

"(...) ter *belim biserom* kraških planot - lipicancem.",

"Doslej si je ta *kraški biser* (=Postojnsko jamo) ogledalo že več kot 20 milijonov turistov.",

"(...) daje temu *kraškemu biseru* (=teranu) svojevrstno cvetico in skladno aromo.",

"Piran, *biser* naše kulturne zgodovine, (...)",

"(...) vse do dvorane Ponvic, *kapniškega bisera* Škocjanskih jam.".

Zdi se, kakor da se metafore sestavljalci besedil bojijo. V vseh prospektih (105) sem namreč našla le naslednje zanimive, izvirne pomenske prenose:

"(...) VABLJENI *NA POTEP* V GLEDALIŠČE KOPER."

(POTEP je po SSKJ III hoja okrog brez cilja, dela, v tem primeru pa tudi naslov predstave)

"TOP je *toplo morje* (...), TOP so *beli lipicanci* (...), TOP je *tradicija* (...)",

"Marina je *mestece na vodi* (...)",

"Kras slovi tako po dobri kuhinji, katere *cesar* je pršut, (...)",

"(...) za *ribje ekskurzije na krožnikih* in na morju.",

"Poleti pa je nadvse živahno tudi na piranskem trgu pred akvarijem, kjer je pravi *"bazar"*.",

"Poleti se Portorož spremeni *v pravo malo Evropo*.",

"Kras je *večna legenda, ki pove, kako je mogoče tudi iz skope zemlje potegniti skoraj vse, kar človek potrebuje za svoje življenje*.",

"To vino je *cvet, ki ga je treba odtrgati, ko se odpre*, torej ga je treba piti, ko je še mlado (1 - 2 leti).",

"Z vozili Cimos vedno *v prednosti*".

V zadnjem primeru gre za slogan z letaka Cimosovega tozda Servis in prodaja Koper. Posebej ga omenjam zato, ker je to edini slogan, ki sem ga našla v obravnavanih prospektih (kot je bilo že rečeno v poglavju Naslovnik, so slogani sicer tudi v shellfolderjih Hotelov Riviera iz Portoroža, ki pa niso predmet moje raziskave). Z domiselnimi slogani, oblikovanimi z izvirnimi pesniškimi sredstvi, je propagandno sporočilo lahko veliko bolj privlačno in zanimivo ter zato tudi bolj učinkovito. Vendar pa turistični prospekti v Slovenski Istri tega skoraj nepogrešljivega elementa ekonomske propagande ne poznajo.

Manjše število besedil je oblikovano v ***strokovnem jeziku***: gre za likovne in glasbene prireditve ter za opise dejavnosti portoroških Term v prospektih za to podjetje. Poleg prvin, značilnih za strokovni jezik (večje število tudi manj znanih strokovnih izrazov, več številskih in lastnoimenskih podatkov, zapletenejša stavčna zgradba povedi), srečujemo v teh besedilih tudi tipične prvine propagandnih besedil (razne prispodobe, govorne figure, bolj sproščeno besedišče). Besedil v strokovnem jeziku pa je, kot že rečeno, zelo malo; z usmeritvijo turistične ponudbe k zahtevnejšim gostom, takim, ki želijo biti z določeno ponudbo natančneje seznanjeni, bi takih besedil najbrž moralo biti več.

ZAKLJUČEK

Raziskava je pokazala, da v obravnavanem procesu sporočanja večkrat prihaja do motenj, to pa predvsem zaradi neustreznega odnosa sporočevalcev do naslovnikov in do te vrste besedil. Zaradi površnega ali nestrokovnega pristopa so besedila neustrezna tako z lingvističnega in sociolingvističnega vidika (izbira jezikov, upoštevanje načela dvojezičnosti, upoštevanje osnovnih načel sporočanja, izbira funkcijskih zvrsti slovenskega jezika) kot tudi ekonomskega vidika (referenca sporočila, upoštevanje in izražanje namena sporočila, tj. prepričati naslovnika - različne segmente morebitnih uporabnikov turističnih dobrin).

Možno rešitev vidim v tem, da propagandna dejavnost resnično postane plod skupinskega dela. Pri oblikovanju besedil v prospektih morajo sodelovati številni strokovnjaki z različnih področij (turizma, zgodovine, umetnostne zgodovine, geografije itd.), prevajalci, nujno pa je tudi sodelovanje z ustrezno usposobljenimi delavci, ki naj skrbijo za kulturno, jezikovno in slogovno raven teh besedil. Takega delavca naj bi imeli vsi pomembnejši nosilci turistične propagande, sicer pa bi lahko en sam strokovnjak lahko sodeloval z več manjšimi podjetji.

UNIVERZA EDVARDA KARDELJA V LJUBLJANI
ZNANSTVENI INŠTITUT PRI FILOZOFSKI FAKULTETI

ANKETNI LIST

Spoštovani gost, prosimo vas, da za našo raziskavo o turistični propagandi odgovorite na naslednja vprašanja:

1. ALI SO NA VAŠO ODLOČITEV ZA BIVANJE NA SLOVENSKI OBALI KAKORKOLI VPLIVALA TURISTIČNOPROPAGANDNA SPOROČILA V PROSPEKTIH?
   Da.
2. BI SE LAHKO SAMO NA OSNOVI INFORMACIJ V PROSPEKTIH ODLOČILI ZA BIVANJE NA SLOVENSKI OBALI?
   Ne, ker ni dovolj informacij.
3. KAKŠNI SE VAM ZDIJO PROSPEKTI ZA TO PODROČJE?
   Ne pritegnejo (barve niso pestre), morali bi biti krajši in jedrnati. Lahko bi bili bolj informativni (o raznih prireditvah bi moralo biti več prospektov). Sploh je premalo prospektov.
4. SE VAM ZDI, DA PROPAGANDNA SPOROČILA V PROSPEKTIH OBLJUBLJAJO VEČ, KOT VAM NA SLOVENSKI OBALI NUDIMO?
   Včasih.
5. IZ KATERE REPUBLIKE ALI DRŽAVE STE?
   Iz Slovenije.
6. KAKŠEN JE VAŠ POKLIC?
   Ekonomski tehnik.

Hvala za sodelovanje.

ZAHVALA

Zahvaljujem se prof. dr. Bredi Pogorelec za mentorsko delo pri izdelavi moje diplomske naloge in prof. Rafki Kirn, ki mi je bila vedno pripravljena pomagati z nasveti.

RIASSUNTO

Il contributo analizza i testi di alcuni materiali di promozione turistica come depliant, manifesti e opuscoli pubblicati nella regione carsico- costiera.

Scopo dell'analisi era constatare le abitudini linguistiche nella promozione turistica e suggerire come migliorarne la qualità.

I testi dei depliant, dei manifesti e degli opuscoli sono l'anello più importante nella catena d'informazioni che collega l'inserzionista (le organizzazioni turistiche carsico- costiere, varie organizzazioni ed associazioni che si occupano di tursimo) al destinatario (la popolazione autoctona, il turista straniero o nostrano).

Il mezzo di comunicazione è visivo. Dal punto di vista sociale si tratta di un canale d'informazione formale e quindi di un metodo di comunicazione formale.

Scopo delle inserzioni è informare l'ospite dell'offerta turistica della regione carsico- costiera, dei suoi contenuti e influire sulla decisione del potenziale ospite.

Affinchè le inserzioni ottengano l'effetto voluto devono essere scritte in un linguaggio comprensibile, tenendo conto che si rivolgono alla popolazione autoctona e ai turisti nostrani di lingua slovena ed italiana, mentre per gli ospiti stranieri vanno scritte nelle loro lingue. Gli inserzionisti devono tener presente le varie necessità dei destinatari e parallelamente rispettare i principi economici e le regole dell'informazione.

LITERATURA

Beznik, Mirjana: Položaj in vloga ekonomske propagande v samoupravnem socializmu, diplomsko delo, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča, Ljubljana, 1980.

Bunc, Mirko: Integrirani marketing v turizmu, DE, Ljubljana 1986.

Čulič, Dmitar J.: Turistička propaganda, Panorama, Zagreb 1965.

Dobovišek, Amadeja: Sodobna turistična propaganda s posebnim oziroma na turistično propagando zdravilišča, diplomsko delo, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča, Ljubljana 1980.

Dobravec, Mojca: Turistična propaganda v SR Sloveniji, njena organizacija in financiranuje, diplomsko delo, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča, Ljubljana 1978.

Đinič, Firdus: Komunikologija, DE, Ljubljana 1980.

Fishman, Joshua A.: Sociologija jezika, Bibilioteka Lingvistika - poetika, Sarajevo 1978.

Jeršič, Matjaž: Osnove turizma, Srednje izobraževanje, DZS, Ljubljana 1987.

Kmecl, Matjaž: Mala literarna teorija, Založba DDU Univerzum, Ljubljana 1983.

Kunst - Gnamuš, Olga: Govorno dejanje - družbeno dejanje, Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja, Ljubljana 1983.

Lorbek, Franc: Osnove komuniciranja v marketingu, ČGP Delo, TOZD Gospodarski vestnik, Ljubljana 1979.

Milič, Jolka: Obalno kraški turistični poslovni skupnosti Portorož in koprskim Primorskim novicam za klobuk, Pavliha, 4. maj 1988, s. 9.

Možina, Stane: Psihologija in sociologija trženja, Založba Obzorja Maribor, Maribor 1975.

Načrt pravil za novi slovenski pravopis, DZS, Ljubljana 1981.

Petkovšek, Janez: Reklama v tisku, diplomsko delo, FSPN, Ljubljana 1985.

Pogorelec, Breda: K vprašanju bilingvizma in diglosije iz slovenske izkušnje, Naši razgledi, 28.12.1984, s. 107.

Pogorelec, Breda: predavanja iz skladnje v šolskem letu 1984/85.

Pogorelec, Breda: predavanja iz sociolingvistike v šolskem letu 1986/87.

Pogorelec, Breda: predavanja iz sporočanja v šolskem letu 1984/85.

Pogorelec, Breda: predavanja iz stilistike v šolskem letu 1986/87.

Potočnik, Metka in Vekoslav: Ekonomska propaganda, Srednje izobraževanje, DDU Univerzum, Ljubljana 1983.

Potočnik, Vekoslav: Trženje, Srednje izobraževanje, DZS, Ljubljana 1987.

Slovar slovenskega knjižnega jezika I - IV.

Slovenski jezik 1 - 4, Srednje izobraževanje, Založba Obzorja Maribor, Maribor 1981 - 1988.

Slovenski pravopis, DZS, Ljubljana 1962.

Slovenščina v javnosti (posvetovanje o slovenskem jeziku v Portorožu 14. in 15. maja 1979), Ljubljana 1983.

Sudar, Josip: Promotivne aktivnosti udruženog rada na tržištu, Informator, Zagreb 1984.

Škiljan, Dubravko: Jezična politika, ITRO "Naprijed", Zagreb 1988.

Toporišič, Jože: Nova slovenska skladnja, DZS, Ljubljana 1982.

Toporišič, Jože: Slovenska slovnica, Založba Obzorja Maribor, Maribor 1984.

Trdina, Silva: Besedna umetnost, MK, Ljubljana 1961.

Vukanovič, Đorđe: Umetnički izraz u turističkoj propagandi, Turistička štampa, Beograd 1968.

strokovno delo

UDK 371:323.1(497.12=50)"1945/1990"
371:323.1(450.361=863)"1945/1990"

POVOJNI RAZVOJ MANJŠINSKEGA IN VEČINSKEGA ŠOLSTVA NA OBEH STRANEH ITALIJANSKO-JUGOSLOVANSKE MEJE

Pavel STRANJ
raziskovalec pri SLORI-ju, 34122 Trst, G. Gallina 5, IT
ricercatore dello SLORI, 34122 Trieste, Via G. Gallina 5, IT

IZVLEČEK

Trend vpisa v šolske manjšinske sisteme nam omogoča količinsko oceno vrste družbenih procesov, ki potekajo znotraj ali izven skupnosti. Štiri desetletja obstoja dveh sorodnih in sosednih sistemov, slovenskega v Italiji in italijanskega v Sloveniji, daje veliko možnosti primerjave in preverjanja.

Šola ima za manjšinsko skupnost drugačen pomen kot za večino. Ta preprosta resnica velja tudi za raziskovalca manjšinske stvarnosti, ne le na šolskem področju, ampak v veliko širšem razponu. Pogosto je namreč šola edina ustanova, edini družbeni okvir, v katerem se manjšina izraža, kar omogoča vpogled v določen presek njene notranje strukture ter v zaporedju šolskih let omogoča celo opazovanje njenega razvoja.

Poleg svoje vsestranske družbene pomembnosti ima torej šola tudi vlogo bistvenega vira za gradivo kvantitativne in kvalitativne narave o manjšini, pa čeprav vključuje le vzorec celotne skupnosti, njene mlajše generacije. Ta pomladek, pa je izraz najvitalnejšega dela skupnosti: mlajše polovice vseh pripadnikov manjšine, njenega dela, ki ga najaktivnejšega "ujame" ravno v dobi njegove pomladitve in nadaljnjega generacijskega prehoda.

Večinska skupnost - oziroma država in razni njeni organi - posegajo v šolski krog po podatke o svojem razvoju redkeje kot manjšina. Država išče v šoli v glavnem le podatke o šoli, ker ima za druga področja na razpolago tudi druge vire, predvsem pa nima problema definicije, kdo je njen član in kje so njene meje. Manjšinska šola pa je ustanova, ki daje manjšini poleg določene vzgoje in izobrazbe tudi neke osnovne "obrise", ki jo identificirajo - izraženo drugače - označujejo preko označevanja njenih pripadnikov.

To zaznamovanje poteka preko specifičnosti manjšinske šolske strukture, njene vsebine in metode poučevanja. Naj navedem le primer: učenec prvega razreda osnovne šole s slovenskim učnim jezikom v Italiji nima še pojma o narodnostnih razmerah v svojem okolju, a že ve, da se on mora učiti poleg svojega materinega jezika tudi jezik večine, ker to mora in ker ga dejansko rabi, medtem ko se njegov italijanski vrstnik, ki pogostoma sedi v isti stavbi, ne uči tudi njegovega, manjšinskega jezika, ker ta možnost sploh ni predvidena in se očitno ne zdi potrebna. To je zelo jasno sporočilo, ki že od vsega začetka vtisne v otroka negativni občutek o vlogi in pomenu lastnega jezika v družbi. Manjšinska šola tako nauči svoje učence ne le določeno znanje, ampak tudi vlogo, ki je določena manjšinskemu jeziku v družbi.

Ta vzgojni vidik šolske strukture, ki zadeva neposredno manjšine, je nekoliko zaostrena različica širše družbene vloge, ki jo izvaja šola: novim rodovom ne posreduje le znanje, s tem da reproducira proizvajalne sposobnosti družbe (izobraževanje), ampak reproducira tudi družbene odnose, ki so se v družbi izoblikovali med njenimim posameznimi sestavinami (vzgoja). To misel povzemam iz Althusserjeve teorije o "državnih ideoloških aparatih" in iz njene prilagoditve na naš razmerah izvajam ugotovitev, da se manjšinska skupnost, kot sestavni del širše družbe, ne more izogniti isti logiki in da zato nujno reproducira v okviru svojega delovanja tisti širši družbeni odnos, ki je bil dosežen med večino in manjšino izven šole. Kot vemo, se navadno ta odnos izraža v manjšinski podrejenosti večini.

Manjšinske šole torej ne moremo opazovati, razumevati in razlagati ločeno od splošnega šolskega ustroja njene širše družbene stvarnosti. Njen razvoj lahko razumevamo in razlagamo le v primerjavi in v zvezi z razvojem večinske šole. Vpis v manjšinske šole izraža - bolj kot

sam razvoj znotraj manjšine - predvsem razvoj odnosov med manjšino in večino.

Iz teh splošnih izhodišč razvijam svoje zanimanje za vprašanje slovenskega šolstva v Italiji. Lani, na 15. zborovanju slovenskih geografov, ki se je odvijalo na Primorskem, sem skušal prvič razširiti svojo analizo tudi na italijansko šolo v Sloveniji. Zbiranje gradiva, ki bi omogočalo primerjavo glavnih procesov v obeh sistemih, se je izkazalo kot zelo zamudno, a prvi rezultati so bili spodbudni in zato nadaljujem v to smer.

Ker mislim, da sem šele na začetnem delu poti, se bom danes tu le nekaterih primerjav, ki so še uvodne narave. Razmišljal bom le o najbolj grobih in splošnih potezah obeh šol, in sicer predvsem o njihovem kvantitativnem, številčnem razvoju. Le tu pa tam, kjer so podatki že na razpolago, bom posegal tudi na kvalitativno raven.

Iz istih razlogov se bom omejil le na nižje ravni šolske strukture, v glavnem na področje obveznega šolstva, kajti analiza drugih dveh neobveznih področij, predšolskega in srednješolskega znatno zaplete in razširi problematiko. Kljub vsem tem omejitvam moram uvodoma ugotoviti, da izhajam iz statistične podlage, v kateri je še nekaj vrzeli: gre predvsem za podatke o vpisanih v italijansko šolo na Obali za leta, ko je eksodus dosegel višek, ter za splošni demografski razvoj Obale v istem obdobju. Kljub tem pomanjkljivostim so zbrani podatki dovolj zaokroženi, da omogočajo ugotovitve, ki sledijo.

Pri obeh manjšinah nisem hotel upoštevati celotnega področja, kjer obstajajo njihove šole, ker bi tudi to pomenilo v tej fazi preveliko razširitev in razčlenitev obravnavane teme. Za Slovence v Italiji sem se omejil na tržaško pokrajino, za Italijane v Sloveniji pa na tri obalne občine, ki jih bom v nadaljnjem besedilu, na kratko, označeval kar kot "Obala". S to omejitvijo je še bolj poudarjena odvisnost obeh upoštevanih manjšinskih skupnosti od meje, ki ju loči: meja in mednarodni odnosi ob njej so bili namreč važen dejavnik v razvoju obeh manjšin in njen skrajni del, od Kokoši do Drage sv. Jerneja, je dobil svojstvo dokončne mejne črte šele z Osimskimi sporazumi leta 1979. Zdelo se mi je primerno, da začnem primerjavo pri tistih dveh komponentah obeh skupnosti, ki sta si najbližji in tako najtesneje vezani na učinkovanje istih ali sorodnih zunanjih dejavnikov.

Jedro te analize bodo potemtakem štiri serije številk, podatki o vpisanih v vse razrede obveznih šol v štirih šolskih strukturah. Te so:

1. slovensko manjšinsko šolstvo na Tržaškem,
2. italijansko večinsko šolstvo na Tržaškem,
3. italijansko manjšinsko šolstvo na Obali,
4. slovensko večinsko šolstvo na Obali.

Potek vpisov v vse štiri omenjene šolske sisteme je prikazan v priloženih grafih, kjer so vrste podatkov vzporejene v parih. Zanimivo je, da je pri vseh štirih šolskih sistemih opaziti štiri precej jasno ločene dobe, v katerih se vrstijo pozitivne in negativne faze razvoja z različno intenzivnostjo in trajnostjo. Poglejmo, primerjalno, njihov potek!

SLOVENSKO IN ITALIJANSKO ŠOLSTVO NA TRŽAŠKEM

Slovensko šolstvo v Italiji je v prvih povojnih letih zaznamovalo rahlo rast, ki jo je očitno ustavila najprej Mirovna konferenca, ki je nakazala politično bodočnost Trsta, nato pa - dokončno - resolucija Informbiroja, ki je privedla do razkola na tržaški levici. Po letu 1948 je začela doba upadanja vpisov, ki je trajala dobrih 18 let in dosegla dno v šolskem letu 1965/66, ko je v slovenskih šolah ostalo le še 34% izhodiščnega števila učencev (padec od 4.900 na 1.700 vpisanih).

K tako močnemu krčenju je prispeval največ asimilacijski pritisk okolja. Prva povojna leta ni bilo prostora za vzgojo k sožitju, ne za iskanje kulturne povezave pri večinskemu narodu. Na vpis v eno ali v drugo šolo so gledali kot na nekak plebiscit za to ali drugo kulturo, za ta ali drugi jezik, kar je v tedanjih razmerah pomenilo za to ali drugo državo. V takih razmerah ni bilo prostora niti za vmesne izbire mešanih zakonov, ki so že obstajali in so se praviloma odločali za večinsko šolsko strukturo.

Krčenje vpisov v slovenske šole je izhajalo precej tudi iz toka izseljevanja, ki je dosegel višek v letih 1955-1960. Po lastni oceni je v tistem času zapustilo Tržaško približno 3.000 Slovencev. Po zakonitostih, ki uravnavajo ekonomsko migracijo, je bila v ta tok zajeta prvenstveno mlada slovenska populacija, ki je ni pozneje nadomestil nihče. Poleg trenutne vrzeli, ki je nastala v slovenskih šolskih klopeh, je ta izselitveni val povzročil še dodatni učinek na poznejšo generacijo, v začetku 80. let, ko so v slovenskih šolah zmanjkali tudi otroci prejšnjih emigrantov.

Potek vpisov v italijanske šole je zaznamovalo veliko daljše, desetletno obdobje rasti vpisov. Prirastek sicer ni bil zelo močan, znašal je komaj 12 % glede na izhodiščno vrednost in izhajal je v glavnem iz priliva, ki so ga sestavljali begunci z onstran meje. Ob popisu leta 1961 je v sami tržaški občini 66.608 oseb (24,4% prebivalstva) priglasilo kot kraj rojstva Cono B ZVU (32.545) ali druga "prepuščena ozemlja" (34.063), ki jih je po vojni prevzela pod svojo upravo Jugoslavija.

Vendar tudi ta močna priselitev ni uspela zajeziti sledeče demografske krize, ki je bila delno vsedržavne narave, delno pa krajevne, kajti poleg Slovencev se je v letih 1955-60 izselilo tudi veliko Tržačanov italijanskega porekla. Tudi za italijansko šolstvo je zato sledila doba upadanja vpisov, ki pa je bila krajša kot za slovensko. Trajala je do šol. leta 1963/64 in bila neprimerno blažja, saj je zmanjšala število vpisanih le za 13 %. Na italijanske šole pač ni vplivala asimilacija, ampak obratno, blagodejni učinek aktivne priselitvene bilance. Vendar je tudi

za Italijane ta pridobitev rodila v naslednji generaciji grenke sadove: na novo prispeli istrski begunci so pripadali skoro enakomerno vsem starostnim dobam, odhajajoči Tržačani pa so bili izrazito mladi rod. Zamenjava prebivalstva v demografskem smislu ni bila enakovredna, kar je pokazalo svoje negativne učinke v naslednji generaciji, ko je rodnost na Tržaškem dosegla eno od dveh najnižjih vrednosti v Italiji.

V nadaljnjem sta se večinsko in manjšinsko šolstvo razvijali skoro vzporedno. Italijanska šola je zaznamovala rast do šol. leta 1976/77, poprečno po 2,2 % letno, nato pa stalen in strm padec, poprečno po 4 % letno. Slovenska obvezna šola je sledila z enakim porastom in enakim upadanjem, le z rahlim časovnim razmahom: njeno upadanje se je začelo štiri leta za večinskim, po šol. letu 1980/81. Rast po letu 1970 je bila izraz novih družbenih in političnih razmer. Togost etničnih odnosov med obema skupinama je popustila in število otrok iz mešanih zakonov v šolah s slovenskim učnim jezikom, je začelo naraščati. Sprva je bil ta pojav neopazen oziroma prikrit. Zbujal je zadrego in bil pojmovan kot nekakšna anomalija: naenkrat ni bilo mogoče zbrisati prejšnje ogroženosti, ki so jo ti zakoni pomenili za manjšino.

Mešani zakoni so dokončno prodrli v slovenske šole in v slovensko zavest, ko so začeli prihajati v slovenske šole otroci povojnega rodu,ki je očitno prerasel nasprotja in zavrtosti glede odnosa z večino. Medtem so se zmanjšale tudi družbene razlike med obema skupnostima: mešani zakon ni pomenil več nujno tudi družbeni vzpon za manjšinca, ki zato ni bil več pripravljen odpovedati se svoji identiteti.

ITALIJANSKO IN SLOVENSKO ŠOLSTVO NA OBALI

Podobno kot je veljalo za manjšinsko in večinsko šolstvo na Tržaškem, tudi obe šolski strukturi na Obali, zaznamujeta dokaj vzporeden razvoj, vsaj kar zadeva sovpadanje pozitivnih in negativnih faz. Razpon teh pozitivnih in negativnih premikov pa je bistveno večji kot onstran meje.

In še ena zanimivost: zaporedje pozitivnih in negativnih faz v razvoju vpisa v obeh šolah na Obali je točno obratno od zaporedja, ki velja za obe šoli na Tržaškem. Tu se razvoj začenja za obe šoli z negativnimi fazami, končuje pa se s pozitivnimi.

Negotovost glede meje je delovala negativno tudi na večinsko šolo v Sloveniji: vpis v slovenske obvezne šole je padal do leta 1951/52 in se znižal skupno za 25 %. Vzporedno je padal tudi vpis v italijanske šole, in sicer v skoro isti meri (seveda v relativnem smislu): za 30 % do istega leta 51/52. Pravi zlom italijanske šole je prišel šele med leti 54 in 55: takrat se je v enem samem letu manjšinska šola številčno skrčila za 80% - od 1.200 na 260 učencev. Skupno je bila v celem prvem povojnem desetletju italijanska šola skrčena na desetino izhodiščne dimenzije, število vpisanih je prešlo z 2.660 na 260.

Sledilo je obdobje ustaljevanja novega položaja, v katerem je bila glavna značilnost množično priseljevanje neitalijanskega prebivalstva. Vpis v slovenske šole je namreč po šol. letu 1951/52 neprestano rasel 13 let in prešel od števila 2.100 učencev na število 7.700. Ustalitev političnega položaja je koristila tudi manjšini, a veliko manj: vpis v njene šole je v 14-letni dobi počasne rasti prešel 260 na 460 vpisanih na celotnem območju.

Sledilo je obdobje pešanja vpisov, ki je bilo enako dolgo za obe šoli, le da je tudi na Obali manjšinska šola reagirala nekoliko pozneje; za slovensko večinsko šolo je doba padanja trajala od šol. leta 1964/65 do 1976/77, za italijansko pa od šol. leta 1969/70 do 1981/82.

Tudi tokrat je bila mera padca bistveno različna za obe strukturi. Večinska, slovenska šola je zmanjšala vpis za 13 %, manjšinska, italijanska šola pa za preko 50% in raven vpisanih je dosegla izredno skrb zbujajoče število: 225 učencev v celem obalnem pasu in v vseh razredih osemletke. To obdobje upadajočih vpisov si lahko razlagamo s padajočo krivuljo rodnosti v Sloveniji, ki je od leta 1950 do 1970 prešla z vrednosti 24 rojstev na 1.000 prebivalcev na 15. Obala je eno izmed najizrazitejših priselitvenih območij v Sloveniji, a očitno notranja politična klima ni dovoljevala manjšini, da bi bila njena šola zanimiva tudi za neitalijansko prebivalstvo.

To razmerje se je bistveno spremenilo po letu 1981/82. Vpis v večinske šole je začel ponovno naraščati po šolskem letu 1976/77, a njegov razvoj je obsojen na zastoj, kajti tudi na Obali se je krivulja rodnosti leta 1980 odločno obrnila navzdol in priliv na obvezno šolsko območje bo sedaj iz leta v leto manjši. Tudi dosedanji porast ni bil v tej zadnji fazi kaj posebno izrazit, slaba 2 % na leto. Faza porasta vpisov v italijanske šole, ki se je začela pet let kasneje, pa kaže večji vzpon: poprečno 15 % letnega prirastka. Primerjava krivulje vpisov v prve razrede italijanskih osnovnih šol s krivuljo rodnosti na Obali (ki ni objavljena v tem prikazu), kaže, da se s šolskim letom 1982/83 krivulja vpisov odločno "odlepi" od krivulje rojstev in se začne hitreje vzpenjati.

To jasno pove, da porast vpisov izhaja iz priliva otrok mešanih zakonov in večinskega prebivalstva, ki se zaradi novih razmer odloča za manjšinsko šolo.

VEČINSKO ŠOLSTVO NA TRŽAŠKEM IN NA OBALI

Primerjava obeh večinskih šolskih struktur kaže, da so vpisi vanje potekali v blagem, a skoro zrcalno obrnjenem razmerju. Priloženi grafi zaradi svojega majhnega merila ne pokažejo dovolj zgovorno te obratne usmerjenosti. Italijansko in slovensko večinsko šolstvo je enako reagiralo na povojne obmejne razmere le tri šolska leta, od 1952/53 do 1955/56, v vseh drugih 45 šolskih letih je bil njun odziv obraten..

Od šol. leta 1955/56 do šol. leta 1964/65 je število vpisanih na celotnem obveznem območju na italijanskih šolah na Tržaškem padalo, na slovenskih na Obali pa raslo. Do šolskega leta 1976/77 je bil nato potek obraten in potem spet padajoč na Tržaškem in rastoč na Obali.

Razlaga tega pojava "zrcalne nasprotnosti" med vpisi v obvezne šole, ki seveda kažejo neko splošnejšo družbeno gospodarsko usmeritev, bi zahtevala širše zastavljeno analizo. Tu je lahko dovolj ugotovitev, da je razvoj Obale, in prvenstveno Kopra, precej odvisen od dejstva, da je Koper prevzel del vloge, ki je pred razmejitvijo pripadal Trstu. Nekaj podobnega se je zgodilo na Goriškem, kjer po razmejitvi Gorica stagnira na ravni 40.000, Nova Gorica pa je presegla 25.000 prebivalcev

Trst se obnaša kot ostarelo mesto v obdobju prehajanja na nižjo dimenzijo urbane strukture, Koper pa v fazi rasti in ustalitve na ravni višje urbane funkcije.

MANJŠINSKO ŠOLSTVO NA TRŽAŠKEM IN NA OBALI

Navedena dejstva so se nujno kazala tudi v razvoju obeh manjšin. Tudi pri njiju ugotavljamo precej dosledno obrnjen potek vpisov; le v osemletnem obdobju, od šol. leta 1948/49 do 1955/56, sta skladno čutili negativne učinke povojne napetosti, dokler se ni z Videmskim sporazumom začela vloga meje postopoma mehčati in preraščati v prepustno družbeno-gospodarsko opno, ki pa še zdaleč ni bila tako zelo odprta, kot bi se lahko sklepalo na podlagi uradnih izjav oblasti.

Različen potek vpisov pri obeh manjšinah kaže, koliko je manjšinsko družbeno tkivo vezano na usodo večinske družbe, znotraj katere živi. Da lahko manjšinska šola zaplava "proti toku" in da doživlja pozitiven razvoj, kljub negativnim demografskim stanjem v večini, se morajo zgoditi v njenem življenskem prostoru bistveni premiki. V primeru italijanske manjšine gre za veliko neuravnovešenost med standardom večinskega naroda in matičnega naroda manjšine, v korist tega zadnjega, kar daje njenemu jeziku veliko gospodarsko perspektivo in s tem tudi njeni šoli konjunkturno funkcijo.

Kvalitativna razlika sedanjega razvoja obeh manjšinskih šol.

Doslej nakazani številčni premiki so le učinek delovanja izvenšolskih dejavnikov na šolsko populacijo obeh manjšin. Kot taki lahko le delno razlagajo dejansko preobrazbo, ki jo doživlja ta manjšinska struktura vzporedno z raznimi fazami številčne rasti ali upada. Če je številčni vidik važen, pa ni dvoma, da je kakovostni razvoj enako pomemben.

Kot kakovstni razvoj vpisanih je tu mišljena predvsem narodnostna struktura vpisanih v manjšinsko šolsko strukturo, oziroma narodnostna struktura družin, iz katerih izhajajo.

V dobi močnega asimilacijskega pritiska večinskega okolja na manjšinsko skupnost je ta dejavnik učinkoval kot oster selekcijski diskriminator: v manjšinske šole so svoje otroke vpisovali le narodnostno zavednejši starši, taki, ki so bili pripravljeni za ohranitev svoje izvorne kulture celo nekaj žrtvovati (zlasti pritiske na delovnem mestu). V podobnih razmerah so delovali tudi manjšinski šolniki in v takih okoliščinah je manjšinsko šola lahko imela le eno funkcijo: utrjevati narodno zavest učencev in občutek pripadnosti manjšini.

Ko so se razmere omilile, ko so mešani zakoni lahko začeli izbirati svoj prostor med obema skupnostima in jih je manjšinska šola začela pritegovati v vse večjem številu, se je njeni osnovni vlogi pridružila še druga. Lahko bi jo definirali kot "rekonstrukcija" narodne zavesti teh otrok, ki so imeli navadno šibko jezikovno znanje in njihovi starši enako šibke vezi z narodno skupnostjo.

Ta naloga se je zdela še posebno potrebna, ker sta obe manjšinski šoli v tej fazi doživljali svojo najšibkejšo številčno točko in sta se soočali z resno nevarnostjo, da v nekaj letih "ugasneta". Čeprav je taka vloga pomenila dejansko obremenitev šolnikov, je bila sprejeta kot edina stvarna rešitev za obstoj. Januarja 1965, na prvem srečanju med predstavniki italijanske manjšine v Jugoslaviji in slovenske v Italiji, je predsednik prvih v svojem poročilu podčrtal kot pozitivno dejstvo, da je vpis v manjšinske šole "prost, zaradi česar šole italijanske manjšine prenehajo obstajati kot izobraževalne ustanove, namenjene izključno pripadnikom etnične skupnosti, ter tako ustvarjajo ozračje in tla primerne za samostojno odločanje vseh staršev".

V zadnjem obdobju se je tema dvema funkcijama pridružila še tretja, ki je logično nadaljevanje prejšnjih dveh: vse večje vključevanje otrok iz družin čistega večinskega porekla, ki ne vidijo več v manjšinski šoli orodje za zgraditev manjšinske etnične identitete, ampak le servis za dosego neke stopnje dvojezične kulturne vzgoje svojih otrok, ker je ta očitno konjunkturna. Ta zadnja faza razvoja nalaga manjšinski šoli več problemov kot pa koristi. Predvsem ogroža dosedanjo vlogo označevalca, ki jo je manjšinska šola izvajala za pripadnike manjšine. Če ta komponenta učencev postane manjšina tudi znotraj šole, pomeni, da mora manjšinska šola dejansko prevzeti neko vlogo, ki ni več njena, ampak celo delati proti svojim interesom.

Pravi paradoks postane taka situacija v razmerah slovenske manjšine v Italiji, kjer si mora slovenska šola prevzemati to vlogo (sicer v manjši meri kot italijanska na Obali), ker večinski šolski sistem načelno zavrača načelo sožitja, ki bi slonel na poznavanju obeh jezikov in kultur, tudi pri pripadnikih večine. Zato ne le, da zavrača vsako uvajanje slovenskega jezika in kulture v italijanske šole, ampak skrajno strogo dosledno zavrača tudi vsako obliko družbenega priznanja slovenščine v javnosti. Ker pa očitno med večino obstaja majhno, a

občutno povpraševanje po dvojezičnosti, mora to breme prevzeti manjšinska šola, ki je tako in tako obremenjena z (nepriznano) dvojno obremenitvijo dela z otroki tako iz jezikovno homogenih kot iz mešanih družin.

Slovenska šola na Tržaškem in italijanska šola na Obali sta vključeni v opisani tok razvoja, vendar sta trenutno na različnih stopnjah njegove intenzivnosti. Na podlagi znanih virov je mogoče ponazoriti položaj obeh manjšin v naslednji tabeli:

med osnovnošolci govori doma manjšinski jezik:

	med Italijani v SLO in CRO	med Slovenci v Italiji
• z obema staršema	25 %	65 %
• samo z enim od staršev	40 %	20 %
• z nobenim od staršev	35 %	14 %

Podatki se nanašajo za obe manjšini v celoti, ne le za območji Tržaškega in Obale. Gotovo obstajajo med posameznimi regijami določene razlike, najverjetnejša je ta, da je v mestih delež homogenih manjšinskih družin pod nakazanim poprečjem. To hipotezo potrjuje podatek, da v italijanskih šolah na Reki otroci iz družin, v katerih nobeden od staršev ni Italijan, tvorijo že več kot polovico celote. V slovenskih otroških vrtcih na mestnem območju Trsta in Gorice pa znaša delež povsem neslovenskih družin 13%, delež mešanih zakonov 52% in delež povsem slovenskih staršev 35 %.

Kot dodaten pojasnjevalni element naj velja podatek, ki navaja za Italijane v Istri na splošno, da število pripadnikov večine, ki govori italijanski jezik, znaša preko 400% uradnega števila manjšincev (70.000 nasproti 15.000). Ne glede na verodostojnost te uradne vrednosti število govorcev italijanščine presega število Italijanov, Na drugi strani meje pa je obratno. Ne obstajajo uradni podatki o znanju jezika, a lahko jih nadomestimo s trditvijo, da znaša število Italijanov, ki znajo (ki so se ga naučili) slovenski jezik precej manj kot desetino manjšine. To razliko pogojuje predvsem razmerje med slovenskim in italijanskim narodom, ki sta si po velikosti daleč narazen, in iz tega izhajajoče družbeno gospodarske posledice, a tudi prejšnja plast zgodovinskih pogojenosti.

ZAKLJUČEK

Tako strnjeni in shematičeni prikaz razvoja dveh manjšinskih šol je nujno površen. O glavnem dejavniku, ki nastopa v njem, o asimilaciji, je bilo podanih le nekaj obrisov.

Potrebno je vsaj omeniti, da je asimilacija in z njio povezana, a manj opazna deasimilacija, eden izmed treh dejavnikov, ki uravnavajo številčni in kvalitativni razvoj neke manjšine. Običajne večinske skupnosti se namreč številčno razvijajo predvsem na podlagi dveh osnovnih dejavnikov: naravnega in selitvenega prirastka. Pri manjšini je treba dodati še asimilacijski dejavnik, ki lahko ravno tako kot prejšnja dva deluje v obe smeri: v škodo manjšini z asimilacijo ali pa v njeno korist z deasimilacijo, to je, s ponovnim vključevanjem pretežno asimiliranih posameznikov ali družin v krog manjšinske skupnosti.

Potrebno je tudi vsaj malo podrobneje opredeliti vlogo manjšinskega jezika, ki je v dobi komunikacije in naglega prehoda iz agrarnega v vsesplošni urbanizirani način življenja v enem samem desetletju bistveno spremenil svojo vlogo. Prej je v okviru pretežno zaprtih manjšinskih skupnosti deloval kot nekaka obrambna pregrada, ki je označevala skupnost in branila njen notranji svet. Z nastopom televizije pa je manjšinski jezik izgubil tla pod nogami prav pri najmlajši generaciji in prevzel skoraj obratno vlogo, vlogo trojanskega konja, ki ruši manjšino od znotraj. V takih razmerah manjšina izgubi svoje notranje zaledje in dejansko začne živeti kot tujka na lastnem ozemlju, še preden ji je to ozemlje odtujeno.

S tem v zvezi je bistvena vloga manjšinske opremljenosti s sodobnimi množičnimi občili na vseh ravneh, od televizije (in zlasti otroških programov v materinem jeziku) preko radia in dnevnika, vse do kulturne in družinske revije ter lista za otroke.

Če manjšina nima v širši družbi priznano jezikovno dostojanstvo z dejansko rabo jezika v javnih uradih in organih oblasti, se v takih razmerah bistveno spremeni tudi vloga manjšinske šole, pa čeprav v njej pouk poteka v materinem jeziku. Šola v takih razmerah ne more biti opisana niti kot "topla greda", ampak kvečjemu kot "umetna pljuča", ki omogočajo životarjenje, ne pa normalnega življenja in še manj razvoja.

Verjetno ni bila dovolj poudarjena tudi pomembnost vloge, ki jo ima meja za manjšine, ki živijo tik ob njej, kot se dogaja v našem primeru.

In še bi lahko naštevali dejavnike družbenega življenja, ki so nujni, a ne zadostni pogoji za manjšinski razvoj. A ta prikaz se je želel omejiti na šolsko problematiko, zato ga bom zaključil z zadnjo primerjavo med obema manjšinama.

Nenadoma navajajo kot razliko v razvoju obeh manjšin dejstvo, da so se morali Italijani iz Istre izseliti, Slovencem na Tržaškem pa tega ni bilo treba. Na podlagi povedanega menim, da je ta taka razlaga le delno upravičena.

Predvsem mislim, da je bil vrtinec, ki je zajel obe manjšini po koncu vojne po intenzivnosti rušilne moči precej enak. Proces asimilacije, v mirnejših razmerah, poteka v toku rodov, najprej preko ošibitve strnjenega manjšinskega ozemlja, vdorov v njegov zgodovinski prostor, v njegovo kulturo, vrednote in jezik, dokler ne načne še njegovega kulturnega in družbenega jedra ter ga dovede do tistega številčnega praga onkraj katerega je propadanje ireverzibilno in pospešeno. Ves ta proces je bil v naših časih in krajih izveden v nekaj letih.

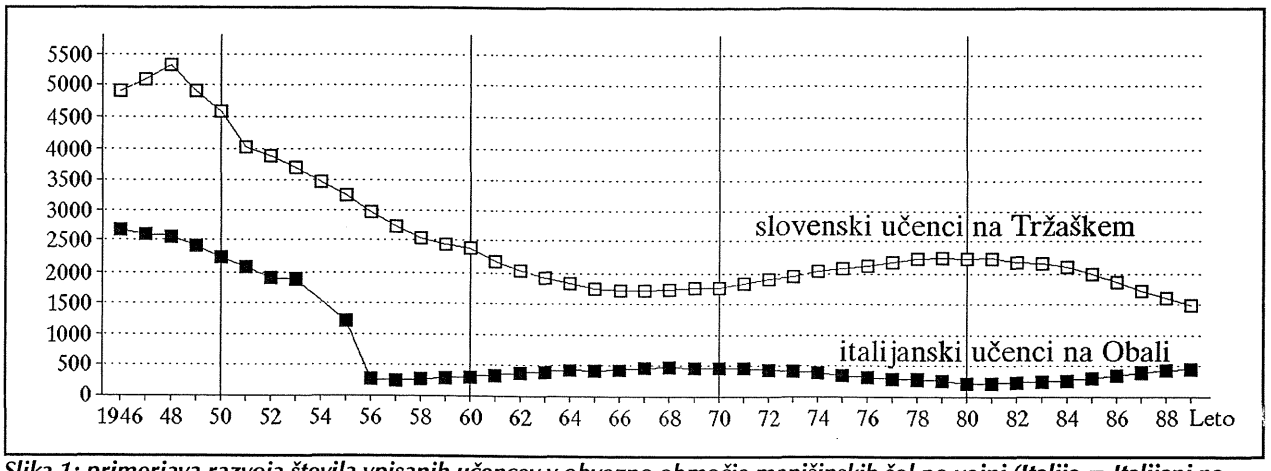
Sešteli so se učinki predvojnih pritiskov, vojnih strahot, povojnih političnih in ekonomskih migracij, demografskih sprememb in priselitev neavtohtonega prebivalstva, ekonomskih kriz in razvojnih dob. Na manjšino so udarila nasprotja blokovskih, regionalnih in lokalnih sporov. Rezultat za Italijane v Istri je bil očiten in nesporen: odhod čez mejo.

Za Slovence v Italiji, kjer je bil učinek nekoliko šibkejši (namesto da bi izgubili 90 % svoje narodne podlage, kot Italijani, so do leta 1965 izgubili "le" njeni dve tretjini), pa je očitno tudi prišlo do eksodusa, le da v tem primeru ni bila prekoračena državna meja, ampak le nevidna narodnostna meja, ki je potekala in še poteka znotraj tržaške pokrajine, ne kot ravna idealna črta, ampak kot meja, ki jo vsak človek nosi v sebi, v svoji zavesti, v svojem občutku pripadnosti eni ali več kulturam.

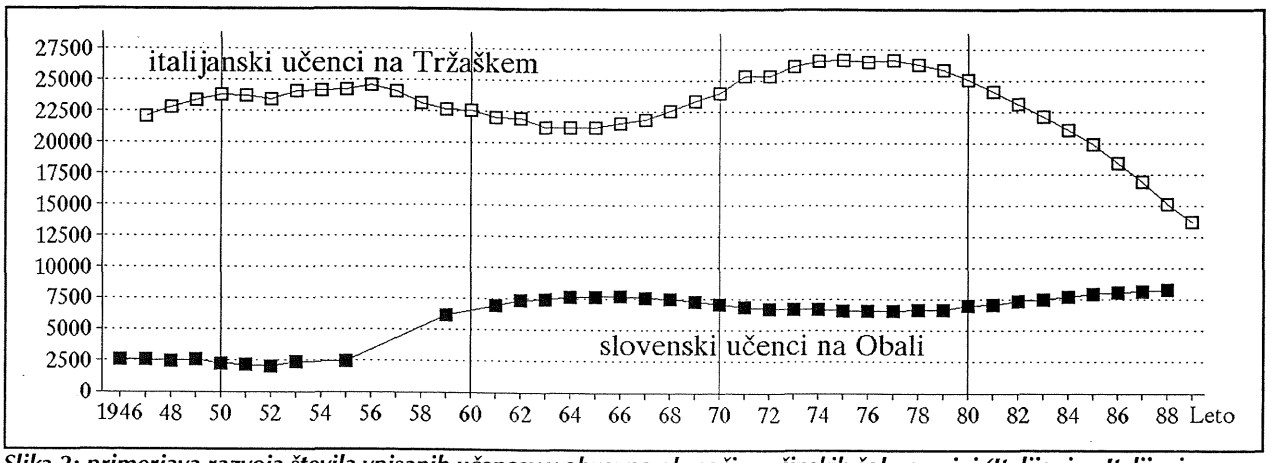
S tem pojmom notranje meje, ki so ga uporabili mnogi pred mano, ne mislim opravičevati ali celo utemeljevati razdvojenost človeka in njegovo zasvojenost z ideološkimi ali kulturološkimi miti. Obratno, z njim mislim le na večjo notranjo jasnost, večjo sposobnost orientacije, večje razumevanje in sprejemanje razlik in na željo po sožitju v razmerah, kjer bo vsak posameznik imel resnične pogoje za čim večje osebno uresničevanje in svobodno izbiro.

ZAHVALA

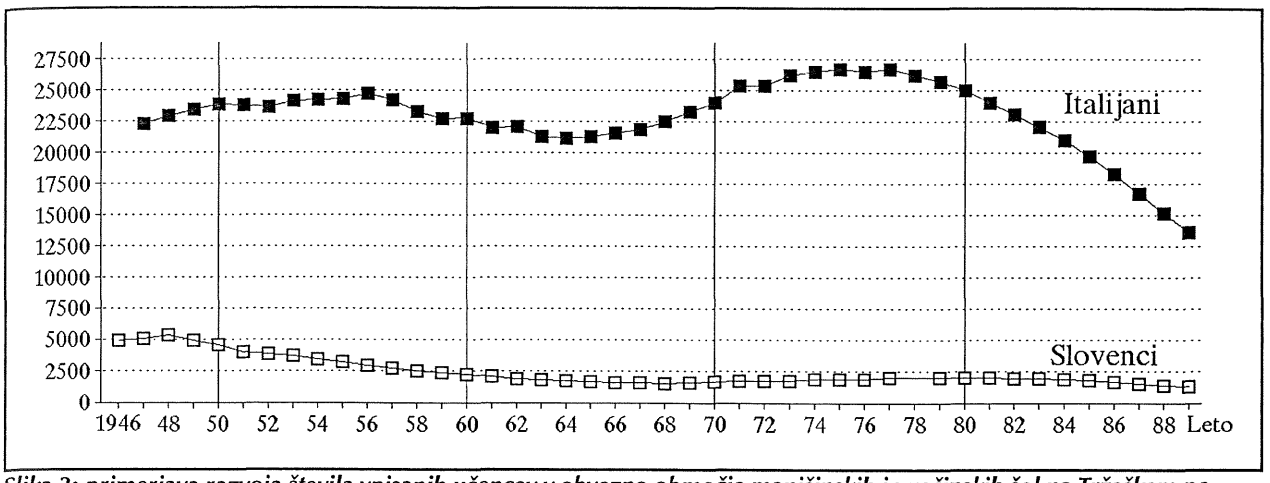
Pri zbiranju gradiva so mi nudili dragoceno pomoč Domoznanstveni oddelek Študijske knjižnice v Kopru, Izpostava Zavoda za Šolstvo Slovenije v Kopru, Pokrajinski arhiv Koper, Narodna in Študijska knjižnica v Trstu ter Slovenski Raziskovalni Inštitut.

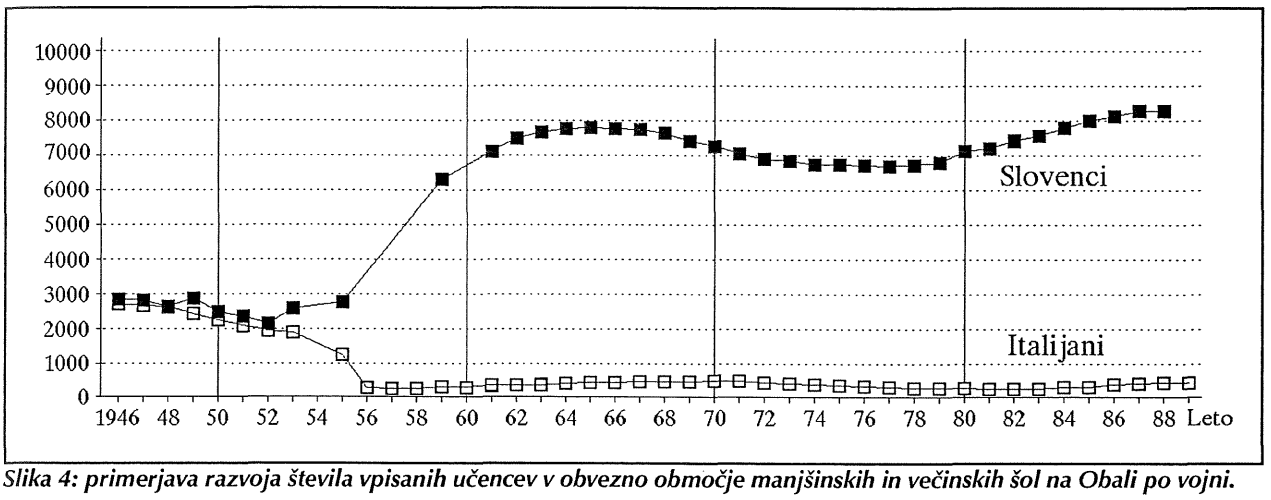
Slika 1: primerjava razvoja števila vpisanih učencev v obvezno območje manjšinskih šol po vojni (Italija = Italijani na Obali, Slovenci = Slovenci na Tržaškem).

Slika 2: primerjava razvoja števila vpisanih učencev v obvezno območje večinskih šol po vojni (Italijani = Italijani na Obali, Slovenci = Slovenci na Tržaškem).

Slika 3: primerjava razvoja števila vpisanih učencev v obvezno območje manjšinskih in večinskih šol na Tržaškem po vojni.

Slika 4: primerjava razvoja števila vpisanih učencev v obvezno območje manjšinskih in večinskih šol na Obali po vojni.

RIASSUNTO

Lo sviluppo del sistema scolastico minoritario e maggioritario sui due versanti del confine italo-jugoslavo nell'ultimo dopoguerra.

Nella Regione Friuli Venezia Giulia in Italia funziona un sistema scolastico della minoranza slovena e parallelamente, oltre il confine, opera pure un sistema scolastico della minoranza italiana.

L'autore analizza il solo sviluppo numerico della fascia dell'obbligo di questi due sistemi, limitatamente alla provincia di Trieste, da una parte, e al Capodistriano, dall'altra. Si tratta di un territorio sottoposto in un passato recente a forti pressioni confinarie e movimenti migratori. Le due aree hanno pertanto delle peculiarità storiche marcate che agiscono pure sulla situazione etnica delle due minoranze.

Sulla base del confronto delle serie storiche del numero degli iscritti nelle scuole delle due minoranze, e considerando anche l'andamento nelle scuole delle rispettive maggioranze è possibile trarre una serie di constatazioni.

Le scuole della minoranza registrano uno sviluppo numerico che può definirsi parallelo a quello maggioritario, sebbene risultino molto più sensibili ai momenti di crisi economica o demografica.

Le scuole minoritarie inoltre subiscono in misura molto forte gli effetti degli avvenimenti esterni all'ambiente socio-economico e politico della propria regione. In particolare risentono dei rapporti tra i due stati confinari e

dell'equilibrio economico stabilitosi tra loro. Il ruolo economico dello stato contermine condiziona il ruolo e il valore della sua lingua sia tra la minoranza che tra la maggioranza.

Essendo legate ai propri sistemi maggioritari, le due scuole minoritarie differiscono notevolmente, nel loro ritmo di crescita. In quanto le due aree confinarie vivono uno sviluppo complementare, anche i grafici dell'andamento scolastico delle due minoranze assumono un'immagine speculare.

La massa di scolari che permette queste fluttuazioni proviene oggi in buona parte dalla fascia dei matrimoni etnicamente misti, che orientano le proprie scelte scolastiche in base a numerosi segnali provenienti dall'interno ma anche dall'esterno della propria regione di riferimento.

Le scuole minoritarie sono un buon indicatore dell'andamento del processo di assimilazione, che è a sua volta fortemente condizionato dalla consistenza numerica della comunità, dalle risorse di cui dispone e dalla sua funzione sociale nella fascia confinaria.

VIRI IN LITERATURA

Groppi D., Italiano é bello? - Il territorio 26, str. 15-18.

Klemenčič V., Gli appartenenti alla nazionalita italiana nella RS Slovena nei censimenti della popolazione dal 1961 al 1971. Atti IV incontro geografico italiano-sloveno, Udine 1974, str. 119-140.

Medica K., Socialno demografske značilnosti Slovenske Istre po letu 1945. Razprave in gradivo, 20, Ljubljana 1987. str. 81-92.

Melik A., Slovensko Primorje, Ljubljana 1952.

Monica L., Scuola: continuita nello sviluppo - Il territorio, 26, Ronchi dei Legionari, str. 5-14.

Orviati S., Assetti e prospettive demografiche dell area Giuliano-istriana. IDRA I., Pescara, 1988, str. 322-350.

Ostanek F., Manjšinske šole na Slovenskem, Zbornik Osnovno šolstvo na Slovenskem, 1869-1969. Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970, str. 624-641.

Piry I., Repolusk P., Demografska gibanja kot dejavnik regionalnega razvoja Slovenske Istre, IGU, Ljubljana, 1988.

Piry I., Narodostno mešano območje v Slovenski Istri, Geographica slovenica 16, Ljubljana, 1986, str. 45-50.

PAK, fond 360, fasc. 32.

Serra E., La lingua italiana oggi e la scuola. Il territorio 26, str. 19-23.

Slovenska Obala v številkah, 1955-1970, Koper, 1971.

Slovensko Primorje in Istra, Beograd, 1953.

Statistični Letopis Slovenije, Zavod za statistiko, Ljubljana (letniki 1981-1989).

Stranj P., Primerjava razvoja vpisanih v dve sosednji manjšinski šoli. 15. zborovanje slovenskih geografov, Zbornik referatov, Ljubljana, 1990, str. 271-277.

Valussi G., La scuola italiana in Istria, Minoranze a confronto, Istituto di Geografia dell Universita di Udine, 1978.

Zbornik ob 40-letnici obnove slovenske šole v Istri. Občinska konferenca SZDL Koper, 1985.

pregledni članek

UDK 94:371(497.12 Piran =50)

LA SCUOLA ITALIANA A PIRANO DAL MEDIOEVO AI GIORNI NOSTRI

Amalia PETRONIO
bibliotecario, Biblioteca centrale "Srečko Vilhar" di Capodistria, SLO
bibliotekar, Osrednja knjižnica "Srečka Vilharja", 66000 Koper, SLO

SINOSSI

Lo sviluppo civile e culturale di un popolo avviene anche attraverso le strutture scolastiche. Pirano, fiorente cittadina marinara, si prodigò molto per istruire i giovani, ed avviarli ad attività economiche redditizie fin dal lontano 1290, anno in cui sorge la prima scuola comunale laica. In seguito la fondazione di un'accademia e nel 1800 scuole destinate a tutti i ceti sociali, compresa la scuola Reale superiore. Durante e dopo la seconda guerra mondiale inizia un forte esodo della popolazione italiana da Pirano e quindi uno spopolamento delle scuole italiane, fino agli anni 1970.

A Pirano, da poco è stato ultimato un'edificio nuovo, dove opera la scuola media italiana. Un'ottima occasione per volgere lo sguardo al passato, conoscere l'evoluzione delle strutture scolastiche e capire lo sviluppo civile degli abitanti del comune di Pirano.

A Pirano sorge la scuola comunale laica nel 1290, anno in cui insegna un certo Alberttnus. Agli inizi del secolo XIII alcuni cittadini avevano imparato a scrivere e leggere dai sacerdoti; e la scuola veniva sentita già come una necessità. Il Comune ritenne allora di dovere istituire la scuola regolare e stipendiò il maestro, chiamato " rector et professor scholarum".

Il maestro Giacomo Como di Piacenza vi insegnò dal 1328 al 1346; nel 1352 vi figura il maestro De Cadante; nel 1387 Simone Tomasi della Puglia; nel 1434 ci sono i precettori Caroli e Lodovico. L'elenco continua fino al 1561, anno in cui Pietro Gimeo, professore di grammatica, risulta salariato con lire 406.

La scuola regolare di Pirano viene costituita prima di quella Comunale di Trieste.

É interessante osservare l'ordinamento delle scuole comunali di quell'epoca.

La divisione delle classi, in Istria ed in Italia, era pressocchè identica. Vi erano i" latinantes"e i"non latinantes".I primi si inserivano nelle scuole ecclesistiche i secondi in quelle laiche comunali. Apprendevano la conoscenza dei numeri, l'abaco, ed il salterio; la lingua d'insegnamento era il Latino. Il corso corrispondeva all'attuale scuola elementare.

Poi venivano i "Donatisti" che studiavano la grammatica latina, imparavano la composizione latina presso la scuola media, dove venivano distinti in più categorie.

Nell'Umanesimo, Vergerio senior introduce un nuovo orientamento pedagogico: l' alunno dovrà apprendere una sola cosa per volta ed armonicamente: la scherma, la filosofia, la storia e la morale. Cioè sviluppare in letizia le capacità fisiche e di riflessione.

L'Istria in questo periodo vanta numerosi nomi di insigni maestri e anche Pirano non è da meno. Nel 1520 viene chiamato a Capodistria, per la sua bravura, il maestro "l'eruditissimo e probatissimo missier Ambrosio Phebeo de Pirano" A Pirano fiorisce anche l'Accademia letteraria, detta dei "Virtuosi".

A Pirano nel 1680 insegnavano due pubblici precettori. Essendosi verificati usi ed abusi, specie a causa dei maestri locali, spesso trascurati ed ignorati rispetto ai forestieri. Il Consiglio comunale decise di eleggere due Provveditori alle Scuole, con l'incarico di proporre delle riforme atte a regolare le scuole ed introdurvi l'ordine. I Provveditori proposero 3 maestri anzichè 2 e la disposizione che per 5 anni non poteva essere eletto alcun maestro del luogo; fu fatta eccezione solo per il reverendo Domenico de Corsi, che continuerà ad essere insegnante anche dopo questa decisione. Tutte le proposte non vennero attuate e in seguito fu sospesa anche la nomina dei provveditori, ripresa però nel 1704.

Successivamente entrano in vigore in Istria le riforme scolastiche di Maria Teresa; con l'obbligo scolastico che va dai 5 ai 12 anni, e vengono migliorate le condizioni economiche dei maestri.

L'Istria tentava di rimanere fedele a Venezia, attraverso la cultura e la scuola. Operavano pur sempre i "COLLEGETTI" ed il" SENATO". Il senato aiutava i Comuni di Capodistria, Isola e Pirano ad istituire nuove scuole,

nominando dei "collegetti locali", di cui facevano parte il Podestà, i Sindaci, due giudi ci anziani e sotto-Capifamiglie indicati dal Parroco. Nel collegetto si nominavano due presidi incaricati di provvedere alla manutenzione ed arredamento delle scuole, regolare tutti gli atti e le spese e riferire sulle esercitazioni accademiche che gli alunni sostenevano alla fine dell'anno.

La dominazione austriaca porta dei cambiamenti sostanziali:

- finsce l'ingerenza ecclesiastica nell'ordinamento scolastico
- risorge la scuola privata.

Nel 1820 entra in vigore il Regolamento politico di Francesco I che ripartisce così, l'ordine degli studi:

I - Schola materna
(scuola materna o riformatori infantili);
II - Schola vernacola (scuola primaria);
III - Schola latina (Ginnasio o Liceo)
IV - Accademia (Università)

Un'ordinanza del 2 marzo 1852 stabiliva per ogni provincia l'istituzione di una scuola Reale.

Il podestà di Pirano, Pier Felice Gabrielli, colse l'occasione per chiedere per il suo comune la scuola dovuta alla provincia. Allora Pirano aveva una "Caposcuola"(I.R. tedesca), che divenne civica soltanto nel 1867, anche se fin dalle sue origini veniva finanziata dal comune; aveva una scuola femminile e una scuola per i figli di salinari, sempre in via di esperimento. A detta del cospicuo ceto dei marinai, a Pirano si doveva avviare la scuola reale con l'indirizzo nautico.

Le pratiche per la scuola Reale furono lunghe e non facili. Concedere una scuola italiana, era un dispiacere per il governo austriaco, impegnato nell'opera snazionalizzatrice dell'Istria ex-veneta. La scuola fu concessa con la risoluzione sovrana del 1 marzo 1854 -in forma di sottoreale con due classi, con l'obbligo per il comune di preparare l'edificio e di provvedere alle spese d'istruzione, agli stipendi per i maestri.

Un'articolo del Dott. Orazio Colobani, riportato nell'anno 1858 sul periodico la "Porta Orientale", ci illustra, come la città di Pirano arriva all'edificio ed alla costituzione delle nuove scuole tecniche o reali.

"L'edificio per le nuove scuole tecniche o reali a Pirano."

L'illustre piranese Pietro Felice Gabrielli, molto amato e stimato dalla cittadinanza, si prodigò moltissimo per il realizzo di un nuovo istituto tecnico a Pirano. Assecondato dalla rappresentanza municipale, da lui presieduta, e dall' intera cittadinanza, il progetto diventa realtà. Le scuole tecniche venivano concesse alla città di Pirano. Con grande solennità fu celebrata l'apertura della scuola il giorno 11 novembre 1855.

Ovviamente mancava l'edificio adatto, quindi se ne progetta l' edificazione contando sul finanziamento della cassa comunale. Una malattia insanabile porta la morte al prestigioso Gabrielli, ma i suoi valenti collaboratori continuano nell'impresa. Una forte carestia colpisce tutta l'Istria, anche Pirano ha le sue difficoltà, ma niente è impossibile per chi veramente vuole. Pirano sentiva da tempo la necessità del progresso per l'ulteriore sviluppo del commercio e della navigazione; la borghesia, gli artigiani, gli intellettuali sostenevano la validità di un'istruzione scientifica per la prosperità dell' intera cittadinanza. Là dove prima c'era la vecchia casa di ricovero (trasferita e ristrutturata grazie alla carità e filantropia dei Piranesi), nel giugno del 1856, veniva collocata con solenne cerimonia, la prima pietra dell'edificio scolastico. Entro l'anno l'edificio fu ultimato, disponeva dei locali necessari per le quattro classi elementari, per i tre corsi dell'insegnamento tecnico e per la scuola nautica. Nello stesso edificio si sarebbe trasferita la scuola di musica (un'arte seguita dai giovani piranesi con impegno ed amore). Quindi dodici locali per le scuole, disposti quattro per piano, altri locali per la cancelleria, per i gabinetti attinenti alle scuole, la sala per la scuola di musica, l'abitazione per il direttore ed il custode. I due primi corsi delle scuole reali (scuole medie superiori con un numero maggiore di ore per le materie scientifiche), iniziati altrove, si conclusero nel nuovo edificio.Nel 1858 viene attivato il terzo corso delle scuole tecniche e della scuola nautica. La perseveranza, l'operosità, le tradizioni marinaresche dei Piranesi stimolarono lo studio tra i giovani. I buoni risultati ottenuti negli anni successivi nelle scuole maschili e femminili, nelle normali e nelle reali, in quella di musica, grazie anche allo zelo ed abilità del personale scolastico, dimostrarono che le enormi spese sostenute furono un buon investimento.

Colombani conclude il suo articolo così:

"Goda Pirano se volonterosa offerse le proprie ricchezze ad avanzare la civiltà, che il progresso è legge di providenza all'umana società."

Nel 1857 si inaugura il nuovo edificio e si apre il terzo corso della scuola reale. Nel 1862 Pirano ha la scuola reale inferiore con 30 scolari. A quell'epoca c'erano in Istria ancora solo due scuole Reali inferiori, una a Trieste ed una a Rovigno.

Il governo il 21.9.1871 eleva la scuola Reale di Pirano a scuola Reale di sette classi.

Sicchè la scuola reale inferiore triennale maschile, femminile e di musica cessa di funzionare, i suoi 38 scolari passano alla scuola reale superiore, che nel 1971/72 avrà 51 iscritti (alunni provenienti anche da altre località).

Nell'anno scolastico 1972/73 troviamo 75 iscritti.L'anno dopo prevede gli esami di maturità per gli iscritti al VII corso. Alla fine dell'anno 1877 ci sono 107 scolari, di cui 106 classificati, nel 1878 ce ne sono 102, di cui 99 classificati.

Nell'anno 1878/79 si rileva il seguente numero di iscritti:

CORSI							
I	II	III	IV	V	VI	VII	Totale
20	11	8	9	11	12	19	90
Nel 1880/81 un un leggero calo degli iscritti:							
CORSI							
I	II	III	IV	V	VI	VII	Totale
24	16	8	11	5	4	10	78
Nell'anno 1881/1882 erano iscritti alla scuola Reale superiore:							
CORSI							
I	II	III	IV	V	VI	VII	Totale
15	14	10	11	11	6	4	71
Simo nell'anno 1882/83:							
CORSI							
I	II	III	IV	V	VI	VII	Totale
10	7	10	6	7	8	5	53
Anno 1883/84:							
CORSI							
I	II	III	IV	V	VI	VII	Totale
28	9	4	7	1	6	7	62

I dati sono accompagnati dall'osservazione, che tutti gli alunni sono cattolici e di madre lingua italiana, per ogni anno scolastico riportato.

Il numero delle iscrizioni alle prime classi oscillava:

anni	alunni	anni	alunni
1870/71	13	1877/78	17
71/72	11	78/79	20
72/73	29	79/80	17
73/74	22	80/81	24
74/75	18	81/82	15
75/76	17	82/83	10
76/77	18		

Nel 1883 una risoluzione sovrana sopprimeva la scuola. Irrevocabilmente nel 1884 dovevano restar soppresse la prima e le tre classi superiori; per la fine dell'anno 86/87 la Reale intera.

Fu un duro colpo per i Piranesi ed invano mandarono a Vienna una commissione. Il governo non lasciò perdere l' occasione di chiudere una di quelle scuole, che in quell'epoca di occupazione della Bosnia, di Oberdan, di dimostrazioni, potevano essere semenzai d'irredentismo.

Le scuole in Istria, fino al 1868/69, sono divise in elementari minori, elementari maggiori e reali.

Nel 1858 nelle diocesi di Trieste e di Capodistria, ci sono 82 prime scuole elementari maschili e 12 femminili (Muggia, Isola, Pirano, Umago, Cittanova, Buie, Pisino e Trieste). Vi sono poi le cosidette Caposcuole popolari, con un maggior numero di classi: a Capodistria (maschile e femminile), a Pirano, a Pisino. Scuole tecniche esistevano a Pirano, Rovigno e Lussinpiccolo.

La legge del 1868, emancipa definitivamente la scuola dalla chiesa.

Nel decennio 1880-1890 le scuole italiane in Istria perdono terreno. Nel 1871 esse erano 71, nel 1890 si ridussero a 60; le slovene invece da 20 salirono a 28; le serbo-croate da 33 a 61. Immutato restò il numero delle scuole tedesche (2) e di quelle miste (20).

Situazione delle singole scuole, prima del 1914, nel Comune di Pirano

PROGRAMMA

DELL' I. R.

SCUOLA REALE SUPERIORE

IN PIRANO

PUBBLICATO DALLA DIREZIONE ALLA FINE DELL'ANNO SCOLASTICO

1877-78

TRIESTE

TIPOGRAFIA DI L. HERRMANSTORFER

1878.

Pirano:

1) civica caposcuola maschile; esistente già nel 1869-70 con 4 insegnanti, diventati 5 nel 1876, 7 nel 1904, 8 nel 1909; aule 6, -lingua italiana.

2) scuola elementare femminile esistente già nel 1869-70 (lingua italiana); 5 insegnanti, 6 nel 1904, 9 nel 1910, 10 nel 1913; aule 6

3) scuola civica femminile, istituita nel 1898 (lingua italiana) (tedesco come materia); 3 aule; nel 1900 4 insegnanti.

4) scuola mista dei salinaroli, istituita nel 1903 (lingua italiana); 3 aule e 3 insegnanti; soppressa nel 1907.

S.Lucia e Sicciole:

nel 1903 fu istituita una scuola "exurrendo", tenuta dai maestri della scuola per salinaroli di Pirano, con istruzione regolare dal 1.5 al 15.9 e bisettimanale nel resto dell'anno; nel 1906 la scuola fu soppressa, e furono istituite due scuole staccate di lingua italiana, una a S.Lucia (con 1 insegnante, 3 nell' 1911 e 3 nel 1912) e una a Sicciole con sede a Gorgo (con 1 insegnante, 2 nel 1909 e 3 nel 1913).

Strugnano:

nel 1903 fu istituita una scuola italiana "excurrendo", soppressa nel 1906 con l'istituzione di una scuola italiana propria (con 1 insegnante, poi 2 nel 1909)

Nel periodo bellico, sempre nel comune di Pirano, si istituisce a Castelvenere, nel 1917, una scuola croata con un insegnante e a S.Pietro dell'Amata, nel 1914, una scuola slovena con un'insegnante.

Nel 1920 troviamo delle scuole "popolari urbane" di 6 classi (4 classi elementari e 2 del Corso popolare del Regno) e la scuola "cittadina" di 3 classi. Sopravvisse alla riforma la Scuola Tecnica comunale di Pirano, trasformata in una Scuola Complementare comunale e,sempre a Pirano,una Scuola media comunale inferiore. Nelle scuole medie non vi era nessun distacco tra Scuola media inferiore e superiore. La Scuola Reale inferiore corris pondeva alla Scuola Tecnica.

R. Scuola d'avviamento Professionale "V. de Castro" di Pirano

Fu fondata nel 1919 come R. Scuola Tecnica, e poichè nel 1921 le fu tolto il diritto di pubblicità, fu assunta in regia dal Comune. In seguito alla riforma Gentile, fu trasformata in Scuola Complementare, nel è 1920 in Scuola Secondaria d'Avviamento. Nel settembre del 1927 fu pareggiata, e nel settembre 1935 regificata.

	1928-29	1936-37
Frequenza:		
alunni iscritti	60	162
Operatori scolastici:		
direttori	1	1
insegnanti di ruolo	2	2
supplenti	2	5
incaricati	3	3

Nell'anno scolastico 1935/36, a Pirano si registrano 81 classi. Nel 1936-37 si contano 76 insegnanti definitivi, 4 provvisori, 2 supplenti.

Nello stesso anno si registra a Pirano una biblioteca magistrale con 726 volumi; 12 biblioteche scolastiche con 1117 volumi. Presso le Scuole di stato nel 1936-37 c'erano 3.159 alunni iscritti, ne furono esaminati 2.803, promossi 1.953.

Per questa popolazione scolastiche servivano 52 aule, 46 aule soddisfacevano le esigenze, 3 erano da adattare, mancavano 3 aule. Le sedi scolastiche erano 8.

Asili infantili comunali (1935-36)

Pirano aveva 4 asili gratuiti; gli iscritti 176 maschietti e 194 femmine (370).

Nel 1938, presso le scuole di Pirano, ci sono 2.977 iscritti.

Il liceo di Pirano.

Le ferite post belliche si stavano lentamente rimarginando nel 1945 a Pirano. Dopo un primo esodo della popolazione, la città si ritrovava con un pugno di intellettuali, pieni di entusiasmo, creatività e voglia di ridare nuova linfa a questa città, che in passato aveva dato i natali ed istruito notevoli personalità del mondo culturale ed ecclesistico.

Nasceva così il Liceo; l'atto di fondazione non è reperibile nell'archivio, esistono però vari documenti che ne dimostrano la piena attività nell'anno scolastico 1945/46. La sede veniva collocata in un'ala del Municipio, assieme alla scuola di avviamento professionale, che nel 1947 si trasferisce presso la scuola elementare lasciando tutti gli spazi a disposizione del Liceo.

Nell'archivio di Pirano, ci sono diari scolastici, registri, mappe personali, protocollo ed anche uno "Specchietto del lavoro volontario prestato da un'unità della nostra scuola"; infatti dal novembre 1945 al luglio del 1946 insegnanti ed allievi hanno costruito i banchi, imbiancato le aule, hanno svolto lavoridi pulizia di trasporto di materiali, si preoccupavano di tutto il necessario per far funzionare la scuola. Gli insegnanti trovavano anche il tempo per dare lezioni gratuite agli alunni e prepararli agli esami di ammissione; i nomi reperiti nella documentazione sono Appolonio Andreina, Divo Romanita, Paolo Sema e Dolce Giorgio, adetto al materiale statistico.

Viene nominato preside del Liceo, Paolo Sema, noto antifascista, apprezzato dai Piranesi per la sua poliedricità culturale (si laurea in legge, suona molto bene anche il violino) e per la sua sensibilità nei confronti dei problemi sociali.

Sema fa della nuova scuola un'istituzione veramente democratica, in cui autogestione significa impegno e duro lavoro per gli allievi, per gli insegnanti e per i genitori. Ad esempio si tiene di domenica la seduta del "Consiglio dei genitori"; datata il 13.10.1946, presieduta dal prof. Paolo Sema e con un nutrito ordine del giorno:

1. Parole del referente culturale popolare locale
2. Presentazione dei nuovi insegnanti
3. Relazione sull'attività svolta nell'anno scolastico 1945/46
4. Programmi e propositi per l'anno 1946 47
5. Formazione del consiglio dei genitori
6. Varie

Il 14 dicembre 1946 si discute sull'introduzione dell' insegnamento della lingua slovena. Nel marzo del 1947 il prof. Oskar Kogoj è il primo insegnante di lingua e letteratura slovena presso il Liceo.

Dal giornale scolastico rileviamo le date commemorate allora:

- il 7 novembre,
- la morte di Lenin,
- il 1848,
- France Prešeren,
- Matija Gubec,
- il 29 novembre,
- il primo maggio,

Nel gennaio del 1947 si costituisce la filiale sindacale degli insegnanti, con 30 insegnanti italiani e 6 sloveni. L'attività sindacale procedeva tramite frequenti contatti con Trieste.

Nel 1947 il numero degli alunni aumenta, e viene posto il problema dello spazio. Dai verbali risulta che le discussioni, presso il Liceo, vertevano sui problemi legati ai libri di testo, ai programmi da svolgere, sull'assegnazione di borse di studio per gli alunni, sulla posizione socio-economica degli alunni, oltre agli ormai tradizionali problemi di profitto, disciplina, frequenza, ecc.

Il 1948 viene caratterizzato da frequenti trasferimenti degli insegnanti da una scuola all'altra e da una località all'altra. Si avvia il periodo dell'"inquisizione" o "persecuzione da parte della polizia segreta e del partito comunista jugoslavi, soprattutto nei confronti degli Italiani di Pirano.

Il 2 novembre 1948, arrivano al Liceo, dal distretto le nomine per questi insegnanti:

1. prof.Paolo Sema-incaricato per la cattedra di storia e filosofia nelle classi I-II-III-IV
2. Giorgio Dolce-per la matematica, fisica e chimica
3. Tarcisio Benedetti-per la lingua francese
4. Cesare Brumen-per la lingua tedesca
5. Romanita Divo-per le materie letterarie.
6. Liliana Venier-le stesse materie
7. Maria Urbani-per il latino e l'italiano
8. Andreina Apollonio-stesse materie
9. Domenica Petronio- per le scienze e la geografia
10. Corinna Viezzoli-per la matematica
11. Guido La Pasquala-per disegno ed arte
12. Oskar Kogoj-per lo sloveno
13. Stanko Ursič-per la matematica e fisica
16. Anita Parovel-per le lettere
17. Vilma Bonin-segretaria
18. Giuseppia Giraldi-bidella

Le questioni scolastiche erano di competenza del Comitato Popolare Circondoriale per l'Istria e in particolare del Comitato Popolare distrettuale.

Dopo il 1950 numerosi furono i cambiamenti; mutò la struttura scolastica, molti insegnanti, docenti vennero esonerati dal loro ruolo e sostituiti. Il 6 dicembre 1950 il prof. Paolo Sema viene esonerato dall'incarico di preside, dall' insegnamento e messo a disposizione dell'ufficio personale del Comitato Poplare distrettuale; Luigi Delise, Domenica Petronio ed Evelina Bussani vengono invece trasferiti.

Molti insegnanti vengono allora tacciati di irredentismo italiano e di poca fedeltà al governo jugoslavo. Lo stesso Paolo Sema, seppure comunista, ex-partigiano nella lotta popolare di liberazione, si ritrova a Pirano senza nessuna possibilità di lavoro ed è costretto all'esodo. Il suo difetto maggiore: la perseveranza nel voler mantenere a Pirano l'italianità e la cultura italiana.

Infatti per l'italianità inizia un'agonia senza fine.

Dal 1950 al 52 si alternano come presidi Romanita Divo e Cesare Brumen. Per il Liceo, ma anche per le scuole elementari italiane è un momento sfavorevole, di spopolamento da parte degli alunni e degli insegnanti.

Il diario, da cui sono stati attinti i dati sul Liceo inizia il 7 novembre del 1946 e si conclude il 30 agosto 1952.

Dallo stasso diario risultano spesso presenti alle riunioni del Liceo Mario Abram, Leo Fusilli e per le questioni scolastice Antonio Borme e Corrado Illiasich.

Nell'anno scolastico 1952/53 a Pirano ci sono la I-II-III-IV classe del Ginnasio inferiore e la III-IV-V Liceo. Il preside è Vladimir Meula.

Il numero degli alunni del Liceo, nel 1955, era notevolmente diminuito, c'erano solo 2 femmine iscritte alla III. classe e 9 insegnanti. Le due alunne vengono, ben presto trasferite al Liceo di Capodistria. Il Liceo di Pirano viene soppresso e si istituisce il Ginnasio con 4 classi. Nell'anno scolastico 1956/57 abbiamo la prima classe del Ginnasio con 14 alunni.

Ancora alcuni dati generali.

Nel comune di Pirano, nell'anno scolastico 1955/56, ci sono 4 scuole elementari ed ancora il ginnasio inferiore, con la seguente popolazione scolastica:

scuola elementare di	classi				Numero alunni	insegnanti
	I	II	III	IV		
Pirano	8	6	5	4	23	1
Lucia	-	3	6	2	11	1
Strugnano	2	4	2	2	10	1
Sicciole	2	3	4	5	14	1

Lo stesso anno funzionava ancora il Ginnasio inferiore con 29 alunni. Dopo di che il sistema scolastico italiano viene sostituito da quello jugoslavo. A Pirano e Sicciole si forma la scuola elementare ottenale, a Strugnano e Lucia rimangono le 2 scuole elementari dalla I alla IV classe.

Il resto è storia recente i dati sugli alunni ed insegnanti sono accessibili e commentati da più autori. Voglio ancora ricordare gli anni 60, anni difficili per le scuole italiane. Tanto che qualcuno propone adirittura di trasferire il Ginnasio di Pirano a Buie. Vi si oppongono i Piranesi con valide argomentazioni e facendo appello al Memorandum di Londra che impediva la soppressione di una scuola italiana.

Dal 1955 al 1970, il numero della popolazione scolastica, di madre lingua italiana, presso le scuole di Pirano tende a scendere; mancano alunni ed insegnanti, anche in questi anni è presente un esodo silenzioso verso l'Italia. Particolarmente precaria si presentava la situazione del quadro insegnanti; quasi tutti gli insegnanti piranesi avevano scelto l'esodo, e venivano sostituiti spesso da persone non qualificate.

Successivamente la situazione si stabilizzerà. Si placherà l'odio causato dal fascismo. Le scuole italiane a

Ancora alcuni dati illustrativi sulla popolazione scolastica presso le scuole elementari di Pirano nei seguenti anni scolastici:

68-69	69-70	70-71	71-72	72-73	73-74	74-75	75-76	76-77	77-78	78-79	79-80	80-81	81-82	82-83	83-84	84-85	85-86	86-87	87-88	88-89
206	205	204	188	188	151	152	132	117	110	93	82	85	87	95	103	114	117	146	158	166

Frequenza presso la scuola media (superiore) di Pirano:										
78-79	79-80	80-81	81-82	82-83	83-84	84-85	85-86	86-87	87-88	88-89
25	32	27	30	33	45	53	67	67	65	69

Pirano si guadagneranno una maggiore credibilità, anche grazie agli insegnanti venuti da altre parti dell' Istria, e riprenderà un certo incremento delle iscrizioni.

Presso le istituzioni italiane aumenta il numero di alunni non italiani o di matrimoni misti lo rileva pure il prof. Luciano Monica nella sua monografia "La scuola italiana in Jugoslavia".

Presso le scuole elementari di Pirano si rileva un calo numerico degli alunni, dal 1969 al 1983, poi abbiamo una crescita dovuta anche al cambiamento d'opinione nei confronti dell'Italia e della cultura italiana, le opportunità di studio e di lavoro offerte dalla città di Trieste sono interessanti per i giovani di tutta l'Istria. Anche per la scuola media si rileva una crescita delle iscrizioni, dovuta anche alla provenienza di alunni da altri comuni.

L'aumento eccessivo delle iscrizioni, presso le scuole italiane, di alunni non italiani può minare l'"integrità nazionale" della scuola. Per questo l'Unione italiana, gli italiani rimasti in Istria oggi chiedono per le iscrizioni un rapporto compatibile (si parla di 70 a 30 a favore degli appartenenti al gruppo nazionale italiano) con le esigenze e le aspettative di una scuola rivolta verso il gruppo nazionale.

POVZETEK

Družbeni in kulturni razvoj nekega naroda je odvisen tudi od razvitosti šolstva. Piran, v zgodovini cvetoče obmorsko mestece, je bil tudi na tem področju zelo napreden, saj je bila že leta 1290 ustanovljena prva občinska laična šola. Kasneje se je ustanovila akademija, leta 1800 pa že šole namenjene vsem družbenim plastem, med njimi tudi višja realka. Med 2. svetovno vojno in po njej se je pričel veliki eksodus italijanskega prebivalstva iz Pirana, katerega posledica je bila izrazito zmanjšanje števila dijakov v italijanskih šolah vse do leta 1970.

BIBLIOGRAFIA

Secondo programma della I.R. Scuola Reale Inferiore triennale nonchè delle civiche scuole popolari maschile, femminile e di musica in Pirano per l'anno 1869-70. Capodistria, 1970.

Programma della Scuola Reale Inferiore provinciale autonoma in Pirano. Anno primo 1870-71. Trieste.

Programma della I.R. Scuola Reale Superiore in Pirano pubblicato alla fine dell'anno scolastico 1872-73. Trieste, 1873.

Programma della I.R.Scuola Reale Superiore in Pirano pubblicato alla fine dell'anno scolastico 1974-75. Trieste, 1875.

Programma della Scuola Reale Superiore in Pirano pubblicato dalla direzione alla fine dell'anno scolastico 1977-78. Trieste, 1878.

Programma dell'I.R. Scuola Reale Superiore in Pirano pubblicato dalla direzione alla fine dell'anno 1878-79.Trieste, 1879

Programma dell'I.R. Scuola Reale Superiore in Pirano pubblicato dalla direzione alla fine dell'anno 1878-79. Trieste, 1979.

Programma dell'I.R. Scuola Reale Superiore in Pirano pubblicato dalla direzione alla fine dell'anno 1880-81. Trieste, 1881

Programma dell'I.R. Scuola Reale Superiore in Pirano pubblicato dalla direzione alla fine dell'anno 1881-82. Trieste, 1882

Programma dell'I.R. Scuola Reale Superiore in Pirano pubblicato dalla direzione alla fine dell'anno 1882-83. Trieste, 1883

Programma dell'I.R. Scuola Reale Superiore in Pirano pubblicato dalla direzione alla fine dell'anno 1883-84. Trieste, 1884.

Annuario della R.Scuola Tecnica di Pirano pubblicato alla fine dell'anno scolastico 1919-20. Capodistria 1920.

Cottone, Carmelo: Storia della scuola in Istria. Capodistria, 1938. Tip. Rdit. V. Focardi

Občinski ljudski odbor Piran. Poročilo.

Monica, Luciano: La scuola italiana in Istria. Trieste, Rovigno, 1991

izvirno znanstveno delo

UDK 808.62/.63-08:914.971.2-12
371(497.12):94

SLOVENSKO-HRVAŠKA JEZIKOVNA MEJA V ISTRI GRADIVO ZA OBDOBJE OD LETA 1860-1956 - II. del

France OSTANEK

pok. ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja, 61000 Ljubljana, Plečnikov trg 1, SLO
direttore (def.) del Museo della scuola, Lubiana, SLO

IZVLEČEK

Razprava je nadaljevanje iz 1. številke Analov. Avtor je v njej iz obširnih arhivskih (šolskih in župnih) virov izluščil podatke o ustanovitvi šol ter podal pregled razvoja za 30 obmejnih krajevnih šol (Rupa, Lipa, Novokračine, Jelšane, Pasjak, Veliko Brdo, Starod, Podgrad, Hrušica, Obrov, Golac, Poljane, Jelovica, Vodice, Rakitovec, Movraž, Črnica, Sočerga, Pregara, Graden, Hrvoji, Trebeše, Boršt, Koštabona, Puče, Krkavče, Raven, Sečovlje, Sv. Lucija, Piran). Sistematično sledimo razvoju šol od ukinitve pouka v nemškem jeziku in uvedbe italijanskega jezika, nato pa spremljamo razvoj šol v narodnih jezikih od druge polovice 19. stoletja dalje.

IZVLEČKI ŠOLSKIH KRONIK S PODATKI O UČNEM JEZIKU V KRAJIH NA NARODNOSTNI MEJI

Podatki o ustanovitvi šol so zbrani iz šolskih in župnih arhivov.[1] Pojasnjujejo razvoj šolstva na tem ozemlju, kjer je do 1943 potekal boj proti italijanskemu iredentizmu. Z Gentilejevo šolsko reformo (1923) so bile slovenske in hrvaške šole ukinjene in postopoma uveden italijanski učni jezik. V času, ko je bila Istra še avstrijska pokrajina, razlikujemo dvoje obdobij: prvo od 1812 do 1870, ko je cerkev upravljala nižje šolstvo, in drugo po letu 1870, ko so občine prevzele skrb za osnovne šole. V obmorskih mestih (Piran, Koper, Izola) so na glavnih šolah leta 1827 uvedli italijanščino kot učni jezik namesto nemščine. V trivialnih šolah pa so pri pouku uvajali slovenski ali hrvaški jezik poleg nemščine. V pomožnih šolah pa je bil učni jezik materni jezik učencev (slovensko-hrvaški). Te šole so prenehale delovati v nekaterih krajih po letu 1870, redne šole pa so odprli mnogo kasneje.

1. **RUPA** (LRH). Do leta 1947 je spadala vas pod KLO Jelšane, okraj Ilirska Bistrica; sedaj občina Jurdani, okraj Klana, LRH.

Pred ustanovitvijo šole v Rupi so otroci te vasi obiskovali slovensko šolo v Jelšanah. V Rupi so ustanovili šolo Italijani l. 1932. Šola je bila od ustanovitve do l. 1953 nastanjena v zasebni hiši, kasneje v poslopju, ki so ga zgradili za fašistično milico. Stavba je enonadstropna in ima dve učilnici. Najprej je bil učni jezik italijanski, nato od l. 1945 slovenski in ko je bil kraj priključen LR Hrvaški, je bil na šoli uveden hrvaški učni jezik. Šola je imela dva oddelka in je bila osemletna. V šolskem letu 1956/57 je imela štiri razrede osnovne in tri razrede višje osnovne šole. V višji osnovni šoli je uveden predmetni pouk (na Hrvaškem se šolska reforma že izvaja). Vseh učencev je 46, poučujeta dve učiteljici. Šolska upraviteljica je Željka Dujmić. Učilnici sta lepi in razmeroma dobro opremljeni z učili in pohištvom. Na šoli je bil v tem šolskem letu dekliški tečaj, ki so ga obiskovale mladinke iz Jelšan in

1 Tiskani viri, ki jih citiramo pri posameznih šolah, so:
1. Imenik šolskih oblastnij, šol in učiteljev po Slovenskem. Izdalo "Slovensko učiteljsko društvo" Ljubljana, 1874, str. 143, M. Močnik.
2. Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1887. Sestavil Miha Nerat, Maribor, str. 128.
3. Naročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južnem Koroškem, Južnem Štajerskem in Primorskem in z osebnim statusom kranjskega ljud. učiteljstva za šol. leto 1911-12. XVIII letnik. Sestavil L. Jelenec, Ljubljana, 1911, str. 272.
4. Ročni zapisnik "Zveze jugoslovenskih učiteljskih društev" Julijske krajine za leto 1922. Trst, str. 76.
5. Viktor Car Emin. Moje uspomene na družbu Sv. Cirila i Metoda za Istru.
6. Barbalić Fran: Pučke škole u Istri. Pula, 1918. Str. 176.
7. Carmelo Cottone: Storia della Scuola in Istria. Capodistria 1938. Str. 280.

okoliških vasi. Po izjavi poštarja in gostilničarja Milana Surina je bil v začetku uvedbe hrvaškega učnega jezika med prebivalci odpor in niso redno pošiljali otrok v šolo. Šolski okoliš obsega vas Lipo in Rupo. Prebivalci so Slovenci-Istrani-čakavci. Imajo naročenih še nekaj slovenskih časopisov.

Oni, ki hodijo na delo na Reko, kupujejo tam hrvaške liste. Nepismenih ni. Na šoli je tudi hrvaška knjižnica. Poslušajo pa slovenske radijske oddaje.

2. **LIPA**, Občina Jurdani, okraj Klana, LRH.

Šolo v tej vasi je ustanovil dr. Kalčič, vojaški zdravnik, doma v Lipi (vulgo Barela). Ustanovljena je bila leta 1884. Prvi učitelj je bil Slovenec, toda na željo ustanovitelja je bil učni jezik hrvaški. Po ustanovitvi šole v Rupi (1932) je bila šola ukinjena in vas priključena šolskemu okolišu Rupa. Pred ustanovitvijo šole v Lipi so otroci obiskovali šolo v Jelšanah. V nekdanjem šolskem poslopju je sedaj gostilna. Prebivalci se imajo za Istrane-Hrvate, dasi jim na hrvaški strani pravijo Kranjci. Župnijo imajo v Jelšanah in ljudje še sedaj molijo slovensko. Vas Lipa je leta 1944 doživela veliko tragedijo. Nemški in italijanski fašisti so zbrali vse prebivalce (265 oseb) v hiši na začetku vasi, jo polili z bencinom in zažgali. Del hiše je sedaj obnovljen in postavljen je spomenik žrtvam fašizma.

Šola v Lipi s hrvaškim učnim jezikom je navedena v Popotnikovem koledarju za l. 1887 na str. 86. Barbalić jo omenja na str. 147, Cottone na str. 242 in 280. Viktor Car Emin pa na str. 127.

Josip Ribarič (glej opombo 11 v: Ostanek, Annales 1/91) pravi na str. 33, ko omenja ustanovitev šole v Lipi, da druge vasi te občine (Jelšane) veljajo za slovenske, ker imajo te prebivalce vse oblasti za Slovence zaradi pripadnosti slovenski občini in župniji. Ime Slovenec ima v teh krajih (Čičarija) ugodnejši zvok kakor Hrvat. Vas Lipa je po zaslugi zdravnika Kalčiča imela hrvaško šolo in je to edina vas nekdanje jelšanske občine, katere prebivalci se imajo za Hrvate.

3. **NOVOKRAČINE**, Občina Ilirska Bistrica, okraj Koper.

Po podatkih šolske kronike, ki jo je napisala Albina Bedenk, je bila tu l. 1910 ustanovljena najprej ekskurednа šola k Jelšanam. Učenci višjih razredov pa so še nadalje obiskovali šolo v Jelšanah. Leta 1918 pa je bila odprta v vasi redna šola, ki je l. 1920 imela že dva oddelka. Prostore je imela v zasebni hiši št. 40, nato se je preselila po l. 1929 v hišo št. 36. Prva učitelja sta bila Anton in Ivan Benčič. Učni jezik je bil slovenski. Obisk je bil dober. Italijani so med okupacijo namestili učitelje Italijane.

Šolski okoliš obsega vasi Novokračine, Sušak, Fabci in Novo vas. Vseh učencev je v šol. l. 1956/57 81 za dva oddelka. Prostora ima v zadružnem domu, kjer sta v spodnjih prostorih trgovina in gostilna. Do l. 1933 so obiskovali to šolo tudi otroci iz Zabič, od takrat dalje pa so imeli učenci od 1. do 3. razreda pouk doma, učenci višjih razredov pa so hodili v Novokračine. To šolo so tudi obiskovali otroci iz vasi Lisce (Lisac), ki je sedaj v LRH in ima svojo šolo s hrvaškim učnim jezikom. Med NOB se je pričel slovenski pouk 15. 10. 1943 in je trajal do aprila 1944. Učil je tov. Dušan, za njim Fran Kalčič. KLO je po osvoboditvi 8. 10. 1945 najprej odprl šolo v cestarski hiši; poučevali sta Albina Bedenk in Ivanka Samsa, vpisanih je bilo 125 učencev. Na šoli imajo mladinski časopis Pionir in Ciciban. V vasi je javna knjižnica in nekateri vaščani so naročeni na slovenske časopise. (Poročevalec, Ljudska pravica, Kmečki glas in Jadran).[2]

V šolski kroniki so podatki o uporu - demonstraciji prebivalstva na pepelnico v letu 1920 (t.j. pred Rapallom). Takrat je v povorki okoli 1000 oseb iz Novokračin, Lipe in Rupe odšlo z rdečo zastavo v Jelšane pred orožniško kasarno in nato v Dolenje ter Rupo. Tu jih je čakalo 15 karabinjerjev, ki so hoteli povorko razpršiti. Drugi dan, ko so vojaki obkolili vas, so moški pobegnili v gozd, žene pa so ostale doma in zavrnile vojake. Demonstracija je bila nacionalno-razredna. V tej vasi je živel Cekin, član KP iz Kuteževega in je deloval z Rudolfom Šlosarjem, ki je moral l. 1928 pobegniti v Jugoslavijo. Med NOB je bila vsa vas aktivna. Prebivalci so zavedni Slovenci.

Šole ne omenja Koledar - Ročni zapisnik iz l. 1922. Citira pa jo Barbalić na str. 148, V. Car Emin na str. 128 in Cottone na str. 246.

4. **JELŠANE**. Poprej je bila samostojna občina v okraju Ilirska Bistrica. Do leta 1918 je spadala v politični okraj Volosko-Opatija in sodni okraj Podgrad. Sedaj je občina v Ilirska Bistrici, okraj Koper. V stari občini Jelšane so bile šole: v Velikem Brdu (1 odd.), v Jelšanah (2), v Lipi (1), v Novokračini (ekskur.), Pasjaku (1) in Podgorju (1). Jelšane so oddaljene 5 km od Šapjan in imajo avtobusno postajo. V župnišču (dekaniji) je ohranjen star cerkveni arhiv, ki ima dobro ohranjen šolski arhiv do l. 1870. Po podatkih se je pričel prvi pouk l. 1815 v župnišču. Redna trivialna šola pa je bila ustanovljena leta 1830. V dopisu okrožnega urada v Lipi iz l. 1830 je naročilo, da je treba najeti poslopje za šolo, da bodo zanemarjeni Čiči obiskovali zanje potrebno šolo. V župnijski kroniki, ki je bila spisana 1935, je zbranega mnogo gradiva. Župnija Jelšane sega v X. stoletje, prvič je omenjena l. 1395 (prepir med tržaškim škofom in grofom Walsee). Naštete so leta 1645 ustanovljene kaplanije na Pregarjah, Vodicah in Knežaku. Omenjeni sta naselitev Črnogorcev leta 1657 in posvetitev sedanje cerkve. V XVIII. stoletju (1743) je župnija obsegala: Bergud, Mune, Žejane, Hrušico, Podgrad in Vodice. V letu 1817 je bil sestavljen poseben pregled šoloobveznih otrok za kraje Prem, Bitnje, Sme-

2 Mišljen je Slovenski Jadran, ki se je kasneje združil z Goriškim listom in prevzel njegovo ime - Primorske novice - in izhaja še danes (1992) pod tem imenom (op.ur.)

rje, Janežovo Brdo, Čelije. Spisek tečajev nedeljske začetne šole se začne z letom 1815 in traja do l. 1869. Mnogo je izvirnih okrožnic in odlokov Ilirskega gubernija v Trstu in Deželnega poglavarstva v Ljubljani.

V cerkveni kroniki je tudi podatek, da je leta 1896 pri občinskih volitvah zmagala narodna stranka proti nemškutarskim Pippom iz Šapjan. Takrat je bil sedež občine premeščen v Jelšane, prej je bil v Šapjanah 25 let, t.j. od l. 1871. Za župana je bil izvoljen Jožef Hrabar iz Jelšan št. 29. Leta 1925 je bila ustanovljena nova škofija na Reki in dekanija Jelšane je bila tja priključena. Leta 1934 so prepovedali rabo slovenščine pri liturgijskih opravilih. Leta 1935 je bil pri dekanu v Jelšanah sestanek dekanov iz Hrušice, Trnovega, Knežaka in Klane. Sprejeli so sklep, da bodo kljub prepovedi še nadalje opravljali molitve v slovenščini. Izvirni prepis te seje ima sedaj Institut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Med italijansko okupacijo je moral oditi učitelj Makarovič in na šolo so prišli italijanski učitelji. Ustanovili so tudi otroški vrtec. Med okupacijo so bile gospodarske razmere boljše kakor sedaj. V vasi poleg zasebne gostilne delujeta le zadružna trgovina in gostilna. Industrije ni, na delo hodijo v Bistrico in na Reko.

Šolsko poslopje je bilo zgrajeno leta 1955, staro poslopje, ki je bilo pri cerkvi, so podrli. Na šoli je dvoje oddelkov s 5 razredi. Učenci višje osnovne šole obiskujejo nižjo gimnazijo v Il. Bistrici. Šolski okoliš obsega od leta 1947 Jelšane in Dolenjo vas. Poprej je šolski okoliš obsegal Rupo, Lipo, Novokračine, Fabče, Sušak, Smrdeče in Novo vas. Na šoli je knjižnica, v vasi pa sta do leta 1928 delovala društvo Sloga in posojilnica, ustanovljena 1909. Sedaj je 70 naročnikov na Mohorjevo družbo, nekaj na Poročevalca, Ljudsko pravico, Jadran in na Pionirja, Cicibana in Pionirski list. V Učiteljskem tovarišu iz leta 1861 je na strani 137 dopis iz Jelšan. V njem jelšanski učitelj pravi, da so že povsod v občini (fari) slovenske šole, potrebno je le, da bi tudi na uradih govorili slovensko. Ljudje so zavedni Slovenci.

Šola je navedena v ročnih zapisnikih v letih 1874, 1887, 1811/12, 1922. To navajajo Barbalić na str. 147, V. Car Emin na str. 127 in Cottone na str. 242.

5. **PASJAK**. Občina Jurdani, okraj Klana LRH.

Šola s slovenskim učnim jezikom je ustanovljena l. 1903. Do ustanovitve šole v kraju so učenci obiskovali pouk v Jelšanah. V šolski okoliš spadajo vasi: Pasjak, Šapjane in Malo Brdce. Po podatkih v Učiteljskem koledarju je šola l. 1911 imela 2 oddelka s slovenskim učnim jezikom. Sedaj ima šola 2 oddelka s 7 razredi in predmetni pouk v višjih razredih. Leta 1943 je bil tu nameščen na partizansko šolo Branko Prebilič, po rodu Hrvat (sin učitelja), domačin, ki je do leta 1947 učil slovensko, po tem letu, ko je pripadel kraj LR Hrvaški, pa v hrvaškem jeziku. V začetku so se prebivalci upirali hrvaškemu pouku. V šoli še sedaj kaznujejo otroke, če govore v narečju namesto v knjižnem hrvaškem jeziku. To je izjavil župnik Božič. Po izjavi Maksa Jeričevića (vulgo Lavris) iz Šapjan so se v Avstriji in pod Italijo prebivalci imeli za Istrane - Slovence. Gospodarski razlogi so jih silili, da bi prišli pod LRH. Po izjavi poštarice v Šapjanah ljudje še bero slovensko in imajo tudi naročene slovenske časopise. V Barbaliću na str. 147 je označena šola kot slovenska z 2 oddelkoma in 108 učenci. Cottone jo omenja na str. 242., V. Car Emin pa na str. 127. V Ročnem zapisniku iz l. 1922 je na str. 73 označena kot slovenska šola z 2 oddelkoma in s 126 učenci. Do leta 1922 je bil na šoli slovenski pouk. V vasi je delovalo do leta 1925 društvo Danica. Župnija je v Jelšanah.

Na šoli je ohranjen arhiv iz dobe italijanske okupacije in nekaj učbenikov. V vasi Brdce govore ljudje slovensko bolje kakor v Pasjaku. Nova politično-upravna meja in hrvaška šola bosta sčasoma odločili tudi narodnostno opredelitev.

6. **VELIKO BRDO**. Občina Il. Bistrica, okraj Koper. Poprej v občini Jelšane. Župnija Jelšane.

Šolo so leta 1925 ustanovili na pobudo fašističnega komisarja, da bi pospešili italijanizacijo kraja. Nima svojega šolskega poslopja, temveč je sredi vasi v zasebni hiši, ki so jo pred letom prenovili. Ima dva oddelka in manjka en učitelj. Šolska soba je snažna, toda majhna. V šol. l. 1956/57 je 50 učencev. Šolski okoliš obsega Veliko Brdo, Studeno goro in Pavlico. V času NOB je bil tu pouk l. 1944/45. Otroci iz vasi Paulica in Studene Gore so poprej obiskovali šolo v Sobonjah, po letu 1920 v Paulici in sedaj po l. 1945 v Velikem Brdu. Župnija za Pavlico in Studeno goro je v Podgradu. Pred ustanovitvijo šole v Velikem Brdu so otroci obiskovali šolo v Jelšanah.

Kraj je slovenski.

7. **STAROD**. Občina Il. Bistrica, okraj Koper. Poprej občina Podgrad, okraj Volosko.

Po podatkih v šolskem arhivu v Jelšanah so otroci iz Staroda obiskovali šolo v Hrušici. Leta 1832 je bilo 36 šoloobveznih otrok. Pomožno šolo je ustanovil škofijski ordinariat v Trstu z odlokom št. 2453 z dne 11. oktobra 1864. Najeli so zasebno hišo, v kateri je učil krajevni duhovnik. Učni jezik je bil slovenski. Pouk so imeli 2 uri dopoldne in 2 popoldne. Šolski okoliš je obsegal Starod, Studeno goro in Pavlico. Leta 1864 je bilo 44 učencev za redno in 37 za ponavljalno šolo. Leta 1910 je bila ustanovljena redna šola. Leta 1870 je prenehala delovati pomožna šola in otroci so obiskovali šolo v Podgradu. V času italijanske okupacije je bil l. 1924 uveden italijanski učni jezik. Sedaj je pouk v delu župnišča, ki je prirejen za šolo.

V Imeniku šolskih oblastnij (1874) sta na str. 133 navedena šola "Na Staradi" Castelnuovo (Podgrad) in Primož Šubic, duhovnik učitelj. Barbalič jo navaja na str. 154, V. Car Emin na str. 127, Cottone pa je ne omenja. Ni niti v Ročnem zapisniku iz l. 1922, pač pa je v Učiteljskem tovarišu iz l. 1922 na seznamu šol v Julijski krajini. Učni jezik je sedaj slovenski. Poučuje učiteljica Ema Škorja s Klanca, obiskuje pa jo 11 učencev. Sedanji

šolski okoliš obsega vas Starod. Kraj je siromašen in zaostal. V vasi ni niti knjižnice niti društev.

8. **PODGRAD**. Do l. 1910 je bil samostojna občina in sedež okrajnega sodišča. Sedaj občina Herpelje, okraj Koper.

Po prvotnih podatkih je bila šola ustanovljena leta 1852. V dekanijskem arhivu v Jelšanah so podatki, ki to potrjujejo. Šola je imela takoj svoje poslopje, v katerem je še sedaj. Inšpekcijski zapisniki in statistične tabele omenjajo šolo kot trivialno, s slovenskim učnim jezikom. V dekanijskem arhivu v Hrušici je shranjen spis okrožnega urada v Podgradu, ki je prvi slovenski razglas iz l. 1809, t.j. razglas generala Bertranda. Šolski okoliš je obsegal: Račice, Sabonje, Podgrad. V Podgradu je bila nedeljska šola, a v Hrušici redna; tja je hodilo nekaj učencev. V Imeniku šolskih oblastnij iz leta 1874 je podatek, da je takrat učil Anton Rogač, duhovnik - učitelj. V jelšanskem arhivu pa so podatki za učitelja Petra Svetlina, ki je že leta 1864 učil na enorazredni šoli; takrat je bilo 136 šoloobveznih otrok v okolišu, toda pouk jih je obiskovalo le 41. V Popotnikovem koledarju iz l. 1887 je razvidno, da je imela en oddelek, po zapisniku iz l. 1911/12 pa dva oddelka. Barbalić jo omenja na str. 154 kot dvorazredno šolo s 194 učenci v letu 1913, V. Car Emin pa kot trioddelčno (na str. 127). Cottone pa na str. 242 pravi, da je bila ustanovljena l. 1878, leta 1910 pa je imela že tri oddelke. V času fašistične okupacije je bilo didaktično ravnateljstvo za ta okoliš v Marezigah. V knjigi Dokumetni o obrani (glej opombo 16 str. 21) je večkrat omenjena šola v Podgradu (str. 59, 49). Do l. 1926 je bil pouk v slovenskem jeziku, nato v italijanskem. V kraju so delovali podružnica Ciril-Metodove družbe, tamburaško društvo, knjižnica, zadruga. Število prebivalcev se je zmanjšalo. Celo dijaki gimnazije so pobegnili v Trst. Sedaj ima šola dva oddelka osnovne šole in štiri oddelke nižje gimnazije. V vasi so društvo Svoboda, kino, knjižnica in telovadno društvo. V šolski okoliš spadata vas Račice in Podgrad.

V Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereines; Jahrg 1884. - zv. XV., Salzburg, 1884 je v sestavku: W. Urbas: Die Tschitschen und die Tschitscherei, Ein Culturbild aus Istrien, str. 1-27, Podgrad omenjen med slovenskimi kraji. Na str. 16 omenja zasilne šole in v Podgradu večrazredno osnovno šolo; pri tem omenja vas Račice.

V kraju so bili svoj čas sedeži občine, sodišča, davkarije, notarja, odvetnika in več trgovin. Sedaj so tu izpostava občine in dom JLA ter kasarna. Prebivalci so čakavci in se imajo za Slovence.

9. **HRUŠICA** je spadala do l. 1918 v občino in v sodni okraj Podgrad, politično-upravno pod Volosko - Opatija, sedaj pa spada pod Koper, občino Hrpelje. Do te nove razmejitve pa je spadala v okraj Sežana.

Hrušica je spadala pod dekanijo Jelšane in po podatkih v starem cerkvenem arhivu sem našel ugotovitve, da je bila ustanovljena prodekanija v avgustu 1806 (citiran dekret v kroniki). Leta 1807 je priobčen odlok o pouku verouka v slovenskem jeziku (lingua vulgari - lingua vernacula), ki ga je poslala škofija v Trstu, kamor je bila inkorporirana ta dekanija. Nadalje so v arhivu podatki o uporabi katekizmov pri pouku. Na str. 5 so omenjene šole v dekaniji in l. 1817 nedeljska šola v Hrušici. Za leto 1815 so podatki za učiteljske nazive: magister, aedituus (mežnar) et organista. Spisek aktov je popoln od l. 1830 dalje. So pa spisi od l. 1806 dalje. Sedanji dekan Vlado Šircelj arhiva še ni pregledal. Mnogo spisov o šoli in pouku je iz Jelšan. V kroniki je prvi slovenski zapis razglas generala Bertranda (1809). Leta 1827 so priče vpisane slovensko. Knjiga o šolskih zadevah obsega čas od l. 1842 do 1884, za dekrete pa od l. 1806 do 1826. Ohranjen je tudi register z navedbami izdanih spričeval o izpitih iz verouka.

Arhiv je treba podrobno še pregledati.

Redna trivialna šola je bila ustanovljena l. 1827. V Jelšanah pa je komisijski zapisnik (13. 10. 1819), potrjen od okrožja v Pazinu dne 21. 8. 1827, prav tako od gospoščine Podgrad. V njem je določena plača učitelju v Hrušici. Vsaka hiša je morala letno plačati 30 krajcarjev šolnine. Okoliš je obsegal 427 hiš v vaseh: Hrušica, Podgrad, Podbeže, Obrov, Javorje, Male Loče, Račice, Starod, Sabonje, Gradišče, Studena Gora, Pavlica in Poljane. V letih 1824 - 1830 je poučeval Ivan Cesar. Leta 1834 je postala šola v Hrušici vzorna šola in dobila naslov Muster Elementarschule. Takrat je poučeval J. Mahorčič.

Na osnovni šoli, ki je dvooddelčna, je 39 učencev; poučuje šolski upravitelj Tomažič, domačin, s svojo ženo. V šolski kroniki so naslednji podatki: šolski okoliš tvorijo Hrušica in Male Loče. Poprej je obsegal vasi: Javorje, Obrov, Podbeže in Gradišče - do l. 1900. Šolska stavba je stara in leta 1900 prezidana, po letu 1950 pa obnovljena. Pred zgraditvijo poslopja je bil pouk v župnišču. Pouk se je pričel najbrž že leta 1806, ker od takrat izvirajo okrožnice o pouku in ker je bila takrat ustanovljena prodekanija, takratni župnik pa je bil višji šolski oglednik za druge šole. V šematizmu (glej opombo 14 na str. 21) je za leto 1827 navedena trivialna šola z M. Demšarjem, katehetom, in Jan. Knoblom, učiteljem. V Imeniku oblastnij iz l. 1874 je omenjen učitelj Franjo Vajšel. V koledarju iz l. 1887 je navedena slovenska šola z enim oddelkom in 121 učenci. Omenja jo Barbalić na str. 154; v letu 1913 je bilo pet učiteljev in 350 učencev. Ta podatek velja za šolo v Hrušici in Obrovem, kjer je bila ekspozitura z dvema oddelkoma; tam sta poučevala začasna učitelja Ivan Kržišnik in Ivanka Podreka (Ročni zapisnik za l. 1914/15, stran 137-138). Barbalić pa je seštel oddelke in učence obeh šol skupaj. V Carju Eminu so podatki o šoli na str. 127, v Cottonu na str. 242. Ta ima napačen podatek o ustanovitvi šole (1875).

Stara učiteljska šolska knjižnica je izgubljena. Leta 1927 je bil uveden italijanski pouk v vseh oddelkih. Med NOB se je pričel slovenski pouk leta 1944/45 v župnišču. Po letu 1945 so organizirali tečaje za mladino. Leta 1953

je bilo še 58 učencev. Prebivalci so Slovenci, berejo Jadran, Kmečki glas, Našo ženo. Iz vasi sta le dva mladinca na učiteljišču, na univerzi ne študira nihče. V kraju je bila do italijanske okupacije mlekarska zadruga, ustanovljena l. 1902.

10. **OBROV**. Poprej občina Podgrad, sedaj Hrpelje. Poprej je bil okraj Sežana, od l. 1955 pa Koper.

Šolski okoliš sestoji iz vasi Obrov, Javorje in Gradišče. Šola ima dva oddelka z 62 učenci (šol. l. 1956/57). Pouk je celodneven. Imajo novo zlato knjigo in kroniko. Kroniko so pričeli pisati l. 1945. Nima lastnega poslopja, temveč domuje v prvem nadstropju zadružnega doma, kjer sta dve učilnici. V šol. kroniki ni točnih podatkov o ustanovitvi šole. Že pri Hrušici smo navedli, da so šoloobvezni otroci vasi Obrov in Javorje obiskovali pouk v Hrušici do l. 1911/12. Otroci iz Gradišča so zaradi oddaljenosti ostajali doma. Ob pričetku pouka v Obrovem šola ni bila samostojna, temveč je bila le podružnica šole v Hrušici, čeprav je imela dva oddelka. V ročnem zapisniku za šol. l. 1914/15 (str. 137-138) je učiteljstvo šole v Obrovem navedeno pri Hrušici. Takrat sta učila Ivan Kržišnik in Ivanka Podreka, oba pomožna učitelja. V župnem arhivu v Jelšanah pa je poročilo dekana škofiji o šolah v dekaniji za šol. l. 1912/13, vpisana pa je tudi šola v Obrovem z enim oddelkom in 109 učenci. V Ročnem zapisniku za l. 1922 je navedena enooddelčna šola s 147 učenci (str. 73) kot učiteljica pa Pelagija Kampjut. Leta 1923 sta prišla na šolo še Hrvat Ivan Ribarič iz Vodic in Italijanka Polona Aurelia iz Barija. Leta 1925 je bila šola povsem italijanska. Slovenščini je bila odmerjena samo 1 ura pouka na teden. V šolski kroniki so navedeni vsi italijanski učitelji, ki so tu poučevali. Med NOB je bila tu partizanska slovenska šola od l. 1943 do maja 1944. Učili sta domačinki Ivanka Dodič in Terezija Bubnič. Leta 1948 so podrli staro poslopje, v katerem je bil pouk, in zgradili sedanji zadružni dom. Iz Obrova je pobegnilo mnogo mladine v Trst. Prebivalci govore narečje (čakavci), imajo pa se za Slovence. Na list Jadran je naročenih v Obrovu 29, Javorju 30 in Gradišču 16 oseb. Šolo omenja Barbalić na strani 155, V. Car Emin na str. 128 med tistimi, ki so bile ustanovljene v obdobju 1914-1918, Cottone pa na str. 246 s podatkom, ki ni točen, t.j. da je bila ustanovljena l. 1917 z enim oddelkom.

11. **GOLAC**. Do l. 1910 je kraj bil vključen v občino Materijo, okraj Volosko. Po osvoboditvi je spadal k okraju Sežana. Sedaj je v občini Hrpelje, okraj Koper.

Leta 1809 je bila v kraju kaplanija jelšanske dekanije in je spadala pod župnijo Hrušica. Po podatkih v arhivu šolskega nadzorništva Jelšane (Distrikt Schulinspektion) iz leta 1824 je bilo v Golcu 32 dečkov in 26 deklic, t.j. 58 šoloobveznih otrok. Takrat je v Hrušici že obstajala redna trivialna šola. Po fasiji iz leta 1819 so Poljane spadale v šolski okoliš Hrušica, medtem ko je bil Golac izvzet, ker je že imel župnijsko šolo. V izkazu za leto 1845 so navedeni v Hrušico nevšolani kraji. Med njimi je Golac, ki je imel takrat 81 hiš in 87 otrok za vsakdanjo in 63 za ponavljalno šolo. V tabeli iz leta 1854 je kraj še vedno izven šolskega okoliša Hrušica. Tabela iz l. 1862 pa ima podatek, da takrat v Golcu ni bilo šole. Po podatkih iz l. 1866 je bila v Golcu leta 1863 ustanovljena zasilna šola, ki je imela samostojno poslopje. V statističnem pregledu (Tabelle über den Zustand der Elementar Volksschulen des Bezirks Jelšane im Schuljahre 1864, prov. Küstenland, Diozese: Triest-Capodistria) v šolskem arhivu dekanije Jelšane so podatki, da je v Golcu zasilna šola z enim oddelkom, s slovenskim učnim jezikom, s ponavljalno in sadjarsko šolo. Šolski okoliš je obsegal Golac in Poljane. Vsi šoloobvezni otroci (130) so obiskovali redni pouk, 73 pa v ponavljalni šoli. Leta 1869 je poučeval župnik Planinšek. V šolski kroniki so podatki o ustanovitvi redne šole z učitelji laiki in historiat vasi (naselitev). Redna šola je bila odprta l. 1908 in prvi učitelj je bil Andrej Baso, naslednji Janko Petaros, ki je bil tudi dober sadjar. Leta 1913 je bil odprt drugi oddelek, v katerem je učila Marica Petrič. Leta 1920 so učili Mimi Ribarič, Hrvatica iz Vodic, učitelj Peterič in Italijan Mario Clemente iz Sicilije. Leta 1926 so bili nižji oddelki italijanski, višji še slovenski. Leta 1928 je poučeval Hrvat Košak v italijanski šoli, uporabljal pa je tudi slovenski jezik. Leta 1933 je imela šola 3 oddelke, v šolskih letih 1939-1943 pa dva. Otroški vrtec so ustanovili Italijani l. 1939. Med NOB na šoli ni bilo pouka od l. 1943 do 1945, pač pa je bil tu 26. dec. 1943 prvi partizanski miting. Te podatke je v šolski kroniki napisala Iva Kunej, ki je poučevala v šolskem letu 1945/46. V vasi je sedaj 112 družin in le 16 priimkov. Ohranjeni sta dve stari hiši s kolonami in napisom.

Sedanji šolski okoliš obsega Golac, Poljane, Brdo, Gojake, leta 1866 pa je obsegal Golac in Poljane. Šolsko poslopje je sezidano v letu 1913; je enonadstropno, z dvema velikima učilnicama v pritličju, ki jih sedaj rabijo za prireditve. Šolska soba je v prvem nadstropju, kjer je tudi učiteljevo stanovanje. Vseh učencev je bilo v šolskem letu 1956/57 35, in sicer 17 dečkov in 18 deklic. Vas je imela ves čas slovensko šolo, edino leta 1887 je učil župnik Mate Markič, po rodu Hrvat, hrvaško. V učiteljskem pregledu šolskih oblastnij (1874) je naveden učitelj duhovnik Ivan Pretnar. Barbalić omenja šolo kot slovensko (na str. 152), prav tako Cottone (na str. 293). V Carju Eminu je našteta med slovenskimi šolami na str. 127. V Ročnem zapisniku iz l. 1922 je na str. 73 označena kot slovenska šola z dvema oddelkoma. Na tej šoli je tudi shranjena kronika osnovne šole Poljane, ki je bila ukinjena.

12. **POLJANE**. Poprej občina Podgrad, okraj Volosko, nato občina Hrpelje, okraj Sežana in l. 1955 okraj Koper. Kronika šole se hrani v šoli Golac. V kroniki je omenjen nastanek vasi, nadalje, da je v vasi 66 hiš in le 10 priimkov. Po podatkih v kroniki so šolo ustanovili leta 1925 Italijani. Nastanjena je bila v hiši Tomaža Mršnika. Tam je bila do leta 1931, nato se je preselila v hišo Ivana Demojzesa, kjer je ostala do leta 1943, ko je bil prekinjen

pouk. Po odhodu učitelja Italijana je bila l. 1944 odprta partizanska slovenska šola. Poučevali sta vaščanki Ivana Merdevič in Marija Mršnik, zasilni učiteljici, v slovenskem jeziku. V šolskem letu 1945/46 je bila tu potovalna šola, poučevala pa je učna moč iz Golca. Naslednje leto je bila odprta stalna šola, učila pa je Marta Krakar. Šola je obstajala do leta 1953, ko so jo ukinili in jo priključili v šolski okoliš Golac. Poljansko šolo so obiskovali otroci iz Poljan.

Iz arhivskih virov (župni arhiv Jelšane, SŠM) je razvidno, da je bila vas Poljane še v letu 1840 brez kuracije. Spadala je h Golcu. Omenjena pa je v letih 1844 in 1845. Leta 1846 je bilo v vasi 46 hiš in 39 šoloobveznih otrok. V letih 1854 do 1862 je bila všolana v Hrušico in takrat je obiskovalo 54 učencev redno in 44 ponavljalno šolo. Leta 1864 je bila všolana v Golac. Pouk v Poljanah je bil vedno v slovenskem jeziku, z izjemo v času italijanske okupacije. V cerkvi so prav tako molili, kot doma, v slovenskem jeziku. Šola ni omenjena v drugih virih, ker je bila ustanovljena šele pod it. okupacijo.

13. **JELOVICE** (LRH). Do l. 1943 so spadale pod občino Materija, sedaj pod občino Jurdani, okraj Klana.

Vas Jelovice so do ustanovitve samostojne šole spadale v šolski okoliš Vodice, od katerega so oddaljene 5 km. Vas je sredi doline, prislonjena na pobočje. Nima električnega toka in je močno zanemarjena. Povezana je s Podgorjem s široko cesto. Šola je bila ustanovljena leta 1917. Nima lastnega poslopja in je v preurejeni kmečki hiši. Učilnica je majhna, še manjše pa stanovanje, t.j. sobica, ki je shramba učil, pisarna in spalnica. V šolskem letu 1956/57 je obiskovalo šolo 16 otrok. Poučevala je učiteljica v hrvaškem jeziku. Prebivalci te vasi so vedno obiskovali hrvaško šolo. Doma pa govore narečje - so Čiči, nezadovoljni, da so priključeni v LRH, kajti vse do l. 1943 so bili pod slovensko občino Materijo, sedaj pa imajo občino prav daleč.

V Barbaliću je omenjeno, da je tu potrebna šola (str. 153), V. Car Emin jo ima všteto med na novo ustanovljenimi šolami po l. 1914 na str. 128, prav tako jo Cottone na str. 246 omenja kot hrvaško šolo, ki je bila ustanovljena l. 1917. V okolišu so še sedaj nepismeni.

Do zadnje razdelitve okrajev je kraj spadal pod Buzet in na željo prebivalcev jih je obiskala komisija, da bi rešili njihovo pritožbo za priključitev Sloveniji. Ponudili so jim vrnitev k okraju Buzet in ker prebivalci na to niso pristali, se je komisija odpeljala. Glavni razlog za priključitev Sloveniji je gospodarski, ker imajo blizu Koper in občino Hrpelje.

14. **VODICE** (LRH) so bile do leta 1943 v občini Materija, okraj Volosko, kasneje v reški pokrajini. Po l. 1945 spadajo pod okraj Buzet, sedaj pod občino Jurdani, okraj Klana.

Vodice so prvotno spadale pod dekanijo Jelšane in v spisku šol in šoloobveznih otrok iz l. 1829 (žup. arhiv Jelšane fac., 1827., 19) so podatki, da je bilo v redni šoli 75, v nedeljski pa 26 učencev. Leta 1854 je bila odprta redna pomožna šola. Učni jezik je bil po podatkih v uradnih statističnih tabelah slovenski, učili pa so 2 uri dopoldne in 2 uri popoldne v slovenskem jeziku. Leta 1864 je bilo v šolskem okolišu 189 šoloobveznih otrok, pouk pa je obiskovalo vsega 34 učencev v redni in 24 učencev v ponavljalni šoli. Šolski okoliš je obsegal vasi Vodice, Dane in Jelovice. Šola ima svoje poslopje. Sedaj ima dva oddelka. Leta 1869 je še učil župnik Poklukar, ki ga omenja tudi Ribarič kot slovenizatorja Hrvatov v svoji razpravi na str. 149. Piše, da je skušal zatreti stare običaje v cerkvi. Ta pomožna šola ni bila ukinjena leta 1870, temveč je obstajala nadalje kot redna ljudska šola in je navedena v Imeniku šolskih oblastnij, ni pa bilo zasedeno učno mesto. Leta 1887 je že postala šola hrvaška , učil pa je Vicko Rubeša. Šolo omenja Barbalić (str. 152) in navaja, da je imela dva oddelka s 107 učenci. V. Car Emin jo citira na str. 127, Cottone pa poroča o njej na str. 243 in ima netočen podatek o ustanovitvi (l. 1886), medtem ko je takrat bila le spremenjena iz slovenske v hrvaško šolo. Po osvoboditvi je na šoli ves čas hrvaški učni jezik in tudi prebivalci se imajo za Istrane-Hrvate, čeprav žele kot Jelovčani biti priključeni LRS. V vasi je od l. 1909 delovalo pevsko društvo Zelen bor, dokler ga niso Italijani razpustili. Leta 1922 je omenjena šola z 2 oddelkoma v Ročnem zapisniku na str. 74.

15. **RAKITOVEC**. Poprej je spadal v občino Buzet, nato v občino Podgorje, okraj Sežana, sedaj v občino Hrpelje, okraj Koper.

Pred ustanovitvijo šole v vasi so obiskovali otroci hrvaško šolo v Slumu. Leta 1908 je bila ustanovljena najprej ekskuredna šola k šoli Movraž. Prvi pouk je bil v hiši Roka Žiganteja. Leta 1912 so zgradili sedanje šolsko poslopje in odprli redno osnovno šolo. Prvi stalni učitelj je bil Fran Bernetič. Šolsko poslopje je bilo zgrajeno s pomočjo podpore Družbe Sv. Cirila in Metoda za Istro (Narodna obramba; edina številka, 4. svečana 1914; članek prof. Iv. Ivančiča; Družba Sv. Cirila in Metoda za Istro, str. 11-18; na str. 17 podatek za Rakitovec.) Leta 1924 so Italijani uvedli italijanski učni jezik. Med NOB je bil po l. 1943 tu pouk. Učila je Marija Miklavčič, mladinka iz vasi. Sedaj poučuje Vera Bolčič, doma s Klanca v Istri. Največja ovira za večji uspeh šol je stalno menjavanje učnih moči. V vasi je elektrika. V šoli je dovolj prostora tudi za prosvetno društvo, ker je sedaj le 23 učencev v prvih štirih razredih. Učenci višje osnovne šole obiskujejo gimnazijo v Hrpeljah. Župnijo so do l. 1943 imeli v Slumu, sedaj v Podgorju. Cerkveni jezik je slovenski. V vasi je delovala do leta 1918 tudi podružnica Družbe Sv. Cirila in Metoda za Istro. V vasi so izredno zavedni in so v večini aktivno sodelovali v NOV. Iz te vasi ni še nihče odšel v Trst preko meje ilegalno. Med NOV je vas bila nekaj časa priključena hrvaškemu osvobodilnemu gibanju, kajti tu je bil prehod čez železniško progo proti Danam. Prebivalci so zavedni Slovenci. Berejo Slovenskega poročevalca (3), list Jadran (10), Pionirja in

Cicibana. Na šoli je knjižnica. Deluje tudi prosvetno društvo z igrami.

Barbalič omenja šolo kot slovensko na str. 6. Leta 1913 je imela en oddelek s 126 učenci. Navedena je v knjigi V. Car Emina na str. 127, Cottone pa jo omenja na str. 230 pod Aquaviva Rachitovich z letnico 1913, ko naj bi bila šola ustanovljena; takrat je pa bilo namreč zagotovljeno le šolsko poslopje. Na tej šoli je bila od začetka pouka od 3. razreda dalje učni predmet italijanščina. Vpisana je tudi v Ročnem zapisniku iz leta 1914-15 na str. 137 kot slovenska šola z enim oddelkom.

16. **MOVRAŽ**. Do leta 1943 občina in okraj Buzet, šolski okraj Koper. Sedaj občina in okraj Koper.

V Šolskem muzeju je kratko poročilo iz l. 1951. Šolski okoliš je obsegal Movraž, Smokvico, Dvore, sedaj pa Movraž in Dvore, ker je vas Smokvica l. 1949 pripadla Gračišču. V šolski kroniki ni podatkov o nastanku šole. Omenjeno je samo, da so v začetku učili duhovniki, ki so ustanovitvi redne šole nasprotovali skupaj z vaškimi veljaki. V Imeniku šolskih oblastnij iz l. 1874 so navedeni šola v Mavraši, okraj Buzet in učitelj Ignacij Meško. V koledarju za l. 1887 šola ni zaznamovana, pač pa v Ročnih zapisnikih za l. 1911/12 in 1914/15 (str. 173 in 137). Navedena je tudi v Ročnem zapisniku za l. 1922 na str. 63 kot slovenska šola z enim oddelkom. Omenja jo Barbalić na str. 6 in pove, da jo je takrat obiskoval 101 učenec. Navaja jo V. Car Emin na str. 127, Cottone na str. 231. Slednji pove tudi, da je bila redna šola ustanovljena l. 1907. Sezidali so tudi šolsko poslopje, ki je med zadnjo vojno pogorelo in so ga obnovili l. 1945. To je nizka, pritlična stavba na kraju vasi. Ima 1 učilnico in 1 stanovanjsko sobo. Šola ima sedaj en oddelek in 41 učencev. V šolski kroniki, ki so jo pričeli pisati l. 1949, je več podatkov za čas italijanske okupacije. Leta 1924 se je pričel italijanski pouk. Italijanski učitelji so kaznovali slovenske otroke tako, da so jih obešali skozi okno. Prebivalci so Slovenci. Časopisov nimajo naročenih, pač pa imajo v vasi dva radijska sprejemnika. Kraj je gospodarsko zanemarjen. Kulturno-prosvetnega dela izven šole skoraj ni. V vasi je župnik in v cerkvi je slovenski jezik že od nekdaj.

17. **ČRNICA** (sedaj LRH). Do leta 1943 občina in okraj Buzet, nato v letu 1945 pripade Sežani, od l. 1947 zopet občina in okraj Buzet.

Začetki šole v Črnici segajo v leto 1887, ko je poučeval duhovnik Vekoslav Brozović kot pomožni učitelj. Učni jezik je bil hrvaški. V Ročnem zapisniku za l. 1911/12 je kot zasilni učitelj še vedno naveden isti duhovnik. Barbalić jo omenja na str. 5 kot šolo s hrvaškim učnim jezikom z 1 oddelkom in 115 učenci. Kot hrvaško šolo jo ima vpisano V. Car Emin na str. 127, Cottone pa na str. 230 (Carnizza) pravi, da je bila ustanovljena redna šola s hrvaškim učnim jezikom l. 1912. V šematizmu za l. 1910 pa je navedena kot slovenska šola. V Barbaličevi knjigi Narodna borba v Istri (glej opombo 13 na str. 16) je na str. 157 podatek (789), da je Deželni šolski svet za Istro ustanovil 20. jan. 1912 hrvaško šolo v Črnici in še v nekaterih drugih krajih v Istri. Po osvoboditvi je bila šola slovenska in prebivalci so izjavili, da so Slovenci (89,38 %). Leta 1947 je bila priključena vas okraju Buzet v LRH, a do šol. l. 1951/52 je potekal na šoli pouk v slovenskem jeziku. Takrat pa sta nastopili novi učiteljici Hrvatici in uvedli hrvaški učni jezik. V šol. l. 1956/57 je na šoli 1 oddelek s 44 učenci v nižjih razredih, učenci višje osnovne šole pa obiskujejo gimnazijo v Buzetu. Šolski okoliš obsega naselja Črnica, Confi, Jakci, Konti, Mlini, Ogrini, Perci, Santiči, Goričica, Podrečak. V cerkvi je bil prej obredni jezik pri molitvah slovenski, leta 1952 pa se je moral slovenski duhovnik odseliti in je prišel Hrvat. V vasi želi večji del prebivalcev priključitev k LRS.

18. **SOČERGA** (Castel San Quirico). Do leta 1910 občina Buzet in okraj Buzet, sedaj občina in okraj Koper; do priključitve cone B je spadala pod okraj Sežana.

Šola ima kroniko, spisano leta 1946; omenjen je pričetek pouka v letu 1908. To leto je župnik Anton Budin pripeljal staro učiteljico, ki je poučevala otroke. Redna šola je bila ustanovljena l. 1913 in šolska soba je bila v hiši št. 32. Poučeval je Karel Vouk vse do leta 1916, ko je bil pouk prekinjen. Ponovno se je pričel pouk leta 1919, toda že v italijanskem jeziku. To se je zgodilo na pobudo duhovnika Italijana, ki je tudi v cerkvi govoril samo italijansko. Med NOB je bil nekaj časa pouk v slovenskem jeziku. Belogardisti pa so pregnali župnika Slovenca, ki je poučeval v šoli, in redni pouk se je pričel nato 5. okt. 1945. V hiši št. 6 je poučeval Avguštin Čok iz Trsta. Vpisanih je imel 106 učencev. Obisk pouka ni bil reden zaradi poljskega dela in mraza. Zaradi težkih razmer, v katerih so morali živeti učitelji, so se ti hitro menjavali v škodo učnih uspehov. Še leta 1947/48 je morala učiteljica spati v šolski sobi na tleh, ker ni dobila stanovanja. Sedaj je šola v novi zgradbi zadružnega doma v I. nadstropju, kjer ima tudi učitelj lepo stanovanje. Odprt je 1 oddelek z 42 učenci. Šolski okoliš obsega Sočergo, Tuljake, Maršiče, Sokoliče, Pisare, Karle, Mavriče, Peraje, Uliko, Lukine.

V šoli se je treba po pripovedovanju učiteljice Norme Bernardi iz Malije zelo truditi, da se učenci priuče knjižnemu jeziku. Sedanji župnik Valentič ima v arhivu t.i. Gestions Protokol od l. 1890 do 1900. Pomembno je poročilo o pouku iz l. 1908. Najstarejši podatki o pouku verouka segajo v leto 1861. Od leta 1870 dalje so vpisi v slovenskem jeziku. V učiteljskih koledarjih šola ni omenjena. Tudi Barbalić je nima v knjigi, temveč samo na zemljevidu šol. V. Car Emin jo omenja kot deželno šolo s slovenskim učnim jezikom na str. 127, Cottone pa jo navaja na str. 244. Slovenski učitelj je bil izgnan l. 1918 in vas je bila do l. 1923 brez pouka. Ta šolski okoliš meji na Saleš v LRH, kjer je zgradila Ciril-Metodova družba hrvaško šolo.

19. **PREGARA**. Prej občina Buzet, okraj Koper, nato v puljski pokrajini, po letu 1946 v okraju Sežana, od leta 1947 v okraju Buzet in od l. 1956 v okraju Koper.

Šola je na jezikovni meji in njen okoliš obsega frakcije Pregaro, Reparac, Krištije, Bužele, Brežinare, Sv. Simon, Toniše in Klune, ki pa so politično-upravno v LRH, toda učenci obiskujejo šolo v Pregari. Leta 1910 je bila ustanovljena šola in učni jezik je bil hrvaški. Barbalič jo omenja na zemljevidu šol, V. Car Emin na str. 127 med tistimi, ki so bile ustanovljene v razdobju 1914-18, Cottone na str. 244 kot hrvaško šolo, ki je bila ustanovljena 1917 (napačen podatek). V Učiteljskem tovarišu z dne 2. 3. 1922 in v Ročnem zapisniku iz l. 1922 (str. 64) je šola v Pregari označena kot slovenska z enim oddelkom, toda Italijani so jo zaprli. Leta 1924 je bila odprta kot italijanska šola. Nima samostojne zgradbe in učilnica je v župnišču ter ima zasilen vstop, prirejen skozi okno. Po osvoboditvi do l. 1952 je bila pod LRS, nato pod LRH do l. 1956. (Ur. FLRJ, št. 15., 4. 1956). Šolska kronika je bila sestavljena 23. 6. 1947. Po podatkih v njej se je baje pouk pričel leta 1750, učil je Anton Štule, kasneje župnik Anton Ščiter, za kasnejšo dobo pa manjkajo podatki do ustanovitve v letu 1910. Med NOB ni bilo pouka. Leta 1946 je prišel prvi slovenski učitelj. Opisan je tudi izpad (demonstracija) šolskih otrok proti hrvaškemu učitelju v letu 1955. Otroci so vpili: "Nočemo hrvaškega učitelja!" Nekaj podatkov o šoli je v cerkvenem arhivu. Cerkev so imeli prej v Zrenju, sedaj v vasi, toda župnik je Hrvat. Po priključitvi k LRS leta 1956 so Hrvati odklopili električni tok. Prebivalci tega okoliša se imajo za Slovence in so naročeni na Jadran, ki izhaja v Kopru.

20. **GRADEB** (Gradinja). Poprej občina Oprtalj, okraj Poreč, po letu 1945 okraj Sežana in sedaj občina in okraj Koper.

Šolski okoliš obsega Graden, Brezovico, Abitante, Pavliče, Rošiče, Koromače, Staro Mandrijo, Sirče in Kaline. Šolsko kroniko je vzel zadnji hrvaški učitelj (1956) in je še ni vrnil. Šola je bila ustanovljena l. 1910, po podatkih v Cottonu pa l. 1906, in sicer en hrvaški in en italijanski oddelek (str. 136). v V. Carju Eminu pa je na str. 127 navedena kot hrvaška šola, ustanovljena po l. 1914. Barbalić pa na str. 127 omenja šolo kot dvojezično, t.j. hrvaško-italijansko.

Italijani so l. 1929 zgradili v Gradinu novo lepo enonadstropno poslopje, ki ima dve učilnici in učiteljska stanovanja. V šol. l. 1956/57 je bilo vpisanih 70 učencev, nameščeni pa trije učitelji. V letih 1951-1954 je bil na šoli pouk v hrvaškem jeziku, sicer pa v slovenskem od l. 1945 dalje. V kraju so podružnica občinskega urada, kmetijska zadruga in prosvetno društvo.

21. **HRVOJI.** Občina Koper, prej Oprtalj, okraj Poreč (1910).

V šolski kroniki je naveden naslov Žrnovec - Belvedur in podatek, da je bila šola ustanovljena l. 1912. Pred l. 1910 je učil krajevni duhovnik (kraj ima najvišji zvonik v srednji Istri). V sosednjem Topolovcu pa je bila l. 1906 odprta hrvaška šola. Leta 1910 je nastopila prva učiteljica, ki je učila v hrvaškem jeziku, učne knjige so bile hrvaške, po nekaj ur na teden je bilo odmerjenih pouku slovenščine. Tako stanje je bilo do l. 1919/20, ko je bil uveden italijanski učni jezik. Leta 1940/41 je bil pouk ukinjen. Nekateri starši so med okupacijo sami učili otroke doma slovensko. Po kapitulaciji Italije je bil kraj priključen Slovenski Istri. Šolski okoliš obsega Topolovec, Hrvoje, Žrnovec (Črnovec v Nac. katastru). Slovenski pouk je od l. 1945/46 dalje. Med NOB ni bilo pouka. Šolsko poslopje so porušili Nemci l. 1944. Leta 1945/46 je bila odprta slovenska šola, v sosedni vasi Kučibreg pa hrvaška. Pouk je bil najprej v baraki, nato v zasebni hiši v vasi Belvedur in po razmejitvi med državnim ozemljem Jugoslavije in STO je bila šola premeščena v Hrvoje. Tu je bila šola najprej v župnišču (2 sobi), obiskovalo pa jo je 133 učencev. Leta 1952/53 so pričeli zidati novo šolsko poslopje (cca 10 milij. din) in 14. 3. 1954 je bila otvoritev. Poslopje je moderna pritlična stavba z vsemi potrebnimi prostori in lepim dvoriščem. Vanj so se vselili 19. aprila 1954. Na šoli je tečaj za kmetijsko-gospodinjski pouk. V uporabljeni literaturi ni navedene šole pod imenom Hrvoji, niti v pregledu v UT.

22. **TREBEŠE.** L. 1910 občina Buzet, sedaj občina in okraj Koper.

V muzeju je gradivo iz l. 1951 - poročila Marte Mihevc. Pouk se je začel 3. februarja 1951. Poučevala sta Anton in Ivan Maršič. Šola je imela 1 oddelek in je bila do l. 1943 italijanska. Šola nima svojega poslopja in pouk je v zasebni hiši (1930). Med NOB je poučevala mladinka Marija Palčič.

V literaturi, ki jo navajamo pri drugih šolah, ni omenjena. Navedena pa je v Nac. katastru s podatkom, da je bila ustanovljena leta 1923 (str. 503). Vas je slovenska in spada pod katastrsko občino Movraž. Od l. 1944 (NOB) poteka na šoli slovenski pouk.

23. **BORŠT**. Občina Marezige, okraj Koper, sedaj okraj in občina Koper.

Po podatkih v šolski kroniki je bila šola odprta 4. maja 1908 v zasebni hiši v zaselku Gorenjci. Pred tem otroci niso hodili v šolo. Okoliš obsega vasi Boršt, Gorenjci, Baratali, Hrpeljci, Labor in Glem. Labor je imel med NOB samostojno šolo, ki je bila leta 1951 ukinjena. Od l. 1908 do 1921 je bil pouk v vasi Gorenjci, nato v Borštu, kjer so postavili novo šolsko poslopje l. 1932. Ima dve šolski sobi in učiteljsko stanovanje. Od 1945 dalje ima šola 3 oddelke. Med NOB so na šoli poučevale domačinke (glej šolsko mapo v muzeju) in Cvetka Glavina iz Črnomlja, ki je pokopana v Trstu (padla). Šola je omenjena v Ročnem zapisniku iz l. 1922 na str. 63,v V. Carju Eminu na str. 127, v Cottoneju pa na str. 229. Slednji trdi, da je bila šola ustanovljena leta 1913, a na str. 254 ima podatek, da je šolska zgradba veljala 217.000 lir. Barbalić jo omenja na str. 15, le ime je popačeno in jo imenuje Borstama (italijansko Boste).

V arhivu Slovenskega šolskega muzeja je poročilo predsednika učiteljskega društva za koprski okraj iz leta 1920. V poročilu pravi, da je bilo v Borštu takrat 95 učencev, toda pouka ni bilo, ker ni bilo učitelja. V

Ročnem zapisniku, ki smo ga že omenili, je na str. 64 ponovni podatek za šolo Truške-Boršt z navedbo, da ima 2 oddelka, 160 + 110 učencev, ki jih poučuje 1 učitelj iz Mareizg. Šola je označena kot potovalna. Poučevala je Štefanija Bieker-Rolih (Roč. zap. str. 32). Prebivalci so Slovenci.

24. **KOŠTABONA** (Castel de Bona). Poprej občina Pomjan (1918), kasneje Šmarje, sedaj okraj in občina Koper.

Šola je bila ustanovljena po sklepu Deželnega šolskega sveta za Istro 20. jan. 1912, in sicer je bil odprt en slovenski in en italijanski oddelek. V obeh oddelkih je bil pouk drugega jezika (ital. - slov) neobvezen. Barbalić jo omenja na str. 19 kot pridruženo Pomjanu in v letu 1913 ima vpisani za Koštabono 2 samostojni šoli, italijansko - z enim oddelkom in 53 učenci - ter slovensko - z enim oddelkom in 87 učenci. V. Car Emin jo omenja na str. 127, Cottone jo navaja na str. 230, s točnim podatkom o ustanovitvi, in sicer kot italijansko in slovensko šolo. Podatek o ustanovitvi pa je v knjigi Narodna borba u Istri (glej opombo 13 na str. 16). V Ročnem zapisniku iz l. 1922 je na str. 64 navedena med zaprtimi šolami. Šolska stavba je bila zgrajena l. 1932 in je veljala 120.000 lir. Je enonadstropna, z dvema učilnicama in stanovanjem. Leta 1919 je bil slovenski pouk ukinjen. Šolski okoliš obsega Koštabono, Kapele, Križice (Hrvatini), Savaline, Škrline. V kraju je župnija, obredni jezik je slovenski, prebivalci Slovenci, ki imajo naročeno slovensko časopisje (Jadran itd.).

25. **PUČE.** Do l. 1910 občina Pomjan, med italijansko okupacijo občina Šmarje, sedaj okraj in občina Koper.

V muzejski kartoteki je poročilo iz l. 1952. Šolski okoliš obsega: Puče, Breče, Dolino, Planjave. Pouk se je pričel leta 1912 v zasebni hiši Jožeta Pucerja. V slovenščini so poučevali do l. 1918/19, ko so Italijani namestili učitelja italijanske narodnosti. L. 1932 so sezidali sedanje šolsko poslopje. Takrat sta spadala v ta okoliš zaselka Pribci in Mlini, šola pa je imela dva oddelka. V času NOB ni bilo pouka, in sicer od l. 1943 do 21. nov. 1945. V šoli so bili nastanjeni vojaki. Stavba je enonadstropna, z veliko učilnico in trosobnim stanovanjem. Šolski inventar je bil med vojno odnesen. V šol. l. 1934/35 je bilo 25 učencev, v šol. l. 1956/57 pa 27. Šolo omenja le Cottone na str. 255 pri stroških za zidanje poslopja, ki je stalo 120.000 lir. Kraj je slovenski in še preko Dragonje ljudje govore podobno narečje. Cerkveni jezik je slovenski, župnija pa je v Koštaboni.

26. **KRKAVČE** (Carcasse). Do l. 1910 občina Pomjan, nato Šmarje, sedaj okraj in občina Koper.

V župnijskem arhivu so ohranjeni spisi, ki govore o šoli v letu 1799. Ohranjen je tudi Catalogus Juventutis instructionem religionis frequentantis ab anno 1863. Na šoli sta sedaj dva oddelka z 68 učenci. Učenci višjih razredov obiskujejo osemletko v Ravnu (Sv. Peter). Po šolski kroniki se je pričel pouk leta 1905. Od l. 1852 do 1905 je obstajala zasilna župnijska šola. Slovenska šola je bila odprta s pomočjo podpore Družbe sv. Cirila in Metoda za Istro (V. Car Emin str. 58), ki je dala občini brezobrestno posojilo. V kraju je bila takrat enoodelčna slovenska in italijanska šola. Šolsko poslopje je bilo zgrajeno l. 1905; ima 3 učilnice in stanovanje, je enonadstropno, z obširnim dvoriščem in vrtom. Lega Nazionale je zgradila poslopje za italijansko šolo. Iz Učiteljskega koledarja za l. 1911/12 je razvidno, da je bila v Krkavčah najprej pomožna šola. Barbalić jo omenja na str. 19 kot pomožno slovensko šolo z enim učiteljem in 44 učenci. Omenja pa tudi Legino italijansko šolo (zasebno), z enim oddelkom in 55 učenci. Cottone pa pravi na str. 244, da je bila slovenska šola odprta l. 1917, kar ni točno. Šolski okoliš obsega: Krkavče, Hrib, Sv. Maver, Rov, Pučarje, Škrljevac, Žvabe, Abrame in Dolino.

V cerkvi je bilo slovensko bogoslužje (glagoljaši) do l. 1898, na šoli pa slovenski pouk do l. 1925. V vasi je tudi otroški vrtec, ki so ga odprli Italijani v šolskem l. 1936/37 (Cottone str. 261) in ima svoje poslopje.

27. **RAVEN** (Sv. Peter). Občina Piran, okraj Koper.

V muzeju je tiskano proočilo za šolo Raven, ki je izšlo ob otvoritvi nove osemletne šole 1. maja 1954, in pisano poročilo z dne 14. 9. 1955. in 24. 4. 1956. Občinski ljudski odbor Piran pa je novembra 1956 izdal poročilo svetov za šolstvo, prosveto in kulturo in telesno vzgojo (str. 69), v katerem so podatki o šolstvu za občino Piran (ciklostirano).

Do ustanovitve šole v Novi vasi l. 1914 so učenci obiskovali šolo v Krkavčah, nato domačo šolo in do l. 1926 dalje šolo v kraju Raven, ki je med Novo vasjo in Sv. Petrom. Leta 1926 so tam Italijani sezidali šolsko poslopje. Pouk je bil v italijanskem jeziku. Leta 1950 je bila odprta nova osemletna šola v Ravnu in sezidano novo poslopje. Na tej šoli so sedaj otroški vrtec, osemletna osnovna šola in dvoletna gospodarska šola. Po sklepu zbora volilcev je obvezen obisk vseh treh šol za učence tega okoliša. To je edini primer enajstletne šolske obveznosti v FLRJ. Šolski okoliš Raven obsega Sv. Peter, Novo vas, za nižjo gimnazijo pa še Padno in Krkavče.

V. Car Emin pravi na str. 128, da je bila v Sv. Petru odprta slovenska šola v razdobju 1914-1918. Cottone pa pravi na str. 244, da je bila l. 1914 odprta šola s slovenskim učnim jezikom in italijanščino kot učnim predmetom. V Ročnem zapisniku iz l. 1922 na str. 64 pa je šola v Novi vasi pri Piranu navedena med zaprtimi slovenskimi šolami v koprskem okraju.

V kroniki šole Raven je podatek, da je bila l. 1916 odprta šola v Sv. Petru, ki so jo leta 1919 Italijani zaprli in spremenili v italijansko. Kraj je slovenski in v cerkvi so imeli do italijanske okupacije molitve le v slovenskem jeziku.

28. **SEČOVLJE.** Občina Piran, okraj Koper.

Leta 1903 je bila odprta ekskurendna šola iz Pirana v Sečovljah. Leta 1906 je postala redna šola in v tem letu je bilo tudi zgrajeno šolsko poslopje. Šola je bila italijanska. Leta 1913 je imela šola 3 oddelke z 223 učenci

(Barbalić str. 22). Cottone jo omenja na str. 231 najprej kot ekskurendo s sedežem v zaselku Gorgo. Slovenska šola v Sečovljah je bila odprta l. 1945. Sedaj deluje osemletna šola v novi, moderno grajeni šolski stavbi, ki je bila odprta 30. julija 1953. Poleg nje je stanovanjska hiša za učitelje. Italijanska manjšinska šola je v stari stavbi, v kateri je v šolskem l. 1956/57 v prvih štirih razredih vpisanih 14 otrok. Na osemletni šoli v Sečovljah pa je 191 učencev v osmih oddelkih. Pritok slovenskih učencev je velik, ker se stalno priseljujejo nove družine, ki dobijo zaposlitev v rudniku ali drugih podjetjih.

29. **SV. LUCIJA**. Občina Piran, okraj Koper.

Italijanska šola je bila ustanovljena leta 1903 kot ekskurendna. Leta 1912 je imela že tri oddelke (glej Barbalić str. 22), Cottone pa jo omenja na str. 231 z istimi podatki kakor Barbalić. Slovensko šolo pa je ustanovila Družba Sv. Cirila in Metoda leta 1912 in je imela dva oddelka s 102 učencema. Milković, ki je v dogovoru s CMD ostopil parcelo za zidanje slovenske šole, je pretrpel italijansko nasilje, saj so mu v jezi zaradi njegove pomoči slovenski šoli zažgali domačijo. Šola ima sedaj štiri oddelke osnovne šole s 97 učenci. V. Car Emin jo omenja na str. 45 in 57.

30. **PIRAN**, okraj Koper.

Do leta 1950 v Piranu ni bilo slovenskih šol. Slovenski pouk v Piranu se je pričel 19. sept. 1950, ko so odprli novo šolo z dvema oddelkoma in 59 učenci. Prej so obiskovali osnovno šolo v Portorožu, ki je bila odprta l. 1945. Po oddelitvi učencev iz Pirana je šola v Portorožu ostala s štirimi oddelki osnovne šole, ki jih je v šol. l. 1955/56 obiskovalo 86 učencev, v šol. l. 1956/57 pa 112 učencev. V Piranu je nastanjena šola v starem poslopju (bolnišnica) skupaj s slovensko gimnazijo. Piranska šola je že leta 1951/52 imela štiri oddelke. V l. 1956/57 jih ima enajst, s 340 učenci. To veliko število učencev slovenske narodnosti je posledica spremembe narodostne strukture prebivalstva po priključitvi cone B STO-ja k Jugoslaviji. Večina prebivalcev italijanske narodnosti se je odselila.

Na gimnaziji v Piranu, ki ima prve štiri razrede, je bilo v šol. l. 1956/57 185 dijakov. Italijanska manjšina ima v Piranu še licej in nižjo gimnazijo. Na liceju sta bila v šol. l. 1956/57 2 dijaka, na nižji gimnaziji 29. Skupaj je 31 dijakov, ki jih poučuje 9 profesorjev. Izdatki za italijanske manjšinske šole v Piranu znašajo: za osnovno šolo: 1,120.00 din, za gimnazijo: 4,108.000 din. V italijanski manjšinski osnovni šoli v Piranu je v 4 oddelkih 23 učencev. Italijanska gimnazija v Piranu ima lastno šolsko poslopje v njem pa je tudi osnovna šola. Italijanske šole imajo boljšo opremo in bolje opreljene kabinete kakor slovenske.

Za šolstvo v Piranu so podatki v knjigi L. Morteanija Notizie storiche della città di Pirano (Cottone str. 25). Morteani poroča o učitelju mestne šole v Piranu že v l. 1290. Poroča tudi o spisku učiteljev od l. 1328 do 1704; spisek je ohranjen v arhivu. V Piranu je bila ustanovljena glavna šola l. 1793. Nižjo realko so ustanovili 28. nov. 1870 (štev. dekreta 1681, 5. 11. 1870). Naslednje leto je postala višja realka. Italijanska mestna deška šola je imela l. 1876 pet oddelkov, l. 1909 osem in šest učilnic. L. 1898 je bila ustanovljena posebna dekliška šola, imela je tri učilnice in pet oddelkov. Leta 1913 pa je bilo deset oddelkov in šest učilnic. Istega leta je bila ustanovljena tudi dekliška meščanska šola. V času italijanske okupacije je delovala obrtna nadaljevalna šola (Avviamento professionale), ustanovljena 1919.

Poleg že navedenih šol so v Piranu še slovenski otroški vrtec, Zavod za gluho mladino, Vzgojni zavod Elvire Vatovec, pomorska srednja šola, dvoletna ribiška šola, nižja glasbena šola. Poleg tega delujejo še muzej, mestni arhiv, knjižnica in vrsta društev.

Italijanska manjšina ima svoja kulturna društva, ki pa so malo aktivna, ker se je večina prebivalcev italijanske narodnosti izselila.

V vaseh občine Piran delujejo ljudsko-prosvetna društva Svobode in telesno-vzgojna društva Partizana. Položaj Slovencev se je v tem delu Istre močno popravil in struktura prebivalstva po odhodu Italijanov se je zelo spremenila. Iz priseljencev nastaja nov tip slovenskega prebivalstva v Istri. V vaseh Raven, Sečovlje in v okolici se pojavlja med domačini odpor proti nekaterim priseljencem, ki v pijanosti žalijo domačine.

(se nadaljuje)

RIASSUNTO

Il contributo è la continuazione del dibattito aperto nel primo numero degli Annali. L'autore trae da vasti archivi (scolastici e parrocchiali) i dati sulla costituzione delle scuole e sul loro sviluppo in 30 centri a ridosso del confine (Rupa, Lipa, Novokračine, Jelšane, Pasjak, Veliko Brdo, Starod, Podgrad, Hrušica, Obrov, Golac, Poljane, Jelovica, Vodice, Rakitovec, Movraž, Črnica, Sočerga, Pregara, Graden, Hrvoji, Trebeše, Boršt, Koštabona, Puče, Krkavče, Raven, Sicciole, Santa Lucia, Pirano). Tale sviluppo viene seguito sistematicamente lo sviluppo delle scuole dall'abolizione dell'insegnamento in tedesco all'introduzione dell'italiano, a partire dalla seconda metà del XIX secolo si presta attenzione, invece, allo sviluppo delle scuole nelle lingue nazionali.

ZAPISKI IN GRADIVO

izvirno znanstveno delo

UDK 726.54(497.12 Piran)(093)

PIRANSKA RAZGLEDNICA IZ PRVIH DESETLETIJ 17. STOLETJA

Darja MIHELIČ
dr., izredni profesor Univerze v Ljubljani, višji znanstveni sodelavec SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4, SLO
dott., professore straordinario nell' Università di Lubiana, SLO

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja izvirnike piranskega arhiva, ki osvetljujejo načrte, pogodbe in izvedbo prenovitveno-prezidalnih del na cerkvi Sv. Jurija iz zadnjega desetletja 16. in prvega desetletja 17. stol. Gre za gradnjo oboka ob glavnem oltarju, za zidavo novega zvonika na drugi strani cerkvene zgradbe, kot je stal stari, za izdelavo fasade na strani proti Punti, pa tudi za zidavo obzidja, ki varuje morski breg pod cerkvijo pred erozijo.

Kakor še danes je tudi že pred stoletji podobo piranskega mesta obvladovala in označevala piranska župna cerkev Sv. Jurija. Ta objekt je v umetnostnozgodovinski stroki zbudil nekatere dileme. Bi mogli k njihovi razjasnitvi pripomoči tipični "zgodovinski" viri? - Pri tem imam v mislih pisane dokumente, ki so nastali konec 16. in v prvih desetletjih 17. stoletja.

Med ohranjenim gradivom nekdanjega piranskega komunalnega arhiva najdemo med arhivalijami z naslovom "Kopije listin" kar nekaj zapisov, ki zadevajo preteklost cerkve Sv. Jurija (škatla 1, sešitek 4, listi 54-55 verso, 57-61 verso[1]). Vsi so italijanski, pisani v humanistiki. Naslov fonda "kopije" naj ne zavaja. Ne zato, ker bi "prepis" pomenil nekaj negativnega, neverodostojnega, ampak zato, ker pri zapisih v tem fondu pogosto ne gre za prepise, temveč za dvojnike izvirnikov. Vsaka od pogodbenih strank - kot taka seveda tudi piranska komuna - je ob dogovoru prejela svoj, enakovredni izvod zapisa. Komuna je svoje dvojnike zapisov - po svojem tedanjem prepričanju - "pomembnejših" zadev hranila v posebnih sešitkih. Tudi gradbena dela na osrednjem piranskem cerkvenem objektu so nedvomno spadala med važne mestne zadeve, saj so - ne nazadnje - stala mesto dobršen kup denarja.

Vrsta omemb v piranskih zapisih sicer kaže, da je vrednost denarja proti koncu 16. stoletja padala: mesto je bilo primorano povišati plače vsem svojim uslužbencem (tudi mestnemu šolskemu upravitelju) in maksimirati plačila za nekatere storitve. Uradno je bila tudi povišana cena mesa.[2]

Kljub tem "inflacijskim" tendencam pa je mesto tedaj očitno živelo v blaginji. Le-ta je bila stvarna osnova željam komune, da bi mestno podobo okronala z "novo" (verjetno le opazno prenovljeno) župno cerkvijo Sv. Jurija. Prezidalni načrti so zadevali gradnjo oboka ob glavnem oltarju, zidavo novega zvonika na drugi strani cerkvene zgradbe, kot je stal stari, izdelavo fasade na strani prvotnega zvonika (na strani proti Punti), pa tudi zidavo obzidja, ki naj bi varovalo morski breg pod cerkvijo pred erozijo. Komuna se uresničitve svojega cilja ni lotila brezglavo po načelu, da bi bili vsi (ne)odgovorni za vse. Za gradbena dela na cerkvi je zadolžila posebno štiričlansko predsedstvo. Poskrbelo naj bi za izdelavo gradbenih načrtov, jih s pomočjo priznanih strokovnjakov preverilo, sklepalo dogovore z mojstri - izvajalci in bedelo nad samo gradnjo. Sestav predsedstva se je nekoliko spreminjal. Vsaj od 1595 do februarja 1608 pa mu je predsedoval gospod Nicolò Petronio sive Caldana, doktor prava iz Pirana.

Načrt za zidavo oboka v predelu glavnega oltarja in kora cerkve sv. Jurija je izdelal (za zdaj) neznani arhitekt in risar. Nicolò Caldana se je julija 1595 z načrti in pooblastilom predsedstva za gradnjo cerkve v družbi še dveh Pirančanov (tudi članov predsedstva?) napotil v Benetke. Načrt naj bi pregledali in odobrili tamkajšnji strokovnjaki. Nicolò se je za nasvet obrnil na gradbenika Zanmaria pokojnega Piera Lazarina, imenovanega Mu-

1 Ta, izvirna oštevilčenja listov v sešitku pa so popravljana in neredko premešana.
2 Prim. M. Pahor - J. Šumrada, Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja, SAZU-ZRC SAZU, Ljubljana, 1987, 223-228, 406-411, 590-592.

naro in na izučenega tesarja Bortolomea pokojnega Piera Antonija Gallesi iz Roviga. Oba sta imela v Benetkah pomembne zadolžitve. Prvi je opravil gradbena dela na cerkvi "del Redentore" na Giudecci, trenutno pa je bil zaposlen z gradnjo novih zaporov poleg beneškega mostu "della Paglia", za doževo palačo. Drugi je bil izvedenec za "nekultivirano imovino" ("beni inculti") in plačani načelnik urada za nadzor nad vodami. Nicolò ju je seznanil s problemom, jima pokazal načrt za gradnjo oboka in ju povprašal za svet. Svoje mnenje sta podala v pisni obliki v zapisu z dne 22. julija 1595. V svojo strokovno oceno sta vključila tako podatke, ki jima jih je o objektu posredoval Nicolò, kakor tudi izmere, ki sta jih razbrala iz predloženega načrta za gradnjo. V zapisu omenjata, da stoji cerkev Sv. Jurija na živi skali. Pozorna sta bila na cerkveno lego na hribu, izpostavljenem burji, kakor tudi na zidove iz "živega kamna", običajne v Istri. Iz načrta sta povzela podatke o dimenzijah prostora pred oltarjem, o debelini zidov, razmestitvi oken in vrat ter omenila zakristijo in cerkveno knjižnico. Preudarila sta tudi zapis, ki je bil 23. avgusta 1593 na zahtevo viteza ("cavaliere") gospoda Apollonia d'Apollonio - tudi člana predsedstva - naslovljen na gradbeno predsedstvo in na agente piranske komune. Glede na vse te okoliščine sta dala zapisati svoje izvedensko mnenje, kako naj bi bila zgrajena cerkvena notranjščina. V njem sta posredovala podrobnejše navodilo, kako naj gradbeni mojster izdela iz rovinjskega kamna temelj, na katerem bo oprt polkrožni obok. Za večjo čvrstost sta pri gradnji priporočila uporabo železnih palic. Tudi tramovje naj bi bilo okrepljeno z železjem. Obok naj ne bi bil prenizek, zato bi bilo treba zidovje nadzidati. Prostor bi bil tako svetlejši, za dodatno razsvetljavo pa sta strokovnjaka svetovala luči in lunete. Višji obok naj bi bil tudi z estetskega stališča lepši. Če obok ne bi bil zelo visok, bi prišla v poštev tudi varnejša in cenejša gradbena inačica za njegovo izdelavo. Dokument je lastnoročno zapisal kar mojster Bortolomeo Gallesi. Gradbenik Zanmaria pa ni znal pisati, zato se je v njegovem imenu pod zapis podpisal njegov sin Piero. Zapis so z lastnoročnimi podpisi overili tudi Pirančani Nicolò Caldana in njegova spremljevalca Domenego Apollonio pokojnega mojstra Marquarda in Piero Furegon mojstra Bernardina. V kodeksu je to besedilo zapisano na straneh 54 do 55 verso.

PREPUSTIMO KONČNO BESEDO IZVIRNIKU!

54

1595 a dì 22. luglio in Venezia[3]

Noi Zanmaria del quondam Piero Lazarino murador ditto Munaro, al presente deputatto per maestro al far la fabrica delle preggion noue apresso il Ponte della Paglia per la Serenissima signoria et che già feci la noua fabrica della chiesa del Redentor alla Zudecha per voto dell'eccellentissimo senatto, et Bortholomeo del quondam Piero Antonio Gallesi da Rouigo, soleua lauorar de l'arte del marangon et al presente peritto alli beni inculti per la prelibatta Serenissima signoria et protto prouisionatto dal clarissimo officio sopra le acque, visto il desego siue pianta, mostrataci dal'eccellente domino Nicolò Caldana dotor da Pirano, presidente si come disse della fabrica della noua chiesa de monsignor San Zorzi di Pirano, che si ricerchò la opinion nostra con iuramento circha il fabricar il volto di essa chiesa sopra esso disegno, nella parte della capella del altar grande et nella parte del corro più ad un modo che ad un naltro. Consideratta con soma diligenzia la pianta di essa chiesa che esso eccellente dotor ci disse esser fondatta sopra sasso viuo, et la grosezza et distantia delle muraglie da vna al'altra cioè: li cantoni della cubba esser di grosezza di piedi doi et le inzancade di essa cuba di piedi cinque, auendo ancho autto rispetto alle porte et finestre sopra detta cubba dalle bande di corri et dentro, a vna finestra per banda; le muraglie maistre versso l'olstro di

54 verso

grosezza di piedi doi; et similmente le muraglie maistre verso levauante siue buora di piedi doi et onza meza; la muraglia d'entrouia apresso alla porta delle inzancade della cubba et sagrestia versso ostro de vn pie et mezo et quella versso levante da vn pie; le inzancade dal sagrestia et libraria di grosezza di pie vno et mezo et di longeza di pie cinque et mezo, distanti dalle inzancade della cubba pie disdotto. Viste le muraglie distanti vna da l'altra uersso levante passa vnno et versso ostro passa doi, pie tre et mezo, et la distantia delle muraglie di dentro passa cinque, autta ancho consideratione alle muraglie di pietra viua solite a farssi in Nistria et alla fabrica sopra il monte sottoposta a venti di buora. Vista et diligentemente consideratta vna scritura intimatta alli magnifici signori presidenti di detta fabrica et alli spetabili agienti della spetabil comunittà di Pirano, ad instantia del magnifico signor Apollonio d'Apollonio caualier, vno di detti presidenti sotto il dì 23. agosto 1593. In tutte le sue parti si come stano et giaceno et maturamente consideratto quanto in ciò si deue considerare cossi ricercati dal predetto eccellente dotor si per nome suo proprio, come anco delli magnifici signori presidenti di detta fabrica suoi colegi dalli qualli disse auer autto special autorità et caricho, espressa opinione di noi Zanmaria et Bortholomeo antedetti vnami et concordi, e afirmatta con nostro iuramento

55

scipuris manibus tachtis, dicendo ad sacra Dei evangelia che la sudetta parte del corro per magior decorro, pulitezza et onoreuolezza deue esser fabricatta nel modo infrascritto, videlicet che trapasatte le muraglie di dentro debbi esser posta vna fassa di sasso viuo da Rougno di altezza di piedi vno. La qual fassa debi auanzar onze tre fuori della muraglia d'entrovia la chiesa. Qual fassa debbi esser con soma diligenzia da bon maestro fatta et saldatta. Sopra la qual qual fassa si debi principiar vn uolto di mezo tondo. Per magior fermeza et sicurtà del qual volto si deue poner delle stange di ferro, secondo che farà bisogno. Et caso che dalle inposta per fino al colmo del volto le muraglie di dentro non seruisero per esser tropo basse, sian leuatte in quanto al sollo corro le teste delli

3 Prepis je zvest izvirniku (tudi v njegovih nedoslednostih in napakah), posodablja ločevanje besed, veliko začetnico, naglase in opuščaje. Pred in med prepisom so označene strani izvirnika.

traui di quelli coperti. Et continuasi ad alzare le muraglie tanto quanto fatia bisogno per il coperto sotto esso volto, che quella altezza che supererà tutto il resto del coperto della chiesa renderà la fabrica più bella et più lucida, però che in quella si potrà far di lumi et delle lunette nel volto. Sopra li peduzi delle qual lunetti si inpionberano le ditte stange di ferro. Et sarà di minor graueza al volto esendo ancho bene di poner qualche arpese nella trauadura, tanto dal cappo de vn trauo como da l'altro, però in vn medesimo trauo dalle bande di coro

55 verso

versso levante et versso ostro. Tenendo noi opinione che quanto più le inposte del volto sarano alte dal piano, tanto più esso volto sarà bello da veder. Et quando le inposte del volto fossero distanti solamente cinque ho sei piedi dalla sumità della muraglia ho del volto, laudamo che detta muraglia dalla inposta insuso sia disfatta per fino al luoco doue se a da poner la fassa predetta, che sarà di maggior comodo, minor spesa et mancho pericolo che di sfondrar le muraglie a puocho a puocho. Et tanto dicemo et afermiamo rimetendosi però al giuditio di nostri magiori a ciò presenti maestro Piero, figliollo del sopradetto maestro Zanmaria praticho (et)[4] peritto et maestro di l'arte di murador, che qui sia sottoscritto per nome et iuramento di me Zanmaria suo padre, il signor Domenigo de Aphollonio del quondam monsignor Mar[quar]do[5] et il signor Piero Furegon del signor Bernardin, tutti doi di Piran.

Io Piero de Zamaria Lazarini dito Munaro per nome del predeto mistro Zamaria mio padre, per non saper lui chriuere, o fato la presente sotochrisione laudando et aprouando tute le cose predete co suo giuramento.

Et io Bortholomeo Gallesi soprascritto ho fatto la presente scritura di mia propria mano et con iuramento in fette mi son sottoscritto.

Io Nicolò Petronio siue Caldana dottor di leggi da Pirano, uno di quatro presidenti della fabrica della noua chiesa di monsignor San Zorzi di Pirano, ricercai li soprascritti maestro Zanmaria et maestro Bortholomio a far il soprascritto consulto et in fede mi son sottoscritto.

Io Domenego Apollonio quondam monsignor Marquardo fù presete ut supra.

Io Piero Furegon del monsignor Brnardin fui presente ut supra.[6]

Čez pet let, 1600, je piranska komuna posegla v žep za dve naložbi: za učvrstitev obale pod cerkvijo Sv. Jurija s pozidavo in za postavitev podnožja za novi cerkveni zvonik.

4. junija tega leta se je predsedstvo za gradbena dela na cerkvi v sestavi gospod Nicolò Caldana (predsednik), gospod Apollonio Vidal pokojnega gospoda Angela in gospod Gianpaulo Furegon pokojnega gospoda Petra v svojem in v imenu svojega četrtega člana gospoda Agostina Veniera pogodilo z gradbeniki: z beneškim klesarskim mojstrom Bonfantejem Torre pokojnega mojstra Stephana ter z zidarjema Zorzijem Pozzo pokojnega mojstra Iacoma in mojstrom Hierolemom Matabonom (Matalonom)[7] pokojnega mojstra Michiela. Vsi trije so prebivali na Piranskem. Gradbeniki naj bi pozidali obalo pod cerkvijo. Zid naj bi v dolžino meril približno 70 korakov ("passo" - 1,73 m,[8] torej dobrih 120 m). Njegov temelj naj bi bil izdelan solidno in čvrsto. Zid naj bi bil visok 2 koraka (skoraj 3,5 m). Spodaj naj bi bil debel 7 čevljev ("pie", petina koraka oz. slabega 0,35 m;[9] debelina zidu spodaj bi bila torej 2,4 m), zgoraj pa 4 (slabega 1,4 m). Fasada zidu naj bi bila sestavljena iz štirih plasti kamnitih klad. Vsaj njena zunanja plast proti morju naj bi bila izdelana iz dobro razmeščenega, enakomerno poravnanega kamna, tako da skozi razpoke med kamni ne bi mogla prodreti nobena ploščica. Tudi plast proti hribu naj bi bila iz dobrega kamna. Gradnja naj bi potekala na uveljavljen in preizkušen zidarski način, kot ga je zahteval tako pomemben objekt. Končani izdelek naj bi preverili in odobrili posebni izvedenci. Mojstri so se obvezali, da bodo začeli čimprej delati in bodo nadaljevali gradnjo do konca. Brez dovoljenja predsedstva ne bodo prenehali, razen v primeru nasprotujočih okoliščin. Mojstri naj bi za stroške gradnje in plačilo prejeli po 11 dukatov (po 6 liber) za vsak zgrajeni korak zidu. Ta naj bi v dolžino meril 5 čevljev (oz. 1 korak), v višino pa 10 čevljev (oz. 2 koraka). Izvajalci so za delo vnaprej prejeli 100 dukatov, nadaljnji denar pa naj bi dotekal v skladu z napredovanjem gradnje. Vse stroške zidave naj bi poravnali gradbeniki iz prejetih sredstev. Predsedstvo je bilo dolžno le nabaviti in dostaviti na določeno mesto apno in pesek, potrebna za zidavo. Dogovor je v obravnavani kodeks na strani 57 in 57 verso zapisal javni notar Angelo Dardi monsignora Pretha iz Pirana.

Če želimo preveriti uresničitev načrta pozidave obale, moramo pokukati še v mlajši zapis na strani 58 izvirnika. Datum in pisec zapisa nista navedena, pač pa besedilo omenja, da je temelj obalnega zidu zgrajen in izplakovan od morja že kakih osem ali sedem let. Dokument vsebuje strokovno oceno izvedencev o kakovosti opravljene pozidave obale. Za nadzor nad potekom in izvedbo gradnje je predsedstvo pooblastilo piranska zidarja Michiela Mathalona in njegovega botra Zuanna. Za boljšo presojo sta pritegnila še zidarja Zanmaria iz Pirana. Vsi so si večkrat ogledali in premerili zid, ki je bil po njihovem mnenju izvrstno narejen. V dolžino je meril 70 korakov in 1 čevelj, v zaključkih na obeh straneh pa skupaj še 2,5

4 Beseda v oklepaju je v izvirniku prečrtana.

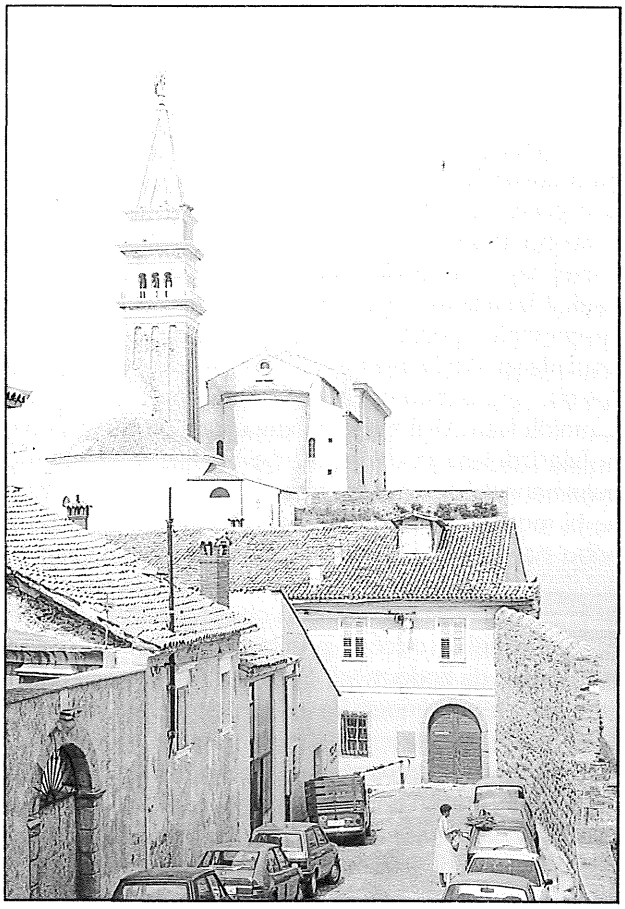
5 Del besede v oklepaju je slabo čitljiv. Besedi sledi še del velike črke a: zapisovalec je verjetno nameraval k imenu pripisati še priimek (Ap/h/ollonio), potem pa tega ni storil.

6 Obe zadnji priči sta se podpisali ob levem robu od zgoraj navzdol.

7 Ime se v dveh obravnavanih zapisih pojavlja v dveh inačicah. Oblika iz drugega zapisa je v oklepaju.

8 Prim. Z. Herkov, Mjere Hrvatskog Primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu, Historijski arhiv u Rijeci i Pazinu, Posebna izdanja svezak 4, Rijeka, 1971, 99.

9 Prim. Z. Herkov. n.d., 98-99.

Piran. Pogled na cerkev sv. Jurija (foto: D. Darovec, 1991)

koraka, tako da je bil dejansko dolg 72 korakov in 3,5 čevlja (ali 126 m). V temelju je bil zid debelejši kot po dogovoru, na vrhu pa se je stanjšal za poldrugi čevelj (in imel torej poprečno debelino nad predvidenaga 5,5 čevlja). Izmera zidu pa se tudi sicer ne ujema z dogovorjeno. Isto velja tudi za plačilo za korak gradnje. Mojstri so iz dolžine in višine izračunali kvadraturo zidu - 103 korake - upoštevaje njegovo debelino pa kubaturo - 68 korakov in 16 čevljev. Za 2,7 koraka daljši in debelejši zid kot po prvotnem dogovoru je imel torej manjšo izmero od dogovorjene: ta bi imela pri dolžini zidu - 70 korakov - pri njegovi višini - 2 koraka - in poprečni debelini - 5,5 čevlja oz. 1,1 koraka - kubaturo 70 korakov. S sodobnim načinom izračunavanja bi - ob enakovrednem upoštevanju enotne dolžinske mere, koraka, za vse dimenzije zidu - imel vsak od teh načrtovanih 70 korakov dejansko kubaturo 2,2 kubnega koraka (1 korak dolžine x 2 koraka višine x 1,1 koraka debeline), ali 5,5 m^3. Novi zid je imel kubaturo le 68 (predvidenih kubnih) korakov in 16 čevljev, po sodobnem izračunu (če vsak od teh korakov meri 2,2 kubnega koraka) pa 150,3 namesto načrtovanih 154 kubnih korakov. Možna razlaga za manjšo končno izmero kubature zidu od dogovorjene (navzlic njegovi večji dolžini in debelini) je edino v njegovi manjši višini od načrtovane. Domnevam, da je kvadratura zidu izračunana normalno, ob upoštevanju posameznega koraka kot enote tako za dolžino kot za višino zidu. Pri površini 103 korake in dolžini 72,7 koraka je bila višina zidu slab poldrugi korak (1,42 koraka ali slabega 2,5 m). Iz sodobno izračunane kubature zidu - 150,3 kubnega koraka - in površine zidu - 103 korake - moremo izračunati tudi poprečno debelino zidu. Znašala je nekoliko več kot njegova višina: 1,46 koraka ali dobrega 2,5 m. Zid, ki bi se od dna do vrha enakomerno zožil za 1,5 čevlja, bi bil (pri omenjeni poprečni debelini) spodaj debel 8 čevljev (1,6 koraka oz. 2,8 m), zgoraj pa 6,5 čevlja (1,3 koraka oz. 2,3 m).

Ta zapis omenja ceno, 3 dukate za korak zidu, za izdelanih 68 korakov in 16 čevljev pa 205 dukatov. 68 korakov je torej stalo 204 dukate, 16 čevljev pa 1 dukat (razmerje dogovorjenega prostorninskega koraka in čevlja - ki je upoštevano že tudi pri zgornjem izračunu - bi bilo torej 48 : 1). Če so gradbeni mojstri res prejemali plačilo za gradnjo po obrokih, bi ta vsota pomenila še neplačano razliko do dogovorjenega plačila: 11 dukatov za korak zgrajenega zidu.

Tole je besedilo obeh obravnavanih zapisov:

57

Nel[10] nome di Christo et del glorioso protettor nostro S. Zorzì amen. L'anno 1600 inditione 13 a dì ueramente 4 del mese di zugno, fatto in Piran, presenti l'infrascripti testibus.

Nel[11] qual locho maestro Bonfante Torre taiapiera quondam maestro Stephano, maestro Zorzi Pozo quondam maestro Iacomo et maestro Hierolemo Matabon quondam maestro Michiel, murari et tutti habitanti in questa terra, simul et insolidum si sono obligati et sono conuenuti d'acordo con li spetabili signori presidenti della fabricha della chiesa di S. Zorzi iui presenti, videlicet: l'eccellente domino Nicollò Caldana dottor di leggi, il signor Appollonio Vidal quondam monsignor Angelo et il signor Zampaulo Furegon quondam monsignor Piero, facendo ancho per nome del signor Agustin Veniero loro quarto collega, di fabrichare et edificare una muraglia sotto la riua della detta chiesa di longhezza de passa settanta in circa con li modi consueti fra loro patuiti infrascripti, videlicet:

Che[12] detta muraglia de passa settanta incirca di longhezza debbe esser fatta a tutte sue spesse delli sudetti maestro Bonfante et compagni, eccetto che dalli signori che siano[13]

10 Prepisa sta opravljena po enakih načelih kot prepis prejšnjega dokumenta. Invokacija predstavlja poseben odstavek. Njeni začetni besedi štrlita na levi iz (sicer poravnanega) besedila.

11 Pogodbene stranke in predmet dogovora so zapisani v posebnem odstavku, katerega prvi besedi štrlita na levi iz besedila. Na precej širokem praznem robu levo od teksta je približno v višini začetka tega odstavka zapisan datum 1600, 4. junij.

12 Opis gradnje je zapisan v posebnem odstavku. Njegovi začetni besedi štrlita na levi iz besedila.

tenuti comprare et far condure sopra il locho che da loro sarà deputato, tutta la calcina et sabione a spese di essa fabricha, ne siano tenuti essi signori presidenti ad altra spesa siue grauezza. Che debbano esso maestro Bonfante et compagni fondare essa muraglia sopra fondamenta forte et salda et fabricar detta muraglia con quatro man di grotte una sopra l'altra ben assetate a corso almeno quelle, che sarano poste nella fazzada de fuori uerso il mare, ne che tra le fissure ui entra scalgia di sorte alcuna in detta fazzada. Et essa muraglia in fondamenta debbe esser fatta[14] piedi sette et dalla fondamenta in susso alta passa doi scarpada, tanto che in sumità resti almeno piedi quatro. Qual altezza debbe esser fabricata et continuata sopra le quatro man di grotte con boni sassi tutti lauorati a corso almeno in fazzada come di sopra, fino all'altezza di detti passa doi, principianti da essa fondamenta. Et medesimamente in detta fazzada sopra esse grotte di essi sassi a corso non debba entrar scaglia di sorte alcuna, ma tutti siano ben assetati, douendo ancho la fazzada uerso il monte esser ben fabricata et lauorata con buone pietre de conto et sopra quelle con alti buoni sassi corispondenti alla fazzada uerso il mare, et ad opera di tanta importanza, da esser fatti con tutti quelli modi, che ricercha l'arte in tal proposito, et da poi compita da esser approbata

57 verso

et laudata da pratici et periti. Obligandosi esso maestro Bonfante et compagni simul et insolidum di dar quanto prima precinpio ad essa muraglia et di continuare quella fino al compimento, ne da quella desister senza licentia di essi signori presidenti per qual si uoglia occasione o causa, eccetto che se fossero impediti da tempi contrarii. Et qusto perché detti speciali signori presidenti si sono per nome di essa fabricha obligati di dar et pagar alli sopradetti essa muraglia a pretio de ducati udise de libre 6 per ducato il passo. Da esser misurata essa muraglia an[ca][15] soluta per longezza, videlicet che un passo s'intenda esser di longhezza di piedi cinque iusto il solito et di altezza di piedi dieci, principiati dalla fondamenta per fino alla sumità della altezza sopradetta. A conto del qual precio per parte et a bonconto essi maestro Bonfante et compagni hanno confessato hauer hauto et riceuuto tanta bona moneda dalli predetti signori presidenti ducati cento de libre 6 per ducato. Li quali signori presidenti si sono obligati di darli prontamente denari per tal conto, secondo che uederano il progresso et buona reisulti di detta muraglia, ad ogni richiesta di essi compagni. Li quali compagni si sono constituti piezi et principali insolidum uno per l'altro si per l'esborso del danaro del sopra-fatto, come etiam di quello che hauerà de farsi per conto falle et medesimamente ancho per il laudo, et compita fabrichatione di detta muraglia senza alcuna conditione, alcuna cacillatione.[16] Le qual tutte et cadaune predette coze et parte antedette promessono de attender et inuiolabilmente osseruar sotto obligatione di detti compagni di loro proprii beni, et essi signori presidenti di quei di essa fabricha mobili et stabili, presenti et futuri. Laus Deo.

Presenti ser Nicollò Lugnan de Piran et maestro Agriante Boccolin, Bortino fauero habitante in Momiano etc.

Et io Angelo Dardi de monsignor Pretho da Piran nodaro publico così pregato ho fatto il presente scripto et mi son sottoscritto di mano propria.

58

Inuocando il nome del nostro signor Iesu Christo et della dolce vergine Maria et de tutta la corte cellestial, essendo io Michiel Mathalon et mio compare Zuanne murer, tutti doi habitanti in Piran et elletti tutti doi dalli signori presidenti sopra la fabrica di San Zorzi da maestro Bonfante et compagni infrascripti, a veder la scarpa sotto San Zorzi, se la sono ben lauorata et fatta, iusto all'obligo che hanno quelli maestri, che hanno tal tal larego, quali sono maestro Bonfante Torre taiapiera da Venezia, maestro Zorzi Pozzo et il quondam[17] maestro Hierolemo Matalon tutti doi[18] mureri. Doue io Michiel et maestro Zuanne tutti doi d'acordo per nostra sastifation et anche de una et l'altra parte hauemo elletto compane Zamaria murer anchor lui di questo locho. Doue tutti tre insolitum[19] hauemo uisto et reuisto et ben considerato una et più uolte, così hauemo misurato tal fabricha, doue per nostra consientia et sopra la fede nostra la detta opera sta benissimo iusto l'acordo suo. Et per longhezza sono passa numero settanta piede uno et il uoltar delle teste tutti doi sono passa doi et mezo, in tutto sono passa numero settantadoi piedi tre e mezo. Di più hauemo uisto tutti tre insolidum il cressimento di quel pie di muro fatto dentro della scarpa fatto di più del suo acordo, et misurato longhezza et altezza sono passa numero cento e tre, reduto detto muro in grossezza di pie uno et mezo, talchè sono passa numero sessantaotto[20], videlicet 68, piedi sedise. Et questo per sua fatura per nostra conscientia a rason de ducati tre del passo monta ducati ducento e cinque. Fin così hauemo fatto per nostra consientia tutti tre d'acordo dechiarando che habbiamo ueduto, che sotto la fondamenta di detta scarpa s'ritroua edificata et lauata del mare già tanto tempo, compita circa otto o'uero sette anni.

Častitljivo predsedstvo za gradnjo cerkve Sv. Jurija je 29. oktobra 1600 sklenilo tudi pogodbo za gradnjo podnožja oz. stolpa ("torre") za novi cerkveni zvonik. Gradbenik, ki naj bi podnožje postavil - morda pa tudi avtor načrta zanj - je bil Giacomo di Nodari pokojnega mojstra Francesca iz Kopra. Mojster se je zavezal, da bo zgradil podnožje za cerkveni zvonik na mestu, kjer bi se zdelo predsedstvu najprimerneje. Delati naj bi pričel aprila naslednjega leta (1601). Predsedstvo naj bi na lastne stroške dalo izkopati temelje za zvonik. Mojster naj bi zgradil 8 čevljev (2,8 m) debel temelj. Nanj bi

13 Beseda je popravljana in slabo čitljiva.
14 Prim. op. 13.
15 Del besede v oklepaju je zapisan nerazločno.
16 Drugi c v besedi je popravljen: notar je najbrž ugotovil, da je pred to črko izpustil črko n.
17 Tretji mojster je očitno v razdobju med obema zapisoma umrl.
18 Prim. op. 13.
19 Pisar se ni mogel odločiti, ali zapisati besedo "insolidum" ali "insolitum": v njej je zato eno prek druge zapisal obe črki.
20 Čez ss je zapisan t: to bi pomenilo, da meri zid 78 korakov; v pojasnilo pa je dopisana številka 68 - tudi cena se ujema s to izmero zidu.

sezidal škarpo iz kamna, obdelanega s klesarskim dletom. Poravnana naj bi bila s temeljem, spodaj debela 7 čevljev (2,4 m), visoka pa prav toliko. Na vrhu naj bi se zožila na 4 čevlje (1,4 m) debeline. Tu naj bi mojster naredil obrobek iz živega, polkrožnega kamna, ki naj bi mu ga že obdelanega priskrbelo predsedstvo. Na obrobku naj bi stal zid zvonika, ki bi bil debel 4 čevlje. Vsaka od štirih stranic zvonika naj bi od zunaj merila 3 korake in 3 čevlje (6,2 m). Znotraj bi naj bil zvonik votel. Notranje stranice naj bi merile 2 koraka (3,5 m), kar je natanko dolžina zunanje stranice, zmanjšana za dvakratno debelino zidu. Podnožje zvonika naj bi v višino merilo 11 korakov (19,1 m), pri čemer je vračunana tudi višina škarpe. Do vrha naj bi se zid stanjšal še za čevelj in bi bil torej tam debel 3 čevlje (1 m). Vsako od štirih fasad zvonika naj bi krasili štirje pilastri, ki bi za pol čevlja (0,17 m) štrleli iz fasade. Pilastri in njihovi vogali, enako pa tudi vogali zvonika - 28 po številu - naj bi bili poravnani in utrjeni odznotraj in odzunaj. Mojster naj bi izdelal tudi vrata v zvonik. Visoka naj bi bila 6 čevljev (2 m), široka pa 4 (1,4 m). Tako kot škarpa naj bi bila tudi vrata iz obdelanega kamna. Predsedstvo se je zavezalo nabaviti in dostaviti potrebni gradbeni material in pripomočke: kamenje, gašeno apno, pesek, železje, vrvi, škafe. Ta inventar naj bi mojster po opravljenem delu v prvotnem stanju vrnil, kolikor ne bi bilo po njegovi nemarnosti kaj odnesenega. Da bi bil v času gradnje udobno nameščen, mu je predsedstvo dodelilo za bivališče sobo nad knjižnico v cerkvi Sv. Jurija in ga oskrbelo s posteljo, slamarico in posteljnino. Ritem gradnje naj bi določalo predsedstvo. Mojster naj bi za delo prejel 500 dukatov po obrokih. Razen materialnih obveznosti, ki jih je po dogovoru izrecno prevzelo nase predsedstvo, naj bi vse druge stroške v zvezi z gradnjo podnožja zvonika poravnal gradbeni mojster sam. V potrditev dogovora je mojster prejel od predsedstva za aro 10 dukatov (po 6 liber in 4 solde). Dogovor je zapisal Piero Caldana pokojnega mojstra Marca, poleg njega pa so se pod zapis podpisali še Nicolò Caldana, Zuan Paulo Furigon - oba člana predsedstva - mojster Iacomo di Nodari in še dve priči. Mojster je prejel svoj dvojnik zapisa dogovora. V sešitku najdemo ta zapis na straneh 59 in 59 verso.

Tudi gradnja cerkvenega zvonika ni bila končana kar čez noč. Kdaj je bilo podnožje zvonika sezidano, iz pregledanega gradiva ni razvidno. Pač pa srečamo na straneh 74 in 74 verso istega kodeksa dva kasnejša zapisa, ki omenjata nadaljevanje gradnje zvonika: gre za postavitev njegovega ostrešja na podnožju, ki naj bi bilo (v kratkem?) dokončano. Zapisa sta datirana s 14. januarjem oz. 7. februarjem 1608. Predsedstvo je gradnjo ostrešja zvonika zaupalo že znanemu mojstru Bonfanteju pokojnega mojstra Stephana Torre iz Benetk. Pisec prvega od omenjenih dveh zapisov je bil kar mojster Bonfante, drugega pa je lastnoročno zabeležil Nicolò Caldana. Še vedno je predsedoval predsedstvu za gradbena dela na cerkvi, katerega sestava pa se je po 1600 nekoliko spremenila. Njegovi drugi trije člani so bili Francesco del Seno, Nicollò Petronio pokojnega Antonija in Zuane Vidal, ki pa dogovoru ni prisostvoval. Bonfante omenja, naj bi po predloženem načrtu in modelu, ki ju je prejel od predsedstva, izoblikoval ostrešje zvonika na že postavljenem podnožju. V višino naj bi merilo 4,5 koraka (7,8 m), tako da bi bil ves zvonik visok 15,5 koraka (skoraj 27 m). Mojster naj bi bil odgovoren za izvedbo in stroške vseh potrebnih del: tako zidarskih kot klesarskih in ročnih, pa tudi za oblikovanje potrebnih kovinskih elementov za gradnjo. Po potrebi naj bi šel na lastne stroške tudi štiri- do petkrat v Rovinj. Predsedstvo pa bi gradbenika oskrbelo s potrebnim živim kamenjem, peskom, apnom, železnim, svinčenim okovjem, žeblji, lesom itd.

Zapis Nicola Caldana ponavlja bistvo dogovora. Navaja plačilo za delo: zidava ostrešja zvonika naj bi stala 800 dukatov. Višina te vsote priča o zahtevnosti dela na ostrešju zvonika. Ta zapis so s podpisi overili trije zgoraj omenjeni člani predsedstva (ob odsotnosti četrtega) in mojster Bonfante.

TRIJE ZAPISI, KI ZADEVAJO GRADNJO CERKVENEGA ZVONIKA, SE GLASIJO TAKOLE:

59

MDC a dì 29 ottobro fatto in Piran[21]

Dichiarati[22] per la presente scritura qualmente l'eccellente domino Nicolò Caldana dottor di leggi, domino Apollonio Vidali quondam monsignor Antonio et domino Zanpaulo Furigon, tutti tre honorandi presidenti et deputati alla fabrica della chiesa de monsignor San Zorzi di questa terra di Pirano, faccendo anco a nome de domino Agostin Veniero loro 4-to collega, dal qual dissero hauer hautta hautorittà da vna, et dall'altra maestro Giacomo di Nodari quondam maestro Francesco da Capodistria. Et vollontariamente dissero esser conuenuti nell'infrascripto patto, accordo et conuentione, videlicet:

Il[23] detto maestro Iacomo con ogni ch'ha potutto (mig)[24] et può modo migliore, se ha obligatto et al presente si obliga di fabricare a tutte sue spese una torre di campanille dredo la detta chiesa de San Zorzi, oue meglio parerà ad'essi magnifici signori presidenti, conforme all'disegno di esso campanille essistente nelle mani di essi signori presidenti, da esser prenci-

21 Prepisi so opravljeni po enakih načelih, kot prepisi prejšnjih dokumentov. Na levem, praznem robu je v sodobni pisavi zapisano: Campanile, spodaj pa datum 1606 (zgornji del druge 6 pa je prečrtan, tako da je dejansko spremenjena v 0), 29 octobris (8bris), še niže pa ponovno: 1600.

22 Beseda štrli na levi iz besedila.

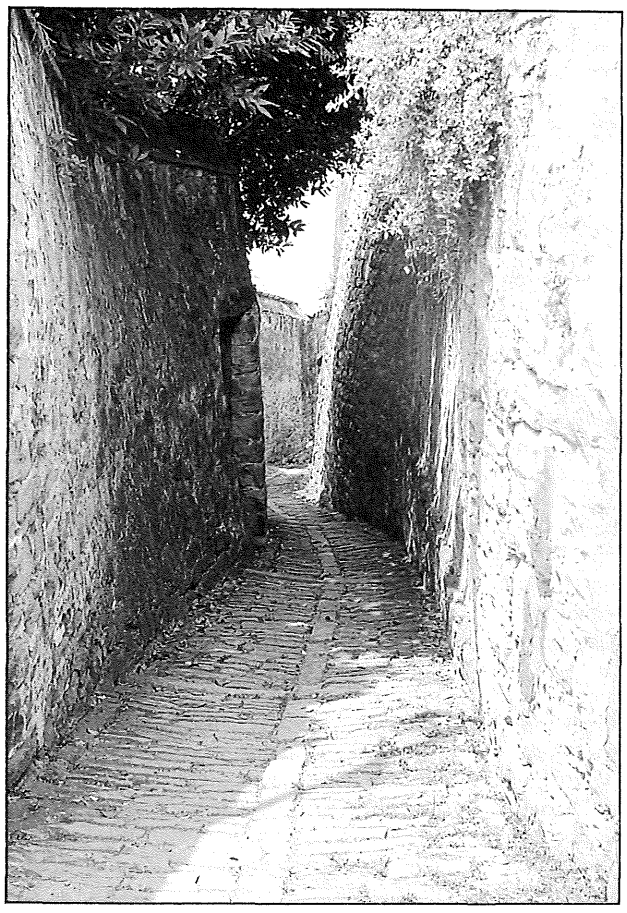
23 Prim. op. 22.

24 Prim. op. 4.

piato il mese di aprile dell'anno prossimo venturo 1601 con li modi et misure infrascripte, videlicet: Essi magnifici presidenti si obligano di dar la fondamenta di essa torre siue campanille cauata a tutte loro spese. La qual fondamenta poi debba esser fabricatta a tutte spese di esso maestro Iacomo di grossezza di piedi numero 8 et di quella largezza, longhezza et summità, che meglio parerà et piacerà ad essi signori presidenti per precio, di quanto resteranno tra loro d'accordo. Sopra la qual fondamenta poi esso maestro Iacomo si obliga di far a tutte sue spese essa torre et quella fondar sopra essa fondamenta con una scarpa di sasso lauorato a scarpello et a corso in fondamenta pie numero 7, di alteza similmente di pie numero 7, così che sopra essa altezza et in sumittà resti grossa la muraglia di essa scarpa pie numero 4. Sopra la qual muraglia medesimente si oblia di poner a sue spese un cordon de sasso uiuo di mezzo tondo, che gli sarà datto tutto lauorado da essi signori presidenti. Et sopra esso cordon si obliga di fondar la muraglia di essa torre di grosezza di piedi numero 4, di larghezza per cadauna delle quatro fazzade passa numero tre piedi numero 3. Et che essa torre siue campanille habbia de restar dentro uacuo, et in luce passa numero dui per quadro, et di altezza passa numero vndesi compresi li sette pie di altezza di essa scarpa. Et poi scarpada essa torre dalla fondamenta sopra il cordone per fino alla summità piede uno, cosi che le muraglie in summittà[25]

59 verso

in summittà et compimento di essi passa 11 restino di grosezza di passa numero 3, con quatro pillastreli per fazzada[26] con tre mani, et che li pilastrelli habbino di sfondro mezzo pie. Li qualli pillastreli et tutti li cantoni di quelli et di tutto esso campanille, che serranno al numero de 28, habbianno da esser a ligna et ben incadenati, cusì di dentro come di fuori. Et[27] medessimente si obliga di far la porta in luce, alta pie numero sei et largha pie numero 3 lauorada a scarpello et a corso conforme alla detta scarpa. Per fatura delle qual tutte cosse scripte essi speciali signori presidenti si obliganno di dar al detto maestro Iacomo ducati cinque cento di dinari di parui, da esser gli dati in più uolte secondo che egli lauorerà et proseguirà l'opera. Oltre di che per sua commodità si obliganno di dargli tutta la materia condotta sopra il monte di essa chiesa de monsignor San Zorzi a tutte loro spese, videlicet: sassi, calzina destudata et sabione et di più tutte l'armadure, corde et baie, che farranno bisogno da essergli consignate per inuentario, et da lui poi al finimento della fabricha restituite nel statto che s'attroueranno, acciò per sua negligentia non uenghanno asportate uia. Promettendo anco essi speciali presidenti di consignarli per commodo di sua habitatione la camera che s'attroua sopra la libraria in detta chiesa, et di accommodarlo di drapi et stramazzo per letto da dormire. Con questa non di meno espressa dechiaratione, che in libertà et facoltà sia di essi speciali presidenti di uoler che sia proseguita et continuata la sopradetta torre più in un'anno che in doi o tre et come meglio a loro parerà et piacerà, et che haueranno la commodità di poter fabricare, essendo in obligo esso maestro Iacomo di uenir a lauorare et continuare essa fabrica ad ogni loro uolluntà et

Piranska ulica, ki s Punte vodi k cerkvi sv. Jurija (foto: D. Darovec, 1991)

richiesta. Il qual maestro Iacomo confessò hauer hauto et recceputo per capara di tal obligata fatura di essi signori presidenti ducati X de libre 6 soldi 4 l'uno. Et cusì promessero l'una parte all'altra et l'altra all'una tutte le sopradette cosse hauer ferme, ratte et gratte, attender et inuiolabilmente osseruar sotto obligatione etc. Et per magior corroborationne esse parti si sono sottoscritte di mano loro propria, si sotto[28]

60

si sotto la presente, come in un'altra consimille, datta nelle mani del detto maestro Giacomo, acciò cadauna di esse parti n'habbia una appresso di sè per magior loro cautione. Laus Deo.

Et io Piero Caldana del quondam monsignor Marco cusì pregatto dalle soprascritte parti ho fatto il presente di mia mano et mi son sottoscritto etc.

Io Nicolò Caldana dottor di leggi et presidente sopradetto affermo ut supra.[29]

Io Zanpaulo Furigon presidente affermo ut supra.

Io Iacomo Nodari affermo quanto di sopra.

25 V nekaterih zapiskih sešitka - kot npr. v tem - je na koncu strani v zadnji vrsti na desni zapisan začetek besedila z naslednje strani.
26 Pisar je besedo najprej zapisal z dvema t: "fazzatta", čez katera je nato zapisal d.
27 Pisar je tu nakazal lok za "videlicet", čezenj pa je zapisal "et".
28 Prim. op. 25.
29 Sledi prazna vrsta za še en podpis (ki pa ga ni).

Io Vllise Sarnici specialiter fui presente a questo di sopra.

Io Marco Caldana quondam monsignor Pettiro fui presente ut supra.

74

1608 a dì 14 zener in Piran

Volendo[30] li magnifici signori precedenti sopra la fabricha de monsignor San Zorzi, qual sono il signor Francesco dal Seno, il celente signor Nicolò Petronio dotor di leze dito Caldana, il signor Nicolò Caldana, il signor Zuane Vidal, quatro da cordo far far vno canpaniel sopra il monte di San Zorzi. Et il detto canpaniel qual[31] sono fatto in alteza di pasa numero 11, sopra di eso canpaniel li vol far fabricar zusto ala forma dil disegno et sagome, et questo in alteza di pasa 4 1/2, in tuto sarà pasa 15 1/2 senza la cuba. Intendendo he quel maistro, he torà tal cargo sia in nobligo di laorar tute le piere viue zusto a la forma dil disegno et sagome. Qual laori sia ben fatti et laorati. Qual laori tutti sia battudi da groso. Et più sia in nobligo di meter in nopera di l'arte di murer et pagar tuta la maistranza a tute spese cusì di l'arte tagiapiera come di murer et manoali, et più sia in nobligo di cauar tutte le gripie, arpesi et tagia. Nel meter in nopera si farà bisogno di l'arte di tagiapiera, et meter in nopera tuti li colomei, colonele, pozi, farse tutte le armadure, he li farà bisogno. Et più sia in nobligo di d[.][32] andar a Ruigno 4 oue cinque volte et più si farà bisogno a tute su spese di eso maestro. Qual opera abia da eser ben laorata cusì di tagiapiera dome di murer, et questo pro prezio di quanto farà da cordo.

Et[33] più li magnifici signori precedenti sopraditi sia in nobligo di dargle tutte le piere uiue he farà bisogno per tal opera et le piere da muro, calcina, sabion, aqua cao[-]rise[34] da isor sule piere uiue, tagie, argena, fornida, arpesi di fero, pionbo, tutti legnam[i][35] ciò: traui da far armadura, ponti, ciodi da ficar le dite. Et tute le sopradite robe sia in nobligo diti signori a dargele sopra di eso monte apreso la fabrica a spese di esi signori precedenti.

A dì 7 febraro 1608 in Pirano[36]

Io Nicolò Caldana dottor di leggi et presidente alla fabrica de San Zorzi, et insieme con l'infrascritti miei colleghi, facendo anco per nome de domino Zuane Vidal nostro collega benché absente, dal quale però habbiamo hauuto auttorità, siamo conuenuti d'accordo con maestro Bonfante del quondam maestro Stephano Torre da Venetia taiapiera et al presente habitante in questa terra, di fabricare il campanile di detta

74 verso

fabrica siue chiesa di San Zorzi, da douer principiar essa sua fabrica sopra li passa undese della torre d'esso campanile, che sarà compita da maestro Giacomo de Nodari di Capodistria, con li patti, modi, ordini, oblighi et conuentioni, che si contengono nella oltrascritta scrittura, et conforme al dissegno et sagome essistenti nelle mani di noi presidenti. Et per fede di ciò io come di sopra mi son sottoscritto et douerà sottoscriuersi anco il detto maestro Bonfante, che ha di mano propria anco fatta la suddetta scrittura, et ciò per patuito precio et nome di precio de ducati ottocento. Cosi uolontariamente tra noi d'accordo. Laus Deo.

Io Francesco del Seno presidente alla fabrica de San Zorzi affermo questo de sopra si contine et e stato dichiarito etc.

Io Nicollò Petronio quondam Antonio presidente afermo ut supra.

Io Bonfante sopradito prometo et afermo quanto di soprascrito.

Leto kasneje, kot so se pogodili glede gradnje novega temelja za cerkveni zvonik, namreč 1601, so predsedniki gradbenih del na cerkvi Sv. Jurija sklenili pogodbo z že nekajkrat omenjenim klesarskim mojstrom Bonfantejem iz Benetk. Delo, ki ga je tokrat prevzel, je bila izdelava fasade župne cerkve na strani proti Punti. Gradbeni mojster naj bi se pri delu držal načrta in modela, ki ju je on sam predložil predsedstvu. Ali smemo sklepati iz tega, da ju je tudi sam izdelal? Delo naj bi potekalo v treh fazah. Prva bi zajemala izdelavo spodnjega dela fasade po vsej njeni širini, in sicer od tal do začetka zidu oz. do začetka štirih stebrov. Ta del fasade naj bi bil iz obdelanega kamna. Prva faza gradnje je vključevala tudi izdelavo vrat. Gradbenik naj bi za omenjeno delo prejel 200 dukatov po 6 liber in 4 solde. Druga faza gradnje bi zajemala gradnjo štirih pilastrov in štirih kapitelov ter dveh oken med stebri, vse za ceno 200 dukatov. Tretja faza pozidave fasade naj bi obsegala dela nad kapiteli do slemena, namreč arhitrav, friz, kornise in pontispic, vse to pa za ceno 225 dukatov. Celotna cena fasade naj bi torej znašala 625 dukatov. S tem denarjem bi naj mojster poravnal tudi stroške gradnje. Predsedstvo se je zavezalo dobaviti potrebno kamenje. Če bi bilo še potrebno iti ponj v Rovinj, bi šel tja mojster v spremstvu enega od članov predsedstva. Člani predsedstva so se tudi zavezali, da bodo mojstra oskrbeli z zadostnim številom zidarskih pomočnikov za delo.

Pri tem zapisu, ki ga najdemo na strani 61 izvirnika, je na levi strani besedila označeno, da gre za izpis oz. ekscerpt iz prvotnega besedila. Glasi se takole:

61

Accordo[37] fatto l'anno 1601 tra li speciali presidenti della fabrica di San Zorzi di Piranno da vna, et maestro Bonfante taiapiera dall'altra, ut infra, videlicet:

Il[38] detto maestro Bonfante spontaneamente si ha obligato di lauorare et fabricare con l'arte sua di tagliapiera, si per lui come per altri, tutta la prospitiua et fazzada della sudetta

30 Prim. op. 22.
31 Beseda je zapisana nad vrsto, v katero sodi.
32 Črka v oklepaju je nečitljiva zaradi luknje v papirju.
33 Prim. op. 22.
34 "acqua caorise" je tekočina za obdelavo marmorja; pisec je sredi v celoti izpisane besede zapisal še dve piki kot dvopičje, s čimer se je običajno označevala okrajšava. Prepis to ponazarja z vezajem v oklepaju.
35 Prim. op. 15.
36 Ta zapis je ločen od prejšnjega z vodoravno črto.
37 Prazna vrstica deli uvodni del od drugega besedila. Levo od uvodnega odstavka je kratica za "excerptum".

chiesa, principiando dalla pianta per fino alla cima et summità di detta fazzada giusta al disegno et sagomo per lui datto alli speciali signori presidenti sudetti et misure dechiarite nel predetto disegno. Dandolli però essi signori presidenti il sasso condotto in questa terra a tutte spese di essa fabricha. Qual sasso in caso di bisogno di andar a Rouigno debba esser procurato anco dal ditto maestro Bonfante con andar con uno di essi speciali presidenti a Rouigno ogni uolta che da loro sarà riccerchatto. La qual tutta opera et fazzada detti signori presidenti et maestro Bonfante insieme de comun accordo et uolere hanno diuiso in tre ordini et tre preccii nel modo infrascripto, videlicet:[39]

Il[40] primo ordine s'intenda et principiar debba con il sasso lauorato predetto dalli zocholi, compresi però essi zocholi per fino al bassamento et per fino sotto li quatro pillastri per larghezza de tutta la fazzada predetta. Et in questo primo ordine s'intenda anco compresa la porta di essa fazzada, il tutto per precio et nome di precio de ducati ducento de libre 6 soldi 4 per ducatto.[41]

Il[42] secondo ordine veramente sia et esser debba li quatro pilastri et quatro capitelli forniti et le doi finestre nel mezzo di essi pilastri per patuito precio de ducati ducento ut supra[43]

Il[44] terzo et ultimo ordine principiar debba sopra li detti capitelli per fino alla summità et cima, videlicet: architrauo, friso, cornise, pontispicio et per fino alla compitta perfettione di essa fazzada conforme al disegno, mesure et sagomi sopradetti per ualore et precio de ducati ducento et uinticinque ut sopra. Che sonno in tutto ducati seicento et uinticinque per compito pagamento di detta essa opera.[45]

Con[46] questa però dechiaratione, che il predetto maestro Bonfante sia obligato, si come si obliga di poner in opera tutti li sopradetti sassi lauorati fino al compimento di detta fazzada, con questo però, che essi signori presidenti sianno tenuti a spese di essa fabrica di tracar li huomeni dell'arte di muraro, che gli diano aiuto a lauorare et poner in opera, quanti che faranno bisogno etc.

17. stoletje je, po vsej tej dokumentaciji sodeč, prineslo v piransko panoramo občutno spremembo. Iz gradnje cerkvenega zvonika je razvidno, da gradbeni načrti niso bili uresničeni čez noč. Kdaj je dobila cerkev Sv. Jurija dokončno lice, za zdaj ni znano. Posvečena je bila 1637, kot je vklesano v kamen na fasadi. Iz predstavljenih zapisov pa lahko nedvomno zaključimo, da avtor večjega dela prezidav na cerkvi ni več "neznani mojster", kot ga je doslej imenovala umetnostnozgodovinska literatura. Ta mojster je dobil svoje ime: bil je to klesarski mojster Bonfante Torre pokojnega mojstra Stephana iz Benetk.

38 Prim. op. 22; levo od nje je zapisana letnica 1601.
39 Od besede je v desno do roba lista potegnjena črta, ki razmejuje odstavke.
40 Prim. op. 22.
41 Prim. op. 39.
42 Prim. op. 22.
43 Prim. op. 39.
44 Prim. op. 22.
45 Prim. op. 39.
46 Prim. op. 22.

Darja MIHELIČ: PIRANSKA RAZGLEDNICA IZ PRVIH DESETLETIJ 17. STOLETJA, 257-266

RIASSUNTO

Come oggi anche secoli fà l'immagine della città era dominata e caraterizzata dalla presenza della chiesa parrocchiale di S.Giorgio, un edificio che ha suscitato alcuni dilemmi nel campo della storia dell'arte. Fra il materiale conservato dall'archivio comunale di Pirano troviamo alcuni scritti che riguardano questa chiesa. A cavallo fra il Cinquecento e il Seicento il comune organizzò e finanziò i lavori di rinnovo e di ricostruzione nella chiesa parrocchiale. I progetti di ricostruzione riguardavano la volta sopra all'altar maggiore, la costruzione di un nuovo campanile, dall'altra parte della chiesa rispetto a quello vecchio, la sistemazione della facciata dalla parte del campanile originario (verso la Punta di Pirano) ed anche la costruzione dei contrafforti che, dalla parte del mare, difendono la collina dall'erosione. I lavori alla chiesa vennero controllati da un comitato a quattro che si prese cura dei progetti, della raccolta dei fondi, del reperimento e del pagamento delle maestranze e che supervisionò? l'andamento dei lavori. Stando a questi documenti, il Seicento portò ad un grosso cambiamento al panorama di Pirano. Dall'andamento dei lavori al campanile risulta che i progetti non vennero però realizzati tutti d'un fiato. Per il momento non è ancora chiaro quando la chiesa di S.Giorgio ebbe l'aspetto definitivo. Come si legge, scolpito sulla facciata venne consacrata nel 1637. Dai documenti presentati possiamo dedurre sicuramente che l'autore di buona parte dei lavori di ricostruzione non è quel "maestro sconosciuto" al quale sinora tale opera veniva attribuita dai testi di storia dell'arte ma il maestro scalpellino Bonfante Torre, figlio del maestro Stephano di Venezia

strokovno delo

UDK 321.1(497.12/.13 Istra)"18"

DEŽELNA USTAVA IN NAČELO PREDSTAVNIŠTVA V ISTRI V DOBI RESTAVRACIJE

Pierpaolo DORSI
dr., arhivist Državnega arhiva v Trstu, 34139 Trst, La Marmora 15, IT
dott., archivista dell'Archivio di Stato di Trieste, 34139 Trieste, Via La Marmora 15, IT

IZVLEČEK

Prispevek obravnava razpravo, ki jo je Osrednja dvorska komisija za organizacijo l. 1817 sprožila o problematiki deželnega ustroja, ki naj bi ga uvedli v Avstrijskem primorju. V razpravi so sodelovali tudi istrski odličniki (njihova mnenja so objavljena v prilogi). Poudarjen je inovativni značaj v predlogih o deželni ureditvi Istre, kar je posebno razvidno, če predloge iz Istre primerjamo s predlogi tržaških in goriških oblasti, ki so ponujali ohranitev starega upravnega ustroja.

Avstrijska vladavina je Istri prinesla skoraj stoletno stabilnost po petnajstih letih burnih sprememb političnega režima in teritorialne ureditve, ki so bile vzrok, da je bila regija ne malokrat predmet trgovanja v igrah evropskih diplomacij, sproženih z Napoleonovimi osvajanji. Poleg tega je avstrijska vladavina pomenila za Istro začetek dokaj dolgega obdobja, ko je, po mnogih stoletjih razdeljenosti, bila v celoti zedinjena pod isto državno zastavo. V tem stabilnem obdobju se je pojavil problem vključevanja Istre, in Avstrijskega primorja nasploh, v pokrajinsko ureditev Avstrije; z drugimi besedami, problem uvajanja deželne ustave (*Landesverfassung*), ki so jo druge nanovo osvojene pokrajine, kot npr. Tirolska in Kranjska, ponovno dobile ravno med l. 1816 in 1818.

Pobudo je dala Osrednja dvorska komisija za organizacijo (*Central-Organisirungs-Hof-Comission*), ki je bila ustanovljena l. 1814 z natančno določeno nalogo preučevanja pravno-administrativnih problemov, povezanih z vključevanjem pravkar osvojenih pokrajin pod habsburško krono. Komisija je z dekretom 18. junija 1817[1] vladi Avstrijskega primorja ukazala obnoviti ali, če je potrebno, *ex novo* uvesti ustrezno obliko pokrajinskega ustroja bivših Ilirskih provinc. Tržaška vlada naj bi na podlagi dokumentov in mnenj, zbranih na sedežu, prispevala predloge za uresničitev navedenega cilja.

S temi stvarmi se krajevno zgodovinopisje ni podrobneje ukvarjalo; problematika je obravnavana predvsem v zvezi s položajem Trsta, ki pa je bil bistveno drugačen od ostalih delov Primorja, pa tudi viri, ki so bili dostopni tedanjim avtorjem[2], so danes več kot nezadostni.

Komisija je zaradi posebnega položaja Primorja pri sestavljanju dekreta iz l. 1817 obravnavala možnost spremembe za avstrijsko pokrajinsko ureditev tradicionalnih[3] deželnih stanov; predočili so možnost različnih rešitev znotraj pokrajine, razmišljali so celo o uvajanju predstavniškega sistema, resda po vzoru pravkar sprejetega za Lombardsko-Beneško kraljestvo[4], a s popolnoma drugačnim zgodovinsko-institucionalnim izhodiščem. Skoraj kot bi Komisija za organizacijo vnaprej hotela rešiti mnoga vprašanja, ki bodo pomenila dejanske ovire pri uveljavljanju ukrepa v pokrajini, kjer beseda "restavrirati" ne more povsod imeti istega pomena in kjer prav tako ni moč enoznačno razlagati pojma "tradicionalna ureditev".

Omenimo samo, da so stare cesarske posesti tvorile le del pokrajine in da tradicionalno javno pravo na teh

1 Archivio di Stato di Trieste (AST). C.K. vlada Avstrijskega primorja, splošni akti. ovojnica (b) 1666, snopić (f.) 1/8, n. 11733/1817: dekret št. 7478.

2 Kandler P.: Storia del consiglio dei patrizi di Trieste dall'anno 1382 all'anno 1809 con documenti, uredil G. Cervani, Trst, Cassa di Risparmio, 1972, str. 342-346; Löwenthal J.: Geschichte der Stadt Triest, II, Trst, Osterr. Lloyd, 1859, str. 164-165.

3 Prim. Brunner O.: Terra e potere. Strutture pre-statuali e pre-moderne nella storia costituzionale dell'Austria medievale, Milano, Giuffrè, 1983, str. 561-629.

4 Prim. Meriggi M.: Il Regno Lombardo-Veneto, Torino, UTET, 1987, str. 33-105.

področjih (Gorica, Trst, notranja Istra) ni bilo več združljivo z novim avstrijskim metternichovskim centralističnim upravnim ustrojem.

Poleg tega so samo bivša beneška Istra, gradiško in del goriškega območja v okviru Kraljevine Italije za kratek čas poznali moderno, poslaniško ustavno ureditev - pa čeprav so poslanci lahko bili samo pripadniki najožje meščanske elite in je vrhu tega avtoritarni in centralistični napoleonski režim dušil vlogo ustavnih organov.

Paradoksalno je, kar je iz opisanega stanja razvidno, da je edini kohezivni dejavnik na zgodovinsko-institucionalni ravni možno iskati ravno v času Napoleonovega režima, ki je, čeprav samo za kratek čas, pod isto upravo in istim zakonikom združil ozemlja, ki so sedaj tvorila Avstrijsko primorje. Iz teh razlogov se je torej zdela možna predpostavka, da se v Avstrijskem primorju uvede popolnoma nov ustroj, podoben ustroju v beneških in lombardskih provincah leta 1815.

Ena izmed alternativ, omenjenih v dekretu Komisije za organizacijo, je postala legitimna z določilom vlade Avstrijskega primorja, ki ji je tedaj predsedoval grof Chotek. Taka opredelitev, prav gotovo inovativna in pogumna, je najbolj razvidna iz navodila[5], ki je bilo skupaj z dekretom poslano oblastem v neposredni pristojnosti vlade: v listini se sprejemanje sistema po lombardsko-beneškem vzorcu ocenjuje "kot zelo zaželeno"; dodatno navodilo glede na dunajski dekret je bil tudi nasvet, da se je za "utemeljene informacije" o stari krajevni ureditvi treba obrniti na "najbolj izobražene ljudi v regiji". Tako je razprava, ki so jo sprožila dunajska ministrstva, začela teči v nepričakovano smer, širila se je od uslužbencev do predstavnikov razreda odličnikov, ki so, čeprav sedaj že izključeni iz vseh vladnih institucij, bili še vedno najbolj legitimni lokalni sogovorci za vzpostavo dialoga z osrednjimi oblastmi.

Navodilo, ki ga je vlada Avstrijskega primorja razposlala 5. julija 1817, je bilo neposredno naslovljeno na predsednika Magistrata v Trstu in na funkcionarje v upravnih telesih štirih primorskih okrožij: med njimi sta bila istrski in reški okrožni glavar Ludwig von Rassauer in Joseph von Weingarten. Von Rassauer je svojčas interpeliral dvoje izmed najkompetentnejših mož v Istrskem okrožju, Koprčana grofa Giovannia Tottoa, bivšega predsednika začasne komisije, ki je bila nadrejena deželni vladi po ponovni avstrijski okupaciji, in markiza Giovannija Paola Polesinija, Porečana, člana iste komisije[6]; obrnil se je tudi na enega izmed "najbolj uglednih in omikanih funkcionarjev" v provinci, Feliceja Lanzija, okrajnega komisarja v Piranu. Ugledniki, s katerimi so se posvetovali, so podali pismena mnenja različnih vrednosti in obsega, poslana skupaj s poročilom, ki ga je okrožni glavar poslal vladi Avstrijskega primorja 18. oktobra 1817.[7]

Z analizo poročil in mnenj raznih predstavnikov lokalnih oblasti, poslanih na vlado Avstrijskega primorja med avgustom in oktobrom 1817 kot odgovor na dekret z dne 5. julija, je očitno, da mnenja niso bila enotna. Iz Trsta in Gorice je prišla prošnja za vzpostavo take krajevne ureditve, ki bi bila čim bolj zvesta stari; zatorej bi bili predlogi tržaških in goriških oblastnikov in uglednikov, čeprav navdihnjeni z isto restavratorsko vnemo, v primeru realizacije nezdružljivi. Nasprotno pa precejšnjo stopnjo enotnosti kažejo teksti iz istrskih pokrajin; iz njih je razvidno, da so sprejeli in, čeprav na različne načine, oblikovali predpostavko, ki jo je bila priporočila že vlada, o lokalnem upravnem sistemu, ki naj bi bil urejen po kriterijih večstopenjskega skupščinskega zastopstva, enotnega za celotno provinco, in ki bi ga po mnogih merilih bilo mogoče primerjati z lombardsko-beneškimi kongregacijami. Skratka, iz poročil in mnenj, ki so prispela na naslov vlade Avstrijskega primorja iz istrskega in reškega okrožja, ni videti nobenega obžalovanja za postavami stoletne beneške vladavine - nasprotno, niso redke ostre kritike na njihov račun. Tako, na primer, po mnenju okrožnega glavarja na Reki Weingartena[8], ki je imel v svoji pristojnosti vzhodni del bivše beneške Istre, "so beneški plemiči zlorabljali svoje posebne pravice, da bi zatirali druge stanove in so bili vzrok sporom in sektašenjem". Nekateri, ki so, kot npr. Polesini, predlagali, da se v Istri ponovno ustanovijo občinski sveti v tradicionalni aristokratski obliki, "kar bi iz brezdelja potegnilo mnogoštevilno krdelo plemičev in meščanov, ki so sedaj videti kot tujci v lastni domovini, nekoristni za družbo in v breme državi", so v mestnih skupščinah videli zasnovo povsem novega upravnega sistema, utemeljenega na hierarhični ureditvi teritorialnih okrožij.

Osnutki za novo deželno ureditev, ki so prihajali iz Istre, so bili očitno navdihnjeni z ustavnim sistemom v Kraljevini Italiji. Felice Lanzi je na primer cenil dejstvo, da je italijanska ustava dodelila suverenost "vsem državljanom": "nadarjenost in sposobnost", in ne več "kri, naslov ali kako drugo naključno dostojanstvo", sta odpirali vrata za vstop v politična telesa; Istra je pod ilirskim režimom "izgubila vse, kar je koristnega in spodobnega imela v Kraljevini Italiji, tudi lastne državne zastopnike".[9] Tudi Polesini, ki ni kazal pretirane naklonjenosti do novotarij po francoskih vzorcih, je usmerjal svoje kritične puščice predvsem proti egalitarizmu, vsiljevanemu v prvi

5 AST: glej zgoraj, bel. 1.
6 Stancovich P.: Biografia degli uomini distinti dell'Istria, III, Trst, Marenigh, 1829, str. 235-241.
7 AST. C.K. vlada Avstrijskega primorja, Splošni akti. b. 1666, f. 1/8, št. 19542/1817. Vsebina treh mnenj (Totto, Polesini in Lanzi) je objavljena v dodatku k temu članku.
8 AST. Ibidem, št. 16386/1817.
9 Kot departma Kraljevine Italije je Istra volila trinajst zastopnikov: šest veleposestnikov, dva izobraženca in pet trgovcev.

fazi okupacije, medtem ko se je glede na italijanski sistem omejil na poudarjanje v glavnem formalne vloge, ki so jo v praksi imela različna telesa; ta naj bi izražala narodno suverenost: "njihov položaj, ki je bil na videz lep in ličen, je bil v jasnem nasprotju z dejavnostjo, ki so jo opravljali".

Za razliko od Tržačanov in Goričanov, Istranom ni bilo težko zasnovati skupščinskih zastopstev, ki bi bila v celotnem Primorju urejena na enak način. Bilo je več predlogov, od najzapletenejših, ki so predvidevali popolno preslikavo pravkar uvedenega ustroja v Lombardiji in Benečiji, to je pravilno hierarhijo, sestavljeno iz občinskih svetov, pokrajinskih svetov s sedežem v glavnih mestih okrožij in osrednjega sveta s sedežem v Trstu (Tottojevo in Polesinijevo mnenje), do predlogov, ki so predvidevali dve predstavniški stopnji: pokrajinska združenja okrožnih in okrajnih odposlanstev, brez osrednjega svetovalnega telesa (Rassauerjevo poročilo) ali pa pokrajinska odposlanstva za vsako okrožje in eno osrednje odposlanstvo (Lanzijevo mnenje). Vsi interpelanti so skupščinam namenili predvsem svetovalne dolžnosti; iz odrekanja kakršnekoli normativne ali samoregulativne oblasti skupščinam (Weingartnovo poročilo) je razvidna bojazen, da ne bi prišlo do prevzemanja pristojnosti, ki spadajo pod neposredno državno oblast. To pa še vedno ne pomeni, da se telesa v ustanavljanju ne morejo zasnovati tudi kot središča, ki bi pospeševala gospodarski in kulturni napredek pokrajine (posebno Polesinijevo mnenje).

Vse obravnavane možnosti nesporno kažejo na predstavniški značaj političnih teles. To pomeni, da nobena kategorija podložnikov ne sme imeti osebnih pravic, ki bi ji omogočale sodelovati na krajevnih skupščinah; niso predvideni splošni skupščinski sklici ali zbori pripadnikov privilegiranih razredov; samo upoštevajoč razne volilne mehanizme, je mogoče predlagati kandidate, ki jih suveren potrdi. Weingarten, ki je ponudil kompromis med ustavo stanovskega in poslanskega tipa, s svojimi nastopi jasno kaže, da je tudi sam bolj naklonjen drugi rešitvi; spomin na nekdanje zbore je v njegovem načrtu ohranjen v skupščini posestnikov modre krvi, ki naj bi se sestajala ob predsedovanju pokrajinskega guvernerja in to samo za izvolitev lastnih kandidatov v svete.

Ponujene so bile različne možnosti za rešitev najbolj perečih problemov za ureditev volilnih teles in skupščin. Po Rassauerjevih in Polesinijevih predlogih sta aktivna in pasivna volilna pravica dodeljeni obema razredoma posestnikov, plemiškemu in neplemiškemu, ki sta tvorila dve različni volilni okrožji. Weingarten, po vzoru na lombardsko-beneški sistem, je predlagal celo tretje volilno okrožje, ki bi bilo sestavljeno iz posestnikov iz mest. Za dodelitev pasivne volilne pravice je Lanzi predvidel samo premoženjske kriterije; glede aktivne volilne pravice pa se je njegov sistem presenetljivo približal univerzalni moški volilni pravici: kandidate za deželna odposlanstva bi neposredno volili družinski poglavarji posameznih vaških komunov, združenih v soseske; isto volilno telo bi imenovalo tudi kandidate za osrednje odposlanstvo, vendar posredno. Po Tottojevem predlogu, ki bi ga lahko označili za najbolj skrajnega, bi se tudi pasivna volilna pravica prenesla, vsaj za komunske svete, na vse družinske poglavarje, ne glede na premoženje ali stopnjo izobrazbe. Avtor predloga je bil prepričan, da bi "veriga, ki gre od kmetovalcev do najvišjih podložniških stanov, bila še kako koristna za povezovanje osebnih in javnih interesov".

Če primerjamo predloge istrskega plemstva in oblastnikov o novem upravnem ustroju Primorja iz leta 1817 z ustreznimi projekti iz Trsta in Gorice, ni težko razbrati, da so prvi na višji politični stopnji, in skoraj bi lahko rekli, da merijo na ustavno bodočnost avstrijske monarhije. Medtem ko so tržaške in goriške tradicionalne elite prežete z osamosvojitvenimi težnjami, za katere v Metternichovi centralistični avstrijski monarhiji ni prostora, se istrski odličniki zavedajo, da nova organizacija ne more temeljiti na stari ureditvi, temveč ravno nasprotno. V istrskih predlogih je vidna tudi velika pozornost, ki so jo tamkaj posvečali institucionalnim mehanizmom, čeprav je bila zavest o gospodarskih in družbenih dejavnikih, ki vplivajo na ureditev teh mehanizmov, na nizki ravni. Kakor si že bodi, te listine sodijo v evropsko konstitucionalistično kulturo, ki je vzklila v razsvetljenskih vrvenjih in se pozneje ohranjala v interesih, katerim so avtorji morali slediti zaradi pogostih ustavnih reform v Franciji in drugih deželah iz tega kroga v časih velikih sprememb, ki so se bile na evropski politični sceni pravkar zaključile.

Preidimo sedaj k epilogu teh sprememb, ki so, čeprav brez stvarnih posledic, imele vzoren potek. Komaj marca leta 1818, skoraj leto dni po začetku postopka, je vlada Avstrijskega primorja poslala na Dunaj svoje poročilo skupaj s poročili in mnenji, ki jih je dobila od krajevnih oblasti[10] o bodoči ureditvi pokrajine. V poročilu je zanikana možnost, da bi nova ureditev lahko temeljila na starih vzorcih - tudi na področjih, kjer so vrsto stoletij, kot npr. v Goriški pokrajini, Trstu in Reki, Habsburžani imeli dedno pravico. V skladu z "duhom časa" in spremenjenimi pravnimi razmerami v posameznih primorskih pokrajinah je bilo treba nov sistem utemeljiti po predstavniških načelih. Predloženi poslanski sistem bi bil enoten za celotno pokrajino; močno bi vplival na zedinjenje narodov, ki jih je zgodovina razdelila, in prispeval k izboljšanju njihovega medsebojnega razumevanja in k urejanju resničnih skupnih interesov.

Predlog deželne ustave, ki ga je oblikovala vlada Avstrijskega primorja, vsebuje dobršen del večkrat omenjenega poročila okrožnega glavarja Josepha von Weingartna, čigar predlog v marsičem temelji na sistemu, ki je

10 AST. C.K. vlada Avstrijskega primorja, Splošni akti. b. 1666, f. 1/8, n. 5337/1818.

veljal v Lombardsko-Beneškem kraljestvu. Predlog je predvideval Osrednje združenje s sedežem v Trstu in štiri pokrajinska združenja, ki so ustrezala Goriškemu, Istrskemu, Reškemu in Karlovškemu okrožju. Pet teles je imelo pravico na lastne predstavnike v združenjih: posestniki modre krvi s posebnimi gosposkimi pravicami, posestniki modre krvi brez posebnih pravic, neplemiški posestniki, mesta (Trst, Gorica, Koper, Reka, Bakar, Karlovac) in pripadniki trgovskega stanu iz Trsta, Karlovca in z Reke. Eden od pogojev za izvolitev je bilo premoženje, ki za člane Osrednjega združenja ni smelo biti manjše od štiri tisoč forintov; z olajšavo, ki je lombardsko-beneški sistem ni poznal, je spodnja premoženjska meja za predstavnike neplemiških posestnikov padla na tisoč forintov.

Projekt, ki je že tedaj predvideval ustanavljanje pokrajinskega poslanstva za Istro, čeprav le svetovalnega značaja, ni bil nikoli realiziran. Kot je znano, je v prvi polovici XIX. stoletja v Primorju še naprej veljala administrativna, ne pa tudi ustavna ureditev, značilna za avstrijske province.

Glavni razlog za opustitev oblikovanja deželne ustave za Avstrijsko primorje je vsekakor ukinitev Osrednje dvorske komisije za organizacijo konec leta 1817[11]; ukrep pomeni konec začasnega režima uprave v zasedenih pokrajinah. Toda niti nasprotje med ureditvijo predstavniškega tipa, ki so jo načrtovali za Avstrijsko primorje, in ustavno ureditvijo stanovskega tipa, ki je veljala v drugih deželah naslednicah, še posebej na Kranjskem, pokrajini, ki je bila z Avstrijskim primorjem povezana zaradi skupne pripadnosti Kraljevini Iliriji, ni moglo ostati brez vpliva, kar vsekakor zakonodajalcu ni ušlo. Težave so bile tudi v zvezi z možnimi ozemeljskimi deformacijami pravkar ustanovljene province, do katerih bi lahko prišlo, če bi se ugodilo madžarskim poskusom ponovnega uvajanja pristojnosti, ki jih je Ogrska že dlje časa zahtevala v karlovškem in, delno, reškem okrožju. Leta 1822 je prišlo do aneksij, ki jih je bila zahtevala Ogrska, je odsotnost deželne ureditve omogočila, da se primorske meje ustrojijo z enostavnim odlokom osrednje uprave; enako se je zgodilo pri reorganizaciji razmejitev med okrožji in okraji v pokrajini, ki je trajala več let, od l. 1825 naprej.

Poskus ustanavljanja skupščinskih zastopniških teles v raznih območjih Primorja - že v času avstrijske vladavine - ki se je zaradi vseh svojih nasprotij in zadržkov končal s popolnim neuspehom, lahko imamo za protidokaz izrazitih regionalnih posebnosti v okviru izumetničenega upravnega ustroja, ki so ga na tem prostoru Francozi vsilili proti koncu Napoleonove dobe. Posebnosti istrske regije so dobile poseben pomen v razpravi o deželni ustavi med letoma 1817 in 1818; no, treba je bilo počakati na ustavo iz leta 1849, da bi te posebnosti bile prvič delno priznane na ustavni ravni; vendar je šele z listino (*patent*) z dne 26. februarja 1861 bila mogoča dejanska uvedba avtonomne uprave v Istri.

DOCUMENTI[12]

1 - *6 agosto 1817. Giovanni Paolo Polesini comunica al capitano del circolo Rassauer il suo parere su di una futura organizzazione provinciale per l'Istria.*

All'inclito imp. r. Capitaniato circolare dell'Istria

Con sapientissimo consiglio Sua Maestà, avendo nella grandezza del suo Imperio separato le più lontane e differenti provincie, erigendole in Regni, vuole concedere a ciascuno di essi una peculiare civile constituzione, relativa al genio degli abitanti, alla natura del clima, del suolo e della geografica sua posizione, seguendo così il naturale sistema della unità dei generali principij e della varietà delle particolari modificazioni.

Della Liburnia, della Japidia e di parte del Norico egli ha già rinovato l'antico illustre Regno Illirico, aggiungendo l'Istria, antica ed estrema porzione d'Italia, ora però come per natura così per governo giustamente ad esso ricongiunta.

Volendo dunque la Maestà Sua impartire al ricomposto Regno marittimo, che fronteggia l'Imperio, una uniforme constituzione rappresentativa, che vieppiù stringa li vincoli della sudditanza, faciliti la esecuzione delle paterne sue providenze e promova la loro prosperità, nell'estendere il mio debole ma ingenuo parere seguirò nell'ordine la norma degli articoli che mi furono proposti colla venerata commissione 26 luglio a.c. n°5664.

QUESITO 1°: Fu nell'Istria sino al 1813 qualche constituzione rappresentativa? Sarebbe d'uopo separare epoca da epoca, facendo conoscere qual sia stata la differenza fra li diversi reggimi, veneto, austriaco, italico e illirico-francese.

RISPOSTA: L'Istria fino all'epoca della cessazione della Veneta Repubblica ed alla interruzione del governo provisorio 1805, da tempo assai rimoto si conservò constituita in civili rappresentative comunità. Non è possibile di fissar nelle tenebre dei tempi barbari l'origine precisa, e molto meno di produr documenti autentici di questa instituzione.

11 Vladarjev odlok od 24. decembra 1817.

12 AST. I.R. Governo del Litorale, Atti generali. b. 1666, f.1/8, n. 19542/1817. La trascrizione conserva fedelmente le particolarità linguistiche e grafiche degli originali; una normalizzazione è stata operata esclusivamente nella punteggiatura e nell'uso delle maiuscole.

Forse che, constituita ai tempi della Repubblica e del Romano Imperio in colonie (Tergeste e Pola) ed in municipj (Parenzo ed Egida), abbia conservato, nella barbarica universale sovversione, il germe di questa civile libertà.

Anche sotto l'Imperio Greco sembra che conservasse una civile rappresentativa constituzione, poichè esiste fra le lettere di Cassiodoro, ministro dell'esarca residente in Ravenna, la celebre lettera *ai provinciali dell'Istria*, che la descrive deliziosa regione, ornamento e sostegno dell'Imperio d'Italia.

Ragion poi vuole che quando, lontani gl'Imperatori romano-germanici ed occupati nelle eterne querele dei Papi e coi potenti vassali, le città d'Italia, nell'undecimo secolo, si eressero in comunità con giurisdizione municipale, anche nell'Istria siasi propagato questo privilegio.

Diventata feudo, prima dei duchi di Merania e poi dei patriarchi di Aquileja, si mantenne in questo civico sistema e sussistono ancora li statuti proprj di ogni città marittima e mediteranea, che dimostrano il municipale reggime.

In tale condizione quasi libera le comunità, mal difese dai patriarchi da piraterie e da incursioni, l'una dopo l'altra si dedicarono con patti alla potente allora Repubblica di Venezia, che poi o la confermò o la modificò, secondo lo spirito e la forma della sua aristocrazia ereditaria.

La nobiltà dominante riteneva la suprema autorità politica e giudiciaria; la nobiltà e la cittadinanza delle suddite città maggiori e minori aveva il governo economico della loro patria ed il popolo l'amministrazione delle sue chiese.

Quindi teneva la provincia d'Istria divisa e constituita in tante comunità, quante sono le città e terre murate, le quali avevano un consiglio civico aristocratico ereditario, le di cui annue cariche presiedevano gratuitamente e per dover patriotico alle amministrazioni economiche delle rendite comunali, all'annona, ai viveri, alla sanità, alla polizia, alla formazione dei testamenti, dei contratti e delle notificazioni, sotto la dipendenza dei Veneti Rappresentanti.

Avevano anche anticamente li capi di esse comunità, denominati giudici, la prerogativa di giudicare in prima istanza unitamente al Veneto Rappresentante, prerogativa che fino ai nostri tempi non si è conservata che a Parenzo ed a Pola.

Però sotto questa Repubblica, di sua natura gelosa, era tenuta rigorosamente ferma questa isolata constituzione, a segno ch'era una colpa ogni tentata intelligenza ed unione; da che succedeva che non vi fosse neppur idea di spirito pubblico, e che non mai si reclamasse contro quelle leggi restrittive della libertà di commercio dei suoi prodotti, ond'è restata una povera mal coltivata e poco popolata provincia, quando, per sua singolar natura ferace di moltiplici preziosi prodotti, potrebbe essere florida, ricca e popolatissima.

Governo austriaco provvisorio: Questo governo ha conservato le comunità colle loro antiche attribuzioni e nelle città principali aveva instituito, in luogo dei Veneti Rappresentanti, Direzioni Politiche-Economiche, ed in quella di Parenzo anche colla facoltà giustiziale, e nelle altre terre murate aveva stabilito giudici summarj.

Sciogliendo poi i ceppi del suo commercio, conservò il vario sistema di finanze, consistente precipuamente nelle diverse rendite delli veneti mutabili podestà, le quali in vece di passare a Venezia erano incassate dall'Erario della provincia.

Convien dire a lode e lume del vero che sotto questo reggime la provincia era volta a gran passi al suo risorgimento ed alla sua prosperità.

Governo francese, italico, illirico: Sopravenuto questo governo, con li seducenti principj democratici, abolita la nobiltà ed ogni sociale gradazione, furono da esso pur abolite le comunità, li consigli civici aristocratici, e sostituite le municipalità e li consiglj comunali, eleggibili da ogni classe degli abitanti, ma non già eletti dal numero degli uomini probi, zelanti e intelligenti, onde sapessero concepire e potessero promovere il comun bene.

Soppressa ancora una moltiplicità di piccoli dazj, le diverse rendite dei reggimenti e le decime ecclesiastiche, fu prescritto un sistema uniforme d'imposizioni indirette e la generale contribuzione diretta, la di cui tassazione fu commessa alle municipalità, che, senza cadastro, non potevano mai eseguirla con giuste misure e proporzione.

Furono anche instituiti consigli dipartimentali e distrettuali, che formarono in apparenza appunto la constituzione rappresentativa di cui si tratta, ma, non ben determinate le loro inspezioni e riduzioni, era quasi nulla la loro attività; sicchè tutta la pubblica amministrazione era assorbita dal prefetto e dai suoi delegati, demandata alli podestà municipali la semplice esecuzione delle loro ordinanze.

Erano finalmente stabiliti collegj elettorali dei possidenti, dei dotti, dei commercianti ed il senato consulente, che non era mai consultato, fra li quali aveva l'Istria li suoi individui, e per quanto fosse specioso e decorato il loro grado, era pur quasi nulla la sua attività, nè esercitavano la funzione rappresentativa per cui sembravano instituiti.

Il governo illirico non ha portato mutazioni essenziali nella constituzione organica, se non che, facendo andare in obblivione li sud. ti corpi rappresentativi, serbava la sembianza più di semplice governo militare che di politica graduata reggenza.

Governo austriaco permanente: Nota e vigente è la nuova organizzazione, che se non ha esplicitamente abolito la rappresentanza comunale dei consiglj aristocratici e le gratuite accennate funzioni delle loro cariche, la ha però ristretta in un podestà, che non può solo abbracciare e sostenere la estensione e la importanza della rappresentazione.

QUESITO 2.DO: Avendo tal constituzione esistito, come e con quali modificazioni potrebbe essere attivata, ed in qual modo si potrebbe in tal caso introdurre una uniforme constituzione in quei paesi ove prima non esisteva, oppure sarebbe da darsi a tutte le provincie comprese ora sotto il nome di Littorale una comune rappresentativa constituzione, o piuttosto una tale rappresentazione quale fu introdotta nel Regno Lombardo Veneto colle erezioni di congregazioni provinciali e centrali.

RISPOSTA: Benchè non abbia esistito in realtà nel governo veneto, e solo in apparenza nel governo francese-italico, la constituzione rappresentativa nè di provincia nè di regno, pure la nuova constituzione politica del Regno Illirico sembra che esiga questa constituzione civile, cui un semplico cenno della potestà legislativa dell'augustissimo Sovrano può dare la più vigorosa creazione ed esistenza.

Ma perchè si potesse verificare e produrre il suo utile effetto converrebbe render, colla construzione delle strade rotabili per ogni verso, facile e sicura la comunicazione fra di esse provincie, che ora per la loro asprezza sono dissociate e per tal modo ridurle a quella unità d'interessi e comunion di consiglio che forma l'essenza della rappresentazione. Nè si può dubitarne della sua utilità, perchè se la società degli uomini, da se imperfetti ed infelici, è sommamente utile e necessaria, quanto

più essa si stringe e si estende, tanto più diventa vantaggiosa a se medesima ed allo Stato.

E se il Sovrano per sua clemenza tiene aperto l'adito a qualunque persona dell'immenso numero dei suoi sudditi, la società di una provincia e di un regno si considera una persona morale, dotata delle medesime individuali qualità, alla quale in coerenza al med. mo principio vuole l'ottimo Sovrano accordare l'accesso. Se si potesse concentrare in un solo individuo il voto e il bisogno sincero ed universale di un regno e d'una nazione, sarebbe felice il Sovrano per poter con facilità e sicurezza regger e felicitare il suo popolo. Ma se ciò non è agevole nè sempre certo, restringendo il comun senso in alcuni scelti individui che lo verifichino e lo purifichino, può il Sovrano con mezzo di essi conoscere la universalità dei mali e dei beni per gli opportuni ripari e per le utili providenze.

Ma se questa concentrazione di voti giova al sovrano di un regno uniforme, sembra che diventi necessaria al Regnante di un vasto Impero, composto di regni differenti e nazioni diverse, acciocchè tutto dipenda dall'alto suo intendimento e dalla paterna sua sovrana volontà.

A queste ragioni positive si aggiungono le negative, che non si oppone contrasto d'interessi, come colle venete provincie, all'associazione di queste ora illiriche, anzi la diversità dei rispettivi prodotti concorre a formare un utile reciproco commercio ed a stringere la più perfetta corrispondenza. E se lo spirito del clementissimo Sovrano non spira che la pubblica felicità, donde sorge la possanza dello Stato, la constituzione, che porta al suo cuore li voti e li bisogni dei suoi sudditi popoli, non può che cospirare alle sue paterne sapientissime contemplazioni.

QUESITO 3. ZO: Quale sfera di attività sarebbe da assegnarsi ai singoli corpi rappresentativi o al corpo generale dei rappresentanti di tutto il Littorale, oppure alle congregazioni erette sull'esempio delle provincie italiche.

RISPOSTA: *Attività del consiglio provinciale*: Dovrebbero per sua propria utilità essere restituiti alla sua attività li consigli civici locali, richiamate le loro cariche all'esercizio dei differenti officj, materie ora abbandonate, ritraendo dall'ozio uno stuolo numeroso di nobili e cittadini che ora sembrano stranieri alla loro patria, inutili alla società e gravosi allo Stato. La rinovazione di questi antichi corpi sarebbe anche una specie di preparativo e d'istruzione per il provinciale consiglio.

Sua inspezione potrebbe essere la informazione sopra la qualità e quantità delle imposizioni tanto dirette che indirette, onde conservino li contribuenti sempre in istato di pagarle, il che ne forma la sua misura ed il suo limite; la sorveglianza a migliorare la rozza e infeconda agricoltura, sorgente della pubblica e privata prosperità, togliendo gli ostacoli e dando incoraggimenti; la cura della construzione e conservazione delle strade comunali rotabili, che favoriscono la coltivazione, il commercio e la maggior civilizzazione; la sopraintendenza al buon andamento delle scuole popolari, che dirozzino il popolo rustico, quasi barbaro, e lo rendano più atto ad ogni meccanica sua funzione; e finalmente la revisione delle amministrazioni delle comunità, riconoscendo la legittimità e l'utilità delle passate e delle successive annue spese. Potrebbe tener le sue riduzioni e sessioni in un punto centrale della provincia com'è Parenzo, e sotto la presidenza dell'incl.o Capitaniato circl.e, al capo dell'annua sua visita del circolo.

Il consiglio generale, raccolto annualmente sotto la presidenza dell'ecc. so Governo nella capitale, potrebbe aver per oggetto le med. me, prese in un generale aspetto, e come in grado di appello in caso di dispareri provinciali; e potrebbe avere principalmente la facoltà di proponere ogni progetto di miglioramento generale in ogni ramo dell'amministrazione pubblica del regno.

QUESITO 4.TO: In che dovrebbe e nell'uno e nell'altro caso consistere lo stato personale del corpo rappresentativo e dei subalterni necessarj impieghi.

RISPOSTA: *Deputati provinciali e generali*: Come il proprietario delle terre è il vero cittadino e lo spirito cittadinesco è sempre in ragione delli possedimenti, così ogni capo di famiglia nobile e civile che paga cento e più f.ni di steura fundiaria, potrebbe concorrere a formare il consiglio provinciale. Da questo corpo poi a pluralità di voti potrebbero essere eletti tre soggetti, in conformita della geografica divisione della provincia fatta dal fiume Quieto e dal seno marittimo di Leme, e questi potrebbero servire a comporre il generale consiglio.

Deputati provinciali di ogni distretto e li deputati di ogni provincia dovrebbero avere la facoltà di eleggersi un secretario, un protocollista ed un scrittore di loro confidenza, eleggibile sempre dalla classe dei minori contribuenti (f.ni venti), onde anche questa avesse qualche parte all'assemblea.

QUESITO 5.TO: In qual modo dovrebbesi supplire alle spese relative.

RISPOSTA: *Spese relative*: Niente è più naturale che siano tratte dalle casse delle comunità della provincia le diete da darsi ai rispettivi deputati e proporzionatam.te agl'inservienti subalterni. La spesa sarebbe utile alle casse med.me, poichè se vi è modo di rettificare la loro amministrazione, questo è il più valido, poichè congiunge nei revisori la rispettiva imparzialità, il disinteresse e la conoscenza delle cose.

Con queste esposizioni si spera di aver corrisposto ai determinati quesiti nei loro punti precisi e negl'indicati loro rapporti. Qualora un tal o miglior piano generale in via di massima fosse approvato, ogni sua parte dovrebbe aver un detagliato regolamento in forma esecutiva. Così si desterebbe l'idea di spirito pubblico, di amor di patria, di onor e di gloria nazionale, nomi ignoti e sentimenti sconosciuti, e per tal modo la misera provincia potrebbe diventar parte principale del nuovo regno e degna di appartenere al grande, ottimo e beneficentissimo suo regnante Sovrano.

Parenzo, 6 agosto 1817

Gio. Paolo march. e Polesini

2 - 9 *agosto 1817. Giovanni Totto comunica al capitano del circolo Rassauer il suo parere su di una futura organizzazione provinciale per l'Istria.*

Nobile sig. r barone!

Felici quei sudditi dei quali li bisogni li voti possono giungere a piedi del Trono col mezzo di proprj scelti rapresentanti! Nel volere Sua Maestà che le provincie dell'Illirio riacquistino una costituzione rapresentativa, dà alle stesse la prova di affetto che dar possa un padre ai suoi figli. Gli Istriani rigenerati benediranno quella soave catena le cui anella riunendo utilmente gli interessi delle diverse classi degli abitanti congiungerà col bene dei privati il bene generale dello Stato.

Per servire ai di Lei ordini Le umilio la quì annessa riverente informazione, quale la potei conciliare con la brevità del tempo prescritto e sulla quale interpretai diversi di questi più estimati individui.

Nella prima parte Ella ritroverà descritte le passate costituzioni. Della veneta, oltre lo statuto municipale ed oltre li registri

delli consigli, non saprebbensi esebire altri documenti. Di quella del regno d'Italia, che fù mantenuta anche nel poco tempo dell'incominciante governo illirico-francese, li fondamenti si ritrovano nelle quì unite sette stampiglie.

Le seconda parte risguarda la costituzione a cui potrebbesi aver in presente un qualche riflesso. Preferibile a qualunque piano si considera quello del Regno Lombardo-Veneto; a questo si riferisce il mio riverente progetto. Ella compatisca nel medesimo la mia buona volontà, se non corrispondesse alle saggie di Lei viste, e si accerti che l'unico mio scopo si è il bene dello Stato, quello della mia patria e della provincia.

La prego di accogliere le umili proteste della più profonda mia venerazione.

Capo d'Istria, 9 agosto 1817

Di Lei nobile sig.r barone umilis.mo devotis.mo osseq.mo servitore

Giovani conte Totto fù Michel

INFORMAZIONE SULLE PASSATE COSTITUZIONI RAPRESENTATIVE DELL'ISTRIA E SU QUELLA CHE IN PRESENTE POTREBBE CONVENIRE ALLA PROVINCIA STESSA

Parte I

CAP. I: *Costituzione sotto la Republica Veneta fino all'anno 1797*

1. Sotto il regime della ex-Veneta Republica l'Istria non aveva alcun corpo rapresentativo la intera provincia.

2. Ogni singola comune aveva bensì una rapresentanza la quale a maggiorità di sufragj dirigeva la interna sua amministrazione economica, sotto la sanzione negli affari estraordinarj della pub. ca autorità.

3. Queste rapresentanze nei villagj e nei paesi non aventi nobiltà erano formate dalle così dette vicinie o consigli, che in determinate epoche si radunavano ed a cui intervenivano li capi di famiglia aventi nel luogo legal domicilio, esclusi li così detti forastieri, che non ne avevano diritto se non se dopo una stabile permanenza di quindici anni.

4. Le città di Capo d'Istria, Pola, Parenzo, Cittanuova si dirigevano ad un di presso sul medesimo piano e li consigli di queste non erano aperti che alli patrizj li quali erano tutti nobili, sebbene alcuni decaduti in basse fortune.

5. Ai corpi di queste città nessuna famiglia poteva essere admessa, se a maggiorità di voti dei corpi stessi non veniva accettata.

6. Estesa assai era la sfera delle attribuzioni specialmente del nobile consiglio di Capo d'Istria, in cui aveva voto elettivo ogni patrizio giunto all'età di venti anni compiti, ma non avevano voto passivo di elezione agli impieghi se non se quei tali patrizj che avessero conservato il lustro della nobiltà con una educazione civile e senza aver mai esercitata alcuna arte, mestiere o professione meccanica.

7. Al consiglio di Capo d'Istria competeva di stabilire ed addottare quei tali regolamenti interni, sia di polizia sia d'amministrazione comunale, che a maggiorità di sufragj fossero stati reputati utili al ben generale della comune, ed approvati dalla pub. ca autorità acquistavano forza di legge.

8. Al consiglio competeva il diritto di sciegliere a maggiorità di sufragj trà li proprj concittadini tutti gli impiegati occorrenti per la amministrazione ecconomica della comune, fondaco, monte di pietà, direzione per la rinvestita dei capitali di tutte le cause pie dell'Istria sotto il nome di mani morte, e per la buona direzione della sanità, della polizia, dell'annona, delle strade, delle fabriche, delle intavolazioni.

9. Al consiglio apparteneva come feudo la comunità di Due Castelli o Canfanaro nel distretto di Rovigno, ed elegeva annualmente il podestà che si destinava a regere il feudo medesimo.

10. Al consiglio apparteneva la elezione di un picciolo tribunale detto dei danni dati, la cui competenza era di giudicare sopra tutti li danni o furti campestri.

11. Al consiglio apparteneva anche la elezione di due procuratori alla fabrica di questa chiesa cattedrale.

12. Il consiglio stesso finalmente godeva la prerogativa di poter spedire degli oratori alla ex-Veneta Republica ed abitualmente manteneva in Venezia un suo deputato col titolo di nunzio, il quale era chiamato e sentito in tutto ciò che poteva risguardare l'interesse della comune di Capo d'Istria.

13. Nessuna spesa, nessuna imposta comunale poteva esser fatta se precedentemente non adottata dal consiglio.

14. Prima di essere a questo sottoposti gli affari, venivano maturati da un picciolo numero di cittadini ch'era scielto dal consiglio stesso e che veniva denominato la consulta; un individuo trà li più instruiti e probi, sotto la denominazione di contradditore alle parti e conservatore alle leggi, sorvegliava che la consulta ed il consiglio non devenissero a deliberazioni contrarie alle leggi e che fosse osservato il buon ordine in ogni ramo di amministrazione.

CAP. II: *Costituzione sotto il primo imp. r. austriaco governo dall'anno 1797 fino all'anno 1805*

15. Sotto il primo governo austriaco fino all'anno 1805 fù conservato l'istesso ordine di cose e le stesse prerogative che godevano li consigli sotto la Veneta Republica, e continuò quindi la amministrazione sul medesimo piano.

CAP. III: *Costituzione sotto il Regno Italico dall'anno 1806 fino all'anno 1810*

16. Aboliti tutti li titoli e tutti li gradi dell'antica nobiltà, sotto il Regno d'Italia è caduta da per sè stessa la costituzione di cui godeva l'Istria.

17. Essa avendo bisogno d'una nuova costituzione, le fù applicata quella stessa a cui vennero sottoposti tutti gli altri paesi da quali fù il Regno d'Italia composto.

18. La rapresentanza fù distribuita nel seguente modo:

A. Un consiglio comunale li cui membri, quanto a Capo d'Istria come capo comune in numero di quaranta individui, furono per la prima volta nominati dall'istesso Sovrano.

B. Due consigli distrettuali, l'uno residente in Capo d'Istria, l'altro in Rovigno, ognuno composto di undici individui, anche questi per la prima volta dall'istesso Sovrano nominati.

C. Un consiglio provinciale residente in Capo d'Istria di N° 30 individui, anche questi per la prima volta dal Sovrano eletti.

19. Li membri del consiglio delle altre comuni dell'Istria, in forza del decreto 22 decemb. 1807, erano nominati dal consiglio generale dipartimentale di Capo d'Istria.

20. Attribuzione delli consigli comunali quella si era sorvegliare alla amministrazione ecconomica delle respettive comuni, che veniva sostenuta da un podestà con quattro aggiunti ed un commissario di polizia comunale e correzionale, di progettare le spese da farsi annualmente e di adottare in caso di bisogno li mezzi e le imposte comunali con le quali far fronte alle spese stesse.

21. Li consigli distrettuali avevano l'incarico di sorveglianza sulli respettivi distretti e di progettare al consiglio generale dipartimentale li provedimenti per il ben essere dei distretti medesimi.

22. Il consiglio generale dipartimentale rapresentava l'intera provincia; nominava dal suo corpo trè individui, l'uno nella classe dei possidenti, l'altro nella classe dei dotti ed il terzo nella classe dei negozianti, li quali formavano parte dei trè collegj elettorali, indicati nella costituzione come il primitivo organo della sovranità, li quali trè collegj nominavano li membri del corpo legislativo, finchè hà sussistito, e quindi li membri del senato d'Italia.

CAP. IV: *Costituzione sotto il governo illirico*

Comecchè la costituzione del Regno d'Italia era nei suoi primi fondamenti la stessa di quella dell'Impero Francese, così, destinata l'Istria a formar parte del governo illirico, non andava a cambiare essenzialmente la costituzionale rappresentanza.

CAP. V: *Sotto il nuovo austriaco governo da ottobre 1813 a novembre 1814*

23. All'ingresso dell'armi austriache ben accolte e festeggiate dagli Istriani, fù dal prode generale co. Nugent proclamata la riattivazione delle leggi che vigevano all'epoca 1805. Gli sforzi volontarj degli Istriani per provedere l'armata, e nell'Istria e sotto il blocco di Trieste, d'ogni genere di sussistenza dimostrarono quanto una popolazione sia attaccata ai suoi antichi principj costituzionali e quanto interesse ridondi alla stessa Sovranità nel conservarli.

Parte II

CAP. I: *Parere sulla costituzione che potrebbe darsi all'Istria già veneta*

24. Varie sono le provincie componenti il nuovo Illirico Regno e quasi tutte differenti di abitudini, di lingue, di prodotti, d'industria, di bisogni.

25. Dei deputati scielti per ogni provincia potrebbero rapresentare in un solo corpo l'intero Illirio, ma questa troppo generale rapresentanza senza delle altre primordiali rapresentanze delle singole comuni e delle singole provincie non produrrebbe il buon effetto di quella catena che, incominciando dall'agricoltore e passando per tutte le classi dei sudditi, legar deve il privato col publico interesse e convincere il suddito che nel publico interesse generale stà l'istesso suo interesse particolare, e li deputati si ritroverebbero forse in perpetua contraddizione per non conoscere l'uno la vera situazione dell'altro.

26. In conformità pertanto della costituzione per il Regno Lombardo Veneto si crede che la rapresentanza incominciar debba nelle comuni e di grado in grado far centro presso il Governo.

27. Si ritrova pertanto di proponere:

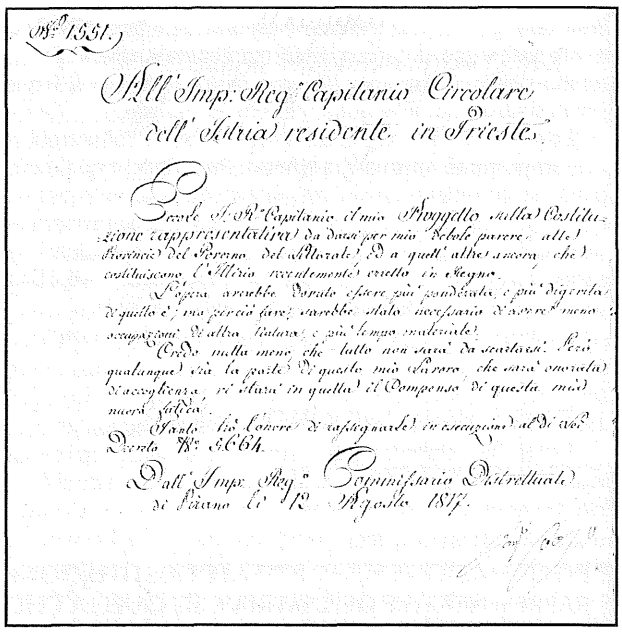
A. Un consiglio di rapresentanti ogni capo-comune, residente nelle respettive comuni.

B. Un consiglio di rapresentanti l'intera provincia dell'Istria, convocabile presso l'autorità circolare.

C. Una deputazione di rapresentanti l'Istria, residente assieme con le deputazioni delle altre provincie e formante con queste un consiglio generale centrale dell'Illirio presso l'eccelso Governo.

CAP. II: *Componenti ed attribuzioni dei consigli comunali*

28. Ogni capo-comune, o almeno nelle comuni che sono capo di distretto, vi potrebbe essere un numero di consiglieri proporzionato alla popolazione o comunale o distrettuale: la

Lettera di accompagnamento al parere di Felice LANZI sulla futura organizzazione provinciale dell'Istria (12. agosto 1817). AST.I.R. Governo del Litorale, Atti Generali, b. 1666, f. 1/8, n. 19542/1817

proporzione potrebbe essere di trè consiglieri comunali per ogni mille abitanti.

29. Sarebbe proficuo che la scielta di questi per una mettà cadesse sopra li nobili, ove ne sono, combinandosi già che questi sono tutti più o meno ed in generale li principali possidenti, l'altra mettà sopra le altre classi di cittadini.

30. Per la prima volta potrebbero essere nominati dalla superiorità circolare; in seguito dall'istesso consiglio, che potrebbe cambiarsi ogni trè anni ad un terzo per anno, mediante la estrazione a sorte di quegli individui che ogni anno dovessero cessare ed essere rimpiazzati da altri.

31. Ogni consiglio o comunale o distrettuale potrebbe proporre un numero di individui per il consiglio provinciale, proporzionato al numero della propria popolazione.

32. Al consiglio comunale potrebbe attribuirsi:

1. mo: La proposizione in triplo del podestà e dei delegati comunali, da cambiarsi ogni trè anni e da sciegliersi dalla superiorità politica.

2. do: La annua elezione di probe persone alle quali, sotto la presidenza dell'autorità locale, affidarsi la sorveglianza

A. del buon andamento dell'anona, dei pesi, delle misure e della repressione del monopolio, oggetti che abbandonati tanto gravitarono da due anni sopra la misera popolazione;

B. della interna polizia locale, acque, strade, fabbriche comunali, oggetti sanitarj;

C. della retta distribuzione degli allogj militari e di quelle robotte che necessariamente non si potessero evitare;

D. dell'ospitale civile e del monte di pietà;

E. della fabbrica della chiesa cattedrale, giuspatronato in Capo d'Istria della comune.

33. Il consiglio comunale dovrebbe proporre le spese annue della comune, addottare in caso di bisogno li mezzi con li quali far fronte alle stesse, rivedere li conti dell'amministrazione comunale e proporre alla superiorità tutti quei provedimenti

che convenissero o per evitare li mali o per accrescere li beni degli abitanti.

34. La distribuzione delle imposte fondale, personale e di industria potrebbe essere pure ai consigli comunali affidata, sotto la presidenza e sanzione della publica autorità.

CAP. III: *Componenti ed attribuzioni del consiglio provinciale*

35. Il consiglio provinciale potrebbe essere formato da dieci individui; metà della classe dei nobili e l'altra metà della classe dei possidenti e negozianti.

36. La elezione per la prima volta verrebbe fatta dal Governo sopra triple proposizioni dei consigli comunali, ed in seguito dal consiglio centrale sopra proposizioni fatte in triplo dalli consigli comunali al consiglio provinciale, e da questo al consiglio centrale.

37. Trà li trenta individui da proporsi, trà li quali devono essere scielti li dieci, ogni consiglio o comunale o distrettuale nominerà quel numero che sia proporzionato alla sua popolazione; e considerandosi la popolazione dell'Istria di circa 90.000 abitanti, ogni consiglio comunale o distrettuale verrà in tal modo a propore nella sua lista una persona per ogni trè mille abitanti di popolazione.

38. Li proposti, tanto nobili quanto delle altre classi, dovranno aver compita l'età di trenta anni, possedere in proprietà un capitale fondo di almeno quattro milla fiorini, non essere stati mai inquisiti, o se inquisiti dichiarati innocenti, esclusi li prodighi e così pure gli ecclesiastici.

39. La durata in offizio d'ogni individuo potrebbe essere di sei anni, ed in modo che a sorte ogni due anni siano cambiati trè membri e nel sesto anno quatro.

40. Le attribuzioni del consiglio provinciale potrebbero essere:

A. Gli affari delle steure.

B. Sorveglianza sull'amministrazione delle comuni, luoghi pij e di benificenza, lavori d'acque e strade incombenti alle comuni.

C. Rappresentare alla superiorità li bisogni e li provedimenti che occorrerebbero o in generale per la provincia o in particolare per qualche distretto.

D. La elezione d'un relatore, cassiere, controllore, ragionato e dei altri impiegati che gli occorressero.

CAP. IV: *Consiglio centrale*

41. Al consiglio centrale per la provincia dell'Istria potrebbero essere admessi tre deputati tra persone proponibili dalli consigli comunali al consiglio provinciale, e da questo in tripla lista proposti al Governo.

42. La loro durata, le loro attribuzioni sarebbero eguali a quelle dei deputati delle altre provincie.

43. Due potrebbero essere scielti trà li nobili ed il terzo trà le altre classi; oltre le altre qualità richieste per li consiglieri provinciali, dovrebbero li medesimi possedere in proprietà beni fondi per capitale di almeno otto milla fiorini.

44. La provincia dell'Istria in misure d'equità e di esatta proporzione dovrebbe concorrere con le altre provincie a portare le spese necessarie per li impiegati di questo centrale consiglio.

45. Il servigio dei membri delli consigli comunali e provinciali potrebbe essere gratuito e piutosto dovrebbero essere forniti di bravi e ben pagati impiegati subalterni di loro soddisfazione.

46. Senza intaccare minimamente la publica finanza, le spese occorrenti si potrebbero ricavare da una tenue sovra imposta sopra le steure fondale, personale e di industria.

CAP. V: *Andamento delle steure*

47. Determinato da S.M. l'importo delle imposte da esigersi, questo dal consiglio centrale potrebbe essere ripartito sopra le provincie, determinando la quota d'ogni provincia.

48. Stabilito quanto ad ogni provincia incombe, il consiglio provinciale potrebbe fissare la parte ad ogni consiglio distrettuale.

49. Li singoli consigli distrettuali avrebbero da determinare la quota d'ogni comune e sotto comune.

50. L'agente o delegato d'ogni sotto comune sarebbe da incaricarsi della riscossione del suo riparto, sotto la direzione e sorveglianza d'un cassiere distrettuale presso cui dovrebbe essere fatto il versamento.

51. Il cassiere distrettuale verserebbe poi nella cassa provinciale. Questo semplicissimo modo facilitarebbe la riscossione delle steure ed eviterebbe, con publico e privato interesse, una gran perdita di tempo e delle non tenui spese e concilierebbe nel tempo stesso il contentamento dei contribuenti e sarebbe di solievo all'istesso Governo.

52. Per il buon andamento degli affari sarebbero da assegnarsi ai consigli distrettuali impiegati abili e permanenti di loro confidenza con un conveniente assegno: un segretario, un cassiere, un ragionato, un scrittore.

53. Come poi non vi esiste alcun catastro, sarebbe da desiderarsi che questo venisse formato; se ogni comune ed ogni singola sotto comune formasse il proprio in concorso dei respettivi proprietarj, senza gran difficoltà si potrebbe presto aver un tutto constatante ogni distretto, e quindi tutti li distretti assieme, ed in tal modo avere un fondamento per un equa distribuzione dei publici pesi.

54. Nessun fondo dovrebbe essere escluso: per non far torto all'industria e disanimarla, premiando il pigro e punendo il diligente agricoltore con aver riguardo alla coltivazione maggiore o minore per dar al fondo un maggiore o minor valore; la posizione di valle, monte, pedemonte, la qualità d'ottimo, mediocre e cattivo suolo, la destinazione di prato, pascolo, bosco dovrebbero essere le sole circostanze per influire sul prezzo da darsi; una gran partita di sottrazione dovrebbe conteggiarsi per le eventualità alle quali il clima dell'Istria va sgraziatamente sogetto nelle alternative meteore o di gran secco o di gran pioggia o di freddi e venti desolatori, oggetti questi caritatevolmente contemplati anche dal codice civile universale di Sua Maestà.

55. Questa operazione porterebbe un dispendio non comportabile in un anno solo. La cooperazione dei consigli comunali potrebbe per altro risparmiarne una gran parte: potrebbe essere antecipato sul fondo delle steure, sovra imposto in trè anni alle steure ed in tal modo restituito.

Capo d'Istria, li 9 agosto 1817
Giovani conte Totto fù Michel

3 - *12 agosto 1817. Felice Lanzi, commissario distrettuale di Pirano, comunica al capitano del circolo Rassauer il suo parere su di una futura organizzazione provinciale per l'Istria.*

All'imp. reg. Capitanio circolare dell'Istria residente in Trieste.

EccoLe, i.r. Capitanio, il mio proggetto sulla costituzione rappresentativa da darsi per mio debole parere alle provincie

del Governo del Littorale ed a quell'altre ancora che costituiscono l'Illirio recentemente erretto in regno.

L'opera avrebbe dovuto essere più ponderata e più digerita di quello è, ma per ciò fare sarebbe stato necessario di avere meno occupazioni di altra natura e più tempo materiale. Credo nulla meno che tutto non sarà da scartarsi. Però, qualunque sia la parte di questo mio lavoro che sarà onorata di accoglienza, vi starà in quella il compenso di questa mia nuova fatica.

Tanto hò l'onore di rassegnarLe in esecuzione al di Lei decreto N° 5664.

Dall'imp. reg. Commissario distrettuale di Pirano, lì 12 agosto 1817

Lanzi comm. rio

PROGGETTO

Di costituzione rappresentativa centrale e provinciale d'applicarsi al governo del littorale ed alle altre provincie dell'illirio ora erretto in regno per sovrana disposizione

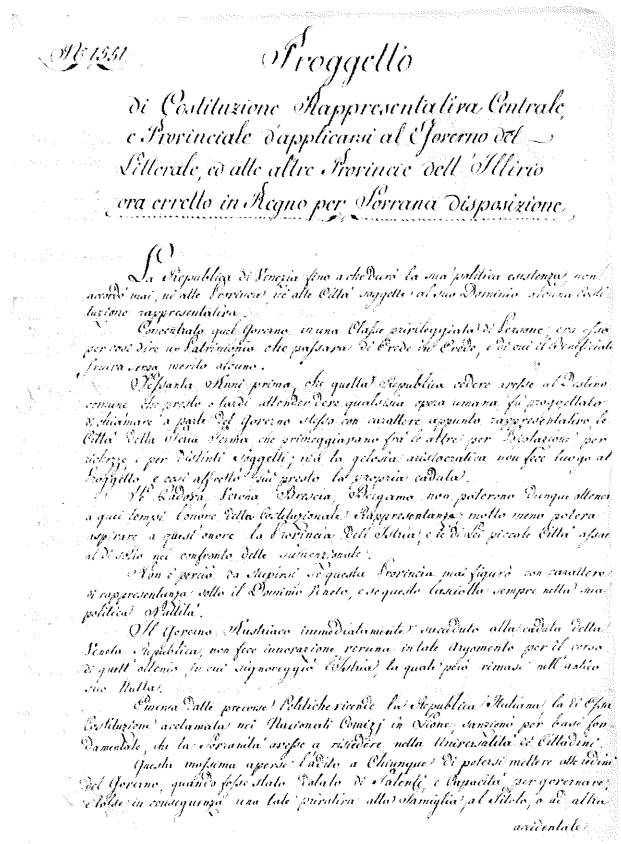
La Republica di Venezia, fino a che durò la sua politica esistenza, non accordò mai nè alle provincie nè alle città soggette al suo dominio alcuna costituzione rappresentativa. Concentrato quel governo in una classe privileggiata di persone, era esso per così dire un patrimonio che passava di erede in erede e di cui il beneficiato fruiva senza merito alcuno.

Sessanta anni prima che quella Republica cedere avesse al destino comune che presto o tardi attender deve qualsisia opera umana, fù proggettato di chiamare a parte del governo stesso, con carattere appunto rappresentativo, le città della Terra Ferma che primeggiavano frà le altre per popolazione, per richezze e per distinti soggetti; ma la gelosia aristocratica non fece luogo al proggetto e così affrettò più presto la propria caduta. Se Padova, Verona, Brescia, Bergamo non poterono dunque ottenere a quei tempi l'onore della costituzionale rappresentanza, molto meno poteva aspirare a quest'onore la provincia dell'Istria, e le di lei piccole città assai al di sotto nel confronto delle sumenzionate. Non è perciò da stupirsi se questa provincia mai figurò con carattere di rappresentanza sotto il dominio veneto e se questo lasciolla sempre nella sua politica nullità.

Il governo austriaco immediatamente succeduto alla caduta della Veneta Republica non fece innovazione veruna in tale argomento per il corso di quell'ottenio in cui signoreggiò l'Istria, la quale però rimase nell'antico suo nulla.

Emersa dalle precorse politiche vicende la Republica Italiana, la di essa costituzione acclamata nei nazionali comizj in Lione sanzionò per base fondamentale che la sovranità avesse a risiedere nella universalità de' cittadini. Questa massima aperse l'adito a chiunque di potersi mettere alle redini del governo, quando fosse stato dotato di talenti e capacità per governare, e tolse in conseguenza una tale privativa alla famiglia, al titolo o ad altra accidentale qualità.

Trè colleggj elettorali furono l'organo primitivo della sovranità nazionale creata in quell'epoca memorabile, cioè quello dei possidenti, dei dotti e de' commercianti. Ad essi venne accordato costituzionalmente il diritto di nominare li membri della consulta di Stato, del corpo legislativo, dei tribunali di revisione, di cassazione e i commissarj delle contabilità. Tali

Proggetto

di Costituzione Rappresentativa Centrale e Provinciale d'applicarsi al Governo del Littorale, ed alle altre Provincie dell'Illirio ora erretto in Regno per Sovrana Disposizione

Dal parere di Felice LANZI sulla futura organizzazione provinciale dell'Istria (12. agosto 1817). ibidem

colleggj sussistettero anche in allora che la Republica Italiana venne erretta in regno.

Tanto li dipartimenti antichi che quelli di nuova aggregazione aveano un corpo di elettori proporzionato alla respettiva popolazione e l'Istria, chiamata essa pure all'onore della rappresentanza nazionale, esebì alla convocazione de' colleggj sovranamente ordinata nell'anno 1807 13 elettori, cioè 6 possidenti, 2 dotti e 5 commercianti. Durò questa rappresentanza in essa fino a tutto l'anno 1809.

La creazione a quest'epoca delle Provincie Illiriche falcidiò l'Istria dal Regno d'Italia e fissò per lei una nuova sfortunata politica posizione. Essendo l'Illirio uno Stato intermedio all'Impero Francese ed al Regno d'Italia, fù esso condannato a sopportare i pesi dell'uno e dell'altro, senza poter fruire dei vantaggj di ambedue.

Diviene estraneo all'elaborato presente il provare questa funesta verità e basta il solo riflesso, opportuno al nostro caso, che l'Istria, passata alla sua nuova destinazione, perdette quanto di utile e decoroso godeva sotto il Regno Italico, non esclusa la propria rappresentanza nazionale.

In così fatta situazione la rinvenne il governo attuale al declinare dell'anno 1813. La clemenza sovrana vuole in oggi donare all'Istria una determinata costituzione rappresentativa, estendendo un tal benefizio a tutte le provincie del Littorale e a tutte quelle altre ancora che costituiscono il Regno dell'Illirio.

Degno il dono di tanto Monarca, sapranno le popolazioni benefiziate valutarne la importanza nell'animo loro riconoscente. In quanto al sottoscritto, si chiamerà esso più che

fortunato se, in una operazione di così grave rimarco, troveranno accoglienza nella superiore degnazione le idee seguenti.

ART. I: Il territorio del Governo del Littorale si divide in 5 circoli, giacchè il quinto è costituito dalla città di Trieste e suo circondario.

ART. II: In Trieste, sede del Governo, vi sarà permanentemente una deputazione centrale che rappresenterà tutti li cinque circoli antedetti, ed in cadaun circolo una deputazione provinciale, la quale si unirà nel capoluogo ove risiede il Capitanio circolare a di lui invito ed unicamente in certi determinati tempi dell'anno.

Delle deputazioni centrali

ART. III: Non potendo verificarsi in tutti li cinque circoli del Littorale la divisione dei nobili e non nobili, si farà luogo invece a quella dei più estimati e meno estimati.

ART. IV: Ogni circolo dunque darà alla deputazione centrale due membri aventi una facoltà stabile censita al di sopra dei 20.000 fiorini, dell'età d'anni 30 e scevri da qualunque eccezione legale.

ART. V: Si procederà alla loro proposta verso la osservanza delle modalità infrascritte:

A. L'uffizio circolare, in seguito agl'ordini del Governo, prescriverà in giorno determinato ad ogni capo comune la unione della propria vicinia.

B. Questa a scrutinio secreto passerà alla scielta di altrettanti individui comunisti dei più distinti per possidenza, dottrina ed industria, col ragguaglio di due per ogni mille abitanti, calcolata in pieno la popolazione della comune medesima e quella delle sotto comuni dipendenti.

C. Gl'individui nella esposta guisa prescielti assumeranno il titolo di elettori, e questi in giorno parimenti determinato dal Governo, sotto il presidio de'respettivi commissarj distrettuali, si uniranno nel capoluogo del distretto ed a scrutinio segreto elegeranno uno dei deputati centrali che rappresentar dovrà la provincia.

D. Gli elettori di cadaun distretto potranno sciegliere, volendo, l'individuo deputato anche fuori del distretto proprio.

E. Le proposte saranno tutte assoggettate al Governo per il canale dell'uffizio circolare, e li quattro individui che avranno riscossi li maggiori voti degl'elettori di tutta la provincia costituiranno la dupla da umiliarsi alla scielta sovrana per la nomina deffinitiva dei due membri che doveranno rappresentare la provincia medesima nella deputazione centrale.

ART. VI: Li dieci membri che, nominati deffinitivamente dalla sovrana clemenza, formeranno la deputazione centrale, dureranno in attività per anni cinque continui e la mutazione loro seguirà a due per anno. E perchè in avvenire abbia luogo questo turno regolare, e in modo che otto individui istruiti degl'affari restino sempre in attività, per la prima volta, cioè dopo il primo anno, sortiranno a sorte due deputati di un circolo che faranno luogo a due altri del circolo stesso, e così successivamente si procederà negl'altri tre anni susseguenti, fino a che gl'ultimi due compiranno di diritto il loro quinquennio.

ART. VII: Trascorso il quinquennio primo, potranno essere rieletti gl'individui stessi alle medesime funzioni di deputati centrali, osservate sempre le modalità prescritte come al N° 5.

ART. VIII: Se nel caso di esercizio delle proprie funzioni talun deputato si rendesse indegno di occupare quel posto, verrà escluso con decreto del preside di essa deputazione, che sarà sempre di diritto lo stesso Governatore, previa partecipazione all'aulico dicastero competente.

ART. IX: Ogni individuo nominato alla deputazione centrale potrà, volendo, ricercar la dispensa dal suo carico, ma non gli sarà permesso il dimettersi dall'esercizio delle sue funzioni se prima non averà ottenuto il superior beneplacito.

ART. X: Il trattamento annuo di ciaschedun membro della deputazione sarà di f.ni 1.500 (fiorini mille cinquecento), dispendio che dovrà essere cumulativamente sopportato da tutti li cinque circoli, riservato poi al Governo di dare alla deputazione stessa li distintivi di onore che crederà li più addattati.

ART. XI: A peso parimenti di tutti li cinque circoli antedetti staranno li trattamenti del ministero subalterno, il quale doverà assistere la deputazione nel disimpegno delle sue incombenze.

ART. XII: Queste si estenderanno

A. al riparto di tutte le contribuzioni dirette in seguito al catastro di tutto il territorio del Littorale, già ordinato ed appoggiato ad apposita commissione;

B. all'esame dei redditi, esiggenze e spese delle comuni dei circoli individui e dei circoli in complesso;

C. alle prestazioni militari tanto in tempo di guerra che di pace;

D. alla costruzione, riattazione e mantenimento di tutte quelle pubbliche strade che non cadono immediatamente a peso dello Stato;

E. a tutti gl'istituti di pubblica beneficenza, ospedali, orfanotrofj ed all'amministrazione de' respettivi loro redditi, destinati al loro mantenimento e sussistenza.

Delle deputazioni provinciali

ART. XIII: In cadauna provincia o circolo ove risiede il Capitanio circolare ed in Trieste, ove disimpegna le attribuzioni di questo il Magistrato, averà luogo una deputazione provinciale che agirà sotto il presidio dello stesso Capitanio circolare, o suo delegato, e del presidente del Magistrato.

ART. XIV: La deputazione provinciale sarà composta di due individui per ogni distretto di prima classe, di un individuo per ogni distretto di classe 2.da e di un individuo per ogni due distretti di terza classe.

ART. XV: Per essere membro della deputazione provinciale conviene avere una facoltà stabile censita non al di sotto di 10.000 fiorini, la età di anni 30 e nissuna eccezione legale.

ART. XVI: Per procedere alla proposta dei membri della deputazione provinciale, l'offizio circolare, dietro gl'ordini del Governo, fisserà in determinato giorno la unione delle vicinie in tutte le capo comuni di cadaun distretto. A questa vicinia presiederà nel capo distretto il commissario, nelle altre capo comuni un suo delegato. La maggioranza de' voti assoluta determinerà la preferenza frà li proposti, e in diffetto di quella la maggioranza comparativa. Le liste dei candidati i più favoriti dai voti della vicinia, per la trafila delle autorità competenti, saranno in duplo umiliate al Sovrano per la nomina deffinitiva, che in essi imprimerà il carattere di deputato provinciale.

ART. XVII: Nessun deputato provinciale nominato potrà rinunciare al suo posto; e al caso di rimpiazzo, o per morte o per cessazione dopo trascorso il legale periodo o per esclusiva a causa d'indegnità, si procederà alla surrogazione di altro individuo, osservate le istesse modalità prescritte nell'articolo antecedente.

ART. XVIII: Le deputazioni provinciali disimpegneranno le loro funzioni per un intiero triennio e si accorda che li membri di esse non siano rieletti se non dopo un triennio di contumacia. Si riterrà per regola invariabile che una terza parte de'membri di dette deputazioni abbia a sortire in cadaun anno e dia luogo manca 1 riga v. dattiloscritto, 26 volta si farà a sorte, tanto per il primo che per il 2. do anno.

ART. XIX: Il servizio delle deputazioni provinciali sarà gratuito e soltanto quei deputati, i quali dai proprj distretti si trasporteranno nel capo luogo della provincia per disimpegnare le loro incombenze, conseguiranno da un fondo apposito da erigersi a peso della provincia, a titolo di spese di viaggj e diete, tre (3) fiorini al giorno durante la loro dimora nell'antedetto capo luogo provinciale. Il Governo inoltre accorderà ad essi quel grado di distinzione, in corso del loro offizio di deputati, che crederà opportuno.

ART. XX: Dovendo li deputati provinciali prestare un servizio gratuito, come all'art. antecedente, nè potendo perciò essere addebitati - senza correre il pericolo che non si trovi alcuno il quale prestar si voglia a tali incombenze - di starsene permanentemente lontani dai loro distretti per un continuo triennio, perciò saranno invitati dall'offizio circolare a trasportarsi al capo luogo della provincia in quei determinati tempi dell'anno, ne' quali sarà necessario che la deputazione provinciale pel disimpegno de' proprj doveri apra le sue sedute.

ART. XXI: Si agireranno le incombenze della deputazione provinciale, verso la debita dipendenza dalla centrale,

A. sopra tutto ciò che risguarda le steure dirette delle quali sarà imposta la provincia;

B. essa farà conoscenza delle rendite e pesi delle comuni di tutta la provincia;

C. prenderà annualmente in esame li prevventivi e consuntivi delle comuni stesse e provederà alla più esatta ed economica amministrazione comunale, a senso de' veglianti regolamenti;

D. parimenti provederà alla costruzione, riattazione e conservazione delle pubbliche strade della provincia, meno quelle immediatamente soggette alla sorveglianza dello Stato, non che alle acque potabili, specialmente in quei circoli che in questo articolo di prima necessità abbisognano di una particolare providenza e sorveglianza;

E. saranno appoggiati alle di lei peculiari cure gl'istituti di pubblica beneficenza e gl'ospitali;

F. finalmente averà il diritto di proponere, ricevere ed accompagnare con il proprio voto consultivo alla deputazione centrale qualunque proggetto, rappresentanza e voto risguardante qualsisia oggetto di pubblica amministrazione, tendente al miglior ben essere della provincia medesima, per essere umiliato a piedi del trono.

ART. XXII: Li fondi occorrenti pel disimpegno di tutte le sopra articolate incombenze, e cadenti a carico particolare della provincia, saranno amministrati dalla deputazione provinciale verso l'annuale resa di conto alla deputazione centrale.

ART. XXIII: Sarà facultativo della deputazione medesima di abbassare gl'ordini occorrenti alle sottomesse comuni, agl'amministratori delle benefiche e pie aziende per il migliore e più utile andamento in via economica di quelle amministrazioni.

ART. XXIV: Gl'ordini che rilascierà la deputazione provinciale saranno firmati dal Capitano circolare o da chi ne fungerà le veci.

ART. XXV: Ad ogni deputazione provinciale si accorda inoltre un relatore con voto consultivo, sempre permanente nel capo luogo della provincia, con l'annuo trattamento di f.ni seicento (600), potendo essere assistita dallo stesso subalterno ministero dell'imp. reg. uffizio circolare in quanto alla manipulazione di tutti gl'altri oggetti d'uffizio.

Pirano, li 12 agosto 1817

Lanzi commis. rio

RIASSUNTO

Sulla base di documentazione inedita, il contributo prende in esame il dibattito che si sviluppò in Istria, dopo la Restaurazione, sull'istituzione di consessi elettivi quali organi dell'autonomia provinciale.

Su sollecitazione della Commissione aulica centrale di organizzazione, nel 1817 il Governo di Trieste interpellò i capitani dei diversi circoli del Litorale sulla possibilità di introdurre nella regione una costituzione provinciale. A tale scopo i funzionari avrebbero dovuto formulare delle proposte, dopo aver raccolto notizie sull'ordinamento tradizionalmente vigente nei territori loro affidati e dopo aver consultato autorevoli personalità locali. Il capitano circolare dell'Istria inviò al Governo del Litorale la sua risposta, corredandola coi pareri scritti del capodistriano Giovanni Totto, del parentino Giovanni Paolo Polesini e del commissario distrettuale di Pirano Felice Lanzi, che vengono pubblicati in appendice al contributo.

Mentre le proposte pervenute da Trieste e dal Goriziano erano orientate verso il ripristino degli antichi sistemi di governo locale (consiglio dei patrizi per Trieste, Stati provinciali per la contea di Gorizia), le relazioni e i pareri provenienti dall'Istria si presentavano sostanzialmente aperti verso l'innovazione: dai testi non traspare alcuna nostalgia per le istituzioni venete, mentre vengono presi piuttosto a modello il sistema costituzionale del regno italico e l'organizzazione amministrativa appena introdotta dall'Austria nel Lombardo-Veneto. Gli organi consiliari di livello comunale, distrettuale e provinciale di cui si proponeva l'istituzione avevano carattere rappresentativo e venivano formati attraverso meccanismi elettorali variamente congegnati, che il contributo intende analizzare.

Nelle proposte dei notabili istriani si coglie l'espressione di una cultura politica evoluta e di una spiccata individualità regionale, che dovette però attendere gli sviluppi costituzionali della monarchia per ottenere un effettivo riconoscimento.

pregledni članek

UDK 321(497.12/.13 Istra):930.25(450.361 Trst)

TRŽAŠKI ARHIVSKI UPRAVNI FONDI IN UPRAVNA RAZDELITEV ISTRE V AVSTRIJSKI DOBI

Ugo COVA
direktor Državnega arhiva v Trstu, 34139 Trst, La Marmora 15, IT
direttore dell'Archivio di Stato di Trieste, 34139 Trieste, Via La Marmora 15, IT

IZVLEČEK

Dokumenti, ki so shranjeni v tržaškem Državnem arhivu, omogočajo vpogled v počasen proces upravnega in institucionalnega poenotenja Istre. Ko so l. 1797 ukinili večstoletno razdelitev Istre na beneško in avstrijsko, je upravni ustroj obeh delov še dolgo ostal neenoten - kljub temu, da je cela Istra pripadala avstrijski monarhiji. Do poenotenja upravnega sistema bivše beneške in notranje Istre je prvič prišlo v času Napoleonove vladavine, ko je bila Istra del Ilirskih provinc francoskega imperija. Do dokončne unifikacije pa je prišlo l. 1825. Avstrijske ustavne reforme do l. 1918 niso vplivale na teritorialno enotnost, ki je v zavesti istrskega prebivalstva bila prisotna tudi pod italijansko in jugoslovansko vladavino.

Kot so že drugi na tej okrogli mizi poudarili[1], je bila Istra pred XIX. stoletjem, kar zadeva politično in administrativno ureditev, teritorialno razdeljena na dve bistveno različni območji, cesarsko in beneško. O politični, upravni in institucionalni enotnosti Istre je torej moč govoriti šele po dokončni teritorialni ureditvi Avstrijskega primorja v prvih letih vzpostave avstrijske oblasti v naših krajih.

Od tedaj pa je institucionalna enotnost Istre ostala nedotaknjena in nesporna praktično do današnjih dni.

Arhivski fondi vladnih teles Avstrijskega primorja, ki so se od polovice XVIII. stoletja do konca I. svetovne vojne nahajali v Trstu, nam omogočajo dojeti procese pravkar omenjene institucionalne in administrativne unifikacije. Morda je na tem mestu vredno omeniti, da je Trst, zaradi gospodarskega cvetenja, demografske rasti in svojega političnega pomena od polovice XVIII. stoletja dalje, postal center, ki je privlačil, čeprav bolj zaradi administrativnih kot političnih dejavnikov, zgodovinsko-teritorialne danosti, ki so tvorile Avstrijsko primorje (poleg samega Trsta še Goriška in Gradiška grofija ter Istrska mejna grofija).

Iz gradiva C.R.S. *Intendenza Commerciale per il Litorale in Trieste* dobimo vtis, da teritorialna in institucionalna ureditev nastajata iz podedovanih značilnosti iz prejšnjih obdobij, ki so v bistvu ostala neomajana vrsto stoletij. Organiziranje Avstrijskega primorja v novo provinco, oblikovano iz priobalnih jadranskih krajev, tudi nesosednjih in pogosto medsebojno zelo oddaljenih (Oglej, Trst, Reka s Hrvaškim primorjem od Bakra do Karlobaga), praktično ni imelo nobenega vpliva v Istri, ki je bila razdeljena med beneškimi posestmi in notranjim habsburškim jedrom Pazinske grofije.

V letih delovanja c.k. Gubernijske vlade v Trstu (1776-1809) se, sočasno z institucionalnimi spremembami, ki jih je najprej sprožila racionalizacija avstrijskih upravnih struktur v času Jožefa II., pozneje pa Napoleonova teritorialna osvajanja, začenja proces preoblikovanja Trsta v središče celotnega Primorja, ki se je dokončno zaključil v prvi polovici XIX. stoletja. Pravkar omenjena centralistična težnja se kaže z dodelitvijo najprej Goriške in Gradiške grofije nato pa, pozneje, med pomladjo 1804 in jesenjo 1805, še bivše beneške Istre v pristojnost vlade Avstrijskega primorja v Trstu med l. 1782 in 1791. Avstrijska izguba Istre je odpravila prvi, boječ poskus približevanja Trsta in Istre, omejenega na del, ki je pripadal propadli Beneški republiki. Dunaj se tedaj iz različnih razlogov, najbolj zaradi gospodarskih, ni odločil za pripojitev bivšega istrskega beneškega ozemlja Pazinski grofiji. Ta dejstva je podal l. 1802 grof Pompeo Brigido,

1 Tekst referata s seminarja Enotna in/ali neenotna Istra, ki ga je organiziralo Zgodovinsko društvo za južno Primorsko 11. XII. 1991 v Kopru.

tržaški guverner, ko je pripravljal ukrep za priključitev Istre Trstu. Dodelitev nekdanje beneške Istre Napoleonovi Kraljevini Italiji in preživetje stare avstrijske Istre vse do ustanavljanja Ilirskih provinc Francoskega cesarstva l. 1809 je imelo za posledico precejšnjo nestabilnost razmer v tistih delikatnih letih - ena od posledic, ne najmanj pomembna, je bilo tudi zelo razvejano tolovajstvo v Istri. Vendar je do administrativnega zedinjenja na istrskem ozemlju prvič prišlo prav v časih ko je Trst z Istro pripadal Ilirskim provincam Francoskega cesarstva. Trst je bil glavno mesto Istrske province s sedežem upravitelja (intendanta). Od l. 1811 spada k Istrski provinci tudi področje Pazinske grofije.

Leta 1813, po ponovni avstrijski okupaciji naših krajev, je začasno ostala v Trstu Istrska intendatura, ki so jo ustanovili Francozi in ki je preživela vse do ustoličenja c.k. Primorske vlade v Trstu 1. novembra 1814. Vlada Avstrijskega primorja je bila podrejena (kot tudi predhodna Intendatura) začasni glavni vladi Ilirije v Ljubljani po starih francoskih upravnih shemah, s pristojnostjo na goriškem, istrskem (s sedežem v Trstu) in reškem okrožju. Po suverenovi volji je bila avgusta 1816 v okviru Avstrijskega cesarstva ustanovljena Kraljevina Ilirija. Vanjo so bili vključeni avstrijski *Länderji*, ki so že prej pripadali francoskim Ilirskim provincam, in tudi Avstrijsko primorje, ki pa ni več bilo v pristojnosti Ljubljane, ampak je c.k. vlada Avstrijskega primorja prešla v neposredno pristojnost dvorskih teles na Dunaju. Teritorialna pristojnost vlade Avstrijskega primorja se je razširila ne samo na istrsko in reško okrožje, ampak tudi na karlovško, ki je vključevalo Hrvaško do Save. Leta 1822 sta reško in karlovško okrožje zopet v pristojnosti Madžarske. Tedaj je postal Pazin glavno mesto istrskega dela (dodeljenega Avstrijskemu primorju) ukinjenega reškega okrožja. Leta 1825 pa se z združitvijo bivšega reškega okrožja istrskega okrožja oblikuje Istrsko okrožje s sedežem v Pazinu. Znotraj tega okrožja se je tedaj prvič znašla pod avstrijsko suverenostjo celotna Istra, avstrijska *ab antiquo* in bivša beneška. Posledica tega zapletenega procesa upravnih reform v drugem in tretjem desetletju XIX. stoletja je bila dokončna administrativna združitev istrskega področja.

Ustavne spremembe v Avstriji l. 1849 ter upravna in politična prenova so privedle do ustanavljanja namestništva z upravnimi pristojnostmi v celotnem Primorju, ki je obsegalo Trst, Goriško in Gradiško grofijo in Obmejno istrsko grofijo. Ta tri območja, ki so tvorila Primorje, so, vsako zase, ustanavljala predstavniške organe, deželne skupščine.

Ne glede na teritorialne spremembe na lokalni ravni, ki so se med petdesetimi leti XIX. stoletja in l. 1886 dogajale v celotnem cesarstvu, torej tudi v Primorju in v notranjosti, v Obmejni istrski grofiji, je slednja ostala, kar zadeva njen unitarni značaj, nedotaknjena in nesporna.

Gotovo je, da se je zaradi dolgoletnega trajanja opisanih institucionalnih razmer, ki so zajele mnoge generacije, v Istri kljub etničnim in gospodarskim razlikam zakoreninil ozemeljski unitarizem. Dejstvo, da je bil v času italijanske vladavine ta unitarizem podkrepljen, je ojačilo take navade. To pa ne pomeni, da se ni, posebno na mejnih področjih med staro Pazinsko grofijo in Beneško republiko, ohranil, včasih tudi med ljudmi, spomin na nekdanjo razdelitev, ki pa ni v nobeni zvezi z novo državno mejo.

SINOSSI

La documentazione in possesso dell'Archivio di Stato di Trieste permette di rilevare il lento processo di unificazione amministrativa ed istituzionale della penisola istriana. Caduta nel 1797 la secolare divisione fra Istria veneta e Istria austriaca, rimase ancora per lungo tempo una separazione amministrativa fra quelle due componenti pur nell'ambito della comune appartenenza alla Monarchia austriaca. Una prima unione fra Istria ex veneziana e Istria interna si ebbe ai tempi della sovranità napoleonica sulle Province Illiriche dell'Impero francese. Una definitiva unificazione amministrativa dell'Istria si ebbe nel 1825. I successivi avvenimenti costituzionali austriaci fino al 1918 non incisero sull'unitarietà territoriale, che continuò ad essere sentita dalle popolazioni anche sotto sovranità italiana e jugoslava.

pregledni članek

UDK 336.71(450.361)

OB STOLETNICI ZAČETKA DELOVANJA TRŽAŠKE POSOJILNICE IN HRANILNICE

Milan PAHOR
ravnatelj Narodne in študijske knjižnice v Trstu, 34100 Trst, Ulica s. Frančiška 20, IT
direttore della Biblioteca nazionale degli studi a Trieste, Via San Francesco 20,IT

IZVLEČEK

Tržaška posojilnica in hranilnica (TPH) je bila pomembna denarna ustanova Slovencev v Trstu. Njeno delovanje je izrednega pomena tudi v kulturni zgodovini tržaških Slovencev, saj je omogočila izgradnjo prave palače, ki jo poznamo pod imenom Narodni dom. V stavbi, ki je bila dograjena leta 1904, je bil sedež TPH, poleg tega pa so v njej dobile sedež še številne druge slovenske ustanove. Vse to je bilo omogočeno na podlagi uspešnega poslovanja denarnega zavoda, ki je nastal leta 1885 in začel s poslovanjem v novembru 1891. V času avstro-ogrske monarhije je zavod posloval zelo uspešno. V juliju 1920 so italijanski fašisti Narodni dom zažgali, zavod TPH pa je vseeno znal preživeti, dokler ga niso z dekretom dne 16. aprila 1941 nasilno ukinili.

Tržaška posojilnica in hranilnica (TPH)

Tržaška posojilnica in hranilnica je bila pomembna denarna ustanova Slovencev v Trstu.

Njeno delovanje pa je izrednega pomena tudi za kulturno zgodovino tržaških Slovencev, saj je sama zgradila svoj lastni dom. Gre za pravo palačo, ki je bila dograjena leta 1904 in jo poznamo pod imenom Narodni dom; v njej je bil sedež Tržaške posojilnice in hranilnice ter številnih drugih slovenskih ustanov. Vse to je nastalo zaradi resnično uspešnega in zaslužnega poslovanja tega denarnega zavoda.

Ustanovitev TPH kot zadruge je zabeležena v letu 1885. Nesporno je, da delovanje takrat ni zaživelo.

V Edinosti dne 3. januarja 1904 je objavljen članek, ki nam delno pojasnjuje dogodke: (...) "V jeseni 1886 sta se dogovorila na Dunaju takratna državna poslanca M. Vošnjak in Ivan Nabergoj, da pripravita snovanje slovenskega denarnega zavoda v Trstu. Nabergoj, kakor načelnik društva Edinost, je vsled tega sklical zaupen shod narodnih veljakov na dan 21. novembra 1886 v dvorano Slavjanske čitalnice v Trstu. Udeležba - bili navzoči: g. Mihael Vošnjak kakor predsednik Zveze, potem g. poslanca Vekoslav Spinčič in Slavoj Jenko. Predsedoval je shodu g. Nabregoj. Kakor prvi govornik je nastopil gosp. M. Vošnjak, ki je temeljito dokazal potrebo slovanskega denarnega zavoda v Trstu, pa tudi dokazal dejstvo, da so tam vsi pogoji dani za dober uspeh takšnega podjetja. G. Viktor Dolenc je potem prečital že sestavljena pravila, katera so bila sprejeta in se je takoj volilo načelstvo "Hranilnega in posojilnega društva v Trstu". Kakor udje načelstva so bili voljeni: gg. M. Živic, M. Šorli, F. Dekleva, J. Vatovec, K. Schmid in dr. Pertot. Tem gospodom je bilo poverjeno, da dado zadrugo registrovati. - Osebne razmere so pa bile krive, da, žalibože, tedaj ni prišlo do registrovanja, oziroma otvorjenja posojilnice in šele leta 1891 je začela sedaj tako cvetoča "Posojilnica in hranilnica v Trstu" svoje plodonosno delovanje, katerega sad je že "Narodni dom", ki se sedaj zida v ponos tržaškega Slovanstva. Škoda pa za čas od leta 1886 do 1891." Prošnja za poslovanje je bila napisana 11. oktobra 1891. 19. oktobra istega leta je bila natisnjena brošurica s pravili Tržaške posojilnice in hranilnice. 3. novembra je sledil vpis v zadružni register, 25. novembra pa se je začelo redno delovanje.

Na podlagi predstavljenih pravil je bila Tržaška posojilnica in hranilnica, registrovana zadruga z omejenim poroštvom, vpisana v zadružni register pri c.k. trgovskem in pomorskem sodišču v Trstu z odlokom dne 3. novembra 1891 in s štev. 16255.

Posli, ki jih je Tržaška posojilnica in hranilnica opravljala, so navedeni v pravilih, iz katerih povzemamo nekaj členov.

Člen 1: "Firma zadruge je: Tržaška posojilnica in hranilnica, registrovana zadruga z omejenim poroštvom. Zadruga ima svoj sedež v Trstu."

Člen 2: "Zadruga ima namen: a) dajati posojila zadružnikom, b) prejemati hranilne vloge na obresti, c) dobivati si denarna sredstva na svoj zadružni kredit."

Člen 3: "Zadruga ima sledeča denarna sredstva: a) zadružni deleži, b) hranilne vloge, c) denarji zadrugi na posojilo (v zajem) dani, d) reservni fond."

Sestava vodstva je bila izredno dobra, zato lahko domnevamo, da so bili cilji obsežnejši, kot jih izražajo pravila. Vodstvo Tržaške posojilnice in hranilnice je bilo zelo pozorno do narodnih problemov v vseh pogledih. S tega vidika sta nazorni dve protestni pismi v prvih mesecih delovanja. Prvo je naslovljeno na policijsko ravnateljstvo in se glasi "Slavno c.k. policijsko ravnateljstvo. - V prilogi vračamo slavnemu c.k. policijskemu ravnateljstvu v tujem nam jeziku pisani dopis z dne 24/2 t.l. št. 459/Ris. s pripomnjo, naj nam to slavno c.kr. oblastvo izvoli pošiljati svoje naredbe, zahteve in želje v slovenskih zapisih. Z odličnim spoštovanjem /Načelništvo Tržaške Posojilnice in Hranilnice/, v Trstu dne 22. marca 1892 /Ravnatelj: V. Mat. Živic/ Za tajnika: Franjo Žitko /Žig/."

Iz drugega protestnega pisma, ki ga je vodstvo TPH naslovilo na sodišče prav tako v letu 1892, navajamo bistvene dele: "Zadruga, katero podpisani zastopajo, ima slovensko firmo, njena pravila, ki so sodno registrirana so zgolj slovenska, vse naše prošnje in njih priloge so v slovenskem jeziku pisane, a vendar pri vsem tem, se nam je slovenska prošnja v laškem jeziku rešila, in se je rešitev naše prošnje vpisala v laškem jeziku v zadružni register (...) Ker pa je tudi slovenski jezik, kateremu je zagotovljena enakopravnost v osnovnih državnih postavah, se z laško rešitvijo naše slovenske prošnje kratijo pravice, rušijo osnovni zakoni, kateri vežejo tudi sodišče (...) Zoper tako nepoklicno prevajanje protestujemo odločno (...)".

Takih pritožb je bilo še več, saj Tržaška posojilnica in hranilnica ni sprejela uradnega akta, ki ni bil napisan v slovenskem jeziku. Sodišče je pritožbe sprejelo in na podlagi načela o enakopravnosti jezikov odločilo, da mora biti vse dopisovanje s TPH v slovenščini. Vsekakor so navedeni problemi zanimivi tudi glede na okoliščine, v katerih živi slovenska narodna skupnost v Italiji danes.

Tržaška posojilnica in hranilnica je začela poslovati v ulici Molin piccolo štev. 1, v eni sami sobi, ki ji jo je odstopilo Delavsko podporno društvo. Proti pričakovanju se je naglo razvijala. Po letu 1895 je pridal zagon poslovanju Josip Ulčakar, vodja zavoda in obenem tajnik zadruge. Prostori so postali pretesni, zato so si poiskali nove v ulici Sv.Frančiška 2, kamor so se preselili leta 1898.

V Edinosti z dne 14. maja 1900 zasledimo naslednje poročilo o delovanju: "Tržaška posojilnica in hranilnica nam je doposlala poročilo o svojem poslovanju v minulem letu. To poročilo nas je jako razveselilo, kajti napredek tega, za tržaške Slovence in okoličane prekoristnega in potrebnega zavoda je res lep. Iz male posojilnice, ustanovljene z velikimi težavami, ki se je morala boriti z vsakovrstno konkurenco, z reelno in neerelno, postal je močan denarni zavod in to v malo letih. Posojilnica je izdala letos svoj računski zaključek za VIII. upravno leto (...) Stanje deležev znaša K 67.084, hranilnih vlog in tekočega računa K 1,046.447,62, stanje posojil pa 1,038.606,98 K. Kar pa nas tem bolj veseli, je to, da ima že jako lep rezervni zaklad. Dne 31. decembra 1899 je znašal ta zaklad K 28.899,08 K; k temu pridene letos najmanje K 11.600 da naraste preko K 40.000. Nadalje vidimo, da je od čistega dobička sklenila predlagati občnemu zboru sledeča darila: Kmetijski in vrtnarski družbi za Trst in okolico (K 200), Otroškemu vrtcu v Rocolu (K 150), Dijaški kuhinji v Trstu (K 100), Moški podružnici sv. Cirila in Metoda (K 50). Skupaj K 500. Med letom pa je podarila dijaškemu podpornemu društvu v Pazinu K 100. Ni nam treba omenjati požrtvovalnosti in delovanja onih mož, ki vodijo ta zavod in delujejo zanj. (...)"

IX. redni občni zbor TPH je bil na nedeljo, 2. junija 1901, v prostorih posojilnice v prvem nadstropju ulice Sv. Frančiška 2. Dnevni red je bil klasičen: 1. letno poročilo, 2. razdelitev čistega dobička, 3. poročilo o gospodarjenju z rezervnim zakladom, 4. razni predlogi, 5. volitev nadzorništva. Iz dveh člankov izvemo izredno važno novico: Tržaška posojilnica in hranilnica je kupila zemljišče in hišo, kjer je bil nato zgrajen tržaški Narodni dom.

Prvi članek je priobčila Edinost dne 4.maja 1901: "Tržaška posojilnica in hranilnica je imela koncem aprila 2,240.898,94 kron prometa; lansko leto 1,901.176,37; promet se je torej pomnožil za 339.131,57 K. Ker k tej vsoti ni zapopadena kupnina hiše, ki znaša 320.000 kron - se mora reči, da je to lep napredek. Ni nam potreba, da bi naglašali še posebej kakošne važnosti je ta prekoristni zavod za razvoj tržaških Slovencev in sploh tu živečih Slovanov; ni nam potreba, da bi povdarjali in priporočali, da naj vsaki zavedni Slovenec ali sploh Slovan le v tem domačem zavodu ulaga svoj denar; treba pa je opozoriti vse one (posebno uslužbenke), katere so do sedaj gospodarji in delodajalci odvračali, da naj nikar ne vlagajo denarja v slovenski "kasi" - češ niti svoje hiše nima. Kajti Tržaška posojilnica in hranilnica - ali, kakor ljudstvo navadno pravi: "slovenska kasa" - ima sedaj svojo lastno hišo, na najlepšem prostoru."

Drugi članek nosi datum 4.junija 1901 ter prinaša novico o občnem zboru, kot jo je napisal novinar tržaške Edinosti: "IX. občni zbor "Tržaške posojilnice in hranilnice" registrovane zadruge z omejenim poroštvom se je vršil minolo nedelje, dne 2. t.m. Predsednik tega našega velevažnega zavoda, g. Ivan Abram, je otvoril zborovanje s primernim nagovorom. Omenjal je delovanje zavoda v minolem letu in povdarjal, da je posojilnica in hranilnica vsled sklepa občnega zbora pričela obrestovati hra-

nilne vloge polumesečno, kar je v korist vlagateljem a povzroča, seveda, zavodu nekoliko - manje dobička. Nadalje je sporočil navzočim zadružnikom, da je "Tržaška posojilnica in hranilnica" kupila lastno hišo in sicer ono Piazza Caserma št. 2. Vzrok temu koraku je znan. Tržaški Slovenci ne moremo v mestu dobiti primernih stanovanj in prostorov za naša društva, ne moremo dobiti prostorov za zborovanja, niti za drag denar ne; ni nam preostalo torej druzega nego to, da se najmočnejše društvo, ki je ob enem tudi denaren zavod, odloči za nakup lastne hiše. Ta korak je velevažen tudi za naš zavod, sam, ker si na ta način lahko uredimo lastne prostore po svoji potrebi in se nam ne bo treba bati, da bi nam bilo treba od leta do leta iskati druzega stanovanja. Vrhu tega pa posojilnica in hranilnica pridobi s tem na ugledu; nje delovanje se razširi in vlagatelji hranilnih vlog bodo lahko brez skrbi, kajti zavodu, ki ima lastno hišo, se mora že več zaupati. (...) Na to so sledile točke dnevnega reda. (...) Utis, katerega je ta skupščina ali občni zbor naredil na nas je bil jako ugoden. Vse v najlepšem redu, vsako pojasnilo točno in natanjčno. Vidilo se je pa tudi, da se je naše ljudstvo že privadilo narodnogospodarskih odnošajev in da zaupa odboru, ki vodi tako spretno naš velevažni denarni zavod, našo dično posojilnico in hranilnico."

Iz obeh člankov sta jasno razvidna razvoj denarnega zavoda in njegova zasidranost pri ljudeh. Zrcalijo pa se tudi problemi, npr. kako priti do slovenskega človeka v mestu, kje dobiti primerne prostore za široko osnovano delovanje na vseh ravneh, kot je bilo ob prelomu stoletja razvito pri Slovencih v Trstu. Temu pa sta se pridružila še zadovoljstvo in ponos ob nakupu stavbišča, kjer naj bi bil v naslednjih letih zgrajen Narodni dom.

Ob desetletnici delovanja je Tržaška posojilnica in hranilnica izdala tiskano poročilo in računski sklep za X. upravno leto 1901. Poročilo, ki je v bistvu mala publikacija, je natisnila tiskarna Edinost aprila 1902. Na 28 straneh najdemo celo vrsto zanimivih informacij: poročilo načelništva, sestava načelništva in nadzorništva, promet za leto 1901, poročilo o nakupu hiše na Piazza Caserma št. 2 (Vojaški trg), račun obresti za leto 1901, račun uradnih stroškov v letu 1901, račun zgube in dobička, bilanca l. 1901, statistični podatki TPH za obdobje 1892-1901, hranilne vloge, tekoči račun, imena vseh 2291 zadružnikov.

Zavod je torej stal na trdnih nogah, delovanje je bilo uspešno in plodno. Trdnost lahko razberemo iz poročil rednih občnih zborov. Vsekakor kaže, da so imeli težave pri sklicu, saj so v letu 1903 kar trikrat objavili oglas v Edinosti: 15. aprila, 5. maja in 3. oktobra 1903. Tako je bil XI. občni zbor TPH na nedeljo, 24. oktobra, v dvorani Slovenske čitalnice v ulici Sv.Frančiška 2. Omejimo se na izvleček poročila, ki ga je zapisal časnikar Edinosti 3. oktobra 1903: (...) "Iz teh številk je razvidno, kako naš denarni zavod lepo raste in procvita. - Sedaj bodo menda tudi oni, ki so bili največji pesimisti in ki so vedno govorili, da ne bo nič, prepričani, da je bil zavod potreben in da je sedaj zaupanja vreden. Koliko posestnikov se je tekom kratke dobe, odkar posojilnica obstoji, opomoglo potom tega zavoda, in koliko trdo prisluženega denarja je porastlo znatno kakor hranilna vloga. Kajti to je v Trstu edini denarni zavod, ki plačuje od vlog čistih 4 % brez vsacega odbitka. Ker si pa ta zavod sedaj zida lastno hišo, pač ne bo mogel nobeden vložnik tožiti: kaj bo ta kasa, saj še svoje hiše nima. - Sedaj bo imela tudi tržaška posojilnica in hranilnica svojo lastno hišo (Narodni dom), v katerega se preseli prihodnje leto meseca avgusta. - Kdor opazuje delovanje in procvit tega za nas tržaške Slovence prekoristnega zavoda, mora veselo vzklikniti: lep napredek."

Poročila vodstva denarnega zavoda in še bolj članki v Edinosti dokazujejo podjetnost in uspešnost poslovanja. Istočasno vejeta iz njih občutek pripadnosti slovenskemu narodu in narodna zavednost, ob rasti delovanja pa se prebuja še narodni ponos. Visoko afirmacijo doživi narodni ponos leta 1904, ob dograditvi Narodnega doma; tja se je Tržaška posojilnica in hranilnica vselila avgusta istega leta. Pred tem je bil še XII. redni občni zbor, zadnji na starem sedežu v ulici Sv.Frančiška 2, v nedeljo, 29. maja. Gradnja Narodnega doma je bila izreden dogodek za Slovence v Trstu. Utrip tistega časa lahko razberemo iz besed dr. Otokarja Rybarja, politika, odvetnika, narodnega delavca ter obenem člana načelstva Tržaške posojilnice in hranilnice. Vsa ta prepletenost je vidna v nagovoru, ki ga je imel kot starosta tržaškega Sokola na silvestrovo ob prehodu v novo leto 1904. Edinost je prinesla novico 3. januarja 1904: "(...) Dovolite mi, da ob slovesu od minolega leta, obrnem pogled svoj na to, kar smo doživeli v minolem letu. Mi stojimo tu na eksponirani točki. Tu se moramo boriti za najprimitivnejše pogoje svojemu obstanku. Da, jaz si usojam reči, da smo še v malokaterem letu dosegli toliko, kolikor v tem. Dosegli smo marsikaj mi tržaški Slovenci. Lepo smo napredovali politično, narodno in kolikor-toliko tudi gospodarsko. Omenjam najprej volitev v naš mestni zastop, oziroma deželni zbor. Dosegli smo vspeh, kakoršnjega še nikdar: dobili smo v svoje roke še zadnji okoličanski mandat. V vseh 6 okoličanskih okrajih je zmagonosno zaplapolala slovenska zastava. In tako bo - ako Bog dal in sreča junaška - v bodoče vsikdar. Po dolgem in trdovratnem boju smo dosegli lep uspeh na naših sodiščih, dosegli smo, kar nam je zajamčeno po zakonih in naredbah - ki pa je bilo do sedaj na papirju, prazna beseda, brez veljave na praktičnem izvrševanju. In tudi na gospodarskem polju smo - kakor sem rekel - kolikor toliko napredovali. Ne mislim tu le na naše gospodarske zadruge, ampak tudi na uspehe, ki so jih dosegli posamičniki. Ali tudi kaki vspehi pojedincev so pridobitev za nas vseh, za našo narodno skupnost (klici: tako je.). Narod, ki nima, s čemer bi se preživljal, ki nima, da živi ob sebi, ne more dosezati ni političnih, ni narodnih vspehov

(vsestransko pritrjevanje). Ako se utrjamo materijalno, se dvigamo tudi kulturelno. Vam vsem je predobro znano, kako težko se moramo mi boriti proti tuji premoči, proti tujemu kapitalu, izlasti tudi onemu iz Italije. (...) Tu so prevzemali velika dela le laški podjetniki, ki so inozemce najemali na svoja dela. Kolika škoda je bila to za našega domačega delavca. Trpela je materijalno naša skupnost. V zadnjem času smo tudi v tem pogledu krenili nekoliko na bolje. Del tistih velikih del, ki jih bo izvršiti v našem Trstu, je poverjen naši domači, znani, spoštovani tvrdki. (Klici: Živeli naši Martelanci) To je pridobitev za našo skupnost, ker, kjer bi bil sicer delal tujinec, bo delal in služil naš domačin. Sedaj pa naj vam omenim vspeh, ki je res izključno naš, naj omenim dela, ki si je gradimo sami se svojimi žulji, naj omenim stavbe, ki se gradi tu v bližini. (Vseobče navdušenje in vsklikanje: Živel naš bodoči narodni dom). Omenjal se vam bil že neugodnih razmer za naša društva. Sovražniki ne bi nam bili dovolili skoro več niti ene sobice. Mi pa smo segli po - samopomoči, da pokažemo sovražnikom, da smo tu in da kaj zmoremo. Zato smo si jeli graditi "Narodni dom" po zaslugi uzorne naše posojilnice in hranilnice. Ta ponosna stavba, ki jo tudi gradijo naši Martelanci, kaže že danes sovražnikom, kako znamo mi zidati. (Splošno pritrjevanje). Naša stavba se bo lahko s ponosom vsporejala najponosnejim stavbam v mestu. Pa res jo naši nasprotniki občudujejo. Naša društva dobe svoj dom, krepko zaslombo, da se bodo mogla razvijati in pričati, da smo tudi mi tu - kulturen narod. Tako sem se dotaknil za nas znamejitejih dogodkov bližnje minolosti. Vsi hrepenimo, da bi bil kmalu dozidan naš "Narodni dom". Ali s tem bo izvršen še le del naše naloge. Mi si moramo zgraditi še drug splošni narodni dom. Z vstrajnim poštenim delom na vseh poljih javnega življenja moramo doseči, da bo po vsem Trstu naš narodni dom." Avgusta 1904 se je torej Tržaška posojilnica in hranilnica preselila v lastno stavbo - Narodni dom - na Vojaški trg 2. 21. maja 1905 je imela v njej redni občni zbor s sledečim dnevnim redom: 1. letno poročilo in potrditev letnega računa, 2. razdelitev čistega dobička, 3. poročilo o gospodarjenju z rezervnim zakladom, 4. razni predlogi, 5. dopolnilne volitve. Občni zbor je bil v veliki dvorani doma. Iz poročila 13. poslovnega leta povzemamo nekaj številk: zavod je imel 15,588.807,22 kron prometa ter 47.815,63 kron čistega dobička. Pristopilo je 437 novih zadružnikov. Novih hranilnih knjižic je dobilo 1308 klientov, tako da je bilo aktivnih hranilnih knjižic 5163. Skupni znesek vlog je znašal 5,075.268,83 kron. Z novim dodatkom - 33096,13 kron - je rezervni zaklad narasel na 172.313,41 kron.

14. občnemu zboru na rob je kronist Edinosti med drugim takole zapisal: "Kakor smo se Slovenci le polagoma vzbujali iz narodnega spanja, tako smo predolgo spali tudi na gospodarskem polju. Dokaz temu so naši mladi narodni zavodi, ki vsi tako dobro vspevajo. Kedaj bi se že bili Slovenci gospodarsko osamosvojili in osvobodili tujega kapitala, ako bi se že prej združevali. In kje bi že bili osobito tržaški Slovenci, ako bi bili osnovali svojo posojilnico že pred 20 leti, ko je strokovnjak in domoljub Miha Vošnjak prihajal večkrat v Trst v ta namen. Seveda moramo računati o tem z danimi razmerami ter vpoštevati okolnost, da takrat še nismo imeli v Trstu ne notarja, ki bi sestavljal in legaliziral slovenske listine, ne odvetnikov, ki bi vlagali slovenske zemlje knjižne prošnje in tožbe in tudi ne slovenskega uradovanja na tukajšnjih sodiščih, katero so nam priborili naši slovenski odvetniki. Šele pred 14 leti nastanila sta se v Trstu prva dva slovenska odvetnika ter se je istočasno ustanovila "Tržaška posojilnica in hranilnica". V teh 14 letih se je povspel ta zavod na tako visoko stopnjo, da sedaj koraka na čelu slovenskih posojilnic." (Edinost 20.5.1905)

Še v istem letu, v nedeljo, 24. septembra 1905, je bil izredni občni zbor v prostorih posojilnice s sledečim dnevnim redom: 1. dopolnilna volitev načelstva, 2. volitev nadzorstva, 3. spremembe pravil, 4. razno. "Vsled vedno naraščajočega dela nastala je potreba, da se poslovanje predrugači in priredi tako, kakor imajo drugi zavodi," je med drugim dejal dr. Pretnar na zboru.

Dne 27. maja 1906 je bil na vrsti redni občni zbor, ki ga je odprl predsednik Gjuro Vučković s primernim nagovorom. Zbor je potrdil letni račun, razdelitev čistega dobička in poročilo o gospodarjenju z rezervnim skladom. V načelništvo so bili izvoljeni: predsednik Srečko Bartelj, prvi namestnik Gracijan Stepančič, drugi namestnik Anton Kalister ter odborniki Ivan Godina, Ivan Gorjup, dr. Gustav Gregorin, Josip Negode, dr. Matej Pretner, dr. Otokar Rybar, Anton Vrabec. V nadzorstvu pa so bili: dr. Josip Abram, Valentin Cibic, Kornelij vitez Gorup-Slavinjski, Gregor Zidar, Leopold Žgur. "Po izvršeni volitvi se je zahvalil g.dr. Gustav Gregorin v imenu zadružnikov odstopajočemu predsedniku g. Gjuri Vučkoviću na njegovem delovanju in posebno na tem, da je v težkej dobi prevzel predsedništvo ter obžaloval, da isti ni hotel več prevzeti te časti izrekši nado, da bo tudi v bodoče, kakor do sedaj, delal v prospeh naroda. Na to je novo izvoljeni predsednik g. Srečko Bartelj izrekel zahvalo zadružnikom na naklonjeni mu časti ter obljubil, da bo po svojih močeh delal za napredek zavoda. Konečno se je zadružnik g. Alojzij Goljevšček v imenu zadružnikov zahvalil odstopajočemu odboru in nadzorstvu na vspešnem delovanju v preteklem poslovnem letu, na kar je bil občni zbor zaključen ob 2. uri popoludne," tako je poročala Edinost dne 29.5.1906.

V omenjeni sestavi, le z manjšimi spremembami, je vodstvo posojilnice in hranilnice več let uspešno poslovalo. Izmed znanih osebnosti sta v naslednjih letih vstopila v vodstvo dr. Edvard Slavik in dr. Josip Wilfan.

Zaradi uspešnega poslovanja in širjenja delokroga je bilo treba dopolniti zadružni pravilnik; to se je zgodilo v letu 1908. Drugemu členu pravilnika, ki se je dotlej glasil:

"Zadruga ima namen: a) dajati posojila zadružnikom, b) prejemati hranilne vloge na obresti, c) dobivati si denarna sredstva na svoj zadružni kredit", so dodali dopolnilo: "d) preskrbovati: zadružnikom kavcije, vadije, inkase, srečke in vrednostne papirje, e) izmenjavati valute in tuj denar in preskrbovati čeke in nakaznice na druga mesta, f) eskomptirati in reskomptirati menice in druge terjatve, g) v boljšo dosego gornjih namenov, kakor posebno v ohranitev in pomnožitev vrednosti lastnih hiš, obratovati v njih že obstoječe obrti." Omenjene dopolnitve so bile vpisane pri trgovinskem in pomorskem sodišču v Trstu 31. avgusta 1909 pod št. 1497, 26. oktobra 1909 pod št. 1849 ter 31. marca 1914 pod št. 786. Zaradi točke g je imelo vodstvo zavoda več razprav pred sodiščem. Čeprav posojilnica in hranilnica ni smela direktno obratovati, je imela v lasti več nepremičnin.

Sledila so si leta uspehov. Tržaška posojilnica in hranilnica je imela v dobi svojega obstoja velike zasluge za narodno, gospodarsko in kulturno blaginjo slovenskega Trsta. Od 1. decembra 1891 do 1. decembra 1911 (torej ob dvajsetletnici delovanja) je znašal denarni promet zadruge kar 194,293.553 kron. Poudariti je treba, da je bil čisti denarni promet sestavljen iz majhnih vsot slovenskega človeka. V omenjenem obdobju je posojilnica podelila za 21,635.812 kron posojil, hranilne vloge so dosegle 50,924.654 kron. Ob 20-letnici je Tržaška posojilnica in hranilnica imela čistih vlog za 10,500.000 kron, rezervni sklad je dosegel 420.891,40 kron. Ker so zadružniki jamčili s trikratnim vplačanim deležem, je treba k temu dodati vsoto 411.000 kron. Lastni prostori (Narodni dom) so izkazovali bilančno vrednost v višini 1,288.000 kron, kar je pomenilo znatno rezervo, dejansko pa je bil dom vreden še več. Skupno jamstvo je torej znašalo kar 2,120.000 kron, ne upoštevajoč aktive, ki je bila vsa v celoti izterljiva. Danes bi se o teh zneskih pogovarjali v milijardah. Tržaška posojilnica in hranilnica je uspešno dosegla dvajset let poslovanja. Po letu 1911 se je naraščanje kapitala nekoliko zaustavilo. Seveda vzrok ni bil nezaupanje ljudi, temveč na eni strani delna denarna kriza v monarhiji, na drugi pa delovanje drugih denarnih zavodov, ki so imeli podobno dejavnost: Trgovsko-obrtna zadruga, Ljudska posojilnica in hranilnica, Narodna posojilnica ter Hrvatska štedionica.

XXI. redni občni zbor je bil v nedeljo, 27. aprila 1913, ob 10. uri dopoldne s sledečim dnevnim redom: 1. letno poročilo in potrditev letnega računa, 2. razdelitev čistega dobička, 3. poročilo o gospodarjenju z rezervnim skladom, 4. poročilo o reviziji, 5. razni predlogi (člen 50: "Vsak zadružnik sme pri občnem zboru staviti predloge, kateri niso na dnevnem redu"), 6. volitev nadzorstva. V poročilu in računskem sklepu TPH za leto 1912 med drugim beremo: "Gospodarski položaj Evrope, posebno naše monarhije, je že nekaj let sem nenavadno napet, posebno pa se je poslabšal proti koncu leta 1912 in prehaja v denarno krizo. Priznati moramo na tem mestu, da ima ravno naš zavod po velikanski večini zavedne vlagatelje, zato nam pa tudi hujskanje naših nasprotnikov in strah pred vojno ni toliko škodoval, kakor se je mislilo. Nasprotniki, katerim je naš prvi in največji slovenski denarni zavod v Trstu trn v peti, so mislili, da nas s hujskanjem in z odgovarjenjem ljudi, da naj nikar ne vlagajo pri nas, spravijo ob tla. Hoteli so doseči naš pogin, kar se jim pa ni posrečilo." Poslovni podatki: bilančna vrednost posojilnične hiše - 1,275.752,89 kron, tržna vrednost - okrog 480.000 kron več; promet - 22,607.743,32 kron; dobiček - 81.474,92 kron; novih zadružnikov - 308, skupaj - 5794 zadružnikov; hranilne vloge - 10,488.649,47 kron; posojila - 2,264.545,93 kron; dividenda - 6%. Pred občnim zborom je tržaška Edinost objavila 6. aprila 1913 poročilo o delu TPH. Poleg normalnih podatkov, ki se nanašajo na poslovanje, človeka kar prijetno preseneti dolg seznam podpor, ki jih je THP namenila celi vrsti ustanov in društev. Sredstva so se črpala iz čistega dobička. Sicer pa si preberimo poročilo: "Tržaška posojilnica in hranilnica. Ta naš denarni zavod je v preteklem letu zelo lepo napredoval vkljub denarni krizi, ki se je splošno občutila v naši državi, posebno pa proti koncu leta, ko so se pojavili v naši državi in tudi v inozemstvu razni politični zapletljaji. Napredek našega zavoda se zrcali v sledečih podatkih: promet za leto 1912 K 22,607.743,32, čisti dobiček pa K 81.474,92."

V naslednjih, tudi v vojnih letih so se zvrstili redni občni zbori: XXII. - dne 22. aprila 1914, XXIII. - dne 2. maja 1915, XXIV. - dne 30. maja 1916, XXV. - dne 22. maja 1917, XXVI. - pa 24. maja 1918.

Iz občnega zbora tik pred vojno povzemamo poročilo po Edinosti z dne 26. aprila 1914: "Tržaška posojilnica in hranilnica milijonarka. O občnem zboru tega denarnega zavoda za minolo leto je Edinost že poročala te dni. Med drugim se je natanko navedlo, kako je bil razdeljen čisti dobiček v znesku 90.429 K. Ljubitelje tega našega glavnega zavoda pa veseli posebno dejstvo, da se večji del dobička leto za letom steka v rezervni zaklad, ki je s koncem leta 1913 znašal 562.177 K, h kateremu je še prišteti pokojninski zaklad v znesku 103.735,30 K. Skupni prihranek doseza torej za slovensko zadrugo že ogromno svoto 665.912,84 K, četudi se je tekom let razdelilo veliko tisočev v blagotvorne namene. Z ozirom na hitro naraščanje rezervnega sklada pa je upravičena radovednost, kedaj doseže ta zaklad svoto Slovencem tako čudno se glaseče število kronic, ki se imenuje milijon. Tej radoznalosti hočemo v naslednjih vrsticah kolikor moči natančno ustreči. Rezervni zaklad s koncem 1917: 1,011.901,76 K. Na podlagi teh podatkov ni težko uganiti, da rezervni zaklad v nadaljnih treh letih 1920 doseže svoto 1,272.538 K, ki je izkazana v zadnji bilanci posojilnice kot vrednost njenega poslopja." V omenjenem članku je bila zapisana zanimiva knjigovodska pro-

jekcija, ki se ni uresničila, čeprav je zavod še vedno uspešno posloval in stalno večal rezervni sklad.

Prav iz osrčja vojne dobe so podatki, ki se nanašajo na XXIV. občni zbor. Preberimo članek v Edinosti (ki je vedno izredno pozorno sledila delovanju TPH) z dne 1. junija 1916: "Tržaška posojilnica in hranilnica je imela minole nedelje svoj XXIV. občni zbor. Občnega zbora se je vdeležilo, z ozirom na izredni čas še zadostno število zadružnikov. Letni račun in bilanca sta bila potrjena brez vsake debate, isto tako tudi predlagana razdelitev dobička kakor sledi: (...) Društva dobe gornje svote pri blagajni redno podpisanemu potrdilu. Ostanek K 10.334,83 pa se pridene rezervnemu zakladu, kateri s tem naraste na lepo svoto K 713.461,33. Voliti je bilo letos načelništvo, v katerem so bili izvoljeni vsi prejšnji gg.: Bartel Srečko, predsednik; Stepančič Gracijan, I. podpredsednik; Kalister Anton, II. podpredsednik. Odborniki: Malalan Karol, Miklavec Anton, Negode Josip, dr. Rybar Otokar, dr. Slavik Edvard, dr. wilfan Josip, Vrabec Anton."

XXVI. redni občni zbor Tržaške posojilnice in hranilnice je bil 2. junija 1918 v veliki dvorani v lastni hiši na Piazza della Caserma št. 2. Ob izteku vojne je znašal promet 25.744.324,71 kron, zadružnikov je bilo 5777, deležev 161.459, hranilnih vlog v višini 11,472.218,89 kron, posojil je bilo izdanih v višini 4,456.455,20 kron, čisti dobiček je bil 19.027,16 kron, rezervni sklad pa 818.800 kron.

Konec vojne je Tržaška posojilnica in hranilnica dočakala na zdravi ekonomski osnovi ter z vsemi pogoji za nadaljnje uspešno poslovanje. Vendar so se časi spremenili, razpadla je avstro-ogrska monarhija, v naše kraje je prišla kraljevina Italija.

Tržaška posojilnica in hranilnica po 1. vojni

Po požigu Narodnega doma 13. julija 1920 se je morala Tržaška posojilnica in hranilnica preseliti, saj je izgubila lastni sedež. Svoje urade je prenesla v ulico Torre Bianca št. 19, kjer je nato poslovala vse do prisilne razpustitve. 24. novembra 1921 je morala zaprositi za italijansko državljanstvo, v letu 1922 pa je njeno delovanje prišlo pod nadzorstvo Federazione fra Consorzi in Trieste. Uradno poslovanje je postajalo najprej dvojezično, od leta 1924 pa je potekalo samo v italijanskem jeziku.

Tržaška posojilnica in hranilnica se je po svojih močeh upirala vsem tem pritiskom. Za svoje člane je še vedno tiskala vabila in poročila samo v slovenskem jeziku. Tako sta se ohranila poročilo in računski sklep za upravno leto 1927. Prebrali so ga na rednem občnem zboru na dan 28. marca 1928. Iz poročila smo povzeli bistvene postavke: promet je znašal 22,883.832,40 L, čisti dobiček 40.187,62 L, hranilne vloge so dosegle vrednost 11,817.113,67 L, posojila 3,030.750,12 L, rezervni zaklad 709.457,29 L. Število zadružnikov je bilo izredno visoko - na dan 31. decembra 1927 - kar 8259. V tistem težkem in temnem obdobju so zavod vodili: predsednik Gracijan Stepančič, prvi podpredsednik Anton Martelanc ter odborniki dr. Josip Agneletto, dr. Josip Abram, Karol Malalan, Anton Miklavec, Hinko Schmidt, dr. Edvard Slavik in dr. Josip Wilfan. Nadzorništvo so sestavljali: predsednik Vekoslav Plesničar, podpredsednik Gregor Zidar, tajnik Alojzij Goljevšček in odbornika Valentin Cibic ter dr. Just Pertot. Ravnatelj TPH pa je bil Josip Ajdišek. Na zadnji strani tiskanega poročila so navedeni statistični podatki delovanja Tržaške posojilnice in hranilnice za obdobje 1892 - 1927. /Priložili smo jih besedilu/.

28. aprila 1929 je TPH prejela navodilo, da mora spremeniti statut. Veljavna sta tako postala le statut v italijanskem jeziku ter naziv "Cassa triestina di credito e depositi". Svojim članom pa je TPH vabila za redne občne zbore še pošiljala samo v slovenščini. Seveda so občni zbori postajali gola formalnost, ni bilo več živahne razprave. Vse je izražalo stanje našega slovenskega človeka v tisti temni dobi. Tudi to je bila oblika protifašističnega upora - trmasto vztrajati vsem pritiskom navkljub. V ekonomskem pogledu je bilo poslovanje okrnjeno in omejeno: vse to izkazujejo letni računi. Najbolj nazorno pa je razvidno iz pregleda čistega dobička: leta 1931 - 61.261 L, leta 1935 - 20.787 L, leta 1939 - 16.370 L.

Ničesar niso mogle storiti tedanje oblasti proti vztrajnemu prizadevanju odbornikov, da bi ohranili delo prednikov v pričakovanju boljših časov. Pritiski v raznih oblikah niso rodili zaželenega sadu, zato je bilo treba uporabiti silo, in sicer v obliki dekreta, ki je odstavil odbor in imenoval posebnega komisarja. Zadnja redna bilanca poslovanja TPH je bila opravljena z dne 30. aprila 1940. Na tisti dan je imela ustanova 1,304.891 L rezervnega sklada, vsota hranilnih vlog je znašala 7,969,891 L, posojil 5,498.450 L, vrednost nepremičnin pa je bila označena z 705.591 L.

Zadnji odbor Tržaške posojilnice in hranilnice je bil sestavljen takole: predsednik dr. Josip Abram, prvi podpredsednik Matej Škabar, drugi podpredsednik dr. Josip Agneletto ter odborniki Anton Mahne, Hinko Scmidt, Slavoj Slavik in Drago Gruntar. V nadzornem odboru so bili: Andrej Čok, Maks Geri, dr. Ivan Stanič in Albin Michelazzi.

Dekret z dne 3. avgusta 1940 je prinesel vsiljeno imenovanje novega odbora, v dekretu z dne 16. aprila 1941 pa je zapisano, da se Tržaški posojilnici in hranilnici odreka dovoljenje za poslovanje in da gre v likvidacijo. Vse premoženje pa je šlo v druge roke: prejela ga je Cassa di Risparmio. Uradna smrt Tržaške posojilnice in hranilnice pa je bila potrjena še v Foglio Annunzi Legali dne 4. marca 1942.

Statistični podatki

								Deleži										Izstopili z delniškim zneskom	
								Hranilnih vlog		Posojil		Čistega dobička		Rezervnega sklada		zadr.			
Leto	Promet	Naraščaj		K	st.	K	st.	K	st.	K	st.	K	st.	K	st.	K	st.	K	st.
1892	152.994	62	-	-	144	10.923	-	30.018	24	-	-	39.230	32	311	36	288	-	-	-
1893	233.755	22	80.760	60	228	15.620	-	55.934	08	-	-	69.743	38	1.278	52	749	04	-	-
1894	408.417	72	175.662	50	345	20.380	-	123.481	12	-	-	135.253	12	2.743	52	1.751	96	-	-
1895	755.663	96	347.186	24	510	28.200	-	232.589	78	-	-	248.164	36	4.091	94	3.725	78	-	-
1896	1,137.055	62	981.451	66	684	32.040	-	359.903	18	-	-	371.885	56	6.223	90	7.300	70	4	210
1897	1,581.708	46	444.652	84	932	40.660	-	519.861	80	-	-	535.579	42	7.561	52	12.734	38	13	260
1898	2,350.938	42	769.229	96	1213	52.220	-	753.665	48	-	-	781.992	84	10.606	88	19.501	34	17	90
1899	4,196.054	12	1,845.115	70	1610	67.804	-	1,016.337	62	-	-	1,038.636	98	15.769	22	40.531	06	10	200
1900	5,902.001	10	1,705.946	98	1971	76.510	-	1,453.690	41	-	-	1,445.066	62	14.994	76	53.008	32	33	720
1901	7,375.251	69	1,473.250	59	2291	82.032	-	1,965.193	35	-	-	1,715.678	39	26.539	80	73.439	66	25	700
1902	9,077.340	73	1,702.089	04	2649	91.000	-	2,835.044	11	-	-	2,262.958	98	34.507	09	101.767	29	19	380
1903	12,044.927	17	2,967.586	44	3025	108.256	-	3,597.843	94	-	-	2,825.392	75	47.206	74	138.343	28	18	544
1904	15,588.807	22	3,543.880	05	3434	116.830	-	5,075.268	83	-	-	3,935.009	48	47.815	63	172.313	41	28	1320
1905	17,905.462	84	2,316.655	62	3921	127.558	-	6,217.640	80	-	-	5,173.296	37	52.340	94	213.525	40	19	12668
1906	18,843.140	79	937.677	95	4289	136.128	-	7,334.401	70	-	-	5,707.882	56	46.820	80	241.643	70	20	754
1907	20,238.829	48	1,395.688	69	4635	146.412	-	8,242.229	56	23.585	35	6,689.257	24	69.879	43	289.485	19	37	798
1908	18,474.754	76	1,764.074	72	4886	148.734	-	8,554.067	39	7.163	27	7,318.614	30	83.234	22	344.800	98	69	6606
1909	20,410.926	30	1,936.171	55	5155	131.396	-	9,775.262	60	15.372	51	7,893.483	35	61.243	11	382.026	13	78	23110
1910	21,312.055	60	901.129	29	5336	134.122	-	10,288.629	14	4.686	78	8,358.228	21	62.130	91	420.891	49	94	1952
1911	17,724.375	13	3,587.680	47	5578	133.326	-	10,584.614	37	18.700	16	8,387.428	42	75.138	96	469.965	49	81	4546
1912	22,607.743	32	4,883.368	19	5694	132.200	-	10,468.754	04	19.895	43	8,673.145	21	81.474	92	539.040	11	92	5314
1913	20,550.551	43	2,057.191	89	5862	136.042	-	10,068.603	39	74.398	14	7,710.666	43	90.428	80	620.366	84	70	4808
1914	15,477.346	18	5,073.205	25	5937	143.037	-	9,865.167	85	162.792	41	7,677.929	43	55.057	77	675.345	46	42	5348
1915	9,242.252	31	6,235.093	87	5919	142.457	-	9,598.116	11	283.341	61	7,409.937	49	27.627	73	713.461	33	23	786
1916	9,486.459	19	244.206	88	5877	141.977	-	9,698.778	63	109.022	35	7,000.347	81	23.618	91	748.876	57	49	1380
1917	12,312.312	38	2,825.853	19	5809	140.847	-	10,519.121	98	105.517	93	6,211.688	69	23.047	48	784.784	01	79	2010
1918	25,744.324	71	13,432.012	33	5777	161.459	-	11,472.218	89	316.211	19	4,466.453	20	19.027	16	818.800	95	57	1160
1919	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1920	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1921	20,238.718	62	-	-	6974	114.402	-	7,430.876	73	98.748	83	5,516.539	63	22.947	90	534.263	55	4	73.20
1922	14,680.090	38	5,558.628	24	7190	120.441	-	7,583.963	06	253.675	37	5,911.881	39	12.418	89	558.655	74	34	3806.
1923	13,802.945	92	877.144	46	7383	125.301	-	8,006.776	86	364.085	16	6,095.939	12	10.443	53	582.689	29	41	4086.
1924	21,815.966	70	8,013.020	78	7513	128.253	80	9,101.250	06	687.681	98	6,533.158	31	10.868	31	607.551	49	28	5360.80
1925	27,626.069	-	5,810.102	30	7717	130.941	80	9,696.424	14	1,073.950	85	8,987.673	42	24.128	24	636.156	73	30	7855.20
1926	31,931.472	78	4,305.403	78	7985	137.717	40	9,881.519	76	1,201.050	14	9,958.806	39	36.859	66	670.090	49	42	2222.80
1927	22,883.832	40	9,047.640	38	8259	144.107	80	10,105.796	74	1,711.316	93	10,597.454	51	40.187	62	.709.457	29	32	1856.-

RIASSUNTO

La "Tržaška posojilnica in hranilnica" (Cassa Triestina di Mutui, Prestiti e di Risparmio) è stata un importante istituto di credito degli Sloveni di Trieste. Come una cooperativa di credito fu fondata nel 1885, tuttavia allora non inizio una regolare attività. L'istanza per l'apertura fu depositata l' 11 ottobre 1891, il 3 novembre avvenne l'iscrizione nel Registro ed il 25 novembre 1891 ebbe inizio la regolare attività. Negli anni della monarchia austro-ungarica tutto procedette per il meglio. Una data significativa era certamente l'agosto 1904, quando fu terminato il "Narodni dom" di Trieste, dove si trasferì anche la cassa triestina. L'istituto di credito crebbe ancora negli anni. Dopo la prima guerra mondiale Trieste fu assegnata al Regno di Italia. Subito si materializzò anche la minaccia fascista: nel luglio 1920 venne incendiato il "Narodni dom" di Trieste. La TPH perdette la sede sociale ed il patrimonio. Seppe tuttavia sopravvivere per lunghi anni sotto il regime fascista, adeguandosi alle nuove disposizioni ed alle nuove regole. Con un decreto datato il 16 aprile 1941 venne revocata alla cassa l'autorizzazione ad operare e venne posta in liquidazione.

VIRI IN LITERATURA

Državni arhiv v Trstu (Archivio di Stato di Trieste)

Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu

Sodišče v Trstu (Tribunale di Trieste)

Turina, Vladimir: Gospodarsko uveljavljanje Slovencev na Primorskem v začetku stoletja; v: Zaliv, Trst 1968, št. 14-15, str. 3-51

Pahor, Milan: Slovensko denarništvo v Trstu (denarne zadruge, hranilnice, posojilnice in banke v letih 1880-1918), Trst, 1989

Članki iz Edinosti.

pregledni članek

UDK 7.025(497.12 Piran):929 Tartini G.

MONOGRAFIJA TARTINIJEVE HIŠE V PIRANU

Sonja Ana HOYER
samost. konservatorka, spec. na Medobčinskem zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, 66330 Piran, Trg bratstva 1, SLO
consulente conservatrice, specialista presso l'Istituto intercomunale per la tutela dei beni naturali e culturali di Pirano, SLO

IZVLEČEK

Avtorica v glavnih poglavjih predstavlja Monografijo Tartinijeve hiše v Piranu. Obnova rojstne hiše slavnega Pirančana Giuseppa Tartinija (1692-1770) je bila v letih med 1984 in 1988 ena od najpomembnejših spomeniških akcij Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran. Knjižna predstavitev umetnostnozgodovinskih in konservatorskih raziskav Tartinijeve hiše v Piranu je vključena v program praznovanj 300. obletnice rojstva violinista in skladatelja Giuseppa Tartinija v letu 1992.

Monografska predstavitev obnovljene rojstne hiše slavnega Pirančana Giuseppa Tartinija (1692-1770) v Piranu pomeni pomemben dosežek tako umetnostnozgodovinske kakor tudi konservatorske stroke.

Gre za obnovljeni kulturno-zgodovinski spomenik meščanske arhitekture na osrednjem piranskem trgu, ki so ga delavci Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Piranu obnovili v letih od l. 1984 do l. 1988, ko so bila razen poslikane sobe v gornjem nadstropju, ki je še v restavratorskem postopku, konservatorsko-restavratorska dela v glavnem zaključena.

Pomen obravnavane publikacije je toliko večji, ker v slovenski spomeniškovarstveni službi le redkokdaj najdemo čas, voljo pa tudi denar za knjižno predstavitev spomenika po zaključenih obnovitvenih delih. Sprotne raziskave arhitekture kakor tudi odkritih poslikav, pa tudi letošnja proslava 300-obletnice rojstva Giuseppa Tartinija bodo omogočile izid knjige v okviru celoletnih praznovanj Tartinijevega leta 1992.

Razprava je kulturnozgodovinsko orientirana, saj poleg likovne obravnave Tartinijeve hiše obsega kulturnozgodovinske podatke naročnikov in njihovih kulturnih povezav s širšim beneškim zaledjem.

Prvo poglavje zajema srednjeveški izvor hiše v okviru nekdanjega mandrača v četrti Porta Campo, upoštevajoč lokacijo Case Pizzagrue in prehodnost s Trga ob mandraču do Calle grande (današnje Ul. IX korpusa).

S pomočjo arhivskih virov (Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran, zbirka Giuseppe Tartini, arhiv minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu, Župnijski arhiv Piran) bodo v naslednjem poglavju predstavljeni posamezni člani Tartinijeve družine v Piranu s posebnim poudarkom na očetu Florentincu Giovanniju Antoniu Tartiniju, prvorojencu Domenicu in njegovem sinu kapitanu Pietru Tartiniju - najpomembnejših članih Tartinijevega rodu v Piranu. Življenje glasbenika je v razpravi vključeno v njegova otroška in mladostna leta, ki jih je prebil v Piranu in Kopru, oziroma na tistih življenjskih postajah, ki so neposredno povezane s svojci v Piranu. O družini Vatta, ki je po vdovi kapitana Pietra Tartinija nasledila tako Tartinijevo premoženje kakor tudi zapuščino violinista in kompozitorja v Padovi, navajamo osnovne zgodovinske podatke.

G.B. Tiepolo, Filozof z dvema figurama, grafični list iz zbirke* capriccio*v za poslikavo v Tartinijevi hiši

G.B. Tiepolo, Jezdec ob svojem konju, grafični list iz zbirke* capricciov *za poslikavo v Tartinijevi hiši

V poglavju stavbnega razvoja Tartinijeve hiše smo se osredotočili na notranjo rast hiše od srednjeveškega jedra do baročnih preoblikovanj v 18. stol. ter funkcionalnih predelav v poznem 19. in 20. stoletju. Z ustrezno dokumetacijo posameznih gradbenih faz bomo predstavili preoblikovanje dveh v poznem 18. stoletju združenih stavb. Ob tem bomo tudi upoštevali vlogo Tartinijeve hiše pri soustvarjanju severovzhodne stranice glavnega mestnega trga istega imena.

Poglavje likovne opreme bo vključevalo štukaturni okras in poslikave, in to prezentirane in dokumetirane. Med obnovitvenimi deli so bile odkrite različne plasti poslikav iz 18. in 19. stoletja. Po ikonografskih in slogovnih analizah posameznih plasti, povezanih s posameznimi naročniki iz rodu Tartinijev in družine Vatta, smo se odločili za prezentacijo poslikav s konca 18. stoletja, ki so umetnostnozgodovinsko najkvalitetnejše in sovpadajo s slogovno zaključeno predstavitvijo spomenika na prehodu iz baroka v neoklasicizem.

Rezultati analiz prezentiranih poslikav Tartinijeve hiše v Piranu nam govore, da gre v našem primeru za tipično dekoratersko, pa vendar zelo pomembno delo beneškega kulturnega prostora, ki jo lahko primerjamo s sočasnimi dekoracijami beneških palač in vil.

Neposredne povezave z Benetkami pa nam potrjujejo odkritja grafičnih predlog, ki so navdihnile avtorje naših poslikav. To so "capricci" iz grafične mape (iz l. 1771) znanega beneškega slikarja, arhitekta in scenografa Pietra Gasparija (1720-1785) in dvoje "capricciov" najpomembnejšega slikarja beneškega 18. stoletja Giambattista Tiepole (1696-1770). O neposrednih povezavah z Benetkami pa pričajo tudi sorodnosti naših poslikav z načinom slikanja beneško šolanega slikarja in dekoraterja Giuseppa Bernardina Bisona (Bissona) (1762-1844).

Na koncu bomo predstavili konservatorsko-restavratorsko metodologijo dela pri obnovi spomenika, ki tako po najdbah kakor tudi po raziskavah sodi v sam vrh obnovljenih kulturnih spomenikov na slovenskih tleh. Pri dokumetiranju snetih preslikav, kakor tudi pri prezentiranju ohranjenih poslikav je bilo opravljeno pionirsko delo, ki uvršča notranjščino Tartinijeve hiše v krog pomembnih dosežkov širšega beneškega okolja, ki mu je pripadal tudi Piran.

Rezultati pričujoče monografije namreč temeljijo na umestitvi Tartinijeve hiše v širši kulturnozgodovinski okvir istrsko-beneškega prostora, skupaj z rezultati umetnostnozgodovinskih in konservatorskih analitičnih vrednotenj posameznih najdb. Ugotovitve razprave pa so zlasti osnova za spomeniškovarstveno predstavitev kulturnega spomenika. Obnovljena Tartinijeva hiša lahko namreč služi za metodološki vzorec, kako ravnati s prezentacijo posameznosti in celote ob tako številnih predelavah in najdbah poslikav in preslikav v eni sami hiši. Prav tako je ob tem primeru mogoče poudariti potrebo po sistematičnih raziskavah, na osnovi že izvedenih raziskav pa je Tartinijeva hiša v Piranu vzorčni model raziskovalnih del za podobne spomenike vrhnjega sloja meščanske arhitekture v obmorskih mestih.

RIASSUNTO

L'autrice nei capitoli centrali presenta la Monografia di Casa Tartini a Pirano. Il restauro della casa natale dell'illustre piranese Giuseppe Tartini (1692- 1770) fu uno dei compiti principali dell'Istituto intercomunale per la tutela dei beni naturali e culturali di Pirano. La presentazione delle attività dei conservatori e le ricerche degli storici dell'arte inerenti a Casa Tartini è inclusa nei festeggiamenti per il terzo centenario della nascita del violinista e compositore piranese.

strokovno delo

UDK 016 Tartini G.
929 Tartini G.

GIUSEPPE TARTINI. BIOGRAFIA E BIBLIOGRAFIA

Amalia PETRONIO
bibliotecario, Biblioteca centrale "Srečko Vilhar" di Capodistria, SLO
bibliotekar, Osrednja knjižnica "Srečka Vilharja", 66000 Koper, SLO

SINOSSI

Sono trascorsi 300 anni dalla nascita di Giuseppe Tartini, e l'Europa ricorda questo meraviglioso violinista, dedicandogli concerti, ricerche approfondite e manifestzazioni varie. Questa bio-bibliografia che comprende le monografie e gli articoli di e su Giuseppe Tartini, accessibili presso le istituzioni culturali di di Pirano, Isola e Capodistria, vuole essere un modesto contributo nell'ambito di questa importante ricorrenza.

INTRODUZIONE

Questa bio-bibliografia è stata redatta con l'intento di aiutare i ricercatori nel loro lavoro. I dati biografici sono essenziali e stimolano l'ulteriore approfondimento. La bibliografia ha un carattere locale, vuole rilevare la presenza di monografie o articoli su Tartini presso le istituzioni del Capodistriano. Da rilevare che la Biblioteca centrale "Srečko Vilhar" di Capodistria dispone di un'edizione rara dell'opera fondamentale di G.Tartini "Trattato di musica" e di una ricca raccolta di articoli sul violinista. Interessanti anche le monografie su Tartini, presso la biblioteca del Museo del mare "Sergej Mašera" di Pirano, che dispone dei libri della ex biblioteca civica piranese (operante fino al 1945). Il famoso biografo Stancovich sostiene la presenza di manoscritti e libri tartiniani proprio nel fondo librario della biblioteca civica di Pirano. Dopo la II guerra mondiale, questa raccolta viene collocata, perlopiù, nei magazzini del museo e dell' archivio di Pirano. Questa raccolta non è stata elaborata professionalmente, secondo i criteri internazionali di biblioteconomia, e quindi non è accessibile al pubblico. L'archivio di Pirano ha realizzato un'inventario, che verrà pubblicato quest'anno, sul materiale tartiniano conservato presso questa istituzione. Comunque questa bibliografia comprende pure l'elenco dei libri che ci sono presso l'archivio ed il museo di Pirano, ovviamente, secondo il loro catalogo. Da nominare la scuola media italiana di Capodistria, per aver conservato una quantità rilevante di scritti su Tartini.

Nella prima parte della bibliografia vengono elencate, con una descrizione bibliografica ridotta, per successione cronologica e numerica, le monografie. Nella seconda parte invece troviamo gli articoli su Tartini, pubblicati su vari periodici fino al 1991. In calce al testo c'è una leggenda sulle abbreviazioni usate.

CENNI BIOGRAFICI.

TARTINI Giuseppe, primo violinista del suo secolo /1700/ non solo in qualità di esecutore, ma come compositore e scrittore scientifico di musica, nacque a Pirano l'8 aprile 1692, da Giovanni Antonio e Caterina Zangrande. Il padre era di origine fiorentina, venuto a Pirano per ragioni di commercio per poi impiegarsi quale pubblico scrivano dei sali. Giovanni Antonio Tartini nel 1685 si unì in matrimonio con Caterina Zangrando, proveniente da una delle famiglie più antiche e distinte di Pirano. Giuseppe fu il quartogenito di sei fratellie tre sorelle e trascorse i più bei giorni della sua fanciullez za nella villa paterna a Strugnano. Probabilmente Giuseppe raccolse le prime nozioni musicali all'Accademia di Pirano, detta dei "Virtuosi", dove i cittadini di qualche cultura discutevano di letteratura, di scienza di filosofia e la musica occupava una parte notevole dell'attività accademica. Approfondì il suo sapere presso il collegio "dei padri delle Scuole Pie" a Capodistria.

Poi si allontanò di casa per andare a studiare legge a Padova, il suo interesse principale restava però la musica. Nel 1710 si sposa segretamente con Elisabetta Premazone.

Giuseppe Tartini, dopo un girovagare nel Polesine, nelle Romagne a Roma, prende la via di Assisi e chiede

asilo al monastero, dove si rifugia nell'anonimato più completo. La calma religiosa del monastero gli permise di perfezionare le sue conoscenze musicali. Crea il Cantico del Sole, gemma della poesia lirica italiana e la Sonata Il Trillo del Diavolo, prima gemma dell'arte dei suoni italiani, che da allora si fa arte europea e mondiale. Una fase oscura della vita di Tartini è quella che va dal 1714 al 1721.

Nel 1721 occupa il posto di primo violino, nella basilica del Santo a Padova, funzione che gli permette comunque di svolgere attività concertistica fuori Padova e che lo mette in contatto con i maggiori esponenti della "rivoluzione" culturale dell'epoca. Dal 1723 al 26 lo troviamo a Praga. Tornato a Padova fonda la scuola violinistica, dalla quale usciranno valenti violinisi. Importanti i suoi viaggi a Venezia e a Parma. Muore il 26 febbraio del 1770 a Padova. Nel Tartini non dobbiamo solo ricercare il grande violinista, il MAESTRO DELLE NAZIONI, ma anche il vero fondatore di un nuovo sistema d'armonia, basato sui principi fisici e matematici, il terzo suono, che furono causa di grandi discussioni. Nella sua lunga attività, Tartini elabora ben 131 concerti e almeno 174 sonate, evolvendo gradualmente il suo stile.

OPERE EDITE DEL TARTINI

Musicali

1734 Un libro di sonate a solo violino e basso, stampato ad Amsterdam, dedicato al patrizio veneto Girolamo Ascanio Gistiniani.

1745 Un libro di sonate a solo violino e basso, dedicato al signor Guglielmo Fegeri di Giava, stampato a Roma.

... Sonata del Diavolo: Una notte del 1713 sognò il Tartini di avere convenuto con il diavolo, da cui intese una sonata bellissima, che lui subito immortalò. Questo il famoso aneddoto che accompagnò la Sonata del Diavolo. Stampata dal signor G.B. Cartier.

Scientifiche

1754 Trattato di musica secondo la vera scienza dell'armonia. Padova, 4 °

1767 Risposta di Giuseppe Tartini alla critica del di lui trattato di m. Le Serre di Ginevra. Venezia, per Antonio Decastro.

1770 Lettera sul maneggio dell'arco diretta a madama Lombardini Sirmon, sua valentissima alunna. Lettera stampata più volte e tradotta in varie lingue.

OPERE INEDITE

Musicali

1 Duecento e più suonate a violino e basso.

2 Duecento e più concerti.

Scientifiche

1 Lezioni pratiche pel violino, le quali esistevano nel 1770 presso il dott. Antonio Bonaventura Sberti di Padova.

2 Giudizio sopra la dissertazione (1762) del Lami intorno all'anima delle bestie qual manoscritto del 1770 esisteva presso l' abate Fanzago.

MANOSCRITTI TARTINIANI

ceduti alla biblioteca comunale di Pirano
dai fratelli Domenico e Dr. Pietro Vatta

1. Scienza universale delle ragioni e proporzioni espressa ed insegnata col numero, contenuta e dimostrata nel cerchio. Libri VI, ordinati ed illustrati da Don Giov. Alberto Colombo a Padova. Questa è copia di circa 1200 p.

2. Supplimento necessario che diventa epilogo della scienza. Copia di circa 300 p.

3. Estratto dell'opera (n.1) fatto da Tartini. Copia.

4. Libri VI (1 e 2 fasc.) delle ragioni e loro mezzi determinati: armonico, geometrico, aritmetico, contrarmonico.- 2. Osservazioni delle ragioni co'loro mezzi determinati.3. Ordine delle cose naturali.- 4. Osservazioni sul cerchio e sul III suono.- 5. Sui triangoli pitagorici.- 6. Rapporto tra il diametro e la circonferenza. Copia.

5. Del suono fondamentale. Fascicolo autografo.

6. Critiche ed illustrazioni sull'opera N.1 di Gius. Tartini di D.n. G. A. Colombo.Un grosso volume.

7. Opera tartiniana da studiarsi nelle parti e nell'insieme da chi può con sucesso occuparsene. Contiene cose attinenti alla scienza delle ragioni e proporzioni.

MONOGRAFIA DI E SU TARTINI NEL CAPODISTRIANO

I. Monografie

1. Tartini, G.: Trattato di musica secondo la vera scienza dell'armonia. Padova, 1754. (BCC)

2. Tartini, G.: Trattato di musica. "De principi dell'armonia musicale."Padova, 1754 e 1767. (AP)

3. Fanzago, F.: Orazione del signor abate Francesco Fanzago Padovano delle lodi di Giuseppe Tartini. Padova, 1770. (AP)

4. Tedeschini Cavalla A.: Giuseppe Tartini. Trattato di musica secondo la vera scienza dell'armonia. Vol.1. Ristampa della 1.ed. 1754. Padova, 1973. (MP)

5. Tedeschini Cavalla A.: Giuiseppe Tartini. De principi della armonia musicale contenuta nel diatonico ge-

nere. Dissertazione. Vol.2. Ristampa della 1.ed. 1776. Padova, 1974. (MP)

6. Tedeschini Cavalla A.: Scienza Platonica fondata nel cerchio di Giuseppe Tartini. Vol.3. Padova, 1977. (MP)

7. Giuseppe Tartini. La raccolta di sonate autografe per violino della Veneranda Arca del Santo di Padova. Manoscritto 1888 fasc.1 dell'Archivio musicale della cappella Antoniana di Padova. Con un separato facsimile del manoscritto: Musica di Tartini. Padova, 1976 (MP)

8. Carli G.R.: Dalle opere del signor commendatore Don Gianrinaldo Carli. Tomo XIV.- (Osservazioni sulla musica antica e moderna, p.331-450). Milano, 1785. (BCC), (SMIP)

9. Elogio di tre uomini illustri Tartini, Vallotti, Gozzi : con un'orazione gratulatoria. Agli alunni, l'abate Francesco Dott. Fanzago Rellore. Padova, 1800. (MP)

10. Combi C.: Saggio di bibliografia istriana. Capodistria, t. Giuseppe Tondelli, 1864. (SMIC), (BCC)

11. Tagliapietra G.: Giuseppe Tartini. Cantica. Trieste, t. Weiss, 1853. (BCC), (SMIC)

12. Stancovich P.: Biografia degli uomini distinti dell'Istria. Capodistria, t. Carlo Priora 1888 p.275-290. (BCC), (SMIC)

13. Anzoletti, M.: Giuseppe Tartini. Conferenza fatta alla famiglia artistica il giorno 12 aprile 1891. Milano, t. della Perseveranza, 1891. (BCC), (MP)

14. Tartini a Pirano, dopo do secoli. Rispeto del dotor Ermano Nacinovich. Fiume, t. E. Mohovich, 1892. (BCC), (SMIC), (AP)

15. Parentin G.: Conferenza su Giuseppe Tartini letta da G. Parentin nel teatro di Pirano il giorno 8 maggio 1892 in Commemorazione della seconda centenaria ricorrenza della nascita dell'immortale violinista. Capodistria, t. Cobol Priora, 1893. (BCC)

16. Benedetti G.: Giuseppe Tartini. Pola, 1893. (AP)

17. Tebaldini G.: L'archivio musicale della cappella antoniana in Padova. Padova, 1895. (AP)

18. Nel giorno dell'inaugurazione del monumento a Giuseppe Tartini. Trieste, t. Caprin, 1896. (BCC), (MP), (SMIC), (AP)

19. Benedetti, G.: Giuseppe Tartini. Trieste, t. Caprin, 1896. Estratto. (BCC), (SMIC), (AP)

20. Tamaro M.: Giuseppe Tartini nel secondo centenario della sua nascita. Parenzo, 1896. (AP)

21. Ziliotto, B.: Gianrinaldo Carli e Giuseppe Tartini. Con tre lettere inedite. Capodistria, t. Cobol Priora, 1904. (BCC)

22. Relazione annuale del Liceo Musicale Giuseppe Tartini di Trieste. Trieste, 1904

23. Pasini F.: Il Tartini a G. Valeriano Vannetti : dodici lettere inedite con appendice la famiglia Vannetti. (s.l.), t. Carlo Priora, 1906. (MP), (AP)

24. Stefani, A.: Dissertazione sulla ricerca del vero principio dell'armonioa di Giuseppe Tartini. (s.l.), t. Ugo Grandi, 1910. (MP), (AP)

25. Stefani, A.: Tartini. Del suono fondamentale. (s.l.), t. Ugo Grandi, 1910. (MP), (AP)

26. Villa Tartini. Trieste, 1912. Brossura. (AP)

27. Discorsi per le onoranze a Giuseppe Tartini. Padova, 1924. (AP)

28. Discorsi per le onoranze a Giuseppe Tartini e Relazione del presidente Avv. Uff. Sergio Leoni. Padova, t. Seminario, 1924. (MP)

29. Nordio M.: Il XXV. anniversario del conservatorio di musica "Giuseppe Tartini" Trieste, 1929. ((AP)

30. Dounias, M.: Die Violinkonzerte Giuseppe Tartini. Als Ausdruck einer Künstlerpersönlichkeit und einer Kulturepoche. München, t. Salesianischen Offizin, 1935. (BCC)

31. Capri, A.: Giuseppe Tartini. Con 22 illustrazioni e un catalogo tematico. Bibliografia. Milano, t. Garzanti, 1945. (BCC), (MP)

32. Jakobi Erwin R.: Giuseppe Tartini (1692-1770) : Traitè des Agrements de la Musique (...). Celle, 1961. (MP)

33. Storia della musica. Milano, 1964 vol.2 p.79-80. (SMIC)

34. Ginsburg L.: Giuseppe Tartini. Moskva, 1969. In cirillico. (MP)

35. Ginsburg L. : Giuseppe Tartini. His life and times. New Jersey, (s.d.). (MP)

36. Giuseppe Tartini : 1770-1920. Capodistria, 1970. (MP)

37. Mostra di cimeli di Giuseppe Tartini : voluta dal comune di Trieste. Trieste, 1970-1971. (MP)

38. Musizza, E.: L'eredità tartiniana. Pirano, 1987. (BCC), (MP)

39. Pietrobelli P.: Le fonti biografiche. Venezia : San Giorgio Maggiore. (MP)

40. Radole G.: La musica a Capodistria. Il Petronio ed il miserere del Tartini. P.93-96. Centro studi storico religiosi del Friuli Venezia Giulia. Trieste 1990. (SMIC)

II. ARTICOLI
Presso la biblioteca centrale di Capodistria

1. G.D-C.: Giuseppe Tartini. - Letture di famiglia. Trieste, 1854 p.258-260.

2. Hortis A.: Lettere di Giuseppe Tartini trascritte dalle autografe dell'archivio di Pirano. - Archeografo triestino. Trieste gennaio 1884 vol.X, p.209-243.

3. Benemeriti Patrioti, Riveriti Uditori. - La Concordia. Capodistria, 1893 p.39-40.

4. Pusterla G.: La patria di Giuseppe Tartini. - La Concordia. Capodistria 1894 p.54-55.

5. Ziliotto B.: Gianrinaldo Carli e Giuseppe Tartini. - Pagine istriane. Capodistria 1904 n.7 p.225-236.

6. Quarantotto G.: Un cantore poco noto di Giuseppe Tartini. Pagine istriane. Capodistria 1910 p.64-69. (SMIC)

7. Volpis L.: Un violinista istriano. Pagine istriane. Capodistria 1910 p.92. (SMIC)

8. Scarapelli U.: Giuseppe Tartini. 1692-1770. - Istria Nostra. Pola 1931 p.71-74.

9. Marussi V.: Giuseppe Tartini. - La Porta Orientale. Trieste 1942 n.4-5 p.78-82.

10. Moncalvo I.: Verbale della consegna del monumento di Tartini al municipio di Pirano. - Atti, Centro di ricerche storiche. Rovigno 1971 n.II p.171-177.

11. Musizza E.: Giuseppe Tartini tra Padova e Pirano. - La Voce del popolo. Fiume 12,9.1989 n.209 p.3.

12. Arich G.: Giuseppe Tartini. - Pagine istriane. Capodistria 1950 n.speciale p.139-145.

13. Pahor M.: Tartinijeva zbirka v Piranu. Vesnik. Koper, 1958.

14. 200-letnica smrti slavnega italijanskega violinista in skladatelja Giuseppa Tartinija. Primorski Dnevnik. Trst 19.4. 1970.

15. Ukmar V.: Giuseppe Tartini. - Obala. Koper 1970 n.4 p.1-2.

16. Guzej G.: V Piranu vrsta prireditev. Delo. Ljubljana 16.4. 1970.

17. Levi V.: Giuseppe Tartini nel secondo centenario della morte. - Atti e memorie. Trieste 1970 vol.18 p.173-178.

18. Petronio M.: Giuseppe Tartini onorato a Padova. - Voce Giu liana. Trieste 16.6.1981 n.311 p.5.

19. Musizza E.: V spomin slovitemu violinistu. Primorske Novice. Koper 14.4.1987 n.28 p.5.

20. Muran D.: Giuseppe Tartini. - Il Territorio. Ronchi dei Legionari 1988 n.23 p.148-151.

21. Musizza E.: Casa Tartini : risplende l'antico. - Panorama. Fiume 16-30.4.1989 n.7 p.40-41.

22. Musizza E.: Bibliografia ricca biografia oscura. - La Voce del popolo. Fiume, 2.6.1989 n.127 p.3.

23. Musizza E.: Tartini a 300 anni dalla nascita. - Panorama. Fiume 1-15.3.1990 n.4 p.40-41.

24. P.V.M.: Il violinista spadaccino. - La Voce del popolo. Fiume 5.1990 n.104 p.3.

25. Lovec Z.: Renesansa vražjega goslača. Primorske Novice. Koper 20.2.1990 n.14 p.17.

26. Del Treppo G.: Tartini a 300 anni dalla nascita. Panorama. Fiume 16-30.4.1990 n.7 p.24.

27. Guzej-Sabadin C.: Mojstru narodov pred letom 1992. Primorske Novice. Koper 17.4.1990 n.30 p.20.

28. Tartinjeva violina ponovno v Piranu. - Primorske Novice. Koper. 17.4.1990 n.30 p.1.

29. C.G.S.: Piran mojstru Vražjega trilčka. - Primorske Novice. Koper 10.4.1990 n.28 p.18.

30. B.Š.: Piran : velika praznovanja ob Tartinjevi 300-letnici. - Primorski Dnevnik. Trst 12.12.1990 n.283 p.3.

31. S.K.: IL trillo di Tartini. - La Voce del popolo. Fiume 6. 12.1991 n.287 p.8.

32. Kljun B.: Od Mozarta počasi k Tartiniju. - Primorske Novice. Koper 17.12.1991 n.100 p.10.

33. Monica M.: Dedicato a Tartini Maestro delle Nazioni. - La Voce del popolo. Fiume 1991 n.294 p.9.

34. Pucer A.: Giuseppe Tartini. - Rodna Gruda. Ljubljana 7.1991 n.7 p.13-28.

35. Cvetko C.: Veliki Pirančan. - Prešernov Koledar 1992. Ljubljana 1991 p.113-115.

36. Gaberc S.: Uz 220. godišnjicu smrti Giuseppea Tartinija. Franina i Jurina. Rijeka 1991 p.62-65.

37. Šuligoj B.: Bogato praznovanje ob Tartinjevi obletnici. Delo. Ljubljana 12.4.1991 n.86 p.8.

38. C.G.S.: Prireditve mednarodnega značaja. -Primorske Novice. Koper 16.4.1991 n.30 p.8.

39. Debenjak Z.: Obsežne priprave na 300-letnico Tartinjevega rojstva. - Primorske novice. Koper 1.2.1991 n.9 p.9.

40. Guzej Sabadin C.: Leše leto do Tartinijevega jubileja. Primorske Novice. Koper 8.1.1991 n.2 p.7.

IZVLEČEK

Pričujoča bio-bibliografija je nastala kot skromen prispevek k 300-letnici rojstva velikega violinista Giuseppa Tartinija. Vsebuje Tartinjeva dela, kakor tudi monografske publikacije in članke o njem, ki jih hranijo kulturne ustanove v Piranu, Izoli in Kopru.

strokovno delo

UDK 373.23/.24(497.12 Koper)"1839/1908"(093)

DOKUMENTI O DELOVANJU OTROŠKEGA ZAVETIŠČA V KOPRU

Slavica PAVLIČ
prof., muzejska svetovalka, ravnateljica Slovenskega šolskega muzeja, 6100 Ljubljana, Plečnikov trg 1, SLO
direttrice del Museo scolastico sloveno, 61000 Lubiana, Piazza Plečnik 1, SLO

IZVLEČEK

Iz dokumentov Pokrajinskega arhiva Koper o delovanju Otroškega zavetišča v Kopru v času od 1839 do 1908 si lahko ogledamo delovanje te dobrodelne ustanove za otroke iz siromašnih družin. Ustanovitev je odobrila vlada, podpirali pa so jo premožnejši meščani. Iz navedenih dokumentov ni mogoče ugotoviti narodne pripadnosti otrok, niti če so bili med njimi tudi otroci slovenskih staršev. Zavetišče je delovalo po sprejetem statutu in pravilniku iz leta 1882.

Začetki otroškega varstva segajo v leto 1839, ko je vlada z dekretom 26. januarja 1839 /štev. 1181/ ustanovila in 26. novembra istega leta slovesno odprla prvo otroško zavetišče v Kopru. Za ustanovitev in odprtje otroškega zavetišča ima največ zaslug odvetnik Antonio de Madonizza, ki je svojim nastopom in odlično govorniško duhovitostjo prepričeval meščane o prepotrebni ustanovi za varstvo in zaščito revnih otrok. Sledili so mu grof Giuseppe del Tacco, ki se je zavzemal za dobrodelnost ustanove ter zakonca Grisoni, grof Francesco in grofica Marianna Pola s svojo neprecenljivo darežljivostjo. Oba zakonca sta na samem začetku, ob ustanovitvi, prispevala 5.000 forintov. Prav tako so tudi drugi premožni meščani med seboj tekmovali z raznimi oblikami dobrodelnosti. Med njimi naj omenimo Mario Bartolomeo, ki je darovala 300 forintov, grof del Tacco 400 forintov in Maria Volpi, ki je darovala hišo in torkljo /priprava za stiskanje olja iz oliv, op.p./.[1]

V prvih dveh letih delovanja te nadvse koristne ustanove so se pokazale pomanjkljivosti: premajhna prostornina sob in previsoka najemnina. Ponovno je priskočila na pomoč grofica Marinna Pola - Grisoni, ko je kupila dvonadstropno hišo s prostornim vrtom v ulici svetega Blaža in tako zavodu pripravila prostoren dom. V nove prostore se je zavetišče preselilo leta 1841. Grofica pa še ni bila zadovoljna s to dragoceno daritvijo, s katero je hotela zagotoviti boljše življenje zavetišču. V oporoki je zapisala, da kakor hitro bi ustanovitveni kapital Zastavljalnice Pietra Grisonija, ki jo je ustanovil, dosegel dogovorjeno mejno vrednost, bi šel presežek trajno za dodelitev šestih dot - letno po 200 forintov vsaka - v korist poštenih mladih deklet v mestu, preostali del pa v korist imetja otroškega zavetišča.

Leta 1856 je bilo v otroškem zavetišču 80 otrok. Izdatki so se izravnali z dohodki, ki so znašali približno 800 forintov. Toda kmalu se je vsesplošno navdušenje poleglo tudi v odnosu do te ustanove. Določene neugodne okoliščine so zavetišču onemogočile, da bi še ustrezalo zahtevam svoje dejavnosti tako popolno kot na začetku svojega obstoja. Leta 1866 so morali zavetišče zapreti, deloma zaradi vojnih zapletov, deloma pa zaradi epidemije kolere. Ponovno so zavetišče odprli leta 1868, čeprav je med tem zagon dobrodelnosti v javnosti zelo upadel. Ob nenehni skrbi upraviteljev je bilo zavetišče odprto do septembra 1870; nato so ga morali ponovno zapreti zaradi pomanjkanja sredstev.Umrl je namreč zadnji član uprave dr. Madonizza.

Z zaprtjem otroškega zavetišča pa v srcih meščanov ni zamrla zamisel, da bi delovanje te ustanove obnovili. Občinsko zastopstvo je na predlog svoje deputacije prevzelo dobrodelno ustanovo v svojo zaščito s tem, da jo je priznalo za občinski zavod ter imenovalo pristojno komisijo, sestavljeno iz uglednih zastopnikov.

Po zaslugi prizadevnega predstojnika občinske uprave Cristofora de Bekija in pomožnega svetovalca, zaslužnega dobrotnika Giuseppa Pellegrinija in komisije, ki so jo sestavljali poleg že omenjenih še dr. Augusto Gallo, Luigi Sossich, dr. Leon Zaccaria in dr. Giovanni de Monzini, ter predstavnikov občinske uprave Pier'Antoniom Gambini je prišlo na občinski upravi do ponovnih

1 Municipio di Capodistria 1332-1945, Arhivski fond občine Koper Fasc 75 spis štev. 879 za leto 1873

razgovorov o potrebi odprtja otroškega zavetišča, ker je število revnih otrok, ki so bili brez varstva in zaščite, naraščalo. Komisiji je bila naložena dolžnost, da likvidira zavodovo premoženje in predlaga višino sredstev za ponovno odprtje ter preskrbi zadostno količino sredstev za preživetje in za organizacijsko prenovo v skladu z duhom časa in zakoni, ki so bili v veljavi.[2]

V tem času je že izšel tretji osnovnošolski zakon (leta 1869)[3], ki je predvideval ustanavljanje otroških zavetišč, ter določila iz leta 1872[4], ki dajejo otroškim zavetiščem pravni položaj vzgojne ustanove s pravico javnosti.

Po prizadevanju te zaslužne komisije so pokrili vse upravne izdatke, predlagali so letno občinsko dotacijo v višini 300 forintov, kar je zastopstvo odobrilo, zbrali so tudi obročne podpore meščanov, med katerimi moramo omeniti Solinarski konzorcij v višini 100 forintov za tekoče leto.

Ko pa so ugotovili, da je stalni realni dotok sredstev v višini 1.035 forintov (ne da bi šteli še zasebna darila), so se odločili, da je možno zavetišče ponovno odpreti. S tem so lahko ustregli revnim meščanom, saj so omogočili varstvo njihovih otrok.

V tem času je bilo število sprejetih otrok še omejeno; ne samo zaradi omejenih dohodkov, ampak tudi zaradi slabše gospodarske moči. Upali so, da se bo število otrok večalo vzporedno z boljšim gospodarskim razvojem.

Tudi notranja sestava zavoda je počasi doživljala prenovo. Komisija je imela v načrtu postopno uvedbo takega sistema delovanja, ki bi bil povezan z naravo tamkajšnega prebivalstva. Friderich Fröbel je znal zanje pripraviti svoje okolje tako, da so njegov sistem sprejeli sodobni vzgojitelji, kar se je kasneje bogato obrestovalo v otroških zavetiščih.

Še pred odprtjem zavetišča so 18. aprila 1873[5] izdali okrožnico z naslednjo vsebino: S pomočjo mestnih ustanov in posameznih dobrotnikov bo prvega dne v maju ponovno odprto Otroško zavetišče, ki bo do svoje popolne ureditve in do zagotovitve virov za obstoj in delo sprejelo omejeno število, to je trideset otrok, dečkov in deklic.

Tisti starši ali skrbniki, ki bi hoteli dobiti dovoljenje za vpis lastnih otrok ali varovancev, morajo predložiti pisne prošnje na tajništvo občine do vključno 26. dne tega meseca. Pri tem morajo navesti in predložiti naslednja dokazila:

1. potrdilo o starosti od tretjega dokončanega leta do šestega,
2. pristojnost v občini Koper,
3. dokazilo o slabi materialni osnovi,
4. potrdilo o zdravem telesnem stanju.

Vabila so pošiljali občinskim zastopnikom, mestnemu zastopstvu, članom Solinarskega konzorcija in Antoniji Altel, hčerki Agostine, s sledečim dopisom: "S prvim dnem prihodnjega maja bo zopet odprt domači zavod, to je Otroško zavetišče, zaradi česar boste spet začasno prevzeli dolžnost vzgojiteljice z mesečno plačo v znesku, ki je bil v rabi v preteklosti."[6]

Slavnostna otvoritev Otroškega zavetišča je bila 1. maja 1873 ob 11.30. uri v navzočnosti komisije, ki je v projekt vložila veliko dela, in predstavnikov oblasti.

Z odprtjem Otroškega zavetišča pa člani komisije z delom niso prenehali, ampak so, skupaj s člani upravnega odbora zavetišča, pričeli s pripravami statuta in pravilnika, ki naj bi v organizacijskem in vsebinskem delu pomenil napredek pri varstvu in vzgoji otrok. Statut je obsegal sedem, interni pravilnik pa sedemintrideset členov.

Statut[7]

1. člen: Kot pravna oseba ima karitativno otroško zavetišče, ki je dobrodelna ustanova, za cilj brezplačno varstvo in vzgojo skozi vse leto, razen v praznicnih dneh, določenega števila otrok obeh spolov, ki so pristojni v mestu Koper, izhajajo iz materialno slabo preskrbljenih družin, so stari od treh do dovršenih šestih let: zavetišče jim zagotavlja en dnevni obrok juhe in dovolj kruha.

2. člen: Vzgoja, ki so je deležni otroci v otroškem zavetišču teži, k temu, da vsadi v intelekt in v srce otrok verska načela, ljubezen do družine in domovine ter pravšnji odnos do dela, urejenosti in telesne nege.

3. člen: Sredstva za vzdrževanje zavetišča obsegajo:

- donos od premoženja, ki ga ta dobrodelna ustanova že poseduje;
- mesečne prispevke nekaterih dobrotnikov;
- morebitne dobrodelne prispevke v denarju ali od prodaj javnih vrednostnih papirjev, ki jih prispevajo tako zasebniki kot tudi javnopravne ustanove.

2 Fasc 75 spis štev. 879

3 Franc Heinz, Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem, Ljubljana 1895. Državni zakon, s katerim se ustanavljajo načela za poučevanje v ljudskih šolah 14. maja 1869.

4 Ministrski ukaz o otroških vrtcih in tem sorodnih zavodih 22. junija 1872 in Ministrski ukaz, s katerim se izdajajo določila o otroških vrtcih in njim podobnih zavodih /štev. 4711/ 22. junija 1872. Ministrskemu ukazu je bilo priloženo Glavno navodilo za okrajne šolske nadzornike glede otroških vrtcev in sorodnih zavodov. Po statističnem poročilu Ministrstva za kulturo in pouk za leto 1869 /Kinderbewahr-Anstalten der im Reichsrathe vertreten Königsreiche und Länder im Jahr 1869. Jahresbericht des k.k. Ministeriums für Cultus und Unterricht, Wien 1872 str. 285-287/ so bili v Kopru in Piranu trije vrtci, 40 vrtnaric je poučevalo 471 otrok, 251 deklic in 220 dečkov.

5 Frasc 75 spis štev. 879, 18. aprila 1873

6 Fasc 75 spis štev. 879, 21. aprila 1873

7 Fasc spis štev. 331,553, predlog statuta in pravilnika za otroško zavetišče v Kopru 20. septembra 1881

4. člen: Sedanje premoženje te dobrodelne ustanove in njegovo možno povečanje sta stalno ločena od občinskega premoženja in se vedno prenašata na zavetišče.

5. člen: Upravljanje te dobrodelne ustanove je zaupano upravi; to sestavljajo trije zaupanja vredni meščani, ki jih izvoli Mestno zastopstvo.

6. člen: Vsak od treh izvoljenih članov ima naziv "Direktor", starešinstvo med izvoljenimi pa pripada onemu, ki je prejel v prvem glasovalnem krogu največ glasov; za druga dva pa velja prednost po številu let na tej dolžnosti.

7. člen: Direktorji opravljajo svojo nalogo za dobo šestih let; na koncu prvega dveletja eden izmed treh preda svojo nalogo, vendar tako, da o tem odloča žreb; pozneje pa se izločanje opravi po starešinskem načelu. Občinsko zastopstvo tedaj imenuje nadomestnega direktorja, obema, ki ostajata, pa se starešinstvo poveča. Po tej metodi se vsaki dve leti opravi nadomestitev, ko odpade en član po starešinstvu; na ta način eden od prvotno izvoljenih obdrži svoje mesto dve leti, drugi štiri, tretji pa šest let. Vsak direktor je lahko ponovno izvoljen, nima pa pravice do starešinstva, ki mu je prej pripadalo.

INTERNI PRAVILNIK

Prvo poglavje - Naloge uprave

1. člen: Uprava v sestavi po 5., 6. in 7. členu statuta predlaga izboljšave, ki naj se uvedejo v ustanovo; predlaga proračune in zaključne račune; sklepa o pogodbah za dajanje kmetijskih površin in stavb v najem ter določi pogoje; sklepa o pogodbah za opravljanje del; v nujnih primerih suspendira ali odpusti pomožne delavce te dobrodelne ustanove in sprejme vse ukrepe, ki so po lastni presoji potrebni za redno življenje same ustanove. Osebju odobrava eno- ali večdnevne dopuste. Sme suspendirati tudi vzgojiteljico, a pravico do njenega odpusta ima samo Zastopstvo; določa in usklajuje urnik, ki je potem obvezen.

2. člen: Uprava preda zadeve, za katere ni pooblaščena, Deputaciji oziroma Občinskemu zastopstvu. Le-to je pristojno za:
- imenovanje in odpust vzgojiteljice;
- odobritev proračuna in zaključnega računa ustanove;
- odobritev morebitnih sprememb tega statuta.

3. člen: Kadar uprava potrebuje pomoč kurirja, si pomaga s kurirji v službi na občini, ki torej morajo opraviti sprejete dolžnosti, vendar s predhodno privolitvijo velečastnega gospoda predsednika občinske uprave ali njegovega namestnika.

4. člen: Uprava nadzira delovanje zavetišča tako z disciplinskega kot z gospodarskega vidika in skrbi za to, da osebje opravlja svoje dolžnosti v skladu z navodili predpostavjenih, s statutom in s tem interim pravilnikom; določi količino dnevnega obroka, ki ga mora dobiti vsak otrok; hrani oziroma podpisuje dopise; varno hrani listine zavetišča in vodi seznam sprejetih otrok; upravlja imetje zavetišča in izdela proračun in zaključne račune.

Drugo poglavje - O zdravniku

5. člen: Občinska uprava poskrbi, da se v zavetišču opravi vsaj en zdravniški pregled na teden, zato da lahko v redu spremlja zdravstveno stanje otrok.

Tretje poglavje - Sprejem otrok

6. člen: Po svoji pristojnosti uprava sklepa o sprejemu otrok in določa število varovancev v mejah, ki jih narekuje višina rednih letnih dohodkov ustanove, ti pa so razvidni v ustreznem proračunu.

7. člen: Uprava vodi poseben predvpisni register, v katerega se vpisujejo podatki vseh otrok, ki jih prijavijo starši ali namestniki. Ko uprava zbere imena vseh predvpisanih otrok, poskrbi za točne podatke o slabem materialnem stanju njihovih staršev, da lahko dá potem svoj glas za sprejem najbolj potrebnih, seveda z omejitvijo, ki jo vsebuje 6. člen. Sprejeti otroci morajo biti najmanj tri leta in ne več kot pet let stari. Ko enkrat dosežejo starost šolske obveznosti, to je za vpis v osnovno šolo, jih ustanova odpusti.

Sprejmejo se samo otroci, katerih sorodniki stalno bivajo v mestu.

8. člen: Otroke se sprejme samo enkrat letno v mesecu novembru, razen v izjemnih primerih.

9. člen: Velja splošno pravilo, da se ne sprejme več kot en otrok iz ene in iste družine. Uprava pa ima pravico odstopati od tega pravila v primerih, ki terjajo posebno obravnavo oz. pozornost.

10. člen: Starši, ki želijo opraviti predvpis svojih otrok, *morajo priti v upravo in predložiti:*
- otrokov rojstni list, ki ga je izdal častiti župnijski urad,
- potrdilo o rednem cepljenju in o telesnem zdravju otroka.

11. člen: Delovni čas v zavetišču je od 1. aprila do 1. oktobra od 8. do 6. ure popoldne; v drugi polovici leta pa je od 8. do 4. ure popoldne.

12. člen: Starši ali njihovi namestniki morajo pripeljati otroke v zavetišče ob določeni uri in jih ne morejo odpeljati pred večerom.

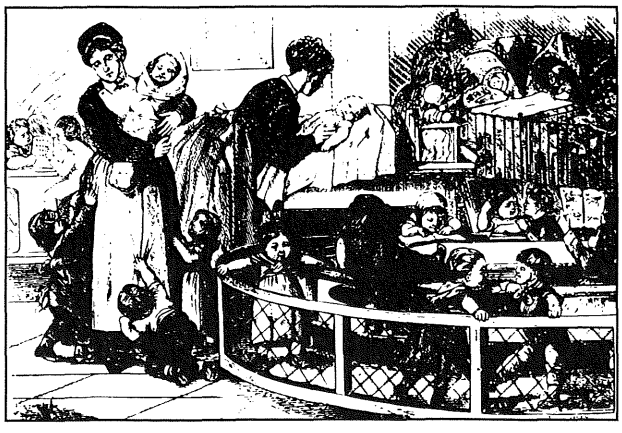
13. člen: Otroci morajo priti v zavetišče kolikor je mogoče snažno napravljeni, bodisi kar zadeva obleko bodisi kar zadeva osebno higieno; vsak pa mora imeti pri sebi še žepni robec.

Ko bi se pripetilo, da kateri stopi v zavetišče v neurejenem stanju, kljub temu da je vzgojiteljica starše večkrat opomnila, bo tak otrok izključen toliko časa, kolikor ga odredi vodstvo zavetišča od primera do primera; pozneje je možno otroka dokončno odpustiti, odvisno pač od nadaljnjega poteka stvari.

14. člen: Otroci, ki zbolijo, se takoj odstranijo, tako da se ne morejo udeleževati dejavnosti v zavetišču do

popolne ozdravitve; povratek v zavetišče ni možen brez zdravniškega spričevala.

15. člen: Med svojim bivanjem v zavetišču otroci ne smejo biti prepuščeni samim sebi, to se pravi ostati brez potrebnega nadzora.

Notranjost otroških jasli konec 19. stoletja. SŠM. Inv. št. 3397

Četrto poglavje - O vzgojiteljicah

16. člen: Vzgojiteljica mora biti v zavetišču pol ure pred časom, ki je odrejen za prihod otrok.

17. člen: Vzgojiteljica ne sme sprejeti otrok, ki jih določenega dne domači privedejo v zavetišče eno uro po začetku dnevnih dejavnosti po urniku.

18. člen: Prvo dnevno opravilo vzgojiteljice je poimensko glasno preverjanje, ali so vsi otroci navzoči, kakor hitro je mimo ura, ki je določena za njihov prevzem; po posebnem službenem registru z napisom "Dnevnik", kamor so vnešena imena vseh otrok, vzgojiteljica vsakodnevno preveri število navzočih in zapiše imena odsotnih.

19. člen: Potem ko ugotovi število navzočih otrok, vzgojiteljica naroči pri pomožnemu osebju sorazmerno količino živil za ustrezno število porcij juhe.

20. člen: Vzgojiteljica prevzame v varstvo in uporabo pohištvo, orodje in vse drugo, kar uprava sklene, da ji mora predati; vzgojiteljica vodi o tem evidenco v posebni inventarni knjigi. Kadar pride do kake okvare ali se ugotovi pomanjkljivost v materialu ali pohištvu zavetišča, mora čimprej obvestiti upravo za primerna popravila ali nadomestila.

21. člen: Sestavi mesečni pregled o gibanju števila navzočih otrok in vsega, kar je uprava predpisala, in le-tej potem izroči vso zbrano evidenco na koncu vsakega meseca.

22. člen: Vzgojiteljica mora s prisrčnostjo navezati otroka nase, zato da radi sprejemajo njene nasvete; skrbi tudi za to, da jim vsadi pravila lepega vedenja in prijaznosti, ki so del olike današnje civilizacije.

23. člen: Ko bi se primerilo, da bi kdo od otrok zaslužil kazen, se ta izrazi samo v tem, da se ga loči od drugih varovancev za toliko časa, kolikor se meni, da je to sorazmerno s storjenim prekrškom, sicer pa se mu samo onemogoči udeležba pri rekreativni dejavnosti. Ko v hudih primerih vzgojiteljica ugotovi popolno neprilagodljivost, to prijavi upravi.

24. člen: Vsako telesno kaznovanje je prepovedano.

25. člen: Ko vzgojiteljica ugotovi, da je kak otrok brez utemeljenega vzroka odsoten že tri dni, obvesti o tem upravo, ki bo starše posvarila: ko bi to ne zaleglo, se poskrbi za otrokovo izključitev.

26. člen: Vzgojiteljica se ne more oddaljiti od zavetišča niti za trenutek, razen v primerih absolutne in dokazane potrebe. Kadar potrebuje eno - ali večdnevni dopust, ga odobri uprava, ki bo določila tudi trajanje.

27. člen: Vzgojiteljici je strogo prepovedano sprejemati darila od otrok ali njihovih sorodnikov.

28. člen: V zavetišču - že od veže naprej - mora brez izjeme vladati mir: to velja tudi za priljudnost in prijaznost v medsebojnih odnosih med zaposlenimi in med zaposlenimi in otroki.

29. člen: Vzgojiteljica mora vestno in natančno upoštevati to, kar je zapisano v tem Pravilniku, in naj to zahteva od zaposlenih.

Peto poglavje - O pomočnicah

30. člen: Zavetišče ima zaposleni dve pomočnici; prva ima naziv in ustrezne dolžnosti hišnice in kuharice; stanuje v stavbi zavetišča; druga pa ima dolžnost delavke za manj zahtevna opravila. Obe sta podrejeni vzgojiteljici neposredno, a pod nadzorstvom uprave. Prejemata mesečno mezdo.

31. člen: Njune dolžnosti so:
- vzdrževanje snage v vseh prostorih zavetišča;
- pomoč vzgojiteljici v opravilih, za katere jo potrebuje;
- skrbna priprava dnevnega obroka;
- skrb za red in čistočo vsega pribora, ki ga sprejemata v rabo;
- vzdrževanje reda in higiene v kuhinji.

32. člen: Morata pa še iti po opravkih zunaj zavetišča, a le za potrebe le-tega in izključno po naročilu uprave.

33. člen: Ne smeta iz kakršnegakoli nagiba ali pretveze oštevati ali - še manj - kaznovati otrok.

34. člen: Obema pomočnicama je najstrožje prepovedano sprejemati darila od otrok ali njihovih sorodnikov.

35. člen: V primeru upravičene potrebe lahko dobita od vzgojiteljice dovoljenje za odsotnost, katero določa vzgojiteljica po svoji sodbi.

36. člen: Uprava kaznuje vsak prekršek tega internega pravilnika po krivdi plačanega osebja po teži primera: z opominom, začasnim suspenzom, odpovedjo službe.

Odpoved službe vzgojiteljici se lahko izreče le s sklepom mestnega zastopstva.

37. člen: Ta statut s priloženim internim pravilnikom, začne veljati, kakor hitro ga odobri mestno zastopstvo.[8]

Poslano iz mestne uprave

Statut in pravilnik je pregledal odbor, čigar naloga je bila poročati mestnemu svetu. V odboru so bili prečastiti monsignor župnik, prošt Francesco Petronio, velespoštovani gospod vitez Giacomo Babuder in velespoštovani gospod dr. Pio Gambini. Mestni svet je statut in pravilnik otroškega zavetišča potrdil 28. aprila 1882.[9]

Po določilih pravilnika so morali člani upravnega odbora zavetišča vsako leto pripraviti poročilo in zaključni račun ter ga poslati mestnemu zastopstvu.

Poročevalec Andea Bulo je 17. februarja 1882 poslal velespoštovanemu mestnemu zastopstvu sledeče poročilo: glede na nalogo, ki mi je bila naložena na drugem zasedanju mestnega zastopstva, si kot poročevalec podpisanega odbora štejem v čast, da predložim naslednje poročilo.

Otroško zavetišče za otroke je leta 1881 delovalo vse dni, razen ob nedeljah in praznikih.

Mesečno je zavetišče sprejelo vsak dan povprečno 47 otrok - 24 dečkov in 23 deklic - a se je število otrok proti koncu leta dvignilo na 567 - 284 dečkov in 283 deklic.[10]

Skupni stroški oskrbe, preračunani na otroka, so narasli na 3 solde in 52 stotink dnevno, tako, da so skupno znašali 456,04 forinte. Celotni izdatki zavetišča za vzdrževanje, pomožna dela, čuvanje stavbe, za obutev in razne izdatke so se dvignili na 895,63 forintov.

Tako so znašali celotni izdatki za zavetišče 1.091,27 forintov, dohodkov pa je bilo 1.513,32 forintov in tako so preteklo poslovno leto zaključili z blagajniškim prebitkom 422,05 forinta, kar je sorazmerno veliko.

Po pregledu zaključnega računa, ki ga je uprava zatočišča predložila mestnemu predsedstvu, skupaj s pripadajočimi dokazili, ki so ga dopolnjevali, je bilo ugotovljeno, da je stanje povsem pravilno prikazano. Pravilnost poslovanja je potrdil predstojnik mestne uprave v Kopru 23. februarja 1882.

Po dvajsetih letih, 25. maja 1908, je poročevalec zapisal: "Že skoraj 70 let /1839-1908 op.p./ se naše mesto ponaša z dobrodelno ustanovo, ki je najbolj sveta in najbolj koristna ustanova. Deluje z vso skrbnostjo in premišljena darežljivost naših prednikov z naravnost čudežno intuicijo za ukrepe in skrbi, zaradi katerih se je danes telesna in moralna vzgoja siromašnih otrok dvignila na raven širokega in plemenitega politično - socialnega delovanja." To poročilo je poročevalec poslal občinskemu uradu v Koper in Istrskemu deželnemu odboru v Poreč.

Otroško zavetišče je tudi v 20. stoletju še delovalo po sprejetem statutu in pravilniku iz leta 1882, dopolnjenem z reformami in izboljšavami, ki so bolj ustrezale naprednemu duhu časa v skladu z njegovimi smotri. Njihov smoter je bil, da z ljubeznijo skrbijo za otroke tam, kjer otroci te skrbi niso deležni, bodisi zaradi smrti staršev bodisi zaradi nezmožnosti staršev pri vzgoji otrok. S tem jih zavetišče odteguje nevarnim in škodljivim vplivom ulice. To humanitarno poslanstvo izvaja ustanova s tem, da nudi brezplačno varstvo in vzgojo skozi vse leto precejšnjemu številu otrok obeh spolov, ki bivajo v mestu.

Med svojim dolgoletnim obstojem je zavetišče, zlasti v zadnjih dvajsetih letih, z volili in darili ter letnim prebitkom po zaslugi modrega in previdnega gospodarjenja uprave v vseh mandatnih obdobjih čedalje bolje gospodarilo. Z novimi volili in vedno večjimi darili si je zavetišče povečalo svoje premoženje do znatnega zneska 34.848,38 kron, ne da bi k temu znesku prištevali tudi vrednost stavb v znesku 22.037,76 kron. Skrbeli so tudi za temeljito obnovo stare stavbe, kakor tudi za gradnjo nove greznice z ustreznimi sanitarijami; poskrbeli so, da vzgojiteljice dobijo primerno izobrazbo s strokovnim poklicem. Otroci so že dolga leta dobivali obutev in oblačila, prav tako so tudi izboljšali prehrano. Povsem so obnovili opremo v skladu z zahtevami časa.

Letno je znašal dohodek od premoženja in občasnih daril okrog 2.500 kron, kar bi zadoščalo za oskrbo okoli 640 otrok, ki pa jih niso mogli sprejeti zaradi gospodarskih razlogov, pa tudi zaradi nezadostnega števila vzgojiteljic. Tudi kapaciteta prostorov ni zadoščala, saj so morali vsako leto zavrniti prošnje za vpis precejšnjemu številu otrok, ki glede na nezadostno materialno osnovo doma, niso bili nič manj upravičeni za sprejem. Zavetišče ima velik in odprt vrt ter dvorišče, ki služi otrokom kot prostor za rekreacijo in za igro v letnem času. Predvsem pa pogrešajo velik in zračen pokrit prostor, kjer bi se lahko otroci prosto gibali jeseni in pozimi, zaščiteni pred slabim vremenom.

Da bi zavetišču zagotovili življenjske pogoje za obetaven razvoj, bi bilo primerno poskrbeti za povečanje stavbe, za gradnjo velike in razsežne lope - verande in še za napeljavo električne razsvetljave in pitne vode ter ureditev kopalnice. Prav tako so planirali povečanje števila vzgojiteljic z ustrezno izobrazbo zaradi rastočega števila sprejetih otrok.

Pripravljali so se tudi na možnost zagotoviti stalno prehrano in bivanje v nekaterih žalostnih primerih podhranjenosti in zapuščenosti. Z izboljšanjem bi sprejeli revne otroke, ki neredko ostanejo neprimerno oskrbljeni, dokler ne dosežejo starosti šestih let, ker potem predpisi zahtevajo, da jih sprejme in namesti "Dobrodelni zavod Grisoni" v Kopru.[11]

8 Fasc spis štev. 331,553, predlog statuta in pravilnika za otroško zavetišče v Kopru 20. septembra 1881
9 Fasc 130 spis štev. 331, 28. aprila 1882
10 Fasc 210 spis štev. 1713, poročilo Andrea Bulo, 17. februarja 1908

Specifikacija nelikvidnega in likvidnega premoženja dobrodelnega otroškega zavetišča[12]

Nelikvidni del premoženja

1. Zavetišče pod štev. 320 v našem okrožju, ovrednoteno leta 1900 . . . . . 13.807,54 kron
2. Stavba za uporabo kot pomožna bolnišnica pod štev. 719, ovrednotena 1900 na . . . 6.630,22 kron
3. Skladišče, ki se drži zgoraj navedene stavbe, ovrednotena leta 1900 na . . . . . 1.600,00 kron

Nelikvidni del premoženja skupaj: 22.037,76 kron

Likvidni del premoženja

4. Pet vezanih glavnic v skupnem znesku 3.737,94 kron po obr. stopnji 5,55% in 6% rente . . . . . 215,48 kron
5. 22 obveznic Avstrijskega državnega posojila po obr. stopnji 4% za skupno nominalno vrednost 6.200 kron . . . . . 248,00 kron
6. 12 obveznic Unificiranega avstrijskega državnega posojila po obr. stopnji 4,20% za skupno nominalno vrednost 4.200 kron . . . . . 196,40 kron
7. 2 vezani obvezn./volili Genzo in grof Marianna Pola Grisoni/ po 4,20% za nom. vrednost 8.000 kron renta 336. . . . . 760,40 kron
8. 3 zastavni listi Istrskega zemlj. kreditnega zavoda, po 5% nom. vrednost kron 1.600 . . . . 80,00 kron
9. Posojilo koprski občini po 5% kron 10.500 . . . . . 525,00 kron
10. Depoziti kot nedotakljivi kapital pri Koprski ljudski banki po 4% za kapital vreden 1.801,99 kron, donos do 31.12.1908 60 . . . . . 69 kron
11. Odprti račun pri zg. omenjeni banki po 4% za 1.266,38 kron 50,64 . . . . . 111,60 kron
12. Najemnina od hiše in skladišča . . . 180,00 kron
13. Dohodek od stalnih mesečnih kontribucij oz. obveznosti zavodu . . . . . 261,60 kron
14. Drugi morebitni dohodki . . . . . 500,00 kron
15. Sredstva, ki so ostala od nekdanjega društva "Koprski godbeni ansambel" in jih mora zavetišče predati zavodu koprske občine v znesku 1.279,51 kron po .....%, za kar pričakujejo od občine pripadajočo zadolžnico.

Skupaj prihodki: . . . . . 2,634,08 kron

16. Ena delnica nove Mestne paroplovne družbe v nominalnem znesku /z variabilno dividendo/ . . 20 kron

K temu finančnemu poročilu je dodano pojasnilo, da je bilo v tem letu (1908) sprejetih v otroško zavetišče 64 dečkov in deklic.

Koper, 28. maja 1908.[13]

RIASSUNTO

Dai documenti custoditi presso l'Archivio regionale di Capodistria si può ricostruire l'attività dell'Ostello per bambini nel periodo tra il 1839 ee il 1908. L'istituto destinato ai figli di famiglie meno abbienti era stato fondato dal governo e finanziato dai cittadini benestanti. Dai documenti rinvenuti non è possibile stabilire la nazionalità dei bambini e se vi fossero ospitati anche figli di famiglie slovene. L'ostello operava in base allo statuto ed ai regolamenti approvati nel 1882.

LITERATURA

Nicolo Tomaseo: Della carità educatrica, Venezia, Tipografia Tondelli 1841.

Jacopo Bernardi: Lettere sull' Istria Capodistria, Tipografia di Giueppe Tondelli 1866.

Antonio de Madonizza: Nella Porta Orientale /C.G. Combi/, Strenna per l'anno 1858, Fiume, Tipografia Ercole Rezza 1858.

11 Fasc 210 spis štev. 1713, 28. maja 1908
12 Fasc 210 spis štev. 1713, 28. maja 1908
13 Prisrčna hvala prof. Vladimirju Meuli za prevod dokumentov.

strokovno delo

UDK 373.3(093.3)(450.361 Boljunec)"18/19"

SPOMINA VREDNI ŠOLSKI DOGODKI V BOLJUNCU PRI TRSTU

Šolska kronika od Jerneja Brenceta (1849: "sholae magister") do Antona Berceta (1925: učitelj-voditelj)

Branko Šuštar
kustos, Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, SLO
custode del Museo scolastico sloveno, Lubiana, SLO

IZVLEČEK

Objava šolske kronike ljudske šole v Boljuncu pri Trstu je prispevek k poznavanju slovenskega šolstva v Istri in predstavlja prepise in povzetke šolske kronike ter vpise posameznih let v času od 1849 do 1925. Šolsko kroniko so pisali tamkajšnji šolniki Leopold Krapš, Anton Urbančič, Avgusta Res-Trebše, Ernest Švara in Anton Berce, ki jo je ob italijanizaciji šole "le po slučaju rešil iz rok uničevalcev". Objavo vira dopolnjujejo opombe.

Boljunec, kraj blizu Trsta v dolinskem Bregu pod Kraškim robom, je od začetka 19. do začetka 20. stoletja sodil h koprskemu okraju v Istri. Leta 1818 je imel 118 hiš in 573 prebivalcev, 1869 pa že 173 hiš. Število prebivalcev je hitro naraščalo do leta 1880 (812), nato pa, po nekajletnem nazadovanju, spet v začetku tega stoletja do 1936 (nekaj nad 1000 ljudi). Upravno je del občine Dolina, razen med 1850 in 1872, ko je bil večja ali manjša samostojna občina.[1]

V začetku 20. stoletja je bilo v občini Dolina 7470 prebivalcev ("vsi kat. razun 3; vsi Slov. razun 23 Ital., 22 Nem., 2 Hrv."), od tega v Boljuncu 817. Župan je bil Josip Pangerc, tajnik pa Zvon. Sancin. Cerkveno je Boljunec sodil k župniji Dolina (s kaplanijo od 1852. leta), kakor tudi kaplanijama Boršt (1800) in Ricmanje (1778). V Boljuncu sta bila v začetku 20. stoletja orožniška postaja (vodja Ant. Janžić, 3 orožniki) in užitninski urad (pom. Blaž Sancin), trgovino z jedili in mešanim blagom so imeli Anton, Ivan in Josip Kraljič, "žgalnico konjaka" Huber Jak. Hin., trgovino s trtami in kemičnimi gnojili pa Josip Kraljić. Gotovo je bil tu še kakšen od obrtnikov, ki se naštevajo v občini Dolina (13 čevljarjev, 6 krojačev, 5 kovačev in še 13 drugih obrtnikov), gostilne so imeli Josip Kraljić, Ljubica Venturini, Anton Kraljič in Iv. Puntar Jos.a, sejem pa so imeli 24. vsakega meseca. Šol je bilo v občini tedaj pet: v Dolini trirazrednica (šola je začela delovati 1809) in enorazrednice v Boljuncu, Borštu (ustanovljeni 1847, do 1866 oz. 1883 so na njih poučevali kaplani), v Ricmanjih (ust. 1843) in Ospu.[2]

V arhivu Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani je pod oznako fasc.149 ohranjena tudi kronika šole v Boljuncu pri Trstu. Pisana na obrazcu za šolske kronike, ki ga je natisnil in založil Dragotin Hribar v Ljubljani, nosi naslov Kronika enorazredne ljudske šole v Boljuncu pri Trstu. Ohranjena je brez platnic. Šolskih kronik s Primorske se v naš čas ni ohranilo prav dosti[3], zato je vsaka zanimiva, boljunška šolska kronika pa zaradi pričevanja o italijanizaciji šole okoli leta 1923 še posebej. Z rokopisom učitelja Urbančiča se na prvih straneh boljunške kronike srečamo s kratko kronologijo šole in vrsto učiteljev, sledijo z isto roko prepis kronike do 30.11.1877 (sestavil Leopold Krapš), kronika do 12.julija 1906 (sestavil Urbančič) in nato od 1906/07 kronika z vsakoletnimi vpisi nadučitelja Antona Urbančiča do 1910/11. Iz časa službovanja Frana Ferjančiča (do januarja 1915) ni podatkov, saj se je kronika "še do leta 1920. nahajala ...

1 Krajevni leksikon Slovencev v Italiji, I. Tržaška pokrajina, Trst 1990 (odslej: KLSI), s. 245, 248, 255.

2 Ročni kažipot po Goriškem, Trstu in Istri ... (sestavil A.Gabršček), Gorica 1902, str. 162-164; KLSI, 250, 255, 283 sl.
Po podatkih krajevne šolske kronike segajo prvi začetki pouka v Borštu v leto 1827 (Odsek za zgodovino pri NŠK v Trstu, Kronika šole v Borštu, po Drago Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, v: Osnovna šola na Slovenskem, Ljubljana 1970, str. 238), leta 1847 oz. 1854 pa so ustanovili šolo, na kateri so do leta 1833 poučevali duhovniki. Novo šolsko poslopje so zgradili leta 1902. KLSI, s. 258, 250.

3 Seznam šolskih kronik na Koprskem vsebuje Zbornik ob 40-letnici obnove slovenske šole v Istri, Koper 1985, s.122-123 (tudi bibliografijo in arhivske vire o slovenskem šolstvu v Istri!), na Goriškem pa katalog razstave Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici (Vlasta Tul, Šolske kronike, Nova Gorica 1990). V tem sta tudi krajša razprava avtorice o šolskih kronikah, ki "so eden najdragocenejših in najpomembnejših zgodovinskih virov za proučevanje razvoja šole, kraja..." ter literatura o tej tematiki.

v Predloki pri nadučit. Urbančiču". Za šolska leta od 1914-15 naprej do februarja 1920 je tedaj napisala kroniko začasna voditeljica šole Gusti Res. Za šolsko leto 1920-21 jo je pisal voditelj Ernest Švara, za leti 1921-22 in 1922-23 pa takratni voditelj šole Anton Berce, ki je s poročilom o šolskem letu 1924-25 - tega je sestavil v Jugoslaviji - tudi končal kroniko. Kronika je predstavljena čimbolj verno originalu in zvesto njenemu kronološkemu zaporedju, le ponavljajoči podatki o številu učencev so zbrani bolj strnjeno v dveh tabelah (1883-84 do 1910-11 oz. 1921-22 in 1914-15 do 1923-24). Izpuščeni deli teksta - obširnejši opisi in ponavljajoča naštevanja članov deželnega in okrajnega šolskega sveta ter podpisi učiteljev so označeni (...), prav tako odstavki (/ oz. //), morebitne pripombe pa so v opombah.[4]

Kronika enorazredne ljudske šole v Boljuncu pri Trstu

Spomina vredni šolski dogodki

6. novembra 1848	Ustanovljena šola torej v prvem letu vlade
1849	Nj.Veličanstva Presvitlega cesarja Franca Jožefa I.
1866.	Nastopil na tej šoli službo prvi svetni učitelj torej ravno onega leta ko sta mislila zunanja sovražnika, da raztrgata Avstrijo.
1898.	Ustanovljena šolska knjižnica v spomin 50. letnega vladanja Nj. Veličanstva Presvitlega cesarja Franca Jožefa I.
30.sept. 1908.	Razširjena v dvorazrednico.
2. decemb. 1908.	Se je blagoslovil temeljni kamen za novo šolsko poslopje.
21.avgusta 1910.	Se je blagoslovilo novo šolsko poslopje.
2. oktobra 1920	Se je prejelo italijansko trobojnico.
18. decembra 1921	I. ura italijanskega pouka.

Vrsta učiteljev.

A.) Učitelji duhovskega stanu.
1. Brce Jernej[5] 1849-1853
2. Peternel Mihael[6] 1853-
3. Čebular Franc[7] 1857-1859
4. Nadrih A.[8] 1859-1860
5. Aleš Anton 1860-1861
6. Milavec[9] 1861-1863
7. Vuga Štefan 1863-1866.

B.) Pravi učitelji.
1. Valentič Anton 1866-1868
2. Krapš Leopold 11. novem 1868-5. marca 1869
3. Bevk Franjo[10] 1870-1871
4. Likar Gašper[11] 1871 samo 1/2 leta

Od 1872 - 1876 nobenega učitelja.[12]
5. Krapš Leopold 1876-1877.
6. Praprotnik Avgust 1878-1880.
7. Špan Anton 1880-1881.
8. Anžlovar Miroslav 1882-1896.[13]
9. Urbančič Anton od 12.julija 1906-1911[14]
10. Drufovka Vida od 14.dec.1908-1.nov.1909
11. Res Avgusta od 1.novem.1909-1923
12. Fran Ferjančič od 15.sept.1911[15]-1.feb.1919
13. Dora Kanzler od 28.okt.1919-1.feb.1920
14. Ernest Švara od 1 feb.1920-16.jul.1921*

4 Podatki v opombah, ki navajajo osebne podatke duhovnikov in učiteljev, so posneti po cerkvenih (za tržaško-koprsko škofijo) in učiteljskih šematizmih. O teh podrobneje Bibliografija priročnikov o organizacijski strukturi v: Priročniki in karte o organizacijski strukturi do 1918 (red. Jože Žontar), Graz ... 1988, s. 253-255, 267. Nekateri podatki pa temeljijo na delu Janeza Kramarja, Narodna prebuja istrskih Slovencev, Koper 1991, na Primorskem slovenskem biografskem leksikonu (Gorica), Krajevnem leksikonu Slovencev v Italiji, I. Tržaška pokrajina, Trst 1990, in na članku ter literaturi o Slovenskem učiteljskem društvu za Istro (Koprski okraj) v Primorskih srečanjih (15) 1990, št. 111, s. 569-574.

5 Pravilno: Jernej Brence, prim. op. 18.

6 Mihael Peternel, roj. na Štajerskem (Wind.Lds) 1818 /starejši šematizmi navajajo S.Laurent 1816/, posvečen 1845, 1853 "cappellanus et scholae magister" v Boljuncu pri podružnici sv. Janeza Krstnika župnije Dolina. Tega leta so tudi kaplani pri drugih dolinskih podružnicah v Ricmanjih, Boršu in Podgorju omenjeni kot učitelji. Izjema je Klanec. 1858. je M.P. omenjan kot župnik in "scholae magister" v okolici Pazina (Grdoselo), 1866 pa v Petroviču (dekanat Hum).

7 Franc Čebular, roj. 1824 (Stična), posvečen 1849, kooperator v Dolini (1853, 1855), 1902 častni kanonik, župnik in dekan na Opčinah.

8 Anton Nadrah, roj. 1830 v Višnji Gori, posvečen 1852, 1858 kaplan in učitelj (scholae magister) v Lanišču (Lanistju) pri Buzetu, 1866 pa pri sv. Kancijanu pri Brezovici.

9 Milavec v dostopnih šematizmih ni omenjan. V Kroniki je podatek 1861-62 opremljen z vprašajem.

10 France Bevk, 1874 učitelj v Šent-Vidu pri Brdu (Lukovica).

11 Gašper Likar, 1874 pom.učit. na šoli III.vrste v Skerbini v sežanskem okraju.

12 To navaja tudi šematizem iz leta 1876.

13 Pravilna letnica službovanja M. Anžlovarja: do 1906.

14 Kot. op. 59.

15 Kot op. 59.

15. Rollich Biekar (za ital.pouk) 18.dec.20.-
16. Berce Anton 1921-1925*
* Vpisano 3.X.59. E.Švara

A.) Kronika od pričetka šole do 30. novembra 1877

Ker je kroniko za to dobo spisal Leopold Krapš bilši učitelj na tej šoli naj mi bode dovoljeno, da prepišem tukaj to kar je on napisal

Vvod

Pred letom 1849 ni bilo še sistemezirane šole v Boljuncu. Vsa mladina je bila v Dolino[16] všolana, kjer se je pa le malo moglo napredovati in sicer prvič, zavoljo oddaljenosti in drugič, ker je bil učni jezik nemški in se /je/ mladost več mučila kot učila. Kakor je sicer tudi znano je bila v tisti dobi šiba /:palica:/ edino sredstvo, s katerim se je mladino odgojevalo. Sicer šiba še dandanes dobro služi, pa le pri posebno strastni mladini, kadar vsa boljša sredstva nezadostujejo. Toliko o preddavnej šoli t.j. pred letom 1849.[17]

Omenjenega leta je pa bila tu v Boljuncu vstanovljena prva ljudska šola in prvi učitelj je bil gosp. Jernej Brence.[18] Pod njegovim vodstvom se je sezidalo sedanje poslopje za šolo in stanovanje duhovnika[19] /:na prihodnje spremembe se žali Bog takrat ni mislilo:/. Po pravici se mora imenovati omenjeni gospod ustanovitelj šole in iskreni odgojitelj mladine, kar je razvidno iz njegovih šolskouradnih spisov. Naj bo to v večni spomin zabilježeno.

Iz uradnih spisov sije največja natančnost, v prvi vrsti je navedeno učiteljsko osobje. /:V nemškem jeziku:/ Okrajni šolski ogleda gosp. Jože Kovačič[20] konsistorjalni svetovalec dehant in župnik v Dolini, nadgleduje šolo in preskrbljuje vse kar zahteva uk v šoli.

Gosp. Jernij Brence katehet in učitelj podučuje 89 otrok na teden 25 ur iz zapovedanih predmetov.[21] Tudi o nedeljah in praznikih se podučuje po 5 ur 22 deč. in 36 dekl. v navadnih predmetih.

Red očitne skušnje, ki se je vršila pri učencih delovniške in nedeljske šole 16. avgusta 1849.

Vse uradne knjige so se slav. občinstvu predložile. Slednjič sledi tudi pregled načrta, iz katerega je razvidna vsa učna tvarina predpisanih predmetov.

Ljudska šola v Boljuncu 17/9 1849.

Jernij Brence l/r
učitelj

1850.

da je bilo leto 1849 na slovanskem polju plodonosno kaže pregled očitne skušnje na ljudski šoli v Boljuncu leta 1850. Tu stoji z debelimi črkami načrtano:

"Predstoiniki in včeniki ljudske učilnice v Boljuncu in njih opravila."

Opazka. Do te dobe se je vradovalo v nemškem jeziku, od tega časa je pa nastopala na mesto nemščine - slovenščina. Saj to je naravno in pravično. ...

1854.

V tem letu je bil čast g. Jožef Pavšler[22] okraj. ogleda. Drugo je bilo ko prejšna leta. V tem letu se gospod Brence pohvalno izrazi, da je šolska soba in stanovanje za učitelja /:duhovnika:/ v najboljšem stanu razun malih pomankljivosti. Da je pa gosp. Brence imel grenko juho, dokler je vse te ovire premagal, da se je tako poslopje sezidalo in in da je mož železne potrpežljivosti vendar občutil težo svojega stanu, priča latinski izrek, ki ga je na koncu leta na vradno knjigo zabilježil: Quem Dii odere paedagogum facere.[23]

1860.

Gosp. Anton Aleš[24] duhoven in učitelj. Očitno spraševanje je bilo 3. septembra 1860 v pričo Njih Milosti, Prečast. gos. Jerneja Legata Tržaško-Koparskega škofa.[25]

16 Šola v Dolini je delovala od 1809 (AS, Gub. 1809, f.42, št. 2399 po Pahor, op. cit. s. 237) za otroke enajstih vasi, od 1850 je bil učni jezik slovenski. Iz stare stavbe na Gorici (danes karabinjerska postaja) se je šola leta 1908 preselila v novo poslopje. KLSI, s. 262.

17 O razvoju šolstva v bližnji tržaški občini sta na voljo zanimiva prispevka Ferda Kleinmayra v tržaškem poljudnoznanstvenem zborniku Luč III (1928) in V (1929) : Ljudsko šolstvo tržaške okolice v svojih početkih (do 1868), s. 12-37, in Slovenske ljudske šole v tržaški okolici od l. 1868. do konca, s. 3-49.

18 Jernej Brence, roj.1820 (Dovje pri Mojstrani), u. 1882 v Dutovljah. Duhovnik, narodni buditelj in organizator šol. Študiral v Celovcu in Ljubljani in 1844 postal duhovnik tržaške škofije. Na vseh službenih mestih pospeševal slovenske šole in ljudsko omiko. Sprva je bil duh. pomočnik in učitelj v Gročani pri Jožefu Pavšlerju, nato v Boljuncu (šematizem 1849/50: "capellanus festivalis et scholae magister in Bolliunz"), od koder nekaj časa soupravljal Dolino, nato 25 let župnik in učitelj v Dutovljah. PSBL, 3. sn, s. 134.

19 Še danes pravijo župnišču Stara šola. KLSI, 253.

20 Jože Kovačič, roj. 1808 (Malence, Kranjska), posvečen 1839, 1849: župnik in dekan v Dolini, šolski nadzornik (šematizem 1849: "schol. distr. Inspector"; Kramar op. cit. s. 181: od 1852).

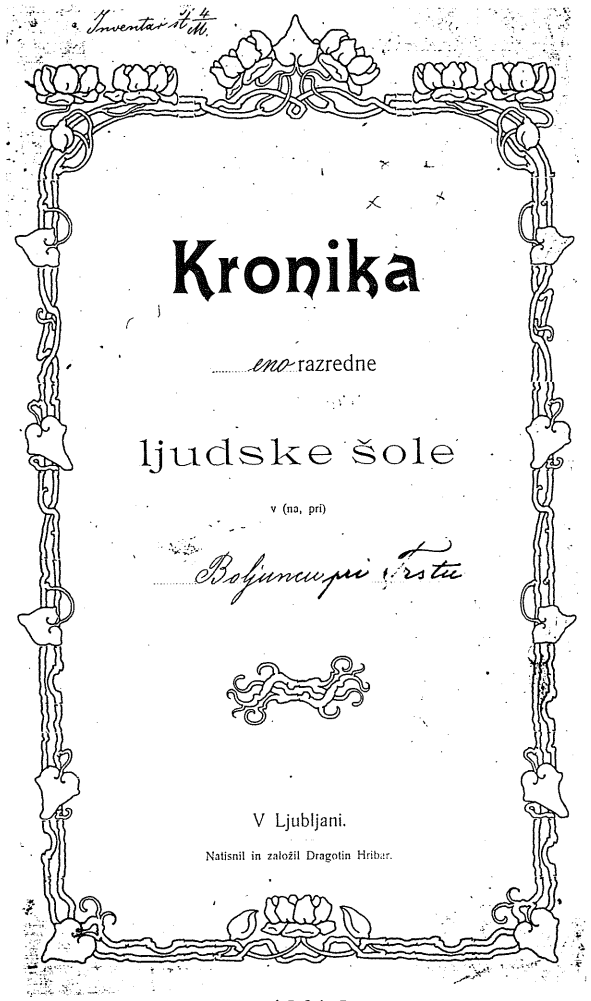
21 To omenja tudi Kramar o. cit. s. 31, 180.

22 Jožef Pavšler (Pavshler), roj. 1808 v Kranju, posvečen 1832, 1849 vikar v Gročani.

23 Kogar bogovi sovražijo, ga narede za učitelja.

24 Anton Aleš, roj. 1832 na Kranjskem (Mansburg), posvečen 1856, 1858 kaplan in učitelj v Draguću pri Buzetu, 1866 kaplan pri sv. Jakobu v Trstu.

25 Jernej Legat, roj. 1807 (Naklo pri Kranju), u. 1875 (Trst), od 1846 tržaško-koprski škof. Pospeševal ljudsko šolstvo. V njegovem času postane Boljunec kaplanija (1852), v Borštu zgradijo cerkev (1847). PSBL, 9. sn., s. 269-270.

Kronika

eno-razredne

ljudske šole

v (na, pri)

Boljuncu pri Trstu

V Ljubljani.

Natisnil in založil Dragotin Hribar.

1861-2.

Gospod Milavec, duh. in učitelj-?

1863-5.

Gospod Štefan Vuga[26] duhoven in učitelj./ Ta gospod se zelo nepovoljno o šolskih razmerah v Boljuncu izrazuje. V potrjenje tega njegove lastne besede: Der Abgang der Probeschriften mehrer Schüler rührt hieher, weil dieselben nach Oste(r)n die Schule selten besucht haben. In der letzen Schulmonathen aber gänzlich ausgeblieben und weder zum Schreiben der Probeschriften noch zur öffentlichen Priefung erscheinen sind, daher die Classification im Schönschreiben bei einigen aus der vorhandenen Schreibthecken, andern aber aus Mangel desselben gar nicht erfolgen konnte. Der Grund des so fahrlässigen Schulbesuchens dürfte wohl bei einigen in der grossen Armuth im heurigen Miessjahre liegen, das einige aus Mangel an der nothwendigen Kleidung, anderer aber beim Umstande, während die Ältern die alltäglich Bedierfnisse durch Arbeit als taglöhner suchen mussten, wegwn Verwendung für die häuslichen Arbeiten die Schule nicht besuchten. Allein der Hauptgrund dieser Nachlässigkeit ist jedoch grösstentheils bei Eltern, welche selbs lau im Besuchen der Kirchenandachten und christlichen Unterrichts auch für die Bildung ihrer Kinder sich gleichgiltig zeigen, als auch beim Gemeindeforstande, welcher als nächste politische Behörde nicht nur nicht dem Schullehrer die geringste Mitwirkung gewähren, sondern sogar das Schulbesuchen jedem als freigestelt wissen will. Hierorts ist aber nebst der entsprechenden Belehrungen auch ein gewisser Zwang und möglichste Handhabung der diesbezüglichen Schulvorschriften und Schulzucht von Seite der politischen Behörde nothwendig, wenn mehrere Konder und mit dem erwinschten Erfolge der Schulbildung Theil nehmen werden.[27]

Boljunc am 19.September 1864

Vuga l/r.[28]

1866.

Prvi svetni učitelj Anton Valentič,[29] od leta 1866-1868. Pod njegovim vodstvom se je posebno cerkveno petje jelo gojiti.

26 Štefan Vuga, roj. 1810 v Gorenjem polju (Ill.), posvečen 1837, 1858 kaplan in učitelj v Boljuncu, 1867 kooperator pri sv. Antonu v Trstu.

27 Štefan Vuga omenja 19. 9. 1864, da se je veliko učencev umaknilo spraševanju, saj so šolo obiskovali po veliki noči le redko in se niso prikazali niti k pisnim izkušnjam niti k javnemu spraševanju, zato je ocenjeno lepopisje pri enih iz predloženih zvezkov, pri drugih pa zaradi pomanjkanja zvezkov sploh ne. Kot vzrok slabemu šolskemu obisku omenja veliko revščino v takratnem slabem letu, pomanjkanje nujno potrebne obleke in zaposlitev otrok pri hišnih delih zaradi celodnevnih dnin njihovih staršev. Glavni vzrok tej nemarnosti pa vendarle išče pri starših, ki kažejo ravnodušnost za vzgojo svojih otrok, ter občinskem predstojništvu, ki ne gleda na slab šolski obisk. Meni, da je poleg primerne poučitve staršev nujna tudi prisila s strani političnih organov za spolnjevanje šolskih predpisov.

28 Po podatkih ob koncu šolskega leta 1864/1865 (Detail Conscription der Volksschulen im Reichrathe vertretenen Königreichen und Ländern, Wien 1870, s.408-411) je bila v Boljuncu dvorazredna trivialka z dvema oddelkoma in eno učno sobo ter celoletnim poukom v slovenskem jeziku. Imeli so tudi en razred ponavljalne šole, za pouk pa je skrbel katehet. Tedaj je bilo v dekaniji Dolina 16 šol, od tega 5 trivialk, ena pomožna podružnična šola (Gehilfen-Station) in 10 šol za silo. Poleg 15 katehetov so skrbeli za pouk še 4 učitelji trivialne šole (Dolina, Ricmanje, Brezovica, Kornial), en pomočnik (Klanec) ter dve učiteljici industrijskih šol (Dolina). Prihodkov za šolsko delo je bilo tedaj v Boljuncu 420 gld. a.v., to je največ v dekaniji, saj je bilo manj prihodkov v Dolini na trivialki (349, 140 gld je bilo še za pomožno podružnično šolo), Rodiku in Brezovici (po 315), Lokvah /Kornial/ (297), Ricmanjih (250), Klancu (100), Borštu (80), drugod pa od 50 do 52 gld. V Boljuncu je bilo tedaj 82 šoloobveznih otrok (od tega 42 dečkov), šolski obisk pa je bil pol manjši (29 dečkov in 15 deklic). Največ je bilo tistih nad 12 let starosti (16), precej med 11.-12. letom (9) in med 8.-10. letom (14). Šolnine niso plačevali, v ponavljalni šoli pa je bilo 15 otrok. Šolska stavba je bila ena, in to v dobrem stanju. V Borštu je hodilo v šolo vseh 44 šoloobveznih otrok, v Ricmanjih pa od 93 kar 82, kar je bilo precej boljše kot v Boljuncu.

29 Anton Valentič, roj. 1845 (Dekani), u. 1914 (Trst), je "od 1866 poučeval v trž. okolici" (1874: v "Kontoveli" skupaj z Viktorijo

1868.

11. novembra 1868 je bil začasno umeščen L.Krapš,[30] ki je po 4 mesečnem delovanju na pritisk neke stranke 5. marca 1869. od službovanja odstopil.

1870.

Bevk Franjo je služboval od leta 1870-1871.

1871

Gašper Likar učitelj svetni je bil menda pol leta.

1872.

Od l. 1872 - 1876 ni bilo učitelja na tej šoli umeščenega.

1871.

1.junija t.l. nastopi službo Lavoslav Krapš, definitivni učitelj te enorazredne ljudske šole z letno plačo 300 gl. in 30 gl. opravilne doklade. Podučuje 30 ur na teden, potem 3krat na teden skozi 4 mesce po zimi po 2 uri na dan in nedeljsko šolo po 2 uri pa samo deklice. ...

13. septembra je bila očitna preskušnja, katere se je vdeležil predsednik krajnega šolskega sveta g. Lavriha iz Doline, čast.g. dehant J.Jan,[31] č.gospoda kateheta Filip Vončina[32] in Ant. Kuhn,[33] kraj.šols. sveta ogleda Slavoljub Lampe in starešinstvo tukajšnje srenje. Vršila pa se je v tem redu. najprej sv. maša z zahvalno pesmijo. Potem 3/4 ure krščč. nauk in za tem drugi predpisani predmeti. Nazadnje petje in s cesarsko pesmijo se je ta slovesnost končala. Nekaterim so se v večjo spodbudo majhna darila dala. Molitev.

19.oktobra seja kraj.šol.sveta v zadevi šolskih zamud in ponavljalne, večerne in nedeljske šole.

5.novembra. Začetek šolskega leta, sloves. sv.maša in veni creator. Za šolo godnih otrok je 82 za vsakdanjo in 20 za nedeljsko šolo in ponavljalno skupaj 102.

1876.

15. januarja. Gospod c.k. okraj. šolski nadzornik B.Poniž pregleda šolo.

Na podlagi postave dne 10. marca 1869 je šolstvo pod nadgledništvom naslednjim oblastnijam izročeno:

Krajno šolsko svetovalstvo:

G.Lavriha, nadžupan in kraj. šol. predsednik,

" Juri Jan dehant in zastopnik verstva,

" Ant. Bitenc učitelj in zastopnik šolstva,[34]

" Slavoljub Lampe srenj.šol.ogleda,

" Peter Kuret zastopnik srenjski,

28. maja. Škofovo obiskovanje in birem.

Ta dan je šla šolska mladina praznično oblečena z zelenimi vejami v roki na križpot k mostu, ki meji Boljunc od Doline, milostljivemu gosp. škofu tržaško-koprske škofije naproti. ...

29. maja. ta dan je bilo 45. otrok Boljunskih pri s. birmi. ...

21. junija. dan sv. Alojzija je šolska mladost slovesno praznovala ...

30. junija. Velika zguba je zadela Boljunc v obče in šolsko mladino posebej. Po šestletnem bivanju je bil takorekoč odvzet velečastiti gosp. Anton Kuhn blagi in mili gospod, skrben dušni oče svoje črede, novi angel varuh nježne mladine... 3. julija. Ta dan se je odpravil omenjeni gospod v Ricmanje na njegovo novo mesto. Ljudstvo s šolsko mladino in učiteljem je spremilo malo iz vasi proti Borštu. Potem se ustavimo.- Gospod spregovori še par besedi in stoterni z Bogom! srečno! Boga daj da bi bili pa tam gori združeni! se ločimo./*/ Jaz pa, ki pišem te črtice želim, da bi še pozni moji sodelavci na šolskem polju spoznali - da ne liberalizem in brezverstvo je podlaga sreče in omike, ampak prava krščanska odgoja, ki ima podlago vero./*/[35] Bog daj, da bi v Boljuncu vedno vladal pravi krščanski duh!

1. julija. Novi gospod učitelj Andrej Horvat[36] je prevzel s tem dnevom podučevanje veronauka na tej šoli.

18. avgusta je bila vsa šolska deca pri slovesni sv. maši v Dolini, ki se je opravila v namen, da bi ljubi Bog blagoslovil presvetlega ces. in celo preslavno rodbino in po njih celo Avstrijo. Bog daj!

Konec šolskega leta 1876/7 predpoldne od 9-12 ure. Pred preskušnjo je bila sv. maša, pri kateri so učenci zahvalno pesem peli. / Bil je pručujoč ves krajni šol. svet. Otroci so bili lepo opravljeni; kar vsem sosedam srčno zahvalo. / Po predavanju predpisanih predmetov je bil govor dečka Dragotina Venturina. Ves govor je bil z gorečnostjo odobravan.

Valentič-Skok) in bil učitelj v Proseku in na Opčinah, avtor učbenikov ital. jezika za slov. ljud. šole, narodni delavec na Tržaškem, pevovodja in organist. PSBL, 16. sn., s. 152-153.

30 Lavoslav Krapš, roj. 1838 v Idriji, učiteljeval od 1855, 1874 se omenja kot "pomožni učititelj na šoli IV. vrste" v "Repnem tabru", 1868/69 in 1876/77 v Boljuncu, kasneje v Dolini in Ospu. Od ustanovitve je bil v odboru Slovenskega učiteljskega društva za koprski okraj, leta 1885 njegov predsednik, kasneje (1888) podpredsednik.

31 Jurij Jan, roj. 1821 (Mekinje), u. 1900 (Dolina), posvečen 1847, služboval v Skopem na Krasu, Dutovljah (kot kaplan in učitelj pri župniku Jerneju Brencetu) in na Katinari, od 1864 župnik (od 1869 tudi dekan) v Dolini; šolski nadzornik in član okrajnega šolskega sveta v Kopru, eden od pobudnikov dolinskega tabora 1878, odbornik Edinosti. PSBL, 7 sn., s. 567; Kramar o.cit.s. 185-186.

32 Filip Vončina, roj. 1843 (Spodnja Idrija), posvečen 1869, 1873 kooperator pri župniku J.Janu v Dolini.

33 Anton Kuhn, roj. 1839 v Novem mestu, posvečen 1864, 1873 kaplan v Boljuncu, nato od 1876 v Ricmanjih.

34 Anton Bitenc, zast. učiteljstva 1876, 1874 se omenja kot učitelj v Dolini, 1886/87 kot učitelj-voditelj enorazrednice v Dekanih. Roj. v Košani pri Postojni 1830.

35 Nekdo od kasnejših bralcev kronike je ti dve (krščansko obarvani) mesti označil ob robu s klicaji.

36 Andrej Horvat, roj. 1845 v Begunjah (Begne, Kranjska), posvečen 1871, 1877 subsidiar v Dolini, 1878 nedeljski kaplan v Dolini.

29. oktobra. Učitelj Lavoslav Krapš je prejel dekret za nadučitelja v Dolino. Služboval je na tej šoli 1 leto in 5 mesecev. / Lepo prosi ga v blagim spominu ohraniti in mu dobrotljivo vse nadležnosti odpustiti. Bog blagoslovi njegov trud! Da _ _ _ _ / Z Bogom šola, otroci in starši!!!

Boljunec dne 30.novembra 1877.

Lavoslav Krapš l/r
učitelj.

B. Kronika od 30. novembra 1877 do 12. julija 1906.

Izmed vsih učiteljev službujočih nadalje na tej šoli ni noben pisal kronike, zato naj mi bo dovoljeno, da napišem nek skupni pregled kolikor mi je mogoče dognati po uradnih zapisnikih.

1878/9 // V tem letu je služboval na tej šoli Avgust Praprotnik.[37] Všolanih je bilo v : / Višo skupino ... 43 otrok / Nižo skupino nerazdelj ... 45 otrok ...

1879/80 // Ali je bil poduk v tem letu ali ni bil ni mogoče dognati, ker v šolskem arhivu ni nobene razrednice in nobenega zapisnika. Iz dopisa krajnega šol. sveta v Dolini 31. marca 1881 je razvidno, da je imel učitelj Avgust Praprotnik do konca decembra 1881. dopust ...

1880/1 // V tem letu je poučeval na tej šoli suplent Anton Špan,[38] kedaj je bil imenovan ni mogoče dognati, a ...27. novembra 1880 ... je bil ... že v Boljuncu. / Predsednik krajnega šolskega sveta v Dolini: Lampe. ... / Všolanih je bilo 95 otrok...

1882/3. // Je bil nastavljen na tej šoli definitivnim učiteljem - voditeljem Miroslav Anžlovar[39] bilši učitelj v Kubedu. / Predsednik krajnega šol. sveta: Lampe. ...

V tem letu bi imelo obiskovati šolo 58 deč. 75 dek = 133 otrok a jo je obiskovalo le 45 deč. 49 dek. = 94 otrok.[40]

Število učencev med leti 1883-84 in 1910-11 (1920-21)[41]

leto	nadaljevalni tečaj	višja skupina		nižja skupina	
		II.odd.	I.odd.	II.odd.	I.odd.
1883-84		9	50	60	
1884-85		6	19	45	55
1889-90		10	36	30	30
1894-95		16	39	44	33
1896-97	37	40	57	38	27
1899-00	34	17	35	23	26
1903-94	18	19	29	27	33
1904-95	27	11	34	30	29
1909-10	37	16	25	29	31
1910-11	34	16	28	26	32
1920-21	19	27	22	44	64

1884/5 // ... C.k. okrajni šol. nadzornik: Vjek. Spinčić c.k. profesor[42] ...

1887/8 // ... 22. marca 1888 imenovan c.k. okrajnim šolskim nadzornikom Dr. Franc Kos[43], c.k. profesor na učiteljišču v Kopru. ...

1890/1 // ... Zastopnik cerkve v c.k. okrajnem šolskem svetu je Jožef Kompare,[44] župnik-dekan v Ospu. ... C.k.okrajnim šol. nadzornikom imenovan 2.decembra 1891 Jožef Kožuh,[45] c.k. profesor na učiteljišču v Kopru. ...

1895/6 // Učitelj isti. Predsednik krajnega šolskega sveta, voditelj Uggowitzer. ...

1896/7 // Učitelj isti. Predsednik krajnega šolskega sveta: Sancin. ... Všolanih otrok: / v Nadaljevalni tečaj ... 34 otrok. / v Višo skupino ... 57 otrok / v Nižo skupino ... 65 otrok. ...

1897/8 // ... C.k. okrajnim šolskim nadzornikom imenovan 20. septembra 1897 Franc Finšger,[46] c.k. glavni učitelj v Kopru.

37 Avgust Praprotnik, 1874. omenjan kot pomožni učitelj na šoli IV. vrste v Lokvi, oče istoimenskega A.P. 1879-1955 (Lokev na Krasu), PSBL 12 sn., s. 68-69.

38 Anton Špan, roj. 1858 v Št.Vidu pri Planini na Štajerskem, učiteljeval od 1880, 1886/87 učitelj na enorazrednici v Šmiklavžu pri Laškem, 1892/93 pa omenjan kot učitelj v Trstu na deški 6-razrednici na Lipskem trgu.

39 Miroslav Anžlovar, roj. 1857 v Št.Vidu pri Stični, v učiteljski službi od 1879, 1882-1906 v Boljuncu, nato v Marezigah na dvorazrednici. Sodeloval je pri delu Učiteljskega društva za koprski okraj in bil v času službovanja v Boljuncu njegov podpredsednik (1892/93) in predsednik (1901/03, 1906).

40 Vsaj med leti 1886/87 in 1896/97 je na šolah Boršt, Ricmanje in Boljunec Franja Stantić poučevala ženska ročna dela po 4 ure tedensko na vsaki šoli in imela "za svoj trud 180 gld. nagrade". (Popotnikov koledar 1888, s. 107 in sl). Leta 1893 je kot podporna članica Slovenskega učiteljskega društva za koprski okraj omenjena F.S., učiteljica ženskih ročnih del v Boljuncu. Slovenski šolski muzej, arhiv (odslej: SŠM, arhiv), Zaveza avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev, Ljubljana (Zaveza), 1893.

41 Podatki o številu učencev so posneti po vsakoletnih vpisih v kroniki med omenjenimi leti s tem, da so v preglednici prikazani le za vsakih nekaj let in bolj zgoščeno (v kroniki so še podatki o številu dečkov in deklic).

42 Vjekoslav Spinčić, 1848-1930, duhovnik, profesor v Kopru in Gorici, deželni in državni poslanec, eden od narodnih voditeljev v Istri. Šolski nadzornik za koprski okraj med 1881/82 in 1886/87. Kramar, o. cit., s. 289.

43 Franc Kos, 1853-1924, zgodovinar, profesor v Gorici, v letih 1887-1890 profesor zgodovine in zemljepisa na koprskem učiteljišču ter šolski nadzornik za slovanske šole v koprskem okraju. PSBL, 8 snopič, s. 125-127.

44 Josip Kompare, roj. 1858 (Kreplje pri Dutovljah), u. 1925 (St.Louis, ZDA), 18 let dekan in župnik v Ospu, od 1895 deželni poslanec, kulturni in gospodarski delavec. Božo Milanović, Hrvatski narodni preporod u Istru II, Pazin 1973, s.144; Kramar, o. cit., s. 184; PSBL 8. sn., s. 115.

45 Jožef Kožuh, roj.1854 (Dvor pri Polhovem Gradcu), od 1882 profesor v Gorici, nato 1886-1899 na učiteljišču v Kopru. Vsaj od 1892/93 okrajni šolski nadzornik, dokler ni bil 1899 dodeljen celjski gimnaziji ter leta 1923 upokojen. Ukvarjal se je s kartografijo. Šavli, o. cit., Primorski dnevnik, 23. 9. 1977.

46 Franc Finšger (Finžgar), 1865-1928, maturiral na koprskem učiteljišču 1886, nadaljeval študij, postal profesor na koprskem učiteljišču

1900/1 // Učitelj isti. Predsednik krajnega šolskega sveta Pangerc. ...

1905/06. // Učitelj do 1. junija 1906 isti, a ker je učitelj Anton Urbančič[47] nastopil na tej šoli službo 12. julija 1906 je ostalo od 1. junija do 15. julija brez pouka. ...

Leto 1906/7

1. Ustanovitev šole. / ... se je popravljalo stranišča v šoli in učiteljevo stanovanje ...

2. Listine o vzdrževanju šole. / O tem ni posebnih listin, a vsled deželnih zakonov vzdržujeta šolo dežela in občina.

3. Učni predmeti. / Učni predmeti so se poučevali vsi predpisani učni predmeti za Primorsko za mešano enorazredno ljudsko šolo.

4. Učne knjige... so se rabile sledeče:

1.) Abecednik, Gabršček - Razinger. / 2.) Prvo berilo in slovnica, Razinger - Žumer. / 3.) Drugo berilo in slovnica, Josin - Gangl / 4.) Tretje berilo, Josin - Gangl. / 5.) Četrto berilo, Peter Kančnik./ 6.) Slovnica za slovenske ljudske šole, Peter Kančnik./ 7.) Računica I. stopnja, Močnik/ 8.) Računica II. ", Močnik/ 9.) Računica III. stopnja, Močnik.[48]

5. Nadzorstvo šole.

A.) Krajni šolski svet: 1.) Josip Panger, župan v Dolini, predsednik./ 2.) Alojz Bunc,[49] nadučitelj v Dolini zastopnik učiteljstva./ 3.) Josip Zupan,[50] dekan v Dolini, zastopnik cerkve./ 4.) Josip Maver iz Boljunca h.št.38/ 5.) Ivan Berdon iz Ricmanj/ 6.) Ivan Žerjal iz Boršta h.št.1

B.) C.k.okrajni šolski svet ...

2. Učenci šole v Boljuncu 15.12.1905. NŠK - Odsek za zgodovino Trst

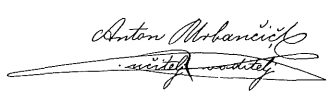
6. Učiteljsko osebje.

Anton Urbančič definitivni učitelj - voditelj / Ljudevit Šon(c),[51] kaplan, veroučitelj./ Marjeta Mahnič, učiteljica ženskih ročnih del.

7. Število šolskih otrok. / V tem letu je obiskovalo šolo:
v starosti od 6-12 leta 51 deč. 44 dek = 95 otrok
v starosti od 12-14 leta 13 deč. 13 dek = 26 otrok
Skupaj: 64 deč. 57 dek = 121 otrok

8. Dodatek. / Šolo je nadzoroval c.k. okrajni nadzornik Henrik Dominko[52] 17. dne junija 1907.

V Boljuncu 15.septembra 1907.

ter 1897 šolski nadzornik za okraj Koper. Šavli, o. cit., Primorski dnevnik, 14. 10. 1977.

47 Anton Urbančič, roj. 1862 (Staro selo), matura 1880, usposobljenosti izpit 1882, definitivno nameščen 1883/86, služboval na enorazrednici v Borštu, 1906 do 1911 oz.12 v Boljuncu. Leta 1911 je bil v II. plačilnem razredu (1680 K, petletnice po 180 K in funkcijski dodatek za dvorazrednico 180 K). Sodeloval je pri delu Slovenskega učiteljskega društva za koprski okraj kot tajnik (1903), med službovanjem v Boljuncu tudi predsednik (1907-08 in 1911-12). Leta 1910 je pet Boljunčanov vložilo proti njemu pritožbo na okrajni šolski svet v Kopru, ker so imeli z njim tožbo na koprski sodniji. Teh pet je bilo leta 1907 izvoljenih v občinski odbor, a je njihova zakonita doba potekla že leta 1910. Okrajni šolski svet je julija 1912 sporočil A.U. sklep deželnega šolskega sveta glede disciplinske preiskave proti njemu. Čeprav ga niso disciplinsko kaznovali, saj ni zakrivil nič takega, so ga povabili, naj zaprosi za premestitev, "ker je v Boljuncu javno mišljenje Vam nasprotno in ni pričakovati uspešnega delovanja tamošnje šole", pa še boljunški občinarji so se obvezali plačati selitvene stroške. Urbančič je poleti 1912 zoper tak sklep sicer vložil pritožbo - v njej omenja svojih deset otrok - na dunajsko ministrstvo za bogočastje in uk, ki ga sicer spozna za nekrivega obtožb, kljub temu pa se odloči "za premestitev in ponižanje definitivnega nadučitelja". Ob koncu šolskega leta 1912/13 tako službuje kot nadučitelj v Predloki pri Črnem Kalu. SŠM, arhiv, Zaveza, f. 30 (1912), VI/33.

48 O učnih knjigah tudi: Ivan Andoljšek, Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj, I., II (1869-1918), Ljubljana 1976. — 1.Fran Gabršek, Anton Razinger, Berilo za obče ljudske šole, I. del: Abecednik. Prvo šolsko leto, Ljubljana 1906 /do 1919 šest ponatisov, Andolšek, o. cit., s.108-110/ —2. Anton Razinger, Andrej Žumer, Prvo berilo in slovnica za slovenske ljudske šole, Ljubljana 1882 /do 1902 osem ponatisov s štirimi naslovi, na Primorskem v rabi po 1886, Andoljšek, o.cit., s. 42,s. 133-137/—3. Engelbert Gangl, Maks Josin, Drugo berilo in slovnica za obče ljudske šole, Ljubljana 1897 /do 1918 še 8 izdaj, na Primorskem so Josin-Ganglovi berili uvedli po 1903. Andoljšek, o.cit.,s. 42, 137-142/ —4. E.Gangl, M.Josin, Tretje berilo za štirirazredne in večrazredne občne ljudske šole, Ljubljana 1902 / Andoljšek, o.cit., s. 142-147/ —5. Peter Končnik, Četrto berilo za obče ljudske in nadaljevalne šole, Dunaj 1883 /do 1916 15 ponatisov. Andoljšek, o.cit., s.128-133/—7. Franc Močnik 1814-1892, matematik in pisec matematičnih učbenikov. O njih prim. Jože Povšič, Bibliografija Franca Močnika, SAZU, Ljubljana 1966 in PSBL, 10. sn., s. 452-453.

49 Alojz Bunc, roj. 1857 (Kamnje na Gor.), maturiral 1876, u. 1916, učitelj in pobudnik narodnih, socialnih in gospodarskih ustanov v Dolini. KLSI, s. 262. Bil je v vodstvu Slovenskega učiteljskega društva za koprski okraj (1883/84 predsednik, 1897, 1899 blagajnik).

50 Josip Zupan, roj. 1845 (Dobrova pri Ljubljani), posvečen 1870, župnik in dekan v Dolini.

51 Ljudevit Šonc, roj. 1875 (Tomaj), posvečen 1899, 1902 kaplan v Črnem Kalu, u. 1915.

52 Henrik Dominko, roj. 1868 (Kobarid), u. 1941 (Gorica), 1887 maturiral na koprskem učiteljišču, od 1900 okrajni šolski nadzornik za slov. in hrv. šole koprskega okraja. V letih 1920-24 poučeval zemljepis in zgodovino na Slovenskem učiteljišču v Tolminu, nato bil upokojen. Šavli o. cit., Primorski dnevnik, 12. 10. 1977.

Leto 1907/08

Ker se je pokazalo, da znaša triletna počeznica šoloobiskujočih otrok nad 100, je predložilo vodstvo "Razrednice" c.k. okrajnemu šol. svetu z vlogo 15. julija 1908 št. 75 v svrho razširitve šole v dvorazrednico s celodnevnim poukom. ... Število šoloobiskujočih otrok ... 135 ...

1908/09

Ker je bilo razvidno, da bo šola razširjena v dvorazrednico in so prostori kjer se nahaja šola premajhni in neprimerni, je sklenil krajni šolski svet v svojej seji 17. septembra, da se zida novo prostornejše in primernejše poslopje. Da se postavi viden in trajen spomin šestdesetletnemu vladanju Nj. Vel. Cesarja Franca Josipa I., ima se postaviti temeljni kamen 2. decembra 1908. V to je kasneje privolil tudi občinski zbor...

/Ker/ se je odpovedal deželni odbor pravici rekrutirati proti razširitvi te šole, vsled česar je postal odlok c.k. deželnega šolskega sveta 30. septembra 1908. št.1179 pravomočen. ... S tim je bila razširjena šola definitivno v dvorazrednico in c.k. okrajni šolski svet je poslal 14. decembra 1908 še drugo učiteljsko moč.[53] Ker ni poskrbel krajni šolski svet za drugo šolsko sobo, si je pomagalo vodstvo s tim, da je uvedlo v II. razredu zjutraj, a v I. razredu popoldne nerazdeljen pouk. ...
3. Učni predmeti./ ...so se poučevali ... od 14. decembra naprej. predmeti predpisani za mešovito dvorazrednico s celodnevnim poukom. ...
6. Učiteljsko osobje./ Urbančič Anton, definitivni učitelj - voditelj, kateri je bil imenovan nadučiteljem ...Drufovka Vida[54] provizorna učiteljica ... Šonc Ljudevik je poučeval kot katehet verouk na tej šoli do konec novembra, ... dalje ... Volk Josip[55] kaplan v Dolini, ki je vršil to nalogo le do 18. januvarja 1909. Cvejn Franc,[56] župnik v Borštu ... je poučeval verouk do konec šolskega leta.

1909/10

Ker ni bilo še dovršeno novo šolsko poslopje, se je uredil pouk kakor v letu 1908/9 in se je obdrževal v istem redu do konec šol. leta. Učne knjige so iste kot v prejšnjem letu le za jezik se je uvedlo Schreiner - Bezjakove "Slovenske jezikovne vadnice. Učiteljica Drufovka Vida je poučevala še do konec oktobra, a s 1. novembrom je nastopila učiteljica Avgusta Res[57] ... imenovana definitivno za to šolo ... Cvejn Franc, župnik v Borštu je odpravljal službo kateheta ... do konec maja, o od 1. junija dalje ... Viktor Dolenec,[58] kaplan v Boljuncu. ...

1910-11.

...Šolsko leto je pričelo 15. septembra 1910. s sveto mašo, vendar s poukom ni bilo mogoče pričeti, ker je šola brez klopi. Novo šolsko poslopje se je slovesno blagoslovilo 21. avgusta 1910 in nove klopi so prišle še le 19. septembra. 20.septembra se je pričel reden celodnevni pouk. ...

Učni predmeti so bili isti, ki jih predpisujejo učni načrti za Primorje ... izuzemši telovadbo, ker ni kje telovaditi. ...

Šolska leta 1911-12[59], 1912-13, 1913-14 ter I. semester v šol. letu 1914-15 je poučeval naduč. Fran Ferjančič.[60] ... bil voditelj na tuk. dvorazrednici... Ker se je vsa ta leta in še do leta 1920 nahajala tuk kronika v Predloki pri naduč. Urbančiču, zato ni v letih, ko je poučeval g. Fr. Ferjančič, nikakih podatkov.

Šolsko leto 1914-1915.

Ko je bil imenovani odpoklican k vojakom. je prevzela podpisana s 25. jan. zač. vodstvo. / V tem letu je bilo vpisanih. 117 otrok. Zraven teh še 10 dečkov in 14 deklic v nad.teč. 31. januarja je bila sv.maša in prošnja za zmago avstr. orožja.

14. marca je obvestila komisija za poljska dela občino Dolina, tuk. vodstvo, da so zadnje 2 šol. leti prosti pouka

53 Ob praznovanju 60-letnice vladanja cesarja Franca Jožefa je občina Dolina sprejela 4. 1. 1908 sklep o gradnji nove štirirazrednice z otroškim vrtcem v Dolini in dvorazrednice v Boljuncu. Obe šoli sta dobili pravico nositi ime Šola F. J. I., jubilejna šola 1848-1908. Na seji 19. 9. 1910 je šolski svet dolinske občine sprejel tudi sklep o najemu 4000 K posojila za dokončanje boljunške šole. Kramar, o. cit., s. 269-270, 272.

54 Vida Drufovka, roj. 1887/88 v Podgorju (Gorica), maturirala 1907, kasneje (1912) učila na enorazrednici v Zalazu pri Tolminu.

55 Josip Volk, roj. 1882 na Kranjskem (Vela Bukovica, župnija Trnovo), posvečen 1907, 1913 kaplan v Barki pri Trstu, 1916 bival v ljubljanski škofiji.

56 Franc Cvejn, roj. 1867 (Viskc na Češkem), posvečen 1887, kaplan v Borštu, od 1904, ko je ustanovljena tamkajšnja župnija, pa tamkajšnji župnik do smrti 26. 10. 1927.

57 Avgusta Res-Trebše, roj. 1886 (Žaga), matura 1906, usposobljenostni izpit 1908, III. plačilni razred (učiteljice so imele 80% dotičnega razreda tj. 80% od 1440, petletnice po 180 K). Bila je sestra književnika Alojzija Resa, 1893-1936, ki je živel tudi pri njej v Boljuncu 1916/17. PSBL, 13 sn., s. 198.

58 Vincent Dolenec, roj. 1867 (Planina na Kranjskem), posvečen 1895, služboval kot kaplan v Vatovljah pri Rodiku (tu se omenja 1907, 1909), v Boljuncu 1909-10, 1913 je bil župnijski upravitelj v Golcu (dekanija Jelšane), u. leta 1938.

59 Je Urbančič služboval do leta 1911 ali 1912? Zapis v kroniki o Ferjančiču govori za prvo, dokument o Urbančičevi pritožbi zoper premestitev pa za drugo. Šematizem za leto 1912/13 omenja ob koncu šol. leta 1911-12 Urbančiča v Boljuncu in Ferjančiča v Predloki. Prim. op. 47.

60 Franc Ferjančič, roj. 1885 (Ajdovščina), matura 1905, 1907 usposobljenostni izpit, 1909 definitivno nameščen, v II. plačilnem razredu. Pred premestitvijo v Boljunec je nekaj let služboval na dvorazrednici v Predloki pri Črnem Kalu, leta 1921 pa je (s podatkom o letu rojstva 1884) omenjen kot pridodan stalni učitelj na Mestni deški meščanski šoli v Mariboru.

radi nujnih poljskih del, vsled odloka c.k. okr. glavarstva v Kopru. Po binkoštih je bilo prosto tudi IV. šol. leto. ...

26. aprila je bilo pouka prosto, ker so šol. otroci nabirali kovine v vojne svrhe. 1. in 6. maja pa zato, ker se je ta dva dneva pobiralo prispevke za "Rdeči križ". 26. junija je bil pouka prost dan, vsled zopetnega zavzetja Lvova.

Radi svetovne vojne ... je moralo mnogo učiteljev tega okraja pod orožje.[61] Vsled tega je bila na tuk. šoli samo podpisana. Pouk je bil poldneven, zjutraj II. in pop. I. raz. Verstvo je poučeval g. Anton Križman,[62] kaplan v Boljuncu. Obisk je bil splošno jako nereden, ker so otroci pomagali pri poljskih delih. Nadzoroval ni šole nikdo. Pouk se je končal 14. julija. Celo leto nereden obisk.

V Boljuncu, 15. sept. 1915

Avgusta Res zač. vod.

Šolsko leto 1915-1916

V tem letu je obiskovalo ... 119 otrok. V nadaljevalni tečaj je hodilo 12 deklic, dečki so bili oproščeni. ... Verstvo je poučeval I. semester g. Anton Križman, drugi semester pa je radi bolezni imenovanega prevzela podpisana tudi veronauk. ...

V tem šolskem letu se je delalo različna ročna dela kakor: zapestnice, gamaše, maje, nogavice itd. za vojake na fronti.- ... Provizoričen sklep šol. leta je bil 28. junija, a 15. julija pa sv. maša in razdelitev spričeval...

Šolsko leto 1916-17.

To šolsko leto je imelo sledeče število otrok... Skupno: 125. Nadaljevalnega tečaja ni bilo. nadzorovanja tudi ne! Oba razreda poučevala podpisana... K veronauku je prihajal g. Anton Požar,[63] kaplan v Dolini.

7. oktobra je bilo pouka prosto radi nabiranja darov v korist udovam in sirotam.

21. novembra je umrl Nj.Vel. cesar Franc Josip I. Vsled tega prosto do 30 novembra, ko je bila maša zadušnica ... 1. decembra prosto radi poklonitve novemu cesarju Karolu I.

1. decembra je pričel obligaten pouk v nemšč.

9. " zopet prosto v proslavo padca mesta Bukarešt.

10. decembra peta sv. maša radi nastopa Nj.Vel. ces. Karola I.. - Obisk nereden.- Pouk je končal 14. julija.

Šolsko leto 1917-1918.

V tem šolskem letu je bilo ... Skupno = 123 /otrok/. ... V oktobru je bilo 3 dni prosto, radi nabiranja oblek v vojne svrhe. / S 1. oktobrom se je nadaljeval, lansko leto pričeti pouk v nemščini, a 2. februarja je naznanil c.k. okr. šol. svet v Kopru da ni več nemščina obligaten predmet, kar se je, se razume takoj opustilo. ... / Sklep šol. leta je bil 28. junija 1918. / Tudi letos je bil pouk posebno v II. razredu jako nereden. Matere so uporabljale otroke doma in na polju, ker so bili starejši udje družine vpoklicani k vojakom...

Število učencev med leti 1914-15 in 1923-24[64]

leto	nad. tečaj	šolsko leto						
		1	2	3	4	5	6	
1914-5		30	22	17	15	20	13	= 117
1916-7		32	37	22	18	7	9	= 125
1918-9		49	23	21	22	22	6	= 142
1921-2	13	38	38	31	22	20	12	
1922-3	18	47	25	34	30	20	20	
1923-4	ukinjen	48	35	37	30	24	21	

Šolsko leto 1918-1919.

Šolsko leto se je pričelo po navadi s 15. sept. Otrok je bilo 142... Nadaljevalni tečaj je odpadel. Pouk je nadzoroval g. nadz. H.Dominco, 2.6.19. Oba razreda poučevala podpisana. Verstvo pa tuk. kaplan Jožef Škoda.[65] / V drugi polovici oktobra ni bilo pouka, radi močno razširjene španske influence. / Od 4 novembra 18. do 16. decembra prosto radi neurejenih učiteljskih plač. / 28. oktobra je bil polom nekdanje stare Avstrije in 3. novembra je zasedla Italija v imenu antente tukajšnje ozemlje. Od 1. dec. do 31. jan. 19. je imel vodstvo zopet g. Fr. Ferjančič, ki se je vrnil iz vojne, nakar je vzel dopust ter se čez nekaj tednov preselil v Jugoslavijo. / 6. februarja je naznanil okr. šol. svet v Kopru, da se v okupiranem ozemlju reduje od 10 do 5 oziroma do 1. / Od februarja pa do konca šolskega leta so dobivali nekateri otroci brezplačna kosila od vojaškega poveljstva v Dolini. 16.3.19. je poslalo voj. poveljstvo v Dolini ukaz, naj se začne s 17.3. pouk v italjanščini in sicer po 1 uro na dan. Italjanščino se je poučevalo v višjem razredu, toda ta pouk je trajal le dva tedna.

Meseca maja je prejelo vodstvo okrožnico od okr. šol. sveta v Kopru glede tečaja italjanskega jezika za učiteljstvo. Omenjeni tečaj se vrši v večjem italj. mestu na državne stroške. Priglasila se je pretežna večina učiteljstva Julijske Benečije. Tečaj je bil v Florenci ter je trajal od 20. augusta do 20. septembra 19. Krasno mesto je nudilo mnogo užitka, le žal, da so oni tedni tako naglo minili!

Sklep šolskega leta je bil 12 julija 19.

V Boljuncu 30. sept. 1919.

Gusti Res zač.vod.

61 O mobilizaciji učiteljev je pisal Učiteljski tovariš in omenjal 54 primorskih učiteljev (UT, 9. 4. 1915), kasneje celo 65 (UT, 20. 8. 1915).

62 Anton Križman, roj. 1883 v Trstu, posvečen 1906, 1913 kaplan v Boljuncu.

63 Anton Požar, roj. 1861 (Goče na Kranjskem), u. 1933, posvečen 1884, doktor prava, tajnik duhovniškega društva tržaško-koprske škofije (Zbor svečenikov sv. Pavla) 1901. Kramar o. cit. s. 186.

64 V kroniki je po letu 1914 navedena drugačna struktura podatkov o učencih, kakor jo poznamo iz prejšnjega časa. Tudi tu je predstavljen le sežet izbor podatkov.

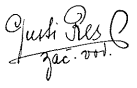
65 Jožef Škoda, roj. 1889 (Sv.Štefan pri Trebnjem), posvečen 1918, 1926 kaplan v Pregarjah (dekanija Hrušica).

Šolsko leto 1919-1920.

Otrok je bilo sledeče število:
v 1. šol. letu 31 dečkov; 17 deklic = 48
v 2. šol. letu 18 dečkov; 13 deklic = 31
v 3. šol. letu 10 dečkov; 13 deklic = 23 ...
V nadaljevalnem tečaju 9 dečkov, 9 deklic...

Ker so počitnice trajale do zadnjega septembra, je pričel reden pouk s 1. oktobrom. / Isti dan naznani okr. šol. svet v Kopru, da je imenovan za nadzornika v tem okraju gosp. I. Vaselli./ 28. oktobra je nastopila prov. službo na tuk šoli Dora Kancler,[66] učiteljica v Borštu. Poučevala je II. razred. / Od 3. dec. 19. pa do 12. jan. 20. je bilo pouka prosto, radi splošnega učiteljskega štrajka. / Verstvo je poučeval g. Ivan Theuerschuh,[67] kaplan v Boljuncu. / S 1. februarjem 1920. je bil imenovan za prov. voditelja tuk. šole, g. Ernest Švara,[68] do sedaj v Predloki. / S tem dnevom je končala moja "težka" naloga".

V Boljuncu, 1. feb. 1920.

Šolsko leto 1920-21.

Z ozirom na okolnost, da je ex prov. voditeljica prerano zaključila v kroniki šolsko leto 1919-20, navedem le temu naknadno še nekaj podatkov k naslovljenemu šolskemu letu:

I.Dopusti, ki so jih dovolila šolska oblastva v minulem šolskem letu tukajšnjemu učiteljstvu: ...

II. Dne 5. junija 20. je priredila šolska mladina - pod vodstvom učiteljstva - majniški izlet čez Ključ v Bazovico; odtod v Lonjer in Villa Revoltella. Nato povratek čez Katinaro. ...

IV. Dne 29. aprila 20 je javilo tuk. vodstvo, da so se pojavile med učenci ošpice.

V. Dne 19. junija 20. je prejelo učiteljstvo tuk. občine odlok za sestavo podrobnega učnega načrta; za izvršitev istega se mu je dovolilo trodnevni dopust (21. 22. in 23. VI.). Takoj po otvoritvi seje je stavilo učiteljstvo nujni predlog, ki je vseboval a) da je čas, ki je odmerjen za to velevažno delo mnogo prekratek; b) za sestavo tega uč. načrta se po nepotrebnem bega vse učiteljstvo. Konferenca stavi predlog, naj bi se šol. oblastnije obrnile do "Zveze slov. učit. društev Jul. Benečije",[69] ki ima strokovne odseke in bi to delo plodonosno izvršila. c) z ozirom na neugoden gmoten položaj učiteljstva ni nikakor primerno, da se sklicuje učit. osobje na sestanke, ne da bi se bilo za to predplačalo dnevnim troškom odgovarjajoče dijete. d) da zamore učiteljstvo vršiti vsestransko svojo nalogo, naj se takoj uredijo učiteljstvu prejemki; v to se sestavi resolucija, ki se jo je takoj odposlalo na pristojno mesto. Sestanek se razid s soglasnim odobravanjem. Dne 22. in 23.VI. se vrši redni pouk.

VI. Dne 6.VI.20 je nadzoroval šolo g.Josip Vaselli, okrajni šolski nadzornik.

VII. Šolsko leto se je zaključilo dne 10. julija z razdeljevanjem šol. naznanil.

Boljunec, 11. julija 1920

E.Švara
voditelj

Šolsko leto 1920/21

se je pričelo dne 1. oktobra z vpisovanjem novovstopivših otrok;...

I. Okrajni šol. svet v Kopru je razpisal s svojim odl. z dne 1. X. 20 št. 1016 skoro vsa mesta v našem okraju. Tudi tukajšnje mesto naduč.-vod. je bilo razpisano; za isto je prosil tudi tuk. prov. uč.-vod. E.Š.

II. Nadzorstvo šole:
a)Krajni šolski svet:
1. Josip Zobec, izred. komisar v Dolini, preds.
2. Gabrijel Piščanc,[70] zastopnik cerkve (odbornik)
3. Fran Jereb,[71] zastopnik šole, (odbornik)
4. Josip Zahar, kmetovalec, Boršt (odbornik)
5. Josip Kuret, kmetovalec Ricmanje (odbornik)
6. Josip Novak, kmetovalec Osp, (odbornik)
7. Josip Ota, kmetovalec Dolina (odbornik)
b) Okrajni šolski svet...
III. Učiteljsko osobje:
a) Ernest Švara, prov. naduč.- voditelj

66 Dora Kancler, roj. 1892 v Gorici (Solkan), 1912 maturirala, z. u. v Dolini 1912-14, nato v Borštu in v Boljuncu (1919-20), kasneje (1921, 1922) na Škofijah.

67 Ivan Theuerschuh, roj. 1876 v Tržiču, posvečen 1900, kaplan v Lokvi pri Divači, nato v Boljuncu (1919-1928) in Podgorju. U. 23. 12. 1937.

68 Ernest Švara, roj. 1897 (Ricmanje), u. 29. 11. 1990, glasbenik, začetnik slovenske zabavne glasbe, učitelj; služboval na enorazrednici v Predloki (Črni Kal), nato v Boljuncu (1. 2. 1920 do konca šol leta 1920/21) in Borštu, kjer so ga šolske oblasti odpustile ob koncu šol. leta 1922/23. Preselil se je v Jugoslavijo, kjer je poučeval na različnih šolah, med drugim 12 let v Polju pri Ljubljani, kjer je z nekdanjim ricmanjskim učiteljem Silvestrom Cerutom ustanovil salonski ansambel Odeon. Po vojni je učiteljeval in vodil pevske zbore v Brezovici pri Ljubljani, v Šentvidu in Šmartnem pod Šmarno goro in drugod. PSBL, 15. snopič, s. 619-620, njegovo učiteljevanje v Boljuncu ni omenjeno.

69 Pravila Zveze: Učiteljski list, Trst, 1921, št. 13.

70 Gabrijel Piščanc, roj. 1882 (Rojan), posvečen 1905, služboval v Škednju in Trstu.

71 Fran (Franjo) Jereb, roj. 1865 (Prežganje), maturiral 1886, učiteljeval v Ospu in v Dolini, kjer je bil učitelj (vsaj od 1886/87) in kasneje nadučitelj. Aktivno je sodeloval pri delu učiteljskega društva kot knjižničar, pevovodja (večkrat med leti 1887 in 1902), podpredsednik (1897) in predsednik (1889-1900), pozneje kot blagajnik in član odbora (1912-13). Ker po vojni ni dobil italijanskega državljanstva, se je moral izseliti (Učiteljski list 1923, št. 26). Tudi njegov sin Milan (Osp 1900 - Ljubljana 1969) je bil učitelj in društveni delavec. PSBL, 7. sn., s. 587.

b) Aug. Res, definitivna učiteljica

c) Rollich-Biekar;[72] učiteljica za ital. jezik; nastopila 18.dec.20.

d) Ivan Thuerschuch, katehet

IV. Število šolskih otrok.

Šolo je obiskovalo:

v starosti od 6-12 leta 77 deč. 66 dekl. =143 otrok

v starosti od 12-14 leta 17 deč. 10 dekl. = 27 otrok

Skupaj 94 deč. 76 dekl. =170 otrok

Razdeljeni so bili tako-le: ...

a) I.razred 108 otrok

b) II. razred 49 "

c) nad. tečaj 19 "

170 otrok

V. Šolski izleti.

Dne 8. junija 1921 je priredila šolska mladina iz Boljunca skupen izlet z otroci ricmanjske lj. šole z vlakom na Škofije,[73] od tod peš do Sv.Barbare-Milje, nadaljujoč pot od tu s parnikom do sv. Roka (Škedenj) in slednjič peš domov. Vodila sta otroke šol. voditelj iz Ricmanj, Silvester Cerut[74] in E.Švara, voditelj tuk. šole.

VI.Dopusti učnim osebam. ...

VII. Učenje drugega deželnega jezika.

S poučevanjem istega se je začelo z 18. decembrom 1920, za kar je bila imenovana posebna učiteljica - za vasi Boljunec, Boršt in Ricmanje - g. Rolih-Biekar. Uspeh ni bil ravno plodonosen; ista je bila več na dopustu kot v šoli. Nekorektno je bilo od te učiteljice to, da ni nobenega dopusta pravočasno javila vodstvu, tako, da so prišli otroci v šolo 1/2 h razgrajat in nato odšli, ker ni dospelo njeno blagorodje. Nasprotno bi učiteljstvo izpolnilo "prazne" ure, ko bi bilo obveščeno o njenem dopustu. Prihodnje leto navijemo druge strune! - Da ni prihajala mnogo v šolo je tudi iz tega razvidno, ker se je moglo redovati le enkrat v ital. jeziku!

VIII. telovadbe - razen metanja rok v šol. sobi - se ni moglo gijiti, ker se je pri zidanju novega šol. poslopja pozabilo, da eksistira telovadba na ljud. šoli. Pač pa se je poučevalo ročno delo, katero je vodila tuk. učit. A. Res.

IX. Glede zdravstvenega stanja šol. mladine ni zabeležiti posebnosti.- Umrle so med letom 3 učenke: 1 za tuberkolozo, 1 mrtvoud, 1 malokrvnost (anemija).

X. Inšpekcija po nadzornikih se v tem letu ni izvršila. Udje šol. oblastev in visoke uradne osebe tudi niso posetile šole. Čemu??

X. Navodilo o spisovanju šol. kronike govori tudi o dobrotnikih šole. Ni prostora, da bi se natančneje in podrobneje bavil z le-temi, ker bi zmanjkala površina knjige.

XI. Sklep šolskega leta je bil 16 junija 1921.

Boljunec, 16 junija 1921. Cp. Švara, voditelj

Šolsko leto 1921-1922.

Dosedanji šolski voditelj - upravitelj Švara Ernest je z letošnjim šol. letom odšel na novo službeno mesto v Boršt občina Dolina in prevzel vodstvo tamkajšnje dvorazredne šole. / na njegovo mesto semkaj v Boljunec je bil telegrafično pozvan učit.-vodit. dvorazrednice v Truškah, občina Marezige pri Kopru Berce Anton[75], ne da bi bil zato zaprosil.

Pričetek rednega pouka je bil dne 4. oktobra. Nižje razrede oziroma oddelke je poučevala tov. Gusti Res, višje vodit. Berce Anton, veronauk dosedanji Theuerschuh Ivan, v slovenskem učn. jeziku; za italijanski jezik pa je bila ponovno imenovana učit. Rolih-Bieker, ki je najskrajno neredno prihajala na svojo dolžnost. ...

Razpredelnica otrok...

Dopoldanski pouk: 2. in 3. š.l. - 5. in 6. š.l.

Popoldanski pouk: 1. š.l. - 4. š.l. in nad. tečaj.

Zamude šolarjev in izostanki od pouka zaradi bolezni (mumps in dr.) ter povojnih razmer so bile kakor sledi:

I.r. (1.2.in3.š.l: vpravičenih: 843.- neopr.: 0

II.r (4.5.6.šl. n.tč. vpravičenih 686, neopr.: 19

skupno torej: 1548-

Učiteljica tov. Res-Trebše je imela od 1.II. do 1.V.1922 torej tri mesece dopusta zaradi poroda. Voditelj A. Berce pa je imel v tem šol. letu 1 dan dopusta./ Za časa dopusta tov. Res-Trebše je prevzel pouk v I. in II. r.

72 Štefanija Bieker-Rolih, roj. v Gorici. Ročni zapisnik 1922 navaja za službeni kraj Boršt, leto zatem pa Sv.Barbaro v koprskem okraju.

73 Železnica Trst-Poreč je med leti 1902 in 1935, ko so jo razdrli, tekla po 122,9 km dolgi trasi čez Škofije, mimo Kopra, Izole, Strunjana, Portoroža in Buj. Jože Jenko, Istrske železnice, Kronika 13 (1965), s. 76.

74 Silvester Cerut, roj. 1889 (Rižana), u. 1945 (Dachau), poučeval v Truškah 1908-1916, med vojno na bojišču na Karpatih ujet, po vojni poučeval v Truškah, Ricmanjih in Podpeči. Zaradi pospeševanja ljudske prosvete v Ricmajih premeščen v Predloko v Rižanski dolini. Po preselitvi v Jugoslavijo poučeval v Zalogu in bil med ustanovitelji učiteljskega pevskega zbora. PSBL 3. sn., s. 183.

75 Anton Berce, roj. 5.sept. 1882 (Dornbergu), obiskoval pripravnico v Sežani in štiri letnike moškega učiteljišča v Kopru, tam julija 1903 maturiral, nato dobra tri leta služboval kot provizorični učitelj oz. voditelj na šestih šolah, med drugim v Rihemberku, Krvavem Potoku in Kubedu, ter maja 1908 opravil izpit usposobljenosti za poučevanje v slovenskih ljudskih šolah, bil 1909 definitivno nameščen na enorazrednici v Črnotičah, kjer je služboval do jeseni 1920. Med vojno je bil na fronti, a že jeseni 1914 se omenja, da se zdravi doma v Podgorjah (UT, 23. 10. 1914). Leta 1912 je bil tajnik Slovenskega učiteljskega društva v Istri, pozneje je služboval kot voditelj dvorazrednice v Truškah (1920-1921), od šol. leta 1921/22 do maja 1925 v Boljuncu, ko je bil zaradi jugoslovanstva odpuščen iz službe. Od oktobra 1925 do septembra 1926 je služboval na Golem pri Igu, nato pa od oktobra 1926 do poletja 1946 na osnovni šoli Vič pri Ljubljani. Umrl je v Ljubljani 13. 4. 1959. Podatki tudi po osebnih dokumentih A. Berceta. Te hrani njegov vnuk dipl. inž. gr. Anton Berce, ki se mu za prijazno posredovanje zahvaljujem.

torej vseh šoloobiskujočih otrok in to od 1.II. do 1.V. t.l. in sicer po nalogu okr. šol. nadzorstva v Kopru in to brez vsake nagrade.- / Okr. šol. nadzornik J.Vaselli je dvakrat kratko pregledal oba razreda.- / Mladina višjega razreda je napravila majski izlet v Miljski zaliv.-

Glede zdravstvenega stanja mladine in njenega telesnega ter tudi duševnega razvoja bi bilo nepristransko omeniti, da se še vedno opažajo posledice povzročene po preslabi prehrani v minolih vojnih letih. O kakšnih dobrotnikih šole - nič pomembnega. Zaključek šol. leta je bil 15. julija 1922.-

Boljunec, 16. julija 22.- s

Berce Anton, voditelj

Šolsko leto: 1922-1923.

.... Učiteljsko osobje je ostalo isto kakor lansko leto, le za drugi deželni jezik - italijanščino, je bil v novembru imenovan nov učitelj - invalid na desni roki - pokvarjeni vsi prsti - ki pa ni bil vešč materinega jezika šolarjev. Pisal se je Del Toni - otroci so ga med seboj šaljivo imenovali Toni Zima, menda, ker je res bil precej občutljiv za burjo, ki tod večkrat sopiha.- Prihajal je redno iz Trsta, kjer je stanoval. Poučeval je v I.r. 2. in 3. š.l. po 2h, II.r.4.5.in6.š.l. po 4h tedensko-

Razpored otrok: ...

Zamud je bilo v I.r. 721 opr. -10 neopr.

Zamud je bilo v II.r. 580 opr. -12 neopr.

Torej skupno oprav. 1301 neoprav. -22

Tov. učiteljica Res-Trebše je imela v letu 6 dni dopusta. Voditelj A. Berce pa 3 dni zaradi polaganja izpita iz italijanščine[76] kot uč. predmeta in to na zahtevo nadzorstvene oblasti (22.III.)-

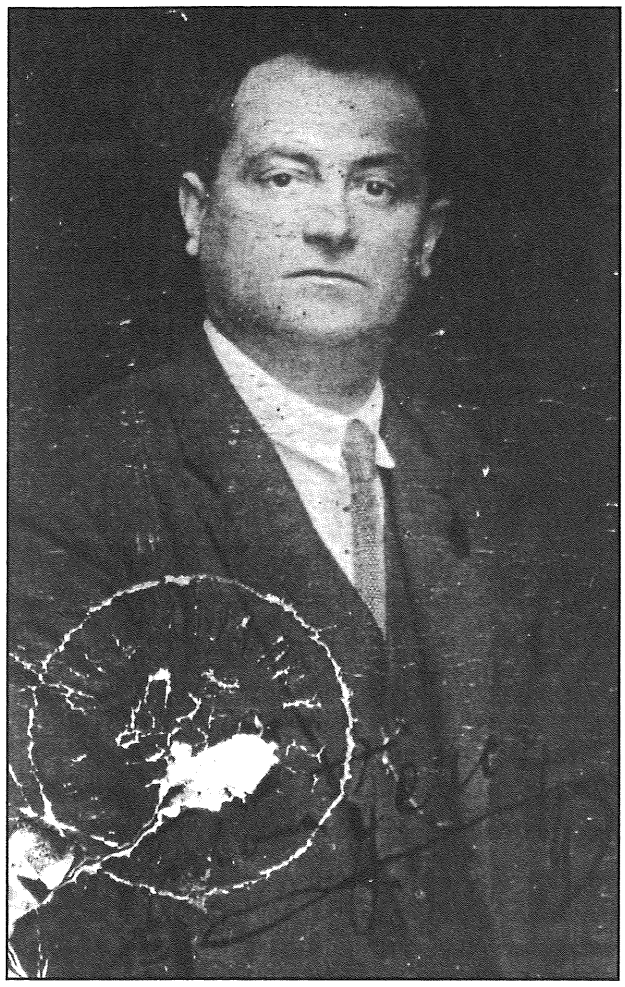
Nadzorno šolsko oblast je vršil po svojih zaupnikih Civilni komisar za polit. distrikt Koperški, komisar di Luni, za vso Julijsko Benečijo (Tržaško pokrajino pa je bil v Trstu ustanovljen Šolski skrbnik (Provveditore) z načelnikom dež. šol. urada Neri-jem ter šolskim nadzornikom za okraj Koper: Cossiancich-em.[77] Šola v tem letu ni bila nadzorovana - pač pa je bilo treba celokupno podatke o uspehu pošiljati Civil. komisarjatu v Koper.-

Majski šolski izlet je bil na Socerbski grad in jamo - Zdravje šolske mladine - povoljno. Posebnih dobrotnikov šoli - ni omeniti.

Precej je bilo novih navodil o praznovanju takozvanih narodnih praznikov[78] in o pozdravljanju zastave - kar naj se v prih. šol. letu upošteva!! Če bo le-to v prid šole!

Zaključek je bil 30. junija 1923.

Berce voditelj

3. Anton Berce. SŠM

Šolsko leto: 1923-1924.

... Vpeljana so bila nova šol. spričevala tzv. (pagelle) s četrtletnim redovanjem s točkami od 10- navzdol do 1. Dobili smo nova "Berila", čitanke od nadzor. Mediča; čitanko: "Na Deželi" od didkt. ravnat. Semuča in nove Računice, kar pa vse ni doseglo vsebine in kakovosti dosedanjih. Posebno "zanimiva" je bila nekaka "Zgodovina",- ki jo je sestavil "cavaliere Bandel,- učitelj- kovač!- kot priročnik za učitelje.[79] Nove razrednice in katalogi

Italijanščino je poučeval v I. polletju učitelj Prandi iz Piemonta prihajajoč iz Trsta. ta je vpeljal novost, da so morali učenci ob vsakokratnem odhodu od pouka, v veži pozdravljati zastavo na rimski način pa čeprav neradi, pozneje pa nekako šaljivo- V II. polletju poučuje italijanščino učit. Olita Alojzij posebne vrste pedagog (vedno z žilavko - menda bivši častnik.-

76 Prim.: Učiteljski list, Trst, 1924, št. 19.
77 Marko Kocjančič, prim. Učiteljski list, Trst, 1922, št. 12.
78 O šolskih praznikih: Učiteljski list, Trst, 1921, št. 23.
79 O novih šolskih knjigah: Ferdo Kleinmayr, Naša šolska književnost, Luč, III/1928, Trst, s. 90-96 (s seznamom učbenikov), in Učiteljski list, Trst 1920-1926 (prim. Tatjana Hojan, Učiteljski list: Bibliografsko kazalo, Ljubljana 1991, s. 98-101 učbeniki).

Po načrtih nove Gentillijeve šol. reforme[80] so šole izločili iz okrajev in ustanovili didaktična šol. nadzorstva z didakt. ravnatelji na čelu. Šole Dolinske občine: Dolina, Boljunec, Boršt, Ricmanje, Osp i.dr. so pridelili Miljam in ravnatelj je postal učt. Kocijančič (Cossiani), ki pa naše šole ni prišel letos nadzorovat.

Konec oktobra 1922. je prevzel posle vodstva Dolinske občine Prefekturni komisar Cav. Scialpi in s tem tudi oskrbo šol. Takoj so nabavili nove šolske pečate - žige: Bagnili della Rosandra (Boljunec) in odstranili še preostale slov. napise v šol. poslopju.- Namesto verouka so polagoma vpeljevali predpisani predmet: "Nravstvenost"- Tudi so že napovedali ukinitev slovenščine kot učnega jezika in sicer počenši že od I.r. 1. šol.leto.

Položaj slov. učiteljstva je vedno bolj težaven, kar so starši in celo otroci dobro razumeli. Oblasti se niso za želje in nasvete ter predloge prav nič zanimale.- Vklub vsemu je šol. mladina sporazumno s stariši priredila in ponovila Ribičičevo[81] mlad. igro "Brez srajce". Uspeh je bil ogromen.- Otroci višjega razreda so napravili enodnevni poučni izlet v Postojnsko jamo in na Sovič- Vseh težav in zaprek med šolskim letom pa ne bomo tu omenjali.- Zaključek šol. leta je bil 30.junija 1924

Boljunec, 30/VI. 1924.

Berce, voditelj

Šolsko leto: 1924-1925.-

Všolani:

I.R						II.R Pričetek: 1.X.24.					
m	ž	m	ž	m	ž		4.š.l.		5.šl.		6. š.l.
1.š.l.		2.š.l.		3.š.l.			m	ž	m	ž	m ž
22	16	20	14	18	11		15	8	16	13	11 12
+9	+5	+2	+2	+4	-	Ponav-ljalci	+1	-	-	+1	- +1
Napredovali: Neznano!											
Zaostali: Neznano!											

Glede konecletnega stanja na šoli o obisku, redovanju, napredovanju in uspehih nima podpisani nikakih

4. Učenci šole v Boljuncu v dobi fašizma. NŠK - Odsek za zgodovino Trst

zanesljivih ali točnih podatkov. Uzrok temu je razviden iz sledečega.

Tov. Res-Trebše je bila prestavljena na šolo v Dolini in na njeno mesto je prišla znana učit. Eleonora Šavli-sedaj Sauli[82] iz Boršta. Prevzela je pouk v 1.2. in 3. š.l. in začela že v 1. š.l. torej novince poučevati v ital. jeziku.[83] Tudi v 2. in 3. š.l. je postopoma uvajala med slovenščino tudi italijanščino. Slovenščina je ostala učni jezik le še v II.r. 4.5. in 6.š.l. vendar so tu razširili pouk italijanščine za 2h tedensko na škodo narodnega jezika.

Pouk italijanščine je prevzel novoimenovani učit. Pace[84] - iz Doline (namenjen kot bodoči voditelj tuk. šole!) Vselil se je v pisarno in si prilastil v uporabo vso opravo. On in Olita sta se obnašala kot nekaka gospodarja v šoli in kot nekaka tajna nadziratelja slov. učiteljstva v občini, ki je imelo vedno težje stališče v prosvetnem delu. Olita je postal voditelj šole v Dolini.-

Javno so nam namigavali naj izginemo čez mejo češ: "Vrata so odprta!" Bili smo jim trn v peti in ovira "asimilacije".- In odpuščali so nas po vrsti - zaporedoma.

Odhajajoči tov. E.Medveščček,[85] začasni predsednik in tajnik Učit. društva za okraj Koper[86], mi je začasno poveril te posle[87], kar je pa bilo brezpomembno, ker je

80 Osnovnošolski italijanski zakon iz leta 1923, ki je pomenil za narodne manjšine v Italiji začetek raznarodovanja. S šolskim letom 1923/24 je predpisal pouk samo v italijanskem jeziku, začenši s prvimi razredi. Enciklopedija Slovenije 3, s. 189; Gvido Stres, Gentilejeva šolska reforma, v: Razstava ... Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1973, s. 27-30.

81 Josip Ribičič 1886-1969, učitelj, mladinski pisatelj. PSBL, s. 98-101.

82 Eleonora Šavli, roj. 1878 v Gorici, maturirala 1902, službovala okrog leta 1913 v Lazaretu pri Kopru.

83 Italijanski učni jezik, glej Učiteljski list, Trst, 1924, št. 19.

84 Jozafat Pace, Učiteljski list (1925), št. 13.

85 Bogomil Medveščček, roj. 1889 (Opatje selo), 1907 maturiral, službboval v Truškah. Prim. Učiteljski list, Trst, 1924, št. 2 (Proces tov. Medveščka). Leta 1928 je omenjen kot šolski upravitelj v Rovtah nad Logatcem.

86 Slovensko učiteljsko društvo za koprski okraj (= Slovensko učiteljsko društvo za Istro). Za obdobje do 1914/18 prim. Kramar, o. cit., s. 320-328 in Primorska srečanja (15) 1990, št. 111, s. 569-574, za poznejši čas prim. članke v Učiteljskem listu (Bibliografsko kazalo, s. 63-64). - Zborovanja učiteljskega društva so bila v Boljuncu maja 1893 (Popotnik 1893, s. 187-188), maja 1895 (Kramar, o. cit., s. 324), junija 1902 in maja 1905 (Učiteljski tovariš 1902, s. 150 in 1905, s. 153).

87 Anton Berce je naveden kot predsednik društva v zapisnikih treh odborovih sej Slovenskega učiteljskega društva za Istro, ki jih je tudi sam pisal (15. 3. v Ricmanjih "pod milim nebom", 12. 4. in 24. 5. 1925 v Hrpeljah). V Ricmanjih so štirje navzoči razpravljali tudi o "zadnjih preganjanih članstva", aprila v Hrpeljah o društvu in možnosti občnega zbora, maja pa se omenja prošnja A. Berceta, da se mu črta zaostala članarina "zaradi njegovih gmotnih razmer in suspendiranja", ter njegovo poročilo o "nečuvenem nasilju in napadu ter pretepu od strani it. specijalistov Pace & Olia ter o svojem suspendiranju od plače in službe". Zadnji zapisnik odborove seje, 13. 12. 1925 v Trstu, je pisala tajnica društva Dora Kancler, ki omenja odhod "predsednika tov. A. Berce-ta v inozemstvo". SŠM, arhiv, f. 179, Zapisnik Slovenskega učiteljskega društva za Istro 1923-1925.

društvo obstojalo le še na papirju in mu je bilo vsako delovanje popolnoma onemogočeno, češ: "Vstopitev sindikat fašija." / Kje so ostali društveni spisi, pečati, žigi in drugi inventar - mi tovariš ni javil.-

Ko se je voditelj A. Berce, dne 6.V. t.l. vračal od edinega sestanka za Učit. društvo - ki je bil na Kozini s tov. blagajnikom Kabajem[88] - so ga na poti napadli. Ob 10h zvečer so Berce-ta pred vasjo obstopili ital. učit. Olita, Pace in neki Romano. Najprej so ga grdo zmerjali nato prav surovo pretepli i žilovkami (bikovkami). Zaradi hudih podpludb na hrbtu, plečeh in pod očesom je moral po zdravniško pomoč (- pri Dr.Pertot - Trst).[89] Ker je zadeva prišla v časopis je bila izdaja konfiscirana.

Posledica: učit. Berce - čeprav napaden - in učit. Olita suspendirana od službe in plače z uvedbo discipl. preiskave (dekret Reina - 26/V.25.)[90] Voditelj Berce odda vse posle in II.r. 4.5.6. š.l. - učit. Sauli - nakar šolo vodita Pace in Sauli.

Od tedaj ni podpisani imel več vpogleda v razrednice zato mu ni mogoče ugotoviti konecletnih uspehov mladine.

Žal da je tudi precejšnja Učit. knjižnica, kakor tudi Mladinska knjižnica postala pozneje - podkurilni papir.

Učitelj - voditelj A. Berce je z novembrom 1925. nastopil novo službeno mesto v Jugoslaviji.[91]

Ob preselitvi učit. družine, ki je še do 1.I.1926. stanovala v tuk. šol. stanovanju - nas je spremljala velika množica mladine, starišev in pevski zbor društva Prešeren[92] - do postaje Boršt. Težko je bilo slovo. Naj pride kmalu čas, da dobi to naše dobro in zavedno ljudstvo zopet prave slovenske učitelje. S to srčno željo končujem to poročilo v to knjigo ki sem je le po slučaju rešil iz rok uničevalcev. To poročilo v š.l. 1924-1925. je dovršeno v Jugoslaviji.

Berce A.Anton, učit.-voditelj

Kroniko sem izročil po smrti mojega očeta, učitelja Berce Antona, nekdanjemu učitelju boljunske šole Ernestu Švari dne 3. oktobra 1959 v Ljubljani.

Ing. Berce Dušan[93]

Marsikateri šolnik, ki si je sedaj, po skoraj 40. letih, ogledal to "Kroniko", jo je, razumljivo, motril kot pravcato "čudo džungle".

To pričo, verjetno edinko te vrste, težkih časov za slov. šolo v Slov.Primorju, izročam prof. dr. Lavu Čermelju,[94] da jo položi dokončno tja kamor sedaj spada - v muzej.

Ljubljana, 25. maja 1960

E.Švara

Izročil Dr. Lavo Čermelj 15.6.1960 SŠM

vpis 17.6.1960

RIASSUNTO

Si tratta della cronaca scolastica della scuola popolare di Bagnoli della Rosandra presso Trieste, conservata presso il Museo scolastico sloveno di Lubiana. Riprende in pratica la cronaca degli avvenimenti che vanno dal 1849 al 1877, scritta dal maestro Leopold Krapš. In seguito la cronaca venne curata (fino al 1910/11) dal maestro Anton Urbančič.

Dall'inizio della prima guerra mondiale il compito spettò alla direttrice supplente Augusta Res Trebše, quindi fu la volta dei direttori Ernest Švara (1920-21) e Anton Berce, che completò il libro in Jugoslavia dove riuscì a sottrarlo alla distruzione per puro caso. Le iscrizioni degli ultimi anni, testimonianza dell'italianizzazione della scuola slovena, sono particolarmente interessanti. La cronaca scolastica si trasforma così in fonte archivistica di grande valore ed è un caso unico per le scuole slovene del Litorale. La cronaca risponde all'originale e segue l'ordine cronologico degli avvenimenti. Soltanto i dati sul numero degli alunni che si ripetono di anno in anno in due tabelle. I passi del testo originale omessi sono evidenziati, mentre singoli dati o persone sono presentati nelle note.

88 Ljudevit Kabaj, roj. 1885 (Vojsko), maturiral 1907, pred 1. svetovno vojno in po njej učiteljeval v Slivju pri Materiji, v Učiteljskem listu poročal leta 1925 o napadu na Berceta (št.10) in o njegovem suspenzu (št.13). 1928 je omenjen kot šolski upravitelj v Špitaliču pri Motniku.

89 Dr. Just Pertot, zdravnik in narodnostni delavec, roj. 1876 (Trstu), u. 1952 (Zagreb), je bil v Trstu zdravnik Bralnega in podpornega društva in Delavskega podpornega društva ter 1911. prevzel brezplačno zdravstveno oskrbo za učence Ciril-Metodove šole v Trstu. Po ukinitvi društva (bolniške blagajne) je ostal 1927. leta brez službe, bil aretiran in zaprt. Leta 1931 se je umaknil v Zagreb, kjer je služboval na šolski polikliniki in zavodu za socialno zavarovanje. Bil je pravi ljudski zdravnik, ki je pojmoval svoj poklic kot poslanstvo. PSBL, 11. sn., s. 629-630.

90 Giuseppe Reina, Učiteljski list (1923), št. 26, (1925), št. 6.

91 Na šoli Golo pri Igu v okolici Ljubljane. Prim. op. 75.

92 Kulturno društvo Franceta Prešerna v Boljuncu je bilo osnovano leta 1901. KLSI, s. 254.

93 Dušan Berce, inž., roj. 1908, najstarejši sin A. Berceta.

94 Dr. Lavo Čermelj, roj. 1889 (Trst), profesor, prosvetni in narodnoobrambni delavec, poučeval na srednjih šolah v Trstu, Idriji ter se leta 1929 umaknil v Jugoslavijo, bil sodelavec Manjšinskega inštituta v Ljubljani, poučeval na III. realni gimnaziji v Ljubljani, spisal vrsto učbenikov iz naravoslovnih ved ter publikacij in člankov o narodnomanjšinjskih vprašanjih (npr. Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama, Ljubljana 1965). PSBL, 3. sn., s. 225-229.

pregledni članek

UDK 329.14/.15(450.361)"18/19"
329.14/.15(497.12/.13 Istra)"18/19"

ZNAČILNOSTI PRVEGA SOCIALISTIČNEGA GIBANJA V AVSTRO-OGRSKIH DEŽELAH

Vid VREMEC
upokojenec, publicist, 66000 Koper, Župančičeva 16, SLO
pubblicista, 66000 Capodistria, Via Oton Župančič 16, SLO

IZVLEČEK

Za razliko od drugih narodno homogenih dežel se je v večnarodnostno avstro-ogrskem cesarstvu srečevalo prvo socialistično gibanje z nerešenim nacionalnim vprašanjem. To mu je pogojevalo njegovo teorijo in prakso. V gospodarsko dobro razvijajočem se Trstu, se je delavski razred italijanske in slovenske narodnosti spopadel ne samo s težavnim socialnim položajem, marveč tudi s težnjami italijanskih iredentističnih krogov za priključitev tega ozemlja k italiji.

Avstro-ogrsko cesarstvo, konglomerat mnogih narodnosti v umetni državni tvorbi, so pretresali boji narodnostnega prebujenja. Iz tega je za socialdemokratsko stranko nujno sledila potreba po dolgotrajni rešitvi perečih nacionalnih vprašanj posameznih narodov.

Proti koncu prejšnjega stoletja je v njej prevladovala ideologija t. im. avstromarksizma. Po tej teoriji naj bi posamezne narodnosti dosegle politično, kulturno in jezikovno avtonomijo znotraj avstro-ogrskega cesarstva, delavski razred pa svojo uveljavitev in zgodovinske cilje s postopnimi socialnimi reformami. Teorija pa je bila daleč od pravilnega pojmovanja nacionalnega vprašanja, po katerem sta bili edina možna rešitev samoopredelitev in odcepitev zatiranih narodov - nam Slovencem je bila cilj osvobojena in združena Slovenija.

Avstrijska socialdemokracija je šele leta 1907 začela globlje spoznavati velik pomen nacionalnega vprašanja. Leta 1897 je bila razdeljena na stranke posameznih dežel avstro-ogrskega cesarstva. Šesti kongres stranke, ki je potekal od 6. do 12. junija 1897 v hotelu Winberger na Dunaju, je pravzaprav samo statutarno potrdil stanje, ki je v praksi obstajalo že od ustanovitve stranke. To uradno priznanje razcepljenosti socialne demokracije je zahtevalo načelno stališče zlasti do nacionalnega vprašanja. Kljub temu tudi naslednja leta niso prinesla prave teoretične rešitve tega problema.[1]

Na Slovenskem se je v tedanjem obdobju oživljala ljudska prosvetna dejavnost z narodnimi tabori, čitalnicami in izobraževalnimi društvi. Zlasti med kmečkim prebivalstvom je postajala usoda slovenskega naroda, živečega v sponah tujega duha, ne samo stvar redkih izobražencev, marveč tudi sen in hrepenenje ljudskih množic. Svoje narodostne težnje so v času, ko je bilo slovensko ozemlje razkosano, izražale v geslu: Zedinjena Slovenija.

Na Primorskem se je močno razvilo gibanje preporodovcev, katerega cilj je bila osamosvojitev izpod avstrijske oblasti. Rastoče narodno prebujanje je tako ali drugače vplivalo na slovensko socialdemokracijo - pridružil se ji je tudi veliki slovenski pisatelj Ivan Cankar, saj je spoznal pomen narodnih in socialnih idealov. Leta 1907 je Cankar kandidiral na listi Socialdemokratske stranke na Slovenskem za poslanca v dunajsko zbornico. Kaj hitro se je vključil v živahno predvolilno agitacijo. Žal ni bil izvoljen. Ob tej priložnosti pa je namesto propagandne brošure napisal enkratno in čudovito povest Hlapec Jernej in njegova pravica. Ta je z umetniško močjo zrcalila bedno življenje vseh izkoriščanih in sploh brezpravnih ljudi.

1 H. Konrad, Delavsko gibanje in narodnosti, Avstrijsko delavsko gibanje in nacionalni problem v začetku 20. stoletja; prispevek s kongresa avstrijskih zgodovinarjev maja 1976 v Celovcu, Naši razgledi, 6. oktobra 1976, str. 419.

Socialistično gibanje na Primorskem in v Istri do prve svetovne vojne

Na Primorskem in v Istri se je razvilo socialistično gibanje podobno kot v drugih avstro-ogrskih deželah. O samih začetkih tega gibanja je Ivan Regent med drugim zapisal tudi tole: "Nerešeno nacionalno vprašanje, narodni spori in nacionalizem so delali socialističnemu gibanju v nekdanji habsburški Avstriji veliko preglavic. Ko je začelo to gibanje nastajati in še dolgo potem, je bilo avstrijsko delavstvo pod vplivom liberalne buržoazije; v vseh nekdanjih avstrijskih provincah in v Istri, celo v vaških občinah, je bila politična oblast v rokah italijanske buržoazije in italijanskih veleposestnikov. Mesto je bilo italijansko, vas pa slovenska ali hrvaška. Gospodujoč položaj mesta nad vasjo in gospodarski pritisk mesta, to je italijanske buržoazije, na kmečko prebivalstvo, sta nujno morala pospešiti narodno prebujanje Slovencev in Hrvatov".[2]

Trst je čedalje bolj postajal središče razvijajoče se industrije, zlasti železarske, strojne in ladjedelniške dejavnosti, ter pomorskih zvez domala z vsemi celinami. Postal je glavno pristanišče za avstro-ogrsko cesarstvo, hkrati pa tudi trgovsko in poslovno središče za široko podonavsko zaledje. Tudi tržaško socialistično gibanje se je razvijalo - iz strokovnih v politično organizacijo. Proti koncu prejšnjega stoletja so bili na dnevnem redu vztrajne zahteve in ostri boji za skrajšanje delovnega časa (rekli smo že, da je delovnik trajal celo 12 ur), za enako volilno pravico, za svobodo govora in združevanja. Delavstvo je na splošno nasprotovalo iredentističnim težnjam tržaške proitalijansko usmerjene liberalne buržoazije.

Posamezna strokovna združenja tržaških delavcev so pristopala k osrednjim sindikalnim federacijam s sedežem na Dunaju, kjer so sklepali delovne pogodbe z delodajalskimi organizacijami. V Trstu bi si sindikalno neorganizirani delavci težko priborili svoje pravice. Na pobudo italijanskih delavcev in tistih slovenskega porekla, ki so v vsakdanjem življenju uporabljali za pogovorni jezik italijanščino, so 27. septembra 1894 ustanovili prvo politično delavsko organizacijo: Lega socialdemocratica (Socialdemokratska zveza), ki se je že ob svojem nastanku opredelila za socialistično ideologijo.[3] Po zgledu drugih delavskih strank v Avstriji je pristopila k Avstrijski socialdemokratski stranki, članici druge internacionale.

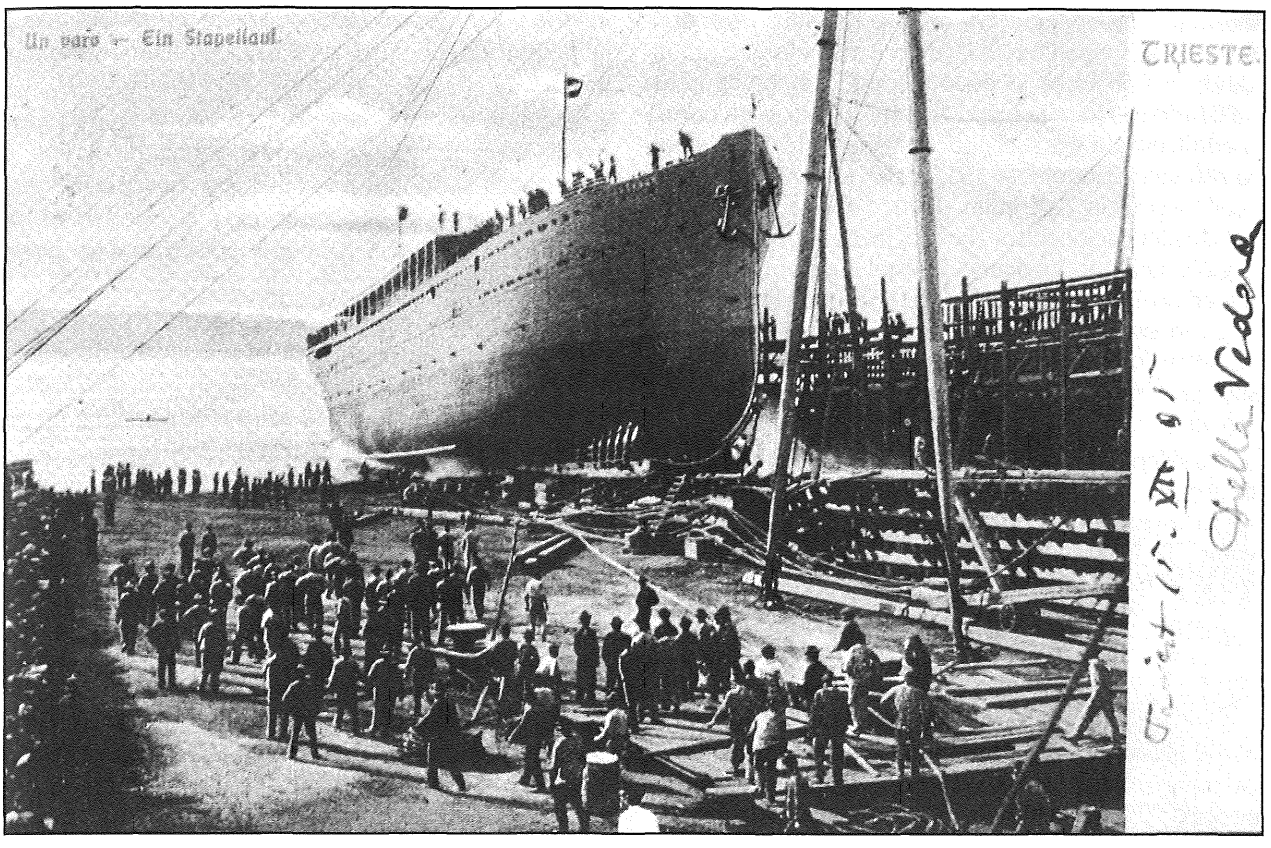
Kako je nacionalno vprašanje na Primorskem in v Istri obravnavala Italijanska socialdemokratska stranka, je razvidno iz naslednjih ugotovitev: "Italijanska socialdemokratska stranka za Primorje, Istro in Dalmacijo je sklicala svoj ustanovni zbor 25. in 26. decembra 1897 v Trstu. Na tem kongresu, kjer je sodelovalo 56 delegatov in kjer je bil v imenu dunajskega centralnega zastopstva prisoten dr. Ellenbogen, je spregovoril tudi Zavrtanik, ki je prinesel kongresu bratovski pozdrav v imenu Jugoslovanske socialdemokratske stranke. Dnevni red kongresa je predvideval tudi točko o nacionalnem vprašanju. Uvodni referat o tej točki je prebral mlajši član tržaške socialdemokracije L. Domokos, ki glede nacionalnih motivov ni bil tako obremenjen s preteklostjo, kot je bil starejši kader. Jasno se je tudi opredelil glede sodelovanja z meščanskimi strankami, katerim je odrekel vsako politično podporo socialistov. Resolucijo v tem smislu so sprejeli vsi člani, zbrani na kongresu. Obenem pa so sklenili, da se celoten Domokosov referat tiska zaradi dobre teoretične vsebine."[4]

V Trstu so italijanski socialisti tiskali svoje glasilo Il Lavoratore. Kmalu so postali znani, ne samo v Trstu, ampak tudi v drugih krajih, kjer so živeli pripadniki italijanske narodnosti, socialistični voditelji Valentino Pittoni, Carlo Ucekar, Antonio Gerin in drugi. Zaradi izvajanja političnih in drugih nalog, ki si jih je zastavila mlada stranka, so prihajali tudi v Istro in v obalna mesta.[5] Slovenski delavci na Tržaškem so ustanovili leta 1896 svojo socialistično sekcijo Jugoslovanske socialdemokratske stranke v Avstriji. Med njene ustanovitelje prištevamo Josipa Kopača, brata Franca in Antona Jernejčiča ter brata Vincenca in Alojza Kermolja. Strankino glasilo Delavec je začelo izhajati naslednje leto v Ljubljani. Po izidu 20. številke so ga premestili v Trst, vendar je zaradi finančnih težav prenehalo izhajati že 1. januarja 1898. Nato so aprila istega leta začeli izdajati novo glasilo Delavec - Rdeči prapor. To je postalo celo glasilo Jugoslovanske socialdemokratske stranke za slovensko jezikovno področje. Leta 1905 so ga premestili v Kranj, kjer je kljub težavam s cenzuro in kljub policijskemu preganjanju izhajalo vse do leta 1911. Njegov prvi urednik je bil znani slovenski socialist in pisatelj Etbin Kristan.

Leta 1900 se je Ivan Regent s Kontovela pridružil socialističnemu gibanju. Kmalu je postal nadvse dejaven in znan med delavci, predvsem zavoljo svoje prizadevne ljudskoprosvetne dejavnosti. Ustanavljal in vodil je delavska prosvetna društva Ljudski oder, ki so zajela celotno ozemlje Slovenskega primorja. Na Goriškem je prizadevno deloval v socialističnem gibanju dr. Henrik Tuma. Pozneje tudi Jože Srebrnič iz Solkana, ki je bil leta 1924 na parlamentarnih volitvah izvoljen za poslanca Komunistične stranke Italije v rimsko zbornico.

Na območju Slovenske Istre zasledimo začetke socialističnega gibanja že konec 19. stoletja. Obsegalo je izobraževalne in bralne krožke, strokovna združenja in tedanjim razmeram prilagojene organizacije. Najprej je

2 I. Regent, Poglavja iz boja za socializem, Ljubljana 1961, str. 7.
3 G. Piemontese, Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale, Udine 1961, str. 73.
4 B. Gombač, Ustanovitev Jugoslovanske socialdemokratske stranke, Jadranski koledar 1976, str. 205.
5 Ibidem G. Piemontese, str. 5.

Splavitev ladje v tržaški ladjedelnici leta 1902, v: Pozdravi in ljudje iz slovenskih krajev (uredil: M. Drnovšek), MK, 1987, s.360

bilo vključeno v socialistično gibanje bližnjega Trsta, pozneje Pulja in drugih istrskih središč. Socialistične ideje so pritegnile zlasti delavce, male obrtnike in kmete, vendar je bilo za gibanje značilno, da se mu je pridružilo tudi nekaj humanistično izobraženih intelektualcev, nekateri celo iz plemiških družin. Med znanimi socialističnimi voditelji so bili dr. Carlo Nobile iz Kopra, plemiškega rodu, učitelj Antonio Sema iz Pirana in Giuseppe Pugliese iz Izole.[6]

Vse do leta 1907 Jugoslovanski socialdemokratski stranki ni uspelo organizirati svojih članov v Istri. Na tem narodostno mešanem ozemlju so namreč obstajale določene težave. Mednje sodi tudi tale: "Narodostni spopadi v Istri med Slovani (Hrvatje in Slovenci) na eni in Italijani na drugi strani, ki jih je podpiral Dunaj, so bili eden od najpomembnejših vzrokov za cepitev delavskih množic in hkrati za njihovo opredelitev za italijanske meščanske stranke oziroma Hrvaško-slovensko narodno stranko. S priznanjem privilegiranega položaja italijanski buržoaziji v Istri, na osnovi katerega je kot manjšina prevladovala v pokrajinskih upravnih telesih, je Avstrija postavljala Hrvate in Slovence v takšen položaj, da so se bili prisiljeni ostro boriti za narodno enakopravnost.

Drugi vzrok je bil v tem, da Jugoslovanska socialdemokratska stranka ni imela v Istri vse do leta 1907 svoje organizacije. Obstajala je samo organizacija Italijanske socialdemokratske stranke, ki je z delom začela leta 1898, vendar je tudi ta omejila svojo dejavnost samo na mesto Pulj, medtem ko na podeželju ni imela svojih pristašev."[7]

Socialisti slovenske in italijanske narodnosti so, čeprav v politično ločenih organizacijah, sodelovali na različnih področjih, predvsem na sindikalnem in strokovnem. Ker so se zavedali nevarnosti iredentističnih teženj italijanskih premoženjskih krogov, jih teoretična vprašanja in različni ideološki pogledi niso cepili, nasprotno - pereča družbena vprašanja so jih v vsakodnevnih bojih spodbujala in družila.

Ob izbruhu prve svetovne vojne je italijansko socialistično gibanje sledilo oportunističnim stališčem druge

6 V. Vascotto, Breve storia del movimento socialista isolano narrata al popolo, Capodistria 1914, str. 2.

7 V. Braduluć, Odjeci oktobarske revolucije u Istri, Rijeka - Pula, Jadranski koledar, Prispevek k zgodovini Istre, Reke in Hrvaškega primorja, str. 6; prim. I. Regent, Poglavja iz boja za socializem (I. in III.), kjer ugotavlja, da je nastala prva hrvaška in slovenska delavska organizacija na Primorskem in tudi v Trstu ne samo kot rezultat političnega gibanja, temveč tudi izobraževalnega in drugega delovanja za prebujanje razredne in narodne zavesti našega primorskega ljudstva.

internacionale. Med njimi so se pojavili t.i. nevtralisti, nekateri so nasedli tudi italijanski nacionalistični propagandi in širili ideje in gesla v smislu "za osvoboditev italijanskega ozemlja izpod Avstrije". Tako je na primer urednik osrednjega socialističnega glasila L' Avanti Benito Mussolini postal leta 1915 celo prostovoljec v vojni proti Avstriji in osrednjim silam. Hrupna propaganda italijanskih nacionalistov, ko so v javnosti prirejali shode z gesli, kot sta "Vogliamo Trieste! Vogliamo Trento!" (Hočemo Trst! Hočemo Trento!), je sprožila vojno psihozo in osvajalne apetite. V tem času imperialistične vojne so italijanski socialisti sprejeli navidez nevtralno stališče. Širili so ga s trditvami: "Non aderire, non sabotare la guerra!" (Ne podpirati ne sabotirati vojne!)

Po sklenitvi tajnega londonskega sporazuma z antanto (Anglijo, Francijo in Rusijo) je Italija, čeprav do tedaj njena zaveznica, Avstro-ogrski 23. 4. 1915 napovedala vojno. To je storila zaradi danih obveznosti v sporazumu,ki je hkrati določal tudi to, da ji bodo po končani vojni in porazu Avstro-ogrske ter Nemčije dodelili ozemlje Julijske krajine, Tirolske in nekaterih jadranskih otokov.

Medtem so avstrijske oblasti na Goriškem in v Trstu uvedle razne upravno-politične in varnostne ukrepe, ki so prizadeli zlasti Italijane, "politično nevarne". Precej jih je pobegnilo na italijansko ozemlje, kjer so se kot prostovoljci priključili italijanski vojski, mnoge pa so Avstrijci nadzorovali in celo odpeljali v taborišča.[8]

Iz tega zgoščenega orisa nekaterih značilnosti socialističnega gibanja med koncem 19. in začetkom 20. stoletja je razvidno, da se je prilagajalo času in nastalim družbeno-političnim razmeram. Ni pa se odpovedalo svojemu temeljnemu poslanstvu, da se bori v svoji teoriji in praksi za življenjske interese delovnega ljudstva, in to ne glede na zgodovinske pretrese, ki jih je prinesla prva svetovna vojna v dežele obsežnega avstro-ogrskega cesarstva po njegovem zlomu in razpadu.

RIASSUNTO

A differenza di altre nazioni nazionalmente omogenee il primo movimento socialista nel plurinazionale impero austro-ungarico s'incontrava con il problema nazionale non ancora risolto. Ciò lo condiziava nella sua teoria e nella sua pratica. Nell'economia in ottimo sviluppo a Trieste, la classe lavoratice di nazionalità italiana e slovena non era in conflitto soltanto per le sue precarie condizioni sociali di miseria, ma anche con le aspirazioni degli irredentisti italiani per l'annessione di questo territorio all'Italia.

8 V. Vremec, Pinko Tomažič in II. tržaški proces 1941, Koper 1988, str. 11-12.

pregledni članek

UDK 394(497.12 Korte)

PRAZNIČNA POMLAD V KORTAH

Nada MORATO
učiteljica v pokoju, 66310 Izola, Korte 44e, SLO
insegnante a riposo, Isola, Corte 44e, SLO

IZVLEČEK

Praznično pot skozi pomlad začne skupnost na cvetno nedeljo s čaščenjem oljke. Človek se nato popelje v skrivnost trpljenja in vstajenja. Sledijo prazniki sprostitve, obiskov sorodnikov in narave. Včasih je človek mislil, da v naravi živijo volkodlaki, štrige, jutrnje in mraki. Potem je obiskoval naravo na procesijah. Danes hodi med polja in gozdove, da občuduje rast in ozdravi svojo dušo in telo. Mladina vstopi pomladi v svet odraslih z verskimi običaji, s postavljanjem mlaja in z vključevanjem v vaške in druge skupnostosti.

VELIKA NOČ

Razstava velikonočnih običajev

Na letošnji veliki petek so učenci nižje osnovne šole Korte pripravili zanimivo razstavo. Po nekaj desetletjih molka so velikonočne šege spet smele prestopiti šolski prag. Ta korak je vreden pohvale, saj so učenci tako razširili svoje domoznansko obzorje in se ob tem načinu dela tudi radovali. Tudi obiskovalci razstave so ta korak šole sprejeli z navdušenjem. To dokazujejo naslednje vpisane pripombe: "Prav je, da vidimo tudi tisto, za kar smo bili dolga leta prikrajšani. Čas je, da bolj ponosno pokažemo našo kulturno identiteto."

Razstava je prikazala naslednje običaje:

Pirhe v najrazličnejših tehnikah okraševanja, od nekdanjega barvanja s čebulnimi olupki in krašenja z naravnimi listi (deteljica, peteršilj...), ki jih ovijemo okoli jajca, do sodobne uporabe vodenih in tempera barv ter drugih dodatkov. *Vəzənska* peciva so bila zastopana z *rogljači, tičəcami* in *kornetići*. Pa tudi pečen štrukelj (oziroma sodobno uvedeno potico) smo lahko videli. Od jedi smo si ogledali že skoraj pozabljeno *žuco* (žolco), verjetno le za Šavrine poznano *nakaldo* in na novo (?) uveden pršut v testu. Učenci so ob tej priložnosti razstavili v pisni obliki izbrano ljudsko izročilo in ga dopolnili s svojimi občutki in doživljanji.

Na podlagi tega gradiva in drugih doslej objavljenih pričevanj, (zlasti pričevanj Ivana Tula, 1877-1957), ki jih je zbral naš znani etnolog dr. Niko Kuret v Prazničnem letu Slovencev I (Lj. 1989), dela D.J. Ovsca Slovanska mitologija in verovanje (Lj. 1991) ter informacij, ki sem jih sama zbrala, sem v naslednjem prispevku pripravila pregled pomladanskih praznovanj in običajev od cvetne nedelje do telovega.

Splošno o nastanku praznovanja pomladi in velike noči

Velika noč je glavni krščanski praznik. V zahodno Evropo je prišla z Bližnjega vzhoda in naletela na vrsto zapletenih poganskih navad, obredov in verovanj, ki so bila povezana s praznovanjem odmiranja starega leta in nastajanjem novega ob pomladanskem enakonočju. Ob odhodu starega leta so se ljudje veselili in si želeli, da bi bilo novo boljše. Norčevali so se, šemili, sežigali pusta, staro ropotijo in travo. Nato so se pokorili, se postili, žrtvovali ter nato vstali v prenovljeni in prebujeni naravi. S spremembo julijanskega koledarja v gregorijanskega, leta 1582 so prvi sklop praznovanj (veseljačenja) prenesli od velikonočnega cikla na novo leto. Vrsta pomladanskih verovanj pa se je stopila z viškom pomladi na veliko noč: tako slavje cvetja in zelenja na oljčno ali cvetno nedeljo kakor slavje jajcu, zajcem, piščancem, kokošim in petelinom, otrokom in deklicam. Vse to so običaji, povezani s plodnimi silami, z rdečo barvo ljubezni, srca in krvi - z obnovitvijo življenja. Velika noč je že od 4. stoletja dalje postavljena na najbližjo nedeljo po prvi spomladanski polni luni. Povezana je torej s kozmičnimi silami, soncem in luno, ki vplivajo na vreme, od katerega je bil odvisen že prvi poljedelec. K nadnaravnim silam in božanstvom so se usmerile že prošnje prvih civilizacij. Krščanstvo jim

je dalo obliko procesij, ki so jih priredili za varstvo pred pozebami, neurji, točo...[1]

Cvetna nedelja

Praznuje se teden dni pred veliko nočjo. V Kortah ji pravijo oljčna nedelja ali oljčnica. Ime je dobila po obredu blagoslavljanja oljk, ostanku stare šege, v kateri je igralec na oslu ponazoril prihod Kristusa v Jeruzalem in so gledalci metali predenj palmove veje. S tem obredjem krščanstvo prekriva predkrščansko čaščenje "svetega rastlinja".

Pred in po vojni so v Kortah na cvetno nedeljo zaprli župniku in ministrantom vhod v cerkev. Pevci so stopili iz *kantarije* in za vrati čakali "Kristusov vhod v Jeruzalem". Odvil se je zanimiv in lep pevski dialog med župnikom in pevci.[2] Nato so odprli vrata in procesija je krenila do oltarja; sledil je blagoslov oljk in maša. Letos je šla procesija po starem britofu (z novim zidom) okoli cerkve. Za prezbiterjem so, ob novo posajenih cipresah, mladinci brali berilo "vhoda" in potem v cerkvi nadaljevali z izvajanjem pasijona.

Oljčevino nareže gospodar že v soboto. K blagoslovu jo nesejo vsi družinski člani v naravni obliki. Včasih je kdo pustil jeseni plodove na vejah in take nesel v cerkev.[3] Po vrnitvi iz cerkve oljko zataknejo za svete podobe in hišne kropilnike. Vejica gre tega dne tudi živini. Stare veje pa zažgo, če jih med letom niso porabili za kropitev mrliča ali jih položili pod zglavje hudo bolnega.[4]

Na predoljčni teden so nekateri nesli *fašino* (butaro) oljk prodat na tržaški trg. Danes prihajajo trgovci po oljčevino kar sem ali pa jo kmetje darujejo faram v notranjosti v solidarnostne namene. Vremenar te nedelje pravi: Oljka suha, jajce mokro.

Veliki teden

Na veliki teden pred veliko nočjo se krščanski svet spominja trpljenja, smrti in Kristusovega vstajenja. Ljudje so se v tem času večinoma držali doma in opravljali dela, ki so vezana na velikonočne praznike. Predvsem so dokončevali pretekli teden začeto čiščenje hiše in njene okolice. Ženske tudi danes počistijo omare in zaščitijo volno pred molji, ki bi se sicer ob ugodni luni razplodili. Možje prve dni še kaj postorijo na zemlji. Sreda je dan nakupov za veliko peko, oblačila in obutev.[5] (Sreda je nato postala na splošno dan odhoda po opravkih!) Druga polovica tedna je bila namenjena lažjim delom, kar drži še danes. Pri hiši postorijo le najnujnejše. Zemlje se ne dotaknejo več, kajti legenda pravi, da je tisti, ki se je zemlje nekoč dotaknil, zagledal Kristusovo kri in zbežal. Če bi zataknil *kanelo* (trs) v zemljo, bi se umazala s krvjo. Zaradi teh predsodkov kmetje te dni zgolj vežejo trte, znajo pa povedati, da jim je župnik Esih (1925-1984) dopovedoval, da Cerkev del na zemlji v tem času ne prepoveduje.[6] Možje so v velikem tednu naredili otrokom *škrebətulje in kləpətce* ter pripravljali vse potrebno za *vəzənske* kresove in ognje. Žene so se ukvarjale s peko in zbiranjem vsega potrebnega za praznične jedi in obleke. Ljudje so torej nekoč posvetili obredom velikega tedna precej časa.

Veliki četrtek

To je dan spomina na zadnjo Kristusovo večerjo. Po novem so obredje te večerje prenesli v domačih župnijah v večerni čas. Dopoldne se duhovščina zbere okoli škofa na skupni obred, ki je spomin na ustanovitev duhovniške službe, k blagoslovu in posvetitvi svetih olj. Včasih je bil v Kortah obred med deveto in deseto uro dopoldne. Ko so zazvonili glorijo (in so nesli evharistijo v božji grob), je bilo videti ljudi okoli domačij ali na njivah, kako so se tekli umit, pokleknili in poljubili tla, ker je "Bog umrl in so ga položili v zemljo".[7] Po gloriji zaropotajo škrebetulje in klepetci. Z oltarjev pospravijo rože, svečnike in prte. Cerkev je videti, kot bi šla vojska skoznjo.[8] Zanimiv je primer Ane Grbec, rojene leta 1905. Ob prvi gloriji je nekoč pekla kruh v eni izmed redkih zidanih peči v vasi. Ker ni mogla poljubiti zemlje, ji je hči prinesla pest prsti, da je obred opravila ob delu.[9]

Škrebetanju in ropotanju je bil na veliki četrtek namenjen poseben čas po obredu. S topotom nog so obred spremljali vsi prisotni. Teh ni bilo malo, saj je marsikdo prišel v cerkev zgolj zaradi tega[10]. To velikonočno "strašenje bogca" kot mu pravijo ponekod na Slovenskem, predstavlja pravzaprav sled predkrščanskega izganjanja zlih sil. Navado so po vojni opustili, zdaj namesto zvona ropota le cerkveni *kləpətec*. *Škrebətuljo* naredijo iz *kanele* in *rokela* (lesenega navijača za sukanec).[11] Izdelava *škrebətulje* je bila enostavna, ker je imel vsakdo pri roki snov zanjo. Težje so otroci prišli do *kləpətca*, za katerega je bil potreben les in ga zato ni premogel vsak. Tisti, ki ga je imel, pa je več veljal.

1 Damijan Ovsec: Velika noč in njeni simboli, Primorske novice, 17.IV.1992
2 Just Felda, 1930
3 isti
4 Emilija Grbec, 1927
5 Marija Bonin, 1932; vnuk Erik, 1982 (*zə ubuć* eno *vobət*)
6 Franc Panger, 1906; Albin Morato, 1927 Vesna Vatovec, 3 r.
7 Franc Panger, 1906
8 isti
9 Emilija Grbec, 1927
10 ista
11 Just Felda, 1930

Peka velikonočnega *koncanega* (obdelanega, boljšega) kruha se je začela že na veliki četrtek, kajti za *vəzən* so pri vsaki hiši spekli toliko, da je bilo dovolj za ves teden in še več (ponekod celo do binkošti). Peč je *zanel* (zakuril) gospodar.[12] Ker je bila v vasi peč redkost, so se morale žene postaviti v vrsto. Zadnje so pekle šele v soboto in so tako nesle *žegnjet* še gorko. Za plačilo so dale hlebček - *frnadəh* (iz forno, peč). [13] Zaradi dobrot, ki so jih vmesile v ta kruh, je tiste dni prijetno dišala vsa vas.[14] Testo so obdelovale tudi po dve uri, možje so pomagali celo z nogami. Lažje je bilo tistim, ki so prišli na vrsto ob posebni napravi - *gramuli*, ki je z ročko obdelovala testo. Žene so nemirno tekale med domom in pečjo in skrbno pokrivale svoj izdelek, da bi lepše vzhajal. Recepta zanj pa sovaščankam niso prepustile.[15] Za nekatere je veljalo pravilo, da mora biti kruh čimbolj zbit - gost. (Po mojem mnenju velja to za pinco, ki se je tod pojavila kasneje.) Druge so se temu smejale; tako gospodinjo so imele za neveščo in so pojmovale za pravi kruh le rahlega, lepega in dobrega okusa. Takšnega pa je naredila le tista, ki je poznala skrivnost na *vulju* (domače oljčno olje) zarumenjene skorjice.[16]

Najstarejši *vəzənski* kruh je *rogljač*. Naredili so ga tako: Oblikovali so 5 ali 6 štruck različnih velikosti in položili drugo čez drugo, večje spodaj in najmanjšo zgoraj. Za zaključek so postavili vrh šeste štručke. Štruco so naredili iz dolgega svaljka, ki so ga zavijali v nasprotni smeri ob neprestanem mesenju. Posebna skrb vsake gospodinje pa so bili otroci. Včasih so deklice dobile *tičəco* (kitko z jajcem) in fantki *kornetić*. Tega naredijo tako, da zvaljek testa zavijajo od obeh strani, vmes pa postavijo špico nove štručke. Otrokom gredo lahko v dar še polžki, venčki...[17] Priseljenci pravijo, da v Sv. Antonu in v Roču dajejo v pince tudi rozine.[18]

Veliki petek

Krščanski svet se tega dne spominja Kristusove smrti. Cerkev je pusta in tabernakelj odprt. Ljudje obiskujejo božji grob, maše ni. Zvonovi so zavezani, "ker so šli v Rim", pravijo ponekod po Sloveniji. Iz zvonika *kləpəta*. Ljudje so se včasih ob tem odkrivali, pokleknili in prekrižali.[19] Tako je bilo tudi na vsak petek, ko je zvonilo z "dvojnim zvonom".[20] To je dan strogega posta. Do sitega so se odrasli lahko najedli le enkrat na dan (ob poznem kosilu). Glavna jed v premožni družini je bila čežana s polento (neke vrste ribji brodet, v katerem so značilne drobtine in *metca - črna* meta). Delavcem je lahko vmes pripadla kaka slana riba ali sir.

Tega dne so verniki množično obiskovali božji grob in prisostvovali postavitvi križa pred Marijin oltar. Tu so nato bedeli pozno v noč, poljubljali Kristusove rane in darovali *lemožəno* (vbogajme).[21] To je morda ostanek predkrščanske navade, ko so dajali pod jezik novčič *obulus*, s katerim naj bi se umrli odkupil na poti skozi podzemlje. (Še decembra 1991 sem videla, da so mrtvecu dali na pot robček, da si bo lahko brisal nos.) Bedenje ob Križanem so opustili.

Že prej pa so prenehali z istočasnim zbiranjem fantov in deklet, saj so se fantje dekletom, ki so poljubljale rane, spakovali in je bedenje prešlo v smeh.[22] Župnik in mežnar sta pred veliko nočjo obiskala vse domove (šla sta po pirhe). Pri vsakem kmetu sta dobila prvi šest, drugi pa tri jajca.[23] V zadnjih letih dobivata denar. Ker nabirke po vojni niso bile zaželene, je vsaka družina v vasi odnesla denar odgovornemu za nabirke, ta pa ga je na veliki petek odnesel župniku in mežnarju.[24]

Vremenar pravi: Moker božji grob, iz vsake moke dober skrop! (Torej: slaba letina.)[25]

Velika sobota

Včasih je bilo na ta dan dopoldne še vse žalostno, ljudje so se še postili. Popoldne se je v vas polagoma vračala živahnost. Matere so nesle hrano k blagoslovu, možje so postavljali *vəzənske ognje*, krasili so cerkev in se pripravljali za procesijo. Ob sončnem zahodu so se začeli obredi: žegnanje ognja in vode ter vstajenje.

K blagoslovu jedil (pred vojno je bilo to po vstajenju, letos pa popoldne, posebej tudi na Maliji in v Cetorah) nosijo v glavnem le kruh in nebarvana jajca. Še v dvajsetih letih tega stoletja so nekateri nosili tudi svinjsko meso ali kokoš in hren.[26] Jajca so začeli barvati šele po vojni. Barvali so s čebulnimi olupki ter z rdečim ali rumenim krep papirjem. Kuhane pirhe so namazali s slanino. Nekateri so na jajce privezali liste deteljice ali cvet (danes

12 Ana Kaligarič, 1958, Aleš, 3. r.
13 Emilija Grbec, 1927; Karolina Tul, 1923, Tina Grbec, 4.r.
14 Ana Kaligarič, 1958, Aleš, 3. r.
15 Ana Kaligarič 1958, hči Sara, 4. razred; Franc Grbec, 1909
16 Ana Grbec, 1905
17 Emilija Grbec, 1927
18 Sonja Jerman, šol. kuharica, in Milka Marinac, 1923, vnuk Kristjan Hrvatin, 4. r.
19 Franc Panger, 1906
20 Karlina Tul, 1923
21 Emilija Grbec, 1927
22 ista
23 Ivan Hrvatin, 1909; Franc Panger, 1906
24 Karlina Tul, 1923
25 Valerija Novak, 1912
26 Franc Panger, 1906

ga pritrdijo z najlon nogavico). Šele nato so dali jajca kuhat.[27] *Žegenj* so nesli v *plenirju, cajni* ali *fagotiću*[28]

Pred vstajenjem župnik ob prisotnosti mladih prižge pred cerkvijo novi ogenj iz oljčevine in pepel spravi za pepelično pepeljevanje.[29] Nato blagoslovi petero kadilnih zrnc, s katerimi bo okrasil velikonočno svečo. Nekoč je mladina verjetno raznesla ogenj po hišah. Danes pa s tem ognjem prižgejo sveče vsem prisotnim in vsa cerkvena svetila spet zasijejo. Nato župnik blagoslovi vodo, ki jo bodo odnesle gospodinje domov za kropitev hiše in mrliča ter za jutranje in večerno pokrižanje. Voda, ki bo ostala v cerkvi, bo služila za krščanje, za blagoslavljanje njiv in polj, da bi jih obvarovali pred vremenskimi nadlogami (ali pred zlimi duhovi, kot je bilo mišljeno v poganskih običajih).

Obred vstajenja se začne s petjem glorije in z veselim zvonjenjem. Včasih je nato krenila po vasi procesija sveč, najprej v starejši del Kort - v Dolnjo vas, nato še v Gornjo. Župnik je nosil lepo veliko monštranco pod večjim baldahinom. (Ker je ta monštranca lepa mojstrovina in jo je le redko mogoče videti, se ob takih priložnostih tudi zato zbere veliko ljudi). Kadar ni bilo procesije, so nesli vstalega Kristusa od bližnjega groba na glavni oltar pod malim baldahinom - dežnikom.[30] Ob procesiji so možje v Čedljah prižgali *vəzənske ognje* in kresove. Prvi so bili v vrstah ob poteh in na koronah.[31] Oblikovali so jih tudi v obliki napisa aleluja.[32] Kresova sta gorela na Kašlerju in Bregu. Od tam so že nekoč sporočali v deželo vesele ali žalostne novice. V ognjih so gorele *nogelce* (ostanki prešanih oljk) in ostružki s petrolejem, v kresovih pa *srmenta* (rožje) in drugo odpadlo dračje. Vmes sta vaška čuvaja še v tridesetih letih streljala s štirimi *maškorami* (možnarji).[33] Tako prikazovanje vstajenja narave ima svoj izvor v predkrščanstvu. Kresovi so bili po vojni prepovedani, vendar so nekateri vztrajali pri običaju. Tako je na primer mati prižgala ogenj, sin pa ga je pogasil. Kmet, ki je v letih od 1954 do 1957 zanetil kres, je plačal kazen. V šestdesetih letih je med vstajensko mašo nekoč gorelo od ceste v Dolini proti Kašlerju. Poslej smo lahko videli v tem obdobju le podtaknjene ognje ali nadzorovano sežiganje trav ob sobotnih jutrih ali pa dimljenje pred pozebami v Vali.

Na Slovenskem je potekalo na ta večer in še pozno v noč na nedeljo (velika noč) veliko običajev, ki so bili povezani z vražami: možje so nesli k procesiji v žepu proso za "dobro letino", dekleta in fantje so se oblivali z vodo, dimili so, v Istri so dekleta po žegnu tekla domov zato, ker bi se "prva" tisto leto poročila... "Ko sem bila še majhna, me je mati v soboto zjutraj klicala...pojdi se umit!" pravi 69-letna žena. Umivali so se obredno, ob istem času in iz skupnega *kadina* (umivalnika).[34]

Velika noč

Družina je na veliko noč zgodaj vstala zaradi starih običajev, povezanih s čaščenjem narave in sonca, pa tudi zato, ker so vsi nestrpno čakali dobrote žegna, darilca in seveda nove lahke obleke[35], nove *postole* (čevlje) ali *kalcete - hlače* (nogavičke - nogavice). [36] Po vstajanju so se člani družine zbrali k skupnemu zajtrku. Pomolili so. Nato so dobile deklice svojo tičəco (pletenko z jajcem), fantki pa svoj kornetič (rogljačić), ostali jajca in kos *koncanega kruha - rogljača*, ki so ga lomili.[37] (Nekoč je veljala navada, da se ob nedeljah niti kruha ne sme rezati!) Danes čislamo le čokoladno jajce s presenečenjem in pa *kolombo*, često nepožegnano.[38] Jajčne lupine so včasih vrgli v ogenj. Po domačem obredu je šla večina družin k maši v farno cerkev, nekateri Maljičani pa tudi v Lucijo.[39] Maša je péta, deloma latinsko, z *oferto* (darovanjen) za cerkev. K darovanju gredo najprej možje. Teh je ta dan izredno veliko. Letos n.pr. je bilo več ljudi kot v vseh preteklih štiridesetih letih in vrsta se je zagozdila. "Potrebno bo, da nastopi naš Venčič in vzpostavi red," je izjavil udeleženec maše.[40] (Denar, ki ga ob tej priliki zbero, gre za obnovo cerkvenega inventarja. Letos so ga prispevali za restavracijo križevega pota, lani pa za srebrna lestenca.) Župnik Šonc, ki je umrl v Kortah leta 1913, je nekoč ob koncu velikonočne maše rekel: "Saj vem, zakaj ste tako nestrpni. Radi bi, da bi bila maša kratka, štruklji pa dolgi."[41] Štruklji so obredna jed. Na Krasu ob likofih so orehovi, tu pa mesno-sladki s klobaso, *ražnjem* (ribico), parmezanom, rozinami, jajci in poprom.[42] V časih velike revščine je gospodinja dolgo zbirala dobrote, ki jih bo ponudila za praznike. Danes je razkošje velikonočne mize večinoma kar veliko. Za dru-

27 Flora Bernardi, 1930 - Lea Knez, 10 let; Matjaž Kleva, 3.r.; Kaligarič Danijela, 1946 - Peter Kaligarič, 4.r.
28 Emilija Grbec, 1927
29 Franc Panger, 1906
30 Isti
31 Albin Morato, 1927 - Vesna Vatovec, 3. r.
32 Ivan Hrvatin, 1909
33 Just Felda, 1930
34 Emilija Grbec, 1927
35 Nastja Kuzmin, 3.r.; Liljana Tomič, 1953, sin Boštjan, 10 let
36 Valerija Novak, 1912
37 Emilija Grbec
38 Maja Grbec in Sara Kaligarič 4.r; Elvis Vončina, Simon Kaligarič, Dean Mejak in Andrej Podboj, 3.r.
39 Flora Bernardi, 1930, Lea Knez, 10 let
40 Just Felda, 1930
41 Ivan Hrvatin, 1909 in Franc Grbec, 1909

žino vse to predstavlja veliko veselje, tudi za tisto, ki ni verna.[43] Velikonočno kosilo je bilo nekdaj sestavljeno po naslednjem jedilniku: glavna jed sta bila kokoš in pršut,[44] za poslastico pa so bili štruklji ali nakalda. Za večerjo so pripravili *tripce* (vampe) s pršutom.[45] Tudi *žuco* (tisto, kar se trese) so nekateri skuhali, danes pa ni več priljubljena.[46]

V mladih družinah, na robovih naselij, se velikonočne navade izgubljajo. Povojna leta z drugačno kulturo in s potrošniško miselnostjo industrijske družbe, so marsikaj izbrisala. Tu so tudi priseljenci iz drugačnih kulturnih plasti. Mlade matere so zaposlene in nimajo veliko časa za pripravo zahtevnih jedil in stari običaji ne pridejo več v mlado družino, če nima v svoji sredi none.[47]

Med velikonočne igre spada *picanje* (sekanje) pirhov. To so nekoč počeli otroci in starejši po *večernji* (večernicah). Najbolj srečen je bil gospodar tistega pirha, ki ga niso takoj zadeli, ker je denar ostal njegov. Igralec, ki je zadel, pa je smel jajce pojesti. To delajo danes tu pa tam le še v družinskem krogu.[48]

Vremenar tega dne pravi: Kakršno je vreme za *vəzən*, takšno bo štirideset dni.

ČAS SPROSTITVE

K'zmuva (velikonočni ponedeljek)

Vse velike praznike so v Kortah praznovali po tri dni. Če je bil ta praznik na nedeljo, so torej praznovali še v torek. Zadnja leta se je to pomaknilo nazaj (od petkovega večera do nedelje). Kot odraz starega običaja, se moški v torek zbirajo na pevski vaji, potem pa še v gostilni.

Po dolgem obdobju resnosti, posta, spominov na trpljenje, moralnih naukov, po zimi, po utrujenosti zaradi priprav na veliko noč je nastopil čas sprostitve, obiskov, izletov, plesov, pa tudi nagajanj.

Dan po veliki noči so kortežanska fara in kraji med Sečovljami in Piranom praznovali na *Goždu* (Noždu). Dnevu so rekli *kəzmuva*. Iz Noždeа je izredno lep razgled na Sečovlje in soline, na Sečo in Portoroški zaliv ter čez Savudrijo na odprto morje. Tu je najtoplejši del kortežanskega območja; v tem času je vse v cvetju - drevje in zgodnje kulture. Nožed razpolavlja meja občin Piran - Izola, tu je potekala tudi stara meja belinjskega fevda iz leta 1183.

Po svoji preteklosti in lepoti je to edinstven kraj, kjer so se po vsej verjetnosti že davno srečevali solinarji in kmetje. (Na Noždeu je solinarska tradicija še živa. Moški so tu nosili drugačno kapo - solinarsko!) Na *štanciji* (posestvu) Karnijelovih (gospodar se je priženil v 2. polovici 19. stoletja iz Karnije) so priredili ples pa tudi osmico. Igrali sta kortežanska ali piranska godba. Ljudje, ki imajo danes že preko 60 let, so takrat plesali stare plese *(šaltin, šetepaši...)*. Kolačarka iz Pašljona je prodajala kolače (tiste s *cukrjem*), meščanka pa *pašte kreme*. Praznik so prirejali do leta 1957.

Otava (bela nedelja)

Je staro ime za belo nedeljo, ko so novokrščeni v starokrščanskem obdobju odložili bela oblačila. Ponekod ji rečejo mala velika noč (pasquetta). Do tega dne se zadnja leta še hrani koncan kruh, nato pa se iz njega naredi nakalda (svaljki).[49] Dodajo ji *pešto* (zaseko) iz pancete in *matəšna* (primorski šatraj), jajca, parmezan, rozine in juho.

Otava je bil ljudski praznik Malije - podoben onemu na Noždeu.. Plese so tu prirejali do leta 1969, nato pa so jih opustili (tudi na Baredih in na Šaredu), ker je prihajalo do neredov ali groženj delavcev z juga.

Posebno na oljčno nedeljo, na *kəzmuvo* in otavo, obišče te kraje precej ljudi iz obmorskih mest; pridejo tudi iz Trsta in od drugod. Priljubili so se jim sprehodi v naravo, pogledi na razčlenjeno obalo in kulturne znamenitosti.

PROCESIJE

Sv. Jurij (24. april)

O Jurjevem obredju z zelenjem tu ni veliko sledov (zato, ker so ljudje vedno bili z eno nogo na morju). Narava se tu že prej odene vanj, pa tudi pastirji niso šele tega dne prvič gnali na pašo. (Skupnega pastirja so imeli vaščani še v sredini prejšnega stoletja, ko so še pasli na *kamaneli* (na občinskem zemljišču). Domači možje so odhajali na Jurjevo k procesiji v Piran zato, da bi zaslužili z nošenjem *bandjer* in križev svojo *žrnado* (dnevnico), ki je veljala 5 lir. Jurjeva procesija je pomenila odhod v soline - začetek solne sezone.[50] Domačini Kort in sosednjih vasi v tem času pridno nabirajo špargo (divji špargelj) in jo skupaj s klobaso ali *špaleto* (pleče) z jajci vcvrejo v *fritajo*. Kmetje sadijo tega dne melone in *angurje*,[51] saj je že dovolj toplo tudi za ti dve kulturi.

42 N.M.: Avant pust, Mandrač, Izola, februar 1992/3
43 Rebeka Lozej, Boštjan Tomić in Vesna Fikfak, 3.r.
44 Marija Bonin, 1932, vnuk Erik, 1982
45 Franc Panger, 1906
46 Tina Kotrle, 3.r.
47 Matjaž Kleva, 3.r; Julija Roščina, 3.r.
48 Emilija Grbec, 1927
49 Tina Kotrle, 3. r. - po očetovi pripovedi
50 Franc Grbec, 1909; Jušto Grbec, 1913
51 isti (II.)

Sv. Marko (25. april)

Ob koncu velikonočnega praznovanja se skrb kmetov osredotoči na naravo, saj so posadili že skoraj vse in tudi trte brstijo. Čičarija in Nanos sta ob tem času lahko še v snegu, Istri grozijo pozebe in mrzla burja. *Vali* (dolini Drnice) grozi slana. V želji, da bi obvarovali sadje, trto in krompir pred temi nevšečnostmi, so se kmetje udeleževali procesij, molitev in blagoslovov. Procesija je krenila po Rašedu do Fontance, skozi Branski *bošk* na Kortino in mimo *Križen dreva* čez Korone v Čedlje. Po izjavi človeka, ki je živel v letih 1877-1957[52] so kortežanske ženice nosile k tej procesiji v nedrjih bube sviloprejk in molile, da bi reja uspela. Po drugi izjavi pa je bilo to ob *sensi* (vnebohodu). Ta dva dneva se časovno lahko prekrivata in je torej možno oboje.

Procesije križnega tedna

Pomlad se je že razbohotila, žita in trava so v klasju, prve češnje so že zrele. Dnevne temperature so že poletne. Nad Evropo pa se še mešajo tople in mrzle zračne gmote tako, da je vedno mogoče pričakovati sušo pa tudi točo. Da bi to preprečili, so se že davni predniki obračali na duhove in božanstva. Obhodili so polja in opazovali, kako raste pridelek. In nobeno srečanje še danes med sovaščani na vasi ali *kožeri* (križišču) ne mine brez pogovorov o vremenu. Tudi meščani v tem času hodijo na sprehode in izlete v naravo. Krščanstvo je skozi ta čas v letu oblikovalo tradicijo obiska narave s prošnjami in blagoslovom.

Še kako leto po zadnji vojni so tri take procesije (s križi) priredili v začetku križevega tedna. (To je teden, v katerem nastopi vnebohod - na četrtek, štirideset dni po veliki noči.) Procesije so obšle celotno ozemlje fare. Ker je bilo takrat malo ljudi v službi, se je procesij udeležilo veliko faranov, saj je iz vsake hiše moral priti vsaj eden. In peli so, saj si Kortežana brez petja ne morete predstavljati. Prva procesija je bila v ponedeljek. Namenjena je bila Kortam in je šla po Rašedu v Branski bošk, na Kortino in se ob pokopališču in mimo Križen dreva vračala. Druga je bila za Medoše in je šla mimo Križen dreva - *njeva* (vrsta hrasta), preko Bočana, mimo Vukov proti Vali v Podslame, Medoše in Čedlje. Trajala je dobre tri ure. Tretja procesija je obiskala Malijo in Cetore. Tu se je ustavila in župnik je vedno obiskal po eno družino.[53] Procesije so po vojni skrajšali in opustili. Zadnje so bile morda do l. 1950.[54]

Sensa (vnebohod)

To je eden izmed najstarejših krščanskih praznikov (od 3.-4. st.), ki označuje Kristusov odhod v nebo. Danes je to tudi praznik petja. V Izoli poteka otvoritev turistične sezone s športnimi in kulturnimi prireditvami. Iz prekrščanskega obdobja je za ta čas ohranjenih več simbolov, ki kažejo na "beg od tal". Tako velja ta za dan praznik kač[55], ki tega dne nočejo ostati pri tleh in se umikajo na drevesa. V Kortah nastopa namesto kače gosenica. Otroci tega dne ne smejo plezati na češnje, ker bodo sicer gosenice vse požrle. Tudi na njive in vrtove se tega dne ne sme. Ohranjena je tudi naslednja zgodba: Neka gospa je na ta dan poslala na vrt svojo deklo. Videla jo je žena iz soseščine, ki je dekli rekla: "Danes ne smeš na vrt." "Zakaj?" je vprašala dekla. "Ker je *sensa* in bo požrla vse *gəsensa*." Dekla se je vrnila in gospodinji povedala, kaj se ji je zgodilo. Nato je šla na vrt gospodinja. Žena je tudi njo ustavila in ji rekla: "Hočeš eno ali dve hudobi? Zato na vrt ne hodi!" Gospodinja je odgovorila: "Ena kača ali dve, v mojem vrtu noben ne zapove" (ukazuje) in je šla *naprét*...[56]

Za vnebohod so ponekod, npr. na Krasu, pripravili za obed perutnino (pišče). V Kortah pa kuhajo svinjski jezik s koromačem, fižolom in *bledežem* (blitvo). Ob sensi je zadnji čas za saditev fižola in koruze. Pregovor o tem času pa pravi: Chi a sensa no ga semina, che pénsa![57]

VSTOP V ŽIVLJENJE ODRASLIH

Maj

Mesec maj je mesec mladosti, kajti v vsem kar je živega, se že živahno pretakajo sveži sokovi - vse brsti in se uveljavlja. Da bi se sproščenost človeka ne sprevrgla v divjanje, so vse civilizacije postavile norme, moralne nauke, običaje. Pri tem so dali tudi kači svojo vlogo. V legendah nastopa kot zli ali dober duh: za praznik so ji zbrali vnebohod. Tega dne naj bi kače zapustile tla in zlezle na drevesa, zato na *senso* v Kortah na češnjo otroci ne smejo. Kače ne smeš nikdar ubiti v hiši. Če jo hočeš ubiti, jo moraš zadeti s *kanelo*, ki je strupena. Izročilo pravi, da se *velika kača* prikazuje le poredkoma in to med Kašlerjem in Oblagom ter Pujo. Po letu 1946 je niso videli več.[58] Krščanstvo obravnava kačo kot simbol zapeljivosti. Mariji določa vlogo zmagovalke, ker je kači z nogo strla glavo. Mesec maj je s šmarnicami posvečen Mariji. Šmarnice so začeli prirejati v 16. stoletju. Na Slovenskem pa so zaživele šele v sredini prejšnjega stoletja. V Kortah so za časa fašizma dobile poseben pomen,

52 N. Kuret: Praznično leto, str. 276
53 Franc Panger, 1906; Jušto Grbec, 1913
54 Ana Felda, 1932
55 N.K. Praznično leto I, str. 320
56 Franc Panger, 1906
57 Emilija Grbec, 1927
58 D.J. Ovsec: Slovanska mitologija, str. 460

kar bomo spoznali kasneje. Že 10 let je v Portorožu ob prvem maju razstava cvetja. Obišče jo tudi veliko obiskovalcev od tod, saj si želijo okrasiti svoje domove (po novem ima skoraj vsaka hiša tudi balkon z rožami).

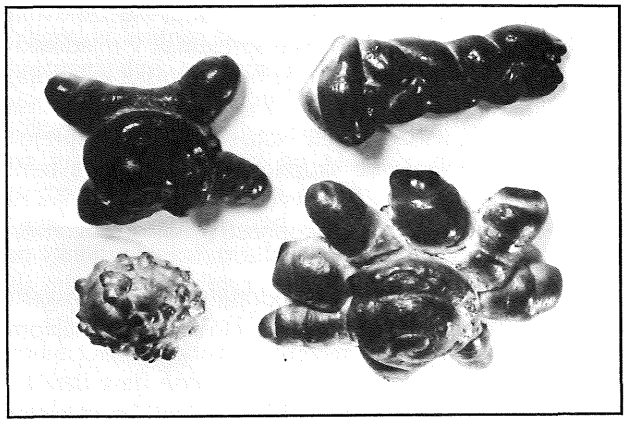
Prvi maj

V spomin na krvavi začetek maja v Chicagu, leta 1889, so tudi v Izoli začeli kmalu po letu 1890 praznovati delavski praznik. Razobešali so rdeče zastave in se borili za osnovne delavske pravice. Na podeželju, kjer so bile močnejše kmečke in narodostne sile, je postala delavska problematika aktualna šele po prvi vojni po vrnitvi vojakov iz ruskega ujetništva, kjer so prišli v stik s temi idejami. Kmalu nato so nastopili fašisti, ki so pred praznikom spravili v pripor tako številne komunistično kot nacionalno opredeljene ljudi. Na sam praznik so karabinjerji patruljirali po vaseh in preprečevali vsako zbiranje, celo pogovore v dvoje.[59]

Po koncu 2. svetovne vojne oziroma po svobodi, kot tu rečejo, je postal 1. maj ljudski praznik. Od leta 1973 so ga vsako leto organizirali (do l. 1989) za vso krajevno skupnost v Kortah. Vanj so prenesli vsa kresovanja in športne prireditve. Tudi *dišpete* so prelevili v šaljive igre (kot so tek z osli, tek v vrečah, tekmovanja s kolesi...). Včasih je nastopal tudi pevski zbor. Praznik se je zaključil s plesom. Pravijo, da so tek z osli poznali že v preteklosti, sedaj pa so ga posneli po običaju v Portorožu.[60] Tam so ga prirejali za nemške turiste že pred drugo svetovno vojno.[61] Spominja me na tekmovanja s konji, ki se še marsikje prirejajo.

Dišpeti

Maj je bil včasih praznik vseh. Možje so v Kortah prvo nedeljo v maju volili svojega župana in razsodnika.[62] Še posebej pa so začetek maja slavili fantje. Po slovenskih deželah imajo različne fantovske navade: od sprejema mladih v fantovsko družbo do koledovanja ob florjanovem, od postavljanja mlajev (majnic, češenj, borovcev ali hrastov) do nagajanja sosedom in dekletom. V Kortah so Na vasi prvo soboto v maju postavili mlaj iz *njeva* (hrasta) in ga včasih okrasili z vencem. Kasneje so delali *volte* (slavoloke) iz zelenja. Okrasili so jih z *lilijami* (perunikami) in *rožarji* (vrtnicami). Mlaje so postavili pred vhodom v vas. Po končanem krašenju so se zbrali na vasi in prepevali. Ko je petje utihnilo, je to pomenilo, da so šli fantje na delo, da bi kaznovali ali nagradili izstopajoče sovaščane. Na primer: tuj voz so zapeljali na sosedovo dvorišče, dvignili so ga na *baladur* (lesen balkon), zazidali ali zavezali so vhodna vrata, pobarvali osla ali ga dvignili na *oder* (senik). Nekoč so več hišam zamašili dimnike. Zjutraj so se žene zaskrbljeno spraševale, kakšno je neki vreme, da dimniki nočejo vleči in se tako kadi.[63] Nabriti mladeniči pa so se smejali iz skrivališč. Dekletom so pripravili take *dišpete:* nadutim so prinesli figo, jeznim koprivo, jezikavim *kanelo*, pridnim rože.[64]

1. Velikonočni kruhki: rogljač, Kristusova kronca, tič'ca, kornetić (Izdelala M. Panger, foto: E. Benčič)

Videti je, da so kdaj sprejem v fantovsko družbo priredili tudi pred *opasilom* (ki je 3. nedeljo v oktobru), ker se nekdo spominja, da je plačal *dopio* vina in bil nato za *opasilo gvardijan* plesa (2 stara, 2 mlada).[65] Drugi pravi, da so plačali fantovsko, s katero so potem naredili večerjo - s klobasami in kruhom. Sklepajoč po klobasah, je moral biti predpustni ali lahko majski čas. Dokler fant še ni bil v "fantovski", ga je lahko vsakdo "brcnil v rit". Tako se je zgodilo leta 1944, ko je tako mladè hotelo v partizane, pa so ga brcnili: "Mulo hodi damu, ke še nisi zə tu!"[66]

14. maj

Tega dne leta 1934 so Korte doživele pravi pekel. Fašisti so obkolili cerkev, v kateri je bilo bogoslužje. Hoteli so dobiti tiste, ki so se jim upali (najbrž pod vplivom psihoze, ki vlada v vasi ob dišpetih) napisati žaljivo anonimno pismo. Grozili so župniku, da je on kriv. Ta pa je pri spovedi svetoval dekletoma, ki sta pismo napisali, da se gresta opravičit zato, da ne bi mučili nedolžnih. Dekleti sta se naredili neumni in se prijavili oblastem. Eni se je v zaporu tudi zmešalo. Zaradi tega dogodka in narodnega zatiranja nasploh, so čez leto dni odkrili v cerkvi nov kip Matere božje - Pomočnice,

59 Franc Grbec, 1909
60 Marino Kleva, 1953
61 Jordan Korenika, 1923
62 Naldini: Corografia ecclesiastica, Venezia 1700, str. 437
63 Franc Grbec, 1909
64 Jušto Felda, 1930
65 Ivan Hrvatin, 1909 in Fr. Grbec, 1909
66 Emil Novak, 1953

ustanovili so Marijino družbo in mladinski pevski zbor. Le v okviru cerkve se je bilo namreč do neke mere možno narodostno izživeti.[67]

25. maj

Do konca osemdesetih let, ko je začel socialistični sistem pešati, so 25. maja prirejali slovesno dan mladosti. Osrednja slovesnost je bila v Beogradu. Na osnovnih šolah po državi so sedmošolce sprejemali v mladinsko socialistično organizacijo. To je bila režimska iniciacija; druge itak niso bile zaželjene. Za kortežansko mladino je bil tak sprejem v izolski šoli. Nato so mladino še sprejeli v organizacijo krajevne skupnosti.[68] V skladu s temi načeli tudi sprejema v fantovsko družbo po 2. vojni ni bilo več. Nastajale so nove skupnosti (gasilska, nogometna, balinarska, pevska...).

Še en vstop mladine v svet odraslih v pomladanskem času poznamo: drugošolce sprejmejo s prvim obhajilom med aktivne kristijane.

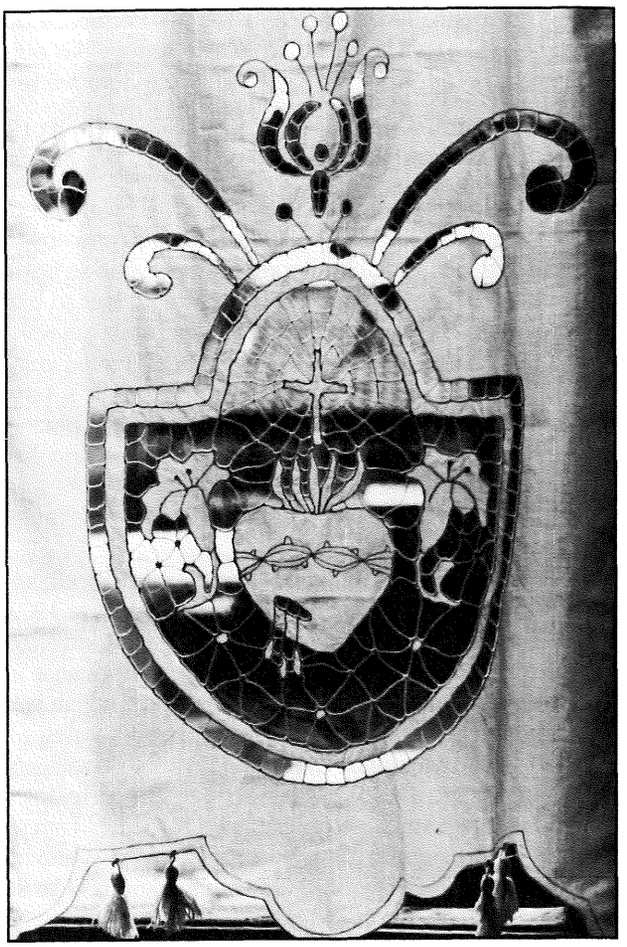
Binkošti

Vinkošte, kot jim rečejo v Kortah, nastopijo 10 dni po vnebohodu ali 50 dni po veliki noči (grško pentecostes - petdeseti dan). Prekrile so obilo prastarih pomladanskih slavij. Krščanstvo praznik posveča Sv. duhu; njegov simbol je golob. Ponekod so do razsvetljenstva njegov prihod ponazarjali s spuščanjem živega ali lesenega goloba izpod cerkvenega stropa, kar je bilo vključeno v poseben dramski prizor.[69] Binkoštni čas je danes čas razumskega vstopa mladih v zrelo krščansko življenje, kar potrdijo z birmo.

V Kortah so v tem času naslednje navade: "Vinkošti so drugi *vəzən*." Zjutraj je treba zgodaj vstati. Na mizi so podobne jedi kot za veliko noč s koncanim rogljačem, kokošjo in štruklji. Na binkoštni ponedeljek so nekoč prirejali ples na Šaredu, prvo nedeljo junija pa v Cetorah.

Velikih praznikov so se vedno držale vraže. Pravijo, da so imeli v binkoštnem obdobju duhovi največjo moč. V Kortah poznajo naslednje duhove: *štriga, štrigon, štroliga, vokəldek, mora, orko, mrak, jutrnja...*, sled o *pesjanih* pa je ohranjena v Atili.

Nekaj pripovedi o tem svetu:[70] *Štrige* živijo v ljudski domišljiji na *kožerah* (križiščih), kjer se v vrtincih dvigujejo v zrak. Proti njim lahko nastopiš tako, da jim kažeš *ruge*, pljuneš vanje ali pa jo popihaš domov, "ker je prepih", ne da bi se ozrl. *Štrolige* so vedeževalke, h katerim se mladi zatekajo, da bi zvedeli kaj za svoj par. Obstajale so (in še "obstajajo") tudi žive *štrige*, ki so človeka uročile ali zauročile - ozdravile s posebnimi napravami in obrazci. Tako je šel nekdo z ječmenom na

2. Prt* - bandera, *ki so ga obešali na okna, kjer je šel p'š'sjon Sv. tela (foto: B. Turk)

očesu k *zauroki*. Med njima se je razvil naslednji razgovor, ki se je ponovil trikrat zapored:

Zauroka: Jaz žanjem (Mahala je s srpom mimo glave)

Bolnik: Kaj žanješ?

Zauroka: Ječmen.

Bolnik: Ti lažeš.

Zauroka: Ti lažeš!

Za odpravo glavobola je zauroka vrgla oglje v skledo vode. Bolnik je moral spiti tri požirke. Kar je vode ostalo, je vrgla skozi špranjo na dvorišče. - V teh krajih je po 1. vojni živela ta prava *štriga*, tista z repom. Bila je *forešta* (priseljena). Ob mraku je vzela culo in odšla. Ker ji je sosed nagajal, ga je *uručla* (uročila), da je hudo zbolel na grlu. - Neka druga štriga se je prikazovala na vratih spalnice. -

Še leta 1977 je nek fantič kamenjal žensko in ko so očeta klicali na sedež krajevne skupnosti, se je ta izgo-

67 N.M. Preteklost Kort, Annales I, str. 253-254

68 Marino Kleva, 1953

69 N.K.: Praznično leto, str. 321-346

70 Pripovedovalo je več ljudi, ki so navedeni že med prejšnjimi informatorji. Njihova starost je med 60. in 87. letom.

varjal: "Saj pravijo, da je štriga, zato jo je treba kamenjati v hrbet!"

Štriga ima velike oči in lahko uroči žival pa tudi otroka. Da bi se to ne zgodilo, moraš otroku obleči vsaj en kos oblačila narobe. Če pa ga uroči, ga moraš nesti pred zoro na zauroke.[71] *Volkodlak* davi ženske v spanju in povzroča podplutbe (cuca kri, tako kot *mora*). Da ne pride v spalnico, je treba zabiti v ključavnico nož.

Mrak ti lahko odnese otroke in jim škoduje, če plenic iz sušila ne pobereš, preden pade tema. Mladim *mušam* in oslom so dali okoli vratu rdeč trak, da bi ga varovali pred mrakom.

Jutranjo so častili ob poroki. Drugi dan so nevesto peljali na *jutrnjo*, kjer so jo na najbližji svoji parceli posadili na kamen (kjer se je najbrž morala zaobljubiti), okoli nje pa so peli, igrali in streljali.[72]

Telovo

Telovo nastopi 60 dni po veliki noči in predstavlja slavnostno krščansko obeležje spremembe Kristusovega telesa v evharistijo. Ta obred je Kristus prvič opravil na predvečer svoje smrti in predstavlja bistvo vsake maše. V tej podobi je prisoten v tabernaklju vsake cerkve, v kateri gori večna luč. V telovski procesiji pa gre pod baldahinom na ulice in polja. Procesija je tudi prošnja za pomoč proti boleznim in vsem nadlogam človeštva. V 14. stoletju se pojavijo štirje oltarji, ki jih postavijo na vse štiri strani neba. Ljubljanski protestantje so te procesije preganjali, jezuiti pa so jim dali sijaj. Po drugi vojni niso bile več zaželjene tudi zato, ker so ovirale promet. V Kortah so zadnjo priredili leta 1961. Letos so jo obnovili le simbolično okoli cerkve.

V Kortah so imeli ob tej procesiji (na *pəšešjon*) naslednjo navado: vas so temeljito počistili, jo okrasili z rožami in zelenjem. Možje so ob hišah, kjer je šla procesija, napeljali žico. Nanjo so ženske pripele svoje najlepše vezene rjuhe. Na okna so obesile posebne prte. Za polokna so zataknile poljsko cvetje, da bo počakalo blagoslov Svetega tela.[73] Rože so ostale na oknih do kresnega dne, nato pa so jih spravili. Kasneje so jih uporabili ob neurjih ali boleznih za podkajevanje. [74] Oltarji telovega so bili: na severu v Dolnji vasi pri Feldih, na jugu v Gornji vasi pri Moratih, na vzhodu pred Britofom, na zahodu pri Klevihi Sveto *telo* so nosili v "lepi" monštranci in pod velikim baldahinom. Dekleta so v belih oblekah trosila marjetice. Tudi ta procesija je šla mimo Križen dreva.

Telovo je tako bleščeče zaključilo spomladanske praznike. Odslej bodo na vrsti svetniki: kot prvi bo 13. junija na vrsti sveti Anton Padovanski. V tem delu Istre, kjer imajo za zaščitnika fare sv. Antona Puščavnika in kjer so pogoste suše, se ljudje v tem času ozirajo v nebo za oblaki in mrmrajo naslednjo pesmico:

Bog daj dež in sveti Anton,
da bo rasel *frmentón*,
da bojo jeli *utročići*,
da bojo site ku *məšići*.[75]

Vsem, ki so pomagali, da je ta prispevek izšel, najlepša hvala.

71 Valerija Novak, 1912
72 Ana Grbec, 1905: To se je zgodilo pri Križen drevu še leta 1924, ko se je moja sestra Roža poročila k Barutom
73 Emilija Grbec, 1927
74 Ivan Tul, NK: Praznično leto, str. 370
75 isto, str 377 ali NM: Ne več tako, rokopis

Nada MORATO: PRAZNIČNA POMLAD V KORTAH, 319-328

RIASSUNTO

La primavera è la stagione più bella e più importante dell' anno. Segna infatti la nascita di un nuovo anno e la ripresa della vita.

Per tale motivo è sempre stata celebrata in vari modi. Nel periodo precristiano con usanze pagane, nella cristianità attraverso la religione, nel socialismo in altri modi ancora.

La comunità di Corte inizia a festeggiare la primavera la Domenica delle Palme con la benedizione del ramoscello d' olivo. Si attraversano poi i misteri della Passione e della Resurrezione. Fanno seguito le tradizionali visite ai parenti e ai conoscenti e le scampagnate. Nel passato, si credeva che la natura fosse piena di lupi mannari, streghe, fate e gnomi. Perciò ci si recava in processione nelle campagne pregando per un buon raccolto. Oggi invece si fanno passeggiate tra i campi e nei boschi per ammirarne la crescita e curare la propia anima ed il proprio corpo. In primavera i giovani entrano nel mondo degli adulti attraverso usanze religiose, come l'erezione del "mlaj", gli scherzi ed il corteggiamento, inserendosi nella vita della comunità paesana, in quella sportiva ed in altre ancora.

izvirno znanstveno delo

UDK 323.1(497.12/.13 Istra = 862/863)

PREDLOG ZA POSTOPNO URESNIČEVANJE DVOJEZIČNOSTI NA ISTRSKEM REGIONALNEM OBMOČJU
PROPOSTA DI REALIZZAZIONE GRADUALE DEL BILINGUISMO NELL' AREA REGIONALE ISTRIANA

Loredana BOGLIUN DEBELJUH
dr., Sveučilišče u Rijeci, 51000 Rijeka, Narodne Omladine, CRO
dott. docente nell'Università di Fiume, 52000 Fiume, CRO

IZVLEČEK

Programska zasnova za postopno uresničevanje dvojezičnosti v Istri izhaja iz potrebe po uveljavitvi teoretičnih načel etničnega pluralizma. Istra, kot večnarodnostno, večkulturno in večjezično območje z avtohtonim prebivalstvom, močno pogojuje nenehnemu prepletanju jezikov in kultur. Za postopno uresničitev dvojezičnosti bi bil potreben posebni status, ki bi predpisal trijezični status istrske regije in omogočil razvoj individualne in institucionalne dvojezičnosti.

Istro lahko opredelimo kot **regijo z avtohtonim plurietničnim, plurikulturnim in plurijezičnim prebivalstvom.** Osnovna značilnost plurietničnega sožitja na tem območju je kulturna komplementarnost med specifično istrsko-beneško kulturo in specifično istrsko-slovansko kulturo.

Plurietičnost regije je z razvojem procesa demokratizacije družbe, ki se je začel ob koncu osemdesetih let, pripeljala do nastajanja mnenjskih gibanj - Gruppo (skupina) 88, Istrski demokratski zbor, Gibanje za obnovitev Istre - ki se opredeljujejo kot pojavi kolektivnega delovanja in mobilizacije na etnični osnovi (Pistoi, 1983; Melucci & Diani, 1983). Ta gibanja promovirajo zaščito regionalne identitete istrskega območja (Bogliun Debeljuh, 1989; Juri, 1989). Plurikulturna in plurijezična situacija v istrski regiji zahteva primerne praktične ukrepe regionalnega pomena, pri čemer naj bi se uveljavile teoretske predpostavke **etničnega pluralizma**, ki izhajajo iz **pojavov jezikov in kultur v stiku** (Klinar, 1988, 1991).

Načelo etničnega pluralizma, ki se lahko uresničuje ob spoštovanju posameznih avtohtonih posebnosti, lahko za istrsko regijo idealno tolmačimo s programskim predlogom za uresničitev dvojezičnosti na istrskem regionalnem območju (Bogliun Debeljuh, 1991).

L' Istria va caratterizzata come **regione a popolazione autoctona plurietnica, pluriculturale e plurilingue.** La caratteristica fondamentale della convivenza plurietnica di quest' area è la complementarietà culturale tra le culture specifiche istro-veneta e istro-slava.

La plurietnicità della regione ha portato, con le evoluzioni del processo di democratizzazione della società, iniziatosi alla fine degli anni ottanta, alla creazione di movimenti d' opinione - Gruppo 88, la Dieta Democratica Istriana, il Movimento per il rinnovo dell' Istria - che si configurano come fenomeni di azione collettiva e mobilitazione su base etnica (Pistoi, 1983; Melucci & Diani, 1983). Tali movimenti promuovono la tutela dell' identità regionale dell' area istriana (Bogliun Debeljuh, 1989; Juri, 1989). La situazione pluriculturale e plurilingue della regione istriana necessita di adeguati interventi a livello regionale, attuati all' insegna dei principi teorici del **pluralismo etnico** che scaturiscono dai **fenomeni delle lingue e culture in contatto** (Klinar, 1988, 1991).

Il principio del pluralismo etnico, realizzabile nel rispetto delle singole specificità autoctone dell' Istria, si può interpretare idealmente con la proposta programmatica sulla realizzazione graduale del bilinguismo nell' area regionale istriana (Bogliun Debeljuh, 1991).

Osnovne postavke

S postopnim uresničevanjem integralne dvojezičnosti v Istri si prebivalstvo regije prizadeva uresničiti pluralistično politično-kulturno naravnanost ter tako utrditi večjo avtonomijo in regionalno enotnost svojega avtohtonega prebivalstva, ki je etnično in lingvistično mešano.

PREDLOG ZA POSTOPNO URESNIČEVANJE DVOJEZIČNOSTI

Lingvistični status regije

Uradni jeziki v regiji so **hrvaški** oziroma **slovenski** in **italijanski jezik.**

Specifikacija

Tako trditev bo potrdil **Posebni statut**, ki bo zagotavljal avtonomijo v političnem, ekonomskem in kulturnem upravljanju regije. Osnovni motiv za sestavo Posebnega statuta je **avtohtona dimenzija istrskih slovanskih (Hrvati in Slovenci) in istrskih italijanskih ljudstev v Istri in na njenih otokih.**

Posebni statut se sestavi ob spoštovanju suverenosti republik Hrvaške in Slovenije. V republiških ustavah obeh republik, ki kot pravna akta ščitita ustavni položaj Italijanov pred nevarnostjo majhne številčnosti, so Italijani ustavno predstavljeni kot avtohtona narodnostna skupina.[1] Na regionalni ravni Posebni statut promovira socialno enakost avtohtonih etničnih komponent Istre. Posebni statut je obvezujoč za vse občine v pokrajini in ne dopušča zakonodajne parcelacije na občinski ravni. V takem smislu ureja tudi socialne in kulturne pogoje priseljencev ter spoštuje njihovo avtonomijo in pravičo do organiziranja.

Postopna realizacija dvojezičnosti

Postopno načrtovanje dvojezičnosti je potrebno promovirati na **individualni** ravni (učenje dveh jezikov) in na **socialni ali institucialni ravni** (priznavanje socialne enakopravnosti obeh jezikov). Dvojezičnost na individualni ravni temelji na realizaciji institucionalne dvojezičnosti. Zatorej predlagamo:

I.

Pospeševanje nove socio-kulturne usmeritve na področju jezikovnih odnosov z **načrtovanjem šolskih programov, usmerjenih v plurilingvistično vzgojo na vseh ravneh šolanja** v šolah s hrvaškim, slovenskim in italijanskim učnim jezikom.

Pri tem je potrebno ohraniti tudi **jezikovno bogastvo krajevnih govoric** od široke palete čakavskih narečij do istrsko-beneškega, istriotskih, istrsko-zumunskega in šavrinskih narečij.

Presupposti fondamentali

La popolazione della regione si impegna di concretizzare, attraverso il perseguimento graduale del bilinguismo integrale in Istria, l' atteggiamento politico-culturale pluralistico per l' affermazione di una maggiore autonomia e unità regionale della sua popolazione autoctona, etnicamente e linguisticamente mista.

PROPOSTA DI REALIZZAZIONE GRADUALE DEL BILINGUISMO

Status linguistico della regione

Le lingue ufficiali della regione sono la **lingua croata**, rispettivamente **slovena**, e la **lingua italiana.**

Specificazione

Tale assunto verrà sancito dallo **Statuto speciale** che garantirà l' autonomia di gestione politica, economica e culturale della regione. La motivazione fondamentale per la stesura di uno Statuto speciale è la **dimensione autoctona delle popolazioni slave istriane (croati e sloveni) e italiane istriane dell' Istria e delle sue isole.**

Lo Statuto speciale viene steso nel rispetto della sovranità delle repubbliche di Croazia e Slovenia. Nelle rispettive Costituzioni repubblicane gli italiani figurano costituzionalmente come Gruppo nazionale autoctono che come atto legislativo protegge la posizione costituzionale degli italiani dalla minaccia della minorietà numerica.[1] A livello regionale lo Statuto speciale promuove la pariteticità sociale delle sue componenti etniche autoctone.

Lo Statuto speciale è vincolante per tutti i comuni della regione e non permette la parcellazione legislativa a livello comunale. In tal senso cura anche le condizioni sociali e culturali degli immigrati, rispettando la loro autonomia e il diritto a organizzarsi.

Realizzazione graduale del bilinguismo

La pianificazione graduale del bilinguismo va promossa a livello **individuale** (acquisizione di due lingue) e a livello **sociale o istituzionale** (riconoscimento dell' uguaglianza sociale delle due lingue). La competenza bilingue a livello individuale presuppone la realizzazione del bilinguismo istituzionale. Proponiamo pertanto di:

I.

Promuovere un nuovo indirizzo socio-culturale in materia di rapporti linguistici attraverso la pianificazione di **programmi scolastici improntati all' educazione plurilinguistica a tutti i livelli di scolarizzazione** nelle scuole di lingua croata, slovena e italiana. In tal senso va curato anche il **patrimonio linguistico delle parlate locali**, dalla vasta gamma dei dialetti ciacavi, ai dialetti istro-veneto, istrioti, istro-rumeno e savrino.

1 Slovenska ustava je že potrdila tako avtohtonost.
Gli ultimi emendamenti alla Costizione della Repubblica slovena hanno già sancito tale autoctonia.

Specifikacija

Vzgoja, usmerjena k etničnemu sožitju, dvojezičnosti in transkulturnosti, sloni na načelih družbene, narodnostnokulturne in jezikovne enakosti. V pokrajini, kot je Istra, ki ni bila nikoli jezikovno enotna, je potrebno na regionalni ravni institucionalizirati šolski sistem s tako lingvistično interakcijo, ki v vzgoji dvojezičnosti vidi instrument za utrditev interetničnega sožitja.

Lokalne dialekte, ki odsevajo tradicionalne vrednote, je potrebno uvesti v šolski sistem kot instrumente, ki potrjujejo pomen lokalnih kulturnih tradicij in so znak skupnostne samozavesti posameznih etnolingvističnih skupnosti pokrajine.

II.

Pospeševanje **konkretne realizacije institucionalne dvojezičnosti**, ki zagotavlja tako hrvaškemu oziroma slovenskemu kot italijanskemu jeziku njihovo enakovredno socialno funkcijo na ravni regije.

V takem smislu promoviramo zahtevo po postopnem uvajanju **ustne in pismene (ali vidne) dvojezičnosti** kot osnovnega pravila pri delovanju ustanov, delovnih organizacij družbenega interesa (družbenopolitične skupnosti, informacijski organi, pošte, upravni in sodni organi, bolnice, lekarne, transportne in komunalne storitve itd.).

Ustna dvojezičnost pomeni uporabo dveh jezikov kot komunikacijskega instrumenta v družbi, v kateri državljani izražajo potrebo po uporabi obeh jezikov družbenega okolja tako na simultani kot na konsekutivni način.

Vidna dvojezičnost, ki ima izrazito informativno funkcijo, omogoča posameznim državljanom, tako slavofonom kot italofonom, da **imajo na razpolago vse informacije, napisane v obeh jezikih**. Predlagamo, da se za take pisne informacije, ki se nanašajo na dve kategoriji posredovanja, "zunanje" in "notranje", dvojezičnost postopno realizira (tam, kjer je še pomanjkljiva), in sicer:

a) glede vidne dvojezičnosti "zunanjega" tipa je treba uvesti **dvojezične napise** (za ustanove, podjetja, banke, šole, bolnice, trgovine, itd.), **dvojezične cestne oznake** in **dvojezično krajevno imenoslovje** pri imenovanju trgov in cest;

b) vidna dvojezičnost "notranjega" tipa označuje notranjo dinamiko različnih delovnih kolektivov, ki uporabljajo pisne informacije za posredovanje sporočil državljanom in delavcem. V tem pogledu načrtujemo enakovredno uporabo obeh jezikov z uvedbo delovnega pravila, ki bi v praksi temeljil na **dvojezični pisani dokumentaciji** z uporabo dvojezičnih dokumentov: obrazcev, odločb, izjav, poročil, sodb, zdravniških receptov, davčnih napovedi, računov za elektriko, telefon, radio, televizijo, voznih kart, vstopnic za kinodvorano, javnih obvestil, osebnih izkaznic itd.

Specificazione

L' educazione alla convivenza etnica, al bilinguismo e al transculturalismo va concepita su principi di uguaglianza sociale, nazionale, culturale e linguistica. In una regione come l'Istria che non è mai stata linguisticamente uniforme, va istituzionalizzato a livello regionale un sistema scolastico di interazione linguistica che consideri l' istruzione al bilinguismo come strumento per il consolidamento della convivenza interetnica.

I dialetti locali, che riconducono al valore delle tradizioni, vanno introdotti nel sistema scolastico come strumenti che rimandano alle tradizioni culturali locali e sono il segno dell' autocoscienza comunitaria delle singole comunità etnolinguistiche della regione.

II.

Promuovere la **realizzazione concreta del bilinguismo istituzionale** che assicura, sia alla lingua croata rispettivamente slovena che alla lingua italiana, la loro funzione sociale paritetica a livello regionale.

In tal senso promuoviamo l' esigenza di introdurre gradualmente il **bilinguismo orale e scritto (o visivo)** quale regola fondamentale nel funzionamento delle istituzioni, degli enti, e delle organizzazioni di lavoro di interesse pubblico (comunità socio-politiche, organi d' informazione, poste, organi amministrativi e giudiziari, ospedali, farmacie, trasporti, servizi comunali, ecc.).

Il **bilinguismo orale** prevede l' uso delle due lingue quale strumento di comunicazione, laddove i cittadini manifestino l' esigenza all' uso di entrambe le lingue dell' ambiente sociale, sia in maniera simultanea che successiva.

Il **bilinguismo visivo**, che ha una funzione espressamente informativa, permette ai singoli cittadini sia di matrice slavofona che italofona di **usufruire di tutte le informazioni scritte in entrambe le lingue**. Proponiamo che per tali informazioni scritte riguardanti due categorie di intervento, quella "esterna" e quella "interna", si attui la graduale realizzazione del bilinguismo visivo (laddove è ancora manchevole) e precisamente:

a) per quanto riguarda il bilinguismo visivo di tipo "esterno" introdurre le **insegne bilingui** (per enti, aziende, banche, scuole, ospedali, negozi, ecc.), la **segnaletica stradale bilingue** e la **toponomastica bilingue** nella denominazione delle piazze e delle vie.

b) il bilinguismo visivo di tipo "interno" segna la dinamica interna dei vari collettivi di lavoro che usano le informazioni scritte per l' informazione dei cittadini e dei lavoratori. In tal senso prevediamo l' uso paritetico delle due lingue, introducendo quale regola di lavoro una prassi che preveda la **documentazione scritta bilingue**, attraverso l' uso di documenti bilingui: moduli, delibere, dichiarazioni, relazioni, bollettini, sentenze dei tribunali, prescrizioni mediche, notifiche tributarie, bollette della luce, del telefono, della radio, della televisione, biglietti dei mezzi di trasporto, delle sale cinematografiche, avvisi pubblici, carte d' identità, ecc.

Specifikacija

Če se uveljavi institucionalna dvojezičnost, le-ta pospešuje razvoj razširjene dvojezičnosti, ki omogoča vsem jezikom da se razširijo na vsa družbena področja in postanejo instrumenti funkcionalnega komuniciranja za vse govoreče posameznih jezikov družbenega okolja.

Prebivalstvo pridobi dvojezično zavest in se zaveda avtohtone prisotnosti drugega. Tako se valorizirajo in "socializirajo" posamezne etnično-kulturne komponente regije ob upoštevanju pluralnosti lingvistično-kulturnih modelov, ki so prisotni v istrskem tkivu.

Javne ustanove morajo zagotoviti, da si bodo prizadevale načrtno sprejemati dvojezični kader, kar je nujno potreben pogoj, da lahko državljani in delavci enakovredno uporabljajo oba jezika.

(Posebnosti glede uveljavitve in oblikovanja Posebnega statuta v delu, ki se nanaša na jezikovno problematiko, spadajo v podrobnejšo analizo, ki upošteva različne jezikovne stvarnosti regije.)

Specificazione

Il bilinguismo istituzionale, se applicato, favorisce lo sviluppo del bilinguismo diffuso che permette ad entrambe le lingue di spaziare in tutti gli ambiti sociali divenendo strumenti di comunicazione funzionale per i parlanti le singole lingue dell' ambiente sociale.

La popolazione acquisisce una coscienza bilingue e la consapevolezza della presenza autoctona dell' altro. Vengono così valorizzate e "socializzate" le singole componenti etnico-culturali della regione prendendo atto della pluralità dei modelli linguistico-culturali presenti nel tessuto istriano.

Le istituzioni pubbliche devono garantire ed adoperarsi per l' assunzione pianificata di quadri bilingui, condizione indispensabile per la fruizione paritetica delle due lingue da parte dei cittadini e degli addetti ai lavori.

(Le particolarità dell' applicazione e della formulazione dello Statuto speciale per l' Istria, per quanto concerne la problematica linguistica, fa parte di una stesura più dettagliata facente capo alle varie realtà linguistiche della regione).

RIASSUNTO

La proposta programmatica di realizzazione graduale del bilinguismo in Istria scaturisce dall' esigenza di affermazione dei principi teorici del pluralismo etnico. L' Istria in quanto area a popolazione autoctona plurietnica, pluriculturale e plurilingue va incontro al fenomeno di lingue e culture in contatto. La realizzazione graduale del bilinguismo va sancita con uno Statuto speciale che sancisca lo status linguistico trilingue dell' area istriana e assecondi lo sviluppo del bilinguismo individuale e istituzionale.

LITERATURA

Bogliun Debeljuh, L. (1989). L' Istria plurietnica e plurilingue: riflessioni sull' integrazione culturale, Ricerche sociali 1, 67-73.

Bogliun Debeljuh, L. (1991). Etnična identiteta kot tip socialne identitete - primer Italijanov v Jugoslaviji / L'identità etnica quale tipo di identità sociale - il caso degli italiani di Jugoslavia. Ljubljana: FSPN. Doktorska disertacija. Pp. 317.

Juri F. (1989): Un patrimonio contro l' agonia: del malessere nel gruppo nazionale italiano, alla nascita del Gruppo 88. Il Territorio 25, 274-276.

Klinar P. (1988). Omejevanje asimilacije in pospeševanje etničnega pluralizma. Ljubljana: FSPN.

Klinar P. (1991). Od etničnega pluralizma k interkulturalizmu. Ljubljana: FSPN. Dattiloscritto. Pp. 31.

Melucci A. & M. Diani (1983). Nazioni senza stato: i movimenti etnico-nazionali in Occidente. Torino: Loescher.

Pistoi P. (1983). Identità etnica e mobilitazione politica. Rassegna italiana di sociologia 1, 79-104.

pregledni članek

UDK 711.73(497.12 Piran)

RAZISKAVA MOŽNOSTI ZA REŠITEV PROMETNE PROBLEMATIKE V STAREM MESTNEM JEDRU PIRANA

Salko PIVAĆ
d.i.a., Arhitecta Piran, 66330 Piran, Tartinijev trg 15, SLO
d.i.a., Arhitecta Pirano, SLO

IZVLEČEK

Zapis želi predstaviti videnje o tem, kako je mogoče razrešiti enega od segmentov, ki soustvarjajo mesto. Rešitev prometnih tokov je proces, ki ga je nujno opazovati, raziskovati in reševati skozi daljše obdobje in skupaj z najnovejšimi urbanističnimi spoznanji.

V zapisu je več točk, kjer avtor opozori na ključne odločitve, ki so privedle do kritičnih razmer na področju prometne ureditve v mestu Piran. Na koncu zapisa avtor nakazuje možno rešitev problema, ki pa jo pogojuje z interdisciplinarnim preverjanjem.

UVOD V NALOGO

Kljub več desetletjem trajajočemu reševanju nekaterih ključnih prostorsko organizacijskih problemov na področju starega mestnega jedra Pirana smo še danes priča nerešenim temeljnim vprašanjem razvoja mesta. Eden od takih problemov je tudi rešitev prometne zagate Pirana, s čimer so mišljeni vsi segmenti transportov in poti v prostoru kot stalni proces.

Problem, s katerim se želi ta naloga ukvarjati, je tudi raziskava vzrokov, ki so do nereševanja te problematike pripeljali.

Delno je iz odgovorov na ta vprašanja mogoče povleči odgovore na problem, vendar se je potrebno zavedati, da je nevpetost teh razmišljanj v proces celotne prenove prostora prav tako proč vrženi čas kot vsa dela do sedaj.

Zato želimo uvodoma postaviti dve trditvi, ki nam bosta pomagali pri razložitvi problema:

a)

prva trditev je, da je mesto plod delovanja nekega zgodovinskega okvirja, v katerem to mesto vedno deluje,

b)

druga trditev pa je, da je mesto kot člen del nekega višjega sistema in lahko živi le znotraj tega sistema.

UVOD V ZGODOVINSKI DEL

Gotovo je, da so bila naselja v preteklosti revnejša in manj razvita, kot so danes.

Ker so bile dimenzije mest majhne in ker so se mesta počasi razvijala, so jih gradili "po meri človeka". To je pomenilo gradnjo kompletnih in kontinuiranih naselij, katera so vsebovala, kot pravi Konstantinos Doksijadis, pet bazičnih elementov, ki so bili v popolnem ravnotežju; narava, človek, družba, lupina ali superstruktura in mreža ali infrastruktura.

Kot nas uči zgodovina, je v začetku stoletja prišlo do prvih trganj tega ravnotežja, v našem primeru pa se ta nesoglasja pojavijo v začetku tega stoletja.

Tako tudi problemi na področju prometa v mestu Piran izvirajo iz pretrganja njegove v stoletjih grajene strukture, ki ni več sposobna odgovarjati zahtevam časa, v katerem smo sedaj.

ZGODOVINSKI OKVIR

Če opazujemo načrt mesta Piran iz Caprinove L'Istrie nobilissime (gl. Annales 1/91, str.96), ki se po navadi uporablja pri orisu zgodovine Pirana, hitro ugotovimo, da je na njej mesto Piran praktično tako, kot ga imamo tudi danes (tloris se nanaša na stanje iz 17.stol.). Torej današnja podoba sega najmanj 300 let nazaj. Miroslav Pahor, eden redkih zgodovinarjev, ki se je ukvarjal z razvojem mesta Piran, je trdil, da je mesto v grobem preživelo pet razvojnih faz. Vendar on navaja, da se je mesto na začetku razvilo na Punti in se postopoma širilo proti mandraču.

Na tej točki se nam zdi vredno poudariti razhajanje z njegovo trditvijo, ker menimo, da se mesto na začetku

ni razvijalo na Punti, temveč pod hribom S.Giorgio oziroma območjem Castela.

Njegove prve meje so po našem mnenju naslednje: Corona grande (IX. korpus), La Calle S.Giacomo in Calle di Stafano (Trubarjeva ulica in Budičinova z zaključkom na Pusterli). Po tej liniji naj bi potekalo tudi prvo obzidje mesta.

To tezo poskušamo argumentirati z naslednjimi elementi. Opisani potek predstavlja tektonsko prelomnico s hriba Sv. Jurija proti morju. Taka tektonska prelomnica je vedno predstavljala prvi kamen v snovanju mesta in prvi temelj za obzidje (enako širitev lahko zasledimo npr. pri Kopru). Tako omejen teren je predstavljal klimatsko najbolj kvalitetno lokacijo. Hrbet zaščiten pred nevihtami in burjo, pobočje pa orientirano na jug.

Ob vznožju, današnjem Trgu 1. maja, so bile plitvine in sipine, kjer so bili na obalo potegnjeni čolni in mreže. Na vrhu hriba so bili opazovalnica, možno manjši tempelj za darovanje božanstvu in pokopališče. Notranja shema ulic se razlikuje od spodnje razdelitve. Prav tako je bila nekdanja višina objektov manjša. Območje Punte je predstavljalo plitvino, območje malega mandrača prav tako.

Glavni dostop v mesto je peljal s kopne strani delno prek ceste IX. korpusa, delno prek Rozmanove, predvsem zato, ker je del današnje lege Rozmanove ulice bil še kot plitvina oziroma sipina.

Počasi so se skozi desetletja zahteve po površinah večale in mesto se je postopoma spustilo proti plitvini tako, da je plitvino nasipavalo in si pridobivalo površino za razvoj. Tu, če nadaljujemo tezo, se je razvilo drugo območje Porta Domo, saj je bilo bivalno bolj ugodno, pa tudi shema tlorisa je bolj čitljiva, organizirali so se prvi večji trg in občinska struktura, vodnjak in podobno. Del Porta Mughera pa je še vedno imel slabo strukturo uličnе mreže, verjetno je bil popolnjen zelo pozno, vendar pa je mesto v trenutku, ko se je začel odvijati trgovski promet, začelo vzdrževati svetilnik na izpostavljeni plitvini in je zato postopoma pozidalo tudi ta del. Na severnem obrobju nimamo dokumentiranega nobenega pristanišča, kar nam pove, da je mesto s svojo shemo najprej zavarovalo južno pristanišče, ki je imelo dvoje vhodov, Porta campo in verjetno še enega proti zalivu, ki ga danes ni več. Pred vhodom se je nahajalo polje, kjer se je opravljal del zunanje trgovine. Da je bilo mesto ob nastopu krščanstva že močno strnjeno, po našem mnenju dokazuje tudi to, da v opisanem območju tri cerkvice komaj najdejo prostor zase in je edino cerkev Sv.Štefana prava cerkev. Cerkev Sv.Andreja in cerkev Sv.Donata sta bili bolj kapeli kot cerkvi.

Glavno cerkveno jedro se razvije ob delu med Carara Grande in Carara Piccola, kjer lahko beležimo obstoj sedmih cerkva in frančiškanskega konventa. Vsekakor je glavna mestna cerkev bila zgrajena na vrhu griča kasneje, ko so tudi utrdili hrib, tj. okoli leta 1700. V ostalih zgodovinskih razvojnih predpostavkah, ki jih postavlja Miroslav Pahor in za njim v svoji knjigi gospod Stane Bernik, se v načelu strinjamo.

Zgodovinski pregled razvoja mesta Piran je pomemben, saj tako ugotovimo, kako je mesto v času in prostoru re ševalo urbanistične probleme. Opazimo lahko, da je Piran prostorske težave reševal na različne načine : prvič je zasedel plitvino, drugič premaknil obzidje, potem zvišal gabarit celotnega mesta in slednjič, leta 1470, postavil meje svojega razvoja tako daleč, da je ni nikoli dosegel. Enako je ravnal v primeru urejanja obale, kjer mandrač, ki je bil najprej velik, zmanjšajo, na koncu zasujejo, pomole pa podaljšajo.

Z eno besedo, mesto je živ organizem, ki živi in se razvija skupaj s človekom vse do takrat, dokler sta mesto in človek s svojimi potrebami v ravnotežju (prikaz 1).

FUNKCIONALNI OKVIR

Kadar začnemo snovati mesto, imamo opraviti z nekaj funkcionalnimi elementi, katere moramo med seboj uskladiti. Vstavljanje novih elementov v že izgrajeno strukturo nam povzroča včasih nerešljive probleme. Poglejmo si, kakšne so dimenzije mesta Piran:

1.

Mestno jedro Pirana se razprostira na površini velikosti 250.000 m2 (25,00 ha). Od kopališča na piranskih vratih pri letnem kinu do svetilnika na Punti je 1000 m razdalje, pri čemer je Tartinijev trg na polovici razdalje. Enako je od Punte oddaljen tudi vhod na pokopališče.

2.

Število prebivalcev je bilo v Piranu "Mesto" naslednje:

leta 1961 5474, leta 1971 5383, leta 1981 4951 in leta 1991 4840 prebivalcev. Potreben je tudi podatek o gibanju števila prebivalcev, saj iz njega vidimo,da v zadnjih 40 letih število prebivalcev v mestnem jedru pada.

3.

Število registriranih avtomobilov v mestu je bilo na dan 30.8.1990 naslednje: 1573, po podatkih KS Piran; po podatkih SO Piran pa je bilo 1330 avtomobilov, če odštejemo prebivalce posameznih okolij, ki zadovoljujejo parkirne potrebe ob hišah (npr.Rozmanova, IX. korpus ipd.), je ta številka za mestno jedro cca 1121. Parkirne možnosti, ki jih navaja Kulenovič so za mestno jedro 500 parkirnih mest (v nadaljevanju PM). Po podatkih SCT je teh PM 703.

4.

Cestna mreža mesta ni niti v enem delu, kjer poteka motorni promet, izgrajena tako, kot to velevajo sedanji

predpisi za te namene. Povprečna širina večjih ulic je 4,50 - 5,00 m

(Župančičeva, Tomšičeva). Povprečna širina nabrežnih prometnic je 6,00, brez pločnika. V vsem delu, kjer sedaj poteka promet, je profile nemogoče spreminjati.

5.

Razporejenost, velikost in število dejavnosti, ki se odvijajo v prostoru mesta so pravtako pomemben element pri raziskovanju problemov v mestu.

6.

Elementi, ki smo jih našteli, pa niso statični, kar vnaša v vsakršno reševanje problema parkiranja v mestu velike težave. Če govorimo o dinamičnosti elementov, mislimo predvsem na naslednje:

- število prebivalcev se v obdobju od 1.6. - 1.9. poveča še za 1170 prebivalcev, kar pomeni, da ima v povprečnih poletnih mesecih Piran ponoči 6010 prebivalcev:

- stalni 4840
- hoteli 395
- počitniški domovi 675
- zasebne sobe 100

6010 preb.

- število ljudi, ki dnevno migrirajo iz in v mesto, je nemogoče točno predvideti, vendar je predpostavka o 50 % migraciji, ki jo je izvedel Kulenovič,sprejemljiva.

To potrjuje tudi upoštevana študija SCT 1981. Za delovna mesta potrebujemo 200 PM, ocena za gostinstvo, družbene dejavnosti in trgovino je 400 PM.

Tako znaša npr.dnevna potreba v povprečnem delovnem dnevu pomladi in jeseni cca 1160 PM.

- prebivalci 560 PM
- služba 200
- servis 400

1160 PM

Andrej Pogačnik predvideva, da bo Piran leta 1996-2000 potreboval 2890 PM v poletnih mesecih.

Po pregledu teh kvantitativnih elementov, ki so merljivi s štetjem in statistiko, lahko povzamemo ugotovitev, da je promet silno kompleksen proces. Zanimivo pri opazovanju numeričnih podatkov v Piranu pa je, da se te številke stalno gibljejo v dokaj umirjenih okvirjih. Predvsem je zanimivo, da približno enako število ljudi iz mesta zjutraj odide, kot jih v mesto pride. Prek dneva nenehno prihaja do konic,medtem ko se pred nočjo stvar počasi umiri. V zimskem oziroma zunaj sezonskem času sta v mestu potreba in možnost parkiranja relativno uravnoteženi, razen redkih izjem, ki pa jih poznajo povsod. Zato je potrebno povzeti prvi zaključek,ki se glasi, da znotraj mesta ni mogoče zagotoviti PM za dnevne potrebe prometa z osebnimi vozili v mestu Piran. Tako spoznanje lahko razberemo iz večine študij,ki se s problemi prometa v Piranu ukvarjajo.

VPETOST V ŠIRŠI PROSTOR

Če smo do sedaj uspeli predstaviti prvo tezo o zgodovini mesta in njegovem razvoju, skladnem z možnostmi, pa je potrebno utemeljiti tudi drugo trditev, da je mesto vedno del širšega prostora, v katerega je vpeto.

Mesto Piran je bilo v zgodovini do 19. st. z okolico povezano prek grebenske ceste. Ves ostali promet v mestu je potekal prek morja. Izhajajoč iz tega, mesto nikoli ni izoblikovalo klasičnega kopnega vstopa kot npr. Koper (Porta Muda). Primarni dostop je bil morski in ves organizem mesta je podrejen temu. Tu se že odpira prva temeljna točka, pri kateri se sistem, v katerega je mesto vpeto, ruši. Mesto je bilo zasnovano za komunikacijo z morjem.

Drugi pomemben element je ta, da je mesto organizacijsko v sebi zaključeno, torej je sposobno samostojnega dialoga z okoljem.

Za nas je pri raziskavi prometne problematike sedaj zanimivo pregledati, kako je naš čas mesto vpenjal v svoj sistem. Temu sistemu rečemo urbanizem. Po letu 1953 se je z urbanizmom pri nas intenzivno ukvarjal in mu postavil temelje, ki so še precej vidni, Edo Mihevc.

Sedaj veljavni asanacijski načrt mesta Piran nosi letnico maj 1975, kar pomeni, da osnove le-tega segajo še nekaj let nazaj. Tako letos teče skoraj 20 let asanacijskega načrta za mesto, ki v tem času v smislu vsebinske prenove ni naredilo veliko. Smo pa v tem času beležili celo vrsto predlogov.

Od nam dostopnih idej o ureditvi prometa v mestu Piran se prvi dokumentirani grafični prikazi vidijo iz naslednjih del:

- Študije piranskih vrat - Edo Mihevc 1963,
- urbanistični program obale 1966,
- UN za Piran 1969,
- študija Eda Mihevca,
- urbanistična ureditev vhoda v Piran 1974, pozneje za Bernardin in izvedba Bernardinske ceste,
- UN za občino Piran 75,
- asanacijski načrt za Piran 75,
- projekt SCT in IB in AR (vsi biroji iz Kopra od 1981-1983),
- obvozna cesta A v Piranu 1977 in znotraj te študije še 5 variant (Andrej Pogačnik),
- diplomska naloga - Work shop 1981,
- diplomska naloga o tunelu - 1991 (gl.Annales 1/91),
- Usenikov projekt garažne hiše v Piranu,
- Kulenovičeva organizacija parkiranja v mestu (1990).

Oglejmo si nekatere urbanistične dokumente:

Urbanistični program slovenske obale; IB 1966 (pod vodstvom Eda Mihevca).

Dokument govori o tem, da pred letom 1963 v Slovenskem primorju ni bilo sistematičnega urbanističnega programiranja. Tako dobimo šele v tem dokumentu piranski prostor vpet v širši okvir z moderno metodo. Bistvena je omemba obalne ceste za celotno področje, posebej pa promet ni razčlenjen. Urbanistična situacija prikazuje potek ceste ob morju in po Belem Križu. Drugih opazk glede prometa ni.

Urbanistični načrt za mesto Piran, marec 1969.

Urbanistični načrt ne opisuje posebej prometa znotraj Pirana. Pomembno pa je, da v svojem tekstualnem delu, ki obravnava tokove po občini narekuje, da večino prometa med Piranom in Lucijo preusmerimo na cesto Valeta, križišče Beli Križ, Bernardin (nova cesta E). Enako v tem delu sprejema za dokončno vlogo ceste B, to je cesta od Piranskih vrat do pokopališča v Piranu. V območju Piranska vrata predvideva zasip novega dela terena z ureditvijo plaže, bencinske črpalke in AP Piran in manjše marine. Urbanistični načrt nalaga, da asanacijski načrt reši promet, komunalo... v mestu samem. Nova cesta AP Piran - pokopališče z enostranskim hodnikom bo služila prvenstveno za oskrbovanje, tako bi se obalna cesta Lucija - Piran razbremenila tovornega prometa, katerega bi preusmerili na cesto Beli Križ - pokopališče in po novi cesti v Piran. Nova je tudi cesta E za oskrbo Bernardina. Urbanistični načrt rekonstruira cesto Eles - Beli Križ, svetuje tudi gradnjo ceste po Šentjanah (avtor Damjan Tepina, Petkovšek, Stepanov, Žan, ceste delal Jurij Mikyška).

Medtem ko nastaja nov UN mesta Piran,ki bo izšel leta 1975, se izdelajo nekatere spremembe, kot npr. Bernardinska obvoznica, ki je bila dolgoročno nepredvidena. In tako imamo leta 1975 v Urbanističnem načrtu za mesto Piran in v Asanacijskem načrtu za mesto Piran zanimivo situacijo, ko se nam zasnove prometne infrastrukture delno vlečejo iz leta 1969, z že novimi elementi.

Leta 1977 Andrej Pogačnik z dobro urbanistično raziskovalno nalogo ovrže idejo o cesti A.

Bistven zaključek v vsem pregledovanju urbanističnega gradiva pa je ta, da smo še leta 1975 v UN za Piran obravnavali grebensko vpadnico kot dejansko pomemben element v urbanistični organizaciji prostora v piranski občini, sedanje težnje pa kažejo ravno nasprotno. Tu nastopi drugi ključni konflikt, ko se pokaže pravilna trditev, da je razvoj mogoč zgolj v skladju med širšim in ožjim prostorom, vendar z enotnim konceptom, ki ga ni mogoče upoštevati le parcialno, ampak le dosledno in v celoti.

KRITERIJI VREDNOTENJA

Po naštetih osnovnih elementih, ki so mesto oblikovali do sedaj in po tem, ko vidimo, kateri elementi ga sedaj določajo, si moramo obvezno postaviti nekatera načela oziroma elemente vrednotenja, s katerimi bomo lažje primerjali vse, kar je bilo na tem polju do sedaj narejenega, in tisto, kar bomo predlagali za naprej.

1.

Osnovni kriterij je spomeniškovarstvena zaščita. Pod ta kriterij spadajo tiste lokacije v mestu, ki so s stališča spomeniško varstvenih gledanj in vrednotenj najvišje vrednotene. Pri tem se je potrebno zavedati, da je mesto kot celota razglašeno za spomenik.

2.

Drugi element je cena oziroma možnost trženja na zemljišču. Najvišje so vrednotena tista zemljišča v mestu, ki že imajo tržno in namensko najvišjo vrednost in možnost, nižje pa tista, katerih namembnost in dostopnost ni tako dobra. Glede na kriterij možnosti razvoja turizma so najvišje vrednoteni tereni, ki so ob morju in na južni legi, ob komunikacijah in infrastrukturi.

3.

Naravovarstveni oziroma ekološki kriterij naj nam pokaže, katera so tista območja, ki so najbolj ekološko obremenjena in napolnjena z neprimerno namembnostjo. Tu predvsem mislimo na hrup in izpušne pline, ki jih povzroča transport.

4.

Bivalni normativi, ki veljajo danes kot standard bivanja, so naslednji:

- max. oddaljenost PM je 300 m
- max. dovoljen hrup v naselju je 40 dB (A)
- max. dovoljena onesnaženost zraka s plini
- po svojem obsegu sovpada v hrupom,
- max. oddaljenost AP od stanovanja je 500 m.

Ostali elementi, kot so šole, VVZ in trgovine, se nahajajo znotraj mesta.

NEKATERI ELEMENTI RAZVOJA BIVALNIH KVALITET V MESTU PIRAN

Izhajajoč iz uvodne trditve, da je mesto živ organizem, katerega vsebina, funkcije in oblika se dnevno spreminjajo, je toliko bolj nujno dobro opredeliti tiste točke v bodočnosti, h katerim je potrebno globalno usmerjanje razvoja mesta. V grobem so točke, proti katerim naj bi se gibal razvoj mesta Piran, naslednje:

1.

Osnovni element: število prebivalcev je potrebno zmanjšati še za vsaj 500 - 700 ljudi. Število stalnih

prebivalcev v jedru bi se moralo umiriti na cca 4200 prebivalcev ali okoli 140 preb./ha. To je potrebno doseči z zmanjševanjem števila stanovanjskih enot v starem mestnem jedru. Nujno zmanjšanje se nanaša predvsem na dele v jedru Punte in ob Trubarjevi ulici. Zmanjšanje kot cilj je nujno potrebno predvsem iz naslednjih vzrokov:

- bivalno okolje,
- komunalna infrastruktura,
- šole in VVZ,
- družbene dejavnosti.

(število 4000 predvidevajo že dokumenti leta 1966.)

2.

Turistične zmogljivosti v smislu povečanja števila ležišč je nepotrebno razvijati; potrebno jih je razvijati le v smeri povečanja zunajpenzionske porabe (bazeni, igrišča, parki, infrastruktura, kvaliteta, plaže ipd.)

3.

Uslužnostne dejavnosti, trgovina in družbene dejavnosti se morajo razvijati skladno. Iz mesta je potrebno izločiti ves težki dostavni promet.

4.

V mesto je potrebno vrniti šole višje stopnje, kulturne ustanove pa razviti do zahtevane ravni; muzej, arhiv, glasbeno šolo, samostan ....

5.

V mestu je potrebno zagotoviti možnost razvoja ribiške obrti in morskega turizma kot dveh dejavnosti, ki se prepletata. V ta namen je potrebno izvesti novo luko in odstraniti pomol sredi mandrača.

6.

Ptrebno je preprečiti parkiranje vozil in promet po vsem mestu, razen na točno določenih točkah, predvsem pa zmanjšati ekološke obremenitve posameznih predelov.

7.

Prenovo mestnega jedra je potrebno izvesti po dogovorjenih sklopih, predvsem pa naj bo ta celovita, zajame naj tako objekte, zunanje prostore kot tudi ostale mestotvorne elemente.

8.

Nujno je ohranjanje obale kot preliminarnega in najbolj dragocenega elementa za razvoj celotnega prostora.

S tako vzpostavljenim sistemom najvišjih vrednot smo sedaj pripravljeni za pregled elementov, ki so že do sedaj sestavljali naloge o prometni ureditvi Pirana.

PREGLED DOSEDANJIH ŠTUDIJ O REŠEVANJU PROMETA V MESTU PIRAN

Že uvodoma je potrebno ugotoviti, da te naloge oziroma predloge tvorita dve skupini nalog. Prva skupina so naloge, ki se lotevajo zgolj reševanja prometa in parkiranja pred mestom, druga skupina pa so naloge, ki obravnavajo promet v mestu. Poglejmo si nam dosegljive naloge, ki rešujejo samo problem parkirnih mest pred mestom.

1.

UN mesta Piran iz let 1968-69 prof.Eda Mihevca predvideva gradnjo povezovalne ceste A med pokopališčem in Piranskimi vrati. Kot smo v tekstu že omenili, je to varianto strokovno ovrgel Andrej Pogačnik leta 1977, žal pa moramo ugotoviti, da je naloga morda temeljno zavrla rešitev problema prometa v Piranu. Namen Mihevca, ki je bil nedvomno ta, da promet odstrani z obale, ni uspel. Predvsem zaradi tega, ker element morja in stika z njim ni imel dovoljšnje veljave. Tako je Mihevc o cesti A govoril kot o dostavni cesti, Pogačnik pa kot o povezovalni cesti. Ker je šlo za neskladen dialog, je Pogačnikova naloga uspela. Mihevc je že leta 1965 dobro ocenil problematiko mesta, saj se 25 let po njegovem prvem predlogu za ureditev Piranskih vrat srečujemo z vsemi problemi, za katere ta predlog najde vsaj delne rešitve. Opazujoč to zasnovo, pa si lahko pričaramo vlogo današnjega poteka Bernardinske ceste, ki s svojo funkcijo popolnoma blokira tak razvoj.

Strinjamo se namreč z ugotovitvijo, ki jo je Mihevc podal, da sta vstopni prometni tok in turistična izraba prostora nezdružljiva.

Zato vpelje cesto A, ves promet v piranskih vratih pa je promenadni in zgolj dostopni. Ob spustu ceste A v mesto je oblikovano mestno postajališče, postaje za taxije, obračališče.

To je točka odločitve ali v mesto ali na parkirišče, ki je v glavnem urejeno na nasipu ob letnem kinu. Tako mesto pridobi novo luko, plaže, parke, predvsem pa dobi dober začetek promenadnega pasu od Piranskih vrat do Bernardina, ki je popolnoma neurejen, saj je funkcionalno razbit. Projekt že predvideva izgradnjo šolskega kompleksa tam, kjer šola danes še ne stoji v celoti (po 25 letih).

2.

Zelo primerljiv s tem delom je rezultat Work shopa iz leta 1981, ko skupina Ravnikarjevih študentov v bistvu enako reši problem Piranskih vrat, vendar lahko opazimo, da je problemov v prometu po Piranskih vratih veliko.

Naloga predvsem temelji na rešitvi prometa z garažno hišo v dolini Salveti.

Pozicija take garažne hiše je opravičljivà le z dograditvijo celotne poti Bernardin - Piran, z odstranitvijo večjega dela čistilne naprave in vzpostavitvijo tramvajske povezave med Piranom in Bernardinom. Kljub temu pa naloga ne reši problema vstopa v mesto (transport, dovoz, urgenca). Tu so prav tako nove plaže, parki, luka. Drugi del se loteva parkiranja pri obzidju. Ta teza predvideva, da se zgradi zobata železnica in uredi parkirna hiša ob obzidju. Vsekakor gre pozitivno oceniti celovitost obravnave problematike, predvsem v smislu preverjanja in variant, potrebno se je namreč zavedati, da naloga v svojih temeljih nima vgrajenih numeričnih elementov.

3.

Zanimiva je še naloga iz leta 1975, ki predvideva, podobno kot Mihevčeva varianta, potek ceste A, vendar v spodnjem delu v predoru. Enako pa je napaka narejena v tem, da je ohranjen promet ob vodi, prek Bernardinske ceste. Tak potek ceste A omogoča dobro rešitev proti hrupu in plinom in prepreči rušitev hiš na Tomšičevi ulici.

4.

Manj stvarna je naloga iz dela Adreja Pogačnika, ki predvideva garažno hišo na mestu današnje šole in izvedbo ceste A. Ta naloga je brez komentarja.

5.

Prej omenjena naloga arh. Majde Skrinar rešuje zgolj parkirni problem in je zato enako kot primer arh. Usenika neprimerljiva z ostalimi, saj ne spreminjajo sedanjih prometnih tokov, ampak te današnje še bolj utrjujejo. Podobno je z nalogami, ki cesto peljejo pod hišami v Piranskih vratih (npr.arh. Bojana Stroj-Nučič).

6.

Leta 1981 je IB predlagal podobno razširitev obale od Pirana do Bernardina, vendar ob pregledu predhodnih dokumentov ugotovimo, da v načrtih zasledimo to rešitev že leta 1975. Predvidevala je parkiranje v Piranskih vratih in na obzidju.

S tem naštevanjem oziroma opisovanjem šestih načrtov smo skoraj izčrpali zalogo nalog, ki obravnavajo parkiranje pred mestom in promet okoli mesta.

Drugi sklop tvorijo naloge, ki se spuščajo v reševanje problema tudi znotraj mesta.

1.

Predlog LUZ-a iz leta 1976 je bil, da se promet vrne na Ul.IX.korpusa in oblikuje kot enosmeren. Parkiranje bi se odvijalo pred mestom. Tu opazimo veliko preobremenjenost ulice IX.korpusa, katera tako rešitev odsvetuje.

2.

Drugi tak načrt je načrt Kulenoviča, ki mestno jedro s sistemom parkiranja spremeni v garažno hišo. Ta naloga ima za cilj samo rešitev prometa, ne pa tudi shranjevanje avtomobilov.

Naloga je analitično dobro zastavljena, vendar je v prometnem smislu obremenitev Tomšičeve in Župančičeve dolgoročno nedopustna. Gre pa za sistem,ki je kompaktibilen z vsemi ostalimi.

3.

Posebno vlogo pri organizaciji notranjega mestnega prometa imajo tudi naloge iz leta 1981 in 1982 v izvedbi birojev AR, SCT in IB, vsi iz Kopra, ki so za mesto predlagali praktično tak način urejanja prometa, kot ga imamo danes.

4.

Problematiko tega, kar imamo danes v Piranu vsi dobro poznamo, saj ni s to ureditvijo nihče zadovoljen. Hkrati pa si nihče ne upa pomisliti, kakšen bi bil promet brez omejitev. Tako so nekateri meščani predlagali več lokacij za garažne hiše v mestu, med drugim pod Tartinijevim trgom, pod obzidjem, v Tomšičevi ulici v skladišču Soče, na prostoru letnega kina, pri hotelu Piran in za cerkvijo. Vse te lokacije predvidevajo, da se v mestu promet omeji, vendar da se lahko zagotovi vsaj 300 PM v mestu. Podobno rešitev je predlagalo tudi naše podjetje.

POVZETEK IZ PREGLEDANIH PREDLOGOV

Kot smo lahko iz povedanega videli, je mogoč zaključek, da imamo iz dosedanjih nalog dve možnosti za iskanje rešitve na zadani problem. Nekateri urejajo promet pred mestom, drugi pa v mestu. Verjetno pa je najprej potrebna odločitev o tem, kako bomo promet v Piran sploh pripeljali, saj po povedanem kaže, da je to bistveni zaviralni element za reševanje problema.

Ko bomo izoblikovali odgovor na to vprašanje, spremenili tudi UN, ki predvideva popolnoma drugačen potek prometa, bo mogoča analiza reševanja prometa kot celote. Žal preverjanje dopustnosti ceste A kot dostopne ceste presega okvir, katerega smo si tu zadali, vendar svetujemo, da se ponovno preverita že leta 1965 nakazani grebenska cesta in cesta A, na današnji način, z našimi urbanimi elementi, in šele na podlagi tega naj se iščejo nove variante.

Zakaj najprej analiza celotnega dostopnega sistema cest ?

Samo majhen element bo pokazal bistvo problema. Če se ugotovi, da je gradnja garažne hiše mogoča v območju obzidja v Piranu ali pa pod cerkvijo, je nujna rekonstrukcija Belokriške ceste. Če bi sprejeli cesto A, bi bila rekonstrukcija urejena za dve rešitvi hkrati. Če se

cesta A ne izvede, je rekonstrukcija ceste do obzidja oziroma ulice IX.Korpusa silno vprašljiva iz finančnih vzrokov.

Nadalje je potrebna trdna opredelitev občine o tem, da zgradi novo luko, saj je sedanja že prenatrpana, estetsko prizadeta zaradi betonskega pomola, ki ga je nujno porušiti. V tem primeru je gradnja parkirišč in vhoda v Piran popolnoma drugačna od sedaj videne. V primeru intenzivnega turizma v območju Salvetti bi bil prometni tok popolnoma drugačen.

Čeprav je po našem mnenju nalogo potrebno na tej točki zaključiti, saj bi za nadaljevanje nujno potrebovali načelne odločitve širše skupnosti, smo na zahtevo naročnika naloge pripravili povzetek naših spoznanj.

Zavedati se je potrebno, da je problem prometa le eden od urbanističnih problemov, ki pa se ravno tako kot drugi problemi ne more reševati sam zase in ne ozirajoč se po drugih elementih.

ZASNOVA REŠITVE

1.

Izhodiščna točka za dostop prometa do Pirana je križišče na Belem Križu pod anteno. Do te točke je potrebno iskati rešitev skladno z ugotovitvami Kulenoviča pri najnovejši analizi ceste Valeta - Beli Križ.

2.

Cesta Beli Križ - Bernardin postane tako dostopna servisna notranja pot za napajanje stanovanjskih hiš bernardinskega hriba, Hotelov Bernardin in dela servisnih storitev v Fornačah.

3.

Odcep proti pokopališču se v celoti rekonstruira v delu od križišča pod anteno do pokopališča. Oblikuje se v široko cesto srednjega razreda s pločnikom za pešce na obeh straneh, z zmanjšanjem radiusa pri hiši Hrkalović. V celotnem poteku rekonstrukcije ni potrebna rušitev nobenega od stanovanjskih objektov.

4.

Druga nosilna točka naloge je razglasitev obalnega pasu za najbolj cenjeno in najbolj enkratno dobrino okolja Piranskih vrat, zato je odstranitev dostopnega, dostavnega, uvoznega prometa s te točke potrebna in absolutno nujna. Tako je temeljna zahteva odstranitev ceste Bernardin - Piran, njeno rekonstrukcijo in vzpostavitev tako imenovane ceste A, ki jo vsebuje že UN za mesto Piran iz 1975. Vzpostavitev te ceste predvidevamo v skladu s predlagano izgradnjo PM arh. Majde Skrinar. Potreba po zadovoljevanju dela PM na samem vstopu v mesto je utemeljena iz dveh vzrokov:

- nemožnost zagotavljanja dovoljšnjih PM v mestu (fizična in ekološka omejitev),
- najhitrejša možnost zagotovitve PM v prehodnem obdobju, dokler ne pride do realizacije PM v samem mestu.

Za razliko od predloga poteka ceste po UN je tu predlagana izvedba 400 m dolgega predora z izstopom na Oljčni poti. Predor se vzpenja s kote 0,00 na koto +40 m NV in se nato še dvigne za 25 m do priključka na cesto Beli Križ - pokopališče.

5.

Drugi krak predlagane nove ceste se pred pokopališčem poglobi v predor in nas pripelje na koto 0,00 pod hrib Sv.Jurija. V tem delu je še nejasno, ali naj se cestni predor z izhodom organizira na koti + 30,00m NV, za bolnišnico na ul.IX.korpusa, ali naj se spusti v svojem poteku na koto 0,00. Dolžina predora je cca 500 m. Višinska razlika je cca 50 m NV. Ta predor nas pripelje do PM za cerkvijo, ki se s podzemnim hodnikom dolžine 80 m spoji s Tartinijevim trgom.

Tako temeljito povezan piranski promet seveda idealizira rešitev pretoka prometa. Bistveno je to, da pomeni levi krak preko Piranskih vrat t.i. dostavni in prehodni promet, desni krak pod pokopališčem pa krak za mirujoči promet, ki bi ga uporabljali predvsem za obisk mesta za dalj časa. Rešitev se v tem delu naslanja na rešitev podjetja Smelt. Obe predlagani trasi sta s stališča varstva narave in ekologije, kot tudi varstva zelenja maksimizirani.

6.

Drugi sklop odgovorov je vezan na razširitev dostopnega nabrežja od Piranskih vrat do Tartinijevega trga. Karakteristika te rešitve je razširitev nabrežja tako, da se omogoči normalen promet za pešce, avtomobile in normalno delo ob mandraču. Do muzejskega ovinka je promet dvosmeren, od tu do Tartinijevega trga pa enosmeren, tako, da promet ob mandraču poteka enosmerno. Ob akvariju se promet nadaljuje enosmerno proti Hotelu Piran, zaokroži okoli njega in se vrne pred Hotelom Piran in gledališčem čez dvigajoči mostiček k muzeju. Možno je tudi takoj za Akvarijem zaviti k muzeju. Predlagani poseg zahteva razširitev dela obale pred Hotelom Piran, ki bi ga na ta način s cesto ločili od morja, vendar bi se izboljšala kvaliteta dostopnosti prometa ob konicah, varnost in možnost ustavljanja. Na ta način se lahko tudi uredi kopališče pred Hotelom Piran v novi obliki in velikosti, predvsem pa z manj betona.

7.

Mirujoči promet se razen za cerkvijo in ob Piranskih vratih lahko uredi še ob Hotelu Piran oz. pod njegovo II. fazo, enako kot bi se lahko pod Tartinijevim trgom, pa je žal to sedaj nemogoče. Zamišljena parkirna površina izraža zgolj spomin na neko idejo in ni izraz nasprotovanj izvedeni elipsi.

8.

Mogoče je tudi razmišljanje o povezavi Hotela Punta prek garažne hiše za cerkvijo.

9.

Del Piranskih vrat proti Bernardinu, ki bi na tak način lahko v celoti postal namenjen turistični infrastrukturi, izvedbi dopolnilnih turističnih elementov, bi omogočil izvedbo ideje o obmorski pešpoti ob obali okoli piranske občine. Delno zasutje obale do 3 m pod vodo bi omogočilo, da se pridobi nova gradbena črta in poveča možna pozidovalna površina. Plato pred izhodom iz predora omogoča izpeljavo različnih dejavnosti, ki se bodo dokončno izoblikovale skozi čas. Za razumevanje tega, kar je narisano in napisano, je natančnejše risanje predloga nepotrebno.

ZAKLJUČKI

Namen je po našem mnenju naloga dosegla že pred zadnjim delom, kjer je opisan eden od predlogov mogočega razmišljanja o problemu prometa.Razmišljanje o tem, da je potrebno celovito na vseh ravneh reševati problem prometa, lahko realizira le občinska struktura. Promet je le del prostorske problematike in še zdaleč ni nov. Marsikatera odločitev oziroma pozitivna rešitev je bila v zgodovini že dana, žal marsikatera ni bila realizirana. Morda se iz zgodovine še česa naučimo, če pa bomo to uporabili, je stvar današnjega trenutka in razmisleka z novimi vrednotami.

RIASSUNTO

La nota intende presentare alcuni punti di vista sulla soluzione di uno dei segmenti che compongono la realtà di una città. La soluzione dei problemi del traffico rappresenta un processo che va osservato, studiato e risolto in tempi piuttosto lunghi facendo ricorso alle soluzioni urbanistiche più moderne.

Nella nota l'autore ricorda alcune delle decisioni che hanno portato all'attuale critica situazione nel settore della regolamentazione del traffico a Pirano. Al termine l'autore offre una delle possibili soluzioni del problema, che però necessità di verifiche interdisciplinari.

VIRI IN LITERATURA

Annales 1/'91. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper, 1991

Bernik, S.: Koper, Izola, Piran. MK Ljubljana in MZSV Piran, 1968

Doksijadis, K.: Čovjek i grad. Nolit, Beograd, 1982.

Pogačnik, A.: Urbanistično raziskovalna študija. FAGG, Ljubljana, 1977.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Antonio Dentoni - Litta

DISCORSO IN OCCASIONE DELL'INAUGURAZIONE DELLA MOSTRA DI LETTERATURA ARCHIVISTICA NEL 1991 A CAPODISTRIA

La mostra che oggi viene inaugurata presenta alcune delle opere che l'Amministrazione degli Archivi di Stato italiani ha prodotto negli ultimi tempi.

L'attività editoriale degli Archivi di Stato italiani costituisce l'espressione di una corrente di pensiero per la quale il lavoro dell'archivista non si esaurisce nell'ordinamento e nella conservazione degli atti.

E' infatti come essenziale al lavoro dell'archivista, per cui ordinamento e conservazione non possono da soli conseguire effetti apprezzabili se non ne viene divulgato il risultato e le tappe e i metodi di lavoro attraverso cui si è pervenuti a tale risultato.

La pubblicazione archivistica rappresenta pertanto la più alta forma di valorizzazione del lavoro di archivio in quanto privilegia il momento scientifico e culturale della ricerca e fornisce a sua volta al ricercatore chiavi di indagine e indirizzi per ulteriori approfondimenti.

Già negli Stati preunitari non mancano esempi di opere di carattere archivistico.

Bisogna arrivare però al 1941 perchè venga pubblicato per la prima volta un organo ufficiale di informazione dell'Amministrazione: le "Notizie degli Archivi di Stato" che nel 1955 fu trasformato nella "Rassegna degli Archivi di Stato" che diventa un vero e proprio punto di incontro per archivisti e ricercatori che tendono a divulgare il loro lavoro a palesare le proprie esigenze con scritti di tecnica e di teoria archivistica, saggi di storia e pubblicazioni di inventari.

La Rassegna, articolata in fascicoli quadrimestrali, ospita oltre ad articoli e contributi di carattere archivistico e storico, numerose rubriche che tendono a dare conto dell'attività degli Archivi e di tutto ciò che in generale può interessare agli archivi (legislazione, segnalazione di pubblicazioni, recensioni, ecc.).

Nel 1951 prende l'avvio la collana delle "Pubblicazioni degli Archivi di Stato", come la Rassegna direttamente gestita dall'Amministrazione Centrale, nella quale cominciò a confluire il prodotto più qualificato dell'attività scientifica degli Archivi di Stato.

Nel 1960 nasce una nuova collana: i "Quaderni della Rassegna degli Archivi di Stato" destinati ad accogliere lavori che per le loro dimensioni non potevano essere ospitati nell periodico.

Nel 1962 viene iniziata la collana autonoma dell'Epistolario del conte di Cavour.

Nel 1963 viene istituito presso la Direzione generale degli Archivi di Stato l'Ufficio studi e pubblicazioni, diventato nel 1975 Divisione Studi e pubblicazioni agendo al contempo come casa editrice e come istituto scientifico dell'inventariazione.

Nel 1965 veniva palesata l'esigenza già avvertita, di una più ampia articolazione dell'attività editoriale e alle collane delle Pubblicazioni veniva affiancata la nuova serie del titolo "Fonti e sussidi" rivolta all'edizione di fonti e di strumenti di sussidio al lavoro degli archivisti.

Nel 1975 il passaggio dell'amministrazione dal Ministero dell'interno a quello per i beni culturali di nuova istituzione contribuisce all'affermazione del momento scientifico dell'archivio e del documento rispetto a quello amministrativo, ma non ad una corrispondente attività editorale la cui pausa fu dovuta molto al travaglio di un passaggio tanto atteso ed anche alla scelta dell'Amministrazione di concentrare i propri sforzi sulla realizzazione della **Guida generale degli Archivi di Stato italiani** di cui si dirà tra poco.

Nel 1982 assistiamo ad un rilancio di tutta l'attività editoriale, anche per la spinta determinante del direttore generale degli Archivi di Stato, prof. Renato Grispo, e viene quindi disegnato un nuovo organigramma delle pubblicazioni, tuttora in vigore.

Le "Pubblicazioni degli Archivi di Stato" sono articolate in quattro collane:

Strumenti: inventari, regest, guide, indici;

Saggi: scritti su problemi storico-archivistici, studi di storia delle istituzioni, atti di convegno;

Fonti: edizioni di documenti;

Sussidi: cataloghi di mostre, bibliografie, ecc.

Vengono mentenuti i Quaderni della Rassegna degli Archivi di Stato.

E' prevista la pubblicazione di opere fuori collana (Biccherne, Insegne e simboli, Guida generale, Itinerari archivistici, ecc.).

A tutt'oggi sono stati pubblicati a partire al 1951, 241 volumi così ripartiti:

111 Strumenti (che riprendono la numerazione della Collana "Pubblicazioni degli archivi di Stato")

16 Saggi

11 Fonti (che riprende la numerazione della collana "Fonti e sussidi")

3 Sussidi (l'ultimo dei quali, il "Vocabulaire international de la sigillographie" a cura del Conseil international des Archives, segne un momento di segna grande importanza negli studi di sfragistica in quanto riporta in 13 lingue la terminologia relativa ai sigilli)

62 Quaderni della Rassegna degli Archivi di Stato

13 Lavori fuori collana

25 volumetti relativi agli Itinerari archivistici e alla Didattica.

Un cenno a parte merita infine la **Guida generale degli Archivi di Stato italiani** per l'impegno profuso nella sua realizzazione e per i risultati da essa conseguiti.

La Guida generale, i cui lavori sono iniziati nel 1965, si pone contemporaneamente come verifica dello stato degli archivi e come base di future programmazioni.

Essa costituisce un censimento generale del patrimonio documentario presente negli Archivi di Stato ed è un repertorio di sintesi indispensabile alla ricerca storica.

La realizzazione di un'opera qual'è la Guida in un paese come l'Italia nei cui archivi si riflette la variegata storia politica quella delle molteplici magistrature e amministrazioni che hanno governo dal medioevo non poteva non richiedere accurati studi e lunghi lavori preparatori.

Nel 1981 appare il primo volume della Guida - ciascuno dei quali di 1000 pagine - che comprende la descrizione dei fondi e delle relative magistrature presenti nell'Archivio centrale dello Stato e negli archivi da Agrigento a Enna in ordine alfabetico.

Nel 1983 viene pubblicato il II volume che comprende gli archivi da Ferrara a Modena.

Nel 1986 il III con gli archivi da Napoli a Rovigo.

E' in fase di avanzata preparazione la pubblicazione del IV volume che comprenderà gli archivi da Salerno a Viterbo.

Al IV volume sequirà il V che comprenderà gli indici generali e i repertori delle magistrature.

In chiusura di questo discorso è gradito rammentare che l'Amministrazione degli Archivi di Stato italiani rivolge una grande attenzione anche alla documentazione conservata negli archivi degli Stati che in qualche modo hanno avuto in passato relazioni con l'Italia, e in questa sede piace ricordare i lavori dei colleghi triestini, friulani e veneti, ma anche del meridione, relativi appunto alla Jugoslavia, che con una certa periodicità compaiono anche nella Rassegna degli Archivi di Stato e il lavoro di Lucio Lume "L'archivio storico di Dubrovnik" realizzato tutto sulla documentazione conservata in quella città in merito ai rapporti tra le Marche e appunto l'antica città di Dubrovnik.

Ovviamente la letteratura archivistica italiana non è rappresentata solo dalle publicazioni dite dell'amministrazione centrale. Esiste tutta una vasta fioritura di scritti di archivistica editi da altre instituzioni: si rammentano quelli dell'Associazione degli archivistici quelli degli archivisti ecclesiastici, di istituzioni pubbliche come regioni, provincie, comuni, di privati, di imprese e anche di ricercatori.

Duša Krnel Umek

RAZSTAVA ITALIJANSKE ARHIVSKE LITERATURE V KOPRU

Arhivska dejavnost se v javnosti pogosto predstavlja s tiskanimi deli. Z njimi je zelo bogata italijanska arhivska stroka, ker za izdajo publikacij skrbi arhivska direkcija v okviru Ministrstva za kulturno dediščino. Razstava, ki je bila odprta v Kopru od 12. do 31. marca 1991, je prikazala izbor iz obsežne bibliografije glede na čas in tematiko, ki naj bi zanimal slovensko arhivsko in širšo strokovno javnost. Predstavljeni so bili vodniki po italijanskih državnih arhivih, vodniki po posameznih arhivih, inventarji pomembnih arhivskih fondov, viri, ki so pomembni za raziskovalno dejavnost, dela, ki prikazujejo zakonsko regulativo, organizacijska in metodološka vprašanja, dela o italijanskem gradivu v tujih arhivih, zborniki s posvetovanj, reprezentativna dela z bogatimi ilustracijami arhivskega gradiva in katalogi razstav.

Med najpomembnejšimi publikacijami, ki so izšle v zadnjih letih na arhivskem področju v Italiji, je Vodnik po državnih arhivih. Delo je zasnovano kot vodnik po fondih v arhivih z namenom, da znanstvenikom omogoči prvo informacijo o arhivskem gradivu. Vodnik je urejen po abecedi krajev, kjer so državni arhivi. Vsak prikaz arhiva ima svoje vsebinsko kazalo, uvod, v katerem je navedena zgodovina arhivov na določenem območju z navedbo literature, glavni del z navedbo arhivskih fondov in na koncu abecedni seznam fondov. Gradivo v posameznem arhivu je prikazano kronološko in vsebinsko, vendar prilagojeno zvrsti fondov. Upravni organi so prikazani glede na državne sisteme; najprej je predstavljena stara vladavina, sledi Napoleonsko obdobje, demokratična vlada, prva avstrijska nadvlada, italijansko kraljestvo, Restavracija. Ponekod je na začetku diplomatski arhiv in temu sledijo arhivi posameznih vladarskih hiš razporejeni po zvrsteh. Sledijo fondi regionalnih institucij, sodišč, vojaških institucij, notarski arhivi, katastri, šolstvo in kultura, dobrodelne in verske institucije.

Fondi so navedeni glede na pomen institucij z navedbo naslova, količine gradiva, časa delovanja in arhivskih pomagal. Pri pomembnejših fondih so navedene značilnosti institucij, njihova sestava in delovanje, ponekod vsebina fonda in bibliografija del, ki so nastala na podlagi navedenega gradiva.

Delo je pregledno tiskano z jasnimi označbami poglavij glede na čas in vsebino gradiva, kar daje hitro in enostavno orientacijo po gradivu pri iskanju potrebnih podatkov. Vodnik je začel pripravljati uredniški odbor s sodelavci leta 1965, prvi zvezek pa je izšel 1981. leta. Do sedaj so izšli trije zvezki a do črke R, vsak z nad tisoč stranmi, kar je gotovo velik uspeh italijanske arhivistike.

Med izdanimi zvezki je pomemben prvi, v katerem je v začetku prikazan Državni arhiv v Rimu, ki hrani fonde za obdobje med obema vojnama, v katerih je gradivo za tedanjo Julijsko krajino, v njem pa tudi gradivo za zgodovino Slovencev, še zlasti Primorcev in Istranov. Za nas pa bo najzanimivejši četrti zvezek, v katerem bodo prikazani tržaški, beneški in videmski arhiv.

Med vodniki po posameznih arhivih je bil prikazan inventar firenškega arhiva, ki sta ga uredila Paolo Viti in Raffaella Maria Zaccaria. V njem je sistematično in pregledno obdelana najprej Firenška republika, prikazana

stara ureditev arhiva in nato sodobna, ki je težila k temu, da bi se čimbolj približala prvotni.

Vodnik Pietra Scarpe po podprefekturi Chiogge in San Donà (pozneje Portogruaro) za obdobje od leta 1807 do 1816 je pomemben predvsem zaradi obsežnega uvoda, v katerem je prikazana zakonska podlaga za delovanje obravnavanih institucij, pa tudi njihova sestava in delovanje. Sledijo opis fonda in kriteriji za preureditev. Gradivo je urejeno po abecedi področij (klasifikaciji) in znotraj tega kronološko. Inventar, ki ga je sestavila Domenica Massafra Porcaro o družini Caracciolo di Torchiarolo in je v neapeljskem državnem arhivu, je razdeljen na pet delov, ki se nanašajo na osebe, posest, pravne, administrativne zadeve in ostalo gradivo.

Obsežno delo s podrobnimi podatki o vsebini gradiva znotraj fondov je vodnik po arhivskem gradivu italijanskega odpora, ki ga hrani nad trideset inštitutov po vsej državi. Delo je prvič izšlo 1974. leta, dopolnjena izdaja pa leta 1983. Kriteriji za popisovanje so bili dokaj ohlapni, da so lahko zajeli tako različno urejeno in ohranjeno gradivo. Raziskovalcem so poleg "popisov" dobro pomagali obsežni indeksi imen, institucij in fondov.

Na podlagi priporočila mednarodnega arhivskega sveta UNESCA, naj poskrbi za raziskave tretjega sveta, je bilo organizirano zbiranje podatkov o virih za zgodovino Latinske Amerike, Afrike, Azije in Oceanije, ki se hranijo v Evropi in Združenih državah Amerike. Na tej podlagi je nastal vodnik po fondih za zgodovino Latinske Amerike, ki se hranijo v Italiji; uredil ga je Elio Lodolini. Zajeti so bili podatki iz osrednjega državnega in mestnega arhiva v Rimu, ki hranita največ podatkov, ter arhivov ministrstev, društev, knjižnic, javnih in zasebnih ustanov.

Evidentiranje zunaj Italije - na Poljskem - je opravil Ettore Falconi, ki je po krajih in institucijah opisal gradivo o italijanskih državljanih na Poljskem in krajih, ki se nanašajo na Italijo. Zajel je osrednji in mestni arhiv, narodno knjižnico in muzej v Varšavi ter ustanove v drugih poljskih mestih.

Za zgodovino Julijske krajine je pomembno gradivo v avstrijskih sodnih in vojaških fondih na Dunaju, iz katerih je predstavil Ugo Cova Oberste Justizstelle in Innerösterreichischer Hofkriegsrat. V uvodu k vsakemu delu so prikazani razvoj, sestava in pristojnosti institucij, nato vsebina in urejenost fonda. Za lažjo uporabo sta raziskovalcu predstavljena v prvem delu celotno sodstvo na tem območju in mesto evidentiranega gradiva v njegovem kontekstu. Pregledno in z izčrpnimi podatki predstavljeno delo bo dobrodošlo tudi našim raziskovalcem, ki se ukvarjajo s starejšimi obdobji.

V zbornikih s posvetovanj in kongresov je bilo predstavljenih več tem. Leta 1983 je bila obdelana družina v vsakdanjem življenju v Evropi v letih 1400 do 1600 na podlagi italijanskega predloga v mednarodnem arhivskem svetu, da se raziskovalcem in arhivistom predstavijo netradicionalne zgodovinske teme, kakšno gradivo je za raziskave potrebno in kdo ga hrani. Referati so obravnavali otroke v lombardski skupnosti, ideologijo firenške družine, položaj ženske na Sardiniji, nošo v Firencah in Rimu, vsakdanje življenje, ki ga odsevajo genoveške notarske listine, stanovanjsko kulturo v Parizu, arhivske vire za kmečko in mestno nemško kulturo. Leta 1986 je bila na sporedu tema o kartografiji in institucijah v moderni dobi; prispevki so obravnavali katastre, vojaške karte, meje med skupnostmi in državami ter kartografijo po posameznih stoletjih in pokrajinah. Posvetovanje 1988. leta je obravnavalo temo o vojski in mestu od združitve do tridesetih let; predstavljeni so bili italijanski vojaški sistem, kulturna in socialna vloga častnika, vojašnice, vojaki in prebivalci, vojaški sedeži in mestne spremembe. Leta 1990 je bila na sporedu tema o arhivskih virih in zgodovinski demografiji. Referati so predstavili tipologijo virov, demografske vire v sodobnosti, vprašanje celovitosti fondov, mednarodne migracije in manjšine v povezavi z raziskovanjem demografskih virov.

Od drugih razstavljenih del je potrebno opozoriti še na prikaz zakonodaje v dveh knjigah, dela o kriterijih za transkribcijo srednjeveških virov, o aplikativnih vedah v arhivih, obsežne kataloge razstav in reprezentativne publikacije z bogatimi barvnimi ilustracijami o arhivskem gradivu.

Iz razstavljenih del, ki so bila prvič predstavljena slovenski javnosti, se kažejo bogata italijanska arhivska kulturna dediščina, resno in zavzeto strokovno delo pri njeni predstavitvi in dobra organizacija institucij, ki omogočajo razvoj in napredek arhivistike.

Daniela Juričić-Čargo

VIRI ZA ZGODOVINO PAZINSKEGA OBMOČJA*

V Pazinu je 20. 12. 1991 Društvo arhivskih delavcev Pazin-Reka v sodelovanju s Hrvaškim zgodovinskim inštitutom z Dunaja, s Hrvaško akademijo znanosti in umetnosti - Zavodom za zgodovinske in družbene vede Reka, Arhivom Hrvaške, Zvezo društev arhivskih delavcev Hrvaške, Zgodovinskim arhivom Pazin in Zgodovinskim arhivom Reka pripravilo znanstveno posvetovanje z naslovom "Viri za zgodovino pazinskega območja". Posvetovanje so pripravili v okviru vrste posvetovanj z nazivom "Viri za zgodovino", ki ga društvo organizira že vrsto let z namenom predstavitve virov številnih mest Istre, Reke, Hrvaškega primorja, Kvarnerskih otokov in Gorskega kotora. Težišče predstavitve naj bi bilo na arhivskem gradivu kot primarnem in neizogibnem viru za zgodovino. Predvsem naj bi se obdelali pregledi arhivskega

* Originalni naslov posvetovanja se glasi "Izvori za povijest Pazinštine". Ker v slovenskem jeziku ni ustrezne besede, s katero bi se lahko označil pojem "Pazinština", sem se odločila imenovati ta pojem "pazinsko območje" ali "pazinski kraj".

gradiva za določeno območje, ki se hrani v arhivskih in drugih inštitucijah, ali pa eden ali več dokumentov, ki za določeno območje pomenijo veliko zgodovinsko vrednost. V petnajstih letih delovanja društva so obdelani viri za zgodovino Buj, Buzeta, Poreča, Opatije in Reke, Crikvenice, Cresa in Lošinja ter Krka.

Povabilu so se odzvali številni znanstveniki in mladi raziskovalci iz različnih inštitucij, ki hranijo arhivsko gradivo za zgodovino Pazina. Program posvetovanja so razdelili na dopoldanski in popoldanski del, referate pa je pripravilo 14 strokovnjakov.

Dr. Miroslav Bertoša je v prispevku z naslovom "Pazinska knežija v poročilih beneških rektorjev v Istri od 16. do konca 18. stoletja" poročal o pogledih beneških oblastnikov na Pazinsko knežijo ter nas obenem seznanil s kratko vsebino posameznih skupin gradiva iz Beneškega državnega arhiva (Frarija), v katerih srečujemo podatke o Pazinski knežiji.[1] Te skupine so: Senato segreta, Provveditori Soprintendenti alla Camera dei Confini in skupina Kriminalni procesi. Gradivo v Frariju, tako objavljeno kot tudi neobjavljeno, daje zgodovinarju možnost spremljanja individualizma in modaliteta življenja na beneško-avstrijski meji.

Dr. Andjelko Badurina nam je prebral svoj prispevek "Boljunski glagolski rokopisi v Arhivu HAZU v Zagrebu". V celoti ga je posvetil enemu dokumentu oziroma matični knjigi bratovščine "Vele braće" iz Boljuna, ki je enkraten vir za proučevanje zgodovine gospodarstva in gospodarskih razmerij Boljuna, Pazina in Istre nasploh.

Mag. Vjekoslav Štoković je v prispevku "Bratovščine v pazinskem kraju (s posebnim ozirom na arhivsko gradivo)" obdelal gradivo bratovščin in njegov pomen. Posebej se je dotaknil problema vrednotenja dnevnikov bratovščin, ki so zelo malo upoštevan vir, hkrati pa ponujajo zelo podrobno sliko o materialnem stanju bratovščin, njihovem članstvu in delovanju nasploh.

Dr. Branko Fučić nas je s svojim referatom "Grdoselska kronika" z živim pripovedovanjem ter branjem prevedenih delov teksta vrnil v zgodovino. Grdoselska kronika je romansirana zgodovina nastanka cerkve v Grdoselu, vasici v bližini Pazina, ki jo je napisal kaplan Grdosela Vinko Picot leta 1688. Z opisom dogodivščin in truda pri izgradnji nove cerkve je omenjeni Picot zapustil neprecenjiv dokument svojega časa in prostora, ki ga kot literarno delo občudujemo še danes.

Prof. dr. Lujo Margetić je v prispevku z naslovom "Položaj Barbana in Planje 1199. leta" predstavil dve listini, ki sta nastali leta 1199 in v katerih se kaže razmerje barbanskega in puljskega komuna, predvsem pa poskusi grofa Engelberta III. goriškega, pridobiti si čim več oblasti v Istri in izpodriniti oglejske patriarhe. Listini nista vir, ki bi o Pazinu poročal neposredno, posredno pa omenjata Stari Pazin, Gračišče in številne druge kraje v bližini Pazina.

Daniela Juričić-Čargo je v referatu "Arhivsko gradivo o Pazinu in Pazinski grofiji v upravnih fondih Arhiva republike Slovenije od leta 1474 do 1783" podala kratek prikaz skozi gradivo štirih najstarejših upravnih fondov omenjenega arhiva, v katerih je gradivo za zgodovino Pazina raznovrstno in bogato, a vendar do sedaj malo upoštevano pri raziskavah. V gradivu so podatki o upraviteljih in lastnikih Pazinske grofije, o prodaji le-te, o Lupoglavskem gospostvu (predvem pomembni so urbarji Lupoglavskega gospostva), gospostvu Kršan, o samostanskih kompleksih pavlincev v Sv. Petru v Šumi in Čepiću, o pićanski škofiji in njenih škofih in številni drugi zanimivi viri.

Dr. Mijo Korade iz Hrvaškega inštituta na Dunaju je svoj prispevek naslovil "Arhivsko gradivo o pazinskem območju v dunajskih arhivih". Sistematično je prikazal vse dunajske arhive in posebej omenil tiste fonde, v katerih so za zgodovino Pazina velike količine pomembnega gradiva. Takšen je na primer fond Notranjeavstrijski akti v Arhivu dvorne komore, ki hrani gradivo o Pazinski grofiji iz let 1462 - 1703. Pomemben je tudi Vojni arhiv (Kriegs Archiv), ki hrani različne zemljevide in plane Istre iz 19. stoletja.

V odmoru med dopoldanskim in popoldanskim delom programa so si udeleženci posvetovanja ogledali samostanski kompleks pavlincev v Sv. Petru v Šumi, ki ga prenavljajo. O zgodovini samostana je spregovoril dr. Branko Fučić.

Popoldanski del programa je začela Mladenka Hammer. Prebrala je referat dr. Uga Cova iz Tržaškega državnega arhiva, ki se posvetovanja ni mogel udeležiti. Na njegovo željo so prispevek z naslovom "La documentazione dell'Archivio di Stato di Trieste riguardante l'Istria al di là della Dragogna" prevedli v hrvaščino; predstavil pa je upravno-administrativni sistem v Istri od padca Beneške republike do začetka 20. stoletja ter posebno zanimiv fond Tržaškega državnega arhiva z nazivom Fond cesarsko-kraljeve vlade za Primorje, v katerem je mogoče najti mnogo virov za zgodovino pazinskega kraja.

Mag. Darinko Munić je svoj prispevek naslovil "Arhivsko gradivo o Pazinu v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu". V njem je spregovoril o fondu Notranjeavstrijske dvorne komore ter podal pregled inventarja graškega arhiva, v katerem se omenja gradivo za zgodovino Pazina od 16. stoletja dalje.

Naslednji referent je bil mag. Jakov Jelinčić iz Zgodovinskega arhiva Pazin, eden od glavnih organizatorjev in predsedujoči prvega dela posvetovanja. V prispevku "Matične knjige s pazinskega območja" je poročal o

1 V današnjem zgodovinopisju se za tisti del Istre, ki je bil pod oblastjo Habsburžanov uporabljata dva pojma: Pazinska grofija in Pazinska knežija. Pojem Pazinska grofija izhaja iz prevoda nemškega izraza Grafschaft Mitterburg (ital. Contea di Pisino). Pojem Pazinska knežija pa predstavlja naziv, ki je bil v ljudski rabi in ga zaradi tega nekateri zgodovinarji raje uporabljajo.

matičnih knjigah kot zgodovinskem viru nasploh, ki so jih v istrskih župnijah začeli voditi od Tridentinskega koncila dalje. Najstarejše matične knjige za pazinsko območje segajo v leta od 1536 do 1583.

Ivan Grah je v prispevku "Župnijske šole na področju občine Pazin v letih 1870 - 1914" obdelal tiste župnijske šole, ki so v omenjenem obdobju delovale v pazinskem in pićanskem dekanatu. Med gradivom šol so najbolj zanimiva poročila o ustanavljanju šol, materialnem stanju in pogojih dela (šolske stavbe, plače učiteljev...), nabavi šolskih knjig in jeziku poučevanja. V šolskih kronikah se namreč kot jezik poučevanja omenja slovansko-italijanski jezik (lingua slavo-italiana).

Dražen Vlahov se je na posvetovanju predstavil z dvema prispevkoma. V prvem, z naslovom "Viri za zgodovino zdravstvene službe v občini Pazin v letih 1870 - 1914", je podal pregled začetkov organizirane zdravstvene dejavnosti v občini od leta 1870, ko je izšel prvi zdravstveni zakon v Avstriji, s katerim je občina Pazin dobila občinskega zdravnika. Gradivo o tej problematiki je shranjeno v Zgodovinskem arhivu Pazin, v fondu občine Pazin ter v fondu Okrajnega glavarstva Pazin. Drugi prispevek je naslovil "Organizacija NOO v Pazinskem kraju 1943 - 1945 (resnična in teritorialna pristojnost)". Obdobje delovanja NOO je razdelil na dve obdobji: 1. do kapitulacije Italije in 2. od vsesplošne ljudske vstaje do 1945. leta. Predstavil je teritorialno organiziranost NOO in socialno strukturo odbornikov.

Mag. Darko Dukovski se je v svojem prispevku "Fašistično gibanje v pazinskem kraju (skozi komentarje arhivskega gradiva)" dotaknil problema razvoja fašizma v srednji Istri in ga primerjal z enakim razvojem v južni Istri na podlagi gradiva iz Zgodovinskega arhiva Pazin in Državnega arhiva v Trstu. Dejstvo, da se fašizem v srednji Istri ni razvil kot gibanje v velikem obsegu, kot je to bil primer z južno Istro, si je razlagal z nacionalno strukturo prebivalstva, ki je bilo v centralni Istri zvečine hrvaško.

Po kratki diskusiji se je posvetovanje zaključilo. Referenti so na posvetovanju predstavili le del bogatih fondov, ki so nastali v pazinskem kraju in o pazinskem kraju v dolgih stoletjih. Gradivo - zgodovinski viri, je razmetano po mnogih različnih inštitucijah. Zaradi tega bi bilo potrebno izdelati sumarno študijo o gradivu, nanašajočem se na Pazin in pazinsko območje. Ta bi olajšala delo mnogim raziskovalcem pazinske preteklosti in ljubiteljem zgodovine ter omogočila vpogled v še neraziskane teme.

Prispevki, prebrani na posvetovanju, bodo predvidoma objavljeni v Vjesniku istarskog arhiva v letu 1992 v redni številki ali kot posebna izdaja.

Vida Rožac Darovec

USTANOVITEV ŠOLSKE SEKCIJE ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA JUŽNO PRIMORSKO

Na občnem zboru Zgodovinskega društva za južno Primorsko 29. aprila 1992 smo sklenili, da ustanovimo šolsko sekcijo. Zakaj se nam je to zdelo potrebno? Aktivni del našega članstva se v zadnjem času ukvarja predvsem z izdajanjem zbornika Annales, in pri tem imamo občutek, da nekako izgubljamo stik s pomembnim delom članstva - učitelji. Le-ti imajo pri svojem delu specifične probleme, s katerimi se v društvu nismo posebej ukvarjali.

Pomen zgodovinskega znanja je v tem, da skupaj z drugimi družbenimi vedami soustvarja mladostnikov svetovni nazor. Žal je v zadnjem času predmet zgodovine veliko izgubil na pomenu, mlade generacije so vedno bolj ahistorične, saj si oblast ni želela pretirano osveščenih posameznikov. Vendar bi se vsi, ki sodelujejo v pedagoškem procesu, morali zavedati znanega rimskega izreka "historia vitae magistra". Kajti kot pravi Leibnitz "izvor sedanjih se nahaja v preteklih stvareh, stvar pa se nikdar ne spozna bolje kakor po svojih vzrokih".

Znan pa je tudi izrek, da vsaka generacija piše svojo zgodovino, da je torej zgodovina žal velikokrat v službi ideologije in se kot taka velikokrat razvrednoti, kar se je zgodilo tudi pri nas. Pri mladih so zelo pogosti stereotipi - zgodovina = NOB, kar glede na šolske programe, ki smo jih imeli, ni čudno.

Tako so družbenopolitične spremembe postavile marsikatero poglavje zgodovine v drugačno luč, učitelje pa pred različne dileme in v strah pred novimi ideološkimi pritiski. Tudi v ta namen smo 8. junija 1992 ustanovili Šolsko sekcijo, v okviru katere bomo učiteljem pomagali pri razreševanju problemov, ki se pri pouku pojavljajo. To bomo dosegli z raznimi predavanji in okroglimi mizami, ki jih bodo vodili priznani strokovnjaki.

Naš namen je še poglobiti znanje učiteljev predvsem na področju zgodovine vsakdanjega življenja, gospodarske in socialne zgodovine. Vendar bo to le del nalog, ki jih bo Šolska sekcija opravljala - posebna skrb bo veljala ukvarjanju s šolajočo se mladino. Učiteljem bomo nudili pomoč pri delu krožkov, organizirati nameravamo delavnice, kjer bi se mladi spopadali z raznimi problemi, predvsem iz lokalne zgodovine, kajti vemo, da je le-ta zelo skromno prisotna v šolskih učnih načrtih, vemo pa tudi, da bi mlade veliko bolj pritegnila kot zgodovina naših južnih sosedov, ki zaseda obsežen prostor v učbenikih.

Organizirali bomo mentorstva pri izdelavi raziskovalnih nalog ter pomagali šolam pri organizaciji ekskurzij. Skrbeli bomo tudi za obveščanje učiteljev o novostih, ki so pri našem delu pomembne (npr. predstavitev novih publikacij, knjig in dognanj).

Po ustanovnem sestanku smo že uresničili del zastavljenih nalog s predavanjem dr. Janeza Peršiča o Kolumbovem odkritju Amerike, s katerim smo se tudi mi spomnili tega dejanja, ki je ne glede na svojo kontroverznost temeljito spremenilo tok svetovne zgodovine.

V naslednjem šolskem letu nameravamo izpeljati del začrtanih dejavnosti, seveda pa bo sekcija brez sodelovanja učiteljev zgodovine in drugih humanističnih predmetov obstala na začetku. Zato vabimo vse, ki ste zainteresirani, k sodelovanju.

Gorazd Marušič

RAZSTAVA "NEVIDNE STRANI VIDNE UMETNOSTI"

V Pokrajinskem muzeju v Kopru je bila v ponedeljek, 4. novembra 1991, otvoritev razstave "Nevidne strani vidne umetnosti" iz Narodne galerije iz Ljubljane. Avtorica razstave je Lidija Tavčar.

Na razstavi spoznamo stare metode konservacije oziroma umetniško ustvarjanje s prirodnimi materiali: zemljo, minerali, lesom, kamnom... Tudi barve so nekoč pridobivali iz naravnih materialov, in sicer iz različnih prsti in mineralov. O načinu pridobivanja barv lahko v katalogu, ki je izšel ob razstavi preberemo:

"Sveže kokošje jajce so razbili in ločili beljak od rumenjaka. Nato so iz rumenjaka pazljivo odstranili še zadnje preostanke beljaka. Nad posodo so rumenjak predrli, da se je vsebina izcedila, med prsti pa jim je ostala rumenjakova opna. Rumenjaku so dodali nekaj kapljic vode, ga stepli s čopičem in primešali vinski kis (v količini, ki napolni polovico jajčne lupine). Barvni prašek ali pigment, ki so ga predtem pridobili z mletjem barvnih zemelj ali s trenjem mineralov, so nato položili na kamnito ploščo. Na njej so drobni zmleti pigment pokapljali z vodo in ga znetli v gosto zmes. Tej zmesi so zatem dodali enako količino že pripravljenega rumenjaka in oboje trli tako dolgo, dokler barva ni postala mehka kot maslo."

S področja slikarstva je predstavljena uporaba tempere, oljnih barv, krede in oglja, s področja kiparstva pa izdelovanje kalupov. Seznanimo se z načinom nanašanja barv na svež omet pri izdelavi fresk. Pomembno mesto ima na razstavi tudi restavratorstvo. Med drugim je predstavljeno delovno orodje za restavratorstvo, kot čopiči, dleta, punktirka...

Poleg tega so v sklopu razstave predstavljena tudi umetniška dela slovenskih umetnikov, kot Riharda Jakopiča, Ivana Zajca, Toneta Lapajneta, Ivane Kobilce, Hinka Smrekarja idr., in prikazan je video film o ustvarjanju umetniških del.

Darko Darovec

MEDNARODNI SIMPOZIJ ZGODOVINARJEV NA TEMO BENEŠKE ISTRE

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko si je zastavilo nalogo, da bo aktivno delovalo na polju zgodovinske vede in kulturnih razprav na območju Slovenske Istre. Kot naravno okolje pa tu nastopata vsaj še sosednji pokrajini Tržaško in hrvaška Istra, kamor je društvo s svojo dejavnostjo ravno tako že angažirano posegalo.

Člani društva smo s tako aktivno politiko navezali že precej plodnih kontaktov tudi s strokovnjaki s Tržaškega (Državni arhiv in Univerza) in iz Benetk (predvsem Državni arhiv). Oblikovala se je skupna zamisel o prirejanju vsakoletnih strokovnih seminarjev oziroma posvetovanj, ki bi se odvijala eno leto na slovenski, drugo leto na italijanski strani, družila pa bi jih nekdanja skupna preteklost v okviru Beneške republike. Ta je zapustila temu območju ogromno kulturno dediščino, ki se ni in se ni mogla zabrisati kljub nekaterim ostrim posegom v naravni tok zgodovine in nepredstavljivi hitrosti sodobne potrošniške družbe ter naraščanju njenih potreb.

Tako se je društvo v sodelovanju z nekaterimi aktivnimi kolegi z italijanske strani odločilo prevzeti pobudo za organiziranje rednih zgodovinskih simpozijev z obeh strani italijansko-slovenske meje, ki bi se vsekakor razširili na sosednjo dalmatinsko obalo, kjer smo tudi že naleteli na ljudi, pripravljene za sodelovanje. Vsekakor bomo v to dejavnost pritegnili še rovinjski Center za zgodovinske raziskave in druge strokovnjake iz hrvaške Istre.

Zavedamo se, da bodo le brezhibno in na visoki strokovni ravni organizirani simpoziji pobudili zadosten interes strokovne javnosti in s tem upravičenost tega početja. Pri tematski omejitvi na geografski pojem Istre ne bi smeli ostati strogo omejeni, temveč bodo referati posegali vsaj še v območje današnje dežele Furlanija Julijska krajina in v Dalmacijo, kot se dogodki tako v preteklosti kot sodobnosti niso omejevali na zgolj eno območje, saj so bili vzrok in posledica širših družbenih dejanj. Geografska omejitev pa mora vsekakor predstavljati temeljni raziskovalni interes, kakor tudi obdobje Beneške republike, za katero je ravno tako značilna posledična odzivnost v predhodni in dobi po propadu Beneške republike.

Tematika vsakokratnega simpozija bo natančno definirana in zato specificirana na določene probleme, tako da bo omogočala poglobljene študije in zavzetost vseh udeležencev. Referati bodo objavljeni v posebni periodični publikaciji ACTAE HISTRIAE, ki jo bo društvo izdajalo posebej v ta namen, ali v podobni publikaciji, ko bi se simpozij odvijal na italijanski strani. Organizirano bo simultano prevajanje, organizator pa bo poskrbel za nastanitev in ugodje udeležencev.

Naj poudarim, da smo informativno-poskusni simpozij na temo prvega simpozija že izvedli v Miljah februarja

letos in da sta se tako v pripravljalnem obdobju za to manifestacijo kakor za prvi pravi simpozij, ki se bo odvijal od **10. do 12. junija 1993 v Kopru**, zelo zainteresirali občini Milje in Koper, ki sta se tudi obvezali za pokroviteljstvo nad to dejavnostjo.

Za prvo srečanje predlagamo širše zasnovano tematiko z delovnim naslovom: **Beneška Istra: ustanove, pravo, uprava.**

Seminar bo potekal v treh dneh, in sicer prva dva dneva bodo nastopali referenti (12), s svojimi prispevki razvrščeni v dopoldanske in popoldanske termine z odmerjenim časom za diskusije, priložnost pa bomo dali tudi mlajšim kolegom (6), ki bi predstavili svoje krajše raziskovalne izsledke. Tretji dan je v programu ekskurzija po Slovenski Istri.

Doslej smo uspeli pridobiti že več referentov z italijanske in slovenske strani, računamo pa tudi z udeležbo zgodovinarjev iz hrvaške Istre.

Za dodatna pojasnila, predloge ali pripombe se prosim obrnite na člane organizacijskega odbora mednarodnega zgodovinskega simpozija, ki smo ga oblikovali po več preliminarnih srečanjih: prof. dr. Claudio Povolo (Univerza Trst), prof. dr. Furio Bianco (Univerza Trst), Rolan Marino (Milje), dr. Duša Krnel-Umek (Pokrajinski arhiv Koper), prof. Salvator Žitko (Pokrajinski muzej Koper) in prof. Darko Darovec (Pokrajinski arhiv Koper).

Darko Darovec

CONVEGNO INTERNAZIONALE DI STUDI STORICI SULL'ISTRIA VENETA

La Società storica del Litorale di Capodistria si prefigge di contribuire in modo obiettivo alle dissertazioni sulla storia e la cultura del Litorale capodistriano, legata naturalmente alla vicina provincia di Trieste e all'Istria croata, dove la Società opera già attivamente.

I membri della Società tramite queste iniziative hanno allacciato proficui fruttuosi contatti con studiosi triestini (Archivio di Stato e Università) e di Venezia (soprattutto Archivio di Stato). Questi contatti hanno ispirato il comune intento di promuovere seminari ovvero convegni scientifici annuali - da tenere alternativamente in Slovenia e in Italia - motivati dalla passata inclusione di queste zone nell'ambito della Reppublica di Venezia. In quest'area la Serenissima ha lasciato in eredità un enorme patrimonio culturale che non è stato cancellato, ne' poteva esserlo, nonostante gli ostacoli che hanno impedito il naturale corso della storia e nonostante l'imprevedibile evolversi degli eventi e le sempre maggiori esigenze dettate dall'odierna società dei consumi.

La Società ha deciso pertanto di promuovere in collaborazione con i colleghi italiani convegni storici da ambedue le parti del confine italo-sloveno, da estendere alla Dalmazia, dove abbiamo già constatato il desiderio di collaborazione. Allacceremo contatti anche con il Centro di ricerche storiche di Rovigno ed con altri esperti dell'Istria croata.

Ci rendiamo conto che soltanto convegni organizzati ad un certo livello potranno suscitare l'interesse dell'opinione pubblica e giustificare così la loro organizzazione. Il tema del convegno, legato al termine geografico di Istria, non deve limitarci. Le relazioni vanno estese perlomeno al territorio dell'attuale

Friuli Venezia Giulia e alla Dalmazia, tenendo presente che gli eventi storici non erano legati ad una sola regione, ma erano conseguenza o causa di avvenimenti sociali molto più ampi. L'interesse primario della ricerca dovrà comunque essere incentrato su questi ambiti geografici come pure sul periodo della Repubblica di Venezia e quelli immediatamente successivi alla sua caduta.

Il tema di ogni convegno verrà essattamente definito in maniera da permettere studi più approdonditi e dettagliatati ed il coinvolgimento di tutti i partecipanti. Le relazioni verranno riportate nella pubblicazione periodica ACTAE HISTRIAE, che verrà pubblicata dalla Società oppure in pubblicazioni simili quando il simposio si svolgerà in Italia. Verranno organizzate le traduzioni simultanee e l'organizzatore provvederà a garantire la sistemazione dei partecipanti.

Desidero sottolineare che un simposio di prova, che ricalcava i temi del primo convegno in programma si è tenuto a Muggia nel febbraio di quest'anno. Ha richiamato l'attenzione dei comuni di Capodistria e Muggia che si sono impegnati ad assumere il patrocinio del convegno che si svolgerà a **Capodistria dal 10 al 12 giugno 1993.**

Per il primo incontro proponiamo come tema **"L'Istria e la Repubblica di Venezia: istituzioni, diritto, amministrazione"**.

Per ulteriori informazioni o proposte sono a sua completa disposizione i membri del comitato organizzatore del simposio storico, costituito dopo alcuni incontri preliminari, e sono: - prof. Claudio Povolo (Università di Trieste), prof. Furio Bianco (Università di Trieste), Rolan Marino (Muggia), dott. Duša Krnel- Umek (Archivio regionale di Capodistria), dott. Salvator Žitko (Museo regionale di Capodistria) e dott. Darko Darovec (Archivio regionale di Capodistria).

Marino Vertovec

KRATEK ORIS DELOVANJA KULTURNEGA DRUŠTVA "IVAN TRINKO"

Pred sedemintridesetimi leti ustanovljeno kulturno društvo "Ivan Trinko" iz Čedada je v dolgih letih delovanja igralo izredno pomembno vlogo pri osveščanju Beneških Slovencev in v pospeševanju kulturne in družbene rasti celotnega območja pod Matajurjem in pod dolgo senco Kanina.

Kulturno življenje, ki danes kar zadovoljivo utripa v Beneški Sloveniji, čudovito lepi deželici, postavljeni med sončno furlansko ravnino in vrhove Matajurja in Kanina, kjer slovenski človek prebiva že več kot trinajst stoletij in govori slovenščino v neštetih inačicah, podobnih številnim potokom in potočkom odmaknjenih dolin te dežele, je posredno ali neposredno tudi plod tega delovanja.

Toda danes se mora naše društvo soočati z drugačnimi izzivi. Ne potrebujemo zgolj delovanja znotraj naše skupnosti, temveč tudi podčrtano prisotnost navzven. Moramo potrditi našo kulturo, jezikovno in tudi gospodarsko prisotnost na širšem območju vzdolž celotnega pasu naše dežele. Ob široko odprti meji potrebujemo izložbeno okno našega delovanja, okno in vrata za izmenjavo misli in medsebojno rast ob vsestranski podpori in razumevanju Republike Slovenije.

Priredili smo več srečanj in konferenc, da bi našo prisotnost podčrtali in poglobili. Naš nedvomno največji uspeh, ki je povzročil velik odmev, je Trinkov koledar, ki nam ga je po nekaj letih uspelo izdati in katerega je finančno podprla Videmska pokrajina.

Poglabljanje vprašanj o posameznih področjih se bo tudi letos nadaljevalo. Konference bodo v glavnem potekale v Čedadu, vrnili pa se bomo tudi v Videm, kjer je imelo v prvih letih delovanja društvo svoj sedež. Poleg konferenc in organizacije vsakoletnega Dneva emigranta oziroma Dneva kulture Slovencev videmske pokrajine je skrb za slovenski jezik ena najpomembnejših točk našega programa, zato že od leta 1971 prirejamo na našem sedežu v Čedadu tečaje slovenskega jezika. Na njih ne ponujamo samo slovničnega spoznavanja jezika, ampak tudi aktivno spoznavanje slovenske kulture, glasbe, literature, tiska itd.

Izredno pomembno je tudi delovanje knjižnice, ki nosi ime našega narodnega buditelja Ivana Trinka.

OCENE IN POROČILA

TRINKOV KOLEDAR

Izdalo Kulturno društvo Ivan Trinko Čedad, založila Zadruga "Lipa" - Špeter, Premariacco, 1991, 95 strani

Trinkov koledar je publikacija, ki nam predstavlja Beneške Slovence v njihovem pobožnem življenju, saj se je njihova kultura oblikovala v boju z naravo in poitalijančevanjem.

Koledar je poleg Uvodne besede urednika Marina Vertovca, Voščil in Koledarja Emila Cengica razdeljen na tri poglavja: Naš mali svet, Naši ljudje in Naša beseda. Naprej je Emil Cencig podal koledar z vsemi svetniki in italijanskimi državnimi prazniki. Kot gost nastopa Ciril Zlobec s svojim člankom "Kaj je Slovenija, kakšni smo Slovenci", kjer je opisal družbeno-politične spremembe v Sloveniji v letih 1990/91, neodvisnost Slovenije in s tem tudi pričakovanje večje povezave z Benečijo. Tomaž Pavšič je v svojem članku "Prijateljska poslanica v Benečijo" predstavil kulturno življenje Benečije in povezanost te kulture z nekaterimi slovenskimi kulturniki. Jožko Kragelj je v svojem članku "Poslanstvo Trinkovega koledarja" opisal zgodovinsko pot te publikacije. Koledar je izhajal od leta 1954 do 1985. Šest let ni izhajal zaradi finančnih in političnih razmer tedanjega časa. Marijan Brecelj je v prispevku "Trinkovo gradivo v Goriški knjižnici Franceta Bevka" opisal Trinkova dela in njegovo korespondenco. Živa Gruden je v spisu "Kam gre naš jezik" opisala, kako beneško narečje izginja, uveljavlja pa se italijanščina, vendar se v zadnjem času z ustanovitvijo slovenskih šol prebuja slovenski knjižni jezik. Renzo Caligaro je v zgodovinskem članku "Zgodovinski zapisi o cerkvi v Bardu" opisal zgodovino te cerkve od l. 1300 pa do potresa l. 1976. Mario Gariup, ki je tudi odgovorni urednik publikacije, je v svojem zapisu "Dipalja ves v Kanalski dolini" opisal izumrtje te slovenske vasi. V letih 1826-1894 je imela vas od 450 do 501 prebivalca, danes pa jih je samo 15, v glavnem starejših.

V drugem delu koledarja je Pavel Petricig v članku "Izgubili smo učitelja" napisal življenjepis V.Z. Simonettija (12. 2. 1918-1991), ki je bil po poklicu arhitekt. Deloval je v Furlaniji-Julijski krajini z urbanističnimi načrti. Izdelal je občinske regulacijske načrte za kraje Humin, Osoppo, Buia in za številne druge občine v Furlaniji, razne načrte za varstvo okolja in za turistično valorizacijo (Matajur, Monte Quarnam, Calle di Osoppo), antisismično obnovo številnih farnih in znamenitih cerkva v Beneški Sloveniji in Furlaniji (1987)... V času popotresne obnove po letu 1976 je bil v Furlaniji in Beneški Sloveniji član ekipe izvedencev, ki jih je organiziral Zavod za raziskovanje materialov in konstrukcij iz Slovenije. Objavljenih ima mnogo strokovnih člankov v italijanski publicistiki. Graziella Dagna je napisala članek "O cerkvici Sv. Jerneja" iz Barnasa, zgodovinskem spomeniku s freskami in skulpturami, ki so bile poškodovane v potresu leta 1976. Cerkvico so hoteli porušiti, toda ob pomoči strokovnjaka za potresno varne gradnje Janeza Kregarja so jo obnovili. Sonja Simonitti je objavila prispevek "Nekoč je bil Malin". Prostor, kjer je stal mlin, je bil idiličen kraj v Barnasu. Mlin pa že vrsto let ne deluje več. Valentin Z. Simonetti je objavil članek "Slovenci v Terski dolini." Potopisec Izmail Sreznevski (1812-1880) je bil član peterburške akademije in je kot popotnik opisal slovenske navade in življenjski prostor v Terski dolini. Emil Cencig je v beneškem narečju opisal življenjsko pot slovenskega zavednega duhovnika Maria Laurencija v članku "Čudoviti sin Benečije". Tretji del te publikcije je posvečen sodobnim narečnim beneškim pesnikom: Izidorju Predanu, Emilu Cencigu, Silvani Paletti in V.C. Ti pesniki z liričnim navdihom opevajo svojo domovino,

verujejo v Boga v pričakovanju boljšega življenja. Emil Cencig je napisal beneško povest "Berač in razbojnik" v slovenskem knjižnem jeziku.

Trinkov koledar je poljudnoznanstvena publikacija, v kateri je opisano kulturno življenje beneških ljudi in njihovo ustvarjanje umetniških in literarnih del. Koledar poživljajo ilustracije, ki jih je prispevala Loretta Dorbolo.

Gorazd Marušič

ACTA CARSOLOGICA

(Krasoslovni zbornik), št. 20, SAZU (4. razred), Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU Ljubljana, 1991, 222 strani

Inštitut za raziskovanje krasa v Postojni, ki je po drugi svetovni vojni pričel delati l. 1955, je doslej izdal 21 zbornikov. Sprva so imeli naslov Poročila (Acta casologica). So ogledalo razvoja kraškega inštituta in obenem vsega slovenskega krasoslovja, to je vede, ki ima edina, v imenih Karstunde, karstologie in karstovedenie, v korenu ime kake slovenske pokrajine. Rast kraškega inštituta pomeni tudi njegovo vedno večjo povezanost s krasoslovjem v tujini, o čemer priča zadnja, dvajseta številka zbornika. Objavlja namreč referate slovensko-francoske okrogle mize o gorskem sredozemskem krasu. Kot pojasnjuje prof. J. Nicod v svojem članku, imajo francoski krasoslovci za sabo že precej okroglih miz s tujimi krasoslovci. S postojnsko pa so končno zapolnili vrzel in prišli v deželo "klasičnega krasa". (Žal ni pojasnjeno, ali je s tem mišljena regija Kras, od koder izhaja pojem krasa, slovenski ali Dinarski kras). Vodja slovenske strani okrogle mize, predstojnik postojnskega inštituta dr. A. Kranjc, pa v uvodnem članku ugotavlja, da segajo obiski francoskih kolegov pri nas in naših raziskovalcev v Franciji v preteklost vse do Ivana Vajkarda Valvasorja, ki je obiskal, kot piše, jamo "De Saincte-Baume" v južni Franciji.

Zbornik prinaša 15 prispevkov in od teh jih je osem delo francoskih piscev. Za bralce Annales najbrž niso posebno zanimivi njihovi prispevki o krasu v Franciji in v tujini. Kogar zanimajo, si jih lahko prebere v izvirnem jeziku ali v slovenskem prevodu ali povzetku v zborniku. (Referati slovenskih udeležencev imajo prav tako popolne ali delne prevode ali vsaj daljše povzetke, večidel v angleščini). Od napovedanega bomo tu omenili le en primer in sicer referat M. Lamberta "Izotopska datacija periglaciala z jugoslovanskega Jadrana" (str. 26-34). Gre za datacije z metodo 14C za več primerov puhlice, eolskega peska ali pobočnih sedimentov iz severnega Jadrana. Navedene so starosti za puhlice na otoku Susku, pri Laterni v Savudriji, za mešane, pretežno gruščnate plasti pri Baški na Krku in grušče pri Pudarici na Rabu. Dobljene starosti avtor primerja s podobnimi datacijami pri Benetkah in datacijami podobnih odkladnin iz jame Šandalije v južni Istri. Tam naj bi bile plasti z aurignacijenom stare 25.340 let BP (+-450), plasti z gravitensko kulturo pa 21.740 let (+-450). Avtor pravi, da je, podobno kot ob francoski sredozemski obali, v najbolj hladnem in suhem stadialu zadnje ledene dobe med okoli 35.000 in 11.00 leti BP periglacialna klima zajela s tundro tudi severni Jadran in povzročila močno krušenje skalovja. Preko kopnega Tržaškega zaliva je burja nanesla na obalo Savudrije pri Laterni puhlice, katerih spodnji sloj naj bi bil star 11.155 let. M. Lamberta je potrebno pohvaliti, ker se je potrudil in citiral večino objav v jugoslovanskih jezikih.

Z datacijo sedimentov se ukvarja še en prispevek, in sicer razprava N. Zupana "Datacija sig v Sloveniji" (str. 187-204). Avtorica je študijsko bivanje v Torontu izkoristila za analizo vzorcev sig iz Pisanega rova Postojnske jame, Zelških jam, Fižence (Predjama), Vilenice, Lipiške jame, Velike ledenice v Paradani in Mejam. Uporabljena uranova - torijeva metoda dovoljuje določevanje starosti do okoli 350.000 let, kar desetkrat presega domet metode s 14C. Dobljene starosti so v razponu med 19.900 let BP (+25.560. - 24.700 let - Pisani rov - in 350.200 let (+56.900. - 44.000) v Lipiški jami. Sige v Veliki ledenici v Paradani pa naj bi bile stare nad 350.000 let. Zupanova je s temi podatki dopolnila starejšo preglednico datacij iz slovenskih jam, v kateri daleč prevladujejo meritve z metodo 14C. Na njihovi podlagi je pred desetletji pri nas in v svetu prevladovalo mišljenje, da je večina kapnikov iz naših jam holocenskih, točneje, oz bolj vlažne atlantske klime, medtem ko naj bi starejše uničila ledena doba. Pisec teh vrstic je v članku v Glasniku srbskega geografskega društva (1979, št. 2) podvomil o pravilnosti take sheme za nižji, zlasti primorski in sredozemski kras. V imenovani tabeli je najstarejši, z metodo ESR datirani kapnik (iz Pisanega rova Postojnskega jamskega sistema) star 530.000 let in je torej preživel vse ledene dobe. V izpopolnjeni preglednici datacij sige iz slovenskih jam v zadnji ledeni dobi ne najdemo več luknje. Ali se to pravi, da tedaj kapniška rast vsaj na nizkem krasu ni povsem zastala oziroma siga ni bila uničena. Ali pa tudi uranova - torijeva metoda še ni povsem zanesljiva? O tem je bilo na zadnjem mednarodnem speleološkem kongresu v Budimpešti precej govora.

J. Kogovšek, prav tako iz postojnskega kraškega inštituta, je prispevala stilno lepo napisano razpravo "Kvaliteta ponikalnice Pivke v letih 1984 do 1990" (str. 164-185). Potem ko primerja inštitutske meritve z že objavljenimi podatki drugih avtorjev, zaključuje naslednje. V 60. in 70. letih je Pivka še čista zapuščala jamski sistem na začetku Pivškega rova Planinske jame. Po l. 1984 je pričela kvaliteta vode padati, zlasti ob nizkih vodah poleti, jeseni in pozimi. Odkar je l. 1987 pričela delovati čistilna naprava za odpadne vode mesta Postojne, se je stanje popravilo. Ostala pa so ob nizkih vodah krajša

močna onesnaženja kot posledica okvare čistilne naprave, toka odpadne vode mimo nje, morebiti tudi neznanih pritokov k podzemeljski Pivki, pritoka onesnažene vode iz vojaške pralnice perila v naselju Otok v Črni potok. Potencialna nevarnost pa so tudi nenadni izlivi gnojevke iz živalskih farm v vode Nanoščice.

Najdaljšo razpravo je prispeval urednik zbornika P. Habič (133-164). Pod naslovom Geomorfološka členitev NW Dinarskega krasa prikazuje delitev krasa po vzporednih pasovih, ki potekajo v dinarski smeri med Istro in Temenico. Njegova členitev je narejena na osnovi geotektonske sestave. Pri tem upošteva celostni značaj površja in ne več samo izbrane kraške pojave. Loči zunanji perijadranski kras, osrednji visoki Dinarski kras in notranji peripanonski kras, vse te pasove pa deli še na 2 ali 3 podskupine. Toda na karti z naslovom Geomorfološka delitev dinarskega krasa v Sloveniji kraško površje predvsem tipizira. Ni pa v tekstu podrobnejše obrazložitve teh tipov. Med drugim ne zvemo, ali pomeni višji kopasti kras stogasti, za trope značilni kras, ki naj bi se ohranil v najvišjih legah našega krasa.

P. Habič v zborniku analizira več tisoč km^2 kraškega ozemlja. S. Šebela in J. Čar pa v razpravi Geološke razmere v podornih dvoranah Vzhodnega rova Predjame (str. 205-222) obdelujete le nekaj hektarjev razsežno podzemlje. Ugotavljata, da so dvorane nastale znotraj tektonsko najbolj porušene cone, kjer je podiranje pospešilo odnašanje kamnine po vodi. Ko ga je bilo preveč, so se tokovi prestavili v robne, manj porušene cone istega preloma, kjer je skala trdnejša. Prispevek Šebelove in Čara je dokaz, da se da tudi iz drobnih oblik ugotoviti zakonitost, veljavno za vso kraško podzemlje, ki ima podobne pogoje.

Skratka, zbornik prinaša mnogo nespornega, pa tudi nekaj spornega gradiva. Taka je pač običajna pot znanstvenega razvoja, ki nekatere kamne takoj vgradi v svojo stavbo, druge šele po obdelavi, nekaj pa jih prezre.

Ivan Gams

Mirijam Požeš: RAZVOJ PODEŽELSKIH NASELIJ V OBČINI KOPER

Geographica slovenica 22/I, Inštitut za geografijo, Ljubljana, 1991, 114 strani, 10 slik, 23 fotografij.

Branko Pavlin: SODOBNE SPREMEMBE KMETIJSKE RABE TAL V IZBRANIH OBMEJNIH POKRAJINSKIH ENOTAH PRIMORSKE SLOVENIJE

Geographica slovenica 22/II, Inštitut za gografijo, Ljubljana, 1991, 124 strani, 2 fotografiji, 8 kart, 25 tabel.

Zadnji letnik Geographice slovenice objavlja v dveh ločenih publikacijah za naše pokrajine zelo aktualni razpravi dveh mladih domačih magistrov.

Občina Koper je bila do l.1954 izrazito poljedelsko zaledje industrijskega in pristaniškega Trsta. Šele z načrtnim gospodarskim razvojem Kopra je intenzivna rast zajela 30 % občine in povsem spremenila naravo vasi, drugi, večji del podeželja pa je zajela depopulacija. V zadnjem desetletju je prišlo do zaustavitve negativnih demografskih trendov zaradi načrtnega razvoja infrastrukture na celotnem podeželju in pospeševanja kmetijstva, kar je prispevalo k izboljšanju življenjskih razmer na podeželju. To potrjuje tudi dejstvo, da le v četrtini naselij manj razvitega zaledja ni bila zgrajena nobena nova hiša.

Mirjam Požeš se je lotila analize zgradbe in oblike naselij v občini Koper z namenom, da bi ugotovila tiste poteze, ki jih je potrebno ohranjati pri gradnji novih delov naselij. Vseh značilnosti ne moremo enostavno prenesti v nove dele naselja. Številni dejavniki, ki so bili pomembni v preteklosti, so danes povsem drugačni. Takšna zgradba in oblika naselij je lahko danes nefunkcionalna za nove dele naselja. Pri obnovi vaških jeder moramo odgovoriti na vprašanja, katere elemente je potrebno in možno ohranjati.

Ker je pričakovati intenzivnejšo urbanizacijo celotnega podeželja, je prvi korak k njenemu načrtnemu usmerjanju poznavanje pravil, po katerih so zgrajena obstoječa naselja. Zgradbo in obliko podeželskih naselij sestavljajo stanovanja in gospodarski objekti (istrska hiša), objekti z javnimi funkcijami (šola, cerkev, gostilna), ceste in trgi ter kmetijske površine znotraj naselja (vrtovi, sadovnjaki, posamezna drevesa in druga vegetacija).

Avtorica ugotavlja, da domovi v istrskih vaseh ležijo na robu parcele, med seboj v ravni vrsti ali pod različnimi koti, v obliki črke L ali v polkrogu. Nize domov med seboj ločujejo prometnice ali dvorišča, na robu nekaterih naselij tudi zelene površine. Pred hišo je drevo ali pergola, zelo redko vrtovi. Na križišču cest v središču vasi so običajno razširitve, kjer je prostor za vodo ali drevo. Cerkev leži izven središča, prav tako šole, nastale v zadnjem času. Rob naselja določajo kmetijske površine, gozd na strmini ali cerkev. Razporeditev nizov hiš in ceste se prilagaja reliefnim oblikam in orientaciji površja. Vasi ležijo praviloma na južnem robu slemena, pod vrhom in ne na vrhu slemena. Zadnja stran hiše je brez oken ali drugih odprtin. Hiše so s pročeljem in dvoriščem obrnjene proti jugu in zahodu, zato se vrstijo v zaporednih nizih in se ne obračajo druga proti drugi kot v mestu.

Nasprotno velja za zgradbe novih delov vasi, da ležijo na večjih parcelah in sredi parcele. Vhod je na zadnji/severni strani in balkon je zamenjal dvorišče pred hišo. Hiše so orientirane glede na razgled, morje, brez upoštevanja ekspozicije. Novi objekti so med seboj oddaljeni in tako ne ščitijo drug drugega pred vetrovi ter večkrat ležijo na vrhu slemena.

Analiza zgradbe vasi je bila podlaga za izdelavo meril, ki jih moramo spoštovati pri določanju novih zazidalnih površin ob vaseh in pri določanju pogojev za postavitev

novih objektov. Vendar to ni dovolj. Prav tako je potrebno ponuditi ustrezne načrte za hišo po dostopni ceni, spodbuditi izbor najprimernejše parcele in primerno postavitev objekta.

Glavne ovire pri prenovi in nadaljnjem razvoju vasi bomo premostili z motivacijo vaščanov za kvalitetno prenovo, jim omogočili strokovno pomoč z nasveti, podobno kot to poznajo v Avstriji ("urbanistični pospeševalci na terenu"). Predvsem pa mora država organizirati denarno pomoč. Na Bavarskem dosega takšna pomoč 30- 60 % vrednosti investicije v primeru celovite prenove vasi. Nosilci prenove vasi morajo biti vaščani, sicer se bodo z nadaljevanjem dosedanjega razvoja gručaste istrske vasi preobrazile v dolga, nepregledna obcestna naselja brez pravega središča, brez robov, pa tudi brez prave identitete, kot ugotavlja avtorica.

Spremembe v kmetijski rabi tal na podeželju primorskih pokrajin od Goriških Brd do Koprskega primorja in primernost uporabe letalskih posnetkov v ta namen so predmet druge razprave. Pavlin je primerjal prve posnetke, ki so kvalitetni in v enotnem merilu za celo Slovenijo iz l.1975, in zadnje posnetke enakih značilnosti, ki so na razpolago iz obdobja iz let 1986-88.

Primorske Slovenije se je lotil zato, ker meni, da so tu nastale številne spremembe zaradi odprte meje, dvolastništva, zaposlovanja in oskrbe preko meje, izletništva in turizma ter pretoka idej in izkušenj. Da bi ugotovil vzroke, zakaj kmetje spreminjajo odnos do kmetijske proizvodnje in izrabe tal, je dopolnil fotointerpretacijski postopek z anketiranjem kmetovalcev in opazovanjem na terenu.

Vzorčne površine je izbral v štirih pokrajinskih tipih primorske Slovenije: katastrsko občino (KO) Medana v Goriških Brdih, KO Bilje v Spodnji Vipavski dolini, KO Nova vas in Opatje selo na Krasu ter del KO Osp, Bonini, Marezige in Topolovec v Koprskem primorju. Upošteval je, da so vzorčne površine na različnem reliefu, blizu meje, različno oddaljene od gravitacijskih središč in da zajemajo območje manjše KO, da je lahko primerjal rezultate, pridobljene z analizo aeroposnetkov s podatki katastra. Sprememba kmetijske rabe nastopi ob prehajanju določene zemljiško-katastrske kategorije v drugo, ob intenzifikaciji ali ekstenzifikaciji kmetijske rabe in pridobivanju novih kmetijskih površin (krčenje gozda, melioracije).

Ugotovil je, da interpretacija letalskih posnetkov zahteva veliko časa, po drugi strani pa so podatki podrobnejši, bolj sveži in objektivnejši kot podatki iz zemljiškega katastra in statističnih služb. Natančni podatki in možnost sprotnega beleženja sprememb kmetijske rabe tal na karti 1:5000 so omogočili izdelavo kontingenčnih tabel za posamezno vzorčno površino. V njih je razvidno, kolikšna površina in delež neke kategorije (npr. travnikov) sta prešla v drugo rabo (njive) in obratno. S tem je lahko razbral glavne procese spreminjanja rabe tal zelo natančno z metodo izmere s točkovnim rastrom. Zanimiva bi bila primerjava z metodo digitalnega merjenja ploščin, ki jo danes že omogočajo različni računalniški GIS programi.

V grobem povedano, se je raba tal spremenila na četrtini obravnavanih površin, glavni procesi pa so bili naslednji. Povsod so naraščale vinogradniške površine. Gre za moderne vinograde in približno polovica novih vinogradov je družbenih. Ta proces je poudarjen v Goriških Brdih in Koprskem primorju. Specializacija v sadjarstvo se je nadaljevala v Vipavski dolini, v Goriških Brdih pa se je napredovanje sadjarstva zaustavilo. V Koprskem primorju se je povečalo predvsem število oljčnih nasadov. Povsod je opazno znatno krčenje travnikov. V Brdih so na njih urejali vinograde, v Vipavski dolini so na nekdanjih travnikih sedaj njive in sadovnjaki, v Koprskem primorju so travniki prehajali v njive in vinograde, z oddaljevanjem od Kopra pa so se travniki na odročni in strmih parcelah vse bolj zaraščali z gozdom (v KO Topolovec in Osp približno polovica nekdanjih travnikov). Najintenzivnejše zaraščanje z gozdom poteka na Goriškem Krasu, kjer gozd prerašča polovico površja, predvsem nekdanje pašnike. Zaraščajo se od naselij najbolj oddaljena zemljišča. V Opatjem selu so obsežni vrtovi točkovno koncentrirani ob novih hišah, kulturna pokrajina pa v celoti propada.

Vpliv obmejnosti v pozitivnem smislu je najbolj viden v Brdih, kjer poteka živahna izmenjava blaga, predvsem pa kmetijskega znanja in kletarskih izkušenj. Drugod se kaže v dobri opremljenosti s kmetijsko mehanizacijo in v uporabi kvalitetnih semen. V Koprskem primorju se vpliv obmejne lege kaže tudi v negativni luči. Zaradi izseljevanja po vojni so nerazčiščene zemljiško-lastniške razmere, ki otežujejo pravni promet s parcelami, zaradi tega so kmetijska zemljišča pogosto neobdelana, podobno kot propadajo istrske hiše.

Igor Jurinčič

Stanko Flego, Matej Župančič: ARHEOLOŠKA TOPOGRAFIJA OBČINE DOLINA
(Tržaška pokrajina, Italija)

TOPOGRAFIA ARCHEOLOGICA DEL COMUNE DI SAN DORLIGO DELLA VALLE
(Provincia di Trieste, Italia)

Narodna in študijska knjižnica Trst, Odsek za zgodovino, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za arheologijo. Trst - Ljubljana 1991, 82 strani.

Dvojezična publikacija v slovenskem in italijanskem jeziku je pod omenjenim naslovom izšla ob koncu leta 1991, njena predstavitev pa je potekala 18. 2. 1992 na županstvu v Dolini. Delo je rezultat večletnega sodelovanja obeh avtorjev in njunih številnih sodelavcev, izid

pa sta finančno podprli Ministrstvo za kulturo ter Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije.

Publikacija zajema 82 strani in vsebuje v uvodnem delu geografski oris, zgodovino arheoloških raziskav in rezultate topografskega dela v občini Dolina v letih 1983-1990. Najobsežnejši in najvažnejši del publikacije je katalog najdišč s podatki o njihovi legi, časovni in kulturni pripadnosti ter z navedenim izborom virov. Najdišča so vrisana na skupni pregledni karti občine Dolina, poleg tega pa je vsako še posebej prikazano na izsekih iz deželne karte. Delo zaključuje seznam najdišč, bibliografija uporabljene literature in nekaj fotografij arheoloških najdišč. Obravnavano področje geografsko tvorita apnenčasti rob kraške planote, ki se spušča do stika z nižje ležečim flišnatim Bregom, in aluvialna ravnica ob spodnjem toku Glinščice (Rosandra). V delu je zbranih in obdelanih skupno 62 najdišč v časovnem razponu od mezolitika (srednje kamene dobe) do konca srednjega veka. Od tega je 15 jamskih najdišč in spodmolov, ostala najdišča pa so na planem. Najstarejše najdišče sega v dobo mezolitika (Spodmol v Podpečini - Cavernetta della Trincea), vendar smemo upravičeno pričakovati, da se bo ta časovna meja z novimi raziskavami razširila tudi na paleolitik (starejšo kameno dobo), saj so iz bližnje in širše okolice že danes poznana številna paleolitska najdišča, pred kratkim pa je bilo tudi v dolinski občini odkrito jamsko najdišče s kostnimi ostanki jamskega medveda, ene glavnih lovnih živali paleolitskega lovca.

Večina najdišč časovno pripada mlajšim obdobjem prazgodovine (Pečina pod Steno - Grotta delle Gallerie, Dolga Krona - Castelliere di Monte d'Oro, Mali Kras - Castelliere di Monte Carso, Sv. Mihael - Castelliere di Monte San Michele) in predvsem rimski dobi (Boljunec - Bagnoli della Rosandra, Na Jami - Antro delle Sorgenti, Koromačnik - Monte San Rocco, Počivenca - Crinale, Storije - Storia in druga). Zelo skromno so zastopane najdbe is konca rimske dobe in iz zgodnjega srednjega veka (pokopi v koritu rimskega vodovoda, Jama mladih - Grotta dei giovani in najdbe iz staroslovanskega obdobja 9. ali 10. stoletja iz Doline). Med najmlajšimi najdišči velja omeniti zanimiv primer opuščene vasi Brda, katero v pisanih virih omenjajo od začetka 14. do konca 17. stoletja, danes pa o njej pričajo le še kamnite groblje in površinske najdbe keramike na terenu.

Poselitev obravnavanega področja je bila v vseh obdobjih tesno povezana z bližino morja in z gospodarskimi dejavnostmi v zvezi z njim, s potekom prometnih in trgovskih povezav z notranjostjo in seveda z lego vodnih izvirov in obdelovalno zemljo. Poleg tega so imele za prazgodovinsko poselitev velik pomen kraške jame in utrjene višinske naselbine - kaštelirji, v rimski dobi pa je bila pomembna bližina kolonije Tergeste (današnji Trst) in v zvezi z njo vodno zajetje v Boljuncu z vodovodom, ki je mesto oskrboval z vodo. Naslednje pomembne so bile cestne povezave, predvsem z Istro (Parentium in Pola - današnji Poreč in Pulj), vendar tudi na trasah Tergeste - Tarsatica (današnja Rijeka) in Tergeste - Emona (današnja Ljubljana). Nova intenzivna poselitev Dolinskega kota v visokem srednjem veku je ob nezmanjšanem pomenu prometnih poti povezana z razvojem vasi, fevdalne razdelitve in cerkvene organizacije. Na dinamiko poselitve in demografska nihanja pa so pomembno vplivale spremembe, ki so jih povzročile vojne, gospodarske krize in epidemije bolezni na ožjem in širšem področju, določeno vlogo pri tem pa je nedvomno imela tudi beneško-avstrijska meja, ki je potekala v neposredni bližini dolinskega ozemlja.

Avtorja sta svoje delo oprla na nekaj sorodnih del, objavljenih za druga geografska področja. Na italijanski strani lahko v vrsti arheoloških kart posameznih pokrajin omenimo arheološko karto rimskih najdišč na področju agra kolonije Iulia Concordia (današnja Concordia Sagittaria pri Portogruaru v vzhodni Benečiji), "Mappa archeologica: gli insediamenti d'epoca romana nell'agro Concordiese", 1ª ed., Torre di Mosto: Rebellato, cop. 1985. Za slovenski prostor je temeljno delo " Arheološka najdišča Slovenije", Ljubljana 1975, kateremu se je leta 1985 pridružil prvi zvezek nove serije "Arheološka topografija Slovenije", v katerem je zajeto področje Bele krajine, njegov avtor pa je Janez Dular. Ta nova serija, ki naj bi sčasoma pokrila celotno Slovenijo, ima namen dopolniti omenjeno temeljno delo s številnimi novimi podatki, ki so bili zbrani od njegovega izida. V letu 1991 je izšel drugi zvezek iz te serije, v katerem je avtorica Irena Šavel obdelala Prekmurje. Arheološka topografija občine Dolina je po zasnovi najbližja omenjeni novi seriji.

Vrednost dela je predvsem v tem, da so na enem mestu zbrani in kritično ovrednoteni številni podatki, ki so sicer raztreseni po številnih, pogosto težko dostopnih publikacijah in revijah ter arhivskih virih, v veliki meri pa je zajeto tudi dragoceno ustno izročilo, ki je pri arheološki topografiji primarnega pomena. Podčrtati tudi velja, da se eden izmed avtorjev (S. Flego) ukvarja z arheologijo zgolj ljubiteljsko, zato lahko omenjeno delo navedemo tudi kot zgleden primer zdravega sodelovanja med ljubitelji in stroko. Ta način dela lahko pripelje do koristnih rezultatov v obojestransko zadovoljstvo, v nasprotju s tistimi "ljubitelji arheologije", ki svojo ljubiteljsko vnemo izkazujejo s kopanjem na črno in uničevanjem arheoloških najdišč. Delo ni namenjeno le ožjemu krogu strokovnjakov, ampak tudi širšemu krogu bralcev, saj želi prispevati k ovrednotenju kulturne dediščine in njenega varovanja. Na to kaže tudi način nastanka dela, saj so pri njem aktivno sodelovali tako mladi v okviru Mladinskega raziskovalnega tabora "Dolina '84" kakor tudi starejši domačini s posredovanjem še živega ustnega izročila o starih ledinskih imenih, arheoloških najdiščih in slučajnih najdbah. Zato bo pričujoča publikacija lahko služila kot koristen pripomoček za vse, ki jih zanima preteklost

obravnavanega področja, tako za učitelje zgodovine kot tudi za učence in mentorje arheoloških ter zgodovinskih krožkov na šolah, za raziskovalce ledinskih imen in ljudskega izročila, zgodovinarje, načrtovalce posegov v prostor in še za mnoge druge. Obenem lahko služi tudi kot dopolnilo Krajevnemu leksikonu Slovencev v Italiji I, Tržaška pokrajina, ki je izšel leta 1991 v Trstu.

V uvodu publikacije je zapisano, da je pričujoči zvezek šele prvi v seriji, ki naj bi v naslednjih letih zajela celotno tržaško pokrajino. Kot korak v tej smeri gre razumeti tudi "Prispevek k topografiji obale Miljskega polotoka", Kronika 37/1-2, Ljubljana 1989, s. 16-20, avtorja M. Župančiča, ki je objavljen tudi v italijanščini pod naslovom "Contributo alla topografia archeologica dell'Istria nord-occidentale", Atti XX, Centro di ricerche storiche - Rovigno, Trieste-Rovigno 1989-1990, s. 381-393. Ker ima podobne načrte (izdajo arheološke karte celotne pokrajine) tudi spomeniška služba Furlanije-Julijske krajine (Soprintendenza per i beni ambientali e architettonici, archeologici, artistici e storici del Friuli-Venezia Giulia), lahko le upamo, da bo možna uskladitev različnih pogledov in prijemov ter da bo s skupnimi močmi mogoče pripeljati delo do zaželjenega cilja.

Naj sklenem ta zapis z željo, da bi podobno arheološko topografijo čimprej dobilo tudi koprsko področje in njegovo zaledje, saj je bilo pred časom delo na tem že zastavljeno.

Radovan Cunja

Mario E. A. Zetto: IL PLACITO DI RISANO, *Edizioni ANVGDERI, Trst, 1989*

1.

Sfogliando con il pollice, in fretta, il libro di Mario Zetto, abbiamo subito, a prima vista, l'idea di avere in mano uno di quei libri che si definiscono semplicemente belli. Un libro è bello quando sfogliandolo di sfuggita in qualche libreria ci promette un'interessante lettura. I titoli dei capitoli, la loro disposizione, i disegni e le cartine geografiche, ed infine le fotocopie dei documenti antichi in questo libro non possono che promettere un'interessante lettura agli esperti in materia, ma, cosa molto importante, anche a qüelli meno esperti e a quelli che non sono esperti affatto. Ed infine la rilegatura, non so se scelta a posta o a caso, non dura e rigida, dà al nostro libro un'aria più accogliente, non quella severa, ufficiale, solenne condizionata dalla rilegatura rigida, magari in pelle.

1.1.

All'inizio del libro troviamo la presentazione di Francesco Semi, noto scienziato italiano: linguista, dialettologo, storico dell'arte, traduttore dal latino, scrittore..... e una breve nota dell'autore dove ci spiega come leggere "el venetoistriàn de Capodistria". L'ortografia usata dal generale è uguale a quella usata da Mario Doria nel dizionario del dialetto triestino, con una differenza però: "davanti ale letere *b* e *p*, se meti senpre *n* e mai *m* come se fà in 'taliàn. 'Ste dò letere *nb* e *np* se le pronònsia come che le se (sono) scrite." Un dialetto, se non diventa lingua letteraria (standard), non ha leggi ortografiche fisse. Ognuno che deve o vuole scrivere in dialetto sceglie, o rifiuta, una tradizione, oppure inventa una propria ortografia perchè negare questo diritto al nostro autore che, per esempio, rifiuta la *x* goldoniana con le seguenti parole: "Co una *s* cusi se pol mandàr al diavolo la letera *x* de goldoniana memòria, che in 'taliàn se usa solo per serte parole foreste o de orisine grega, e che int'el'antica lingua veneta o venetoistriana tanto se l'isteso! la se deventada solo una bruta tradisiòn che n'à passà i nostri stranoni, più che una letera sebén sbaliada che no se possi far de meno."

Il lavoro è diviso in tre parti essenziali: nella prima Zetto descrive la situazione storica dell'epoca, i partecipanti al placito, il luogo dove si è svolto il placito. Il capitolo più interessante (ci sono dieci capitoli) di questa prima parte è intitolato *El viàjo via tera, de Aquisgrana a Risàn dei jùdisi imperiàl* dove Zetto cerca di giustificare la data, da lui stabilita (definita), del placito, partendo dalla data dell'ordine imperiale e prendendo in considerazione le condizioni meteorologiche e le possibilità che offrivano i mezzi di trasporto dell'epoca. La brillante analisi ci porta alla festa *de San Piero e Paolo*. La seconda parte del libro riporta le fotocopie del manoscritto de *Il Placito di Risano* nel *Codice Trevisaneo* e nel *Codex Diplomaticus Venetus Sacer et Profanus ab Anno 686 Usque 1512* seguite da una versione a stampa riprodotta ne *I placiti del Regnum Italiae*, a cura di Cesare Manaresi del 1955. La traduzione di questa versione conclude la seconda parte. L'ultima parte pregnante del libro è la conclusione che porta il sottotitolo: *Mejo crepàr che viver in 'sta maniera!* una frase dal Placito (la stessa frase viene riportata anche sulla copertina del libro). Nella conclusione l'autore cerca di spiegarci come sono andate le cose dopo il placito, paragona la vita medievale alla nostra e conclude: "Dopo 'ver fato 'sto cavarìo (tuffo) int'ela fonda note del Medioevo, 'rivai a 'sto punto podemo far un confronto tra la vita dei nostri antichi e la nostra de oji. E se saltassi fora ancora qualchidùn, a dir che ghe sarìa piàsso (piaciuto) vìver int'i tenpi passài, mi ghe consiliarìa de lèsserse un'altra volta quel che el placito de Risàn una stringada testimoniansa scrita de un povero diacono, instremì (impaurito) dei su' superiori ciamài al placito per rispònder dele pròpie colpe, a ga scrito sui foli de cartapecora, ma soraduto tra le righe perché vol dir che ala prima letura a ga leto solo le parole sensa capìr quel che le voleva dir. / Bastaria che ghe vignissi inamente la disperasiòn de quel Istriàn (testimònio de acusa contro quel dominedìo d'un governatòr franco de l'Istria e la crica dei sinque vescovi istriani),

quando ala fin dele su'acuse, pronosiade ciare, precise, una per una, davanti a sitadini de dute le sità e borghi istriani, e dei jùdisi de Carlo Magno no podéndoghene più per la ràbia in corpo e per la su'inpotensa contra personàji cusì altolocài, a ga sbrocà fora (proruppe esasperato): 'Se Carlo, el nostro inperatòr a ne jutarà, podaremo ancora tiràr avanti, sinò (altrimenti) se mèjo crepàr che vìver in 'sta maniera!'"

1.1.1.

Il libro è scritto in due idiomi che si alternano: l'istroveneto di Capodistria e l'italiano standard. La parte in italiano standard verrà trascurata in questa sede perché riteniamo che l'autore abbia prima scritto il testo in vernacolo e poi l'abbia tradotto in italiano con uno scopo preciso di non limitare la vita della sua opera a una ristretta comunità linguistica, quella veneta, ma di offrirlo ad un vasto pubblico (non solo italiano). Pensiamo che l'autore speri che anche il lettore nonveneto leggerà il testo in vernacolo; ecco che allora lo aiuta con spiegazioni in italiano (fra parentesi) delle parole meno comuni o più difficili.

2. Il dialetto istroveneto di Capodistria.

2.1. I dialetti preveneti della nostra zona.

Per poter collocare con precisione il dialetto romanzo di Capodistria è necessario dare un quadro linguistico sincronico e diacronico della zona più ampia dove oggi si parla il *nostro* dialetto. Cominceremo con tre idiomi estinti: tergestino, muglisano e vegliot(t)o.

Il tergestino e il muglisano sono due dialetti di tipo friulaneggiante. Il primo si estinse all'inizio del XIX, il secondo verso la fine dello stesso secolo. Appartengono ai dialetti ladini. Carlo Tagliavini scrive: "La sezione orientale (sc dei dialetti ladini) è formata dal Friulano e va dai confini del Còmelico fino alle porte di Trieste. Trieste e Muggia erano una volta ladine, ma il Veneto si è sovrapposto all'antica parlata (tergestina e muglisana). Ancora nel 1928 si pubblicò a Trieste un libro di dialoghi, nell'antico dialetto tergestino, di Giuseppe Mainati, sagrestano della cattedrale di San Giusto."[1] L'ultimo parlante del dialetto tergestino fu Giuseppe de Jurco, morto nel 1889.

Il muglisano si spense un po' più tardi. Nel 1976 Decarli scrive: "Ai Muggesani è tuttora rimasta la tradizione orale di una strofetta in lode alla loro città che usano declamare, magari storpiata, per puro spirito campanilistico (*O Mugla biela di quatro ciantons/quaro bigi di pan non mancia mai;/e l'aga del Plain con quela de Risan non se confai*)".[2]

Il vegliotto si spense nel 1898 con la morte di Antonio Udaina detto Burbur, l'ultimo parlante di questa lingua che lui stesso chiamava *veklesun* (agg. di *Vikla* "Veglia" <*vetula civitas* "città vecchia"). Ma già parecchi anni prima della fine del XIX secolo si parlava in una zona molto ristretta nell'isola di Veglia.

Questo dialetto appartiene all'estinto idioma sviluppatosi dal latino delle coste dalmate. Gli scienziati lo chiamarono *dalmatico*. "Esso si estendeva, una volta, da Segna (poco a sud di Fiume) a Settentrione, fino circa ad Antivari, o per lo meno a Cattaro, a Sud. Già gli storici delle Crociate e i viaggiatori accennano, dal XII sec. in poi, al **Latino** o **Romanzo** o **Franco** della Dalmazia, e specialmente delle città di Zara, Spalato, Ragusa e Antivari.....", scrive Tagliavini[3].

Con l'arrivo dei croati nel VII secolo e con la loro espansione, la zona dalmatica cominciò a spezzarsi e dopo qualche secolo l'idioma si estinse. Il colpo di grazia non venne però dalla bocca slava, ma da quella veneziana. Non seppero o non vollero resistere alla parlata più prestigiosa della medesima origine e molto affine alla loro. "Quanto più forte fu l'influsso veneto, tanto più rapida fu la scomparsa del Dalmatico. È certo, per esempio, che a Zara il Dalmatico tramontò molto presto, mentre a Ragusa, che non fu se non per breve tempo (1205 1358) alle dipendenze dirette della repubblica veneta, ma godette di una posizione d'indipendenza tutta particolare, il Dalmatico si spense solo sullo scorcio del sec. XV." [4]

Le parlate istriote appartengono agli idiomi preveneti dell'Istria, ancora oggi parzialmente parlati. Questi dialetti coprono un territorio molto ristretto e discontinuo. Si sono conservati solo a Dignano (bumbaro), Gallesano, Valle, Rovigno, Fasana e Sissano. Il dialetto è parlato praticamente solo dalle persone anziane; la maggioranza dei giovani ignora questo idioma.

L'istrioto presenta i residui di una parlata preveneta autoctona in Istria. Si tratta di parlate, ormai quasi completamente venetizzate, piene di prestiti slavi (Valle: *gluco* "sordo" < croato *gluh*; *puro* "tacchino" < croato *puran*) che presentano ancora caratteristiche arcaiche prevenete.

Nonostante tutti i linguisti siano d'accordo trattarsi di un idioma preveneto, la sua posizione entro la famiglia linguistica romanza non è chiara. Antonio Ive lo considerava ladino, come del resto Merlo. Petar Skok considerava l'istrioto (che lui chiamò **istroromanzo**) un idioma affine al dalmatico, su cui si era sottoposto prima il friulano e poi il veneto. Mirko Deanović[5] pensava che si trattasse di un "linguaggio particolare che non è possibile

1 C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, 1972, p. 381
2 L. Decarli, *Origine del dialetto veneto istriano*, Trst, 1976, p. 27
3 C. Tagliavini, op. cit., p. 374
4 Ibidem, p. 374375
5 M. Deanović, *Avviamento allo studio del dialetto di Rovigno d'Istria*, Zagreb, 1954, p. 6

far rientrare nel sistema di alcun'altra lingua neolatina." Senza dubbio in tutte queste ipotesi c'è un po' di verità. Gli idiomi istrioti si trovano oggi in una situazione simile a quella esistente nel periodo della scomparsa del dalmatico: abbiamo il territorio discontinuo, il dialetto veneto da una, e i dialetti slavi (oltre ai dialetti ciacavi, anche il montenegrino di Peroj) dall'altra parte.

2.2.

L'istroveneto è il dialetto romanzo più diffuso della regione istroquarnerina. L'idioma è parte integrale del dialetto veneto.

Non è autoctono; non è dunque la continuazione (sviluppo) di una parlata latina del territorio. Trattasi di un idioma importato dalla Serenissima, che in pochi secoli coprì praticamente tutti gli idiomi romanzi del posto; l'Istria fu completamente sotto il dominio della Repubblica di Venezia dal 1420.

Non tutti sono d'accordo che l'istroveneto sia un dialetto importato. Lauro Decarli (Origine del dialetto veneto istriano) dedica due capitoli del suo libro a questo problema intitolati *Il veneto istriano autoctono* e *Il contributo di Venezia* dove cerca con ricche citazioni da opere sull'argomento di sostenere la tesi dell'autoctonia dell'istroveneto (o veneto istriano come lo chima Decarli). Conclude il suo discorso con le parole: "..... appare chiaro che il ruolo esercitato da Venezia sul nostro dialetto non sia di tipo repressivo e sostitutivo come nel caso di Trieste e Muggia, del dalmatico e in minor misura dell'istrioto, ma semplicemente, evolutivo; di fornire cioè il modello cui tendere mediante la graduale acquisizione delle novità, senza bisogno di passare mai attraverso la forma transitoria del bilinguismo, necessaria invece per parlate meno affini".[1]

Secondo noi è difficile sostenere questa tesi. Preferiamo pensare ad un idioma preveneto della zona, sviluppatosi dalla **latinità istriana**, della quale purtroppo pare non ne sia rimasta alcuna traccia e che venne sostituito - come le parlate di Trieste e Muggia - con il dialetto veneto/veneziano. Non avendo delle testimonianze è molto difficile decidere se attribuire quell'idioma alla famiglia dialettale delle parlate istriote o ai dialetti friulaneggianti che si parlavano a Muggia e a Trieste. Forse, rispettando i fatti geografici, si potrebbero attribuire i dialetti preveneti dell'Istria nordoccidentale al tipo friulaneggiante e quelli più in giù, al tipo istrioto, che a loro volta potrebbero avere dei legami più stretti con il dalmatico di Veglia e delle coste adriatiche occidentali. Tuttavia è possibile sostenere la tesi che tutta l'Istria appartenesse al diasistema friulano. La conferma per questa tesi la troviamo in Dante, che nel suo saggio *De vulgari eloquentia*, I, 11, mette in bocca agli Istriani le parole *ce fastu* "cosa fai", che sono una specie di carta d'identità del dialetto friulano. Dante, ovviamente non apprezzando troppo questo idioma, dice: "..... Aquielejenses, et Istrianos cribremus, qui **ces fas tu** crudeliter accentuando eructant....." (traduzione: Esamineremo minutamente gli aquilani e gli istriani che pronunciando crudelmente *ces fas tu* ruttano (o vomitano).....).

Sia come sia, non c'è alcuna ragione di presupporre un dialetto di tipo veneto/veneziano, o un dialetto molto affine ad esso, come vorebbe Decarli, nella nostra zona prima dell'arrivo della Serenissima.

Quanto detto per i dialetti istroveneti (collocandoli nel quadro linguistico diacronico e sincronico) vale anche per il dialetto di Capodistria.

Dunque, le cose a Capodistria potrebbero essersi svolte nel seguente modo: un dialetto preveneto viene sostituito dal dialetto veneto/veneziano che poi si sviluppa in dialetto istroveneto di Capodistria. È necessario presupporre una fase intermedia nella quale sussistevano tutte e due le parlate, e una fase finale, prima della sostituzione completa accettata da tutta la comunità linguistica, quando le due lingue si contaminavano a vicenda; naturalmente era molto meno contaminata la nuova lingua che veniva continuamente rinfrescata dal centro (Venezia); sicché la vecchia in un certo momento risultò così contaminata da non distinguersi più dalla nuova. Questo tipo di sostituzione è possibile solo quando sono in giuoco due idiomi affini. Lo stesso processo è caratteristico per tutta la penisola. Resistettero, come abbiamo visto, solo gli idiomi istrioti, che però uscirono da questo processo - bloccato dall'invasione croata - molto contaminati. La loro conservazione fino ai giorni nostri è dovuta alla presenza slava nella zona. Naturalmente, se tutta l'Istria fosse completamente romanza (veneta), avrebbero ceduto molti secoli fà.

3.

Segue una breve analisi lessicale del dialetto di Capodistria usato in questo libro.

3.1. I residui preveneti nel dialetto istroveneto di Capodistria.

Quando una lingua viene sostituita da un'altra affine (com'è il caso del preveneto e l'istroveneto di Capodistria) i residui non sono facili a trovare. Molto più facile è trovarli negli idiomi circostanti, appartenenti ad un'altra famiglia linguistica. Così nella parlata slovena di Decani presso Capodistria (della quale dispongo di un vasto corpus lessicale raccolto e cedutomi gentilmente dal sig. Gregorič di Capodistria) troviamo un elenco molto lungo di parole che possiamo attribuire allo strato linguistico preveneto. Citiamo solo un esempio caratteristico: *flonda* "fionda", veneto *fionda*, che deriva dal latino *FUNDULA, dim. di FUNDA mediante una forma *FLUNDAM del latino parlato. Anche le altre parlate del littorale sloveno constano di molte parole romanze di tipo preveneto (p. es. a Krkavče presso Capodistria la parola *Flum*

1 L. Decarli, op. cit., p. 92

indica il fiume Dragonja. Deriva dal latino FLUMEN "fiume". Le forme italiana e veneta non presentano il nesso *fl-*. Forse in questo gruppo di parole è possibile includere la parola *mijàr* "mille" che appartiene al dialetto istroveneto di Capodistria, per il suffisso *-ar*, caratteristico del muglisano, dove in questo modo trovano sviluppo le parole latine in *-ariu*. Ma riportano lo stesso vocabolo anche Boerio e Durante per il veneziano/veneto, dove però potrebbe essere un prestito settentrionale. Sul Rosamani (per Capodistria) troviamo *miar* e *mier*, sul Vascotto (per Isola) solo *mier*.

4. Le parole tipiche del capodistriano che non esistono nel veneto/veneziano:

ganbiar "cambiare" al posto della c iniziale abbiamo la *g*, caratteristica di alcune parlate venete orientali. La parola non si trova sul Boerio, ne sul Durante. Secondo Miotto, non esiste a Zara. Per la parlata isolana Vascotto non riporta la parola, ma ne segna il vocabolo *gambiàl* "cambiale". Rosamani riporta *gambiar* "cambiare, mutare" per Capodistria e Rovigno. Deriva dal latino CAMBIARE. Nel friulano abbiamo *gambià*.

mùlizza "sanguinaccio" Rosamani riporta la stessa forma, e anche la forma *mùlisa* (per Capodistria, Pirano, Parenzo, Canfanaro e Cherso); Vascotto non ha il vocabolo, nemmeno Miotto. Il contenuto si esprime in muglisano con la forma *mùla*, nel friulano *mùle*. Per il dialetto triestino Doria riporta il vocabolo *mùlza*, ma cita anche le forme istriane. Secondo lui trattasi di un prestito slavo: "Dallo slov. (o serbocr.) *mulica* 'sanguinaccio', dimin. di sl. *mula* "budella", il quale ha pure dei riflessi in Istria e nel Friuli." La parola è, senza dubbi, d'origine latina. L'etimo va cercato nella forma latina MULA "stomaco". Se accettiamo l'ipotesi di Doria, trattasi di un prestito romanzo nelle parlate slave, dove si ibridizzò assumendo il suffisso dim. slavo *ica* e passò così nelle parlate romanze. L'origine (derivazione) slava di questa parola ibrida viene messa in dubbio dalla forma albanese *mulleze*, dim. di *mulla* "stomaco" che ci invita a presupporre la formazione del dim. già in epoca preslava.

panàncola "pannocchia di granoturco" viene riportata per Capodistria anche da Rosamani; la forma non esiste né in istroveneto né in altre parlate venete. Per le altre località abbiamo *panocia* (Trieste, Pola, Verona, Venezia,.....). Deriva dal lat. PANUCULA.

Queste parole (ne abbiamo citato ed elaborato solo alcune) che non esistono nel dialetto veneto, possono essere interpretate o come prestiti dal friulano, oppure come formazioni autoctone sul territorio istriano, continuazione di un latino della zona.

5. Il dialetto di Zetto.

Il dialetto istroveneto di Capodistria usato in questo libro non è moderno. È pieno di parole che oggigiorno sono cadute in disuso nella parlata dei giovani e sono loro, i giovani, che portano il mondo avanti, ed anche una lingua, cioè un dialetto. Quanti oggi usano ancora, giovani e non, parole come *butiro* "burro", *copa* "nuca", *drapi* "vestiti", *ganbiar* "cambiare", *insinghenàr* "incantare" e via dicendo? E proprio questo fatto dà un valore enorme al libro. Il linguista troverà un preziosissimo corpus per le proprie ricerche, il poeta dialettale troverà delle soluzioni lessicali per le proprie poesie, un giovane parlante del dialetto capodistriano imparerà, o rievocherà le parole degli antenati (*stranoni*, come dice Zetto).

Il valore fondamentale di quest'opera è espresso perfettamente nella frase conclusiva della prefazione di Semi: "Egli, ufficiale che ha difeso la patria, difende ora una gloriosa tradizione che non deve scomparire."

6. Qualche parola sulla traduzione.

La parte centrale del libro è la traduzione del Placito dal latino in istroveneto. Non si può non spendere qualche parola sulla traduzione del generale. Dobbiamo immaginare una diecina di contadini che espongono le loro testimonianze. Questa gente non è colta, non sa né leggere né scrivere, davanti a tutte quelle autorità non si sente a proprio agio, probabilmente le parole escono a stento dalla bocca. Dall'altra parte abbiamo un diacono che deve scrivere il verbale. Il diacono comprende il dialetto dei contadini? Lo capisce bene o male? Quale dialetto parlano i contadini (siamo all'inizio del nono secolo!!). Sono domande senza risposta. Siamo certi che i contadini non parlavano in latino e siamo sicuri che il diacono scrivendo doveva tradurre le loro parole. Dando un'occhiata al testo, vediamo che il linguaggio non corrisponde alla parlata dei contadini, è modificato. Dunque, il nostro diacono riportando le testimonianze dal punto di vista linguistico, le faceva più "belle", o, più probabilmente, il diacono scriveva in brutta copia tutto quello che i contadini dicevano (magari senza tradurre) e solo dopo presentò alle autorità il documento in bella copia. Magari avessimo quella brutta copia!! Purtroppo non l'abbiamo, chissà dove è andata a finire! Siamo quasi sicuri che anche Zetto la pensasse in questo modo prima di cominciare con la traduzione. La sua traduzione, pur essendo abbastanza libera, rispetta perfettamente tutte le leggi semantiche, ma i suoi contadini ridiventano veri contadini anche nel parlare. Abbiamo la sensazione che Zetto traducendo volesse rimettere in bocca ai contadini le loro vere parole, o, meglio, giacché delle parole che loro usavano non si può sapere un gran' che, il loro quotidiano modo di parlare. Abbiamo già citato un esempio. Ripetiamolo: 'Se Carlo, el nostro inperatòr a ne jutarà, podaremo ancora tiràr avanti, sinò (altrimenti) se mèjo crepàr che vìver in 'sta maniera!'" in latino: Si nobis succurit domnus Carolus imperator, possumus evadere: 'sin autem, melius est nobis mori, quam vivere.'

La frase latina, come vediamo, è normale, non affettiva: dice **morire** e non **crepare**. Un altro esempio: Per tres vero annos illas decimas, quas ad sanctam Ecclesiam dare debimus, ad **paganos sclavos** dedimus, quando eos super ecclesiarum et populares terras nostras misit in

sua peccata et nostra perditione. Traduzione: po', vemo dovù darghe per tre ani de fila, le decime dela Ciésa a quei **danài de S'ciavi pagani**, ch'i jera stai ciamài a lavoràr le canpagne dela Ciésa e del popolo, per ordene de Giovani e per nostra danasión;..... L'autore tradutore aggiunge in questo caso la parola **danài**. Quasi sicuramente la parola in questione non venne pronunciata in quel preciso momento del lontano 804, ma certamente fu nella mente di quel contadino istriano che si trovava a "convivere" con la nuova popolazione, cosí diversa dalla sua. Esempi di questo tipo ce ne sono molti. Lo stesso linguaggio lo usano - nella sua traduzione - anche le autorità ecclesiastiche, il che potrebbe anche non esser vero; infatti, chisà che anche loro non parlassero in dialetto, vuoi perché non erano capaci di parlare latino (la zona istriana in quel periodo era lontanissima dal centro e i preti che vi operavano non erano certo fra i più istruiti e colti), vuoi perché volevano essere compresi da tutti i presenti.

7. Un toponimo interessante.

Nel testo si parla anche della popolazione slava, che vive nelle zone interne dell'Istria già da un secolo. Ci interessava di trovare qualche prestito slavo nel testo latino (luogo comune nei testi dell'epoca in zone più a sud), ma non ne possiamo dare conferma. Abbiamo notato solo un toponimo poco chiaro. La forma latina è *Priatello* (..... item possessionem quam tenent in **Priatello**, cum terris, vineis et olivetis et plura olia loca. Traduzione: la propietà che a ga a **Priatèl** e in tanti altri loghi, dute co' vide e ulivi;.....). Il toponimo, da quel che ci risulta non esiste in Istria, e non è possibile trovarlo neanche sulle carte geografiche antiche.

VEČKRAT OMENJENI SLOVARJI:

Giuseppe BOERIO, Dizionario del dialetto veneziano, Benetke, 1856
Mario DORIA, Grande dizionario del dialetto triestino, Edizioni "Italo Svevo" "Il Meridiano", Trst, 1984
D. DURANTE Gf. TURATO, Vocabolario etimologico venetoitaliano, Editrice "La Galiverna", Padova, 1987
L. MIOTTO, Vocabolario del dialetto venetodalmata, Edizioni LINT, Trst, 1984
E. ROSAMANI, Vocabolario giuliano, Capelli Editore, Bologna, 1958
Antonio VASCOTTO, Voci della parlata isolana nella prima metà di questo secolo, Imola, 1987

Goran Filipi

Paolo Merkù: LA TOPONOMASTICA DEL COMUNE DI DUINO AURISINA

Ricerca scientifica 1986, Edito dal Comune di Duino Aurisina con il contributo della Provincia di Trieste (L. R. 68/81) con la collaborazione della Casa Rurale ed Artigiana di Aurisina, Fagagna, 1990.

Čeprav je knjiga izšla l. 1990, se je šele pred kratkim pojavila na obalnih kulturnih in znanstvenih ustanovah in tako postala bolj dostopna tudi slovenskim jezikoslovcem in vsem strokovnjakom, ki jih zanima toponomastična problematika - zato ima ta zapozneli prikaz še vedno smisla.

Prof. P. Merkù je vsestranska osebnost. Ta ugledni zamejski Slovenec deluje kot jezikoslovec (slavist), skladatelj (obsežen opus orkestralnih, koncertantnih, vokalno-instrumentalnih, komornih in zborovskih skladb ter opera Kačji pastir na besedilo Svetlane Makarovič), etnomuzikolog in pedagog. Rodil se je 12. julija 1927 v Trstu. Osnovno šolo in nižjo gimnazijo je obiskoval v italijanščini, maturiral pa je na slovenskem klasičnem liceju v Gorici leta 1946. Študij slavistike je dokončal na Filozofski fakulteti v Ljubljani leta 1950 z nalogo *Metrična analiza Gregorčičevih Poezij 1882*. Doktoriral je na Filozofski fakulteti Univerze v Rimu z disertacijo *Uveljavitev ekspresionističnih prvin v slovenski poeziji 1913-1923*. Vzporedno s filološkim šolanjem se je pri raznih učiteljih učil violino in drugih glasbenih predmetov. Deloval je kot učitelj slovenščine na ljubljanski Klasični gimnaziji (1950-51), vodil slov. Industrijski tečaj v Dolini (1951-52), poučeval književne slov. predmete na slovenskem Klasičnem liceju (1952-63) in na slov. Trg. tehn. zavodu v Trstu (1963-65). Leta 1965 do 1979 je bil zaposlen na RAI - Trst, kjer je najprej vodil glasbene sporede, nato šolske oddaje. V letih 1965-74 je snemal po vseh krajih, kjer živi slovenska manjšina v Italiji, pesmi in ustno izročilo ter skrbel za etnomuzikološke oddaje. Zbrano gradivo je objavil leta 1976 v Trstu v knjigi *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji*. Objavil je vrsto znanstvenih del iz področja muzikologije in jezikoslovja. Za to priložnost navajamo samo nekaj prispevkov iz področja onomastike: *Antroponimi sloveni sul Carso*, v Est Europa 1, Videm, 1984, str. 125-137; *Fitotoponimi e dendrotoponimi sloveni sul Carso/Slovenski fitotoponimi in dendrotoponimi na Krasu*, v Carso triestino natura e civiltà/Tržaški Kras narava in človek, Rupingrande/Repen, 1983; *Imena ob obali/I nomi della costa*, v Liburnia, Trst, letnik 6, št. 3-4, str. 28-29; *Imena naših krajev*, v Mladika, Trst, 1983-1986, str. 28-29.

Knjiga ima 180 strani. Format je A4, platnice so mehke, naslovnica je sodobno in prijetno oblikovana, papir je kakovosten. Iz naslova je razvidno, da gre za krajevna imena na območju devinsko-nabrežinske občine, italijanskem ozemlju, kjer so Slovenci večinski narod. Obdelana so imena naselij (toponimi), imena delov naselij in zemljiških posesti (mikrotoponimi), imena voda (hidronimi), imena gora (oronimi) in imena jam (speleonimi) za območje trinajstih naselij:

1. Nabrežina (Aurisina),
2. Cerovlje (Ceroglie),
3. Devin (Duino),
4. Mavhinje (Malchina),
5. Medja vas (Medeazza),
6. Prečnik (Precenico),

7. Praprot (Prepotto),
8. Štivan (S. Giovanni),
9. Šempolaj (S. Pelagio),
10. Sesljan (Sistiana),
11. Slivno (Slivia),
12. Trnovica (Ternova piccola) in
13. Vižovlje (Visogliano).

Do gradiva je Merkù prišel s pomočjo pisnih (o njih pozneje) in ustnih virov (navaja po imenu štirinajst izpraševancev in dve skupini prebivalcev, iz Mavhinje in Slivnega).

Iz uvodne besede devinsko-nabrežinskega župana Bojana Brezigarja zvemo, da je občina Devin-Nabrežina leta 1986 pridobila prof. Merkùa za raziskavo toponimov (krajevnih imen) na območju občine. Župan pravi, da je dolžnost vseh javnih ustanov, sodelovati pri programih, ki imajo za cilj ohranitev zapletene evropske kulture, ki jo tvorijo mnoge različne kulture na regionalni in širši ravni - te razlike med kulturami so pravo bogastvo. Po njegovem mnenju so ravno mikrotoponimi (imena majhnih, najmanjših delov ozemlja) v največji nevarnosti in so zaradi razvoja in poseganja v naravo že močno ogroženi, tako da obstaja resna nevarnost, da že z novo generacijo pride do popolne pozabe bogate toponomije. Gosp. Brezigar meni, da ima delo prof. Merkùa nalogo ohraniti, predvsem v spominu prebivalcev devinsko-nabrežinske občine, krajevna imena, tudi tista, ki so, zaradi že omenjenega razvoja in spreminjanja območja, ohranila zgolj kulturni pomen (ker je izginil referent). Toponimija, še posebej mikrotoponimija, pa je pomeben kulturni dejavnik vsakega naroda. Tako torej župan razlaga opravičenost financiranja obsežne raziskovalne naloge, čigar sadeže imamo pred seboj. Dobro bi bilo, če bi bilo več takih županov in občin tudi s te strani meje.

Uvodni besedi (Prefazione) sledi uvod (Introduzione). Sama knjiga je razdeljena na dva glavna dela: v prvem (Repertorio) je podano gradivo, seznam toponimov, v drugem (La tipologia dei nomi) pa najdemo tipološko razvrstitev imen. Knjiga se konča s krajšim zaključkom (Postfazione).

V uvodu nam avtor pojasni, da je za študij krajevnih imen (toponomastika) nujno vestno in temeljito preučevanje ustnih in pisnih virov. Uporabljene pisne vire (ki so skupaj z ostalo bibliografijo in kraticami tudi posebej popisani) zelo podrobno opisuje. Na tem mestu bomo omenili le dokumente iz Diplomatskega arhiva, ki so shranjeni v tržaški Ljudski knjižnici (najstarejše listine so iz leta 1327), ki so po avtorjevem mnenju za jezikoslovce najdragocenejši, ker s pazljivim branjem brž ugotovimo, da so zapisovalci (predvsem notarji, kanoniki in menihi) beležili slovenska krajevna imena, tako kot so jih slišali od prebivalcev in so se le-ta, čeprav v latinskem tekstu, ohranila v izvirni obliki.

Prvi del ima trinajst poglavij v katerih je razvrščeno gradivo (seznam toponimov) za določeno območje - naslov poglavja je ime najpomembnejšega kraja v italijanščini in slovenščini (glej seznam na začetku tega prikaza). Poglavja so ustrojena na enak način. Najprej so navedeni zgodovinski viri za glavno naselje območja: oblike so zapisane z grafijo kot v izvirniku, opremljene so s kratico vira in letnico zapisa. Nato sledijo ustni viri: grafija za beleženje oblik je prevzeta iz *Historične gramatike slovenskega jezika VII. Dialekti* (Ljubljana 1935) Frana Ramovša; poleg oblik v imenovalniku, so navedene tudi oblike v drugih sklonih, ki so z jezikovne plati zanimive in imena prebivalcev (ž. in m. spol), ter pridevniška oblika toponima. Za imena glavnih krajev posameznih območij avtor navaja, pogosto z obsežnim kritičnim komentarjem, tudi vire, ki se ukvarjajo z etimologijo le-teh, neredko pa tudi sam predlaga etimološke rešitve. Etimološki razpravi sledijo normativni predlogi (PN), ki so utemeljeni zaradi tega, ker uradne oblike obstajajo samo v italijanščini, ne pa tudi v slovenščini. Do konca poglavja imamo še pet (ali manj) skupin toponimov (notranji mikrotoponimi: nahajajo se znotraj samih naselij in manjših in izoliranih delov naselij; hidronimi; oronimi; zunanji mikrotoponimi: javne in privatne zemljiške posesti, posebno pomembni kraji, doline itd.; speleonimi), kjer Merkù najprej navaja podatke, ki jih je zbral od informatorjev, nato še podatke iz pisnih virov (če obstajajo) in, če je to pomembno za določen naziv, predlaga tudi normativne rešitve: če se predlagane oblike razlikujejo od tistih, ki jih uporabljajo prebivalci, je to posebej poudarjeno.

V drugem delu, s podrobno analizo mikrotoponimov, Merkù podaja njihovo tipološko razvrstitev. Mikrotoponimi so razvrščeni po semantičnih in skladenjskih kriterijih:

I. Imena, ki opisujejo naravo,
II. imena, ki odražajo človekovo poseganje v naravo,
III. imena, ki odražajo običajno pravo,
IV. lastna imena,
V. zemljepisna in etnična metaforična imena,
VI. imena, ki se razlikujejo od zgornjih tipov,
VII. imena sestavljena iz glagolskih rekel in
VIII. nerazložena in nerazvrščena imena.

Posamezne kategorije so predstavljene z abecednim seznamom osnovnih besed, ki jim sledi(jo) oblik(a)e (mikrotoponimi) z razlago etimologije in oblikoslovja, opremljene z določenimi kraticami, npr.:

hrástjen. sg. collettivo in *-je* da *hrást**:
Hrástje (Pc), TO C2 *Hrastje*

Na koncu imamo preglednico, kjer so izražene vrednosti (oblike in frekvenca s številom in v odstotkih) za vsako od osmih kategorij. Najpogostejša in najštevilnejša so imena iz I. skupine (166 oblik, zabeleženih 515 krat - v procentih 36,32, oziroma 50,74), sledijo jim makrotoponimi, ki izražajo človekovo poseganje v naravo (131 oblik, zabeleženih 311 krat - 28,67, oziroma 30,64 izraženo s procenti. Najmanj je imen iz VII. skupine:

samo dve obliki. Nato sledi krajša analiza gradiva in poseben dodatek, **Zloženi toponimi**, kjer so razloženi determinativi, ki se pojavljajo pri zloženkah iz zgornjih kategorij.

Knjiga je znanstveno delo z običajnim znanstvenim aparatom in je za nestrokovnjaka, ki ne pozna ustrezne terminologije, mogoče pretežka, vendar bo tudi za takega bralca zanimivo čtivo - vsekakor ga bo pritegnila obilica oblik. V kratkem zaključku (Prefazione) - menimo, da bi bilo zelo koristno, če bi bil v celoti preveden v angleščino, kot povzetek - nam avtor pove, da je zbrano gradivo dobro izhodišče za nadaljnje jezikoslovne in etimološke raziskave, ponuja pa tudi priložnost upravnim uslužbencem, da, poleg običajnih krajevnih imen, uporabljajo prelepe domače oblike in na ta način pomagajo ohraniti izjemno pomemben zaklad v kulturni dediščini Občine.

Goran Filipi

Nevio Šetič: NAPOLEON U ISTRI
IKK GROZD, PULA 1989, 214 strani

Avtor je razdelil svojo knjigo na šest poglavij.

V prvem, z naslovom Francoska uprava in politika v Istri, je predstavil politično in administrativno upravo v času Italijanskega kraljestva (1805-1809) in Ilirskih provinc (1809-1813). V času Italijanskega kraljestva so uvedli Code Civil (1.5.1806), ki na moderen način ureja istrski družbeno-politični položaj (civilne poroke, matične knjige preidejo iz cerkvenih rok v državne ...). Istrsko prebivalstvo se je Francozom najbolj upiralo leta 1809 v Rovinju. Največji organiziran upor proti Francozom je vodil Le Terrier de Manetot - general Montechiari. S pomočjo angleškega ladjevja, ki je bilo gospodar istrske obale, ga je sprožil v južnem delu Istre. Montechiari je bil ujet v Umagu in ustreljen v Trstu.

V času nastanka Ilirskih provinc leta 1809 je bilo omenjeno 150 zločincev in avanturistov v okolici Rovinja in Pulja. Najbolj nevarno je bilo potovati po cestah Pulj-Trst in Reka-Trst. Guverner Marmont je organiziral vojaški pohod na to področje in dal pobesiti 60 zločincev. V drugih predelih Istre je bilo vse polno ropov, umorov ...

Od leta 1809 so Angleži, ki so imeli svojo vojaško bazo na Visu, blokirali ladijski promet ob istrski obali; napadali so pristanišča in zaplenjevali francoske ladje. Napadali so tudi obalna mesta Rovinj, Novigrad, Poreč, Peroj ... Zato so te kraje Francozi zaščitili z vojaškimi posadkami - Nacionalno gardo in s topovi. Vsem prebivalcem Ilirskih provinc (s tem pa tudi Istre) je bilo prepovedano trgovati z Angleži; po 77. členu kazenskega zakonika so bili za omenjeni prekršek obsojeni na smrt.

Drugo poglavje je avtor posvetil prebivalstvu Istre. V prvem delu je podal število prebivalcev posameznih žup v bivši Pazinski grofiji.

Ob prvem francoskem popisu leta 1806 je imela bivša Beneška Istra 88.981 prebivalcev. Pisec je podal tudi statistične podatke za vse kraje in mesta v Istri: okraj Koper je imel tako na primer 24 539 prebivalcev, Piran pa 11 275. Navedel je, da je bila Istra razdeljena na dva distrikta, 7 kantonov in 22 občin.

Prvi popis prebivalstva v Ilirskih provincah, ki je bil l. 1811, je preučeval Ivan Erceg v delu Kretanje stanovištva u bivšoj mletačkoj Istri za vrijeme austrijskog i francuskog vladanja (1803-18119), Zbornik zavoda za povjesne znanosti IC JAZU u Zagrebu 1983. V tej publikaciji so tudi statistični podatki za prebivalstvo Slovenske Istre v manjših krajih: Pobegi 141, Šalara 9, Bertoki 58, Lazaret 23, Koštabona 106 ... Podatki so navedeni v drugem delu drugega poglavja.

Tretji in četrti del tega poglavja govorita o prebivalstvu Novigrada in Brtonigl.

Tretje poglavje je posvečeno gospodarstvu Istre, njegovemu značaju in razvoju. Pomorstvo, trgovina in ribolov so temelji gospodarstva Istre, stagnirajo pa zaradi angleških gusarskih napadov. Tudi vojna kontribucija je zelo prizadela gospodarstvo Istre. Poudarjeno je, da so največji notranji vzroki padca gospodarstva Istre razbojništvo, rekrutacije za vojsko, davčna politika, upravne in teritorijalne spremembe.

V notranjosti Istre še vedno prevladuje tradicionalno gospodarstvo (kmetijstvo, ovčarstvo in gozdarstvo), na obalnem pasu pa pomorstvo, ladjarstvo in ribištvo.

V drugem delu drugega poglavja je obravnavan davčni sistem v Istri. Uvedeni so novi davki: zemljiški, hišni, obrtni, osebni, pristojbine za registracijo pogodb, knjig, igralne karte, glasbo, ribolov, dediščino (10 %), za sol, tobak ... Stari davki so bili ukinjeni. Ta davčna reforma je bila sprejeta, toda ko so začeli Francozi davke zviševati in uvajati nove, za prebivalstvo ni bila več tako sprejemljiva.

V tretjem delu avtor opisuje, kako so zaradi slabe cestne mreže Francozi začeli načrtovati cesti Pulj-Pazin-Plomin in od Reke do Trsta. Obe naj bi izgradili prebivalci Istre kot za nekakšno cestno tlako. V tem času so uvedli moderno poštno službo. Šetić pravi, da so pošto v Istri prenašali pešci - pismonoše (pedoni), za hitri prenos so uporabljali konje, na dolgih progah tudi poštne kočije, ki so prevažale tudi potnike.

Pisma so imela svojo poštno tarifo. Ko jo je plačal odpošiljatelj, je bila žigosana s črnim žigom, drugače pa z rdečim. Za priporočene pošiljke so uporabljali žig CHARGE. Če je odpošiljatelj plačal poštarju samo polovično tarifo, je ta potegnil prek pisma diagonalno črto. Pozneje so za to pristojbino uvedli ime FRANCO. Službena pisma so označevali s P (Porto).

V četrtem poglavju te knjige je opisano gospodarstvo občine Novigrad. To poglavje je razdeljeno na 5 delov: gospodarska osnova, prihodki, trgovske smeri in eksploatacija gozdov (Novigrada in Brtonigl). Občina Novigrad je imela 1700 prebivalcev in 300 hiš. Spadala je v III. kategorijo občin, zato je plačevala manjši davek. Gospodarstvo Novigrada je temeljilo na kmetijstvu in drobnih vsakdanjih obrtniških dejavnostih. Imeli so 1 zdravnika, 1 lekarnarja, 5 čevljarjev, 2 peka, 40 vojakov (iz rekrutacije letnikov 1790, 1791 in 1792) in 70 pripadnikov Nacionalne straže. Podobo gospodarskega stanja občine Novigrad so predstavljali: 3 večje barke, 5 ribiških čolnov, 32 konj, 85 oslov, 358 volov in krav, 600 ovac, 21 koz ...

Prihodki občine so se nabirali od zakupov zemlje, travarine, osebnega, zemljiškega in obrtnega davka ter davka na izvoz vina, drv in živine. Davek se je plačeval tudi za klanje živine, prodajo vina, peko kruha. Toda vseeno je imela občina Novigrad primanjkljaj 23 191,13 frankov - prihodek je znašal samo 2551,4 frankov.

Novigrad je uvedel cestno povezavo z Bujami, Umagom in Porečem. Z zunanjim svetom je bil povezan z dvema izvoznima pristaniščema Dajlo in Piscino. Novigrad je trgoval z drvmi, vinom in oljem, ki jih je pošiljal v Trst in Benetke. Z notranjostjo so trgovali z ribami in mesom. Po odloku guvernerja Mamonta 10. februarja 1810 so morali civilni lastniki ladij prevažati vojake.

Avtor v tem delu ugotavlja, da je gospodarstvo Novigrada in Brtonigle temeljilo na prostranih gozdovih (Kavaljer, Cerie, Perev in Brombolis). Prebivalci so se ukvarjali s prevozom tega lesa z vozovi v beneško ladjedelnico.

V petem delu tega poglavja pisec obravnava gospodarstvo Poreča. Na tem področju je živelo 4000 ljudi. Ukvarjali so se večinoma s kmetijstvom in z ribištvom, močne pa so bile tudi druge dejavnosti: imeli so 1 zdravnika, 1 kirurga, 1 lekarnarja, 6 kolarjev, 30 čevljarjev, 4 peke, 5 ladjedelnic, 6 kovačij. Njihovo materialno bogastvo je obsegalo: 118 konjev, 164 oslov, 4 mule, 1165 krav in volov, 69 ovac, 260 koz, 994 prašičev, 217 vozov in kočij, 47 ladij, 15 ribiških čolnov, 5 stiskalnic za olje ...

Četrto poglavje je avtor posvetil vojski in nacionalni gardi. 30. junija 1806 je bil ustanovljen Istrski kraljevski bataljon, ki je imel 670 obveznikov iz vseh krajev Istre. Rekrutacija ni bila posebno uspešna. V vojni leta 1809 se je Istrski bataljon boril v sklopu divizije Fontanelli v Trentinu in Carinciji (Koroški), pozneje pa sodeloval tudi v pogubnem pohodu v Španijo.

V obalnih istrskih mestih so bile ustanovljene "topničarske čete" za obrambo pristanišč in ladij.

V tretjem delu tega poglavja je opisana rekrutacija vojakov letnikov 1789 do 1792 v Poreču - vpoklicanih je bilo 113 rekrutov (nekateri od teh so se izogibali služenju vojske tako, da so si našli zamenjavo ali pa so se izgovarjali na bolezen).

V četrtem delu tega poglavja je opis Nacionalne garde, ki je bila ustanovljena v juniju 1807 in bila nato 10. 6. 1810 reformirana. Spoznamo njen delovni dan, obleke, orožje ...

Peti del je namenjen vojnemu begunstvu in dezerterstvu, ki je bilo razširjeno v vseh letih Napoleonove vladavine, najbolj pa leta 1809 od aprila do oktobra in v drugi polovici 1813. leta, ko je bil pred durmi propad Ilirskih provinc. Tega dejstva avtor ni omenjal, ker je pregledal samo Poreški in Novigrajski sklad Pazinskega arhiva.

V petem poglavju je fragmentarno predstavil šolstvo v Poreču in Novigradu v tistem času. Šolstvo v teh občinah je bilo slabo razvito.

V šestem poglavju je podal takratne zdravstvene razmere. V prvem delu je opisal zdravstveno ureditev v Italijanskem kraljestvu, ki ga je urejeval Napoleonov odlok z dne 5. april 1806. Istrsko zdravstvo je spadalo pod direkcijo "zdravstvene policije" (Polizia medica) v Padovi. Ta je kontrolirala in izobraževala zdravnike, kirurge, apotekarje, babice in flebomatike. Zdravniki, lekarnarji in kirurgi so morali plačevati delovno vizo (patente d'abitazione del libro esercizio) - brez nje niso smeli opravljati svojega dela. Pristojbine babice in vojaški zdravniki niso plačevali.

Francija je organizirala posebno kopensko (Sanità continentale) in pomorsko (Sanità marittima) zdravstveno upravo. Središče kopenske, ki je bila organizirana po okrožjih in občinah, je bilo v Kopru. Pomorsko zdravstvo je organizirano v obalnih krajih in je odvisno od Benetk. V drugem delu so našteta imena zdravnikov, lekarnarjev v Novigradu, Brtonigli in Taru. Posebno zanimiva je preglednica, v kateri so našteti zdravniki, ranocelniki in apotekarji v rovinjskem okraju.

V tretjem delu tega poglavja obravnava bolezni ljudi. V Trstu je bil organiziran komite, ki se je ukvarjal s cepljenjem proti črnim kozam. Ker se je z Malte in iz Španije razširila kuga, so v Trstu, Kraljevici, Piranu, Rovinju, Pulju, na Reki, v Senju in na Malem Lošinju uvedli 40-dnevno karanteno.

V četrtem delu načne opis bolezni živali in rastlin. V okolici Žminja in Rovinja se je pojavila v začetku junija 1813 steklina psov. Prišel je ukaz, da je treba take pse ubiti: za vsakega ubitega steklega psa se dobi 20 frankov nagrade.

Živina je obolela za "Epizoatica bovina". Pojavila se je nova bolezen volov, imenovana "od kopita na usta", ki je v letih 1800, 1801 močno prizadela istrske kmetije. Zaradi teh bolezni se je število živine zmanjšalo za četrtino.

Največji sovražniki rastlin so bili takrat insekti in žuželke. Za poučevanje istrskega prebivalstva o primernih kmetijskih metodah je oblast izdala brošuro.

V svoji knjigi Nevio Šetić prikaže družbene, politične, ekonomske, socialne in vojaške spremembe v Istri v letih

1805-1813, poseben poudarek pa je na dveh znanih istrskih mestih: Poreču in Novigradu.

Gorazd Marušič

"VJESNICI" HISTORIJSKOG ARHIVA RIJEKE (32/1990) I PAZINA (1/1991)

Razvoj arhivske službe na području Istre i Kvarnerskog primorja može se pratiti već od srednjovjekovnih vremena, u doba kada je to područje današnje Republike Hrvatske bilo - uglavnom - dio Mletačke Republike i Habsburške Monarhije. Taj razvoj, a naročito njezini počeci, mogu se pratiti najprije preko statutarnih odredbi pojedinih općina u srednjemu vijeku, npr. Poreča, Dvigrada, Pule, Grožnjana, Sutlovreča, u kojima je već tada precizirano - što bi jasno značilo da je to vjerojatno bio i raniji običaj - da se određeni spisi čuvaju u specijalnim prostorijama ili ormarima i škrinjama, uz posebne zaštitne mjere. Dakle, brigu su vodili tvorci - imaoci arhivske građe. Kasnija sudbina arhivske službe bila je raznolika - od striktne briga za čuvanje arhivske građe do njezina svjesnog uništavanja. Konačno, god. 1926. osnovan je i nukleus institucije koja se od tada stalno i organizirano brine o izvorima - to su temelji današnjega Historijskog arhiva; dvije godine kasnije riječki arhiv pretvoren je u ispostavu Državnog arhiva u Trstu (tadašnja Rijeka je dio Kraljevine Italije), pa je obnovljen poslije rata. Današnji Historijski arhiv u Pazinu osnovan je 1958. godine. Prva institucija danas prostorno pokriva Gorski kotar, Kvarnersko primorje s otocima i liburnijski dio Istre (općina Opatija); druga ustanova nadležna je za najveći hrvatski dio Istre.

Dosta rano započela je briga oko toga da se organizirano, arheografski ukaže na brojne izvore o zapadnoj Hrvatskoj. Tako je 1953. započeo izlaziti "Vjesnik" tadašnjega Državnog arhiva Rijeka, sada Historijskog arhiva, i to kao jedno od prvih zborničkih glasila uopće na hrvatskom sjeverozapadnom obalnom području koje je sjedinjeno s maticom-domovinom; to je dio zapadne Hrvatske - Istra, dio Kvarnerskog primorja i dotadašnja Rijeka. Novo glasilo/zbornik, međutin, svojim je sadržajem prostorno pokrilo i Gorski kotar te ostali dio Kvarnerskog primorja, za koji je nadležan riječki arhiv. "Vjesnik" rječkoga Arhiva se svojim je desetim sveskom, od 1964/65. godine, postao i glasilo Historijskog arhiva Pazin. Međutim, snažniji razvoj arhivske službe u zapadnoj Hrvatskoj, a i određene stručne i nestručne nesuglasice između oba arhiva, dovele su do toga da je 1991. god. započeo izlaziti i samostalni "Vjesnik istarskog arhiva", tj. Historijskog arhiva Pazin, i to uz novu, početnu numeraciju; no, zanimljivo je, zadržava i stari broj: 32, koji mu, inače, ne pripada jer je "Vjesnik" počeo izlaziti kao riječko glasilo. U nekada samostalnom riječkom pa zajedničkom glasilu, a tako i u sadašnjim novim, odvojenim "Vjesnicima" - god. XXXII, sv. 32, Rijeka 1990, str. 1-320 (glavni urednik: Jadranka Kaloper-Bakrač), te god. I(XXXII=, sv. 1(32), Pazin 1991, str. 1-322 (glavni urednik: Dražen Vlahov), objavljeno je, u prvom redu, veoma mnogo izvora iz raznih razdoblja, ali i povijesnih studija i članaka o zbivanjima, ličnostima itd. iz prošlosti zapadne Hrvatske, kao i drugih krajeva, te ponešto iz arhivske teorije i prakse. Ovdje dajemo kraći, informativni uvid u objavljene tekstove u oba spomenuta broja primorskog i istarskog arhiva.

U "Vjesniku" riječkog Historijskog arhiva tekstovi su raspoređeni u rubrike "Građa", "Arhivska teorija i praksa", "Prikazi i prilozi", te "Vijesti". Na prvom je mjestu štampan rad Darje Mihelič, "K podobi nekdanjega Pirana (16/17. stoletje)" (str. 11-23); ova autorica donosi vrelo iz sudskih spisa piranskoga mjesnog arhiva, u kojemu se govori o izgrađenim parcelama uz piranske gradske zidine; osim arhitektonsko-urbanističke vrijednosti podataka, izvor je značajan i za gospodarsku prošlost Pirana. Ivan Brceg, "Pregled kupoprodaje soli na sjevernom Jadranu (krajem 17. i početkom 18. st.)" (str. 25 - 43), daje dokumenat o ovome artiklu, veoma važnom u gospodarskom životu jadranskoga obalnog područja od Karlobaga do Sv. Ivana od Devina, izvor se nalazi u Štajerskom zemaljskom arhivu. Zatim je objavljen rad sada već pok. dr. Danila Klena, direktora Historijskog arhiva Rijeka, glavnog urednika njegova "Vjesnika" i "Posebnih izdanja": "Pisma Jakova Volčića riječkom povjesničaru Giovanni Kobleru (1871 - 1880)" (str. 45 - 62). Volčić je zapravo Jakob Volčič, Slovenac, koji je veoma dugo službovao kao svećenik u hrvatskoj Istri te se iskazao i kao hrvatski kulturni radnik; rođen je 1815, a umro je 1888. godine. Korespondencija sadrži niz povijesnih podataka, pa i onih o glagoljici. Mihael Sobolevski, "Prilog građi o sudjelovanju sušačkih lučkih radnika u štrajku 1937. godine" (str. 63 - 99), objavljuje sedam dokumenata, koji temeljito i slojevito govore o uzrocima radničkog bunta te o toku i rezultatima štrajka u tom dijelu današnje Rijeke, koji je između dva svjetska rata pripadao Kraljevini SHS odnosno Kraljevini Jugoslaviji. Svakako, sada objavljena građa bit će osnovna podloga za daljnje izučavanje gospodarstva sušačkoga područja potkraj 30-tih godina našega vijeka. Lujo Margetić, "Prijelaz od božjega suda na torturu prema neobjavljenoj rapskoj ispravi iz 1281" (str. 103 -109), donosi kratku ispravu iz Državnog arhiva Venecije, kojom se zabranjuje nošenje vrelog željeza na o. Rabu kao dokazno sredstvo, ali se, istodobno, po autorovu tumačenju, omogućuje rapskome knezu da odobrava torturu. Anamari Petranović, "Odstupanje od rimske emptio venditio u riječkom statutu" (str. 111 - 123), analizira kupoprodaju, i to u "kontekstu distanciranja riječkog srednjovjekovnog statutarnog od supsidijarnog rimskog prava" (statut Rijeke datira u 1530. godinu.) Nikola Crnković, "Početak i razvoj lošinjskog pomorstva do 1797. - prinos istraživa-

nju" (str. 125 - 159), na temelju literature govori o poznatoj temi i dosta već obrađenoj. Irvin Lukežič, "Malinari" (str. 161 - 210), daje opširnu studiju i gradu o razvoju značenja privredne grane - mlinarstva na Rječini, tj. od njezina izvora na Grobinštini pa do utoka u Rijeci u Jadransko more; u tekstu ima niz podataka koji govore o mlinarstvu od prvih vjesti o njemu na Rječini pa do kraja 19. stoljeća. Julija Loci-Barković, "Secesija na riječkim hotelima" (str. 211 - 221), govori s kulturnopovijesnog stajališta o velikim riječkim ugostiteljskim objektima koji su planirano podizali na osvitu 20. stoljeće. Do tada je tadašnja Rijeka postala veliki centralnoevropski i mediteranski grad, u duhu mađarskih ekspanzionističkih ciljeva i koristi. Očito je da je tadašnja riječka arhitektura skladno išla ukorak sa značajnim srednjoevropskim dostignućima toga vremena i na drugim područjima. Tatjana Blažekovič, "Podaci za bio-bibliografiju Josipa Završnika" (str. 223 - 234), ukazuje na relativno malo poznatoga Riječanina (1769 - 1842), hrvatskoga pretpreporodnog i preporodnog djelatnika, koji nije toliko mnogo djelovao na hrvatskom prostoru ali koji se, između ostalog, posebno angažirao oko toga da "stvori funkcionalni slovni sustav štokavskom narječju". Objavljena su i dva rada iz oblasti arhivske teorije i prakse. Tako Dubravko Pajalić, "Metodologija zaštite arhivske građe u privatnom vlasništvu" (str. 237 - 257), daje definiciju pojmova, prikaza situacije u svijetu, nekih metoda rada u Hrvatskoj, karakterističnih iskustava i akcija arhiva, te prijedloga metodologija zaštite ove građe; pitanje je osobito aktualno u svijetlu naglih promjena koje su se dogodile u Hrvatskoj i Sloveniji u 1990. i 1991. godini. Davor Eržišnik, "Koncept informatičke obrade prema Uredbi o uredskom poslovanju" (str. 259 - 263), kratko komentira tu važnu oblast suvremenoga odnosa prema građi u nastajanju. Na kraju, Vinko Tadejević, "Praputnjak - naznake prirodnog smještaja i neki podaci o privrednim i društvenim prilikama upovijesnom razvoju" (str. 267 - 312), daje opširnu studiju o ovome mjestu, danas na području općine Rijeka - gotovo dijelu toga grada. Pored ostaloga, autor ukazuje i na značpajnije društveno-političke, gospodarske, sociološke i kulturne mjene ovoga mjesta u 19. i 20. stoljeću. (Ovdje treba upozoriti i na nekada bitnu gospodarsku djelatnost Praputnjaraca: upravo su oni izvorno proizvodili čuveno pjenušava vino, poznato pod imenom obližnjega Bakra: "Bakarska vodica", koja je bila i značajan izvozni artikl i po centralnoevropskim i sredozemnim zemljama, pa i šire).

U istarskome zborniku sadržaj je podijeljen na slijedeće rubrike: "Rasprave i članci", "Građa", "Inventari i regesta", "Članci i rasprave iz arhivske teorije i prakse", "Izvještaji - prikazi - vjesti". Na prvome mjestu Hodimir Sirotković, "Pravosudne strukture u hrvatskim zemljama od 1918. do 1945. godine" (str. 17 - 30), pregledno ukazuje na jednu od triju važnih osnovnih grana državnedjelatnosti. Ljubo Drndić, "Historijat i značaj odluka Okružnog NOO-a za Istru od 13. rujna 1943" (str. 31 - 40), jedan od glavnijih kreatora tih odluka donesenih u Pazinu o prekidanju državnopravnih odnosa i međunarodnopravnih veza s Italijom i njenom sjedinjenju s maticom - domovinom Hrvatskom, daje, uglavnom, memoarski uvid u tu poznatu tematiku, ali, usput, i više opservacija o raznim (nadasve osjetljivim, političkim) pitanjima najnovije povijesti Istre. Antun Giron, "Razvoj narodne vlasti na riječkom području od 1945. godine" (str. 41 - 51), dao je kraći pogled u naznačenu pravnopovijesnu oblast na prostoru Kastavšćine, liburnijskog dijela Istre, Rijeke i Kvarnerskog primorja. Slobodan Nešović, "Međunarodna dimenzija priključenja Istre i Slovenskog primorja novoj Jugoslaviji" (str. 53 - 63), nastoji osvježiti mišljenje o već poznatim i dosta puta komentiranim materijalima koji govore o ulozi zapadnih saveznika - Velike Britanije, SAD i Sovjetskog Saveza.I Nada Jaman, "Načelo etničke granice i etnička ravnoteža u razgraničenju Jugoslavije s Italijom (1945 - 1977. g.)" (str. 65 - 74), daje povijest odnosa dviju susjednih država ali gledajući ovo pitanje preko djelovanja Savjeta ministara vanjskih poslova pet velikih sila pobjednica u II. svjetskom ratu i Mirovne konferencije u Parizu, te potonjih rezultata Londonskoga i Osimskog sporazuma. Miroslav Bertoša, "Biskupske vizitacije kao izvor za društvenu povijest Poreštine u XVIII. stoljeću" (str. 75 - 84), govori o raznim aspektima života toga dijela Istre, a posebno seljačkog društva, o čemu dosta iscrpno govore vizitacijski spisi (autor se posebno osvrće na pitanje "vještica" - vračara, seoskih nadrilijčnica, čedomorstva i predbračnih odnosa). Vjekoslav Štoković, "Poslovne knjige istarksih bratovština - značajni izvori za proučavanje društvene i gospodarske povjesti. (Jedan primjer iz Tara na Poreštini)" (str. 85 - 97), ukazuje na veoma vežne izvore o institucijama koje su - po autorovu mišljenju - pozitivno utjecale na stabilizaciju prilika u doba kada to teško uspijeva političko-administrativnoj vlasti. Anđelko Badurina, "Hagiotopografija kao izvor za povijest Poreštine" (str. 99 - 107), donosi popis crkava i svetišta, koje stavlja u kontekst vremena kada su nastajali. Josip Kolanović, "Crkve i posjedi muranske opatije Sv. Ciprijana na otoku Krku" (str. 111 - 146), objavljuje trideset isprava iz vremena od 1153. do 1437. godine. Ivan Pederin donosi "-Stručno mišljenje- Josipa Jelačića o uredovnom jeziku riječkih sudova upućeno austrijskom ministru pravde (1852)" (str. 147 - 180), kojim se potreba uvođenja hrvatskog jezika u Rijeci dokazuje etničkim stanjem i jezičnim prilikama; uz to, sadržaj dokumenta govori i o povijesti riječkih sudova te o gospodarskom i drugom razvoju tadašnje Rijeke. Dražen Vlahov objavljuje "Pisma dr. Ante Mendića Oblasnom NOO-u za Istru (1944)" (str. 181 - 197), Istranina, istaknutoga građanskog političara u doba Austro-Ugarske i kraljevine Jugoslavije, a tada člana ZAVNOH-a i AVNOJ-a; četiri njegova dokumenta prepuna su vežnih podataka o toj ratnoj

godini, ali i o ranijim razdobljima. "Ratni dnevnik Marijana Grbca, člana Okružnog komiteta SKOJ-a za Okrug Buzet" (str. 199 - 225), kojega je za objavljivanje priredio Božo Jakovljević, sadržajno je zanimljiv i nizom vijesti bogat iskaz sudionika i kreatora događaja, i to za razdoblje od kraja prosinca 1943. do 13. rujna 1944. godine, kada je Istra pod njemačkom okupacijom. Ivan Grah, "Arhivska građa Rovinjskog kaptola" (str. 229 - 242), donosi sumarni inventar vrela od sredine 16. st. do 1945. godine, dok se dio starije građe sačuvao u prijepisu; taj kaptol sadrži najbogatije i najvrednije crkveno arhivsko spremište u Istri, osim, naravno, biskupijskog arhiva u Poreču. Petar Strčić, "Razvoj arhivske službe na području Istre, Rijeke i Zadra (sjedinjenje općine)" (str. 245 - 258), daje iscrpniji povijesni pregled arhivskog razvoja od prvih poznatih vijesti u srednjemu vijeku pa do suvremenih, naših dana. Martin Modrušan, "Priprema arhivske građe za mikrofilmiranje - preduvjet ispravnog mikrofilmiranja" (str. 259 - 267), govori o ovome bitnom dijelu arhivske prakse; mirkoflmiranje se do sada pokazalo kao najbolji medij u zaštiti arhivske građe, iako je novijega datuma i još nedovoljno ispitanih rezultata. Bogdan Lekić, "Cilj i značaj razgraničenja arhivske građe" (str. 269 - 275), upozorava na nedostatnost i nepreciznost sadašnjih zakonskih akata o ovome značajnom pitanju koji, nerijetko, izaziva određene teškoće u stručnim i drugim odnosima između pojedinih arhiva (konkretno, i između riječkog i pazinskog arhiva), ali i arhivskih i nearhivskih institucija. Objavljeni su i opsežniji izvještaji Tatjane Mušnjak i Martina Modrušana o posjetima laboratorijima za restauraciju i konzervaciju Državnoga arhiva Mađarske i Nacionalne biblioteke "Szèchènyi" u Budimpešti, laboratoriji za restauraciju Centralnog državnog arhiva Slovačke u Bratislave (str. 279 - 283), kao i odjelu za reprografiju u fotolaboratorijima istih institucija (str. 284 - 288). U oba zbornika objavljeno je i nekoliko drugih izvještaja, te prikaza i nekkrologa. U oba zbornika većina radova ima sažetak čak na dva strana jezika, što i nije baš čest slučaj u drugim sličnim zbornicima, pa to služi za pohvalu riječkom i pazinskom "Vjesniku".

Oba ova primorsko-istarska zbornika: "Vjesnik" Historijskog arhiva Rijeke i "Vjesnik istarskog arhiva", tj. Historijskog arhiva Pazin za 1990, odnosno za 1991. godinu, donose obilje izvornoga i drugog materijala koji govori o povijesti zapadne Hrvatske, tj. Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara. Neki od tih tekstova arheografskog su karaktera a neki su znanstvene studije i stručni članci. Već iz samo ova dva zbornika očito je da postoji neiscrpna riznica vrela u nas i u stranome svijetu o tome najazapadnijem kraju Hrvatske; istodobno, vidljivo je da ima i dovoljan broj stručnjaka u samoj zapadnoj Hrvatskoj, pa i izvan nje za pronalaženje izvora kao i za njegovu obradu, te - na temelju tih izvora - znanstvenu i stručnu obradu raznih povijesnih tema. Da je to tako dokazuje već i samo fizičko razdvajanje riječko-pazinskoga "Vjesnika" na dva slična zbornika, jer to od sada omogućava objavljivanje - odjednom - dvostruko veće količine radova. Međutim, to od izdavačkih savjeta i uredništava oba "Vjesnika" zahtjeva i pojačani kritički napor kako bi radovi bilo što sadržajniji i vredniji, na primjernoj znanstvenoj i stručnoj visini. Jedino će se tako opravdati pojava dva arhivska glasila na primorsko-istarskom prostoru zapadne Hrvatske.

Petar Strčić

BUZETSKI ZBORNIK
Knjiga 17.

V založbi Katedre Čakavskega sabora - Buzet, IKD "Juraj Dobrila" Pazin in Ljudske univerze "A. Vivoda" Buzet je izšel 17. zvezek Buzetskega zbornika. Ker je bilo leto 1991 obletnica Stjepana Konzula, so prvi trije prispevki posvečeni dejavnosti tega protestantskega pisatelja, ki se je rodil l. 1821 v Buzetu. Dr. Nikola Benčić iz Železnega, (Eisenstadta) piše o S. Konzulu Istranu v avstrijskem Železnem (1568 - 1579). Po izidu ***Postila evanyelov*** 1568. v Regensburgu, se je Konzul preselil v današnje Gradiščansko, kjer je deloval kot pridigar; v Gradiščanskem je najbrž tudi umrl. Na povabilo plemiča Weispriacha se je Konzul preselil v Gradiščansko in s seboj prinesel 100 izvodov Postil - to so teksti Ivana Brenza v hrvaškem prevodu iz latinščine. V tem času gre h koncu naseljevanje Hrvatov v dele Avstrije in Ogrske, ki so jih bili Turki opustošili, ko so oblegali Dunaj. Konzul je postal prvi pisatelj Gradiščanskih Hrvatov. Stjepan Konzul je s knjigo *Postila*, ki se v tistem času ni ne po jeziku, še manj po vsebini, mogla razlikovati od literature v stari domovini, pobudnik gradiščanskohrvaške književnosti. Konzul in Mekinić sta gradiščansko književnost kot enakovredno postavila ob bok srednjeevropskim književnostim, posebej madžarski in nemški literaturi tega območja. Stjepan Konzul je bil poročen z Walpurgo in je imel tri otroke, sinova Nikolo in Oswalda in hčer Ano.

Dr. Josip Matešić, univerzitetni profesor iz Mannheima, je pripravil članek o kulturno-jezikoslovni koncepciji hrvaškega protestantizma. Hrvaški protestanti so veliko dali na jezikovno izražanje. Prireditelji tekstov so nenehno skrbeli za modernizacijo pravopisa, bedeli pa so tudi nad razumljivostjo besedišča. Za jezikovno izpopolnjevanje in točnost izvirnih tekstov sta Stjepan Konzul in Antun Dalmatin za vzor imela latinske, italijanske, nemške in glagolitske tekste. Celotna prevajalska dejavnost hrvaških protestantov sloni na poskusih osvobajanja in oddaljevanja od jezikovne norme, obremenjene s krutimi literarno-liturgičnimi shemami; prizadevajo si, da bralec dobi razumljivo besedilo.

Dr. Alojz Jembrih v prilogi *Še o jeziku Katekizma iz l. 1561 in 1564 Stipana Konzula in Antuna Dalmate (Još o jeziku Katekizma iz 1561. i 1564. Stipana Konzula i*

Antuna Dalmate) navaja nove argumente v korist preučevanja hrvaške knjige v "egzilu" in njenega jezika. "Enako kot nam fizična geografija odkriva zgodovino nastanka in oblikovanja območij, nam zemljepisna imena odkrivajo zgodovino naseljevanja, kažejo nam na odnos ljudi do zemlje, na kateri in od katere živijo," začenja svojo obsežno razpravo *Toponimija na Buzeškem* (*Toponimija Buzeštine*) dr. Petar Šimunović. Gradivo, ki ga avtor obdeluje, se predvsem nanaša na naseljene kraje, manj na vzpetine, njive in vode. Po motivih nastanka deli avtor imena glede na fiziografske značilnosti in pripadnost zemljišča posameznikom ali kolektivom.

Svojo drugo prilogo, *Razpravo o govorih na Buzeškem* (*Ogledi govora na Buzeštini*), dr. Petar Šimunović začenja z besedami: "Skoraj na celotnem južnoslovanskem (pa tudi na slovanskem) jezikovnem prostoru je skoraj nemogoče najti tako pisano in izdiferencirano narečno sliko kot v Buzeški kotlini. Kotlina se nahaja na čakavski in slovenski periferiji, tako da so vplivi z vzhoda in s severa zelo močni in na gosto prepleteni. Gre za kajkavsko-čakavske in slovenske govore, za idiome s slovenskimi in čakavskimi primesmi ali pa za avtohtone čakavske govore." Na koncu razprave najdemo obsežne vire o buzeških govorih in nekaj tekstov iz Nugle, Brula in Klenovšćaka.

Jakov Mikac se je rodil l. 1892 v Brestu pod Žbevnico. Je prvi istrski etnolog in folklorist. Kljub fašistični prepovedi in onemogočanju delovanja je zbiral izjemno pomembne podatke o nekdanjem življenju, šegah in ustnem sporočilu - ne samo za rodno Buzeško kotlino, temveč za celo Istro. Največ svojih zapiskov je objavil v knjigi *Istrska škrinjica* (*Istarska škrinjica*). O Jakovu Mikcu v Zborniku piše dr. Josip Miličević. Naslednja priloga so zapiski Alojza Čargonje, *Ljudske pripovedi iz buzeške Bazgonije* (*Narodne priče buzetske Bazgonije*). Parabole, anekdote in kratke povesti so "zapisane v govoru Buzeške kotline, ki je za jezikoslovno znanost izjemno pomemben, a ne dovolj obdelan, in imajo zato posebno vrednost. Ta govor se zaradi prometnih vezi, razseljevanja, šole in množičnih komunikacijskih sredstev naglo spreminja in izginja," pravi recenzent dr. Petar Šimunović.

Dr. Branko Fučić, umetnostni in kulturni zgodovinar, je orisal kulturno-zgodovinsko sliko Buzeškega na podlagi zapisnika **apostolske vizitacije** tržaške škofije, ki jo je v začetku leta 1580 po papeževem naročilu opravil Agostino Valier, veronski škof, pozneje kardinal. Do vizitacije je prišlo po znamenitem Tridentskem koncilu (Trento v severni Italiji, 1545 - 1563), ki je usmeril in reformiral srednjeveško zahodno cerkev na disciplinski, liturgični in dogmatski ravni. Valier je v istrski cerkvi uveljavljal zaključke z omenjenega koncila. Buzeški kler, ki je bil v glavnem glagolitski, po stopnji izobrazbe ni zaostajal za ostalo cerkvijo. Dr. Fučić na podlagi zapisnika rekonstruira arhitektonske oblike cerkvá, odkriva freske tam, kjer jih danes ni, rešuje odprta vprašanja cerkvenega pohištva, starih krstilnic in skrinjic za relikvije. V zaključku priloge *Buzeško leta 1580* (*Buzeština 1580. g.*) avtor pravi, da nam Valier v bistvu orisuje še srednjeveško podobo buzeškega kraja pred reformacijo in barokom.

Srednjeveško utrjeno mesto Roč je pripadalo sistemu obmejnih istrskih utrdb - rašporskemu kapetanu. O Roču, pomembni trdnjavi Rašporskega kapetanata v stoletjih renesanse, piše dr. Zdenko Balog. O komunalnem, še posebno kulturnem in umetniškem življenju Roča v času renesanse, pričajo mnogi dokumenti, zapiski in napisi, ohranjena pa je tudi zanimiva, stilska, kakovostna poznogotska in renesančna arhitektura. Roč je bil pomembno glagolitsko središče - ime roškega glagoljaša *žakana* Jurija je povezano z začetkom tiskarstva pri Hrvatih in južnih Slovanih. Duhovnik Šimun Greblo je najpomembnejši roški glagolit, ki je deloval na prehodu iz XV. v XVI. stoletje; prepisal je več liturgičnih knjig. V Roču je ohranjenih mnogo stanovanjskih, sakralnih in fortifikacijskih spomenikov gotske in renesančne arhitekture. Od sakralnih objektov imamo dve gotski cerkvi, cerkev Sv. Bartula, danes župna cerkev, in cerkev Sv. Antuna opata. V majhni romanski cerkvici Sv. Roka sta se ohranili dve plasti gotskih fresk; mlajša je iz druge polovice XV. stoletja (okoli l. 1470).

V Roču se je ohranil velik del beneškega obzidja s stolpi. Ko so Benečani l. 1412 zasedli Roč, so porušili mestno obzidje, da bi se Ročanom maščevali za nekatere žalitve, a so précej spoznali, da je nevarno, če to obmejno naselje pustijo brez obrambe, in so že l. 1421 ukazali ponovno gradnjo obzidja.

Srednjeveške in renesančne hiše v Roču spadajo v beneško-istrski tip enonadstropnic s kvadratnim tlorisom, s širokimi vrati in majhnimi okenci v pritličju in z dvema simetrično postavljenima v nadstropju. Hiše so razporejene v majhne enojne in dvojne nize, ni še zaprtih blokov z dvorišči - ta oblika se bo razvila pozneje, v XVIII. in XIX. stoletju.

O zaslužnih učiteljih na Buzeškem do l. 1941 piše mag. Božo Jakovljević. Kot številni izobraženci so tudi učitelji, poleg šolskega dela, vneto delovali kot narodni razsvetljevalci, prednjačili pa so tudi pri ohranjanju kulturne dediščine tega kraja. O nekaterih učiteljih so že pisali, to pa je nov prispevek in spodbuda, da se še naprej zbirajo in objavljajo novi podatki. V članku najdemo krajši prikaz življenja in dela Josipa Bačića, Gaše Licula, Kazimira Rade, Tereze Golmajer (prve hrvaške učiteljice v Buzetu), Josipa Sirotića, Marka Zlatića, Josipa Zlatića in še nekaterih učiteljev.

Spomine na zdravstveno delo v Okraju Kras v prvih povojnih letih je zabeležila dr. Vlasta Vince Ribarić. Kot mlada zdravnica se je avtorica odločila pomagati prebivalcem Čičarije - v Čičariji so Vodice, rojstni kraj njenega očeta. Prispevek *Rastlinska odeja na Čičariji* (*Biljni pokrov Ćićarije*) je napisal dr. Ivan Šugar. Raznoličnost rastlinstva

v tem delu Istre je predstavljena z glavnimi značilnostmi travniške in gozdne vegetacije.

Člana Odbora za revitalizacijo zgodovinskih mestnih jeder Božo Jakovljević in Gino Piutti v prispevku *Skrb za starine na Buzeškem* (*Briga za starine Buzeštine*) pišeta o dosežkih pri zaščiti kulturne dediščine l. 1991. Ena od značilnosti starega Buzeta je mestno obzidje, zato je bila prva naloga Odbora njegova zaščita. L. 1991 so na zahodni strani mesta izvajali gradbeniška dela in sanirali robnico buzeške razgledne točke, zgrajene l. 1658 pred Malimi vrati, in Malo cisterno, ki je bila obnovljena med leti 1517 in 1522 in ponovno zgrajena l. 1563. Nadaljevali so tudi s saniranjem mestnega obzidja in sakralnih spomenikov v Roču.

V desetem letniku *Istra kroz stoljeća* je izšla knjiga *Vrnitev v rojstni kraj* (*Povratak u zavičaj*) Miroslava Sinčića. Urednik Zbornika je izbral šest pesmi iz cikla *Ognji s pogašenih ognjišč* (*Vatre s pogašenih ognjišta*) iz omenjene knjige; v tej številki Zbornika pa je tudi nekaj pesmi Renata Pernića.

O buzeškem bajsu, glasbilu folklornih skupin, pišeta Dario Klarić in Josip Hrvatin - Pino, ki opisujeta lastni način izdelave glasbila, katerega izdelujeta za svojo skupino *Tri muzikanti*.

Saša Nikolić, kustos Domovinskega muzeja (hrvaško: Zavičajni muzej) je napisal kratek prikaz Občasne likovne razstave v organizaciji Muzeja l. 1991.

17. zvezek Buzetskega zbornika je uredil odbor: Antun Hek, Božo Jakovljević, Alojz Jembrih in Josip Miličević; glavni in odgovorni urednik (kot za vse dosedanje zvezke) je bil Božo Jakovljević.

Božo Jakovljević

KOPER-CAPODISTRIA

Monografska izdaja Pokrajinskega muzeja Koper in Založbe Lipa Koper, založnik Izvršni svet Skupščine občine Koper, Koper, 1992, 200 strani.

Predstavitev Kopra z njegovo pestro in bogato zgodovino, dragoceno kulturno dediščino in ne nazadnje z njegovim današnjim družbenoekonomskim utripom je bila že dolgoletna želja, pa tudi potreba tako posameznikov, kulturnih inštitucij, izobraževalnih ustanov kot širše družbenopolitične skupnosti. Očitno je lahko te želje uresničila šele sedanja generacija, ki je tu pognala korenine ali pa je to okolje sprejela za svoje in si z dolgoletnim študijem in raziskavami nabrala dovolj znanja in izkušenj, da je lahko pripravila dostojen monografski oris svojega mesta.

Ko smo natanko pred dvema letoma predstavili publikacijo Kraški rob in Bržanija in se z njo poklonili spominu na 500-letnico hrastovskih fresk, si gotovo nismo nadejali, da bo v tako kratkem času izšla še publikacija o Kopru, s katero se pravzaprav uspešno uresničuje tudi zamisel o kompleksni obdelavi celotnega območja koprske občine, saj bi s tretjo edicijo čez nekaj let predstavili še svet med Rižano in Dragonjo.

Monografski oris Kopra je seveda predvsem prispevek k dosedanji bibliografiji Kopra, ki je dokaj obsežna in bogata, za razliko od dosedanjih del pa morda vendarle bolj celovita, pregledna ter vsebinsko in likovno bogatejša. Publikacija o Kopru je strokovno-poljudni prikaz in v bistvu ni nastajala po znanstveni metodi, saj ni namenjena zgolj strokovnjakom in poznavalcem koprske zgodovine in umetnosti, pač pa vsem, ki se želijo o svojem okolju temeljiteje poučiti in se seznaniti z njegovimi prirodnogeografskimi značilnostmi, daljno, pa tudi bližnjo preteklostjo, običaji in navadami starejših generacij, bogato kulturno dediščino, etnično podobo in razvojem v zadnjih štiridesetih letih.

To so obenem osnovni sestavni deli te publikacije, ki so nanizani drug ob drugem v kronološkem in tematskem zaporedju, vsi po vrsti pa skušajo biti kar najbolj nazorni, verodostojni in objektivni v prikazovanju časa, ljudi, dogodkov in razmer, ki so zaznamovale to okolje v dolgem in burnem zgodovinskem razvoju. S publikacijo o Kopru nismo želeli odpirati nekaterih starih ran, travm in usodnih mejnikov, ki so zaznamovali predvsem novejšo zgodovino, zlasti ne do te mere, da bi z njimi zbujali polemike in negodovanje, saj menimo, da je o teh vprašanjih že dovolj druge literature, pa tudi priložnosti, da se bodo ta vprašanja posebej osvetlila.

Pred bralca smo želeli predvsem tehtno, kritično in objektivno razgrniti nekdanjo in sedanjo podobo Kopra, ki je v vsej svoji dolgi in razgibani zgodovini predstavljal enega najbolj značilnih in pomembnih predelov istrskega polotoka oziroma širšega območja severnega Jadrana. Tako kot je današnji Koper s svojim živahnim gospodarskim in družbenim utripom prerasel v največje središče ob slovenski obali, je bil pred stoletji gospodarsko, politično in kulturno središče nekdanje beneške Istre, ki je prekipevalo v kulturnem, intelektualnem in umetniškem ustvarjanju. Današnje moderno mesto z bogatim kulturnim izročilom si torej ne more dovoliti, da se mu bodo porazgubili in pretrgali stiki s preteklostjo, saj današnji hitri in površni čas zahteva, da moramo segmente preteklosti oživiti, na novo ovrednotiti in bolje spoznati. Tu ob istrski obali, na stičišču dveh svetov, kultur in jezikov, je toliko bolj pomembno, da spoznavamo lastne korenine, začetke svoje družbene, gospodarske in kulturne rasti. Zgodovina Kopra pripada tako romanskemu kot slovanskemu svetu, njegova politična, gospodarska in kulturna rast je povezana že z antičnim Rimom in Bizancem, kasneje z Oglejem, zlasti pa z Benetkami, Dunajem in s slovenskimi deželami, ki so vnašali vanj svoje vplive in hranivo za oblikovanje njegove lastne specifične kulturne govorice, tradicije in sloga življenja, skratka tiste identitete, ki jo je potrebno, seveda v novih razmerah, ponovno oblikovati in umestiti v ta prostor.

Če se nekoliko konkretneje ustavimo ob vsebini, hkrati pa pomaknemo v čas, ki ga v dobršni meri publikacija obravnava, se ob zanimivem in dragocenem sestavku Otok in celina, avtorjev Radovana Cunje in Mateja Župančiča, spoznavamo z začetki civilizacijskih vplivov oziroma z doslej manj znano ali vsaj materialno še ne zadostno dokazano preteklostjo Kopra, mesta na nekdanjem otoku, ki ga je sodobna urbanizacija za vselej spojila s kopnim in s tem zbrisala prvotne naselitvene vzgibe. Sestavek torej govori o otoku in celini tja do zgodnje antike in še prej skozi rimski čas, ko je v pisnih virih za naselje na otoku blizu Formia (antično ime za Rižano) izpričano ime Caprae in Capritana Insula, do zgodnjega srednjega veka, ko je postal Koper bizantinski Iustinopolis.

Koprska materialna preteklost, zlasti izpod kapucinskega vrta, pa tudi iz sv. Klare in drugih zaščitnih izkopavanj, polna privlačnosti in zgodovine (ne pozabimo: vsako odkritje povečuje vednost in jo dopolnjuje - pred njim smo razmišljali drugače kot razmišljamo po njem), se torej razgrinja pred nami in z njo za marsikoga še povsem neznana podoba našega mesta v najstarejših obdobjih.

Zgodovina mesta, ki je zajeta v poglavju Iz preteklosti mesta Koper, je predvsem zgodovina borb in prizadevanj za lasten in svoboden razvoj in oblikovanje svobodne mestne komune, ki jo zaznamo presenetljivo zgodaj, že leta 1186, ko se je oblikovala tudi lastna koprska škofija in se obdržala tja do začetka 19. stoletja. Tu so se torej verjetno izpisala prva velika poglavja v zgodovini tega mesta, zdaj na čelu istrskih komun pa v zavezništvu z goriškimi grofi proti Benetkam pa zopet v zavezništvu z Beneško republiko proti Habsburžanom, sredi vzponov in padcev, prosperitete pa karistije in kužnih bolezni, ki so pustošile po mestu in pokrajini vse do praga moderne dobe, ko je beneškega leva zamenjal avstrijski dvoglavi orel. S tem je bilo pravzaprav tudi konec slave, prestiža in ugleda, saj je ob mogočnem Trstu Koper v prejšnjem stoletju ostajal v njegovi senci kot manj pomembno pomorsko središče in agrarno zaledje.

Koprsko mestno jedro še danes, kljub nekaterim nasilnim in nesmiselnim posegom, kaže tipično zasnovo mediteranskega mesta, ki je našlo svoj najvišji izraz v beneškem kulturnem krogu. Petstoletna beneška doba mu je vtisnila neizbrisen pečat, ki smo ga skušali v nekaterih najbolj značilnih in kvalitetnih primerkih prikazati tudi na straneh te publikacije. Očitno je, da so se ravno v obdobju Serenissime v odnosu med družbenim ustrojem in urbano zasnovo izpričale prvine in kvalitete, ki jih nobena doba ni več dosegla. V arhitekturi mesta se izrazito kaže socialna struktura prebivalstva, na eni strani pretežno agrarnega, na drugi mestnega, z različnima etničnima ozadjema. Velike javne zgradbe, kot so Pretorska palača, loggia, foresterija, armerija, fontiko itd., so služile javnim namenom - izvrševanju javnih fukcij, samostani in cerkve verskim obredom oziroma liturgiji, pa tudi kulturni in karitativni dejavnosti, palače so bile bivanjski prostor plemstva in bogatega meščanstva, ribiške in paolanske hiše pa življenjski prostor revnejših slojev. Vsak javni prostor, npr. trgi, ulice, mestna vrata, je imel svojo logično funkcijo in dimenzijo, ki je ustrezala človeškim potrebam in okusu časa. Le ob taki logiki in urbanem ustroju je lahko nastala izjemno usklajena in dovršena zasnova celotnega mestnega tkiva. In še nekaj. Relativna avtohtonost in tradicija municipalno avtonomnega mesta, čeprav ob formalni in stvarni pripadnosti Beneški republiki, sta prebivalstvo navdajala z občutkom, da vendarle z vsem pripada temu mestu.

Pripadalo mu je tudi v 19. stoletju, in kljub drugačni vladavini je mesto prevzemalo kulturno in siceršnjo dediščino beneškega obdobja, dodajalo pa mu je nacionalni akcent v borbi proti avstrijstvu, zlasti pa slovanstvu. Publikacija se ne spušča posebej v ta vprašanja, ki so bolj podrobno obdelana v drugih zgodovinskih delih, pač pa razgrinja zanimivo podobo življenja koprskih mestnih kmetov - paolanov, solinarjev, ribičev, obrtnikov, pa podobo nekdanjih mestnih tržnic, sejmov, navad in običajev ob prazniku sv. Nazarija, ob karnevalu itd. S tem prispevkom, ki ga je pripravila etnologinja Zvona Ciglič, se v knjigi zaključujeta zgodovinski in umetnostnozgodovinski prikaz, sledi pa oris novejšega obdobja, obdobja po letu 1945 oziroma 1954 po priključitvi Kopra in cone B k matični domovini.

Oba avtorja (Ivan Lozej je podal predvsem gospodarski in družbeni razvoj, Zdenka Lovec pa razvoj kulturnega življenja) sta nedvomno stala pred težavno nalogo, saj gre za obdobje, ki je prineslo povsem nov politični, ekonomski in družbeni ustroj ter demografsko podobo; gre za čas, ko je bilo potrebno marsikaj začeti povsem na novo, polagati temelje hitrejšemu gospodarskemu in družbenemu razvoju, kljub temu da je bila kontinuiteta v marsičem pretrgana, zamrli pa so tudi številni običaji, navade in slog življenja, ki je bil navezan na stare družbene odnose in ureditev.

V obeh prispevkih je zaznati veliko osebne angažiranosti, pravo mero subtilnosti, objektivnosti, tudi kritičnosti, da se pred nami razgrne povojni čas v vseh pozitivnih in negativnih odtenkih, ki so bili posledica prenaglega, mestoma preveč heterogenega in neusklajenega razvoja, v katerem so bila kulturna prizadevanja in snovanja pogosto odrinjena na stranski tir.

V kontekst tega poglavja sodi tudi krajši sestavek o šolstvu in športu, ki sta ga pripravila Valerij Novak in Raul Šiškovič (slednji je prispeval tudi pregleden in dragocen geografski oris Koprskega zaliva s klimatskimi in prirodnimi značilnostmi ter podatke o občini Koper). Publikacijo vsebinsko zaokroža prispevek Manlia Vidovicha o Italijanski skupnosti kot dejavniku sožitja in kulturne bogatitve tega okolja v celotnem povojnem času.

Uvodne misli, ki bralca popeljejo v publikacijo, je pripravil Miro Kocjan. Posebno dragocenost publikacije o Kopru predstavlja fotografski delež, ki je delo znanega in uveljavljenega fotografa Jake Jeraše. Njegove fotografije govorijo pravzaprav same zase in nas vedno znova presenečajo s svojo lepoto, svežino in mojstrsko izvedbo. Vedno znova tudi dokazujejo izostreno oko in avtorjev posluh za pravi zorni kot, pravo osvetlitev, zanimive detajle in čudovite panorame. Izjemni posnetki iz zraka in umetniške reprodukcije so gotovo velika in pomembna obogatitev te publikacije.

Z estetskim čutom, svežimi in dognanimi oblikovalskimi zamislimi je knjigo opremil Damjan Vremec.

Publikacija o Kopru naj bo torej dostojen *hommage* temu mestu, njegovemu prebivalstvu, preteklim, sedanjim pa tudi bodočim generacijam, ki bodo negovale in bogatile njegovo izročilo in življenjsko moč.

Salvator Žitko

Darko Darovec: PREGLED ZGODOVINE ISTRE

*Knjižnica Annales 1, izdajatelj: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, založnik: Primorske novice, Koper, 1992, 88 strani**

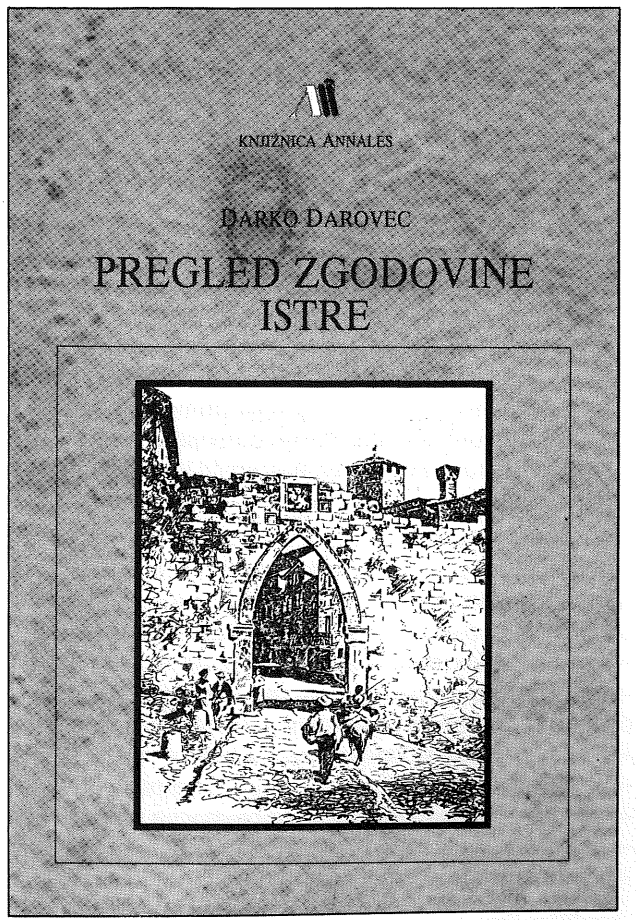
Če si pobliže ogledamo vsebinsko zasnovo najnovejšega dela o Istri oziroma ga skušamo predstaviti v njegovih osnovnih značilnostih, je treba že uvodoma naglasiti, da gre za poljudno-strokoven in kompleksen prikaz Istre od prazgodovine do najnovejšega časa. V povojnem obdobju je bil z Londonskim memorandumom sicer rešen državno-pravni problem ozemeljske pripadnosti severnega dela Istre, po drugi strani pa je z znanim eksodusom večine italijanskega in dela hrvaškega ter slovenskega prebivalstva nastala povsem nova demografska oziroma etnična podoba istrskega polotoka.

Skratka, avtor Darko Darovec je pripravil obširen prerez celotnega zgodovinskega razvoja tega območja in opozoril na posamezne mejnike v političnem, družbenem in gospodarskem razvoju Istre. Posebna dragocenost in prednost tega dela pa je, da je v ta okvir pritegnil tudi upravne razmere v posameznih obdobjih, razvoj in značilnosti cerkvene organizacije ter institucij, etnografsko podobo, etnološke utrinke in jezikovne značilnosti, kar vse skupaj še dodatno prispeva k pestrosti in zanimivosti te publikacije.

Zaradi raznolike problematike, pa tudi zaradi preglednosti in strnjenega vtisa, se je avtor odločil za kronološko-tematski pristop in je posamezna razvojna obdobja zaokrožil v širših poglavjih. Razvrščena so od antike preko srednjega in novega veka, dobe meščanskih revolucij, obdobja utrditve meščanstva in nacionalnih trenj, do dobe totalitarizmov.

V 19. stoletju je Darovec, skozi osvetlitev tedanjih političnih tvorb, ki so nastale na širšem območju Jadrana oziroma Balkana, izpostavil predvsem nacionalne odnose in antagonizme, ki so v veliki meri določili nadaljnji družbeni razvoj. V tem kontekstu je orisal vzpon nacionalizmov v Trstu in Istri, razvoj italijanskega iredentizma, narodno gibanje istrskih Slovencev in Hrvatov, njihovo politično uveljavljanje ter, ne nazadnje, izoblikovanje slovensko-hrvaške etnične meje. Ta je bila, kot navaja D. Darovec, prvič vrisana tudi na podlagi Czoernigovega jezikovnega štetja iz leta 1846 na Kozlerjevem "Zemljovidu slovenske dežele in pokrajin" iz leta 1853, hkrati pa je bila predstavljena tudi v njegovem "Kratkem slovenskem zemljopisu" leto dni kasneje.

Iz najnovejšega obdobja tj. obdobja med obema vojnama in v času NOB, je ob splošnem orisu razmer pod Italijo prav gotovo za današnji čas še posebej zanimivo poglavje o problemih razmejitve s Hrvaško. Avtor navaja, da so se začela razhajanja s Hrvati glede meje v Istri že med II. svetovno vojno, zato so Istrani sami že februarja 1944 določili mejo med slovenskim in hrvaškim delom. Potekala naj bi po Dragonji, Topolovcu, Pregari in Črnici, na severozahodu pa po črti Obrov -

* Prispevek je avtor podal na predstavitvi tega dela 30.6.1992 v dvorani zavarovalne družbe *Adriatic* v Kopru.

Rupa. Po virih F. Ostanka so se hrvaški predstavniki sicer želeli držati meja po območnih dialektih, vendar se je prebivalstvo sklicevalo na svojo slovensko nacionalno zavest. S to razmejitvijo je bila v bistvu določena tudi današnja razmejitev med republikama. Kasnejši posamezni popravki, ki so jih želeli prebivalci sami, so bili vnešeni predvsem zaradi gospodarskih povezav.

V svojem zgodovinskem orisu avtor obravnava celotno območje istrskega polotoka kot ključno, obenem pa heterogeno območje, ki je skozi dvatisočleten razvoj zajemalo zdaj širši, zdaj ožji prostor. Vanj zagotovo gravitira tudi Trst s svojim kraškim zaledjem, po drugi strani pa Reka s Cresom in Lošinjem, čeprav sta bili prav v 19. stoletju ti območji v izrazitem avstrijskem in ogrskem interesu; Avstrija je izoblikovala svoje "Avstrijsko primorje", Ogrska pa svoj "Corpus separatum" z Reko in Kvarnerskim zalivom.

Politično-upravna slika Istre se nam torej v Darovčevem prikazu jasno zarisuje najprej v petstoletnem beneškem obdobju, ko je Serenissima vladala večjemu delu istrskega polotoka in je bila izven tega območja le Pazinska grofija, ki je že leta 1374 z dedno pogodbo prišla pod Habsburžane, prav tako pa leta 1466 tudi posesti Devinskih gospodov. Že sredi 15. stoletja je Pazinska grofija spadala pod Kranjsko, vendar je bila do konca 18. stoletja v upravi in sodstvu samostojna.

V ta okvir sodi tudi Trst, ki se je leta 1382 podal v okrilje Habsburžanov in pod njihovo oblastjo v naslednjih stoletjih postopno, vendar vztrajno pridobival na moči in pomenu.

Novim upravnim spremembam nato sledimo v prvem avstrijskem obdobju, v letih 1797-1805, v kratkem obdobju Italijanskega kraljestva ter Napoleonovih Ilirskih provinc, zlasti pa v času drugega avstrijskega obdobja, ko je z letom 1861 zaživela Mejna grofija Istra s Kvarnerskimi otoki ter dobila svojo samoupravo z deželnim zborom, seveda v okviru Avstrijskega primorja s cesarskim namestništvom v Trstu. Ta ureditev se je ohranila do konca I. svetovne vojne, ko je ozemlje Julijske krajine po Rapalski pogodbi dokončno pripadlo Kraljevini Italiji.

Upravno podobo Istre Darovec zaključuje s prikazom diplomatskega boja za Istro po II. svetovni vojni, še posebej pa vzame pod drobnogled obdobje STO v letih 1947-1954. To obdobje se je zaključilo oktobra 1954 s podpisom Londonskega memuranduma, ko je bivša cona B STO pripadla Jugoslaviji oziroma Sloveniji in Hrvaški, cona A STO pa Italiji. Ob tem velja še posebej omeniti poglavje "Velika slovenska žrtev za Jugoslavijo" v katerem avtor dobesedno navaja, da je bilo podlaga za odločitve velike mednarodne diplomacije pri uravnavanju razmerja med Jugoslavijo in Italijo v Parizu leta 1946 takoimenivano etnično ravnotežje, po katerem naj bi ostalo (brez STO) na italijanski strani približno enako število pripadnikov jugoslovanskih narodov kot na jugoslovanski strani Italijanov (po statistiki iz leta 1910). V jugoslovanskem okviru se je to nekako izteklo, za Slovence in Italijane pa so podatki osupljivi in kažejo predvsem na veliko slovensko žrtev za Jugoslavijo. Po razdelitvi STO leta 1954 je bilo namreč končno razmerje 1:4 v škodo Slovencev.

Posledice politične razdelitve so bile velikanske spremembe etničnega stanja po letu 1947. Število Italijanov v Sloveniji se je do leta 1981 zmanjšalo na okoli 3.000, kar za obalni pas slovenskega dela Istre pomeni precejšnjo spremembo etnične sestave na škodo avtohtonih sestavin prebivalstva.

Nič manj kritičen ni avtor v zadnjem poglavju "Vzroki izseljevanj", kjer piše, da so državne meje na mirovnih konferencah oblikovali po narodnostnem in ne po ideološkem načelu, zato so s slednjim poskušali pridobiti na svojo stran še nacionalne manjšine. Kljub formalnemu priznavanju narodov in narodnih manjšin je nova (ljudska) oblast v odnosu do nacionalnih vprašanj, pod krinko komunističnega internacionalizma, ideološko izvajala pritisk nad prebivalstvom, kar se je med drugim odražalo tudi v obdobju spora z Informbirojem pa seveda tudi v času velikega eksodusa iz Istre.

Navidez drobna publikacija na 88 straneh torej prinaša, poleg predgovora, pregleda zgodovinopisja o Istri, bogate bibliografije in kratkih povzetkov v treh tujih jezikih, razgibano, bogato in poučno vsebino. Avtor je z izkušenim metodološkim pristopom, veliko širino in poznavanjem problematike, presegel prvotni namen in pričakovanja založnika (Primorske novice).

Pričujoča knjižica bo nedvomno pomagala premostiti dosedanje razdrobljene prispevke o Istri, ki so nastali v polpreteklem in novejšem času, saj prinaša povzetek spoznanj o celotni istrski zgodovini, kar je v sedanjem času, ko smo soočeni z delitvijo Istre med tri države, še zlasti pomembno in aktualno. S tega vidika je še posebej vredno pohvale, da so se Primorske novice odločile za knjižno izdajo in nam tako omogočile, da smo dobili ne le dragocen priročnik, temveč prvi slovenski poljudnoznanstveni pregled zgodovine Istre po vojni.

Salvator Žitko

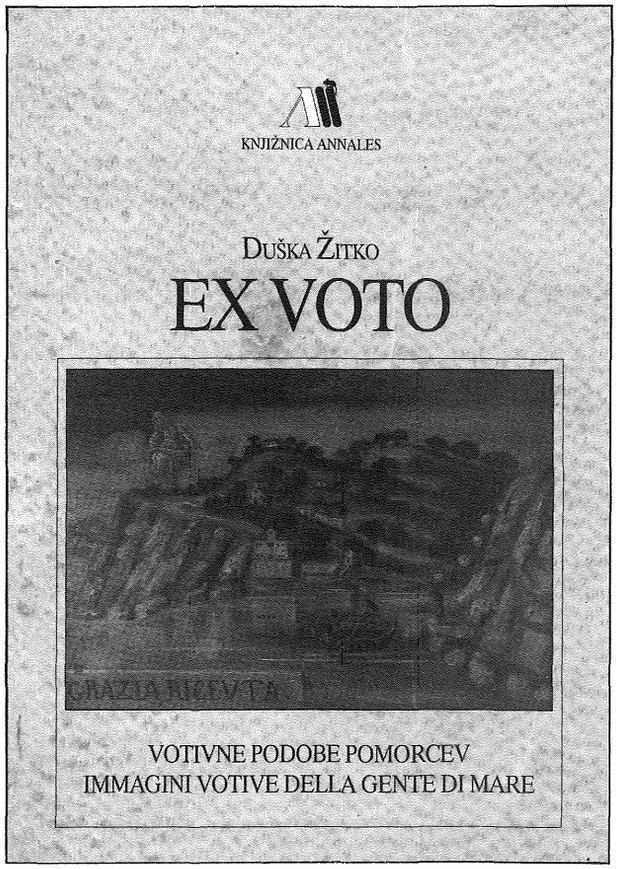
Duška Žitko: EX VOTO - votivne podobe pomorcev
immagini votive della gente di mare.
Knjižnica Annales 2, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 1992, 66 strani.

Izšla je druga knjižica iz zbirke "Knjižnice Annales", posvečena tematiki, ki je bila v zadnjih desetletjih znana le ozkemu krogu strokovnjakov - votivnim podobam.

Votivne podobe s pomorskimi motivi so nekdaj zelo pogosto krasile obmorske cerkvice, žal pa jih je danes ohranjenih le malo. Edina zbirka na Slovenskem se nahaja v cerkvici Marijinega prikazanja v Strunjanu. Cerkvica je bila nekdaj zelo obiskana romarska točka, potem

ko se je po legendi v noči med 14. in 15. avgustom 1512 pri vratih cerkvice dvema čuvajema vinogradov prikazala Marija. Kult Marije so še posebej častili mornarji, saj je bila njihova zaščitnica na njihovih nevarnih potovanjih. Pred odhodom na morje so se priporočali in zaobljubljali Mariji, ob vrnitvi v domači kraj pa so ji darovali podobo. To so bila navadno preprosta slikarska dela pod vplivom italijanske umetnosti, ki so jih ustvarili največkrat neznani avtorji. Običajno so pospremljena z legendami, ki so raziskovalcem takratnega življenja lahko dragocen vir. Največkrat so pravokotnih oblik in manjših dimenzij. Sveti priprošnjiki - v našem primeru Marija - so navadno v levem ali desnem zgornjem kotu obdani z oblački ali nebeškim sijem in s tem opredeljeni kot nadnaravna bitja.

Strunjanska cerkvica hrani v svoji zakristiji šestindvajset votivnih podob, nekaj kopij pa se nahaja v Pomorskem muzeju Sergeja Mašere Piran. Avtorica jih v svojem delu podrobno opiše in popiše ter posebno pozornost nameni njihovi likovni zrelosti. V lično oblikovani dvojezični (slovensko-italijanski) knjižici je objavljenih še 17 najlepših votivnih podob iz te cerkvice.

Pomen razprave nazorno prikaže recenzent prof. dr. Nace Šumi: "Delo Duške Žitko je pomemben prispevek k naši vednosti o votivnih podobah, za Pomorski muzej v Piranu pa je kar ključno pomemben. Razprava zato zasluži pozornost in priznanje."

Vida Rožac - Darovec

Janez Kramar: NARODNA PREBUJA ISTRSKIH SLOVENCEV.

Založba Lipa (Koper) in Založništvo tržaškega tiska (Trst), 1991, 465 strani

Zgodovinarja Janeza Kramarja širši strokovni javnosti ni potrebno posebej predstavljati, saj raziskuje in objavlja prek 40 let. Narava dela v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani ga je sprva usmerila v proučevanje osvobodilnega boja na Slovenskem, pa tudi v specifično arhivsko in muzejsko problematiko. Po prihodu v Pokrajinski muzej Koper (1956) pa se je Kramar usmeril predvsem v proučevanje zgodovine slovenske Istre, tako starejše kot novejše dobe. Iz obsežnega Kramarjevega opusa[1] naj posebej opozorim na dela, vezana na njegovo raziskovanje "istrske" zgodovine: Prvi tabor v Istri (1970), Marezige - trdnjava slovenstva v Istri 1861-1930 (1982), Izola - mesto ribičev in delavcev (1987) ter na najnovejše delo, ki je izšlo ob avtorjevi 80-letnici: Narodna prebuja istrskih slovencev (1991).

Knjiga "Narodna prebuja istrskih Slovencev" je rezultat oziroma sinteza avtorjevega mnogoletnega študija arhivskega gradiva, zbirk dokumentov, literature in časopisnih člankov, ki razgaljajo zgodovino Slovenske Istre v obdobju 1813-1918. Koliko truda je bilo potrebno za pričujoče delo, izpričuje samo po sebi že mnoštvo citiranih virov, ki obsegajo kar 44 strani knjige (opombe!), kakor tudi dejstvo, da je avtor uporabljal dokumentarno gradivo oziroma arhivske fonde v ustreznih inštitucijah v Trstu, Rimu, Ljubljani in Kopru.

Motiv za pisanje je razviden iz avtorjeve Spremne besede: "Pri pisanju sem imel nenehno pred očmi, da naj poljudnoznanstveno delo obudi in prepriča istrske Slovence, da so njihovi očetje in dedje v boju proti načrtnemu poitalijančevanju ustanovili svoja politična društva, si izbojevali svoje občine, jezikovno enakopravnost, slovenske šole, slovenska kulturno-prosvetna društva, slovenske hranilnice in posojilnice itd." Pisec je delo razdelil na 9 poglavij: Avstrijski absolutizem (1813-1861), Avstrija in Slovenci (1861-1918), Občine, Politična društva, Jugoslovanska socialno-demokratična stranka, Slovenska duhovščina in društva, Gospodarska osamosvojitev, Slovenske šole ter Kulturno-prosvetna dru-

1 Primorski slovenski biografski leksikon, 8. snopič, Gorica 1982 (Goriška Mohorjeva družba), str. 182-183 (Kramar Janez - biografski in bibliografski podatki)

štva. Že iz naslova posameznih poglavij lahko razberemo, da je avtor imel pred seboj dva cilja:

- prvi, da celovito predstavi Slovensko Istro in njen življenj (oris politične, upravne in gospodarske zgodovine) v času avstrijske oblasti - od jeseni 1813, ko so z avstrijsko vojaško zasedbo razpadle Ilirske province, do italijanske zasedbe po prvi svetovni vojni (1918);

- drugi, da oriše delovanje in oceni vlogo vseh tistih slovenskih inštitucij, ki so bistveno pripomogle k narodni prebuji istrskih Slovencev in s tem spodbudile njihov proces preobrazbe iz tako imenovane pokrajinske v narodno zavest.

Istra je bila posebno v 19. stoletju, ko se v širšem evropskem prostoru prebujajo in rojevajo posamezni narodi ter oblikujejo nacionalne države, nedvomno izjemno občutljivo območje, saj so se tu križali avstrijski, hrvaški, italijanski in slovenski interesi. Položaj posameznih narodov je bil dokaj raznolik, odvisen predvsem od njihovih gospodarskih moči. Res je, da je avstrijska oblast tlačila prav tako Italijane kakor Slovence in Hrvate, kljub temu pa so bili prvi v boljšem položaju glede na slovanska naroda, saj so Nemci, ki so v deželi sestavljali le tanek sloj uradništva, dajali prednost gospodarsko močnejši manjšini pred gospodarsko šibkejšo večino. Italijani so bili večinoma meščani, podjetniki, obrtniki, trgovci in izobraženci, medtem ko so bili Hrvatje in Slovenci pretežno kmetje, razen malega števila meščanstva v vzhodni Istri. Italijanski jezik je bil jezik izobražencev; po zakonu iz leta 1815 je bil povsod uradni jezik in se je tako lahko obdržal tudi v upravi ob nemškem jeziku. Ekonomska zaostalost slovanskega življa je neugodno vplivala tudi na njihovo kulturno-prosvetno stanje. To se je kazalo v pomanjkanju šol in v velikem številu nepismenih. Prehod šol iz cerkvenih v državne roke (1869) je bila naravna posledica novega časa, toda za Hrvate in Slovence v Istri je to v resnici pomenilo ukinitev slovenskih in hrvaških šol ter ustanavljanje italijanskih namesto njih, saj je o učnem jeziku v šolah odločal tisti, ki je šolo vzdrževal - občinske uprave, ki so bile praviloma v italijanskih rokah. Če so hoteli Slovenci in Hrvatje imeti svoje šole, svoj jezik, so morale imeti občinske uprave slovensko oziroma hrvaško večino. Do tega cilja je vodilo le dosledno organizirano delo med kmečkimi množicami, s tem da je zbujalo v njih zavest o narodnostnih pravicah in jih vodilo v boj za gospodarsko, upravno-politično in s tem tudi v prosvetno-kulturno samostojnost. In prav ta organizirana dejavnost istrskih Slovencev - ustanavljanje čitalnic, izdajanje lastnih glasil, politični shodi (tabori), zadružno gibanje, ustanovitev hranilnic in posojilnic, političnih društev in organizacij, nadalje pevskih društev, godb, športnih društev, Družbe sv. Cirila in Metoda, pomen cirilmetodijskih šol, učiteljišča v Kopru in slovenskega učiteljstva ter duhovščine za ohranitev in širjenje slovenske besede - je v središču Kramarjevega dela. Pri tem moramo izrecno poudariti, da pri Kramarju za vso to razvejano narodnoprebuditeljsko dejavnostjo stojijo konkretno imenovani ljudje (imensko kazalo obsega 18 strani!). Še več - če Istro postavimo v kontekst evropskih dogajanj v prejšnjem stoletju, lahko glede na ugotovitve Kramarjevega dela pritrdimo, da je zaradi spleta različnih okoliščin to območje v marsičem zaostajalo za srednjeevropskim prostorom, kljub temu pa je istrski Slovenec izpolnil svojo zgodovinsko nalogo v smislu narodne prebuje in oblikovanja lastne, svojske narodne zavesti. Kramarjevo najnovejše delo je po eni strani zapolnilo vrzel o vedenju in razumevanju zgodovine Slovenske Istre v prejšnjem stoletju, po drugi strani pa nedvomno dokazuje, da so šli istrski Slovenci - tudi po sili razmer (agresivnosti italijanskega iredentizma) - v korak z evropskim nacionalnim gibanjem. In prav v tem je širša vrednost Kramarjevega dela.

Avgust Lešnik

Danilo Turk - Joco: MOJE STOLETJE,
prvi del, 1912-1945,
Založništvo tržaškega tiska, Trst, 1991, 269 strani

Brez Danila Turka-Joca si Stalnega slovenskega tržaškega gledališča skorajda ne moremo predstavljati. S svojo predanostjo, igranjem in vodenjem slovenske gledališke skupine, predvsem v prvih povojnih letih, je tej instituciji vtisnil pečat, ki ga ni mogoče izbrisati. Danilo Turk (Joco je njegovo partizansko ime) je želel predstaviti svojo življenjsko pot v več knjigah in je v prvi z naslovom "Moje stoletje" obudil spomine na obdobje v letih od 1912 do 1945. Turkovi spomini nas pritegnejo zaradi živahne pripovedi, ki je preprosta, neposredna, podana, kot se je avtorju obujala v spominu, tako kot jo je občutil sam. Lahko rečemo, da sodijo Turkovi spomini v tisto vrsto zapisov, ki so nam zaradi jasnosti in odkritosrčnosti blizu in jih radi preberemo.

Avtor začenja pripoved z opisom Rocola, slovenskega predmestja Trsta, kjer se je rodil. Prvo svetovno vojno je preživel v Tomaju, po vojni pa se je družina vrnila v Trst. Zelo zgodaj se je vključil v antifašistično delo. Opisi mladinskih akcij in izletov pričajo o iznajdljivosti in spretnosti mladih organizatorjev, med katerimi je bil vedno tudi Turk. Slovenska društva in organizacije so bile proti koncu dvajsetih let v glavnem že razpuščene, marsikdaj pa so delovale tako kot prej, seveda prikrito in neuradno. Ko so aretirali večje število članov organizacije TIGR, s katerimi je Turk sodeloval, se je, tedaj osemnajstleten, umaknil preko meje in se naselil v Mariboru. Tu se je takoj priključil rojakom s Primorske, sodeloval v njihovih organizacijah in se vsestransko angažiral v gledališču. Spominja se mnogih dogodkov in prireditev ter navaja imena posameznikov, s katerimi se je srečeval in z njimi sodeloval.

Tri četrtine knjige obravnavajo obdobje druge svetovne vojne. Podrobno je opisal svojo pot iz Maribora v Zagreb. Z velikim smislom za opazovanje opisuje razna srečanja, aretacijo na poti proti Reki, prestajanje zapora v Trstu, italijansko mobilizacijo, pobeg nazaj v Trst in odhod v partizane leta 1943. Prav presenetljivo je, kako se pisec spominja prvih spopadov z okupatorjem. Pripoved je polna drobnih dogodkov, ki so se Turku močno vtisnili v spomin in so zanj zelo pomembni. Enako podrobno je opisal ustanavljanje partizanskega gledališča, pri katerem je bil že od začetka med glavnimi organizatorji in igralci, pa tudi ustanavljanje igralske skupine na Primorskem v okviru IX. korpusa. Popisal je mnogo kulturnih mitingov, ki so jih prirejali v raznih krajih. Včasih navaja natančne programe prireditev, včasih pa le obrobne dogodke, ki so spremljali priprave in izvedbo mitingov. Značilno za njegovo pisanje je, da se bistvenih stvari pogosto dotakne le na kratko, razpiše pa se o drobnih dogodkih, srečanjih in vtisih.

Igralsko skupino so poleti 1944 poslali tudi v Beneško Slovenijo in Rezijo. Razmere v teh dveh pokrajinah so bile popolnoma drugačne kot v Sloveniji. Izredno zanimivo je Turk popisal to "turnejo", ki je trajala dobre tri mesece in pol. Na njej so doživeli mnogo lepih, pa tudi težkih in neprijetnih stvari. Zavest o pripadnosti slovenskemu narodu je bila v Beneški Sloveniji in Reziji še zelo šibka, predvsem zaradi dolgoletne raznarodovalne politike italijanske države in naravne zaprtosti teh pokrajin. Veliko oporo so imeli med slovenskimi duhovniki. Odpor in nenaklonjenost med prebivalstvom Beneške Slovenije in Rezije so poglobile nasilne mobilizacije za partizansko vojsko in razne obvezne oddaje blaga. Igralska skupina je bila poslana v Beneško Slovenijo in Rezijo predvsem z namenom, da ublaži in zgladi podobne nesporazume in skuša vzbuditi in pridobiti naklonjenost Beneških Slovencev in Rezijanov. Podatke o tem, kako so potekali vojaški pohodi v Beneško Slovenijo in Rezijo, boji in osvoboditev teh krajev, najdemo v raznih zgodovinskih pregledih, zbornikih in podobnih publikacijah, izredne vrednosti pa je osebno pričevanje Danila Turka o vzdušju ob njihovem prihodu in nastopih. Piše o stalno prisotnem občutku nevarnosti zaradi nenaklonjenosti velikega števila prebivalcev, "ko ni bilo varno nikamor stopiti brez straže", in o sreči ob malih naklonjenostih, ki so jih bili deležni.

Svojo pripoved zaključi s prihodom igralske skupine v osvobojena mesta, Gorico, Tržič in Trst, kjer so imeli zadnji nastop 9. junija 1945 v dvorani gledališča Nazionale. Tekstu so dodane številne fotografije, v dodatku pa so prepisi pisem šefu Propagandnega odseka IX. korpusa iz let od 1944 do 1945.

Danilo Turk se je za pisanje spominov odločil predvsem zato, da bi ohranil nekaj pričevanj o času, v katerem je živel in ustvarjal. Spomini so takšni, kakršen je bil tudi avtor sam, temperamentni, duhoviti, neposredni, malo neurejeni in verjetno v vseh podrobnostih tudi ne vedno povsem točni. Ob Kumbatovičevem Veselem vetru in Valičevih Frontnikih pa predstavlja Turkova knjiga "Moje stoletje" dopolnitev našega vedenja o delu in vlogi kulturniških skupin med NOB na Slovenskem.

Metka Gombač

UČITELJSKI LIST (1920 - 1926), Bibliografsko kazalo Tatjana Hojan, razprava Marisa Škerk - Kosmina, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1991, 166 strani

Bibliografije so zaradi svojega v temelju sistematizirajočega pristopa, poleg arhivskih popisov, osnovni pripomoček zgodovinarjevega dela. Za obdobje med obema vojnama je iz različnih vzrokov ohranjenega manj arhivskega gradiva, bogato pa je časopisno, zato je razumljivo, da so bibliografije toliko bolj cenjene.

Slovencem sta splošni pregled slovenskega časopisja do konca druge svetovne vojne podala Janko Šlebinger - leta 1937 - in v nadaljevanju Jože Bajec - leta 1973. Ne smemo spregledati, da so pokrajinske oz. krajevne bibliografije v prvi vrsti nastale za obmejne in narodnostno ogrožene pokrajine in da je najbolj obdelan tisk prav tisk Slovenskega primorja, najceloviteje podan v delu Pavla Plesničarja (1940) in Miše Šalamun (1961). Bibliografska obdelava se od splošnih pregledov usmerja na ožja strokovna področja ali na podrobnejšo obdelavo posameznih časopisov.

Te vrste je tudi prva publikacija Slovenskega šolskega muzeja, ki jo danes predstavljamo[1]. Bibliografsko kazalo Učiteljskega lista iz Trsta je sestavila Tatjana Hojan, bibliotekarska svetovalka v muzeju. Poleg obdelave sorodnih listov - Popotnika, Sodobne pedagogike in Slovenskega učitelja - je obdelava Učiteljskega lista avtoričino že tretje tovrstno delo. Izkušena avtorica je članke uredila po mednarodni univerzalni klasifikaciji, ustrezno oblikovala sedem glavnih strokovnih skupin in številne podskupine. Pomožna kazala razširjajo uporabnost publikacije. Spregledani dve številki Učiteljskega lista je avtorica obdelala knasnje in objavila v 24. številki Zbornika za zgodovino šolstva in prosvete, ki je izšla konec leta 1991.

Profesorica Marisa Škerk-Kosmina je svoje diplomsko delo objavila v naši publikaciji, v katero je bilo uvrščeno kot uvodna razprava. V njej sledimo delovanju slovenskih in hrvaških učiteljev, organiziranih v Zvezi slovanskih učiteljskih društev v Trstu, katere glasilo je bil Učiteljski list ves čas izhajanja, od marca 1920 do prepovedi izhajanja avgusta 1926. Primorski Slovenci in Hrvati, ki so po prvi svetovni vojni prišli pod Italijo, so bili tu izpostavljeni hudim raznarodovalnim pritiskom. Izkušnje

1 Prispevek je bil podan 4. decembra 1991 na predstavitvi novih publikacij Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani.

z danes toliko opevano "Evropo" za Slovence vendar niso pretirano spodbudne. Tem za Primorce neugodnim procesom lahko sledimo tudi skozi uvodno študijo, kjer so razvidni statistični podatki o upadanju števila zaposlenih slovanskih učiteljev, in o upadanju števila slovanskih šol - vse do njihove popolne ukinitve.

Najaktivnejši sodelavci lista so bili seveda njegovi uredniki, Slovenca Janko Samec in Jože Pahor ter Hrvat Vinko Šepić. Znani pa so tudi drugi sodelavci, večinoma aktivni na književnem ali političnem področju. Med njimi so bili Srečko in Stanko Kosovel, Srečko Kumar, Karol Pahor, Josip Ribičič, Albert in Karel Širok ter Vladimir Martelanc. Na slednjega, komaj 17-letnega komunističnega študenta je potrebno še posebej opozorili. Martelanc nam je že znan po svojih v primorskem okolju izvirnih pogledih na nacionalno vprašanje, tu pa ga odkrijemo kot pozornega in tenkočutnega poznavalca umetnosti in samostojnega interpreta historičnega materializma.

Prikazano obdobje je v zgodovinopisju že obdelano v delih dr.Milice Kacin - Wohinz, kjer je splošno družbeno dogajanje osvetljeno posebej s politične plati in ne s šolske.

Bibliografska kazala, ki jih je Slovenski šolski muzej v Ljubljani že izdal in ki jih še nedvomno bo, so koristen pripomoček za študij slovenskega šolstva in njegove zgodovine.

Lilijana Trampuž

DOPRINOS PROF. DR. MIRJANE STRČIĆ KNJIŽEVNOJ POVIJESTI HRVATSKE ISTRE

Kada hrvatska književna povijest želi ukazati na starinu i utemeljenost pisane riječi u Hrvata, obvezno će krenuti od Istre i Kvarnerskih otoka. Tu starinu te postojanje vlastitog pisma i književnog jezika potvrdit će nizom sačuvenih kamenih glagoljskih spomenika ili starih listina, od Grdoselskog ili Valunskog natpisa do Bašćanske ploče ili Istarskog razvoda. Jednom utemeljeno i shvaćeno kao svoje, hrvatsko pisano glagoljsko naslijeđe nastavljalo je intenzivno živjeti na ovim stranama, pa mu je i hrvatska književna historija potpuno opravdano zarana počela odavati dužnu pažnju. Stoga se može reći da se za glagoljsku medievalnu baštinu ovoga sjevernojadranskog područja općenito dovoljno zna, da su istraživanja obuhvatila i kasnije periode - doba reformacije u Istri, da je s dovoljno znanstvenoga i kulturnog poštovanja ukazano i na ličnost jednog Matije Vlačića Ilirika itd. Starija su, dakle, razdoblja relativno dobro znana književnim i kulturnim povjesnicima.

No, primaknemo li se novijoj epohi, utemeljivanju i izgradnji književnosti na novim, modernijim osnovama tijekom 19. stoljeća, gotovo donedavno hrvatski su literarni historičari pokazivali iznenađujuće malo interesa za književna kretanja u Istri i kvarnersko-otočnom području. Stjecajem povijesnih prilika cjelokupna je pažnja usmjerena prema formiranju književnog kruga u hrvatskoj metropoli - u Zagrebu, te u Banskoj Hrvatskoj koja je od ilirskog pokreta dalje preuzela poziciju hrvatske nacionalne središnjice, a nalazila se u mađarskoj interesnoj sferi Habsburške Monarhije; postupno je zapostavljeno sve više ono što nije ulazilo u tu glavnu, matičnu struju hrvatskoga kulturnog i književnog svijeta, pa tako i Istra sa svojim vrlo specifičnim razvojnim putovima, tada u okviru austrijskog dijela Monarhije. Zanimanje znanstvenika za centralno žarište, za relevantnu epohu i vodeće književno kretanje razumljivo je, što se, primjerice, sagledava i u istraženosti književnosti u dubrovačko-dalmatinskoj regiji u periodu renesanse i baroka, dakle u doba, kada su se upravo ondje koncentrirala najvažnija zbivanja na polju hrvatske pisane riječi.

Ipak, u naše dane, na razvojnom stupnju znanosti o književnosti do kojega smo došli, čini se da je nedopustivo ne sagledati korpus hrvatskoga književnog naslijeđa u svoj njegovoj cjelovitosti, pa iz sume općeg znanja o njemu izostavljati i zanemarivati pojedine segmente. A to se, upravo, bilo dogodilo s jednim dijelom hrvatske književnosti, sa stvaralaštvom istarskih Hrvata, koje je nastajalo tijekom 19. i na početku 20. stoljeća. U pregledima hrvatske književne povijesti moglo se, npr., naći samo spomenuto ime pjesnika Mata Bastiana iz Kastavšćine, za Brsečanina Kumičića više se znalo zbog njegova djelovanja u hrvatskoj književnoj i političkoj središnjici, kao što je to donekle bilo i s Viktorom Carem Eminom iz liburnijskog kraja; poznatiji je donekle bio i Rikard Katalinić Jeretov iz Voloskoga, ali najčešće ocjenjivan kao epigonska, arhaična pjesnička pojava u usporedbi sa svojim suvremenicima u matici - domovini, u Banskoj Hrvatskoj.

U mnogočem je na takvu sudbinu utjecao i upravni položaj Istre. U 19. i na početku 20. st. hrvatska i slovenska Istra s Kvarnerskim otocima činila je posebnu austrijsku pokrajinu sa Saborom u Poreču, a udružena s Goričkom podvrgnuta je bila Namjesništvu u Trstu. Potom, između dva svjetska rata, Istra je postala dio Kraljevine Italije. To, doduše, ne opravdava hrvatske istraživače iz matice, ali činjenica jeste, da ne samo široka književna javnost, nego ni najuži krug stručnjaka nisu mogli dobiti uvid u kulturni i književni život istarskih Hrvata u prošlome i dijelu našeg stoljeća; cijeli jedan vijek u životu jednog dijela hrvatskog naroda na književnopovijesnom području ostajao je tako bijelim poljem, neistražen i neuključen u opću svijest o kulturnoj i književnoj prošlosti hrvatskog naroda u cjelini.

2.

Međutim, tijekom više od dvadesetak godina unazad, jedan se znanstveni djelatnik, uporno trudi da ispravi ranije propuste, da popuni to bijelo polje u našem poznavanju sveukupne hrvatske književne prošlosti: literarnom produkcijom istarskih Hrvata u 19. i 20. st.

sustavno se bavi prof. dr. Mirjana Strčić, posvećujući toj problematici najveći dio svoga znanstvenoistraživačkog potencijala. U svojim knjigama, u nizu znanstvenih članaka i stručnih priloga M. Strčić pokazuje stalnu težnju da popuni postojeća književnopovijesna saznanja o književnoj prošlosti Istre, da se rezultati tih istraživanja inkorporiraju u ukupnost poznavanja hrvatske književne prošlosti. Krenuvši od gotovo nulte točke, kada je riječ o Istri u 19. i na početku 20. stoljeća, ona je uložila ogroman trud u bazična, filološka istraživanja, otkrila čak i znanstvenoj javnosti brojne zaboravljene istarske književnike, ukazala na formiranje cijeloga istarskog književnog kruga u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda u Istri, u sintezi sagledala zakonitosti i stadije u njegovu razvoju, do konačnog uključivanja istarskih autora u nacionalnu književnu maticu u 20. stoljeću.

Zahvaljujući njezinim nastojanjima, postupno se u Hrvatskoj mijenja opći odnos prema književnim i kulturnim zbivanjima u Istri u 19. stoljeću, u isti mah u nizu radova prof. Mirjane Strčić jasnije se sagledavaju i vrijednosti što ih je Istra dala matičnoj književnosti 20. stoljeća, sve do naših dana, te je vrijedno truda izbliže upoznati tog istraživača i njegova ostvarenja; utoliko više, što je ona upravo za svoje djelo, posvećeno Istri, god. 1991. dobila Nagradu grada Rijeke.

3.

Interese Mirjane Strčić prema književnim kretanjima na kvarnersko-istarskom području usmjerio je njezin dolazak u Rijeku 1961. godine. Inače, osnovno školu završila je u Iloku, a gimnaziju u Bačkoj Palanci, susjednom gradu na drugoj obali Dunave, dok je studij književnosti i hrvatskog jezika diplomirala 1962. god. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na kojem je položila i stručni profesorski ispit. Cijeli radni vijek, od 1962. do danas, provela je u Rijeci - najprije kao profesor hrvatskog jezika u osnovnoj školi (1962-1965), potom kao profesor i bibliotekar u gimnaziji (1965-1980). God. 1979. dolazi u zvanju višeg predavača, kao vanjski suradnik, na riječki Pedagoški fakultet, a već slijedeće godine prešla je u stalni radni odnos, u zvanju docenta, na studiju hrvatskog jezika i književnosti; od 1985. redovni je profesor i znanstveni savjetnik.

Uz svoje nastavničko djelovanje te sve intenzivniji znanstvenoistraživački rad prof. Mirjana Strčić aktivno je sudjelovala i na širem području kulturnog života - predsjednik je SIZ-a za kulturu Općine Rijeka, radi u više komisije tog SIZ-a, voditelj je projekta "Bibliotečno-informacijski sustav Zajednice općine Rijeka" Naučne biblioteke i Pedagoškog fakulteta u Rijeci, predsjednik Savjeta autora i član Savjeta Izdavačkog centra Rijeke, član Komisije za dodjelu književne Nagrade "Drago Gervais", Radne grupe za razvoj bibliotečno-informacijskog sistema Zajednice općine Rijeka, Savjeta časopisa "Fluminensia" itd., a istovremeno je djelovala i izvan Rijeke - kao član Programskog savjeta humanističkih znanosti SIZ-a znanosti SR Hrvatske; a sada je član Vijeća urednika serije "Istra kroz stoljeća" Čakavskog sabora, Predsjedništva Povijesnog društva o. Krka itd. Dobitnik je Nagrade grada Rijeke.

4.

Tijekom svoga nastavničkog rada u srednoj školi M. Strčić se postupno sve više počela posvećivati i znanstvenoistraživačkoj djelatnosti, te od 1968. god. sve češće objelodanjuje rezultate svojih književnopovijesnih saznanja ili praćenja suvremenih književnih pojava. Boravak u Rijeci zapravo je kanalizirao njezine književnopovijesne i esejističko-kritičke interese: najveći dio radova dr. M. Strčić ostao je vezan uz šire riječko okružje - Hrvatsko primorje (danas Kvarnersko primorje), Kvarnerske otoke te ponajprije Istru. Postupno su se počeli nizati njezini radovi stručnog karaktera, objavljivani u raznim novinskim i kalendarskim glasilima, povrh zavidnog broja priloga znanstvenog utemeljenja, tiskanih u znanstvenim i stručnim zbornicima i časopisima (Dometi, Istarski mozaik, Istra, Histria historica, Forum, Oko, Nastava povijesti, Gesta, Kaj, Historijski zbornik, Jadranski zbornik, Krčki zbornik, Liburnijske teme, Barčev zbornik, zbornici "Bašćanska ploča", "Juraj Dobrila", "Susreti na dragom kamenu", "Komparativno proučavanje jugoslovenskih književnosti", Hrvatski biografski leksikon, Prilozi za povijest i kulturu Istre itd.). Suradnik je i Primorskoga slovenskog biografskog leksikona u Gorici (Gorizia).

O rezultatima svojih istraživanja i proučavanja autorica je izlagala i na brojnim znanstvenim skupovima, npr. na Kongresu slavista Jugoslavije, na simpozijima u povodu godišnjice biskupa J. Dobrile, I. Mažuranića, A. Šenoe, A. Barca, M. Mirkovića, Z. Črnje itd., na nizu savjetovanja i skupova Čakavskog sabora, Povijesnog društva Istre, Saveza povijesnih društava Hrvatske, Društva hrvatskih književnika, Saveza društava arhivskih radnika Hrvatske, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (ranije JAZU), Arhiva Hrvatske, Filozofskog fakulteta u Zagrebu, povijesnih društava Istre, Rijeke i o. Krka, itd.

Među piscima Kvarnerskog primorja najviše je pažnje M. Strčić posvećivala Primorcima Antunu Barcu, Silviju Strahimiru Kranjčeviću, Franu i Ivanu Mažuraniću, potom Krčanima Vjekoslavu Štefaniću i Ivanu Žicu-Klačiću, od suvremenih stvaralaca čakavskim pjesnicima, koji djeluju u Rijeci - Nikoli Kraljiću i Ljubomiru Stefanoviću, uz više ostalih. Od suvremenih istarskih književnika više je radova objavila o Zvani Črnji, potom Milanu Rakovcu, Miroslavu Sinčiću, Zoranu Kompanjetu, iz razdoblja međuraća osobito o Dragu Gervaisu, uz Matu Balotu (Mijo Mirković), ali je najviše znanstvenoistraživačkog truda uložila u otkrivanje kulturnih i književnih djelatnika iz razdoblja hrvatskoga narodnog preporoda u Istri i na Kvarnerskim otocima. Pojedinačno objavila je radove o Matu Bastianu, Jurju Dobrili, Matku Laginji, Ivanu Crnčiću, Eugenu Kumičiću, Viktoru Caru Eminu,

Josipu Gržetiću Krasaninu, te osobito o Rikardu Katalinić Jeretovu.

5.

Sinteza istraživanja o Istri svakako je doktorska radnja M. Strčić pod naslovom "Hrvatska preporodna književnost u Istri", obranjena 1980. god. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (mentor: prof. dr. Miroslav Šicel, član-suradnik HAZU); ali, tu je i znatan broj radova, objavljenih i prije i nakon obrane radnje. Ta doktorska radnja, doduše, još nije objavljena u cjelini, ali su temeljne spoznaje istraživanja na tom području unesene u dvije knjige M. Strčić pod naslovom "Istarska beseda i pobuna" (Pula, 1984. i 1985), te u opsežnu uvodnu studiju i sam sadržaj dviju knjiga pod naslovom "Istarska pjesmarica. Antologija hrvatskog pjesništva Istre 19. i 20. stoljeća" (Pula, 1989), u biblioteci "Istra kroz stoljeća" Čakavskog sabora i drugih izdavača.

Prva knjiga "Istarske besede i pobune" sadrži većim dijelom priloge, vezane uz preporodnu epohu u Istri, bilo posvećene pojedinim ličnostima (biskup Dobrila, M. Laginja, Katalinić Jeretov), bilo sintetički sagledanim pojedinim segmentima te književne epohe (rodoljubni i politički motivi u istarskih preporodnih pisaca, udio Liburnije u preporodnom krugu istarskih književnika, veze istarskoga preporodnog kruga s Banskom Hrvatskom preko Šenoina "Vienca", istarski pisci u djelu Antuna Barca). Razdoblje između dva svjetska rata predstavljeno je radom o Dragu Gervaisu, a suvremena epoha prilozima o Zvanu Črnji te Milanu Rakovcu.

Druga knjiga pod istim naslovom najbliže je po sadržaju doktorskoj radnji M. Strčić, obuhvaćajući u sintezi epohu hrvatskoga narodnog preporoda u kulturnom i književnom životu istarskih Hrvata, tj. 19. i početak 20. stoljeća. Autorica je tu epohu podijelila u tri periode; najprije prati prva pretpreporodna i preporodna književna kretanja do 1870. godine, potom u periodu, nazvanom po tršćanskom te potonjem puljskom listu "Naša sloga" (1870-1900), obuhvaća formiranje istarskoga preporodnog kruga pisaca i naznačava njihove književne karakteristike, tipične za preporodnu epohu - ali i specifične, ovisno o općim uvjetima života istarskih Hrvata; zasebno poglavje posvećeno je završnici preporoda (1900-1914), u kojoj istarski pisci izražavaju težnje k potpunoj integraciji sa središnjom strujom u Banskoj Hrvatskoj, s vidljivim nastojanjem, da prevladaju društveno-rodoljubni angažman, tipičan za preporodno doba. Fundamentalna je vrijednost ove knjige - utkana i u ostale radove M. Strčić s tog područja - u tome što je autorica prva izvršila opsežna i mukotrpna istraživanja (po arhivima, bibliotekama, privatnim rukopisnim ostavštinama itd.), što je ukazala na bogatu ali zaboravljenu književnu produkciju u Istri u doba preporoda, što je uz svaki problem ili pisca navela, prvi put na jednom mjestu, sakupljenu relevantnu literaturu te na taj način postavila temelj za svaki budući književnopovijesni pristup toj problematici. Insistirajući na uvažanju razloga za atipični razvoj hrvatske književnosti u Istri u odnosu na matični tok u Banskoj Hrvatskoj, objašnjavajući tu asinkroniju u pojavljivanju epoha ili stilskih formacija vrlo specifičnim uvjetima društvenog života istarskih Hrvata pod snažnom talijanaško-talijanskom hegemonijom, autorica vodi upornu borbu za to, da se i preporodni književni segment Istre uključi u sumu književnopovijesnog poznavanja hrvatske literarne baštine. Odbacujući teorije o epigonstvu i zakašnjelosti istarskih pisaca u odnosu na ilirski pokret i hrvatski narodni preporod u Civilnoj Hrvatskoj, M. Strčić zapravo insistira na Jaussovu tumačenju književne evolucije, na horizontima očekivanja preporodne epohe, koja se u Istri razvila kasnije nego u hrvatskoj nacionalnoj središnjici, na postojanju drukčijeg vida recepcije u Istri u doba, kada je središnjica već kretala stazama realizma, na putu u modernu. Koliko je značenje tih rezultata rada dr. M. Strčić i koje su njegove odlike, najpreciznije je u svojoj ocjeni izrazio dr. Miroslav Bertoša, član - suradnik i znanstveni savjetnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: "Razprave i pregledni radovi Mirjane Strčić odlikuju se jasnoćom i 'klasičnim' znanstvenim i obličjem - od uvoda preko razmatranja problema do konciznih i iznenađujuće lucidnih zaključaka. Uz to autorica potkrepljuje izlaganje veoma bogatim znanstvenom aparaturom, ponekad i posebnim bibliografskim pregledima. No, osim strogo znanstvene sastavnice njezini radovi odlikuju se još jednom, među strogim znanstvenicima, iznimnom vrlinom: dijelovi teksta napisani su esejističkom lakoćom, s mnogim izričajima, koji upućuju na emotivnu refleksivnost, čime nam Mirjana Strčić daje do znanja da Istru, njezinu prošlost i kulturu ne doživljava kao hladni 'objektivni' istraživač i profesor književnosti, već da tim pojavama pristupa kao intelektualni i osobni zaljubljenik u zemljopisni prostor, ljude i duhovne vrijednosti, koje su oni ostvarili. (...) Takva vrsta stvaralaštva predstavlja viši stupanj onom *idealnom obliku istinski izvornog djela, u kojemu se* ostvaruje sintetičko ravnotežje između znanstvenog, literarnog, univerzalnog i pojedinačnog".

Osim dva toma "Istarske besede i pobune", svakako zasebno valja izdvojiti i dvije knjige spomenute antologije "Istarske pjesmarice", značajne iz više razloga. Iako na prvi pogled samo izbor iz pjesništva, s opsežnom uvodnom studijom, to je istovremeno i sintetički uvid u cjelinu književnih zbivanja u Istri tijekom 19. i 20. stoljeća. U tom smislu razprava M. Strčić nadopunjuje rezultate istraživanja, iznesene u prve dvije knjige, ali ona svoj književnopovijesni i kritički obuhvat nastavlja i dalje - na vrijeme međuraća te na razdoblje nakon 1945, do u naše dane. Na razmeđi najstrožega antologijskog kriterija i panoramskog izbora istarskog ogranka hrvatskog pjesništva "Istarska pjesmarica" pokazala je čvrst kontinuitet pjesničke riječi u Istri tijekom dva stoljeća, neupućenima donijela pravo iznanađenja u pogledu bogatstva i dome-

ta tog pjesništva, a istovremeno osvijetlila i unutrašnje zakone njegove evolucije. Autorica je posebnu pažnju posvetila razvoju čakavske lirike novijeg doba u Istri. Ali, treba istaći i to, da se M. Strčić i izvan ove antologije češće navraćala čakavskome književnom fenomenu. Ukazujemo na radove, posvećene u prvom redu Dragu Gervaisu i Zvanu Črnji, no isto tako i one o Nikoli Kraljiću, Milanu Rakovcu, Ljubomiru Stefanoviću, Marinu Franičeviću, Miroslavu Sinčiću itd. No, vraćajući se "Istarskoj pjesmarici", mora se uočiti, da je i ta antologija rezultat obimnoga i ustrajnog istraživačkog rada, a ne samo izbor pjesama, ocijenjenih osobnim (antologičarevim) afinitetima; veći broj istarskih pjesnika iz 19. st. i iz doba međuraća književnoj javnosti i nije ranije bio poznat, a osim nekoliko njih većina ih nije dočekala tiskanje zbirki svojih pjesama, pa je samo uporni tragalac za zaboravljenim vrijednostima mogao pronalaziti njihova ostvarenja, rasuta po onovremenim glasilima, danas često raritetnim i gotovo nedostupnim. Zbog svega toga prof. dr. Miroslav Šicel, redovni profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu i član-suradnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, svoju je ocjenu "Istarske pjesmarice" (Kaj, 2-3, Zagreb 1991), nakon iscrpnije analize, naznačio riječima: "Ovo je, stoga, jednom riječju, mala književna povijest hrvatskog pjesništva Istre; primjeri, izbor pjesnika i pjesama, adekvatno komentirani u uvodnoj studiji, govore kako antologija hrvatskog pjesništva Istre 19. i 20. stoljća Mirjane Strčić nije samo 'objektivni' pregled hrvatskoga poetskog govorenja na tlu Istre tijekom gotovo dva stoljeća nego i izrazito autorsko djelo - autoričina vizija, ali ne impresionistička, nego znanstveno utemeljena, ovog segmenta hrvatske štokavske i čakavske poezije istarskog kruga. U tome je i njezino najveće značenje."

Svoju prvu knjigu M. Strčić objavila je u prvom periodu svog istraživanja književne prošlosti Istre; bila su to "Careva pisma iz Liburnije. Izbor iz korespondencije Viktora Cara Emina s Rikardom Katalinićem Jeretovim", Opatija-Rijeka, 1970. Iako manje obimom, uz uvodni članak te bilješke i komentare uz pisma dvojice istaknutih istarskih književnika, ovo djelo pruža mogućnost izravnog pristupa razdoblju, kojim se autorica najviše bavi. Da se iz ovakve objavljene književne građe može sagledati sva složenost društvenih prilika - u ovom slučaju hrvatske Istre, osobito na početku 20. stoljeća - stručnjaci znaju već unaprijed, no i za laike knjiga je vrijedna pažnje. Ovdje ćemo spomenuti još jedan sličan izbor iz književne građe - "Dva istarska pjesnika - iz korespondencije Drago Gervais - Rikard Katalinić Jeretov," objavljen u puljskoj "Istri" (2-3, 1977), zanimljiv uz ostalo i stoga, jer donosi nepoznate podatke o počecima Gervaisova dramskog rada.

Govoreći o knjigama, kao književnoj građi trajnog karaktera, valja reći i to da je M. Strčić priredila za objavljivanje djela nekoliko istarskih autora, među njima i neobjavljena ili težko dostupna ostvarenja. U seriji "Istra kroz stoljeća" Čakavskog sabora god. 1979. objavljena je u njezinoj pripremi knjiga književnih radova Draga Gervaisa "Moja zemlja. Izbor iz djela", god. 1980. knjiga Milana Rakovca "Priko Učke", te 1983. god. knjiga Matka Laginje "Književna djela i rasprave" (koautor dr. Petar Strčić). Sva su ta izdanja opremljena temeljitim uvodnim studijama, bibliografskim i ostalim prilozima, te uz "Istarsku pjesmaricu" u istoj biblioteci kao vrijedan autoričin obol pridonose fundamentalnom kulturnom značenju toga izdavačkog poduhvata. Uredništvu iste serije autorica je 1991. god. predala za tisak i pripremljeni izbor iz djela Rikarda Katalinića Jeretova. Osim toga priredila je još dva izbora poezije D. Gervaisa - "Jedna sanja bela" (Opatija, 1987) te "Pod Učkun" (Rijeka, 1991), a u štampi je i kritički pripremljeno izdanje "Mažuranića" Antuna Barca, u okviru projekta izdavanja "Djela" toga značajnog hrvatskog književnog historičara.

6.

U dosadašnjem prikazu uglavnom smo već iznijeli osnove rada na znanosti o književnosti dr. M. Strčić, osobito u objavljenim knjigama. Cjelokupni pregled rezultata tog djelovanja do 1990. god. pruža prilog Snježane Hozjan "Bibliografija prof. dr. Mirjane Strčić," objavljen u "Pazinskom memorijalu" (knj. 21, 199, str. 275-291), te ćemo stoga ovdje navesti samo najuži izbor znanstvenih studija i članaka, koji se odnose na Istru: "Antologijski Jeretov", Dometi, II, 2, Rijeka 1969; "Rodoljubna i politička komponenta u djelima hrvatskih preporodnih pisaca Istre", Pazinski memorijal 7, 1977, (Riassunto; p.o.); "Ča beseda je težačka. O poeziji Zvana Črnje", Dometi, X, 2, Rijeka 1977; "Društvene i političke prilike u Istri u 19. i na početku 20. st.", Nastava povijesti 3-4, Zagreb 1981; "Doba 'Naše sloge' u hrvatskoj preporodnoj književnosti u Istri", Histria historica, IV, 2, Pula 1981. (Summary; p.o.); "O poeziji Milana Rakovca", Forum, XXII, knj. 55, sv. 46, Zagreb 1983; "Književnici Istre u Barčevim radovima", Barčev zbornik, Zagreb 1984; "Krležijansko-bezjačka pobuna Zvana Črnje", Istra, XXII, 1, Pula 1984; "Dobrilina uloga u izdavanju prvih hrvatskih glasila Istre i Kvarnerskih otoka", u: Juraj Dobrila 1812-1882, Pazin 1985; "Socijalna osnova preporodne književnosti u Istri i na Kvarnerskim otocima", Istra, XXIII, 3-4, Pula 1985; "Prilog za biografiju dr. Ivana Crnčića", Dometi, XIX, 2-3, Rijeka 1986, (Summary; koautor dr. P. Strčić); "Viktor Car Emin i Rikard Katalinić Jeretov u preporodnom pokretu istarskih Hrvata", Liburnijske teme 6, Opatija 1987; "Mijo Mirković prema hrvatskom narodnom preporodu u Istri", u: Zbornik radova Znanstvenog skupa "Susreti na dragom kamenu", u: XVII međunarodni naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd 1988, p.o.; "Zoran Kompanjet (Ili: Tko se to nama smije?)", Dometi, XXI, 7, Rijeka 1988, (Summary); "Poezija Zvana Črnje", Istra, XXVII, 1-2, Pula 1989; "Dragovan Šepić i hrvatski narodni preporod u

Istri", Arhivski vjesnik, XXXII, 33, Zagreb 1990. (Summary); "Književno djelo Mata Bastiana", Fluminensia 2/1988-1-2/1990. (Zusammenfassung), itd.

7.

Za slovensku kulturnu javnost vrijedno je istaći, da se u svojim radovima prof. dr. Mirjana Strčić dotiče i slovenskog dijela Istre, kao i drugih susjednih slovenskih krajeva. Riječ je, dakako, o radovim što se odnose na 19. i početak 20. stoljeća, kada su sudbine hrvatskoga i slovenskog stanovništva Istre u mnogočem bile povezane, i to ne samo jedinstvenom borbom protiv vladajućega političkog protivnika nego i neposrednim kulturnim i književnim vezama. Preporodni istarski djelatnici nisu pred sobom imali samo primjer ilirskog pokreta i hrvatskoga narodnog preporoda u Banskoj Hrvatskoj nego i živa nacionalna i kulturna kretanja među Slovencima. Govoreći o radu biskupa Dobrile i Mata Bastiana na pokretanju prvih hrvatskih istarskih glasila, M. Strčić imala je u vidu i njihov oslon na slična slovenska iskustva (npr. Bleiweisove "Novice"), ukazivala je na suradnju istarskih Hrvata sa slovenskom "Edinosti", na značenje goričke bogoslovije za formiranje cijelog niza hrvatskih istarskih svećenika, isto tako i Trsta kao značajnoga političkog i kulturnog središta istarskih Hrvata i Slovenaca, na sudjelovanje nekolicine Slovenaca u životu hrvatske Istre u preporodnoj epohi - Frana Ravnika, Jakoba Volčiča, krčkog biskupa dr. Antona Mahniča itd.

8.

Gledajući uže, s aspekta istarsko-kvarnerske regije, prof. dr. Mirjana Strčić, redovni profesor i znanstveni savjetnik Pedagoškog fakulteta u Rijeci, danas je vodeći književni povjesničar na tom prostoru, a u okviru hrvatske znanosti o književnosti općenito, po značenju rada kojim se bavi, također treba imati u vidu njezine doprinose. Od nje se, u zreloj fazi rada, mogu očekivati i dalji, novi rezultati proučavanja i vrednovanja književnog stvaralaštva u Istri; a to, u ovom momentu, potvrđuje i veliki znanstveni projekt "Hrvatska književnost Istre u 19. i na početku 20. st.", na kojem radi od 1991. godine. Riječ je o projektima Ministarstva znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske, a znanstvena ekipa, kojom rukovodi prof. dr. Mirjana Strčić, nastavlja sustavno istraživati i proučavati područje, koje - zbog svoje ranije nedovoljne istraženosti - pruža i danas široko polje rada za književne povjesnike.

Marijan Grakalić

Convegno: L'INSEGNAMENTO DELLA LINGUA ITALIANA IN UNA PROSPETTIVA INTERCULTURALE.

Capodistria, 20 maggio 1992

Si è tenuto il giorno 20 maggio 1992 a Capodistria (presso il Teatro Comunale) un convegno organizzato dall'Università di Lubiana (Facoltà di Pedagogia) e l'Istituto di ricerca di Milano IARD dedicato all'"Insegnamento della lingua italiana in una prospettiva interculturale", con il patrocinio del Ministero degli Affari Esteri italiano. Hanno aperto il simposio personalità quali il Preside della Facoltà dell'Educazione di Lubiana Vinko Skalar, il Console Generale d'Italia a Capodistria, dott. Luigi Solari, il rappresentante del Ministero dell'Educazione e dello Sport della Slovenia Silvo Fatur, il Vicepresidente della repubblica di Slovenia Ciril Zlobec, il ministro Lucio Pallotta, in rappresentanza del Ministero degli Affari Esteri italiano, il direttore del Centro italiano di Zagabria, prof. Gritzko Mascioni, il sindaco di Capodistria Aurelio Juri e Franco Brambilla, presidente dello IARD. Si tratta di un progetto che lo IARD, istituto milanese, ha iniziato nel 1987, calato nel programma specifico di L2. Apprendere l'italiano giocando: è questa la formula che lo IARD, ha sperimentato con successo nei tre comuni costieri di Capodistria, Isola, Pirano, coinvolgendo circa tremila raggazzi che frequentano le scuole slovene. Secondo la prof. ssa Lucija Čok, dell'Unità capodistriana della Facoltà di Pedagogia lubianese e anima del progetto, i risultati sono stati soddisfacenti, sia per gli alunni che per gli insegnanti, che si sono distinti per un alto livello professionale. Questa sperimentazione sarà allargata all'Istria croata ed alla zona confinaria del Goriziano, come anticipato e desiderato dal Console Generale d'Italia a Capodistria, dott. Luigi Solari, che nel discorso di apertura del convegno, con la sensibilità e profonda conoscenza delle problematiche di frontiera che ha sempre dimostrato, ha ricordato la metafora di Gino Brazzoduro, pubblicista di Fiume, recentemente scomparso: le culture sono isole di un arcipelago e gli individui bilingui sono i traghetti che vanno verso queste isole. Il Console generale ha auspicato che in futuro ci siano sempre più traghetti e che le isole siano sempre meno isolate tra di loro. Gli illustri relatori, sopraccitati, hanno tutti posto l'accento sul fatto che il plurilinguismo è un fattore inevitabile: è l'idea centrale dell'Europa del XXI secolo. Particolarmente significativo l'intervento di Ciril Zlobec che ha illustrato la sua personale esperienza ed ha raccontato come a lui, ragazzo nativo del Carso, sia stata imposta la cultura italiana e negata la sua, quella slovena. Questa imposizione creò in un primo tempo il rifiuto per la cultura italiana, ma col passare degli anni ha affermato Zlobec di essere riuscito a mediare questa posizione, vivendo tra due culture, la sua e quella adottata. "Il paragone tra due culture offre l'analogia al contatto con altre culture. Vivere tra due culture significa perciò vivere in uno spazio aperto, essere e rimanere disposti ad accettare le idee e le opere altrui, dei singoli e delle intere realtà. Chi sceglie di chiudersi in una sola di esse vive, che ne sia consapevole o meno, una vita riduttiva. Presso le nazioni minori succede di regola (concetto messo in evidenza anche da Silvo Fatur) che

la lingua venga minacciata, continuamente esposta al pericolo di venir emarginata, persino nei territori ove viene parlata. La nazione è consapevole che con la scomparsa della sua lingua essa perderà la propria identità nazionale ed individuale. Da qui l'attaccamento alla lingua che rappresenta più dell'economia, della scienza, il segno di riconoscimento dei piccoli popoli". Nella relazione su "La politica di promozione della lingua italiana all'estero" il ministro Lucio Pallotta, del Ministero degli Affari Esteri italiano, ha messo subito in luce che l'Europa è una testimonianza di lingue minori; partendo anche lui dalla sua esperienza, ha fatto l'esempio del maltese, che è un legame tra l'Europa ed il mondo arabo, l'inglese e l'italiano a Malta sono veicoli; la lingua locale, il maltese va rispettata. Anche il lussemburghese è una lingua minoritaria; nel centro del Molise c'è il croato, le lingue minoritarie sono un patrimonio che deve essere tutelato. Il ministro Pallotta ha continuato illustrando i traguardi più importanti nella politica della diffusione della lingua italiana all'estero. Ha ricordato come l'esodo migratorio negli USA, in Argentina, di fine secolo stimolò la costituzione nel 1889 della Società Dante Alighieri; la prima politica culturale nacque, quindi, spontaneamente per difendere la propria lingua e la propria cultura. Negli anni 20 il fascismo si pose il problema del nazionalismo culturale: non si possono imporre lingue a popoli che hanno retaggi diversi. Una tappa importante è stata l'istituzione degli Istituti Italiani di Cultura all'estero, le scuole italiane all'estero ed i corsi previsti dalla legge 3 marzo 1971 N. 153. Le classi colte in Europa conoscono l'italiano; le classi medie, invece, sono più restie alla conoscenza dell'italiano; i giovani di 2, 3 e 4 generazione nei paesi di forte immigrazione come il Canada, USA ed Argentina desiderano ritornare alle proprie radici, alla propria lingua e cultura. Nella politica di diffusione della lingua italiana rivestono particolare importanza i corsi di aggiornamento per insegnanti, la promozione dell'editoria, ma bisogna fare di più. Lodevole l'iniziativa che ha visto lanciare l'anno del barocco che ha contribuito notevolmente a sviluppare i circuiti turistici, come pure il Festival dedicato a Kafka. Nell'area centro-danubiana l'Europa è in via di allargamento, da tener presente infine che le frontiere uniscono, sono una fonte di cooperazione. Molto interessante anche il concetto di cultura espresso dal professor Griztko Mascioni, direttore dell'Istituto italiano di cultura di Zagabria: la cultura è qualcosa che tocca tutto, inoltre non va vista in senso unidirezionale, bisogna far conoscere le altre culture in Italia. Tra gli interventi tecnici da ricordare in particolar modo quello di Silvana Schiavi Fachin sulla situazione di trilinguismo nel Friuli, quello di Fabrizio Radin sulla scuola italiana in Istria e a Fiume.

Fabrizio Radin nella sua relazione ha sottolineato come negli ultimi anni ci sia una domanda sempre piu'imperiosa di lingua italiana, come L2 o dell'ambiente sociale sul territorio; come si stia vivendo un'espansione nelle località di Albona e Pisino; anche nell'alto buiese e nel pinguentino c'è una crescente domanda di corsi di lingua italiana per adulti. Le scuole italiane, ha rilevato Radin, espletano sia una funzione di formazione e di tutela, sia una funzione di diffusione della lingua e cultura italiana nel territorio istro-quarnerino. I ragazzi della maggioranza, slavofoni, attraverso il confronto con la minoranza italofona, hanno una percezione positiva dell'italiano. Le nostre scuole hanno ottemperato ad una funzione europea, ha proseguito Fabrizio Radin; la nostra scuola non vuole nè snazionalizzare, nè farsi snazionalizzare, ma vuole essere una scuola aperta con una funzione di europeizzazione del territorio. Molto coinvolgente l'intervento di Pietro Modini, l'anima del progetto ELLE, che ha parlato della "Dimensione interculturale del Progetto ELLE." Le culture si devono integrare, senza nessuna forma di colonialismo culturale.

Questo particolare ed innovativo metodo messo a punto dallo IARD che facilita l'apprendimento della lingua attraverso il gioco contribuirà sicuramente, secondo il preside della Facoltà di Pedagogia di Lubiana Vinko Skalar, allo sviluppo della multicultura in questi territori che è l'unica forma di sopravvivenza.

Al Convegno, inserito nelle celebrazioni per la festa comunale, sono intervenuti inoltre Alberto Malutta che ha parlato del "Contributo dell'Università popolare di Trieste alla formazione degli insegnanti di L2," Srđa Orbanić, che ha fatto una relazione sulla situazione linguistica dell'istro-quarnerino, Edda Serra che ha esposto i "Programmi e la programmazione: realtà e prospettive." Lucija Čok ha riferito sull'esperienza vissuta e la competenza acquisita dall'insegnante. Irena Lipovec ha fatto un bilancio finale sull'esperienza istriana. Al termine le insegnanti Viviana Vran e Dolores Bressan hanno presentato i risultati delle sperimentazioni del progetto ELLE in alcune scuole istriane. In questo convegno è emersa l'importanza del bilinguismo a due livelli, il primo come crescita dell'identità, cioè entrare in contatto con il diverso porta ad una crescita reale, il secondo livello è, per così dire, politico: abbiamo vissuto nell'Europa delle patrie per far crescere una cultura comune.

È auspicabile che il progetto IARD sia sperimentato nell'Istria croata e nel territorio confinario del Goriziano, zone di estremo interesse a detta del presidente dello IARD Franco Brambilla; ciò consoliderà sia la diffusione della lingua e cultura italiana in quest'area sia rinfonzerà la cultura della convivenza, unica possibile e unico autentico rimedio contro i demoni dei nazionalismi e gli spettri della non tolleranza.

Elide Riccobon

IN MEMORIAM

Gorazd Marušič (1959-1992)

Sredi septembra t.l. je Zgodovinsko društvo za južno Primorsko izgubilo svojega aktivnega in prizadevnega člana Gorazda Marušiča. Njegova prezgodnja smrt, dopolnil je komaj 33 let, je presekala pot zavzetemu in prizadevnemu zgodovinarju mlajšega rodu, ki se je že ob koncu študija odločil za raziskovanje istrske zgodovine na prelomu med 18. in 19. stoletjem.

Rodil se je 28. februarja 1959 v Zagrebu. Osnovno šolo je v letih 1967-1975 obiskoval v Kopru, ravno tako gimnazijo. Leta 1979 se je vpisal na Oddelek za zgodovino in sociologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani; diplomiral je jeseni leta 1986. Po vrnitvi v Koper se je za določen čas zaposlil v Pokrajinskem muzeju v Kopru in pod mentorstvom prof. Janeza Kramarja pričel z zbiranjem materiala v okviru raziskovalnega projekta "Napredno železničarsko gibanje na Primorskem med NOB". V tem okviru je pregledoval personalne mape naprednih železničarjev na Primorskem in v Istri med NOB. Delo je potekalo v glavnem na terenu in sicer v Postojni, Divači, Novi Gorici in Pulju. Nastala je precej zajetna kartoteka, ki bo s pridom uporabljena v bodočem delu prof. Kramarja.

Obenem je 19. januarja 1991 opravil pri Skupnosti muzejev Slovenije strokovni izpit in pridobil naziv kustos-zgodovinar.

Že leta 1987 je pričel z raziskovalnim delom v okviru interdisciplinarnega projekta "Kultura na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre" in se opredelil za obdobje med propadom Beneške republike 1797 in Dunajskim kongresom leta 1814/15. V okviru raziskovalne naloge z naslovom "Družbeno-politični in ekonomski položaj Koprščine od propada Beneške republike (1797) do Dunajskega kongresa (1814/15)" je začelo nastajati obsežno gradivo, ki se mu je posvečal z veliko vnemo in prizadevnostjo. Ob obsežni bibliografiji se je lotil raziskave arhivskega gradiva tako v Osrednji knjižnici in Pokrajinskem arhivu v Kopru kot v Mestni knjižnici (Biblioteca Civica) in Državnem arhivu (Archivio di Stato) v Trstu. Zaradi obsežnosti raziskovalne teme se je posvečal predvsem prvemu avstrijskemu obdobju (1797-1805) in pričel postopno tudi z objavo krajših razprav in člankov, ki so razvidni iz priložene bibliografije.

Navedeno raziskovalno delo, ki je bilo razpeto med koprsko muzejsko ustanovo in med knjižnicami ter arhivi v Kopru, Piranu, Trstu in Ljubljani, je torej zapolnjevalo prva delovna leta Gorazda Marušiča in ga navdajalo z optimizmom in vedrino, za katerima pa se je mestoma skrivalo tudi kako grenko in trpko spoznanje povezano z osebnimi težavami in hibami, ki so ga zaznamovale že ob rojstvu.

Vsekakor je Muzej v nekem smislu postal njegovi drugi dom, prostor njegove strokovne rasti in dozorevanja, mesto vključevanja v širša kulturna in strokovna snovanja v katera je vztopal z velikim žarom in zanosom. V teh letih so se postopno razen strokovnih razkrivale tudi njegove človeške kvalitete in vrline, zlasti nesebičnost, poštenost in dobrodušnost. Znal je biti pozoren in ustrežljiv do vsakogar, znal je priskočiti na pomoč ob vsaki priliki in ob vsakem času, ne glede na to ali je bilo delo primerno njegovi izobrazbi in fizičnim močem.

Ob zgodovinski znanosti, ki ga je v celoti pritegnila že od malega, se je ukvarjal tudi s filatelijo in zbiranjem starih razglednic, aktivno je sledil vsem strokovnim srečanjem in predstavitvam zgodovinskih del, bil je tudi med aktivnimi člani Zgodovinskega društva za južno Primorsko.

V letu 1991/92 je vpisal magisterij na Oddelku za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani in uspešno opravil prve izpite.

Tudi ob razmeroma skromnem publicističnem opusu in komaj zastavljenem delu, bo ime Gorazda Marušiča za večno zapisano v analih istrske oziroma primorske zgodovine.

Salvator Žitko

Gorazd Marušič - bibliografija

Članki in razprave

- Koper v času Napoleona (1805/6 - 1813), Kronika XXXVII, Ljubljana 1989, št. 1-2, str. 58-66;
- Angelo Calafati. Prispevki k biografiji, Annales - Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin / Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine, 1/1991, Koper 1991, str. 149-154.

Ocene in poročila

- Istra - Koper v času Napoleona, Primorska srečanja 1987, št. 74-75, str. 384-390;
- Gospodarstvo na Slovenskem v 19. stoletju, Primorske novice 23. 1. 1987, št. 5, str. 16;
- Santorijeva tehtnica v Kopru?, Primorske novice 18. 12. 1987, št. 99, str. 2;
- Iz Piranskega arhiva, Primorska srečanja 1987, št. 76-77, str. 527;
- Julij Titl: Vodni mlini v Slovenski Istri, Kronika XXXVII, Ljubljana 1989, št. 1-2, str. 163;
- Josef Ressel - izumitelj ladijskega vijaka, Primorska srečanja 1988, št. 82-83, str. 359-360;
- Giovanni Russignan: Testamenti di Isola d'Istria (dal 1391 al 1579), Zgodovinski časopis XLII, Ljubljana 1988, št. 1, str. 142;
- Janez Kramar: Narodna prebuja istrskih Slovencev, Kronika XXXIX, Ljubljana 1991, št. 3, str. 106-107;
- Zbornik Annales, Primorska srečanja 1992, št. 134-135, str. 473.

prejeto: 1991-01-15 UDK 05:001

MEDNARODNI STANDARDI ZA OBLIKO TEKOČE PUBLIKACIJE IN PRISPEVKA V NJEJ

dipl.inž. Alenka Šauperl Zorko
Matična služba, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper

IZVLEČEK

Opisan je del skupine standardov za dokumentacijo, namenjenih oblikovanju tekočih publikacij in prispevkov v njih zaradi olajševanja prenosa informacij po svetu. Priporočeni so format tekoče publikacije, položaj naslova in drugih pomembnih podatkov, oblika in vsebina kazal ter struktura prispevkov v publikaciji.

UVOD

Tekoče publikacije so dela, ki izhajajo večkrat ali celo brez namena prenehanja neomejeno dolgo. Izhajajo v rednih ali nerednih časovnih intervalih. V njih izhajajo krajša dela, vesti, poročila in drugo. Med tekoče publikacije štejemo tudi časopise in revije.

Skupina standardov o dokumentaciji pomeni pravzaprav standardiziranje nosilcev - virov informacij (publikacije idr.) z namenom, da bi knjižničarjem in informacijskim strokovnjakom olajšali delo pri posredovanju informacij iz njih. Velikokrat se namreč zgodi, da je naslov nejasen, da so podatki o založbi in izdajatelju tako skriti med reklamami, da jih težko najdemo. To pomeni veliko oviro pri citiranju in iskanju gradiva v knjižnici na zahtevo bralcev. Upoštevanje standardov urednikov ne ovira, knjižničarjem, informatorjem in bralcem pa omogoča veliko udobnejše komuniciranje.

Standardizirana struktura prispevka v publikaciji pripomore k boljšemu organiziranju naših lastnih misli in omogoča bralcu boljše razumevanje našega dela. 'Lenemu bralcu' pa omogoča, da prebere od našega dela le tisto, kar pri svojem delu nujno potrebuje.

Jugoslovanska standardizacija je na tem področju v primerjavi z drugimi strokami precej popolna. Če naj se naše delo širi v Evropo, moramo sprejeti evropska merila kakovosti. Ena skupina kakovostnih meril - oblikovna - je določena v mednarodnih ISO standardih. Druga skupina meril vsebinske kakovosti je etično vprašanje stroke in se tiče vesti vsakega posameznika. Šele dovolj visoka merila obeh skupin, skupaj s prevodi v enega svetovnih jezikov, omogočajo vključevanje naše stroke in znanosti v Evropo in svet.

PREGLED DOSEDANJIH OBJAV

Podlaga za pričujoči prispevek je podobno delo Dubravke Kritovac v strokovni reviji Informatologia Yugoslavica iz leta 1978. Čeprav je njen prispevek že precej star, še ni zastarel. Večina standardov je bila takrat že objavljenih. Pri delu sem upoštevala tudi novejše, ki so izšli po letu 1978 in predhodne dopolnjujejo. Vsi standardi so med seboj usklajeni tako, da je en predmet obravnavan le enkrat.

Uredništva strokovnih revij imajo običajno načela, po katerih urejajo revije. Od avtorjev zahtevajo, da ta načela upoštevajo, čeprav niso vedno javno znana. Navodila avtorjem, ki izidejo v vsaki številki so vsekakor za sodelavce veliko olajšanje. Tako lahko vsi, tudi novinci vedo, v kakšnem primeru imajo možnost, da bo uredništvo prispevek sprejelo. Navodila avtorjem bi morala vsebovati razen opisa stroke, za katero revija objavlja tudi predpisano strukturo članka in podatke, ki se ob članku navajajo (opis avtorja: akademski naslovi, utemeljitev avtoritete). Običajno je to tudi dejansko stanje. Velikokrat pa so navodila tako pomanjkljiva, da nikomur ne pomagajo.

Tudi razvoj strokovnih in znanstvenih revij je stroka, ki bi morala zanimati predvsem sofinancerja velikega števila takih revij - sekretariat za raziskovano dejavnost in tehnologijo. Vsaki dve leti organizira Institut informacijskih znanosti iz Zagreba jugoslovansko strokovno posvetovanje na to temo. Kaže, da zaradi računalništva strokovna periodika ne bo izumrla. Ravno nasprotno: zaradi razvoja namiznega založništva se pojavlja vedno več publikacij, ki ne upoštevajo niti standardov niti ustaljenih navad. Čeprav je mogoče, da prinašajo izredno zanimivo informacijo, jo nestandardna oblika publikacije naredi široki javnosti nedostopno.

OBLIKA SERIJSKE PUBLIKACIJE

Naslovna stran

Naslovna stran prispevka vsebuje naslov in podnaslov (če avtor želi) prispevka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, če je to potrebno ali če avtor želi. V rokopisu je to posebna stran.

Standard priporoča, naj bo naslov natisnjenega članka opremljen tudi z datumom prispetja članka v uredništvo in vrstilcem UDK - ali z drugo široko uporabljeno mednarodno klasifikacijo. Datum 20. november 1990 napišemo v eni od treh oblik: 19901120
1990-11-20
1990 11 20.

Izvleček

Druga stran rokopisa vsebuje samo izvleček (abstract, sažetak). Standard priporoča prevod izvlečka v tuj jezik (zaradi vključevanja v mednarodne informacijske sisteme).

V natisnjenem članku je položaj izvlečka med naslovom, imenom in priimkom avtorja ter glavnim besedilom. Pred začetkom besedila izvlečka navedemo bibliografski opis članka: priimek in kratico imena avtorja, naslov prispevka, naslov revije, letnik, leto in številko zvezka revije ter strani, na katerih je članek natisnjen. Če

ima revija pagino vivo, to ni nujno potrebno. Izvlečka v obeh jezikih sta postavljena skupaj. Izvleček naj bo natisnjen na površini 64X95 cm.

Vsebina izvlečka

Z izvlečkom omogočimo bralcu, da se hitro seznani s temo in poglavitnimi dognanji v delu. Tako se lahko odloči, da bo prebral celotni članek. Če je članek za njegovo delo bolj obrobnega pomena, naj bi mu bil dovolj informativen, da mu ne bi bilo potrebno brati vsega dela. Da bi dosegli ta namen, v izvlečku na kratko opišemo namen, metode dela, rezultate in zaključke.

Namen: navedemo, zakaj smo delo opravili ali napisali dokument. Na že objavljeno gradivo se sklicujemo le, če je to glavni motiv dela.

Metode: na kratko opišemo metode in tehnike dela - le kolikor je potrebno za razumevanje. Nove tehnike opišemo le kjer se razlikujejo od že znanih. Če v delu ne opisujemo eksperimentalnega ali praktičnega dela, opišemo vire informacij. Rezultate in zaključke lahko združimo. Navedemo le poglavitne rezultate in zaključke. Novosti in ugotovitve predstavimo kar se da informativno.

Slog

Izvleček je en sam odstavek.

Začnemo ga s stavkom, ki vsebuje glavno sporočilo dela. Stavki naj bodo popolni in ne predolgi. Pišemo v tretji osebi, le izjemoma uporabimo glagole v neosebni obliki. Uporabljamo pravilni strokovni jezik in se izogibamo slabše znanim kraticam. Ohraniti moramo osnovno informacijo in poudarke iz glavnega besedila. V izvlečku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.

Obseg

Izvlečki iz znanstvenih besedil smejo vsebovati 500 besed, strokovnih 250, beležke in krajša sporočila 100, za pisma uredniku je dovolj en stavek.

Besedilo - glavno besedilo prispevka

Splošna navodila

Opombe

Opombam se, če je le mogoče, izogibamo. Če za bibliografske reference uporabimo številke, potem moramo za opombe uporabiti druge simoble. Simbol zapišemo takoj za besedo ali stavkom, na katerega se opomba nanaša in ga moramo razrešiti na isti strani pod črto pod besedilom. Če citiramo kako delo, lahko to naredimo z arabsko številko v oklepaju, pred piko na koncu stavka, v katerem je citat. Številke si sledijo od prvega citata v delu, s številko 1, do zadnjega, zaporedno. Številke so razrešene v zadnjem poglavju glavnega besedila: Literatura ali Viri.

Bibliografski podatki

Bibliografski opis napišemo tako, kot je navedeno v primerih, navedenih v tem poglavju. (Naveden je le najkrajši bibliografski opis, torej obvezni elementi.) Le na isti strani (ali dvojni strani) smemo uporabiti kratice:

ibid.=ibidem=v istem delu
id.=idem=isti avtor
inf.=infra=spodaj
loc.cit.=loco citato=na citiranem mestu
op.cit.=opere citato=v citiranem delu
sup.=supra=zgoraj

Opis zaključene publikacije kot celote - knjige:
avtor. naslov, izd., kraj, založba, leto

Tolstoj N., Klepec M., Kovač T.: Trilogija o proboju vojnih beguncev iz leta 1945. Vetrinje - Teharje - Rog. Maribor, Založba za alternativno teorijo, 1990

Če navajamo določen del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli. Opis prispevka v zaključeni publikaciji - npr. prispevka v zborniku:

avtor prispevka. naslov prispevka. v: avtor knjige. naslov knjige, izdaja, leto izida, strani od-do *Šiškovič R.: Prirodno - geografski oris in rast prebivalstva.*

v: Kraški rob in Bržanija. Koper, 1990, s.9-18 Opis tekoče publikacije - revije kot celote: naslov periodike, kraj izdaje *Kronika, Ljubljana*

Opis dela tekoče publikacije - posamezne številke revije: naslov periodike, kraj izdaje, številka letnika, leto izida, številka zvezka

Kronika, Ljubljana, 36(1988š1-2

Opis prispevka v tekoči publikaciji - članka v reviji: avtor članka. naslov članka. naslov revije, letnik, leto, številka, strani od-do

Golob F. Likovna upodobitev poštne postaje v Šentožboltu. Kronika 36(1988š1-2, s.23-29

Tabele in ilustracije

Tabele in ilustracije naj bodo čim bližje mestu v besedilu, kjer so omenjene. Biti morajo zaporedno oštevilčene in opremljene z informativnim naslovom, tako da so informativne tudi, če so iztrgane iz konteksta.

Simboli, merske enote in kratice

Uporabljamo samo standardne simbole in uzakonjene merske enote. Kratice smemo uporabljati, vendar jih moramo, ko se prvič pojavijo, v oklepaju razrešiti.

Članek v več delih

Vse dele članka moramo označiti tako, da je jasno razvidno, da gre za članek v več delih. To označimo pod naslovom (razen pri prvem delu) in na koncu (razen pri zadnjem). Pod naslovom napišemo: čnadaljevanječ, na koncu pa: čse nadaljuječ oziroma čkonecč.

Položaj prispevka v reviji

Celoten članek naj bo natisnjen na zaporednih straneh, ne pa razpršen po publikaciji.

Poglavja v prispevku (struktura članka)

Priporočajo, naj si poglavja v članku sledijo takole:

1 Uvod
2 Pregled dosedanjih objav
3 Materiali in metode (Dokazni postopek)
4 Rezultati
5 Komentar (Sklepi)
6 Povzetek (Summary) - če je delo daljše, vsebino povzamemo na največ dveh straneh
7 Zahvala - če avtor želi
8 Priloge - če je potrebno
9 Viri (Literatura, Bibliografija)

Od stroke do stroke se poimenovanje poglavij nekoliko razlikuje, vendar vsebina ostaja enaka.

Poglavja lahko členimo v podpoglavja:

1 3.1 3.10.1 3.10.11.1
2 3.2 3.10.2 3.10.11.2
3 — 3.3..
4 ...
5. 3.10.11 —.

OBLIKA REVIJE

Naslov

Popolni naslov naj bo kratek in jasen. Izraža naj vsebino revije. Če to ni mogoče, lahko podnaslov pojasni kakšne vrste prispevke in katere stroke revija objavlja. Povsod se mora pojavljati v enaki obliki: na platnici, naslovnici, nad kazalom vsebine, nad kumulativnimi in letnimi kazali, na hrbtu revije. V drugih primerih se naslov lahko pojavlja v skrajšani obliki. Naslov se sme spremeniti z začetkom novega letnika. Stari naslov naj spremlja novega vsaj eno leto.

Oblika posameznega zvezka

Oblika in naslovi

Vsi zvezki naj imajo isti format, A4 ali A5. V vsakem zvezku naj se na platnici, naslovnici in v glavi strani s kazalom zvrstijo ti podatki:

naslov
letnik
številka zvezka
ISSN
datum izida

V vsakem zvezku naj se na istem mestu, ki ga uredništvo samo izbere, zvrstijo še drugi podatki, kot npr. izdajatelj,založnik, naročnina, cena zvezka, pogostost izhajanja.

Naslov na hrbtu vsakega zvezka teče tako, da je podatke mogoče prebrati, če revija leži z naslovnico navzgor. Vsebovati mora: naslov, številko zvezka, številke strani v zvezku in datum izida.

Pagina viva (runn title, živa pagina, sprotni naslov) mora na vsaki stani revije na istem mestu prinašati te podatke: okrajšan naslov revije, datum, letnik in številko zvezka, številko strani, naslov članka, ime prvega (ali edinega) avtorja. Oblika prispevkov in tisk naj bosta enotna skozi ves letnik. Priporočajo, da se tisk izvlečka, kazala, opomb in literature (bibliografije) razlikuje od tiska glavnega besedila. Za obliko in velikost črk se oziramo na čitljivost. Ne priporočajo pa, da bi bile črke manjše od 2,5 mm.

Označevanje zvezkov in strani

Zvezke številčimo z arabskimi številkami od 1 naprej. Vsak letnik začne s številko 1.

Dodatki (suplementi) se številčijo posebej (npr. št.2, dodatek k št.1). Jasno mora biti označeno, da gre za dodatek.

Če imamo letna ali kumulativna kazala ločena, mora biti to na platnici in naslovnici jasno označeno.

Številčenje strani teče skozi ves letnik,ne začne se z vsakim zvezkom posebej. Čeprav nekatere strani nimajo natisnjene številke (npr. prva stran članka v reviji), morajo biti štete. Strani z reklamami pa v štetje ne vključujemo - paginiramo jih posebej ali sploh ne. Letna in kumulativna kazala, ki izidejo v posebnem zvezku, imajo svojo paginacijo, ki jo še s posebnim simbolom ločimo od redne paginacije letnika.

Kazalo

Kazalo vsebuje vsak zvezek na prvi strani, takoj za naslovnico. Lahko je tudi na prvi ali četrti strani ovitka. Če na eni strani ovitka ni dovolj prostora za vse kazalo, se navedbe nadaljujejo takole: če se začne na četrti strani, je nadaljevanje na tretji, če se začne na prvi, pa se nadaljuje na drugi. Vsebuje podatke v naslednjem vrstnem redu: imena avtorjev, popolni naslov in podnaslov prispevka, številka prve in po možnosti tudi zadnje strani prispevka. Če gre za prispevek v več delih, je treba za naslovom to označiti ([se nadaljuje], [nadaljevanje], [konec]).

Kazalo naj bo na samostojni strani in naj ima v glavi popolne podatke o naslovu, da se pri reprodukciji samega kazala ne izgubi informativna vrednost. Naslov prispevka v kazalu naj bo v jeziku, v katerem je napisan članek. Če je celotno kazalo prevedeno v drug jezik, naj bosta obe kazali ločeni ali pa naj prevod sledi originalnemu naslovu.

Letnik

Vsak letnik (volume) bi moral imeti letno in kumulativno kazalo, ki naj izhaja vedno v istem zvezku ali ob istem času. Številčenje letnikov naj bo zaporedno in z arabskimi, ne z rimskimi številkami.

Letna in kumulativna kazala (index)

Priporočajo naslednja letna in kumulativna kazala: po strokah, avtorjih, osebah in korporacijah, geografskih pojmih (krajih), kraticah, citatih, podjetjih, ki so reklamirala, naslovih prispevkov.

Izidejo lahko kot samostojen zvezek. Če so vključena v enega od zvezkov, vseeno ohranijo samostojno paginacijo. Zelo jasno mora biti povdarjeno, da gre za letna ali kumulativna kazala - to naj bo označeno ob številki zvezka ali suplementa.

Naslov letnega kazala mora vsebnovati polni naslov revije, številko letnika, obdobje, ki ga kazalo zajema. V naslovu kumulativnega kazala pa naj bodo še številke letnikov, ki jih zajema.

SKLEP

Standardiziranje oblike publikacije in prispevkov v njih je namenjeno predvsem poenostavljanju, pospeševanju pretoka informacij v svetu stroke. Ne glede na to, ali uredništvo upošteva mednarodne standarde ali se drži svojih načel, pa mora biti dosledno. Oblikovna kakovost ne more nadomestiti vsebinske, visoka oblikovna in vsebinska kakovost pa pomenita priznanje revije med domačimi strokovnjaki in v tujini. Čeprav se za knjižničarje in informacijske strokovnjake le malokdo zmeni, je njihov položaj posrednikov v informacijskem krogu zelo pomemben, tako za avtorje kot za urednike in bralce. Standardizirana oblika publikacije omogoča informatorjem posredovanje popolne informacije tudi v primeru, ko ne razumejo jezika ali ne poznajo dobro teme, ki jo publikacija obravnava. Bralcem pa omogoča enostavno fotokopiranje člankov ali shranjevanje separatov, katerih informativna vrednost ni okrnjena.

VIRI

Citirani viri

Bibliotekarski leksikon. Beograd, Nolit, 1984, s.173

Kritovac D. Oprema naših znanstvenih i stručnih periodičnih publikacija. Informatologia Yugoslavica 10(1978)1-4, s.91-112

13. savjetovanje o znanstvenim i stručnim publikacijama: Razvoj znanstvenih časopisa u Jugoslaviji do godine 2000. Institut informacijskih znanosti Zagreb, Pula, 20.do 22.11.1989

ISO 8 - 1977 Documentation. Presentation of periodicals

ISO 2014 - 1976 Writing of calendar dates in all-numeric form

ISO 214 - 1976 Documentation. Abstracts for publications and documentation

ISO 215 - 1986 Documentation. Presentation of contributions to periodicals and other serials

ISO 690 - 1987 Documentation. Bibliographic references. Content, form and structure

ISO 2145 - 1978 Documentation. Numbering of divisions and subdivisions in written documents

ISO 7275-1985 Documentation. Presentation of title informa- tion of series

ISO 4 - 1984 Documentation. Rules for the abbreviation of title words and titles of publications

ISO 6357 - 1985 Documentation. Spine titles on books and other publications

ISO 18 - 1981 Documentation. Contents list of periodicals

ISO 999 - 1975 Documentation. Index of a publication

Uporabljeni viri

- ISO 832 - 1975 Documentation. Bibliographic references.

Abbreviations of typical words

- ISO/R 30 - 1956 Documentation. Bibliographical strip

- ISO 3297 - 1986 Documentation. International standard serial numbering (ISSN)

- ISO 5122 - 1979 Documentation. Abstract sheets in serial publications

- ISO 5966 - 1982 Documentation. Presentation of scientific and technical reports

- ISO 6716 - 1983 Graphic technology. Text - books and periodi- cals. Sizes of untrimmed sheets and trimmed pages

- ISO 7144 - 1986 Documentation. Presentation of theses and similar documents

- UNESCO SC/76/WS/79

- Guide for Preparation of Scientific Papers for Publication 68(08)29, Paris, UNESCO SC(MD)5

- Cremmins E.T.: The Art of Abstracting. - Philadelphia, ISI Press, 1982

- JUS Z.A4.060 - 1981 Dokumentacija. Register publikacije

- JUS Z.A4.025 - 1968 Dokumentacija. Kratka vsebina periodičnih publikacij in drugih dokumentov

- JUS Z.A4-023 - 1981 Dokumentacija. Knjižnične navedbe. Bistveni in dopolnilni elementi

- JUS Z.A4.021 - 1981 Dokumentacija. Oblikovanje člankov v periodičnih publikacijah

- JUS Z.A4.020 - 1981 Dokumentacija. Oblikovanje periodičnih publikacij

- JUS A.D0.010 - 1977 Dokumentacija. Oštevilčenje poglavij in razdelitev v pisanih dokumentih.

- JUS A.C3.005 - 1981 Dokumentacija. Prikazi za publikacije in dokumentacijo

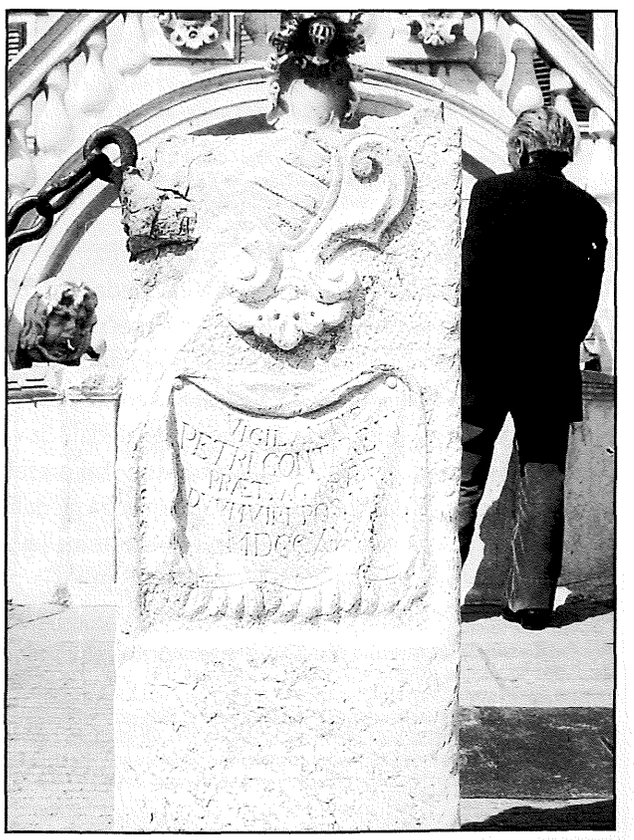
- JUS A.C2.200 - 1981 Dokumentacija. Mednarodni kodeks za skrajševanje naslovov periodičnih publikacij

International Standards Applied to the Form of a Current Publication and of the Included Articles

In order to make the global information transfer easier, the author describes some documentation standards applied to the lay-out of current publications and of the included articles.

Among the recommended standards there are the size of the current publication, the position of the title and of other important information, the form and contents of indexes and of tables of contents, as well as the structure of the included articles.

Alenka Šauperl Zorko

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU

Slika na naslovnici: Stropna poslikava gledališke dvorane Tartinijevega gledališča - podoba treh muz (foto: A. Ježovnik, 1991)

Slika 1: Violina v rokah angela varuha na sliki Fiaminga iz prve polovice 17. stoletja v PMK (foto: D. Darovec, 1992)

Slika 2: Pietro Gaspari, jedkanica. Grafična predloga za poslikavo sobe s capriccii v Tartinijevi sobi v Piranu (foto: J. Jeraša, 1992)

Slika 3: Grb Auerspergov (Turjaških) na Pazinskem gradu (foto: E. Čargo, 1992)

Slika 4: Podpeč. Moehringia tommasinii (foto: E. Tomasi, 1988)

Slika 5: Korte. *Monštranca* Ivana Kregarja (1917), *mali baldahin* (1747), pod katerim je župnik nosil Sv. evharistijo od tabernaklja v božji grob in *mačkora* (možnar), s katerim so streljali ob slovesnostih (foto: D. Darovec, 1992)

Slika 6: Središče Rovinja na risbi iz leta 1752. ASV. Rason vecchie, b. 196

Slika 7: Rastišče črnih borov na Črnokalski Steni (foto: D. Ogrin, 1990)

Slika 8: Rumenonogi galebi na gnezdišču v Sečoveljskih solinah (foto: I. Škornik, 1991)

Slika 9: Ladja Piran Splošne plovbe, p. o.

Slika 10: Primer novejšega zaščitnega znaka hotelskega podjetja s sloganom, učinkovitim, a v prospektih za obalno-kraško območje zelo redkim propagandnim sredstvom

KAZALO K SLIKAM *TARTINIJEVEGA GLEDALIŠČA*:

Tartinijevo gledališče nekoč: glavno pročelje (iz: Va Pirano in mezzo all'onde ..., Trst, 1975), s. 8
Tartinijevo gledališče nekoč: notranjščina gledališke dvorane (foto ibid.), s. 14
Ohranjeni načrt Tartinijevega gledališča - prečni presek odrskega dela in veže, s. 47
Ohranjeni načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - glavna fasada in prečni presek dvorane, s. 115
Načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - stranska (morska) fasada, s. 158
Nekdanji videz glavne fasade Tartinijevega gledališča v Piranu, s. 201
Načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - vzdolžni presek celote, s. 202
Nekdanji videz gledališke dvorane Tartinijevega gledališča, s.206
Načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - načrt temeljev, s. 207
Načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - tloris pritličja/parterja, s. 209
Načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - tloris prvega balkona in galerije, s.211
Načrt Tartinijevega gledališča v Piranu - potek strešnih kritin, s. 213

Vse preslikave *Tartinijevega gledališče* so delo Dušana Podgornika, april 1992

UDC 801.312:598.2(497.12/.13 Istra)

Goran FILIPI, PhD, Senior Lecturer at the Teacher-Training College in Pula, Medulinska 3, 52000 Pula, Croatia

Ornithonymy in Istria: the Larks

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 7-14

The paper deals with different names for larks in Istria (the island of Krk is included). The author tries to give the etymological solution for more than 200 ornithonyms which are part of a more extensive corpus (containing more than 6600 bird-names) of ornithonyms in Istria. The elaborated names were collected by the author from 1985 to 1990.

UDC 630*1(497.12 Kras):551.58
630*1(497.12 Koper):551.58

Darko OGRIN, MA (Geography), Faculty of Arts (Geography Department), Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, Slovenia

The Influence of Rainfall and Temperature on the Cross-Sectional Growth Rate of Austrian Pines and Holm Oaks in the *Koper* Littoral and *Kras* Regions

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 15-24

The author analyses in his article the relation between annual rings and rainfall of Austrian pines and holm oaks in the *Koper* Littoral and *Kras* areas. It has been stated that the cross-sectional growth is faster if, during the growth period, the rainfall rate is above-average and the temperature below-average. Furthermore it is important that the autumn of the previous year had above-average rainfall. In the second part of the article the following experiment is presented. Rainfall is reconstructed during the growth period with the help of chronological annual rings of holm oaks from *Topolovec* (Slovene Istria), and of annual rainfall rate, on the basis of the chronology of Austrian pines from *Komen na Krasu*.

UDC 582:908 Istarske toplice

Dario FAVRETTO, via dei Moreri 9/1, Trieste and **Fabrizio MARTINI**, Biology Department, University of Trieste, via A. Valerio 3, Trieste, Italy

The Rocks of Northern Istria (Slovenia) between Science and Myth

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 25-30

On the cliffs of the *Vena* Mountains (ie the Karst Edge in Northern Istria) lives *Moehringia tommasinii* March. (*Caryophyllaceae*), a stenoendemic species that forms a chasmophytic coenosis between 100 and 350 m a.s.l. The most western occurrence of *M. tommasinii* is situated at the foothills of the cliffs overhanging the spa *Istarske Toplice*. This rocky landscape appears in the portraits of St. Jerome, a motif depicted by some famous painters of the Italian Renaissance because, as legend holds, the Saint was born here in 331 A.D.

UDC 595.2/.3:551.44

Anton BRANCELJ, PhD, Researcher IV, Institute of Biology, University of Ljubljana, Karlovška 19, 61000 Ljubljana, Slovenia

The Subterranean Fauna of Crabs (*Arthropoda: Crustacea*) in Two Water Caves on the Karst Edge

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 31-38

The fauna of crabs in the cave *Osapska jama* in *Osp* and in the *Jama pod Krogom* cave near *Mlini* on the Croatian-Slovenian border is very rich, according to the results of the latest research. In these two caves live: one species of water-fleas (*Cladocera*), 22 species of copepods (*Copepoda*), 2 species of isopods (*Isopoda*), as well as at least one species of each - amphipods (*Amphipoda*) and decapods (*Decapoda*). Most of them belong to the so-called styghobiontic species and the majority of them are geographically limited to a small area only. The fauna of crabs in both caves differ from the caves in the hinterland of Slovenia mostly by the presence of some species which are common in Herzegovina and Dalmatia. For some species the above-mentioned caves represent the edge of their distribution range, and at least two species, up to now completely unknown to science, live exclusively in these two caves. Eight species from both caves have been placed on the *Red Register* of scarce and endangered species of animals and plants in Slovenia.

UDC 581.5:632.5
634.8.047(497.12 Koper)

Mitja KALIGARIČ, MSc (assistant lecturer), the Teacher-Training College (Biology Department), University of Maribor, Koroška 160, 62000 Maribor

Weeds in the Vineyards of the *Koper* Littoral

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp39-52

On the basis of a three-year research project into vineyard weeds in the *Koper* littoral the following types of weed and ruderal phytocenoses have been identified: *Mercurialetum annuae* Krusem. & Vlieg. 39 em. Th. Muller 38, *Geranio-Allietum vinealis* Tx. 50, *Cynodonto-Sorghetum halepensis* (Laban 74) Kojić 79 and *Dauco-Picridetum hieracioidis* Gors 66.

UDC 598.2(497.12 Sečovlje)

Iztok ŠKORNIK, Independent Researcher, Krožna cesta 10, 66000 Koper, Slovenia

Seagull Colony at the Salt Works in *Sečovlje*

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp53-66

The paper deals with the ecology of a colony of yellow-legged gulls (*Larus cachinnans*) Pall., discovered at the salt works in *Sečovlje* and investigated by the author in the period from 1987 to 1991. Since the population of yellow-legged seagulls, as well as other gull species worldwide, has been rapidly increasing, the investigated colony in *Sečovlje* was of particular interest because it represented, with the 11 brooding pairs discovered, an initial colony unit. The research has shown that this gull species is extraordinarily adaptable and the number of brooding pairs is increasing. This can be attributed to the fact that the gulls feed at rubbish dumps, where they are exposed to the infection with pathogenic microbes. Due to their feeding patterns and way of life they represent a danger to people because there is a risk of infection from gulls to humans.

UDK 595.2/.3:551.44

Dr **Anton BRANCELJ**, Forscher IV, Institut für Biologie an der Universität Ljubljana, Karlovška 19, 61000 Ljubljana, Slowenien

Die unterirdische Krebsfauna (Arthropoda: Crustacea) in zwei Wasserhöhlen am Karstrand

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 31-38

Die Krebsfauna in der Höhle *Osapska jama* in Osp und in der Höhle *Jama pod Krogom* bei Mlini an der kroatisch-slowenischen Grenze ist neuesten Forschungsberichten zufolge sehr reich an Lebewesen. In beiden Höhlen leben zusammen eine Art Wasserflöhe (*Cladocera*), 22 Arten Ruderfußkrebse (*Copepoda*), zwei Arten Asseln (*Isopoda*) sowie mindestens je eine Art Flohkrebse (*Amphipoda*) und Zehnfüßer (*Decapoda*). Es überwiegen stygobiontische Arten und die Mehrheit unter ihnen ist geographisch auf ein kleines Gebiet begrenzt. Die Krebsfauna in beiden Höhlen unterscheidet sich von Höhlen im slowenischen Binnenland vor allem durch die Anwesenheit einiger Arten, die in Herzegowina und Dalmatien verbreitet sind. Für einige sind die beiden Höhlen am Rande ihres Verbreitungsareals, mindestens zwei Arten waren bis jetzt der Wissenschaft unbekannt und leben einzig und allein in diesen beiden Höhlen. Acht Arten aus beiden Höhlen befinden sich auf dem Roten Verzeichnis seltener und bedrohter Tier- und Pflanzenarten in Slowenien.

UDK 581.5:632.5
634.8.047(497.12 Koper)

Mag. **Mitja KALIGARIČ**, Assistent an der Abteilung für Biologie an der Pädagogischen Fakultät der Universität Maribor, Koroška 160, 62000 Maribor, Slowenien

Unkrautvegetation in Weingärten im *Koprsko primorje*

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 39-52

Aufgrund dreijähriger Forschungen der Unkrautvegetation in Weingärten der Region *Koprsko primorje* wurden folgende Unkraut- und Ruderalphytozönosen festgestellt: *Mercurialetum annuae Krusem.* & Vlieg. 39 em. Th. Muller 83, *Geranio-Allietum vinnealis* Tx. 50, *Cynodonto-Sorghetum halepensis* (Laban 74) Kojič 79 und *Dauco-Picridetum hieracioidis* Gors 66.

UDK 598.2(497.12 Sečovlje)

Iztok ŠKORNIK, selbständiger Forscher, Krožna cesta 10, 66000 Koper, Slowenien

Die Möwenkolonie in den Salinen von Sečovlje

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 53-66

Der Autor behandelt in seinem Beitrag die Ökologie der in den Salinen von Sečovlje entdeckten Kolonie der gelbfüßigen silber Möwen (Larus cachinnans) Pall., die er in den Jahren 1987-1991 untersuchte. Da weltweit die Population der gelbfüßigen silber Möwen sowie anderer Möwenarten sprunghaft ansteigt, ist die erforschte Kolonie in Sečovlje ein sehr interessantes Forschungsobjekt, stellt sie doch mit 11 entdeckten brütenden Paaren eine anfängliche Kolonieeinheit dar. Daten zeigen, daß diese Möwenart außerordentlich anpassungsfähig ist, die Zahl der brütenden Paare steigt, die Ursachen dafür liegen vor allem buchstäblich auf den Müllhalden, die den Vögeln als Nahrungsquelle dienen, wo sie jedoch auch einer Infektion mit pathogenen Mikroben ausgesetzt sind. Deswegen bilden sie auch eine Gefahr für den Menschen, da es durchaus zu einer Infektionsübertragung von Möwe auf Mensch kommen kann.

UDK 801.312:598.2(497.12/.13 Istra)

Dr **Goran FILIPI**, Dozent an der Pädagogischen Fakultät in Pula, Medulinska 3, 52000 Pula, Kroatien

Ornithonymie in Istrien: die Lerchen

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 7-14

Im Beitrag werden die verschiedenen Bezeichnungen für Lerchen in Istrien behandelt. Der Autor versucht, eine Etymologie für mehr als 200 Vogelnamen zu geben, die ein Teil eines umfangreichen Korpus istrischer Vogelnamen sind (der Korpus umfaßt über 6600 Vogelnamen), die der Autor von 1985 bis 1990 in Istrien und auf der Insel Krk sammelte.

UDK 630*1(497.12 Kras):551.58
630*1(497.12 Koper):551.58

Darko OGRIN, Magister der Geographie, Philosophische Fakultät, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, Slowenien

Der Einfluß von Niederschlag und Temperatur auf den Querschnittszuwachs der Schwarzföhre und der Steineiche im Gebiet *Koprsko primorje* und auf dem *Kras*

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 15-24

Im Beitrag wird das Verhältnis zwischen den Jahresringen und den Niederschlagsmengen sowie der verschiedenen Temperaturen bei Schwarzföhren und Steineichen auf dem Gebiet *Koprsko primorje* und dem *Kras* analysiert. Der Autor stellt fest, daß der Querschnittszuwachs größer ist, wenn in der Wachstumszeit eine überdurchschnittliche Menge an Niederschlägen fällt und gleichzeitig die Temperaturen unter dem Durchschnitt liegen. Zudem ist es wichtig, daß auch der Herbst des Vorjahres überdurchschnittlich feucht war. Im zweiten Teil des Beitrags wird folgender Versuch vorgestellt: die Rekonstruktion der Niederschläge in der Wachstumszeit mit Hilfe chronologischer Jahresringe der Steineiche aus *Topolovec* (Slowenisches Istrien) und der Jahresniederschlagsmenge anhand der Chronologie der Schwarzföhren aus *Komen na Krasu*.

UDK 582:908 Istarske toplice

Dario FAVRETTO, via dei Moreri 9/1, Trieste, Italien
Fabrizio MARTINI, Abteilung für Biologie an der Universität Triest, via A. Valerio 3, Trieste, Italien

Felshänge in Nord-Istrien (Slowenien) zwischen Wissenschaft und Mythos

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 25-30

Auf den Felsen der *Vena* Berge (= des Karstrandes) lebt *Moehringia tommasinii* March. (*Caryophyllaceae*), eine stenoendemische Art, die eine chasmophytische Zönosis zwischen 100 und 350 Metern ü.d.m. bildet. Der am westlichsten gelegene Vorkommensort der *M. tommasinii* liegt auf dem Grund mächtiger Felswände, die sich in unmittelbarer Nähe des Thermalbads *Istarske Toplice* befinden. Diese felsige Landschaft ist auch auf Porträts vom hl. Hieronymus zu sehen, die einige berühmte Maler der italienischen Renaissance schufen; einer Legende zufolge soll hier 331 n. Chr. der Heilige geboren worden sein.

UDC 902/904(497.12-15)(091)

Radovan CUNJA, Archaeologist, Faculty of Arts (Department of Archaeology), University of Ljubljana, Zavetiška 5, 61000 Ljubljana, Slovenia

A Historical Outline of Archaeological Research Work in the *Koper* Region

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 67-86

The author draws up a historical outline of archaeological research work in the *Koper* region, from the Humanism, when interest in archaeological monuments was shown for the first time, to the present. As long as the 19th century close attention was focused almost exclusively on Roman monuments. It was only with the development of prehistoric and early mediaeval archaeology in the course of the 19th century, that these two periods also became objects of research. The first archaeological excavations in the *Koper* region were made towards the end of the 19th century. They were connected principally to the research work of archaeologists and amateur archaeologists from Trieste. Postwar archaeological research in the *Koper* region was conducted by museums and institutions for the protection of historical monuments in Ljubljana, Koper and Piran, as well as by the University of Ljubljana.

UDC 949.712 Rižana"804"

Salvator ŽITKO, Head of the *Koper* Regional Museum, Kidričeva 19, 66000 Koper, Slovenia

A Document of the *Rižana* Placet - Dilemmas and contradictions of domestic and foreign historiography - Part II.

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 87-102

The treatise reveals the complexities of the *Rižana* placet, i.e. its importance, copies so far, publications, commentaries, and the historical framework in the transitional period from the Byzantine to the Franconian system in Istria. The discourse includes also an up-to-date translation with a detailed commentary, which summarizes different interpretations and views of historians as regards the legal, economic and political system in Istria.

UDC 794.9:94

Darja MIHELIČ, PhD, Assistant Professor at the University of Ljubljana; Senior Research Associate of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 3, 61000 Ljubljana, Slovenia

Gambling in the Twilight of the Past

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 103-108

The article highlights the legislation and practice of gambling in the mediaeval towns of north-western Istria (Trieste, Koper, Izola, Piran).

UDC 949.71 Istra"14/18":334/336

Darko DAROVEC, Archivist, the Regional Public Archives Koper, Goriška 6, 66000 Koper, Slovenia

Forms of Insurance Business in Northern Istria in the Period of the Venetian Republic - Part II

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 109-118

During the transitional period to modern times the maritime insurance in Venice had already developed all forms of the present-day insurance business.
Besides the development of legislation, the author also describes the three main participants in an insurance contract - the insurer, the insurance broker, and the insured person - and their mutual relationships.
By the end of this period, joint-stock insurance companies were also developed in areas near Venice, whereas in Istrian towns, only mutual insurance companies, back-up funds and charitable institutions were developed.

UDC 929 Zovenzoni R.

Krešimir ČVRLJAK, Archivist, the Croatian Public Archives Zagreb, Marulićev trg 21, 41000 Zagreb, Croatia

The Humanist of Trieste Raffaele Zovenzoni (1434-1485) in Istria and Dalmatia (with special regard to Koper, Šibenik, and to Juraj Šižgorić)

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 119-130

The author depicts the life and work of the Trieste humanist Raffaele Zovenzoni. Special attention focuses on his life and activities in Koper and Šibenik. His work is important for the development of the renaissance way of thinking not only with the Italians, but also with Slovenes and Croats in these coastal towns.

UDC 94:334(497.12/.13 Istra)"17"

Giuliano VERONESE, BA (History), 33078 S. Vito al Tagliamento, Italy

The Management of Penal Judiciary in Venetian Istria in the 18th Century

The Functioning of the Court in Koper.(1750-1796)

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 131-142

This article deals with the penal legislation in Venetian Istria during the second half of the 18th century. The topic is discussed on the basis of a concrete example - the 1781 mass rebellion in Rovinj. The court records are kept at the Venetian State Archives.

The purpose of the article is to highlight some basic characteristics of the then penal system including the criminal proceedings, their application and numerous problems that resulted from that, also in view of the economic and social marginality of Istria.

The systematic survey of sources concerning the penal legislation and kept at the Venetian Archives gives a comprehensive view of the treatment of criminals with the typology and characteristics of crimes.

UDK 949.71 Istra"14/18":334/336

Darko DAROVEC, Archivist, Regionalarchiv Koper, Goriška 6, 66000 Koper, Slowenien

Versicherungsformen in Nordistrien in der Zeit der Venezianischen Republik - II. Teil

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 109-118

Beim Übergang zur Neuzeit kannte die venezianische Seeversicherung schon alle Formen einer richtigen Versicherung, so wie wir es heute kennen. Der Autor beschreibt neben der Entwicklung der Gesetzgebung alle drei Hauptakteure eines Versicherungsvertrages sowie ihre Relationen untereinander: zwischen dem Versichernden, dem Vermittler-Sensalen und dem Versicherten. Gegen Ende des behandelten Zeitabschnitts entwickeln sich in unmittelbarer Nähe auch Aktienversicherungsgesellschaften, während es in den Städten Istriens während des ganzen behandelten Zeitabschnitts nur Gesellschaften auf der Basis gegenseitiger Versicherung gab sowie Behelfskassen und Wohltätigkeitsinstitutionen.

UDK 929 Zovenzoni R.

Krešimir ČVRLJAK, Archivist, Archiv Kroatiens Zagreb, Marulićev trg 21, 41000 Zagreb, Kroatien

Der Triester Humanist Raffaele Zovenzoni (1434-1485) in Istrien und Dalmatien (unter besonderer Berücksichtigung der Städte Koper und Šibenik sowie Juraj Šižgorić)

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 119-130

Der Autor beschreibt Leben und Werk des Triester Humanisten Raffaele Zovenzonis. Besondere Aufmerksamkeit widmet er seinem Weilen und Wirken in Koper und Šibenik. Sein Werk ist nicht nur bedeutend für die Entwicklung der renaissancistischen Denkweise der Italiener, sondern auch derjenigen bei den Slowenen und Kroaten in diesen Küstenorten.

UDK 94:334(497.12/.13 Istra)"17"

Giuliano VERONESE, Diplomhistoriker, 33078 S. Vito al Tagliamento, Italien

Strafgesetzgebung im venezianischen Istrien im 18. Jahrhundert

Die Tätigkeit der Gerichtshöfe in Koper (1750-1796)

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 131-142

Der Artikel behandelt die Strafgesetzgebung im venezianischen Istrien während der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Das Thema wird anhand eines konkretes Beispiels bearbeitet, und zwar anhand des Massenaufstands in Rovinj im Jahre 1781.

Gerichtsakten über dieses Ereignis sind im Archiv des venezianischen Staates erhalten.

Die Absicht dieses Beitrages ist es, einige grundliegende Eigenschaften der damaligen Strafgesetzgebung aufzuzeigen: Die Strafverfahren, ihre Anwendung sowie eine Reihe von Problemen, die sich daraus ergaben, auch hinsichtlich der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Marginalität Istriens.

Der systematische Überblick der in venezianischen Archiven erhaltenen strafgerichtlichen Quellen ermöglicht ein abgerundetes Bild des gerichtlich behandelten Kriminals sowie der Typologie und der Charakteristiken der Verbrechen.

UDK 902/904(497.12-15)(091)

Radovan CUNJA, dipl. Archäologe, Abteilung für Archäologie an der Philosophischen Fakultät der Universität Ljubljana, Zavetiška 5, 61000 Ljubljana, Slowenien

Geschichtlicher Abriß archäologischer Untersuchungen im Raum Koper

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 67-86

Im Beitrag geboten wird ein geschichtlicher Abriß archäologischer Untersuchungen im Raum Koper von dem Beginn des Interesses für archäologische Denkmäler in der Zeit des Humanismus bis heute. Bis zum 19. Jahrhundert standen im Mittelpunkt des Interesses fast ausschließlich Denkmäler aus römischer Zeit. Erst mit der Entwicklung urgeschichtlicher und frühmittelalterlicher Archäologie im Laufe des 19. Jahrhunderts werden auch diese beiden Zeitabschnitte Objekte von Untersuchungen. Zu ersten archäologischen Ausgrabungen im Raum Koper kommt es Ende des 19. Jahrhunderts und diese sind gebunden an die Forschungstätigkeit von Archäologen und Laienarchäologen aus Triest. In der Nachkriegszeit wurden archäologische Untersuchungen im Raum Koper von Museen und Institutionen für Denkmalschutz aus Ljubljana, Koper und Piran sowie der Universität Ljubljana durchgeführt.

UDK 949.712 Rižana"804"

Salvator ŽITKO, Direktor des Regionalmuseums Koper, Kidričeva 19, 66000 Koper, Slowenien

Die Urkunde des Placitums von *RIŽANA* - Dilemmas und Widersprüche der einheimischen und ausländischen Geschichtsschreibung - II. Teil

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 87-102

In der Abhandlung wird die Problematik der Urkunde des Rižaner-Placitums ausgebreitet, und zwar ihre Bedeutung, bisherige Abschriften, Veröffentlichungen, Kommentare und der geschichtliche Rahmen am Übergang vom byzantinischen zum fränkischen System in Istrien. Die Abhandlung enthält auch eine moderne Übersetzung mit ausführlichem Kommentar, der verschiedene Interpretationen und Ansichten der Historiker über das rechtliche, wirtschaftliche und politische System in Istrien zusammenfaßt.

UDK 794.9:94

Dr **Darja MIHELIČ**, a.o. Professorin an der Universität Ljubljana, Höhere wissenschaftliche Mitarbeiterin der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und der Kunst, Novi trg 3, 61000 Ljubljana, Slowenien

Glückspiel in der Dämmerung der Vrgangenheit

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 103-108

In diesem Beitrag wird die Gesetzgebung und die Glückspielpraxis in den mittelalterlichen Städten im Nordwesten Istriens (Trst, Koper, Izola, Piran) beschrieben.

UDC 929 Vilhar M.

Dolores REBULA-UDOVIČ, BA (History & Sociology), Kraigherjeva 6, 66230 Postojna, Slovenia

Miroslav Vilhar: His Role in Cultural and Political Life in the *Pivka* Region in the Period 1848-1871

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 143-150

Miroslav Vilhar, a populist, deputy, musician and writer, was active especially in the sphere of culture. He wrote articles for the paper *Novice*, stage plays and poems which he also set to music. His political life started in 1861, when he was elected a deputy. Levstik exerted a strong influence on him as he criticized all Vilhar's poems, and again later when Levstik edited the political paper *Naprej*. Vilhar brought a political paper into being by the publication of *Naprej*, which was an eye-opener for the people. He helped set up the reading societies, and in 1869 he successfully organized a rally. He is known to the Slovenes above all as a writer and a composer of melodies, many of which have spread among the people.

UDC 92 Bobek V.:323.13(497.12 Ilir. Bistrica)"1930/1940"

Milica KACIN-WOHINZ, PhD, Scientific Counsellor of the Institute of Modern History, Ljubljana, Slovenia

The Tragic Nature of Viktor Bobek. From Italian Police and Judicial Files

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 151-158

The article describes the course of a police and judicial inquiry which reveals Bobek's intelligence activities for the Yugoslav army and his insincere cooperation with the Italian fascist police. During the investigation Bobek appealed to have his services as a police informer taken into account, but these proved insignificant and completely harmless to the Slovenian antifascist national resistance. He was sentenced to death and shot on 15th December 1941

UDC 949.712-15"17/20":352

Leon MARIN, BA (History & Geography), Secondary School of Economics and Sociology, Martinčev trg 3, 66000 Koper, Slovenia

Administrative and Territorial Division of Slovene Istria during the Last Three Centuries

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 159-174

The author extends the survey of the development, from 1943 to 1992, of the administrative-territorial structure within the region of the present-day municipalities Izola, Koper and Piran in Slovene Istria. The article explains the reasons behind the frequent changes, interconnections and heterogeneity of administrative-territorial authorities, all due to the outstanding question of the sovereignty of this region in the period 1943-1947, as well as to the question of the Free Trieste Territory. The present-day border between the Republic of Slovenia and the Republic of Croatia was fixed in 1956, and the border between Slovenia and Italy in 1976.

UDC 664.95(497.12 Izola):94"1945/1954

Janez KRAMAR, Historian from Koper, Jenkova 15, 66000 Koper, Slovenia

The Fishing Industry in Izola in the Period from 1945 to 1954

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 175-182

The study has been written on the basis of numerous references and hundreds of files kept at the Slovene Public Archives. The first part of the article (1945-1948) deals with the development of the fishing industry which, at the end of 1948, reached its lowest level.

In the second part (1949-1954) the author draws up a well-documented historical outline at the end of which Izola is presented as a centre of fishing industry in former Yugoslavia.

UDC 656.61 + 629.128(497.12)"1954/1988"

Olga JANŠA-ZORN, PhD, Senior Lecturer, the Teacher-Training College, University of Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16, 61000 Ljubljana, Slovenia

The Development of Slovene Maritime Transport after World War II

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 183-188

After World War II, and especially from 1954 onwards, Slovene maritime transport was developing successfully within the shipping company *Splošna plovba Piran*. At first this company was comprised of a shipyard and coastal shipping. The international transport of goods was directed to the Adriatic and the Mediterranean, the Atlantic coastline of Europe, Western Africa, to the coast of the Indian Ocean and the Red Sea, the Persian Gulf, Eastern Asia, Oceania, and to North, Central and South America. The fleet was constantly expanding, and in 1981 consisted of 30 ships in international transport. The number of employees was also going up, and it reached its maximum in 1981 with 1,863 employees. In the following years the number of employees decreased slightly, but the quantity of cargo transported was still increasing.

UDC 781.7(497.12/.13 Istra)

Dario MARUŠIČ, ethnomusicologist, Strunjan 18, 66320 Portorož, Slovenia

***Viulin* and *Bajs*: Two Musical Instruments of Northern Istria**

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 189-198

The tradition of folk music in northern Istria is, apart from the more recent accordion, mostly restricted to a combination with a core comprising the violin and cello. It appears from the performance technique, the organology and the repertoire that the presence of these two musical instruments is not simply an imitation of string instrument combinations found in serious music. On the other hand, a possible connection with serious music can be traced back to the Baroque period. The transnational character of the *viulin and bajs* phenomenon and its vitality is apparent over a wide area. Although the musical repertoire belongs to a more recent tradition, some elements more common to an older tradition can still be encountered. Hence we can imagine the transition from one usage to the other, both of them being present nowadays in the same place or even used by the same performers.

UDK 664.95(497.12 Izola):94"1945/1954

Janez KRAMAR, Historiker, Jenkova 15, 66000 Koper, Slowenien

Die fischverarbeitende Industrie in Izola in den Jahren von 1945 bis 1954

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 175-182

Die Abhandlung basiert auf zugängliche Literatur und einigen hundert Faszikeln aus dem Archiv Sloweniens.

Im ersten Teil (1945-1948) wird die Entwicklung der fischverarbeitenden Industrie aufgezeigt, die Ende 1948 ihren Tiefpunkt erreichte.

Im zweten Teil (1949-1954) wird ein historischer Abriß dokumentiert, an dessen Ende Izola als Zentrum der fischverarbeitenden Industrie im ehemaligen Jugoslawien dargestellt wird.

UDK 656.61 + 629.128(497.12)"1954/1988"

Dr **Olga JANŠA-ZORN**, Dozentin an der Pädagogischen Fakultät der Universität Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16. 61000 Ljubljana, Slowenien

Die Entwicklung des slowenischen Küstenverkehrs nach dem Zweiten Weltkrieg

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 183-188

Nach dem Zweiten Weltkrieg, und insbesondere nach 1954, entwickelte sich der slowenische Küstenverkehr erfolgreich im Rahmen *der Allgemeinen Schiffahrt Piran* (Splošna plovba Piran). In diesem Unternehmen miteinbezogen waren anfangs auch eine Werft und die Küstenschiffahrt. Der internationale Gütertransport verlief in der Adria und im Mittelmeer, richtete sich aber auch nach der europäischen Atlantikküste, nach Westafrika aus, verkehrte an der Küste des Indischen Ozeans und des Roten Meeres, am Persischen Golf, und bezog auch Ostasien, Ozeanien, Nord-, Mittel- und Südamerika mitein. Die Zahl der Schiffe vergrößerte sich unaufhörlich und 1981 waren es im Internationalen Transport schon 30 Schiffe. Auch die Zahl der Beschäftigten nahm ständig zu und erreichte 1981 mit 1863 Beschäftigten ihren Höhepunkt; in den darauffolgenden Jahren sank zwar die Anzahl der Beschäftigten etwas, die Menge der Transportgüter dagegen wächst noch immer.

UDK 781.7(497.12/.13 Istra)

Dario MARUŠIČ, Ethnomusikologe, Strunjan 18, 66320 Portorož, Slowenien

***Viulin* und *bajs* - zwei Musikinstrumente aus dem nördlichen Istrien**

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 189-198

Abgesehen von der neueren Harmonika ist die Volksmusiktradition im Norden Istriens vor allem an die Besetzung mit dem Kern Violine-Baßgeige gebunden. Daß die Anwesenheit dieser beiden Musikinstrumente keine Kopie der Streichtriobesetzung aus der Kunstmusik ist, beweisen die Ausführungstechnik, die Organologie und das Repertoire. Auf der anderen Seite ist eine mögliche Verbindung mit der Kunstmusik in der Zeit des Musikbarocks zu suchen. Der traditionelle Charakter der Erscheinung bzw. Verbindung *viulin* und *bajs* und seine Vitalität zeigt sich auf ziemlich großem Raum. Obwohl das Musikrepertoire der neueren Tradition angehört, begegnen uns auch bestimmte Elemente, die öfter bei älteren Überlieferungen vorkommen und mit deren Hilfe wir uns einen Übergang zwischen beiden vorstellen können, die noch heutzutage in ein und demselben Ort oder sogar bei den gleichen Interpreten zu finden sind.

UDK 929 Vilhar M.

Dolores REBULA-UDOVIČ, Geschichts- und Soziologielehrerin, Kraigherjeva 6, 66230 Postojna, Slowenien

Die Rolle des Miroslav Vilhar im kulturellen und politischen Leben in der Region *Pivka* von 1848 bis 1871

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 143-150

Miroslav Vilhar, nationalbewußter Slowene, Landtagsabgeordneter, Musiker und Schriftsteller war von 1848 bis 1860 vor allem auf dem kulturellen Gebiet aktiv. Er schrieb Artikel für die Zeitschrift *Novice*, aber auch Theaterstücke und Gedichte, die er auch vertonte. Mit der Politik begann er sich 1861 zu befassen, als er zum Landtagsabgeordneten gewählt wurde. Einen großen Einfluß übte auf ihn Levstik aus, der jedes seiner Gedichte kritisierte und auch später, als Levstik die politische Zeitschrift *Naprej* redigierte. Diese wurde von Vilhar herausgegeben und so half er, eine politische Zeitschrift ins Leben zu rufen und dem Volk die Augen zu öffnen. Vilhar half auch, slowenische Lesesäle zu gründen und öffnen, 1869 organisierte er erfolgreich eine Volksversammlung; den Slowenen ist er vor allem als Schriftsteller und Komponist von Melodien bekannt, die inzwischen volksliedhaften Charakter angenommen haben.

UDK 92 Bobek V.:323.13(497.12 Ilir. Bistrica)"1930/1940"

Dr **Milica KACIN-WOHINZ**, Wissenschaftlicher Berater am Institut für jüngste Geschichte, Ljubljana, Slowenien

Die Tragik des Viktor Bobek. Aus italienischen Polizei- und Gerichtsarchiven

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 151-158

Es wird der Verlauf einer Polizei- und Gerichtsuntersuchung beschrieben, welche Bobeks Spionagetätigkeit für die jugoslawische Armee und seine unehrenhafte Zusammenarbeit mit der italienischen faschistischen Polizei aufdeckt. Während der Untersuchung beruft sich Bobek auf Dienste, die er für die konfidentielle Polizei leistete, die sich aber als unbedeutend und für den slowenischen antifaschistischen Volkswiderstand als ganz und gar harmlos erwiesen. Viktor Bobek wurde zum Tode verurteilt und am 15. 12. 1941 erschossen.

UDK 949.712-15"17/20":352

Leon MARIN, Geschichts- und Geographielehrer, Ökonomische und gesellschaftswissenschaftliche Mittelschule Koper, Martinčev trg 3, 66000 Koper, Slowenien

Die Verwaltungs- und Territorialeinteilung des slowenischen Istriens in den vergangenen drei Jahrhunderten

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 159-174

Der Autor führt die Übersicht über die Entwicklung der Verwaltungs- und Territorialgliederung auf dem Gebiet der heutigen Gemeinden *Izola, Koper* und *Piran* im slowenischen Teil Istriens von dem Jahr 1943 bis zum Jahr 1992 fort. Er erklärt die Ursachen für die häufigen Änderungen, Verflechtungen und die Heterogenität der verwaltungsterritorialen Obrigkeit wegen der ungelösten Souveränitätsfrage hinsichtlich dieses Gebietes in den Jahren 1943-1947 und die Frage des Freien Gebietes in und um Triest. Die gegenwärtige Grenze zwischen der Republik Slowenien und der Republik Kroatien wurde 1956 festgesetzt , die Grenze zwischen der Republik Slowenien und der Republik Italien 1976.

UDC 725.82(497.12 Piran)(091)

Brigita JENKO, degree-exam candidate (French & History of Art) at the Faculty of Arts, University of Ljubljana, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, Slovenia

The *Giuseppe Tartini* Theatre in Piran

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 199-216

This contribution presents some basic discoveries concerning a monument of middle-class architecture - the *Giuseppe Tartini* Theatre in Piran. The core of this research project is a thorough analysis of the building with reconstruction of its original exterior appearance with a special chapter about the secessional painted decoration. The article also contains information about the origin of the theatre (its opening in 1910) and about its creators: the architects G. Grassi and G. Zammati, and the painter N. Cozzi.

UDC 808.63:659(497.12-15)

Vesna GOMEZEL, BA (the Slovene Language), Koper Grammar School, Cankarjeva 2, 66000 Koper, Slovenia

Tourist-Advertising Publications in the Slovene Coastal Region - a sociolinguistic study

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 217-230

The contribution deals with some written texts in tourist publications for the coastal-Karst region, ie texts in brochures, leaflets and booklets. These constitute an extremely important link in the process of communication between the senders (ie tourist companies, societies, etc.) and the receivers (ie the indigenous population, the local people and the foreign visitors). The purpose of this research project is to establish the application of language in advertising for tourism, and thus hopefully to bring about some improvements.

UDC 371:323.1(497.12=50)"1945/1990"
371:323.1(450.361=863)"1945/1990"

Pavel STRANJ, Researcher at the Slovenian Research Institute (SLORI), via G. Gallino 5, 34122 Trieste, Italy

The School System of the Minority in the *Trieste* Region and in Istria after World War II

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 231-238

Enrolment trends in the minority school systems makes it possible for us to make a quantitative estimate of the numerous social processes going on inside and outside the (Slovenian) community. Lasting for four decades, the existence of two related and neighbouring systems - the Slovenian one in Italy and the Italian in Slovenia - offer many opportunities for comparisons and examination.

UDC 94:371(497.12 Piran = 50)

Amalia PETRONIO, librarian, the Central Library *Srečko Vilhar*, Koper, Slovenia

Piran's Italian-language School from the Middle Ages to the Present

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 239-244

The social and cultural development of a nation is also dependent on a well-developed school system. As a prosperous coastal town, Piran held advanced views also in this sphere because the first municipal laymen's school was founded as early as 1290. Later an academy was established, and as early as 1800 there were schools for the general public, which also included a nonclassical secondary school. During and after World War II a mass exodus of the Italian population from Piran took place, the consequence of which was an outstanding reduction of pupils in Italian-language schools until 1970.

UDC 808.62/.63-08:914.971.2-12
371(497.12):94

France OSTANEK, Late (1989) Head of the Slovene School Museum Ljubljana, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, Slovenia

The Slovene-Croatian Linguistic Boundary in Istria
Material for the period 1860-1956 - Part II. (posthumously arranged by Lilijana Trampuž and Branko Šuštar)

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 245-254

The treatise, showing the formation of national consciousness of the inhabitants of the borderland in Istria, has been written on the basis of numerous references and extensive archival records. It has been established that the territory is distinctively multinational, and that national consciousness is of recent date, while before that a sense of regional affiliation prevailed. *(Lilijana Trampuž)*

UDC 726.54(497.12 Piran)(093)

Darja MIHELIČ, PhD, Assistant Professor at the University of Ljubljana; Senior Research Associate of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 3, 61000 Ljubljana, Slovenia

Piran's Panorama (the first decades of the 17th century)

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 257-266

The contribution presents some original documents from the *Piran* Public Archives which highlight the plans, contracts and the execution of the renovation and reconstruction works on St. George's Church (*Cerkev Sv. Jurija*) dating from the last decade of the 16th and the first decade of the 17th centuries. It shows construction of the arch next to the high altar, the construction of a new bell tower on the opposite side from the original building, creation of a facade facing *Punta*, as well as the construction of walls to protect the shore underneath the church from erosion.

UDK 94:371(497.12 Piran = 50)

Amalia PETRONIO, Bibliothekarin, Zentralbibliothek *Srečko Vilhar*, Koper, Slowenien

Die italienische Schule in Piran, vom Mittelalter bis zum heutigen Tag

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 239-244

Die gesellschaftliche und kulturelle Entwicklung eines Volkes hängt auch vom Entwicklungsstand des Schulwesens ab.

Piran, in der Geschichte ein blühendes Küstenstädtchen, war auch auf diesem Gebiet sehr fortschrittlich, wurde doch schon im Jahre 1290 die erste Laienschule im Rahmen der Gemeinde gegründet.

Später wurde die Akademie gegründet, 1800 auch schon Schulen, die allen gesellschaftlichen Schichten zugänglich waren, unter ihnen auch die höhere Realschule. Während des Zweiten Weltkrieges und danach begann der große Exodus der italienischen Bevölkerung aus Piran, was eine starke Verminderung der Schülerzahl in italienischen Schulen bishin zum Jahre 1970 zur Folge hatte.

UDK 808.62/.63-08:914.971.2-12
371(497.12):94

France OSTANEK, (1989), Direktor des Slowenischen Schulmuseums, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, Slowenien

Slowenisch-Kroatische Sprachgrenze in Istrien. Material für den Zeitabschnitt 1860-1956 - II. Teil (postum vorbereitet bzw. bearbeitet von Lilijana Trampuž und Branko Šuštar)

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 245-254

Auf der Grundlage von umfangreicher Literatur und ebenso umfangreichen Archivmaterials verfaßte der Autor eine Abhandlung, in der die Formierung des Nationalbewußtseins der Bevölkerung im Grenzgebiet in Istrien aufgezeigt wird. Dabei stellte der Autor fest, daß das Gebiet außerordentlich stark national gemischt ist und daß das Nationalbewußtsein jüngeren Datums ist, während vorher das Bewußtsein, zu einer Landschaft zu gehören, vorherrschte. *(Lilijana Trampuž)*

UDK 726.54(497.12 Piran)(093)

Dr **Darja MIHELIČ**, a.o. Professorin an der Universität Ljubljana, Höhere wissenschaftliche Mitarbeiterin der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und der Kunst, Novi trg 3, 61000 Ljubljana, Slowenien

Eine Ansichtskarte aus Piran (die ersten Jahrzehnte des 17. Jahrhunderts)

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 257-266

Der Beitrag stellt Originale aus dem Piraner Archiv vor, die Pläne, Verträge und Ausführungen der Renovierungs- und Umbauarbeiten an/in der Kirche *Sveti Jurij* aus den 90er Jahren des 16. Jahrhunderts und dem ersten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts beleuchten. Es handelt sich um das Mauern eines Bogens neben dem Hauptaltar, um das Bauen eines neuen Turms der der früheren Turmlokation entgegengesetzten Seite, sowie um die Ausarbeitung der Fassade der Mauer, die in Richtung Punta zeigt und um die Errichtung eines Schutzwalls, der den Abhang unterhalb der Kirche vor Erosion bewahren soll.

UDK 725.82(497.12 Piran)(091)

Brigita JENKO, Absolventin der Studienfächer Französisch und Kunstgeschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität in Ljubljana, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, Slowenien

Das *Giuseppe-Tartini*-Theater in Piran

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 199-216

Die Autorin möchte mit ihrem Beitrag einige grundliegende Forschungsergebnisse über das Denkmal der bürgerlichen Architektur, dem *Giuseppe-Tartini*-Theater in Piran vorstellen.

Den Kern der Arbeit bildet eine genaue Analyse des Gebäudes mit einer Rekonstruktion seines ursprünglichen Erscheinungsbildes und einem besonderen Kapitel über die sezessionistische Bemalung.

Weiterhin vermittelt der Beitrag auch Informationen über die Entstehung des Theaters (auch über die Eröffnung im Jahre 1910) sowie Angaben über seine Autoren: den Architekten G. Grassi und G. Zammati sowie über den Maler N. Cozzi.

UDK 808.63:659(497.12-15)

Vesna GOMEZEL, Slowenischlehrerin, Gymnasium Koper, Cankarjeva 2, 66000 Koper, Slowenien

Werbetexte in der Touristik an der slowenischen Küste - eine soziolinguistische Studie

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 217-230

Im Beitrag werden einige gedruckte Texte für den Bereich Touristik behandelt, die das Karstgebiet und die slowenische Küste betreffen; und zwar handelt es sich um Texte in Reiseprospekten, Flugblättern und Broschüren. Diese bilden das zentrale Glied im Mitteilungsproceß, der zwischen den Mitteilenden (Reiseagenturen an der Küste, Fremdenverkehrsvereine u.ä.) und den Adressaten (autochtone Bevölkerung sowie einheimische und ausländische Gäste) stattfindet.

Die Absicht des vorliegenden Beitrags ist es, die Sprachgewohnheiten beim Verfassen touristischer Werbetexte festzustellen und einen möglichen Ausgangspunkt für ihre Verbesserung herauszuarbeiten.

UDK 371:323.1(497.12=50)"1945/1990"
371:323.1(450.361=863)"1945/1990"

Pavel STRANJ, Forscher am Slowenischen Forschungsinstitut SLORI, via G. Gallina 5, 34122 Trieste, Italien

Das Schulwesen der Minderheit im Raum Triest und in Istrien nach dem Krieg

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 231-238

Der Einschreibungstrend in Minderheiten-Schulsysteme ermöglicht eine quantitative Schätzung zahlreicher gesellschaftlicher Prozesse, die inner- und außerhalb der (slowenischen) Gemeinschaft verlaufen. Die Existenz zweier ähnlicher und benachbarter Systeme - ein slowenisches System in Italien und ein italienisches in Slowenien - bietet viele Möglichkeiten des Vergleichs und der Überprüfung.

UDC 321.1(497.12/.13 Istra)"18"

Pierpaolo DORSI, PhD, Archivist, the State Archives in Trieste, via A. Lamarmora 15, 34139, Trieste, Italy

Provincial Constitution and the Principle of Representation in Istria in the Period after the Illyrian Provinces

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 267-278

This paper deals with the discussion, aroused in 1817 by the court Central Commission for Organisation, about the problems concerning the provincial administrative structure which was going to be introduced in the coastal district. Among the participants in the debate were some distinguished Istrian persons (whose opinions are published in the appendix). The paper emphasizes the innovative character of the Istrian proposals for the provincial administrative structure, and this is obvious if their proposals are compared to those put forth by the Trieste and Gorizia authorities which advocated keeping the old administrative structure.

UDC 336.71(450.361)

Milan PAHOR, BA (History), Head of the National and Reference Library in Trieste, Via San Francesco 20, 34000 Trieste, Italy

Slovenian Financial Business in Trieste from 1880 to 1918

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 281-288

The loan and savings bank in Trieste used to be an important financial institution for Slovenians living in Trieste. Its activity was of vital importance to their history of civilization because the bank built a cultural centre, a real palace known as the *Narodni dom* (the National Centre). In the building, completed in 1904, the Slovenian loan and savings bank as well as numerous other Slovenian institutions set up their headquarters. It was all made possible due to the successful business operations of the financial institution, which was founded in 1885 and started business in November 1891. In the period of the Austro-Hungarian Monarchy the institution was extremely successful. In July 1920 the Italian fascists set the *Narodni dom* on fire, but nevertheless the institution survived until its compulsory closure on the basis of a decree on 16th April 1941.

UDC 016 Tartini G.
929 Tartini G.

Amalia PETRONIO, librarian, the Central Library *Srečko Vilhar*, Koper, Slovenia

Giuseppe Tartini. Biography and Bibliography.

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 291-294

This bio-bibliography sprang up as a humble contribution to the tercentenary of birth of the great violinist Giuseppe Tartini. It consists of Tartini's works, as well as monographic publications and articles about him, which are kept in cultural institutions in Piran, Izola and Koper.

UDC 373.23/.24(497.12 Koper)"1839/1908"(093)

Slavica PAVLIČ, Head of the Slovene School Museum, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, Slovenia

Records on the Activity of the Children's Home in Koper

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 295-300

The activity of this charitable institution for children from poor families can be perceived from the records, kept at the Regional Public Archives in Koper, on the activity of the children's home in Koper in the period 1839-1908. The foundation was approved by the government and supported by well-to-do citizens. From the quoted sources it is not possible to find out the nationality of the children and it remains unclear whether among the children there were also those of Slovenian parentage. The Home was governed by a statute and standing orders, passed in 1882

UDC 373.3(093.3)(450.361 Boljunec)"18/19"

Branko ŠUŠTAR, Curator, the Slovene School Museum, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, Slovenia

School Events of Sentimental Value in *Boljunec* near Trieste School Chronicle in the Period from Jernej Brencet (1849: *sholae magister*) to Anton Berce (1925: head teacher)

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 301-314

Publishing the school chronicle of the elementary school in *Boljunec* near Trieste enriches our knowledge about the Slovene school system in Istria. It comprises copies and abstracts from the school chronicle as well as enrolment lists of each year from 1849 to 1925. The school chronicle was kept by the teachers there - Leopold Krapš, Anton Urbančič, Avgusta Res-Trebše, Ernest Švara and Anton Berce, who on the occasion of the Italianization of the school "saved the chronicle from the destroyers by mere chance". The published source material is supported by notes.

UDC 394(497.12 Korte)

Nada MORATO, Retired primary-school teacher, Korte 44e, 66310 Izola, Slovenia

Korte's Festive Spring

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 319-328

The Korte community begins spring festivities on Palm Sunday by worshiping the olive tree. They then enter into a sacred observance of the suffering and the resurrection. This is followed by holidays for relaxing, visiting relatives and going to the countryside.

People used to believe that werewolves, witches, "jutrnje", and "mraki" (ie creatures which frightened children in the night) lived in the wild. People then started going to the countryside for religious processions. Today families walk through the fields and woods to admire growth and to seek renewed spiritual strength .

In spring young people enter the adult world by celebrating religious customs, by setting up a maypole and by participating in the village life as well as in the life of other communities.

UDK 373.23/.24(497.12 Koper)"1839/1908"(093)

Slavica PAVLIČ, Direktorin des Slowenischen Schulmuseums, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, Slowenien

Dokumente über die Tätigkeit des Kinderhorts in Koper

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 295-300

Aus den Dokumenten - die sich im *Pokrajinski arhiv* in Koper befinden - über die Tätigkeit des Kinderhorts in Koper in der Zeit von 1839 bis 1908 wird gerade der Wirkungskreis dieses Wohlfahrtsvereins ersichtlich, der sich Kindern aus armen Familien annahm. Die Gründung wurde von der Regierung gutgeheißen und von wohlhabenden Bürgern unterstützt. Aus den angeführten Dokumenten ist es nicht möglich, die Staatsangehörigkeit bzw. Volksgruppenzugehörigkeit der Kinder festzustellen und es bleibt auch unklar, ob auch Kinder slowenischer Eltern darunter waren. Der Kinderhort richtete sich nach dem 1882 gefaßten Statut und Reglement.

UDK 373.3(093.3)(450.361 Boljunec)"18/19"

Branko ŠUŠTAR, Kustos, Slowenisches Schulmuseum, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, Slowenien

Erinnerungswürdige Schulereignisse in *Boljunec* bei Triest
Die Schulchronik von Jernej Brencet (1849: *sholae magister*) bis Anton Berce (1925: Lehrer-Mentor)

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 301-314

Das Erscheinen der Schulchronik der Volksschule in *Boljunec* bei Triest bereichert das Wissen über das slowenische Schulwesen in Istrien und stellt Abschriften und Zusammenfassungen der Schulchronik sowie Immatrikulationen einzelner Jahrgänge in der Zeit von 1849 bis 1925 dar. Die Schulchronik wurde von den dortigen Lehrern Leopold Krapš, Anton Urbančič, Avgusta Res-Trebše, Ernest Švara und Anton Berce verfaßt; letzterer "rettete nur durch Zufall" die Chronik während der Italianisation der Schule "aus den Händen der Zerstörer". Die veröffentlichte Quelle wird durch Bemerkungen ergänzt.

UDK 394(497.12 Korte)

Nada MORATO, Grundschullehrerin, Korte 44e, 66310 Izola, Slowenien

Der festliche Frühling in Korte

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 319-328

Der festliche Spaziergang durch den Frühling beginnt die Gemeinde am Palmsonntag mit der Ehrung des Ölzweigs. Der Mensch erfährt das Geheimnis des Leidens und der Auferstehung. Es folgen Feiertage der Erholung, Besuche bei Verwandten und Spaziergänge in die Natur. Früher glaubte der Mensch, in der Natur lebten Werwölfe, Hexen, der Schwarze Mann und ähnliche Wesen. Dann besuchte er die Natur in Prozessionen. Heute geht er über Felder und durch Wälder, um die Pflanzenwelt zu bewundern und Geist und Körper zu stärken beziehungsweise zu heilen.

Die Jugend wird im Frühling in die Welt der Erwachsenen aufgenommen und feiert dies mit religiösen Bräuchen, mit dem Aufstellen des Maibaumes und nimmt teil am Leben in der Dorfgemeinde und auch in anderen Gemeinschaften.

UDK 321.1(497.12/.13 Istra)"18"

Dr **Pierpaolo DORSI**, Archivist im Staatsarchiv Triest, via A. Lamarmora 15, 34139 Trieste, Italien

Die Landesverfassung und das Vertretungsprinzip in Istrien zur Zeit nach den illyrischen Provinzen

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 267-278

Der Beitrag behandelt die Diskussion, die im Jahre 1817 von der höfischen Zentralkommission für Organisation über die Problematik der Landesverwaltung, die an der Küste eingeführt werden sollte, begonnen wurde. An der Debatte nahmen auch herausragende Persönlichkeiten Istriens teil (deren Meinungen im Anhang veröffentlicht sind). Betont wird der inovative Charakter der istrischen Vorschläge zur landschaftlichen Ordnung bzw. Verwaltung, was besonders ersichtlich wird, wenn man die istrischen Vorschläge mit denen der Regierung in Triest und Görz vergleicht, die eine Erhaltung der alten Verwaltungsapparates vorschlugen.

UDK 336.71(450.361)

Milan PAHOR, Historiker, Direktor der National- und Studienbibliothek in Triest, via St. Francesco 20, 34000 Trieste, Italien

Slowenisches Finanzwesen in Triest von 1880 bis 1918

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 281-288

Die Darlehns- und Sparkasse in Triest war ein bedeutendes Geldinstitut der Slowenen in Triest. Ihre Tätigkeit war auch in der Kulturgeschichte der Slowenen in Triest von außerordentlicher Bedeutung, baute sie doch das Kulturheim, ein wahrer Palast, den wir unter dem Namen *Narodni dom* (Volksheim) kennen. In dem Gebäude, das 1904 fertig gestellt wurde, befand sich der Sitz der Darlehns- und Sparkasse Triest, und auch zahlreiche slowenische Institutionen hatten hier ihren Sitz. Das alles entstand auf der Grundlage einer erfolgreichen Geschäftsführung des Geldinstituts, das 1885 gegründet worden war und mit seinen Geschäften im November 1891 begann. In der Zeit der k.u.k. Monarchie war das Geldinstitut recht erfolgreich. Im Juli 1920 steckten Faschisten den *Narodni dom* in Brand, das Geldinstitut überdauerte trotz aller Schwierigkeiten bis zu seiner Zwangsschließung aufgrund eines Dekrets am 16. April 1941.

UDK 016 Tartini G.
929 Tartini G.

Amalia PETRONIO, Bibliothekarin, Zentralbibliothek *Srečko Vilhar*, Koper, Slowenien

Giuseppe Tartini. Eine Biographie und Bibliographie.

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 291-294

Die vorliegende Bio-/Bibliographie entstand als bescheidener Beitrag zum 300. Geburtstag des großen Violinisten Giuseppe Tartini. Sie beinhaltet Tartinis Arbeiten sowie Monographien und Artikel über ihn, die in Kulturinstitutionen in den Städten Piran, Izola und Koper aufbewahrt werden.

UDC 323.1(497.12/.13 = 862/863)

Loredana BOGLIUN-DEBELJUH, PhD, University of Rijeka, 51000 Rijeka, Croatia

A Proposal for the Gradual Realization of Bilingualism in Istria

Annales: Annals of the *Koper* Littoral and Neighbouring Regions, 2, 1992, pp 329-332

A plan devised for the gradual fulfilment of bilingualism in Istria results from the need for laying down some theoretical principles of ethnic pluralism. Istria, as a multiethnic, multicultural and multilingual region with the indigenous population, necessitates a constant interchange between different languages and cultures. If bilingualism is gradually to come to realisation, a special statute would be necessary which would lay down the trilingual status of Istria and enable the development of individual and institutional bilingualism.

UDK 323.1(497.12/.13 = 862/863)

Loredana BOGLIUN-DEBELJUH, Dr. soc., Universität Rijeka, 51000 Rijeka, Kroatien

Ein Vorschlag zur stufenweisen Realisierung der Zweisprachigkeit in Istrien

Annales: Annalen des Küstenlandes von Koper und der Nachbargebiete, 2, 1992, S. 329-332

Der Programmentwurf einer stufenweise Realisation der Zweisprachigkeit in Istrien geht von dem Bedürfnis nach einer Durchsetzung theoretischer Prinzipien eines ethnischen Pluralismus aus. Istrien als multinationales, multikulturelles und multilinguales Gebiet mit autochtoner Bevölkerung bedingt eine unentwegte Verflechtung der verschiedenen Sprachen und Kulturen. Für die stufenweise Verwirklichung der Zweisprachigkeit wäre ein besonderes Statut notwenig, das die Dreisprachigkeit der istrischen Region vorschreibt und die Entwicklung einer individuellen und institutionellen Zweisprachigkeit ermöglicht.